

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

85. ÉVFOLYAM

1951 1—2. SZ.

BUDAPEST, 1951

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST VIII. FUSKIN-UTCA 28

85. ÉVFOLYAM. 1951. 1–2. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

FŐSZERKESZTŐ:

ANDICS ERZSÉBET

FELELŐS SZERKESZTŐ: EMBER GYÖZŐ

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: HANÁK PÉTER

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BENDA KÁLMÁN, BOLGÁR ELEK, CZÓBEL ERNŐ, KOSÁRY DOMOKOS, LÉDERER EMMA,
MÉREI GYULA, MÓD ALADÁR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, P. ZSIGMOND PÁL,
RÉTI LÁSZLÓ, ZSIGMOND LÁSZLÓ

A SZÁZADOK 1951-es ÉVFOLYAM 1–2. SZÁMÁNAK TARTALMA

	Lap
TANULMÁNYOK:	
<i>Molok, A.</i> : Párizs munkásai a Kommün napjaiban.....	1
<i>Esze Tamás</i> : II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata	30
<i>Révész Imre</i> : Az utópikus szocialista gondolat magyarországi hatásaihoz	120
<i>Anpilogov, G. N.</i> : A XVII–XVIII. századi oroszországi parasztháborúk történet- írásának főbb kérdései	149
<i>I. Tóth Zoltán</i> : Az 1819. évi paraszttmozgalom a zalatnai középső uradalomban	169
KÖZLEMÉNYEK:	
Kossuth Lajos születésének 150. évfordulója felé. <i>Andics Erzsébet</i> és <i>Révész Imre</i> beszéde a Magyar Történelmi Társulat 1951. július 30-i igazgatóválasztmányi ülésén	190
<i>Kovács Endre</i> : Mickiewicz és a magyar szabadságharc	197
<i>Nagy Kálmán</i> : Stromfeld Aurél a magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnöke	213
<i>Kulcsár Zsuzsanna</i> : Adalékok a Vatikán politikájához az 1929–33-as világgazdasági válság éveiben.....	239
SZEMLE:	
<i>Maskin, N. A.</i> : Az ókori Róma története (ism. <i>Sarkadi János</i>)	251
<i>Moravcsik</i> : Btorbanszületett Konstantin (ism. <i>Gyóni Mátyás</i>)	255
Magyar Történelmi Bibliográfia (ism. <i>Siklós András</i>)	258
<i>Sztela Blagoéva</i> : Georgi Dimitrov. Politikai életrajz (ism. <i>Aranyossi Pál</i>)	260
<i>Ember Győző</i> : Iratok az 1848-i magyarországi paraszttmozgalmak történetéhez (ism. <i>Barta István</i>)	263
<i>Fekete Sándor</i> : Márciusi fiatalok (ism. <i>Borus József</i>)	265
Семенов, В. Ф.: История средних веков (<i>Szemjonov, V. F.</i> : A középkor története, ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	268
Отмена крепостного права (A jobbágyfelszabadítás, ism. <i>Perényi József</i>)	272
Крылов, С. В.: Материалы к истории Организации Объединенных Наций (<i>Krilyov, Sz. B.</i> : Adalékok az Egyesült Nemzetek Szervezete történetéhez, ism. <i>Perényi József</i>)	274
Az eszmei és politikai nevelés szerepe a történelemtanításban (ism. <i>Nagy Balázs</i>)	276
<i>Norden, A.</i> : A német monopolkapitalizmus (ism. <i>Incze Miklós</i>)	279
KRÓNKA	293
PEZJOME — RESUMÉE	304

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

85. ÉVFOLYAM

1951 1—4. SZ.

BUDAPEST, 1951—1952

A SZÁZADOK TARTALOMJEGYZÉKE

<i>Anpilogov G. N.</i> : A XVII—XVIII. századi oroszországi parasztháborúk történetírásának főbb kérdései	149
<i>Avgyijev V. I.</i> : Az ókori kelet története (ism. <i>Harmatta J.</i>)	565
Az eszmei és politikai nevelés szerepe a történelemtanításban (ism. <i>Nagy Balázs</i>)	276
<i>Barta István</i> : A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom	443
<i>Blagoeva Sz.</i> : Georgi Dimitrov. Politikai életrajz (ism. <i>Aranyossi Pál</i>)	260
Dokumentumok a romániai K. P. történetéből (ism. <i>Csatári Dániel</i>)	575
<i>Ember Győző</i> : Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez (ism. <i>Barta István</i>)	263
<i>Erényi Tibor</i> : A Párizsi Kömmün hatása a magyar munkásmozgalomra (ism. <i>Hajdu Tibor</i>)	555
<i>Fekete Sándor</i> : Márciusi fiatalok (ism. <i>Borus József</i>)	265
<i>Grekov, B. D.</i> : Hogyan hajtuk végre a J. V. Sztálin „Marxizmus és nyelvtudomány” c. munkájában kitűzött feladatokat	309
<i>Haraszi Éva</i> : Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen (ism. <i>Incze Miklós</i>) ..	557
<i>Karcov</i> : A történelemtanítás módszertana az alsó osztályokban (ism. <i>Batár Attila</i>) ..	568
<i>Kardos Tibor</i> : Velencei vonatkozású gazdaságtörténeti adatok a Jagello-korból (1502—18.)	434
<i>Kautsky K.</i> : A szocializmus előfutárai (ism. <i>Kulesár Zsuzsanna</i>)	580
<i>Kemény G. Gábor</i> : Iratok Mocsáry Lajos karánsebesi mandátumának történetéhez ..	486
<i>Kon I.</i> : A történettudomány sajátos jellege és feladatai	317
<i>Kosáry Domokos</i> : Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába (ism. <i>Makkai László</i>)	559
Kossuth Lajos születésének 150. évfordulója felé	190
<i>Kovács Endre</i> : Mickiewicz és a magyar szabadságharc	197
<i>Krivosz S. B.</i> : Adalékok az Egyesült Nemzetek Szervezete történetéhez (ism. <i>Perényi József</i>)	274
<i>Kubitsch Imre</i> : Adalékok a Kommunista Párt második világháború előtti békeharcához (1929—1939)	525
<i>Kulesár Zsuzsanna</i> : Adalékok a Vatikán politikájához az 1929—33-as világgazdasági válság éveiben	239
Magyar Történeti Bibliográfia (ism. <i>Siklós András</i>)	258
<i>Maskin N. A.</i> : Az ókori Róma története (ism. <i>Sarkadi János</i>)	251
<i>Moravcsik Gyula</i> : Bölcs Leó taktikája mint magyar történeti forrás	334
<i>Moravcsik Gyula</i> : Bíborbanszületett Konstantin (ism. <i>Gyóni Mátyás</i>)	255
<i>Nagy Kálmán</i> : Stromfeld Aurél, a magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnöke	213
<i>Nemes Dezső</i> : Az Általános Munkásegylet története, I.	415
<i>Norden E.</i> : A német monopolkapitalizmus (ism. <i>Incze Miklós</i>)	279
Отмена крепостного права (A jobbágyfelszabadítás) (ism. <i>Perényi József</i>)	272
<i>Pach Zsigmond Pál</i> : A majorsági gazdálkodás és a parasztság kisajátítása a XVII. századi Magyarországon	391
II. Rákóczi Ferenc emlékiratai (ism. <i>Köpeczi Béla</i>)	551
<i>Révész Imre</i> : Az utópikus szocialista gondolat magyarországi hatásaihoz	120
<i>Szemjonov V. F.</i> : A középkor története (ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	268
<i>Szergejev</i> : Az ókori Görögország története (ism. <i>Sarkadi János</i>)	572
<i>I. Tóth Zoltán</i> : Az 1819. évi parasztmozgalom a zalatnai középső uradalomban	169
<i>Wittmann Tibor</i> : Bethlen Gábor mint hadszervező	354
<i>Wittmann Tibor</i> : Történelmünk haladó hagyományai (ism. <i>Varga János</i>)	562

PÁRIZS MUNKÁSAI A KOMMÜN NAPJAIBAN

Írta: A. Molok (Voproszi Isztorii. 1951. 3. sz.).

Párizs munkásai nyolcvan évvel ezelőtt, 1871 márciusában megdöntötték a burzsoázia hatalmát és megalakították a munkásosztály kormányát, a történelem első munkáskormányát: a Kommünt. A Párizsi Kommün mindössze 72 napig állott fenn, de még ennél is rövidebb életű volt az 1871-es kommün Marseilleben, Lyonban és néhány más francia vidéki városban.

A Kommün történelmi jelentősége mindazonáltal igen nagy. Marx, amikor megállapította, hogy mik voltak azok az új vonások, amelyek az 1871-es forradalmat megkülönböztetik valamennyi előző forradalomtól, hangsúlyozta, hogy a Kommün volt a történelemben az első munkáskormány, „a munkásosztály kormánya”.¹ Engels a proletariátus diktatúrájaként jellemezte a Kommünt.² Lenin azt írta, hogy a Párizsi Kommün a „XIX. század legnagyobb proletármozgalmának legnagyobb mintaképe”,³ hogy ez új típusú állam volt, „a szovjethatalom csirája”.⁴ Sztálin elvtárs „Az Októberi Forradalom nemzetközi jellege” c. cikkében, amelyben megállapította, hogy a múlt forradalmi egyoldalúak és korlátozottak voltak, hogy a kizsákmányolás egyik formáját csupán a kizsákmányolás egy másik formájával váltották fel, külön helyet adott a Párizsi Komműnnek. A Kommün történelmi sajátossága, mint Sztálin elvtárs erre rámutatott, az volt, hogy „a proletariátus első, dicsőséges, de mégis sikertelen kísérlete volt arra, hogy a történelmet a kapitalizmus ellen fordítsa.”⁵ „Anarchizmus vagy szocializmus” c. munkájában Sztálin elvtárs megcáfolta a marxizmus ellenségeinek rágalmazó kirohanásait a proletárdiktatúra eszméje ellen, megcáfolta azt a rágalmazó állításukat, mintha a marxisták nem arra törekednének, hogy a proletariátus diktatúráját gyakoroljon a burzsoázia felett, hanem arra, hogy néhány személy diktatúráját gyakoroljon a proletariátus felett, s ebben többek között a Párizsi Kommün tapasztalataira hivatkozott és hangsúlyozta, hogy a Kommün a proletariátus forradalmi hatalma volt, amely a dolgozók nagy tömegeire, a felfegyverzett népre támaszkodott.⁶

Az 1871 március 18-i forradalom, amely a Kommün kikiáltására vezetett, a dolgozó tömegek hatalmas lendületű politikai aktivitásának eredménye volt. Ezek a tömegek fegyvert ragadtak, amikor a németek Párizst ostromolták. A francia főváros felkelő munkásai harcba indultak, hogy új nemzeti életre ébresszék Franciaországot és társadalmilag felszabadítsák az ország dolgozó tömegeit a tőkésék igája alól, akik vereséget és pusztulást hoztak az ország nyakába. Ez volt a történelemben az első alkalom, hogy a munkások vették kezükbe az államhatalmat, hogy saját kormányt alakítottak. Fontos megjegyeznünk azt is, hogy a Kommün kormánya arra irányuló tevékenységében, hogy összetörje a burzsoá államgépezetet és új típusú államot teremtsen

¹ Marx—Engels. Válogatott művek. Szikra, 1949, I. köt. 505.

² Marx—Engels. Válogatott művek. I. köt. 466.

³ Lenin Művei. 4. kiad. 13. köt. 438. (oroszul).

⁴ Lenin Művei. 4. kiad. 26. köt. 413. (oroszul).

⁵ Lenin—Sztálin. Az Októberi Forradalomról. Szikra 1949. 269.

⁶ Sztálin Művei. I. köt. 387.

sen, továbbá társadalmi és gazdasági politikájában, valamint a versaillesi ellenforradalom ellen vívott fegyveres harcában a párizsi proletariátus forradalmi tömegszervezeteire, a politikai klubokra, a szakszervezetekre, az Internacionale szekcióira, az éberségi bizottságokra (comités de vigilance), a nemzetőrség tanácsaira (conseils de la garde nationale fédérée), a forradalmi nőszervezetekre támaszkodott. A Kommún, Lenin szavaival élve, „az öntudatraébredt tömeg zseniális érzékével“⁷ alkotott.

De számos oknál fogva — részint okirati adatok hiánya folytán⁸ — az 1871-es forradalomnak ezt az oldalát sokkal kevésbé sikerült eddig tisztázni, mint a Kommún kormányzási tevékenységét. Eddig nem vizsgálták eléggé az olyan értékes anyagot sem, mint a párizsi dolgozók leveleit, amelyek a Kommún különféle szerveihez és a forradalmi újságok szerkesztőségeihez érkeztek. Ezek a levelek is a párizsi munkások nagy politikai aktivitásáról és lángoló forradalmi hazafiságáról tanúskodnak.

Mindezek az anyagok, valamint azok a tények és okmányok, amelyek arról tanúskodnak, hogy a kommünárdok milyen hősiessen harcoltak a fronton, a barrikádokon, hogy állhatatos magatartást tanúsítottak a bíróság előtt, a száműzetésben, kivégzés előtt, lehetővé teszik a történészeknek, hogy rekonstruálja az 1871-es párizsi forradalmi proletárok bátor alakját, azoknak az embereknek az alakját, akik, Marx képletes kifejezésével élve, készek voltak az „ eget megostromolni“⁹

Ennek a cikknek az a célja, hogy konkrét példákon megmutassa, milyen szerepe volt a Kommún életében a forradalmi tömegszervezeteknek, mire törekedtek és miképpen harcoltak Párizs forradalmi munkásai, akik 80 évvel ezelőtt felkeltek a kizsákmányolás és az elnyomás ellen.

*

Párizs tömegszervezeteinek egyik legfontosabb formája a Kommún idején a politikai klub volt. A politikai klubok többségének határozottan proletár jellege volt.

A forradalmi klubokban 1871-ben igen különböző kérdéseket és témákat vitattak meg. „A Párizsi Kommún, szerepe, jogai és kötelességei“ — ez volt a napirendje a Molière-teremben március 30-án tartott tanácskozásnak; ugyanazon a napon a Marseillaise-teremben összeült klubgyűlésen megvitatták a következő kérdést: „A szociális problémák felvetéséhez és megoldásához szükséges eszközök“. „Tőke és munka, gyakorlati rendszabályok a szervezéshez“ — ezt a témát ugyanaznap este az Arras-utcai teremben tartott nyilvános gyűlésen vitatták meg.¹⁰

Mennél feszültebb volt a helyzet a polgárháború frontján, annál inkább került előtérbe a klubokban a versaillesi ellenforradalom elleni fegyveres harc és párizsi cinkosaival való kíméletlen leszámolás kérdése. Jellemző, hogy „Az emberi és polgári jogokért küzdő klub“, amely április elején alakult, első ülésén a legelső kérdésként a nemzetvédelem kérdését tárgyalta. „Az emberi és polgári jogokért küzdő egyesület célja, — jelentette ki az egyesület „ideiglenes bizottsága“ — hogy minden erejével segítse függetlenségünk megvédését és, ha erre szükség adódik, önmagát feláldozza az igazi köztársaság meg erősítése érdekében“.¹¹

⁷ Lenin Művei. 4. kiad. 27. köt. 109. (oroszul).

⁸ A Nemzetőrség Központi Bizottságának (Comité Central de la Garde Nationale), a légiók tanácsainak (conseils de légions), és zászlóalj-bizottságainak (comités de bataillons), az éberségi bizottságoknak és a kerületi előljáróknak kiadatlan okmányai, amelyeket Párizsban, a hadügyminisztérium történelmi levéltárában őriznek, még ma is hozzáférhetetlenek a kutatók számára.

⁹ Marx—Engels. Válogatott levelek. Szikra 1950. 309.

¹⁰ „La Commune“, 1871 március 30.

¹¹ „Murailles politiques françaises“. II. köt. 168.

Ezek a szavak önmagukért beszélnek.

„Győzni vagy meghalni! — ez volt a jelszava a III. Kerületi Községi Klubnak, amely a Saint-Nicolas-des-Champs templomban ült össze. Ez volt 1871-ben egyik legnagyobb forradalmi klub: a klub saját lapot is adott ki „Községi Értesítő“ címmel. A lap első száma május 6-án jelent meg. A klub élén hattagú bizottság állott, amelynek elnöke Bernard volt; a bizottság titkára és egyben a lap szerkesztőségének titkára Paysan volt. Több adat után ítélvé, mindkettő a blanquisták csoportjához tartozott.

A „Községi Értesítő“, „A nép határozatai“ című rovatában közzétette azokat a határozatokat, amelyeket a Községi Klub ülésein hoztak. A klub alapszabályzata előírta, hogy a klub küldöttei naponta déli 2 órakor a városházára menjenek, hogy ott átadják a Kommün tagjainak azokat a határozatokat, amelyeket a klub legutóbbi gyűlésén hoztak. Nem tudjuk, hogy teljesítették-e ezt a határozatot. De a Községi Klub és a Kommün kormánya között igen szoros kapcsolat állott fenn. Kommün-tagok — Amouroux és Johannard munkások, Vésinier újságíró — is résztvettek és felszólaltak a klub ülésein.

A klub szoros kapcsolatot tartott fenn a kerületi nemzetőrség zászlóaljaival, adományokat gyűjtött ezek számára és gondoskodott arról, hogy a harcok a fronton elegendő élelmet kapjanak.

A Községi Klub, hogy kiszélesítse a Kommün tagjainak és a néptömegeknek a kapcsolatát, azt követelte (április 30-i ülésén), hogy „a Párizsi Kommün, az 1793-as Kommün példájára, napi két órát a beadványoknak szenteljen“ és hogy „községi gyűléseket“ szervezzenek, amelyeken a választók megkövetelhetik küldötteiktől, hogy számoljanak be tevékenységükről. E követelések közül az első megvalósíthatatlan maradt, a másodikat megvalósították.

Hogy milyen nagy volt ebben az időben a Községi Klub politikai befolyása, ezt ragyogóan bizonyítja az a tény, hogy a Kommün éppen ennek a klubnak május 1-i 5000 főt számláló gyűlésén hozott javaslata alapján rendelte el, hogy a „Journal Officiel“-ban tegyék közzé annak a névszerinti szavazásnak az eredményeit, amelyet a rendkívüli meghatalmazással felruházott Jóléti Bizottság (Comité de Salut) megalakításának kérdésében április 30-án megcsejtettek.¹²

A klub tagjai, amikor ezt a határozatot hozták, azt szerették volna megtudni, hogy a Kommün tagjai közül kik értik meg az erélyes rendszabályok szükségességét és kik nem értik meg ezt. A klubnak ugyanezen a gyűlésén egyhangúlag elfogadtak egy határozatot, amelynek értelmében üdvözlik a Kommünt egy olyan fontos intézkedés alkalmából, mint a Jóléti Bizottság megalakítása, és felszólítják, hogy „erélyesen és határozottan haladjon tovább a forradalom útján, mert csak ez az út mentheti meg és csak ez biztosíthatja a köztársaság végső diadalát“.¹³

Különösen aktív lett a klubok tevékenysége április végén és május elején. Május elején és derekán számos újabb klub alakult. Ezek közül különösen nagy befolyása volt a Szociális Forradalom Klubjának (Club de la Révolution Sociale), amely a Saint-Michel templomban tartotta üléseit, a XVII. kerületben (Batignolles), a proletár Párizs egyik fő erődjében.¹⁴

Ebben a klubban az I. Internacionále párizsi szervezetének ismert tagjai: Faillet és Combault játszottak vezetőszerepet, akik a „baloldali proudhonisták“ csoportjához tartoztak és az egyenesadóhivatal élén állottak. Az Internacionále helyi szekciójának elnöke is gyakran beszédet mondott ebben a klubban. Ugyanide a Kommün néhány tagja is eljár, különösen Chalain munkás, a közbiztonsági bizottság tagja, aki a blanquistákhoz csat-

¹² A szavazás eredményei a „Journal Officiel“ 1871 május 4-i számában jelentek meg.

¹³ „Procès-Verbaux de la Commune de 1871“. Párizs, 1945. II. 89—90.

¹⁴ „Journal Officiel“, 1871 május 5.

lakozott. A Proletárok Klubjának, amely május 14-én alakult a Sainte-Marguerite templomban, Philippe Ferrouillat, a Kommün tagja, volt az elnöke. A Saint-Eustache klubban szintén szerepelt a Kommün néhány tagja: Champy és Chardon munkások, Verdure tanító és még néhányan. Mindannyian a Kommün blanquista-jakobinus „többségéhez” tartoztak. A Saint-Pierre klubban Billioray festőművész, a Kommün tagja, vitt szerepet, aki szintén a „többségi” frakcióhoz tartozott; a Saint-Paul klubban is szerepelt a Kommün egyik tagja: Arthur Arnould, aki a proudhonistákból álló „kisebbségi” frakcióhoz csatlakozott. A proudhonisták különben, minthogy kispolgári nézeteket vallottak és távol álltak a munkástömegektől, a legtöbb esetben igen gyenge kapcsolatokat tartottak fenn a klubokkal. A klubokban a blanquisták játszottak vezető szerepet, akik szorosabb kapcsolatban voltak a munkásosztállyal és a forradalmi értelmiség haladó rétegeivel.

Május 10-én kezdődtek a Forradalmi Klub (Club de la Révolution) ülései, amelyek a Saint-Bernard templomban folytak le, a XVIII. kerületben (Montmartre), Párizs egyik fő munkáskerületében. Ebben a klubban gyakran felszólalt a Kommün egyik ismert tagja, Ferré blanquista, aki szakmáit tekintve számvívó volt. A május 10-i gyűlésen, amelyen 3000 fő vett részt, határozatot hoztak, hogy számos olyan erélyes intézkedést követelnek a Kommüntől, mint: a törvénytervezések hatályon kívül helyezése és az érvényben levő törvények felülvizsgálása, a vallási szertartások betiltása, a papok letartóztatása (amennyiben „a monarchisták és a polgárháborús bűnösök segítőitársai”), a papság, valamint az árulók tulajdonában levő birtokok eladása, naponta „egy fontos tús” kivégzése mindaddig, míg szabadlábra nem helyezik és Párizsba nem engedik vissza a vidéken letartóztatott Blanqui-t.

Igen komoly szerepe volt annak a klubnak, amelyet a Saint-Séverin templomban szerveztek, az V. kerületben. Ennek a klubnak első ülése május 13-án zajlott le. Ezen az ülésen 2000 ember gyűlt össze. A klub tagjai a gyűlésen hozott határozatban olyan intézkedések fogantatását követelték a Kommüntől, mint például, hogy zárassa be a műhelyeket, kivéve azokat, melyek a védelem számára dolgoznak, tartóztassa le azokat a nőket, akik kapcsolatban voltak a régi rendőrséggel, hogy indítson valamennyi kerületben egyidejűleg razziát a katonaszökevények ellen és hogy a letartóztatottakat küldje ki a frontra.¹⁵ Ezeknek a rendszabályoknak a fogantatása kétségkívül fokozta volna a forradalmi Párizs védelmi képességét.

Kiváló egyéniség volt a Saint-Séverin klub elnöke, Trohel blanquista, aki aktív résztvevője volt a forradalmi megmozdulásoknak, amikor a német csapatok ostrom alatt tartották Párizst; a 20. kerület Központi Bizottságának küldötte, aki olykor a Saint-Eustache templomban gyülekező klub ülésein is felszólalt. Trohel egyik fennmaradt levelében, amelyet Raoul Rigault-hoz, a Kommün akkori ügyészéhez intézett, a Kommün határozatlanságára panaszkodik és kijelenti, hogy ha ő a Kommün tagja volna, „egy csapásra végezne a burzsoáziával”. Ehhez az szükséges, írta Trohel, hogy „kezünkbe vegyük a Francia Bankot”, kivégezzük mindazokat, akik nem mennek a frontra, 200 millió frankot befizessünk az Internacionále pénztárába, „gondoskodjunk a sebesült és elesett kommünárdok családjaikról, visszaadjuk a kézi zalogba rakott tárgyakat, magas zsoldot állapítsunk meg az önkéntesek számára”.¹⁶

A Saint-Séverin klub elnökének levele megmutatja, milyen erős elégedetlenséget váltott ki a párizsi proletariátus haladottabb rétegeiben az a gyökerében helytelen politika, amelyet a Kommün a proudhonisták, a pénzügyi bizottság tagjai befolyása alatt a Francia Bankkal szemben folytatott, amikor

¹⁵ „Paris libre”, 1871 május 16.

¹⁶ Fontoulieu. Les églises de Paris sous la Commune, Párizs, 1873. 287.

a Thiers-rel kapcsolatban álló régi igazgatóság kezében hagyta meg óriási vagyonát.

A Kommún ezzel szemben teljesítette, jöllehet csak az utolsó napokban, a Saint-Germain-l'Auxerrois klub követelését: bevezette a minden párizsi lakosra kötelező személyazonossági igazolványt.¹⁷ Az ezzel kapcsolatban kiadott dekrétumot azzal okolták meg, hogy a versaillesiek „árulást szervező titkos ügynökökkel”¹⁸ akarták elárasztani Párizst.

Május elején felvetették azt a gondolatot, hogy a klubokat egyesítik, s így megalakították a „Klubok Szövetségét” (Fédération des Clubs), amelynek élére a tagszervezetek képviselőiből álló bizottság került. Május 7-én a Klubok Szövetségének bizottsága kiáltványt adott közzé, amelyben ezt írta: „Felhívással fordulunk valamennyi társadalmi szervezethez, amely a Kommúnhoz csatlakozzik: a bizottság minden egyes klub vagy egyesület három-három küldöttéből áll. A bizottság feladatai a következők: 1) hogy megvédje a köztársaságot és támogassa a Kommún elveit; 2) hogy minden egyes klubban megvitattassa azokat a javaslatokat, amelyeket egy vagy több klub beterveztett, és hogy a Kommún elé terjessze azokat, amelyeket a Szövetség Bizottsága (Comité de la Fédération) elfogad; 3) hogy állandó kapcsolatot tartson fenn a Kommúnnel, hogy az naponta egyszer jelentést tessen a hadműveletekről s hogy ezt a jelentést azután képviselői útján továbbíthassák az egyes kluboknak; ílymódon elkerülhetők azok a gyakran siralmasá váló következmények, amelyek a lapokban terjesztett rémhírekből adódnak.”¹⁹

A Klubok Szövetségének tervezetét nem valósították meg.

Párizs forradalmi lakosságának néhány képviselője és magának a Kommúnnek néhány tagja joggal úgy vélte, hogy a Kommún nem támaszkodik eléggé a tömegszervezetekre. Így például május 20-án a Lírai Színházban rendezett ülésen, ahol a Kommún IV. kerületi tagjai beszámoltak választóiknak, a választók bírálták a Kommún-tagokat határozatlanságuk miatt és egységre szólították fel őket. Amouroux pedig kijelentette, hogy véleménye szerint a Kommún „nem tart fenn eléggé szoros kapcsolatot a klubokkal”. A szónok megemlítette, hogy Robespierre és Saint-Just, mielőtt a Konventbe léptek volna, mindig támogatásért és tanácsért fordultak a jakobinusok klubjához, vagy a cordelier-k klubjához. Éppen ebben rejlett — fűzte hozzá Amouroux — ezeknek a forradalmároknak az ereje, mint ahogy Marat ereje abban rejlett, hogy cikkeiben a dolgozó nép véleményét juttatta kifejezésre.²⁰

Az elmondottakat összefoglalva, meg kell állapítanunk, hogy az 1871-es forradalmi kluboknak igen nagy jelentőségük volt, mert egyesítették a dolgozók haladó rétegeit, megszervezték politikai aktivitásukat és összekötötték a Kommúnt a tömegekkel. A klubokban megmagyarázták, megvitatták és bírálták a Kommún rendszabályait, különböző javaslatokat terjesztettek elő, amelyek a forradalmi hatalom megerősítésére és Párizs védelmi képességének növelésére irányultak. Minthogy azonban a párizsi proletariátusnak 1871-ben nem volt egységes forradalmi pártja, a klubok nem tudták a Kommún kormányának hatalmas támaszává válni.

*

Azok között a forradalmi tömegszervezetek között, amelyek a Kommún napjaiban Párizsban működtek, igen fontos helyet foglaltak el a női klubok és a nőbizottságok.

1871-ben még a leghaladóbb klubok sem fogadták be a nőket gyűléseikre, mint teljesjogú résztvevőket. Az emberekben elevenen éltek még a kispolgári előítéletek (a Saint-Nicolas-des-Champs Községi Klub alapszabályzata például

¹⁷ Lásd P. Kerzsencev. Az 1871-es Párizsi Kommún története. Moszkva, 1940, 430.

¹⁸ „Journal Officiel” 1871 május 15.

¹⁹ „Le Vengeur”, 1871 május 7.

²⁰ „Procès-Verbaux de la Commune de 1871”. II. köt. 458—459.

megállapítja, hogy nők tagjai lehetnek a klubnak, de nem vehetnek részt vitáin). Ezért a forradalmi Párizs haladó női nem elégedtek meg azzal, hogy a közös klubokban részt vegyenek, hanem saját szervezeteket alakítottak.

Az 1871-es női klubok közül politikai aktivitásával kivált a Trinité templomban ülésező klub, Passy polgárnőinek klubja és a Hazafias Nők Párizs védelmére alakított klubja. Ezek a szervezetek erősen proletár jellegű szervezetek voltak. „Polgártársnők — mondotta az egyik nő május 12-én a Trinité-klub gyűlésén — ti munkásnők vagytok, s mint ilyeneket elnyomnak benneteket. Legyetek még egy kis türelemmel, a leszámolás és az igazság napja gyorsan közeledik. Nemsokára a magatok gazdái lesztek, nem fogjátok az urakat szolgálni. A műhelyek, amelyekbe belezsúfoltak benneteket, a tieitek lesznek, a termelési eszközök, amelyeket a kezetekbe adnak, a tieitek lesznek, a hasznát, amely erőfeszítéseitekből, igyekezetetekből és egészségetek elvesztéséből származik, nektek fogják szétosztani. Proletárok, ti új életre ébredtek.”²¹ „Le a munkáltatókkal, akik a munkást csak gépnek tekintik! — mondotta ugyanezen az ülésen egy másik nő. — Egyesüljenek a munkások, dolgozzanak közösen, s akkor boldogok lesznek.”²²

Egy másik nő arra panaszkodik, hogy a Kommún katonai hatóságai nem értenek a szervezéshez, hogy a tábori kórházakban nincsen elegendő ágy-nemű és ágybetét, hogy a frontkatonák hiányt szenvednek „közzükségleti cikkekben, míg mások bőségben úsznak.” Viharos tapssal fogadták az egyik öregasszony felszólalását, akit általában „Duchêne-anyó” néven ismertek. „Meg kell félemlíteni a reakciósokat és a versaillesieket — mondotta — meg kell mutatni nekik, hogy a Kommún meg tudja büntetni a bűnösöket.”²³

A női klubokban elhangzott beszédekben különös erővel jutott kifejezésre az az izzó gyűlölet, amelyet a mohó és züllött katolikus papsággal, a politikai és társadalmi reakció ősi támaszával szemben éreztek.

A női klubok, női kerületi bizottságok, női éberségi bizottságok élén munkásnők és az értelmiség képviselői állottak. Különösen aktív volt a XVIII. kerület polgárnőinek éberségi bizottsága, amely Poirier elnökletével dolgozott. A bizottság tagjai között volt Anna Vaszilevna Jaclard (született Korvin-Krukovszkaja),²⁴ orosz forradalmár író; férje — Victor Jaclard, az I. Internacionále „orosz szekciójának” tagja — a Kommún aktív résztvevője volt.²⁵ Az éberségi bizottság kiáltványában felszólította a Montmartre-i nőket, hogy jelentkezzenek frontszolgálatra, azt követelte, hogy a katonai kórházakból küldjék el az apácákat, ragaszkodott ahhoz, hogy erélyesebb rendszabályokkal harcoljanak a prostitúció ellen, munkaalkalmat keresett a munkanélküliek számára. Komoly munkát fejtett ki a XVII. kerületi polgárnők bizottsága is, amelynek tagjai között kiemelkedő szerepet töltött be André Léo demokratiszoros író. A „Szociális Forradalom” (Révolution Sociale) című újság munkatársa, a Kommún „A falusi dolgozókhöz”²⁶ című kiáltványának szerzője.

A Kommún nem zárkózott el a női forradalmi szervezetek követeléseitől. A „Père Duchêne” című lap május 10-én megelégedéssel állapította meg, hogy a hatóságok rendelkezésére a kórházakban az apácákat a dolgozó népből kikérült és a forradalomhoz hű betegápolónőkkel váltották fel.²⁷

²¹ Ph. Audebrand, *Histoire intime de la révolution du 18 mars*. Párizs, 1871. 306.

²² Fontoulieu. Id. mű. 272.

²³ Fontoulieu. Id. mű. 273—274.

²⁴ Róla szól I. Sz. Knyiznyik „A. V. Korvin-Krukovszkaja-Jaclard—F. M. Dosztojevszkij barátja, a párizsi Kommún résztvevője” című tanulmánya (Moszkva 1931.). Anna Vaszilevna huga, Szofja Vaszilevna (később Sz. V. Kovalevszkaja híres matematikus), a Kommún napjaiban egyik párizsi kórházban dolgozott.

²⁵ „Le Cri du peuple” 1871. április 26, 28, 30. május 7, 10.

²⁶ Lásd: „André Léo, a Párizsi Kommún újságírója” című cikkemet „Bolseviszt-szkaja Pecsaty”, 1940. 7. sz.

²⁷ „Le Père Duchêne”, 56. sz. 1871. május 10. 6.

Az 1871-es forradalmi nőszervezetek közül a legnagyobb a Párizs védelme és a sebesültek megsegítése céljából alakított nőszövetség volt, amelynek alapszabályzata április 20-án jelent meg.²⁸ A szövetség nyilvántartásba vette azokat a nőket, akik katonai kórházakban, tábori konyhákban, barrikád-építésekben kívántak dolgozni. A kerületekben kerületi bizottságokat alakítottak, a kerületi bizottságok élére pedig a központi vezetőség került, amely szoros kapcsolatban volt a Kommúnnel és szerveivel. A központi bizottság komoly tevékenységet fejtett ki; április 11-től május 14-ig 24 nyilvános gyűlést rendezett, amelyekre meghívtak „minden polgárnőt, aki hű a nép ügyéhez”.²⁹ Ezeken a gyűléseken megmagyarázták a Kommün programját és ismertették a szövetség feladatait.

A nőszövetség központi vezetőségének végrehajtó bizottsága május 6-án válaszolt a „Polgárnők csoportja”-nak a falakon három nappal ezelőtt megjelent névtelen felhívására, amelyben az a harc beszüntetésére és Versailles-jel való megegyezésre buzdított és kiáltványt adott ki, amelyben határozottan tiltakozott a forradalmi Párizs és az ellenforradalmi Versailles „kibékülésére” felszólító felhívás ellen. „Nem, Párizs munkásnői nem békét, hanem kíméletlen háborút követelnek” — jelentették ki a szövetség vezetőnői.

A kiáltvány szerzői kifejezést adtak annak a mély meggyőződésüknek, hogy Párizs női „a végső veszély pillanatában készek lesznek... a barrikádokon és az erődítményekben vérüket ontani és az életüket feláldozni a Kommünért és a Kommün diadaláért, vagyis a nép győzelméért.” A központi vezetőség a kiáltvány végén megállapítja, hogy a Kommün győzelme, Versailles leverése lehetővé ad majd a munkásoknak és munkásnőknek arra, hogy „egyesüljenek és közös érdekeikre vonatkozólag megegyezzenek, hogy utolsó erőfeszítésükkel örökre eltöröljék a kizsákmányolás és a kizsákmányolók minden nyomát”. A kiáltvány a következő szavakkal fejeződik be: „Eljen a szociális világműveltség! Eljen a munka, éljen a Kommün!”³⁰

E nagyszerű okmány alatt, amely oly ragyogóan juttatta kifejezésre az 1871-es forradalom proletár voltát és azt a harci szellemet, amelyről Párizs dolgozó női a Kommün napjaiban tanúbizonyságot tettek, öt aláírás állott: Nathalie Le Mel, könyvkötődei munkásnő, a szocialista mozgalom kiváló harcosa, Aline Jacquier munkásnő, Blanche Lefèvre mosónő, Leloup tanítónő és Jelizaveta Dmitrijeva, orosz forradalmárnő (Jelizaveta Lukinyicsna Tumanovszkaja), az Internacionále aktív harcosa, aki kapcsolatot tartott fenn a Főtanácsal és akit Marx is személyesen ismert.³¹

J. Dmitrijeva 1871. április 24-én, G. Junghoz, a Főtanács tagjához intézett levelében a nőszövetség tevékenységével és saját munkájával kapcsolatban a következőket írta: „Ha a Kommün győz, szervezetünk politikai szervezetből társadalmi szervezetté alakul át és Internacionále-szekciókat alakítunk. Ennek a gondolatnak sikere van; az a propaganda, amelyet az Internacionále érdekében folytatok, hogy bebizonyítsam, hogy minden ország, s így Németország is, szociális forradalom küszöbén áll, — ez a propaganda tetszik a nőknek; gyűléseinken már körülbelül három-négyezer nő szokott részt venni.”³²

E szavak alapján világos képet alkothatunk magunknak arról, hogy milyen nagy tömegeket ölelt fel ez a szervezet, amelynek vezetésében egy orosz szocialista nő aktívan részt vett, és milyen népszerűsége volt a Kommün napjaiban a párizsi proletariátus haladó rétegei körében a proletár internacionálizmusnak.

*

²⁸ „La Sociale”, 1871. április 20.

²⁹ „Le Cri du peuple”, 1871. május 14.

³⁰ „Journal Officiel”, 1871. május 8.

³¹ Lásd róla: I. Sz. Knyizsnyik „Jelizaveta Dmitrijeva, a Párizsi Kommün hősnője” című művét „Letopiszi Marxizma”, 1928. 7—8. sz.

³² „Az I. Internacionále a Párizsi Kommün napjaiban. Okmányok és anyagok.” Oigiz. Goszpolitizdat. IMEL, Moszkva, 1941. 193.

A március 18-i forradalom és a Párizsi Kommún kikiáltása elősegítette a *szakszervezetek* (syndicats professionnels) és a *szövetkezeti szervezetek* (organisations coopératives) fejlődését. Ezek a szervezetek egyre aktívabb tevékenységet fejtettek ki és komolyan befolytak a Kommún szociális és gazdasági politikájába. A Kommún napjaiban Párizsban 34 szakszervezet (szindikátus), 43 termelőszövetkezet és 7 fogyasztási szövetkezet működött.³³ A háború és az ostrom következtében sok szakszervezetnek csökkent a létszáma, amely abban az időben amúgy sem volt túlságosan nagy. A Kommún kikiáltása után a régi szervezetek újjáéledtek és megerősödtek, s új szervezetek alakultak.

A párizsi szakszervezetek egyik legelső okmánya, amelyet a március 18-i forradalom után kiadtak, a „Kőfaragók szakszervezeti kamarájának” kiáltványa volt. Ez a kiáltvány a március 23-ára kitűzött közgyűlésre hívta meg e szakma munkásait. A kiáltvány felhívta a munkásokat arra, hogy tömörüljenek és induljanak harcra a munkáltatók ellen.³⁴

Április 2-ára tűzték ki a Bőripari Munkások Hitelegyletének közgyűlését,³⁵ április 9-én kellett összeülnie a „Nyergesmunkások szakszervezeti kamarája” közgyűlésének.³⁶ A Kommún idején a párizsi lapok tele voltak hasonló értesítésekkel.

A Kommún kormánya a munka- és cserebizottság (Commission du Travail et de l'Échange) útján szoros kapcsolatot tartott fenn a párizsi munkásszervezetekkel, amelyek a Kommún elé terjesztették a társadalmi átalakításokra vonatkozó terveiket. A munka- és cserebizottságot Frankel Leó munkás, az I. Internacionále párizsi szekciói szövetségi tanácsának kiváló harcosa vezette.

A pékségek éjjeli munkájának betiltásáról szóló április 20-i dekrétum a Kommún egyik legfontosabb dekrétuma. Frankel Leó az április 28-i ülésen még azt is kijelentette, hogy „a Kommúnnek ezt az egyetlen valóban szocialista dekrétumát”,³⁷ amint maga a dekrétum megállapítja, „a pékmunkások testületének jogos követelése alapján”³⁸ adták ki.

A sütőipari munkások, akik két éven át harcoltak ezért a reformért, lelkes helyesléssel fogadták a Kommún határozatát. Május 15-én az egyik cirkusz helyiségében ünnepi ülésre gyűltek össze a szakma munkásai. A gyűlésen 1500—2000 munkás vett részt. A gyűlés után zeneszóval és vörös zászlókkal, amelyekre olyan jelszavak voltak himezve, mint például: „Szervezzük meg a munkát társulás útján!”, „1871 — Szociális Köztársaság!”, „Éljen a nappali munká!”, „Vessünk véget annak, hogy az egyik ember kizsákmányolhassa a másikat!”, a munkások a városháza elé vonultak, hogy hálát mondjanak a Kommúnnek ezért az intézkedéséért.³⁹

A Kommún legfontosabb szociálpolitikai és gazdaságpolitikai rendszabálya, mint tudjuk, az a dekrétum volt, amelynek értelmében a Párizsból elmenekült tulajdonosok ipari vállalatait a munkások termelési egyesülései kezébe adták át.

Ez a, Lenin kifejezésével élve, „híres dekrétum”,⁴⁰ amelyben a Kommún megtette az első, jóllehet még félnék lépést a tőkések kisajátítása útján, azzal bízta meg a szakszervezeti kamarákat, hogy „vizsgáló bizottságot” szervezzenek a következő előkészítő rendszabályok foganatosítása céljából: 1. hogy statisztikát adjanak az elhagyott műhelyekről, pontosan leírják,

³³ P. Keizsencev, Id. m. 416.

³⁴ „Murailles politiques françaises”. II. köt. 25.

³⁵ „La Révolution politique et sociale”, I. sz. 1871. április 2.

³⁶ Úgyanott, 2. sz. április 9.

³⁷ „Procès-Verbaux de la Commune de 1871.” I. köt. 543.

³⁸ „Journal Officiel”, 1871 április 21.

³⁹ Lásd J. Michelané. Un souvenir de la Commune. „Journal des Économistes” 1871. 23. köt. 264. és köv.

⁴⁰ Lenin Művei. 4. kiad. 17. köt. 114. (oroszul).

hogy milyen állapotban vannak ezek a műhelyek és hogy leltározzák ezeknek a műhelyeknek a szerszámaikat; 2. hogy jelentést tegyenek erről és ebben megjelöljék azokat a gyakorlati rendszabályokat, amelyek segítségével azonnal üzembe lehetne helyezni ezeket a műhelyeket, de már nem a menekült tulajdonosok erőivel, hanem a műhelyekben foglalkoztatott munkások szövetségi egyesületének erőivel, 3. hogy kidolgozzák e munkásszövetkezetek alapszabályzatának tervét, 4. hogy döntőbizottságot alakítsanak, amely a tulajdonosok visszatérése esetén meg fogja állapítani, hogy a műhelyeket milyen feltételekkel adják át végleg a munkásszövetkezeteknek és milyen kártérítést fognak ezek a szövetkezetek a tulajdonosnak fizetni". A dekrétum végül megállapítja, hogy „a vizsgáló bizottságnak jelentését be kell majd terjesztenie a községi munka- és cserebizottságnak, amely aztán köteles a legrövidebb időn belül a Kommún és a munkások érdekeinek egyaránt megfelelő dekrétum-tervezetet a Kommúnnek beterveztetni".⁴¹

A Kommún kormánya tehát a munkásszervezeteket közvetlenül bevonta a szociális viszonyok átalakítására irányuló rendkívül fontos kezdeményezésének a megvalósításába. A párizsi dolgozók nagy lelkesedéssel fogadták ezt a dekrétumot és lelkesen láttak hozzá megvalósításához. A legnagyobb volt a lelkesedés a fémmunkások körében, akik 1871-ben a párizsi proletariátus leghaladóbb részét alkották. A „Mechanikusok szakszervezeti kamarája" és a „Kohómunkások Egyesülete" április 23-án közgyűlésre hívta egybe a fémmunkásokat. A gyűlés határozatot hozott, amelynek értelmében két képviselőt küldöttek ki a „vizsgáló bizottságba", hogy részt vegyenek az április 16-i dekrétum megvalósításában. Az az utasítás, amelyet ezeknek a küldötteknek adtak, megmutatja, hogy milyen nagy elvi jelentőséget tulajdonítottak a mechanikai munkások és a fémmunkások a Kommún határozatainak. E történelmi jelentőségű okmányoknak ez volt a szövege: „Szem előtt tartva azt, hogy a március 18-i forradalom eredményeképpen létrejött Kommúnben az egyenlőség nem maradhat üres szó, hogy harcunk, amelyet olyan bátran vívunk és amelyet mindaddig folytatni fogunk, míg teljesen ki nem irtjuk a klerikálisokat és a royalistákat, a munka gazdasági felszabadítására irányul, továbbá hogy ez az eredmény csak a munkások szervezkedése útján érhető el, amely bérmunkásokból termelési szövetkezetek tagjaivá tesz bennünket; ezek alapján a következő általános utasítást adjuk küldötteinknek: véget kell vetni a rabszolgaság utolsó formájának, annak, hogy az egyik ember kizsákmányolja a másikat; elidegeníthetetlen tőkét közösen birtokló, összetartó egyesületek útján kell megszervezni a munkát".⁴²

A kibontakozó mozgalomban kiemelkedő szerepet töltött be a mechanikusok és kohómunkások szakszervezetének elnöke, Delehaye, aki az április 23-i gyűlés fontos határozatát aláírta. Delehaye néhány nappal később azzal a felhívással fordult a munkásegysületek szakszervezeti kamaráihoz (Chambres syndicales des Sociétés ouvrières), hogy „mielőbb válasszák meg küldötteiket" a „vizsgáló bizottságba". Ugyanebben a felhívásban mutattak rá arra, hogy „a munka- és cserebizottsággal való állandó kapcsolat megteremtése céljából a közmunkaügyi minisztérium épületében helyiséget állítottak a szervezetek rendelkezésére".⁴³

Az április 16-i dekrétumot más szakmai szervezetek is nagy lelkesedéssel fogadták. A „Szabóipari Munkások szakszervezeti kamarája" a szervezet munkásaihoz intézett felhívásában felszólította a munkásokat arra, hogy azonnal fogjanak hozzá a Kommún dekrétuma értelmében alakítandó „vizsgáló bizottság" létrehozásához, s azt írta: „Soha még egyetlen kormány sem

⁴¹ „Journal Officiel", 1871 április 17.

⁴² „Journal Officiel", 1871 április 24.

⁴³ „Journal Officiel", 1871 április 29.

adott a munkásosztálynak ilyen kedvező alkalmat. Ha nem élnénk ezzel az alkalommal, elárulnánk a munka felszabadításának ügyét".⁴⁴

Május 15-én összeül valamennyi párizsi munkásszervezet küldötteinek első közgyűlése. A „Munkavizsgáló és munkaszervező bizottság” (Commission d'enquête et d'organisation du travail) második közgyűlését május 18-ra tűzték ki. Ezen a közgyűlésen az első gyűlés jegyzőkönyvének felolvasása után meg kellett vitatni a szervezeti szabályzatot.⁴⁵

Sajnos, nem áll rendelkezésünkre sem ennek a szervezeti szabályzatnak a szövege, sem a két közgyűlés jegyzőkönyve. De már az a tény, hogy ezeket a közgyűléseket egybehívták, arról tanúskodik, hogy a párizsi munkásszervezetek az elhagyott műhelyekről szóló dekrétum kiadásától eltelt egy hónap alatt eléggé komoly szervezeti munkát végeztek. Kétségtelen azonban, hogy a proudhonizmus, amelyet a francia munkásmozgalomban a Kommún kikiáltásáig még nem sikerült teljesen felszámolni, fékezte a szakszervezetek és a termelőszövetkezetek fejlődését, minthogy Proudhon hí követői tagadták az ilyen szervezetek szükségességét.

A „Munkavizsgáló és munkaszervező bizottságban” vezetőszeropje volt végrehajtó irodájának, amely hét tagból állott. Tagja volt Delahaye, a mechanikusok szakszervezetének elnöke, két nő: Aline Jacquier és Nathalie Le Mel, a Párizs védelmére és a sebesültek megsegítésére alakult nőszövetség központi bizottságának tagjai. A végrehajtó irodának mind a hét tagja szocialista volt, mindannyian aktívan dolgoztak az Internacionále párizsi szövettségében.

A Kommún rövid ideig tartó fennállása miatt nem tudta megvalósítani az elhagyott műhelyekről szóló dekrétumát. De az a lelkesedés, amelyet ez a dekrétum a párizsi dolgozók körében kiváltott, hozzájárult a munkásszervezetek: mind a szakszervezetek, mind a termelőszövetkezetek fejlődéséhez és megerősödéséhez.

Különösen nagy munkalendület és politikai lelkesedés volt tapasztalható az acélöntőmunkások körében. Lapuelle, az acélöntők egyesülete igazgatási tanácsának titkára, levéllel fordult a „Szociális forradalom” c. lap szerkesztőségéhez, s ebben a levélben közölte: „Ma megkezdjük az öntést, s az első lövedék, amely műhelyeinkből kikerül, elviszi majd választunkat a versaillesieknek, akik ellenségei a dolgozók felszabadításának.”⁴⁶

A Kommún iránti lelkes odaadás szelleme árad a fémmunkások más okmányaiából is: a louvrei fegyverjavító műhelyek alapszabályzatára gondolunk. Ez az alapszabályzat május 3-án kelt és a műhelynek, amelyben választott tanács útján munkásellenőrzést létesítettek, 105 munkása és tisztviselője írta alá. Az alapszabályzat 15. pontja megállapítja, hogy „a tanács, olyan esetekben, amikor fegyverek azonnali megjavítására érkezik intézkedés, kivételképpen, a Kommún védelmének érdekeit figyelembe véve, a rendelés sürgőssége folytán túlórákat engedélyezhet... amelyek díjazásánál azonban semmiféle pótdíjat nem fizet az egyes munkásokra megállapított munkabéren felül”. Igen tanulságos ennek az alapszabályzatnak 16. pontja is, amely a műhelyekben éjjeli szolgálatot rendelt el, de kikötötte, hogy „a Kommún, figyelembe véve a mai helyzetet és azt, hogy az állam pénzával a lehető legnagyobb mértékben takarékoskodni kell, nem köteles ezeket az éjjeli szolgálatokat díjazni”.⁴⁷

Igen aktívak voltak a szabóipari munkások és munkásnők is.

Május 14-én a lapokban közzétették azt a határozatot, amelyet a X. kerület nemzetőrségi egyenruhákat készítő „szabónőinek csoportja” hozott. A szabónők tiltakoztak az ellen, hogy a vállalkozók csökkentették a munka-

⁴⁴ „Paris libre”, 9. sz. 1871 április 20.

⁴⁵ „Journal Officiel”, 1871 május 15.

⁴⁶ „La Sociale”, 39. sz. 1871 május 8.

⁴⁷ „Journal Officiel”, 1871 május 21.

béreket, követelték a régi béreket és azzal fenyegettek, hogy ellenkező esetben termelőségvetkezettekbe tömörülnek és „saját javukra tartják üzemből az említett vállalatot”. „Ideje, hogy véget vessünk ennek... — irták a munkásnők. — Ideje, hogy örökre levessük a zsarnokságnak ezt a gyűlölt igáját és bátran, minden erőnkkel küzdjünk igazságos bérért és a munka szabadságáért!”⁴⁸

Ez az okmány világos bizonyítéka annak, miképpen növekedett meg a Kommún hatására Párizs dolgozó nőinek öntudata.

A Kommún május 12-i ülésén Frankel beszámolt arról, hogy milyen eredményekre jutottak azoknak a szerződéseknek a felülvizsgálata során, amelyeket a Kommún hadbiztossága magánvállalkozókkal katonai egyenruhák készítésére vonatkozólag kötött. A beszámolóból kitűnt, hogy a szállítók április 25-től jelentősen csökkentették az árakat, s ennek a következménye az volt, hogy a munkabérek csaknem felükre csökkentek (s ugyanakkor rosszabbodott a gyártott felszerelés minősége). A beszámolóban azt javasolta, hogy az egyenruhák darabárát a régi színvonalon tartsák és hogy a rendeléseket „a lehetőség szerint a szabóipari munkások testületének adják át”. A beszámoló végén közölte, hogy ez a szervezet már betérjesztett a Kommúnhoz egy „kollektív szerződést, amely a szabók testületének 20—30.000 munkását a Kommún rendelkezésére bocsátja”. Frankel a beszámolót és a beszámolóban tett javaslatot alátámasztva kijelentette: „Nem szabad elfelejtenünk, hogy a március 18-i forradalmat kizárólag a munkásosztály hajtotta végre. Ha semmit sem teszünk ennek az osztálynak az érdekében mi, akik a társadalmi egyenlőséget választottuk elvünknek, akkor semmi értelmét sem látom a Kommún fennállásának.”⁴⁹

Ennek a kérdésnek a megvitatása azzal ért véget, hogy dekrétumot hoztak, amely másnap nyilvánosságra került. A dekrétum azzal bízta meg a munka- és cserebizottságot, hogy vizsgálja felül a korábban megkötött szerződéseket, azt javasolta, hogy a jövőben közvetlenül a munkástestületekkel kössék meg a szerződéseket, vagy mindenesetre előnyben részesítsék ezeket, és megállapította, hogy „a szerződés feltételeit és az árakat a hadbiztosság, a testület szakszervezeti kamarája és a munka- és cserebizottság küldöttsége fogja megállapítani (a kiküldött és a pénzügyi bizottság beleegyezésével). A dekrétum külön megállapította, hogy a Kommún rendelkezésével kapcsolatos szerződések feltételeiben „ki kell kötni a minimális napi vagy darabbért, amely az adott rendelkezésen dolgozó munkásoknak és munkásnőknek jár.”⁵⁰

A május 13-i dekrétum a párizsi dolgozók igen fontos vívmánya volt, de, minthogy néhány héttel a Kommún bukása előtt adták ki, nem tudott persze komoly gyakorlati eredményeket felmutatni.

Ragyogó példa a Kommún kormányának és a proletár társadalmi szervezeteknek az együttműködésére az a tény, hogy a munka- és cserebizottság a női munka megszervezésébe bevonta a Párizs védelmére és a sebesültek megsegítésére alakított nőszövetség központi vezetőségét. Ezenkívül ennek kellett megszerveznie a munkásnők szakszervezeteit. Május 18-ra kitűzték a párizsi munkásnők közgyűlését, hogy minden egyes testület küldötteket válasszon szakszervezeti kamarájába; a továbbiakban szövetségi kamara alakítását javasolták, amelynek célja az lett volna, hogy egyesítse valamennyi női szakszervezetet. Az események megakadályozták ezeknek a terveknek a megvalósítását.

A burzsoá lapok viszályt akartak szítani a Kommún kormánya és Párizs dolgozói között s ezért különféle hazug híreket terjesztettek arról, hogy 50

⁴⁸ „Le Vengeur“, 47. sz. 1871 május 14.

⁴⁹ „Procès-Verbaux de la Commune de 1871“. II. köt. 352.

⁵⁰ „Journal Officiel“, 1871 május 14.

munkástestület csatlakozott a „Kereskedelem, Ipar és Munka Szakszervezeti Szövetségének” programjához, amely tervet nyújtott be Párizs és Versailles „megegyezésére”. A párizsi munkástestületek május 14-én összeült küldöttei erélyesen tiltakoztak az „egyezkedők” hazug állításai ellen. „Nem — jelentették ki határozottan a küldöttek — nem lehetséges semmiféle meg-egyezés köztünk, dolgozók között, és Versailles royalistái között. Harcolunk a köztársaság ellenségei ellen, akik vad és kíméletlen háborút üzentek nekünk, s ez a harc a szocializmus harca a pénztőkés feudalizmus ellen, a haladás harca a középkori sötétség ellen. Mi győzünk és győzelmünk magával hozza a bér munka felszabadítását és a népek függetlenségét.” A nyilatkozat a következő szavakkal fejeződik be: „Éljen a Kommún! Éljen a Szociális Világköztársaság!”⁵¹

*

A Kommún napjaiban a párizsi proletár társadalmi szervezetek között különleges szerepe volt az Internacionále szekcióinak, amelyek egy szövetségben (fédération) egyesültek. E szövetség élén az akkori francia szocialista mozgalom olyan ismert harcosai állottak, mint Varlin, Theisz, Frankel, Goullé (az első három a Kommún tagja volt).

Közvetlenül a március 18-i forradalom előtt az Internacionále párizsi szekciói rendkívül nehéz helyzetben voltak. Ez világosan kitűnik a Szövetségi Tanács 1871 januári és februári gyűléseinek jegyzőkönyvéből. Ezekben az üléseken rámutattak arra, hogy a háború és az ostrom végzetes hatással volt a szervezetre, hogy „a szekciók felhomlottak és tagjaik szétszéledtek”, hogy az Internacionále tagjainak Párizsban van „erkölcsi erejük”, de nincs „anyagi erejük”, hogy az „egyesülés sok tagja nem érti meg az egyesülés céljait”, hogy a munkanélküliség megnehezíti a szekciók helyreállítását, hogy a tagsági díjak rendszeresen folynak be, hogy a Szövetségi Tanácsnak nincs saját sajtószerve, hogy nincsen pénze nagyobbarányú vidéki propaganda kifejtésére, hogy a párizsi szövetség és a Főtanács közötti kapcsolat rendkívül gyenge.⁵²

A párizsi szekciók vezetőségének volt a hibája, hogy a szekciókban ilyen állapotok uralkodtak, mert a vezetőségben még túlságosan erős volt a proudhonista hatás és mert még nem ismerték fel eléggé a politikai harc jelentőségét.

Igaz, hogy a párizsi szövetség egyes vezetői (Assi, Varlin, Avrial, Duval stb.) aktívan részt vettek a március 18-i forradalomban. De a szervezet általában várakozó álláspontra helyezkedett és nem irányította az események menetét. Benoit Malon, a Szövetségi Tanács tagja, még a Nemzetország Központi Bizottsága ellen is fellépett és aláírta azt a kiáltványt, amelyet a párizsi kerületi előljárók és a Nemzetgyűlés képviselői adtak ki. Malonnak ezt a lépését elítélte a Szövetségi Tanács néhány tagja, akik résztvettek a március 23-i és 29-i üléseken.⁵³ Még azt is elhatározták, hogy visszahívják Malont és magyarázatot kérnek tőle ezzel kapcsolatban.

A párizsi szekciók Szövetségi Tanácsa a kommúnválasztásokon a Munkásgyűlések Szövetségi Kamarájával együtt lépett fel. Március 23-án mindkét szervezet képviselői közös felhívással fordultak a dolgozókhoz, s ebben a felhívásban kifejtették az eseményekkel kapcsolatos nézetüket, kifejtették, hogy miképpen értelmezik a március 18-i forradalom feladatait és céljait, kifejezést adtak annak a meggyőződésüknek, hogy „Párizs népe becsületbeli kötelességének tekinti majd, hogy a Kommúnre szavazzon”.⁵⁴

⁵¹ „Journal Officiel”, 1871 május 15.

⁵² „Les séances officielles de l'Internationale à Paris pendant le siège et pendant la Commune”. Párizs, 1872. 37. 58, 68—69.

⁵³ „Les séances officielles de l'Internationale à Paris...” 143, 159—160.

⁵⁴ „Murailles politiques françaises”. II. köt. 52—53.

Ebben a cikkemben nem áll módomban részletesebben foglalkozni ezzel az okmánnyal, amelyet igen erősen áthat a proudhonista szellem.⁵⁵

A Kommún tagjai közé tartozott az Internacionálenak több mint 30 tagja. Többségük (csaknem kétharmad) proudhonista volt (részben jobboldali, részben baloldali proudhonista), a többiek blanquisták, és csak egy (Serraillicier) állt közel a marxizmushoz. Ez a körülmény arra vezetett, hogy az Internacionále tagjai a Kommúnben nem alkottak egységes csoportot, amely helyesen irányíthatta volna a munkásosztály első kormányának politikáját és sikerrel leküzdhetette volna a kispolgári demokraták és a kispolgári szocialisták káros hatását. Az Internacionále tagjai ehelyett részben a Kommún blanquistajakobinus „többségének” frakciójához, részben a proudhonista „kisebbség” frakciójához csatlakoztak.

Az Internacionále párizsi szekciói mindemellett nagy számmal adtak a Kommúnnek odaadó, tehetséges és erélyes vezetőket. Mind magában a Kommúnben, mind egyes szerveiben, valamint a társadalmi tömegszervezetek vezetésében és a nemzetőrség parancsnoki karában az Internacionále sok aktív tagja működött — ezek élenjáró párizsi munkások voltak. Egyeseket közülük fentebb megemlítettünk már, mint politikai klubok és szakszervezetek vezetőit. Az Internacionále tagjai voltak a Kommún olyan ismert funkcionáriusai is, akik a munkásosztályból kerültek ki, mint például Avrial (a Kommún tagja, a tüzérségi hivatal anyagi osztályának vezetője, directeur du matériel de l'artillerie), Varlin (a Kommúnnek és katonai bizottságának tagja), Dereure (a Kommún tagja, az egyik hadsereg biztosa), Duval, (katonai parancsnok, a Kommún tagja), Clémence (a Kommún tagja), Langevin (a Kommún tagja), Pindy (a Kommún tagja, a városháza katonai parancsnoka), Theisz (a Kommún tagja, a postaigazgatóság vezetője). Különösen ki kell emelnünk Eugène Pottier proletár költőt, az „Internacionále” szerzőjét.

A Kommún hatalomra jutása arra vezetett, hogy az Internacionále párizsi szekcióinak tevékenysége felélénkült. Ez többek között abban jutott kifejezésre, hogy tervet dolgoztak ki egy új alapszabályzathoz, amely nagyobb jogokat biztosított a Szövetségi Tanácsnak és amely megerősítette a helyi szekciókkal és a munkásszervezetekkel való kapcsolatait.⁵⁶

A párizsi szövetség és a Főtanács között igen gyenge kapcsolat állott fenn s ezt a kapcsolatot főleg August Serrailliciernek (francia munkás, a Kommún tagja és egyidejűleg a Főtanács képviselője) és Frankelnek Marxszal folytatott levelezése útján tartották fenn.

Marx, aki a Kommún eseményeit, mint „a tömegharc résztvevője”, „az őt jellemző lelkesedéssel és szenvedéllyel élte át”,⁵⁷ Frankelhez intézett április 26-i levelében arra panaszkodott, hogy a Főtanács semmiféle közléseket nem kap a párizsi szövetségtől.⁵⁸ Csak egy olyan levél maradt ránk, amelyet Frankel a Kommún idején Párizsból Marxhoz intézett. Ebben a levélben, amely április végén kelt, a munka- és cserebizottság küldötte tanácsot kért Marxtól azokhoz a reformokhoz, amelyeket „a közmunkaügyek főosztályában” tervezett. Frankel ugyanebben a levélben kifejezte azt a reményét, hogy Marx minden tőle telhetőt megtesz, hogy megmagyarázza „valamennyi népnek, valamennyi munkásnak, és különösen a németeknek, hogy a Párizsi Kommúnnek semmi köze sincs a régi német községhez”.⁵⁹ Nem maradt meg az a levél sem, amelyet Frankel és Varlin intézett Marxhoz, és amelyről Marx megemlékezik hozzájuk intézett május 13-i levelében. Az Internacionále zseminális vezére ebben a levélben igen értékes tanácsokat adott a Kommún tag-

⁵⁵ Lásd A. Kerzsencev. Id. mű 236.

⁵⁶ „Les séances officielles de l'Internationale à Paris...” 105—122, 160.

⁵⁷ Lenin, Marx, Engels, Marxizmus. Szikra, 1949. 167.

⁵⁸ Marx—Engels. Művei. XXVI. köt. 112. (oroszul).

⁵⁹ „Az I. Internacionále a Párizsi Kommún napjaiban”. 196. (oroszul).

jainak és bírálta a Kommúnt, mert szerfölött sok időt veszteget el csekélységekkel és személyes perpatvarral”.⁶⁰ „Látszik, hogy a munkásokén kívül itt még más befolyások is érvényesülnek”.⁶¹

A Szövetségi Tanács és a Főtanács gyenge kapcsolata persze nemcsak azzal magyarázható, hogy közlekedési nehézségek voltak Párizs és a külvilág között, hanem azzal is, hogy a párizsi szekciókban proudhonisták voltak többségben.

De térjünk vissza az Internacionále párizsi szekcióinak a Kommún napjaiban kifejtett tevékenységéhez. A szekciók száma ebben az időben növekedett és két külvárosi szekciót: Ivry és Montrouge szekcióját beleszámítva 29-re emelkedett. Az újonnan alakult szekciók között volt a „Duval-szekció” (ezt a Kommún egyik tagjáról nevezték el, akit a versaillesiek foglyul ejtettek és április 4-én főbelőttek) és a „Flourens-szekció” (a Kommún egy másik tagjáról nevezték el, akit a versaillesiek foglyul ejtettek és április 3-án főbelőttek).

Április 2-án jelent meg a „La Révolution politique et sociale” c. lap első száma. Ez Ivry és Bercy vasútállomásai egyesült szekciójának lapja volt. A lapot Gaston Ruffier újságíró szerkesztette, aki Jules Nostag álnéven írt. Minthogy ez volt az egyetlen lap, amelyet az Internacionále párizsi szekciói a Kommún idején kiadtak, ténylegesen az egész párizsi szövetség szerve volt. A lapba olykor a szövetség egyik titkára, Henri Goullé is írt cikkeket. A lap csak hetenként egyszer jelent meg, így mindössze hét száma látott napvilágot. A lapban megjelent cikkek nagyrészt, melyeket Jules Nostag írt, proudhonista utópista nézetek hatottak át. Jellemző ebben a tekintetben Nostag „Szociális forradalom” c. cikke, amely április 23-án jelent meg. A cikk azzal a felhívással végződött, hogy „a dolgozó burzsoázia egyesüljön a néppel a kapitalizmus — a XIX. század e rabszolgarendszere — ellen”.⁶² „A Kommún — municipium” c. cikkében, amely április 16-án jelent meg, helyesen mondotta az 1871 március 18-i forradalomról, hogy ez „reváns az 1848 júniusi napokért”, „annak az örökös harcnak a folytatása, amelyet a munka a tőke ellen vív”, „felemelkedés a proletariátus hatalmához”. Ugyanebben a cikkben azonban az a hibás állítás is található, hogy a köztársaság megszilárdítása megszünteti „azt az ellentétet, amely megosztja a proletárok és a tőkészek osztályát”.⁶³

Más jellegű volt Henri Goullé cikkeinek. Cikkeiben olykor eléggé híven elemezte az események lényegét és a Kommún feladatait. „A Párizsi Kommún — írta Goullé a Kommún tagjaihoz intézett felhívásában — most az egyetlen világitótorony, amely utat mutat a proletároknak. Szent ügyet képviseltek, halljátok, akik az elnyomottakat, a nincsteleneket képviseltek, egy szóval mindazokat, akik Párizsban szenvednek fennállásának első napjától. Meg kell mentenetek bennünket! Rajtatok kívül már nincs kiben reménykednünk. Tehát, előre!... Verjétek szét az ellenséget, söpörjétek el mindent, ami a nép útjában áll... A nép életéről vagy haláláról van szó: a népet meg akarják gyilkolni, de a nép élni akar. A leghumánusabbak azok, akik a legtöbb ellenséget gyilkolnak le”.⁶⁴

Goullé vadul gyűlölte a versaillesi ellenforradalmárokat, akik kíméletlenül leszámolnak a foglyul ejtett kommünárdokkal, s ez a gyűlölete arra készítette, hogy a Kommúntól erélyes lépéseket és szigorú megtorlást követeljen az ellenségekkel szemben.

⁶⁰ Marx—Engels. Válogatott levelek, 311.

⁶¹ Ugyanott. Részletesebb adatokat Marx és a Kommún kapcsolatáról lásd Marx 1871. június 12-én Beslay-hez intézett levelében.

⁶² „La Révolution politique et sociale”. 4. sz. 1871. április 23.

⁶³ Ugyanott, 3. sz. 1871. április 16.

⁶⁴ Ugyanott, 4. sz. 1871. április 23.

Igen jellemző ebben a tekintetben Goullénak egy másik cikke „A Jóléti Bizottság” (Le Comité de Salut public). Míg az Internacionále több tagja a proudhonista előítéletek hatására a Kommünben és a Kommünön kívül egyaránt egy erős hatalommal felruházott szerv alakítása ellen lépett fel, Goullé velük ellentétben üdvözölte a Jóléti Bizottság megalakulását és emlékeztetett arra, hogy az 1793-ban alakított azonos nevű szerv milyen eréllyel és milyen sikerrel működött. Goullé felsorolja a Kommün által alakított Jóléti Bizottság tagjainak nevét és kijelenti: „A munkások mindannyiukat ismerik és a tömegek kétségtelenül teljes bizalommal tekintenek majd feléjük... Ezek a polgártársak nagy felelősséget vesznek a vállukra. Mi mindenben támogatjuk majd őket. Ez a munkásosztály kötelessége. Elmúlt az az idő, amikor szekcióink filozófiai vitákkal foglalkozhattak. Meg kell menteni Párizst”.⁶⁵

Mivel foglalkoztak üléseiken az egyes szekciók és a Szövetségi Tanács a Kommün időszakában? Csak néhány jegyzőkönyv, vagyis helyesebben jegyzőkönyv-részlet, és néhány határozat áll a rendelkezésünkre. Ezért nem tudunk, akár csak valamennyire is pontos választ adni erre a kérdésre. A rendelkezésünkre álló anyagok alapján csak arra van módunk, hogy néhány tényt idézzünk és hogy leírjuk a párizsi szövetség életének és tevékenységének néhány epizódját a Kommün idejéből.

A Szövetségi Tanács április 12-én egyhangúlag a következő, rendkívül nagy elvi jelentőséggel bíró határozatot hozta: „Minthogy Tolain küldött, akit a munkásosztály képviselőjéül a Nemzetgyűlésbe választottak, a legaljasabb módon, gyáva nyúlként elárulta ügyét, az Internacionále párizsi Szövetségi Tanácsa kizárja soraiból és arra kéri a Londoni Főtanácsot, hogy hagyja jóvá kizárását”.⁶⁶

Ebben a határozatban Tolain proudhonistáról van szó, aki a versaillesi Nemzetgyűlés képviselője maradt és a Kommün ellen lépett fel. Goullé egyik cikkében megbélyegezte a mai jobboldali szocialistáknak ezt az elődjét, mint a szocializmus renegátját, a kapitalizmus szolgáját, és bebizonyította, hogy a Kommün ellenségei az ő segítségével akartak szakadást vinni a proletárok soraiba, hogy az ő segítségével akarták a proletariátust elvonni a forradalmi harctól.

Ivry és Bercy egyesült szekciója április 28-án határozatot hozott, amelynek értelmében az Internacionáléból kizárta egyik tagját: Joseph Persicot (zenetanár). A határozatot azzal okolták meg, hogy több mint egy hónapig nem jelent meg a szekció ülésein és hogy a Kommün választások idején a párizsi szövetség határozataival ellentétes szellemben ténykedett.⁶⁷

Érdekes a Carrières szekció május 9-i határozata, amely annak a kívánságának adott kifejezést, hogy a Kommün rendelje el „a világi, elemi és szakmai, kötelező és minden fokon ingyenes oktatást”.⁶⁸ Ez a határozat kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy fokozódott az a harc, amelyet a Kommün a népművelés radikális megreformálásáért vívott.

Május 3-án igen fontos határozatot hozott a Szövetségi Tanács. Ezen az ülésen elhatározták, hogy öt tagból álló „kezdeményező bizottságot” küldenek ki, amelynek a városházán kellett tartózkodnia, amelynek „közvetíteni kellett a Szövetségi Tanács és a Kommün között” és amelynek „felülvizsgálat és jóváhagyás céljából a Kommün elé kellett terjesztenie a párizsi szekciók munkájának eredményeit”. A határozat hozzáfűzte, hogy e bizottság tagjainak be kell majd számolniok munkájukról a Szövetségi Tanács minden ülésén és hogy a Szövetségi Tanács bármikor visszahívhatja őket.

⁶⁵ „La Révolution politique et sociale”, 6. sz. 1871. május 8

⁶⁶ „La Révolution politique et sociale”, 3. sz. 1871. április 16.

⁶⁷ „Les séances officielles de l'Internationale à Paris...” 170.

⁶⁸ Ugyanott. 179—180.

A „kezdeményező bizottságba“ beválasztották Goullét, Hamet-et (a Szövetségi Tanács üléseinek titkárát), Nostagot, Martint és Compast.⁶⁹ Május 10-én még két tag csatlakozott hozzájuk: Armand Lévy és Beauchard.⁷⁰ Ugyanezen az ülésen elhatározták, hogy a bizottság ideiglenesen a közmunkaügyi minisztériumban tartja meg üléseit, vagyis tesszük hozzá mi, ott, ahol a Kommún munka- és cserebizottsága (Commission du Travail et de l'Echange) működött és ahol április 26-án megalakult a Munkavizsgáló és munkaszervező bizottság.

A Szövetségi Tanács „kezdeményező bizottsága“, amint egy május 20-án kelt okmányból látható, végül a Corderie-tér 6. számú házában telepedett le, abban az épületben, amelyben a Szövetségi Tanács székelte. A bizottság ideiglenes titkára Nostag lett.⁷¹ Az események megakadályozták a „kezdeményező bizottságot“ abban, hogy kibontakoztassa tevékenységét.

Május 15-én a Kommún proudhonista „kisebbségének“ tagjai a Postaigazgatóság épületében tartott frakció-tanácskozáson, amelyen Theisz elnökölt, nyilatkozatot adtak ki. Ebben a nyilatkozatban tiltakoztak a blanquistajakobinus „többség“ tevékenysége ellen, elítélték a Jóléti Bizottság megalakítását, mert ez szerintük olyan szerv, amely megsérti a demokrácia elveit és kijelentették, hogy nem vesznek többé részt a Kommún ülésein.⁷² A „kisebbség“ nyilatkozata másnap megjelent a sajtóban.

Párizs forradalmi közvéleménye elítélte a „kisebbségnek“ ezt a szakadár lépését, a Kommún ellenségei pedig a gyengeség jelét és a pusztulás előhírnökét látták benne. A Nemzetőrség Központi Bizottsága, a forradalmi lapok többsége a „többség“ oldalára állt, mert ez mégiscsak inkább megértette, mint a „kisebbség“, hogy az ellenforradalmi elemekkel szemben erélyesen fel kell lépni és szigorú rendszabályokat kell foganatosítani. De a „többség“ is követett el hibákat, jóllehet más természetű hibákat, mint a „kisebbség“.

Az Internacionále tagjai között nem volt egység ebben a fontos kérdésben. A párizsi szövetség 25 tagjából, akik ebben az időben a Kommún tagjai voltak, 15 a „kisebbséghez“ csatlakozott, 10 pedig a „többséget“ követte. A Szövetségi Tanács május 17-én határozatot hozott, amelynek értelmében a „kialakult helyzet“ megtárgyalása céljából május 20-ra „rendkívüli ülést“ hívott össze.⁷³

A Szövetségi Tanács május 20-ra kitérített „rendkívüli ülésén“ Bastelica elnökölt. A gyűlés igen népes volt: 28 szekció (29-ből) képviselői voltak jelen. A Kommún tagjai közül megjelent Avrial, Theisz, Serrailier, Jacques Durand, Frankel Leó és Ostyn; nem volt jelen, de bejelentette, hogy nem tud az ülésre eljönni, három tag: Johannard, Malon és Varlin.

Ennek a fontos gyűlésnek a jegyzőkönyve nem maradt meg. Csak egy rövid beszámoló maradt ránk, amelyben ismertetik a hozott határozat szövegét (ezt a határozatot a gyűlés után a lapokban közzé tették). A határozat általában a „kisebbség“ mellett foglalt állást, amennyiben kijelentette, hogy támogatja azt a követelését, hogy „a gyűléseket tartsák meg nyilvánosan és helyezték hatályon kívül a Jóléti Bizottság megalakításáról szóló dekrétum 3. pontját“, melyről a határozat megállapítja, hogy lehetetlenné teszi „a végrehajtó hatalom tevékenységének bármilyen ellenőrzését.“ A határozat mindazonáltal nem követelte a Jóléti Bizottság felszámolását. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a gyűlés megaláztatott azokkal a magyarázatokkal, amelyeket a Kommún tagjai adtak, és elismeri, hogy „kifogástalan becsületesség

⁶⁹ „Les séances officielles de l'Internationale à Paris...“ 174.

⁷⁰ Ugyanott. 183.

⁷¹ „Journal Officiel“ 1871. május 21.

⁷² „Procès-Verbaux de la Commune de 1871“. II. köt. 369—374.

⁷³ „Les séances officielles de l'Internationale à Paris...“ 189.

vezéreltette őket munkájukban“. A határozat felhívta az Internacionáléhoz tartozó Kommün-tagokat, hogy „álljanak továbbra is őrt a munkásosztály érdeke felett és minden erejükkel legyenek azon, hogy megőrizték a Kommün egységét, amely a versaillesi kormány elleni sikeres harc szempontjából olyanmilyra szükséges“^{73a}. A határozatnak ez a pontja természetesen a legnagyobb jelentőségű.

A Kommün, írta később Engels (1874), „szellemileg feltétlenül az Internacionále gyermeke volt“.⁷⁴ Az a körülmény azonban, hogy az Internacionále párizsi szekciói élén részben proudhonisták, részben blanquisták állottak, hogy Franciaországban abban az időben nem volt marxista munkáspárt, megakadályozta az Internacionále párizsi szövetségét abban, hogy a szó szoros értelmében a Kommün szervező és irányító magva legyen.

*

Párizsban, a Kommün napjaiban igen nagy szerepük volt az olyan társadalmi szervezeteknek, mint az éberségi bizottságok és a légiók tanácsai, amelyek a városnak mind a 20 kerületében működtek. Sajnos, a rendelkezésünkre álló okmányokból igen keveset tudunk meg e forradalmi szervezetek tevékenységéről. De még az is igen érdekes, amit erre a kérdésre vonatkozólag a rendelkezésünkre álló anyagokból ki tudunk hámozni.

Az éberségi bizottságok már 1870 szeptemberében megalakultak s az volt a céljuk, hogy Párizs védelmére mozgósítsák az erőket és ellenőrizzék a nemzeti védelem áruló kormányának a tevékenységét, annak kormányának a tevékenységét, amelyet a néptömegek kezdetől fogva joggal megvetettek. A bizottságok tagjai a munkásszervezetek és a demokratikus szervezetek képviselői (többek között az Internacionále tagjai) voltak.

Párizs kapitulálása és a hadműveletek befejeződése után újjászervezték az éberségi bizottságokat. Az 1871 február 20-a és 23-a között összeült közgyűléseken elhatározták, hogy az éberségi bizottságokat azonnal átszervezik és soraikból kiűznek minden mérsékelt kispolgári elemet.

Az éberségi bizottságok tevékenységének alapjává a február 19-i közgyűlésen elfogadott „elvek nyilatkozatát“ tették meg. Ez a nyilatkozat az éberségi bizottságok proletár osztályjellegéről tanúskodik, de ugyanakkor az okmányban tiszta proudhonista tételeket is találunk, amelyek „politikai és társadalmi felszámolásról“, a munkásoknak „munkájuk egész termékére való jogáról“ szólnak. Ugyanabban a nyilatkozatban megállapították, hogy az éberségi bizottságoknak szilárd elhatározásuk, hogy megvédik a köztársasági rendszert mindenféle merénnyel szemben. A bizottságok tagjai továbbá kijelentették, hogy nem ismernek el „a városban semmiféle más kormányt, mint a forradalmi Kommünt, amely e város forradalmi-szocialista csoportjainak küldötteiből áll és nem ismernek el az „országban más kormányt“, mint azt a kormányt, amely az ország forradalmi kommunjeinek és a fontosabb munkásközpontoknak a küldötteiből áll“. Az „elvek nyilatkozata“ végül hangsúlyozza, hogy az éberségi bizottságok minden tagjának „minden rendelkezésére álló eszközt a Nemzetközi Munkásszövetség érdekében végzett propagandára kell fordítania“.⁷⁵

Ilyen volt az 1871-es éberségi bizottságok tevékenységének alapját alkotó eszmei és politikai program, — sokkal radikálisabb, sokkal inkább proletár jellegű program, mint a Nemzetörség Központi Bizottságának és a Központi Bizottság helyi szerveinek programja. Az éberségi bizott-

^{73a} „Journal Officiel“, 1871. május 24.

⁷⁴ Marx—Engels, Válogatott levelek. 341.

⁷⁵ G. Bourgin. La Commune de Paris et le Comité Central 1871, „Revue historique“, 1925. szeptember—október. 15—16.

ságok aktívan részt vettek a március 18-i forradalomban, a Kommún kiküldetése után a Kommún kerületi szerveivé váltak.

Különösen kivált aktivitásával a XVIII. kerület éberségi bizottsága, amely erélyes és a forradalom ügyét híven szolgáló emberekből állott. Ebben a bizottságban híres blanquisták működtek: a Charles és Théophile Ferré fivérek (az egyik közülük később a Kommún tagja lett), Louise Michel tanítónő, a hős kommunárd, akit „Montmartre vörös szüzének“ neveztek el. Louise Michel emlékezéseiben azt mondja, hogy ennek a kerületnek éberségi bizottsági tagjai a kerület egész munkásalakosságával együtt március 18-a után erélyesen követelték a Nemzetőrség Központi Bizottságától, hogy azonnal indítson hadjáratot Versailles ellen, hogy szétrombolja az ellenségnek ezt a fészket és ne engedje meg Thiers kormányának, hogy lélekezethez jusson.⁷⁶ A Központi Bizottság azonban nem tette meg ezt. „A döntő pillanatot lelkiismereti aggodalmaskodásból elszalasztották“ — írta Marx 1871 április 12-én, Kugelmanhoz intézett híres levelében, amikor a párizsi kommunárdoknak ezt a végzetes hibáját bírálta: „Nem akarták megkezdeni a polgárháborút, mintha bizony Thiers, ez a gonosz korcsszülött nem kezdte volna már meg a polgárháborút azzal, hogy megpróbálta Párizst lefegyverezni!“⁷⁷

Igen erélyes tevékenységet fejtett ki egy másik proletár kerület — Belleville (Párizs XIX. kerülete) — éberségi bizottsága is. Meg kell jegyeznünk, hogy ez a bizottság volt a Jóléti Bizottság megalakításának egyik kezdeményezője. Április 20-as napjaiban a XIX. kerület éberségi bizottságának javaslatára a kerület első körzetének (a Marseillaise-körzet) bizottsága feliratot intézett a Kommúnhoz, s ebben a feliratában azt követeli, hogy azonnal alakítsanak egy jóléti bizottságot, amelyet „messzemenő jogokkal ruházzanak fel, hogy dekrétumba foglalja a győzelem kivívását és elegendő erőt biztosítson a Kommúnnek dekrétumai végrehajtásához“. Az ilyen erős hatalmi szerv szükségességét ebben a feliratban azzal okolták meg, hogy „Párizs helyzete egyre súlyosabb“ és hogy „a veszély nagyságához mérten kell az erőket latba vetni“.⁷⁸

Ez a felirat Párizsban április 26-án vált ismeretessé, két nappal azelőtt, hogy Jules Miot, a Kommún tagja betérjesztette a Kommún ülésén nagy port felvert javaslatát, amelyben jóléti bizottság megalakulását követelte. Nem lehetetlen, hogy Miot, akinek szerepét ebben az ügyben a történeti irodalom gyakran eltúlozza, azoknak a bellevillei haladó munkásoknak és demokratáknak közvetlen nyomására cselekedett, akiknek az élén a kerületi éberségi bizottság állott. Ez annál is valószínűbb, mert Miot-t éppen ez a kerület választotta be a Kommúnba. Mindenesetre a bellevillei éberségi bizottság aktív szerepe ebben a komoly kérdésben — teljesen kétségtelen.

Igen aktívak voltak a légiók tanácsai — ezek a harci szervezetek, amelyek az adott kerület zászlóaljbizottságainak küldötteiből (két-két küldöttből) és az e területen állomásozó zászlóaljak parancsnokaiból állottak.

Az V. légió tanácsának tevékenységét megvilágító érdekes anyagot ismertet emlékezéseiben Jean Allemane szocialista nyomdaipari munkás, aki ennek a tanácsnak az elnöke volt. A tanács kezdeményezésére a kerületben erélyes rendszabályokat foganatosítottak a kémek, a szőkevények, a prostituáltak, a spekulánsok, a Kommúnnel ellenségeskedő papok és szerzetesek ellen.⁷⁹

Külön meg kell említenünk, hogy a légiók tanácsainak tevékenységében nem mindennek voltak pozitív eredményei. Egyes kerületekben a községi

⁷⁶ L. Michel. La Commune. (Orosz fordítás M.—L. 1926. 76.)

⁷⁷ Marx—Engels. Válogatott levelek. 309.

⁷⁸ „La Sociale“, 1871. április 26.

⁷⁹ L. Allemane, Mémoires d'un communard. Des barricades au bain. Párizs. é. n. 49—50., 59—61., 68—89.

bizottságnak (commission municipale) és a légiók tanácsának vetélkedését a Kommün ellenségei ellenforradalmi céljaira használták ki.

A kerületekben igen komoly munkát végeztek a községi bizottságok. Arthur Arnould igen érdekes adatokat közölt a IV. kerület községi bizottságának munkájáról „Histoire populaire et parlementaire de la Commune de Paris“ c. híres könyvében. „Ez a bizottság — mondja Arnould a IV. kerületi bizottságról — tizenkét tagból állott, amelyek nevére és arcára pontosan emlékszem, tizenkét polgárból, akik két hónapon át fáradságot nem kímélve éjt nappallá téve az előljáróságban dolgoztak“. „A községi bizottság — folytatja Arnould —, egyszer hetenként ült össze, este, a Kommün tagjaival együtt, hogy pontosan ismertesse az elintéztett ügyeket, megmagyarázza, hogy mi a helyzet a kerület különféle intézményeiben, megbeszélje, hogy milyen reformokra és javításokra van szükség. Egyik alkalommal ennek a községi bizottságnak tagjai azzal a kéréssel fordultak a Kommün tagjaihoz, hogy sorban 24—24 óra szabadságot engedélyezzen nekik, hogy ezeket az órákat a fronton tölthessék, zászlóaljaikban, hogy harcolhassanak az ellenség ellen, és egyidejűleg saját szemükkel meggyőződhesse arról, hogy a harcosoknak megvan-e mindenük, amire szükségük van, hogy meghallgassák panaszait és kéréseit, majd a Kommünnel ismertessék ezeket“.⁸⁰ Ez a javaslat, amelyet természetesen elfogadtak, arról tanúskodik, hogy Párizs dolgozói milyen odaadással szolgálták a Kommün ügyét.

Arnould igen találó képet fest a Kommün aktív harcosáról, akit társai a légió parancsnokhelyettesi posztjára állítottak, amikor Guilletat-ról, a Nemzetőrség alezredeséről beszél, aki a IV. kerületben töltötte be ezt a tisztséget: „Műbútor-asztalos volt... Lehetett vagy 28 éves. Március 18-án bekerült a IV. kerületi előljáróságba és tevékeny részt vett a választások előkészítésében. A Kommün idején a légió parancsnokhelyettese lett. Sápadtan és betegen, egyre soványabban, ez alatt a két hónap alatt sokszor napi 24 órán át teljesített szolgálatot, irodájában, egy rossz szalmazsákon töltötte az éjszakát, anélkül, hogy levetközött volna, feleségével pedig csak nagyritkán találkozott, amikor néhány percre benézett hozzá az előljáróságra. Mindig elsőnek kelt, az első jelre, szervezetét nem kímélve, mindig talpon volt, mindúntalan lóra pattant, hogy a kerület zászlóaljait a csatahelyre vigye, s hallatlan pazarlással adta oda erejét, sőt mi több, életét is“.⁸¹ Guilletat mindig hű maradt a Kommünhöz és egyik utolsó barrikádján esett el. Így dolgoztak és harcoltak a munkások, a Kommün aktív harcosai, akik a Kommün legfőbb támaszai voltak.

Meg kell azonban említeni, hogy a kerületekben különféle hatalmi szervek és különféle társadalmi szervezetek működtek, anélkül, hogy funkcióik pontosan el lettek volna határolva, s ez arra vezetett, hogy ezek a szervek és szervezetek gyakorlati munkájukban gyakran összeütköztek egymással és akadályozták egymást. Ez olykor arra vezetett, hogy az ügyre nézve igen káros zűrzavar keletkezett. Különösen káros következményei voltak annak, hogy a Kommün helyi szervei és a nemzetőrség Központi Bizottságának helyi szervezetei párhuzamos munkát végeztek, amely gyakran különös versengésre hasonlított. A Kommün ellenségei ezt olykor ellenforradalmi céljaira használták fel.⁸² Ha egy forradalmi proletár párt egységes irányító ereje érvényesült volna, egyhamar sikerült volna leküzdeni és kiküszöbölni ezt a párhuzamosságot.

*

⁸⁰ A. Arnould. Histoire populaire et parlementaire de la Commune. III. köt. 53—55.

⁸¹ A. Arnould. Id. m. III. köt. 56—57.

⁸² Ez volt a helyzet például a XVII. kerületben, ahol egy Muley nevű egyén, aki bizonyára versaillesi ügynök volt, be tudott férkőzni a légiók tanácsának bizalmába és a kerület Kommün-tagjainak ellenakciója ellenére a légióparancsnok fontos tisztségét foglalta el. („Procès-Verbaux de la Commune de 1871“. II. köt. 16., 53—54.)

A párizsi dolgozó tömegek politikai aktivitása a Kommún napjaiban abban a számtalan levélben jutott kifejezésre, amelyet a forradalmi újságok szerkesztősegeihez és különféle kormánysszervekhez intéztek. Ezek a levelek kérelmeket, javaslatokat, tanácsokat és kritikai megjegyzéseket tartalmaztak, a legkülönbébb, de mindig aktuális kérdésekkel foglalkoztak, s ezért igen érdekesek a történész számára.

Igen sok levél érkezett a lapokhoz. Az olvasókkal való eleven kapcsolat a Kommún sajtójának jellemző vonása. Különösen nagy áradatban érkeztek a levelek a „Père Duchêne” c. laphoz, amelynek példányszáma az akkori viszonyokhoz képest igen nagy volt: 70.000 példányban jelent meg. Ennek a lapnak a szerkesztősege a lap 44. számában ezt írta: „Minden reggel és este, amikor „Duchêne apó” kinyitja azt a ládát, amelyet nyomdászának, Sor-netnak háza falához szegzett, hogy a hazafiak oda bedobhassák közléseiket, olyan halom levelet talál, hogy se eleje, se vége. Ez nagy elégedettséggel tölti el, mert azt bizonyítja, hogy a hazafiak olvassák lapját és hogy helyes úton halad, minthogy a jó polgárok figyelmeztetik mindenre, ami a városban történik, és megírják, hogy mit kellene a nép érdekében tenni.”⁸³

Ezekből a levelekből tizenkettő eredetiben ránkmaradt (ezeket a SzK(b)P Központi Bizottsága mellett működő Marx-Engels-Lenin Intézet levéltárában őrzik) s 1933-ban megjelentek egy gyűjteményben „A Párizsi Kommún munkáslevelezőinek levelei” címmel. De ezek a levelek csak elenyésző részét alkotják annak a gazdag anyagnak, amely a „Père Duchêne” c. lap szerkesztőségébe és az 1871-es párizsi forradalmi sajtó más szerveinek szerkesztőségébe érkezett.

A Kommún lapjainak forradalmi hangulatú olvasói hittek ügyük igazságában, igyekeztek a Kommún segítségére lenni és vadul gyűlöltek a versaillesieket — ezek az érzelmek áradnak minden levelükből.

„A legutóbbi két évtized tapasztalatai — írja egyikük a „Nouvelle République” c. lap szerkesztőségének — megtanítottak bennünket arra, hogy mit várhatunk a fecsegőktől. Ma, amikor a munkásosztály veszi át a hatalmat, felmerül a kérdés: jobban tudja-e majd intézni a dolgokat, mint az ügyvéd urak. Gondolkodás nélkül igennel válaszolok. A munkásosztály, amely megszabadult a politikai múlt terheitől, amely vágyik a haladásra és a boldogságra, minden előítélet nélkül megvalósítja majd mindazokat a reformokat, amelyeket a közvélemény felvet.”⁸⁴

„Ki győz: a versaillesi kormány rendőrségével és csendőrségével, vagy a Kommún köztársaságpárti hadseregével?” — kérdi Étienne Albrand a „Père Duchêne” c. laphoz intézett április 16-i levelében. Ennek a levélnek a szerzője, az Internacionále egyik párizsi szekciójának (Stephenson-szekció) titkára, kijelenti, hogy egyetlen egy cél készíti az írást: „meg akarja mutatni, hogy a párizsi munkások hogyan viszonyulnak a versaillesi kormányhoz”. „A Kommún ellen egyesült monarchista reakció — mondja — igyekezik harmadszor is elfojtani a köztársaságot, hogy egy újabb polgárháborúval egyengesse az utat valamelyik trónkövetelőjének. A köztársaságpártiakat az 1851-es decemberi borzalmak megismétlődése fenyegeti: börtön, agyonlövés, száműzés, nyomor”. Más a helyzet, ha a Kommún győz: „... a műhelyek megnyílnak, biztosítják majd számunkra a szabadságot és azt a jogot, hogy dolgozva éljünk”. Albrand levelét a „versaillesi banditákkal” szembeni fegyveres ellenállásra való lelkes felhívással végzi: „Fegyverbe, polgártársak! Ne feledjük, hogy még kell mentenünk a köztársaságot. A köztársaság teszi majd Franciaországot nagy és virágzó országgá, a monarchia pedig örök megálázódást és nyomort jelent Franciaország számára.”⁸⁵

⁸³ „Le père Duchêne”, 44. sz. 1871. április 29. 1—2.

⁸⁴ „La Nouvelle République”, 19. sz. 1871. március 31.

⁸⁵ „A Párizsi Kommún munkáslevelezőinek levelei”, Partizdat, IMEL, 1933. 32—33.

C. Favre faaranyozó munkás a „Prolétaire“ c. lapban megjelent levelében megbélyegzi a versaillesi kormányt és vezetőit, különösen Thiers-t: „Csak nem gondoljátok, ti aljasok, hogy a bátor párizsi nép olyan együgyű, hogy higgyny szavatoknak, amikor a versaillesi kastélyban kijelentitek, hogy a köztársaság Franciaországban az egyetlen lehetséges kormányzási forma? Még mit nem. Csak nem gondolod Foutriquet (fordításban: hitvány kis emberke — Thiers gúnyneve. — A. M.), hogy a nép megfélemedezett arról a mézszárlásról, amelyet a Transnonain-utcában rendeztél (1834. április 14-én, a köztársaságpártiak párizsi felkelésének elfojtása során. — A. M.) vagy a lyoni mozgalommal kapcsolatos képviselőházi fellépésedről (1834. április — A. M.), amikor kijelentetted: »Ne nyugtalanodjanak, katonaságot küldünk oda, meg kell leckéztetni a lyoniakat«... Nem, a nép nagyon jól ismeri és ezért nem hisz önnek. Kormányja, amelyet ön annak nevez, a hazugság, a büntény, a lopás, a hamis képmutatás vegyülméke, egyszóval Tartuffe-kormány“.

Favre kifejezésre juttatja azt a szilárd meggyőződését, hogy a Kommun legyőzi Versaillest: „Az az igazságos háború, amelyet folytatunk, vörös lobo-gójának redőiben magával viszi a nép felszabadításának és egyesítésének eszméjét a legtávolabbi országokba“.⁸⁶ Ugyanilyen szilárd meggyőződés áradt a többi munkáslevelező leveleiből is.

A Kommun lapszerkesztősegeihez és kormánysszerveikhez érkező levelek közül sokat a bíráló és önbíró szelleme hatotta át. A Kommun a legtöbb szemrehányást azért kapta a munkáslevelezőktől, mert nem lépett fel eléggé szigorúan, mert nem volt eléggé erélyes a tervbe vett intézkedések megvalósításában, a versaillesi ellenforradalom, valamint párizsi ügynökei és cinkosai elleni harcban. Párizs dolgozói, amikor a Kommun kormányát bírálták, mint saját munkáshatalmukat bírálták, amelynek győzelmét tiszta szívből kívánták: amelynek baklövési és kudarcai miatt igen bánkódtak. Itt van egy jellemző levél, amelyet április 19-én bizonyos J. B. Belleville-ből a „Père Duchêne“ szerkesztőségéhez intézett: „Kedves Duchêne polgártárs! Igen nagy örömmel tölt el mai javaslata, amelyet a Kommun engedélye nélkül végrehajtott letartóztatások, magánszemélyeknél tartott elkobzások és házkutatások kérdésében előterjesztett, mert az ilyen jelenségek nagyon károsak... Ezért igaz van, mikor minden erejéből ostromozza ezt a fogyatékossgot; ennek a szerencsétlen Kommunnek valamivel több megbecsülést kellene magának szereznie, ideje volna már! Ideje volna, hogy igazi kormányvá legyen, mert az emberek azt kezdik beszélni, hogy rosszul áll a szénánk, hogy az ördög vigye el!... Tehát önre számítunk, reméljük felpiszkálja egy kissé, mint mondani szokás, és előbbre segíti“.⁸⁷

Igen sok panasz volt amiatt, hogy a Kommun nem harcolt eléggé erélyesen a szökések, a katonai szolgálat alól való kibujás ellen. A „Commune“ c. lap április 6-án közölte, hogy levelet kapott a II. kerület lakóitól, amelyben javasolják, hogy „fegyverezzenek le mindenkit, aki nem akar részt venni Párizs védelmében“. Louis Nidot, a 107. zászlóalj önkéntese, április 11-én levéllel fordult a „Cri du peuple“ c. lap szerkesztőségéhez, amelyben közli, hogy a X. kerületben nem teljesítik a Kommunnek azt a rendletét, amelynek értelmében minden 19—40 éves korban levő férfit menetszázadokba kell besorozni: a kereskedők tartalék-századokban csücsülnek.⁸⁸

A munkások és alkalmazottak a forradalmi lapokhoz intézett leveleikben állandóan panaszkodnak arra, hogy a Kommun nem harcol eléggé erélyesen a katonaszökevények ellen, hogy nem fogantósít eléggé szigorú rendszabá-

⁸⁶ „Le Prolétaire“, 4. sz. 1871. május 24.

⁸⁷ „A Párizsi Kommun munkáslevelezőinek levelei“, 52—53.

⁸⁸ „Le Cri du peuple“, 1871. április 11.

lyokat a Párizsban rejtőző kémek és kártevők ellen.⁸⁹ Ezekről a jelenségekről Párizs dolgozói a Kommún kormányzerveinek is írtak.

Jellemző az a levél, amelyet egyik polgárnő május 4-én Rossel ezredeshez, a Kommún akkori katonai megbízottjához intézett. Ez a mélységesen hazafias okmány, amelyet a Kommún iránti forró odaadás szelleme hat át, a következő szavakkal kezdődik: „Polgártársak! Minden kormány legelső kötelessége, hogy elérje dekrétumainak végrehajtását; ha ehhez nincsen elegendő erélye, ellenségei élnek gyengeségével, hívei pedig, még a leglelkesebbek is, elcsüggednek. Ilyen kép tárul elének ma. A köztársaságpártiak színe-java ontja véréit, míg az egészséges férfiak tömege köp a dekrétumokra és nemcsak, hogy nyugodtan foglalkozik saját ügyeivel, hanem még ki is gúnyolja a harcosokat”. „Az én férjem — írta továbbá ez a nő — a 141. zászlóalj 7. menetszázadában teljesít szolgálatot. Az Issy-erődítményben van vasárnap, április 30-a óta és harcol ott jogainkért. Én nem sajnálom, hogy így van, sőt, magam buzdítottam erre a férjemet, mert ez a kötelessége. Ezért vérzik a szívem, amikor azt látom, hogy csak az harcol, aki akar. A gyávákat és a katonaszökevényeket nem büntetik meg.”⁹⁰

„A párizsi kommünárdok túlságosan engedékenyek voltak a versaillesiekkel szemben — mutatott rá Sztálin elvtárs —, s Marx ezért teljes joggal bírálta őket. Engedékenységükért azzal lakoltak, hogy a versaillesiek, amikor Thiers bevonult Párizsba, tízezrével lötték halomra a munkásokat.”⁹¹

A párizsi dolgozók sok levélben bírálták a Kommún tagjait azért a túlzott engedékenységért, amellyel az ellenséget kezelték. Ferré május 1-én a Kommún ülésén beterjesztette a XVIII. kerület lakosainak petícióját, amelyben ragaszkodnak ahhoz, hogy a Kommún szigorú megtorlással válaszoljon arra, hogy a versaillesiek embertelen megtorlást követtek el négy nemzetőrön, akiket Belle Epine mellett elfogtak és halálra kínoztak. Ferré, amikor ezt a petíciót átadta, azt mondta, hogy a kerületben nagy a felháborodás a versaillesiek kegyetlensége miatt, és azt követelte, hogy a petíciót adják át a Kommún igazságügyi bizottságának.

Két héttel később, a Kommún május 17-i ülésén, annak a hírnök a hatására, hogy a versaillesiek vadállati módon meggyilkolták a nemzetőrség egyik ápolónőjét, elrendelték az április 5-i dekrétum azonnali végrehajtását, amelynek értelmében egy foglyul ejtett kommünárd meggyilkolásáért háromszor annyi tüstét végeznek ki.⁹² De ezt a rendeletet sem hajtották végre. Csak a Kommún legutolsó napjaiban, amikor a versaillesi csapatok ezrével gyilkolták Párizs utcáin a foglyul ejtett kommünárdokat, csak akkor végeztek ki Rigaut, Ferré és a Kommún még néhány vezetőjének parancsára néhány tucatnyi reakcióst azok közül, akiket a Kommún hatóságai annak idején letartóztattak.

A párizsi dolgozók igen nagy gondot fordítottak a forradalmi főváros védelmi képességének fokozására. 1871 április 12-én a „Vengeur“ c. lap szerkesztője értesítette olvasóit arról a levélről, amelyet Signeront és Thil-Prenant polgártársaktól kapott. A levél szerzői azt írják, hogy az Auteuil pályaudvaron álló őr véletlenül hat földbe ástott ágyút talált, és ezzel kapcsolatban azt tanácsolták a katonai hatóságoknak, hogy vizsgálják át Párizs egész erődítményvezetét.⁹³

„A tüzérnél nincs meg a kellő vezetés” — panaszkodik egy „Vaugirard-i lakos” a „Commune” főszerkesztőjének címére küldött levelében: „Zászló-

⁸⁹ Lásd „Paris libre“. 37. sz. 1871. május 18. (a 32. zászlóalj nemzetőrének levele Montmartre-kerületből); „Le Vengeur“, 30. sz. 1871. április 28. („egy öreg republikánus” levele) és sok más levél.

⁹⁰ C. Dauban, Le fond de la société sous la Commune. Párizs, 1873. 205—206.

⁹¹ Sztálin Művei. 10. köt. 236. (oroszul).

⁹² Lásd „Procès-Verbaux de la Commune de 1871“. II. köt. 388.

⁹³ Lásd „Le Vengeur“, 14. sz. 1871. április 12.

aljaink nehéz messzehordó ágyúkkal vannak felfegyverezve, csak hogy ezek nem működnek. Szétverhetnénk a versaillesi ütegeket, amelyek Issyt és Van-vest pusztítják, mert a mi ágyúinknak 3000 méterrel nagyobb a hordtávolsága, mint az erődítmények ágyúinak. Issynek csaknem semmi teendő sem maradna, minthogy erődítményfalunk ütegei igen megkönnyíthetnék feladatát.⁹⁴

Egy másik olvasó április 25-én azzal a kérdéssel fordult a „Commune” szerkesztőségéhez, hogy a katonai hatóságok miért nem használják fel a szajnai hajóhad ágyúszárait Párizs védelméhez: „Közben ezek az ágyúszáradok igen nagy segítséget nyújthatnának Puteaux, Courbevoie, Neuilly és Bécon ütegei ellen. Dicső tengerészeink fel vannak háborodva, hogy parancsnokaik ügyefogyottsága és tehetetlensége tétlenségre kárhoztatja őket.”⁹⁵ A Kommün katonai hatóságai figyelembe vették ezt a tanácsot és a továbbiakban felhasználták a folyami hajóhadat a védelem szükségleteire.

Minden, ami a forradalmi Párizs dolgozó lakosságának a gondolatait erősebben foglalkoztatta, kifejezésre jutott a Kommün újságolvasóinak leveleiben. A kereskedelmi és ipari vállalatok munkásai és alkalmazottai panaszkodtak a szerkesztőségnek arra, hogy a munkáltatók szorongatják őket. Április 5-én a Bonne-Nouvelle bulváron levő sörcsarnok két dolgozója közölte, hogy munkáltatójuk elbocsátotta őket, kijelentve, hogy „nem tűr meg vállalatában egyetlen olyan alkalmazottat sem, aki a Kommün mellett van”.⁹⁶ Május elején a „Père Duchêne” c. lap szerkesztősége levelet kapott vasúti munkásoktól, akik arra panaszkodtak, hogy rendkívül nehéz viszonyok között dolgoznak és hogy a társaságok igazgatói rendkívül nagy mértékben kizsákmányolják őket.⁹⁷

A Kommün lapjainak olvasói sok levélben arról panaszkodnak, hogy gyakran megszegik a Kommünnek a lakbérhátralékok befizetésének elhalasztására vonatkozó dekrétumát és leleplezik a konkrét bűnösöket: a háztulajdonosokat, a békebírákat és a bírósági végrehajtókat.⁹⁸

Montmartre Bizard nevű lakója április 18-i levelében megállapítja, hogy Párizs munkáskülvárosának sok negyedét a versaillesi tüzérség igen erősen tűz alatt tartja, aminek következtében a lakók kénytelenek a negyedeket elhagyni. A szerző azt javasolja, hogy foglaljanak le üresen álló villákat és telepítsék be oda a lakás nélkül maradt embereket.⁹⁹ A Kommün hatóságai figyelembe vették ezt a levelet és több kerületben megkezdték a tűz alatt álló városrészek lakosainak áttelepítését a burzsoázia és az arisztokrácia üresen álló villáiba.

„A mi proletárforradalmunk az egyetlen olyan forradalom a világon, amely nemcsak politikai eredményeket tud felmutatni a nép számára, hanem anyagi eredményeket is. A múlt összes munkásforradalmi között csak egy olyat ismerünk, mely úgy-ahogy kivívta a hatalmat. Ez a Párizsi Kommün volt, amely azonban nem élt sokáig. Megpróbálta ugyan széttörni a kapitalizmus bilincseit, de nem volt elég ideje rá és még kevésbé volt ideje arra, hogy a népnek a forradalom anyagi eredményeit megmutathatta volna.”¹⁰⁰

Sztálin elvtársnak ezt az útmutatását feltétlenül szem előtt kell tartanunk, amikor azokat a leveleket olvassuk, amelyekben Párizs dolgozói a Kommün idején nyomorúságos anyagi helyzetükre panaszkodtak. Ilyen levelek pedig akadnak eléggé szép számmal. Dumont özvegye arra panaszodik, hogy nem

⁹⁴ „La Commune”, 42. sz. 1871. május. 1.

⁹⁵ Ugyanott, 38. sz. 1871. április 27.

⁹⁶ „Le Cri du peuple”, 33. sz. 1871. április 8.

⁹⁷ Lásd „A Párizsi Kommün munkáslevelezőinek levelei”, 54—55.

⁹⁸ Különösen gyakran említ ilyen tárgyú leveleket a „Père Duchêne” c. lap.

⁹⁹ „Le Cri du peuple”, 52. sz. 1871. április 22.

¹⁰⁰ Sztálin. A leninizmus kérdései. Szikra 1950. 591.

tud munkát találni és nem tudja eltartani két kiskorú gyermekét.¹⁰¹ F. Rose-Prince munkásnő levéllel fordult a „Père Duchêne“ c. lap szerkesztőségéhez s ebben a levélben elmondja, hogy Párizs ostroma idején „teljesen elszegényedtem: nincsen pénzem, nincsen munkám... lerongyolódtam, mindenemet zálogba vittem: a fehérmeműt, a fekete sált, amelyre most oly nagy szükségem volna, a ruhákat...“ „Tudom, — jegyzi meg — hogy dicső Kommününknek sok a dolga, de a nép szükségletei nem tűnnek már halasztást... Kérem — fűzi hozzá az asszony — adjanak nekünk lehetőséget arra, hogy a köztársaság nevében plakátokat ragasszunk ki, hajlandók vagyunk lövedékektől elpusztulni.“ Azt kéri, hogy térítés nélkül adják vissza azokat a tárgyakat, amelyeket a szegényemberek zálogba raktak.¹⁰²

A Kommün május 6-án meg is tette ezt az intézkedést; Rose-Prince kérelme teljesült.

Számos levél bírálja a Kommün pénzügyi politikáját és azt követeli, hogy foganatosítsanak erélyes rendszabályokat a Francia Bank, a „reakciónak e tűzfésze“¹⁰³ ellen. Egy nemzetőr özvegye a „Cri du peuple“ c. lap szerkesztőségéhez intézett levelében felveti azt a kérdést, hogy ne csak a nemzetőrök feleségeinek fizessenek segélyeket, hanem a megözvegyült anyáknak is, és rámutat arra, hogy „igen rászorulnak erre.“¹⁰⁴ Ezt a rendszabályt nem sikerült végrehajtani.

A Kommün újságjainak szerkesztőségeibe érkező levelek közül sok hangsúlyozta, milyen fontos, hogy kapcsolatot teremtsenek a forradalmi Párizs és a vidék között. Számos levélben megállapítják, hogy a versaillesi katonáknak meg kell magyarázni a folyó háború igazi jellegét és így meg kell kísérelni a Kommün pártjára vonni őket.¹⁰⁵ Az egyik olvasó azt javasolja, hogy léggömbökről röpcédulákat szórjanak le, amelyekben megmagyarázzák a versaillesi hadseregnek, hogy mi a helyzet Párizsban és „mi a köztársasági kormány előnye az újonctoborzáson alapuló monarchikus kormánnyal szemben.“¹⁰⁶

A levelek között igen komoly helyet foglalnak el a klerikalizmus elleni harc kérdésével foglalkozó levelek. Itt részletet közlünk egy jellegzetes levélből, amelyet Irénée Dauthier április 27-én a „Père Duchêne“ c. lap szerkesztőségének írt: „Most már van tudomásod arról, hogy mindezek a papok Franciaország kis községeiben élet-halál harcot folytatnak a Párizsi Kommün ellen amiatt a dekrétum miatt, amely különválasztja az egyházat az államtól és amely neked annyi örömet szerzett... Ha a paraszt tisztában volna a dolgokkal, nem háborodna fel a köztársaságpártiak elvei és a Kommün dekrétumai miatt. Látod öregem, mi sül ki, látod mit csinálnak ezek a borotvált-fejük; fellázítják a parasztokat a Kommün ellen.“¹⁰⁷

Az idézett levélrészletek nemcsak a katolikus papság ellenforradalmi tevékenységének kérdését érintik, hanem azt a kérdést is, hogy milyen álláspontra helyezkedik a parasztság a Kommünnel kapcsolatban, azt a kérdést, amely a Kommün számára létkérdés volt.

„A 48-as és a 71-es forradalom Franciaországban elbukott, főképp azért, mert a paraszttartalékok a burzsoázia mellett voltak.“¹⁰⁸

*

Arról, hogy milyen hősiességgel harcoltak a kommünárdok az előőrsökön és az erődítményekben, Párizs városfalai alatt, majd magában Párizsban a bar-

¹⁰¹ „Le Vengeur“, 29. sz. 1871. április 27.

¹⁰² Lásd „A Párizsi Kommün munkáslevelezőinek levelei“, 25—26.

¹⁰³ „La Nouvelle République“, 1871. április 15.

¹⁰⁴ „Le Cri du peuple“, 50. sz. 1871. április 20.

¹⁰⁵ „Le Vengeur“, 11. sz. 1871. április 9.

¹⁰⁶ „Le Vengeur“, 54. sz. 1871. május 22.

¹⁰⁷ „A Párizsi Kommün munkáslevelezőinek levelei“, 51—52.

¹⁰⁸ Lenin—Sztálin. Az Októberi Forradalomról. Szikra, 1949. 208.

rikádokon, milyen állhatatosan védték a Kommün harcosai munkáshatalmukat a versaillesi ellenforradalom megvadult bandáival szemben, — erről nemcsak a Kommün résztvevői és barátai írnak. Ezt a legádázabb ellenségei is kénytelenek voltak elismerni. „Még a londoni sajtó is, amely mindig híu marad magas rendeltetéséhez, amely mindent megtett, hogy beszennyezze Párizs proletárjait — írta Jenny Marx április 18-án Kugelmannnak — az is kénytelen volt elismerni, hogy az emberek elvekért még soha nem harcoltak olyan bátran és önfeláldozóan.“¹⁰⁸

„Inkább a halál, mint a rabság!“¹¹⁰ — írták az V. kerület 59. zászlóaljja 11. századának katonái a Kommünhöz intézett május 10-i feliratukban. Az 1871-es párizsi kommünárdoknak ez a jelszava vetélkedik az 1940—1944-es francia partizánok jelszavával: „Jobb állva meghalni, mint térden csúszva élni!“

Annak a kéthónapos fegyveres harcnak a története, amelyet a párizsi kommünárdok a versaillesi ellenforradalom ellen vívtak, tele van a francia főváros védelmezőinek hőstetteivel, „Nem lehet szavakkal leírni azt a lelkesedést, amellyel a nemzetőrség harcba indul“¹¹¹ — írta Serraillier, a Kommün tagja, április 12-én feleségének, Londonba. Azok a levelek, amelyek a frontról a iorradalmi újságok szerkesztőségeibe érkeztek, leírják a Kommün harcosainak férfiasságát és állhatatosságát. Luca százados, a Maillot-kapunál álló üteg parancsnoka, annak az ütegnek a parancsnoka, amely bátorságával legendás hírnévre tett szert, azt írta a „Commune“ c. lapnak: „Tűzzel támogatjuk a Neuilly-i hid barnikádját... A gyerekek felnőttként viselkednek. Eugène-Léon Vaxivierre, tizenhárom és fél éves fiú, bal karjának megsebesülésével nem törődve tovább kezelte az egyik előörs lövegét. Fontaine (Louis) tizenhét és fél éves, Muller (Oscar) 17 éves és Jacque (Henri) tizennyolc éves lihetetlen férfiassággal állja a küzdelmet. Guillemín (ifjabb) megsbesült egy lövedék robbanásától, amikor apjával együtt az egyik löveget kezelte. Nem felejtjük el Emil Houillon-t, a 237-es hadosztály nemzetőrét sem, aki már negyedik napja egyfolytában a lövegek mellett van és sebesülésével nem törődve, nem akarja otthagyni. Teljes egység uralkodik közöttünk, mind-egyikünk lelkesíti és bátorítja a másikat. Mindannyian készek vagyunk meghalni a szabadság nagy ügyéért.

P. S. Dorange tengerész kitűnik pontos célzásával, s ugyanezt mondhatjuk Lainé nemzetőréről is“¹¹²

A gyerekek nem maradtak el a felnöttek mögött, s ugyanúgy, mint a felnöttek, ök is csodálatos bátorságról és hősiességről tettek tanúbizonyságot. A Kommün lapjai május 15-én a következő okmányt tették közzé: „A 6. légió parancsnoka napiparancsban emlékezik meg az Ernest és Félix Dunand testvérekről, akik közül az egyik 14, a másik 17 éves. Mindkét ifjú kitűnő állhatatosságról tett tanúságot Issy parkjának támadása idején. Több mint egy óráig állták 100 méter távolságról a versaillesiek tüzét, majd az 1. századhoz tartozó bajtársaikkal együtt rohamra indultak és hétfőn, május 9-én elfoglaltak egy barrikádot Moulineaux-ban. Az idősebbik, Ernest, elesett. Golyó találta abban a pillanatban, amikor a barrikádra kitűzte a zászlóalj zászlaját. Félixet, aki előrerohant, hogy megvédje a zászlót és elvigye fivére holttestét, a barrikád előtt érte a halálos golyó. Mindkét ifjú elesett. A vígasztalan apa nem sír, hanem fegyvert ragad, hogy megbosszulja fiait...“

Combatz,

a 6. légió parancsnoka.“¹¹³

¹⁰⁸ „Az első Internacionále a Párizsi Kommün napjaiban“. 190.

¹¹⁰ C. Dauban. Id. m. 171—172.

¹¹¹ „Az Internacionále a Párizsi Kommün napjaiban“. 183.

¹¹² „La Commune“, 1871 április 12—13.

¹¹³ „Journal Officiel“. 1871 május 15.

Íme egy másik okmány, amely megmutatja, hogy milyen lángoló hazatisággal küzdöttek Párizs dolgozói a nagy Kommún napjaiban. Ez az okmány Auguste Joulonnak, a 177. zászlóalj nemzetőrének május 16-i levele Delescluze-hez, „a hadügyek polgári delegátusához”. A levél így hangzik: „Polgártárs! Bocsássa meg, hogy néhány sorommal zaklatom, és ne utasítsa vissza kérésem teljesítését. Három fiam harcol a nemzetőrség soraiban: a legidősebb a 197. zászlóaljnál, a második a 126. zászlóaljnál, a harmadik a 97. zászlóaljnál; jómagam a 177. zászlóaljnál teljesítek szolgálatot. De van még egy legfiatalabb fiam is, aki nonsokára betölti 16-ik életévét; neki is minden vágya, hogy valamelyik zászlóaljban szolgáljon, minthogy megesküdtöt nekem és fivéreinek, hogy fegyverrel a kézben megvédi fiatal köztársaságunkat a versaillesi hóhéroktól. Megegyeztünk egymással és megesküdtünk arra, hogy megbosszuljuk azt közülünk, akit eltalál az ellenség, a testvérgyilkosok golyója. Vigye tehát, polgártársam, az utolsó fiamat is; tiszta szívből odaadom a köztársaságnak és a hazának; tegyenek vele, amit akarnak, osszak be belátásuk szerint valamelyik zászlóaljba, — ezzel igen boldoggá tenne engem.”¹¹⁴

Az 1871-es proletárforradalom történetének egyik legragyogóbb oldala a nők tömeges részvétele a Kommún hősieis harcaiban.

A párizsi dolgozó nők bámulatos hősieiséggel védték a Kommúnt, — ezt minden kortárs megerősíti.

1871 forradalmi újságjaiban nap mint nap említik nők neveit: betegápolónőket, egészségügyieket, harcosokat, akik rendkívül bátran viselkedtek a tűzvonalban. 1871 április elején a Kommún egyik lapja ezt írta: „A 66. zászlóalj markotányosa, Lachaise polgártársnő, bátor és gyors asszony. Megérdemelte Párizs elismerését, és boldogok vagyunk, hogy ezt közölhetjük vele. A népnek ez a bátor leánya három álló napig harcolt a châtilloni mezőn, s mindamellelt volt ideje első segítyt nyújtani azoknak, akiket a versaillesi csendörök golyója megsebesített. Egyidejűleg katona és orvos! Bátor nő! Oroszlán vére folyik ereiben.”¹¹⁵

Az egységes forradalmi párt hiánya megakadályozta a Kommúnt abban, hogy teljes mértékben kihasználja a párizsi proletárok forradalmi hősieiséget. Rendszeresen működő katonai apparátus megteremtése nélkül ez lehetetlen volt. A Kommún okmányai (többek között üléseinek jegyzőkönyvei) mutatják, hogy milyen rosszul dolgoztak katonai hatóságai, milyen zűrzavar uralkodott számos közigazgatási és katonai szervében, milyen végzetes hatással volt Párizs védelmére a Kommún katonai bizottságának és a Nemzetőrség Központi Bizottságának párhuzamos munkája.

Május 21-én több, mint százezer főnyi állig felfegyverzett versaillesiekből álló hadsereg tört be Párizsba egy résen, amelyet a tűzérsegi tűz ütött Párizs városfalán (ezt a részt Thiers egyik kéme mutatta meg a csapatoknak). De a versaillesieknek még egy teljes hétre volt szükségük ahhoz, hogy megtörhessék a kommünárdok ellenállását.

A Kommún felhívására Párizs egész dolgozó lakossága felkelt a város védelmére. A barrikádok százai árasztották el az utcákat és tereket. Éjjelnappal folyt a munka. A férfiak mellett ebben a munkában nők és gyermekek is résztvettek.

A Kommún hős védői utolsó csepp vérükig harcoltak minden állásért.

Az egységes proletárpárt hiánya azonban ezekben a napokban végzetesen megmutatkozott. Igen káros hatása volt Delescluze május 21-i kiáltványának, amely tagadta egy központosított katonai parancsnokság szükségességét és amelyből csak úgy áradt a spontán barrikádharc előtti meghódolás szelleme.

¹¹⁴ „Journal Officiel“, 1871 május 15.

¹¹⁵ „Le Cri du peuple“, 1871. április 8.

A versaillesiek mindazonáltal igen nehezen jutottak előbbre.

Az ifjúsággal és a felnőttekkel együtt öregek, a munkásmozgalom veteránjai is küzdöttek és haltak a Kommünért. Allemane a következőket mondja egyik ilyen öregről: „Közölték velem, hogy a versaillesiek az Ulm-utcán törnek előre. Odasiettem négy-öt veteránnal együtt, akik készek voltak az utolsóig harcolni. Ezek között az öregek között volt Faure polgártárs, szedő, akit a nyomdáiban Navet néven sokan ismernek. Harcolt Barbès-szel (1839 májusában. *A. M.*), harcolt 1848 júniusában és 1851 decemberében, s úgy hitte, hogy ütött most az órája. A versaillesiek két löveget állítottak fel és közvetlen közelből lötték a barrikádokat. Igyekeztünk a tűzérési kezelő-személyzet közé lőni. Faure lövöldözés közben azt mondta nekem, hogy nem megy tovább. „Ha te megmenekülsz, fiatal barátom, ne feledd megmondani a bajtársaknak, akik veled Navetről kezdenek majd beszélni, hogy harc közben meghalt, mint öreg forradalmár“. Ezt mosolyogva mondotta a jó öreg munkás! Néhány perccel később tűzérési lövedék darabokra tépte a forradalmi harc veteránjának testét.¹¹⁶

Még Mac Mahon marsall, a versaillesi hadsereg főparancsnoka, a demokrácia és a szocializmus vad ellensége is kénytelen volt a nemzetgyűlés vizsgálóbizottságának ülésén kijelenteni: „A felkelők rendkívül fel voltak izgatva. Egyesek közülük hihetetlen energiával harcoltak. Voltak olyanok, akik vörös lobogóval a kezükben haltak meg a barrikádokon. Kiténik, hogy szent kötelességüknek tartották, hogy Párizs függetlenségéért harcoljanak“.¹¹⁷

Louise Michel adatai szerint 10.000 nő harcolt 1871 májusában a Kommün barrikádjain.¹¹⁸ Néhány, különben csak kevés állásban volt a kommünárdok ellenállásának szervezett jellege és ezekben az állásokban igen sokáig ellenálltak. Az ilyen sikeres barrikádharc példájaként szolgálhatnak azok a hadműveletek, amelyeket a nemzetőrség egyik alakulata az Alliance-téren Brunel ezredes, Kommün-tag vezetése alatt végrehajtott. Brunel május 22-én bebarrikádozta a tér minden észak-nyugati bejáratát és három erős sáncot épített, hogy ily módon biztosítsa szárnyait.

Brunel néhány száz bátor emberrel és 12 ágyúval 50 órán át védte ezt a megerősített állást és többször visszaverte két hadosztálynak 60 löveg tüzével támogatott támadásait.

Nagy ügyességgel és alhatatossággal verték vissza két napon át a versaillesiek támadásait a kommünárdoknak azok a zászlóaljai, amelyek a Szajna balpartján a Kommün egyik ismert harcosának: Varlin munkásnak a vezetésével küzdöttek.

A Kommün fennállásának utolsó napjaiban védelmezőinek fegyveres harcában egyik legkiemelkedőbb epizód az a makacs ellenállás volt, amelyet Wroblewski tábornok csapatai május 24–25-én tanúsítottak. Wroblewski három és fél ezer főnyi sereggel 36 órán át helytállt a versaillesi hadsereg csaknem egész 2. hadtestének támadásával szemben.

Május 28-án elestek a Kommün utolsó barrikádjai... A burzsoá ellenforradalom véres győzelmet aratott a gyűlölt zubbonyosokon. A franciaországi polgárháborúk történetében győztesek még sohasem számoltak le olyan kegyetlenül legyőzöttekkel, még sohasem vetemedtek olyan gaztettekre, mint most. Párizs népességének körülbelül 30.000 legjobb fiát és leányát minden bíraskodás nélkül halálra kínozták vagy agyonlőtték. Ha a meggyilkoltakat, a börtönbe zártakat, a száműzötteket, a Franciaországból kiutasítottakat és az emigrálni kényszerülteket összeszámoljuk, a munkások demokratikus Párizsa több mint 100.000 főt veszített.

¹¹⁶ Lásd *J. Allemane*, Id. mű. 124.

¹¹⁷ „Enquête parlementaire sur l'insurrection du 18. mars 1871.“ Párizs, 1872. II köt. 25.

¹¹⁸ Lásd *L. Michel*, Id. m. 141.

Egyik utolsó összecsapás a Père-Lachaise temetőben zajlott le: két álló óráig tartott itt a harc. A temetőt védő kétszáz kommünárból a legtöbb harc közben elesett, a többieket foglyul ejtették és a temető köfalánál egy szálíg kivégezték.

Még a Kommün legádázabb ellenségei is kénytelenek voltak elismerni, hogy a kommünárdok emelt fővel és nyugodtan néztek szembe a halállal és a „Marseillaise”-zel az ajkukon, a következő kiáltásokkal haltak meg: „Éljen a Kommün! Éljen a Szociális Köztársaság!”

Bátrak és rettenthetetlenek voltak a kommünárdok a vádlottak padján is. Ferré például a bíróság előtt a következőket mondotta: „A Párizsi Kommün tagjaként legyőzőim kezében vagyok. A fejemet akarják, ám vegyék Sohasem fogom életemet aljasságokkal mentetgetni! Szabadon éltem, szabadon halok meg! Csak egyet fűzők hozzá: a sors szeszélyes, a jövőre bízom, hogy gondoskodjék emlékemről és hogy megbosszuljon.”¹¹⁹ „Polgártársaim küldtek a Kommünbe — mondotta Trinquet munkás, a Kommün tagja. — Kockáztattam életemet, a barrikádokon voltam. Lázadó vagyok és ezt nem is akarom tagadni.”¹²⁰ „Nem akarom a tényeket letagadni — mondotta Genton munkás, az 1848-as júniusi felkelés résztvevője, az Internacionále tagja, aki a Kommün idején politikai vizsgálóbíró volt —, megvallom, hogy a császárság idején a köztársaságért harcoltam, a burzsoá köztársaságban pedig a szociális köztársaságért fogok harcolni... Tegyenek most, amit akarnak.” Nyugodtan meghallgatta halálos ítéletét. „Sorsommal már előre tisztában voltam”¹²¹ — jegyezte meg ezzel kapcsolatban.

„Azt mondják nekem — jelentette ki büszkén a bíróság előtt Louise Michel — hogy a Kommün résztvevője vagyok. Persze, hogy az vagyok. Hiszen a Kommün elsősorban szociális forradalomra törekedett, a szociális forradalom pedig számomra a legbecsebb cél. Büszke vagyok arra, hogy egyik hírnöke voltam... Önöktől, akik katonai törvényszéknek nevezik és bírónak adják ki magukat, egyet követelek, halált Satory-ban, ahol már testvéreim is elestek... Minthogy minden szabadságért lüktető szívnek úgy látszik, csak egy joga van: egy kis darabka ölomra való joga, követelem a részemet... Ha nem gyávák, gyilkoljanak meg.”¹²²

Igen bátran viselkedtek a kommünárdok a messi gyarmatokon is, ahol éveken át szörnyűséges viszonyok között tengették életüket. A halál kaszált a száműzöttek soraiban. De nem adták meg magukat. Minden évben március 18-án gyűléseken és beszédekkel megemlékeztek a Kommün évfordulójáról. Meghalt társaikat a következő felkiáltással temették: „Éljen a Kommün!”

*

A párizsi kommünárdok dicső harci hagyományai még ma is élnek a francia munkások körében, akik minden évben megünneplik március 18-át, mint történelmük egyik legjelentősebb dátumát, május végén pedig tömegesen kivonulnak a Père-Lachaise temetőbe és friss virágokkal díszítik a Kommünárdok Falát, ahol az 1871-es proletárforradalom utolsó harcosait kivégezték.

A Kommün tapasztalatainak, tanulságainak és hibáinak tanulmányozása igen nagy szerepet töltött be a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésében. Lenin és Sztálin, a bolsevik párt zseniális vezetői mind az első orosz forradalom időszakában, mind a Nagy Októberi Szocialista Forradalom idején és a szovjethatalomnak országunkban aratott győzelme után gondosan tanulmányozták ezt a tapasztalatot. „A Párizsi Kommün nyomdokain haladunk”¹²³ — írta 1918-ban Lenin.

¹¹⁹ G. da Costa, La Commune vécue. II. köt. 60.

¹²⁰ E. Lissagaray. Histoire de la Commune. 404.

¹²¹ „Gazette des tribunaux“ 1872 január 22—23.

¹²² „Gazette des tribunaux“, 1871 december 18.

¹²³ Lenin Művei, 4. kiad. 27. köt. 109. (oroszul).

Marx, Engels, Lenin és Sztálin műveikben kimerítően elemezték a Párizsi Kommún vereségének okait. A Kommún nem kapott támogatást a parasztságtól, komoly hibákat követett el, mind a katonai taktika, mind a gazdasági politika területén; túlságosan kesztyűs kézzel bánt az ellenségeivel; minthogy nem volt proletárpárt, nem tudta teljesen kihasználni a dolgozó tömegek politikai kezdeményezését és forradalmi aktivitását.

Az e tanulmányban idézett tények és okmányok ragyogóan szemléltetik a marxista-leninista elméletnek azt az ismert tételét, hogy egységes forradalmi proletárpárt kellő vezetése nélkül a tömegek legnagyobb politikai aktivitása sem biztosíthatja a proletárforradalom győzelmét. Minthogy nem volt erős proletárpárt, amely a Kommún idején Párizsban egybeforraszthatta volna a különböző társadalmi szervezeteket, kiküszöbölhette volna a programjaik és cselekedeteik közti ellentéteket, ezek a szervezetek olyan tarka vegyületeket alkottak, amely nem mindig működött úgy, ahogyan kellett volna. Ez volt ezeknek a szervezeteknek gyenge oldala.

Az 1871-es forradalom legnagyobb gyengesége az volt, hogy amint Sztálin elvtárs mondja, vezetését „két párt osztotta meg egymással, amelyek közül egyik sem nevezhető kommunista pártnak.”¹²⁴ Ennek következtében az 1871-es Kommún, amely proletárdiktatúra volt, Sztálin elvtárs szavai szerint, „nem volt teljes és nem volt szilárd diktatúra.”¹²⁵

„A győzelmes szociális forradalomhoz — mutatott rá Lenin — legalább két feltétel szükséges: erősen fejlett termelőerők és a proletariátus felkészültsége. 1871-ben azonban mindkét feltétel hiányzott. A francia kapitalizmus még kevésbé volt fejlett, és Franciaország abban az időben főképpen kispolgári ország volt (kisiparosok, parasztok, kereskedők stb.). Másrészt nem volt munkáspárt, nem készítették elő és nem képezték ki kellőképpen a munkásosztályt, amelynek tömegei még nem fogták fel világosan feladataikat és teljesítésük módjait.”¹²⁶ Az 1871-es párizsi proletariátus óriási többsége kis műhelyekben dolgozó munkásokból állott, csak egészen elenyésző kisebbségük (körülbelül nyolcadrészüik) dolgozott nagyipari vállalatokban. Ezzel magyarázható, hogy a párizsi dolgozók körében annyira elterjedtek a proudhonista, kispolgári eszmék, amelyeknek igen negatív szerepe volt a Kommún életében és tevékenységében. Az 1871-es Párizsi Kommún e történelmi okok folytán vereséget szenvedett. De a proletariátus ügye nem pusztulhatott el. A kapitalizmus további fejlődése elkerülhetetlenül a proletariátusnak és harcának további fejlődésére vezetett. „S éppen azért, mert a proletariátus, mint osztály, fejlődőben volt, a marxisták a proletariátusra vettek irányt — mutat rá Sztálin elvtárs. — És nem tévedtek, mert amint tudjuk, a proletariátus jelentéktelen erőiből később elsőrendű történelmi és politikai erővé fejlődött.”¹²⁷ A Kommún ügye országunkban diadalra jutott. Győzedelmeskedni fog az egész világon is.

¹²⁴ Lenin—Sztálin. Az Októberi Forradalomról. 225.

¹²⁵ Sztálin. A leninizmus kérdései, 161.

¹²⁶ Lenin Művei, 4. kiad. 17. köt. 113.

¹²⁷ A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 5. kiad. 1950.

II. RÁKÓCZI FERENC TISZÁNTÜLI HADJÁRATA

E tanulmány folytatása annak a kéziratban levő dolgozatnak, melyet a Rákóczi-szabadságharcot előkészítő tiszaháti felkelés történetéről írtam. A felkelés kezdetének eseményeiről és személyeiről, így a jobbágykérdés kialakulásáról, Rákóczi bejövételéről is, ott esik szó. Korábbi eseményekre tanulmányomban csak akkor térek rá, ha az a későbbiek megértése érdekében feltétlenül szükséges.

Rákóczi tiszántúli hadjáratának történetét elsőnek Szalay László dolgozta fel *Magyarország történeté*-nek 25. könyvében. (VI. köt. Pest, 1859, 86—103.) Munkájához rendszeres levéltári kutatásokat nem végzett. A nyomtatásban meglévő forráskiadványokon és feldolgozásokon (Kemény, Fiedler, Wagner, Katona, Szirmay) kívül az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának kolligátumait (Quart. Hung. 614, Fol. Hung. 647, 657) és a *Wienerisches Diarium* egyes számait használta fel. Munkájával biztos alapot vetett a további kutatás számára.

Jóval terjedelmesebb és részletesebb Thaly Kálmán feldolgozása *A székesi gróf Bercsényi-család*-ról készített, de félbenmaradt nagy művének (Bp., 1882, 1887, 1892) 18. és 19. fejezetében. Danzer Alphons, *Spanischer Successions-Krieg, Feldzug 1703. c.* munkájának (Wien, 1878. *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, I. Ser. V. Bd.) *Die Kämpfe in Ungarn* c. fejezetéről szólva, Thaly ezeket írja: „Még szakszerű bírálatra sem méltathatjuk, nemhogy tekintetbe vehetnők. Mindazáltal úgy hisszük, nekünk — kik közvetlen kútfőkből mérítünk — talán sikerülni fog e chronológiai zűrzavarban eligazodnunk s a kurucz tábor mozdulatait az események valódi rendje szerint követnünk, ha nem is mindenütt napról napra.“ Széleskörű — bár fontos forráscsoportokat mellőző — adatgyűjtése valóban jelentős eredményekre vezetett a tiszaháti felkelés és a tiszántúli hadjárat történetére nézve. Jó adatait azonban gyakran pontatlanul, kritika nélkül használta, s romantikus-nacionalista hőskultuszának szolgálatába állította. Azokat az adatokat pedig, amelyek a Rákóczi-korról való elképzelésébe nem illettek bele, mellőzte. A társadalmi kérdés iránt nem volt érzéke, a jobbágy-nemesi ellentétet fel sem ismerte. Az események összefüggéséről sem volt világos képe, bár azok időrendjében ritkán tévedett. Feldolgozásának módja e művében is kezdetleges. A tárgyalást hosszadalmas és felesleges kitérésekkel szakítja meg, adataiból nem is alakul ki egységes és áttekinthető képe a tiszántúli hadjárat történetének.

Thaly óta a kutatás nem haladt előre. A Rákóczi-korról szóló irodalom Thaly megállapításait ismétli. Jó példa erre Márki Sándor nagy Rákóczi-életrajza. (Bp., 1907, 1909—1910. *Magyar Történeti Életrajzok*, XXIII, XXV—XXVI.)

A kutatás megrekedésének legfőbb oka az, hogy a tiszántúli hadjárat forrásokban szegény részlete a kurucz szabadságharc történetének, Rákóczi leveleiből, a fejedelmi kancellária kiadványaiból csak néhány darab maradt fenn. Ezeket jórészt az Országos Levéltár (O. L.) kamarai lybusának I. seriesében, a 67. fasciculusban találjuk meg, Rákóczi leveleskönyveiben (*Protocollum Expeditionum 1703—1706*. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában: Fol. Hung. 978. További kötetei: *Protocollum Rákócziánium* I—VII., a Jeszenák-család levéltárában, az O. L.-ban) is csak egy-két bejegyzést találunk a felkelés első hónapjaiból. A Rákóczihoz intézett folyamodványok iktatókönyvének (*Extractus Instantiarum*. Törödékei szétszórta a kamarai lybus Rákóczi-kori kötegeiben; egy törödéke: *Archivum Familiae Rákóczi de Felső-Vadász*, Fasc. 27.) hiányzik az eleje, ezért e becses forrásban is csak egyes visszatekintő adatokat találunk a tiszántúli hadjárat eseményeire nézve.

Thaly elsősorban családi levéltárakból merített. Az egykorú levelek értékes, bár csak erős kritikával használható adatokat őriztek meg számunkra, de inkább csak az első hetek eseményeiről. Thaly elsőrenden a Koháry- és a Barkóczy-család levéltárát kutatta át. Azokat a leveleket, amelyeket tárgyunkra nézve e két levéltárban talált, jórészt megjeljük a Széchényi Könyvtár kéziratárában levő nagy kolligátumában (*Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye* I—XXII. Fol. Hung. 1389.), mely más

forrásokból merített iratok másolatait is tartalmazza. A Csáky-levéltárban (most az O. L. örzi) talált igen értékes anyagot kivonatossan közölte a *Századok* (Sz) 1873. évfolyamában: *II. Rákóczi Ferencz kora a gr. Csákyak, Szepesvármegye és a b. Palocsay-család levéltáraiban*. A Károlyi-nemzetség levéltárát már nem használta, pedig ebben is akad néhány értékes adat. (Gazdag Rákóczi-kori anyagából egy vaskos kötetnyit kiadott Géresi Áltmán, *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*. V. 1703—1707. Bp., 1897.) A Radvánszky-család levéltára különösen az erdélyi jobbágymozgalom kezdetére nézve fontos. Egyes, számunkra is nélkülözhetetlen okmányait kiadta R. Kiss István, *II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása*. Bp., 1960. (*Közlemények a br. Radvánszky-család levéltárából*, V. 4.) A Gencsy-család levéltára őrizte meg Rákóczi első hadiszabályzatát. L.: Bányay Károly, *Adalékok a Rákóczi-kor történetéhez a Gencsy-család balkányi levéltárából*. *Történelmi Tár*. TT.) 1904. évf. 35—48.

A nagy Rákóczi-kori forráskiadvány, az *Archivum Rákóczianum* (AR) I. osztályának I. kötetében található levélgyűjtemény, a *Summarius Extractus Ungaricus* — a szatmári német várórség által elfogott kuruc levelek kivonatai — szintén csak néhány levelet tartalmaz ebből az időből, de a maga egészében is fontos forrásunk volt.

Átnéztem több nagy okmánygyűjteményt. A volt múzeumi *Törzssanyagban* (most az O. L. örzi), a budapesti egyetem könyvtárának Hevenes- és Kaprinay-gyűjteményében, a Magyar Tudományos Akadémia kéziratgyűjteményében találtam használható adatokat.

A diplomáciai iratok — bár tanulmányomban Rákóczi diplomáciai tevékenységével nem foglalkoztam — is hasznomra voltak. Különösen Simonyi Ernő publikációja: *Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferencz korára*. (AR II. o. I. köt.) Néhány jó adat található J. Fiedlernél: *Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczys und seiner Verbindungen mit dem Auslande*. II. köt. Bécs, 1858. (*Fontes Rerum Austriacarum*, II.) — Igen fontos forrás gr. Ehrenreich von Seeau három, Kleinburg Pálhoz írt levele: *Briefe die Rakoczyschen Unruhen in Siebenbürgen betreffend*. (Kiadta gr. Kemény József, *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*. (DFS) II. (Kolozsvar, 1840.) 299—309.

A hozzáférhető megyei és városi levéltárak anyaga is szegényes. Kivétel Szabolcs vm. levéltára. (L.: Zimmermann Rezső: *Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából*. TT 1909). Ugocsaéban már csak néhány adat akad. (L.: Komáromy András, *Kurucz világi emlékek Ugocsa vármegye levéltárában*, TT 1901. 396—411.) — Debrecen város jegyzőkönyvének naplószerű feljegyzései a Rákóczi-felkelés kezdetére nézve nélkülözhetetlenek. Kiadta Révész Imre, *Napló II. Rákóczy Ferenc magyar nemzeti szabadságharcainak idejéből Debrecen városának azon kori jegyzőkönyve szerént*. *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező*. (MPEIF) 1872. 421—443. A megyei és városi monográfiákban elvéve akad egy-egy hasznosítható adat.

Az elbeszélő források jóval gazdagabbak. Első helyen kell említenünk Rákóczi emlékiratát: *Mémoires du prince F. Rákócz sur la guerre de Hongrie*, (Eredeti kiadása: a *Histoire des Révolutions de Hongrie*. Hága, 1739. II., ill. V. kötetében.) Használata közben nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a fejedelem emlékezetére hagyatkozva írta, az események időrendje tekintetében tehát nem megbízható. Az embereket és eseményeket idehaza sokszor másként ítélte meg, mint az emigrációban a nagy család után. Fontos eseményeket — olykor egész eseménysorozatokat — mellőz, a szabadságharc történetében jelentéktelen, de számára fontos dolgokat viszont szívesen részletez. Kár, hogy nincs kritikai kiadása. Legújabb fordítása, a Vas István-féle — a katonai szakkifejezések tekintetében pontatlan — fordítását hiba volt Thaly jegyzeteivel adni ki.

Mindjárt utána a szatmári német helyórség katonai naplója következik fontosság tekintetében: *Diarium arcis et praesidii caesareo-regii tempore revolutionis Rákóczianae in annis 1703. et 1704 ab Ungaris obsessi. Jussu et mandato excellentissimi generalis de Kleglspurg, dictante auditore Germano ex ipsius diario Germanico in Latinum idioma translatum*. Fordítását Reviczky Imre nagyszöllősi harmincados végezte. Ótöle valók az AR. I. o. I. kötetében levő levélkivonatok is. A *Diarium* eredetileg Rákóczi Ferenc levéltárában Caps. 8. Fasc. 6. jelzet alatt *Diarium Reviczianum* cím alatt volt elhelyezve, most a Rákóczi-Aspremont levéltár *Bellica* című kötegében található. A Rákóczi-szabadságharc két első esztendejének egyik legjelentősebb forrása.

Károlyi Sándor iratai is segítséget nyújtottak munkámban. A Rákóczi-kor kezdetéről összeállított iratgyűjteményét magyarra fordítva Waltherr Imre adta ki:

Károlyi Sándor emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről. (Sz 1874.) Önéletrajzának éppen a tiszaháti felkelésről és a tiszántúli hadjáratról szóló része (1698—1703: *Magyar Könyvszemle*, 1945. 99—121.

A magyarországi naplók közül még Csécsi János *Havi Krónikájában* és Pálóczi Horváth György naplójegyzeteiben akad néhány adat. (Az előbbi a Monumenta Hungariae Historica, Scriptores XXIV., az utóbbi a XXXV. kötete.)

Az erdélyi elbeszélő-források közül tárgyunkra nézve leginkább használható a három kolozsvári napló: Czegei Vass György (MHHS XXXV.), Szakál Ferenc és Vizaknai Briccusi György naplója. (*Történeti emlékek a magyar nép községi és magán életéből*, (TE) II. Pest, 1860.) Bethlen Miklós Önéletírása (Pest, 1858, *Magyar Történelmi Emlékek* II—III.) az egyes események emberi indítékaira vet világot. Cserei Mihály roppantul kúszált és megbízhatatlan *Históriája* (Pest, 1852, *Újabb Nemzeti Könyvtár*, I.) kitűnően érzékelteti a korabeli nemesi közvélemény változásait. Teleki Mihály naplója nélkül hiányos vázlat maradt volna a kővárvidéki népfelkelés története. (*Második Teleki Mihálynak életéről való maga írásai ab anno 1703*. Thaly javította másolata a Magyar Tudományok Akadémia kéziratárában van.)

A közel egykorú irodalomból forrásértékű F. Wagner nagy műve: *Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti*, Augsburg, 1731.

Az olvasónak bizonyára feltűnik majd, hogy milyen gyakran idézem a kuruc-kor költészetének emlékeit. Szeretnék itt nyomatékosan rámutatni a verses emlékek nagy történeti forrásértékére.

Sűrű, de talán nem felesleges, idézeteimben a tanulmány olvashatósága érdekében nem törekedtem filológiai pontosságra. Az idegennyelvű szövegeket lehetőleg magyarul idézem.

Tanulmányom nem tekinthető a felvetett kérdés teljes feldolgozásának. Sok forráshoz, irathoz és könyvhöz nem is férhettem hozzá. Az O. L. *Személyek szerinti iratok* című gyűjteményének 1945-ben történt pusztulása érzékeny veszteség volt számomra.

A kuruc szabadságharc kezdetének nagy dátumait jól ismerjük. II. Rákóczi Ferenc 1703. május 6-án a lengyelországi Breznában (Brzezan) bocsátja ki első kiáltványát a magyar nemzethez:¹ „Ki-ki édes hazája s nemzete szabadsága mellett az életünkön uralkodó s kegyetlenkedő birodalom ellen fogjon fegyvert.” Ebben az időben — egészen a tiszai átkelésig — még csak egy jobbágy-kisnemesi mozgalom képviseli a szabadságra vágyó nemzetet Rákóczi előtt. A pátenst és az aranybetűs piros lobogókat egy földönfutó paraszt: Esze Tamás, a Rákóczi-ház örökös jobbágya veszi át a fejedelem kezéből. Május 21-én a felkelők kibontakoznak a hegyekből, kihirdetik Rákóczi manifesztumát és Naménytől Tiszábecsig elfoglalják a Tisza vonalát. Itt néznek farkasszemet tíz napon át az ellenük felvonuló szatmár-ugocsai nemesi felkeléssel és a szatmári német helyőrség csapataival. Május utolsó napjaiban megindulnak Rákóczi elé a határra. Károlyi Sándor szatmári főispán utánuk nyomul és június 7-én szétszórja a gyanútlanul táborozó kuruc sereget. Rákóczi Esze Tamás követeitől értesült a vereségről: „Így, ilyen szerencsétlenül, kezdődött a magyarországi háború, — írja Emlékirataiban a fejedelem — amelybe az okosság minden szabálya ellenére fogtam. Csak egy fiatalember hevessége és a haza szeretete lelkesített. Még visszafordulhattam volna, de bátorított és erősített a szándék, hogy megérdemljem a nép bizalmát és szeretét.”

Június 14-én Klimiécnél találkozott a tiszaháti felkelőkkel. 16-án átlépte a magyar határt. 21-én először tett kísérletet arra, hogy kilépjen a hegyek közül a síkságra. Ez az első vállalkozása kudarccal végződött: Munkácsnál összeütközött a Montecuccoli lovasezred néhány századával, s az a veszély fenyegette, hogy bekerítik. Egy ügyes hajdú gázlót mutatott a Latorcán s kiségitette Rákóczit a kelepceből. Munkácsról visszaszorult a hegyek közé, s június 30-tól július 7-ig Zavadkánál táborozott. Itt, a zavadkai táborban erősödött meg Rákóczi hadinépe szervezetlen népfelkelésből katonai értékű

¹ A kiáltvány egyetlen eredeti példánya az O. L. Törzsanyagában található.

sereggé. Mindjárt az első napon megjöttek a császári huszárezredek csapatba szerveződött katonaszökevényei: 80 lovas. Július 4-én Bercsényi érkezett meg a lengyel csapatokkal: két század dragonyost, két lengyel és két román századot hozott magával.² Rákóczi vállalkozását eddig a szűk térben, a szűkös viszonyok között, az elfulladás veszélye fenyegette. Ki kellett törnie az Alföldre, hogy kezdeményezése nemzeti közügggyé növekedjék, s a tiszaháti paraszti-kisnemesi felkelésből megvalósulhasson nagy terve: a magyarság minden osztályát és egész erejét összefogó szabadságharc, a nemzet jogos és igazságos harca I. Lipót kormányának elnyomó és harácsoló idegen uralma ellen.

Nem volt veszteni való ideje, tudta, hogy felkelése csak akkor járhat sikerrel, ha gyors hadmenetekben a nyugati határ, Pozsony felé halad, s hadserege valahol Bécs táján találkozik az ezidőtájt győzelmesen előnyomuló franciákkal. Haditervét helyesen ismerték fel, mikor ezt írták róla: „Szándéka a Tisza átkelése után a hajdúvárosiakkal egyesülni s Debrecen felé kerülve, onnan — a Felvidéken át — Pozsonyba hatolni”.³

Tanulmányunk abban a pillanatban ragadja meg a szabadságharc történetének fonálát, midőn Rákóczi elindul a zavadkai táborból, hogy kierőszkolja megnövekedett seregével a Tiszán való átkelést. Tárgyunk: a kuruc szabadságháború történetének egy fontos, de rosszul ismert részlete, Rákóczi hadjárata a tiszántúli föld meghódítására a tiszai átkeléstől egészen addig a napig, míg elhagyja a Tiszántúlt és elindul Tokaj ostromára. Tehát 1703. július 7-től 1703. október 16-ig jó három hónap eseményeit tekintheti át az olvasó. Tárgyunk meghatározásából is kiténik, hogy elsősorban azokra az eseményekre vagyunk tekintettel, amelyek Rákóczi és a vezetése alatt álló hadsereg tettei, s csak annyiban érintjük a felkelésnek a Tisza vonalán túl történő eseményeit, amennyire az feladatunk teljesítése érdekében szükséges.

I. Zavadkától Debrecenig

1. A vármegyéket kormányzó nemesség eleinte nem ismerte fel Rákóczi támadásában a nagy nemzeti szabadságharc lehetőségét. Szűk látóköre megyéje határáig terjedt. Az első hetekben csupán kalandos és érthetetlen vállalkozásnak tekintette Rákóczi megmozdulását. Bizalmatlansága félelemmel ötvöződött, nem sok jót várt a Rákóczival érkező paraszti seregektől. „Csak olyan Rákóczi dolga, mint a hamtat, ma holnap Lengyelországban kvártélyozik sok”.⁴ „Csak sírva jár a Beszkideken, sem Lengyelországba nem mer visszamenni, sem Magyarországba, mert sem oda, sem ide nem szabad menni Rákóczinak.” Már látták, amint „hadastól karóban szárad meg” vagy „hegyi tolvaj lesz belőle”.⁵

² Rákóczi hadserege a zavadkai táboron háromféle elemből alakult meg. Alapja Esze Tamás serege volt: a dolhai csatából megmenekült 200 gyalogos és 50 lovas. Ezek június 16-án a klimieci táboron csatlakoztak a fejedelemséghez. (*Mémoires*, V. 30—31.) A tiszántúli lovasok számát a *Diarium* 80 főre becsüli („auctae fuere principis vires accessione 80 circiter selectissimorum equitum Ungarorum”), viszont Auersperg munkácsi kommandáns azt írta Csáky István bereg-ugocsi főispánhoz írt levelében jún. 29-én, hogy 200 lovas vonult el a vár alatt az előző napon Rákóczi táborára. (Sz 1873. 17—18.) A lengyel csapatok létszámát a Kaprinay-gyűjteményben lévő jezsuita-napló (XLII. 153.) 800 főre teszi, tagozódásukat Rákóczi után (*Mémoires*, V. 47—48.) adom.

³ Csáky júl. 4-én Károlynak írt levele szerint (Sz 1874. 401.) Barkóczi Ferenc kassai vicegenerális jún. 30-án ezt írta: „Ha szándékjok véghez mehethet, Sepes felé akar-nák uttyokat venni Posonyig”. (Thaly-gyűjt. II. 146.)

⁴ Anno 1704. die 18. Novembris. Biró János uram fassiojának titkos relatioja. (Radvánszky-lt. III. o. VI. cs. 8. sz.)

⁵ Az itt és a 35—36. lapon levő idézetek a „Kegyelmes Urunk ő Felsége méltóságos személye ellen némelly hejéba valót beszéllők ellen peragált inquisitio”-ból valók, (O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 67.) A vizsgálat 1703. szeptember végén és október elején folyt Máramarosban.

A fejedelem helyzete valóban nehéz volt. Két súlyos feladattal kellett megküzdenie. Az első katonai természetű volt. Ő maga tapasztalatlan fiatal vezér, élete huszonnyolcadik esztendejében. Hadsereget és háborút csak akkor látott, midőn — leánynézőben — két hétig a császár rajnai hadseregénél tartózkodott, s most reá várt egy ország felszabadításának munkája — szemben Európa legjobb hadseregével. A sereg, amellyel indulóban volt a zavadkai táborból, négyszáz lovast, s mintegy kétezer nagyon rosszul — visszazsegezett kaszával, bottal, baltával, lándzsával — fegyverzett gyalogost számlált, mely a hadimesterség elemeivel sem volt tisztában.⁶ Mihelyt kiér a hegyekből, három vár: Munkács, Huszt és Szatmár őrsége les rá, s ha közrefogják, könnyen összemorzsolhatják. Arvizes tavaszidő jött, a Borsova, a Tisza és a Szamos megáradtak, sárral és ingovánnyal borították el a síkságot, s járhatatlanná tették a ligeteket és az erdőket. A Tiszahát úgy terült el a hegyek lábánál, mint valami roppant árterület, melyen még járni is nehéz, nem-hogy harcolni. Rákóczinak attól is tartania kellett, hogy beszorítják egy földháttra, két folyó összetorkolásánál s akkor vége. Két olyan előnye volt, amivel az ellenség nem rendelkezett: csapatainak roppant lelkesedése és az igazságos ügy győzelmébe vetett reményessége volt az egyik, a másik a hír, mely minél távolabbra ért, annál nagyobbabbnak hirdette erejét,⁷ „Csapataim erejének hírnevére, nagyon büszke volt seregem“ — mondotta a fejedelem, s felismerte, hogy addig kell cselekednie, míg ég a lelkesedés és nő a hír. Számolnia kellett azzal is, hogy csapatait nem sokáig tudja élelmezni s lovasságát sem gyarápíthatja a hegyek között. A tétlen lappangásban serege elkedvetlenedik és széthull. Katonái beregi, ugcsoai, szatmári parasztok voltak, kik otthonukat elhagyva csatlakoztak hozzá, házuk népére bármikor lecsaphatott a vármegyék és a császári csapatok bosszúja. Indulnia kellett és sikert aratnia, mert még egy kudarc és beteljesül ellenségeinek kaján jövődőlgetése. Már a határon megjelentek nála a hajdúvárosok, a kunok és jászok követői a biztató üzenettel: úgy várja az Alföld népe „mint a zsidók a Messiást“. A fiatal fejedelem katonai feladata nagyon nehéz volt, de lelkiismerete is azt tanácsolta, amit helyzete parancsolt neki, hogy cselekedjék.

A másik nehézség, amivel meg kellett küzdenie, politikai-társadalmi természetű volt: Mit szól vakmerő vállalkozásához a nemesség? Meg tudja-e győzni a maga igazáról, el tudja-e oszlatni roppant bizalmatlanságát, s rá tudja-e bírni a csatlakozásra? Jól felismerte a nemesség hármasszagos tagozódását: a nagybirtokos nemesek „szívükben Ausztriához szítottak“ és nem akarták kockára tenni vagyonukat és birtokaikat; a megyei középbirtokos nemességről — nagy hibái ellenére is — szeretettel szólt, rájuk számított elsősorban és sokat várt hazaszeretetüktől; a nemesség legelső rétege: „az aprólékos nemesség“ már kezdettől fogva együttértett vele. Rákóczinak szomorú tapasztalatai voltak kora nemesi társadalmáról. Emlékirataiban megdöbbenő képet fest a középnemesség dekadenciájáról. Ez már nem az a nemzedék volt, mely a Wesselényi-összeesküvés társadalmi bázisát alkotta, s 1672-ben elindította az első kuruc támadásokat. Nem voltak Bónis Ferencei,

⁶ A Zavadkáról elinduló sereg a munkácsi harc után Rákóczi szerint (*Mémoires*, V. 48.) ekkora volt. Korábban, a klimieci táboron csapatai létszáma háromezer ember volt, s parasztpuskákkal felfegyverzett lovassága háromszáz ember. (U. o. 34.)

⁷ A kurucokról támadó hírekre nézve Löwenburg szatmári kommandáns jún. 25-én ezt írja Csákynek: „Megvallom, nekem úgy tetszik, ama pórok hírleléseit mintha csak magok a kurucok sugalmazták volna“. A képtelen hírekre érdemes két adatot idézni. Bajtay István kecskeméti prefektus júl. 30-án arról tudósítja urát, Koháry Istvánt, hogy Kállót 20 000 ember ostromolja, a pocsaji hídnál pedig 17 000 kuruc áll. „Mind inkább svecusból, lengeylből és kozákból áll az hada“ Rákóczinak. Egy levélben pedig, melyet Török András nőgrádi alispánnak írtak, ezt olvassuk: „Másfelől Petróczit tudgyak tatár vagy kozáksággal Bátoránál, Tökölit Váradnál 40 000 törökkel. (Thaly-gyűjt. II. 151, 155.)

Szepessy Páljai és Szuhay Mátyásai.⁸ Thököly bukása és a török kiűzése után beletörődött a Habsburg-uralomba; már nem lázadt, csak lázadozott ellene, kiveszett belőle a kezdeményező készség. Lengyel bujdosása idején Rákóczi lelkes mondatokban bizonygatta XIV. Lajos minisztereinek, hogy az ország megérett az új szabadságharcra és kész fegyvert fogni az idegen uralom ellen, valójában süket csend áradt feléje a haza határai felől. Akikben még volt valami szikrája a harci kedvnek és a politikai felelősségnek, azokat is visszariasztotta Rákóczi felségsértési pere. A fejedelem korábban bizonyára nem úgy képzelte el zászlóbontását, mint amiként az valójában történt: nem a földönfutó — a vármegeye és a földesúr hatalma alól kibújó — parasztok, hanem a politikai nemzet szövetségében. Kétségtelen, hogy voltak lelkes hívei a nemesség soraiban is, főként a Thökölyanus nemcek között, hiszen mikor a tiszaháti felkelők második látogatása után Barvinszky Gált beküldte a hazába, leveleket küldött be vele. „A levelek egyhez is, máshoz is békeségesen kézhez jutottanak és sok nagyobb rendeknek hanyatlott elméje, úgy hogy alattomban a köznepet magok is igyekeztek elősegíteni és mozdítani.”⁹ Azonban személyes híveitől sem várhatta, hogy családjukat, birtokaikat hátrahagyva, kimenjenek eléje a határra. Csak azt várhatta tőlük, hogy amikor a felkelés hulláma birtokukig ér, csatlakozni fognak hozzá. A parasztok felkeléséhez csak olyan nemcek adták magukat, akik „a német elnyomás okozta szegénység kényszere alatt már inkább a pórnéphez, mint a nemcek osztályához tartoztak”.

Már a tiszaháti felkelés is a nemzeti összefogás jegyében indult. A felkelés vezetői biztak Rákóczi nevének varázsában és számítottak a nemesség csatlakozására. Kezdetben gondosan vigyáztak arra, hogy jóvátehetetlen cselekedetekkel el ne riasszák maguktól a nemeseket. Károlyi támadása és a Dolhánál elesett száz paraszt vére azonban megint fellobbantotta a nép és a földesurak „természetes gyűlölségét”.¹⁰ Rákóczi jól látta hogy a földesurak mennyire embertelenek jobbágyaik iránt és a jobbágyok mennyire gyűlölik uraikat. A nemesség bizalmatlansággal fogadta azt a Rákóczit, aki szökött parasztjaik élére állt. Hiszen még Bercsényi is azzal ijesztette a nemeseket, hogy a parasztok találnak utat oda, „ahová véres kereshényüket hordták”, s meg fogják adni a kurucok ellen fegyverező uraknak „a dolhai kölcsönt”.

„Csak valami szegénylegények gyűlvén össze a munkácsi dominiumból és Bereg vármegyéből, s legkiváltképpen Tarpáról Kolotkához, azok mentek Rákóczi eleiben.” „Csak a disznópásztorok indultak fel, az urak pedig otthon maradtak” — általában ez volt a nemesség véleménye Rákóczi megmozdulásáról. Vas István szigetesi nemes így vélekedett: „Kijött már Rákóczi valami galléros lengyelekkel és botos oroszokkal. Jobb volna, ha oda maradt volna. Pintye — a híres kővárvidéki betyár — jobb móddal kötötte fel a kardot s hasonló is lesz az ő kard felkötése, mint Rákóczié.” A jobbágyok hallották, amint uraik így beszéltek: „Ha ők lehetnének Rákóczival, nem táborozna igen sokat”. A fejedelem fejére vérdíj volt kitűzve, s Sztojka László, Máramaros vármegye előkelő nemese, így elmélkedett: „Hej, ha én most Rákóczit a római császár kezébe adnám, eleget adna nekem érte”.

⁸ Az első kuruc nemesi nemzedékre nézve l. Pauler Gyula munkáit: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. 1664—1671.* 2 köt. Bp., 1876. és *A bujdosók támadása 1672-ben.* (Sz 1869.)

⁹ Barvinszky követségét Rákóczi is említi (*Mémoires*, V. 21—22. — *Confessiones*, 141—142.), az idézet azonban Károlyi Önéletrajzából való (MK 1945. 114.) Ebben Berzeviczy, Emlékirataiban Barvinszky néven említi a követet. Barvinszky Gálnak hívták.

¹⁰ Kende Mihály Szatmárról jún. 11-én ezt írja Károlyinak: „Sok embernek halálát hallya Nagyságod, mert a paraszt ember ezen actusért kétszerte jobban haragszik, jövődöli visszaadását”. „Tartok tőle ütő pálczátul, a kölcsönt meg ne adgyák” — írja Csáky is a következő napon. (Károlyi-lt. Kuruckori iratok.)

A nemesség azonban kételkedő magatartást tanúsított, Rákóczihoz való viszonyának volt egy másik oldala is. A közép- és kismemesség is elviselhetetlen járomnak tartotta a német uralmat. A hadiadót, a porciót neki is fizetnie kellett. A nemesség végső elkeseredésének meggyőző dokumentuma egy 1697-ben keletkezett német ének: „Idegen nemzetre szállott szép országod — Tüled elvétetett arany szabadságod“. A vers költői lendületű, de pontos, reális felsorolása a németektől — főként a megszálló német katonaságtól — szenvedett nemesi sérelmeknek. A nemesség jórésze — a tiszavidéki nemesség a maga egészében — szívesen fogadta volna Rákóczit, hiszen naponként siratta és visszakívánta „jó Mátyás királynak drága szabadságát“.¹¹ Rákóczi hivatottságát sem vonta kétségbe, de nem bizott vállalkozásának sikerében, s nem volt hajlandó egy nagy történelmi kockázat vállalására. Azért sem csatlakozott a felkeléshez, mert félt saját jobbágyaitól — odahaza és Rákóczi táborában.

Valóban, vérmes jobbágy-aspirációk fűződtek Rákóczi személyéhez és háborújához. „Isten hozná ki hamar Rákóczi urunkat, talán a nagy inségtül megszabadítana“ — sóhajtott fel egy szegényember, mikor Darvay István, az embertelen máramarosi szolgabíró, elhajtatta ökrét a porció fejében. „Isten ültette fel a szegénység szabadítására.“ „Isten rendelt már oly előljárót, a micsodást régtől fogva vártunk, de félhetni a sok áruló uraktól.“ Saját jobbágyaitól tartva, a nemesek óhajtották a német uralom fennmaradását — a két rossz közül a kisebbiket. „Héj, csak jobban szeretik a mi uraink a németet“ — mondogatták a Rákóczit-váró jobbágyok. Egy Ráczi Adám nevű nemes valóban így beszélt: „Ha egy köből kölesem volna, s ha tudnám, hogy német teremne belőle, mándgyarást elvetném a földbe“.

Érthető, hogy Rákóczi munkácsi vereségének hírére a nemesség fellélekzett, s közeleink látta az időt, amikor engedetlen jobbágyait megfegyelmezheti. Dulfi György tapsolva mondotta feleségének: „Fiam, jó hírünk vagy, mert megverték Rákóczit Munkács alatt, a hadát széjjelverték, magát pedig levágták“; s azután jobbágyaihoz fordult: „Ördögszülték, oda van már az Istenetek, levágták most azt a Rákóczit, akit Isten gyanánt tartottatok“. Perényi Miklós báró, ki később brigadérosa lett a fejedelemnek, így traktálta jobbágyait: „Várjatok ördögöket, elbiztátok magatokat Rákócziban, de eljön a német és mind karóba vonatunk benneteket“. A jobbágy-aspirációk tárgyalása során látni fogjuk, nem ok nélkül félt jobbágyaitól.

Mit vártak a fegyverre kelő jobbágyok Rákóczitól? Egy idézettel feleljünk meg erre a kérdésre: „Hallottuk — írják a maroszeői jobbágyok folyamodványukban — az mi kegyelmes urunknak ő nagyságának kegyes jó ígéretit, hogy valamely jobbágy ő nagysága mellett felül, kardját felkötö, szabadságot ad nekie, ha Isten ő nagyságának boldog előmenetelt ad, s az országot megbírhatja; mi is azért szegény igavisező jobbágyok a mi kegyelmes urunk mellett készek vagyunk életünk fogytaig szolgálni országot és fejedelmet“.¹² Számunkra most, tanulmányunk elején, nem az a kérdés fontos, hogy tett-e ilyen ígéretet Rákóczi, hanem az a felismerés, hogy volt ilyen váradalom.

Történelmünk kevés hőse előtt állott olyan nagy feladat a pálya kezdetén, mint a fiatal Rákóczi előtt, midőn 1703. július 7-én kora hajnalban ébresztőt fuvatott, s elindult a zavadkai táborból, hogy kierőszakolja a tiszai átkelest, felszabadítsa a haza földjét, megszabadítsa a haza népét. Egy célra törő katonai és politikai erővé kellett szerveznie nemzetét egy hosszúnak ígérkező háború fordulatai és megpróbáltatásai között.

¹¹ Károlyi máj. 25-én írja ezt Károlyból Kohálynak. (Thaly-gyűjt. II, 29—30.) — Az idézett vers: *Cantio de portione* a *Szencsey-dalokönyvben* maradt fenn. (Sajtó alá rendezte Buda János. Bp., 1943. Régi Magyar Verseskönyvek. I. 37—39.) — Cseri tudósítása (318. l.) is erősíti a versben mondottak hitelét.

¹² A folyamodvány a Radvánszky-levéltárban maradt fenn. R. Kiss István adta ki i. m. 145. lapján.

2. Erdők és hegyek rejtekútjain nyomult előre gyorsan és csendben. Sietnie kellett, hogy idejében és váratlanul érjen ki a hegyek közül a tiszai síkra: meg kellett előznie az ellenség tervezett támadását.

Hívei tudósításából, kémei jelentéséből pontosan tudta: hol az ellenség és mi a szándéka. A Tisza révét Tiszabecsnél, a folyó balpartján, Szatmár és Ugocsa vármegye őrizte felkelt nemességével és Bihar vármegye kis lovascsapatával. Löwenburg¹³ ezredes, szatmári parancsnok, császári katonaságot is adott melléjük: egy gyalogszázadot a várból Reinhard kapitány és a Montecuccoli-regiment egy lovasszázadát Kobilka kapitány parancsnoksága alatt.¹⁴ A tábor parancsnoka július 10-ig Kende Mihály kapitány¹⁵ volt, ezen a napon azonban gróf Csáky István, Bereg és Ugocsa vármegye főispánja, vette át a kurucok ellen tervezett támadás vezetését.¹⁶ Abban állapotodott meg Löwenburggal, hogy seregével átkel a Tiszán, Munkácsig hatol, s ott a Montecuccolizreddel¹⁷ egyesül. A támadás célja tehát a zavadkai tábor szétbontása volt. Abban reménykedett, hogy „ha a lázadásnak fejét nem is veheti, de legalább erős tagjait fogja megbénítani“. Rákóczi viszont a tiszabecsi sereget akarta elszéleszteni, hogy átkelhessen a folyón. „Zürzavart akartam támasztani ebben a seregben — írja e nevezetes napokra való visszaemlékezéseiben — hogy hatalmamba kerítsem az átkelésre készen tartott hajókat“. A fejedelem támadottból támadóvá vált, midőn — megelőzve az ellenséget — elindult a Tisza felé. E mozdulatával elvágta egymástól a két ellenséges tábort. Helyzete azonban továbbra is veszélyes maradt: Munkács és Tiszabecs felől bármikor közrefoghatták, ha nem sikerül idején az átkelés.

Tiszabecsnél magyar csapatok élén magyar emberek állottak¹⁸ vele szem-

¹³ Löwenburg Frigyes gróf Glöckelsperg tábornok megérkezéséig volt Szatmár várának parancsnoka. A tiszaháti felkelés idején Szatmár vármegyét és a főispánt, Károlyi Sándort, azzal vádolta, hogy a kurucokkal szemben tétovázó magatartást tanúsít, „mintha egyetértene öfelsége ellenségeivel“ és a veszedelem elhárítását egyedül a császári katonaságtól várja.

¹⁴ A kurucok ellen fegyverkező németi tábor eleinte Csekénél állott. Csáky jun. 22-én érkezett a táborba a hadak megszemlélésére. „A megyei nemesség az alispánok ígéretei ellenére csekéyi számmal gyűlt oda.“ Támogatásukra Löwenburg Stein kapitány vezetésével lovasokat és gyalogosokat küldött. Rákóczi munkácsi támadásának hírére azt tanácsolta Csákynek, hogy a nemességgel térjen vissza Szatmárra, a Tisza révének őrzését bízsa Stein gyalogosaira, Kende Mihály ecsedi és károlyi lovasaira. Csáky azonban jun. 27-én még Csekén volt, s azt írta Löwenburgnak, hogy „a nemesség már szép számmal gyűlt a Tiszához, de sáncás munkács nincs elég“. (L. Löwenburg leveleit Csákyhoz jún. 22-től 27-ig: Sz 1873. 14—17.)

¹⁵ 1692-ben Szatmár vármegye alispánja volt. (Szirmay Antal, *Szatmár vármegye fekvése, története, és polgári esmérte*. Buda, 1809. I. 129.) Thaly „Pál Deák-féle labanc ezredes“-nek mondja. (Bercsényi-család, II. 511.) — A csegei táborból egy huszár-csapattal Munkácsra ment, ahol Rákóczit „saját szemével látta volna is“. Bercsényi leveléből tudjuk, hogy érintkezést keresett a kurucokkal: „pátensünket hűtre kikérvén, megcsalta volna hűti után“. — Alighanem néki szól Auersperg munkácsi kommandáns jun. 25-i levele, melyben azt tanácsolja, hogy a vár alatt lévő huszárvarba vonuljon lovasaival, s onnan háborgassa a kurucokat. (L. Löwenburg említett leveleit.)

¹⁶ Bercsényi sógora volt. A tiszaháti felkelők ellen Károlyival együtt ő szervezte meg a vármegyék nemességét. Résztvett a dolhai csatában is.

¹⁷ Ez a terv Montecuccoli jul. 11-én Csákynek írt leveléből is kitűnik: „Örömmel értesül arról, hogy a tiszatáji fölkelte nemesség az ő ezredével akar egyesülni; minél előbb keljenek át a Tiszán Becsnél vagy Milotánál“. V. ö. Löwenburg jul. 12-i és 13-i levelével. (Sz 1873.)

¹⁸ A *Rákóczi Ferenc huzgó éneké*-ben, melyet Badics Ferenc — nem is egészen alaptalanul — a fejedelem szerzeményének tart, a 21. strófában ezt olvassuk:

Magyar nemzet, kérlek téged az Istenért,
Hogy magyar magyarnak ne szomjúzza véré,
És senki ellenem ne fogja fegyverét:
Mert én nem kívánom magyar veszedelmét.

(Badics Ferenc, *Két kuruckori költemény*. ITK 1927. 87—91.)

ben. „Én nem kívánom magyar veszedelmét“ — mondotta Rákóczi — talán bízott Kende és Csáky hazaszeretetében is — ezért először a meggyőzés eszközéhez nyúlt.

Egynapi menetelés után az Ilosva- és a Borsova-patak között a beregugocsi határszélen ütött tábor. Innen, a polyánkai táborhelyről Bercsényi levelet irt Kende Mihálynak:¹⁹ „Nagy csudálkozással értettem Kegyelmed berzenkedését. Magyarázom ugyan arra, hogy Kegyelmetek nem lévén a dolognak valóságában tudósok“, ezért akarja „hazájának felszabadítását ily képtelen fegyveres pártolással akadályozni“. „Mint régi jóakarója Kegyelmednek — édes Kende Mihály uram — akartam ezen saját kezem írásával intennem: a magahittségnek hagyjon békét! Abban Kegyelmed bizonyos legyen, hogy segítő hadainknak egy részével itt vagyunk már. Jól ismér Kegyelmetek mind magamot, mind a méltóságos fejedelmet: üres kézzel és nagy fundamentum nélkül felbolondítani az országot nem kívánjuk. Soha oly fundamentummal nem indult hazánk felszabadítása, mint most. Pénzünk, hadunk, királyokkal kötésink, — minden készületink megvannak.“ A meggyőzés komoly érvei után a levél végén a rettentés következik a húszezer főnyi idegen segítségről: „Gyün Máramarostul által: megadja ott a dolhai kölcsönt!“ A rémítő hír tizezrekre rúg külföldi katonaságról szájról-szájra járt, s — majd látni fogjuk — nagy segítséget nyújtott a tiszai átkelésnél a fejedelemnek. A levél azonban nem használt, fegyverre kellett bízni a döntést.

Július 14-én — egy szerdai napon — Rákóczi kiért a hegyek közül. Benénél átkelt a Borsova hídján, s déltájban Csetfalva és Tiszaújlak között foglalt állást. Csak a lovasság volt vele. Egész éjtszaka szakadt az eső, gyalogsága lemaradt a rettenetes sárban. Még aznap lezajlott első ütközete.

A Tisza jobbpartjára, a hegyektől a folyóig húzódó tiszaháti földre csak felderítő járőrök menésztek át a túlsó partról. Hiába verte meg Károlyi Esze Tamás hadát Dolhánál, a Tiszahát a kurucok földje maradt azután is. Azon a napon, midőn Rákóczi kijutott a síkra, Kende Mihály végezte a felderítés szolgálatát 20 magyar és 30 német lovasával. 13-án átkelt a Tiszán. Benén és Muzsalyon át Beregszászig hatolt, s onnan Várinak fordulva akart visszatérni a tiszabecsi táborba, mit sem sejtve Rákóczi érkezéséről. A fejedelem csapatokat állított lesbe, hogy bekerítse. Mire észrevette a kurucveszélyt, már semmi reménye sem lehetett a menekülésre: Rákóczi lovasai a rév hídfőjét, melyet tizenöt elsáncolt német gyalogos őrzött, már elfoglalták, — Kende mégis a harcot választotta.

A kurucok a Tiszának szorították. A folyó kanyarulatába húzódott, s ott fogta fel a reája zúduló rohamokat. A túlsó partról szakadatlan tüzeléssel támogatták és segítséget küldöttek neki. Az ellenség a folyó fedezékeiből biztonságban célozhatott a támadókra. Négy óra hosszat tartó küzdelem kezdődött: Kende Mihály lovasai háromszor csaptak vissza a kurucokra. Rákóczi ettől tartott, hogy legjobb lovasait fogja elveszíteni a küzdelemben, s a gyalogság megérkezéséig szüneteltetni akarta a harcot. Lovasainak zárt sorokban való végső támadása azonban megtörte az ellenség ellenállását. Az elesett magyarokon kívül nyolc német katona maradt a csatamezőn. A kurucok vesztesége — kedvezőtlen helyzetük miatt — valamivel nagyobb volt. Kende Mihály „sebben esvén, úgy lova is, a Tiszának ugratott, s mind maga, mind lova, beléholt“.²⁰

¹⁹ Költ polyánkai táborhelyünkben 8. July 1703. (Sz 1873.)

²⁰ A tiszabecsi — helyesebben tiszaujlaki — harc előzményeire, lefolyására és hatására l. Rákóczi (*Mémoires*, V. 49—51.) és a *Diarium* leírását, továbbá Csáky jul. 14-én kelt levelét Károlyihoz (Sz 1874. 400—401.), Löwenburgét 15-ről Csákyhoz (Sz 1873. 24—25.) és Károlyiét Palocsay Györgyhoz Bécsből aug. 4-én. (Sz 1873. 177.) — Pap Mihály ezereskapitány egy folyamodványában ezt írja Rákóczinak: „Jól emlékezik

Az ugocsai nemesek közül néhányan a kurucok fogságába estek: Majos János, aki nemsokára kuruc ezredskapitányként már Rákóczi oldalán harcol, Komlósi Ferenc, aki palotásainak hadnagya lesz. Nem kétséges, hogy az elfogott bihari katonák is kurucokká lettek, hiszen meg sem várták a csata végét, idején kiállottak a harcból.²¹

A fejedelem büszke volt lovasaira, bátorságukat a németek is csudálták. A győzelem erkölcsi hatása nagy volt. A tiszabecsi tábor nemesein annyira erőt vett a csüggedés, hogy Löwenburg ezeket a sorokat írta Csákynek: „Csodálkozom, hogy hatszáz tanulatlan és minden hadi tapasztalat nélkül való hadtól rögtön megrettentek. Gondoljanak arra, hogy Kobilka kapitány is velük van lovasaival és a Tisza áradása is védi őket.”

E győzelmes napra nehéz éjtszaka következett. Estefelé megérkezett a gyalogság — holtrafáradtan, a lovasság is fáradt volt a nehéz harc után. A fejedelem Váriba vonta vissza csapatait éjjeli pihenőre. Gondosan őriztette a falut kettészelő folyócska hidját, nehogy Beregszász felől támadás érje. Még le se pihentek a vitézek, máris menekülők jöttek Beregszászból, s azt a hírt hozták, hogy a Montecucculi-ezred odaérkezett. Ugy látszott, beteljesül Rákóczi aggodalma: serege két tűz közé szorul, s egyetlen járható útja marad, visszavonulni a hegyek közé. Az ellenség már tudhatta, hogy koránt sincs olyan nagy ereje, amint azt a hír nagyította. Egy fogoly német trombitás visszaszökött övéi közé és Rákóczi attól tartott, hogy elárulta serege gyengeségét.

Mégsem vesztette el a fejét: összegyűjtötte a csapatokat, öröket állított és lerontotta a hidat, pedig Bercsényi a visszavonulást tanácsolta. Ő azonban nem Bercsényire, hanem katonáira hallgatott. Lovasaiban égett a harci vágy: „mindenképpen a Tisza síkságaira vágyódtak” és sürgették az átkelést. „Előre láttam — írja később erről az éjtszakáról, melyen a szabadságharc további sorsa dőlt el, — hogyha megkíséreljük az átkelést a Tiszán, nagy veszély fenyegeti személyemet, de ha végrehajtjuk ezt a vállalkozást, a köz javának nagy előnye származik belőle. Ezért habozás nélkül szavamot adtam a lovasoknak, akikben legjobban megbíztam, hogy amennyiben a gyalogság és a lengyelek hátrálni akarnak, velük együtt megkísérlem az átkelést a folyón”. Pedig a Tiszának ez a szakasza valóban nem volt alkalmas az átkelésre: ha a sereg át is kél rajta, még hátra van három folyó, a Túr, a Szamos és a Kraszna, mindegyiken át kell még hatolnia, hogy eljusson a Nyírség és a Hajdúság tágas térségeire. Rákóczinak igaza volt, mikor inkább ezt a kockázatos utat választotta, mintsem a biztonságot ígérő hátrálást, mert a visszavonulás lelohasztotta volna csapatainak harcikedvét, az ellenségben pedig kedvet támasztott volna üldözésükre.

Elhatározása mellett ekkor is megmaradt, mikor a tiszabecsi táborra vigyázó előőrsök is rosszat jelentettek: az ellenség hidat épít a folyón és hallani is az ácsolás zaját. Az éjtszaka „kételyekkel és bizonytalanságokkal teli tanácskozások között” telt el, a hajnal azonban Rákóczit igazolta. Beregszászi felderítői jelentették, hogy csak egy lovascsapat járt a városban, s mikor hírét hallotta a kurucoknak, sietve visszavonult. Virradatkor pedig

Nagyságod arra, hogy az újlaki harcon két béresem megrettenvén, mind kettőt, úgy mint alkalmatlant a hadakozásra, manumittálta.“ (Extractus Instantiarum 222. O. L. Lymbus, Ser. I. fasc. 76.) — Thaly nem értette meg az ütközetről szóló forrásokat. Szerinte a tiszabecsi tábor már Bercsényi levelére szétoszlott, s csak Kende csapata szállt szembe a kurucokkal. (Bercsényi-család, II. 522—523.) Még Kende csapata leírása (Ocskay László, II. Rákóczi Ferenc fejedelem brigádjosa és a felső-magyarországi hadjáratok, 2. kiad. Bp., 1905. I. 24—25.): itt azt mondja, hogy a becsi csapat Löwenburg és Csáky „vezénylete alatt” ütközött meg a kurucokkal Tiszabecsnél, s Rákóczi lovasai az egészét a Tiszába kergették vagy lovágták.

²¹ L. Károlyi imént említett levelét.

hirtelen széteszlott a tiszabecsi tábor: a megyei csapatok szétrombolták hajóikat, s riadtan vonultak vissza Szatmár felé, a memesek pedig mind hazaszéledtek. A német csapatok egymagukban nem akarták tartani a révet, visszahúzódtak Szatmárra. E váratlan fordulatban része volt a hírverésnek is, a hír pedig Rákóczi szolgálatában állott. Az a német trombitás, akinek fecsegésétől a fejedelem annyira félt, fantasztikus híradásával a felkelők ügyét segítette elő. Negyvenezzer svéd és lengyel katonáról beszélt: már útban vannak Máramaroson át Rákóczi támogatására, s egyenesen Szatmár ostromára sietnek. „Ezt a hírt a nép költötte — írja a fejedelem — hogy vágyainak hízelegjen vele, a trombitás pedig elhitte.“ Láttuk, Bercsényi is részes volt benne. Hogy mennyire tájékozatlanok voltak a császári helyőrségek parancsnokai és a vármegyék vezetőemberei Rákóczi erejéről és szándékairól, s mennyire nem látták a valóságos helyzetet, annak nincs jobb bizonyítéka, mint a tiszabecsi tábor váratlan szétesése. Egy nagy külső támadás rémétől riadoztak, s nem vették észre, hogy nagyobb erő van jelen, egy megkínzott nép támad fel kenyeréért és szabadságáért.

Reggelre kelve, már mindenki azon a véleményen volt Rákóczi táborában, hogy át kell menni a Tiszán. Az átkelés helyét most már nem a kényyszerűség, hanem Rákóczi jelölte ki. Esze Tamást, a Tisza két partjáról gyűjtött seregével előre küldte Namény felé, s maga a főszereggel nyomában haladt.²² Tegnap még bizalmatlan volt gyalogsága iránt, most csodálta és dicsérte: „Az utakat elborította a sár, a víz és a mocsár, a gyalogságnak majdnem egész napon át hasig kellett gázolnia a vízben. De hol az a nehézség, melyet a bátorság és a jóakarát ne tenne könnyűvé? Ez a fegyvertelen, félig meztelen nép követte zászlóit. Házát és gyermekeit hagyta el, mikor mindenfelől hozzám sereglett és beállt a katonák közé.“

Ez a nap július 15-ike volt, csütörtök. 17-én, szombaton, az első kurucok már megjelentek az olcsvai házaknál, a túlsó parton és megadták a dolhai kölcsön első részletét: rácsaptak Károlyi Sándor udvarházára és „megfosztották“ Tótfalusi Mártont, az udvarbíró.²³

A sereg átköltözése a Tiszán másfél napig tartott. Löffelholz tábornok vizimalmain és a rejtékből előszerzett csónakokon zavartalanul ment végbe.²⁴ Július 18-án, vasárnap, Rákóczi már a Tiszántúli földről bocsátotta ki a vármegyékhez fegyverre szólító manifesztumát: a naményi pátenst.

3. Július 19-én, —tehát mindjárt a tiszai átkelést követő napon, a kurucokra vigyázó német helyőrségek hátában, Várad tőszomszédságában, Diószegen fellobbant egy új kuruc támadás. Debrecen város jegyzőkönyve így örökítette meg ezt az eseményt: „Hajnaltól a kurucok Diószegre útvén, generális gróf Grünfeld kastélyát megostromolják, a benne talált németeket Nordermann

²² Thaly Rákóczi átkelését a Tiszán úgy képzelte el, hogy az Tiszabecsnél történt: „A tutajokból átkötött hídnek őrizetére 200 hajdut hagyván a sáncokban, ő maga táborával átköltözött. A fejedelem ott helyben Tisza-Becsnél rendezgette Bercsényivel óránként szaporodó hadait.“ Szerinte Esze Tamás — s nyomában Rákóczi — a folyó balpartján haladva jutott Naményig. (*Bercsényi-család*, III, 11—12.) — A kuruc seregnek még egy része sem kelt át a becsi réven. Pápai János ecsedi prefektus jul. 17-én ezt kérdezi Csákytól: „Azok hová mentenek Tisza-Becstül, s mit remélhessünk, ha tarthassunk-e, hogy általjónének szándékok szerént?“ (Sz 1873.) Hídat pedig csak július utolsó napjaiban veretett Rákóczi ezen a helyen. Bajtay István idézett levelében — egy Tokajból érkezett katona tudósítása alapján — ezt írja: „Tisza Ujlaknál most ma köttei által a hidat a Tisza vizén Rákóczi.“

²³ Pápai írja előbb említett levelében a „hír-tudni Apáti felé“ kiküldött ecsedi hadnagy jelentése alapján.

²⁴ A kuruc sereg átköltözéséről a *Diarium*-ban ez áll: „Tum ad Vásáros Namény, tum ad Aranyos et Vid die 18^a Julij cum omnibus copiis suis, nemine easdem impediante, vel insequente, Tibiscum trajecit conquisit ad id navigiis“. V. ö. Károlyi tudósításával. (Sz 1874, 400.)

Sebestyén praefectussal együtt levagdalják. Volt pedig előljárójuk Diószegen lakó Bóné András és Gödén Pál.²⁵

Történetírásunk még nem kutatta fel azoknak az emlékezetreméltó, bátor és kockázatot szívesen vállaló férfiaknak életét, akik a Rákóczi-szabadságharcot bevezető első kuruc támadásokat megszervezték és elindították. Pedig milyen érdekes és tanulságos történeti studium: kideríteni, honnan, a magyar nép melyik osztályából jöttek, s milyen egyéni és társadalmi indítékok hatása alatt lettek kurucokká. Milyen történeti erő állította őket az éltre s milyen népi törekvéseknek adtak nyomatékot vállalkozásukkal. Nem mindennapi emberek voltak, nagy meggyőződés és erő sugárzott személyükből, hiszen ezek engedelmeskedtek szavuknak.

Bóné András támadását vizsgálva, még azon is el kell tünödnünk, hogy e távoli vidéken miként jutott összeköttetésbe Rákóczival, hiszen a dátumok egybevetéséből nyilvánvaló: nem véletlenül követte Rákóczi tiszai átkelését mindjárt a következő nap hajnalán Bóné bihari felkelése.

A kuruc szabadságharcnak ez az új hőse nem volt egészen ismeretlen ember, hiszen Csáky ezt írta az idősebb gróf Barkóczy Ferencnek, Felső-Magyarország vice-generálisának: „Bóné András hadnagy, kit Kegyelmed esmért, s Diószegen telepedett vala”.²⁶ A török uralom letűnése után 1692-ben, mikor az udvari kamara összeíratta Bihar vármegyét, már Diószegen lakott, 20 kapás szőleje volt. Ott találjuk fegyvertársát, Gödény Pált is; ő hat kapás szőlőt bírt.²⁷ Életkorát is tudjuk: három esztendővel később, 1705-ben, midőn egy vizsgálat tanújaképpen kihallgatják, ötven évesnek mondotta magát.²⁸ Kemény erkölcsű katona volt, Bottyánhoz hasonló, nem tűrte a fegyelmetlenséget. „Nem olyan embernek ismertük lenni eddig is Bóné Andrást — írja róla néhány hónappal később a fejedelem — hogy hadai között elkövetni szokott keménsége szerint hadainak a szegénységen való praedálást követni megengedje”.²⁹

Gödény Pál hat évvel volt fiatalabb Bónénál. Őt is jól ismerték a Várad körüli török harcok vitézei. A vár ostrománál 1692-ben hősi halált halt Császári Tesla Mihály halottas-énekében így emlékezik meg róla az elköltözött:

Kedves Gödény Pálom, aki voltál nékem
Sokszor a pogányon szerencsélni vélem,
Mint ráró jobbkezem mellett segítségem.³⁰

Miként az első kurucok valamennyien, ők is mesterei voltak a szervezésnek. A diószegi felkelés hírére, mint megadott jelre, egy testként támadt fel Bihar

²⁵ A diószegi felkelésről Debrecen város jegyzőkönyvén (MPEIF 1872. 425.) kívül még a következő helyeken található — elég szűkszavú — adatok: Rákóczi éppen csak megemlíti (*Mémoires*, V. 58—59.), a *Diarium* a kurucok gazdag zsákmányára mutat rá. Több egykorú levélben is említés történik róla; fontosabbak: Ordódy György cím nélküli levele Egerből jul. 22-én, Csákyé Barkóczyznak Szatmárról jul. 24-én, jul. 29-én is, Dul Mihály szécsényi prefektusé Kohárynak jul. 29-én, végül egy Almásy János hevesi alispán kézírásával készült levélkivonat (*Extractus literarum* 29. July datarum) is foglalkozik vele. (Thaly-gyűjt. II. 143—150.)

²⁶ Jul. 29-i levelében.

²⁷ *Conscriptio quattuor procesuum Comitatus Bihariensis 1692*. A bécsi Hofkammerarchiv-ból Mezősi Károly adta ki: *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692)*. Bp., 1943. (Településtörténeti Tanulmányok. 1.)

²⁸ A Kállai Ferenc Gödény-ezerbeli alezredes ügyében 1705. ápr. 27-én. (O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 72—73.)

²⁹ Sennyey Istvánnak írt levelében, Tokaj, 1703. nov. 2. (AR I. o. I. köt. 139.) — Bóné oltalomlevelét a szentmiklósiak részére l. Thaly-gyűjt. II. 142. — Érdemeit a fejedelem Érsekújvárott 1704. dec. 20-án egy Örvénd nevű biharmegyei falu adományozásával jutalmazta meg. (Prot. Exp. 95—96.)

³⁰ *Siralmas Cronica*. 1696. RMK I. 1498. Egyetlen ismert példánya a bpi egyetemi könyvtárban van.

magyarsága, elsősorban a váradi, a sárréti és az érmelléki járások elégedetlen népe.

Rákóczi, mikor sok esztendő múlva beszámol Vallomásaiban és Emlékirtaiban a magyarországi háború kezdetéről, csupán érzelmi indítékokra vezet vissza azt az elhatározását, hogy igen nehéz körülmények között csak a nép szeretetére támaszkodva hirdette meg szabadságharcát. A történetírónak azonban meg kell állapítania éppen Rákóczi érdekében: nem csupán érzéseire hallgatott, s csak akkor döntött, mikor a felkelés elindításának reális feltételeit is biztosítva látta. Esze Tamás követei második látogatásuk alkalmával beszámoltak Rákóczinak a szegénylegények szervezkedésének méreteiről: „közléseikből kitűnt, mily igen könnyű lenne a mozgalomnak az első lökést megadni“. A tudósítás hihetetlennek látszott, a fejedelem nem is mert építeni rá, s elhatározta, hogy „a híradók szavai igazságának utána jár“. Barvinszkyt azért küldte be a követekkel Magyarországra, hogy „bizonyosságot szerezzen a tiszántúli nép hajlamáról és titkos megmozdulásairól“. Barvinszky két hónapon át járta a Rákóczi-birtokokat és a tiszántúli vidéket, tehát igen nagy területen kellett áttekintenie a készülő felkelés gyűpontjait. Tapasztalatairól lelkes szavakkal számolt be Rákóczinak: „Alig tudta elmondani a szeretetnek és az örömmek azokat a jeleit, amelyekkel mindenütt fogadták“. Erre határozta el magát a fejedelem. Elméje is azt tanácsolta már, amit a szíve: induljon el a haza felszabadítására. Tudta, mihelyt átlépi a Tiszát, a felkelés fellángol mindenütt, ahol akarja. Csak sajnálhatjuk, hogy a források elégtelensége miatt nem tudjuk egészen felmérni a szegénylegénymozgalom területi kiterjedését, s nem tudjuk rárajzolni a térképre szervezési gócaikat olyan pontosan, mint a tarpai, a diószegi, vagy a debreceni szervezkedés esetében.³¹

A szegénylegények mozgolódásuk leplezésére az első időkben az egész országban folyó toborzást használták fel. A katonagyűjtéssel kettős célt akart elérni a bécsi kormányzat: katonát szerezni a spanyol örökösödési-háború harctereire és pacifikálni az országot. 1702 október 8-án jelent meg Lipót császár rendelete nyolc huszár- és négy gyalogregiment felállítására, december 9-én pedig elrendelte, hogy a kóborlókat erővel is be kell sorozni az új ezredbe.³² Éppen egy Székelyhídon történt eset világít rá, kik azok a „latrones, praedones, vagabundi“, akikkel a 17. század végén tele van az ország. 1698 őszén egy Vékás János nevű bujdosó kuruc hadnagy felveri a

³¹ A Rákóczi-felkelést megelőző kuruc szervezkedésről Cseréi is megemlékezik (318—319.): „Járnak vala szüntelen Rákóczinak titkon emberei Magyarországon, kik az emberek elméjét csinálták“ és „minekutána Rákóczi az emberek elméjét kitanulhatá, kiindula Lengyelországból“.

A szervezkedés legfontosabb — konkrét adatokat tartalmazó — forrása Palugyay Lénárt debreceni harmincados jelentése a császárhoz a kuruc felkelés kezdetéről. Palugyay Debrecen meghódolásakor a kurucok szolgálatába lépett (Prot. Exp. 16.), de valamiért Rákóczi elfogatta. A tokaji táboron raboskodva Szász András őrmestertől, korábban pedig Szentiványi Sándortól, Rákóczi törökországi követétől szerezte értesüléseit. Thaly a jelentés ama másolati példányát használta, mely Bezerédj Andor kéziratgyűjteményében volt meg. (*Bercsényi-család*, III. 6—7.) Megvan a Hevenessy-gyűjteményben is.

Palugyay adatainak hitelességét a más forrásból előkerülő adatok megerősítik. A diószegi felkeléssel összefüggő adatait azonban még nem tudjuk hozzáfűzni az ismert eseményekhez. Nem látjuk jól, hogy a Marján lakos Marjay Ferencnek és a Kispércsen lakos Szabó Ferenc temesvári hajdunak mi részük volt a felkelés előkészítésében, csak azt látjuk, hogy a határon Rákóczi környezetében vannak és onnan mennek le Biharba „cum patentibus Rakocziensis pro promovendis rebus iam in praevia instructione habitis“.

³² Az ezredek felállítására és a vagabundusok besorozására nézve kiadott rendeleteket Thaly ismerteti (*Bercsényi-család*, II. 458—461.) a *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen IV.* kötetében található adatok alapján.

császári prófuntházat. Midőn a prófuntmester, Talmayrnak hívták, „tolvaj“-t kiált, a hadnagy reá rivall: „Nem tolvaj, ördögadta, hanem kuruc!“³³ Ezek „az egynéhány bújdosó katonarendek“ nagy szolgálatot teljesítettek a szabadságharc ügyének alkorkor, midőn a vagabundus elemeket megszervezték, s egyéni vállalkozásokban fecsérlődő energiáikat a nagy nemzeti cél szolgálá-tába állították.

Nem igen kellett erővel toborozni őket a császári hadseregbe, önként „szívesen ajánlották“ magukat. A szervező tisztek úgy gondolták, hogy a kegyelem reményében, s későn ébredtek rá a valóságra: Esze Tamás és Kis Albert a katonamundérban nem a császárnak, hanem Rákóczinak toboroztak katonákat. Az a 20—25 hajdú, aki 1703 tavaszán a Bagossy-ezredből kiállott a hegyek közé, lett a kuruc gyalogságnak a magja.³⁴

Június elején már egy katonaszökevényekből álló lovascsapat is készen van az indulásra, a ligeteken, Debrecen alatt: Ocskay László,³⁵ Borbély Balázs,³⁶ Pap Istók,³⁷ Török Péter és Pikó Demeter³⁸ huszárjai, ez a csapat is egyik lánczeme a Tiszántúlt behálózó szegénylegényszervezkedésnek.

³³ Az esetet az 1700 júl. 28-án Bihar vármegye által megejtett vizsgálat jegyző-könyvéből ismerjük. (O. L. Lymbus, Ser. I, fasc. 62.)

³⁴ Thaly téved, amikor azt írja, hogy a tiszaháti felkelés szerzői: Esze Tamás és Kis Albert „erőszakos katonafogdosási hajszá“ és „a Bagossy-ezredbe soroztatás elül bolyongtak az erdőkön“ (*Bercsényi-család*, II, 461.). Károlyi azonban világosan mondja, hogy önként csatlakoztak az ezredhez: „Bereg vármegye nevében szabadon jártak és a hajdúságot toborozták“. (Sz 1874. 321—322, MK 1945. 113.)

³⁵ Thaly szerint Ocskay a fejedelem felhívására csatlakozott a felkelőkhöz. Breznóbányáról „martalóc-lovasai élén nekiváltott (!) a polonkai szorosnak, s Gömörön át Putnoknak, Tokajnak“. Tokajnál találkozott volna Borbély Balázs Debrecen és Szolnok felől érkező huszárjaival. (L. idézett Ocskay-életrajza 23—24. lapjait.) Ez nem valószínű, mert Palugyay szerint Ocskay, az Ebergényi-ezred szökevénye, a Debrecen alatt szervezkedő huszár csapat vezetője volt: „Cum militibus seu praedoni-bus Pap Istók, nimirum Pikó Döme et Borbély Balázs cum septuaginta vel ultra equi-tibus in campo Derecskeiensis statim penes erat.“ Palugyay tudósítása egybevág az idézett jezsuita-napló amaz adatával, hogy Ocskay a Tiszánál hadat gyűjtött a franciák ellen, s Rákóczi hírére katonái magokkal menni kényszerítik. A Tisza körül való forgolódására vall házasága is Tisza Itonával a *szabolcsmegyei* Pócsról. Neve a tiszántúli hadjárat forrásaiban egyszer sem fordul elő, utoljára Tiszabecsnél találkozunk vele. Talán azért, mert ebben az időben házasodott.

³⁶ „Előbb a király leghivebb és legvitézebb katonái közé tartozott. Részt vett Eger vára visszavételében s ez alkalommal armálist is nyert. Midőn egy alkalommal Fülekről Szendrőre ment, a kurucok felverték, minden jószágát felprédálták. Ekkor armálist is elvették.“ (Orosz Ernő, *Heves- és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai*, Eger, 1906. 34.) — Rákóczi 1704. ápr. 2-án kelt rendeletére „Heves vármegyei Bura nevű faluja remittáltatott és kezében bocsáttatott“. (Prot. Exp. 73.)

³⁷ Valószínűleg azonos azzal a Kőrösi Pat Istvánnal, akiről *A szegénylegény éneké-*nek 9. strófája szól, mert a „kecskemétiék, kőrösiek és ceglédiek magokat eleintén Pap István kapitány mellé adták“. (Prot. Exp. 194.) Ha a Palugyay említette Pap Istók azonos személy a kőrösi Pap Istvánnal, akkor ebből az következik, hogy a szegény-legények szervezkedése a „Három városra“ is kiterjedt. — Pap István szeptember vége felé Torday Ferenc ezereskapitánnyal a váradi németek ellen harcoló püspökladányi táboron volt. Torday okt. 1-én ezt írja Sennyey István generálisnak: „Pap István uram-mal a jó paripás katonák elmentek“. (Thaly-gyűjt. 217.) — Irházy Ambrus könyve: *Nagykőrös története a Rákóczi-féle szabadságharc alatt* (Nagykőrös, 1935. Közlemé-nyek a debreceni tudománygyetem történelmi szemináriumából, 6.) mitsem tud Pap Istvánról.

³⁸ Török Pétert *A szegénylegény éneke* Jánki Péternek, Pikó Demetert Zöld Demeternek mondja. A források rendszerint együtt említik őket; mindketten hadnagyok voltak Károlyi lovasregimentjében. Pikó már mint ezereskapitány írta alá nevét a majtényi fegyverletételt. III. Károly 1712. aug. 5-én megnevesítette. (Aldásy Antal, *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címerestevélei*. IV, 378.)

Erről majd Debrecen meghódolásánál fogunk szólni. Most csak annyit jegyezzünk meg, hogy Esze Tamásnak a határról küldött üzenetére kerekednek fel és indulnak el a zavadkai táborba. A tiszabecsi győzelem ennek a szívós és következetes szervezkedésnek a diadala volt.

A bihari felkelés is „régén meg volt csinálva“. Története még nincs felderítve, előzményeire apró adatokból kell következtetnünk. Egy folyamodványban, melyet Megyeri Ferenc és Kovács Ferenc diószegi hadnagyok intéztek Rákóczihoz, ezt olvassuk: „Mikor kapitány uram, Bóné András, *leérkezett* Diószegre, ekkor mi is megindultunk“.³⁹ Bónéről tudjuk, hogy régi diószegi lakos volt, honnan érkezett tehát le a maga lakóhelyére? Egy szép kuruc versben, *A szegénylegény énekében* találjuk meg a választ. Az ének, amikor beszámol a szabadságharc első napjairól, Bónét Rákóczi környezetében mutatja be:⁴⁰

Egy szegénylegény volt Esze Tamás,
Magát megvonó jó Bóné András.
Uruk mellett voltak ők, mint egy lelki más,
Jánki Péter,
Zöld Demeter
Voltak mint darázs.

E strófa egy szemtanú beszámolója a zavadkai tábor kuruc tisztjeiről. A „magát megvonó“ Bóné András is ott volt a határon, s a fejedelem utasítására ment le Biharba, hogy fellobbantsa Diószegen és környékén a már régén megszervezett felkelést.

A szervezés méreteiről a felkeltek száma beszél. Rákóczi szerint „lovasságuk négyezer emberre rügött, gyalogságuk háromezere“. Viszont Csáky szerint Bóné csak ezer embert vitt a kurucok közé. E két adat azonban nincs ellentétben, inkább kiegészíti egymást: mintegy ezer ember esküdött össze — ennyien verődtek össze a tiszaháti felkelésben is, mely előképe és mintája volt a biharinak — s Bóné felkelésre szólító pátense után⁴¹ növekedett meg ez a szám hétezerre.

Miként a tiszaháti felkelés kitörésének csak egyes mozzanatait ismerjük, a biharinál is egyetlen egy részletből kell tájékozódnunk lefolyásáról és társadalmi hátteréről. Ez a diószegi eset azonban egymagában is jó képet nyújt. Egy kuruc históriásének két strófában foglalkozik vele:⁴²

Diószeg is kérdi az urát:
Hol vett ennyi számú poltúrát?
A quantumról adjon számot,
Mert nem hagynak többé vámot,
Vennie s ennie.

³⁹ A folyamodvány keltezetlen, Rákóczi 1704. jan. 7-én Tokajnál válaszolt rá. (O. L. Törzsanyag. 168/1704.)

⁴⁰ A szegénylegény éneke szövegváltozataira és értelmezésre nézve l. a *Magyar Századok* c. könyvben (Bp., 1948.) megjelent tanulmányomat.

⁴¹ Márki említi (I. 268.) az Erdélyi Nemzeti Múzeum Kemény-gyűjteményében lévő okmányra hivatkozva, hogy Bóné júl. 19-én szólította fegyverre a bihariakat.

⁴² *Allegorica simul et sarchastica expressio rerum Hungaricarum contra Germanos* c. ének 4. és 5. strófája. Az éneket R. Kiss István adta ki: *Adalékok a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*. Sz 1904, 675—686. — V. ö. e strófákat a következő tudósítással: „Diószegét is csak árultatás által vették meg; holott a tiszt hatezer forintot adott, csak magát eresszék el. A pénzt el is vették pedig és magát is Rákóczihoz vitték azon tisztet és a cselédet levagdalták.“ (Extractus literarum 29. July datarum. Thaly-gyűjt. II, 150.)

A láda kolcsát elvesztette,
Mert Bóné már megijesztette;
Testin esték nagy mély sebek,
Vérit nyalják vizslák s ebek;
Mondja: Fort, hol Laport?

Diószeg ura 1697-től kezdve gróf Gronsfeld császári generális volt. Prefektusa — akiről a vers szól — szintén idegen ember, a már említett Nordermann Sebestyén Sándor volt.⁴³ Az új földesúr „magának mind szántóföldekből, mind szőlőből erőszakosan sokat elvett, újonnan építette a kastélyt, s ekkor a református lelkészi lakást is elfoglalta”.⁴⁴ Diószeg a török hódoltság végén Debrecen után Bihar vármegye legnépesebb helyége volt: 1692-ben 201 háztartást írtak össze benne 179 jobbágytelken. Zsúfolt lakosságú jobbágyközség, a török hódoltság megszűnése idején ide futottak össze az elpusztult falvak lakosai. Színreformátus népe keservesen fogadta vallásában való megháborítását, az említett hadnagyok szerint a diószegieiek „vallásuk és kegyelmes fejedelmük mellett” indultak meg.

A bihari felkelés éle tehát az elnyomó és kisajátító idegen földesúr ellen irányult, s mint a Tiszaháton, itt is a falvakon élő kismemesek támogatásával ment végbe. Hiszen magán Diószegen harminc nemes lakott, Bóné és Gődény is nemesemberek voltak. Felmerül a kérdés, hogy a bihari támadásban mekkora része volt a Bihar vármegyei apró hajdúvárosoknak? A hús hajdútelepből a török hódoltság végére csak kilenc mezővároska maradt, mintegy kétszáz hajdúsaláddal. Egy hétezer főre rúgó népfelkelésben nagy részük nem lehetett, s a hajdúk — majd látni fogjuk — nem nagyon lelkesedtek a nemzeti ügyért. A bihari felkelés is parasztfelkelés volt, Diószegen is jobbágyok támadtak fel idegen uraik ellen. Katonai készségükre utal az az érdekes adat, hogy „50 itt lakó jobbágnak az erdélyi fejedelem parancsára fölkelésre mindig készen kellett állania”.

A bihari felkelőkhöz mindjárt kezdetben csatlakozott Szentjób várának mintegy kétszázfőnyi magyar őrsége Kos Mihály kapitánnyal. Kos kedves kapitánytársa és komája volt az 1689-ben Várad alatt elesett Tunyogi Sámuel ezereskapitánynak.⁴⁵ A bihari felkelés során bukkan fel először a Rákóczi-szabadságharc történetében „a hajdan nevezetes öreg magyar ezredes”, Ujvárosi Szőcs János. Tököly aradi rác vajda azért nem mert kimozdulni a diószegi felkelők ellen, mert „közeljárt ott Szőcs János”, s a vajda „meg-

⁴³ Gr. Gronsfeld-Bronkhorst Johann Franz, A karlócai béke után a nyugati harctérre került. (L. *Feldzüge*, Register-Band.) — Nordermann júl. 5-én Károlynak írt levele fontos forrás a Debrecen alatt táborozó katonaszökevényekre nézve. Innen tudjuk meg azt is, hogy Bihar vármegye 50 lovast állított a kurucok ellen, ezek harcoltak Tiszabecsnél. (*Károlyi-Oklevéltár*. V. 9—10.)

⁴⁴ Molnár János, *A bihar-diószegi ev. ref. egyház múltja és jelene*. Nagyvárad, 1885. 15. — Rákóczi 1705. máj. 26-án Egerből azt az utasítást adta Ramocsaházy György tiszántúli prefektusnak, hogy „debreczeni Csehi Mihály, Ambrus Kovács és Nádudvari Jánosné generális Gronczfeld által bizonyos summában elvett diószegi promontóriumon lévő szőlejek remittáltassék”. (Prot. Exp. 111.)

⁴⁵ Gyöngyös város bírái és tanácsa aug. 6-án kelt Dul Mihálynak szóló levele szerint a kállói táboron „szentjóbi seregek is voltak”. (Thaly-gyűjt. II. 166.) — Kos Mihály szentjóbi kapitányságát a Várad ostrománál 1689-ben hősi halált halt Tunyogi Sámuel gyalogos ezereskapitányról szerzett *Szép ének* említi: „Teneked is kedves kapitány-társam — Vég Szent Jobban Kos Mihály komám uram — Jót kívánok”. — Rákóczi Sennyeynek írott levelében nov. 29-én „régli, tanult, kemény ember”-nek mondja. (AR I. o. I. köt. 148.)

okrándt, hogy lest hánt“.⁴⁶ Alighanem vele egy időben kerül újra a harcok forgatagába a „vitélő magyarok híres kapitánya, nemes Deák Ferenc, urak hű barátja“.⁴⁷ Mindnyájan régi Thököly-tisztek, akik a kuruc király bukása után a török ellen harcoltak, a haza földjének felszabadításáért, most a nemzet szomorú sorsán szánakozva, szívesen térnek vissza a kuruc zászló alá.⁴⁸ Valószínűnek látszik, hogy megmozdulásukkal egyetértett Bihar vármegye alispánja, Buday István is.⁴⁹

Első pillantásra feltűnő, hogy a három nemzetiségű Biharban csak a magyarokat ragadja magával a felkelés, a rácok és a románok bizalmatlanul, majd ellenségeskedve állanak szemben Bóné András vállalkozásával. A rácokat — erről részletesen fogunk még szólni — Bécs kezdettől fogva mindehütt a felkelő magyarok ellen fordította, a románok inkább a kurucokhoz húztak, mint a németekhez. A bihariak azonban mindvégig konokul ellene szegülnek a kuruc felkelésnek. „Az oláh nemzet közül — mondja nekik szóló kiáltványában Rákóczi — csupán a Várad körül (lévők) támadtanak fegyverekkel ez igazságos ügy ellen“.⁵⁰ E különös jelenség magyarázata az, hogy a románok Biharban közös egyházi szervezetben éltek a rácokkal,⁵¹ s nem vonhatták ki magukat a kurucok ellen fenekedő rác pópák irányítása alól. A bihari kurucmozgalom mögött tehát az első perctől kezdve ott leselkedett a rác-román támadás veszedelme.

A császári helyőrségek mintegy megbénultan szemlélték a kuruc-tűz elharapódzását. Szatmár, Huszt, Munkács nem akadályozta Rákóczi tiszai átkelését, a váradi parancsnok is tehetetlenül nézte Bóné támadását, hiába kiáltott segítségért a halálrasedzett diószegi prefektus: „Fort! Hol Laport?“⁵²

A bihari felkelés döntő segítséget jelentett a kuruc szabadságharc számára s meghatározta Rákóczi további hadműveleteinek irányát: meg kellett teremtenie az összeköttetést a bihariakkal. Naményból Debrecen felé vezetett Rákóczi útja.

4. A naményi táborban⁵³ a fejedelem mindenekelőtt biztosította magát az ellenség támadásával szemben. Háta megett, Beregben, egy csapatot hagyott hátra a lakosság oltalmazására és a munkácsi helyőrség megfélemlítésére. Még átkelése napján írt a csapat parancsnokának: „A beregieket Kegyelmed oltalmazza és azon légyen, hogy az aratást a német a várba be ne vigye, ha szinte égetéssel kell is a gabonát elsikkasztani.“ Arra a hírre, hogy a Montecucculi-ezred a Tisza felé indult volna, elfoglaltatta a tiszavid-bács-

⁴⁶ „Szöcs János hadnagy gyermeksege óta a végekben forgott, már 1670-ben a bécsi kormány előtt gyanússá lett; vitéz harcedzett katona volt.“ (Pauler, *i. m. Sz* 1869. 11.) — Az *Allegorica expressio* 11. strófája szerint.

⁴⁷ Idézet a *Siralmas Cronica*-ból.

⁴⁸ A császárnak hűséget esküvő Thököly-tisztekre nézve I. Károlyi Arpád, *Buda és Pest visszavívása 1686-ban*, Bp., 1886. 116—122.

⁴⁹ Bihar vármegye helyreállításakor 1686-ban a szentjóni várban választották meg. (Bunyitay Vince, *Nagyváradi a török-foglalás korában 1660—1692*, Bp., 1892. 57—58.)

⁵⁰ „Nationi Valachiae Comitatu Bihariensi praecise autem circa Varadinum existentibus.“ „Azon német ellenség ellen a már nyert szabadságot oltalmazni szívesen igyekezzenek, különben adtunk hatalmat Bóné András ezres kapitány kedves hívünknek, hogy valakik parancsolatunknak nem engedelmeskednek és azon német nemzet szolgálattjának ellene nem mondanak, azoknak a helységben maradt házok népét s atyafiait minden kegyelem, kedvezés nélkül tüzzel, vassal, fegyverrel végképen fogyassa el.“

⁵¹ Bunyitay Vince, *Bihar vármegye oláhjai s a vallási unio*, Bp., 1892. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XV. 6.)

⁵² La Porta Fülöp, volt váradi kommandáns. Ekkor már nem élt.

⁵³ *Diarium*: júl. 18. — Rákócziinak két naményi kiadványát ismerjük. A hely megjelölése mind a kettőben így áll: Költ Naményban lévő táborunkban.

aranyosi révet, s kétszáz talpast rendelt őrizetére.⁵⁴ A vértések azonban nem gondoltak támadásra, elhúzódtak Tokaj felé.⁵⁵

Rákóczinak pontos értesülései voltak, mert fürge lovasai úgy áradtak szét a tiszai síkon, mint a medréből kilépő folyó. Ők végezték az ellenség rettentésének és a naményi tábor biztosításának szolgálatát is. A fejedelem a Tisza vonalára és Szatmár felé bocsátott ki először csapatokat, nehogy Kassa—Tokaj vagy Szatmár felől támadás érje. 19-én mintegy ötvenig való kuruc már Károly alatt nyargalódozott,⁵⁶ s 21-én kilenc óraker egy kuruc csapat elérte Tiszafüredet. Néhány nappal később Borbély Balázs lovasai átcsaptak a Tiszán, s Hevesből hajtották el a méneseket.⁵⁷ Tíz nappal a tiszai átkelés után „Kassa és Tokaj között nincsen szabados passus”. Szatmárra július 22-én érkezett az utolsó rendes postajárat; az erdélyi postát Kecskemétnek irányították, Tokaj felé már nem mehetett.⁵⁸

Ha valaki ezekben a napokban egyetlen pillantással foghatta volna át a Tiszántúl képét Szolnok és Várad vonalától fel Csap és Szatmár környékéig, roppant méretű kettős irányú népi megmozdulás kibontakozását látta volna. A naményi és a diószegi táborból előre törő lovascapatok szinte magukkal sodorják a föld népét, s minél messzebbre érnek, létszámuk annál inkább nő. A nép a maga jószántából is siet a kurucok táboraiába. Mikor „átkelünk a Tiszán — írja a fejedelem Emlékirataiban — néhány nap alatt nyolcezer emberből álló hadtestté növekedtünk”. „Hadunk annyira megnövekedett — üzeni Beregben hagyott csapatának, — hogy az ellenséget bevárni mindenütt készen vagyunk”. Támadástól azonban nem kellett tartania. A várak őrségében és a vármegyék katonaságában Rákóczi győzelme után már nem volt kezdeményező készség, mert többé nem csupán egy kis sereggel, hanem egy mind szélesebben kiterjedő népfelkeléssel kellett volna megküzdeniök.

Bécs Felsőmagyarország katonai parancsnokától, Nigrelli Oktavián⁵⁹ generálistól várta, hogy erélyes és hatékony műveletekkel megakasztja a kuruc felkelés további növekedését, s ha már elnyomni nem tudja, legalább visszaszorítja a Tisza mögé. A generális „ismerte Magyarország állapotát és lakóinak hajlamát”, bizonyára ezért nem merte kockáztatni a Kassán és a várakban rendelkezésére álló erőt, mely pedig a Montecucculi-czreddel egyesülve a megyei felkelések támogatása nélkül is elegendő lett volna a felkelés elfojtására. Tehetetlenségének is része van abban, hogy Rákóczi támadása ekkora sikert ért el. Egy véleményen volt Löwenburg ezredes, szatmári parancsnokkal, meg a többi császári tiszttel is, hogy ilyen veszélyes helyzet-

⁵⁴ Rákóczi levele Beregben hagyott csapata parancsnokának, akinek a nevét nem tudjuk, mert a levél címzése hiányzik, júl. 18-án. (Thaly, *Bercsényi-család*, III, 12. közli a gr. Teleki József hagyatékában talált eredeti levél másolata alapján.) — Csáky júl. 29-i levele. Barkóczyznak. (Thaly-gyűjt. II, 146—147.)

⁵⁵ Montecucculi Munkácsról Ungvárra vonult (Dul júl. 29-i levele Kohárynak, Thaly-gyűjt. II, 148—149.), onnan Teresre (Debrecen jegyzőkönyve, aug. 8. MPEIF 1872. 427.), végül Tokajhoz húzódtott.

⁵⁶ Pápai júl. 19-i levele szerint. (Sz 1873.)

⁵⁷ „Tegnap circiter kilenc óra tájban a Pater Melzing ménesit mind elhajtották Füredről” — írja Ordódy György júl. 22-i levelében. (Thaly-gyűjt. II, 143.) — „Ezelőtt harmad vagy negyed nappal Borbély Balázs háromezredesével” — tudósítja Dul Koháryt júl. 29-én. (U. o. 148—149.)

⁵⁸ Dul most idézett levele szerint Nigrelli kassai generális paraszt-posta útján érintkezik a tokaji őrséggel: a levelet a paraszt „maga talpa alatt bocskorba csinálván, úgy vitte el”. — *Diarium*: „22a Ultima vice ordinaria posta difficulter, feliciter tamen huc pervenit.” — Az erdélyi postajáratra nézve l. Bajtay levelét. — Érdekes az elfogott levelekről szóló tudósítás: „Amely leveleket elfogtak a postákon, azokat pénteken (27-én) hányatta meg Bercsényi két deákkal. Akik valamire valók voltak, megolvasták, a többit félre hányták.” (Extractus Literarum 29. July datarum. Thaly-gyűjt. II, 150.)

⁵⁹ Jellemzését l. Rákóczinál (*Mémoires*, V. 26.) és Csereinéél (320.).

ben az őrségek harcbavetésével nem szabad kockáztatni a várak biztonságát.⁶⁰ A megyéket nógatta tehát a császár nevében, hogy állítsanak bandériumokat a felkelők ellen. Bizonyára tisztában volt tisztjei és katonái megbízhatatlanságával, csökkent harci értékével is. Rákóczi így beszél róluk: „Ismerem a német őrségek restségét és a tisztek gyávaságát; többnyire haszonleső nép volt, a katonai vigyázattal nem szokott törődni”. Megfigyelését Munkács példáján szemlélteti: „Az őrség egy része már rokkant volt az öregségtől, másik pedig a szomszédos falvakból házasodott, s így hozzám szított. E helyőrség több tisztje is hívem volt.” Valóban: már a tiszaháti felkelés parasztjai közt is találunk katonaszökevényeket Munkácsról, s mindjárt kezdetben tizenöt munkácsi hajdú szegődött Rákóczihoz Vékony János hadnagy vezetésével.⁶¹

A császári helyőrség mindenütt hol nyílt, hol rejtett ellenségeskedésben élt a vármegyével. Már a tiszaháti felkelés első mozzanatánál kiderült, mennyire nem tudnak együttműködni, még ilyen közös veszély elhárításában sem, a várak és a vármegyék tisztjei. A nemesség gyűlölte a kapzsi és erőszakos német katonaságot, ebben az egyben nem volt különbség kuruc és labanc nemes között, mert „pogány ez a német, ezt ember soha nem győzi, lehetlenség előtte nincs”. Még az olyan császári zsoldban álló császárhú nemes is, mint Kende Mihály, csak így beszélt: „Ő kegyelmek magukban micsoda bátorsággal voltak, nemes ember nélkül nem tetszett a próba; most már mindent ők cselekedtek, s még szidják a nemes embert”.⁶² Az ilyen naponta ismétlődő viszályok során még a labanc nemesség is megérlelődött Rákóczi számára. Nigrellit Szabolcs vármegye azzal vádolta, hogy „a császárhoz hú nemességet cserbenhagyta, ígéreteknel és biztatásnál egyéb támogatásban nem részesítette.” A tiszai átkelés után a császáriak végképpen magukra hagyták a vármegyéket, s csak saját biztonságukra gondoltak. „Montecuculi mégis Munkácsnál kukul”, pedig „másnap mindjárt tudta harcunk után, a hegyekből kiindulásokat” a kurucoknak, „Nigrelli uram is most serkent fel pátnsével a vármegyékre, mikor már késő” — írta elkeseredetten Csáky.⁶³

A vármegyék a maguk erejére hagyatva nem voltak eléggé erősek, hogy Rákóczi mozdulatait és a parasztk tömeges csatlakozását megakadályozzák. Bereg és Ugocsa már el volt vágva, e két megyéből a szegényebb nemesség már ott is volt a kurucok táborában. Az előkelőbbek közül csak az Ilosvay-család⁶⁴ csatlakozott a Rákóczi személye és családja iránt érzett „különleges vonzalom” indításából, a többi Munkácsra és Husztra vont a meg magát. Bihart Bóné támadása egészen kuruc vármegyévé formálta. Szabolcs megye nemessége a mocsárral övezett kisvárdai várba zárkózott. Altalában a nemesek váraikba és védett udvarházaikba húzódtak vissza, németek őrizte helyekre azonban alig néhányan zárkóztak. Ellenállásra pedig csak Szatmár megye gondolt, az is inkább Löwenburg kényszerítésére: július 24-i csengeri gyűlésén elhatározta a Tiszabecsnél szétesett megyei felkelés összegyűjtését, s vezetésével báró Melith Pált bizta meg.⁶⁵

⁶⁰ L. Löwenburg júl. 13-án kelt levelét Csákynek. (Sz 1873.)

⁶¹ *Mémoires*, V. 36—37. — *Confessiones*, 141—142. — Károlyi Emlékiratai. (Sz 1874. 327.) — Vékony János esetét említi Tabódy József, *Munkács múltja és jelene Magyarország történetében*. Pest, 1860. 70.

⁶² L. Orosz György beregi alispán levelét Csákynek Munkácsról júl. 11-én (Sz 1873.), továbbá Kende Mihály idézett levelét is.

⁶³ A vármegye jegyzőkönyvének 252. lapján. (TT 1909. 144.) — Barkóczynak júl. 29-én. (Thaly-gyűjt. II. 146—147.) — Nigrelli pátnense Szabolcs vm. levéltárában.

⁶⁴ *Mémoires*, V. 60. — Ilosvay Abrahám palotás kapitány (1704. szept. 5-én Nagy Pál máramarosi jóságát kapja. Prot. Exp. 86.), Bálint és Imre Ilosvay ezereskapitány. György udvari főkornétás (Prot. Exp. 162.) L. még: Petrovay György. *Az Ilosvay-család története*. (T. 1896.)

⁶⁵ A nemesség magatartását leghívebben Rákóczi jellemzi: *Mémoires*, V. 56—58. L. még Tsétsi János *Havi króniká-ját*. — Szatmár vármegye fegyverkezéséről: Melith Pál Csákynek Csengerből júl. 23-án. (Sz 1873.)

A nemesség hangulatát nem jellemezhetjük jobban, mint Rákóczi szavaival: „A hirtelen és lelkes parasztfelkelés megdöbbentette a nemességet”, mert „a parasztokat izzó gyűlölet vezette uraik ellen”. „A megyék nemességére nem tudta, melyik pártra álljon, mert egyformán félt a néptől és a németektől.” Rákóczinak szépszóval és fenyegetéssel meg kellett nyernie a nemességet. E cél szolgálatában áll szabadságharcának második okmánya, a július 18-án kibocsátott naményi pátens, melyben csatlakozásra és fegyverfogásra szólítja fel a vármegyéket.⁶⁶

A Rákóczi-szabadságharc alapokmánya a breznai pátens, melyben a fejedelem először szólott nemzetéhez. Nemes pátossal áradó sorokban mutatott rá a kedvező alkalomra: „csudálatos és váratlan háborúk” környékezték meg „az országunkat sanyargató német neinizetet mindenfelől”, itt van tehát „az út és alkalmatosság a kívánt szabadulásra”. A manifesztum felkelésre hívja fel „minden igaz és édes országunk dicsőséges szabadságát óhajtó egyházi és világi, nemes és *nemtelen*, fegyverviselő és *otthon lakos* igaz magyarokat” „a törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó, zaklató, porcióztató, adóztató, nemesi szabadságunkat rongáló, igaz régi törvényeinket megvető, jószágainkat hatalmasan foglaló, becsületünket tapodó, *sónkat, kenyerünket elvevő*, életünkön uralkodó és kegyetlenkedő birodalom ellen.” A nyomaték már ebben is az ország régi szabadságának és kiváltságainak sérelmére esik, de mégsem egészen rendi hangszerelésű irat, mert a jobbágyokhoz is szól, s van egy olyan motívuma, amely forradalmi újság: a paraszthad, a jobbágyfelkelés elismerése a nagy nemzeti aspiráció eszközeül. Ha ettől eltekintünk — bár a parasztok sérelmeit is felsorolja — a jobbágyok számára inkább tilalmakat, mint ígéreteket nyújt. A nemzeti egység megteremtésének, s ezért a nemesség megnyerésének szolgálatában áll, hogy ne csak a jobbágyok, hanem „az országnak minden rendei irtózás nélkül való bizodalmat vehessenek”.

A tiszaháti felkelők a breznai pátent szabadon átköltötték, midőn az írástudatlan népnek magyarázták. Számukra nem e méltóságosan hömpölygő mondatok jelentették az ígét, hanem Rákóczi élőszóval adott ígéretei: „miként biztatta őket, amikor Pap Mihály Lengyelországba bément.” Akkor „azt fogadta, hogy valaki fegyvert köt, mindenféle úrdolgától, adózástól, és szerjástól” felszabadíttatják. Rákóczi ilyenfajta nyilatkozataiból Naménynál tizezres, néhány hónap múlva százezres néphadsereg született, de megszületett belőlük a nemesség bizalmatlansága is.

A naményi pátensben már elmosódnak a breznai pátens népi színei: „úri, nemesi és fegyverviselő minden rendű” lakosoknak szól. Már nem hívogatja „a nemtelen, otthon lakos” jobbágyokat, akiknek nem kenyerük a fegyverviselés, mert „nemes uraimék”-nak magyarázza, hogy itt az idő lerázni a „törvényeink és diplomáink ellen” való idegen uralmat. De a pátens mondatai mögül mégis a felkelő jobbágyok izzó szeme néz reánk, midőn Rákóczi megfenyegeti azokat a nemeseket, akik magukat „édes hazánk szabadságának helére állítására indult” fegyvereinek „titkon vagy nyilván” ellene vetik. Ezek „mint magyar hazánknak, törvényünknek és szabadságunknak nyilvánvaló ellenségei fognak tartatni és ha fegyvernek, tűznek, vasnak keménységét magokban, jószágokon érzik, magok hazafiúságtalanságának, németes pártosságának tulajdonítsák.” E sorok megvilágítására nyissuk fel megint az Emlékiratokat ott, ahol Rákóczi a jobbágyoknak a földesurak ellen való gyűlöletéről beszél: „Elhajtották nyájaikat és gulyáikat azzal a magyarázattal, hogy a nemesek csupán azért vonultak vissza váraikba, mert a németekhez szítanak”.

A nemesek számára nem maradt más út, engedelmeskedniök kellett Rákóczi parancsának: mindenki „harmad napok alatt táborunkban bé jelentse magát; ha valaki fegyverviselő vagy viselhető, a tüle kitelhető hadakozó alkal-

⁶⁶ Egykorú másolata: O. L. Törzsanyag 1703. Latin fordítása, rajta egy Rákóczi-ról és Bercsényiről írt latin verssel: O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 67.

matossággal; akik pedig nem volnának a táborozásra alkalmasak, húségek-ről tegyenek tudományt megjelenésükkkel.“ A naményi pátens komoly és szép mondatai után ez a kemény záróakkord Rákóczi elszánt akarataról tanúskodik: megnyerni vagy megtörni a nemességet. Megnyerni úgy, hogy a jobbágy-felkelés áradatát a nemzeti érdek szolgálatába állítja, de csak akkor, ha már nem lesz szüksége rá az engedetlen nemesség megtörésére. A naményi pátenssel indult el az a folyamat, mely a szabadságharcot bevezető jobbágyfelkelést átformálta a magyarság egészét magában foglaló nemzeti felkeléssé.

Érdekes és tanulságos nyomon kísérni Rákóczi első pátenseinek sorsát. Távoli adatok összekeresgéléséből szépen kikerekedett a breznai pátens története. A naményi pátens is, kisebb-magyobb stiláris módosításokkal, hónapokon át járja a vármegyéket. Július 21-én Szatmár vármegye már kézhez vette, s éppen olyan rútul bánt vele, mint a breznai manifesztummal: átadta Löwenburgnak húsége bizonyítására, s az a következő napon az utolsó szabad postával még fel tudta küldeni Bécsbe.⁶⁷

A Kisvárdába zárkózott nemességnek egy hirnökkel akarta Rákóczi megküldeni, de nem bocsátották be, meg akarván bizonyítani — mondották — azt, amit örökre lekötöttünk a mi természetes és legkegyelmesebb urunknak“, azaz húségüket a császár iránt. Erre a kurucok 19-én délután megkezdték a vár körülvételét.⁶⁸ Előbb egy gyalogoscsoport jelent meg a falak alatt „egy bizonyos“ ember vezetésével, akit a vár kapuja előtt fogtak el hirtelen a kurucok, s azután maguk közé hajlították. Ki volt ez a rejtélyes ember, akinek a nevét a kisvárdai nemesek nem írták meg Nigrellinek az ostromról szóló jelentésükben? Egy Koháry Istvánnak írt tudósítás felel meg erre a kérdésünkre: „A felföldön való sok nemesség nagyobb részről Kisvárdában recipiálta magát, a hova midőn Vay László uram is be akart menni, útjában rabul fogták, s most már Kisvárdá alá szállott, hogy az oda szorult nemességet Rákóczi hatalma alá vethesse“.⁶⁹ Vayt a közös szenvedés emléke fűzte a fejedelemhez: a nagy hűtlenségi perben testvéreivel, Adámmal és Mihállyal, őt is elfogták, Bécsbe vitték, s csak 1702 márciusában bocsátották szabadon. Midőn hazafelé tartott, Kassán Nigrelli újból letartóztatta,⁷⁰ mert nem volt útlevele.

Vay László esetét vizsgálva, mindjárt beleilleszkedik az események rendjébe egy adat, amellyel eddig nem tudtak mit kezdeni: Rákóczi vajai tartózkodása. Rákóczi július 19-én Vaján volt,⁷¹ most már tudjuk, hogy miért: itt nyerte meg személyes beszélgetés során egykori rabtársát a kuruc mozgalom számára, s innen küldötte el Kisvárdá hódoltatására egy gyalogosokból álló sereggel. Arra számított, hogy a szabolcsi nemesség jobban hallgat majd egy véreből való kurucra, mint egy parasztfelkelőből lett ezereskapitányra.

Ez a reménysége azonban nem teljesedett. Várda nem hajolt meg, pedig ez a nap és az egész éjszaka úgy telt el, hogy nem reménykedhettek megmaradásában. 20-án hajnalban Vay megint a szép szó eszközhöz nyúlt: „mindenfélé rábeszéléssel és kedveskedő szavak érveivel próbálkozott, de mindhiába. Midőn kudarcáról jelentést tett, még eznep délelőtt maga Rákóczi szállott Bercsényi társaságában a vár alá majd ezer kurucal és két zászlóalja

⁶⁷ A breznai pátens történetét a MK számára készítettem el; még nem jelent meg. — A naményi pátens Szatmár vármegyéhez küldött példányának sorsáról: *Diarium*: júl. 21.

⁶⁸ Kisvárdá ostromára nézve a főforrás Rákóczi leírása (*Mémoires*, V. 57—58.) és Szabolcs vármegye júl. 19-i kisvárdai generális gyűlésének jegyzőkönyve. (TT 1909. 141—142.) Wagner szerint: „arceum castrensibus machinis, nescio unde raptis, verberant“ — ez azonban tévedés.

⁶⁹ Dul Kohárynak júl. 29-én. (Thaly-gyűjt. II. 148—149.) — Nem vitték tehát rabul a kállói táborra, mint Thaly állítja. (*Bercsényi-család*, III. 24.)

⁷⁰ Lukinich Imre, *II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története*. Bp., 1935. 123.

⁷¹ Pápai említi júl. 19-én Csákynek írt levelében. (Sz. 1873.)

lengyel katonasággal. Követeket küldött a várbeliekhez levelekkel, de „a nemesség nem akarta meghallgatni sem az ajánlatokat, sem a fenyegetéseket, sőt rendületlen magatartását azzal is kifejezte, hogy vörös zászlókat tűzött ki a falakra“. „Eltökéltük — mondották —, hogy fogadott hűségünktől semmi módon el nem állunk, sőt az utolsó lehetőségünkig megakarjuk őrizni“. Rákóczit felindította az őrség makacssága, de belátta: puskatüzével nem lehet várat venni. Ágyúi még nem voltak, a déltől estig tartó lövöldözés során pedig még csak sebet sem kapott senki a várbeliek közül, a lengyelek között azonban már akadt néhány sebes. A kuruc vitézeket azért is lelkesítette az ostrom gondolata, mert ha rohammal veszik meg a várat, a hadiszabályok értelmében zsákmányt vehetnek a szabolcsi nemesség mindenfelől összehordott javaiból.⁷² Sövénnyel és deszkákkal rakták meg a mocsárt, hogy a falakhoz férhessenek és megmászhatják a bástyákat. A rohamra nem került sor, mert a fejedelem felismerte helyzete veszélyes voltát: ha visszaverik, seregének hírneve szenved csorbát; ha sikerül és a jobbágykatonák vérről veszik meg Várdát, a hazában nem akad többé olyan nemes, aki őhöz csatlakozzék. Megelégedett a készülő roham látványától megriadt nemesek ama nyilatkozatával, hogy háta mögött nem fognak elleneséges cselekményeket elkövetni. 22-én felszedette a tábort és délnek fordult, Nyírbátor felé.

Nem szabad kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonítanunk a szabolcsi nemesség lojális nyilatkozatainak, makacs ellenállásuk okát se a császárhoz való feltétlen hűségben keressük. Hiszen nem is az egész vármegye vonta meg magát Kisvárdában a tisztai átkelés hírére: Ibrányban is volt egy nemesi sereg Ibrányi Lászlónak, Thököly egykori ezredesének vezetésével, amelyet semmi módon nem tudtak Várdába becsalogatni. Ez is nagy hangon emlegette „őfelségéhez élete fogytáig s vére kiomlásáig“ való hűségét Nigrelli és Wüldenhein Károly tokaji parancsnok előtt,⁷³ de talán azért, hogy idejében csatlakozhassék Rákóczihoz. A szabolcsi nemesek két hét múlva Rákóczi előtt bizonygatták, hogy „véruket is készek kiontani hűségük megbizonyítására, mielőtt a hűtlenség legcsekélyebb foltjával is gyanússá tennék magukat“. De mielőtt elindultak a kuruc táborba, előbb gondosan beírták a vármegye jegyzőkönyvébe Nigrellihez intézett segélykérő leveleiket és a generális üres válaszait „annak bizonyosságára, hogy nem Szabolcs vármegye közönsége az oka a felkelőkhöz való pártolásának“. Nem ők voltak az egyedüliek, akik midőn hűségüket tettek Rákóczinak, kezüket nem a szívükre, hanem szívük felett egy olyan papírra tették, amelyen valamelyik császári parancsnok igazolja számukra a vis maior okozta kényszerűséget.⁷⁴

⁷² „Ha a vár vérről vétetik meg, akkor az argenteria a hadakat illeti, ha capitulatio által, lesz gond reá“ — írja Rákóczi Lipótvárának 1704. évi ostroma idején Surkovich János és Seléndi János jezsuita atyáknak, „templomi ezüst készleteik Leopold várában lévén“. (Prot. Inst. 265. O. I. Lymbus, Ser. I. fasc. 68—69.)

⁷³ L. az ibrányai nemesség júl. 29-i levelét a vármegyéhez. (TT 146—147.)

⁷⁴ Erős Gábor 1705. júl. 29-én ezt írja Szatmárról Csáky Istvánné Zichy Klárának: „Itt minket, kik a várban szorultunk vala“ a fejedelem parancsából hit alatt kivallattak, „kinek legyen a német generális és commendánstul (Glöckelsperg és Löwenburg) protectio-levele, vagyis assecuratioja, itt benn szenvedése iránt? Reviczki uram megmondotta, hogy látta az urnál.“ Csáky iratainak jegyzékében elő is fordul mindkét „attestatio“. Balogh György is. (Sz 1873. 30—31.) — A Formula Juramenti: „En T. T. esküszöm etc., hogy én T. T. Méltóságos Fejedelem Rákóczi Ferenc kegyelmes urunknak, ő Nagyságának a magyar nemzet igaz ügyének felszabadításában vérem kiomlásáig s holtomig iga zhíve leszek, ellenségének ellensége, barátjának barátja, és sem titkon, sem nyilván az ő Nagysága méltóságos személye s tábora ellen nem practicálok, másokkal nem practicálatok sőt ha mit az ő Nagysága méltóságos személye vagy tábora ellen vagy titkon vagy nyilván észreveszek, azt hitem, tartozó kötelességem szerint kegyelmes urunknak vagy pedig ő Nagysága méltóságos és egyéb tiszteinek késedelem nélkül hírré teszem. Isten engem úgy segéllyen!“ (Prot. Exp. 13—14.)

Tartózkodásuk legfőbb oka mégsem ez volt, hanem a jobbágyaiktól való félelem. A falakról széttekintve, láhatták, mint bontakoznak ki jobbágyaik a földesúri szolgálat megúnt nyűgéből, s mint sereglenek Rákóczi táborába. A jobbágyok a falvakon a nemesek javait kutatják, s elhajtják lábasjóságukat — ezt jelentik Nigrellinek is. A kisvárdai uradalom falvaiban Esze Tamás „két rendbeli pátensei” járnak, hogy a „jobbágyok földesurakat ne szolgáljanak”.⁷⁶ Mit akart elérni Esze Tamás ezekkel a pátensekkel? Amerre csak eljut a népfelkelés hulláma, „megparancsoltatott mindenütt: élete elvesztése alatt egy jobbágy is olyan földesurat ne szolgáljon, aki Rákóczi úr részére nincs”. Mondhatnánk tehát azt is, hogy Esze Tamás pátensei sem céloztak egyebet, mint a naményi kiáltvány utolsó kemény mondatai: a nemesség megriasztását megnyerésük érdekében. Egy ilyen magyarázat azonban az adott történeti helyzet teljes félreismerésére vezetne. A jobbágyok a haza szabadsága mellett a maguk felszabadulására is gondoltak, mikor fegyvert fogtak. Ezt a nemesek is tudták, ezért utasították vissza a jobbágyaik élén közeledő fejedelmet.

Kisvárdá sikertelen ostroma újból rávilágított Rákóczi feladatának kettős arculatára. Néphadseregét reguláris hadsereggé kell szerveznie és meg kell nyernie az idegenkedő nemességet.

5. Még aznap Gyulajnál üttetett tábort. Két napon át — július 23-án és 24-én — itt tartózkodott.⁷⁶ E két nap eseményei is fontos és érdekes részletei a tiszántúli hadjárat történetének.

Gyulajnál lépett rá a fejedelem — tiszai átkelése óta először — a maga földjére. Ez a kis szabolcsi jobbágyfalú már a Rákóczi-ház ecsedi uradalmához tartozott.

Rákóczit fiatalsága éveiben az a veszély fenyegette, hogy örökre elidegenedik a magyar földtől és a magyar néptől, pedig nem volt osztályában egyetlen olyan kortársa sem, akinék több köze lett volna ehhez a földhöz és ehhez a néphez. „Élesdtől Somlyón és Ecseden át a Vereckei-szorosig, innen le a Tisza mentén el egészen Gömörig, Nógrádig; Sárospataktól Zemplén megyén át fel Zboróig s a trencsényi széleken egyaránt ő az úr”.⁷⁷ A Rákóczi-birtok jobbágynépe a kamarai kizsákmányolás és a katonai zsarolás szörnyű esztendeiben úgy gondolt vissza a Rákóczi-ösök emberségére, a jobbágy gyarapodását is néző gazdaságpolitikájára, mint ahogyan a vas-kor embere emlékezett a letűnt aranykorra. A Rákóczi-kultusz jobbágykunyhókban született meg: a nép hazavárta idegenben bujdosó földesurát, „ami édes urunkat”. A ragaszkodásnak és a reménynök száláival a nép már akkor is magához és hazájához akarta kötni Rákóczit, mikor ő még tudni sem akart erről a kapcsolatról. Azt kell mondanunk, hogy nem Rákóczi nyerte meg a magyar népet, hanem a nép nyerte vissza maga és hazája számára Rákóczit.

Az ecsedi uradalom a felkelés eredményeképpen került vissza Rákóczi kezére, mert néhány esztendővel korábban zálogba adta Bánffy György erdélyi gubernátornak. Az egykorú jobbágyszemlélet szerint a földesúr

⁷⁶ Nozdroviczky György, a kisvárdai fiskális uradalom provizora említi Eördög Dániel számvevő kifogásaira adott válaszában 1704. dec. 17-én, (O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 71.) Az udvarbíróásra 1703. szept. 20-án állította be Váratkai István szabolcsi alispán Bercsényi rendeletére. (U. o. Fasc. 67.)

⁷⁶ A gyulaji tábor emlékét két okmány őrzi: a) Bercsényi levele Károlyiné Bar-kóczy Krisztinának: „Költ gyulaji táborhelyünkben 23. July 1703.”, b) Rákóczi pátensc: „Költ Gyulaj mellett levő táborunkban die 24. July 1703.”

⁷⁷ Rákóczi birtokaira nézve I. Wellmann Imre tanulmányát: *A Rákóczi-birtokok sorsa*. Bp. (1935.) Különlenyomat a *Rákóczi-Emlékkönyvből*. — Az egyes Rákóczi-uradalmaknak a szabadságharcban való katonai és gazdasági részvételére nézve gazdag anyag található az Orsz. Levéltár U et C kötegeiben.

hazaérkezésével az élet „természetes rendje“ állott helyre. Az uradalmat Pápai János prefektus igazgatta. 19-én azt írja Csáky Istvánnak Szatmárra, hogy „már itt köröskörül rakva lévén a helyek“ kurucokkal, Ecsed várában vonta meg magát „az itt való egynéhány nemességgel“ és „a vele lévő vitézi renddel“. ⁷⁸ Báthory István országbíró egykori híres várának már nem volt katonai értéke, a bécsi kormányzat a nagy török háború után ezt a várat is leronttatta, de mégsem annyira, hogy ne lehetett volna helyreállítani. Bizonyára alkalmas volt a védekezésre is.

Pápai 19-én azt jelenti Szatmárra, hogy Ecsed népe már Rákóczié: „Ide érkezvén parancsolatja Rákóczi úrnak, midőn a bíró megértette volna, mindjárt kaptam magát, hírem s akaratom ellen is Rákóczi úrhoz ment; sem hírem, sem tanácsom benne“. Soraiiban egy megriadt ember tanácsalansága: „Kérem az Istenért is, méltóztassék parancsolni; ha Nagyságod javálja, én innéd csak bémegyek Szathmárra“. Hűségét akarta-e bizonyítani, vagy az uradalom népétől tartott? A nagybirtokokon a jobbágyok gyűlölete az uradalmi tisztek ellen irányult. A tiszakürti Koháry-birtokon a kuruc felkelés hírére agyonverték a tiszteket. ⁷⁹ A kecskeméti prefektus ettől kezdve menekülésre készen, bujkálva él: lovai éjjel-nappal nyeregben állnak, s hol itt, hol ott tölti az éjtszakát, még a bírák sem tudják, hol hál. ⁸⁰ Pápainak is volt oka a félelemre: az ecsedi uradalom népe kuruc volt az utolsó szálig. Az első parasztfelkelők tavasszal is az ecsedi birtok falvaiból kerültek ki; Tarpa is Ecsedhez tartozott. Ecsed várát azonban mégsem a jobbágyok szereztek meg Rákóczi számára, hanem báró Melith Pál ügyessége.

Ő volt az első főnemes, aki átállott Rákóczi pártjára. ⁸¹ Jóbarátja, komája is volt Károlyi Sándornak, egy nemesi kompánia élén tiszaháti hadjárataira is elkísérte. Mi indíthatta arra, hogy a kurucok közé álljon? Egyénisége és csatlakozásának körülményei arra vallanak, hogy nem kényszerűségből, hanem önként cselekedett. Talán már korábban is összeköttetésben volt Rákóczival s idejében felismerte, hogy a parasztfelkelés mögött nagy nemzeti megmozdulás készülődik. Vidám ember volt: friss humortól csillogó levelein két és fél évszázad után is el-elmosolyodik az olvasó.

⁷⁸ Származásáról és korábbi szolgálatairól erdélyi levéltárakban lehetne adatokat találni. Erdélybe írt leveleiből érdekes adatok remélhetők a szabadságharc első eseményeiről. Vizaknai Briccius Györgynél ezt olvassuk: „Pápai János uram írja, hogy a kuruc feltámadott és maga Rákóczi Ferenc készül ki Lengyelországból.“ (TE II. 94.) Csákyhoz Ecsedről írt leveleit.: Sz 1873.

⁷⁹ Hornyik János, *Kecskemét város története oklevéltárral*. IV. (Kecskemét, 1866.) 23—24.

⁸⁰ A kecskeméti tanács aug. 6-án a tiszakürti eset hatására úgy határozott, hogy „vitézli Bajtai István uram admcneáltassék, hogy a mostani rossz hírekre nézve magára gondot viseljen, a becsületet város fel nem vállalván semmiféle kárát“. V. ö. Bajtai levelével (Thaly-gyűjt. II. 151—152.), amelyben ezt írja: A kurucok „senkit nem bán-tanak, csak a tiszteket“.

⁸¹ Egy jóval később történt (1746—1748) vizsgálat tanúi azt vallották, hogy „Melith Pál a kurucvilág elején elméjében megháborodván és feleségét, annyát a szakmári praesidiumban hagyván“ lett kuruccá. Halála valóban különös. A „diószegi kastély előtt, midőn összeszidta volna a kurucokat, *ponyva hadni veszett*-tel, és Szatmárra visszamenni magát declarálta volna, a kurucok utána nyargalván és Diószegre visszavívén, visszaszegzett kaszákkal vagdalták le“. Szidalmának értelme: veszett cigányhadnak mondotta a kurucokat. (Daróczy Zoltán, *Az utolsó Melith halála*, T 1939. 81.) — Az egykorú levelek, midőn Melith kurucc-lételéről szólnak, nem említik örültségét, sőt Kökényesdi Ferenc szatmári alispán aug. 8-i leveléből az tűnik ki, hogy felesége sem volt róla meggyőződve: „Tegnap nyujtott suplicatiót gyenerális uramnak, hogy engedné meg, hogy láttatná meg, ha ugy vagyón-é ura nyavalyája; azt meg is nyerte, már abban szorgalmatoskodik most, hogy oda küldhesse bizonyos emberét.“ Melith-nére I. Gállfy György júl. 27-i levelét Károlyinénak. (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 21—22, 27—28.)

Azon is mosolyoghatunk, hogy míg Károlyi Bécsben Melith tiszahátt érdemeit dicséni, addig ő Károlyi feleségét, Barkóczy Krisztinát hivatgatja a kurucok közé. Július 22-én, vasárnap Károlyban volt vacsorán, s azt magyarázta az ámuló asszonynak, hogy nem jó a kurucok ellen tenni: a dolhai rabokat is minék küldte be Szatmárra, inkább „tett volna szalasztást rajtok” s azután „Károly várával is mit akar”. Csalogatni kezdte magához a „katonarendeket”, a „katonákban és hajdúkban kicsalt” s megnyerte magának a károlyi hadnagyot is.⁸²

Ama levelében, melyet 24-én írt Csákyknak, már erre a látogatására céloz: „Óhosszá még Károlyból is eljönnek zsoldra”. Szatmár vármegye gyűlést hívott össze a kurucok ellen való fegyverkezés dolgában. Csákyknak a tiszabecsi kudarc után nem nagy kedve volt a vezérkedéshez, Melith azonban felvállalta a megye komandóját. „Csak keménykedjenek és végezzenek jól” — üzenté a megyének, „ne búsuljanak, vagyon futó lovam”.⁸³

Öllyüs János⁸⁴ nagydobosi postamesterrel, aki később ezereskapitány lett a kuruc hadseregben, felgyűjtötte a krasznaközi nemességet s még aznap jelentkezett velük Rákóczinál a gyulaji táboron, — nem rajta múlt, hogy nem Károlyi fegyverzetében! A kurucokra nagy hatást tett az „ősz szakállú úr”, „nagy tisztességben tartották s udvarlottak néki”. Alakját mindjárt körülfonta a találgatás: Thökölynek nézzék, akit a török küldött Rákóczi támogatására.⁸⁵

Szerdán, július 25-én, mintegy száz lovas élén jelent meg Károly falai alatt: „Itt van igaz kuruc Melyk Pál!” Bort, élést kívánt a fejedelem hadai számára, de a várbeliek ágyúszóval feleltek néki. „Elég port golyóbit kelle miatta vesztegetni, mert majdan estig szeleskedett itten”. „En várat venni nem jöttem — üzenté be Melith a várba — „mert nem csak ilyen szarkaTészek alá akarom conserválnom magamot”, „az ostromot Esze Tamás kérte meg”. „Isten úgy segéljen, keserüre fordul a sok szegénylegény siralma!”⁸⁶

Az Esze Tamással való fenyegetés a Dolhánál elfogott, s Károlyból Szatmárra „bepraktikált” tizenhét kuruc rab érdekében történt. Közöttük volt „Antal Miklós hadnagy, ezeresed fő kapitány Esze Thamás uram ötse” is.⁸⁷

⁸² Melith károlyi látogatásáról I. Károlyiné júl. 25-én Csákyknak (Sz 1873. 27—28.) és júl. 26-án Löwenburgnak írt levelét (AR I. o. I. köt. 336—337.) Csáky júl. 26-i válasza: *Károlyi-Oklevéltár*, V. 20.

⁸³ L. júl. 23-án írt levelét Csákyknak. (Sz 1873. 26.)

⁸⁴ „Joannes Öllyüs nobilis et postarum magister Dobosiensis annorum circiter 50.” (Series inquisitionis putatitii Stephani Károlyi. 1699. Károlyi-lt.) — Rákóczi 1705. febr. 23-án ezereskapitánnyá nevezte ki „azon ezemben, melynek Gödcény Pál vice kapitánya”. (Rendelete Palocsay Györgynek: Prot. Exp. 219.)

⁸⁵ Egy parasztember, akit a tokaji kommandáns a kuruc tábor megkémlelésére küldött, ezt beszélte: miután elfogták, „Rákóczi Ferenc küldötte más emberhez, ezt az embert nem tudja nevezni különben, hanem nagy ősz szakállu urnak látta lenni és hogy a többiek nagy tisztességben tartották, udvarlottak néki; ezt gondolják, hogy Thököly lött légyen”. (Dul Kohárynak júl. 29-én. Thaly-gyűjt. II. 148—149.) — Thaly szerint „a fejedelem katonaviselt fényes származású főurat ezredesévé nevezte ki a szothmári huszárezrednek, mely gyorsan alakult”. (*Bercsényi-család*, III. 17.) Erre nézve nincs adat.

⁸⁶ Károlyinének írt levele júl. 25-ről: Sz 1873. 28—29.

⁸⁷ Tíznek a nevét is tudjuk, Belényi János kapitány és Jenei Péter deák hadnagyot Károlyi említi (Sz 1874. 325.), Antal Miklós és hat társa (M. Szabó György, Láda Mihály, Szórádi János, Sütő András, Kozák Jackó és Gara István) nevét ama folyamodványuk tartotta fenn, amelyben szabadulásuk után fegyverre, ruházatra s paripára való pénzt kérnek Rákóczitól. (O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 92—93.) Asztrabicz-kai Jakab neve a beregi katonák összeírásában található. (U. o. Fasc. 68—69.) — A Consilium Bellicum júl. 4-én rendelte el, hogy a dolhai rabokat Szatmár vármegye adja át a szatmári katonai parancsnokságnak. (Thaly-gyűjt. II. 138—139.) Károlyból Szatmárra való átküldésükre nézve L. Bercsényi, Melith és Károlyiné leveleit. (Sz. 1873. 26—29.)

A kurucok nem ok nélkül aggódtak társaik éltéért, s még frissen égett bennük a Dolhánál fogadott bosszú is: cseppet sem kímélték a Károlyi-birtokokat.

Barkóczy Krisztina azonban a fenyegetésre éppen úgy nem hallgatott, mint Bercsényi okos, a rettentést és a rábeszélést elegyítő levelére, pedig ez a mondata gondolkodóba ejthette volna: „Igazán csudára méltó dolog, hogy inkább a nyomorúságot, mint a szabadságot keresi és keresheti valaki! Akiért méltó, hogy utolsó — keresett — veszedelme elérje azt, aki hazájának ellenségévé teszi magát!”⁸⁸

A generális kemény szavakkal bélyegezte meg az immár negyedik hete Bécsben tartózkodó Károlyit, aki „maga hazafiúságáru! meg nem emlékezzem pártoskodik édes hazánk régi, dúcsúséges szabadsága ellen”. Míg ő körömszakadtáig védekezik a kurucok ellen, urára az udvarban „semmit sem hajtanak és csak contemnálják”. Ha tudott volna róla, bizonyára békét hagyott volna „a vakmerőségnek és vitézkedésnek és alkalmaztatja magát az üdöhhöz”.⁸⁹

Melith nem tudta megszerezni Károlyt a kurucok számára, Ecsed megnyerése azonban az ő érdeme: a károlyi hadnagy, aki „az ő praktikájából” lett kuruccá, katonáival együtt „amicabilis szín alatt bemenvén Ecsedben” magához hódította az őrséget. A kurucok Pápaít, a prefektust elfogták s Rákóczihoz vitték. Ecsed egész katonasága hűséget esküdött a fejedelemnek.

Az ecsedi győzelemről szóló tudósításból mintha azt lehetne kiolvasni, hogy a gyulaji táborból maga Rákóczi is átment Ecsedre: „Ecsed városában kétszáz lovas praesidiumot hagyott, várát is építi. Azon jószágot visszafoglalta magának és a gubernátor praefectusát rabul vitte el”.⁹⁰

Pápai János⁹¹ volt az első literátus ember, aki Rákóczi környezetébe került. Bizonyára nem sokáig raboskodott, a fejedelem bizalmába fogadta, s szekretáriusává tette. Jól olvasható szálkás betűivel, fegyelmezett emberre valló aláírásával gyakran találkozunk Rákóczi kancelláriájának kiadványaiban. Éppen nem lehetetlen, hogy az ő kezéből került ki Rákóczinak, a gyulaji táboron készült, harmadik pátense is.

A gyulaji kiáltvány a kuruc hadsereg „minden rendű hadainak, és egyzersmind a falusi, városi bíráknak és lakosoknak” szól. Első darabja ama számos kiáltványnak, melyben Rákóczi újra meg újra felemeli tiltó és fenyegető szavát — különösen szabadságharcának első éveiben — „a hazának szabadságát rontó mētelyek”, „a kuruc nevezet alatt kóborló” katonák és hajdúk ellen.⁹²

A Rákóczi-kor társadalmi hátterét kutató történetírónak fel kell figyelnie arra, hogy milyen súlyos kérdése volt a szabadságharcnak a szabadság-

⁸⁸ Bercsényi júl. 23-i levelét valószínűleg Melith küldte be Károlyba.

⁸⁹ Károlyi bécsi tárgyalásainak kudarcáról l. Emlékiratait (Sz 1874.) és Önéletrajzát (MK 1945. 116—118.)

⁹⁰ Az ecsedi bíró eszteré nézve l. Pápai júl. 19-i levelét. (Sz 1873. 26.) — A kuruccá lett károlyi őrségre pedig Károlyiné Csákynek szóló júl. 25-i tudósítását Melith látogatásáról: „Akik innet kuruccá lettek, kiszökvén, mind az ő istentelen csalogatási miatt lettek.” (Sz 1873. 27—28.) — Ecsed elfoglalásáról Károlyiné Löwenburghoz intézett levele nyújt felvilágosítást. (AR I. o. I. köt. 236—237.) Thaly ezt a fontos adatot mellőzi, ezért az események időrendjében hibát követ el: Ecsed elfoglalását Melith látogatása elé teszi, holott éppen az általa megnyert károlyi vitézek szerezték meg Rákóczi számára. — L. még Csáky júl. 29-i levelét Barkóczyhoz. (Thalygyűjt. II. 146—147.)

⁹¹ Pápaít nem Rákóczi fogatta el, hanem az ecsedi őrség ejtette foglyul s vitte a fejedelemhez.

⁹² A tiszántúli hadjárat alatt Rákóczi öt ízben adott ki rendeletet a kóborlók ellen: a) a gyulaji táboron júl. 24-én, b) aug. 17-én a vetési táboron, c) szept. 15-én megint Vetésnél, d) szept. 18-án és e) szept. 19-én a szatmári táboron.

gal élni nem tudó, de annál inkább visszaélő parasztok és kurtanemesek dolga. A kuruc zászlók alá seregülő roppant embertömegekben volt sok selejtes ember is. Ezeket nem az ellenség legyőzése és a haza felszabadítása, még csak nem is a személyes felszabadulás vágya sarkallta, hanem az alkalom a harácsolásra. A fejedelem két csoportját különbözteti meg e garázda elemeknek. Az első a szökevényeké: „Sokan bemutatván táborunkban magukat — írja egyik pátensében Rákóczi — hitek letétele után némely napokat töltvén, magunk s tiszteink híre, engedelme nélkül, sőt erős parancsaink ellen elszéllyeztek, s a haza szolgálattya helyett istentelen kőborlásba és marhahajtásba merültek el, nagy hátramaradásával a haza szolgálattyanak“. A másik a csavargóké: „Sokan még táborunkban sem mutatván be magokat, a kuruc nevezet alatt kőborolnak“. Volt még egy harmadik csoport is, melyről a jobbágykérdés tárgyalásakor fogunk szólni: az otthon, saját falujukon garázdálkodóké.

Ne gondoljuk, hogy csak a nemesi udvarházakra mentek rá. Nem is szabad összetévesztenünk őket azokkal a kurucokkal, akiket nem a harácsolás, hanem a bosszú ösztökélt egy-egy nemesúr ellen az elégtétel megszerzésére. A nemesek, miután csatlakoztak a felkeléshez, hamar megtalálták az ellenük való védekezés valami módját, a szegény falusi nép azonban rengeteget szenvedett tőlük. „A falukon kőborolnak, a szegénységet húzzák s vonják, hurcolják, sőt a táborba a hadak számára, amely élelmet szállítanak, azt is elfogják, kik miatt mind a szegénységnek nagy oppressiója, s mind a táborban lévő hadaknak szükségesképpen való fogyatkozása származik.“ „Holmi táboron kívül cekászó hajdúk és katonák országunk lakosinak marháit hajtogatni, egyéb javait prédálni, vakmerőségtől viseltetvén, merészlik.“ A szegénység panaszainak légiója igazolja, milyen nagy veszedelme volt a nemzeti ügynek az ilyen „szélvedező kurucság“. Ezeket a haramiákat nem szabad egy kalap alá vonnunk a nagy többséggel, az Esze Tamás formátumú öntudatos és tiszta erkölcsű parasztokkal. Nem volt különbség Rákóczi és Esze Tamás között abban, hogy a rend és a fegyelem korlátai közé kell fogni őket, s akiből a haramia-természetet nem lehet kinevelni, azokat el kell törölni a föld színéről.

A gyulai kiáltvány arra mutat, hogy a szabadságharcnak ez a betegsége az első napoktól kezdve megvolt. Rákóczi rögtön felismerte, milyen nagy veszély ez, s könyörtelenül ki akarta irtani. Érdemes szóserint idézni őt: „Mivel megnyomorodott édes hazánk szabadulása mellett oly szándékkal fogtunk fegyvert, hogy nemzetünk és országunk lakosainak sohult semmi kára ne következék, azért is mindennemű kőborlást és praedálást életek, fejek vesztése alatt kemény edictomunk által meg tilalmaztunk. De minthogy kemény tilalmunk ellen katonáink és hajduink (mégis) merészlik, hogy azért az ilyen istentelen kőborlások megszűnyenek, ezen kiadott pátensünk által minden rendű hadainknak minden kegyelem nélkül való életek, fejek vesztése alatt parancsollyuk, hogy senki táborunkon kívül járni és cekászni a küldendő portásinkon kívül, avagy magunknak és kapitányinknak passusa nélkül ne merészljen“. Az engedetlen, aki a táboron kívül „csak fél mély földnyire is engedelem vagy parancsolat nélkül megszáll“, vagy az ország bármelyik lakosát személyében vagy javaiában háborgatja, „egyszer-kétszer megpálcáztatik, harmadszor meghal érette, minthogy nem romlására, hanem szabadítására jöttünk szegény hazánknak“.

A falusi és városi biráknak pedig azt parancsolja a fejedelem, hogy „sohult olyan cekászó katonákat kőbollani, megszállani és mulatozni ne engedgyenek“. Verjék félre rájuk a harangokat, „falurul-falura üzzék, kergesség egész a táborra“. A magányos kőborlókat fogják el, vigyék a táborra, a csoporton levők ellen a táborról kérjenek karhatalmat. Az engedetlen község büntetése háromszáz forint, „de ezen felül a kárvallottaknak minden

kárát az ollyatén városqn vagy falun vetetem meg minden mentség és irgalmasság nélkül" — figyelmezteti Rákóczi a panaszkodó, de a kóborlók ellen még sem védekező falvakat.

A gyulaji pátens Rákóczi gazdag egyéniségének új vonását mutatja meg: a hadszervező fejedelemét. Korának egyik legnagyobb organizátora volt. A legelső dicséret, amit ellenségei a sok gyalázkodás után róla mondtak, ezt a képességét emeli ki: „Rendesen vezérli a hadat, ordinantiát tartat“.⁹³ Számunkra e kiáltványa azért is érdekes, mert benne történik először említés a kuruc hadsereg hadiszabályzatáról. Figyelemreméltó — bár az események rendjébe nem illeszkedik be — az az adat, hogy július 27-én „Ecsedben mustrája volt Rákóczi hadainak.“⁹⁴

6. Július 23-án Debrecen előtt is felbukkantak az első kurucok. A péterfiafi kapu előtt véres csetepaté támadt a „vigyázásnak okáért“ kiküldött városiak és Rákóczi előőrsei között. „Embereinkben kettőt meglöttek — mondja a városi jegyzőkönyv⁹⁵ — egyik, Padra Mihály, jó jámbor ember meghalt“. Másnap „egynéhány kuruc jött a péterfiafi kapuba, kik nagy káromkodások után a tegnapi behozott katonák kettejét kikérték“. A debreceniek nem mertek ellenkezni, kiadták a foglyokat. Rákóczi közel volt, Gyulajtól Nyírbátornak fordult,⁹⁶ s 26-án, a város szomszédságában, Sámsonnál ütött tábort. Itt táborozott július 28-ig.⁹⁷ A sámsoni táborban zajlott le a tiszántúli hadjárat két fontos eseménye: Debrecen város meghódolása és a hajdúvárosok csatlakozása a szabadságharchoz.

Midőn Debrecen tanácsa hírt vette Rákóczi érkezésének, Komáromi Györgyöt, a tribunus plebist, és Pap Miklós szenátort küldötte ki hozzá. A története folyamán sokszor szorongatott városnak nagy gyakorlata volt az efféle követküldésekben. *Adom*-mal lecsillapítani az ellenséget és pénzzel, hódolással, szélmentében hajolva, háritani el a katonai megszállást — hagyományos debreceni politika volt.⁹⁸ A város a törökkorban és a kurucvilág idején sok szomorú tapasztalatot szerzett a katonák kíméletlen garázdálkodásairól, s mindenféle katonát: törököt, császárit, kurucot ellenségnek

⁹³ Dévay Pál Dul Mihálynak, Gyöngyös, aug. 5. (Thaly-gyűjt. II, 165.)

⁹⁴ Károlyiné említi Löwenburghoz írt levelében.

⁹⁵ Debrecen meghódolásának előzményeire és lefolyására nézve hasznos adatok vannak a városi jegyzőkönyv naplószerű feljegyzéseiben: MPEIF 422—443., egyébként a levelekben található adatokra vagyunk utalva.

⁹⁶ Thaly azt írja, hogy Rákóczi „Gyulajról saját ősi városai egyikébe, Nyírbátorba, másnap, júl. 26-án pedig Debrecen alá, Sámsonhoz szálla táborával“. (*Bercsényi-család*, III, 20.) Márki szerint pedig „a fejedelem július 25-én már ott ájtatoskodott a nyírbátori templomban ősenek, a kenyérmezei hős Báthory Istvánnak sirja előtt“. (II, 270.) Rákóczi valószínű nyírbátori tartózkodására azonban nem találtam adatot. — A kurucok Gyulajtól Sámsonig tartó útjából egyetlen mozzanatot ismerünk: „Kállót csak megpiszkálták“. (Csáky júl. 29-i levele szerint.)

⁹⁷ L. a város jegyzőkönyvét: Júl. 26. „Olyan hírünk érkezik, hogy a méltóságos fejedelem Sámsonhoz jött táborával.“ Júl. 29. „Sámsontól a tábor megindulván, Kálló alá megyen.“ — A sámsoni táborról szemtanúk tudósítása alapján számolnak be az egykori levelek: a) „Az Extractus literarum 29. July datarum“ c. levélkivonat, mely Almásy János hevesi alispán írása, egy júl. 28-án este a táborról visszaérkezett „hites ember“ tapasztalatait mondja el. (Thaly-gyűjt. II, 150.) b) Gyöngyös város bírása és tanácsa egy Rákóczinál oltalomlevélért járó, augusztus 30-án hazaérkező tiszafüredi lakos, jelentését közli aug. 6-án Dul Mihállyal. (*U. o.* II, 166.) c) Trnka János jolsvai lakos Kohárynak számolt be tapasztalatairól. (*Relatio Joannis Trnka incolis Jolsvensis Debreczino 3. Augusti egressi. U. o.* II, 154.) — Rákóczi júl. 27-én Sámsonnál lévő táborában adott oltalomlevelet a konyáriaknak, L. Kiszlak Sándor, *A Szabolcs és Bihar megyéből átszatolt községek nevezetesebb történeti mozzanatai*, (A Varga Geiza szerkesztette *Hajdumegye leírása*. Debrecen, 1882. c. könyv 127. lapján említi.)

⁹⁸ „Ez a város sok száz esztendőktől fogva tüzek, vizek, török, tatár s több ellenségek közt főhajtással s maga alkalmaztatásával, mindenféle való adommal megmaradott.“ (A városi jegyzőkönyv 1705. okt. 18-i bejegyzése.)

tartott. A követek most is a fenyegető veszedelem elhárítására mentek ki a kuruc táborra. Rákóczi azonban szoba sem állt velük. „Ókegyelmek megjövén, hírülhozzák, hogy bíró uramat kívánja ónagysága, s parancsolja, hogy kimenjen.“

Ha valaki Thaly Kálmánnak, a Rákóczi-kor történetírójának soraiból tájékozódik Debrecen meghódolásáról, szemei előtt egy ujjongó város képe bontakozik ki, amint szeretete minden jelével elhalmozza a felszabadítót, s önként teszi a szabadságharc vezérének lábai elé anyagi javait. Milyen messze van a valóság ettől a ragyogó képtől, melynek felvázolásában több része van Debrecen függetlenség-párti képviselőjének, mint a történetírónak.⁹⁹ A tanács július 27-én egész napon át tusakodott, kimenjen-e Dobozi István főbíró¹⁰⁰ a fejedelem táborára, s magatartására mennyire jellemző az a mondat, mellyel döntését megindokolja: „Közel lévén hozzánk a veszedelem, ha fejet nem hajtunk, a félelem mindenfelől szorongatván, kimegyen bíró uram Sámsonba estve a táborhoz.“

Debrecen a nagy török háború befejezése óta viszonylagos nyugalomban élt. A császár 1693-ban szabad királyi városi rangra emelte. Kezdet magához térni a rettentő török és német sarcolások után, nem háborúra, hanem tartós és jövedelmező békére vágyott. Izgatottan figyelt fel a tiszaháti parasztfelkelésre, s nyugtalanzkodva gyűjtötte a Rákóczi támadásáról érkező híreket. Bécsben lévő követét, Sárándi Dánielt és Nigrelli kassai generálist szorgalmasan tájékoztatta is. Midőn Rákóczi átköltözésének híret, s 21-én már naményi pátensének szövegét is meghozták, „Toldi Pál uram Kassára a generálishoz, kamarához, több ott való urakhoz postán küldetik tanács kérdeni, mit cselekedjünk ilyen extremitásokban? Arra, hogy magunkat opponáljuk, nincsen erőnk, sem fegyverünk, sem kőfalunk, mezőben minden marháink, javaink. Ha fegyverkezni kezdünk, elveszünk.“ 22-én Pósalaki Jánost már egyenesen Bécsbe küldik tanácsért, s mikor a város őrei a kapunál kurucokkal akadnak össze, sürgősen stafétát menesztenek utána.

Az elmondott adatokból azonban csak a *patricius* Debrecen magatartását ismertük meg, de volt egy *plebejus* Debrecen is. Tíz esztendővel a Rákóczi-szabadságharc kitörése előtt, 1693-ban, több városi ember pártütést szervezett a bíró és a tanács ellen. Tilalmas gyűléseken konspiráltak, s fegyveres támadásra készülődtek az előljárók ellen.¹⁰¹ E plebejusok másképpen gondolkodtak a kurucok felől, s ők nem Bécsbe és Kassára küldtek tanácsért, hanem a felkelők táborhelyeire.

A patricius Debrecen egy véleményen volt a tiszai vármegyék nemesuraival a kuruc támadást bevezető parasztmozgalom elítélésében, mert közös gondja volt velük: miként lehetne fékmentartani az elégedetlen és nyugtalan, kitörésre mindig hajlamos tömeget. Mikor Dobozi István főbíró híret vette, hogy Esze Tamás kurucjai feladták a Tisza vonalát és elindultak Rákóczi elé, így írt erről az eseményről: „Itt nálunk megbódultunk vala: nihány száz gyülevész nép Rákóczi zászlói alatt összevervén magokat, de csak búzt csináltak az átkozottak!“¹⁰² Pedig nem szerette a németeket s szívből írta

⁹⁹ „Még az napon kiküldé a *derék* tanács Komáromi György népszónokot és Pap Miklós tanácsost a *várva-várt* fejedelem *üdvözlésére*. Másodnap, 27-én a debreceni főbíró is kiméne a táborra *tisztelegni és hódolni a szeretett fejedelemnek*.“ (*Bercsényi-család*, III. 20. L. még a 25—26. lapot is.) — Thalyt 1882. ápr. 11-én választotta meg képviselőjének függetlenségi programmal Debrecen város első kerülete. (Veszprémy *Dezső, Tali és széchi-szigeti dr. Thaly Kálmán életrajza*, II. Bp., 1931. 99—103.)

¹⁰⁰ Dobozirol I. Géresi Kálmán, *Dobozi István debreceni főbíró levelezése a gróf Károlyi-leveletárban*. (A „Csokonai-Kör“ *évkönyve 1890—93. évekről*. Debrecen, 1894. 111—124.)

¹⁰¹ E zendülésre nézve I. Szücs István, *Szabad királyi Debreczen város történelme*. II. (Debrecen, 1871.) 495—496, és Koncz Ákos, *Debrecen város büntetőjoga és ennek alkalmazása különböző bűnesetekben*. Debrecen, 1913. 76—77.

¹⁰² Címzés nélküli másolata: Thaly-gyűjt. II. 133.

e sorokat: „Hogy én a némettől ne irtózzam, soha fejemből senki ki nem verheti, mert még Carafa idejében experiáltam, másként soha imaginálni sem tudtam, az mikor az evangéliumban olvastam, mit tegyen a mi urunk Jesus Christusnak vírral való veritezése.“¹⁰³

Éppen azon a napon, mikor a kurucokat becsmérő sorokat papírra vetette, közvetlenül a város alatt — mintha a földből nőtt volna ki — bukkant fel egy kuruc csapat: „Támadott mintegy ötven tolvaj ezen a földön — olvassuk a város jegyzőkönyvében —, a bánki templomnál Pósalaki János nótárius uramat megverték, megvérezték és mindenéből kifosztották, s magukat kurucoknak mondták.“ Mi már ismerjük ezt a katonaszökevényekből alakult csapatot: ők csatlakoztak Zavadkánál Rákóczihoz, ők vívták ki a tiszabecsi győzelmet, — de Dobozi nem tudta hova tenni őket. Meg sem fordult elméjében, hogy Pikó Demeter huszárait az ő városából igazgatják.¹⁰⁴

Pedig Debrecen volt az egész Tiszántúlt behálózó szegénylegényszervezkedés legfontosabb góca. Alighanem Esze Tamás tette azzá. Mikor a hegyaljai felkelés után kiszabadult Szatmár vármegye börtönéből, „maga élelmét sóval való kereskedésre adván, jött ment Debretzenben“. A tiszaháti felkelés szervezése idején egy Mónay Pál nevű régi Thököly-tiszt a bizalmi embere a városban, de a készülő támadásról a kollégiumi diákok is tudnak. Zavadkáról Szász András tarpai molnár Sámuel nevű szolgáját küldte Mónayhoz: üzenjen a cserére a kuruc lovasoknak: itt az idő, húzódjanak a határ felé.¹⁰⁵

E csapatban azonban aligha voltak debreceniek, de volt Rákóczinak már a tiszai átkelés előtt egy debreceniekből alakult csapata is. A debreceni Szathmáni György így emlékezett meg a felkelés elején szerzett érdemeiről a fejedelemhez írt folyamodványában: „Miolta Isten Nagyságodat kihozta boldogul, azolta híven tehetségem szerint szolgálom, a debreceni sereggel elfogván a naményi révet.“ Hogy került ez a sereg Rákóczi mellé? A város jegyzőkönyvében erre is megtaláljuk a választ. A tanács július 12-én tárgyalta Nigrelli kassai generálisnak a város követei útján küldött üzenetét: „Önagsága keményen parancsolja, hogy katonákat Montecucculi uram mellé Munkácsra küldjünk, mellyet meg is kellett cselekedni.“ E csapat jórészt — 10 ember kivételével — nem a császáriakhoz, hanem a kuruc táborra ment.¹⁰⁶

¹⁰³ Egy keltezetlen (Debr. 17. étczaka) leveléből való idézet, (Károlyi-lt. Kuruc-kori iratok.)

¹⁰⁴ E csapatról a városi jegyzőkönyv jún. 1-i feljegyzése emlékezik meg. Pósalaki Károlyihoz és a fejedelemhez intézett panaszából megtudjuk, hogy azért bántalmazták, mert „a városhoz közel találván, őket tolvajságokért kergették“. A szegénylegények és a város ellentéte annyira kiélesedett, hogy Pósalakit 1704. szept. 26-án Pikó és Török megint félholtra verték. (A Károlyihoz intézett panasz szept. 26-án kelt, a Rákóczinak szóló dec. 22-én, L. *Károlyi-Oklevéltár*, V. 159—161. és Thaly-gyűjt. III. 94—98.) — Lovakat úgy szereztek, hogy Vámspércs táján megtámadtak „Havasalfölde felől göbolyt hajtó személyeket“, s vagy 30 lovukat elvették. (Nordermann-nak a 43. jegyzetben említett levele szerint.) — Debrecen alól Tarcalnak fordultak, „A tokaji postamesternek fejét vették; a feleségét is összevagdalták, az is eddig megholt, s a fián pedig két lövés esett“ — olvassuk Bajtay id. levelében. „Patak mellett sippal és trombitával mentek el.“ Azonban „az idők folyamán e csapat legnagyobb része levetközte a rablók vadságát, emberségesebbé és rendezettebbé vált, katonai rangokat érdemelt ki magának“ — mondja Rákóczi. (*Mémoires*, V. 47. — *Diarium*. — Thaly-gyűjt. II.) — Thaly téved abban, hogy a Tokajnál megjelenő kuruc csapat a munkácsi táborból kalandozott le a Tiszáig. (*Bercsényi-család*, II. 510.)

¹⁰⁵ Károlyi írja Önéletrajzában. (MK 1945. 113.) „Midőn üldözöbe vétetett: jóságát és családját Debrecen tájékára vitte.“ (Sz 1874. 321.)

¹⁰⁶ Komlósi Ferenc palotáshadnagy vicéje volt. Özvegy anyja élt Debrecenben. Folyamodványa keltezetlen, Rákóczi válasza 1705. máj. 24-én Egerben kelt. (O. L. Lynubus. Ser. I. fasc. 72—73.) — A harcra küldött debreceni seregre nézve I. a város jegyzőkönyvének aug. 9-i bejegyzését.

Debrecen plebejus rétegében a huszárok elvonulása után is folytatódott a kuruc agitáció. Esze Tamás debreceni emberei a fejedelem breznai pátensével „valami kolluviest akarván gyűjteni, s gyűlt is“, Dobozi az egyiket megfogatta, s Nigrellihez küldte Kassára. „Nem bújnám a bűniben“ — írta Pápai János Csákynek a szegény kurucról, de a sámsoni táboron már alighanem a főbíróról gondolkodott így.

Milyen nagy kár, hogy a Debrecen kuruckori történetére vonatkozó kutatás nem figyelt fel ezekre az egyszerű emberekre, akik — mint a kovász a tésztában — úgy élesztették a lassú mozgású városban a kuruc ellenállás szellemét. Ők az igazi kuruc hősei Debrecennek. Csak pusztá név számunkra Esze Tamás volutér-hadnagyának, Szabó Tamásnak a neve, pedig ő is egyike volt az első debreceni kurucoknak. Az ő folyamodványából is ide jegyzünk néhány sort: „Mihelt Felsőged — írja Rákóczinak — ebben a szegény magyar hazában bé lépett, ottan én is szegény nemzetemnek utolsó veszedelmét látván és szemlélvén, az igaz magyar vér én bennem is felbuzdulván, Felsőged derekán lévő fegyverét az én gyarló emberi voltomhoz képest erősíteni ígyekeztem, Felsőged számára hadat gyűjteni el nem mulattam, de már tellyességgel a sok lövések miatt elerőtlenedtem, meg nyomorodván, mindenemből is kifogytam“.¹⁰⁷

Töredékes adatokból így alakul ki előttünk a Rákóczi-szabadságharcba beleépülő, hódolni készülő Debrecen kettős arculata. A leleményes, lendületes és vakmerő plebejus Debrecené, és a másik: a szelmenetben hajló, szűkszavú, óvatos Debrecené. Az egyik vérével, a másik javaival támogatta a nagy nemzeti megmozdulást. Hiba lenne lekicsinyelni a vagyonával szolgáló patricius réteget, a kuruc szabadságháború nagyon sokat köszönhetett, különösen az első hónapokban, anyagi erőforrásainak, de még nagyobb hiba lenne észre nem venni — mondjuk — Sári Jánost, aki — midőn katonákat toboroztak Debrecenben a császári seregek számára — azt kiabálta a Péterfián, hogy „bár kurucokat szednének, én is egyike volnék azoknak“.¹⁰⁸

Mikor a főbíró elhatározta, hogy kimegy Rákóczihoz a táborra, már tisztában volt azzal, hogy erélyes és okos intézkedései mind kárba veszttek. Pedig sem Bécsben, sem Kassán nem vádolhatták tétlenséggel vagy nemtörődomséggel: mindent megtett a kuruc-veszély elhárítására. Mindjárt a tiszaháti felkelés hírére katonákat fogadott s a városban minden tized után négy gyalogost és három lovaszt állíttatott ki, de ezek csak a kurucok hadinépét erősítették. Hiába tiltotta el a jövő-menő emberek befogadását, Esze Tamás követői találtak szállást Debrecenben. S mit ért a céhek mustrája, a 700 fegyverfogható férfi, ha egynék sem volt kedve hadakozni? Őrei — minden kapun 8–10 ember — a belső rend fenntartására sem voltak elégségesek, nemhogy a védekezésre. Akarva-akaratlan városával együtt hódolnia kellett.

Mi folyt le Rákóczi és Dobozi között a sámsoni táboron, ez is olyan kérdése a tiszántúli hadjárat történetének, melyre részletes választ soha nem fogunk kapni, s az eredménnyel kell megelégednünk: a kuruc hadsereg nem vonult be a városba. A debreceniek fizetséggel vitték véghez, hogy a város alá ne szálljon.¹⁰⁹ A hagyományos debreceni politika és a kuruc sza-

¹⁰⁷ Személyi adatai 1706-ban: 40 esztendő, házas, debreceni, ott is született. Kedvéből jött a regimentbe. Azelőtt Esze Tamás hadnagya volt. (Károlyi-It. Kuruckori iratok.) — Keltezetlen folyamodványára Rákóczi 1708. febr. 29-én Tokajból válaszolt: tíz köből búzát rendelt számára. (O. L. Lymbus, Ser. I. fasc. 92—93.)

¹⁰⁸ Esetét Koncz említi id. munkájában.

¹⁰⁹ L.: Balogh István, *Debrecen hadiszolgáltatásai a Rákóczi-felkelés alatt*, Debrecen, 1935. (A debreceni tudományegyetem magyar történelmi szemináriumának közleményei. 5.) — *Extractus literarum* 29. July datarum, (Thaly-gyűjt. II, 150.) — Szücs azt írja (III. 718.) az 1736. évi városi jegyzőkönyvre hivatkozva, hogy „Debrecen város 25.000 forintnak aranyban és ezüstben II. Rákóczi Ferenc kezeihez egyszerre való lefizetése által váltotta meg magát, hogy a felkelésben ne legyen tettleges részt venni köteles“. L. erre nézve Balogh István megjegyzéseit értekezése 13. lapján.

badságharc érdeke összetalálkozott: Rákóczinak egy félig meztelen és jórészt fegyvertelen hadsereget kellett felruháznia és megfegyverésítenie, ezért kimélnie kellett az iparúzó Debrecent, mely hosszú ideig egyetlen magazinuma volt a kuruc hadseregnek.

Július 30-án Vajda Jakab, a fejedelem prefektusa, a városba jön „zászlókat, gunyákat és egyéb tábori eszközöket csináltatni“. Augusztus 1-én megérkezik Rákóczi parancsa is: vagy ezer fegyverest állítsanak ki, vagy annyi puskát és kardot adjanak. A debreceniek nem a fegyverkezést, a fegyvert választották. Jegyzőkönyvük ezt mondja a következő két napról: „A fegyverszerzés újabban szorosán megparancsoltatik, melyhez hozzáfogtunk, mivel ha ránk is a sok nép és ő keresi ki, több kárt teszen. A fegyverszerzésben szorgalmasan munkálódtunk és mind hittel, mind erőszakkal, mit hol találtunk, elszedtük és kiküldöttük.“ Végül is a sarc fejében 800 puskát, 6000 hajdúruházatot, 24 000 tallért adtak. S a sarc jórészét: 5000 köpönyeget és ugyanannyi kalpagot nem is a polgárok, hanem a közjük telepedett görög kereskedők szolgáltatták: „pro data iisdem gratia“; Rákóczinak és Bercsényinek is kedveskedtek valamivel: két „úri paripát, selyempaplanokat és portékákat“ adtak nekik.¹¹⁰

A patríciusok és plebejusok ellentéte újból élesen kitűnt augusztus 3-án, mikor Bercsényi — Diószegről jövet — gyalogságával megszállt a városban. A szenátorok és a polgárok megjegyezték maguknak ezt a napot, mert „a talpasság sok alkalmatlanságot cselekedett, házakat felvert, dúlt, prédált, lövöldözött, szitkozódott, káromkodott, fenyegetőzött, *kiváltképpen a városunkbéliék*, kik kurucokká lettek. Ha idő leszén valaha neá, méltó néme-lyikről megemlékezni.“ A patríciusokon garázdálkodó plebejusok nevét nem jegyezte fel a város nótáriusa, nekünk mégsem egészen ismeretlenek: nevüket írva találjuk Esze Tamás ezredének kompániáiban.¹¹¹

7. A hajdúvárosok meghódoltatása nem ment olyan könnyen, mint Debrecené. Pedig a határon, a klimieci táborban, „a tiszántúli nép titkos követségében“ a jászokkal és a kúnokkal együtt ott voltak a hajdúvárosok követői is. Az Emlékiratok e tudósításából azonban nem tűnik ki, hogy vajjon a bihari apró hajdúvárosok emberei voltak-e, vagy pedig a szabolcsmegyei nagy hajdúközösségek: Böszörmény, Nánás, Dorog, Hatház, Vámospércs. Szoboszló és Polgár követői?

A hajdúk az erdélyi fejedelmek alatt szabad emberek módjára éltek, földesurat nem ismertek, csupán fegyverrel kellett szolgálniok: a nagyváradi várból elhangzó három ágyúlövésre tizezer emberrel vonultak Erdély fejedelmének kardja alá. Kiváltságos állapotuk azonban ekkor már a múlté volt, s mind a bihari, mind a szabolcsi hajdúságnak elég oka volt a panaszra és felzúdulásra is. A bécsi udvari kamara a bihariakat egészen leszorította a jobbágságra. 1700-ban elrendelte összeírásukat, mert a császár javára nem adtak jövedelmet. Megvizsgálta a hajdúk jogállását is, s arra a következtetésre jutott, hogy „a törvénytelenül uralkodó erdélyi fejedelmek korában“ szerzett privilégiumuk nem hagyható meg „a hajdúvárosok tehát a császár öfelsége javára ismét gyakorlatilag lefoglalandók és mind a tized megadá-

¹¹⁰ Debrecen szolgáltatásaira nézve l. még: a) Stepney jelentését aug. 8-ról (AR II. o. I. köt. 26—27.), b) Dévay levelét Dul Mihályhoz aug. 5-én (Thaly-gyűjt. II. 165.), c) A gyöngyösi bírák aug. 6-i tudósítását (U. o. II. 166.), Palugyay jelentését (*Bercsényi-család*, III. 27.)

¹¹¹ Esze Tamás ezredében az 1706. márc. 13-i szurdoki mustrán 52 debreceni katona van, ez a kimutatás azonban az ezredet már zilált állapotában tünteti fel. Debreceni a hatodik kompánia vicehadnagya: Ungváry János 36 éves és a 12. kompánia furirja: Kőrösy János 30 éves. (Károlyi Sándor tiszántúli generális mustrakönyve 1706-ból. Károlyi-lt.) — Mivel Debrecennek a kuruc szabadságharcban nem volt katonai állítási kötelezettsége, az önként katonáskodók névsorából alighanem meg lehet rajzolni a kuruc Debrecen képét.)

sára, mind más uradalmi járandóságok, taksák megfizetésére a többi alattvalók módjára kötelezendők¹¹².

A szabolcsi hét hajdúváros privilégiumait a császár még elismerte, de a bihariak esete után a jövőtől ők sem várhattak sok jót.¹¹³ Összeírásukból a hajdúság pusztulásának elszomorító képe rajzolódik ki, hasonló ahhoz, melyet már Biharból ismerünk. Bocskay 15 254 hajdúvitézt telepített le a hét hajdúvárosba, a lajstromok most mindössze 982 családfőt mutattak ki, ezek közül is 9 beköltözött nemes, 284 pedig szabados. Tegyük fel, hogy minden családban volt két fegyverfogható férfi, e számvetés szerint 1694 hajdúra, mondjuk 2000-re számíthatott a kuruc felkelés. Hogyan ígérhettek volna 2000 lovasból és 6000 gyalogosból álló sereget Rákócziak?¹¹⁴

Semmit sem ígértek, mert eleintén nem is akartak felkelni a szabadság mellett. A Rákóczi-korabeli hajdúság már csak árnyéka volt Bocskay híres hadinépének, amelyről Illésházy István így emlékezett meg: „Ez világnak történelmét olvassák fel, soha ilyen hadat nem olvasnak“. Számban és anyagiakban megerőtlenedtek. „A török háború költségeihez a hajdúvárosok 300 000 forinttal járultak és két esztendő alatt valami 2000 embert rabolt el a tatár közülök“. Erkölcsiségük nem volt valami magas, változatos történetük során többnyire ott harcoltak, ahol többet ígértek nekik, s haditényeiket rendszerint hosszas alkú és pontos megállapodás előzte meg. Települt állapotukban, a békés évtizedek alatt katonai értékük is mélyen alászállott: össze sem lehet vetni őket az erős nemzeti öntudatot hordozó, harcrakész bihari és beregi felkelő paraszttal. Rákóczi is megfigyelte hanyatlásukat és okát abban ismerte fel, hogy „a hajdúvárosok első alapítóinak szándékát nem minden korban követték és a városok lakóit szigorú katonai fegyelemben nem tartották“. A kurucvilágban véghezvitt cselekedeteik sem valami dicsőségesek, nem volt harca lelkesítő kuruc hagyományuk. Az első kuruc támadás nagy csatája 1672-ben Györkénél a hajdúk árulása miatt veszett el. Dicsélen volt negyedszázad múlva a Rákóczi-szabadságharcot megelőző utolsó haditénykedésük is: a hegyaljai felkelőket, akik nagy reménységgel fordultak feléjük, készek voltak hátbatámadni. A tiszaháti felkelők nyilván nem is nagy bizalommal viseltettek irántuk, s ha mégis arról értesülünk, hogy Esze Tamás társaságában az első kurucok között hajdúvárosbeliek is vannak, ez ne tévesszen meg bennünket: nem az egész hajdúság képviselői. Amikor pedig azt olvassuk, hogy „zászlóstudul jönnek-mennek“ a kurucok között a sámsoni táborban, ez nem harci készségük, hanem inkább alkudozó készségük bizonyítéka.¹¹⁵

A fejedelem — úgylátszik — Bercsényit bízta meg a hajdúvárosok megnyerésével. Nem volt könnyű dolga, nem is boldogult mindjárt velük. Pedig már a tiszai átkelést követő napokban megjelent Böszörménynél néhány zászlóalja kuruc, s „a hajdúvárosokra is megüzenték, hogy hódoljanak, mert ha nem, mind tüzzel-vassal rajtok lesznek“.¹¹⁶ Meghódolásuk is jórészt kényszerítésre történt, s nem is vérontás nélkül, fegyverfogásról pedig hallani sem igen akartak. Egyéb adatokkal összevetve teljes hitelűnek látszik az a

¹¹² L. Mezősi id. munkájának 208—213. lapját.

¹¹³ Feljegyzés Debrecen város jegyzőkönyvében jún. 24-én arról, hogy a Szepesi Kamara utasítására publikálták a hajduk régi kiváltságait elismerő 1702. okt. 17-i királyi rezolúciót.

¹¹⁴ Az összeírás eredményére nézve I. Barcsa János, *Hajdu-Nánás és a hajduk történelme*. (Hajdunánás, 1900.) 51. — Az ígéretet Thaly említi: *Bercsényi-család*, III. 21. — A hajdúság Rákóczi-kori valóságos hadi erejére nézve tanulságos megtekinteni a Károlyi mustarkönyvében található összeírást. (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 435.)

¹¹⁵ Rákóczi és a hajdúvárosok első érintkezésére Csáky júl. 29-i levelében találunk utalást: „A hajdúvárosiaknak volt követjük Rákóczinál“. (Thaly-gyűjt. II. 146—147.) — *Extractus literarum* 29. July datarum. (U. o. II. 150.)

¹¹⁶ Ordódy György említi júl. 22-i levelében. (U. o. II. 143.)

tudósítás, amely így számol be a hajdúvárosok csatlakozásáról: „Bercsényi a hét hajdúvárost magához hódította. Az egy Szoboszló opponálta vala magát, az oppositioért sokat közülük lekoncoltak és meg is öltek, úgy osztán ez is kintelen lévén vele, hozzájuk állott”.¹¹⁷

Vonakodásuk, alkudozásuk miatt Rákóczi kénytelen volt előnyomulását megszakítani, s visszafordulni Debrecenről Kálló ostromára. „Különféleképpen sürgettem a hajdúvárosokat fegyverfogásra — mondja Emlékirataiban — de nem tudtam őket rábeszélni. Csak úgy mutatkoztak hajlandónak, ha elfoglalom Kállót. „Így hát meg kellett kockáztatni ezt a vállalkozást és inkább bekeríteni, mint ostromolni ezt az erődítményt.”

A fejedelem kedvetlenül indult Kálló alá, mert nem voltak ostromszerei és várostromhoz értő katonái, szekercés paraszttal ment várat venni. Döntését még sem volt oka megbánni, Kálló ostroma szép mozzanata a tiszántúli hadjárat történetének, s hasznosnak is bizonyult.

Július 28-án indult meg a vár alá. A homokbuckák védelme alatt tábort ütött s megszemlélte az erődítményt. Kálló négy bástyájú régi vár volt, alatta húzódott a palánkokkal kerített város. Őrsége, a lakosokon kívül, negyven német katonából állott.¹¹⁸

Rákóczi nem akart sok időt veszíteni Kállónál, ezért elhatározta, hogy ötszáz emberét rohamra küldi. Vitézeinek nagy harci kedvében gyönyörködve jutott erre a nem sok sikerrel kecsegtető döntésre. Este volt már, de katonái megfogadták: nem térnek pihenőre, egész éjszakán át harcolni fognak. Táborában már diószegi csapatok is voltak, s ezek „olyan dühhel rohanák meg az erőd kapuját, mintha fejszecsapásokkal akarnák bevenni” Kállót. „Ennek a vállalkozásnak semmi eredménye nem volt” — mondja Rákóczi, aki két változatban is reánk hagyta az ostrom leírását.¹¹⁹ A kuruc szabadságharc történetében azonban később is találkozunk olyan rohamokkal, amelyek összeomlottak a falakon, s mégis a vár meghódolására vezettek, mert az ellenségnek nem volt kedve megvárni még egy támadást. A diószegiek vitézsége sem volt egészen hiábavaló: a védők, rohamuk láttán, gondolkodóba estek. A fejedelem ágyúhíján tüzes nyilakhoz folyamodott. Jutalmat ígért lengyel katonáinak, ha felgyújtják a bástyához közel levő városi házakat és istállókat. Egy ház tüzet is fogott. Ez a hamar eloltott éjszakai tűz adott

¹¹⁷ Dul Mihály júl. 29-i leveléből vett idézet. (Thaly-gyűjt. II, 148—149.) A szécseényi ferences concionator hozta hírrül Kassáról; alighanem a tokaji kém híradása alapján. — Érdekes, hogy Rákóczi 1707. jan. 6-án kelt pátensében, amelyben Szoboszló városát „magyari vitez bátorságú indulatjok levetkezésével” vádolja és fegyverkezésre szólítja, ezeket írja: „Mely bátor vitez szivvel, felesége s gyermeki elhagyásával és a kegyetlen igaznak nyakárul való letétel szabadsága megnyerése és az istentelen nemzetben való méltó bosszuállás kedvéért minden javaihoz való ragaszkodásnak félrevetésével mindjárt első indulásuk kezdetén indult kik hűségük közül fegyverét fegyverünkkel összekötöni és nemzetséges ellenségünk ellen az óhajtott szabadsáért velünk együtt kikelni — nyilván vagyon mindenek előtt.” (Révész Imre. *A megomlott magyar szöfűzés egy kitért példája a múlt század elejéről. Sárospataki Füzetek.* 1865. 374—376.) — Magyarazatra szorul a szoboszlaiak fegyverkezésének a többi hajdúvárosétól eltérő rendje is: Szoboszló két zászlóalja katonát állít, holott más helyeken a hajduk „viritim” kelnek fel. (L. Rákóczi okt. 31-én kelt pátensét a hajdúvárosokhoz: Komáromy András, *A szabad hadjuk történetére vonatkozó levéltári kutatások.* Bp., 1898. Értkezések a történeti tudományok köréből. XVII. 6.)

¹¹⁸ Kálló: a vár és a város Sischa Lukács készítette (1665.) alaprajzát és képeit I. a *Magyarország Vármegyei és Városai* c. sorozat Szabolcs vármegyéről szóló kötetében.

¹¹⁹ *Mémoires*, V. 59—60. — Továbbá Bonnac lengyelországi francia követnek aug. 2-án írt levelében. (Thaly idézi a *Bercsényi-család* III. 23. lapján.) — Kálló megvételeiről adatok találhatók a következő levelekben: a) Dul Mihály Kohárynak júl. 29-én (Thaly-gyűjt. II. 148—149.), b) A gyöngyösi bírák Dulnak aug. 6-án (*U. o.* II. 166.), c) Dévay Pál Dulnak aug. 5-én (*U. o.* II. 153.), d) Trnka relációjában. (*U. o.* II. 154.) Emliti Stepney aug. 8-i jelentése is. (AR II. o. II. köt. 26.) L. még Debrecen város jegyzőkönyvében: júl. 29—30.

alkalmat Kálló magyar lakosainak arra, hogy a német őrség parancsnokát megadásra kényszerítsék. Rákóczi elfogadta Eckstein János hadnagy kikötését, hogy lefegyverzett katonái élén karddal az oldalán vonulhat el Tokajba. Aztán mégsem élt a kapituláció során kivivott jogával: valamennyi katonájával a kurucok közé esküdt.

Kálló megvételének sok hasznát látta a fejedelem. Örült a negyven német katonának is, megbecsülte bennük a tanult és tapasztalt hadakozókat s arra igyekezett már az első időkben is, hogy egy reguláris ezred képződjék körülöttük. Nem értett egyet kurucaival, akik görbe szemmel néztek a soraik közé kerülő németekre, s azon a véleményen voltak, hogy „a német pénzért az ördögöt is szívesen szolgálja”; morogtak is: „a németet a magyar immár nem szidhatja”.¹²⁰ Mint később, 48-ban, a szabadságharcon ekkor is voltak hűségese német bajvivői: Ecksteinből vitéz kuruc ezerskapitány vált, s hat esztendő múlva vértanúságot szenvedett Rákóczihoz való hűségéért.

Kálló megszerzése magyar katonasággal is növelte a kuruc tábor. A vár és a város katonaelemeit Bozóky Pál kállói postamester szervezte meg. Nemsokára a kállói lovasok élén vitézkedve, mint ezerskapitány tette le életét a kuruc győzelemmel végződő bélfenyéri harcon. A lakosoknak itt is részük volt a gyorsan lezajló várvételeben. Rákóczi azért engedte meg, hogy a maguk hatonáiból adjanak őrséget a várba.¹²¹

A kurucok igazi nyeresége mégis az a négy ágyú volt, amit a várban találtak. Ekkor alakult meg a kuruc tüzérség. Kálló volt — Debrecen mellett — a puskaporkészítéshez szükséges szabolcsi salétromtermelés központja s Rákóczi személyes gondoskodása révén salétromipara gyors fejlődésnek indult.

„A hajdúvárosok katonasága rögtön Kálló bevétele után kibontotta zászlait” — de megmozdulásukban nem volt sok köszönet, mert nem lelkesedésből fakadt, hanem a vállalt kötelezettség teljesítése volt. A hajdúk — legalább is eleinte — kényszeredett, „muszály” kurucok voltak, akiket Rákóczinak folyton nőgatnia kellett. A személyes felkeléstől még hónapok múltán is vonakodtak. A fejedelem a tiszántúli hadjárat végén így ír róluk: „Viritim insurgálván táborunkba be nem jöttek, egyéb iránt is a közzónak előbb mozditásában velünk s többiekkel együtt nem foglalatoskodnak” — pedig már kaptak „egy néhány parancsolatot”. Csak fenyegetéssel tudott velük valamennyire boldogulni: „Hadaink közül ki küldvén, ami rajtok esik, magoknak tulajdonítsák, s másként is privilegiumokban csonkulást szenvednek”.¹²² De azért félév múlva még mindig azt állapítják meg róluk, hogy a „hajdúvárosaik urunk parancsolatjának sem engedelmeskednek”.¹²³

¹²⁰ A magyar és a német katonaság viszonyára a kuruc hadseregben Forgách Simon tábornok világított rá Kolozsvárról 1705. febr. 12-én Rákóczinak írt levelében. (O. L. Missiles.) V. ö. *Két szegénylegény egymással való beszélgetése* c. tanulmányommal: IT, 1949. 254—262. — Eckstein 1709-ben Veszprém várának parancsnoka lett, a vár kapitulációja után Heister császári tábornok lefejeztette.

¹²¹ *Diarium*: szept. 15. — Rákóczi Kálló lakosait Tokajból dec. 23-án kelt rendeletével az élelmezési terhek alól felmenti, „minthogy Kálló várában más praesidiariusok helyett magokat interteneálják”. (TT 1909. 152.)

¹²² L. a fejedelem okt. 31-i pátensét a 117. jegyzetben említett helyen. Ebben azt írja, hogy „már egynehány parancsolatunkat bocsátottuk hűségtekre”, ezek nem ismeretsek, de valószínűleg közülük való a keltezetlen „Tisza mélyéki hajdú városokra írott patens, hogy táborban jöjjenek”. (Prot. Exp. 16.) „Harmad napok alatt Lajos Gergely hivünk mellé fel üllyetek és ide táborunkba bé jöjjetek, sőt akárki seregben állott volna valamely közületek, onnan eljőjön és régi szokás szerint minden helység külömb külömb seregekben jöjjön előnkben; külömben valaki cselekszik közülötök, zászlós hadakat küldünk reája.”

¹²³ 1704. máj. 24. is a „7. hajdúvárosiaknak parancsolva volt, hogy domatim s viritim insurgáljanak”. (AR I. v. I. köt. 349.)

Kálló meghódítása szépen zárta le a tiszántúli hadjárat július hetedikével kezdődő s a hó végéig tartó első szakaszát, mely mindvégig sikerekben gazdag hadmenet volt. Vereség sehol sem érte Rákóczi fegyvereit. A kuruc költészet egyik legszebb terméke, a *Rákóczi Ferencz buzgó éneke* megragadóan fejezi ki a fejedelem örömét Kálló megvételekor.¹²⁴ A szabadságharc fiatal vezére vallomást tesz benne küldetésének hitéről, a nép szenvedéseinek átérzéséről, s a maga önfeláldozó elhatározásáról, midőn — egy régi irodalmi hagyomány hatására — népét a szenvedő Izraelhez, magát a szabadító Mózeshez hasonlíttja:

Jól tudod oh Uram, szándékát szívemnek,
Ez buzgó énekem nyujtom fölségednek.

Fordicsd el áltolam hazámnak ostorát,
Sok időktől fogva sok nyomoruságát,
Fordicsd már örömré nagy szomorúságát,
Választott népednek add meg szabadságát.

Nyilván tudom Uram, hogy engem választál,
Édes nemzetemnek mint Moysést alátál.

Lám Vöröstengeren néped általhoztad,
Téjjel-mézzel folyó földre szállítottad,
Sok nemzetek ellen őket oltalmaztad,
S a Kánaán földre végre bėjuttattad.

Kardom fölkötöttem Uram, szent nevedben,
Népemet vezetem szép rendelt seregben.

Gondolám verseim szép Lengyelországban,
Azután leírom, jutván az határban,
Szép hazámban lévő vég-Kálló várában,
Ezer hétszáz után jutván harmadikban.

8. Rákóczi „szép rendelt sereg“-éről szeretnénk még néhány szót szólani, mielőtt áttérünk a tiszántúli hadjárat következő fejezetére. E vers is arra világít rá, amit más adatokból is tudunk, hogy a fejedelem a népből támadó hadseregét még nem nézte olyan keserű tárgyilagossággal, mint később — szabadságharcára visszatekintve — az emigrációban. Katonái között élt, osztozott sorsukban, türelemmel nevelgette őket, s még frissen élt szívében a remény, hogy a gyarló, de példátlanul lelkes népfelkelésből ki tudja fejleszteni a nagy célhoz méltó nemzeti hadsereget.

A sámsóni és a kállói kuruc tábor képét kémjelentések hagyták reánk. Rákóczi táborait bárki könnyen megjárhatta, hiszen naményi pátensében maga a fejedelem parancsolta meg, hogy aki hadra hívó szózatáról tudomást szerez, három napon belül jelentse be magát. Messzi földről is jöttek emberek hűségüket bizonyítani, s oltalmukra protekcionális-levelet kérni. A kancellária nem is győzte a rengeteg írást, s a debreceni városi nyomdában űrlapokat készíttetett. Augusztus elsején már nyomtatott oltalomlevéllel látta el a pinkóciakat. Így jött létre a hivatalos nyomtatványokban gazdag kuruc szabadságharc első sajtóterméke.¹²⁵

De nem mindenkit hozott a buzgalom a táborra. Sokan csak kíváncsiságból „Rákóczit látni“ jöttek, vagy megbízott kémei voltak a kurucok mozdulatait és szándékait puhatoló császári helyőrségeknek, vármegyéknek és városoknak. Rákóczi az első időkben nem büntette meg a kémszolgálatra kényszerített vagy felbújtott parasztokat, hanem igyekezett őket is beállítani a kuruc propaganda szolgálatába.

¹²⁴ L. a 19. jegyzetet.

¹²⁵ O. L. Személyek szerinti iratok. (1945-ben elégett.)

Wildenhain tokaji kommandáns egy parasztot küldött át a Tiszán, „aki elmenvén a reája bizott dolgoknak megtekintésére, az istrázsa megfogván, vitte Rákóczi Ferenc sátorában; ott meg is vallotta, hogy ő megkémteni küldetett“. A fejedelem Melíthhez küldötte a rabot. Ott „az új támadásbeli seregeket a velel lévő ágyukot megmutatták néki, s békével vissza bocsátották“.¹²⁶

Ez a kém, „amint szemleinek circalmával felvehette“, hatezer emberre becsülte Rákóczi seregét. Ez a szám megegyezik az angol követi jelentésekben található adatokkal. „Egy szavahihető emberséges ember“, akit Tiszafüredről kémségben küldtek a kuruc táborba,¹²⁷ „csak azért, hogy mennyen bizonyosan végire: kicsoda, hol és mi formában“ legyen, tizezer emberről beszélt: „vagyon lovása, gyalogja circiter kilencezer, s öt compania nilas kozákja“. Ez a szám sem magas, ha tekintetbe vesszük az Emlékiratok amaz adatát, hogy a tiszai átkelést követő napokban a kuruc sereg nyolcezer főből álló hadtestté növekedett, mégis — más adatokkal összevetve — ezt kell hitelesnek tekintenünk a fejedelem mellett levő katonaság létszámára nézve. Mert gondolnunk kell arra is, hogy a kuruc hadsereg már nem egy táborban van, hanem a hadviselés érdekei szerint szétagazódott: a portyázó csapatokon kívül Beregben egy sereg a munkácsai várra vigyáz, a Tisza-vonalán is Tokajjal, Egerrel és Szolnokkal szemközt kuruc lovasok őrködnek, sőt már át is csapnak a túlsó partra. Bóné felkelőinek is csak egy része kapcsolódott még a főszereghöz.

A létszámot azért sem lehet pontosan megállapítani, mert egy alakulóban levő hadseregről van szó, amelyben szinte naponként megjelenik egy-egy nevesebb tiszt körül egy új regiment magja. Éppen ezért tanulságos egy pillantást vetni gyarapodásának módjára is. Már említettük, a naményi átkeles után milyen buzgón seregett a nép Rákóczihoz. Nem egyes emberek jöttek, a kuruccá-létel a faluközösség rendjében megy végbe. Néhol egy jóbeszédű és bátor ember „köti fel a falu nevében a harangot“, s biztatja fel a parasztokat a kurucságra. Egy latin című szép vers, az *Expressio allegorica*,¹²⁸ egy kuruc agitátor beszédét foglalta strófákba:

Már ideje, hogy felszerkenj,
Puskát, kardot rozsdától fenj,
Dobszóra, ülj lóra!

Bizony régen, hogy már aluszol,
Hideglelés nélkül vajuszol.
Megemésztett a porció,
Nincsen benned már semmi jó.
Hol híred s fegyvered?

Ne hagyd magad, kérlek, ily lágyon,
Mít heversz honnyodban csak ágyon?
Kapádból is csinálj fegyvert!
Lám országod termett embert.
Ébredjél, s ne késsél.

¹²⁶ L. a 85. jegyzetben említett levelet.

¹²⁷ A gyöngyösi bírák aug. 6-án ezt írják Dul Mihálynak: „Bizonyos embereink lévén a Tisza mellé küldve, tettek bizonyos relatiót: hogy szava hihető emberséges ember, kit magunk is alkalmasint ismerünk, Füredről kiküldetvén praecise csak azért, hogy mennyen bizonyosan végire, kicsoda, hol és mi formában egyen, valóságosan közikbe menvén, találta...“ Dévay Pál aug. 5-i leveleéből. Tudjuk, hogy „protectionalist volt Rákóczinál“. (Thal-gyűjt. II. 165—166.)

¹²⁸ L. a 42. jegyzetet.

Máshol a felkelő parasztság választ magának előljárót úgy, amint az Diószegen is történt: „Mikor megindultunk, mink akkor emeltünk volt magunk között egy hadnagyot”.¹²⁹ „A táborba sereglett nép maga választotta vezéreit. „Kanászok, gulyások, borbélyok, szabók parancsnoksága alá álltak, a szerint, hogy kinek a bátorságát tartották legtöbbré. Így jöttek tömegesen és bandákban.“ Mindenütt csoportos vonulásokról olvasunk: „A parasztság főtál megyen.”¹³⁰ A tiszti rangot tehát kezdetben a nép adta. A fejedelem nem sokra becsülte az ilyenfajta tiszteket, de velük kellett megelégednie: „Veszélyes, sőt lehetetlen lett volna felváltani ezeket és nem is lehetett volna jobbakat találni a helyükre“. Bátorságban és jóakarásban sokszor példát mutattak a tanult katonáknak is, de parancsolni nem tudtak, mert katonáiktól függtek, s ha azok kedvetlenek voltak, nem tudták harcra vinni őket. Rákóczi katonái érdekből is kívánta a nemesség csatlakozását, azt remélte, hogy legalább a magasabb tiszti rangokat olyan emberekkel tudja betölteni, akik Thököly hadjáratai alatt és a török háborúban a hadakozás elemeit elsajátították.

Népfelkelés növelte meg Rákóczi seregét tízezres tömegre, de — amint ezt a gyulai pátens tárgyalásakor láttuk — ahogy nőtt, úgy növekedett meg fegyelmezésüknek gondolja is. Sok kuruc csapat be sem jelentette magát a táboron, s ahelyett, hogy beiratta volna magát a seregbe, külön akciókba kezdett. E fluktuáló tömeget fel kellett gyűjteni és hadi rendbe kellett szervezni.

A kuruc hadseregnek kezdetről fogva voltak hadgyűjtő hadnagyai, akiket Rákóczi „elébb-elébb küld a hadaknak szaporítására“ és a vagabundus elemek összeszedésére. E nehéz feladat teljesítésére csak „becsületes, hazájukat szerető hadnagyot“ küldhettek ki az ezereskapitányok, „ki is a vele levő hadat jó disciplinában tartván, a szegénység prédálására okot nem szolgáltat, sőt minden panasz nélkül, ott, ahol jár, a hadgyűjtésben munkálódik”.¹³¹

Magukat a fejedelem írásával igazolták. A hadgyűjtő hadnagyok pátense a kuruc felkelés második nyomtatványa.¹³² Mivel csak egyetlen példánya maradt fenn, érdemes idézni: „Adjuk tudtára mindeneknek, valakik ezen pecsétes levelünket látták s olvassák, vagy olvasni hallják: Hogy mivel édes hazánkban illy elviselhetetlen inségből való felszabadítására feles haddal és segítő seregekkel jöven, s indulván, semmit az édes hazánk régi szabadságának helyben állításánál egyebet előttünk nem viseivén, azért ezen levelünk mutató hiteles emberünket küldöttük és bocsátottuk fegyverviselő, édes hazánk szabadságát ohajtó igaz magyaroknak csoportra való gyűjtésére. Így érvén édes hazánk szabadulására való igyekezetünket, kiki az igaz magyarságtul viseltetvén, igyekezetünket segítse, s parancsolatunk szerint kiki fogjon fegyvert s hozzánk gyülekezzék valahol táborunknak hírét hallja. Városi s falusi bírák pedig meg ne merészeljék próbálni, hogy legkisebb háborgatással is légyenek hívünkhöz, mert különben ha mi hamisságban tapasztaltnak, életet, fejet vesz el, s jószágok prédára hanyattatják.“

A falvokról származó tömeg jó nyersanyaga volt a kuruc hadseregnek, de még — hosszú évek munkájával — formálni és alakítani kellett. Kész katonákat a volt végvári eleméből kapott. Egy július 29-én kelt levelében Csáky

¹²⁹ L. a 39. jegyzetet.

¹³⁰ Csáky júl. 29-én Barkóczynak. (Thaly-gyűjt. II. 146—147.)

¹³¹ L. Rákóczi levelét Orosz Pálnak: Majtény, szept. 6. (Thaly-gyűjt. XXVIII. 372.) — Néhol hadfogadásról is olvasunk. Bajtay júl. 30-án ezt írja Dulnak: „Senkit sem bán-tanak, ... s az hadat is pénzen, franczia tallérokon és aranyokon fogadgyák“. (U. o. II. 151—152.) — Még érdekesebb Dul tudósítása aug. 25-én Szécsényből Kohárynak: „Esett fülemben oly hír is, hogy a Tisza mellett némely kurucok Nagyságod számára fogadgyák a hajdút, kik mind edgyik kurucok; ez honnét esett, nem tudom.“ (O. L. Törzsanyag. 167/1703 b.)

¹³² Fogalmazványa: Prot. Exp. 53.

ezt írja a kuruc tábor gyarapodásáról: „Somlyai, kállói, károlyi és más helyeken letelepedett katonaság s hajduság seregestől mennek hozzájuk“. Kálló ostrománál „szatmári és szentjóni seregek“ is voltak.¹³³ E Bóné-formájú, 40—50-es években járó harcosok alkották a kuruc tiszti- és altiszti kar másik rétegét.

A parasztruhás, szedett-vedett fegyverekkel, jól-rosszul felszerelt kuruc ezredek között a külső dísz a lengyel segédcsapatok¹³⁴ adták Rákóczi táborának. Jelenlétük hitelesítette a tömegek szemében a külföldi segítségről szóló nyilatkozatokat, s ők foglalkoztatták a nép fantáziáját. A tiszafüredi kém azt állította, hogy a sámsoni táboron „vagyon magyar nemzetet kívül hét ezerig való litvánus, mindeniknek lévén külön-külön egy-egy zászlócskája“. Valójában legfeljebb tízedrész ennyi lengyel segédcsapatról beszélhetünk. A debreceni sarc után előnyösen változott meg a tábor képe, a jobb ruha és a több fegyver katonásabbá tette.

A katonák ebben az időben még nem kaptak zsoldot, s csak a préda volt a jövedelmük. „Közöttük szabad nyereség vagyon, de csak ellenségébül.“ A lerongyolódott, elszegényedett parasztvitézek kívánták a zsákmányt, s hajlamok voltak arra, hogy tágan értelmezzék az ellenség fogalmát: ellenség mindenki, aki még nem tartozik közéjük. A tábor sokszor vásárhoz hasonlított, mert „ki s bé járt hozzájuk a népség vásárolni, senkit nem bántottak“.¹³⁵

A ruházaton és a fegyverzetten kívül még egy igen nagy gondja volt a kurucoknak: a lovasítás. Olyan kuruc vitéz nem sok akadt, még a jobbágyok közül sem, aki önként és szívesen vállalta volna a gyalogos szolgálatot. „Közmondás volt, hogy csak a kutya jár gyalog, s arra való az állat, hogy az embert hordozza.“ Ezért, ahol csak teheték, ráestek a ménesekre. A kurucok — olvassuk egy levélben — „igen bosszankodnak aféle ménesben lévő jóforma lovakra“. A kóborló katonák is fegyver- és lókeresés színe alatt prédálják fel az udvarházakat. Rákóczi pátensben tiltotta el a lófogdosást, mondván, hogy „sem edszer sem másszor patens leveleink nem adattattak ki, melyben azon fegyver s ló vitelt egytallyában megengedtük volna“¹³⁶ — rendelkezésének azonban nem lehetett fogamatja, mert ellentétben állott a hadsereg érdekével. A rekvirálás volt az egyetlen lehetőség lovasregimentek alakítására.

Egy császári forrásból eredő kimutatás szerint hat lovas- és négy gyalogezrede van Rákóczinak ebben az időben.¹³⁷ Buday István, Majos István, Majos János, Bóné András, Szűcs János és Pap Mihály lovasregimenteket, Esze Tamás, Kis Albert, Kos Mihály és Gödény Pál gyalogosezereket vezérlelnek. E jegyzék azonban aligha teljes, hol vannak például Ocskay László Borbély Balázs, hiszen mind a ketten ezereskapitányok már.

A tíz ezredes közül négy a tiszaháti parasztfelkelés hőse. Esze Tamás, Kis Albert és Pap Mihály már ott voltak azon az erdei tanácskozáson is, ahol a felkelők Rákóczi hazahívását elhatározták. Majos István a munkácsi támadáskor lett híres emberré: ő ölte meg a fejedelem életére törő Quirini

¹³³ L. a gyöngyösi bírák említett levelét.

¹³⁴ U. o. — Viszont Dévay csak „öt compania nilas kozák“-ról beszél. — A tokaji kém beszámolóján sem tudtak eligazodni: Rákóczi seregének „nagyobb része magyarokból áll, más részét nem tudta mondani, micsoda rendbeli nemzet. Cassán némely emberek vélekednek, hogy vagy litvanus, vagy svccus; ezek vasasok“.

¹³⁵ Csáky ugyan ezt írja Barkóczynak szóló júl 24-i levelében: „Nem tudom a pénzt hol veszi“ Rákóczi, „de taliter qualiter hétezer fizetett hadainak“. (Thaly-gyűjt. II. 144—145.) — A zsákmányolásra nézve: „Akinck protectiojok találatik, semmijét sem bántják, akinek nem, mindenét elpraedállják“. (Extractio literarum 29. July datum. U. o. II. 150.)

¹³⁶ *Mémoires*, V. 155. — Ordódy György írja júl. 22-én Egerből. — „Némellyeknél három kantár is vagyon, ugy keresik a lovakat“. (Thaly-gyűjt. II. 143, 150.) — Rákóczi rendelete szept. 18-án kelt. (O. L. Lymbus, Scr. I. fasc. 67.)

¹³⁷ *Diarium*.

vasaskapitányt.¹³⁸ Íme, már testvére is a kurucok között van. A Majosok — Pap Mihály is — nemesemberek voltak, a Majos-névre azonban még a régi kurucok is tisztelettel gondoltak, mert negyedszázaddal korábban nem volt dühödtebb kuruc hadnagy Majos Ferencnél, aki alighanem apja volt a két ezredesnek. Cobb kassai generális „tolvaj, istentelen, hamis, országpusztító, ördögi praktikájú, tekeletlen“ latornak titulálta pátenseiben.¹³⁹ Bóné Andrást, Gödény Pált és Kos Mihályt a bihari felkelésből ismerjük, akkor tűnt fel az új kurucok soraiban a legöregebb kuruc lovastiszt, a vén Szócs János, aki már az első kuruc támadásoknál is ott volt.

Új név Buday Istváné. Előkelő nemes úr, Bihar vármegye alispánja. Debrecenből ment hódolni Rákóczihoz a sámsoni táborra, s a fejedelem mindjárt udvari kapitánnyá s a hajdúk főkapitányává tette.¹⁴⁰ Íme, itt az első adat arra, hogy Rákóczi testőrezredet szervez maga köré, s kezdi kialakítani udvarát. A tiszafüredi kémnek feltűnt, hogy „sok derék ember nagyon“ a kurucok között, „sok vármegyék tisztjei“-n kívül névszerint említi a Thököly-világban jól ismert Orosz Pál,¹⁴¹ tekintélyes birtokosnemest, akit már a hegyaljai felkelők is vártak maguk közé. Ő is ezredesi rangot kapott, s miként Buday, később ő is tábornoka lett a nemzeti hadseregnek. Íme, megindult a nemesség csatlakozása. Csáky is arról számol be egyik levelében, hogy „a Tiszán innen levők nemese is jobbra odament — a kuruc táborra — úgy Bereg és Ugocsa is“. A változást jelzi az az érdekes adat is, hogy Torday Ferenc lovasezredes az elmúlt évben még Bihar vármegye szolgabírája volt.¹⁴²

Ahogy nő és izmosodik Rákóczi hadserege, úgy nő ki a parasztfelkelés szűk kereteiből és válik napról-napra jobban az egész magyarság akaratát képviselő nemzeti hadsereggé. A fejedelemnek először Debrecen alatt támadt bizonyos reménysége, hogy megtört az ellenállás, s már a nemesség is elfogadja őt hivatott vezérének.

Most, Szócs János szavával élve: „Lássuk, miként térül hazánk szabadsága“.¹⁴³

¹³⁸ *Mémoires*, V. 42—44. — Thaly Jánosnak írja (Bercsényi-család, II. 514.) János Tiszabecsnél esett kuruc fogságba, s akkor állott Rákóczi szolgálatába.

¹³⁹ Dongó Gy. Géza, *Majos Ferenc ellen Cob generális 1677-ben. (Adalékok Zemp-
lén Vármegye Történetéhez.* 1909. 304—305.)

¹⁴⁰ „Buday uram, a vice-ispán, kiment közikben, udvari kapitányságot adtanak neki“. (Extractus Literarum. 29. July datarum, Thaly-gyűjt. II. 150.) — „Oppidorum Hajdonicalium Capitaneus“, először nov. 1-én kelt okmány említi ezt a hivatalt. (Prot. Exp. 34.) — Életkorára nézve az ál-Károlyi ügyében felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyvek (I. a 84. jegyzetet) ellentmondó adatokat tartalmaznak: hol 45, hol 48 éves. — Egyike Rákóczi első tábornokainak. (AR I. o. I. köt. 73.)

¹⁴¹ Jellemzését I. a 120. jegyzetben említett tanulmányomban. — Orosz Pál ungi alispán fia. Bátyja, György, a tiszaháti felkelés idején beregi alispán volt, majd Rákóczi szolgálatába állott; öccse, Zsigmond, labanc maradt. — Id. Orosz Pál 1682. okt. 20-án kelt levelében ezt olvassuk: „A másik Orosz Pál, aki kegyelmes urunk bottya, zászlója alatt alkalmas időtől szolgál“. Alighanem Thököly tokaji kapitánya volt, majd — Stepney szerint (I. szept. 26-i jelentését: AR II. o. I. köt. 35—36.) — császári ezredes. A zentai csatában való részvételére nézve I. a 84. jegyzetben idézett jegyzőkönyvet. — Rákóczi 1704. febr. 8-án generális-főstrázsamesterré nevezte ki. (O. L. Törzsanyag. 168/1704.)

¹⁴² Dul Mihály írja aug. 15-én Kohárynak, (Thaly-gyűjt. II. 171.) — Az Almásy-féle levélkivonat, midőn beszámol Debrecen meghódolásáról, ezeket írja: „Tordai uram, a harmincados. el nem mervén szaladni, az is kiküldetett grationalisért és közük állott.“ (Thaly-gyűjt. II. 150.) Más adat szerint azonban Palugyay Lénárt volt a debreceni harmincados a város meghódolásakor (L. a 31. jegyzetet), bár hivatalt csak három fertály esztendeig“ viselhette. (Extr. Inst. 248.) — Torday 1704 elején elesett. (Herhovszky Vencel és Luczai István írják jan. 23-án Orosz Pálnak, O. L. Balassa-lt. 43.)

¹⁴³ A Thököly hadi-tanácsa c. versben Szócs János voxá-ból való idézet. (Thaly, *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez.* Pest, 1872. I. 102.)

II. Kállótól Szatmárig

1. A fejedelem Kálló megvétele után nyugatnak fordult, s augusztus első napján „Böszörményen túl Verébsárhoz“ szállott. A verébsári táboron csatlakozik hozzá a Hajdúság és Kálló fegyvertfogó népe. Két napon át itt táborozott.¹⁴⁴ Másodikán debreceni földre ment át s a „nagyerdő mellett a Gátnál“ telepedett meg.¹⁴⁵

A zavadkai táborból való elindulása, július hetediké óta, Rákóczi most itt, a debreceni táboron, jutott először abba a helyzetbe, hogy az elmúlt hetek rohamosan torlódo eseményeiről elgondolkozzék, s megszabja hadviselésének további irányát. Most merül fel előttünk az a kérdés, hogy elhatározásainak kialakításában mekkora része volt Bercsényinek? Jó tíz évvel idősebb volt Rákóczinál, s a nagy török háborúban gazdag katonai tapasztalatokat szerzett. Ezért arra kellene gondolnunk, hogy akaratlanul is gyámkodott a fiatal fejedelem fölött, s a tervek kialakításában az ő véleménye volt döntő. A becsi csatát követő nehéz éjtszakán azonban Rákóczi nem öreá, hanem lovasvitézei tanácsára hallgatott, s másutt sem találjuk nyomát annak, hogy Bercsényi intézi a hadműveleteket. Rákóczi fejedelmi öntudatával nem is fért volna össze még a szellemi alárendeltség sem, Bercsényi pedig természetesen tartotta, hogy a fejedelem rangban mérhetetlenül fölötte áll, s nem vonta kétségbe egy pillanatig sem elsőbbségét. Nem akart első lenni s megelégedett azzal, hogy rangban mindjárt ő következett Rákóczi után, mint „a méltóságos fejedelem és a magyar haza szabadságáért fegyvert fogott hadaknak főgenerálisa“.¹⁴⁶ A magyarság számára nagy szerencse volt, hogy történetének e válságos fordulóján akadt soraiban olyan férfiú, aki származásánál fogva mindenkinek felette áll, de mert egy vérből való vele „atyja és társa“ azoknak, akikkel együtt harcol a nemzet függetlenségéért. A nemzeti összefogás lehetőségét Rákóczi személye biztosította, s e feladatot egyedül ő valósíthatta meg.

Bercsényi tanácsával szívesen él, de a helyzetet ő méri fel s ő szabja meg a feladatokat. A kuruc hadmenet irányát eddig Rákóczi határozta meg, a kállói táboron azonban már az ellenség mozdulataihoz is alkalmazkodni kényszerült. Négy irányban kellett támadást kezdenie, ebből azonban kettő már egyben védekezés is volt a megszerzett terület biztosítására. Vázzoljuk fel a kurucok helyzetét, hogy meg tudjuk érteni Rákóczi intézkedéseit:

a) A hadsereg egy trapéz alakú síkot tartott birtokában, melyet a Tisza, a Körösök és az erdélyrészi hegyek fogtak közre. *E területről ki kellett törnie, hogy fellobbantsa a Felvidéket és a Duna-Tisza közét is. Most a Tisza balpartjáról kellett áthatolnia a jobbpartra addig, amíg ez nagyobb kockázat nélkül lehetséges.*

Az első tiszai átkelés idején a bécsi udvar még nem ismerte fel az új kuruc mozgalomban rejtőző roppant veszedelmet. A kurucok már elárasztották a tiszántúli részt, „mintegy kilenc megyében, a hajdúvárosokban és a nagykun-kerületekben szétterjedve“ s Károlyi Bécsben mégis azt látta, hogy az udvar „a jelen mozgalmakat még mindig nem hiszi nagy horderejű dolog-

¹⁴⁴ Trnka relatiója szerint: „Inde ad locum Verébsár dictum ingradunt, ut quicquid duabus diebus, quo ex omnibus oppidis Hajdonicalibus, sicuti ex Kálló frequens adventu adhaerentium turba“. (Thaly-gyűjt. II. 154.) L. még Debrecen város jegyzőkönyvét aug. 1-ről.

¹⁴⁵ Ugyancsak Trnka írja: „Remersi sunt ad locum priorem castrorum Debreczin situm“. L. a jegyzőkönyv aug. 2-i bejegyzését is.

¹⁴⁶ Rákóczi és Bercsényi viszonyára nézve I. Markó Árpád tanulmányát: *A fejedelem és főtábornoka. (Magyar Szemle, 1935. 114—122.)* — Így címezi magát Bercsényi. L. a „Ráczokul való páten. Generális Miklós uram conceptusa“. A tokaji táboron kelt szept. 17-én. Szept. 30-án a kóborlók ellen kiadott pátenésben csak generálisnak mondja magát. (Thaly-gyűjt. II. 20—21.)

nak, avagy kicsinylőleg megveti“.¹⁴⁷ Rákóczi ügyesen kihasználta ezt az állapotot, de az udvar most már felébredt, s gátakat épített a kuruc áradattal szemben. Az impériumbeli hadseregből nem tudott jelentékeny erőt átvetni Magyarországra, hiszen Vendôme francia marsall és Miksa Émánuel bajor választófejedelem győztesen törtek előre Bécs felé. Nigrelli, a felsőmagyarországi főparancsnok, halálos betegen feküdt, s tehetetlenül nézte a kurucság elhatalmasodását. Schlick Lipót lovastábornok kapott parancsot a védekezés szervezésére. Rákóczinak nem volt veszteni való ideje. A Tisza túlsó partján már várták előretörését még a vármegyék is, élnie kellett a kedvező alkalommal.

A Tisza-mente azonban még nem több a kurucok számára, mint egy kialakulóban levő védelmi vonal. Két kuruc csapat vigyáz a Tiszántúlon működő hadsereg biztonságára: Rakamaznál, Tokajjal szemközt, a Borbély Balázs — lejjebb, Polgár táján, a Torday Ferencé. Borbélyt talán még Naménytól — Montecucculi közeledésének hírére — küldötte Rákóczi a Tiszához. Augusztus 10. körül már Torday is a Tisza mellől küldözgeti át pátenseit a túlsó partra. A fűrge kuruc lovasok — bár a folyó árad — át-átcsapnak portyáikkal és egyenetlik a készülöben levő felvidéki támadás útját.¹⁴⁸

b) A német védekezés két erőre támaszkodhatott Magyarországon: a betelepített rácokra és Rabutin tábornagy erdélyi hadseregére.¹⁴⁹

Rabutin marsall, Erdély Szebenben székelő katonai parancsnoka, 8—10 000 főnyi reguláris katonasággal rendelkezett, s e haderőből négyezret könnyen a kurucok ellen fordíthatott volna, de nem tette. A kuruc támadás hírére Donec őrnagyot egy csapattal Déshez küldötte, majd Rákóczi előnyomulását látva, Glöckelsperg báró tábornokot rendelte Erdély határára mintegy 600 lovassal. A generális július 24-én Somlyó várába szállott, „ebbe a régi, félig lerontott várba, azért, hogy egyenlő távolságra legyen Nagyváradtól és Szatmártól, s bármelyiknek segítségére tudjon lenni.“ Csáky nagy reménykedéssel várta Glöckelsperg érkezését: „Elhittem, ha Montecucculi urammal conjungálhatják magokat, a mostani támadást leültethetik.“ Miért nem lépett fel Rabutin nagyobb erővel Rákóczi ellen? A Magyarországon szorongatott német helyőrségek és a védelmük alá húzóódó nemesek mindig szemrehányással, rosszul titkolt méltatlankodással emlegették tartózkodását, pedig komoly okai voltak rá. Az erdélyiek sem helyeselték magatartását: „A tüzet még szikrájában megolthatta volna!“ — mondotta a kancellár, Bethlen Miklós.¹⁵⁰

¹⁴⁷ L. Károly Emlékiratait. (Sz 1874. 403—405.) — Cserei fejtegetése (320. l.): „Mitül lön, hogy a bécsi udvar ezt a rebelliót oly könnyen engedé meggyökerezni?“ — hú tükre a közvélemény csodálkozásának az udvar tehetetlenségén.

¹⁴⁸ A Tiszánál megjelenő első kurucokra nézve l. az 57. jegyzetet. — „Rakamaznál Borbély Balázs vagyon maga ezerével, s valamely Szabolcs vármegyei hadakkal, Tordai ezere a Kunság felé vigyáz Polgár táján“. (Rimaszombat bírái jelentik aug. 25-én. Thaly-gyűjt. II. 181—182.) — Torday aug. 13-án Polgárról szólítja fel a túlsó parton levő falvakat (Palkonya, Szederkény, Tarján, Keszi, Csát, Igrici, Nemesbikk), hogy élelmet küldjenek a táborra. (Hevenes-gyűjt. XLVIII. 15.) — A hevesi alispán, Dévay Pál, aug. 5-én ezt írja Dul Mihálynak: „En a Tisza mellyékét eljárván, a hajókat mindenütt elrontottam“. (Thaly-gyűjt. II. 165.)

¹⁴⁹ Károlyi aug. 1-én ezt írja Barkóczy Ferencnek Bécsből: „Innét ellenek lött ily dispositio: Kikélspergh Erdélyből két regimenttel, Montecucculién kívül és ment generális Schlick, patronus Ungariae, a rácokhoz s azokkal ellene“. (U. o. II. 35—36.)

¹⁵⁰ Rabutin személyére és magatartására nézve l. Bethlen Önéletírása 472—473., 572—573. lapjait. Említi „a Nigrelli generális ellen való rancorá“-t is. — Donec őrnagy Déshez küldését is ő jegyezte fel. Löwenburg szatmári kommandáns azt hitte, hogy a dragonyosokat Rabutin az ő támogatására küldte. (L. Csákyhoz írt leveleit júl. 12—15. között: Sz 1873. 23—25.) — Glöckelsperg érkezéséről Csáky júl. 24-én tudósítja Barkóczyt: „Most érkezett hirünk, Ditrik generális, kit most Glikkelspergnek nevez-

Már ebben az időben Erdély tájain is „Rákóczi Ferenc híre lengedez“. A szabadságharcot előkészítő két parasztfelkelés: a hegyaljai és a tiszaháti Erdély határszélén kezdődött, s a felkelők szervezkedése Erdélyre is kiterjedt. Nagy kár, hogy történetírásunk egészen figyelmen kívül hagyta a 18. század eleji parasztmozgalmakat, pedig a fejedelemség részvételét a kuruc szabadságharcban csak ezekből kiindulva lehet megérteni. Milyen figyelemreméltók Cserei eme sorai: 1702-ben „az egész országban rettenetes tolvaj-hír futamodék. Kétségkívül a következő esztendőben támadott kurucjárásnak előjárói valának azok a tolvajok, ha valahol lappangottak“.¹⁵¹ Csak a vak nem látta, hogy a magyarországi felkelés nyomán Erdélyben is esedékes a jobbágyok támadása „az Isten népét fogságban tartó“ földesurak ellen, akik az országot „hamis hitivel régen pusztító ellenségnek inkább kedveznek, mintsem édes nemzetünknek“.¹⁵² Erdély belső állapota óvatosságot tanácsolt Rabutinnak.

Magatartását mérlegelve azt is tekintetbe kell vennünk, hogy kétirányú támadástól félt. Bécs komolyan számolt azzal a lehetőséggel, hogy Rákóczi a Tiszántúl meghódítása után Erdélybe viszi át a háborút. Attól is tartott, hogy a török élni fog a kuruc támadás adta alkalommal, s felbontja a békeséget. A szabadságharc kitörése óta az emigráns kurucok Konstantinápolyba gyűltek össze, készen arra, hogy Erdélybe törjenek.¹⁵³ Egy Törökországból érkező kuruc tiszt augusztus 10-én már Debrecenben volt.¹⁵⁴ Ha Rákóczi északról, Thököly délről támad, még török beavatkozás nélkül is, veszélybe kerül a császár erdélyi hadereje. Ezt Rabutin is tudta.

Rákóczi második feladata az volt, hogy közömbösítse a Glöckelsperg feltünéseével Erdély felől jelentkező veszélyt.

c) A fejedelmet az is aggasztotta, hogy háta mögött, a Tisza vonalán túl, Ugocsát és Máramarost még az ellenség tartotta kezében. E két vármegyében volt legerősebb a nemesség ellenállása felkelésével és személyével szemben, bizonyára azért, mert e vidéken nagyon kiélesedett a jobbágyosság és a nemesség ellentéte. E terület birtoklása politikai, katonai és gazdasági tekintetben egyaránt fontos volt számára. A kővári passzus nyitott kapu volt Erdély felől Rabutinnak, innen bármikor háthatámadhatta a kurucokat. Rákóczi nem érezhette magát biztonságban addig, míg ezt a kaput le nem zárta. Egy jól felszerelt vár, Huszt, — benne egy keménykezű katona vigyázott e két vármegyére

Mikor a tiszántúli hadjárat történetét vizsgáljuk, Rákóczi cselekedeteinek indítékait elemezve, arról se feledkezzünk meg, hogy nem csupán katonai feladatai voltak, de gazdaságiak is. Egy országos méretekben kibontakozó felkelést, egy szinte óránként növekvő hadsereget, nem táplálhatott a bizonytalan és elégtelen francia segély; az ország gazdasági erőforrásait is birtokába kellett vennie, s hasznosítania a magyar szabadság kivívása érdekében. Máramarosra: gazdag sóbányáira, Kővár vidékére: a felsóbányai kohókra, a nagybányai pénzverődére olyan szüksége volt, mint a mindennapi kenyérre.

nek, ezer némettel és egy nihány sereg magyarral Somlyóhoz érkezett, naponként ide várjuk“. Seregének számát a hír megnövelte: Cserei szerint 700 lovasa volt, Bethlen szerint 5—600, a *Diarium* szerint 500 lovassal vonult be Szatmárra.

¹⁵¹ Az 1702. évi erdélyi kurucmozgalmat Cserein (311. l.) kívül Szakál Ferenc naplója is említi. (TE II. 42.) V. ö. Szilágyi István, *Adversariák Csereihez*. (Új Magyar Múzeum. 1855. 35.)

¹⁵² Idézet Kaszás Pál kuruc ezereskapitány keltezetlen leveléből. (MHHS XXXV. 382.) Czegei Vass György naplója őrizte meg.

¹⁵³ Stepney aug. 20-i jelentése szerint. (AR II. o. I. köt. 32.)

¹⁵⁴ „Guti István nevű kurucnak, ki nem rég jött Törökországból, egy új farkasbőrt, ezüst gombostól, láncostól csináltattunk“ — mondja Debrecen város jegyzőkönyve aug. 10-ről. (Szűcs, i. m. III. 706.)

A felkelés életbenmaradásának és megerősödésének érdeke is azt kívánta, hogy e két vármegye ne maradjon sokáig az ellenség kezén.

d) A közvetlen veszélyt mégis a váratlanul jövő rác támadás jelentette Rákóczi számára. Schlick tábornok, akit a labanc-nemesek méltatlan hűzelgése „patronus Hungariae” névvel tisztelt meg, Szegeden felbízta a rácokat a kurucok ellen.¹⁵⁵ Rákóczi Debrecen alatt, augusztus 5-én éjtszaka vette a szomorú hírt, hogy a bihari rác seregek megtámadták, s már két ízben megverték Bóné András és égetve, rabolva pusztítják a kuruc érzelmű magyar talvakat.¹⁵⁶

A kállói és a debreceni táboron a szükség parancsára így alakulnak ki a kurucok további hadműveletei. Néhány lovasregiment a Tisza vonalát őrzi és portyázza a túlsó partot. A fejedelem még Kálló ostroma előtt elindította Ilosvay Bálintot és Majos Jánost két-három beregi zászlóaljjal Máramaros vármegyébe. 30-án egy erős lovascapatot kommandórozott Somlyó felé. A rác támadás hírére Bercsényit küldi Bóné András támogatására Diószegnek. Már *elhatározta, hogy leszámol a bihari rác veszedelemmel.*

2. A rácokat¹⁵⁷ a Dunától és a Szávától délre cső ősi délszláv területekről Lipót császár tábornokai hozták át magyar földre a nagy török háború idején 1686 és 1691 között. A török alatt nagy nyomásban éltek, s ekkor abban reménykedtek, hogy a háború elhozza az ő felszabadulásukat is. Midőn azonban a császáriak a Balkánt elveszítették és visszaszorultak Magyarország területére, ez a reményük elszállt. A török bosszújától remegve húzódtak a császár palástja alá. 1690-ben egy óriási méretű rác népvándorlást látnak: Csernovics Arzén ipeki patriarka mintegy 40 000 fegyverfogható emberrel, tehát jó 200 000 ráccal, költözik át magyar területre.

Voltaképpen csak menedékjogot kértek abban a meggyőződésben, hogy a császár „Isten segítségével győzelmes fegyverei által a rác nemzetet minél előbb vissza fogja vezetni régi lakóhelyeire és onnan az ellenséget el fogja űzni.” Az udvart azonban nem a keresztyén solidaritás vezérelte, mikor befogadta őket, hanem a politikai számítás: kezdettől fogva úgy igazgatják, szervezik és telepítik őket a központi hatóságok, hogy bármikor Bécs rendelkezésére állhassanak a rebellis magyarság megfékezésére. Lipót privilégiumai lehetővé tették számukra, hogy zárt politikai egységben élhessenek; biztosította görögkeleti vallásuk és vajdavalasztásuk szabadságát. 1701-ben, tehát éppen abban az évben, mikor a jászokat és a kunokat megfosztotta kiváltságaiktól, a rác népet, katonai kerületekbe szervezte Erdély határától a Maros, majd a Tisza mellett Titelig húzódó határörvidéken. Saját bíráik alatt, kiváltságos sorban éltek, adót, tizedet nem fizettek, robotot nem teljesítettek. Míg a magyar katonalemet Bécs a hegyaljai felkelés megtorlásaképpen lefegyverezte, s a magyar népet porcióztatással mérhetetlen nyomorba döntötte, a rácokat felemelte, politikai és katonai szervezetben egyesítette, s gondoskodott közösségi életük zavartalan fejlődéséről.

¹⁵⁵ Az udvar választása azért esett Schlick tábornokra, mert ő volt korábban a maros-tisza határörvidék parancsnoka. A nyugati harctérről, Passauból, hívták Bécsbe és küldötték le Szegedre. (*Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*. I. Ser. V. 505. V. ö. Wagner, II. 749.) — Teljes neve: Schlick Leopold, Bassano és Weisskirchen grófja. Életrajzi adatait I. U. o. V. 380., Register-Band. — A rácok megmozdulásáról a legkorábbi adatot Bajtay júl. 30-i levelében találtam: „A szegediek és a Tisza mellett lévő rác városokban lakos szabadkai rácok eleikbe mentenek” a kurucoknak. (Thaly-gyűjt. II. 151—152.)

¹⁵⁶ Trnka: „Illa nocte rumor venit Rakoczio, quod certus Kis Balázs cum Rascianis Szegedino venientibus totum Cottum Bihariensem depopulasset et Rakoczio adhaerentes trucidasset.” (Thaly-gyűjt. II. 154.)

¹⁵⁷ A rácok részvételére a kurucok ellen folytatott hadműveletekben I. Hornyik Jánosnak a korábbi irodalom összefoglalásaként készült dolgozatát: *A rácok ellenfordalma 1703—1711.* (Sz. 1868.) — Előzményeiről: Hadrovics László, *A magyarországi szerb kérdés balkáni gyökerei.* Bp., 1942.

Nagy érdemük volt a kormányzat szemében, hogy a magyarokat nem szivelehetők. „A magyarokat nem szenvedhetik, mert eddig a magyar nemzet rosszul bánt a rácokkal“. A végvári harcokban a két nép akarata ellenére gyakran szembekerült egymással, mert a rácok a török elővédjeként és nyomában pusztították az országot. Az udvar mindent elkövetett, hogy e régi elentétet elmélyítse, s ott, ahol az együttélés következtében a magyar és a rác lakosság között barátságos viszony alakult ki, azt megzavarta. Így az adó behajtására rác katonaságot küldött magyar községekbe.

Károlyi már arról hallott Bécsben, hogy a haditanács a rácokat fogja a kurucokra küldeni, s előre látta, mi fog ebből következni: „A rácság elpusztítja a hazát, tekintet nélkül annak hú vagy hűtlen fiaira, mert inkább a zsákmányt óhajtja, mint a harcot. Mígnem végre a felkelők az ország széleire rontanak, a rácságot kifosztják és községeiket elhamvasztják.“ Jövendőt mondott: tömören és világosan mutatott rá a rácok hadbavetésének nagy kockázatára.

Bécs azonban úgy látta, hogy hasznosításuk ideje elérkezett. „Igyünknek megakadályoztatására — mondotta Rákóczi — nem lévén ezenkívül semmi módja s alkalmatossága az ellenünk való fegyverkezésre, a rác nemzetet ingerli és támasztja magunk személyünk, hadaink s fegyverünk ellen, oly igérettel és biztatással, hogy valamely tartományt, helyet, fegyvere által megnyerhet, ezt maga nemzetének megnyerhesse és elfoglalhassa. A rác nép tehát kezd ellenünk s hadaink ellen gyülekezni, oly végre, hogy ezen igéretnek teljességét édes nemzetünk végső romlásával eltökéltet igyekezete szerint el is érhesse“; bár — Rákóczi szerint — „a rác nemzet ez előtt bizonyos esztendőkkel hitelt tett fogadást, hogy sem edszer, sem másszor a magyar nemzet ellen fegyvert nem fogna“.¹⁵⁸ A Szegedről jött rác csapatok, Tököly aradi rác vajda vezetésével összefogtak a váradoszi rácokkal, s rácsaptak Bóné András kurucaira.

Bóné július utolsó napjaiban Olaszi alatt állott. Olaszi Várad egyik külvárosa volt: a rácváros, a Sebes-Körös jobb partján, a váradi várral szemben. Földdel töltött palánk kerítette, s elég mély, de nem áthághatatlan árok. Vize nem volt az ároknak, mert a Körösnél jóval magasabban feküdt, legfeljebb olyankor, amikor a Páris patak megáradt. A palánk a mai Nagyhíd táján a Körös partjáról indult ki, az országút mentén, s a patak hídjáig húzódott, ahol a város egyik kapuja, a Szent Egyed-kapu állott. Innen azután mindenütt a patak balpartján húzódott ismét a Körös, s a folyót a mai Garasoshíd táján érte el.¹⁵⁹ A várban most egy helyettes parancsnok, Böck őrnagy rendelkezett, Olaszi parancsnoka egy szolgálaton kívüli öreg rác ezredes, Kis Balázs volt; híres régi császári katona, ki 14 puskagolyót hordott sok harctól rongált testében.¹⁶⁰

A kurucok meg akarták venni a várost, támadásukat azonban a rácok megelőzték. Váradi huszárokkal és német századokkal megerősödve, váratlan támadással beszorították Bóné seregeit a Körös és a Páris ingóványaiba. Rákóczi Bóné jelentését olvasva, úgy találta, hogy „vereségüket saját hibájuk okozta, nem az ellenség ereje“. Nyolc zászlót veszítettek, foglyot keveset, de annál több kuruc vitéz fúlt vízbe, vagy hullt el az ellenséges kardok csapásai alatt.

¹⁵⁸ Idézet a „Rácság ellen való patens“-ből. (Keltezetlen fogalmazványa: Prot. Exp. 50. 1703. dec. 9. előtt íródott a tokaji táboron.)

¹⁵⁹ L. Bunyitaynak a 49. jegyzetben idézett munkáját: 63. l.

¹⁶⁰ A 84. jegyzetben említett vizsgálat során őt is kihallgatták. Személyi adatai: „Blasius Kis colonellus ex oppido Belényes, annorum circiter 60.“ Felesége magyar nő volt: Ramocsa[házy] Anna. (Prot. Exp. 30.) 1703 elején a császárhoz benyújtott folyamodványát Thaly ismerteti a *Bercsényi-család* III. köt. 28–29. lapján. — A rác katonák „Papmező vidékéről, Lakságról“ jöttek Ilasziba. (L. Bunyitaynak az 51. jegyzetben említett munkáját.)

Másnap a Berettyó pocsaji hídjánál álló táborukat érte támadás. Ebben az ütközetben majd 300 embert vesztek, a megmaradó rész bemenekült Diószegre. A rácok most a védtelen magyar falvakra támadtak. „Karcagh-Ujszállást, Madarast egész Bárándig le a Sárrét mellett az aradi, gyulai és belénesi rácok, nem tudjuk mi okból, felpredálták” — mondja az egykori tudósítás. „A nagyváradi rácok felfuvalkodva váratlan győzelmüktől, azzal fenyegetőztek, hogy lerombolják a Bóné miatt fegyvert fogott falvakat. Ezek megriadtak e hírre.”¹⁶¹

A fejedelem, midőn a rác támadásokról értesült, mindjárt felismerte, hogy gyorsan kell cselekednie. „Előre láttam, — írja az Emlékiratokban, — hogyha ezt a vidéket nem tudom megvédeni, lakóinak semmi hasznát nem látom”. Az imént — Kálló ostrománál — gyönyörködött diószegi hajdúinak bátorságában, s megszerette a derék bihari népet, mely a tiszaháti után — semmit sem kételkedve fegyvereinek győzelmében — elsőnek fogott fegyvert. A szenvedő nép iránt érzett részvéte, de hadjáratainak érdeke is azt kívánta, hogy késedelem nélkül álljon bosszút Bóné kurucáit.

Két napon át: augusztus 2-án és 3-án Debrecen alatt táborozik Rákóczi. Innen ír — Zavadka óta talán most először — Bonnac örgrófnak, XIV. Lajos lengyelországi követségnek, tudósítván őt győzelmes előnyomulásáról. Itt várta be Bercsényi visszaérkezését.

Bercsényi feladata most csupán annyi volt, hogy megerősítse a bihariakat, helyőrséget állítson fel Diószegen és Bóné lovasságát Rákóczi táborába vezesse. Utja csak néhány napig tartott, augusztus 3-án már Debrecenben van. Mintegy 3000 lovaszt hozott magával, „akiket több joggal lehetett katonának nevezni, mint a többieket, minthogy nagy részük már a török háborúban szolgált.”¹⁶²

A generális megérkezése után a fejedelem hozzálátott tervének, Olaszi elpusztításának, megvalósításához. Éjjeli-nappali meneteléssel váratlanul akarta meglepni Kis Balázst. Parancsot küldött a hajdúvárosokra, hogy néhány száz háromlovas könnyű szekeret állítsanak elő, s hat-nyolc embert ültetve egy szekérre, ezekkel szállítsa gyalogságát. Harmadikán este a tábor Debrecen és Mikepércs között, Kondorosnál hált, negyedikén pedig Hosszúpályi mellett a nyírfaedőnél szállt meg. Itt debreceni szekerek váltották fel a hajdúvárosiakat. Ötödikén este, hamarabb mint ahogyan remélte volna, a kuruc hadsereg Diószegre érkezett. Rákóczi lepihentette a csapatokat, s részben fel is váltotta a diószegiekkal.¹⁶³

Még ezen a napon este Bercsényit válogatott sereggel Olaszi megroha-

¹⁶¹ A bihari kurucok két vereségére, Bercsényi diószegi útjára és olaszi támadására nézve I. *Mémoires*, V. 62—64. — Bóné olaszi és pocsaji kudarcáról Stepney aug. 11-i jelentését. (AR II. o. I. köt. 27—28). Thaly szerint a rác-német haderő előbb a pocsaji hídnál támadta és verte meg a kurucokat, majd a futó kurucokat „hátrább álló 1000 főnyi dandárjukra hajtotta, és ezt is megzavarta”. Diószeg városát a rácok elégték, a várat Bóné megtartotta. Stepney aug. 8-i és 11-i jelentésére hivatkozik, az előbbiben azonban nincsen szó a bihari kurucok vereségéről, az utóbbiban pedig nem úgy, ahogyan azt Thaly előadja. — A pocsaji kuruc táborát Bajtay is említi. — A falvak pusztításáról a gyógyosi bírák aug. 6-i levele emlékezik meg. (Thaly-gyűjt. II. 151, 166.)

¹⁶² Rákóczi táborozásáról Debrecen alatt I. a 145. jegyzetét. — Bonnachoz írt levél Petrovics-készítette regesztája: Fiedler, II. 554. — Bercsényi visszaérkezéséről Debrecen város jegyzőkönyvét: „Gróf Bercsényi Miklós uram ő nagysága béjő a városba, szállítottuk Baranyi Mihály uram házához.” Baranyit Budayval egyidőben választották meg Bihar vármegye másod-alispánjának. (L. a 49. jegyzetét.)

¹⁶³ A fejedelem „néhány száz háromlovas könnyű szekeret” említ, a városi jegyzőkönyv aug. 4-én százat. — Hosszúpályitól a sereg Nagylétához ment. „Tegnap jött ide egy tiszánai nemes ember — írja Dévay Pál Gyöngyösről Dul Mihálynak — aki azt referálta, hogy Debreczenen túl Létánál volna Rákóczy valami hadával, de hova szándékozik vagy mit akar, erről semmi bizonyos nem hallatik.” (Thaly-gyűjt. II. 153.) — L. még Stepney aug. 15-i jelentését. (AR II. o. I. köt. 28—29.)

nására küldte. „Én magam — mondja a fejedelem — Diószegen maradtam, azzal a látszattal, mintha egész táborom velem volna. Így, amennyiben a kaland nem telet volna meg várakozásunknak, a nép leikét felbátorította volna a hit, hogy a hadsereg velem van”.

Kis Balázs tudott a kurucok érkezéséről, éppen egy földvárat vett körül rácaival, mikor Rákóczi elindulásáról értesült. Nem várta be, hanem békével hazavonult. Arra azonban nem számított, hogy Olaszi ostromára is sor kerülhet. Bercsényi csendben, észrevétlenül érkezett meg virradatkor a falak alá. Mikor a nap felkelt, megfúvatta a kürtöket, s megrohanta a várost. Az akció nem remélt sikert hozott, a kurucok könyörtelen bosszút álltak vereségeikért és feldúlt falvaikért. A város lakosait „mind összevágták és halomba rakták”, s kifosztott házaikat felgyújtották. Az elvesztett kuruc zászlók mind visszakerültek a győztesek kezére.¹⁶⁴

Odaveszett a régi híres Kis Balás ezredes is. Halálának körülményei homályosak, mint általában a támadás részletei is. Egy német forrás szerint puskalövés érte, mikor „parolára” a kurucokkal beszél, s harmadnapon sebében meghalt.¹⁶⁵ Alighanem eltévedt golyó ölte meg. „Rákóczi hadai közül is alkalmasint veszttek, mert csak Debrecenbe is vittek tizenkét szekér sebeseiket.”¹⁶⁶ De a kurucok vesztesége elenyésző volt a rációkéhoz képest. A kuruc költészet — a néphangulatnak e hű tükre — nagy kuruc győzelemként ünnepli az olaszi esetet.¹⁶⁷

Hallván rácság
Leopoldustul derék szabadságát,
Ha megveri gróf Rákóczinak hadát:

Alattomban rácság kezdte pártozni,
Gróf Rákóczi hadát kezdé fogyatni,
És hat magyar falukat felrablani.

Megütközék Rákóczi a rácokkal,
Léve ottan szerencséjék azonnal:
Levágata Rákóczi hétezeret karddal.

Olaszi elpusztítása után Bercsényi seregével nem fordult vissza mindjárt a diószegi táborra, hanem Sarkad, Szalonta irányában tört előre Gyuláig, abban a reményben, hogy ezt az erősséget is megszerzheti. Gyula vára őrsége azonban visszautasította hódolásra való felhívását.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Olaszi megvételéről és elpusztításáról l. a) Károlyi Önéletrajzát (MK 1945. 119—120.), b) A *Diarium* aug. 12-i bejegyzését, c) Dul aug. 15-i levelét Kohárynak, d) Baiz Kristóf Jánosnak, Schlick csongrádi provizorának aug. 12-i leveléből készült kivonatot (Thaly-gyűjt. II. 169, 171.). Az esemény dátumára nézve Debrecen jegyzőkönyvének — Thaly színes képet fest Olaszi ostromáról, ezt azonban a felsorolt adatokból nem lehet igazolni. (*Bercsényi-család*, III. 29—31.)

¹⁶⁵ *Diarium*: aug. 12. Tehát nem harc közben koncolták fel a kurucok.

¹⁶⁶ Dul Mihály írja Kohárynak Szécsényből aug. 15-én. (Thaly-gyűjt. II. 171.)

¹⁶⁷ A *Szencsey-dalokönyv* 74. éneke: „Emlékezem szegény Magyarországrul...“ (L. a 11. jegyzetet.)

¹⁶⁸ L. Stepney szept. 5-i jelentését. (AR II. o. I. köt. 33—34.) Baiz aug. 12-én ezt írja: „Heri iudex Turiensis mihi transcripsit, quod decem milia rebellium sub comanō comitis Berczeni penes Szalonta et Gyulam versentur.“ (Thaly-gyűjt. II. 169.) — Említi egy Kassán aug. 23-án kelt levél is: „Bercsényi Gyula és Arad táján, Rákóczi pedig Somlyó táján Erdélyország szélén munkálkodnak“. Thaly azt írja, hogy e hadjárat során „önként behódolának Szalonta és Sarkad nagy, népes, dél-bihari, volt hajdúvárosok; az utóbbinak harcias lakossága 300 hajdut és 100 lovast ajánlott fel Rákóczinak: Bercsényi katonai lábra állítá őket, s elrendelē ezen, a Fekete-Körös és Gyepesér ingoványai között igen előnyösen fekvő város erődítését“. (*Bercsényi-család*, III. 32—33.) Erre nézve adatot nem találtam.

Rákóczi is kiemeli az olaszi győzelem lelkesítő hatását: „Ez a szerencsés kimenetelű hadjárat nagy következményekkel járt. Várad helyőrségének német gyalogsága a falak közé zárkózott, a környék síksága pedig megszabadult a rácoktól való félelemtől. Ezekhez az előnyökhöz járult még az a tisztelet és tekintély, melyet így szerzett hadseregem. Hiszen egy része is elég volt ahhoz, hogy elfoglaljon egy néhányezer magyar és rác lakosságú, és a közvélemény szerint jól megerősített várost.”

Hogy milyen nagy hatással volt Várad őrségére a kurucok győzelme, erre van egy érdekes adatunk: Bercsényi elvonulása után a vár parancsnoka egy román származású tisztet, Hatzogan Markulyt, a falvakra küldötte hadat gyűjteni. „Gyűjtött is háromszázig valót, de vélek együtt kuruccá lött s urunknak — Rákóczinak — Vetéshez vitte a császár zászlaját is.”¹⁶⁹ „Ez az első adatunk arra, hogy románok állanak a kurucok közé. A kuruc felkelés mindezeideig színmagyar mozgalom, s bár Rákóczinak kezdettől fogva voltak kárpát-orosz katonái. A munkácsi uradalom orosz puskásai, kiket még a tiszaháti felkelők szerveztek maguk közé, már a klímecsi táboron jelentkeztek a fejedelemnél, de a Kárpátok völgyeiben élő orosz lakosság, a munkácsi és a szentmiklósi uradalom jobbágysága, még tömegesen nem csatlakozott hozzá, bár földesura iránt érzett szeretetéről éppen úgy bizonyágot tett már, mint a magyar parasztság. Míg Munkács és Huszt az ellenség kezén volt, nem is lehetett számítani felkelésükre.”¹⁷⁰

A fejedelem nem élt vissza a rácokon aratott győzelmével, s kísérletet tett megnyerésükre. Harmadnapra rá nyíltlevelet bocsátott ki „a magyar hazában lakozó vagy vitézkedő rác nemzet minden tiszteinek, alattok való rácságnak és helyek minden lakosinak” címezve.¹⁷¹ Felemlíti a rácok sérelmeit, „tudván azt, hogy ezen mindenkori fegyverhez szokott rác nemzet is a német igának nem kevés bújást, bosszúját szenvedte.” Ezért részesíteni is akarja a szabadságharc várható gyümölcseiben: „megígérjük igaz magyarságunkra, hogy fiurul fiura, maradékul maradékra oly szabadságban lesznek, hogy sehol senkinek semmi adót nem adnak. Minden rác városok, amelyek most hazánk szabadsága mellett fegyvert fognak, valamint más hajdúvárosok, oly szabadsággal fognak élni és egyedül csak fegyverekkel fogják hazájokat szolgálni.” Azért „valaki fegyverviselő rác maga szabadságának örül, fogjon fegyvert, kötelezze édes hazánk szolgálattárára magát.” A pátens kemény fenyegetéssel végződik azok ellen, akik a jószóra hallgatni nem akarnának: „Ellenben pedig ha az édes magyar hazánk, egyszersmind maga szabadsága mellett is — a rácság — fel nem ül, sőt inkább a mindnyájukat sanyargató német nem-

¹⁶⁹ Thaly említi (U. o. III. 32.) Pekry Lőrinc tábornok 1706. ápr. 20-án kelt ajánlólevelére hivatkozva, Pekry c'mezetlen levele: I. L. Missiles.

¹⁷⁰ A krajnákon élő orosz lakosság tömeges csatlakozását említi Rákóczi: A munkácsi hercegség jobbágjai a klímecsi táborra sereglettek, élelmiszereket hoztak, „majd hazaküldték asszonyaikat és gyerkeiket, beálltak katonáim közé és többé sohase hagytak el”. (Mémoires, V. 33—34.) Alighanem a munkácsi uradalom hajdúírói van szó itt, kikről Palugyay ezt írja: „Jam pravie dispositi Rutheni hajdones ex Dominio Munkácsiensis obviam iverunt in passu Beszkidiensi”. A falvak lakosságát Ilosvay Bálint kezdte felgyűjteni. Szept. 2-án kelt levelében ezt írja Rákóczinak: „A munkácsi krajnán levő falukban is némelyikben voltam: a hadakban igen kevés gyűlt még össze. Megparancsoltam, hogy míg visszamegyek Szőlősről, együvé gyűljenek két vagy három nap alatt.” (Thaly-gyűjt. XVII. 228.) A munkácsi uradalomból 1704. végén 391 katonája volt a fejedelemnek. (Hodinka Antal, II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a „gens fidelissima”. Pécs, 1937. Felvidéki Tudományos Társaság, I. 4.) Az egyes jobbágycsatlakozásának idejére, a magyar és az orosz felkelők arányára jó tájékoztatást nyújt Bereg vármegye 1704. évi összeírása: Series corum qui ex Cottu de Bereg campestri militiae sese dediderunt. (O. L. Lymbus, Ser. I. fasc. 68—69.)

¹⁷¹ „Költ Székelyhidi mezőn lévő táborunkban, die 9. mensis Augusti 1703.” (Egykorú másolata: O. L. Lymbus. Serie. I. fasc. 67.)

zet mellett ellenünk fegyvert fog, amint már is némely Váradra gyült rációk elkezdették vala, minden könyörületeség nélkül ölettyük, vágattyük, és egészlen kigyökereztetjük a magyar hazábul“, mert nem érdemlenek más azok, akik a hazának javait elveszik és mégis ellene támadnak. A felhívás pusztaban kiáltott szó maradt.

Olasziból visszatérve, Beresényi azzal kedveskedett a fejedelemnek, amire már régen vágyott — vallása szerinti papokkal: a váradi káptalan prépostját hozta néhány pappal együtt a kuruc táborba. Rákóczi korának gyermeke volt, vallásos igényű katolikus, aki vágyott egyháza lelki javai után. Mindjárt a határról elküldte Esze Tamást és Kis Albertet a beregszászi papért, egy levéllel, de a páter „tőlük elszaladott“ és Károlyba futott.¹⁷² Sárhegyi Mátyás viselkedése a klérus magatartását fejezte ki a szabadságharc egész történetére kiterjedő érvényességgel. Idézzük Rákóczit: „A klérus azt hitte, hogy az ortodox vallás megőrzése az osztrák uralomtól függ, s ez ellen fegyvert fogni annyi, mint a katolikusok romlására törni és egyházi átok alá kerülni. Ennélfogva e háború elején saját papjaim annyira menekültek tőlem, hogy sokáig lelkipásztor nélkül voltam.“ Rákóczi példájára kialakulóban volt egy új magyar típus, aki bár buzgó fia a maga egyházának, de nem a vallásért küzd, hanem a haza javáért. A fejedelem a debreceni táboron olyan imádságot szerzett, melyet bármelyik felekezeten lévő katonája jó lelkiismerettel imádkozhatott. Nem akadt olyan katolikus pap, aki az ilyen vallásosságot értékelné tudta volna, s ezért ha szolgálták is a fejedelmet, úgy szolgálták, mint a váradiaiak — kényszerűségből.

Itt illeszkedik az események rendjébe egy érdekes, de keltezetlen adat, mely rávilágít Várad város lakóinak a kurucok iránt táplált vonzalmára. Egy Nádasdy nevű váradi polgár két városi lakos kíséretében megjelent Rákóczinál „pecsétért és szabadalomlevélért“. E követtséget visszatértök után a káptalan udvarbírája elfogatta, és megbotoztatta.¹⁷³ A továbbiak folyamán is mindenütt megfigyelhetjük: a városok polgárai között lelkes hívei vannak Rákóczinak, keresik a vele való összeköttetést, s nagy szolgálatokat tesznek a szabadságharc ügyének. Viszont az egyházi emberek mindenütt akadályozzák a lakosokat a kurucok támogatásában.

A diószegi táboron csatlakozott először egy egész vármegye nemessége a szabadságharchoz. „Szabolcs megye nemessége, mely a kisvárdai várba zárkózott, kibontott zászlókkal megjött Diószegre.“¹⁷⁴ Az Ibrányban szorongatott nemesség nem várta meg, míg Wildenshain tokaji kommandáns felmenti az ostromzár alól, hanem szintén — talán a kisvárdaiakkal együtt — Rákóczihoz állott. A szabolcsi nemességtől két régi kuruc ezereskapitány került át a fejedelem szolgálatába: Besseney Zsigmond és Ibrányi László.¹⁷⁵ Besseney Zsigmond, apjának, Mihálynak példáját követve, derék híve volt a kuruckirálynak: udvarmestere, majd kisvárdai s kisszebeni kapitánya. Rákóczi egy lovasezred vezetését bízta rá, s a Tisza mellé küldte, majd ő

¹⁷² L. *A református Esze Tamás c. tanulmányomat.* Bp., 1941.) V. ö. a Károlyi Önéletrajzában található adattal. (MK 1945. 117.)

¹⁷³ Lakos Lajos közli forrás megjelölése nélkül: *Nagy-Várad multja és jelenéből.* Nagyvárad, 1904. 40.

¹⁷⁴ *Mémoires*, V. 72. — Wildenshain őrnagy, tokaji kommandáns júl. 22. és 28-i levele Ibrányi Lászlónak, és az ibrányi nemeseké Szabolcs vármegyének: TT 1909. 145—147. — Stepney aug. 15-i jelentésében azt a korábbi eredetű hirt közli, hogy Montecuccoli Tokaj tájáról Ibrány felmentésére siet. Szept. 26-án beszámol a kurucokhoz való csatlakozásáról is. (AR II. o. I. köt. 29, 35—36.)

¹⁷⁵ A Besseney Zsigmondra vonatkozó adatokat l. Széll Farkas, *A nagybesseneyői Besseney-család története.* Bp., 68—69. — Ibrányi László ezredességét Thököly alatt, majd a császáriaknál Stepney említi. — Rákóczi rendeletét Szabolcs vármegyéhez a vetési táborról aug. 25-én I. TT 1909. 147. — Ibrányi 1704. jan. 10-én Ibrányból ezt írja Ramocsaházy Györgynek: „Minden jobbágyim katonává löttének.“ (AR I. o. I. köt. 276.) — Jánosházánál esett el, 1705-ben. (Prot. Rák. I.)

is udvarmesterévé tette. Ibrányi szolgálatára is kedvesen emlékezett bujdosásában Thököly. Rákóczi is bizalmába fogadta, s a „Tisza környékén lévő hadai vezérletét“ bízta rá. Szabolcs vármegyét arra utasította, hogy tartsa magát mindenben az ő rendelkezéséhez s „ahol ezen Tisza mellyékin táborozó hadainknak hírért hallja, mentül felesebb számmal“ igyekezzék oda. A szabolcsiak hódolása katonailag is erősítette Rákóczi helyzetét: eddig háta mögött, ha nem is fenyegetően, de mégis nyugtalanítóan, pusztá létéükkel is provokálva a tokaji ellenség behatolását Szabolcsba: állott a két vár, Kisvárdá és Ibrány. Most megfordult a helyzet: Tokajjal szemben alakult ki a későbbi kuruc ostromzár magja.

4. A bihari hadjáratral Rákóczi megvalósította azt a feladatot, melyet Bóné András felkélése mindjárt a tiszai átkelés után megszabott számára: a diószegi kurucokkal való egyesülést. Tehát az olasz aktus nem térítette el a helyes iránytól, sőt közelebb hozta a soronkövetkező feladat végrehajtásához: sürgősen el kellett háritania a Somlyó felől fenyegető veszélyt. Diószegtől kelet felé fordult, s augusztus 7-től 9-ig Székelyhidnél táborozott, majd Margitához szállott, s még 10-én is ott volt. Innen figyelte a Somlyónál történő eseményeket.¹⁷⁶

Láttuk: Glöckelsperg érkezésének hírére még a kállói táborról Somlyó alá küldött egy lovassereget, hogy szemmel tartsa a generálist és útját állja, ha mozdulni akarna a várból. Ez a sereg csak apró csatározásokat folytatott, várvevő szándéka aligha volt. A várórség többször kirontott rája, hol a generális, hol tisztjei vezetésével, s tizenhárom kurucot is fogott.¹⁷⁷

Rákóczi látva „győzelműktől vidám és új kalandokra fellelkészült csapatait“, elhatározta, hogy az Olasznál használt taktikát Somlyónál is alkalmazni fogja: gyorsan és váratlanul meglepi Glöckelsperget. Hetedikén — alighanem még a diószegi táborról — Szöcs János ezredest küldötte el a terv végrehajtására.

A generális nem várta be a kuruc támadást, s lovától megfosztott német és 50 magyar lovas, s mintegy 100 gyalogost hagyva hátra, 500 lovasával Szatmárra vonult vissza. A kurucok tudomást szereztek arról, hogy kimozdult a várból, üldözték is, de Glöckelsperg, mielőtt megérkezett a Kraszna közbe, már biztonságban volt. Fölégette maga mögött a Kraszna hídját, s augusztus 5-én reggel kilenc órakor minden baj nélkül megérkezett Szatmárra s átvette a parancsnokságot.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Rákóczi aug. 6-án még Diószegen volt. Egy kézzel írt oltalomlevele: „Költ Diószeg alatt lévő táborhelyünkön“. (A debreceni kollégium kéziratárában: R. 607. 53. k.) Hegyközszentmiklós számára adott protekcionális-levele 7-én már „Székelyhid városa mellett lévő táborhelyünkön“ kelt. A rác pátenst 9-én még a székelyhidi táborból bocsátotta ki, de ugyanezen a napon már „in castris nostris ad Margitha positis“ ír Teleki Mihálynak. — Debrecen város jegyzőkönyvében aug. 10-ről ez áll: „Kerek Mihály uram megérkezik Margitáról, a táborról.“

¹⁷⁷ A gyöngyösi bírák a tiszafüredi kém jelentése alapján aug. 6-án ezt írják Dul Mihálynak: „30 July jött el közülök, akkor commandéroztak be Somlyó felé ötezerig való embert“. (Thaly-gyűjt. II. 166.) — A somlyai várórségnek a kurucokkal való harcára l. *Diarium* feljegyzését aug. 12-ről.

¹⁷⁸ Thaly szerint (*Bercsényi-család*, III. 39—40.) Glöckelsperg Szöcs János csapatai elől futott be Szatmárra: „Szöcs aug. 8-ikán éjjel, vagy 9-ike hajnalán indult meg Margitáról. Glöckelsperg alig pár órával érkeztek előtt értesüle jöttökről, s a Kraszna mentén sietve menekült Szatmár felé. Ennek hírért viszont a kurucok előcsapata megvívén, Szöcs János csak gyalogságát küldé Somlyó alá, maga a lovassal utána vágott Glöckelspergnek.“ Az események időrendje azonban ellene mond Thalynek. Glöckelsperg aug. 5-én reggel már Szatmáron volt, Rákóczi pedig csak Bercsényi visszaérése után, csapatai lelkesedését látva, küldötte Somlyó alá Szöcs Jánost. Ez hatodikánál, hetedikénél korábban nem történetelt. Tehát nem a Szöcs csapatai, hanem a korábban odaküldött kurucok üldözték a várból kitörő németeket. (V. ö. a *Mémoires*, V. 64. és a *Diarium* aug. 5-i adatait.)

Somlyó — a város és a vár — most már könnyen a kurucok birtokába került. A magyar had kapitánya, Boér Ferenc, „lány, félénk ember lévén, odahagyá Somlyót és beszökék Erdélyben”. A vitézek ekkor Kaszás Pál hadnagyt választottak kapitányukká, megadták a várost a kurucoknak, s velük együtt megostromolták a várat. A várban egy német kapitány volt a parancsnok, elszánt és kemény ember, aki tartani akarta magát a végsőig, s ellenállásra buzdította katonáit is. Ezek azonban nem lelkesedtek a védelemért. Midőn már nyolc emberük elesett, felzendültek parancsnokuk ellen: rátámadtak, és megölték. Mikor pedig a kuruc gyalogság, tizedikén, megmászta a falakat, ellenállás nélkül kapituláltak, sőt valamennyien beállottak Rákóczi katonái közé.¹⁷⁹

Somlyó elfoglalásával Erdély egyik fontos kapuját törték be a kurucok. Most kezdődik a fejedelemség előzönlése. A várral együtt az egész Szilágy-ság Zilah városával meghódolt a fejedelemnek. 11-én a kurucok már a Meszesen túl is megjelennek. 16-án pedig Doboka vármegyéből, Szamosújvár tájáról jelentenek kurucokat: „valami szilágyi és zilahi kurucok nyargalódván Válaszúton, a faluk és a Mezőség többire mind elfutott és még Fejérvárig is lehatolt ez a nagy lármá”. Erdély forradalmasodása úgy folyik le mint Magyarországon: „Támada paraszthad, akik az uraknak és a főrendeknek mindenféle marháját eldúlák, prédálák, udvarházokat elpusztították, prédáltak vesztegették s kimondhatatlan károkat tettek.” Azok a szilágy-sági kurucok, akikről szó van, Kaszás Pál — most már lovas ezereskapitány — vitézei, akik midőn Erdélybe törnek nem csak a német katonaságnak üzennek hadat, hanem a földesuraknak is: „Isten harcoljon általunk ellenetek mindaddig, míg a jó egyességre és hódolásra nem fordítjátok lelketeket, testeteket, várván mindenórán Istentől kezünkbe adatott fegyverünket.” Egy új kuruc ezred született Somlyó alatt „nemzetünk hasznára kegyelmes urunk parancsolatyaiból, akiért még lábainak megcsókolásával és érette való vérünk kiontásával is életünk fogytáig mindeneket készséggel cselekszünk”, — mondták Kaszás vitézei.¹⁸⁰

Somlyó megvétele után Rákóczi figyelmét a másik erdélyszéli erődítmény: Kővár kötötte le. A kővári főkapitány, gr. Teleki Mihály, vicekapitányának jelentéséből még augusztus 10-én megtudta, hogy „már Somlyón a csöte-paté meg is esett”, s másnap csak 60 nemesember kíséretében mert beinenni a várba, mert „ekkor már a Szamos más felin zászlóstul járt a kurucság”. A fejedelem a margitai táborból 9-én szép levélben hívta fel csatlakozásra.¹⁸¹ „Induljon meg szíve és a közjónak előmozdítására fegyvert fogván, ve'ünk együtt azon idegen nemzetnek országunk s nemzetünk határárul való kiűzetése végett” hadakozzék és másokat is arra gerjeszteni igyekezzék, mint „igaz magyar vérből” való, „szabadságát óhajtó, nemzetét szerető”

¹⁷⁹ Somlyó városának és várának elfoglalására nézve l.: a) Cserei, 322., b) Bethlen, 573., c) Teleki, aug. 10., d) Debrecen város jegyzőkönyve: aug. 10., e) Diarium: aug. 12. f) Stepney szept. 5-i jelentésében csak említi. g) Wagner, 743. — A város átadásátudjuk, a vár megvételének napja is bizonytalan, lehet, hogy már kilencedikén megtörtént. A debreceni jegyzőkönyv szerint a margitai táborról érkező Kerek Mihály 10-én referálja, hogy „a kurucság Somlyót megvette”, Teleki is 10-én értesült Katona Mihály kővári vicekapitány leveléből arról, hogy Somlyó már elesett.

¹⁸⁰ Az erdélyi jobbágyság felkeléséről l. a Radvánszky-levéltárból közölt folyamosdványokat R. Kiss István könyvében, továbbá a Csereiné (323—324.) és Czegei Vass Györgynél (374.) található adatokat. — Kaszás Pál levelét szintén a Vass-féle napló 382. lapján.

¹⁸¹ Thaly a Teleki-levéltárból vett másolata alapján idézi: *Bercsényi-család*, III. 38. — Aug. első napjaiban a Szamosközön már a kurucok az urak: „A Szamosközön ugy annyira megszerették a járást, hogy csak fülöknél fogvást rángatják az embereket magok köziben, mint tegnapi napon a csegöldi postát minden lovaival és fegyvereivel együtt, mintegy hatvan lóval vervén fel, elvitték.” (Gállfi György Károlyinénak Szatmárról aug. 2-án. *Károlyi-Oklevéltár*, V. 23.)

hazafia. Teleki azonban még nem merte magát elhatározni erre a nagy lépésre, s a vár védelmét szervezte meg.

A szervezés jól indult, de siralmasan végződött. A várban az őrséget Schultz német kapitány kompániája látta el, melyben francia nemzetiségű katonák is voltak. A várbeli hajdúság jórészt vidékbeli armásokból állott. 14-én „a császár hűségében való vár tartására“ mindnyájan esküt tettek. Másnap Teleki kurrent bocsátott ki, hogy „mindenféle rend a vidékbelül a vár alá jöjjön. A környékbeli falvakból a nemesség és a falusi parasztbírák hetedmagukkal össze is gyűltek, s megfogadták, hogy „az előbbeni szokás szerint a vár alá recepiálják magokat“, hívek maradnak, és „a hirt behozzák“. A nagy fogadkozásból semmi sem lett. „Kevés napok alatt“ behódoltak a kurucoknak, sőt az armások is fizetésekkel elszöktek.¹⁸² Kővár-vidékén már jórészt román parasztok és kismesek kérnek részt a kuruc felkelésből.

A kővári ellenállást nem annyira a kuruc fegyver, mint inkább a kuruc agitáció bomlasztotta szét. Ezt éppen Teleki egyik leveléből tudjuk. Ezt írja Czegei Vass Györgynek:¹⁸³ „A Rákócziána practica ebben a vidékben igen grassal; megparancsoltatott mindenütt: élete elvesztése alatt egy jobbágy is oly földesurat ne szolgáljon, aki Rákóczi úr részére nincs“. Már idéztük ezt az adatot, mikor Esze Tamás szabolcsi pátenseiről szóltunk. Döntő bizonyíték arra, hogy a falvakat kezdettől fogva járják a parasztokat a földesurak ellen biztató levelek, s ez elvetett mag jól gyümölcsözik, mert nagy paraszt-tömeget állít a kuruc zászlók alá, de Rákóczi számára keserű gyümölcssei is vannak, hiszen — a nemzeti összefogás rovására — felszínen tartja a birtokos nemesség és a jobbágyiség ellentétét.

A kővár vidéki megmozdulás szerzi meg majd Rákóczi számára Nagybánya birtokát. Az a kuruc sereg, mely ezekben a napokban Ugocsában — Máramarosban nyomul előre, a bányavárosok elfoglalását tekinti végső céljának. A kővár-környéki kurucok azonban megelőzik őket.

5. A szatmári vár falairól augusztus 6-án reggel hét óra tájban láttak először kurucokat. Azon a napon, amelyen Glöckelsperg generális bevonult Szatmárra, elhajtották a város menését, mítsem törődve a sűrű ágyúzással. Az utolsó két hét alatt a kurucok előzönlöttek az egész vármegyét, s a városban naponta nőtt a bizonytalanság. Midőn negyedikén este tíz órakor elsütöttek egy ágyút, Szatmár városában tumultus támadt.¹⁸⁴

Az augusztus 3-án Mikolánál és Józsefházánál megjelenő kurucok annak a seregnek a katonái, mely Ugocsa és Máramaros meghódítását kapta feladatul a fejedelemtől.¹⁸⁵ A sereg vonulásának irányát jól meg tudjuk állapítani. 4-én a Tur mögött: Kökényesden és Halmin vannak. Elhajtják Soós János menését s ezzel lovasítani tudják lóra kívánczoló talpasait. 6-án benyomulnak Nagyszőlőse, a br. Perényi-család fészkére. Perényi Miklós nem régen még a németeket várta, s karóbahúzással fenyegette Rákóczihoz húzó jobbágyait, most atyjafiaival — a négy Perényi-család — Huszt várába húzódik a kuruc támadás elől. Bár az Ugocsa-máramarosi vonulást két nemes: Majos János és Ilosvay Bálint vezeti, ez a jobbágyfelkelések minden jegyét magán hordozza. Ugocsa kezdettől fogva kuruc vármegye, a legkurucabb valamennyi között: olyan kemény és öntudatos kuruc jobbágyok még Beregben sem igen akadtak, mint a Perényiek nagyvölösi, s Károlyi anyósának, Barkóczyné Koháry Juditnak salánki jobbágyai. A várakba húzódó nemesek javait minden kímélés nélkül felprédálják; itt nem fékezte őket Rákóczi tiltó tekintete. Nincs mit csodálkoznunk a nemesek futásán, még frissen élt emlé-

¹⁸² Teleki-napló: aug. 11.—aug. 17.

¹⁸³ Thaly-gyűjt. XXVIII. 186. — Czegei Vass György is megemlékezik naplójában Telekivel való levelezéséről. (364.)

¹⁸⁴ *Diarium*: aug. 4—5.

¹⁸⁵ *Mémoires*, V. 59. — *Diarium*: aug. 3.

kezetükben az 1698-as ugocsai kurucvilág, mikor a nemesek Ugocsában és Beregben „nagy bujdoklással laktak“. Sovány vigasztalás volt számukra, hogy Majos seregének elvonulása után alig egy héttel Andrassy Jeremiás, Szatmár vármegye néhány főre olvadt nemesi seregének hadnagya, a szatmári őrség huszáraival összefogdosta és a várba rabul vitte azokat, akik a nemesi kúriák felprédálásában részesek voltak.¹⁸⁶

Ugocsából a sereg Máramarosba ment át, hogy Huszt vára elfoglalásával a vármegyét Rákóczi hűségére hajtsa. Augusztus 14-e táján Máramarosszigetről írt Majos János Nagybánya városának: kemény levélben arra intette őket, hogy hódoljanak, míg nem késő, mert ha nem engedelmessé válnak, vagyonukat prédára veti, a bírót és a tanácsot karóba huzatja. A város követei az ezereskapitány fenyegetésével Szatmárra szaladtak tanácsot kérni, de üres biztatásnál egyebet nem kaptak. A Máramaros felől fenyegető veszély azonban egelőre elmúlt fejük felől, mert Majos Szigetről Huszt vára alá távozott, s ezért nem is nagyon törődtek második levelével, amelyben néhány tonna lőport, önt, töltést, zászlóknak való kelmét kívánt tőlük. A veszedelem onnan szakadt rájuk, ahonnan nem is várták.¹⁸⁷

Augusztus 13-án váratlanul „más rendbeli kurucok“ támadták meg a várost. „Békésy András, Lantos János, Balla Urszuly hadnagyok két zászlóval és egynéhány gyalogok az városhoz és alá estve felé sebesen jövé, az Magyar-kapu eleiben állván, hatalmasul sürgették s kívánák, hogy a várost adjuk fel a méltóságos fejedelem számára“. A támadó csapatban ott volt „amaz régi híres tolvaj hollómezei Pintye Gligor“ heted- vagy nyolcadmagával. A jelek arra vallanak, hogy Nagybánya megtámadását ő kezdeményezte. Kegyelmet kérő követét már elindította a fejedelemhez, s érdemes voltát valami rendkívüli cselekedettel akarta megbizonyítani. A kurucok bizonyára tudták, hogy mikor kell a várost megszállniok; ha csak egy napot késnek, a pénzverőház berendezése alighanem a németek kezére kerül. Schultz kővári kommandáns 35 muskotélyosa egy káplárral már ott volt, hogy a monetáriát beszállítsa a szatmári várba.

A városbeliek a kurucokkal „sok beszédek után“ abban állapodtak meg, hogy — este lévén — kezeseket váltanak, s másnap reggel kötnek megállapodást. A „muskotélyosok franciák lévén, többire azon kuruc zalogokkal boroznak, nyájasan társalognak és kezeket beadják, hogy ők is kurucokká lesznek.“ Másnap abban állapodtak meg, hogy a város követet küld a fejedelemhez és az ő döntésére fogják bízni a hódolás kérdését. Egy váratlan botrány azonban felborította a szép egyességet. A kurucok nem voltak megelégedve az étellel és itallal, amit a tanácstól kaptak, s „a húst, kenyeret széjjelhányván, a boros átalagnak fenekét kiverték és a kapura nagy ühöséggel jövé, a külső kaput bevágták, közöttük fő és első lévén Pintye, ki „maga is vágta a kaput“. Puskázás támadt, s „egy Decsi István nevű bíróság-viselt ember úgy lő, hogy Pintye szörnyű halált hal.“

Az eset után másnap reggel a tanács felesküdt Rákóczi hűségére, s követeit: Fekete János kamarai udvarbíró és Proczner Mihály volt verőházi tisztet azzal a megbízással küldötte el Rákóczihoz, hogy a történeteket indokolják meg és fogadjanak neki engedmességet. Ők azonban Glöckelsperghez mentek, ezért csak a város második követsége hozhatta meg a fejedelem jó válaszát és oitalomlevelét. Rákóczi a város parancsnokává

¹⁸⁶ *Diarium*: aug. 4., 6. — Az 1698. évi ugocsai kurucmozgalomnak nincs írodalma. Okmányait az O. L.-ből (Camera Scepusiensis. Repraesentationes, informationes et instantiae.) és a Károlyi-levéltárból (Kuruckori iratok) gyűjtöttem össze. — *Diarium*: aug. 12.

¹⁸⁷ Thaly forrása az esemény elbeszélésében a város jegyzőkönyve volt. (*Bercsényi-család*, III. 42—44.) Ő említi Majos János Huszt alá távozását is.

Porcsalmy Istvánt, a pénzverőház inspektorává pedig Ramocsaházy Györgyöt, majd Ajtay Mihályt nevezte ki.¹⁸⁸

A muskotélyosokat egy somkútpataki nemes Nagybányáról az erdőkön „csodalatosan“ visszakalauzolta Kővárba, de már „a kurucoktól inficiátusok lévén“ csak bomlasztották az őrség fegyelmét. Míndjárt másnap nyolc elszökött közülük, s néhány nap múlva „némely németek“ már összeküvést is szőnek parancsnokuk ellen: meg akarják ölni, hogy Telekit tegyék „kuruc commendánsnak“.¹⁸⁹

A német katonaság fegyelme rohamosan lazul mindenütt, s a parancsnokok csak drákói eszközökkel tudják fenntartani közöttük a rendet. Az őrség zendülése folytán kerül a kurucok kezére Huszt vára is.

A máramarosi öt koronaváros ellenállás nélkül hajtott fejet Majos János seregének, s a vármegyének sem volt kedve ujjathúzni vele. De amíg a huszti várban német katona parancsolt, addig nem lehetett szó teljes meghódolásról. Huszt megszerzése a kuruc leleményesség és vakmerőség legjobb példája, s Ilosvay Imre ügyességét dicséri. Láttuk, Huszt is menedékhelye volt a kurucok elől futó nemeseeknek, Ilosvaynak tehát nem volt nehéz — labancot játszva — bejutnia. Az ötven főből álló német őrség gyűlölte parancsnokát, s elégedetlen volt, mert évek óta nem kapott zsoldot: amikor Ilosvay „zsákmányul ígerte nekik“ br. Eytner életét, kapva kaptak lázító beszédén. Augusztus 17-én hajnali két óraker felzendültek, parancsnokukat megölték, s a vár kapuit megnyitották a kurucok előtt. Pannovicz hadnagyot kivéve mindnyájan felesküdték Rákóczi hűségére.¹⁹⁰

A szegénylegény éneke így számol be a nagy eseményről:¹⁹¹

Híres Huszt vára Máramarosban
Miképen esék birodalmunkban?
Mi szegénylegények voltunk csak alattomban.
Magam láttam,
Tokos uram
Futott pallosban.

¹⁸⁸ A Nagybánya meghódolására vonatkozó forrásokat *A nagybányai pénzverőház sorsa a Rákóczi-szabadságharc kezdetén* c. dolgozatomban közöltem. (NK 1949—1950.)

¹⁸⁹ Teleki-napló: aug. 24—25, 27.

¹⁹⁰ Huszt megvételére nézve l. a következő forrásokat: a) Visk város jegyzőkönyvét, (Idézi Thaly a *Bercsényi-család*-ban: III. 45.) b) *Mémoires*, V. 60—61. c) *Diarium*: aug. 19. d) Stepney szept. 5-i jelentését (AR II. o. I. köt. 33—34.) e) Seeau szept. 18-i levelét: „Die Gvarnison revoltiert und sich dem Feind nebst der schönsten Artellerie, Munition und Vorrath ergeben.“ (DFS II. 303.) — Cserci megbízhatatlanságára jellemző, hogy Huszt megvételéről ezt írja: „Rákóczi Máramarost meghódoltatja, és Huszt várát is a német comendans neki feladja“. (320.) — Thaly is félreérti Ilosvay Imre cselekedetét, mert ezt írja róla: „Álruhában a várba lopódzott, s a németeket a parancsnokra lázítá.“ (*Bercsényi-család*, III. 44—45.) Rákóczi világosan mondja, hogy Ilosvay „visszavonult“ a várba, de ő csak eselből, nem úgy, mint a kurucok elől visszahúzódo nemeseik. — Segítségére volt egy „Hennik Rajnoth Johannes“ nevű német, aki „idegen nemzet lévén, Huszt várának megvételében nemes országnak nagy hasznára volt“, ezért száz kőstöt kapott. (Rákóczi rendelete Majos Jánosnak: Tokaji tábor, 1703. nov. 10. O. L. Missiles, Fasc. 157.) L. még Wagner, 744.

¹⁹¹ L. a 40. jegyztet. — E strófája eltorzultan még egy jó század multán is élt (1832.):

Nemes Huszt vára Máramarosba
Mikor jutott a mi birtokunkba,
Akkor volt ám a magyarnak szörnyü hatalma,
Akkor láttam német uram a plundrába.

(Fabó Bertalan, *Egy ismeretlen nótagyűjteményről. Magyar Zenetudomány*. 1907. 13—15.)

Huszt elestével a máramarosi hadjárat befejeződött. Nagy eredményeket hozott. Elsősorban Máramaros meghódolását: „Amint a vármegye megszabadult ettől a vártól, mely eddig fékentartotta, az egész nemesség hűség esküt tett” Rákóczinak követői útján. Majd mélyezzer gyalogossal és nyolcszáz lovassal nött meg a kuruc haderő létszáma. Ekkor indult meg az Északkeleti-Kárpátok orosz lakosságának tömeges csatlakozása, s most már három nemzet vére hull az egy hazáért.

A győzelem gazdasági haszna katonai értékénél is nagyobb volt. Huszt a máramarosi sóbányák lerakódó helye, az aknák gazdag termését innen viték szét a beregi szekerek és a tiszai szályak. A Gutin bányái: Nagy-, Felső- és Kapnikbánya arany és ezüst hozamukkal korántsem használtak annyit a szabadságharcnak, mint a sóvágó-helyek. A só aranyvalutával ért fel, s gyakran előfordult, hogy a pénzben szegény ország fejedelme sókockákkal jutalmazta meg érdemes katonáit. Rákóczi Magos Jánost állította a máramarosi kamaraispánságra, de intézkedésével elkészt, mert Majos János, mikor „az aknát elfoglalta, maga testvér-öccsit, Majos Ferencet eskette azon tisztre“, s a fejedelem „nem akarván Majos Jánost kedvetleníteni, abba a tisztbe meghadta“.¹⁹²

A kincstári igazgatás Máramarosban is, akárcsak Nagybányán, magyar emberek kezére került.¹⁹³ Nem is történhetett másképpen. A felkelő parasztok, különösen a beregiek — már pedig a beregi zászlóalj, alighanem az Esze Tamáséi jöttek Máramarosba — senkit nem gyűlöltek úgy, mint a sőtiszteket. Ha rajtuk állott volna, a sókockákat a tisztek vérével festették volna pirosra. A sőtiszteknek szolgálatbalépésük alkalmával nagy összegű biztosítékot kellett letenniök, s ezt a pénzt zsarolásaikkal a lakosságon vették meg.¹⁹⁴ A kuruc vitézek Eytner elestének bizonyára nem örültek annyira, mint a német kamarai tisztek kiakolbóltításának.

Az is nagy dolog volt, hogy a lengyel hágók felszabadultak és biztonságossákká váltak a magyar diplomácia és a magyar kereskedelem számára. Munkács és Ungvár német őrsege riadtan lapult meg a falak között, most már közvetlenül fenyegette őket a kuruc veszély.

Ilosvay Bálint a máramarosi hadjárat befejezése után Munkács és Ungvár ostromát szervezte meg. Augusztus végén a munkácsi krajnákról toborozza a katonaságot, de a nép itt nehezen mozdul meg: „igen kevés gyűlt össze“.¹⁹⁵ A vár szemeltartására Pap Mihály ezereskapitányt hagyta Munkács alatt, maga Bercsényi fészke, Ungvár alá ment, hogy az ungi krajnákon összegyűjtse a város és a vár háborgatására a generális orosz puskásait. Az ungi „oroszság eleje“ egy Becza nevű jobbágy volt, ügyes és vakmerő

¹⁹² Magos János Rákóczinak: Nagybánya, okt. 30. (AR I. o. I. köt. 173—174.)

¹⁹³ A felsőbányai lakosok azt kérték Rákóczitól, hogy „a bányák körül való dolgok ne idegen nyelven, hanem vagy deákul vagy magyarul folyjanak és a szolgálatra a város lakosai applicáltassanak“. Az 1705. jan. 9-én Kistapolcsányban tartott fejedelmi tanács rezolúciója: „Vagyon parancsolattya Ajtai Mihálynak, hogy a bányák körül a városbeli magyar lakosságot applicállyá“. (Extr. Inst. 78. O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 68—69.) — Az ügy előzménye az, hogy Ajtait megvádolták: „A bányákon lévő pápista tiszteket s bányászokat — tehát a németeket — kihagván, calvinistákat tett helyettek“. (Rákóczi utasítása Gerhart György tanácsos és Szakmári János udvari káplán számára 1704. jun. 18-án. L. Thaly, *Protestáns egyháztörténelmi kalászat II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari cancelláriája kiadványi jegyzőkönyveiből*. MPEIF 1877. 147—148.)

¹⁹⁴ *Diarium*: A tiszaháti felkelők máj. 24-én Ujlakon megtámadták az „onerosos et toti regno exosos salis officiales, qui vel maxime petebantur, et nisi sibi tempestiva Szatthmarinun fuga consulisset, haud dubie proprio cruore salis albedinem purpurassent“. V. ö. Károlyi Emlékirataival. (Sz 1874. 321.)

¹⁹⁵ L. Ilosvay Bálint leveleit Rákóczizhoz: Szept. 2. Nagyszöllös és szept. 15. Munkács. (O. L. Missiles.)

ember, akinek Bercsényi „még a német világban“ jó hasznát vette, midőn Tureczky István lengyel slachtával villongott a széleken.¹⁹⁶

Ungvárbán egy Schvetnik nevű német kapitány parancsolt az őrségnek és Ung vármegye, meg az odaszorult nagyszámú nemesség fegyveres népének. Augusztus 18-án éjjel Becza hirtelen rácsapott puskáival a városra és Bercsényi marháit a hegyekbe mentette, a nemesekét pedig zsákmányul vitte.¹⁹⁷ Ilosvay azért jött, hogy Becze seregét összegyűjtse, megszervezze és Ungvár alá vigye. Vállalkozása sikerrel járt. Szeptember 17-én a Rákóczi „hűségire esküdt köznemesi és paraszti rendek s kivált az ungvári krajnákrul lejött és szedett gubás orosz had a városba szállott“. A várbelieknek sikerült ugyan még aznap kinyomni őket, de „másnap viszont beszállottak és megsokasodván, Ungvár várát körülszállották“, s többé „egy lelket sem bocsátottak a várba“.¹⁹⁸

Még be sem fejeződött a kurucok máramarosi vonulása, már Zemplénben egy másik csapatuk halad előre Szentmarjay Ferenc ezereskapitány vezetésével egészen a határig. Zemplén nemessége Barkóczy csicsvai várába zárkózott fenn a hegyek között. Egy héttel Huszt eleste után nyolc kuruc zászlóalj Homonna tájára érkezett és Tavamáról a várat kérte.¹⁹⁹

A máramarosi hadjárat és Huszt megvétele ráébresztette a nemeseket arra, hogy nem bízhatnak többé a várak oltalmában, mert a kurucok ostromszerek nélkül is egymásután szerzik meg az erősségeket. A császár huszti vára magát sem tudta megvédelmezni, nemhogy a gondjaira bízott vármegyét. Csak egyetlen út marad: a meghódolás. Huszt elestével a nemeseknek egy újabb csoportja áll át Rákóczihoz, de ezek már inkább színből, mint szívből lesznek kurucokká. A Perényi bárók nem régen még Dolhánál vitézkedtek, s halállal fenyegették Rákóczi után sóhajtó jobbágyaikat; a máramarosiak Rákóczit gyalázó beszédeiről már szólottunk tanulmányunk elején. A kuruc szegénylegények örömmel fogadták a középnemesség ama derék tagjait, akik a kurucságot még Thököly oldalán tanulták s nyereségei a felkelésnek, de bizalmatlanok a Perényi Miklós²⁰⁰ formájú új kurucokkal szemben, és sötét színekkel festik őket: „kénytelenségből kurucokká lettek“ de szívük a császárhoz húz, „hímeznek-hámoznak mindenféleképpen.“

¹⁹⁶ Becza (Becsa, Bocsa) személyéről csak annyit tudunk, amennyit Bercsényi mond róla leveleiben, Tureczkyvel való „kis háborui“-ra nézve Thaly előadását (*Bercsényi-család*, III. 53.) Bercsényi Szkoljáról 1710. nov. 29-i levelében foglaltak szerint (AR I. o. I. köt. 620.) kell helyesbíteni.

¹⁹⁷ Egy aug. 19-én Ungvárról Kassára küldött levél szerint. (Thaly-gyűjt. II.) — L. még az „ungvári keménkedések“ ügyében indított vizsgálat jegyzőkönyvét: 1704. márc. 28.) O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 68—69.) — Ungvár ostromára nézve az első adat Neményi Gáspár hadnagy folyamodványá: „Mingyárt, hogy az Isten Nagyságodat Lengyelországbul kihozta“ egynéhányad magával Ungvár alá ment; a várban lévő labanc négy ökrét elnyerte.“ (Extr. Inst. 184.)

¹⁹⁸ Pálóczi Horváth György bejegyzése a család naplójába. (MHHS XXXIV. 252.)

¹⁹⁹ Aug. 20-án Szentmarjay Ferenc Töketerebesnél volt, gyalogsága feldúlta az itteni pálos klostromot. Az ezereskapitány az esetről ezt írta Rákóczinak: „Minekutána parancsolt volna Felsőged nékie, hogy nemes Zemplén és a körül levő vármegyékben hadat gyűjtsen, szintin abban fáradozván, Terebestül némely puskás emberek eleibe mentek, kik is az ő előjárójával öszve puskáztak, de vissza vetettetének. Aki is Terebest végére akarván menni az olyatén hajduságnak, s magáévá akarván tenni, az ott való paulinusok klostromábul hozzájok puskáztak és megebesítettek némelyeket, kire felindulván a gyalogsága, rajtok mentenek, sokaknak javaiban prédát is hántanak.“ (1707. okt. 1. Extr. Inst. 81. O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 87.) V. ö. A Szabolcs vármegye által folytatott vizsgálat 1708. jul. 9-én kelt jegyzőkönyvével. (Szabolcs vm. It. Fasc. 9. Act. nro 33.) — A zempléni hadjáratot Thaly a Barkóczy-Hadik levéltárban lévő, Barkóczy Ferenchez intézett, levelek alapján vázolja. (*Bercsényi-család*, III. 54.) A Csicsva várában lévő őrség okt. 1-én kelt levele: Thaly-gyűjt. II. 310.

²⁰⁰ L. Komáromy András, *Perényi Miklós egri városparancsnok (1705—1710)*. HK 1915. Elrettentő példa arra, hogy a Rákóczi-korral foglalkozó történetírás mennyire

Mikor Rákóczi híret vette Nagybánya és Huszt elfoglalásának, már tiszántúli hadjárata harmadik szakaszának kezdetén túl, Szatmár alatt állott. örömmel tekintett vissza azokra az eseményekre, amelyek a kállói táborról való elindulása óta játszódtak le a tiszántúli föld egymástól távoleső területein. Az eredmény legvérmesebb reményeit is meghaladta. A Duklai-hágótól a Körös torkolatáig, onnan a Radnai-havasokig néhány vár kivételével mindenki néki engedelmeskedett. A várak közül is Ungvár, Munkács, Kővár már csak pusztulásra ítélt szigetek voltak a nagy kuruc áradatban, védekezésre is alig volt erejük, nemhogy támadásra. Várad még nem ocsúdott fel Bercsényi támadásából. Szatmár helyőrsége azonban erős és veszedelmes ellenség maradt a történetek után is. A margitai táboron Rákóczi Szatmár felé tekint, midőn választ keres arra a kérdésre, hogy merre fordítsa hadait.

III. Szatmár alatt

1. Az Emlékiratok híven mutatják Rákóczi tusakodását ezzel a kérdéssel. Valóban nehéz volt döntenie. A szabadságharc érdeke azt kívánta volna, hogy lépjen ki a tiszántúli háromszögből, s álljon élére a készülő felvidéki támadásnak. Viszont előtte állott egy jól felszerelt vár elégséges katonasággal, kitűnő tábornokkal, aki a végsőkig el volt szánva a védekezésre is, a támadásra is. Glöckelsperg mindjárt érkezése napján, mihelyt megebédelt, s katonaságát a Szamos partján a császár malma mellett ideiglenes táborban elhelyezte, esküt vett a vár alatt fekvő két város: Szatmár és Németi polgáraitól, hogy meg fognak maradni a császár hűségében.

Nagy hibát követnénk el és nem is érthetnénk meg az elkövetkező eseményeket, de magát a fejedelmet sem, ha elhinnénk, hogy Glöckelsperget a gyávaság vezette, mikor Somlyóról, egy tarthatatlan öreg várból, Szatmárra futott lovasaival. Tapasztalt és vitéz katona volt, közlegényből küzdötte fel magát generálissá, érdemeivel szerzett magának bárói rangot. Képességeiről Rákóczi is elismeréssel szólt. Zsebében ott volt a Haditanács utasítása, hogy Felső-Magyarország tábornokaként minden rendelkezésére álló eszközzel tiporja el a kuruc felkelést, s nem kételkedett abban, hogy a parancsot teljesíteni is fogja, mert utasítása értelmében számított Kassa és Szeben, Montecucculi és Rabutin támogatására.²⁰¹

Ezeket Rákóczi is tudta, s miután gondolatban szemlét tartott csapatai felett, s katonai szemmel, „a háború alapelveinek szempontjából” mérlegelte a rendelkezésére álló erőt, volt is oka a megfontolásra. Az elmúlt két hónap alatt jól megismerte hadseregét. A zászlai alá gyűlt tömegek a medrétől kilépő folyó áradásához voltak hasonlatosak, amíg mozgásban voltak, addig hatottak s mindent el is söpörtek útjukból. Szüntelen mozgásban, egyre növekvő lendülettel fellobbantották az országot egészen távolra, de a felkelésre — a helyi agitátorok munkája nyomán — már érett vidékeiket. De — kérdezte

vak volt a kuruc szabadságharcot belülről feszítő jobbágy-földesúri ellentét felismerésére. — A Perényiek és a kuruc felkelők viszonyára jellemző, hogy 1674-ben Majos Ferenc kapitány Szőcs János társaságában Nagyszöllösön elfogta Perényi Gábort és Jánost. (Tyukodi György levele Károlyi Lászlónak: Szatmár, 1674. jul. 3. Károlyi-lt.)

²⁰¹ Thaly azt írja, hogy „az erős dandárral szembe szállni nem mervén, sietve menekült Szatmár felé”. (*Bercsényi-család*, III. 39.) A valóság ez: „Habebat amplius sibi a Consilio Bellico datos ordines, quatenus invalescenti Rakocziane factioni se secum Regimine Montecuculiano, uti idipsum tempestive intimavit, aliaque tum Germanica tum Hungarica militia coniungendo opponeret, eandemque qua generalis in Superiori Hungaria denominatus ab Augustissimo commendans omni arte et Marte opprimeret”. (*Diarium*, aug. 5.) — Rákóczi megbecsüléssel ír róla: *Mémoires*, V. 61—62. — Cserei is (321.) azt mondja, hogy „a császártól parancsolata jöve a brassai generális, Klöckelspergnek, hogy Erdélyből válogatott lovasokkal kimenjen Szatmár segítségére”.

Rákóczi — alkalmasak-e arra, hogy hónapokon át egy helyben állva ostromoljanak egy védelemre jól berendezkedett, elég erős várat, melyet „egy igen tapasztalt tábornok” véd? Használhatók-e arra, hogy rendszeresen és pontosan elzárják a világtól, kiéheztessék, s a döntő pillanatban rohammal elfoglalják? A fejedelem határozott *nem*-mel felelt a magának feltett kérdésre, s mint annyiszor, most is hivatkozott tiszti- és altiszti karának alkalmatlanságára, mert ezt tekintette hadserege legnagyobb hiányosságának: „csapataimat olyan tisztek vezették, akik teljességgel tudatlanok voltak a háború tudománya és fegyelme tekintetében”. Tehát előre tudta, hogy serege, mely ostromszerekkel sem volt felszerelve, nem fogja megvenni a szatmári várat. Szatmár hosszú — majd másfél esztendőre terjedő — ostroma mindenben igazolta Rákóczi véleményét: „nagyon kellemetlen dolgokat lehetett előre látni”.

„Veszedelemnek és oktalanságnak tünt fel” előtte „az időt vesztegetni a Szatmár melletti síkságon”, mikor semmi reménye sem lehetett a vár meghódítására, mégis úgy határozott, hogy Margitától Szatmár felé fordul, s jelenlétével közömbösíti azt a nagy veszélyt, amelyet Glöckelsperg hadereje jelentett a meghódított vármegyékre nézve. Elhatározta, hogy megvédi kitéréséiktől a tiszántúli földet. Nemes elhatározás volt, hasonló ahhoz, amelyet a bihari rácok ellen intézett támadás indokolásánál már láttunk. A haza atyja nem hagyhatja cserben azokat, akik gyermeki bizodalommal, kételkedés nélkül tették sorsukat az ő kezébe. Csapatait „tisztelet és tekintély övezte”, s ez elsősorban azoknak a szeméből sugárzott feléje, akiket az ellenség támadásával szemben megvédelmezett.

Rákóczi elhatározásaiban mindig találunk érzelmi motivációt és erkölcsi indítékot, de — sohasem a hadviselés érdekének rovására. A hadvezér szemével is mérlegelte helyzetét, melyet a természetében rejlő óvatosság és bizalmatlanság miatt is, korántsem talált olyan kedvezőnek, mint amilyennek azt mások látták. Nem tudott szabadulni attól a félelmétől, mely a hegyek közül való kitérésének első percétől kezdve folyamatosan meg volt benne, hogy két tűz közé szorítják. Nem mert élére állani az indulóban lévő felvidéki hadműveleteknek — pedig szívesebben lett volna most Csegénél a Tisza partján, ahol már a szályok készen állottak csapatai költözésére — mert attól tartott, hogy a „Montecucculi-ezred csatlakozik Kleklesperghez a Szamos folyó védelme mögött”, s az egyesült császáriak „könnyen szétszórhatják fegyvertelen, tévelygő csapatait”. Mi is kérdezhetjük: miért nem hajtották végre ezt a helyzetükből adódó, s szinte magától értetődő hadműveletet, holott az első időkben a Haditanács erre építette azt a reményét, hogy még a Tisza mögött el tudja nyomni a felkelést. Csak egy magyarázat lehetséges: nem merték. Nem mintha a kuruc hadsereg katonai értékét túlbecsülték volna, hanem mert a császári őrségek parancsnokai maguk sem voltak jobb véleménnyel saját katonáikról hűség tekintetében, mint Rákóczi a bagáciról szakértelem és fegyelem dolgában. Mikor a kurucoknak már egy-két kompániára menő német katonaságuk volt, s számuk mindenik vár alatt nőtt, nem volt tanácsos kipróbálni a megmaradtak hűségét, hiszen zendülések még a szatmári várban sem tartoztak a ritka események közé.²⁰² Rákóczinak igaza volt abban, hogy serege még távolról sem alkalmas rendszeres, kitartást és vasfegyelmet igénylő hadműveletekre, de éppen azért, mert fluktuáló forradalmi tömeg, és sok helyen még a fegyverre kelő néppel azonos, arra teljesen alkalmas és jó, hogy megfélemlítse és megbénítsa az ellenség mozdulatait. A nép fegyveres forradalma elnyomói ellen húzta keresztül Bécs ama naív elképzelését, hogy a kuruc Tiszántúlon térképre rajzolt vonalakkal meg lehet határozni a hadműveletek irányát.

²⁰² *Diarium*: aug. 18.

Rákóczinak mégis teljesen igaza volt, mikor számított erre az eshetőségre. Hiszen a szabadságharc katasztrófáját idézte volna elő, ha — míg ő a Felvidéken nyomul előre — háta mögött a németek visszafoglalják a Tiszántúlt. Tehát ezt a földet tette további hadműveletei bázisává, s minden módon biztosítani akarta. Így jött létre tiszántúli hadjáratának harmadik részlete: a Szatmár vára alatt folytatott hadműveletek sorozata. Midőn ezeket is felvázoljuk, majd két hónap eseményeit fogjuk áttekinteni. Rákóczi augusztus 11-én kezdi meg Szatmár elleni támadását, s október 11-én hagyja el a Tiszántúlt.

Margitáról 11-én Tasnádszántón át²⁰³ Gencs alá, Károly szomszédságába szállott, s Bercsényit a vár ostromára küldte.²⁰⁴

2. Károly, Károlyi Sándor szatmári főispán vára, nem volt valami nagy erődítmény: négy szögletbástya és mély, vízzel teli árok védte, de jól el volt látva tüzéséggel és löporral. A kuruc sereg azonban nem értett még a vár ostromhoz. A fejedelemnek nem is volt bizalma még Károly megvételehez sem, pedig ezt Melith szarkafészeknek csúfolta, mikor alatta portyázott, s Barkóczy Krisztinát Bercsényi levelével csalogatta a kurucok közé. Bercsényi jól ismerte Károlyiékát, s feladata nem is annyira az ostrom, mint a rábeszélés volt.

A két grófnő, Károlyi felesége és anyósa, tanácstalan volt. Bécsből régóta egy sort sem kaptak. Löwenburg és Szatmár vármegye vezetőemberei azt kívánták, hogy a nemesek példáját követve, vonuljanak vissza Szatmárba. Károlyiné azonban jól tudta, hogy ha szót fogad, vára, birtoka az utolsó szegig és az utolsó szem búzáig odavész: a várban német katonák, a váron kívül a kurucok prédája lesz, s nem tudta magát elhatározni.²⁰⁵ Mikor végre rászánta magát a bemenetelre — ha ugyan őszinte volt ez a szándéka — már elkésett vele. Augusztus 8-án este 50 lovast, 10 huszárt és 30 muskétást küldtek ki a szatmári várból a károlyi őrség megerősítésére és kíséret gyanánt, de ez a csapat dolga végezetlenül tért vissza, mert útközben Károlyiné egyik emberétől arról értesült, hogy a várat már egészen körüljárták a kurucok. Glöckelsperg azonban mindenképpen meg akarta tartani Károlyt, másnap Donec őrnagyot 300 lovassal a vár alá küldötte. Donec meg is valósította a rábízott feladatot: Hohendorf hadnagyot 40 gyalogossal behelyezte a várba, de hazafelé tartva Majténynál hét zászlóalja kurucba ütközött. A csetepaté során hat-hét kuruc elesett, egy német is, kettő pedig a kurucok kezén maradt. Ez a kis ütközet volt a szatmári őrség és a kurucok első összecsapása.²⁰⁶

Ezen a napon már Bercsényi is a vár alatt volt, s szokása szerint egyszerre élt a fenyegetés és a kapacitálás eszközével. A rábeszélés Rákóczi „titkos ígéretein” épült, fenyegetésnek elég volt Esze Tamás hajdúinak jelenléte is. Barkóczy Krisztina sírva nézte, amint javait pusztítják, s keserűen mondogatta: „Megesett nekem az én uram vitézsége”. Nyilvánvaló volt, hogy ha a hajduk ostrommal veszik meg Károlyt, kő kövön nem marad benne. Dühüket fokozta a dolhai rabok sorsa: a 17 rab közül Löwenburg hetet karóra, ötöt

²⁰³ Károlyi említi Őnéletrajzában: „Indul a fejedelem Szatthmár felé, száll Szántóhoz s onnat Károlyhoz”. (MK 1945, 118.)

²⁰⁴ Rákóczi gencsi táborozását a *Diarium* említi aug. 21-én: „Stephanus Gál civis Szatthmariensis ad examen attractus, fassus est sequentia: se in castris Rakocziensis primo ad Gencs, dein Vetés fuisse”. — Hogy Károlyinéval Bercsényi tárgyalt, ezt Rákóczitól tudjuk: *Mémoires*, V. 65—66.

²⁰⁵ Gállfi György júl. 27-én Szatmárról ezt írta Károlyinénak: „Nagyságod maga becsületi és életének megtartása kockáztatik, ha csak mindenkét féré tévén, az ide jövetelre magát reá nem veszi”. — Másnap Károlyi prefektusa: Eötvös Miklós kért is számára katonai kíséretet, de akkor ez a dolog abbanmaradt L. még Löwenburg júl. 27-i, aug. 2-i és 4-i leveleit. (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 21—26. — *Diarium*: júl. 28.)

²⁰⁶ *Diarium*: aug. 9—10.

pailosra ítéltetett. Már fel is rakták a szekérre, hogy a vesztőhelyre vigyék őket, mikor a szatmári polgárok könyörgésére megkegyelmezett életüknek.²⁰⁷ Nem nehéz kitalálnunk, miről szólhattak a fejedelem „titkos ígéretei”: azt ígérte, hogy Károlyi bocsánatot kap, ha felesége kapitulál; birtokait nem engedi tovább prédálni, sőt oltalmazni fogja. Míg Károlyiné Bercsényi ajánlatát fontolgatta, ura számára Bécsben betelt a keserű pohár; alig türtőztetett dühvel, a sértett önérzet bosszúvágyával éppen távozóban volt a császárvárosból.

Miként a tiszántúli hadjárat eseményeit általában, Károly meghódításának történetét is csak körvonalalaiban ismerjük. Rákóczi a német őrség megfélemlítésére indított színlelt ostromról beszél: „Ugy tettem, mintha ostromolnám — a várat — és azzal fenyegettem, hogy felgyújtom“. Károlyi azonban, aki Bécsből hazafelé tartva Rózsahegyen értesült vára elestéről, úgy tudta, hogy „vérrel vették meg a kurucok.²⁰⁸ Valóban, két olyan Esze Tamás ezerebeli hajduról is tudunk, aki Károly alatt vesztette életét. A várbeli Varga Tamás és a tiszaujlaki Kis János nem érthették meg a szegénylegények e nagy napját, Károlyi Sándor várának kapitulációját.²⁰⁹ Károlyiné augusztus 13-án feladta a várat. Rákóczi itt is megengedte, hogy a német őrség fegyvertelenül kuruc oltalom alatt békével elvonulhasson Szatmárra, de csak Hohen-dorf hadnagy és hét gyalogosa élt az engedelemmel, a többi Rákóczi szolgálatába lépett.²¹⁰ „A lött capitulatio szerint a Károlyi uraság búzája és gabonája az ország hasznára és az ott való praesidium tartására rendeltetett.“²¹¹

A gencsi táboron szövődtek a szatmári lakosok és kurucok első kapcsolatai. Említettük, hogy augusztus 9-én, Glöckelsperg bevonulásának napján, a kurucok a városiak nyáját is elhajtották. Most megbízott emberük azzal a kérelemmel járult a fejedelem orcája elé, hogy adassa vissza illendő váltásáért. Rákóczi jóakaratot mutatott irántok; azt válaszolta, hogy bár a hadijog szerint a nyáj a kurucok jogos zsákmánya, mert ellenséges vár alól hajtották el, mégis barmonként három forintjával visszaválthatják.

Ez a szatmári polgár hozta azt a hírt a várba, hogy Rákóczi tábor elmozdult Gencsről, s Majtény—Vetés irányában halad előre.²¹²

3. Augusztus 15-én a kuruc tábor már a Szamos balpartján, Vetésnél van, 8—10 kilométernyire a vártól.

Rákóczi és a szatmári helyőrség harcait csak úgy tudjuk nyomon kísérni és tisztán látni, ha magunk elé terítjük a vár és az alatta elterülő két város: Szatmár és Németi közel egykorú, Priorato-féle rajzát.²¹³ Szatmár: a vár és a város, ebben az időben szigeten fekszik, melyet a Szamos két ága fog közre.

²⁰⁷ A dolhai rabok sorsáról l. Gállfi György aug. 2-i levelét Károlyinának. (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 23—24.), továbbá a *Diarium* aug. 1-i tudósítását: „Fuissetque id haud dubie executioni demandatum, nisi considerato moderno turbulento rerum statu, oportune allatum fuisset circa Debreczinum a Rakocziensis captos sex vel 7 cives Szatthmarienses, cumquibus ne ii pariformiter procederent, a senatu Szatthmariensi, ut supplicium hoc prorogaretur, aegre fuit impetratum“. — Károlyi birtokának pusztulásáról aug. 1-én Bécsből ezt írta Barkóczynak: „Ugy hallom, hogy méncseimet, marháimat elhajtotta diószegi kamarára Rákóczi s Bercsényi, városomot pedig felégette“. Értesülésének hitelét bizonyítja Dul Mihály Kohárynak írt jul. 29-i levele. (Thaly-gyűjt. II. 35—36, 148—149.)

²⁰⁸ L. Károlyi leveleit Koháryhoz: Rózsahegy, aug. 25. — Kassa, szept. 13. Mindkettőt Thaly idézi: *Bercsényi-család*, III, 41.

²⁰⁹ Az ezred 1706. febr. 13-i szurdoki mustrája szerint. (Károlyi 1706. évi mustrakönyvében.)

²¹⁰ *Diarium*: aug. 13.

²¹¹ „Károlyi buza s gabona iránt“ kiadott keltezetlen pátensében mondja Rákóczi. (Prot. Exp.)

²¹² *Diarium*: aug. 12, 14.

²¹³ *Historia di Leopoldo Cesare* c. műve (Bécs, 1670.) 456 lapján Szatmár, a 724. lapon Kálló és Várad, a 726-on Kővár képe ill. alaprajza látható. Lerch metszetei.

A sziget keleti sarkában áll a vár: ötszögletű, földsáncokkal és cölöpzetekkel védett erődítmény. Alatta a Szamos kanyarulatában elhúzódva nyugszik a város. Vele szemben, a szigeten kívül a Szamos tulsó partján elnyújtózva Németi városa. A szigetről három hidon át lehet kijutni a Szamoson túlra. Egyiken a várból a folyó jobbpartjára, a másikon a balpartra, a harmadikon pedig Szatmár városából Németibe. Rákóczinak tehát úgy kellett intéznie a hadi műveleteket, hogy a Szamos mindkét partját ellenőrzése alatt tudja tartani, hiszen elsősorban a német lovasság élelemszerző portyázásait akarta megakadályozni. Két lehetőség között választhatott: vagy kettéosztja seregét, hogy egyik a folyó jobbpartján, a másik a balparton operáljon, vagy pedig állandó hidat tart a Szamoson. Alkalmos tisztek hiányában az utóbbi megoldást választotta: Óvárínál hidat veretett, s táborát a hídfő védelmére nem messze, Vetésnél helyezte el.

E táborútés és hídvérés a kurucok ügyességének és a lakossággal való együttműködésének mesterműve volt. Rákóczi még Gencsnél táborozott, Károly még meg sem adta magát, de a vetési birtok jobbágyai, Kókényesdy Ferenc szatmári alispán parasztjai, már készítették a hidat és a tábort — csendben és észrevétlenül. Glöckelsperg tudta, hogy Rákóczi elindult a gencsi táborból és Vetés felé tart, de arra nem is gondolt, hogy szinte szemeláttára készítik számára a táborhelyet és a hidat a vár alatt. 16-án, a kurucok megérkezését követő napon, suttogó hírekből tudta meg a valóságot: a fejedelem hadai megerősített táborban Szatmár közvetlen szomszédságában vannak.²¹⁴

Hinni sem akart a fülének; Donec örnagyot 300 lovassal a németi hidon keresztül Darához küldte a szembőlévő híd és tábor megszemlélésére. A hidat a tulsó parton hídfő védte, négy falkonétával megerősítve. A németek szét akarták rombolni a folyót medrébe szorító gátat, s közben harcba keveredtek a kuruc lovassággal a darai parton. A győzelem a németeknek intett, s már üldözték a hidon át visszaözlő kuruc lovasokat, midőn a gyalogság és az ágyúk közbelépése megfordította a hadiszerecsét. A hajduk támadása és a falkonéták sűrű tüzelése visszafordította a hídra rontó ellenséget. A németek a várbeli hadinapló szerint csak egy halottat veszítettek a harcban. A kurucok vesztesége nagyobb volt.²¹⁵

A generális a vereséért Kókényesdy alispánt tette felelőssé: miért nem jelentette a birtokán, a Szamos mindkét partján, három napon át folytatott táborverő és hidépítő munkálatokat? — s a várból fogságra vetette. Néhány nap múlva azonban elbocsátotta, nyilván azért, mert nem volt részes jobbágyainak a kurucokkal való együttműködésében. A védelme alá húzódtott nemességre azonban most már gyanakodott, sőt azokat, akik a városban katonai szolgálatot nem teljesítettek, mind a várból helyezte el. Katonaságát is szorosabb gyeplőre fogta. A gyalogságot a városból már Károly elcsénekné hírére 14-én felrendelte a várba, most pedig lovasságát vonta be a császár malma mellett lévő táborból a palánkokba. Főtisztjeivel tanácskozást tartott a két város: Szatmár és Németi sorsáról. E gyűlésen Németi elpusztítása mellett döntöttek.²¹⁶

E döntést azzal indokolták, hogy a várost a rendelkezésre álló katonasággal tartósnak nem lehet megvédelmezni, s ezért jobb tűzzel elhamvasztani, mintsem hogy az ellenség kezére kerüljön. A tiszteket azonban inkább a

²¹⁴ A vetési és a pálfalvai táborozásra nézve a fő forrás: *Mémoires*, V. 67—72. — A hidépítésre nézve l.: *Diarium*: aug. 15—16.

²¹⁵ *Diarium*: aug. 16. — Húsnál több kuruc vitézről van feljegyezve Ugocsa vm. összeírásában, hogy „az óvári sáncban maratt“. (Specificatioja azoknak, akik nemes Ugocsa Vármegyéből kegyelmes urunk hadaiban ab anno 1703 vadnak vagy elestek. Ugocsa vm lt.)

²¹⁶ *Diarium*: aug. 14. Aug. 17-én: „Totus equitatus intra revelinas circa arcem palizadis recenter firmatas hesterna die est collocatus“.

bosszú vezette, mint a katonai érdek. Németi tanácsa a kurucokhoz húzott, sőt már be is jelentette meghódolását a fejedelemnek, s azon mesterkedett, miképpen adhatná át vitézeinek a várost. A kurucokkal való egyetértésüket valaki elárulta, s most meg kellett szenvedniök érte. Löwenburg a németi bírót²¹⁷ tanácsosaival együtt magához hivatva, őrizetbe tétette, s Németiben 16-án este hat órakor kihirdette, hogy a várost hat óra múlva fel fogja gyújtatni. „Éjfélkor égő kanóccokkal rohantak át a katonák Németibe és elhamvasztották“.²¹⁸

Augusztus 16-tól 29-ig nem történt nagyobb esemény Szatmár alatt. A várbeliek próbálták menteni a kurucok elől az élelmet, azok pedig pusztították. Mindjárt a Németi elhamvasztására következő napon — talán megtorlások képpen is — Rákóczi felgyújtatta a kommandáns búzaasztagait és elpusztította a Szamos partján lévő kincstári és városi malmokat. 25-én Skottka Mihály harmincados és mások 200-on felüli ökrét hajtották el a kurucok a legelőről, pedig „a jövődre nézve nagy segítség lett volna“ a várbelieknek. A harmincados levelet írt a fejedelem udvari főkapitányának a marhák visszaadása érdekében, de elutasító választ kapott: már szétosztották a vitézek között.²¹⁹

A 28-ról 29-re virradó éjtszakán a németi részen megint harc keletkezett a kurucok és a császáriak között, de ez csak két csapat találkozó harca volt. A kurucok három halottat és hét foglyot vesztek. Az egyik fogoly kihallgatása során megerősítette azt a várbeliek között is szállongó hírt, hogy Rákóczi Vetésről, a vár nyugati oldaláról, a keleti oldalára, Pálfalvára akarja táborát áthelyezni.²²⁰

E mozdulata Szatmár város elfoglalása érdekében történt. A fejedelem maga tájékoztat minket erről a haditervéről: „A forró nyár kiszárította a forrásokat, elapasztotta a patakokat s a város fölött kettéágazó folyam nem tudta mindkét ágát vízzel ellátni. Ezért a lakosok tanácsára ahhoz a tervhez folyamodtam, hogy a folyó egyik ágát eltérítem s innen támadom meg a nagyon elhanyagolt földsáncokkal és bástyákkal védett várost.“ A tervet tehát Szatmár lakossága kezdeményezte. Milyen erős kuruc vonzalom élhetett a szatmári polgárokban, hogy Németi szomorú esete nem vette el a kedvüket és készek voltak segíteni Rákóczit a helyőrséggel szemben!

Az új táborhelyet maga a fejedelem jelölte ki. 26-án Bercsényi társaságában és ezer lovas kíséretében Pálfalvához és Ombodhoz szállott helyszíni szemlére. S miután a tervet kivihetőnek és a helyet alkalmasnak találta, elhatározta, hogy egész seregével átvonul a vár ágyúi alatt fekvő, de sűrű bozóttal fedett Pálfalvára. A menetet 29-én éjtszaka indította el hosszú hadoszlopban, melyet a várfal és a menet között lévő területen kis csapatok

²¹⁷ A németi bírót Losonczy Jánosnak hívták volna a város monográfiája szerint (Sarkadi Nagy Mihály — Bartók Gábor, *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*, Szatmár, 1860. 260.), de ennek mintha ellene mondana Losonczy folyamodványa Rákóczihoz, amelyben ezt írja magáról: „előbb a fejedelem conventios szolgálja Munkácson, most pedig Szatmár-Németi város bírójá“. (Extr. Inst. 176. 1704. dec. 1. Galgóc.) — Matolcsi Borbély István „hűtös-ember“-t vádolták azzal, hogy miatta égette volna el a német a várost, s emiatt Károlyban rabságot is szenvedett. A börtönből 1704. febr. 10-én Sennyey István generálisnak ezt írta: Darán „hallottam a falusiaktul, hogy jó a kuruc, s ezt én is a bírónak megmondván, s megvívén a hírt commendántnak, generálisnak; ez hivatott, kérdvén, láttam-é? Mondván, hogy egyet sem láttam, engem elbocsátott. Hanem azután egy Szegedi nevű petei katona, az szökött be Domahidátul, az mondta meg mindenképen a dolgot, — s úgy égették fel a várost.“ (AR I. o. I. köt. 295.)

²¹⁸ *Diarium*: aug. 17. — Kiss Kálmán, *A szatmári reform. egyházmegye története*. Kecskemét, 1878. 311, 823.

²¹⁹ *Diarium*: aug. 17, 25, 28.

²²⁰ *Diarium*: aug. 29.

fedeztek. Rákóczi még évtizedek múltán is frissen emlékezett ennek a csaknem veszedelemre forduló éjtszakának minden mozzanatára. A bajt egy fiatal kuruc tiszt okozta — mintha igazolni akarta volna Rákóczinak tisztjei tapasztalatlanságáról és ügyetlenségéről alkotott rossz véleményét. Rákóczi és Bercsényi a lovasság hadoszlopának közepén haladtak, s előttük az a harminc német menetelt, aki Somlyónál adta meg magát. „Egyszerre — írja a fejedelem — éppen az oldalunkban olyasféle zajt hallottunk, mintha lovasság jönne felénk. Természetesen azt hittük, hogy a minket fedező kis csapatok egyike. De amikor az éppen kibontakozóban volt, egy szeles fiatal nemes parancs nélkül előreugratott mellőlem, felemelt karabállyal kérdezte a jelszót és nem is várva feleletre, tüzelt.“ A lővés hangjára a németek megfordultak, s a fejedelem mögött vonuló csapatok — a sötétben ellenségnek vélvén őket — tüzelni kezdtek rájuk. Szörnyű kavarodás támadt. Bercsényi lova megbotlott, felbukott, lovása ájultan terült el a földön. Rákóczit sohasem hagyta el lélekjelenléte: most is kibontakozott a tumultusból, Bercsényi segítségére sietett és a gyalogságot megállította. Bátor fellépése után lecsillapodott az esztelen zavar. Bercsényit, kinek „az esés következtében még nagyon fájt a feje“, átszállította a károlyi várba, s virradatkor már Pálfalván ütött tábort.²²¹

A pálfalvai terv megvalósítása szerencsétlenül indult, s nem is végződött jó eredménnyel. Vetésről való eltávozásuk után a generális arra igyekezett, hogy a kurucokat elvágja a Szamos jobbpartjától, s ezért mindjárt másnap, őrségét szétszórva, lerontatta az óvári hidat.²²² Rákóczi emberei azonban jól értettek a hidépítéshez és rövid idő alatt — egy napi és egy éjtszakai munkával — Ombod és Szentmárton között, a pálfalvai táborhoz egészen közel, új hidat készítettek.²²³ Jól indult a gátépítés munkája is: a fejedelem egy malomgát-szerű építménnyel próbálta a Szamos alsó ágának vizét áterelni a felső ágba. A munkát biztosítani akarta az ellenség támadásával szemben, ezért, mikor hírért vette, hogy kicsapott a várból, lovasságának jórészét átküldötte ellene a hídon. De most is gondosan és körültekintéssel cselekedett: gátja végére egy gyalogzászlóaljat állított, hogy — ha visszanyomnák, — ez támogassa a lovasságot. „Az események csakhamar megmutatták, milyen hasznos volt ez az elővigyázat.“ A hadi tudományban járatlan lovastisztjei „minden rend nélkül“ hevesen, kibontott zászlókkal vitték rá seregeiket a várba visszatérő ellenségre, rohamukat azonban a várbeli ágyuk tüze hamar megállította. Veszélyben lévő csapatai erősítésére maga Glöckelsperg tábornok jött ki a várból nagyszámú német és magyar lovassal. E váratlan erős támadás a kuruc lovasságot egészen megzavarta, de a harcot mégis felvette. Hosszú és ádáz küzdelem bontakozott ki, mely végül is a kurucok visszavetésével zárult. A császáriak Szentmártonig üldözték a futamodókat, tovább azonban nem mertek hatolni. Látva a rendben álló gyalogságot, cselet szimatoltak és visszafordultak. A kurucok vesztesége sem volt számottevő: néhány halott és sebesült, de — ami legfájdalmasabb volt számukra — az ellenség kezére jutott egy piros zászlójuk a zászlótartóval, egy Hadházi nevű nemessele egyetemben.²²⁴

Rákóczit nagyon lehangolta első csatavesztése; csapatai harcikedvét is lerontotta. „Lovasságom jórészének ez a szégyenletes tevékenysége — mondotta — dőlőfőssé tette a németeket és elcsüggesztette enyéimet“. A vereség arról győzte meg, hogy „könnyelműség volna tovább is ilyen közel maradni

²²¹ A helyszíni szemlérről: *Diarium*, aug. 26. — Az éjtszakai eseményekről csak Rákóczinál találunk adatokat.

²²² *Diarium*: aug. 30.

²²³ *Diarium*: aug. 31.

²²⁴ Thaly a Pálfalvához való átköltözés idejére nézve bizonytalanságban van: a 29-ről 30-ra virradó éjtszakán történt. A szentmártoni ütközetről nem szól, bár Rákóczi is megemlékezik róla. Aug. 30-ról szept. 10-re ugrik át az események elmondásában, s a közbeeső időt a szept. 1-én történt bélfenyéri csata és a Rákóczi ellen elkövetett merénylet elmondásával tölti ki. (*Bercsényi-család*, III. 47—49.)

az ellenséghez, mely veszélytelenül vezethette ki gyalogságát a bokrok fedezete alatt s észrevétlenül lephette volna meg táborát. Mihelyt a gát elkészült, bár a német gyalogság támadására nem került sor s a várból csupán ágyútűzzel zavarták egy ízben, szeptember első napján — a várbeliek szemeláltára visszahúzódott a vár talai alól biztosabb helyre. A város elleni támadásról most tehát lemondott. A lassan kiszáradó folyómedernek csak hetek múltán vette hasznát. Visszavonulásának igazi okát leplezte „különböző ürügyekkel” vitézei előtt, nehogy megfutamodásnak tűnjék fel.

Szeptember 4-én még Pálfalvánál táborozott.²²⁵ De már útra készülődött, mert új hadihelyzet volt kialakulóban. E néhány nap alatt nevezetes esemény nem történt. A kurucok és a németek folytatták az élélmén és a takarmányon való huzakodásukat. A várórség elfogott egy Óvárriból és a környékbeli falvakból összeszedett élelmiszer-szállítmányt. A katonák láttára a szekerek mellett lévő parasztok szétfutottak, s a rudak mellől kifogott 36 ökröt a németek be is hajtották. Másnap — harmadikán — német lovasok kurucokkal akadtak össze, fegyveres összetűzésre azonban nem került sor, a kurucok rábeszéléssel akarták átcsalni az ellenséget maguk közé. Este nagy zivatar támadt, s az ítéletidőben Rákóczi vitézei nagy tüzi látványosságot szereztek a várbelieknek: sorban felgyújtották a város alatt lévő majorokban az asztagokat és a szénakazlakat.²²⁶

A harmadik hónapjába lépő szabadságharc — a szentmártoni kudarc ellenére is — változatlanul a győzelem jegyében állott. Talán még a vetési táboron érte Rákóczit Bóné András jelentése arról a győzelmes ütközetről, melyet három kuruc lovasezred szeptember 1-én vívott a Fekete-Körös mellett Belfenyőrnél az aradi ráccokkal, akik Várad új parancsnokát kísérték be a várba egy német sereggel, s hazatérőben voltak Aradra, midőn rájuk tört a kuruc támadás. Az ütközet előzményeiről nincsenek közvetlen adataink, a források nem mondják meg, miként bukkan fel háromezer kuruc lovas, Szatmártól messze, Várad alatt? Az adatok összehetéséből azonban mégis kiderül. Rákóczi tudott az aradi ráccok kimozdulásáról, s nagy számukból arra következtetett, hogy őt akarják megtámadni. Lovas regimentjeit támadásuk megelőzésére küldötte le Biharba. Ebben az időben Jenőt lovas, Gyulát gyalogos csapatok veszik körül; nem régen még a Tiszánál voltak Torday parancsnoksága alatt. Nyilván őket is a rác készülődés hírére rendelte Rákóczi erre a vidékre.²²⁷

A majd ezerkétszáz főből álló rácság és a néhány század német gyalogság szívósan védekezett. Kemény, változó szerencsével folyó küzdelem alakult ki. Tökély rác vajda a német kompániákat arcvonala középerére állítva, sokáig felfogta a kuruc rohamokat, de a széleken álló ráccok nem tudták magukat tartani. A futamodókat azonban a németek parancsnoka, Stolz százados egy erdőre támaszkodva, megállította, s már-már meg-

²²⁵ Rákóczi ugyan azt írja, hogy „amikor a gát elkészült, visszamentem táborozni Vetés falu mellé”, erre azonban rosszul emlékezett. Aug. 3-án a „Szatmárnál levő táborhelyen” adott oltalomlevelet a gyöngyösi ferencseknek, s „ex castris ad Szatmár positis” írt Orosz Pálnak. A *Diarium szept.* 4-i bejegyzése szerint a pálfalvai (szatmári) táborról indult el seregével a Krasznaközbe.

²²⁶ *Diarium*: szept. 2—3.

²²⁷ A *Diarium* aug. 4-i bejegyzése szerint Rákóczi „Germanos Rascianis sociatos Aradino Varadinum versus magno numero adventare innotuisset”. — A debreceniek is tudtak arról, hogy aug. 30-án „Váradra új commendánst kísért 1200 rác”. (A városi jegyzőkönyv aug. 31-i adata.) — Az új váradi parancsnok: Gr. Fels Fercnc ezredes feladata a vár védelmének megszervezése volt a kurucok ellen. — A jenei és gyulai kurucokra nézve I. Harry Walthers szolnoki kommandáns szept. 4-én kelt levelét: „Parvulus ille exercitus septem vexillorum tam equitatus quam peditatus, qui hactenus sub Tordai, Serendy, ab altera Tibisci ripa circumvagatus est, nunc a certo quodam Pitsi János commendatur. factaque partitione, equitatus Jenő, peditatus vero Gyulam circumsidet”. (Hornyk, IV. 237—238.)

fordította a csata sorsát, amikor a silkerüktől elbizakodott rác gyalogosok fosztogatásba kezdtek, s így a kitartással küzdő kurucoké lett a győzelem.²²⁸ A bélfenyéri csata a kuruc hadsereg előnyeit mutatta fel: a katonák friss vállalkozó kedvét, szívós kitartását, véráldozatra való készségét. A száz egynéhány elesett kuruc vitéz között két ezerskapitány is „vitézi módon múlt ki hazájáért”. Bozóky Pál elesett az ütközetben, Majos Istvánt súlyos sebbel Debrecenbe vitték s szeptember 10-én ott fejezte be fiatal életét. A csatán nyert sok zászlót, a gazdag zsákmányt, közte száz lovat, Bóné mutatta be a fejedelemnek.

4. A szatmári táborozás hosszú harci szüneteiben Rákóczi hadseregének szervezésével foglalatoskodott. Számbavette a vár alatt folyó állóharc tanulságait, s ezek alapján próbálta megteremteni a sereg regularizálódásának feltételeit. Tanulságos egybefoglalnunk azokat a megjegyzéseket, amelyeket a Szatmár körüli események elbeszéléséhez fűz elhatározásainak indokolására és a történetek magyarázatául.²²⁹

Alkalmas és engedelmes tiszték hiányával indokolja azt a cselekedetét, hogy nagy létszámú seregét nem használta fel Szatmár teljes körülzárására, hanem egy táboron összefogva maga mellett tartotta. Pedig már ott voltak táborában Thököly egykori tisztjei, akik — ha nem is voltak képzett katonák — a háború mesterségét a kuruc és a török háború idején mégis csak megtanulták. Az ő harcászati elveikkel azonban Rákóczi nem értett egyet, mert a régi portyázó hadviselés hívei voltak, s a vár alatti egyhelyben topogást éppen úgy únták, mint a közvitézek. Orosz Pál ezredes például egyszer így nyilatkozott: „Egymás szemébe nézni a némettel nincs haszna, ötöt farsztani kell, nyughatatlankodtatni; láttam én ezelőtt is, mit csinált a török a némettel, de valamikor ők öszvekészültek, mindenkor megverte a német”²³⁰ Rákóczi irtózással hallotta az ilyen beszédet, mert kezdettől fogva a módszeres hadviselés híve volt. Pontosan kidolgozott és átgondolt haditerveket azonban csak olyan hadsereggel lehetett bármikor is végrehajtani, amelyben könyörtelen rend és megbonthatatlan fegyelem uralkodott. A vezetés kérdése tehát Rákóczi szemében elválaszthatatlanul egybefonódott a katonaság rendezészettségének feladatával.

A kurucok nagy katonai sikereit látva, egy régi császári tiszt, hr. Sennyey István, akit jobbágysai tárkányi várába szorítottak, megunta a védekezést és bejelentette csatlakozását Rákóczinak. A fejedelem nagyon megörült hódolást jelentő levelének, s elhatározta, hogy Bercsényi helyettesévé teszi, ezért a válaszáért is őhöz utasította. Augusztus 25. körül már ott volt Rákóczi táborában. „Ez a hazáját igazán szerető férfiú — mondotta róla a fejedelem — korábbi éveit a török háborúkban töltötte s bárki másnál jobban értett a háborúhoz.” Szervező képességétől, hadi cselekedben edződött tapasztalataitól és tanácsaitól sokat várt, de később meggyőződött róla, hogy kelleténél többre értékelte. Ezredessé nevezte ki és augusztus 29-én megbízta, hogy a „Tiszán túl és innen való földön” gyűjtse csoportra a lézengő kuruc csapatokat. Felhatalmazta tiszték kinevezésére is: „valakiket akármely tisztségre választ, azt mi is helybenhagyjuk.”²³¹ Itt az első nyoma annak, hogy Rákóczi megkezdette

²²⁸ Az ütközetről I. a *Diarium* aug. 15-i bejegyzését és Károlyi Önéletrajzát (MK 1945. 119.) Károlyi úgy tudta, hogy Ujvárosi Szócs János ezerskapitány ment a rácoic elé. Az ütközet leírása: Wagner, II. 744. — Majos István szept. 10-én halt meg Csabai Mihály házánál. Pompás, harangszós temetésén a debreceniek megbotránkoztak, „de kénytelenek voltak vele”. (L. a jegyzőkönyvet szept. 3-án és 10-én.)

²²⁹ *Mémoires*, V. 68—72.

²³⁰ L. a 120. alatt említett tanulmányomban.

²³¹ Sennyey István apja: III. Ferenc volt kállói kapitány „elesett a kurucok keze által kastélyában, Nagy-Tárkányban; 1675. július 30-án”. (Nagy Iván, X. 147.) — Csatlakozásáról: *Mémoires*, V. 73. — Rákóczi a vetési táborról aug. 20-án válaszolt levelére. Válasza és az aug. 29-i pátenz: AR I. o. I. köt. 127—128.

alulról felfelé alakuló hadseregének kinevezett tisztekkel való igazgatását. Mikor a nemesi származású tiszteket előnyben részesítette a jobbágyszármazásúakkal szemben, Emlékiratainak tanúsága szerint ezt azúrt tette, mert serege fegyelmezésére nézve károsnak vélte a tisztek és a közkatonák cimboraságát. Nem egyszer előfordult, hogy a vitézek és az alantas tisztek botot vagy fegyvert emeltek előljáróikra.

Rákóczi gyakran szóvátette katonái fegyelmetlenségét. Őrei nem elég éberek, előőrsei nem veszik idejében észre az élelemszerzésből visszatérő ellenséget, pedig éjtszakánként a vár hidjáig is el tudtak hatolni. Harcszerűtlen magatartásukat a zsákmány mohó kívánására vezeti vissza. A zsákmányolást nem kifogásolja, de kiemeli, hogy gyakran fosztogatássá fajul és a zsákmány kísértése eltéríti a katonákat feladatuktól. A tábori élet zárt és következetes fegyelmét is főként azért nem bírják, mert a szerzés vágya, s a vele járó kalandozás izgalma csábítja őket. Felháborodva figyelte, hogy éppen a jobban fegyverzett katonák szökдösnek el, s „csak azok maradnak vele, akiknek nincsen rendes felszerelésük“.

Ígaza volt abban, hogy a tiszántúli hadjárat nagy eredményei mind veszendőbe mennek, ha a nép felkeléséből származó lelkes, harcra kész, de fegyelmetlen tömegeket nem szervezi meg zárt keretekben működő, fegyelmezett haderővé. Ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy a már véglegesen birtokba vett területeken a nemzeti szabadságharc szolgálatába kell állítania a népfelkelést. Roppant erejű forradalmi energiáit a hadseregben kell organizálnia, s fel kell számolnia minden olyan helyi akciót, mely vonakodik beilleszkedni a hadi szervezetei közé, mert a szabadságharc csak akkor győzhet, ha a felkelő jobbágy öntudatos, képzett és fegyelmezett katonájává formálódik a nemzeti hadseregnek.

A regularizálás első három feladatát tehát Rákóczi a következőkben látta: a) Emelni kell a tisztek tekintélyét és katonai színvonalát, b) Meg kell teremteni a táborok rendjét a fegyelem megszigorítása által. c) Fel kell számolni a hadsereggel lazán összefüggő, vagy tőle függetlenül működő vagabundus elemeket a közbiztonság, a termelés folyamatossága, és a kereskedelem zavartalansága érdekében. E feladatokhoz járult még a katonák felfegyverzésének és ruházásának nagy gondja is.

Rákóczi megértéssel és tapintatosan nyúlt a nehéz kérdéshez. Midőn Orosz Pált Kos Mihály hajdu- és Borbély Balázs lovasezredével szeptember első napjaiban Ibrányi László ezredes mellé küldötte a Tokajra vigyázó és Zemplén felé támadó kuruc sereg erősítésére és rendbe vételére, ezeket írja: „Halljuk s kegyelmed leveléből is értjük, hogy azon dispositioja alá adott s általa ott összegyűjtött hadaink s kivált köztük némely tisztek minden függés nélkül vannak, s hazánk kárára minden vétekből bémerültek. Tudjuk, hogy kegyelmed az ily excessusokat idáig nem gátolhatta, eleintén úgy szokott az lenni, de immár egész táborunkban is s ott is szigorúbban kell a dologhoz látni és reméljük: a praedálástul s egyéb rendetlenségektől is kegyelmed őket meg fogja tiltani és zabolázni.“²³²

A vetési tábor a kuruc hadszervezésnek egyik fontos állomása. Rákóczi itt adja ki egyik jelentős rendeletét, s itt születik meg a kuruc hadsereg első hadiszabályzata: az *Edictum Militare*.

A vetési pátems²³³ második tagja a kiáltványok ama nagy családjának, melynek első tagjával a gyulai táboron találkoztunk; egyike „a kuruc nevezet

²³² Orosz Pál és Borbély Balázst szept. 1-én Dul Mihály már a Tisza körül lévő ezeres-kapitányok között említi. (Thaly-gyűjt. II. 232.) — Szept. 3-án a szatmári táborról írt a fejedelem Orosz Pálnak. E levelében említi Kos Mihály hajduezredének hadnagyát: Márton deákot. — Szept. 6-án válaszolt Orosz ama levelére, melyben Ibrányi László hadaival való egyesülését jelentette. Az idézet ebből a levélből való. (U. o. XXVIII. 372.)

²³³ Aug. 17-én kelt a vetési táboron. Vári község iratai között maradt fenn.

alatt kóborlók“ ellen a szabadságharc első éveiben kibocsátott sok rendeletnek. E kiadványból is látjuk, hogy a tiszai átkelés óta a felkelés méreteinek arányában nőtt meg a kóborlók száma. A baj Gyulajnál még a kezdet zavarai-
val együttjáró múlt tünetnek látszott, de azóta országos veszedelemmé lett. A vetési rendelet célja az, hogy a méltatlan elemeket, a hadsereg becsülete érdekében is, kivesse a szabadságról harcoló nemzeti közösségből és közön-
séges gonosztevőknek nyilvánítsa. Rákóczi elhatározta, hogy hadait össze-
írattja, s csak azt tekinti katonának, aki magát lajtsromba vétette. „Igen keményen parancsoljuk — írja e rendeletében — minden üdő vesztés és halog-
tatás nélkül táborunkba bejöjjenek, mind azért, hogy hűveinknek számát tudhassuk, mind hogy a fizetésre vivendő hadainkat rendben vétethessük.“
Itt találkozunk először a hadak rendszeres fizetésének tervével, nyilván a zsákmányolási vágy csökkentése érdekében. Különleges — a tábori rendőr-
ségnek megfelelő — csapatok feladata a lézengők könyörtelen kiirtása: „Ezennel kibocsátottuk e végre rendelt seregeinket, minden sereg mellé cigá-
nyokat, hóhérokat rendelvén, hogy kiket passusunk és zászlójokon kívül talál-
niak, öljék, vágják, akasszák.“

Az *Edictum Militare*³³⁴ is tábori rendet és fegyelmet szabályozó rendelet, harcászati, kiképzési utasításokat nem tartalmaz. 19 pontja közül hat érint-
kezik a vetési pátenssel. 12. §-a ennek rövid összefoglalása: „Az oldaltjáró
tisztoknak és más engedelem nélkül zászlója alól kimenő vitézlő rendnek
hasonló büntetése legyen, mint amilyent országunk törvénye a tolvajokra
rendelt.“ Zsákmányolásra a vitézek hadnagyuk engedelmével és a kapitány
jóváhagyásával mehetnek ki a táborból, de csak akkor, ha ott kenyérben,
húsban és takarmányban szükségét látják, s minden tizedből csak két-két
ember. „És ha azok közül valamelyik zsákmány hírével valamely kártevésre
vagy csintalanságra fakadna, úgy mint tolvaj büntetődjék, azt is hozzá tevé-
n: valaki ellenségre készített puskáját, fegyverét disznó löveldezéssel mocskolja,
puskáját elvegyék és másnak adják.“ Az *Edictum* védelmébe veszi a falusi
szegénységet, hiszen a garázdálkodók a jobbágyokat károsították igazán, de
oltalmazza a nemeseket is. Különösen azokat, akik oltalomlevelet kaptak.
Rákóczi joggal háborodott fel azon, hogy protekcionális-leveleit a zsák-
mányolók semmibe sem vették, sőt szét is tépték. Még a pártos urak jószágát
sem prédálhatják a vitézek engedelem nélkül: „azoknak jószágokra tőlünk
vagy generális uramtól szabadságot kérjenek.“ Utlevél nélkül pedig senki
sem mehet ki a táborról, és „ha valaki kinn lévén, ágyúlövést hall, vagy más
parancsolatot veszen, azonnal bejöjjen minden késedelem nélkül tiszte és
élete vesztése alatt“. Az engedetlenek büntetése kézelvágás, agyonlövés,
akasztófa.

A tábor csendjét, rendjét és a fegyelmet is szigorú rendelkezések bizto-
sítják. Ha valaki az „estvéli kiáltás után zajt indítani, vagy löni merészel“,
első ízben pálcázást kap, másodikban golyót. A nappali lövöldözés is pálcá-
zással jár; puskát próbálni is csak tiszt engedelmével szabad. „A köztvitézlő
rendeknek, úgy illendőképpen a tiszteknek is, egymástul való függése és enge-
delmessége parancsoltatik“, s ha valaki tettel vagy csak szóval is vét elől-
járója, vagy a nála magasabbrangú ellen, „azonnal megfogattassák, keze
elvágassék és meglövöldöztessék.“ A tiszt nem hagyhatja el csapatát, s ha
mégis „harcon vagy más, ellenség előtt való helyen kimégyen“, haljon meg
érette.

A szatmári fogyatkozások miatt különös gonddal részletezi az *Edictum*
az őrállók kötelességeit, „Mivel személyünknek megmaradása, mind táborunk-

³³⁴ Rápolyi Nagy Pál károlyi kapitány részére kiadott példánya a Domahidánál
levő táboron kelt szept. 7-én. (TT 1904, 36—39.) Ennél korábban szövegezték, mert
Rákóczi szept. 6-án Orosz Pálnak azt az utasítást adja, hogy a prédálókat az Ibrányi
László kezébe adott ediktum szerint büntesse. „Kegyelmednek is az edictum magunk
pecsétünk s subscriptionk alatt megküldöttük“.

nak s országunknak szolgálatja a vigyázást leginkább kívánja“, a strázsáramenettel senki ne kerülje se tisztt, se közvitéz. A tisztek „keményen pálcázassák azokat“, akik „a strázsálást akármicsoda szín alatt kerülni akarják“. A vigyázatlan és gondtalan strázsza kétszeri pálcázás után fizessen életével.

Becsületére pedig mindenki vigyázzon. Jaj annak, aki bajtársát meglolja, aki „vagy nyereségben vagy kótya-vetyülésben“ csalni merészel, aki „haragtul viseltetvén, társára fegyvert fog“, vagy pedig elmúlt cselekedeteit szemére veti, s ezzel zenebonát támaszt. Akinek panasza van, bizza előljáróira az igazságtevést.

A főbűnök: az árulás, a kémkedés és a zendülés. A pálfai táboron a kurucok karóba húztak egy magyart, aki a fejedelem engedelmé nélkül be akart juttatni a várba egy Bécsből jött levelet. Végül az is „fejét vesztite, valaki ellenünk vagy generális úr ellen való illetlen, becstelen mondásokat vagy szitkokokat teszen.“ A bűnösök azonban mindig hadbíró elé kerünek, s a büntetés ítélet alapján történik. A hadbíró dolga a viszályok eligazítása is.

Az a kép, amelyet a vetési pátenst és az *Edictum Militare* alapján alkotunk magunknak a kuruc hadseregről a tiszántúli hadjárat harmadik hónapjában, módosítja eddigi ismereteinket.²³⁵ El kell vetnünk azt a feltevést, hogy „Rákóczi hadserege 1703 október vége felé kezd rendszeresebb keretek közé kristályozódni, úgyhogy a gyülevész pórhadat legalább is ezredекbe lehetett tagolni és többé-kevésbé rendes szabályok szerint számbavenni“. E feltevés azért merülhetett fel, mert az eddigi kutatás egy kalap alá fogta a Rákóczi személyes vezetése alatt működő, kezdetől fogva ezredекbe tagozott katonaságot a kóborló hadnagyok alatt, vagy egyénenkint csavargó tömegekkel. A gyulaji és vetési pátenst, s a nyomukba lépő újabb kiáltványokat mérlegelve, juthatunk csak el a fejedelem magas erkölcsiségének és szervező talentumának ismeretére. Együtt kell éreznünk a rend és a fegyelem megteremtésére irányuló fáradhatatlan erőfeszítéseivel és abban is igazat kell adnunk néki, hogy a szabadosság ellensége a szabadságnak, mert a szabadság nem csak a jogoknak foglalata, hanem a kötelességeknek is. Nem látjuk igazolva azt a nézetet sem, hogy a hadsereg keretek közé szervezése a Rákóczihoz csatlakozó volt császári tisztek érdeme: a kereteket a fejedelem teremtette meg, s ő határozta el — jóval korábban, mint ahogyan eddig tudtuk — a katonaság számbavételét is.

5. Szeptember 4-én Rákóczi elhagyta eddigi táborhelyét és kivonult a Kraszna-közből, mert erdélyi hívei Rabutin közeledéséről értesítették. Este 9 és 10 óra között gyalogságát és lovasságának jórészét előre küldte, s Soós János pálfalvai birtokosnemes székerein a tábor ingóságait is elindította a Kraszna mögé. Majténynál kelt át a folyón, hatodikán még itt táborozott, azután egy lépéssel hátrább vonult és Domahidánál foglalt állást. Itt táborozott egészen szeptember 15-ig. A folyó mögött hosszan elnyúló táborából, mintegy két mérföldnyire a vártól, éberén figyelt a szatmári helyőrség minden mozdulata.²³⁶

A tiszántúli vármegyék megriadtak elvonulásának hírére, de Rákóczi megnyugtatta őket: „Nem azért szállott el Szatmár alól, mintha attól a kevés ellenségtől félne, hanem hogy az országra és a szegénységre annál inkább gondot viselhesen“.²³⁷

²³⁵ A kuruc hadsereg kialakulásának kérdésével Markó Árpád foglalkozott: *II. Rákóczi Ferenc a hadvezér*. Bp., 1934. L. különösen a könyv második fejezetét: *Rákóczi mint hadseregszervező*.

²³⁶ Távozásáról: *Diarium*: szept. 4. — Rákóczi Orosz Pálnak szóló levele még „Ex castris ad Majtén positus“ kelt szept. 6-án, az *Edictum Militare* 7-én már a Domahidánál levő táborban. — Szept. 15-én a Vetés mellett levő táborból bocsátja ki harmadik rendeletét a kóborló katonák ellen.

²³⁷ Szept. 7-én a domahidai táborban kelt rendelete Ugocsa vm. levéltárában maradt fenn, l.: TT 1901. 398.

E szavai a megnyugtató igéi voltak — benső meggyőződés nélkül. Volt oka aggodalomra és bölcsen tette, mikor idejében, gyors mozdulattal kisiklott az egyszerre két oldalról: Szatmár és Kővár felől fenyegető veszedelem elől. A Rabutin-lévő hadsereg erejéből arra kellett következtetnie, hogy annak nem Kolozsvár biztosítása és Kővár felmentése az igazi célja.

Kővár vidékét augusztus utolsó napjaiban egészen elborította román és magyar lakosságának felkelése. A felkelők vezére a remetei postamester, Mosa László²³⁸ volt. „A földnépével és az avasi gyűlevész talpasokkal” felégette a kincstár és Teleki Mihály főkapitány csürcit, s szeptember 3-án körültáborította a várat. Az utakat, ösvényeket olyan gondosan őriztette, hogy még levelet sem lehetett bejuttatni a várba. Hatodikán azok a kolozsvári németek és rákok, akikkel Rabutin segítséget és élelét akart küldeni, útjukból visszafordultak: „megijedvén, el nem mertek menni”.²³⁹ A kuruc tábor parancsnoka Sennyey István tisztje, egy Szintai István nevű főhadnagy²⁴⁰ volt, aki — hogy nagyobb tekintélye legyen a felkelők között — Kiss Albert ezerskapitánynak mondotta magát.

A vár akkor sem tartotta volna magát sokáig a zárlattal szemben, ha védelemre elszánt őrsége lett volna. A Nagybányán szerzett kuruc „infekció” azonban erősen terjedt a muskétások és a hajdúk között: mindennap elszökött néhány közülük. 11-én Teleki megüzente Kolozsvárra: „siessenek a segítséggel, mert igen rosszul vannak”, pedig az igazi baj csak két nap múlva következett be. Ekkor a katonaság egyértelműleg kinyilatkozta: „Ha ostromolni jönnek a kurucok, ők magukat nem vesztegetik, inkább másképpen kéntelenítetnek gondolkozni”. Teleki és Sultz hadnagy akkor alkudozást kezdték Szintaival, s délután két órára kezesek küldésében állapodtak meg. Dél tájban azonban egészen váratlanul megérkezett Rabutin 25 kornétaalja német lovasal, 400 muskotályossal, 500 lovas ráccal, s még 500 székely is volt vele Bethlen Sámuel vezetésével. A vár alatt lévő gyűlevész földnépének elszélesztésével és levágtatásával, a vidéknek pedig nagy romlásával és végső pusztulásával²⁴¹ felmentette Kővárt.

Teleki Mihály²⁴² naplójában hű tudósítást nyújt arról, hogy miért nem indult meg Rabutin Kővár alól Rákóczi megtámadására. Másnap — 14-én — a generális egy szökevény román katonától, ki strázsamester volt a kuruc seregben, tudakozódott Rákóczi hadi ereje felől. Tájékoztatásával igen meg volt elégedve, mert az ilyeneket mondott: „A fejedelem Vetésnél vagyon hitezred magával; fele az hadainak fegyvertelen, láncsákkal és botokkal vannak; három forgó tarackja, egy néhány lengyel-tatárja”. „Monsieur Teleki — fordult Rabutin a főkapitányhoz — készüljön kegyelmed, mert magammal elviszem Szatmár alá, felkeresem veled Rákóczy fejedelmet!” De még beszélgetésük alatt olyan hír jött, mely egyszerre elvette Rabutin kedvét a magyarországi

²³⁸ Egy 1699. okt. 8-án kelt irat szerint: „Sáros Berkeszi Mosa László nemes Közép-Szolnok vármegyében Kővár vidékének hitös nótáriusa”. (O. L. Törzssanyag. 155/1699 a.) — Postamesterségét a *Diarium* említi szept. 16-án. L. még: Cserei, 323.

²³⁹ A kolozsvári kísérletekről Kővár megsegítésére I. Czegi Vass György naplójának aug. 25-i, szept. 1-i, 6-i, 7-i és 10-i adatait. (MHHS XXXV. 364.)

²⁴⁰ Ugocsai nemes. „Veléte nevű faluban három ház jobbágyát császár számára confiscáltak”, Hetényben is volt egy ház jobbágya Reviczky Imre nagyszöllősi harmincados kezén. (Rákóczi rendelete Ramocsaházy Györgynek 1704. márc. 15-én: Prot. Exp. 71.) Érdekes és a kuruc szabadságharc kezdetére igen jellemző, hogy egy birtokos nemes kuruc szegénylegénynek adja ki magát.

²⁴¹ A Kővár alatti eseményekre nézve részletes adatokat tartalmaz Teleki Mihály naplója. — L. még: *Diarium*, szept. 16. — Cserei, 323. — Czegi Vass, 365.

²⁴² A nemesség kétlaki magatartásának jó példája Teleki viselkedése: Kolozsvárról sürgeti a segítséget, de már korábban igyekszik beajánlani magát Rákóczinál is. Aug. 26-án ezt írja naplójába: „Látván Szemere György komámnak teljes inclinationját a kurucságra, egy deres paripát 40 forinton veszek, neki ajándékozom és kérem, amiben lehet, nekem szolgáljon és rólam jól emlékezzék”.

diverziótól: Ribiczey László zarándi alispán hozta a császáriak brádi vereségéről. „A kurucok a Fekete-Körösön bementenek“ a vármegyébe, nyilván a bélfenyéri győzelem fellelkedve, s Brádnál keményen megverték Száva Mihály két német kompániából, kolozsvári katonákból és lovas rációkból álló seregét. Koszta gróf vicekolonellus egy kapitánnyal szintén a csatatéren maradt.²⁴³ „No én már csak befelé megyek — mondá Rabutin a hír hallatára — mert Szatmár nincs az én commendómban, hanem Erdély. Bánnám, ha a rebellisek túl a föld népét confusióban hoznák“.

A brádi győzelem roppant veszélyt háritott el Rákóczi feje felől. Ha bevárja Rabutint és megütközik vele, nem sok reménye lehetett volna a győzelemre, hiszen majdnem azonos létszámú német hadsereggel került volna szembe ütközetet még nem próbált hadával; ha pedig kitér előle, ez talán még a vereségnél is súlyosabb következményekkel járt volna a szabadságharc ügyére nézve: az elveszett bizalmat és az elvesztett területeket nehéz lett volna visszaszerezni. Mit ért volna az a nagy eredmény, hogy Rákóczi csapatai már mindenütt átlépték a Tiszát, ha közben a felkelés bázisa vész el lába alól. Nem helyes, ha a fejedelem szerencséjét emlegetjük, mikor ezekről szólunk, mert a szerencse: Rabutin elvonulása, egy kuruc csapat helytállásának és az Erdélyben már fenyegető módon jelentkező népfelkeléseknek gyümölcse volt.

Rabutin szeptember 15-én elment Kővár alól, visszaszállott Kolozsvárra.²⁴⁴ Nem nagy segítséget hagyott hátra: 170 muskotélyost br. Sigroth Tyrheim-ezredbeli kapitánnyal, aki részegségében csakhamar tengelyt akasztott Telekivel. Élést csak 250 köből liztet s vagy 20 szalonmát. Bethlen Sámuel Désznel hagyta a kurucok szemmel tartására.

Szeptember első három hetében Erdély szélén folynak a harcok.²⁴⁵ E küzdelmek keletkezésének és lefolyásának története még nagyrészt tisztázatlan, pedig érdemes lenne részleteiben is felderíteni. Az ütközetekben ugyancsak a kurucok győznek, s a császáriak — különösen a rációk — a védtelen lakoságon állnak bosszút. Augusztus 21-én éjtszaka felverték és megégették

²⁴³ A brádi ütközet előzményeit és a tiszántúli hadjáratral való összefüggését nem ismerjük. Idejét sem tudjuk pontosan meghatározni. Teleki naplója szerint szept. 14. előtt történt, nem mondja meg, hogy hol. Czegei Vass György szept. 19-én említi, Adatai feltétlenül hitelesek, ha a dátumban nem is, mert kolozsvári kapitány volt, a csatában pedig kolozsvári katonák is résztvettek. Ő már nem csak Koszta nevét említi, hanem Szávaét is; ő ír arról, hogy a császári katonaság Brádnál ütött rá a kurucokra. Bethlen szerint (575.) „ugyan akkor, mikor Bethlen Sámuel felverték (szept. 20-án) volt a Koszta vicecolonellus esete; mi jószántunkból felköltöttük Hunyad vármegyét Koszta hada segítségére“. — Szilágyi Sándor ismeretlen forrás alapján ezt írja: „September végén Gutí István hatalmas kuruc-csapatral Hunyad-megyébe tör s Dévánál Szávát, Zalatnánál Koszta rác ezredet megveri.“ (*Erdélyország története tekintettel művelődésére*. Pest, 1866. II. 399.) Ez nyilván egy eseménynek kettőre való szétesése. — Seeau szept. 18-án Fejérvárról írt levlélben már említi Belényes és Halmágy vidékének a kurucok kezére jutását: „Scithero haben sie den Belényeschher und Halmágyer District auch eingenommen, und uns die Communication mit Nieder-Ungarn fast völlig gesperrt.“ (DFS II. 303.) Ez teljesen összevág a brádi ütközet idejével. — Érdemes megemlíteni még a Váradí Kis István folyamodványában lévő adatot: „Hogy Isten Nagyságodat a magyar haza felszabadulására felindította és vitte hadait Belényeshez, Nagyságod birodalmában feladta.“ (Extr. Inst. 363. 1705. jun. 8.)

²⁴⁴ „Ekkor mene Fejérvár mellett Dévára“ — olvassuk Bethlennél (575.) Ez az adat is azt bizonyítja, hogy valóban a brádi győzelem hatására tért vissza Erdélybe és mondott le eredeti tervéről, hogy „Rákóczit dobellálja, s Szatmárt is felszabadítsa“. (Cserei, 321.)

²⁴⁵ Az Erdély szélén folytatott aprólékharcokat aug. 22. és szept. 8. között részletesen említi Czegei Vass György naplója. (MHHS XXXV. 366–367.)

Somlyót²⁴⁶ „az istentelen rákok nem kedvezvén sem ifjúnak, sem vénnek, sem asszonyembernek, sem leánynak, sem parasztembernek, sem cigánynak, sőt még a gyermekecskéket s csecsemőket is fegyverre hányták.“ Ez az esztelen kegyetlenkedés csak olaj volt a tűzre: a szilágysági kurucok nem hagyták bosszúlatlanul véreik szomorú esetét, s harcias magatartásuk hozta meg a kurucok számára a Rabutin hadjáratát lezáró szentbenedecki győzelmet.

Rákóczi kétezer lovasból álló különítményt küldött Ilosvay Imre parancsnoksága alatt Rabutin megfigyelésére. Szeptember 20-án reggel „egynehány zászlóval a kurucok Bonchida ellenében való lónai völgyön elérkezvén, lementek a Szamos mellett keresni a generált és a németeket“. Rabutin nyomát itt elvesztették, de éppen hátába kerültek Bethlen Sámuel seregének. „A lakók tudósították őket a tábor helyzetéről“, s bár feladatuk csak az ellenség erejének és szándékának felderítése volt, „a dési réten Szentbenedekkel átalellenben reggel hét s nyolc óra között“ reájok csapván a sűrű reggeli köd védelme alatt nagyon vitézül „tizenhét zászló lovas kuruc“ megtámadta, megverte és elszélesztette az ellenséget. „Maga is Bethlen Sámuel uram alig szaladhatott.“ „Sokat levágtak, sokat a Szamosba ugratván, oda veszték, sokan sebbel elszaladtak, sokat elfogtak“, s hét zászlójok a kurucok, Szuhai és Kaszás szilágysági seregeinek, zsákmánya lett. Az egyik tudósítás leírja, hogy még a Kővárnál zsákmányolt szarvasmarhák is a császáriak ellen vitak: „a mieink akarván szaladni, az marhák reájok támadván, azok is a mieinket hányták, öklöldözték, úgy hogy a szaladóknak másfelé kellett miattok szaladni“. „Így adta vissza Isten a kővári és a somlyai dolgot.“²⁴⁷

A brádi és a szentbenedecki csata után Erdély kapui mind nyitva állottak Rákóczi előtt. Egy császári biztos ezekben a napokban jelentéseket írt Erdély helyzetéről,²⁴⁸ s úgy találta, hogy az ország háromnegyed része már „lázadó“. A kurucok birtokában van Szolnok, Doboka, Kolozs, Zaránd, Kővár, Belényes és Halmágy vidéke, mert a falusi emberek mind melléjük álltak. Egyszerre tíz helyen is feltámadnak és olyanok, mint a sárkány a mesében: ha egyik fejét levágják, tíz nő helyébe. Ha egyik helyen szétszórják a felkelőket, tíz más helyen összejönnek újra, s még erősebbek. Terjeszkedésüknek nem lehet gátat vetni. Még azokban sem lehet bízni, akik hűnek tartják magukat, ők is csak azt lesik, miként lehetne lerázni nyakukról a tűrhetetlen német jármot. „Akik eddig hosszú haját és kalapot hordtak, azok most magyar módra nyíratkoznak és 12 esztendő alatt nem láttak annyi fekete süveget, mint most.“

²⁴⁶ Somlyó elpusztítását Szakál Ferenc, Vizaknai Briccius György (TE II. 47, 95.) és Czegei Vass György említik. — Czerei szerint „Zilajt is ugyanakkor felégették“. (323.) Czegei Vass szerint ez okt. 8-án történt.

²⁴⁷ Rákóczi a szentbenedecki ütközetet Szatmár város elfoglalása után említi, helyére és előzményeire is rosszul emlékszik. Ezt írja: Rabutin „arra, a nép közt elterjedt, de hamis hírre, hogy Thököly fegyveres hadsereggel közeledik, a Szatmár felőli magyar határra Bethlen Sámuelt rendelte a székelyekkel és a megyék nemességével, mely Zsibónál táborozott, hogy engem szemmel tartson. Amikor biztos forrásból megtudtam, hogy már csak két napi menetre van tőlünk, elküldtem Ilosvay Imrét körülbelül kétezer főnyi válogatott lovassal felderítésére, hogy hírt adjon nekem erről a hadseregről, melyet a hír több mint hateret embernek tartott.“ (*Mémoires*, V. 78—79.) A fejedelem emlékezetében nyilván Rabutin hadserege cleyedett a Bethlen Sámuelével, s ebből származott a hiba, Ilosvay serege Rabutin nyomában járt: „jöttek mintegy Bonchida felé a general ellen“ (Szakál Ferenc naplója. TE II. 49—50.) s véletlenül bukkantak rá Bethlen táborára. — Bethlen seregét az erdélyi gubernium Rabutin kívánságára állította fel (Bethlen, 575.), aug. 24-én érkezett Kolozsvárra. Innen a generális magával vitte Kővár alá, s visszatérésekor Désnél hagyta, „hogy a végeken őrizzenek“. L.: Szaniszló (112.), Czegei Vass (364—365.), Vizaknai Briccius (TE II. 94.) és Czerei (321.) adatait.

²⁴⁸ Gr. Seeau sibenbürgischer Ober-Cameral-Director szept. 18-án és 26-án. (DFS II. 302—309.)

Ha Rákóczi Rabutin elvonulása után hadait Erdély ellen fordítja, a fejedelemség ért gyümölcsként hull ölébe.

A fejedelem azonban elutasította magától ezt a kísértést: „Nem az volt a szándékom, hogy ellenségeskedést kezdjek Erdélyben.“²⁴⁹ Az Emlékiratokat író Rákóczival — szabadságharcának egész történetét ismerve — mi is eltűnőhetünk azon, hogy vajjon helyes volt-e ez a döntése? Nem lett volna-e sokkal hasznosabb a szabadságharc további sorsára nézve, ha előbb Erdélyt veszi birtokába, s Erdélyre támaszkodva vívja a magyarországi háborút? Ez a kérdés Rákócziban talán fel sem merült, mert felkelésének győzelmét a franciákkal való egyesüléstől remélte. Ha a jövőbe látott volna, talán akkor sem fordul Erdély felé. Erdélyben a kuruc győzelmek és a kuruc agitáció következtében óriási méretű jobbagyforradalom volt kibontakozóban: „Rettegéses bódulás vala minden felől. Az urak, főemberek, nemesek, cselédestől szekerekre rakodván, futottanak, szaladtanak a közel való várakban, városokban.“ Az erdélyi jobbagymozgalom²⁵⁰ mérete és intenzitása jóval meghaladta a magyarországit, de később is tört ki. Magyarországon a szabadságharc már a nemzeti összefogás jegyében lépett, nem volt kérdéses többé: csatlakozik-e a nemesség, vagy sem, hiszen már a várakból is kiszökdöstek a nemesek a kuruc táborra. Rákóczi csak a nemzeti összefogás szempontjából rendezettebb magyarországi viszonyokra építhette további hadműveleteit.

6. Míg Erdélyben egymást érték az események, Szatmár alatt nem került sor a kurucok és a németek összecsapására ama tíz nap alatt, amit Rákóczi a domahídi táboron töltött. E táborhely nevét a fejedelmi kancellária kiadványain is gyakran látjuk, becses okmánya mindenik a tiszántúli hadjárat forrásokban szegény történetének.

Egy szeptember 7-én kelt rendelet a tiszai vármegyékhez arról tudósít bennünket, hogy Rákóczi lengyel csapatokat vár. „A Lengyelből jövő hadaknak — parancsolja Ugocsa vármegyének — küldjön Naményhoz élést, ne legyen semmi fogyatkozásuk, míg a Tiszához érkeznek“. Az újabb — talán a régieket váltó — lengyel hadról nincsenek közelebbi adataink. Az a rendelete azonban, mellyel — ugyanezen a napon — „a felkelteket Naményba rendelteti“, csak a lengyelek közelgésével magyarázható. Szatmár helyőrsége is tudomást szerezhetett erről, mert másképpen nem küldött volna Glöckelsperg generális egy erős lovass csapatot Namény felé éppen akkor, midőn legjobban kellett tartania a kurucok támadásától.²⁵¹

Rabutin Kővár alá érkezéséig egyetlen hadiesemény zajlott le a szatmári térségben: Glöckelsperg kísérletet tett Nagybánya elfoglalására és Kővár felmentésére. Legjobb csapattisztjét, Donec őrnagyot szeptember 7-én e kettős utasítással küldötte ki 400 német és magyar lovassal Nagybánya felé. A sereget mindjárt útja kezdeténél megzavarta egy vakhír: Dobra János nevű aranyosmedgyesi nemes azt állította, hogy biztos értesülése szerint Rákóczi elindult Domahidáról Szatmár ostromára. Donec nehezen tudta elhatározni magát útja folytatására, mert attól tartott, hogy — ha a hír igaz — kint reked a várból. Színérváljáról másnap napfelkeltekor mégis megindult Nagybányának. „Az idő ködös lévén, csak akkor vették észre, mikor a kapuban puskázott.“ Porcsalmi István, a város parancsmoka, visszautasította meg-

²⁴⁹ *Mémoires*, V. 79. — Bethlen is úgy tudta, hogy a kurucok a harcokat nem akarták Erdélyre kiterjeszteni: „Hittel is állították a kurucok, gondolatjokban sem volt, hogy Erdélybe jöjenek.“ (573.)

²⁵⁰ Kezdetére és végső fejleményére nézve l. a 40. jegyzetben említett tanulmányomat.

²⁵¹ Az érkező lengyel hadakat először Rákóczi említi Ugocsa vármegyének küldött rendeletében (TT 1901. 398.), azután Bercsényi is a szabolcsi alispánnak szept. 13-án Károlyból írt levelében: „A lengyelországi hadak talán a Dolha völgyére fordultak, de ha ugyan csak Naményra találnának fordulni, szükséges leszen commissariust küldeni provisiójok után.“ (TT 1909. 147—148.) — *Diarium*: szept. 28.

adást követelő felhívását, s a védelemre készülődött. Megint közbelépett a vakhír: Donec azt hallotta, hogy Dobra híre igaz, s ezért meg sem várva a városbeliek újabb válaszát, „visszatért oly sebesen, hogy a lovát alig hajthatta“. Rákóczi egy lovascsapatot küldött eléje, de mielőtt ez Szatmár elé érkezhett volna, a német befutott a városba. Így hiúsult meg a császáriak második kísérlete a nagybányai pénzverőház megszerzésére. A vakhír azonban most Rákóczit zavarta meg: „az a híre — írta a Károlyban betegeskedő Bercsényinek tizedikén kelt levelében —, hogy lövő szerszámokkal készül oda.²⁵²

Itt illeszkedik be az események sorrendjébe a domahidi haditanács, melyről Emlékirataiban is megemlékezik a fejedelem: „Nagy megkönnyebbülés volt nekem, hogy most már több kiváló embertől kérhettem tanácsot s ezért összehívtam őket, megtanácskozni velük, mit kell tenni a szatmári erődítéssel.“ Magához rendelte Sennyey Istvánt, s Bercsényit kedves sorokkal invitálta a németek nagybányai kudarcáról szóló tudósításában: „A kegyelmednek feje zúgása az itt való dolgoktól megszűnhetik, mivel nem oly rosszak. Kire nézve mind ezekről s mind többekről szükséges volna egy conferentiát tartanunk, ha kegyelmed bár csak egy órára kigyűhetne, mivel más occurentiák is vannak, amelyek által talán lehetne valami szerencsét várnunk, ha jól s hamar bánnánk a dolgokkal“.

Az esemény amire Rákóczi céloz, a felvidéki hadjárat megindulása volt. A domahidi tanácskozás 11-én lehetett, 12-én Rákóczi Borsod,²⁵³ 13-án pedig Pest vármegyének²⁵⁴ küldi meg a naményi pátens változatát, hódolásra és csatlakozásra szólítva a nemességet, miután már előbb, augusztus 29-én, még a vetési táborról, Heves vármegyét²⁵⁵ is figyelemztette a haza iránt való kötelességére. A felvidéki kuruc mozgalom előrehaladását jelzi, hogy szeptember 3-án a gyöngyösi ferencesek,²⁵⁶ 11-én pedig Pelsőc városa²⁵⁷ kér oltalomlevelet a fejedelemtől.

A Tiszamentét már hetek óta puhíthatják a kurucok. „Mindennap zászlónként járnak át. Kevés nap vagyon, hogy öt s hatszázával, sok helyen kilenccel és tizzel, által ne költöznének a Tiszán, kik megrakodván, visszamennek.“ Borsod, Heves és Pest vármegye határszélein most van olyan állapot, mint egy hónappal korábban a szabolcsi részeken: „Valahol lovakat találnak és fegyvert, mindenütt elveszik, a nemességet fogdossák, mindennap szaporodnak, mindenkit fenyegetnek, a németeket ölik s vágják“. Szentpéteri Imre borsodi alispánnak mindenét elvitték, „maga egy ingben, lábravalóban kiszaladván házátul, egy puszta veremben maradt meg.“ Augusztus utolsó napjaiban megtörténik az átkelés és a megyék előzőnlése. „Onod, Miskolc, Szentpéter a fészkei a kurucoknak.“ Egy szeptember 1-én kelt egri jelentés szerint Lucnál 5000-en kötöztek át, s Eger mellett Tárkánynál 700 kuruc táborozik.²⁵⁸ Telekessy István püspök 9-én az ünnepi körmenet alkalmával

²⁵² A Nagybánya elleni német támadásra nézve l. a 188. jegyzetben említett dolgozatomat. — Rákóczi eredeti levele: Thaly-gyűjt. II. 3.

²⁵³ O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 67.

²⁵⁴ Hornyik, IV. 242—244.

²⁵⁵ Szederkényi Nándor, *Heves vármegye története*, IV. (Eger, 1893.) 85.

²⁵⁶ Bachó László, *Gyöngyös város Rákóczi idejében*. Gyöngyös, 1938, 9—10.

²⁵⁷ Nyomatott oltalomlevelének 1846-ban készült másolata a Magyar Tudományos Akadémia kézírattárában van: 2 r. 1. III. 9.

²⁵⁸ A felvidéki kuruc támadást megelőző tiszamenti portyázások és az első hadműveletek történetét még nem írták meg. Markó Árpád tanulmánya: *Bercsényi Miklós felvidéki hadjárata. (1703, november-december)*, a hadjárat kezdő eseményeit csak futólag érinti, (HK 1932.) — Az aug. 20—25. körül kialakuló helyzetnek hű képe Telekessy István egri püspök Dul Mihálynak szóló levele aug. 24-én. (O. L. Törzsanyag. 167/1703. b.) Ezt idéztem. — Dul szept. 1-én ezt írja Kohárynak: „Ismét hirdetik azt is, hogy itt a Tisza körül volnának ezek az ezeres-kapitányok: Orosz Pál, Bessenyei

vette Pap János fölkelő levelét, hogy adja át a várat és a várost a kurucoknak.²⁵⁹ 10-én egy másik kuruc csapat Szolnokot zárta körül. A kuruc invázió számottevő ellenállással sehol sem találkozik. Tiszalucsal szemben „a német Hernádnémetinél sáncban verte“, majd „Kassánál a vizek és malmok közé vötte magát“. Az öreg Deák Ferenc kapitány „több alatta való hadakkal“ figyel rája.²⁶⁰

A domahidi tanácskozás elsősorban a felvidéki eseményekkel foglalkozott, legfontosabb határozata az volt, hogy Bercsényi menjen Tokaj alá, a felvidéki tizenhárom vármegye középpontjába, zárja körül a várat, szervezi a felkelést és irányítsa a hadműveleteket. Nigrelli, Felső-Magyarország vezénylő tábornoka, azt hitte, hogy annak a vidéknek megőrzése Kassán múlik; s ezért még Bercsényi megérkezése előtt odahívta Tokajból Montecucculit. Visszavonulása következtében a harangodi síkságon elterülő hajdúvárosok, éppenúgy mint a Hegyalján lévő várak lakosai, fegyvert fogtak és jó hadtestet alkottak, melynek egy része Bercsényi gróf elé ment, másik része pedig az átkelésnél várta őt.“ A generális szeptember 15-én Debrecenben volt, s 17-én már Tokaj alól küldi Borbély Balázs és Deák Ferenc ezredeit Szolnok ostromára. Ezen a napon kelt a rácoknak szóló pátense is: „jelentsék magokat Deák Ferenc ezredskapitánynál“ és „prédára nyereségre olyanra vezetettnek, hogy egy járással többet nyernek, mint százal másfelé.“²⁶¹

Megint idézhetünk egy kuruc verset,²⁶² két strófája a szeptember közepén kialakuló helyzet és hangulat képe:

A többi is követ tégedet,
Új uradhoz tartsd hűségedet.
Tisza, Duna alig várja!
Hűségednek leszen párja:
Mind Kunság, mind Jászság:

Hallod-e Bercsényi mit csinál?
Ocskay, Szócs János, Orosz Pál?
A porciót karddal róják,
Magazinum búzát szórják
Buskákkkal, szolgákkal.

Midőn Rabutin elvonulásának hírére Rákóczi Domahidától visszament Szatmár alá, már ellenségei is felismerték, hogy nem egy elszigetelt, jelenték-

Zsigmond, Ibrányi László, Torday Ferenc, Mossyk Gergely, Borbély Balázs“. (Thaly-gyűjt. II. 232—233.) — Ezek közül azonban „Tordai ezere a Kunság felé vigyáz Polgár táján, Mojsik serege pedig Várad táján vagyon“. (L. a rimaszombati bírák aug. 25-én kelt levelét: *U. o.* II. 181—182.) A támadásokat Besseney Zsigmond és Borbély Balázs ezredei intézik. Besseney lovasai aug. 22-én a „Sajó mellett Putnokon, Rima völgyén nyargalódzottak“ Ördödy György írja ezen a napon Egerből. (*U. o.* II. 178.) — Penz János egri harmincados levelét a kurucok átkeléséről Thaly idézi: *Bercsényi-család*, III. 55.

²⁵⁹ Szederkényi, IV. 82. (Az egri jezsuiták *Historia Domusa* alapján.) — Szolnok ostromára már a felvidéki kuruc hadműveletek gyümölcse: először a kuruccá lett ónodi és hatvani vitézek vették körül. (*Bercsényi-család*, III. 55—57.)

²⁶⁰ Valószínűleg a Montecucculi ezredről van szó, ez vonult Tokajtól Kassához. (Rákóczi Orosz Pálnak: Majtény, 1793, szept. 6.: Thaly-gyűjt. XXVIII. 372.)

²⁶¹ *Mémoires*, V. 73—74. — Bercsényi szept. 13-án még Károlyból írt Váratkay István szabolcsi alispánnak (TT 1909. 147—148.). Debreceni tartózkodását a város jegyzőkönyve említi. A rácoknak szóló pátensét l.: Thaly-gyűjt. II. 20. — Deák Ferencet és Borbély Balázst, ki az imént még Lucnál állott ezredével, nemsokára Szolnok alatt látjuk. (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 32—33.)

²⁶² A 42. jegyzetben említett vers 18. és 19. strófája.

telennek tűnő helyi támadás vezére, hanem a felkelő Magyarországé. Zászlait Erdély és a Felvidék tájain és a Duna-Tisza közén lobogtatja az őszi szél.

Még itt a domahídi tábor történeténél kell megemlékeznünk Rákóczi életének egy nagy veszélyt rejtő, de egészen homályos mozzanatáról, arról a merényletről, amelyet egy császári tiszt akart ellene elkövetni. Az esemény valóságában nem kételkedhetünk, hiszen maga a fejedelem beszélt el Des Alleurs örgrófnak, XIV. Lajos magyarországi követének 1705-ben. A követ elbeszéléséből azonban nem derül ki, hol és mikor történt az eset.²⁶³ De ha megpróbáljuk összeegyeztetni azokat az utalásokat, amelyekből egy Rákóczi ellen megkísérelt merényletre következtethetünk, arra kell gondolnunk, hogy a domahídi táborozás idejében történhetett.

Szeptember 14-én Szatmár alatt Szentmártonnál a parancsnoktól egy rejtélyes ember kért meghallgatást, aki „ob religionem juramenti“ nem mehetett be az erődítménybe. Glöckelsperg két bizalmas emberét küldte ki meghallgatására. Mondanivalójában Rákóczi környezetét gondosan leírta: hol áll a sátora, mellette kik sátoroznak, s milyen csapatok vigyáznak személyének biztonságára. Tudósítása nyilván egy tervezett merénylet érdekében lett volna fontos.²⁶⁴ A kurucok táborát sűrűn járták a kémek és sokan tudtak arról, hogy a császáriak a fejedelem életének kioltásával akarják végső veszedelembé dönteni a felkelést. Újhelyi István ungvári református prédikátor figyelmeztette is Rákóczit a körülötte leselkedő veszedelemre:²⁶⁵ „Nagyságodat Istenért kérem, se külső, se belső minden embernek ne hidgyen, aki a Nagyságod méltóságos személye előtt s táborán megfordul, hanem az ott megfordulókat jól megvizsgálta, mely áll legelsőben is az igaz és okos strásában, s az után az arra rendeltetett igaz lelkű tisztén, kihez minden személyválogatás nélkül a strásák vinnék az oda menőket az erős megvizsgálásra“. A tábor leírásából az ellenségnek arra kellett következtetnie, hogy a merényletet ott aligha kísérné siker, tehát olyankor kell elkövetni, mikor a fejedelem a táboron kívül tartózkodik.

„Minden kegyes lélek, valaki Nagyságodat igazán kívánja boldogulni — írja a prédikátor a fejedelemnek — fohászzkodással szánja a Nagyságod gyakor való vadászását. Amint efféle közember mint én, jobban meghallja mindenektől a dolgot, gyakorta még az olyakat is, amelyek néha igen hasznosak, s néha igen károsak Nagyságodnak. Nem úgy van most a Nagyságod dolga sok ezer tekintetre nézve, mint ezelőtt három, négy s több esztendőkkell! Nem kitlem, hogy Nagyságod olvasta, mennyi királyokat, fejedelmeket vesztettek el a sicariusok a vadászásban. Az Isten efféléktől, melyek most is megeshetnek, oltalmazza Nagyságodat, mert bizony akkor jőne el a jajoknak jaja e magyar nemzetre és akkor szakadna nyaka e mai dolognak.“ Des Alleurs elbeszéléséből azonban nem az tűnik ki, mintha vadászat alkalmával történt volna a merénylet. Rákóczi úton volt valahová, s útját csak éjtszaka folytatta, nappal rejtőzködött. A palotásoknak egy kis csapata kísérte, parancsnokuk Adám kapitány volt. Egy császári hadnagy lappang körülötük embereivel, s lesi az alkalmat. Rákóczi egyik este egy magános házban akart megszállni, palotásait élelem után küldte, csak öt embere maradt vele. Ekkor rátört a hadnagy, bekerítette a házat, s megadásra szólította fel az ablakban álló fejedelmet. Rákóczi azonban karabélyához kapott s biztos lövéssel leterítette támadóját, a bejáratot pedig eltorlaszolta. A németek

²⁶³ Jelentése (Etat des affaires des Mécontents de Hongrie en 1705.) is keltezetlen. (Fiedler, II. 461.)

²⁶⁴ *Diarium*: szept. 14. — Egyházi emberre kell gondolnunk. A domahídi prédikátort Rákóczi később a németekkel való együttműködés miatt elfogatta. (Buday Istvánnak szóló 1704. márc. 1-én kelt rendelete: AR I. o. I. köt. 77—78.) Talán róla van szó.

²⁶⁵ 1703. dec. 5-én kelt levelét kiadtam: *Jeltelen strok. Levéltári adatok református lelkipásztorok életéhez 1638—1708.* Debrecen, 1941. (Theologiai Tanulmányok. 69.)

éppen a ház felgyújtásához fogtak, midőn a lövés hangjára megérkeztek a palotások; rávetették magukat a támadókra és lekaszabolták őket.

Az emberek képzeletében a pálfalvai szerencsétlenség eseményeivel keveredett össze a merénylet híre. A szatmári táborról jött hajdúk azt beszéltek „mintha urunkat meglőtték volna, vagy hozzá lőttek volna; ezt sirva beszéltek“. Szeptember 24-én Máramarosban vizsgálatot folytatnak „ő felsége méltóságos személye ellen némely hejába valót beszélők ellen“.

A domahidi kém jelentéséből megismerjük Rákóczi táborozásának rendjét. Sátorát vörös ruhába öltözött testőrszázada őrzi, mellette még 150 lengyel és 120 német gyalogos vigyáz. A fejedelmi sátor egyik oldalán az udvari főkapitány, Buday István sátora áll, másik oldalán a Pápay János vezetésével működő kancelláriáié. Még egy negyedik sátor is emelkedik a fejedelmi sátor közelében: a négy udvari papé. A tábor őrzésére állandóan jelen van a magyar lovasság egy része és az egész gyalogság, ennek fele azonban fegyvertelen.

Szegődményes könyvének biznysága szerint²⁶⁶ már kialakulóban van a fejedelem udvartartása. Rákóczi sokat adott fejedelmi méltóságára, szerette az élet megszabott rendjét, s örömét lelte a rangját kifejező dekorumokban. Ha tehette, a táborban is úgy élt, mintha odahaza lenne a munkácsi vagy a pataki várban. A szatmári tábori udvartartás még csak halvány kezdete a későbbi nagy fejedelmi udvarnak, de már híven mutatja Rákóczi törekvését. Tisztjeivel azonban még partriarchális stílusban beszél: „Menj el édes bátyám“ — mondotta Orosz Pálnak, s a tiszték így szólítják meg „Édes kegyelmes uram“.²⁶⁷ Augusztus 19-től szeptember 20-ig 2 sáfárt, 1 asztalnokot, 1 pohárnokot, 3 szakácsot, 1 mézáróst, 1 lovászt, 4 jágert, 1 pecért szerződtetett; pontosan megállapított pénzbeli fizetésért, ellátásért és ruházatért mindenik tartozik „jámborul, híven és igazán szolgálni“. Volt két muzsikása is: Sipos Ambrus és Sipos Mihály. A későbbi nemesi kompánia is megvan már kezdeteiben: 12 tiszántúli nemesifjú szolgál a fejedelem közvetlen környezetében mint étékfogó. Az udvari szolgák méltó ruházatáról Debrecen szenátorai gondoskodnak, ők látják el borral Rákóczi asztalát.

A tábor és az udvar képében a fejedelem szakadatlanul munkálkodó egyénisége tükröződik. A háború szüneteiben szervez és épít. Terveiből és intézkedéseiből biztosság árad: nincs kétsége győzelme felől.

7. Rákóczi tiszántúli hadjáratának utolsó szakaszához értünk. Domahidáról azzal az elhatározással indul el, hogy elfoglalja Szatmár városát, s ha a várat nem is veheti meg, őrségének mozgási körét és életlehetőségét minél szűkebb körre szorítja.

A kurucok mozdulatairól a várbeliek majd mindig későn értesültek és híreik sem voltak megbízhatóak, mert a környékbeli falvak népe késedelmes és rosszindulatú volt irántuk mind az élelem szállításában, mind a hírek hordásában. Glöckelsperg száz botütést rendelt a szolgálatban késedelmes parasztok büntetésére, de csakhamar belátta: mit sem ér vele. Ha hoztak is híreket, nehezen tudott különbséget tenni a megtévesztésre szolgáló álhír és a hiteles híradás között. A bélfenyéri kuruc győzelemről két héttel később úgy értesült, hogy egy Majténynál elfogott élmes-szekeret kísérő kuruc számolt be róla.²⁶⁸ Háromnapos késéssel értesült a kuruc tábornak

²⁶⁶ Szabó Adorján adta ki: *II. Rákóczi Ferenc udvartartása. (Történelmi Közlemények Abauj-Torna Vármegye és Kassa Multjából. 1912. 26—32.)*

²⁶⁷ „Jutnak eszembe szép kegyelmes szavai Nagyságodnak Tokaj alól, mikor elküldött Nagyságod: *Menj el édes bátyám!*“ — írja Orosz Pál a fejedelemnek: Szamosújvár-Németi. 1705. jul. (O. L. Missiles.) — L. még Ilosvay Bálintnak a 195. jegyzetben említett leveleit.

²⁶⁸ *Diarium: szept. 4—6, 15.*

Vetéshez való átköltözéséről. Rákóczi szeptember 15-én már itt ütött táborn. 17-én átkelt a Szamoson és Daránál, Németi mellett, egy Gorsás nevű földön szállott meg. A kurucokat már a falakról is látni lehetett, midőn a várbeliek két portyán elfogott kuruc vitéztől megtudták érkezését és Rákóczi támadó szándékát.²⁶⁹

E naptól kezdve a szatmári őrség állandó készenlétben él, s mindjobban növekvő nyugtalansággal készülődik a kuruc támadás elfogadására. Az éjtszakai őrséget megduplázták, s hogy az ellenséget inkább szemmel tarthassák, az ágyúkból pedig szabadon lőhessék, tűzzel emésztették meg Németi romházait. 19-én reggel nyolc órakor úgy látszott, hogy kezdetét veszi a támadás: a kuruc csapatok nagy erővel törtek előre, de midőn meglátták az ellenük felvonuló németeket, visszahúzódtak és csupán kisebb lovasharcra került sor.²⁷⁰

A közeli támadásról suttogó hírek hatására a németek elhatározták, hogy egészen megtisztítják Németi felé eső látóhatárukat. 21-én a katonaság védelme alatt többszáz munkással megkezdették a fák és a bokrok irtását. A kurucok azonban ügyesen akadályozták meg a munka folytatását. A felleget éjtszaka védelme alatt a Németi körül lévő árkokat megrakták gyalogsággal, lovasságukat pedig a mezőn helyezték el. Midőn a munkások és a katonák reggel kivonultak, körülfojták és rabulejtették őket, keveset hajtva a cselük láttára megindított ágyútűzre. A kuruc lovasság bátran felvette a harcot a várból kirontó lovasokkal, midőn azonban a németek Stein kapitány gyalogszázadát is harobavetették, visszahúzódtak a táborba.²⁷¹

A kuruc támadás azonban csak öt nap múlva, szeptember 28-án következett be. Addig csak apró események játszódnak le a vár körül. 23-án a kurucok felgyújtják az őrség szénáját, melyet a parasztokkal a szatmári és a zsádányi rétre mindenfelől összehordattak. A következő napon a szatmári részen sok kuruc mutatkozik, de midőn közülök néhányan elesnek az ágyútűzben, visszavonulnak. Most nem is ellenségeskedés volt a céljuk, hanem az ellenség bomlasztása: németnyelvű felhívásokat szórtak el, s ezekben nagy ígérekkel csábították maguk közé a császár vitézeit. A kurucok szívesen éltek ezzel a fogással és sohasem eredménytelenül. Még aznap néhány lovas, éjtszaka pedig néhány gyalogos vitéz ment át a kurucokhoz, pedig Glöckelsperg eléggé intette az őrséget a hűségben való megmaradásra.²⁷² 25-én a németek azt a hamisnak látszó hírt kapták, hogy a kurucok visszavonultak Domahida felé. Az elvonulásukról szóló hír ebben a formájában nem volt igaz, kiadványainak keltezéséből azonban azt látjuk, hogy legalább két napon át, szeptember 24-én és 25-én, valóban a Szamos balpartján van a fejedelem. Nyilván a tervezett támadás előkészítése érdekében: mert eredményre csak akkor számíthatott, ha a balpartról, a Vetéstől Pálfalváig húzódó holtág vonalán is támadást intéz a város ellen. A védelemnek valóban ez volt a leggyengébb oldala. A generális a palánkok előtt, a folyó partján és a vár körül is erős sáncokat hányatott, s jól megrakta municióval. Mivel külső munkást keveset tudott szerezni, még a katonákat is munkába állította. A védőmű idejében elkészült, s az őrség most már abban a meggyőződésben élt, hogy akkor is tartani tudja állásait, ha Rákóczi egész erejével fog támadni.²⁷³

A fejedelmet a lakosság is biztatta a város megtámadására. Éppen Senyeyvel tanácskozott, mikor az örök két szatmári polgárt vezettek hozzá. „Elmondották, hogy a lakosok jelentékeny része unja már az ostromot, s

²⁶⁹ *Diarium*: szept. 17.

²⁷⁰ *Diarium*: szept. 17, 19.

²⁷¹ *Diarium*: szept. 21—22.

²⁷² *Diarium*: szept. 23—24.

²⁷³ *Diarium*: szept. 225—26. „Labores circa palisadas in ripa Samusii et revelinis imponendas indefesse domini commendantis studio strenue continuabatur.“ —

arra kér, kíséreljem meg a rohamot azon a helyen, melyet polgárság védelmez. A polgárság hajlandó támogatni vállalkozásomat és őket küldte, hogy vezetőikül szolgáljanak és megmutassák a folyó gázlóit, melyeken a szárazság és a Pálfalvánál emelt gát következtében a gyalogság könnyűszerrel átkelhet. De sietni kell a rohammal, mert félok, hogy késedelem esetén a titok kitudódik, vagy a folyó az esőktől megdagad és nem lehet rajta átgázolni.“

Sennyey azt a tanácsot adta a fejedelemnek, hogy csellel gyengítse az ellenség erejét: cselják ki lovasai az ellenséges lovasságot a várból, s míg egymással csatáznak, a rejtekben elhelyezett gyalogság támadja meg a várost. Rákóczi így is cselekedett: gyalogjait és lovasainak egy részét az éj sötétjében észrevétlenül helyezte el a szatmáriak által kijelölt lésállásokban, ahol a magasnövésű kukorica jól takarta őket, lovasságát pedig „a városkaputól kissé távolabb eső szőlőkben“ állította fel. Mikor a nap felkelt, három-négy lovasszázadot küldött az őrség ingerlésére. A haditerv nem vált be, az őrség most nem tört ki a kurucokra, mert lovasainak jórésze éjtszakai portyán volt Namény felé. Ha ezt a csapatot a kuruc lovasság el tudta volna zárni a vár kapujától, a csel mégis sikerült volna. Midőn egy nagy porfelleg jöttüket jelezte, a kurucok „parancsra se várva, rendetlenül előrenyomultak“, de a németek vágatni kezdtek és még idején elérték a kaput. A talpasok támadása azonban jól indult: éppen akkor törtek rá a városra, mikor az éjtszakai önködéssel eltörődött polgárok és nemesek nyugovóra tértek. Az őrség nem tudott ellenállni a 40 zászlóalja gyalog és 20 zászlóalja lovas támadásának. Mindjárt a roham első lendületében eljutottak a református templomig és az iskoláig, s a toronyra feltűzték a kuruc zászlót. Előzönlöttek az utcákat és tereket, s az őrhelyeket mind elfoglalták. „Könnyűszerrel elvághatták volna a németeket a vár bejáratától, ha nem oszlottak volna szét fosztogatni.“ A generális így is csaknem kirickedt a várból. A frissen emelt sáncok jó szolgálatot tettek építőiknek: az ide bemenekült őrség puskatűzzel fogadta a református iskolából előtörő kurucokat és a várbeli ágyúk segítségével szörnyű pusztítást vitt végbe közöttük. Glöckelsperg végül is belátta, hogy a várost nem tudja tartani és csapatait visszavonta a palánkokba. Néhány ágyút is sikerült visszahúzniok a városból, egy török ágyú és két rézmozsár azonban a kurucok zsákmánya lett.²⁷⁴

A város teljesen elpusztult az ostrom alatt, egy tyúkol sem maradt épen. Az előjáróság egy része megmaradt a császár hűségében, s a várba húzódott, maga a bíró is, Szögyéni Sámuel két esküdtjével: az öreg Bagoméri Istvánnal és egy Kegyes nevű csizmadiával. A lakosok a szatmári szőlőhegyen telepedtek le, egy részük kurucnak állott.²⁷⁵

Október első napjaiban a fejedelem kísérletet tett rá, hogy a várat megadásra bírja. Elsején korán reggel egy kuruc csapat fehér zászlóval, zászlójelekkel adta tudtára a hevesen ágyúzó várbelieknek, hogy üzenettel jött. A generális adjutánsát, Kobilka kapitányt, küldötte a követek elé a Szamos partjára, majd a vár kapujában meg is hallgatta őket. Szalay Pál ezereskapi-

²⁷⁴ *Mémoires*, V. 74–77. — *Diarium*: szept. 28.

²⁷⁵ *Diarium*: szept. 29–30. — Sarkadi-Nagy, 260. — (Debreceni Ember Pál), *Historia ecclesiae reformatae*. Trajecti ad Rhenum, 1728. 620. — „Nagyságod hűségére való kijövetelünk után — írják a szatmári lakosok — kik lakosink közül szőlőhegyeinkről és edgynnen is, másunnan is a táborra bevitettettek, generális Sennyei István uram által Nagyságod hűségére obligáltattanak és nem zászló alá. Pro interim — míg a város dolga elválnék — bizattattanak volt rész szerint akkori udvari hadnagy Kállai Ferenc uramra, rész szerint ugyan városunkbeli Borbély Sámuel és Pándi János interimális hadnagyok gondviselésék alá Esze Thamás kapitány uram ezércben. Meltóztatott volt Nagyságod optiót adni hogy akiknek tettzenék, adnák magokat a hadra, az kiknek nem, maradnának a vársi állapotban. Amint hogy némelyek adták magokat a hadra s ma is ott vadnak, némelyek pedig a concivistáság mellett maradtanak.“ (F.xtr. Inst. 381. 1704. dec. 10. In arce Galgócz. — O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 71.)

tány²⁷⁶ és Raffelsperger kapitány, aki korábban a császáriaknál szolgált, s zászlótartó volt a Montecucculi-regimentben, terjesztették elő Rákóczi kívánását: Glöckelsperg adja át a várat, hiszen sok reménysége nem lehet megtartására. A kurucok egymásután foglalják el a várakat, már Váradot, Kassát és Tokajt is körülvették, s győzelemről győzelemre haladnak, míg a császár védekezni is alig tud a franciákkal és a bajorokkal szemben. A generális nagy öntudattal háritotta el a fejedelem ajánlatát: Rákóczi lázadó, a népet törvénytelen királya ellen bujtogatja, a császár majd megtalálja a módját annak, mint kell a felkelést levennie. De hogy is juthat eszébe olyan, hogy egy erős vár, amelyben egy tábornok, két ezredes, két őrnagy, több százados, elégséges lovaság, gyalogság, tüzérség van, s élelemmel is bőven rendelkezik, megadja magát! Ha kell néki, foglalja el erővel! A követtség előtt Glöckelsperg szóba hozta a foglyok kicserélését, de csak abban egyeztek meg, hogy a kurucok Hockmart, a Szentbenedeknél nem régiben elfogott székely vicekapitányt kiadják Szekeresi Nagy István fiáért. Ötödikén egy Németi felől közelítő kuruc csapat levelet hozott a generálisnak, de az visszaküldte, mondván, hogy több levelet nem akar látni.²⁷⁷

A fejedelem a vár ostromával felelt a visszautasításra. Az őrség arra számított, hogy október 4-én, Szent Ferenc napján a kurucok valami nevezetes cselekedetet fognak véghezvinni urok tiszteletére, de ezen az esős napon nem is gondolhattak ilyenre. Hatodikán éjjel egy óra tájban azonban váratlanul két oldalról is megrohanták a várat. Az egyik gyalogsági oszlop a város felől támadott „szörnyű üvöltéssel“, a másik a Szamos holtága felől. Az előbbieket támadását a palánkokban levő őrség puskatűzzel megállította, az utóbbiak a németi hidat védő erődítményre már kitűzték a zászlót, de a macacsul védekező németek végül ezeket is visszavetették. A másfél órás éjszakai harcban a kurucok legalább háromszáz halottat vesztek. Rákóczi a kudarcot tisztjei mulasztására vezette vissza: „a roham nem sikerült“, mert „nem érkezett idejében a támogatás“.²⁷⁸

A két szatmári ostrom: a városé és a váré, a nyílt színvallás ideje volt a németek soraiban harcoló magyar katonák és a német oltalom alá húzódott magyar urak, továbbá a kurucok táborában szolgáló német katonák számára. A várban a város megvétele után nem maradt magyar származású lovas-katona és gyalogos hajdú, mind átment Rákóczihoz. A nemesek közül is sokan érkezettnek látták az időt a színvallásra és kuruccá lettek. A vár ostroma után, nyolcadikán, a nemeseknek egy kis csapata szökött át a fejedelem táborára, midőn élelemszerzés ürügye alatt kimegy a várból, Soós János²⁷⁹ és Bárczay Zsigmond²⁸⁰ nemsokára czereskapitányként harcolnak a nemzeti ügy mellett.

Az átpártolt német katonákat Rákóczi először a vár ostrománál vetette tűzbe, nyilván azért, hogy a legnehezebb próba idején tegyenek bizonyosságot

²⁷⁶ „Feleségének édesapját, néhai L. Keczer Andrást ezen magyar ügy mellett irtóztató halállal, fiával és két veivel edgyütt megölték.“ (Szalay Pál uramnak Keczer András jószágáa iránt való pátens. Tokaji tábor, okt. 18. Prot. Exp. 8.)

²⁷⁷ *Diarium*: okt. 1, 5.

²⁷⁸ *Mémoires*, V. 76—77. — *Diarium*: okt. 6.

²⁷⁹ A nemesek átpártolása l. *Diarium*: okt. 8. — Rákóczi a tornóci táboron 1704. nov. 22-én visszaadatja Sóvári Soós Jánosnak és Istvánnak a „Szepesi Camarátul törvénytelenül elfogalt Sóvár nevü falujokat“. (Usz Bálintnak szóló rendelete: Prot. Exp. 96.)

²⁸⁰ „Midőn Szathmárt ő Nagysága megszállotta vala, azon városnak akkori elégésével mindennemű belső értékem, örökös jószágaimról való hasznos leveleim ott veszttek“ — írja Forgách Simonnak szóló levelében 1705. márc. 18-án Keresdről. (O. L. Lymbus, Ser. I. fasc. 72—73.) Nemesi kuriáját négy jobbágyával, szöllejét is. 500 forintig zálogba vetette, mikor a fejedelem Eperjes alá küldte, „nem lévén semmi hadi készülete“.

hűségükről. Néhány huszti és kővári németet a várbeliek elfogtak. A husztiaikat karóba huzatták, a kőváriaknak kegyelmet adtak, mert csak fogságuk idején csatlakoztak a kurucokhoz. A husztiaik halálát Rákóczi nem hagyta bosszúlatlanul, öt visszaszökni készülő németet nyársaltatott fel.²⁸¹

A vár ostroma volt Rákóczi tiszántúli hadjáratainak utolsó haditénye. „A segítségétől megfosztott erőd — írja Emlékirataiban a fejedelem — olyan szorult helyzetbe jutott, hogy azt hittem, biztonságban hagyhatom ott ezt a vidéket és más vállalkozásba foghatok.“

Távozása előtt azonban gondoskodott Szatmár alatt maradó hadainak biztonságáról. A szándék, megvalósítása is, igen jellemző Rákóczi lelkiismeretességére és gondos előrelátására. Katonai képességeinek egy új oldalát is megmutatja nekünk: kitűnő talentuma volt erődítmények tervezéséhez. Akkor járunk el helyesen, ha az óvári táborhely rajzát az ő szavaival mutatjuk be: „A Szamos kanyarulatai között — írja évtizedek múltán, de olyan szemléletesen, mintha tegnapi dologról szólna — egy félszigetet találtam, melynek partjai meredekek voltak, s az egész olyan szűk földszoros volt, hogy átmérője alig száz lépés. Ezt a térséget megerősítettem egy árokkal és cölöpös mellvéddel, a kapuórség számára pedig különálló középsáncot csináltattam. A tábor másik felén tutajhidat verettem a Szamoson, a hídő védelmére pedig zárt sáncot emeltem, úgyhogy a hely biztonsága e kevéssé jelentékeny védművek folytán majdnem felért a szatmári vár erejével.“

Szatmár körül a harcok egy darabig elcsendesedtek, de Várad körül most kezdődnek el igazában. Az új váradi parancsnok, Fels ezredes, támadással gyakorolja a védekezést. A vár alatt szeptember közepéig csak Molnár István hadnagy csapata vigyáz. A harcok kezdetét jelzi, hogy támogatására Rákóczi egy Rudnai nevű hadnagy gyalogosait küldi. A hő vége felé Torday Ferenc ezrede sem elég arra, hogy hatásosan védekezzen a váradiak sűrű támadásával szemben. Az ezereskapitány jelentését²⁸² érdemes idéznünk, mert szemléletes képet nyújt a kuruc-német aprólékharcokról: „Nincsen oly nap, hogy — néha kétszer is — az ellenkezőre ki ne jönnék. Igen erős fegyveres nép a váradi sereg: tarakkokkal, seregbontókkal, nagy muskotélyosokkal, néha száz, néha kétszáz németekkel jönnek ki. Sok az árok, sok a bokor, megrakják vélek. Magunk becsületire azt cselekednénk, amint legjobban tudnánk, de semmiképpen az ágyú alól ki nem vehetjük őket. Ma is egészen a lesekre, még pedig a granatéros németekre hajtottuk őket, de az ágyúval elhántak bennünket. Az ellenkezőre csak kijöhetnek hatszázan, itt peniglen kevesed magunkkal vagyok. Ma is déltől fogva egész napleszálltáig volt a csata, egy jó emberünk elesésével“.

Midőn Rákóczi a távozása előtti napokban a térkép fölé hajólva a hadihelyzetet vizsgálta a távoli területekről érkező jelentések alapján, Szatmár vára már csak távoli szöglete volt a legyező módjára kiszélesedő hadművelési területnek. A város elfoglalását követő napon értesült arról, hogy Szöcs János, Borbély Balázs és Deák Ferenc ezereskapitányok szeptember 21-én este öt órákor rohammal elfoglalták Szolnokot, melyet Walters ír kapitány száz emberével védelmezett.²⁸³ Néhány nappal később a vár felmentésére

²⁸¹ *Diarium*: okt. 6. 14. — A megtorlásról a Huszt várában rabul esett, s most Károlyban raboskodó Pannovicz hadnagy tudósította a generálist.

²⁸² Rudnaira nézve l. Rákóczi Domahidán szept. 13-án kelt rendeletét. (Thalygyűjt. XVII. 220.) — Torday okt. 1-én a püspökladányi táborról írta Sennyey generálisnak. (U. o. XVII. 217.)

²⁸³ Rákóczi azt írja (*Mémoires*, V. 82—83.), hogy útközben, mielőtt a Tiszához ért volna, Deák Ferenc ezredes futárától értesült Szolnok megvételéről, holott már a szatmári táboron szept. 29-én írt levelében megdicsérte a vár elfoglalásáért Szöcs János, Borbély Balázs és Deák Ferenc ezereskapitányokat. (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 32—33.) — Szolnok elestéről l. Stepney szept. 26-i jelentését. (AR II. o. I. köt. 37—38.)

siető híres rác kapitány: Kyba szenvedett tőlük vereséget.²⁸⁴ Ez a két esemény a Duna-Tisza köze birtokát jelentette a kurucok számára. A szatmári vár ostromát a mémetek visszaverték ugyan, de azt a kuruc rohamot, mely a Felvidéken tört előre, nem tudták megállítani. Szeptember végén már kuruc kézen vannak a bányavárosok, Verebélynél és Zsolnánál kuruc csapatok mutatkoznak.

8. Midőn Rákóczi sikereit számbavesszük, ne felejtkezzünk el azokról sem, akikkel harcolt. A harc, amelyet vezetett, a magyar nép harca volt, mert maga a nép kezdeményezte és egészen a maga háborújának tudta. Csak egy olyan vállalkozás érhetett el kicsiny eszközökkel akkora sikert, melyet egy elszánt nép vív szabadságáért. Éppen ezért, mielőtt végére érniék a tiszántúli hadjárat történetének, szólanunk kell a felkelő magyar népről, Rákóczihoz és a szabadságharchoz való viszonyáról.

Seeau gróf erdélyi kamarai direktor, aki először adott távlati képet a kuruc szabadságharc első hónapjainak eseményeiről, a fejedelem páratlan sikereit azzal magyarázta, hogy a föld népét egészen a felkelés ügye mellé tudta állítani. A hagyományos, romantikus Rákóczi-kép úgy alakult ki, hogy a kurucokorra vonatkozó történeti kutatás egészen mellőzte a felkelés társadalmi alapjainak vizsgálatát, s e mulasztás következtében lett vérszegény népszínműhőssé a felkelés véraldozatát hordozó parasztság is. Sokat írtak már „riadó lelkesedésről”, de hiányos magyarázatot adtak lelkesedése indítékairól. Helyesen ismerték fel, hogy teljesen azonosította magát a nemzeti harccal az elnyomó idegenuralom ellen, mert legtöbbit ő szenvedett tőle, de nem tisztázták, mit várt a felkelés győzelmétől a maga számára s miért vállalta azt egészen a maga ügyének. Seeau így fogalmazta meg a választ erre a kérdésre: „Weilen der Rákóczy dem Landmann die Freyheit der Religionen, die Exemption a dominio domini terrestriis, die Aufhebung der Portionen, und des verhassten Jobbaginatus, oder Leibeigenschaft durch offene Patentes verspricht“. Egyszerűbben ezt így fogalmazhatjuk meg: Rákóczi vallásszabadságot ígért a felkelő parasztoknak és megígérte nekik jobbágyi állapotból való felszabadításukat.

A kuruc források teljesen megerősítik ennek a tudósításnak hitelét: valóban jártak ilyen tartalmú nyilatkozatok a nép között. Most csak azokra az adatokra hivatkozunk, amelyek a tiszántúli hadjárat idejéből valók és az elmondott események rendjébe beilleszthetők. Emlékezzünk a Kővár-vidék elementáris erejű megmozdulására, íme, egy folyamodványukban azt írják, hogy „a szabadságnak megnyeréséért, *biztattatván először*, fogtanak fegyvert“. A velük szembenálló kővári főkapitány, Teleki Mihály, említést is tesz egy a nép között forgó pátensről, mely fejvesztés terhe alatt megtiltja a császár oldalán levő földesurak szolgálatát. Akkor — augusztus első felében — e tilalom gyakorlatilag azt jelentette, hogy a jobbágyok hagyják abba a földesúri szolgálatot, hiszen a birtokos nemesség még csaknem kivétel nélkül labanc volt. Idéztük Esze Tamás szabolcsi pátenseit, „mellyel annyéra animáltattott a parasztság, hogy semmi uttal szolgálni hajtani nem lehetett“.

A felkeléshez fűződő jobbágyváradalmakat kitűnően megvilágítja a rácokhoz kibocsátott felhívás ama példányának sorsa, mely Torday Ferenc ezerszázados kezébe jutott.²⁸⁵ Láttuk, Rákóczi hajdúszabadságot ígért a

²⁸⁴ A Duna-Tisza közén kibontakozó harcok részletei sincsenek még felderítve. Deák Ferenc győzelméről Rákóczi ezt mondja: „Megverte a rácok Kiba nevű híres kapitányát, aki három emberrel jött Szolnok felmentésére.“ Az ütközetet Stepney is említi okt. 17-i jelentésében: Kyba tábornok egy csatában megsebesült s Szegeden meghalt; emberei szétszóródtak. (U. o. I. 43—44.) Kérdés azonban, hogy ez a csata nem azonos-e az okt. 3-án vívott halasi ütközetrel, mely a kurucok vereségével végződött. (L.: Tooth János, *Kiskunhalas város története*. Nagykőrös, 1861, TE III, 12—13. — Károlyi is említi Önéletrajzában: MK 1945. 119.) — V. ö. Wagner, 744.

²⁸⁵ O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 67.

mellette fegyvert fogó rác közösségeknek: „minden rác városok, amelyek most hazánk szabadsága mellett fegyvert fognak, valamint más hajdúvárosok, oly szabadsággal fognak élni s egyedül csak fegyverekkel fogják hazájukat szolgálni“. Helytelen lenne e sorokból azt a következtetést vonni, hogyha Rákóczi a rácoknak ezt ígérte, a felkelő magyar parasztoknak sem ígérhette kevesebbet, mert nincs itt egyébről szó, mint a rácok kiváltságos — határőrvidéki — helyzetének elismeréséről és a magyar közjoghoz való alkalmazásáról. Nem jelent többet, mint az, hogy a fejedelem a hajdúk, jászok-kunok kiváltságos helyzetét is elismerte és privilégiumaikat — hadiszolgálataik juttatmaképpen — megerősítette. Torday azonban nem így értelmezte s midőn a Tisza balpartjáról fegyverre szólította a jobbparton lévő borsodi községeket, amelyek mind földesúri hatalom alatt élő jobbágyfalvak voltak, s némelyik — Tarján, Ónod, Emőd, Szederkény — éppen Rákóczi-birtok, más híján a rác-pátentst küldötte át nekik azzal a záradékkal: „A Tiszán által szóló pátentst szükségemben más országra küldöttem, kinek helyében a rácoké maradt, kinck is continentiája *mindegy*“. Nyilván azért *mindegy*, mert ez is ugyanazon ígéretek tartalmazza.

Ez az érdekes okmány már némi fényt vet arra, hogy mit értettek a felkelő jobbágyok a szabadságon és milyen formában gondolták el felszabadulásukat? A teljes választ azonban Esze Tamás salánki hajdúi adják meg erre a kérdésre.

A kis Ugocsa jobbágnépe már 1698-ban megmozdult. Most is azt írják róluk földesuraik, hogy „a nemesi rend ellen való bosszúságból és a magok privátuma végett kötöttek fegyvert“. „Az itt való legények és némely nyakas emberek“ — írja Károlyi anyósa, özvegy Barkóczy Györgyné, salánki jobbágyairól — megtagadták a jobbágyi szolgálatot és a falut hajdúvárossá akarják tenni. Elhatározták, hogy Rákóczihoz mennek zászlót és dobot kérni. A salánkiak között azonban akadtak félnék vagy megfélemlített emberek is, akik visszariadtak Fábán István, Gergely János és a többiek vakmerő tervétől. Az ilyen visszarettenő parasztokat fenyegetéssel szorították rá tervük támogatására: aki nem áll hajdúnak, annak a házát széjjelhányják és mindenéből prédát vetnek. Nagyszöllősen, a Perényi-család birtokán, ugyancsak „a hajdúvárosi szabadságnak színe alatt“ támadt egy egészen azonos mozgalom. Vezetői azzal biztatták a jobbágyokat, hogy a hajdú-kiváltság jelképeit, a zászlót és a dobot, már át is vették a fejedelemtől. Az erószakról ezek sem riadtak vissza: „aki ezen fegyver-felvételeknek és zászló alá meneteleknek“ ellene volt, azt bántalmazták, meg is sebesítették. Eltiltották a földesurak szolgálatát, öléssel fenyegették azokat, akik mégis felvállalták.²⁸⁶

A jobbágyok önkéntes szervezkedésében csírájában másutt is kimutatható az az életforma, amelyre vágyakoznak. *A szegénylegény éneke*, mely minden más írásnál hivebben tárja fel a jobbágyoságnak a szabadságharchoz fűződő aspirációit, egészen a rác-pátent megfogalmazása szerint beszél a szabadságról:

Igen kedveltük a kurucságot,
 Oly igen kaptuk mint egy ujságot,
 Nyerünk, gondoltuk, *oly szabadságot*:
 Védelmezzük,
 S oltalmazzuk
 Szegény hazánkot.²⁸⁷

²⁸⁶ A salánki esetre nézve l. Barkóczyné Koháry Judit nov. 14-én, a nagyszöllősi: Perényi Istvánné, Jánosné, Miklósné és Gáborné dec. 1-én kelt folyamodványát Sennyey Istvánhoz. (AR I. o. I. köt. 240, 233—234.) — A zászlót és a dobot, mint a hajdúvárosi kiváltság jelképét a Tarpának adott privilegium is említi: „Zászlókat és dobokat az első mustra után ki fogjuk adni“.

²⁸⁷ Az ének (l. a 40. jegyzetet) sárospataki kéziratában megvan ez a strófája is:

Secau szerint a jobbágyságot a szabadság ígéréttel felkelésre izgató nyiltleveleket Rákóczi bocsátotta ki. Ez az állítás azonban még feltevésként sem állhat meg. A fejedelem valóban tett olyan ígéretek, — nem pedig csak mások tulajdonították neki — amelyek tápot adtak a jobbágyok reménységének. Ezek az első időkben, Breznában, majd a bejövételkor, Klímiconél és Zavadvánánál hangzottak el; akik hallották, emlékeztették is rá: „miként biztatta őket, mikor Pap Mihály Lengyelországba bément“. „Akkor azt fogadta, hogy valaki fegyvert köt a szegény magyar nemzetnek igája alól felszabadítására, mindenféle ur-dolgától, adózástól immunáltatik.“²⁸⁸ A hadakozó jobbágyok gyakran hivatkoznak Rákóczi ilyen nyilatkozataira, de mindig csak úgy emlegetik, mint amelyeket tőle hallottak. Egyetlen olyan adat sem került elő, ahol az ígéretek említése során valamely kancelláriai kiadványra történék hivatkozás. A szabolcsi és a kővári pátenssek csak hivatkozhattak Rákóczi élőszóval — tábori beszélgetések során — elhangzott ígéreire, de nem a fejedelem ígéréteit közvetítették a néphez.

Rákóczi ígéréseit Esze Tamás és fegyverre kelő parasztjai magától értedődőnek tartották s eszükbe sem jutott, hogy csodálkozzanak rajta. Csak abban az értelemben volt „újság“, hogy *felújított* egy régi váradalmat. Hiszen a fejedelem nagyapja, Zrínyi Péter, mikor fegyvert fogott a császár ellen, szószekekről is tudtára adta parasztjainak: valaki parancsára felkel és mellette fegyverkezik, azt a robot és a jobbágyság eltörlésével fogja megjutalmazni. Azok a nemesek, akik a Wesselényi-összeesküvést követő német bosszú elől a Partiumba húzódtak, s 1672-ben elindították az első kuruc támadást, szintén „országos nemességet“ ígértek „a testi és lelki szabadságért“ fegyvert fogó jobbágyoknak.²⁸⁹ A jobbágyok mozgolódása a jobbágyors elviselhetetlen nyomorúsága ellen, teljesen összefonódott a kuruc mozgalmakkal. Rákóczi akkor sem térhetett volna ki a jobbágyok igénye elől, ha maga is olyan könyörtelen közömbösséggel szemléli a jobbágyorsot, mint azt általában a nagybirtokos nemesség tette. Ő azonban mély részvétellel nézte a jobbágyok nyomorúságos állapotát. Országlása idején végsőkig elgyötört jobbágyfalvak bizalommal kértek védelmet tőle földesuraikkal szemben, „tudván a szegény megnyomorodott jobbágyhoz természet szerint való kegyelmességit“.²⁹⁰ A felkelő jobbágyoknak adott ígéréteiben azonban nemcsak személyes jóakarata jutott kifejezésre, készsége megjutalmazni derék parasztjainak „földesuruk iránt az alattvalókban oly ritka nagy szeretetét“, hanem mindenekelőtt az a felismerése, hogy szabadságharca a jobbágyságra épült. Ígérétei beváltására csak a felkelés győzelmes befejezése után kerülhetett volna sor, amint utal is erre az egyik jobbágyfolyamodvány: „Hallottuk az mű kegyelmes urunknak kegyes jó ígérteit, hogy valamely jobbágy ő nagysága mellett felül, kardját felköti, szabadságot ad nekie, ha Isten ő nagyságának boldog clómenetelt ad és az országot megbirhatja“. Fegyvereinek győzelme új korszakot nyitott volna a magyar jobbágyság történetében. A job-

Mely dolog bizony meg is lett volna,
Magyarországot megnyertük volna,
Ha sok fondorkodó urak nem lettek volna
Ily romlásban,
Kárvallásban
Nem estünk volna.

²⁸⁸ Soltis serege, Balogh Gábor serege és Kövedi serege írja Rákóczihoz intézett folyamodványában. (Rákóczi válasza 1704. febr. 17-én Miskolcon kelt. O. L. Törzsanyag. 168/1704). V. ö. „Gyaloghadnagy Gál Ambrus, Koza Ferenc, Nagy János, Adorján János karabilyosok“ kérelmével. (Extr. Inst. 191. 1705. jul. 25—27. Mocsonok. O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 76.)

²⁸⁹ Zrínyi ígérétre nézve l. Paulernak a 8. jegyzetben említett munkáját: I. 328. — A bujdosókéra szintén említett tanulmányát: Sz 1869. 13.

²⁹⁰ A fülekpüspökiek folyamodványából. (O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 72—73).

bágyágnak is szólott az a figyelmeztetés, hogy a nagy önvédelmi harc ideje nem alkalmas egyéni és közösségi sérelmek orvoslására, de „mindent megád Isten a szabadsággal, anélkül pedig semmink sem leszén”.²⁹¹

A Rákóczi ígéreteire hivatkozó kiáltványok hatására a jobbágytömegek kívánságaikban tovább mentek annál, ami a nemesi vezetésű szabadságharc nemzeti egységével összeegyeztethető lett volna. Az ígéretet csak azoknak szóltak, akik híven hadakozva vérüket ontják a hazáért és a szabadságért, de azok is élni akartak vele, akik nem szolgáltak reá: a garázda elemek és a kurucnak állott jobbágyok „otthon heverő” házanépe.

A gyulai pátens tárgyalásakor megemlékeztünk arról, hogy a táborot kerülő kurucoknak a kuruc név alatt garázdálkodó csavargókon és a katonaszökevényeken kívül van még egy harmadik csoportja is, az otthon lakos kurucoké. „Kuruccá lesz a jószág — jelenti a nagybányai kincstári provizor — beiratja magát a seregbe, de csak otthon lakik és kínozza a szegénységet”. A sok kóborló, a szegénységet győtrő katonán kívül így majd mindenik falunak megvan a maga házi keresztje. Az otthon heverő kurucok számát növelik azok a jobbágyok, akik egy-egy táboron lévő hozzátartozójuk címén mentesítik magukat az adó és a szolgálat alól. „Az mely emberek cselédesebbek és magokat jobban birják, egy-egy fiokat a katonák közé küldötték, magok ötöd, hatod magokkal annak árnyékában csak nyugosznak.”²⁹²

A jobbágykérdést Rákóczinak rendeznie kellett, mielőtt elhagyja a Tiszántúlt. Szeptember 28-án, Szatmár város megvételének napján, adta ki „a jobbágyságrul való pátens”-t.²⁹³ E nevezetes iratában, mely a magyar jobbágyság Rákóczi-korabeli történetének alapokmánya, élesen megkülönbözteti az otthon-lakos és a táborban szolgáló jobbágyokat.

A ténylegesen szolgáló jobbágyokat, „akik táborunkban lévén, a köz ügynek forgatására velünk együtt fegyvert fogtak”, mentesíti a földesúri szolgálattól és a közterhektől. Az otthon-lakos jobbágyokra nézve az a szabály, „hogy a jobbágyok földesurok szolgálatjoktul és rendes censusoknak praestálásatul nem immunitáltatnak, hanem mint annakelőtte, úgy ezután is hasonló jobbágyi kötelességeket és engedelmisségeket mutassák”. A földesurak önkényével szemben azonban védelmet nyújt számukra, mert tilalmazza a szokott szolgálaton felül való megterhelésüket. A földesurak „a rendszerint való szolgálattal, alku szerint való taxával, censusal” elégedjenek meg; „az eddig sok helyütt lött rendetlenség”-et hagyják el, jobbágyaikat „szüntelen való szolgálat”-tal „me erőltessék, szolgáltassák, terhellyék”. A pátens szűkszavú rendelkezésének pontos értelmét Buday István közölte a vármegegyekkel:²⁹⁴ „A fegyvert fogó, igaz magyarságát mutató, fegyverével országunkat, az nemes hazát oltalmazó kuruc, akinek csak felesége gyermekeivel lakik házánál, semmit ne contribuáljon, semmi névvel nevezendő adásban, vevésben. Aki-nek pedig gazdája vagyon házánál, például öregebb bátyja vagy öccse, vagy atyja legyen is, proportionate az abrak és buza adásban contribuáljon, szeke-rezissel ne terheltessék; a földös urat pedig tartozik szolgálmi törvény szerint. De az olyan, akinek csak felesége vagyon otthon, az semmi szolgálattal nem

²⁹¹ A marossszéki jobbágyok írják az erdélyi országgyűlésnek 1704. júliusában. (L.: R. Kiss István könyvének adattárában, 145.)

²⁹² Idézet Hadady István somlyai udvarbíró Rákóczinak szóló jelentéséből. (O. L. Missiles.)

²⁹³ Fogalmazványa: Prot. Exp. 14—15. — Egykorú másolata: O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 67. — „Eülsöben is a Tiszán innét való földnek kedvéért Vetésnél, annak utána másodsor és harmadszor Tokajnál és Miskolcznál” adta ki Rákóczi. — A tokaji kiadvány dátuma dec. 22. Sennyeynek szóló rendelet, (AR I. o. I. köt. 153.) V. ö. a nov. 7-i tokaji kiadvánnyal: „Hogy a földesurak s falusiak a hadviselők cselédgyeit ne terhellyék.” — A miskolcié: 1704. jan. 24. „A hadban levő gazdálkodásáról formula.” (Prot. Exp. 32, 62.)

²⁹⁴ 1704. ápr. 28-án a szatmári táborról. (TT 1909. 280.)

tartozik, a telkiben is a földesurak semmi nemű praetextus alatt ne aggravalják“. A hadak szükségére azonban a feleség is tartozik élelmet adni, mert a jobbágy-katonának „eledellel a maga házánál is élnie kellene“.

A földesúri birtokon élő *nagycsaládot* tehát a katonáskodó családtag a közterhek alól részben, a földesúri terhek alól pedig egyáltalán nem mentesítette. A jobbágyokat — a vitézeket és az otthonmaradottakat — Rákóczi rendelkezése nem elégítette ki. A katonák elkeseredve emlegették, hogy „ha a gazda táborban vagy, a fiát otthon hajtják; ha a fia van a hadban, ott-hon az apját szolgáltatták“.²⁹⁵ A parasztok szentül meg voltak győződve arról, hogy a földesurak és az uradalmak prefektusainak mesterkedése van Rákóczi rendelkezése mögött, s midőn munkára hajtották őket, ezután sem engedelmeskedtek. „Ha mutatom Nagyságod arrul való kegyelmes pátensét, — jelenti Hadady István somlyói udvarbíró a fejedelemnek — arra csak azt mondják: csak ti kértétek arra a méltóságos fejedelmet, de ő nagysága azt nem kívánja“. Ime, itt az első nyoma a jobbágy-földesúri ellentét kiélekedésének, mely ettől az időtől kezdve naponkét fokozódni fog. Rákóczi a maga birtokain érvényt szerzett a katonáskodó jobbágy szűkebb családját — feleségét és kiskorú gyermekeit mentesítő szabálynak, de a földesurak annál kevésbé. A maguk jószántából, Rákóczi nélkül, aligha mentek volna egy lépéssel is tovább annál, amit a császár rendelete is megadott a hadbavonult parasztok számára: hogy házukat a beszállásolástól, házoknépét a szekerezéstől felmentette.²⁹⁶

Rákóczi tehát ura maradt Breznában adott szavának. Mikor a jobbágy-ság kérdését rendezte, a katonáskodó jobbágyok felszabadításában és a telkükön maradó jobbágyok védelmében elment addig a határig, ameddig a nemesi vezetésű szabadságharc főnemes vezére elmehetett. Rendeletei a magyar jobbágy-ság történetének szép emlékei. Legfeljebb azt hiányolhatjuk bennük, hogy Rákóczi most — mindjárt a felkelés elején — nem adott olyan világos nyilatkozatot a mindvégig kitartó jobbágy-katonák megjutalmazására nézve, mint öt évvel később a sárospataki gyűlésen, ahol a földesúri hatalom alól való felszabadítást, földet és hajduvárosi szervezetet ígért azoknak a jobbágyoknak, akik a háború végéig fegyverben maradtak.²⁹⁷ Ilyen nyilatkozatot azonban nem tehetett, mert elidegenítette volna magától a most már tömegesen csatlakozó nemességet. Helyzete ebben a kérdésben is nehéz volt: egyfelől a parasztok szorongatták a mentességnek a nagycsaládra való kiterjesztéséért, másfelől a birtokos nemesek igyekeztek minél többet lefaragni a szűkebb család számára juttatott kiváltságokból. Még egyeztetni a két szembenálló tábor érdekét, s közepén áll kettejük között, de már érezhető a nemesség befolyásának a jobbágyok kárára való érvényesülése. E nagy feszültségben a kuruc szabadságharc belső ellentmondása tükröződik.

A fejedelemnek a jobbágykérdést az ország jobbágyszolgáltatásokra épített gazdasági rendje érdekében is szabályoznia kellett. Szeptember 20-án a kisvárdai uradalomban nem lehetett hozzákezdeni a szántáshoz, mert a jobbágyok nem engedelmeskedtek a tisztartó parancsainak: „A jószágba hajdukat, ispányokat kiküldvén jobbágyok hajtására, őket semmiképpen be nem hajthatták, sőt reájok támadván, futva kellett szaladniok, amint több úri, fő- és nemesi rendek jószágaiban is az akkori időben való fegyverkezés

²⁹⁵ „Kiss Mihály főkapitány uram keze alatt gyűlt egy néhány seregbeli katonák“ keltezetlen panasza, (O. L. Radvánszky-lt. III. o. 43. cs. 42. sz.)

²⁹⁶ Eszterházy Pál említi „ő Fölsége pátens parancsolatját“ a tamasiak számára 1702. júl. 23-án adott oltalomlevelében, (A Magyar Tudományos Akadémia kézirat-tárában: 2 r. I. III. 5.)

²⁹⁷ Az 1708. dec. 18-án tartott sárospataki gyűlés 9. statutuma. (Thaly, *Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve. 1706—1709.* Bp., 1901. 286.)

és a jobbágyok vakmerősége, szófogadatlansága miatt többnyire nem folyhatott".²⁹⁸ Rákóczi így jellemzi a helyzetet.²⁹⁹ „Sok rendbeli panaszokból értjük, hogy közönségesen hűségünk alá hajlott akármely vármegyékben, tartományokban, városokban, falukban, az eddig jobbágy, napos, sellér, taxás, árendás állapotban lévő akármely lakosok mind közönségesen, mind személy szerint magok, eddig ország törvénye sőt magok szabad akarattuk szerint való kötelességeket teljességgel nyakokból ki akarván vetni, semmiben is földesuraknak, előttek való tiszteknek engedelmeskedni, annyival is inkább szokott jobbágy-ság- s elrendelt napszám-beli szolgálattal szolgálni, taxá-jokat, árendát, egyéb rendes, eddig igazságoson adni szokott censusokot megadni, befizetni teljességgel nem akarják“. Amikor előveszik őket, ha merik, az uradalmi tiszték, ez a válasz: „Én katona, én hajdu vagyok!“

Rákóczit ez az állapot közvetlenül is érdekelte, hiszen a Tisza felső vidékének legnagyobb birtokosa volt. Csak maga az eszedi, négy megyére kiterjedő óriási uradalom volt. Szatmár alatti veszteglését a német uralom alól felszabaduló birtokai rendezésére is felhasználta. Nem nézhette becsukott szemmel uradalmi rendtelenségét és pusztulását. De készen állt már a fejedelem gondoskodásából a tiszántúli vidék új gazdasági szervezete is. Még a szatmári táboron nevezte ki Ramocsaházy Györgyöt „a Tiszán innen lévő oeconomialis tiszték“ prefektusává, a harmincadosok, kamaraispánok, udvarbírák, tisztartók és vámosok előljárójává.³⁰⁰

Bizonyára a gazdasági élet rendjének és biztonságának kiépítése érdekében adja ki újra meg újra a kőborlók és a garázdálkodók ellen szóló pátenseit. Szeptember 15-én és 19-én a szatmári táboron a kioszlott hadak ellen, akik „a szegénységet húzzák-vonják, hurcolják“, sőt a táborra útban lévő élésszállítmányokat is elrabolják. Ha megfogásokra a községeknek nem volna elég erejek, kérjenek ellenük karhatalmat a somlyai, kállai, kisvárdai, bottyáni, bányai vagy károlyi kapitánytól.³⁰¹ A „ló és fegyver keresés színe alatt“ hatalmaskodók ellen kibocsátott parancsa valamennyi között a legérdekesebb, mert ebben már felméri a veszélyt is, amelyet a szabadsággal visszaelő kurucok okoznak, „midőn a házakra reá menvén, felpredálják és házakon kívül található jószágokat és szarvasmarhá-jokat elveszik“. Jóvátehetetlen erkölcsi kárt is okoznak ezzel, mert elidegenítik azokat, akik „hozzánk és édes hazájok mostani szabadulására célzó szíves indulattukot“ mutatták. Rákóczit az ellenség részéről az a vád érte, hogy a pusztításra és a rablásra az ő nyilatkozatai és nyíltlevelei hatalmazták fel a jobbágyokat, ezért különös nyomatéká van olyan mondatainak, melyekben mintegy a vádaskodóknak felel: „Sem egyszer, sem másszor oly pátensleveleink nem adattak ki, melyben olyan fegyver s ló vitelt egyáltalán megengedtük volna“. Világosan meg kellett mondania, hogy tudta, engedelme nélkül és akarata ellenére történnék a visszaélések.³⁰²

9. Szatmár város elfoglalása, a vár ostroma, a jobbágyságról való pátens, Ramocsaházy prefektusi kinevezése mind olyan intézkedése Rákóczinak, amelyek a Tiszántúlról való költözésének szándékát jelzik. Nem akart rendezetlen kérdést hagyni maga után. Emlékirataiból úgy látszik, mintha csak

²⁹⁸ L. a 75. jegyzetet.

²⁹⁹ A jobbágyságról való pátensben. — A jobbágyok katona-voltukra való hivatkozását l. Pap Sámuel Ramocsaházy Györgynek írt jelentésében: Margita, nov. 18. (AR I. o. I. köt. 243.)

³⁰⁰ A kinevezéséről kiadott pátens okt. 7-én kelt. Az aranyosmedgyesieknek szóló eredeti példánya: O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 67. — L. még: „Patens pro officiolatu Georgii Ramocsaházi bonorum fiscalium Transtibiscanorum praefecti.“ (Okt. 28-án. Prot. Exp. 22.) — Keltezetlen instrukciója; U. o. 10—11.

³⁰¹ Mindkét pátens: O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 67.

³⁰² A Szatmár alatt levő táborban kiadott eredeti példánya: u. o.

a város megvétele után határozta volna el magát a kuruc felkelés főhadiszállásának Tokajhoz való áthelyezésére, de az Emlékiratok időrendje itt is hibás. Szeptember 27-én már arról értesíti Rápolti Nagy Pál károlyi és Szabó László kállai kapitányt, hogy elhagyja a Tiszántúlt és Sennyey István generálist rendelte feléjük.³⁰³ A távozás gondolata már megérlelődött lelkében, elhatározásához a döntő lökést mégis Bercsényi levele adta meg: tanácsolta és sürgette, hogy gyalogságával szálljon Tokaj alá a vár ostromára. „Érveit én is sürgetőknek találtam — mondja a fejedelem — nem ugyan az ostromra vonatkozóan, hanem azért, mert a tizenhárom megye közepéről jobban irányíthatom a háború ügyeit“. E mondatából is a szabadságharc vezérének öntudata tűnik elő: midőn a felkelés súlypontja már a Felvidékre tolódott át, nem tartózkodhatik az eseményektől távol egy olyan vár alatt, amelynek ekkor már csak provinciális jelentősége volt.

Büszkén és a jövőre való reménységével tekintett vissza tiszántúli hadjárata XIV. Lajos királyhoz írt levelében:³⁰⁴ „Ügyemnek igazságos volta szerencsét adott nekem. Reményeim, melyek egykoron száműzetésem sanyarúságának enyhítésére szolgáltak, teljesevésnek indultak. Tetszett Istennek fegyvereimet megáldani: az országot egész a Dunáig magamhoz fűztem. Három ízben megvertem a rácokat, egy ízben az erdélyieket. Elfoglaltam Kállót, Károlyt, Somlyót, Nagybányát, Husztot. Körültáborlottam Szatmárt, Munkácsot, Ungvárt, Nagyváradot és Tokajt. Szándékom, hazám teljes boldogságát megszerezni.“

Szeptember 29-én a hadseregnek és a vármegyéknek szóló kiáltványában³⁰⁵ tudatta, hogy Sennyey Istvánt „a maga képében“ hagyta Szatmár alatt. „Mint hogy magunknak a nemes ország szorgos és kívántató szolgáltyának folytatására szükségesképpen a Tiszán által kell mennünk, magunk képünkben hadjuk Zsennyei István uramat, mint tőlünk Magyarország Tiszán innen való részének igazgatására állított generálisunkat. Parancsoljuk azért minden felső, közép, alsó renden lévő tiszt híveinknek s hadainknak, egyéb lakos vármegyebéli, várbéli, városi, falusi híveinknek, valamiket a haza szolgáltyára kívántató dolgokban parancsol, mindenekben hozzánk s édes hazájokhoz való hitek s kötelességek szerint szavát fogadni és kiadott parancsolatit kész engedelmességgel véghez vinni el ne mulassák.“ A hadaik, a vármegyék és a fiskalitások mind a fejedelem nevében és hatalmával intézkedő generálisra hallgassanak. A felszabadított országrész tehát katonai igazgatás alá került, s nem is történhetett másképpen. Gyakorlatilag, ha jogilag nem is, interregnum állott elő, s az ország rendjéről nem gondoskodhatott más, csak az, aki kezében tartotta a tényleges hatalmat: a fejedelem, s megbízottai. A jog forrása és a végrehajtó-hatalom birtokosa Rákóczi volt. Egy kancelláriai kiadványból, mely a szatmári táboron, október 7-én, kelt és a Bernáth-testvérek között keletkezett birtokjogi vitát dönti el,³⁰⁶ megtudjuk, hogy még magánjogi kérdésekben is a fejedelem szava volt az irányadó: „Parancsoljuk minden rendbeli híveinknek, valakik hűségünk alatt vannak, hogy említett hívünket az megemlített jószág birodalmában semmi szín alatt háborgatni életük elvesztése alatt meg ne merészellyék. A jobbágyok pedig len, azok, akik Bernáth Máriának jutottak nyíl szerint, nem mást, hanem említett Verebelyi Péter hívünket és házastársát urallyák és szolgállyák.“ Érdekes studium volna nyomon kíséreni, hogy az itt vázolt szükségállapotból miként alakult ki fokozatosan a kuruc-Magyarország igazgatása és jogszolgáltatása.

³⁰³ *Mémoires*, V. 79—80. — AR I. o. I. köt. 128.

³⁰⁴ A szatmári táborból szept. 22-én. (Fiedler, II. 437—438.)

³⁰⁵ A pátens eredeti példánya: O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 67.

³⁰⁶ U. o. aláírás nélkül.

Rákóczi október 8-án indult el kétezer lovassal és kétezer gyalogossal a szatmári táborból Tokaj felé.³⁰⁷ Vonulása közben is éberem figyelte az eseményeket s utasításokat adott Sennyey sűrűn érkező leveleire. Egyetlen napját sem vesztegette el.³⁰⁸

Kilencedikén a károlyi mezőben táborozott. Itt értesült a somlyai hadak vereségéről. Midőn a kolozsvári németek hetedikén Somlyó alá érkeztek, a kurucok Kaszás Pál és Csurulya kapitányok alatt eléjük mentek, de mindjárt meg is futamodtak. Nem szenvedtek nagy veszteséget: „az úzésben vágtak le benne valami keveset“, de „a német had bémenvén Somlyóra, mind várát s városát egészen felőgette“. A fejedelem úgy találta, hogy a somlyai vere-ségnek „fundamentuma az egyenetlenség, senkitől nem függés és szófoga-datlanság“, mert Kaszásék parancsnokuk, Ilosvay Imre, „akarátja, sőt tilalma ellen cselekedtek: nem akarván parancsolatjának engedelmeskedni, azon ellenségre, nem lévén ahoz tehetségek, kimentek“. Ezért „másoknak példá-jára, az ilyenekből következhető nagyobb károknak eltávoztatására“ úgy intézkedett, hogy Sennyey Csurulya kapitányt akasztassa fel, Kaszást pedig fogassa el, s küldje Somlyó alá Szöcs János ezerét, hadd adják vissza a köl-csönt.³⁰⁹ Rákóczi távozása után az Erdély-széli megyékben csupán portyázó harc folyik, falvak és városok kölcsönös pusztítása. „Egyik egy felé, másik más felé prédál, pusztít, éget és ront“ s a két fél között naponta romlik a boldogtalan vidék.³⁰⁹ Rákóczinak teljesen igaza volt abban, hogy az értelem nélkül való hadakozás nem hadviselés.

Még kilencedikén Ecsed alatt szállott táborba. Innen írt Kecskemét váro-sának,³¹⁰ örömét fejezte ki, hogy „már azon föld, város is az idegeny német nemzét igája s az portio tereh alul való felszabadulását elérte“ s 600 köpö-nyeket kért tőle gyalog hadai számára. E levelében találunk először adatokat a Törökországgal való kuruc kereskedelemre: írt a temesvári basának a kecs-keméti kalmárok érdekében, hogy „kereskedő rendeknek az oda s onnand való kereskedésre szabados passzusok lehessen“. Máramaros elfoglalásával az északi, Szolnok elfoglalásával a déli kapu nyílt meg a behozatal és a kivitel számára.

Ecsedi táborából intézkedett — Sennyey egyik levelére válaszolva — a puskapor-gyártás dolgában. Debrecenben szüntelen készítik, oda írjon érte. A debreceni puskaportörők július 30-tól október 30-ig a kuruc hadsereg szá-mára 37 külö, azaz 610 és fél font puskaport és 3057 csomó töltést csináltak. A puskagolyóhoz szükséges önt Nagybányáról szállították Debrecenbe.³¹¹

Tizedikén Nyírbátor alatt üttetett tábort. Itt nevezte ki Ajtay Mihályt a nagy- és felsőbányai bányák és üzemek inspektorává abban a reménység-ben, hogy „inspectioja különb lészen Ramocsaházy György inspectiojátul“. Ramocsaházyt, a tiszántúli prefektust, Rákóczi, magával hozta, hogy „a

³⁰⁷ Rákóczi indulásának napját sem Thaly (*Bercsényi-család*, III, 26.), sem Márki (II, 284.) nem mondja meg. 8-án még Szatmár alatt volt, 9-én már a károlyi mezőben. „Ex castro Károly“ értesíti Sennyeyt arról, hogy innen Esze Tamás hajduit magával viszi. (AR I. o. I. köt. 129.)

³⁰⁸ Sennyeyhez intézett rendeletei: a) okt. 9-én a károlyi mezőről, b) okt. 10-én „ex castris ad Báthor positis“. (U. o. I. 128—130.) — Csurulya kapitányt mégsem akasztották fel, neve előfordul Bóné András 1704. jan. 1-i levelében. (U. o. I. 201.) — A kurucok somlyai kudarcát Czegei Vass György is említi. (MHHS XXXV. 367.)

³⁰⁹ L. Czegei Vass naplójának okt. 7-i bejegyzését.

³¹⁰ Hornyik, IV, 249—250.

³¹¹ Ex castris in campo Ecsediensi positis. (AR I. o. I. köt. 129.) — Tizedikén még az ecsedi táboron ajándékozta Szokolányi Pálnak egy dabóci szőlő termését. (O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 67.) — A debreceni puskapor-gyártásról l. Vajda Jakab levelét: Debrecen, okt. 30. (AR I. o. I. köt. 173.)

salétrom dolgát“ Kállóban rendbe vegye.³¹² A szabolcsi salétromtermelés — úgy látszik, — napokra lekötötte, mert csak október 14-én van újabb adatunk róla: tábora ezen a napon Tiszalöknél fekszik.³¹³

Mindezek apró, de a fejedelemre igen jellemző adatok. Hiányos lenne a kép, melyet róla a tiszántúli hadjárat eseményeinek felvázolása során alkottunk, ha meg nem emlékeznénk munkaszeretetéről és szervező készségéről. Korának legdolgosabb magyar embere volt, s történelmünk egyik legnagyobb szervezője. Roppant feladattal kellett megküzdenie: a régi magyar állam törmelékeiből háború idején kellett kialakítania egy új Magyarországot. A magyar nemzeti hadsereg és az önálló gazdasági élet megteremtése döntően az ő műve volt. Nagyságát akkor fogjuk igazán felismerni, ha ilyen apró adatok összeillesztéséből kialakul előttünk az országépítő fejedelem képe.

Löknél érte el a Tiszát, de Lucnál kelt át rajta,³¹⁴ azon a helyen, ahol másfél hónappal korábban megindult a Felvidéket előzőnlő kuruc támadás. „A Tisza partján rátaláltam Bercsényi grófra, — olvassuk visszaemlékezéseiben — Károlyi gróffal jött elém, aki néhány nappal ezelőtt különböző ürügyekkel eljött Kassáról, hogy otthagyja a németek pártját és az cnyémhez csatlakozzék“.

Károlyi meghódolása a tiszántúli hadjárat utolsó eseménye. A dolhai győző megalázottan, megkeseredetten és azzal a szándékkal jött el augusztus 16-án Bécsből, hogy Rákóczihoz áll. „Szokott gratiájokat ajánlották, — írja az udvarban szerzett tapasztalatairól — de minthogy az eleimnek hívségéért semmi jutalmat nem láttam, igyekeztem minden módon hazám szolgálattyára“. 29-én „jobbára kurucok között“ érkezett le Kassára. Barátságatlanul bántak vele, még szállást sem rendeltek számára. Nem is volt biztonságban, mert egy asszony, akivel első leveleit küldözte a kurucokhoz, a németeknek megvallotta és szemébe is mondta, hogy Rákóczi kegyelméről már írása van. Október 8-án sikerült elhagynia Kassát, s másnap jelentkezett Keresztúr és Tarcal között Bercsényinél.³¹⁵

Bercsényi Károlyt szívesen ajánlotta Rákóczi pártfogásába. „A fejedelem nem annyira generálisa ajánlására, mint inkább Károlyi politikai súlyára tekintett, mikor csatlakozása után néhány napra tábornokává nevezte ki. Tudta, hogy tekintélye van a tiszántúli megyékben, s csatlakozása után semmit sem kell többé tartania a Tisza mögötti nemesség ellenállásától. A Tiszántúl meghódítása Károlyi meghódolásával jutott befejezésre.

Új tábornokát a fejedelem a Duna-Tisza közére a kecskeméti síkságra küldte, hogy „vezérelje a jászokat és a kúnokat és a Duna partján már fegyverben álló katonaságot.“ Még nem mondott le arról a reményről, hogy megnyerheti a rákokat, s bízott Károlyi ügyességében, hátha eleget tud tenni e nehéz feladatnak.³¹⁶

³¹² L. Sennyeyhez okt. 10-én a batori táborról írt levelét. (AR I. o. I. köt. 129—130.) — Rákóczi kállói táborozására van is adatunk: „ex castris in campo Callo positis“ küld rendeletet Kerei Márton huszti udvarbírónak 1703-ban. A rendeleten a közelebbi datum nincs feltüntetve, de nyilvánvaló, hogy október 11—13. között kelt. (Thalygyűjt. XVII. 218.)

³¹³ A Löknél levő táborban bocsátotta ki Rákóczi a „Kunságra küldött pátens“-t. (O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 67. — Aláírás nélküli példány.)

³¹⁴ Károlyi okt. 15-én ezt írta naptárába: „Mentem méltóságos fejedelem eleiben. Háltunk Lucznál táborostul.“ (Szalay László, *Gróf Károlyi Sándor Önéletírása és naplójegyzetei*. Pest, 1865. I. 148. MTE IV.) — Okt. 16-án már „ex castris ad Tokaj positis“ ír a fejedelem Sennyeynek: „Orosz Pál uramot disponáltam Somlyóra az ott kívántató haza szolgáltatjának folytatására.“ (AR I. o. I. köt. 130—131.)

³¹⁵ L. Emlékiratait. (Sz. 1874. 408—413.) és Önéletrajzát (MKK 1945. 118—119.)

³¹⁶ A „mezei generálisságrul való collationalis“ okt. 18-án kelt a tokaji táboron. (Prot. Exp. 000) — *Mémoires*, V. 81—82. — Érdemes megemlíteni, hogy Glöckelsperg

Az utolsó Rákóczi-okmány, amely még beletartozik a tiszántúli hadjárat történetébe, s egyben jelzi a Tiszántúl birtokbavételének végső fázisát: a Kunságot a löki táborról október 14-én fegyverre szólító kiáltványa.³¹⁷ A jászok és a kunok hívtak — írja a fejedelem a klimieci táborról szóló feljegyzéseiben — hogy ereszkedjem le a síkságra“. A síkság, amelyre annyira vágyott fenn a hegyek között, most engedelmesen, szavára figyelve, intésére készen terült el immár az egész magyar hazát átfogó tekintete előtt. A harc megint a hegyek között folyt a szabadságért. Megnyerte a nagy játszma másik tételét is: a középirtokos és a kismemességet. A határon „szőrös, hátibőrös“ szegénylegények voltak vele, s örültek, ha nehezen egy kulacs borral kedveskedhettek; most nemes urak udvarolnak néki, „mikor kegyelmes uruk asztalát terítik“. A zelső menet fényes katonai győzelmet hozott Rákóczi számára. A nemzeti egység nagy műve is készen áll, de az idő fogja megpróbálni értékét és állandóságát. Amint a szegénylegények egyik énekében a mezőben beszélgető vitézek mondják:

Idővel dolgai kinyilatkoztatnak,
Ki volt igaz híve az Magyarországnak.³¹⁸

ESZE TAMÁS

„hevesi házat minden ahoz tartozó jószágokkal együtt tovább való dispositioig“ Károlyi kapta meg a fejedelem jóvoltából. (Szegeden 1704. júl. 26-án kiadott rendelete: Prot. Exp. 81.)

³¹⁷ L. a 313. jegyzetet. — „A Kunságra és Jászságra küldött második patens conceptusa“: Tokaji tábor, okt. 22. (O. L. Lymbus. Ser. I, fasc. 67.)

³¹⁸ Idézet a *Két szegénylegény egymással való beszélgetése* c. kuruc versből. (L.: IT 1949. 254—262.)

AZ UTÓPIKUS SZOCIALISTA GONDOLAT MAGYARORSZÁGI HATÁSAIHOZ

Bevezetés

1. A Magyar Történelmi Társulat mostani elnöke, amikor a magyar történettudomány eddigi irányait és teljesítményeit szigorú, de igazságos és építő bírálatban részesítette, új és helyes irányát és feladatait pedig megjelölte többek közt a következő, nagyon megszívlelendő és helytálló megállapítást tette:

„A magyar történelemtudomány erősen feudális és klerikális jellegéből következett, hogy rendkívül elhanyagolta az újkor, különösen a legújabb kor történetének feltárását és fő figyelmét a magyar történelem legrégebb korszakaira irányította: az Arpádok kora ma is a magyar történelem leginkább feldolgozott fejezete, míg a későbbi korszakok, különösen a legújabb kor feldolgozása, hihetetlen hézagokat mutat. Ehhez járul, hogy alig akad még egy ország, amelynek a történeti irodalmában olyan óriási helyet foglalnának el az egyháztörténelmi, különösen a katolikus egyháztörténelmi munkák, mint nálunk.“¹

Ezt a kritikát legyen szabad nekem, mint a protestáns egyháztörténetírás egyik régi művelőjének, önkritikává bővítenem annak megállapításával, hogy a magyar protestantizmus történetirodalma is éppen a legújabb korra vonatkozó feldolgozásokban a leghézagosabb — és a meglévő feldolgozások egyik legjobban kifogásolható hiánya az, hogy az egyház, általában a vallásos élet történetét meglehetősen légüres térben szemlélik: az egyháznak és a vallásnak csak az állami politikával meg a régi értelemben vett „művelődéstörténettel“ kialakult kapcsolatait veszik többé vagy kevésbé figyelembe, de teljesen kiesik a szemhatárukából a tulajdonképpeni társadalmi valóság, az egész történelmi fejlődést alapvetőleg meghatározó gazdasági termelés rendje — vagy rendtelensége — s föl sem vetődik számukra az a kérdés, vajjon végső elemzésben nem ez az alapvető valóság határozza-e meg az egyházi és vallásos élet ilyen vagy olyan alakulását is — ami természetesen az ideológikus tényezők visszahatását a történeti folyamatra ez esetben sem zárja ki.²

Lényegileg nem állnak persze jobban azok a feldolgozások sem, amelyek a régebbi korokból, különösen a reformáció és ellenreformáció korából merítik tárgyukat. De ezekben legalább az egyházi és világi nagybirtok helyzetének és állapotának a protestantizmusra nézve sorsdöntő hatású változásai

¹ *Andics Erzsébet*: Elnöki székfoglaló a M. T. T. 1949. március 27-i közgyűlésén, Századok, 1948. 1—4. sz. 3.

² Erről a visszahatásról s az így előálló kölcsönösségről l. *Engels* levelét Starckenburghoz, Marx—Engels: Válogatott Művek II. Bp. 1949. 504. l. és *Engels* levelét Labriolához (London, 1890. szept. 21), *Földes Béla*: A szocializmus II. Bp. 1910. (Függelék 487—491. l.) Lásd e kérdésnek a korszakos sztálini útmutatások alapján való nagyszabású továbbfejlesztését *Fogarasi Béla* tanulmányában: „Az alap és a felépítmény kérdése...“ *Társadalmi Szemle* 1951. 270—273. ll., és *Andics E.* fentidézett beszédét 12—13. l.

alkalmat adtak olyan vizsgálatokra is, amelyek nem engedték a társadalmi valóságtól teljes elszigeteltségben szemlélni az egyház történetét. A nagybirtok ellenreformációs szerepe azonban a felvilágosult abszolutizmus korában lassanként megszűnik vagy legalább is egy alig ellenőrizhető háttérbe szorul — és ettől fogva a társadalom- és gazdaságtörténeti tényezők figyelembevétele a magyar protestantizmus újabb korszakait tárgyzó művekben a legritkább jelenségek közé tartozik.

Különösen kiütözik ez a súlyos hiány ott, ahol az érdekelné a kutatást, vajjon milyen viszonyulásba került a protestáns egyházi élet azokkal a társadalmi mozgalmakkal, amelyek a magyarországi feudális nagybirtok s az azzal később bizonyos mértékig érdekszövetségre lépő burzsoá kapitalizmus túlhatalmának megdöntésére, jogi és gazdasági egyenlőség teremtésére, a névtelen milliók: a kizsákmányolt dolgozóparasztság és ipari munkásság sorsának jobbrafordítására irányultak. Ezen a területen még jóformán a kezdetén is alig vagyunk a kutatásnak. Mondhatni az egyetlen *Varga Zoltán* az, aki több kitűnő dolgozatával utat tört és példát mutatott ezen a téren.³ Ő világitott rá arra, hogy a haladóbb szellemű birtokos középnemesség és polgárság milyen erősen felhasználta a maga protestáns egyházát a római katolikus egyházi és világi feudalizmussal szemben a közéleti érvényesülésre — de ugyanakkor egyházát, amelyet különben a maga módján buzgón védelmezett és támogatótt, mennyire megakadályozta abban, hogy a nagy politikai és társadalmi küzdelmekben teljes határozottsággal és egyértelműséggel az *elnyomottak, a legkisebkek* mellé álljon és sokkal messzebb is elmenjen a reformok követelésében, mint amennyire a liberális középnemesi és polgári rétegnek az érdekei kívánták. A magyar protestantizmus, amelynek multjából — különösen a református puritánizmusban — nem hiányoztak a plebejus tradíciók,⁴ éppen akkor nem mert és nem tudott döntőleg plebejus irányba fordulni, amikor már az egész magyar közélet 1825 óta lassan, de folyvást fokozódó forrongásban volt.

Egészen egyedülálló jelenség 1848-as forradalmunk előestéjén egy, eddig még a nevééről sem emlegetett falusi református lelképásztor, aki nemcsak a polgári liberalizmus és demokrácia túlnyomólag politikai jellegű koreszmiéért lelkesedik — mint műveltekről protestáns hitsorsosainak nagy többsége —, hanem *ezenek messze túlmenve* a nyilvánosság előtt vallja és a sajtóban hirdeti, hogy a burzsoázia kora lejárt, a jövő a szocializmusé, és *e nézete mellett a forradalom után is, harminc éven át, egészen haláláig híven megmaradt egyes jelek szerint*, noha radikálisan haladó szellemének akkor már a nyilvánosság előtt egyenesen szocialisztikus irányban nem, csak másirányú merész reformgondolatok fölvetésével adhatott kifejezést.

2. Még két emberöltő sem telt el azóta, hogy az 1848 küszöbére érkező magyar protestantizmus kikerült az ellenreformációs nyomás alól, amelynek kíméletlenségét a Bécsbe is behatólt felvilágosodás szelleme jó ideig legföljebb csak enyhíteni tudta. A Türelmi Rendelettel a szabadságharcig eltelt időszak alatt mind az evangélikus, mind a református egyház az ellenrefor-

³ Idevonatkozó korábbi részletkutatásainak gazdag tartalmú összefoglalását adja „*A magyar református egyház története*”, Budapest, 1949. c., több szerző írta kötetnek 263—327. lapjain, „*Az egyház a reformkorban 1789—1848*” c. fejezetben.

⁴ Lásd erre: „*A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés*”, Budapest, 1947, valamint „*Társadalmi és politikai eszmék a magyar puritánizmusban*” Budapest, 1948. (m. t. akadémiai r. tagsági székfoglaló) c. dolgozataimat. A puritánizmust megelőző magyar reformációtörténet plebejus vonatkozásaival erre a korszakra vonatkozó dolgozataim majd mindegyikében foglalkozom, különösen a reformátorok szociális igazírdetésével — sajnos, nem azzal az elmélyedéssel, amelyet a teljes társadalmi valóság figyelembevétele, az egyház történeti életének az addig megszokott légures térből kiemelése megkívánt volna!

mációs romokból való újjáépítkezésnek s a némely pontokon csaknem teljesen széthullott egyházszervezet összeszedésének és korszerű új kidolgozásának nehéz feladataival volt elterhelve. A római katolikus egyház uralkodó, sőt igazában államvallási jellege 1790/91 óta megszűnt ugyan, de csak törvényhozási aktussal, jogi papirosformák szerint — a valóságban ez egyház, főképpen annak magas klérusa és szerzetessége nemcsak közjogi kiváltságait tartotta meg majdnem hiánytalanul, hanem, a jozefin korszakban bekövetkezett csekély töréssel, óriási holtkézi ingatlanait s egyéb hatalmas vagyontárgyaikat is, amelyeket a magyar feudális nagybirtok gabona-, majd gyapjúkonjunkktúrái révén módja volt jelentősen gyümölcsöztetnie, az eladósodástól és eldarabolódástól a világi nagybirtoknál sokkal nagyobb mértékben megóvnia, sőt „kegyes“ hagyatékok és adományok által még növelnie is — és mindennek a hatalmas gazdasági erőnek egy igen jelentős részét éppen a protestantizmus-sal szemben „missziós“, „térítő“, tehát hódító célokra fordítania. A szentszövetség- és reformkorbeli magyar protestantizmusnak egyik állandó gondja és izgalma éppen az ez ellen való védekezés, amelyhez elegendő támaszt nem talál sem az írott törvényben, sem az uralkodó és a kormány mindig nagyon kétes jóakaratóiban, sem pedig a liberális korszakban, amely ugyan a rendi kiváltságok sáncait évtizedről évtizedre erősebben ostromolja, de taktikai okokból gondosan ügyel arra, hogy a főpapság érzékenységét és érdekeit lehetőleg ne sértse túlságosan. A nagyon lassan fejlődő, XVI—XVII. századi méreteitől és gazdagságától messze maradó protestáns egyházi irodalom, amely csak a Türelmi Rendelet után 60 évre tud eljutni odáig, hogy rendszeres heti sajtószerve legyen (a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1842—1848, majd 1858—1919) arról tanúskodik, hogy a reformkor protestantizmusának a római katolikus nyomás ellen állandóan — bár a cenzúra miatt csak igen halk szóval — védekezni kell s ebben a védekező állásban kell próbálkoznia a saját belső problémáinak oldozgatásával. Az egyházszervezeti kérdéseken kívül ilyen problémák: a két hitvallású protestáns iskolák korszerűsítése és a r. katolikusokkal versenyezni képes színvonalra emelése; 1848-ban pedig az iskolaszekularizáció kérdése, amelynek elszánt ellenzői mellett lelkes pártolói is vannak a protestáns tanügyi vezetőemberek között. Ilyen a két protestáns: ágostai és helvét hitvallású, vagyis evangélikus-lutheri és református-kálvini egyház úniója. Ilyenek a vallásos szellem belső megújulásának kérdései s más, inkább lelkészi és teológiai szakkérdések. De akármelyiket nézzük is e többkevesebb odaadással és elmélyedéssel vitatott problémák közül, valamennyinek meglovaglója mögött ott ül, akár a Horatius lovasa mögött a sötét gond, egy levethetetlen árnyék: a már akkor közmondásossá vált „*protestáns szegénység*“ réme, amely zsibbasztólag hat a legjobb szándékokra is és szárnyát szegi a legszükségesebb s bár látszólag merész, valójában nagyon szerény újfó elgondolásoknak és célkitűzéseknek is.

A magyarországi protestáns egyházközségek óriási többsége a szabad vallásgyakorlat visszaállítását után is súlyos anyagi gondokkal küszködött, amelyek tekintetében a bevett vallásfelekezettek állami javadalmazását papíron kimondó 1848: XX. törvénycikk sem hozott semmiféle reális javulást — és amely gondok az 1868 után lassan meginduló államsegélyezés, majd az ezután 30 év múlva megvalósult lelkészi fizetéskiegészítés révén is legfőleg csak enyhültek, de egyáltalán nem szűntek meg. A protestáns egyházi földbirtok elenyésző csekélyesség volt a római egyházéhoz képest s viszont ennek a csekélységnek igen tetemes, és mondhatni a legértékesebb része, iskolai célokat szolgált elsősorban. A szorosabban vett egyházi célokra, elsősorban a lelkészek javadalmazására, a nem nagyszámú „fényes“ és „zsiros“ (valójában leginkább csak a *zsirotól* fényes) ekklesia kivételével, rendszerint kisebb, 5—10—50 holdas földingatlanok jövedelme s a híveknek őket sokszor aránytalanul megterhelő pénz- és terménybeli adózása szolgált. A század első felé-

ben még jelentős volt ugyan a később rohamosan elaprózódó protestáns nemesi nagy- és középbirtokok száma, noha természetesen a feudális róm. katolikus főnemesség birtokállományát meg sem közelítette (még az erdélyi protestáns főúri birtok is messze maradt ettől) — azonban a protestáns nagy- és középbirtokok az egyházpatronusi dicsőséggel rendszerint inkább csak fényelegni szeretett, annak anyagi következményeit meglehetősen immel-ámmal vonta le s a nemesi birtok általánosan megindult nagy eladósodása közepett legtermészetesebbnek tartotta az egyházán meg a papján való takarékoskodást. Az agyonterhelt, kizsákmányolt jobbágy is legegyszerűbben az egyházi adó nem-fizetésével, vagy késedelmes és hiányos fizetésével tudott magán könnyíteni, hiszen ennek az elmaradásáért zaklatták aránylag legkevésbé. Még ennél is nehezebb volt persze az egyház és a lelkész helyzete a „nem adózunk” jelszavához ragaszkodó s egyházát is csak szűk marokkal támogató hétszilvafás és bocskoros nemesség között, vagy ott, ahol az egyháztagok jelentékeny része élt zsellér- vagy cselédsorban. Aránylag még — igaz, nagyrészt csak a falu, illetőleg a város „becsületéért” — legjobban a jobbágyi terhek alól magukat már megváltott, vagy azokat csak egy summában teljesítő zsirosparasztok községei s a régibb vagy újabb kiváltságos városok földműveléssel, kereskedéssel, iparral egyként foglalkozó civis-polgárai gondoskodtak protestáns egyházuk és lelkészeik anyagi életlehetőségeiről — persze ezek aztán sokszor még a földesuraknál is jobban regnáltak az ekklesia meg a pap fölött.

Egy kortörténeti munka, amely mint pályamű nyert jutalmazást és került kiadásra, s amelyről első bírálóival együtt mi is és ma is megállapíthatjuk, hogy kora átlagos protestáns irodalmi színvonalán felül állt, a hetvenes évek elején teszi ezt a megállapítást: „A lelkészi állásoknak a tömegek szenvedélyétől... függése, a nyomorú és alacsony helyzet sanyarúságai előlték az apostoli hivatás érzetét a tanítói [= azaz a lelkészi s a velük legtöbbször azonos, teológiai képzettségű iskolamesteri] rendben... Járjátok el, úgymond egy közülök, e hon ama viskóit, melyekben szállásol a protestáns egyházi rend: nem találtok azokban sorssal, helyzettel, körülményekkel meglegedést sehol.”⁵ Ezt e pályamű szerzője, aki 1872-ben teszi dolgozatát papírra, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap első, 1842-i folyamából idézi*, annak jelzésére, hogy harminc év alatt ez a helyzet lényegében semmit sem változott s ha változott, legföljebb romlott! Ugyancsak 1872-ben az akkori magyar protestantizmusnak egyik legnagyobb tekintélyű és leghaladóbb szellemű vezérférfia, a teológusnak, nyelvtudósnak és közírónak egyaránt jelentékeny *Ballagi Mór* állapítja meg: „Ma, midőn az országos törvény által rendszeresített hivataloknál egy, legföllebb elemi iskolát végzett törvényszolgának [évi] fizetése 400 ft., egy, polgári iskolát vagy néhány gimnáziumi osztályt végzett írnok fizetése 600 ft., a pappal egyenlő műveltségű járásbíró fizetése pedig 1700 ft. — ma van hazánkban protestáns papság feles számmal olyan, melynek összes fizetése a 300 ft.-ot nem üti meg s még e nyomorult fizetés is, mint valami alamizsnapénz csak csip-csup részletekben nehezen koledálható össze.”⁶ De ez volt a helyzet és egyéb tisztviselői javadalmazásokhoz viszonyítva az arány a század elejétől annak legvégéig. A köztudatban „gazdag”-nak képzelt tiszántúli református

⁵ Szeremlei Sámuel: *Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon*. Budapest, 1874. A magyarországi Protestáns Egyházak Kiadása III. A Protestáns Theológiai Könyvtár 1. száma. 36. l. Az idézet a P. E. I. L. 1842. szept. 8-i számából való, az alább említendő Baksay Dániel „Protestáns egyházi zsinat” c. cikkéből.

⁶ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (a következőkben: P. E. I. L.)* 1872. évf. 1569. hasáb. — A Hungária éttermének a főpincére a Fővárosi Lapok 1871. évf. 658. lapján olvasható állítás szerint már a hetvenes évek elején napi 100—160 frot megkeresett, a szórakozó és élvező földesúri és burzsoá társadalom zsebéből aláhulló kövér morzsaként!

egyházkerület keleti és északkeleti felében (bihari, érmelléki, nagykárolyi, szatmári, nagybányai, beregi, felsőszabolcsi, máramarosugocsai „egyházme-gyék“, azaz esprecességek) az egyházközségek számának majdnem fele részé-ben a lelkészi évi fizetés teljes hitelű adat szerint nem haladja meg a 400—500 ft.-ot, de van köztük elég olyan, ahol az még a 300 ft.-ot sem éri el.⁷ Ez az adat 1876-ból való, de még 1892-ben is az a helyzet, hogy — a református egy-ház egyik legfőbb szervének, a Konventnek egy hivatalos kiadványa szerint, tehát a legteljesebb felelősségű megnyilatkozásban! — az akkor mintegy 2000 lelkészi állásból 699, tehát több mint harmadrésze „ínséges“-nek minősíthető, mert javadalma az évi 600 ft.-ot sem üti meg, de sok van köztük 2—300 ft.-on aluli, néhány pedig 200 ft.-ra sem megyen föl.⁸

Ez a helyzet azért volt reménytelen és kétségbeejtő, mert az egyház egy-séges akaratnyilvánítása és örökifejtése a szanalás érdekében pusztán már csak az országos szervezet hiánya miatt sem volt lehetséges majdnem az egész század folyamán. Az államsegély, a 48:XX.-nak e legalább részleges megvalósulása utáni sóhajtozásnak csak a század végéig lett valamelyes kiadósabb eredménye. A politikában csaknem kizárólagos vezető szerepet vivő dzsentri-társadalom református része — maga is egyre jobban el lévén ter-helve anyagi gondokkal különösen a Bach-korszak s a kiegyezés óta — egy-háza lelkészeinek ezt a szörnyű vergődését rendszerint közönyösen és tehetet-lenül nézte. A 48-as jobbágyfelszabadítás a parasztságból csak egy kisebbség-nek hozott a jogegyenlőség mellett gazdasági helyzetjavulást is; a többség, több mint 6 millió zsellér és cseléd (a felszabadult jobbágyságnak legalább kétszerese) gazdaságilag ugyanolyan függő és kizsartolt helyzetben maradt, mint azelőtt, egyháza iránti áldozatkészsége tehát 48 után sem fokozódhatott, sőt inkább csökkent. De, és ez a legsötétebb pont, közönyösen és tehetetle-nül nézték a nagy többség lehetetlenül nehéz helyzetét a kisebbségben levő jómódú ekklésiák bőséges javadalmazású *parókusai* is.⁹ A kicsiny balaton-melléki tihanyi református egyházközség fiatal lelkipásztora, *Szijártó Ignác*, más okokból is meghasonlott lélekkel nem bírván a nélkülözést a még 200 forintra sem felmenő állásában, 1872 novemberében agyonlötötte magát. Mérhe-tetlenül keserű hangú végrendeletet hagyott maga után, amelynek egyik pontja

⁷ *A nagybányai egyházmegye szamos-krassóvidéki lelkészi értekezletének emlék-irata a tisztántúli egyházkerület közgyűléséhez a P. E. I. L. 1876. 45. számában.* — A Bal-lagi-féle és a nagybányai adatokat erősíti *Szász Károly*, akkor miniszteri osztálytaná-csosnak, a későbbi dunamelléki püspöknek a Magyarországi Protestánsok 1874-i pesti közgyűlésén tartott felolvasása is: „*a theologusok számának megapadásáról*“. (A Magyarországi Protestánsok Évkönyve. Az 1874-i pesti harmadik közgyűlés naplója, Budapest, 1874. 82. skk. II.) Az akkor már igen nagyszűlyű protestáns vezető-ember s egyben államhivatalnok nyilván teljes felelősség alatt állítja itt, hogy az *összes, tehát nemcsak református protestáns lelkészi állásokból* (amelyek száma akkor 3000 körül járhatott) legjobban esetben ha *öt száz* van olyan, amelyekből „*tisztességesen* s gond nélkül meg lehet élni“, a többi „*alul van egy fogalmazó, vagy kereskedő-segédi, vagy bank-ügynöki állomás fizetésén*“, tehát *öt-hatszáz forintos, vagy még csekélyebb évi jövedelmű*. (Megjegyzendő, hogy a maximálisan 500 tisztességes javadalmú állás-ból aránytalanul nagy rész esett az *erdélyi szász* evangélikusoknak többségükben köz-ismerten bőven, sőt dúsan javadalmazott lelkészi állásaira!)

⁸ „*Kimutatás a magyarországi ev. reform. egyház erőteljen egyházairól és 600 frton alul levő lelkészi állomásairól.*“ Kiadja a református egyház egyetemes konventje. Ismertetve. P. E. I. L. 1892. évf. 816. 1.

⁹ Igaz, hogy a legnagyobb és legkisebb javadalmú protestáns parókiák anyagi ellátottsága között nem volt számszerűleg olyan kiáltoán nagy különbség, mint a római katolikus főpapságnak és az alsópapság legszegényesebben ellátott rétegének javadalmi helyzete közt — 2000 forintnál, tehát a legszegényebbeknek kb. tízszeresénél többre a leggazdagabb protestáns parókia évi jövedelme sem igen ment fel —, de a különbség mégis a protestánsoknál érvényesült éledebben és fájóbban, a rendszeren igen népes lelkészcsalád fenntartásának gondjai miatt.

ez: „*A papok, tartozzanak bármelyik vallásfelekezethez, csak heréi a nemzetnek; hirdetik az üres dogmákat, miket maguk sem hisznek. Meg nem foghatom, hogy lehettem én is olyan ostoba, hogy hirdettem ezen buta népnek ennyi ideig azon vallás hittanait, melyből — az erkölcsieket kivéve — egyet sem hiszek.*“¹⁰ Ballagi Mór — imént idézett cikkében — és más lelkészi közírók is mély megrendüléssel tárgyalták a szörnyű esetet s igyekeztek annak tanulságait a maguk módján felmutatni; egyikük, *Görömbei Péter*, az 1919-ben meghalt nagykállói esperes-lelkipásztor, akkor még maga is fiatal, de megfontolt ember, nem habozott kijelenteni, hogy tud-ehező református lelkészekről, sőt olyanról is, aki éhenhalt;¹¹ — de ugyanakkor egyes „nagypapi“ tekintélyek részéről fölényesen és rossz lelkiismerettel ítélkező hangok hallatszanak, amelyek azt magyarázgatják, hogy „a jóllét nem emeltyűje a szellemnek“, a Sziájtó tragédiájának bizonyosan nem anyagi oka volt; sőt az egyik, a közismerten gazdag javadalmú ceglédi ekklesiának országos nevű öreg prédikátora, *Dobos János*, egy megdöbbenően durva és cinikus hangú felszólalásában, melyet „Pihal“ felkiáltással végez, nem áttolja így aposztrofálni boldogtalan fiatal lelkésztársát: „*iskáriótes, ki lecacag a bitófáról...*“¹²

3. Emberileg ezek után nagyon is érthető, habár a keresztyén és egyházi normák szerint annál kínosabb jelenség, hogy a kisebbségben levő zsirospapság a szíve elhájásodása miatt, a nagy többségben levő nélkülöző vagy épp nyomorgó prédikátorok pedig a saját egyéni és családi gondjaik miatt emberöltőn át nem voltak képesek meglátni a szociális kérdés jelentőségét sem általános európai, sem magyar vonatkozásban. Nem éreztek elég felelősséget sem a sokszor földbevéjrt putriban telő jobbágy- és zsellérsors nyomorúságai iránt, amelyekhez képest még a 200 forintos lelkészi állás és a düledező nád-fedeles paplak is Eldorádót jelentett, — sem a lassan kibontakozó ipari proletariátus kiuzsorázott és abszolút mértékben bizonytalan helyzete iránt, amelyről az e korbeli protestáns lelkészi nemzedékek hosszú sorának — az egyházi irodalom tanúsága szerint — nemhogy a gyakorlatban volna helyes tapasztalata, hanem még elméletileg sincsen világos képe. Ahelyett, hogy mint többé-kevésbé sorstársak, teljes rokonszenvükkel és prófétikus elszánással az elnyomott és kiszipolyozott néprétegek mellé állanának, szinte babonás bizakodással fogódznak a dzsentribe, amely pedig lelkileg rég elszakadt tőlük, s amikor a református nemesi középbirtok rohamos kicsúszása a „történelmi középosztály“ lába alól már feltartóztathatatlanul folyik, felhangzik — utolsó panaceaként — a javaslat: „Nem jó volna-e azért minden lehető becsületes eszközzel odahatni, hogy a nép is belátván e szomorú helyzetet, beleegyeznek abba, hogy a papi s tanítói fizetések az illető birtokokra betábláztassanak?“¹³ Ez magyarul azt jelenti, hogy pl. a zsidó újbirtokos is köteles legyen kiadni a református lelkész fizetésébe ugyanazt a részt, amelyet — sokszor az illető lelkészi javadalom egyetlen számbavehető tételeként — a tönkrement, vagy legalább is földje egy részétől megválni kényszerült református régi birtokos kiadott, már amennyiben kiadott. Tiszaeszlár előestéjén vajmi érdekes elképzelése a református egyház és lelkészei anyagi szanalásának! (A Lukács Ödön második, 1880-i cikke — amelyet már mint friss esperes írt — egyenesen ezt a címet is viseli: „Zsidó-kérdés“ a protestáns egyházban“.) Szerencsére ez a gondolkodásmód nem válik általánossá — aminthogy, érthető okokból, maga a képtelen ötlet is süket fülekre talál az illetékeseknél —, annál általánosabb azonban az állam segítő kezébe vetett reménykedés: ha már az effektív anyagi

¹⁰ P. E. I. L. 1872. 1630—32. hasábok.

¹¹ P. E. I. L. 1873. 70. skk. hasábok.

¹² P. E. I. L. 1873. 46. hasáb. Lásd u. a. évfolyam 1. számában az *Édes Albert* cikkét e tárgyról, valamint a Dobost megintő *Pereszlényi Jánosét* a 83—84. hasábokon.

¹³ Lásd *Lukács Ödön* nyíregyházi lelkipásztor, később felsőszabolcsi esperes cikkeit P. E. I. L. 1876. 856. hasáb és 1880. 1259. hasáb.

segítségét szükén mérí is, legalább a hátralékos egyházi adótartozást hajtsa be minél szigorúbban! Ilyen támogatást a református lelkészek — kuruc kálvinistaság ide vagy oda! — bizony még az abszolutizmus és a provizórium ideje alatt is kértek és elfogadtak a magasabb és alsóbbfokú közhatóságoktól. Még Tompa Mihályról is tudjuk, hogy amikor 100 hold földből és 150—160 köből szemes életből álló hanvai lelkészi javadalmán nagyon felszaporodtak a hátralékok, azoknak a behajtására „bíró, sőt erősebb eszközöket [nyilván adóvégrehajtót] is használt”.¹⁴ Baksay Dániel, az akkor már 20 éve nádudvari (tehát nem is koldus javadalmazású) lelkipásztor pedig egyenesen a Bach-kormányhoz intéz intő szöveget: „Már miként róvhatná le könnyebben egyházsegélyezési tartozásait az állam, mintha csak annyi kívántatik tőle, hogy közjövödelmeket kezelő hivatalnokait bizza meg az egyházi adók behajtásával is?”¹⁵ Egy évvel később meg *Literáti* János, a munkácsi kis református egyházközség pásztorja s egyben az ottani állami börtön lelkésze, érvel elragadó őszinteséggel az államsegély kívánásának és elfogadásának *ellenzöivel* szemben így: „Már kérem alázattal, ha igaz az, hogy aki pénzt ad, előbb-utóbb befolyást gyakorol ránk: az is igaz, mikép vallásunk, hitelveink, önkormányzatunk, nemzetiségünk biztosított fedezete mellett inkább függök egy mívelt magas kormány [= a Bach-kormány] kegyétől, mint egy községi tanácstól, mint a nép ingatag és változó kedélyétől.” Lám, milyen pontosan megkapja ő, mint fogházi lelkész, a magas belügyminisztériumtól a maga évi 380 pengőforint tiszteletdíját! „Nem sok: de több egyházam fizetésénél, mert rendszeren fizettetik, s kérni sem kell.”¹⁶

4. Ily gondolkozásmódtól — amely ha nem is épp kizárólagosan, de meg lehetős általánosságban uralkodik e korszak protestáns lelkészei között — nem is igen lehetett elvárni, hogy a nyugateurópai szellemi és társadalmi életet, az egyházak életét is már 1848 előtt erősen megmozgató praemarxista, tehát még nem tudományos, de már hatalmas irodalommal, forradalmi multtal s bizonyos gyakorlati eredményekkel is rendelkező szocialisztikus törekvések iránt behatóbban és elfogulatlanul érdeklödjék. Ugyanakkor, amikor a hegeli filozófia hazánkban elsösorban éppen a protestáns szellemi élet kiváló képviselőit mozgatja meg, elkes tanítványok és heves ellenzök egész sorát támasztva köztük¹⁷ — a hegeli gondolatból, elsösorban annak történetfilozófiai és dialektikai alapjellemből, a magyar protestáns tanárok és lelkészek, akik között néhány szakképzett mellett feltünően számos mükedvelö filozófus is akad e korban, még ösztönösen sem próbálnak eddigi tudomásunk szerint az emberi társadalom fejlődésére nézve oly következtetéseket levonni, amelyekre pedig már a Marx előtti utópikus szocialista rendszerek és kísérletek egynémelyike felhívhatta volna figyelmüket. Eddig úgy tudjuk, hogy a hazai protestáns lelkészekre és lelkészi képzettségü pedagógusokra nem tesz 1848 előtt semmiféle különösebb hatást sem a *Lamennais* ragyogó biblikus-prófétai retorikával megírt fantasztikus-apokaliptikus jellegü két híres könyve: a „Paroles d'un Croyant” és a „Le Livre du Peuple”, és az azokban lefektetett „keresztényen szocializmus” (amely a késöbb így nevezetnél már csak Lamennais

¹⁴ S. Szabó József: *Tompa Mihály, a költö-pap*. Protestáns Szemle 1901. 280. és 356.

¹⁵ „Szózat a magyar protestáns egyház díjazási ügyében” c. cikke védelmében Révész Imre ellen, Sárospataki Füzetek 1857—58 (I.) évf. 673.

¹⁶ P. E. I. L. 1858. 111. skk. hasábocon „Önkénytes adakozás, persely, államsegély” c. cikkében.

¹⁷ L. Erdélyi János: *A hazai bölcsezet jelene*, Sárospatak, 1857. főleg 143—145. II. — Pukánszky Béla: *A magyar Hegel-vita*, Minerva I. 1922. és: *Hegel és magyar közönsége*, Minerva XI. 1932. — Doskar Eva: *Hegel magyar utókora*. Bp. 1939. — Horkay László: *Egy magyar filozófiai forradalom tragédiája*, Pantheon, Szeged, 1947. (I.) és *A hegeli gondolat sorsa hazánkban*. Kb. 10 nyomtatott ívet betölthetö kézirat, melynek használhatásáért a szerzőnek itt mondok köszönetet.

nais-nek a pápától elszakadása miatt is sokkal merészebb és radikálisabb, főként őszintébb), sem más külföldi szocialisztikus irodalom. Pedig a Lamennais-féle „Paroles“ 1834-ben, megjelenése után nem sokkal már a Börne német fordításában is megjelent, sőt 1836-ban, Pozsonyban, máig kéziratban levő, ismertetlentől származó magyar fordítása is keletkezett,¹⁸ a reformországgyűlések ifjúságában már csak erősen antiklerikális és ultramontán-ellenes irányzata miatt is népszerű volt, Arany János — Szilágyi István határozott állítása szerint — szintén lefordította, mégpedig igen szépen, de a kézirat, nem tudni, Arany akaratából-e, vagy azon kívül, megsemmisült.¹⁹ Másfelől a magyar időszaki sajtó már 1832-től kezdve nemcsak Lamennais-vel, hanem Saint-Simonnal s az utópikus szocializmus egyéb képviselőivel is, bár nem sűrűn, de folyvást foglalkozik (a saint-simonizmussal legelőször éppen református tanárember, *Szilágyi Ferenc*),²⁰ a nagytekintélyű „literary gentleman“, *Lukács Móric* pedig 1842 végén „Néhány szó a szocializmusról“ címen a Magyar Tudományos Akadémiában felolvasást tart és abban önállóan ugyan, mert főként a Stein Lőrinc azon évben megjelent nevezetes munkájára (*Der Sozialismus und Communismus des heutigen Frankreichs*) támaszkodva, de a felolvasás kereteihez képest elég terjedelmesen szól Saint-Simonról, akit keményen bírál, Fourier-ről, akinél a megrovandó „haszontalan és képtelen“ elgondolások mellett egyes nagyszerű eszmékre is talál, amelyeknek „jövendője“ lehet, végül egészen röviden és lesújtóan Owen-ről, és mindezeknek kapcsán a szocializmus külföldi és magyarországi várható jövő lehetőségeiről is elmélkedik.²¹ A magyar protestáns lelkészek és lelkésztanárok közt azonban mind ezeknek a fejtegetéseknek és az ezeknél későbbi, elég sűrű 1848 előtti szocialisztikus, elsősorban saint-simonista irodalmi utalásoknak — amaz egyetlen nevezetes kivételtől eltekintve, mely dolgozatom fő tárgya — semmi számbavehető, komoly visszhangját nem lehet megfigyelni. *De nem találkozunk ilyennel még 1848 után sem, mondhatni csaknem a század végéig.* A Balagi Mór egyik legfőbb teológiai és egyházpolitikai ellenlábasa, a kiváló történelmi felkészültségű debreceni *Révész Imre* nemcsak Lamennais-nek volt ugyan ifjúkorában buzgó olvasója, hanem a Kommunista Kiáltványról is talán elsőnek — a magyar protestáns lelkészek közül mindenesetre elsőnek — írt (kéziratban maradt) bíráló ismertetést az ötvenes évek legelején, hangjában és szellemében egyként feltűnően elfogulatlanul;²² de húsz év múlva már ő is úgy látja, hogy a szocializmus, amelyet elsősorban „vallástalan“ voltáért ró meg, „végpusztulással fenyegeti nemcsak az államot és a társadalmat, hanem a dolgok egész mostani rendével együtt magát a keresztyén vallást és egyházat is“ — legföljebb csak annyit hajlandó elismerni, hogy e „vészterhes“ mozgalom okai és forrásai nem egyedül (!) a szegény népben s annak vezetőiben található fel, hanem a gazdagok lelketlenségében, az államok népelnyomásában, a papságnak (a protestánsnak is!) „a hatalommal és a pénzzel a nép

¹⁸ *A Magyar Tudományos Akadémia kéziratgyűjteményében.* A fordító alighanem az országgyűlési ifjúság tagja lehetett. — A „Paroles d'un Croyant“ egyetlen nyomtatásban megjelent magyar fordítása református lelképásztor, *Rácz Károly* tollából eredt, de csak 1871-ben („*Egy hívő szavai*“ címen) jelent meg Debrecenben.

¹⁹ *Voinovich Géza: Arany János életrajza 1817—1849.* Budapest, 1929. 70.

²⁰ *Turóczi-Trostler József: A saint-simonizmus magyar visszhangja.* Irodalomtörténet 1949. 268. skk.

²¹ *Athenaeum* 1843. I. 53. skk.

²² Nagyatyámnak ez a pár levélnyi kézírata, amelyet a tiszántúli református egyházkerület debreceni levéltára őrizett az ő egyéb gazdag kézírati hagyatékával együtt, az 1944/45-i háborús viszontagságok közt rengeteg más anyaggal együtt eltűnt s előkerüléséhez kevés a remény. Róla írt életrajzi művemben (*Révész Imre élete 1826—1881.* Debrecen, 1926.) sajnos, csak egészen röviden emlékeztem meg erről a kézirat-ról (223. l.).

ellen való szövetkezésében“ stb. is keresendő.²³ Lényegileg ez a felfogás uralkodott e kor magyar protestáns lelkészi elméiben általánosan, függetlenül attól, hogy ki melyik teológiai és egyházpolitikai párthoz tartozott. Az osztálymeghatározottság az egyházban sokkal erősebb volt, semmint hogy még a legönállóbb elmék is maradandólag ki tudták volna vonni alóla magukat. Az a protestáns egyházi élet és lelkészi testület, amelynek a habsburgi-feudális ellenreformációs nyomással szemben másfél-két századon át a vagyonos protestáns közép- (és erdélyi, később magyarországi fő-) nemesség, meg a protestánsnak megmaradt városi polgárság és polgárosuló parasztság volt egyetlen társadalmi és politikai hátvédeje és legerősebb gazdasági támasza is — nem bírta magát a dzsentri és burzsoá világnézet hatásai alól emancipálni, annál kevésbbé, mert hiszen maguk a lelkészek is, közmondásos és sokat emlegetett „egyszerű“ származásuk ellenére, e korban már tulajdonképpen igen nagy százalékban a kisebb honorációr osztályból, a kurtanemes vagy polgárosuló paraszti rétegekből kerültek ki, a felsőbb rétegekhez való szívdóadásukban és tapadásukban tehát egy bizonyos társadalmi törvényszerűség is érvényesült. Azt a lenézést, amelyben az „européer“ dzsentri és polgár, meg az ezek közül kikerülő nagyburokrata réteg a szegénysége és falusi elzártsága miatt félszeg és félművelt protestáns „papot“ részesítette, ez *továbbadta* „a buta nép“ felé, amelynek reménytelen sorsa és gyöttrő problémái kevés kivétellel nem nagyon háborgatták a pásztori szíveket.

Ötven évvel a forradalom után, 1898-ban „váratlanul“ beüt Szabolcsba is a megelőző években a „Viharsarok“-ban már hatalmas hullámokat vert (*Várkonyi István*-féle) agrárszocialista mozgalom. A régi vagyoni helyzetének már csak romjain élő dzsentri annyira megrémül, — hogyne, mikor épp ugyanezt előkelő kiadványban állapítják meg: „*A hirtelen való tönkremenésnek és hirtelen való meggazdagodásnak annyi példája tán egy vármegyében sincs, mint Szabolcsban... egész társadalmi osztályok cseréltek egymással vagyontekintetében helyet...*“²⁴ — hogy maga a volt szabolcsi főispán, a hírhedt *Kállay András* siet röpiratban is megjelent hírlapi cikkek során a kedélyeket lecsillapítani. Kenetesen inti „megyénk szeretett népét“; „esdve kérlek, térj meg; ne téveszd össze jó tanácsadóidat azokkal, akik téged csak ámtanak s előtted mindég ismeretlenek maradnak... Mindenek előtt szeresd hazádat jobban, mint önmagadat és légy vallásos, hogy zúgolódás nélkül megnyugodhass sorsodban; tiszteld fellebbvalóidat... Légy józan életű, szorgalmas és takarékos, és meglátod, hogy áldás lesz mindennapi munkádon — s jobbra fordul sorsod.“²⁵ Ez az igazi orvosság, nem pedig a szocializmus, ez a törvényellenes rendbontó mozgalom, amelyről *Kállay*, a maga teljes tudatlanságában, csak a legpökhendibb módon tud beszélni. Azt ugyan elismeri, hogy bajok vannak — ezek között a napszámos és cselédemberek lakás- és élelmezési viszonyait nyilván hangulatkeltési taktikából oly realiztikus őszinteséggel írja le, hogy azt az 1930—40-es évek népi írói sem csinálhatták volna különbül! —, de ennek világért sem a földesurak ám az okai (akiket őszierinte egyenesen azért kell megmenteni, hogy ők viszont a föld népének nyomorúságán tudjanak segíteni!) — hanem a nagy adók, a zsidó korcsmáros és szatócs uszorája, meg azután a „papbérek“ kirovásában, beszédében, behajtásában mutatkozó aránytalanság, aminek következtében nincs papi tekintély. A dzsentrinek ez a jellegzetes képviselője tehát tipikus figyelemeltereléssel akarja osztálya felől elhárítani a fenyegető veszedelmet, nem átválva egy kis enyhe antiszemita izgatás mellett a keresztyén, elsősorban a református pap-

²³ Révész Imre: *A socialis mozgalom rövid ösmertetése*. Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező, 1872. III. 348.

²⁴ Magyarország Vármegyéi és Városai. Szabolcs vármegye. Budapest, [1900.] 184.

²⁵ Kállay András: *Szabolcsmegyei szocializmus*. Nyiregyháza, 1898. 27.

ságot is eláztatni (mert hiszen kétségtelenül a *református* falusi lakosságra nehezuült Szabolcsban is, egyebütt is az országban, az aránytalanul legnagyobb egyházfenntartási teher) s nem törődve azzal, hogy éppen a református lelkészek mennyire sorsközösségben érzik magukat a „történelmi középosztályal” s annak tüzőn-vízen át milyen hűséges támogatói, nem restell — mint katolikus ember — még egy kis oldalvágást is intézni éppen a „Calvin”-hitű lelkészek ellen e röpiratában, a közvélemény előtt denunciatva őket az egyházipolitikai törvényhozással szemben tanúsított maguktartásáért (nyilván a reverzális törvénybeiktatására gondol, amelyet a protestáns, különösen a református lelkészek a végsőkig elleneztek).

Ez a példa, amelyhez hasonlókat százával hozhatnánk fel, kirívóan mutatja, mennyire reménytelen szerelem volt a mult századközépi magyar protestáns lelkészeknek a történelmi középosztályhoz és az azzal hovatovább társadalmi-gazdasági érdekközösségbe került falusi és városi burzsoáziahoz való szívós tapadása.²⁶ Annál nevezetesebb, hogy mégis éppen Szabolcsban tűnik fel a század forradalmas közepén egy olyan református lelkipásztori alak, aki a szocializmus iránti rokonszenvét nyíltan meg meri vallani, majd amikor ezzel elhallgatni kénytelen, egész további életén át elő-elóáll olyan radikális eszmékkel, amelyek kora magyar protestantizmusának még világnézeti balszárnyán is csak megütözést keltenek, ellenben annál inkább érintkeznek — ha csak közvetett módon is — a szocializmus eszmekörével és programjával.

A „Buji Levelek”, szerzőjük és címzettjük.

1. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban, amelyet Török Pál pesti református és Székács József pesti evangélikus lelkész, ez a két nagyműveltségű egyházi vezetőember, a polgári demokratikus haladás és a hagyományos dogmahittól lassan eltávolodó, enyhén racionalisztikus, ú. n. „liberális” protestantizmus szellemében szerkesztett, egy négy darabból álló cikksorozat jelent meg 1847-ben és 1848-ban, „*Buji levelek. Tompa Mihályhoz — Tót Péter*” címen. Szerzőjük, aki nemcsak ekkor, hanem később is baráti viszonyban állt a hanvai költő-prédikátorral; a szabolcsmegyei Buj község református lelkipásztora volt 1842-től egészen haláláig, 36 éven át. Másból nem is viselt soha lelkészi tisztséget: 1837 januárjától 1839 januárjáig Mezőkeresztesen (Borsod m.) volt a református iskola rektora, ezt megelőzőleg még 1832-ben, s aztán megint 1841 elejétől 1842 tavaszáig nevelő volt Szabolcs megye egyik ősi birtokos nemesi családjánál, a Zoltán-családnál Sényőben, illetőleg Apagyon. Atyja, az 1829-ben meghalt Tóth György, a családi emlékezés szerint gazdálkodással is foglalkozó gubásmester volt a szabolcsi Fényeslitkén; ott született ő is, meg négy évvel idősebb testvére, József is (1809—1870), a későbbi tiszaberceli, majd pátróhai lelkipásztor és felsőszabolcsi esperes, öccsének, Péternek, eszméiben, elveiben és közéleti küzdelmeiben mindvégig hűséges társa. Atyjuk mindkét tehetséges fiát taníttatni akarta s minthogy ez szerény jövedelméből házon kívül nem lett volna lehetséges, Sárospatakra költözött, s mindkét fia így tudta elvégezni az akkori középfokú, majd a „filozófiai”, jogi és teológiai tanfolyamot. Az 1813. június 28-án született Péter 1828-ban „sub-

²⁶ „A Tisza-név talizmánunk nekünk, varázserővel bír ez reánk, nemcsak úgy, mint honpolgátokra, hanem úgy is, mint protestánsokra” — írja e tapadás egyik legnevezetesebb példajaként *Némethi Lajos*, akkor berettyóújfalusi, később debreceni lelkipásztor abból az alkalomból, amikor Tisza Lajost, az akkori bihari főispánt, a későbbi „szegedi gróft”, Kálmánnak, a későbbi miniszterelnöknek (akihez a protestáns közvélemény a pátensharcban kifejtett bátor, Bécs-ellenes fiatalkori fellépéséért ragaszkodott, de inkább csak 1875-i kormányrajutásáig) testvérét, 1867 júniusában debreceni egyházmegyei gondnokká választják. P. E. I. L. 1867, 792. hasáb.

scribál" Patakon az anyaiskola törvényeinek.²⁷ Külföldi főiskolai tanulmányokat sohasem végzett, ellenben buji lelkipásztorsága első idejében nyugati Európa majd minden „ismeretesebb és műveltebb“ országát bejárta, és az őt egész életén át annyira jellemző széles látókört és független gondolkozást nagyon beható filozófiai és egyéb olvasmányain kívül (németül igen jól tudott!) valószínűleg elsősorban ez az európai körútja fejlesztette ki benne. 1846 májusától októberéig volt ez a külföldi útja, amikor a buji ekklesiával egy kis nézeteltérése is volt — lehet, amiatt, mert a bujiak nehezen tudtak belenyugodni abba, hogy fiatal pásztoruk „kültanodák meglátogatására szándékszik“ s ez idő alatt helyettes szolgálatával kell élniük — de aztán elismült a dolog, Litkei Tóth Péter lemondott arról a szándékáról, hogy ekklesiáját változtat, s külföldi útját akadálytalanul meg tudta valósítani (bár arról eddig mit se tudunk, hogy egyenesen „tanodákat“ is látogatott volna, és ha igen, melyeket?). Viszont amennyire vágyott külföldre s amekkora eréllyel meg is valósította ezt a célját: annyira igyekezett függetlenségét még azzal is megőrizni, hogy egy őt nagyrabecsülő buji zsidó birtokos barátjától, Bleuer Lipóttól e célra neki felajánlott ezer forintra szóló bankutalványt elfogadta ugyan, hogy a jóbarátot meg ne bántsa, de útjának végén érintetlenül adta vissza, mondván, hogy szerény és takarékos életmódja következtében nem volt rá szüksége.²⁸ Valószínűleg ez útján nyerte — olvasmányai mellett — a legerősebb indításokat arra, hogy korának egyik sorsdöntő, de magyar protestáns hitfelei részéről jóformán meg sem sejtett kérdéséről 1847-ben megszólaljon.

A „Bujai Levelek“ írását megelőzőleg Litkei szellemi fejlődéséről eleddig csak annyit tudunk, amennyit maga feljegyez ifjúkori Naplóiban, amelyeket pataki teológus-diákságának végétől, 1836 közepétől 1842-ig, buji lelkészége első hónapjaiig (lehet, talán valamivel tovább is) vezetett, de amelyeknek vezetésében maga is nagy hézagokat hagyott időnként, a kézirat pedig azonfelül is felettébb töredékes és csonka állapotban maradt fenn.²⁹ A naplók tanúbizonyossága szerint a fiatal Litkei elég gyöngye idegzetű, sokat betegeskedő ifjú volt. A Goethe Werther-e és Wilhelm Meister-e volt a legkedvesebb szépirodalmi olvasmánya s ezek meglehetősen adag érzékenységét és szerelmi romantikát fejlesztettek ki benne. Betegeskedése, még inkább belső válsága miatt

²⁷ Gulyás József egyetemi magántanár és a Litkei-ivadékok (Szűk Ödön és Litkey György) szíves közlése. A Litkei Péterről szóló nekrológokban, lexikoni cikkekben szereplő 1814-es születési évszám hibás! — Mindvégig jó tanuló volt, folyvást emelkedő rangsorban.

²⁸ Élet- és jellemrajzának eddig két szükös feldolgozása áll csupán rendelkezésünkre. Az egyik a *Görömbei Péter* nekrológja „*Litkei Tóth Péter emlékezete*“ c. a P.E.I.L. 1878., a 898. skk. hasábjain. A másik a *Lukács Ödön* emlékbeszéde: „*Litkei Tóth Péter buji református lelkész s egyházkerületi képviselő emlékezete*“ címen, Debrecen, 1879, Kis 8° 43 lap. — Erre a két dolgozatra alább nem fogunk minden egyes esetben külön hivatkozni. A külföldi tanulmányúttal s a buji nézeteltéréssel a felsőszabolcsi egyházmegye közgyűlése 1846. évi 5. sz. határozata foglalkozik (Idősb Porzolt István középzsabolcsi esperes szíves közlése, az alább következő egyházmegyei levéltári adatokkal együtt.) — Itt jegyzem meg, hogy a két Tóth-testvér 1849-ben a debreceni kormány belügyminiszteri engedélyével *változtatta vezetéknévét Litkeire, amelyet azonban ők maguk sohasem írtak sem y-nal, sem két t-vel* (mások olykor igen). L. Péter a Sárospatakon, 1860-ban megjelent Széchenyi-emlékbeszéde címlapján még mindig „*Tóth Péter*“-nek írja magát, de már megelőzőleg írt cikkeiben is — azután pedig kizárólag — „*Litkei*“-nek. Erre nézve I. Litkei József nekrológját Major Józseftől P.E.I.L. 1871. 350. hasábján, amelyet a Litkei-testvérek leszármazottaitól nyert szíves közléssel egészítettem ki. — A külföldi út kezdő- és végdátumai (1846. május 17—október 11) benne vannak a buji presbiteri jegyzőkönyvben, sajnos, minden részletéz nélkül.

²⁹ A Litkei József unokájának, Litkey György miskolci ny. igazgató-tanítónak birtokában van s az ő szívésségéből tanulmányozhattam ezt is, meg Litkei Péternek néhány töredékesen fennmaradt levelét is, főleg testvéréhez, Józsefhez.

sokáig habozott a végleges pályaválasztás dolgában. Ez a belső válság, a Naplók bizonyossága szerint, főként világnézeti természetű volt. 1836—37-ben a már akkor franciául is tanulni kezdő ifjú legfőképpen *Holbach* „*Systeme de la Nature*“-jáért, a XVIII. századi polgári materializmus e bibliájáért lelkesedik, a teológiai istenhitét nem hiszi és nem vallja s irtózik attól a gondolattól, hogy lelkésszé legyen — bár viszont egyébképp pályá iránt sem érez magában határozott hajlamot. De ugyanakkor buzgón olvassa *Herdert* is, 1838-tól kezdve pedig *Fichtét*, s különösen az utóbbinak, főként „*Sittenlehre*“-jének hatása alatt nem vállalja a Holbach-féle tanítás minden végkövetkezményének levonását, sőt a Fichte szubjektív idealizmusa etikai irányban csakhamar oly erősen hat rá, hogy a lelkipásztorrá létel gondolatával is megbarátkozik és a lelkeszi munka népevelő és erkölcsfejlesztő hatásáért és lehetőségeiért egyenesen lelkesedni is kezd még Bujra menetele előtt. Goethe *Faustjával*, Kant filozófiájával is alaposabban foglalkozik ez időben, majd az Újszövetségbe mélyed el. Mindezen hatások kifejlesztik benne az etikai idealizmus alapján álló meggyőződött theizmust, amely azonban nemcsak ekkor, hanem egész későbbi életében is távol marad mindenféle konfesszionális és biblikus orthodoxiától. Holbach némely tanítására pedig — különösen annak a független morálról szóló fejtegetéseire s ezzel kapcsolatban ama megállapítására, hogy az ösztönök szerint való élet s a másokért és a társadalomért, az emberiségért való élet nem zárja ki egymást, sőt a legszebb összhangba hozható — mind a fiatal, mind az öreg Litkei írásaiban rá lehet ismerni. *Hegelnek a Naplókban még a nevét sem említi*, azzal való megismerkedése tehát már csak 1843—1847 közt történhetett. Ez azért feltűnő, mert a nagy magyar Hegel-viták első menete már 1834-ben megkezdődik s egy része az Athenaeumban folyik, melynek Litkei a Naplók szerint szorgalmas olvasója. Az egyik legkitűnőbb és legkorábbi magyar hegelistát, Tarczay Lajost egy helyt említi ugyan naplójegyzeteiben, de csak egy egészen konkrét, nem is teljesen filozófiai kérdés kapcsán, és anélkül, hogy a Tarczay mesterére reflektálna. Sárospataki kollégiumi tanárai közül jellemzőleg egyedül a matematikai alapon filozófáló *Nyiri Istváné*rt lelkesedik (akadémikus; főműve: „*A Mathesis intensorum alkalmazása a filozófia tudományaira*“ kéziratban maradt), akit csaknem bálványoz is 1838-ban bekövetkezett halálakor mélyen meggyászol. Viszont egyik teológiai professzorával, *Zsarnay Lajossal*, a későbbi püspökkel ismételtelen is élbekerül, mert az igen rossz néven veszi a Litkei bátor szókimondását minden, általa igazságtalannak vélt jelenséggel szemben s független véleménynyilvánítását világnézeti kérdésekben. Litkei pedig már ekkor életelvévé teszi — s egész életén át megtartja —, hogy minden igazságtalanság és erkölcstelenség ellen szót emel, az ebből származható egyéni kellemetlenségekkel nem törődve. Csak annak nincs a Naplókban semmi nyoma még, hogy a *társadalmi igazságtalanságok* érdekelnék; sőt még a reformkor *politikai* hullámverései is csak alig éreztetik följegyzéseiben hatásukat.

2. Hogyan kerül sor arra, hogy Litkei ezt a megszólalását éppen a már neves költő-prédikátorhoz, a Bején lelkészkező Tompához intézze?

Tompával, aki Litkeinél pontosan négy évvel és három hónappal volt fiatalabb, a sárospataki kollégium falai között még legfeljebb csak futólagos ismeretségük szövődhetett, ami érthető egyfelől a fiatal korban ezámottevő korkülönbségből, másfelől abból, hogy amikor Tompa, a 20 év körüli diák, erősebben kezd a kollégiumban tehetségével kiemelkedni, akkor már Litkei, főiskolai tanulmányai bevégeztével elhagyja Patakot, majd maga Tompa is távol van onnan egy évig (1838/39) sárbogárdi preceptorságban. *A Naplókban Litkei 1842 szeptemberéig bezárólag (tehát az utolsó fennmaradt bejegyzésig) Tompának még csak a nevét sem említi*. Barátságuk megalapozása ennél fogva csak későbbi keletű lehetett. Erre eddig minden közelebbi adat hiányzik, de ilyennek előkerüléséig önként kínálkozik az a föltevés, hogy először 1841-től kerülhettek közelebb egymáshoz, amikor Tompa a szabolcsi Laskodon, a

Jármy-családnál vakációzott, mint Jármy Lajos pataki diákfiának nevelője. Litkei pedig az oda közel fekvő Apagyon nevelősködött, a Zoltán János alispán családjában.

A Tompa apja is szegény iparos ember volt, céhenkízüli „kontár“ csizmadia, és talán nem járunk messze a valóságtól annak feltevésével, hogy Litkeivel már közös osztályhelyzetük révén is közel kerültek egymáshoz. A nehezebb sors Tompának jutott osztályrészül, akit az ő, egyébként is szerencsétlen életű és jellemű atyja diákkorában semmivel sem tudott segíteni, miközben Litkeinek egész tanpályáján nagy könnyebbséget jelentett a bármilyen szerény családi otthonnak helyben, Patakon léte. Tompával, akiben egyáltalán nem voltak nagy tudományos és filozófiai hajlamok, alighanem Litkei ismertette meg behatóbban a kor filozófiai irányait és problémáit, elsősorban Hegel bölcsészete tükrében, amellyel Litkei ugyanakkortájt kezdhett megismerkedni, amikor Tompával megerősödött a baráti kapcsolata. A „Buji Levelek“ is úgy keletkezhetnek, hogy amikor a nagy magyar Hegel-vita hatása alatt a két fiatalember ismételt, élőszóban is, meg talán magánlevelezésben is eszmét csorélt a nehéz tárgy fölött és Tompa kijelentette, hogy ő a maga részéről érthetetlennek tartja Hegel bölcsészetét; Litkei nemcsak magánérintkezés során fejtette ki előtte a maga Hegel-megértését, hanem jónak látta azt a nyilvánosság előtt is tovább fejtegetni az akkor már költészetével feltűnt barátja számára, akit a levelek elején „philosoph“-nak tisztel — alighancm csak reménybeliség alapján!

„Megtiszteltél ‚Buji leveleiddel‘ — írja a betegsége utóbajaival küzdő, graefenbergi kúrán levő költő Freywaldauból 1848. május 16-i kelettel Péter barátjának — nagy érdekléssel olvastam, jegyzeteket tettem rá magamnak, és vártam végét; lehetetlen volt várnom, az egész elmaradt. Mi az oka? Te voltál rest vagy a szerkesztő illoyalis? Igen szeretlek Péter ezen okos és szép dolgozkért. Isten adja, hogy sokszor csinálj nekem ilyen magasztos örömet. Érts meg: nem annak örültem, hogy *hozzám* írtad, hanem, hogy *írtad*. Eddig talán vége is kijött? Nem tudom.“³⁰

Bővebben Tompa, sajnos, soha nem nyilatkozik eddigi tudásunk szerint a „Buji Levelek“-ről — amelyeknek akkorra már, amikor ő ezt a levelét Freywaldauban írta, *megjelent* a végső darabja is, csak ő nem kaphatta még kézhez —, de azt talán nem alaptalanul föltehetjük, hogy az ő figyelmét és rokonszenvét ezekben a levelekben legjobban *nem* a hegeli gondolat népszerű apológiája keltette föl, hanem az, amit Litkei ehhez — Marx előtt, amint látni fogjuk, egészen meglepően ritka módon — hozzáfűzött: a világszellem dialektikus fejlődésének, az emberiség feltartóztathatatlan szocialisztikus átalakulásának s ezzel kapcsolatban a polgári kapitalista társadalom kényszerű felbomlásának rajza. Ezt ugyan Litkei végső kifejtésében csak a negyedik és utolsó levélben mutatja fel, amelyet Tompa Freywaldauban, fentidézett levele írásakor még nem ismert; de nincs okunk kételkedni abban, hogy amikor később megismerte, akkor sem vonta vissza a három első levél olvasása után elmondott kedvező és örvendező véleményét. Tompának élete végéig nem sok öröme volt a fennálló társadalmi rendben, amely ifjúkorában a nyomorúság kenyerét etette vele s később is újra meg újra keserű tapasztalatokkal csökkentette életkedvét. Tudnunk kell — bár a Tompa-irodalom még újabban is alig beszél róla — hogy őneki is elég nagyszámú, hangban és tartalomban erősen forradalmi költeménye van, amelyek merészséggben egyáltalán nem állanak mögöttes a Petőfi és az Arany hasonló tárgyú és szellemű költeményeinek (bár igaz, hogy egy részük először álnév alatt jelent meg!). Ezekben — már 1847-től — nemcsak politikai, hanem társadalmi elégedetlenségének is,

³⁰ P.E.I.L. 1878. 1109. hasáb, *Görömbei Péter: Tompa Mihály élettörténetéhez* c. közleményében.

és gyökeres változás utáni vágyának szenvedélyes, keserű, néha csaknem gyilkos hangon át kifejezést: kegyetlenül ostromozza a népnyzó feudálizmust, a királyokat; fenyítőházat és kötelet ígéretet a bécsi kormány kegyenceinek, mennydörög a néparulók ellen, bár gúnyolja „szerelmes nemzetének“ kakaskodását is (amely miatt, mondja, majdnem elérte már a *kappansors!*) — „*Némuljatok meg...*“ c. versét pedig, az egész e nemű költészetét legszebben jellemző e sorokkal végzi:

Huhogjatok, huhogjatok csak
Sötétség gyáva baglyai!
Ó várak s klastromok zugában,
Mind, mind le fogjuk rontani
Az elvénuült falat, s belőle
Rakunk szép, új épületet,
Az építők kezit, munkáját
Az Isten áldja meg!³¹

Tudjuk ugyan, hogy a forradalom utáni Tompa ezen a hangon többé már nem szólott, jó ideig nem is szólhatott volna — éppúgy, ahogy a „János pap országá“-nak költője sem —, hiszen „A Gólyához“ és társai minden meg-rázó erejükkel is már csak politikai és nem szociális szenvedély álarcos kifejezői, éppúgy, mint a Walesi Bárdok! De Tompáról, Arannyal némileg ellentétben, tudjuk azt is, hogy ő a „történelmi középosztály“-ban mindig meglehetősen idegenül érezte magát, 1849 után csak úgy vagy még inkább, mint azelőtt. Jó kapcsolatai voltak ugyan a felvidéki dzsentri egyes irodalmilag is művelt tagjaival, élettársat is innen választott (igaz, egy régi nemes családnak már akkor elszegényedett ágából), de magát az osztályt, mint ilyet, nagyon kevésre becsülte: tanulatlansága, gögje, „fenn az ernyő, nincsen kas“ uraskodása mellett különösen nem bírta az egyházban való hatalmaskodását, a „kedves papommal“, „atyuskámmal“, „hallja maga Miskával“ való vállveregető bánásmódot, amely annál bántóbb volt, mert rendszerint, még a legmódosabb dzsentri-családok részéről is, alantas anyagi szűkmarkúság járt vele együtt református egyházuk iránt s mondhatni teljes érzéketlenség a református lelkészek elégtelen anyagi ellátottsága iránt. Leveleiből minduntalan ki-kibugygyan a keserűség a dzsentri iránt, a híres „Fekete Könyv“³² pedig legnagyobb-részt erre vonatkozó, metsző élű följegyzéseket tartalmaz és az egyház és a lelkészek által (legalábbis a nagy nyilvánosság előtt) folyvást agyonmagasztalt és körüludvarolt „világi urak“ egyéb nagy emberi gyarlóságait is, de különösen az egyházukhoz való viszonyukat kendőzetlenül örökíti meg.

Az 1848 előtti és utáni magyar feudális világtól tehát Tompa éppoly kevésbé volt elragadtatva, mint barátja, Litkei Péter. Pedig az utóbbinak még sokkal jobb és gyakoribb kapcsolatai voltak a szabolcsi dzsentrivel, mint Tompának a gömörivel, borsodival, zemplénivel. A buji lekipásztor nem házasodott ugyan dzsentrifamiliából (megyebeli lelkészleányt vett feleségül, két leányuk lett, az egyiknek, Rózsának, Tompa volt a keresztatyja), de a Zoltán-familiában való ifjúkori nevelősködése óta állandóan kellemes érintkezés maradt egész életén át a környékbéli ú. n. „úri“ családokkal, amelyekből Bujon és a buji határban feltűnően sok — vagy két tucatnyi — rendel-

³¹ Lásd az „*Összes Művek*“ Franklin-féle kiadásában 162. l., ugyanott a többi hasonló költeményét is, a 142. laptól elkezdve: „*Olcsóság*“, „*Nagyjaink*“, „*Előre*“ stb. — *Waldapfel József* mutatott rá eddig leghatározottabban — *Költők a forradalomban* c. tanulmányában (a „*Forradalom és szabadságharc 1848/49*“ c. kötetben, Bp. 1948) — hogy a Tompa társadalmi témájú forradalomkörüli versei „részben kitűnőek“.

³² Teljes szövegében közölve a Budapesti Szemle 1918. évfolyamában és a fentebb említett „*Összes Művek*“-ben.

kezett kisebb-nagyobb birtokkal vagy birtokrészsel a XVIII. sz. végétől a XIX. század közepéig, egy részük még tovább is.³³ Ezek közt volt a Zoltán-család is, és alighanem az ő befolyásának volt jelentős vagy épp döntő része abban, hogy jómodorú, kedvelt fiatal nevelőjük lett buji lelkipásztorrá. *Mindez azonban nem feszélyezte az ifjú Litkeit abban, hogy tanulmányok és tapasztalatok által megérlett, merészen haladó történet- és társadalomfilozófiai nézeteit a forradalom előestéjén a nyilvánosság előtt is ki ne fejtse.*³⁴

3. A Tompához, főleg mint „philosoph“-hoz intézett „Buji Levelek“ elseje kettejüknek abból a közös keserű megállapításából indul ki, amely fölött már bizonyára ismeretségük kezdetétől sokat töprengtek: „*A keresztyén papi hivatalnak nincs tekintélye.*“ Ez azonban, mondja Litkei, nem oka az egyéb bajoknak, csak tünet. „Látásom szerint maga a tárgy, mely körül a papi hivatal forog, a keresztyén vallás vesztett becsében s tekintélyében a világ előtt, mely, hogy vallástalanná lett volna, nem mondhatom, de annyi igaz, hogy vallástalanaink jóformán idehagyta.“ (1013—1014.)³⁵ A világ nem támadja éppen a keresztyén hittant, de nem törődik vele többé, mert — egy, Litkeinél negyedszázad múlva megint előjövő gondolat szerint — nincs értelme addig érzékfeletti „szellemi világról“ ábrándozni, arról még síron-túlra is üres vélemény-rendszereket tervezgetni, „azokbani különbségért egymást kínozni, öldösní: míg a látható, érzékelhető s így megfogható test és testi világ előttünk homályba burkolatlan állván, ismeretlenségünk, tudatlanságunk miatt minden lépten anélkül is keservesen kínozz meg.“ (1015.) A világ „tudni akar mindent és hinni semmit“, a templomok hétköznapokon Bejétől Londonig üresek. A világ vallása a templomi imákra nem ad semmit, mert azok csak elpuhítják az emberi tetterőt (1015); a szeretet elvét sem ismeri el, mert szerinte „egyetlen alaptörvény az egyénnek öfenntartása, az egyedül magáért élés, a másért semmit sem áldozás... Minden valódi természeti ösztön jó, és soha nem elfojtandó, hanem mindig kielégítendő.“ (1016). A világ vallása szerint beszámítható erény és véték sincs; minden a szükségesség szüleménye, az, amit mi vétéknek mondunk, onnan származik, hogy összeütközés támad a civilizáció intézményei és a természeti törvények között. E felfogás szerint tehát nem az embereket kell megváltoztatni, hanem a körülményeket és az intézményeket, melyek az embereket elferdítették (1016). Az emberiségen semmi más nem segíthet, mondja a világvallás, mint csak „az ösztönök teljesítését [így; alighanem: kiteljesedését] gátló minden akadály“ lehető elhárítása (1017). Ezért van az, hogy a világ a humán rendszerű iskolákat, a keresztyén templomokat és az elméleti spekulációkat ma már kevesebbre becsüli, mint eddig — viszont annál többre becsüli a szociális étellel, politikával törődést, a realitásokkal foglalkozást (1017). Ez ellen a „világvallás“ ellen sem az elkárhoztatás, sem a struccpolitika nem segíthet keresztyén egyházi részről; „ki a síkra

³³ Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. 20—21.

³⁴ Görömbei P. idézett közlése P.E.I.L. 1878. Tompának Litkeihez írt 6 levelét adja: az 1846. és 1848. évekből egyet-egyet, az 1866. évből hármat. Ezek bizonyossága szerint kettejük meleg baráti viszonya mindvégig fennmaradt. A nagy hézagot eddig többoldalú, ismételt kutatással sem sikerült kitöltenem, mint ahogy Litkei egyéb élet-körülményeire vonatkozólag sem bírtam eddig az itt feldolgozottaknál részletesebb adatokat felkutatni.

³⁵ A „Buji Levelek“ ismertetésében zárójelbe tett számok mindenütt a P.E.I.L. 1847. ill. 1848. évfolyamának hasábszámait. A dőltbetűs kiemelések az eredeti szövegben — melyet egyébként is mai nyomdai helyesírással írok át — *nincsenek* mindig kiemelve. *Egyéb szövegekzözléseknél* sem ragaszkodom mindig annak jelzéséhez, hogy a kiemelés tőlem való-e vagy az eredeti szövegből, mert e korbéli lapközleményeknél a kiemelések, a nyomdai munka és a korrektúra hiányos volta miatt, olykor egészen logikátlanul történnek. A helyesírást a későbbi évtizedekből eredő szövegekzözlésekben is mindig mai módon írom át. Mindig Litkei-nek nevezzük a szerzőt, holott, amint mondtam, itt még „Tót Péter“-nek írja magát.

férfiasan, s okkal ok ellen harcoljunk meg!” (1017). Így végződik az első levél, amely, mint látjuk, könyörtelen élességgel, a száz évvel ezelőtti magyar protestantizmusnak aránylag még a leghaladóbb szellemű irodalmában is szokatlanul tisztá látással, és merészen őszinte szókimondással exponálja a való helyzetet.

A második levélben annak bizonyítékául, hogy a „világvallás“, vagyis egy mindenféle keresztyénségtől független, átfogó új világnézet és szellemiség terjedése nem agyrém, felhossa Németország szabad vallási mozgalmait (a név megnevezése nélkül hivatkozik a hegeli baloldalon a történelmi és dogmai keresztyénségtől már akkor teljesen elszakadt Strauss Fr. D.-ra). Párizsban „az új irodalom hemzseg szocializmust és kommunizmust lehelő termékektől, — hol amely elvért egy Babeuf lenyaktíloztatott, az „Új keresztyénség“ szerzője Saint-Simon lemártírkodta napjait... ott ugyanazon elv terjesztőit most ki sem bántja, sőt az azok élén vezérkedő Sue³⁶ világszerű hatás és tiszteltetésben részesül.“ (1026). Röviden utal az angliai owenita és chartista mozgalmakra, azután arra, hogy az északamerikai Unióban a vallások semmi állami támogatásban nem részesülnek. Hogy a missziók révén számszerűleg némi növekedésben van az egyház, ez nem kárpótlás azért, hogy erőben, értékben a művelt főekben naponként fogy és veszít (1207).

Itt azután Litkei szükségesnek tartja körvonalazni a maga, már régebben kialakult filozófiai álláspontját, melyhez sok belső harc után érkezett el: „Oly sokszor változott már csalhatatlannak, öröknek hitt meggyőződéseim a fejlődés külön[-böző] fokain jobbra tölem nem függő külkörülmények hatása következtében, minden hibám és minden akaratom nélkül, sőt olykor — midőn megrogzött kedves hitemtől kelle szakadnom — legerősb akaratom dacára, hogy életemmé lőn, senkiben semmi valódi meggyőződést és abból származott tényt nem rosszalni. Azért, ami fölött én már tisztán ellátok, vagy más szóval, amit keresztüléltem, azt méltányolom mint lépcsőt, melyen fokomra juthatni; amin pedig még nem voltam — bárminő hajborzasztónak lássék — kegyelettel tekintem, mint olyat, melyre még jöhetendek.“ (1207).

Ez álláspontja kialakításában Hegel és Herder voltak, úgymond, a mesterei. Mindkettőnek idézi egy-egy nevezetes tételét (Hegel: „Was vernünftig ist, das ist wirklich, was wirklich ist, das ist vernünftig“ stb. Herder: „Da ist es wahrlich der erste Keim zur Freiheit, fühlen, dass man nicht frei sei, und an welchen Banden man hafte“ stb.); az előbbit védelmezi a „chinai stabilizmus“ és „henye optimizmus“ vádjá ellen s azután így summázza tőlük tanult álláspontját: „ha Herder és az ifjú hegelisták szükségességi törvényét sokallanók is elfogadni: annyit a híres hegeli tételtől meg nem tagadhatunk, hogy aminek nem egyéni, nem testületi, nem is nemzeti, hanem éppen világszerű léte van, azt ferde kinövésnek, korcsfattyúnak, sőt észszerűtlennek is hasztalan kiáltjuk, mindazzal ő semmisítve s organikus továbbfejlődésében meggátolva nem lesz.“ (1208—1210).

Ezen az alapon elkerülhetetlen szükségességnek tartja, hogy a „világvallás“, amellyel most a keresztyénségnek bajt kell vívnia, kialakult. Van ugyan ennek a világvallásnak is talán Achille-sarka: de az nem ott keresendő, hogy pozitív hittant nem elkar — hiszen „a valódi fejlődésnek conditio sine qua non-ján, hogy az ember minden, de minden auctoritasnak irtalom nélkül felmondjon, s Istenként mintegy semmiből teremtve világát, maga szerkessze magának igazság-rendszerét, életfilozófiáját“, s ez a tekintélyellenes, szabad vizsgálódás elsősorban a protestánsok kötelessége —; ott sem sebezhető a világvallás,

³⁶ Sue Eugène-ről (1804—1857), az akkor igen divatos francia regényíróról van szó, akinek főként „Les Mystères de Paris“ és „Le Juif errant“ c. óriási terjedelmű és hallatlanul népszerű regényei (1842—45) csakugyan mélyen át vannak hatva kora szocialisztikus eszméitől és antiklerikális forradalmiságától — de az persze erős túlzás L. részéről, mintha Sue éppen élenjáró alakja lett volna a kor szocializmusának.

„hogy munkával akar kiérdemelni mindent és ingyen kérni egyáltalában semmit sem szeret“ — mert ez csak becsületére válik. Ellenben igenis ott van talán a keresett Achilles-sarok, hogy a *szeretet helyett az önzést választá a világvallás a maga bevallott életelvűl* (1210—1211).

De azért mielőtt e sebezhetőnek gondolt pontjára döfnénk, előbb mégis csak meg kell hallgatnunk a világvallást, ezt az „óriási daemon“-t (1302), hadd mondja el a maga, tehát az egoizmus apologiáját — s ez történik a *harmadik* levélben, a sorozatnak ebben a rendkívül érdekfeszítő sarkpontjában.

Az „emberzet“-nek [emberiségnek], léte első korszakában — magyarazza a démon — *ösztöne* volt egyetlen, de csalhatatlan cselekvési rúgója. „Az egész föld, terményeivel és állataival együtt, osztatlan állapotban, mindené minden. Kiki annyit használhatott fel az egészszööl, minden háboríttatás nélkül, amennyire közvetlen szüksége volt. Az érdekek össze nem ütköztek, mert a szükség igen kevés, a készlet pedig kifogyhatatlan vala. Senkinek magán kívül másra semmi gondja. És ez eredeti ösállapot, melynek jelleme *önzés és szükségesség*, sokáig tartott, mindent egyenlően boldogítván.“ Ezt álmodják vissza ma is aranykor, paradicsom, státusideál képében. Ámde a szaporodás következtében az érdekek összeütköznek, az erős elnyomja a gyöngébbeket. *Megindul a polgárisodás* (civilizáció), a növéasztással, családósodással, a külön nyájjal és földdel. Több család kölcsönös védelmi célból összetömörült és bizonyos szabályokat állított fel, „melyek, hogy minél könnyebb és bizonyosb elfogadásra találjanak, az terjesztetett felölök, hogy azok nem emberi művek, hanem csodás módon égből adatvák.“ (1302).

Ennek következtében alakul meg a civilizáció két tényezője: az egyház és az állam (1303). Az ösztönök vétkekeknek kiáltatnak ki, vezérül a lelkiismeret állíttatik fel. Söt, mivel a keresztyén vallás az ösztönök megöklését parancsolta, „a természeti állapotnak legteljesebb ellensarkisága jött létre, hol a cselekvések rúgójuál, az öfenntartás helyett, a másért életet is áldozatul kívánó *szeretet*, a szükségesség helyett pedig a *szabadság* állíttatik fel.“ (1303).

„S mi az eredmény? — kérdi a démon, akinek szavaival inntől fogva egyre inkább maga Litkei beszél. — Egyrésztől azon dicső találmányok, melyek nélkül az egyetemes emberzet földhözragadt, szűkkörű állapot maradt volna, nem érhetné el rendeltetését: úrrá lenni a szó legszélesb értelmében a föld felett; de más részről azon leverő látvány, hogy míg néhány sorskegyenc, mindennel kikészítve lévén, kéjben úszik: addig milliómok, minden birtok és képeztetés nélkül növe, ha koldusok vagy szolgák lenni nem akarnak, kényszerülnek haramiákká lenni. Ez állapot az, mely a keresztyén vallás nyelvén az istentöli elszakadásnak, az esetnek büntetése, *szerintem pedig az emberzetnek oly szükséges fejlődési processusa, melyet ki nem kerülhetett, ha rendeltése nem pusztá állati jólét, hanem öntudatos boldogság.*“ (1303).

Amíg azonban a természet és a civilizáció törvényei így szembenállnak egymással, „addig a háború, s ettől a nyomor el nem maradhat. *Egy harmadik mozzanat létesítendő, hol ösztön és lelkiismeret, önzés és szeretet, szükségesség és szabadság, szöval: minden kettösség, minden ellentét összetalálkozván s kibékülvén... egy válhatatlan egésszé alakuljon.*“ Ennek pedig máris megvannak az előképei:

„Nézd azon újabb idő-szülte társulatokat a szociális téren, melyek a polgárisodás szaka két nagy hatalmainak, egyháznak és státusnak, pártfogása nélkül, söt olykor azok akadályozása dacára... naponként sürűbben jönnek létre; azokban meg van fejttve a legföb probléma. Ott minden tag kirekesztöleg csak önhasznát nézi, mégis közhaszon az eredmény. E társulatok az emberzet új fokának tényezői... ha fölnevekednek és megsokasodnak, s a birtok-egyesítést elvét — mi az ő lényöket alkotja — nemcsak pénzben, mint most történik, hanem egészen alkalmazandják, s megtoldván a munka hajlamszerü megosztásának elvével, kiterjeszkednek természetés, kikészítés, kereskedés és

mindenre: újjá, dicsővé, apránként a letűnt aranykorra, az elvesztett paradicsomná alakítandják vissza e földgömböt." (1303—1304).

Mindezt pedig a démon — mondja — *nem erőszakkal, hanem jó szóval, példaadással óhajtja elérni*. Ne akarják tehát a keresztyének őt, már mint a világvallást, gátolni, üldözni, hiszen ő nem ellenség, hanem „*félreismert ügybarát*“ (1304); *ugyanazt akarja, amit a keresztyénség, csak egy kissé más úton!*

Tessék azért korszerűsíteni a papok munkakörét, mert okoskodásaik és szóvirágaik nemcsak üresek, hanem zavarosak és ellentmondóak is, kivált ha erkölcsi tárgyokról beszélnek. „Különös logika, hogy az ember az egész mindenségénél többet ér ugyan, de azért csak alázatos legyen; az ember tisztán látja ugyan a jót, létesíthetné is, mert nála valamit *nem tehetni* csaknem egyértelmű ezzel: *nem akarni*, de azért ha nem teszi, sőt teszi az ellenkezőt, a rosszat, magának és másoknak ártva: a többiek csak türelem-, sőt szeretettel viseltessenek iránta!! Szerintem az elsőből kikerülhetetlenül büszkeségnek, az utolsóból — legszelídebb esetben — néma megvetésnek, különben pedig üldözés-, inquisitori eljárás-, tömlöc-, máglya- és akasztófának kell származnia. Így is volt ez, míg a jobb érzés még nem csalá a félszeg theóriát, saját magzatát csúsztatván alája. Gondolkozásbeli fejletlenség, tudatlanság jele: elfogadni valamely elvet s visszaborzadni következményétől; mint szintén megfordítva: helyesnek tartani a tényt s kárhozatni az elvet, melyből ered. Így lőn, hogy elfogadtatott s dicsőítettett a szabadság elve s megvettetett annak szükségképpeni következménye, a büszkeség és üldözés. Így van, hogy helyesnek tartatik az alázatosság, a türelem, sőt a szeretettel meg is toldatik, és visszaborzadásra, iszonyú ellenszegülésre talál az elv, melyből mindez logikai csalhatatlansággal származik: a szükségesség elve. Itt a papok nagy feladata, a legfőbb tárgyban tisztára studiózni előbb magukat, és odasegíteni hallgatóikat.“ (1305).

„*A valódi szabadság ez: Minden kül- vagy belgátoltatás, minden habozás, minden ildomos csavargás nélkül elragadó, még az étellel sem gondoló szükségességgel követhető ösztönt, meggyőződést. Ahol az ösztönök épek, a meggyőződés szilárd s a teljesítés előtt gát nem áll: ott nincs válogató szabadság, ott mindenkor és kikerülhetetlenül szükségesség van.*“ (1305—1306).

„Szeretetről beszélni lehet, de nem mint az önzés ellensarkiságáról, nem mint áldozatról másokért: hanem azt kell inkább nekik megmutatni, hogy *a szeretet semmi egyéb, mint potencirozott önzés... hogy egyes egyéni jólét a nyomorozón közepett a legingadozóbb valami, melyet sáncok és kőfalak, szuronyok és álgyük tartósan meg nem védelmezhetnek*; hogy egyedül a közjólét biztos alapja az egyéni jólétnek; csak ekkor lesz várható az, hogy a jól értett önzés éppen azt tetetendi velők, mit a szeretet parancsol, t. i.: nem adót és elfogadót egyiránt lealacsonyítólag, *fillérezve*, hanem egészen jólteni azokkal, kik most minden vétkök nélkül nyomorognak.“ (1306).

Erről beszéljenek a papok a híveknek! S aztán ennek kapcsán ismertessék meg az újabb szociális intézményeket, a természettudomány újabb eredményeit, a napi életkérdéseket; lépjenek fel „a polgári élet gyűléstermeiben is.“ Am tartásak, mondja a démon, igazában maga Litkei, az istentiszteleteket hétköznap is ott, ahol még hisznek az ima üdvös hatásában, „*de ahol a harang hívó hangjára nem mozdulnak, ott jobb lenne az imaórákat tanórákká alakítani át.*“ (1306).

A papok tehát ne keressenek külső, szentségi tekintélyt. Az ő feladatuk: az „*emberfejtés*“, a legnemesebb, legnélkülözhetetlenebb; miért akarnának hát silány pávatollakkal ékeskedni? Akik ennek a feladatnak becsülettel megfelelnek, azokat becsületesen kell díjazni is; de semmi kíméletet nem érdemelnek az olyanok, akik még a maguk „*fejtésével*“ sem bajlódnak s ezzel cáfolhatatlanul bebizonyítják, hogy az „*emberfejtés*“ nagy munkájára nincsenek

hívatva, mert „a különböző gondolkodásmódokat nem mint szükséges fejlődési mozzanatokot, hanem mint megannyi eretnokségeket tekintik“ és „az egyházba csak mint asyumba futottak be az éhhalál üldözési elől...“ (1307).

Ha az egyház, ahelyett, hogy ezen az úton megújhódna, csak a „megvesztett idők és erkölcsök miatt zúgolódik“, „tulajdonítsa magának, ha országát saját maga is nem e világból valónak hirdetvén, ettől csak mint holttetem türetik... a levágattatás nagy napjáig.“

Mindez — fejezi be a démon, és vele harmadik levelét Litkei — legyen elég annak, aki „*az életet, a világot az egyetemiség egyedül helyes fokáról nézi*“ (1307); másnak még korai a részletekről is beszélni.

A negyedik és utolsó levél — amelynek elmaradása miatt Tompa türelmetlenkedett — az 1847-i évfolyamban nem jött le, sőt az 1848-iban is csak már a sajtószabadság kivívása után, az április 16-i számban, de még ott is a következő óvatos szerkesztői jegyzettel:

„* L. 1847-ki Protest. Lap 1013. 1205. 1302. hasábjait. Csaknem felesleges megjegyeznünk, hogy az egész *egyéni* nézet, mely Hegel szempontjából tekint le a világra, s az egyháznak nem árt az ily egyéni nézeteket ismernie. Az A még tavaly mondatot s így a Z-nek sem lehetett elmaradnia. — Szerk.“

Az eset részleteit máig sem ismerjük ugyan, de a körülményekből, azt hiszem, könnyen következtethető, hogy a negyedik levél közlése 1848 március 15. előtt a cenzúra miatt nem volt lehetséges — vagy azért, mert maga a cenzor akadályozta meg, vagy azért, mert Török és Székács, a két őszintén liberális, demokratikus és haladó szellemű, de teljesen polgári gondolkozású, a filozófiai és az utópikus szocialista irodalomban pedig nem járatos szerkesztő,³⁷ kísérletelni sem mert cenzúrára bocsátásával —, de még március 15-e után is szükségesnek látták a szerkesztők a közlés miatti mentegetőzést, az *egyéni nézet* hangoztatását, mert nem akartak veszedelmes közelségbe kerülni — Táncsicsfal. Az utolsó levél tartalma bőségesen támogatja ezt a feltevésünket.

A világvallás démona szerint — mondja Litkei — ime tehát az úgynevezett *világ* sem olyan „borzasztó ördögfekekete, mint közönségesen mázolni szokták.“ (495.) Az önzés nem vétek, hanem „összes lényvilágunk eredeti természeti törvénye“, amit Litkei a bibliával is igazolni vél (Efézus 5 : 29: „soha senki nem gyűlölte az ő tulajdon testét, hanem táplálja és gondosan ápolja azt...“³⁸) A szükségesség szintén a bibliából is igazolható világtörvény; hivatkozik a predestinációra és biztatja Tompát (aligha credmennyel!): „olvasd Spinozát!“ (496.) Nem lehet ezzel szemben a szabadságot túlságosan dicsőíteni. A „Phaenomenologie des Geistes“—ből idézi Hegel mondasát — amelyet igen szerethetett, mert a sokkal későbbi években is visszatért rá —: „Es ist nicht schwer zu sehen, dass unsere Zeit eine Zeit der Geburt und des Übergangs zu einer neuen Periode ist...“ (497.) Tehát nem akarja ugyan kétségbevonni a jelen polgári életforma és művelődés értékét és fejlődési szükségességét — de tisztán látja, hogy nem ez a fejlődés végpontja és netovábbja. „*Civilizáció, te jelen foka az emberzetnek! éj máltányollak téged. Én jól tudom, hogy te nélkülözhetetlen szükséges, sőt hasznos vagy; hogy te a tobzódó bőség és a*

³⁷ A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap első, 1842-i évfolyamának szerkesztői közt Török és Székács mellett ott szerepel Taubner Károly is, az 1809-ben született s máig ismeretlen időpontban (1861 után) meghalt evangélikus lelkész és tanár (akkor pesti gimnáziumi igazgató s egyben a József nádor protestáns harmadik feleségének udvari papja). Ez Horkay László említett kéziratot dolgozata szerint „a legodaadóbb, leghűségesebb, legmaradékalanabban ragaszkodó magyar tanítványa Hegelnek“ (Ms. 106. l.). De ő már 1843-ban eltávozott Magyarországról s a P.E.I.L. későbbi évfolyamainak szerkesztésébe nem folyt be, tehát abban sem lehetett része, hogy Török és Székács közlésre elfogadták a Buiji Leveleket.

³⁸ Az eredetiben nem „test“, hanem „hús“ van. A fordítás az új protestáns Újszövetség-fordítás próbaszövege.

vonagló inség szélzetei [= szélsőségei] által csalhatatlanul az egyetemes boldogság utait készítet elő — de civilizáció! én mégsem szeretlek téged.“ (497.) A világot mozgató és életető erő jelenleg már nem a polgári társadalom két fő tényezőjének, egyháznak és államnak keblében van — hanem „*magányegyletekben, hol vallás és nemzet számba sem jó*“ — a gazdasági fejlődésben, melynek királyi palotái a börzék, dinasztíája a Rotschildok! (497.)

A gazdasági fejlődés pedig feltartóztathatatlanul tovább vezet, a „phalansteriumok“ felé. „Amott Nyugaton azt rebesgetik, hogy tán jobb lenne a sok különálló vityilló helyett összesített erővel egy egyszerű palotát építeni s abban együttlakni; a sok csip-csup birtokot — melyek külön alig használhatók — egy nagy egésszé olvasztani, s a munka hajlamszerű megosztása mellett közös erővel használni; a sok kis családot . . . egy nagy s azáltal erős és boldog családdá potencirozni; a vagyontalanság miatt megkötve heverő vagy éppen kártékonyan működő igen sok agyat, kezet és lábat szétszórtságukból összeszedni s mindenkinek kellő hatáskört adván, ezzel őket is, az emberi társaságot is boldogítani . . .“ (498.)

Itt Litkei hivatkozik Jósika Miklósrá, aki több helyt emlékezik a falanszterről, „sőt egy egész regény sarkeszméjeül tevő a fenyéresi falanszter leírását.“ (498.) Megnyugtatja Tompát: „Azt hiszem, fejed már is szédül, s nem viszlek még magasabb régiókba, nem rajzolom a terjedező kommunizmus még dicsőbb, még bájosabb álmait, elegek levén a mondottak is mutatni, hogy a démon csakugyan nem alaptalanul állítá: miként a civilizáció szaka vége jelé jár, s újnak — szocializmusnak — küszöbén áll a világ.“ (498.)

Befejezésül még újból Hegelre tér vissza; hangoztatja — egészen hegeli szellemben — hogy a közboldogság érdekében az *egyháznak össze kell oldania az állammal*; a Phaenomenologie des Geistesből vett újabb idézetekkel, dialektikusan megállapítja, hogy „mind a keresztyén vallás, mind a világvallás *lényegileg* igazságot tartalmaznak s az önzés és szeretet, a szükségesség és szabadság s több efféle csak *úgy látszó* ellentétek, de *valódi*lag a szeretet semmi nem egyéb, mint az önzésnek, a szabadság pedig: azaz a saját lényünk szerkezetében alapuló szükségesség, a kültermészetben alapuló szükségességnek potenciája, mely után egy új potenciát várhatunk, mindenható erővel közelgőt, mikor mindazt, ami most önzés és szeretetben, szükségesség és szabadságban különválva szép és boldogítóan látszik, egyesülve, emeltebb mértékben és ellentét zavara nélkül élvezhetjük. — S barátom, e nézőpontnál *akaratlanul* is meg kell hajolnom, pirulva rejtőn hüvelybe szablyámat.“ (500—501.) Ezek a Litkei végszavai, amelyekből az tűnik ki, hogy ő bizony — ha ezt így be nem vallja is — a „világvallás démonának“ Achilles-sarkát mégsem bírta megtalálni, annál kevésbbé megsebezni; a keresztyén lelkész nem tudta szeretetlenségben elmarasztalni ezt a hegel-fourier-i alapon kifejtett szocialista világnézetet, sőt inkább megtalálta vagy megtalálni vélte ennek a keresztyénséggel való synthesisét.

4. Az a kép, amely a „Buji Levelek“ szerzőjéről előnkbe bontakozik, nyilván nem több, mint egy műkedvelő filozófiai és szociológiai elmélkedőnek a képe. Műkedvelőnek azonban kétségtelenül igen tájékozott és igen rokonszenves is. *E mellett pedig magyar hegelistáink közül eddigi tudomásunk szerint ő a legelső, vagy egyik legelső, aki meglátja és részletesen ki is fejtí a kapcsolatot a hegeli dialektikus történetfilozófia és az utópikus szocialista ideológia között.* Ő a civilizáció fogalmát már egészen a Hegel^{38a} és a Fourier³⁹ értelme-

^{38a} Lásd Marx *Előszavát a politikai gazdaságtan bírálatához*, 1859-ből. Marx—Engels, Vál. Műv. I. Budapest, 1949. 339. l.

³⁹ Engels: *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*, 1880-ból. U. o. II. 120. l. V. ö. *A család, a magántulajdon és az állam eredete*, 1884-ből. U. o. II. 320—323. l.

zése szerint használja; a Fourier ösztöntanát kombinálja Hegel dialektikájának a szükségesség és a szabadság viszonyára vonatkozó tanításával s így, de a korábban Holbachtól és Fichtétől tanultakat sem felejtve, sőt folytonosan visszhangozva, jut el a végső nagy Harmónia álmképéhez — ennek megvalósultát pedig kizárólag egy békés fejlődéstől várja, az erőszak és a forradalom kikapcsolásával, mint valamennyi utópista. Kétségtelen, hogy az utópikus szocializmusnak ennél a magyar protestáns lelkészemberről megtalálható letükröződésére is el lehet — bizonyos értelemben még több joggal el lehet — mondani azt, amit *Molnár Erik* a saint-simonizmusról állapít meg, többé-kevésbé a többi utópikus szocialista rendszerekre is találóan: „Az osztályérdek az osztály ideológusai fejében létrehozta a vallásos, humanitárius, szociális, gazdasági, politikai gondolatoknak azt a rendszerét, amely az adott történeti időszakban a polgári osztály objektív érdekeinek megfelelt.”⁴⁰ De ugyanakkor el kell ismernünk, hogy a fiatal buji lelképásztor nem méltatlan, nem is szolgailag recitáló tanítványa azoknak a nagyoknak, „akik, tanaik minden fantasztikus és utópisztikus volta ellenére is, minden idők legnagyobb elméi közé tartoznak, akik zseniálisan eleve megsejtettek számtalan olyan dolgot, aminek helyességét mi most tudományosan bizonyítjuk be...⁴¹ Marx előtt sem Saint-Simon, sem Owen, sem Fourier nem tudhatta, s így Litkei Péter természetesen még sokkal kevésbé tudhatta „a kapitalizmus alatti bérrabság lényegét megmagyarázni, sem a kapitalizmus fejlődésének törvényeit feltárni, sem azt a *társadalmi erőt* (a proletariátust) megtalálni, amely képes arra, hogy egy új társadalom alkotója legyen”,⁴² és nem láthatta világosan annak az elgondolásnak fantasztikus és irreális voltát sem, hogy a társadalmat békés úton, osztályharc nélkül át lehet alakítani, s pusztán a *szövetkezeti eszme* hatalmával (amelyért Litkei később is, élete végéig lelkesedett) „az osztályellenséget osztályegyüttműködésre lehet bírni.”⁴³ De az önálló és merész gondolkodásnak még így sem csekély mértékére vall egy 1848 körüli magyar falusi lelkésznel az, hogy a hagyományos egyházi kereszténységtől annyira emancipálni tudja magát — végső következményeiben csaknem az Owen álláspontjái — és a Saint-Simon „új kereszténysége” vagy a Lamennais haragos és tündökletes bibliai zománcú próféciái helyett a nem éppen vallástalan, de a vallási szempontokkal nem sokat bajlódó Fourier elgondolásaiban találja meg az emberiség boldog jövődjének útját. Nem lehetetlen ugyan, hogy Fourier iránti rokonszenves érdeklődése felébresztésében vagy felfokozásában magyar kortársainak: Lukács Móricznak (aki, mint már említettem, a F. „számos ábrándjai” között, „nagyszerű eszmékre is akad, melyek genialis ész szüleményei”⁴⁴) és Jósikának is része volt — de Fourier-t nyilván nemcsak ezekből ismerte, Hegellel pedig — ismétlem, eddigi tudásunk szerint — még kevésbé kapcsolhatta össze magyar hatás alatt. Valószínűleg külföldi útja, az ott megismert irodalom és az ott szerzett sok megfigyelés és tapasztalás lehetett rá ez irányban elhatározó hatással — amelyet részleteiben kinyomozni eddig még nem tudtam.

5. Amint látjuk, Jósika Miklós az egyetlen magyar író, akire Litkei a falanszter-gondolat fejtegetésében hivatkozik. Jósika két romantikus és fantasztikus novellájáról van szó. „*Az Isten ujjá*” először az *Életképekben* (1844. II.), másodsor a *Regényes Képletek* c. gyűjteménye I. kötetében, harmadszor u. o. 1862-ben jelent meg. Ebben a (levelek formájában írt) műben egy spanyol

⁴⁰ *Molnár Erik: A saint-simonizmus. „A szocializmus történetéből” c. kötetben. „Tudomány és Haladás” 5. sz. Budapest, 1947. (a tanulmány 1931-ből való).*

⁴¹ *Engels: „A német parasztháború” előszava. Vál. Műv. I. 634. l.*

⁴² *Lenin: A marxizmus három forrása és három alkotórésze. Vál. Műv. I. Budapest, 1949. 69. l.*

⁴³ *Lenin: A szövetkezetekről. Vál. Műv. II. 1003. l.*

⁴⁴ *L. i. m. Athenaeum. 1843. I. 62—63. l.*

rablótörténettel kombinálva, magyar hősök és hősnők szerepelnek — az akkori jelenből — s ezek között az egyik főhős, Zárday Béla, testvérménjével, Hedviggel, majd feleségével (a Hedvig nevelt leányával) Jolánnal megcsinálja saját tervei szerint, nyilvánvalóan Hegel- és Fourier-tanítvány: hangoztatja — akár csak Litkeit s az ő Démonát hallanók! — hogy a fejlődés feltartóztatlanul ide vezet, de ő csakis békés úton kíván haladni; hogy a kor jelen állapota — az óriási társadalmi és gazdasági ellentétekben — arra mutat, hogy általános változás következik stb. Fenyéresen a falanszterben 48 család él egy „főgazda” kormányja alatt, aki „nagy szocialista, bár szintoly ellensége az ábrándos kommunisztikai eszméknek [!]”. A falanszter termelővéneinek fele Zárdayéké, fele a 48 családnak marad. „Zárday... minden munkát, mely az ő osztalékára esett, készpénzül fizette embereinek. Igaz, ez neki áldozatba került, de ő mindamellettt bebizonyította... hogy az ő részére eső osztalék bőven kiadja az egész pusztá gyönyörű tőkájének kamatját, s mivel életét arra szánta, az erők egyesítése eszméjét egy mintagazdaság által gyakorlatba hozni s annak varázsszerű eredményeit tettelesen bebizonyítani: ő terve létesítésének kezdetén már a fél birtokot e kedvenc eszméjének áldozta.” — „...most már e nép a közös munkát, az együttgazdálkodást s a közös konyhát annyira megszokta s a renddel annyira megbarátkozott, mikép Zárday hiszi, hogy bizonyos évek lefolyása után e nép, ha a birtokot sajátjának tudandja is, el nem tér e kezelés nemétől.” — „... a birtok tízszerezen annyit jövedelmez, mintha e negyvennyolc család negyvennyolc konyhán főzetne, termékeit negyvennyolc csürbe rakná el, s minden munkát, vételt s eladást külön-külön tenne...” — A másik ilyen műve Jósikának a „Végnapok” c. „apokalyptikai novella” (a Regényes Képleték III. kötetében, először 1847, másodszer 1862. — de már ezt megelőzőleg megjelent „A szív rejtelméi” c. kötetben is). Ez a jégkorszak felé közeledő Európa fantasztikus képét festi, amikor már csak „nagy családok” vannak, országok nincsenek, s az akkor már egyedül lakható forró égöv alatt, Afrikában, oda bevándorolt magyarok laknak, egyes „roppant épületekben” együtt: földjüket együtt munkálják, termékeiket együtt adják el, minden jövedelmük közös, életük, mint egy családé. — Jósika eddigi monografusai (Szinnyei Ferenc 1915, Dézsi Lajos 1916, Zsigmond Ferenc 1927) vagy figyelmükre sem méltatták az e művekben megnyilatkozó utópikus szocialista gondolatot, vagy amennyiben észrevették is, néhány szóval tértek felette napirendre. Annyi bizonyos, hogy Jósikánál ez a dolog inkább csak regénytéma, mintsem életét mozgóató eszme és szívügy: az óriási termékenyséű ember minden újszerű témán kapva kapott.

Az egyik legelső és legkitűnőbb magyar Hegel-követő, a filozófiában korán elhallgatott Tarczy Lajos pápai református kollégiumi tanár (1807—1881), az Athenaeum 1837-i évfolyama I. kötetébe „*Philosophiai vázlatok*” c. alatt kisebb tanulmányokat ír, amelyeket Litkei, amint már láttuk, kétségtelenül olvasott, bár nem hivatkozik rájuk a Buji Levelekben (csak a Naplókban, de ott is egy egészen más kérdés kapcsán). Ezek közül az egyikben filozófiai állásponton igen erősen állást foglal a „magány-saját” (azaz a magántulajdon) mellett, amelynek eltörlése megszüntetné a szorgalmat, demoralizálná a népet stb. Az ellenkező állásponton levők közül felemlíti a Saint-Simonistákat és a Shakereket, *igy együtt* — az utóbbi egy angol protestáns eredetű vallásos szekta, neve (= rázkódók) vallásos ekstatikra hajlandóságukat jelenti, tanaik közé tartozott az őskeresztyén jellegű kommunizmus és a házaselettől való tartózkodás; telepeik 1790-től voltak sűrűbben az USA-ban; megbecsült iparosok és kertészek voltak, lélekszámuk azonban mindig roppant csekély volt, egynéhány ezer; valami töredék tán még most is fennáll belőlük — s ezeknek tanait Tarczy ugyan egyáltalában nem ismerteti behatóbban, ellenben kommunizmusukat annál élesebben elítéli. (I. h. 202—204. l.) *Tarczy tehát hegeli*

alapon szembenáll a szocializmussal és a kommunizmussal, ellentétben a 10 évvel később író, nála mindössze hat évvel fiatalabb Litkeivel. Igaz, hogy a parasztság földhözjuttatását, Széchenyi szellemében, Tarczy is követeli, de éppen azért, hogy mennél több embernek legyen „magány-sajátja“, mely a szorgalmat kifejleszteni képes. Egyébként pedig tökéletesen burzsoá-felfogással hirdeti: „igazságos-e az, hogy egy ügyetlen, bár még oly számos családja legyen is, több részt vegyen a közös vagyomból, mint egy ügyes, de magányos ember?“ „Igenis segítni kell a szegény népen, de okosan, de úgy, hogy ez által sem annak, sem az egészsznek kárt ne okozzanak; munkát kell neki teremteni, de semmit ingyen adni nem szabad.“ (U. o.)

Litkein kívül eddig még csak egy fiatalabb kortársát, az 1825-ben született *Greguss Agostot* ismerem mint olyat, aki szarvasi evangélikus líceumi tanár korában, a forradalom küszöbén és az alatt kiadott több művében — különösen az „Edzdalek“ c., névtelenül megjelent verskötetében — szocialisztikus irányban értékesítette azt a hatást, amelyet Halléban az ifjú hegelianusok baloldali irányától kapott. A *Greguss* ekkori szocialista eszmemenete lényegileg azonos a németországi ú. n. „igazi szocialisták“-éval, akik közé egyideig Marx és Engels is tartoztak, hogy később aztán annál élesebb kritikával forduljanak szembe velük. Ez az „igazi szocialista“ irány bizonyos mértékben a hegeli baloldal, a francia utópisták és a Proudhon eszmevilágának vegyületeként tekinthető. Litkeire azonban sem ennek, sem a *Greguss* írásainak közvetlen hatását nem lehet megállapítani. Az viszont tagadhatatlan, hogy Litkei papi ember létére sem visszakozott soha oly mértékben a maga 47/48-i álláspontjától, mint az 1867 körül már teljesen konzervatív vizekre evezett *Greguss Agost*, aki ugyan nagytekintélyű egyetemi tanár korában is „sokat elmélkedik még a szabadságról és egyenlőségről, de csak azért, hogy érvényesülésük korlátait keresse“. (L. Czóbel Ernő dolgozatát: *Greguss és a 48-as forradalom. Szabadgondolat* 1913. V. ö. *Waldapfel József: Költők a forradalomban* c. már idézett tanulmányával és *Szigetvári Iván: Greguss Agost mint költő. Irodalomtörténet*, 1921.) — Itt említém meg, hogy a Litkeinél négy évvel idősebb *Könyves Tóth Mihály*, a nagy tanultságú és kiváló szónoki erejű debreceni református prédikátor — akit 48/49-i forradalmi és szabadságharcj tevékenysége miatt előbb halálra, majd 20 éves várfogságra ítélték s ebből hat évet Olmützben és Josefstadtban ki is töltött — önéletrajzi feljegyzéseiben (Magyar Bertalan közlése a debreceni Vasárnap c. folyóirat 1935—36. évi folyamaiban) elmondja, hogy már 48 előtt nagy lelkesedéssel olvasta nemcsak Lamartine-t és Victor Hugot, hanem Proudhon-t, Louis Blanc-t, Blanquit, Cabet Icariáját és Sue regényeit is, és ezek hatása alatt vált, úgy mond, „exaltálttá s entusiasztává“. *Irodalmilag azonban ez olvasmányainak hatása egyáltalán nem jelentkezett nála*. Legterjedelmesebb művében, a máig kéziratban maradt jofestadi emlékiratszerű feljegyzéseiben egyéb korszerű tárgyak között a demokráciáról is elmélkedik s azt mondja, hogy nagy államban kormányrendszerű a demokráciát el sem tudja képzelni. Azt, ami az északamerikai Unióban van, ő nem demokráciának, hanem „képviseleti kormányrendszernek s constitucionális államszervezetnek“ nevezi s azt mondja róla: „tudjuk, hogy Washington, és nem a nép teremtette“. Ehhez pedig hozzáteszi ezt a szükszavú, de fölötébb érdekes kijelentést, melyet tudtommal, sajnos, soha bővebben nem fejtett ki: „Igaz demokráciát csak a fourier-i falanszterekben lehet — szerintem — álmodni“. (Az eredeti kézirat a debrecen-városi református egyházmegye birtokában van.)

Litkei Péter a forradalom alatt és után

1. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap ugyanazon számában, amelyben az utolsó és legnevezetesebb buji levél megjelent. Litkei nagyon keményen megtámad egy nagyvagyonú és nagytekintélyű református „világi urat“,

Pálóczy Horváth Simont, azért, mert ez a nyirpazonyi kis egyházközséggel szemben nem teljesítette azt a patrónusi tartozását, amely őt egy gazdag Komjáthy-örökség révén terhelte, s ennek következtében a nyirpazonyi lelkész és tanító valósággal nyomorgott. A nagyúr a június 4-i számban felháborodva tiltakozik, fennhéjázó göggel igyekszik Litkeit meghazudtolni és sajtópörrel fenyegeti — ám a fiatal lelkész a július 6-i számban három rövid mondatban kijelenti, hogy nem von vissza semmit s a sajtópört vállalja.

A közbejött szabadságharci események miatt a pör minden valószínűség szerint elmaradt, legalább is nyomát nem találtam eddigelé. A kemény és harcias fiatal prédikátor csakhamar más alkalmat talált annak megbizonyítására, hogy eszméi mellett súlyos személyes kockázatot is kész vállalni: éppúgy, amint barátja, Tompa, a hadrakelt nemzetőrsereggel elment tábori lelkésznek. Nem tudni, meddig tartott, hol és miképpen folyt le ez a szolgálata, s egyébként sem rendelkezünk eddig adatokkal arról, hogy Litkei a 48/49-es események alatt az egyházban s a közéletben milyen magatartást tanúsított. Gondolkozását s az imént előadott esetet ismerve, bizvást fel lehet róla tenni, hogy adott esetben ő is ugyanúgy fellépett, legalább is fellépett volna népének jobb jövője érdekében, ahogyan testvérbátyja, József, aki 1849 újév napján Tiszabercezen, mint akkor még ottani lelképásztor, népgyűlést tartott, melyben elhatározta az ottani regálék⁴⁵ eltörlését és ez alkalommal fogalmazott egy erre vonatkozó folyamodványt is, amelyet nagyobbsummú bercei lakossal is aláíratott. E tettéért egy, a helyszínére rendelt törvényszék 1849 június 20-án, egyhónapi fogságra ítélte, amelyet fellebbezés folytán a „főtörvényszék” is helybenhagyott s az időközben Pátróhára átkerült Józsefnek az egyhavi fogságot 1851 február 3-tól március 3-ig ki is kellett töltenie.⁴⁶ Hogy

⁴⁵ Az ú. n. „*kiseb regálék*”: a nemesi jószágok tulajdonával összekötött haszonvételek, ú. m. italmérési, kocsmáltatási, húsmérési, malomtartási jog, vám- és révjog, vásárjog stb., akkor már nemcsak az 1848-as jobbágyfelszabeditás folytatásaként, hanem az általános gazdasági fejlődés által is bőven megokolt eltörléséről lehetett szó! — Emiatt, és hasonló, a parasztság helyzetét reálisan javítani kívánó egyéb jogosult követelések miatt a szabadságharci években máshol is voltak népförroingsók, amelyek ellen a magyar hatóságok, a nemesi birtokos osztály érdekeit védve a parasztsággal szemben, statáriálisan léptek fel: Orosházán, ahol a lakosság szintén „elkezdve a paptól [aki csak evangélikus pap lehetett]... mind lázító gondolkodású” volt, így került bitófára a „*históriás*” Oláh István 1848. december 17-én. L. *Ember Győző: „Oláh István kivégzése Orosházán 1848-ban”*. Századok 1949. 1—4. sz. 83. évf. L. 60. skk. II. Ugyanezen szerző „*Magyar paraszttorzalmak 1848-ban*” c. nagyobb tanulmányában (a „*Forradalom és szabadságharc 1848/49.*” c. kötetben és külön is, Bp. 1948. ill. 1949.) az egész ország területéről mutat ki ilyen mozgalmakat; érdekes, hogy éppen Szabolcsmegyéből *nem!* Az Ember adatai egyébként, mint művének címe is mutatja, mind 1848-ból valók, a mozgalmakról is, a megtorlásokról is. *Papok* több helyt, igaz, hogy leginkább nemzetiségi vidékeken, álltak e mozgalmak élére.

⁴⁶ Drevenyák Ferencnek, a nagykálló megyei törvényszék elnökének Szoboszlai Pap István püspökhöz 1851. február 24-én kelt átirata — a püspöknek az egyházmegye espereséhez küldött másolata szerint — szórol-szóra ezt mondja: „*Ezen tetteért 1849. évi június 20-án egy a helyszínére rendelt törvényszék által egy hónapi fogságra ítéltetett, mely ítéletet legközelebb a Főtörvényszék is helyben hagyván és foganatosítani rendelvén, ennek következtében nevezett Lelkész folyó hó 3-án berendeltetett, az ítélet előtte kihirdetvén, letartóztatott, Március 3-án szabadulandó.*” Mínt hogy a cári csapatok még június 30-ig is csak Miskolcig jutottak, a Tiszán Tiszafürednél július 25—26-án keltek át, július 30-án még Nyíregyházán Görgey parancsnokolt: itt „*a helyszínére rendelt törvényszék*”-en csak a magyar forradalmi kormány fennhatósága alatt működött rendkívüli bíróságot lehet érteni. Litkei Józsefet tehát a regáleügyben tanúsított népvédő magatartásáért forradalmi és császári bíróság — a közös polgári osztályvalapon — egyformán elmarasztalta. Aligha jószántából fellebbezte meg ügyét az utóbbihoz az előbbtől, valószínűleg kényszerítették rá, miután a zaklató hatóságnak nem volt elég az, hogy tiszabercei parókiaját felcsérélte közben a pátróhaival. De még örülhetett, hogy polgári törvényszék kezébe került az ügye, nem a

egy darabig Péter sem érezte magát Bujon valami nagy biztonságban, azt talán abból sejtethetjük, hogy 1851-ben ismét foglalkozott a Bujáról „jó móddal“ más ekklesiába „változás“ gondolatával,⁴⁷ de aztán elmaradt a dolog s többet nincs is róla szó Litkei élete végéig.

2. Az abszolutizmus és a provizórium alatt Litkei, mihelyt a viszonyok engedték, újra megszólalt az egyházi sajtóban. Utópikus szocialista gondolatára sem akkor, sem később nem tért — érthető okokból — vissza; csak két, nyomtatásban kiadott prédikációja közül az egyikben (amelyet nagy és előkelő, papokból és világi urakból álló egyházi gyülekezet előtt mondott el még 1859-ben, de csak 1871-ben kerülhetett sor a kiadására)⁴⁸ van némi halk és rokonszenves célzás a falanszter-gondolatra, amelynek mintájául az őskeresztényen szeretetkommunizmust állítja oda, persze így néven nem nevezve sem a falansztert, sem a kommunizmust, hanem azt fejtve, hogy a községek „mindegyike egyaránt egy okszerűleg szervezett hatalmas és tekintélyes testületté, egy érdeken egybeforrt s egymásért élő-haló boldog társasággá... szóval a családok családává“ kell, hogy „földicsöüljön“. De, ha kifejezetten szocialisztikus gondolatsorokat a nyilvánosság előtt nem hirdethetett is, haláláig egyike maradt egyháza akkor leghaladóbb szellemű lelkészeinek. Szabolcsban egyik vezetője volt az ellenállásnak az 1859-i „cs. kir. nyiltparancsal“, az ú. n. Pátenssel szemben, amely császári főegyházkezelő akart a magyarországi protestánsokra oktrojálni. De egyháza kerítésén belül is a legmerészebben haladó álláspontot képviselte: szélső balszárnyán foglalt helyet a dogmatikus és konfesszionális orthodoxiával szembenálló, akkor ú. n. „liberális teológiai“ irányzatnak, s ennek egyes eszméi érdekében — *így pl. a dogmákra tett lelkési eskü meg a felekezeti vallásoktatás eltörlése mellett* — ismételtlen is, nagy feltűnést és felháborodást keltve, fellépett. Ami azonban még legliberálisabb lelkésztársaitól is megkülönböztette és ez évtizedek folyamán jóformán egyedülálló alakká tette egyházában: az az a buzgóság volt, amelylyel faluja népének egészségügyét és művelődését karolta fel. A buji parasztság közt nemcsak népfőiskolaszerű munkát végez, hanem homoeopathikusan gyógyítja a négy vallásfelekezetbe tartozó lakosságot, s már 1860-tól kezdve haláláig krajcárónként gyűjtöget össze egy olyan alapot, amelynek célja egy Buj községben építendő, *teljesen vallásfelekezeti jelleg nélküli*, „ápoldával“ összekötött kórház felállítása s egy községi orvos és szülésznő díjazása lett volna. Ez a hatvanas évek falusi magyar közegészségügyében mondhatni példátlan elgondolás, sajnos, Litkeivel együtt halt meg, pedig már közel 6000 o. é. forintot sikerült a megvalósítására, a saját áldozatkészségét is bőven beleadvá, összegyűjtenie.⁴⁹

3. Az a meggyőződése, hogy az egyházban minden dogmánál, de minden dogmai és vallási reformnál is előbbrevaló a nép testi és szellemi fölemelése érdekében folytatott gyakorlati tevékenység: élete utolsó éveiben Litkeit jellemzőleg nem a konzervatív, hanem a haladó egyházi párttal sodorta ellen-

Haynauéba! Az iratok a középszabolcsi egyházmegye levéltárában. Az alábbival együtt idb. Porzsolc István esperes közlése.

⁴⁷ Az egyházmegyei „*canonica visitatio*“ jelentése a középszabolcsi egyházmegye levéltárában.

⁴⁸ „Az emberiség szellemének legmagasb fejlettségi foka s közelebbi legfőbb tendője“ címmel, Nyíregyháza 1871. Kis 8° 23 lap.

⁴⁹ A kórházi tervre vonatkozólag lásd a Litkei saját nyilatkozatát P.E.I.L. 1874. évf. a 739–740. hasábokon. 1878. május 24-én, tehát halála előtt egy hónappal kelt utolsó ismert kéziratában (amelyet Porzsolc István esperes volt szíves felkutatni) még jelentést tett a szabolcsmegyei közigazgatási bizottságnak az alap állásáról. — Egyéb, ebben az összefoglalásban csak érintett, de témánkkal közvetlen összefüggésben nem levő egyházi és más közéleti tevékenységeire vonatkozólag a P.E.I.L. 1858–1878. évi folyamában elég nagyszámú, ötle és másoktól eredő közlés található, amelyeket azonban itt helyszűke miatt még bibliográfikusan sem sorolhatok fel.

tétbe. Élénk részt vett ugyan az egyházi és a teológiai reform érdekében 1871-ben megalapított Magyarországi Protestáns Egyház, ⁵⁰ de csakhamar kitűnt, mennyire egyedül áll ama nézetével, hogy a nép és az egyház bajain pusztán elméleti teológiai reformmal és vallásújítással nem lehet segíteni. Az új egyház két vezére, Ballagi Mór és Kovács Albert, az előbbinek fiatal pesti teológiai tanártársa (1838—1904) s természetesen velük együtt az egyház tagjainak túlnyomó többsége is, épp ellenkező nézeten volt, s Litkeit elejétől fogva alkalmatlan különként kezelték. ⁵¹ De az is nemsokára kiderült, hogy *Litkei még elméleti, világnézeti téren is sokkal önállóbb és haladóbb a Protestáns Egyház általános irányvonalánál.* Az Egyház 1872. októberi közgyűlésén felolvasást tartott „*A hívők megtartásának s a nem hívők megnyerésének egyetlen módja*” ⁵² cím alatt. Ebben egyebek közt azt fejtegette, hogy az úgynevezett *nemhívőket* — akik csekély kivétellel *materialisták* — nem lehet a hit nevében csak úgy fölülről és lesújtólag kezelni. Mert hiszen miért is materialisták ezek? Emlékezzünk vissza az első buji levélre: „Azért, mert megvannak győződve róla, hogy érzékelhetetlen tárgyakkal foglalkozni s a világ nagy rejtélyeit azokból megfejteni akarni, míg az érzékelhető világ kéllőleg nem ismertetik, merőben alaptalan és háládatlan munka. Alaptalan, mert észszerűleg csak a könnyebbről lehet és kell emelkedni a nehezebbre, a láthatóról a láthatatlanra; és háládatlan, mert hány ezer éve foglalkoznak már a világ legtalentumosabb emberei a szellemvilág titkainak fűrkészésével, s van-e eddig kivíva csak egyetlen, minden kétségen felül álló tényleges eredmény? Nincs egy sem, még ama legelső kérdés sincs eddig teljesen tisztába hozva, hogy van-e az anyagtól különálló szellem — és hol állunk ama másodiktól, hogy ha van, mi az? ... Ezért foglalkoznak ők [a materialisták] az anyaggal, annak titkainak és törvényeinek fejtegetésével. *Nyújtsatok nekik baráti jobbot, a helyett, hogy őket elkárhozzátjátok, oh hitnek fölkenetei, hiszen ezek is papok, mint ti; a különbség köztetek csak az, hogy ők nem a hitnek, hanem a tudományak oltárán áldoznak. Várjatok csak egy kissé, mit teendének ők minden téren kutatás- és bűvárkodásaikkal: azt, hogy a természetet erősít és a test szerkezetét kiismerve, a kórok okait, óv. és gyógyászereit kifűrkészve, megszabadítandják a túlfeszített szellemieskedés által elkorcsosodott emberiiséget jólétének amaz egyik legirtózatosb és legdúlóbb ellenségétől, a betegségtől ...*”

A materialisták nem atheisták, fejtegeti tovább. Van istenük, mert van ideáljuk és van fogalmuk a világ főokáról; nem egyezik ugyan az ő istenfogalmuk a keresztény dogmával, de az nem baj, csak megnyugtasson és boldogítsa. Még imádkoznak is az ő istenükhöz — *munkával, kötelességteljesítéssel!* Az is igaz, hogy erkölcsiségük alapja, „*materiális elvökhöz híven*”, az önzés. De hiszen az önzés „*a természetnek legfőbb törvénye, melyre az egész világegyetem fennállása alapítva van*”. Csakhogy milyen a művelt ember önzése? Olyan, amely nem érezheti magát boldognak a család, a község, a haza, sőt az emberiség boldogsága nélkül. (Holbach!) Éppen ezért, közhasznú, „*humanisztikus*” intézmények fenntartásában *együtt is működhetnek a mate-*

⁵⁰ Ezeknek a mozgalmaknak kimerítő feldolgozása mindmáig hiányzik. Egy vagy más szempontból tájékoztatnak róluk főként a következő művek: *Révész Imre életrajza* tölem, Debrecen, 1926., *Zoványi Jenő: A tisztántúli református egyházkerület története*, Debrecen, 1939. *Márkus Jenő: A liberális szellem a református egyházban* (A magyar református liberális teológia), Pápa, 1939. *Koncz Sándor: Hit és Vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása*. Debrecen, 1942. Lásd *Biró Sándor: A szabadságharcotól az első világháborúig c. dolgozatát is „A magyar református egyház története” c. kiadványban, Budapest, 1949, főleg a 351—383. lapokon.*

⁵¹ L. „*A Magyarországi Protestáns Egyház Évkönyve*” I. 1871. c. kiadványban 30. és 53. skk. I.

⁵² L. *MPE. Évkönyve* II. Pest, 1872. 130—145. I. és különnyomatban is u. o. u. a.

rialisták a hívőkkel. Hiszen „a hatványozott tágkörű önzés minden érzelmi rajongás nélkül“ „eredményére nézve teljesen egy azon szeretettel, melyet ... az apostol így ajánl: „Ne szeressük egymást csak beszéddel és nyelvvel, hanem cselekedettel és valósággal.“ (János 1. levele 3, 18.) Nincs tehát hívő keresztyének és nemhívó világfiak közt oly kibékíthetetlen ellentét, mint talán gondolnók — a hívők továbbra is megtarthatók és a nemhívók megnyerhetők, ha a világ fölött immár trónjátvesztett hitet és reményt szabadon és érintetlenül hagyjuk ugyan, de csak úgy, mint „a kebel magánszentségeit“, elbocsátjuk őket a „magányélet békés nyugalmába“, s helyettük a *szeretetet emeljük trónra.*

Nem kell hosszabban bizonyíthatnunk, hogy ebben a gondolatmenetben a „Buji Levelek“ huszonöt évvel azelőtti szerzője egészben véve benne van: jóformán csak a szocializmusra, mint az emberiség küszöbön álló holnapjára hivatkozás hiányzik — 1872-ben még egy haladóbb szellemű magyar polgári környezetben is érthető ez! —, de egyébként Litkei ősz fejjel is *ugyanaz* a kiegyezései korszak álkonzolidációjában, mint aki és ami volt ifjan, a forradalom tavaszi reményei közt: olyan pap, aki elsősorban cselekedetekkel akar prédikálni, leszállva a népnymor és népbetegségek mélységeibe és aki, hogy ezt annál szabadabban tehesse, a teológiai keresztyénség *minden* formájával, a modernnel csak úgy, mint az orthodoxszal radikálisan felszámol (még ekkor is merészen visszhangozva sok mindent, amit nem is Herdertől, Fichtétől, Hegeltől, hanem Holbachtól tanult!), és aki nemcsak minden felekezeti keresztyéneknek, hanem világnézeti különbségekre tekintet nélkül hívőknek és hitetleneknek, idealistáknak és materialistáknak együttmunkálkodását is lehetségesnek tartja, sőt követeli az emberiség közjáváért.

Litkeinek ezt a felolvasását jóformán agyonhallgatták. Nyíltan nem támadták ugyan érte, de ettől fogva még jobban éreztették vele, hogy ő a Protestáns Egyházban tulajdonképpen idegen test. Két esztendővel később aztán nyíltan ki is tört vele szemben az addig csak lappangó idegesség: az 1874 októberi protestáns egyházi közgyűlésen — az utolsón, amelyen résztvett — hozzászólott egy felolvasáshoz, amely a független morál ellen hadakozott s a „valláserkölcsöt“ hirdette. Hozzászólását azzal a sajnálkozással kezdte, hogy a felolvasó protestáns létére sincs annyira liberális, mint a római katolikus pap és egyetemi teológiai tanár, *Hatala Péter*, aki nagy feltűnést keltett egyetemi rektori székfoglalójában nemrég nyíltan hirdette a morálnak a vallástól való függetlenségét.⁵³ *Teljes erejéből állítja ő, Litkei is, hogy az erkölcs lehet a vallástól függetlenné, sőt ez az a cél, amelynek elérésére az emberiségnek — a Protestáns Egyházban is — törekednie kell.* Ahogy a tudomány már emancipálódott a vallástól, emancipálódják a morál is: ne cselekedjük a jót és ne kerüljük a rosszat csak a parancsoló személyére, tekintélyére, hatalmára tekintettel, sem azokért az eredményekért, amelyek a jó vagy rossz cselekvésből kijönnek; hanem cselekedjük a *kötelességérzet* és a *jogérzet* iránti feltétlen hódolattal s engedelmességgel. A gyermekeket ne ijesztgessük a vallással, mint mumussal! Hány ember van, aki vallás nélkül a legnagyobb erkölcsi magaslatra emelkedett és emelkedik! Hány keresztyén ember tud ugyanide emelkedni? Elismerete ugyan, hogy a vallást lehet bizonyos értelemben az erkölcs „anyjának“ mondani és hogy lehetséges teológiai morál éppúgy, mint filozófiai — de minden szavából meglátszik, hogy az ő szíve az utóbbihoz húz, s egyedül maradván is

⁵³ *A morál viszonya a valláshoz*, Budapest, 1874. — Hatala ezt a beszédet 1872-ben, mint még a teológiai karból választott rektor tartotta, de — főként az infallibilitás-dogma hatása alatt — már ekkor meg volt belsőleg Rómával hasonolva. Csakhamar ki is lépett az egyházi rendből, unitáriussá lett és mint keleti nyelvész, 1873-ban áttért a filozófiai karra.

erősen érzi igazát.⁵⁴ A Holbach közel 40 évvel azelőtti lelkes tanulmányozója most sem tagadhatja meg tehát azt, amiért ifjúkorában lelkesedett. — Az egy-let titkára, Kovács Albert, akinek a felolvasó, Kovács Ödön nagyenyedi teológiai tanár éppen a testvéröccse volt, rögtön reflektált Litkeinek, mégpedig nagyon ingerülten. Egyenesen kimondta: „*ha lehet is becsületes ember vallás nélkül, én legalább nem hiszem*“. „Tudjuk — folytatta — hogy a világ színpadán három irány küzd most egymás ellen. Az egyik az egészséges protestantizmus, mely a hozzá hű népeket, a germán fajt nagygyá és hatalmassá tette. Ez nem tudja a vallási és onkolcsi életet különválasztani. E nézethez csatlakoztunk mi is s ezt egyleti alapszabályainkban is kifejeztük.“ Ezzel szemben áll két szélsőség, az egyik az ultramontanizmus, a másik pedig az, mely a katolikus népek közt fejlődött ki a vallásos dogmák és az élet közt támadt roppant meghasonlásból s amelynek képviselőit „legfelül pozitivistáknak, független morálosoknak, legalól pedig *petróleumosoknak* hívják.“ „Úgy képzelem őket, mint a megszökött rabszolgákat, kik felszabadulva érezvén karjaikat, féktelenkednek régi urok ellen!“ Úgy látszik, fejezte be, ez iránynak a híve Litkei is, és ezért nem akarta visszatartás nélkül hagyni szavait, bár tüzetes cáfolásukkal nem akarja megsérteni a közgyűlés jelenlévő tagjait, hiszen úgy is tudja, hogy senki sincs a felszólalóval egy nézeten; Litkeit szintén nem akarja megingatni véleményében, „legyen vele boldog és mindenek fölött liberális.“⁵⁵

Erre a ledorongolásra, amely amilyen határtalan elbizakodottságra, éppoly határtalan, germánimádó burzsoá-szellemre és szocializmusgyűlöletre mutat, Litkei nem tartotta szükségesnek megfelelően visszavágni, annál kevésbbé, mert bizonyos reparációt már ott a gyűlésen s később mégis csak kapott, a két Kovácstól is, másoktól is. Csak egy nagyon nyugodt, nemes-hangú irodalmi fejtegetésben — az utolsóban, amelyet ismerünk tőle — ismételte meg és fejtette ki valamivel bővebben az Egyletben tartott felszólalását (amelyet csak ebből a fentebb idézett cikkéből ismerünk részletesen, az 1874-i egyleti évkönyv csak tendenciózus kivonatolásban adta, ami ellen Litkei hiába tiltakozott).

Szépen jellemző az egykori utópistára, hogy a „petróleumosok“-kal, tehát az 1871-i párizsi Kommün hőseivel való egysorba állítást sem ebben az utolsó cikkében, sem egyebütt nem igyekezett magától elhárítani. Ez természetesen még csak fokozta elszigeteltségét a reformpárton belül is. Hiszen ott teljesen ugyanaz a burzsoá elfogultság uralkodott, amely a reformellenes orthodox pártban: szocializmustól, kommunizmustól mindkét oldalon egyformán borzadtak s a független morált jellegzetes burzsoá korlátoltsággal szocialista elvnek képzelték⁵⁶ — mintha a polgári filozófia és szabadgondolkodás elméletibb és népszerűbb alakjai nem ugyanezt az elvet vallották és követték volna már akkor vagy két századév óta!

Litkei ettől fogva haláláig (1878 június 21) minden tágabb közéleti szerepléstől visszavonult. Ez azért volt a köz szempontjából tragikus, mert a dzsentri-kultusszal egybekötött burzsoászellem az ilyen magános kiáltók elnémulása után még jobban elhatalmasodott a magyar protestantizmuson, amelyben a Litkeiéhez hasonló bátor hangok a szocializmus iránti nagyobb

⁵⁴ Lásd Litkeinek erről a felszólalásáról beszámoló saját cikkét a debreceni *Evangéliomi Protestáns Lap* 1875. október 8-i számában.

⁵⁵ L. MPE. Évkönyve III. Budapest, 1874.

⁵⁶ Evvel is beigazolódt az vallási kérdés marxista clemzésében Engelsnek az a fényes meglátása, hogy az európai burzsoázia a vallási közönnyel és szabadszellemeződéssel csak addig játszik, amíg észre nem veszi, hogy „a nép számára meg kell tartani a vallást“. L. *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*, Marx—Engels: Vál. Műv. II. 109. l. és: *Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása*. U. o. 395. l.

megértés és a szegényparasztság sorsa iránti komolyabb felelősség érdekében csaknem az első világháború küszöbéig vártak magukra, s még akkor is csak nagyon elszigetelten, roppant csekély megértést, de annál több szenvedélyes ellenszenvet támasztva kezdettek megszólalni.⁵⁷

RÉVÉSZ IMRE

⁵⁷ Ez a tanulmány már ki volt szedve, amikor a *Református Egyház* c. folyóirat 1951. június 15-i számában *Tóth Endre* „Lelkipásztoraink és igehirdetésünk száz évvel ezelőtt” c. tanulmányában bőséges szemelvényeket közölt egyebek közt a Könyves Tóth Mihály fentebb említett kéziratos josefstadti emlékiratából is, és ezek közül a következőt, tárgyunkra tartozván, teljes szövegében itt is be kell mutatnunk: „A francia socialis philosophiát különösen buji lelkész Tóth Péter tanulmányozta nagyobb gondnal s kezdte azt a protestáns theológiával összevegyíteni. Írt e tárgyban ‚Világ-vallás’ cím alatt a Prot. Egyh. s Isk. Lapba több értekezéseket s prédikációi is ily szelleműek valának. E férfiú a német főiskolákban tanulás helyett a francia protestánsok egyházi életének megismerését tűzte maga elibe célul s Párisban egész félévét töltvén, ez idő alatt beszívta a socialis philosophia tanait. Másik félévét a franciaországi protestánsok közötti utazással töltötte. — Több, — socialis philosophiai vegyítéssel feleresztett, prédikációs könyveket szedett össze s egészen új theologiai rendszert, — mely a Pierre Leroux ‚L’Humanité’ című könyvének tartalmán alapult, — kezdett terjeszteni azon lelkészek között, kik hatásának körébe estek. Testvére, Tóth József segéd társává lön. E két férfi az egész felsőszabolcsi egyházvidék előtt tekintélyre vergődött elannyira, hogy az egyházkerületi közgyűlésekre a vidék érdekeinek képviselőiül küldettek 1845—1849-ig több ízben. Az országos események háttérbe szorították theologiai tervöket, — ők is a polgári ügyekkel foglalkoztak.” — Ezt a feljegyzést annak idején én is olvastam ugyan, de fenti dolgozatomban azért nem tartottam szükségesnek külön foglalkozni vele, mert — amint dolgozatomban figyelmes olvasói maguktól is megállapíthatják — tele van pontatlanságokkal, amelyek elegendő magyarázatukat lelik abban a körülményben, hogy K. T. M. ezeket a visszaemlékezéseit a várfogságban, 1855 körül írta, amikor már nem idezhette fől emlékezetében pontosan a két Litkeinek forradalom előtti és alatti dolgait, annál kevésbbé, mert eddigi tudomásom szerint sem fogsága előtt, sem az után nem volt velük semmi különösebb személyes kapcsolata. Innen van, hogy sem a Litkei Péter cikksorozatának címét nem adja helyesen, sem külföldi tartózkodásának tartamáról nincsen jól értesülve. Litkei Péter az eddigi ismert nyomtatott vagy kéziratban maradt írásaiban semmi legkisebb jelét sem adja a francia protestánsok iránti érdeklődésének, s *Leroux*-nak (1798—1871) ennek az egyideig saint-simonista, majd önálló, de igen zavaros utakra tért, pantheista-buddhista alapon bölcselkedő elméleti szocialistának és a K. T. M.-től említett főművének még a nevét, ill. a címét sem emlegeti soha, annál kevésbbé annak sajátos gondolatait. Hasonlóan nem emlékezik jól K. T. M. a két Litkei egyházközéleti szereplésére sem, amit itt nincs terünk bővebben kifejteni. Mindezt, miután közben a fentidézett emlékirat-részlet napvilágot látott, félreértések és téves következtetések megelőzésére kívántam itt leszögezni.

A XVII—XVIII. SZÁZADI OROSZORSZÁGI PARASZTHÁBORUK TÖRTÉNETÍRÁSÁNAK FŐBB KÉRDÉSEI

Sztálin elvtárs Emil Ludwig német íróval folytatott beszélgetésében mondta, hogy „... mi bolsevikok mindig érdeklődtünk olyan történeti személyek iránt, mint Bolotnyikov, Razin, Pugacsov stb. Ezeknek az embereknek a fellépésében mi az elnyomott osztályok ösztönös felháborodásának, a parasztság feudális elnyomás elleni ösztönös felkelésének visszatükröződését láttuk. Mi mindig érdeklődéssel tanulmányoztuk a parasztság e felkelései első kísérleteinek történetét.” A bolsevik párt vezetési, Lenin és Sztálin rámutatnak arra, hogy a parasztháborúknak Oroszország történetében nagy történeti és haladó jelentőségük van.

Sztálin elvtárs a szovjet történettudomány céljainak és feladatainak megvilágítása alkalmával rámutatott arra, hogy „a történettudomány, ha valóban tudomány akar lenni, nem vezetheti vissza többé a társadalmi fejlődés történetét a királyok és hadvezérek, az országok „meghódítóinak” és „leigázóinak” tetteire, hanem elsősorban az anyagi javak termelőinek történetével, a népek történetével kell foglalkoznia.”¹

Úgy gondolom, hogy Sztálin elvtárs útmutatásának vezérfonalul kell szolgálnia minden egyes történész számára oktatási és tudományos munkájában.

A parasztság története, a kizsákmányolás és az elnyomás elleni sokévszázados harca az orosz történészek, írók, jogászok stb. sok nemzedékét érdekelte, de e nehéz és fontos téma igazi tanulmányozása csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után kezdődhetett meg.

A régi nemesi és burzsoá történetírás, amely nem vett tudomást a néptömegek döntő jelentőségéről a történeti folyamat fejlődésében, helytelenül, idealista módon magyarázta az oroszországi jobbágyság keletkezését, az orosz állam lényegét a feudális jobbágytartó korszakban és a parasztfelkelések és mozgalmak osztálytartalmát.

A Volga—Oka-vidék lakosságának túlnyomó többsége, tehát annak a területnek a lakossága, amelyen az orosz nemzeti állam kialakult, régtől fogva mezőgazdasággal foglalkozott. E lakosság az anyagi javak fő termelőinek két csoportjára oszlott: állami földeken (csernosznie ljugyi) és az egyházi és világi feudális urak birtokain élő földművelőkre.

Az állami földeken élő parasztok a XVI. században így beszéltek: „Ez a föld a nagy uralkodóé és a mi birtokunk”. „Birtok” alatt a föld használatát értették. Így tehát az állami birtokokon élő parasztság az általa megművelt földet sajátjának tekintette amíg megművelte, adót fizetett utána és különféle szolgáltatásokat teljesített a fejedelem javára.

A többi parasztok a nagy, közép- és kisbirtokosok, bojárrok, kolostorok, „bojárriak” és nemesek földjein éltek. Ezek a parasztok, vagy mint akkor nevezték őket „emberek, árvák, keresztények”, akik a földesurak földjein vagy pedig az állami birtokokon éltek, szabadok voltak. Szabadon távozhattak az egyik feudális úrtól a másikhoz, betartva a „felmondással” kapcsolatban kialakult rendet.

¹ A SzK(b)P története. Szikra, 1949. 130.

A parasztfelmondása „nyár és ős között“, vagyis távozás az egyik feudális úrtól a másikhoz a legnagyobb dologidőben, a földbirtokosokat kedvezőtlen helyzetbe hozta, mivel megfosztotta őket a szükséges munkaerőtől. Így azután az urak arra törekedtek, hogy a parasztok „felmondását“ a téli időszakra korlátozzák, amikor befejeződtek a mezei munkák.

Ez jut kifejezésre a pszkovi statutumban, amelyben a felmondást a Fülöp-nappal (nov. 14.) kezdődő és karácsonyig tartó bójtra korlátozzák, míg III. Iván és IV. Iván 1497., illetve 1550. évi törvényei a felmondást György napjára (nov. 26.) szorítják.

A parasztoknak egyik birtokostól a másik birtokoshoz való távozásakor sok vita és súrlódás keletkezett köztük és a földbirtokosok között. Az uralkodó feudális osztály számára e viszony szabályozása feltétlenül szükségessé vált.

III. Iván törvénykönyve nemcsak hogy egy időszakot állapított meg a távozásra György napján, hanem még 50 kopektól 1 rubelig terjedő portális adót is, attól függően, hogy a parasztfelmondója „erdőben“ vagy „mezőn“ feküdt. A portális adót teljes mértékig behajtották akkor, ha a parasztfelmondója négy évet eltöltött. Más esetekben a portális adó mértéke arányosan csökkent, vagy pedig a parasztfelmondója „sztarozsileccé“ vált, amennyiben egy helyen tíz vagy több évet töltött.

V. O. Kljucsevszkij szerint az a parasztfelmondója számított „sztarozsilecnek“, aki tíz évet töltött egy helyen. A „sztarozsilec“ intézménynek ez a magyarázata egyoldalú és helytelen, éppen úgy, mint a Kljucsevszkij által „az oroszországi jobbágyság keletkezéséről“ felállított elmélet. Véleménye szerint ugyanis a jobbágyság már korábban létezett, mielőtt kiterjesztették volna azt a parasztságra. A holopok lettek volna az első jobbágyok.

A parasztnak a földbirtokostól való jobbágysági függése úgy keletkezett, hogy a szabad parasztfelmondója földesúrtól való gazdasági függése következtében lassanként jobbággyá vált. Kljucsevszkij szembenállt azzal a burzsoá historikusok között elterjedt véleménnyel, amely szerint a jobbágyság „belső jogi kapcsolatban állt a parasztfelmondója földhözkötésével, vagyis a földbirtokos személyéhez való lekötés törvényszerű feltétele a földhözkötésnek és a kettő kölcsönhatásának eredménye a jobbágyság.“ Kljucsevszkij véleménye szerint a jobbágyság megszilárdulásánál a föld nem a jogi elem szerepét játssza, hanem a gazdasági szükségszerűségét. Véleménye szerint a jobbágyság a holop-viszony elemeinek új szintézise, a mezőgazdasági lakosság gazdasági és jogi helyzetéhez idomítva. A szabad szántóvetőknek, amilyenek Kljucsevszkij véleménye szerint a parasztfelmondók a XVI. században voltak, a földesurakhoz való viszonyát külön szerződések határozták meg. A földbirtokosokkal fennálló meg nem fizetett adósság vitte odáig a parasztfelmondókat, hogy nem tudták igénybevenni távozási jogukat és a XVI. század második felében „a parasztfelmondók távozási joga minden közvetlen vagy közvetett törvényhozási felszámolás nélkül magától elhal“.²

Kljucsevszkijnél tehát az állam osztályok feletti szerepet játsszik és arra hivatott, hogy a különféle osztályok közötti viszonyt szabályozza.

Ezt az elméletet Gyakonov és Miljukov fejlesztették tovább munkáikban. Az oroszországi jobbágyság keletkezése általában és a „sztarozsilecek“ intézményének keletkezése különösen, helyes magyarázatot B. D. Grekov munkájában kap. Grekov a „sztarozsilec“ intézmény megjelenését a XVI. század végére teszi és azt nem a földbirtokosnál eltöltött idővel, hanem a földesúr, a „sztarozsilec“ és az állam közötti viszony jellegével magyarázza. B. D. Grekov nézete szerint a „sztarozsilec“ feudális függésben élő, adózó parasztfelmondó.³

² V. O. Kljucsevszkij: Az oroszországi jobbágyság keletkezése. 265.

³ B. D. Grekov, Parasztság a régi Oroszországban. Moszkva, 1946. 641.

A parasztek „felmondás“ nélküli szökése volt a feudális urak elleni osztályharc egyik formája. Ez erősen érintette ezek érdekeit és arra készítette őket, hogy intézkedéseket foganatosítsanak a parasztek régi helyükön való visszatartására, biztosítva maguknak így a szükséges munkaerőt. A XV. század közepén a Troicci és Uglicsi kolostorok III. Vaszilij nagyfejedelemtől olyan okleveleket (1455 és 1462) kaptak, amelyek megtiltották a kolostor parasztjainak távozását. A birtokosoktól „felmondás“ nélkül távozó parasztokat szökevényeknek nyilvánították és vissza kellett térniök régi helyükre.

A szökött parasztoakra vonatkozó ügyek szaporodása, valamint a szökevény probléma megoldásának nehézségei arra készítették a kormányt, hogy határozott intézkedéseket foganatosítson.

A György-napi szabad távozás felszámolásának kezdetét a IV. Iván által behozott „tiltott évek“, majd utódja, Fjodor Ivanovics cár által elrendelt általános összeírás (1592—1593), továbbá az 1597 nov. 24-én a szökevények keresésére engedélyezett öt éves időszak jelentette. Az 1592—1593-ban több kerületben elkészített összeírások voltak hivatva megkönnyíteni a feudális urak számára a szökött parasztokkal kapcsolatos vitás ügyek elintézését.

A kormány által foganatosított intézkedések azonban nem tudták teljesen megoldani a szökött parasztek felkutatásának kérdését. A nagybirtokosoknak mindig voltak lehetőségei a szökött parasztek elrejtésére saját birtokaikon. A közép- és kismemesség, amely érdekelt volt a birtokai számára szükséges munkaerő megtartásában, nem tudott kibékülni ezzel a helyzettel.

Az árugazdaság és a pénzviszonyok fejlődése, valamint az orosz nemzeti állam kialakulása igen nagy hatással volt az orosz parasztság sorsára. A XVI. században az ipar fejlődése és a városi lakosság megnövekedése megnövelte a gabonára és más mezőgazdasági termékekre irányuló keresletet, a nyugateurópai kapitalista viszonyok kifejlődése pedig elősegítette a külkereskedelem kiszélesedését. A nyugateurópai piac nemcsak prémek, hanem mezőgazdasági termények iránt is érdeklődött. Ugyanakkor a feudális gazdálkodás nem zárkozhatott be az örökirtokok és hűbértokok keretei közé, hanem kénytelen volt igénybevenni a piacot azokkal az árukkal kapcsolatban, amelyeket a zárt természeti gazdálkodás alapuló földbirtokok nem állítottak elő.

A pénzszükséglet arra kényszerítette a feudális urakat, hogy pénzforrások után nézzenek. Így átszervezték gazdaságukat abból a célból, hogy az ne csak saját szükségleteik kielégítésére, hanem eladás céljaira is termeljen. Míg korábban az egyházi és világi feudális urak majdnem egész földjüket odaadták a parasztoznak, akik szolgáltatásaikat főleg terményjáradékban teljesítették és a földesurak csupán kisebb földdarabokat műveltettek meg holtpajuk segítségével, addig most az úr kezelésében lévő föld lényegesen megnövekedett. A feudális gazdaság keretei kiterjednek és a földművelés céljaira a feudális urak egyre szélesebb körben kezdek alkalmazni a függőségben lévő parasztek munkáját. Így a XVI. században kifejlődött a robot-gazdálkodás.

Az árugazdálkodás és a pénzviszonyok kifejlődése tehát magával hozta a robot megjelenését, az orosz nemzeti állam kialakulása pedig létrehozta a földművelés hűbértokok-rendszerét (pomjesztynaja szisztyema). Mindkettő nagy jelentőségű volt a parasztek leigázása szempontjából.

Fjodor Ivanovics cár 1598-ban bekövetkezett halála után Borisz Godunov Rettegett Iván politikáját folytatta és a kis- és közép feudális nemesség érdekei védelmének útjára lépett. Az 1601—1602. évi ukázok megtiltották az összes földbirtokosoknak, hogy elvigyék parasztjaikat a moszkvai kerületből, más kerületekben pedig a parasztek elvitelét csak kis vidéki nemeseknek és bojáriaknak engedélyezték, de azt is csak két parasztkaput erejéig.

Borisz Godunov rendeletei, amelyek a György-napi távozást meghagyták, de korlátozták a parasztek elszállításának jogát, nem jelentettek lényeges előnyt a kis- és középirtokosoknak, mivel nem korlátozták a nagy feudális birtokosok jogait.

A feudális majorsági gazdálkodás kifejlődésével és a parasztek földhöz-kötésével kapcsolatban kiélesedett az osztályharc és nagy változások mentek végbe az állami és magánbirtokosok parasztjainak, valamint a holopoknak az életében. E kor forrásai a teljes holopok mellett nagyszámú olyan holopról is beszélnek, akik szabad emberekből adósság következtében válnak holopokká. Az adóviszonyba kerülő szabad emberek személyi függésbe kerülnek a hitelezővel. Az így keletkező holop-viszony időhöz kötött volt, azaz nem volt teljes.

A XVI. században a magánbirtokosok gazdaságaiban a holopok nagy szerepet játszottak és a földesúri kezelésben lévő föld munkaerejének jelentős részét szolgáltatták. Ezek voltak a „sztradnyikok“.

A XVI. század végén a századforduló hosszú háborúskodása következtében a jobbágyi kizsákmányolás fokozódásával együtt kiélesedik az osztályharc, tönkremegy a falusi és városi lakosság és sok ember akad, akinek nincs mit ennie, nincs hol élnie. Ezeknek az embereknek a számára az adósság révén létrejövő holop-viszony az egyetlen eszköz az éhhalál elkerülésére.

Az országban nőtt az elégedetlenség és ez a XVII. század elején jelentősen fokozódott. Ezt az elégedetlenséget még jobban elmélyítette az a hároméves éhínség, amely az egész Moszkvai állam területére kiterjedt 1601—1603-ban, a Bolotnyikov vezetése alatt álló parasztháborút közvetlenül megelőzően.

Az orosz állam XVI. századi gazdasági és politikai fejlődésének sajátosságai tehát: a feudális birtokok növekedése, a parasztföldek elfoglalása a feudális urak által, továbbá a feudális jobbágyelnyomás és a parasztek jobbágyi függésének megerősödése a XVII. század fordulóján, valamint az összorosz piac kialakulásának kezdete a XVII. század elején. Mindez országos, határozott antif feudális jelleggel bíró parasztháborúhoz vezetett.

A lengyel foglalók ellen 1606. május 17-én kitört moszkvai felkelés és az Al-Dimitrij meggyilkolása után a bojárok Vaszilij Sujszkijt kiáltották ki cárrá. A bojár-cár trónraemelésére az ország a népi mozgalmak és felkelések újabb hatalmas hullámával válaszolt. Zavarok törtek ki Moszkvában, a szeverszki Ukrajna városaiban, továbbá északkeleten a cseremiszek és votjákok között, valamint délen, Asztrahányban, Tyerszkben, nyugaton a novgorodi, pszkovi és tveri területeken, stb. Az egész országban népi mozgalmak és felkelések törtek ki, de ezek nem alkottak egy általános felkelést. Egy sor helyi jellegű mozgalomról volt szó, amelyek hol összeolvadtak, hol egymástól függetlenül fejlődtek ki. Egyes területeken a felkelés éppencsak hogy megkezdődött, amikor másutt már végetért. Így aztán a felkelők ritkán támogatták egymást.

A felkelés főfészke a szeverszki Ukrajnában volt. A felkelés élén Tyeljatjev-szkij herceg jobbágya, Ivan Iszajevics Bolotnyikov állt, aki urától a Don mellékére szökött. Ott a krími tatárok elfogták és eladták a törököknek. Bolotnyikov a török fogságból Itáliába szökött, ahonnan Magyarországon és Lengyelországon keresztül 1606-ban a szeverszki Ukrajnába érkezett, ahol javában folyt a népi felkelés. Bolotnyikov csatlakozott a népi felkelőkhöz és rövidesen vezetőjük lett. A felkelők alapvető tömegét a parasztek és a holopok adták, akikhez csatlakoztak a kozákok, valamint a városi lakosság és a határvárosok lövészeinek (sztrelec) egy része.

A felkelők Bolotnyikov vezetése alatt Putyivljból Moszkva felé tartottak. Az Oka folyó környékén csatlakoztak hozzájuk a Vaszilij Sujszkij politikájával elégedetlen földbirtokosok csapatai: a rjazani birtokosok Grigorij Szumbulov és Prokopij Ljapunov vezetésére alatt, valamint a tulai és venevi földbirtokosok Isztoma Poskov vezetésére alatt. Ezeknek a nemeseknek a felkeléshez való csatlakozása negatív szerepet játszott Bolotnyikovnak Vaszilij Sujszkij serege elleni harcában.

1606 októberében Bolotnyikov Moszkvához érkezett és tábornokként ült Kolomszkoje faluban. A felkelőknek nem volt elegendő erejük arra, hogy körülvegyék és elfoglalják Moszkvát. Vaszilij Sujszkij serege nőtt és erősödött a nemesség csapataival. Bolotnyikov felhívásaiban, „csalogató leveleiben“ felszólította a parasztekot és holopokat, hogy keljenek fel uraik ellen. Ez a felhívás meleg fogadtatásra talált az elnyomott nép között. A holopok és parasztek rátámadtak uraikra, felgyújtották és elpusztították udvarházaikat.

Moszkva falai alatt a felkelők táborában levő nemesek megértették, hogy a parasztek és holopok sokkal veszélyesebb ellenfelek számukra, mint Vaszilij Sujszkij bojár-cár uralma. Osztályérdekeik tudatára ébredve átálltak Vaszilij Sujszkij oldalára. Ez megkönnyítette a cári seregeknek a felkelők feletti győzelmét Moszkva falainál. A cári vajdák szétverték Bolotnyikov csapatait, sok foglyot ejtettek és kegyetlen bosszút álltak rajtuk. Vaszilij Sujszkij hatalmas sereget küldött Kalugába és ostrom alá vette a várost. Az ostrom négy hónapig tartott. Az ostromlottak, bár kevesebben voltak, sikeresen védték a várost és részleges kirohanásokkal jelentős veszteségeket okoztak a cári seregeknek. A cári vajdák feloldották az ostromgyűrűt Kaluga körül. Bolotnyikov Tulába vonult, ahol egyesült az Al-Péter kozák csapataival. Ez utóbbi Fjodor Ivanovics cár fiának adta ki magát, jöllehet e cárnak Péter nevű fia nem volt. Hogy a nemeseket a maga pártjára vonja, Vaszilij Sujszkij cár 1607 márciusában kiadott egy ukázt, amely a földbirtokosoknak lehetővé tette a szökött parasztek felkutatását a szökéstől számított 15 év folyamán. 1607 nyarán Vaszilij Sujszkij nagy sereget gyűjtött és ostrom alá vette a Bolotnyikov által elfoglalt Tulát. Az ostromlottak több hónapon át kitartóan védték a várost. Vajdái tanácsára Vaszilij Sujszkij gátat emeltetett az Upa folyón, hogy vízzel árasssa el a várost. A gát elkészült és a víz behatolt a városba, elöntötte a puszkaporos vermet és tönkretette az élelmiszerkészletek nagy részét is. A felkelőknek nem volt erejük és nem voltak eszközeik a további harchoz és így 1607 októberében megadták magukat. Vaszilij Sujszkij cár kegyetlen bosszút állt a foglyokon. Sokat közülük vízbefojtottak, sokat börtönbe zártak. Az Al-Pétert felakasztották, Bolotnyikovot megvakították, északra küldték és végül megfojtották.

A Bolotnyikov-felkelés megmutatta az összes sajátságokat, amelyek jellemzők a parasztháborúkra, a feudális-jobbágytartó korszakra. A felkelés szervezetlen volt, a felkelők rosszul voltak felfegyverezve, és nem volt közös hadviselési tervük. De ki kell emelnünk Bolotnyikov kiváló képességeit, amelyekkel sikerült egy időre összeforrasztania a felkelők társadalmi tekintetben tarka tömegét és a feudális-jobbágytartó elnyomás elleni harcba vinni őket.

A kortársak, akik nem értették ennek a háborúnak osztályjellegét, „nagy moszkvai pusztulásnak“, a nemesi és burzsoá történészek pedig „Zavaros időknek“ nevezték. Taticsev, Scserbatov, Karamzin, Szolovjov, Koszto-marov, Kljucsevszkij, Platonov és a többi történész osztálykorlátjainál fogva nem tudta helyesen megoldani a parasztháborúk problémáját és így a Bolotnyikov-felkelés kérdését sem.

Karamzin, a XIX. század fordulójának nagy nemesi történésze, munkáiban azt mondja, hogy az önkényuralom az orosz állam alapja, ez határozza meg erejét és hatalmát. A „Zavaros idők“ oka abban rejlik, hogy Fjodor Ivanovics cárnak 1598-ban bekövetkezett halálával kihalt a Rurik-család.

A XVII. század elején lejátszódó parasztháborúnak ez a primitív és tudománytalan magyarázata nem tudta kielégíteni a burzsoá történetírás tekintélyes képviselőit.

Sz. M. Szolovjov szerint a „Zavaros idők“ fő oka nem a Rurik-család kihalása, hanem a zemcsinák, a köznemesek és bojárok harca a kozákokkal. A zemcsinák az állami rend képviselői, míg az utóbbiak, a kozákok az anarchia képviselői voltak. A kozákok az államot tönkretették, míg a zemcsinák, a nemesség azt megteremtette és berendezte. Ez a lényege Sz. M. Szolovjov értékelésének a XVII. század eleji parasztháborúval kapcsolatban. A „Zavaros idők“ — mondja — az állami rend győzelmével végződtek.

Ez a nézet, amely teljesen nélkülözi az osztályszempontokat a Bolotnyikov-féle parasztháború okainak és jellegének magyarázatánál, visszhangra talál V. O. Kljucsevszkijnél is. Kljucsevszkij lényegében Szolovjov nyomán haladva, bonyolultabb úton jut el a „Zavaros idők“ magyarázatához, amennyiben egész részletesen beszél a küzdelem társadalmi jellegéről. De Kljucsevszkijt olvasva a történész hiába keresi az osztályszempontok alkalmazását a jelenség magyarázatánál, azzal a társadalmi harccal kapcsolatban, amelyről beszél.

Kljucsevszkij szerint a „Zavaros időkben“ az orosz társadalom valamennyi rétege résztvevett. A harc a bojár csoportosulások közti harccal és „intrikákkal“ kezdődött és gyorsan társadalmi jellegűvé vált.

Bár Kljucsevszkij elismeri a „Zavaros idők“ társadalmi jellegét, idealista, eklektikus marad. Nem tudta megmagyarázni ennek a harcnak az alapvető okait, nem tudta felfedni osztályjellegét, pedig az világosan és határozottan megmutatkozott a XVI. század második felében az orosz állam történetében, a feudális jobbágyelnyomás erősödésében és az osztályharc kiélesedésében.

Kljucsevszkij, aki látja a néptömegek részvételét a harcban, nem mutatja be a legfontosabbat, e harcnak antifeudális, jobbágyrendszer-ellenes lényegét, hanem Szolovjovot követve az „osztályfeletti“ állam álláspontjára helyezkedik és kijelenti, hogy a társadalom alsóbb rétegeiben, a népben nem volt meg a hajlam az állami rend iránt. Így tehát a néptömegek harcának határozottan kifejezésre jutó antifeudális osztályjellegét felcseréli a társadalom alsóbb rétegeinek az „állami rend“ elleni oktalan, anarchikus és ösztönös fellépésével, a lázadással és így ferdíti el a történelmet, meghamisítja ennek a harcnak igazi osztályértelmét.

A „Zavaros idők“ -kel foglalkozó burzsoá történészek között jelentős helyet foglal el Platonov. „A XVI—XVII. századi zavaros idők történetének vázlatja a Moszkvai államban“ c. érdekes, világosan beszélő tényanyaggal teli művében igen nagy figyelmet szentel az egyes események leírásának, amelyek az osztályharc fejlődését mutatják e korban, de az események magyarázatánál hiányzik az osztály-irányzatosság.

A Bolotnyikov-felkelést vizsgálva, Platonov tulment Szolovjovon és Kljucsevszkijen ennek a történeti eseménynek az értékelésében. Véleménye szerint ez a felkelés nem csupán a Vaszilij Sjuszkij kormánya által képviselt állami rend ellen irányult, hanem a társadalmi forradalom céljait is követte. Platonov elkerülte az „osztályharc“ kifejezés használatát és azt „társadalmi harc“ szavakkal helyettesítette.

Platonov a harc „társadalmi“ jellegét határozottabban és élesebben domborította ki, mint Kljucsevszkij, de nem tudott túlmenni a burzsoá történetírás keretein és nem tudta elismerni, hogy a XVII. század elején lejátszódó parasztháború, a „Zavaros idők“ mozgató ereje az ösztönös antifeudális osztályharc volt, amely azonban nem vezethetett a „társadalmi fordulathoz“, mivel Oroszországban ebben az időben nem volt olyan osztály, amely megdönthette volna a feudalizmust és új társadalmi rendet teremthetett volna.

A nemesi és a burzsoá történetírás hol lebecsülte a lengyel-svéd intervenció jelentőségét és hatását a XVII. század eleji parasztháború fejlődésére, hol pedig eltúlozta annak jelentőségét.

Kosztomarov, a liberális burzsoá történész a „Zavaros idők“ fő okát nem a Moszkvai állam gazdasági és politikai fejlődése sajátságaival, hanem Lengyelország politikájával magyarázza ebben az időben.

A többi nemesi és burzsoá történész nézeteit és véleményét mellőzve, a XVII. századeleji parasztháborúval kapcsolatban még csak M. N. Pokrovszkijnak, illetőleg iskolájának e kérdéssel kapcsolatos hibás nézeteivel kell foglalkozni.

Mach és Bogdanov idealista filozófiájának hatása alatt Pokrovszkij nem tudta az első orosz parasztháború lényegének helyes marxista-leninista szemléletű elemzését adni és nem tudta értékelni vezetőjének, Bolotnyikovnak szerepét sem.

M. N. Pokrovszkij, bár bírálta a nemesi és burzsoá történetírás szűk látókörét és korlátozottságát a „Zavaros idők“ magyarázatában és értékelésében, s bár helyesen jegyezte meg, hogy annak igazi tartalma az osztályok harca, de nem tudott igazi marxi-lenini álláspontra helyezkedni.

A Pokrovszkij által alkotott séma elleplez és meghamisít igen sok fontos kérdést, amelyek jellemzőek voltak a XVII. század eleji parasztháborúra. E háború eseményeinek vizsgálatában durva hibákat követ el e kor osztályharcának lényegének értelmezése terén. A források tanuságát figyelmen

kívül hagyva Pokrovszkij Borisz Godunov cár alakját népi cárnak, parasztcárnak rajzolja, alábecsüli a lengyel-svéd intervenció jelentőségét, meghamisítja a lengyel pánok bérence, I. Al-Dimitrij politikájának igazi lényegét, amikor ezt is parasztcárnak állítja be, Vaszilij Sujszkijt pedig nem bojár-cárnak, hanem „kereskedő-bojár-cárnak“, az általa létrehozott kormányt pedig „városi“ jellegűnek mutatja be.⁴ Így tehát Pokrovszkij elkendőzi V. Sujszkij uralkodásának osztályjellegét.

Pokrovszkij ugyancsak komoly hibát követ el a Bolotnyikov-féle 1606—1607. évi felkelés mozgalóerőinek és jellegének magyarázatában, meghamisítja ennek a felkelésnek osztályjellegét, erősen kisebbiti a parasztok és holopok szerepét e mozgalomban és túlértékeli a nemesség jelentőségét, amely elégedetlen V. Sujszkij politikájával. Azt írja, hogy „a felkelők fő hadi erejét a rjazani nemesek és bojárfiak szolgáltatták Ljapunov és Sumbulov vezetésével“. (U. o.)

Bolotnyikovnak szentelt cikkében Pokrovszkij tévedést és hamisítást követ el, amikor Bolotnyikovot ugyan helyesen a parasztmozgalom vezetőjének, a mozgalmat azonban a déli földbirtokosok és kozákok felkelésének mondja. Így tehát Pokrovszkij nem veszi tckintetbe ennek a mozgalomnak antifeudális és jobbágyrendszer-ellenes jellegét.⁵

Így azután Pokrovszkij munkáiban I. Bolotnyikov a felkelt nép, a parasztok, a holopok és a kozákok vezetőjéből „szolgáló“ emberré válik.

A Bolotnyikov-felkelés vereségének főokát Pokrovszkij abban látja, hogy a felkelés főerejét a földbirtokosság alkotta, a parasztok és a kozákok pedig egyedül erőtlenekek voltak és nem tudtak megmérkőzni V. Sujszkij nemesi csapataival.

Pokrovszkij nem értette meg, hogy a Bolotnyikov-felkelés vereségének főoka nem ebben, hanem azokban az általános vonásokban és tulajdonságokban rejlett, amelyeket Sztálin oly ragyogóan fedett fel E. Ludwig német íróval folytatott beszélgetésében. Sztálin elvtárs azt mondja, hogy ezek az okok az ösztönösségben, a szerveztlenségben és abban rejlenek, hogy nem volt meg a munkásosztály, amely élére állott volna a parasztmozgalomnak és győzelemre vezethette volna.

Plehanov és Roskov ugyancsak helytelenül értelmezik az oroszországi parasztháborúk lényegét és jelentőségét és így a XVII. század eleji parasztháborúét is. Mindketten helytelenül úgy vélik, hogy a parasztmozgalmak és háborúk meggyengítették az ország gazdasági életét és így, miután fékeztek a termelőerők fejlődését, ezek a háborúk reakciós jellegűek. Sem Plehanov, sem Roskov nem értette meg, hogy ezek a háborúk megingatták a feudalizmust és megtisztították a talajt az új, kapitalista viszonyok megérése számára.

A kispolgári történészek, amikor a nemesi és burzsoá történészeknek a parasztháborúkra vonatkozó nézeteit bírálják, nem tudnak teljesen megszabadulni ezektől a hibás nézeteiktől, mivel nem akartak és nem is tudtak a marxizmus-leninizmus klasszikusainak álláspontjára helyezkedni, akik az egyedüli helyes módon magyarázzák a parasztháborúk jellegét és lényegét. Így azután a kispolgári történétírási összes képviselői a parasztháborúk jellegének és lényegének legfontosabb kérdéseiben megegyeznek a nemesi és burzsoá történétírási képviselőivel, nem fedik fel azok antifeudális osztályjellegét, amely a parasztoknak és holopoknak a kettős elnyomás, a földesurak és a jobbágytartó állam részéről megmutatkozó elnyomás elleni ösztönös tiltakozásában nyilvánul meg. Ezek a történészek nem értették meg a

⁴ Enciklopedicseszki szlovar br. Granat, 38. k. 644—658.

⁵ Pokrovszkij, Rövid orosz történet, 71. és négykötetes munkája II. kötetének 43. lapja.

parasztok és a városi szegénység fellépésének progresszív jelentőségét e mozgalmak idején.

Az oroszországi parasztháborúk és parasztmozgalmak lényegének helyes megértésével kapcsolatban döntő jelentőségük van Marx, Engels, Lenin és Sztálin munkáinak.

Marx és Engels „A német ideológia“ c. nagyszerű munkájukban a parasztháborúk történeti jelentőségéről szólva, rámutatnak arra, hogy: „a középkor összes nagy felkelései a falukból indulnak ki“. A parasztmozgalmak általános jellegét értékelve, Engels „A német parasztháború“ c. tanulmányában hangsúlyozza, hogy Németországban a parasztháború előtt erős osztálytagozódás jött létre és az oszályharc a végsőkig kiéleződött. Engels megjegyzi, hogy minden rend „útjában volt a másíknak, mindegyik szakadatlan, majd nyílt, majd burkolt harcban állott valamennyi többivel“. A parasztság antifeudális jobbágyrendszer-ellenes harcához csatlakozott a városi lakosság alsó rétege. „A parasztháború előtt a plebejusi ellenzék a politikai harcokban nem lépett fel pártként... Csak a parasztfelkelések teszik párttá és követeléseiben, fellépésében itt is majdnem mindenütt a parasztoktól függ.“⁶

A feudalizmus korának parasztháborúira, amelyekben a mozgóató eró a parasztság, Marx és Engels megállapítása szerint a nemzeti korlátoltság és a helyi jelleg jellemző. „Minthogy a kisparasztok között — mondja Marx — csak lokális kapcsolat van, így érdekeik azonossága nem teremt közöttük általános nemzeti kapcsolatot, közös politikai szervezetet...“ (u. o. 406.) és így a parasztmozgalom nem győzhet.

Lenin és Sztálin kifejtették és továbbfejlesztették Marx és Engels tanítását és sok újat vittek a feudális korszak parasztháborúinak jelentőségéről és jellegéről szóló tudományba. Ugyanakkor, amikor kiemelték azok progresszív jelentőségét, ragyogóan kimutatták e mozgalmak korlátozottságát, gyengeségét és azt, hogy a proletariátus segítsége nélkül nem tudnak forradalomba átnőni.

„A parasztok — írja V. I. Lenin — nem tudtak egyesülni, a parasztokat akkor teljesen megbénította a sötétség, a parasztoknak nem voltak segítőtársaik és barátaik a városi munkások között, de a parasztok mégis küzdöttek ahogy tudtak és ahogy lehetett.“⁸

A szovjet történészeknek a Bolotnyikov-féle parasztháborúról írt művei közül a legnagyobb érdeklődésre I. Szmírnov, „Bolotnyikov felkelése 1606—1607-ben“ c. munkája tarthat számot, amely a folyó évben jelent meg. Ez a munka érdekes és eredeti mű. Alapját a marxista-leninista klasszikusok munkáinak gondos tanulmányozása szolgáltatja. A marxizmus-leninizmus klasszikusai megállapításainak fényében a szerző hatalmas tényanyagot gyűjtött össze és elemezett ki (igaz, hogy nem használt fel új levéltári anyagot, hanem csupán nyomtatott forrásokat és nagytömegű feldolgozást) és beható bírálattal adta a burzsoá és nemzeti történetírásnak, valamint Pokrovszkij nézeteinek e felkelésre vonatkozólag. Szmírnov érdekesen és meggyőzően mutatja be, hogy Hlopka felkelésében, amely megelőzte a Bolotnyikov-felkelést, a főerőt a holopok szolgáltatták és sikeresen megcáfolja Karamzin feltevését, amely soká tartotta magát a történetírásban, hogy tudniillik Hlopka és Karpunka Koszolap egy és ugyanazon személy. E kis ténybeli tévedésnek, amely helyet talált a Szovjetunió történetéről szóló tankönyveinkben is, most egyszersmindenkorra vége van.

Szemben azzal a korábbi nézettel, amely szerint ideiglenes egyesség jött létre a felkelt parasztság és a V. Sujszkij ellen fellépő nemesek között, Szmírnov meggyőzően kimutatja, hogy két önálló sereg tartott Moszkva felé,

⁶ Engels: A német parasztháború, Bpest, 1949. 22.

⁷ U. o. 20.

⁸ Lenin Művei. 5. k. 311., orosz kiad.

amelyek élén Bolotnyikov és Isztoma Paskov állott s ezek Moszkva mellett egyesültek. E két ellenséges antagonisztikus társadalmi erő közötti egyesülés rövidéletű és ingatag volt.

Miután a parasztháborút befejezték és a lengyel-svéd intervenciókat kiűzték a XVII. század elején, a parasztforrongások és mozgalmak a moszkvai államban nem szűntek meg.

A XVII. század közepén jelentős változások mennek végbe az orosz állam társadalmi-gazdasági és politikai szervezetében. Felszámolják a XVII. század fordulóján lezajlott válság következményeit. A feudális földbirtoklás fejlődik és növekszik. A feudális urak egyre jobban kizsákmányolják az állam határvidékeit. Létrejön és fejlődik a jobbágyerőn nyugvó manufaktúra. Fejlődik a belső piac is. Létrejön az összorosz piac. Az osztályharc élesedik és az 1649. évi városi felkelések után jogilag is kialakul Oroszországban a jobbágytság. Eltörlik a szabadköltözésre kijelölt éveket, a parasztokat földhöz kötik, s létrejön a földbirtokosnak a paraszt személyére, valamint vagyónára vonatkozó joga.

Mindez erős hatással volt az osztályharc jellegére, valamint az önkényuralom kifejlődésére a Moszkvai államban a XVII. század második felében.

A XVII. század első felének politikai eseményei igen értékes felvilágosításokat adnak a parasztmozgalmak jellegére vonatkozólag. A parasztok gyakran használnak „illetlen és sértő szavakat az uralkodóra“.

De a parasztok elégedetlensége nemcsak a cár és a hatóságok ellen irányuló „illetlen“ szavak használatában mutatkozott meg. Parasztmozgalmakkal találkozunk az állam egész hatalmas területén, de azok helyi, lokális jellegűek. A lakosság gyakran nem volt hajlandó végrehajtani a központi hatalom rendeleteit, fellépett az adók és természetbeni szolgáltatások ellen. A kormány tisztviselőit gyakran elűzték és megverték a parasztok, mint a források mondják, „botokkal, bunkókkal, fütykösökkel és szidalmakkal halmozták el őket“.

Felléptek a helyi vajdák ellen is. Így 1634-ben felkeltek a parasztok Vagaban. A felkelés leverésére egy osztag lövészt kellett kiküldeni. Ilyen helyi jellegű felkelés igen sok volt.

A XVII. századi népi mozgalmak és felkelések az 1640., 1650. és 1652-i városi felkelések után a Razin-féle parasztháborúhoz vezettek.

E háborúnak főoka a feudális-jobbágytartó kizsákmányolás további erősödése volt.

A parasztnak Alekszej Mihajlovics cár 1649. évi törvényével (Szobornoje Ulozsenyije) történt teljes földhözköltése nem tudta megakadályozni, hogy a parasztok megszökjenek a jobbágytartó földesuraktól a végvidékekre, ahol el tudtak rejtőzni a cári kormány üldözése elől. A szökött parasztok a Don mentén és a Volga vidékén telepedtek le. A donmenti kozáktelepülések száma ebben a korban 52 volt. Cserkasszk, a déli települések egyike, amely a Don alsó folyásának egyik szigetén helyezkedett el, az autonómiával rendelkező doni kozátság központjává vált. A doni kozákok igazgatási főszerve a népgyűlés, a „krug“ volt, amely megválasztotta az atamánokat, a tisztviselőket, vezetőket. A doni kozákok állandó összeköttetésben állottak a moszkvai kormánnyal, fizetesként pénzt, gabonát, puskaport, ólmot és posztót kaptak tőle. Társadalmi helyzetét tekintve a doni kozátság nem volt egynemű, mélyreható osztálytagozódás ment végbe közöttük. A gazdag kozákokat „házas“ kozáknak nevezték, a szegényeket pedig „gúnyásoknak“. A gazdag kozákok nem szívesen vették be a szökött parasztokat és holopokat, nem engedték őket résztvenni a kozákok gyűlésén és nem vettek részt a kozákok igazgatási szerveiben. A Don felső folyása és mellékfolyóinak mentén a szökött parasztnak és holopoknak, a „gúnyás“ kozákoknak nagy tömege gyűlt össze. Helyzetük igen nehéz volt. A gazdag régi kozákok félve attól, hogy a jobbágytartó földbirtokosok behatolnak a Don vidékére, megtiltották a szökött parasztnak a földművelést, míg a vadász- és halászerületeket ők maguk már rég kezükbe kaparintották. A gazdag kozákok kizsákmányolták a szegény kozákokat.

A nagyszámú szökött paraszt Don felé özönlése a kozák szegénységet nehéz helyzetbe hozta. A Don-vidéken a XVII. század hatvanas éveiben a helyzet különösen feszültté vált. Alekszej Mihajlovics cár kormányát erősen nyugtalanította a szökött parasztok számának növekedése ezen a vidéken és ezért vajdáit a legnagyobb óvatosságra intette a Don- és Volga-vidékekkel kapcsolatban, mivel „... Ukrajnából szökött bojár-népek és parasztok érkeztek, feleségeikkel és gyermekeikkel, amiért is most a Don mentén nagy az éhezés.”

1666 júniusában a Don mellől Voronyezs felé vette útját egy 500 főből álló kozák csapat Vaszilij Usz atamán vezetése alatt. A kozákok megkísérelték a Tula elleni támadást. A szökött parasztok csatlakoztak hozzájuk. A felkelők elpusztították a földesúri udvarházakat. A Tula-vidéki földbirtokosok a „kozákoktól való féltelenség és pusztítás miatt” Tulába menekültek. A kozákokhoz csatlakoztak az e vidéken állomásozó katonák is. Vaszilij Usz csapata még ez évben visszatért a Don mellé. Mindez azt mutatja, hogy a Sztjepan Razin-féle nagy népfelkeléshez a talaj elő volt készítve.

1667 tavaszán kezdődött Sztjepan Razin mozgalma. Kezdetben ennek tengeri kozák-expedíció jellege volt. Ilyen expedíciókat a kozákok gyakran szerveztek a Fekete-tenger és a Káspi-tenger partjain, krimi tatár és perzsa fennhatóság alatt álló telepek kirablása céljából. Sztjepan Razinnak a Volgánál megjelenő csapatai elfogták és kirabolták egy moszkvai kereskedő és a patriarchia hajókaravánját.

A kozákok akadálytalanul lehajóztak Asztrahány mellett a Káspi-tengerbe és az Ural folyó torkolata felé tartottak. Sztjepan Razin itt tolelt és 1668 tavaszán a perzsa partok felé vette útját. A Káspi-tenger nyugati partján a kozákok elpusztították és kirabolták a városokat Derbentől Restig. A perzsa sah egy ötven hajóból álló flottát küldött Razin ellen, 3500 főnyi legénységgel. Razin ezt a flottát szétverte. De nehéz volt Razin helyzete a Káspi-tenger partján. A kozákok elszakadtak bázisaiktól, nem volt elég élelmük, járványok üttették fel fejüket. Ez arra kényszerítette Razint 1669 őszén, hogy Asztrahányba hajózzon. Miután a kozákok itt eladták a Perzsiában összegyűjtött zsákmány nagy részét, visszatértek a Don mellé. 1670 tavaszán Sztjepan Razin ismét megjelent a Volga mentén, de a mozgalomnak most már más jellege volt. Célja nem a nyereségkeresés célzatú rablás, hanem a jobbágytartó földesurak és a moszkvai kormányzat elleni antifeudális harc. A felkelők elfoglalták Caricint, Asztrahányt és megindultak a Volga mentén felfelé. Szaratov, Szamara és más volgamenti városok lakossága Sztjepan Razint harangszóval, kenyérral és sóval fogadta. A kozák mozgalom parasztháborúvá alakult. A felkelés az orosz állam hatalmas területére terjedt ki. Sztjepan Razin a lakossághoz intézett leveleiben felhívta őket az összes „világi vérszopók” kiirtására és felszólította az összes elnyomottakat a felkelő seregbe való belépésre. Razinhoz tódultak az elnyomott emberek: a szegény kozákok, a parasztok, a holopok, a városi szegénység és a Volga-vidék elnyomott népei. Azon a területen, amelyre a felkelés kiterjedt, felszámolták a régi vajdai közigazgatást és a hatalom választott emberek kezébe ment át. A Razin-felkelés antifeudális jellege ellenére cárbarát volt. A felkelők a jobbágytartó földbirtokosok és a cári vajdák ellen „a jó cárért” harcoltak. Az a veszély, hogy a Razin vezetése alatt álló parasztháború tüze kiterjed, a cári kormányt összes erőinek mozgósítására készítette. Hatvanezer főből álló nemesi sereget szerveztek, amelynek élén Barjatyinszkij herceg állott. Ez a sereg Szimbirszk felé vette útját, hogy Razinnal találkozzák, aki a Volga mellett felfelé, Moszkva felé tartott. 1670 őszén a cári sereg Szimbirszk mellett tönkrevverte a Razin vezetése alatt álló felkelőket. A megsebesült Razin a kozákok egy részével a Don felé vette útját, hogy új erőket gyűjtsön és folytassa a harcot, de ez nem sikerült neki. A Don mellett Razint a gazdag kozákok elfogták és kiadták a cári kormánynak. A felkelés nagyszámú fészékének felszámolására a cári kormány büntetőexpedíciókat küldött ki, amelyek kegyetlenül elnyomták a felkelést. Egy külföldi szemtanú tanúsága szerint Arzamasz város környékén, amely a cári kormány büntetőexpedíciójának központja volt, a pokol dühöngött, a mezőket a kivégzettek vére öntözte. A felakasztottak teste az akasztófán rothadt meg.

1671. június 6-án szörnyű kínzások után Moszkvában kivégezték Sztjepan Razint, a paraszt-kozák felkelés vezérét.

Sztjepan Razin a népi hagyományban, mesékben és dalkincsben „nagy hősként” szerepel. Razin a börtönből szénnel a falra rajzolt csónakon menekült, repülőszőnyegen repült el stb. A sok, Razinról szóló népdal egyike így szól:

„Kelj fel, kelj fel gyönyörű nap,
Szállj fel a magas hegy fölé,

A zöld erdő fölé,
Melegíts bennünket, szegény embereket,
Jó vitézeket, minket szökött jobbágyokat.
Nem vagyunk mi rablók, nem vagyunk mi banditák,
Sztjenka Razin emberei vagyunk.“

A Sztjepan Razin-féle felkelés vereségének okai a feudalizmus kora parasztháborúinak általános jellegében rejlenek, éspedig: a felkelők erejének megosztottságában, a parasztmozgalmak helyi jellegében, az osztályöntudat fejlettségében és abban, hogy a felkelő parasztok képtelenek voltak önállóan teljes győzelmet aratni a jobbágytartó földesurak felett.

A Volga-vidék népeinek felkelését a nemesi történetírás oktalan lázadásnak, s az anarchia harcának jellemezte a törvényes és szükség szerű társadalmi rend ellen.

Szolovjov, a burzsoá történész ezt a felkelést éppúgy, mint a Bolotnyikov-féle felkelést, esztelen dolognak tartja, s a felkelőket olyan megvető kifejezésekkel illeti, mint a „sztyeppe“, „Ázsia“, „szkiták“. V. O. Kljucsevszkij összefoglaló történetében alig emlékszik meg Razinról. A kispolgári történész Szolovjovot, Karamzint követve a parasztfelkelésekben csak reakciós erőt látnak, amely tönkreteszi a gazdasági életet, a kultúrát és az államot. M. N. Pokrovszkij, akárcsak Kljucsevszkij, igen kevés figyelmet szentel a Razin-féle parasztháborúnak.

Mint ismeretes, Kljucsevszkij sokat foglalkozott a XVII. századi történelemmel, de mint mondtuk, a Razin-féle felkelés számára nem jutott hely összefoglaló munkájában, pedig e munkájának III. kötetét majdnem teljes egészében a XVII. századnak szenteli. Ez a kötet a „Zavaros idők“ igen részletes vizsgálatával és az első Romanovok uralkodásának eseményeivel kezdődik, majd megvizsgálja a Moszkvai állam belső berendezését, a helyi közigazgatást, azután a kozákokkal, az állami paraszttal, az orosz állam pénzügyi politikájával, az egyházzakadással és a XVII. századi nyugati hatással foglalkozik. Csupán a munka 32. fejezetében, a néptömegek elégedetlenségével és ezeknek a kor irodalmi munkáiban való visszatükröződésével foglalkozva értékeli Kljucsevszkij igen röviden és hamisan a Razin-féle felkelést. Az Alekszej Mihajloviics cár uralkodása alatti népmozgalmakat és felkeléseket felsorolva a következőket mondja: „Végül pedig, 1670—1671-ben kitört a Razin-féle hatalmas lázadás a Volga-vidék délkeleti részein. A doni kozákok között kezdődött, de tisztán társadalmi jellegűvé vált; amikor összeolvadt vele az egyszerű népnek a felsőbb osztályok ellen irányuló, általa kiváltott mozgalma“.⁹

Kljucsevszkij éppen úgy, mint Szolovjov, az osztályharc minden megjelenségét „anarchiának“, „rendzavarásnak“, a történeti folyamat normális menete megzavarásának tartja. Véleménye szerint a történeti folyamat normális menete nem más, mint a jogállam, azaz a burzsoá állam lassú fejlődése. A „társadalmi“ szó alatt Kljucsevszkij „lázaót“ ért, ami véleménye szerint megzavarja az állami rendet.

Nem véletlen tehát az, hogy Kljucsevszkij az orosz történet általa megteremtett sémájában kevés figyelmet szentel az osztályharc kérdésének. Ez magyarázza meg azt is, hogy összefoglaló munkájában kihagyja a Razin-féle felkelést.

De már az általam felhozott néhány sorban is rámutat Kljucsevszkij arra, hogy Razin felkelése kozáklázadás, amely kiváltja az egyszerű nép mozgalmát a felső osztályok ellen. Razin felkelésében tehát ily módon két momentumot különböztet meg, a kozákmozgalmat és a parasztság felkelését. A fel-

⁹ Kljucsevszkij, Orosz történet. 1912. III. k. 344.

kelés első szakaszát, amely 1667-ben kezdődött, Kljucsevszkij teljesen elhanyagolja.

Azt a jellemzést, amelyet Kljucsevszkij adott Razin felkeléséről, vette át M. N. Pokrovszkij. Elismeri ugyan a Razin-féle felkelés paraszttjellegét, de előtérbe tolja a mozgalomban a kozákelemet, amelyet nem azonosít a parasztsággal és így az a háttérbe szorul. Így tehát Razin felkelése Pokrovszkij szerint nem parasztfelkelés, hanem kozák-parasztfelkelés. Ezt az álláspontot Pokrovszkij Kosztomarovtól és Szolovjovtól kölcsönözte. Hasonló társadalmi jellemzését adja Pokrovszkij a Pugacsov-felkelésnek is, de a Razin-féle felkelést inkább kozákfelkelésnek tartja, mint a Pugacsov-felkelést. Razin felkelését a kereskedelmi tőke fejlődése közvetlen következményének tartja olyan formában, hogy a kereskedelmi tőke két típusa jutott összeütközésbe egymással: egyik oldalon a Moszkvai állam kereskedelmi tőkéje, másik oldalon pedig a kozákoké, akik a rabló kereskedelmi tőke képviselői. A kereskedelmi tőkének ez a két típusa a Volga mentén ütközik össze, amely Pokrovszkij véleménye szerint a tőkés-kereskedelmi kapcsolatok fő ütőere, és így, mondja Pokrovszkij, „a kereskedelmi fejlődés két típusa ütközött itt össze: a primitív ‚rablókereskedelem‘ típusa a XVII. század gyarmati vállalkozásával”.¹⁰

Az a tény, hogy Pokrovszkij helytelenül értelmezi a XVII. század gazdasági viszonyait, vezet ahhoz a hamis állításhoz, hogy a Razin-féle felkelés csupán „periferikus” jellegű, s hogy a határvidékeken felkelt parasztság jelszavai nem estek egybe az állam központi vidékein élő parasztság jelszavaival. Hasonló álláspontot foglal el Pokrovszkij tanítványainak egyike a Pugacsov-felkeléssel kapcsolatban is.

Pokrovszkij koncepciója a paraszttmozgalom ellentmondásokkal teeli mivoltáról s az az állítása, hogy ellenségeskedés állott fenn a gyarmati vidékek és a központi területek parasztsága között, gyökerében hibás és hazug, meghamisítja a XVII—XVIII. századi parasztháborúk osztályjellegét. Ezek ugyanis, mint azt Sztálin elvtárs helyesen kiemeli az Emil Ludwiggal folytatott beszélgetésben, „az elnyomott osztályok ösztönös felháborodását, a parasztságnak a feudális elnyomás ellen irányuló ösztönös felkelését tükrözik”.

A Razin-féle parasztfelkelés sem kiterjedését, sem jellegét tekintve nem volt „periferiális”, mert teljes egészében megmozgatta a Moszkvai állam parasztságát.

M. N. Pokrovszkij a Razin- és a Pugacsov-féle felkelések közötti paraszttmozgalmakkal nem foglalkozott kellőképpen. „Razin után — írja — kerek száz évig nem volt Oroszországban nagy paraszttmozgalom. Azt gondolhatnánk, hogy a nép elkeseredésében megadta magát.”¹¹

Pokrovszkijnak ez az állítása igyekszik eltüntetni az olyan nagy parasztfelkeléseket, mint amilyen a Bulatin-féle felkelés (1707—1708) volt. Ezenkívül Pokrovszkij nem fordít elég figyelmet az 1705—1706. évi asztrahányi felkelésre, az 1705—1711. évi baskir felkelésre, a Karaszakal Batirsi felkelésre. Így tehát teljesen lebecsüli a XVIII. század első felének paraszttmozgalmaikat és csak futólag emlékezik meg a XVIII. század közepének a kezdetén a Pugacsov-felkelést megelőzően lezajlott mozgalmakról.

A XVII. század második felében a jobbágyi elnyomás további fokozódása, több-százezer parasztnak a kormány által a nemeseknek való szétosztása, a robotnak heti 4—5 napra való felemelése, az adók és az úrbéri szolgáltatások két-háromszoros felemelése, a földesurak részéről a paraszttal való kereskedelem, az elviselhetetlenül nehéz munkakörülmények a jobbágymanufaktúrákban, a paraszttok minden módon való szo-

¹⁰ Pokrovszkij, id. m. III. 117.

¹¹ Pokrovszkij, Rövid orosz történet. 128.

rongatása a földesurak által, a nemzeti elnyomás fokozódása a nemorosz nemzetségekkel kapcsolatban — mindez hatalmas elégedetlenséget és zúgolódást váltott ki, s az 1773—1775. évi parasztháborúhoz vezetett, amelynek élén Jemeljan Ivanovics Pugacsov, egy doni kozák állott. Pugacsov az udvari összeesküvésnek 1762-ben áldozatul esett III. Péter cár nevét vette fel, kinek halálát nagy titkolózás vette körül. Feljelentés alapján Pugacsovot letartóztatták, börtönbe zárták, de megszökött, és a Jajk (Ural) folyó mellé ment Pjotr Fjodorovics cár név alatt. A II. Katalin kormányának politikájával elégedetlen jajki kozákok csatlakoztak Pugacsovhoz. 1773 őszén Pugacsov seregében többszáz ember volt. Pugacsov felhívással fordult a jajki kozákokhoz, amelyben megígérte, hogy a hozzácsatlakozókat megajándékozza „a folyóval forrásától torkolatáig, földdel és legelővel, pénzzel, ölommal, puskaporral és élelmiszerekkel”. Ez a felhívás meglehetősen sok fogadtatásra talált a jajki szegény kozákság körében. Pugacsov egyik erődöt a másik után foglalta el. Kezére került Tapicsevo, Rasszipnaja, Ozernaja stb.

Pugacsov főfeladatául Orenburg városának és erődjének elfoglalását tekintette, amely a cárizmus főtámaszpontja volt az Uralban. Orenburg falai alatt Pugacsov felhívással fordult az Ural-vidék lakosságához, a jobbágytartó földesurak elleni harcra szólította fel. A kiáltvány így hangzott: „Megajándékozlak benneteket földekkel, vizekkel, erdőkkel, halászó helyekkel, házakkal, kaszálókkel, tengerekkel, gabonával, hitetekkel és törvényeitekkel, vetéssel, táplálékkal... vagyis mindennel, amit óhajtotok...” Ennek a kiáltványnak hatalmas sikere volt a Volga-vidék és az Ural népei között. Orenburgnál Pugacsov serege állandóan szaporodott, csatlakoztak hozzá az üzemekben dolgozó parasztok, a munkások, a kozákok. Az elfoglalt erődökből és üzemekből odavitték az ágyúkat és a löport.

Csatlakoztak Pugacsovhoz a vodkini és pzszevi üzemek munkásai, továbbá ezer baskír. Szalavat Julajev vezetése alatt.

Amikor Pugacsov Orenburg felé tartott, 3000 harcosa volt. Szokolovszkij-Hlopusa, egy kohómunkás, Pugacsov megbízásából elment a Petrovskij-üzembe és onnan 500 munkással és hat ágyúval tért vissza.

A Petrovskij-üzemben megszervezik az ágyú- és lőszerkészítést Pugacsov hadserege számára. Pugacsov serege állandóan nőtt, Orenburgnál néhány hét alatt 15,000 fölé emelkedett harcosainak száma. A hadügyek irányítására Pugacsov külön hadi kollégiumot és haditörvényszéket szervezett. Pugacsov legközelebbi munkatársa Csika Zarubin, jajki kozák, továbbá Hlopusa, Bjeloborodov stb. üzemi munkások. Orenburgnál Pugacsov szétverte a Kara tábornok és Csernisev ezredes vezénylete alatt álló cári csapatokat, de Orenburgot bevenni nem tudta. Az ostrom elhúzódott. A cári kormány a felkelés leverésére Bibikov tábornokot küldte ki, akit arra köteleztek, hogy a Pugacsov elleni harc céljából mozgósítsa a kazanyi és szimbirszi nemeseket.

Pugacsovon kívül a Volga-vidéken önállóan működtek az Arapov atamán vezetése alatt álló felkelő parasztok is, akik elfoglalták Szamarát. Felkeltek a baskírok is és elfoglalták Szaranul és Osza városokat.

1774 tavaszán Orenburg vidékén a cári csapatok szétverték Pugacsov seregét a Tapicsevo-erődnél és Ufánál megsemmisítették Csika Zarubin csapatait. A baskír lovasság Szalavat Julajev vezetése alatt északra, az urali hegyekbe vonult. Pugacsov seregének maradványaival a szakmarszkij erődbe ment és itt ismét hozzálátott erői inozgósításához és megszervezéséhez a felkelés folytatása céljából. A felkelés új fészke a bolsereckiji üzem lett Dél-Uralban, ahonnan Pugacsovhoz vonulnak a munkások, az üzemekhez kötött parasztok, a baskírok és a tatárok. A Dél-Ural és az Ural-vidék 59 üzemének munkásai nagy segítséget és támogatást nyújtottak Pugacsovnak. Ezek a munkások, osztályviszonyukat tekintve, jóformán semmiben sem különböztek a jobbágyparasztoktól. Ezek még nem a születőben levő proletariátus képviselői voltak. 1774 nyarán Pugacsov és Szalavat Julajev vezetése alatt a felkelők a Káma folyóhoz vonultak és elfoglalták a Vodkinszkij- és Pzszevskij-üzemet. Innen a felkelők Kazany felé vették útjukat és elfoglalták a várost, a kőből készült erődítmény kivételével, amelyben egy kisebb kormánycsapat, valamint azokról a területekről elmenekült földesurak és családjaik tartózkodtak, amelyekre a parasztfelkelés kiterjedt.

A cári seregek egyik egysége Mihelzon vezénylete alatt Kazanyhoz vonult, megverte Pugacsovot és arra kényszerítette, hogy elhagyja Kazanyt. Pugacsov 500 emberrel átkelt a Volgán és a jobbparton gyorsan kiegészítette erőit a Volgamenté népeiből és az orosz jobbágyparasztokból, akik együtt küzdöttek a feudális jobbágytartó iga ellen. A felkelők nyugat felé, Moszkva irányába vonultak. A felkelés olyan területekre terjedt ki, amelyekben nagyszámú jobbágyparaszt élt. A nemesség pánikszerűen elhagyta birtokait és Moszkvába, Moszkva környékére futott, ahol nagyszámú

nemes gyűlt össze családjával. A nemesség között általános pánik tört ki. Pugacsov nyugaton Kurmisig vonult, majd Altirja és Penza felé fordult. Amerre Pugacsov járt, mindenütt ösztönös parasztfelkelés tört ki. Pugacsov felhívásaiban a parasztságot szenvedélyes hangon a jobbágytartó földesurak kiirtására hívta fel. A felkelő parasztok megölték a földesurakat és elpusztították udvarházaikat. A Pugacsov által elfoglalt városokban — Alatirban, Szaranszkban és Penzában a felkelők „igen sok nemest” ölték meg. A nép haragja nemcsak a földesurak ellen irányult, hanem tisztartóik ellen is, akik uraik érdekeit igyekeztek megvédeni. Penzából Pugacsov délkeletre vonult, mivel nem bízott seregében, amely rosszul felfegyverzett és kiképezetlen parasztokból állott. Azt remélte, hogy délen kiegészítheti csapatait a doni és jajki (urali) kozákokkal. A cári reguláris hadsereg követte Pugacsovot. Nem messze Caricintól a cári seregek megtámadták Pugacsovot és szétverték csapatait. Pugacsov egy maroknyi kozákkal a Volga mögötti sztyeppékre vonult. A Jajk folyó felé vezető úton árulás következtében elfogták, kiadták a cári kormánynak és a Jajk felé vitték. Innen Moszkvába szállították. Vallatása alatt szörnyű kínzásoknak vetették alá és 1775 elején a Bolotna-téren kivégezték. Pugacsov kivégzésének napja a jobbágytartó földesurak osztálygyőzelmének napja volt.

A Pugacsov-felkelés leverése után a büntetőexpedíciók kegyetlenül elbántak azokkal a területekkel, amelyekre a parasztfelkelés kiterjedt. Egész falvakat semmisítettek meg, kirabolták és kivégezték a parasztokat, az asszonyokat és gyermekeket pedig megkínzták. Azokban az esetekben, amikor a parasztok nem voltak hajlandók kiadni a felkelés aktív résztvevőit, a tiszteknek megparancsolták, hogy „kegyetlenül végezzenek ki minden harmadikat, akire a sors esik”. Sok parasztot végeztek ki és sok ezer parasztot botoztak meg. A Pugacsov vezetése alatt álló parasztháború vereséget szenvedett. Ez a háború éppúgy, mint a többi parasztháború, nem győzhetett. A földesurak visszatértek birtokaikra és kegyetlenül megbüntették a parasztokat a legkisebb engedetlenségért is, Pugacsov híveinek nyilvánítván őket.

V. O. Kljucsevszkij összefoglaló orosz története ötödik kötetében, amely élete utolsó éveiben, az 1905. évi forradalom leverését követő reakció éveiben készült, teljesen elhallgatta a Pugacsov-féle felkelést (1773—1775). Kljucsevszkijnek e fontos történeti eseményhez való ilyen viszonyulását nemcsak a reakció korának cenzúráviszonyai magyarázzák, hanem a burzsoá történetírás koncepciója is, amely elhallgatni igyekezett az uralkodó osztályok ellen irányuló népi mozgalmakkal és felkelésekkel kapcsolatos történeti eseményeket.

Szemjovszkij liberális burzsoá történész „A parasztság II. Katalin uralkodása alatt” c. érdekes munkájában, amely az 1905. évi forradalom előestéjén, a parasztság tömegmozgalmának kifejlődése idején, 1901—1903-ban jelent meg, így ír: „A Pugacsov-felkelés főerejét a kozákok és a nomádok és csak részben az üzemi (manufakturális) parasztok szolgáltatták”.

Szemjovszkij helyesen emelte ki Pugacsov kiáltványainak antifeudális, jobbágyrendszer-ellenes jellegét, azokét a kiáltványokét, amelyek örömmel töltötték el a parasztok szívét. Az egyik kiáltványban a következők álltak. „Koronánk hűséges hívei közül mindazokat, akik azelőtt a földesurak parasztjai és alattvalói voltak, megadományozzuk... a szabadsággal, nem kérvén sem újoncokat, sem fejadót, sem más pénzbeli illetéket, földbirtokokkal, erdei szénakaszalókkal megváltás és úrbér nélkül és felszabadítjuk a parasztokat és az egész népet a gonosztevő nemesek és zsaroló városi bírák által kivetett adóktól és terhektől.”¹²

Mint látiuk, a kiáltvány világosan kifejezésre juttatja az osztályjellegét. Ezeknek a kiáltvánvoknak a jobbágyság ellen irányuló jellegét megértette az egyszerű nép, amely egyetértett Pugacsovval és a hadsereget szolgáltatta számára.

Jól megértették ezt a kortársak is. Bolotov emlékirataiban azt mondja, hogy „Moszkvában a köznép és a szegénység és különösen a holopok és szol-

¹² Szbornyik dokumentov o Pugacsovje. I. k. 577—578,

gáik, ha nem is nyilvánosan, de titkon szívükben hűek ehhez a gonosztévőhöz”.

Szemjovszkij és egy másik burzsoá történész, Gorn, érdekes adatokat hoznak fel, amelyek a jobbágytartók ellen irányuló osztályharcról tanúskodnak, de azokból helytelen következtetéseket vonnak le, amikor a Pugacsov-féle parasztfelkelést „a lakosság alsóbb osztályai valóságos forradalmának” mondják.¹³

M. N. Pokrovszkij a burzsoá történészek nyomán a Pugacsov-féle felkelést nem parasztháborúnak, hanem kozák-paraszt felkelésnek tartja, de most már nem „perifériálisnak”, mint Razin felkelését, hanem összorosz jellegűnek. Bár e felkelés összorosz jellegét helyesen ismeri fel, mégis durva hibát követ el akkor, amikor elkülöníti a kozákokat és azokat állítja az előtérbe, elkenve ezzel a felkelés antifeudális paraszttjellegét. Pokrovszkij így a jobbágytartók ellen irányuló parasztháború igazi jellegét felcseréli két külön jellegű felkelés — paraszt- és kozákfelkelés egyesülésének elméletével.¹⁴

Ennek az elméletnek semmi köze nincsen a marxizmus klasszikusainak a parasztháborúkról szóló tanításához.

Pokrovszkij, minthogy nem látta a Pugacsov-féle felkelés fő mozgatóerejét és a kereskedelmi kapitalizmus fejlődéséről szóló hibás elméletét követte, „Rövid orosz történetében” ezt a felkelést a „Forradalmi burzsoázia” fejezetbe helyezte. Ez a fejezet a Pugacsov-felkelés eseményeinek ismertetésével kezdődik és a dekabristákkal végződik. A Pugacsov-féle felkelést Pokrovszkij hibásan a burzsoá forradalommal hozza kapcsolatba. Ez az álláspont történetellenes és hibás, mert eltúlozza az orosz burzsoázia erejét és jelentőségét a XVIII. század második felében és ellentmond Lenin és Sztálin tanításának a parasztháborúkról, valamint az oroszországi forradalmi mozgalmak Lenin által adott korszakbeosztásának. Lenin az oroszországi forradalmi mozgalmak első korszakát nem Pugacsovval, hanem a dekabristákkal kezdi. Gercen emlékének szentelt cikkében Lenin a következőket mondja: „Az orosz forradalomban három működő nemzedéket, három osztályt látunk tisztán. Kezdetben a nemeseket, a földbirtokos dekabristákat és Gercent”.¹⁵ Ezt a gondolatot továbbfejlesztette Lenin más munkáiban. Az 1905. évi forradalomról tartott előadásában mondotta: „Oroszország 1825-ben látott először cárizmus elleni forradalmi mozgalmat és ezt a mozgalmat majdnem kizárólag nemések képviselték...”¹⁶

V. I. Leninnek az a megjegyzése, hogy Oroszország a dekabristák idejében látott először cárizmus ellen irányuló mozgalmat, nem véletlen. Objektíven, tekintet nélkül arra, hogy Pugacsov cárbarát volt és III. Péter néven szerepelt, az 1773—1775. évi parasztháború csak annyiban irányult a cárizmus ellen, amennyiben antifeudális, jobbágyrendszer-ellenes volt. A mozgalomnak azonban nem volt cárizmus elleni harcra irányuló, tudatos politikai iránya. Razinról és Pugacsovról beszélve Sztálin elvtárs kiemeli, nem szabad elfelejteni azt, hogy mindkettőn cárbarátok voltak és a „jó cár nevében” jelszóval léptek fel. Sem Razin, sem pedig Pugacsov nem jutottak el addig, hogy megértsék a cárizmus elleni harc szükségszerűségét. Pokrovszkij és ú. n. iskolája eltúlozza a Pugacsov-felkelés szervezetségét; Pugacsov seregét „igazi hadseregnek” nevezték; tüzéségét a kormánycsapatokénál nagyobb-nak, erősebbnek tüntették fel; azt mondták, hogy Pugacsov rendszeres újoncozást hajtott végre. Élete végén M. N. Pokrovszkij egy kissé megváltoztatta ezt a nézetét és Pugacsov hadseregét „egy kissé rosszabbnak” nevezte II. Katalin seregénél.¹⁷

¹³ Gorn, Másfél század parasztmozgalmak.

¹⁴ Pokrovszkij, Orosz történet a legrégebb időktől III. k. 118—119.

¹⁵ Lenin, Művei. XIX. k. 468. orosz kiad.

¹⁶ Lenin, Művei. XIX. k. 348. orosz kiad.

¹⁷ Jem. Pugacsov felkelése. Cikkgyűjtemény. 1935. Bevezetés.

Pokrovskij munkáiban a leggyengébb kísérletet sem találjuk arra, hogy tisztázza és megmagyarázza a Razin- és Pugacsov-féle parasztháborúk vereségének okait, egy szó sincs arról, hogy a munkásosztály hiánya elkerülhetetlenül a parasztháborúk vereségéhez vezet. Egyes munkáiban még Pugacsov győzelmének lehetőségéről is beszél és a vereség főokát abban látta, hogy Pugacsov nem vette észre és nem használta ki a sikeres harcra kedvező kilátásokat. Ennek az állításnak semmi köze sincsen a marxizmus-leninizmus klasszikusainak a parasztháborúkról szóló tanításához.

A burzsoá történetírás jellemző Pokrovskijra és iskolájára, hibáik, amelyek megmaradtak, ma is fellelhetők több szovjet történész munkájában.

Miután így a „Parasztháborúk és történeti jelentőségük a feudalizmus korában” témának rövid historiográfiai képét adtuk, ki kell emelnünk, hogy a XVII—XVIII. századi oroszországi parasztmozgalmak és felkelések sajátosságait és osztálytartalmát Lenin és Sztálin művei kimerítő teljességgel megmutatják.

Lenin és Sztálin ezeket a háborúkat történetileg progresszív jelenségeknek tartják, mivel megrendítették a feudális jobbágytartó rendet és megtisztították az utat az új, haladóbb társadalmi viszonyok számára.

A Bolotnyikov-féle (1606—1607), a Razin- (1667—1671), a Bulavin- (1707—1708) és a Pugacsov-felkelésnek (1773—1775), a valamennyire nézve közös vonások mellett, (ösztönösség, helyi és cárbarát jelleg, az, hogy nem volt munkásosztály, mely a parasztmozgalmak élére állhatott volna és győzelemre vihette volna a kizsákmányolókkal szemben) megvannak a specifikus vonásai is. A XVII—XVIII. századi parasztháborúk mindegyikének megvannak a történetileg kialakult sajátosságai és megkülönböztető vonásai, amelyek az adott konkrét történeti helyzetre érvényesek.

Igy az 1606—1607. évi Bolotnyikov-féle felkelés mind erejét, mind pedig kiterjedését tekintve az első nagy parasztháború Oroszország történetének feudális jobbágytartó korszakában. Ez a háború akkor tört ki, amikor Oroszországban végelesen győzött a nemesség, megerősödött az önkényuralom és megerősödött a parasztság feudális jobbágyi kizsákmányolása.

Felhoztam már néhány tény, amelyek azt mutatják, hogy a XVI. század végén aránylag rövid idő alatt (15—17 év) Oroszországban törvényes intézménnyé vált a parasztság „lekötése”. A jobbágyi elnyomás és az adósságok szaporodásával erősen kifejlődött holop-intézmény magával hozta az osztályharc erős kiéleződését. A Bolotnyikov-felkelést közvetlenül megelőzőleg tömeges méreteket öltött a parasztság és a holopok szökése az egyházi és világi feudális urak birtokairól. 1593—1594-ben nagy parasztfelkelés játszódott le az Ioszif-Volokolamszkij kolostor birtokain. Borisz Godunov uralkodása alatt az osztályharc tovább erősödik és élesedik. Az 1601—1603. évi években a Moszkvai állam déli vidékein, mint Avraamij Palicin közli, több mint húszezer szökött holop és csavargó gyűlt össze.¹⁸ 1602—1603-ban játszódik le Hlopka vezetésével a parasztság és holopok hatalmas felkelése. Az ú. n. „Novij letopiszec” beszámol a felkelés hatalmas erejéről. „Elszaporodott a zshivánság az orosz földön, s nemcsak a pusztahelyeken vált lehetetlenné az utazás, hanem még Moszkva környékén is igen nagy rablások voltak.”¹⁹

Borisz Godunovnak nem sikerült a Hlopka-féle felkelést nyomban elfojtania és a kiküldött büntetőosztagok többször vereséget szenvedtek. A Hlopka-felkelés Borisz Godunov parasztpolitikájának teljes csődjét jelentette. Az 1601—1602. években kiadott ukázai a felmondás jogának részleges visszaállításával, vagyis a parasztság elköltözésének György-napon való enge-

¹⁸ I. I. Szmirnov, Bolotnyikov felkelése 1606—1607, Leningrad, 1949. 75.

¹⁹ Szmirnov, Bolotnyikov felkelése. 75.

délyezése, valamint az 1603-ban kiadott ukáz a holopoknak adandó elbocsátó-levelekről, nem tudták meggyengíteni az osztályharc erejét.

A források nagy része, sőt a tankönyvek is, mint már mondtam, bizonyos mértékig elkenik a Hlopka-féle hatalmas mozgalom jellegét és Hlopkát Kripunka Koszolappal azonosítják.

Az osztályharc növekedését és élesedését Borisz Godunov uralkodásának utolsó éveiben még bonyolultabbá tette Al-Dimitrij, egy lengyel kalandor megjelenése az orosz határon. Ez felhasználta a városi és falusi elnyomott nép „cárhú” beállítottságát. A trónbitorló sikerét nem a táborában levő lengyelek, hanem a becsapott néptömegek biztosították, akik gyűlölettel voltak eltelve Godunov, a bojárok és a vajdák ellen. Amikor a család kiderült, a trónbitorlót a moszkvai nép felkelése megsemmisítette. Arsenij püspök, aki szemtanúja volt az 1606. május 17-i eseményeknek, elmondja, hogy a nép felkelése ellentétes volt a bojárok és a vajdák érdekeivel. „A moszkvai nép a nagy bojárok beleegyezése nélkül rávetette magát a lengyelekre és sok bojártól, bojárásszonytól és sok nemestől... elvette vagyonát és fegyverét.”²⁰

Ez a közlemény világosan beszél a néptömegek fellépésének osztályjellegéről e korban.

Hogy melyek voltak az 1606—1607-iki Bolotnyikov-felkelés mozgatóerői, világosan megmutatják a felkelést megelőző események és a „Novij letopiszec”-ben „a kisnemesek legyőzése és elpusztítása holopjaik és parasztjaik által” című fejezetben leírt események. Elegendő csupán ez a fejezet ahhoz, hogy tisztán álljon előttünk ennek a harcnak kifejezetten antifeudális jellege.

A „Novij letopiszec” azt mondja, hogy Bolotnyikov vezetése alatt összegyűltek „... a bojárok emberei és a parasztok, s velük együtt felkeltek az ukrán városi népek, valamint a lövészek és a kozákok”.²¹

Bolotnyikov csapatainak legaktívabb magját a holopok és a parasztok alkották. De nem fogadhatjuk el Szmírnovnak azt a kategórikus állítását, hogy „Bolotnyikov felkelésében az első helyet kétségtelenül a holopok foglalták el”.²² Elfogadhatjuk azt, hogy a holopoknak döntő jelentősége volt a felkelés kezdetén, amikor az még nem terjedt túl a kamaridai járáson és a szeverszki tartományon, ahol sok szökött paraszt és holop tartózkodott. A kamaridai járás lakóinak árulása után, akik Al-Dimitrij oldalára állottak. Borisz Godunov parancsára elpusztították a járást, lakóit kegyetlenül megbüntették. Az ellenük küldött büntető csapatok nem kímélték sem az asszonyokat, sem a gyermekeket. Mikor azonban a felkelés túlterjedt a déli körzetek és a szeverszki tartomány határain, hatalmas területen terjedt szét és Moszkvához közeledett, a felkelés vezetőszerpe nyilvánvalóan a parasztok és nem a holopok kezében volt, mint azt Szmírnov állítja.

Nem fogok sokáig időzni ezeknél az eseményeknél, csak azt akarom kiemelni, hogy a Bolotnyikov-felkelést vizsgálva tekintetbe kell venni a parasztfelkelés vezérének személyes tulajdonságait, kiváló hadvezéri képességeit, bátorságát, hősiességét is. Ezek a tulajdonságok azonban nem tudták megváltoztatni a parasztháborúk általános gyengeségét a feudális jobbágytartó korszakban.

Az 1606—1607. évi Bolotnyikov-felkelés után, amikor az orosz állam központi területein és fővárosának falainál elkeseredett osztályharcok játszódtak le, — több, mint hatvan év múlva, megváltozott történeti körülmények közt egy újabb parasztfelkelés tört ki Razin vezetése alatt.

Már mondtam, hogy Bolotnyikov parasztháborújától eltérőleg ez utóbbi az orosz határvidékeket ölelte fel, ahol igen sok gyújtóanyag halmozódott fel

²⁰ Dmitrievszkij, Arsenij jelszovi érsek és az orosz történetre vonatkozó emlékiratai. Kiev, 1899. 114.

²¹ Novij letopiszec. 105.

²² I. Szmírnov, id. m. 105.

a szökött parasztságban és a kozák szegénységben s ahol még hozzá gyengébb is volt az állam hatalmi apparátusa. A felkelésben tevékenyen résztvettek a Volgavidék népei, a mordvinok, a cseremiszek és a csuvasok. Osztályszempontból Razin serege sokkal egyöntetűbb volt, mint Bolotnyikové, mert nem voltak benne nemesi osztagok.

Különbözött továbbá a Razin-féle felkelés a Bolotnyikov-felkeléstől abban is, hogy az orosz állam fejlődésének új gazdasági és politikai körülményei között jött létre a XVII. század második felében. Ekkor, a XVII. század közepén lejártszódó városi felkelések után az 1649. évi törvénykönyvben véglegesen és jogi formák között is kialakult a jobbágytság és így a jobbágyi és nemzeti elnyomás még jobban fokozódott.

Ez a felkelés is ösztönös, szervezetlen, helyi jellegű és cárhű volt. E felkelés kirobbantója és vezetője éppen úgy, mint a XVIII. századi felkelésé, ugyancsak egy kozák volt.

A Sztjepán Razin vezetése alatti felkelés leverése után több, mint száz évvel, a XVIII. század második felében, új történeti körülmények között, a nemesi impériumot újra alapjaiban rázta meg az 1773—1775. évi parasztháború, amelynek vezetője Jemelján Pugacsov volt.

Ez a felkelés a jobbágyi elnyomás, a nemesség diktatúrája további elmélyülésének és megerősödésének és új, kapitalista viszonyok kialakulásának körülményei között játszódott le.

II. Katalin uralkodása alatt a jobbágygazdaságot teljes mértékben hozzáidomították az áru- és pénzviszonyok fejlődésének körülményeihez. Megerősödtek a feudális jobbágytartó és a burzsoá tulajdon közti ellentétek; jelentős mértékben megnövekedett és kiszélesedett a bel- és külkereskedelem. A jobbágyi manufaktúrával egyidőben jelentősen fejlődik a kereskedői manufaktúra és fejlődnek a paraszttiparok.

Engels, kiemelve a feudális jobbágyelnyomás növekedését a XVIII. századi Oroszországban, így ír: „Péter idejében kezdődött Oroszország külkereskedelme, de csak mezőgazdasági termékeket tudott exportálni. Ez kiváltotta a parasztok elnyomását, ami a kivitel növekedésével párhuzamosan erősödött, hiszen emiatt jött létre, amíg aztán Katalin nem tette teljessé az elnyomást és nem szentesítette törvényhozási úton is. Ez a törvényhozás lehetővé tette a földesuraknak, hogy egyre jobban és jobban szorongassák a parasztokat és így az elnyomás egyre erősödjék.”²³

Hogy Engelsnek ezt a tételét megvilágítsuk, meg kell emlékeznünk II. Katalin két ukázáról.

1765-ben adták ki azt a kegyetlen ukázt, amely megengedte a földbirtokosoknak, hogy parasztjaikat önkényesen kényszermunkára küldjék és ennek az ukáznak a kiegészítéseképpen 1767-ben egy új törvény látott napvilágot, amely tiltotta a parasztokat kényszermunka terhe mellett, hogy panaszt nyújtsanak be földesuraik ellen.

Az osztályharc erős kiszélesedésének, valamint a feudális és burzsoá tulajdon közötti ellentétek fokozódásának körülményei között 1767-ben összehívták a törvényhozói bizottságot egy új törvénykönyv kidolgozása céljából. A bizottság ülésein, továbbá a nemesség és a kereskedők előterjesztéseiben nemcsak a nemesség és a jogaikat és privilégiumaikat kiterjeszteni akaró kereskedők közötti harc tükröződik vissza, hanem megtaláljuk azokban a jobbágyviszonyok elleni tiltakozást is. Igen jól kifejezésre jutott ez a kozlovi járás képviselőjének, Grigorij Korobinnak a felszólalásában, amely a nemesi képviselők élénk ellenkezését váltotta ki.

Az 1773—1775. évi Pugacsov-féle parasztháború éppen úgy, mint a Razin-féle parasztfelkelés 100 évvel azelőtt, a határvidéken kezdődött. A Jajk-folyó-

²³ Marx és Engels Művei, XIV. k. 370. Orosz kiadás.

nál tört ki és hatalmas területekre terjedt ki az Uralban, a Volga-vidéken és a szomszédos kerületekben. A Pugacsov-féle parasztháború éppen úgy, mint a Razin-féle felkelés, valamint a Bolotnyikov-féle felkelés, szintén ösztönös, helyi jellegű, cárhű és antifeudális mozgalom volt, de ugyanakkor megvoltak specifikus sajátosságai is. E sajátóságok közül legfontosabb: Pugacsov seregében aktívan résztvettek az urali munkások, akik még nem voltak öntudatos proletárok. E munkások általában üzemekhez kötött és gyárakban dolgozó parasztok voltak, de jelentős szervezettséget vittek a felkelők soraiba, fegyvereket és parancsnokokat adtak Pugacsovnak.

A felkelésben aktívan résztvettek a Volgavidék és a Volgántúl népei, a tatárok, baskírok stb. Pugacsov legközelebb álló emberei közül különösen kiemelkedtek a jajki és jeleci kozákok: Csika Zarubin, Maxim Sigajev, Ivan Pocsitalin, Maxim Gorskov; az urali munkások közül pedig Hlopusa és Beloborodov, a kereskedők közül pedig Dolgo Holov, Kozsevnyikov stb. váltak ki.

A felkelés idején Pugacsovnál és híveinél bizonyos szervezetség mutatkozott. Megkísérelték, hogy szerveket állítsanak fel a mozgalom igazgatására és azoknak az államhatalmi apparátus színezetét adják. Igen nagy jelentősége volt e tekintetben a hadi kollégiumnak, amely összeköttetést teremtett az urali üzemekkel. Haditörvényszéket is állítottak fel. Ennek ellenére a szervezetség igen gyenge és elégtelen volt. A felkelőknek nem volt világos harci-programjuk sem. Pugacsov kiáltványai ugyan erősen antifeudális jellegűek, de cárhűek.

Pugacsov felkelését leverték. Ez volt az utolsó parasztháború Oroszországban, amely erősen megingatta a feudális jobbágytartó rendszert és megtisztította a talajt a XIX. században a kapitalista viszonyok győzelmé számára.

A feudális jobbágytartó korszak parasztháborúinak, a Bolotnyikov-, Razin- és Pugacsov-felkelésnek leverésében döntő jelentőségűek voltak a feudális urak előnye a felkelő parasztsággal szemben. Ezek az előnyök abban mutatkoztak, hogy az urak a felkelőkkel vívott harcukban a jobbágytartó állam hatalmi szerveire támaszkodtak, kezükben tartották a hadsereget, a börtönöket, a pénzügyeket, az egyházat és a tömegekre való hatás többi eszközeit.

Lenin „Tolsztoj Leó mint az orosz forradalom tükré” c. cikkében fényesen jellemzi a parasztság kizsákmányolók ellen folytatott harcának sajátosságait és specifikus vonásait. „Tolsztoj nézeteinek ellentmondásai ebben az értelemben valóban azokat az ellentmondásos viszonyokat tükröztetik, amelyek közt a mi forradalmunkban a parasztság történelmi tevékenysége folyt. Égyfelől a feudális elnyomás századai és a reformot követő rohamos elszegényedés évtizedei rengeteg gyűlöletet, elkeseredést és kétségbeesett elszántságot halmaztak föl. Az a törekvés, hogy gyökerestől elsöpörjék a hivatalos egyházakat is, a földesurakat is, a földesúri kormányt is, hogy megsemmisítsék a földtulajdon minden régi formáját és rendszabályát, hogy kitakarítsák a földet, hogy a rendőri osztályállam helyébe szabad és egyenlőjogú parasztok együttélését teremtsék meg — ez a törekvés a mi forradalmunkban vörös fonalként húzódik végig a parasztok minden történelmi lépésén... Másfelől a parasztság, a közösségi élet új formái után vágyakozva, nagyon is öntudatlanul, patriarchális, együgyű módon állt szemben azzal a kérdéssel, milyennek kell lennie ennek a közösségi életnek, milyen harccal kell szabadságát kivívnia, ... miért elkerülhetetlen feltétele a földesúri tulajdon megsemmisítésének a cári uralom erőszakos megdöntése. A parasztságot egész multja megtanította arra, hogy gyűlölje az urat és a hivatalnokot, de nem tanította és nem taníthatta meg arra, hol keresse a feleletet mindezekre a kérdésekre.”²⁴

²⁴ Lenin, Az irodalomról. Bpest, 1949. 66—67.

A parasztháborúnak e Lenin által adott kitűnő jellemzése teljesen megvilágítja a parasztságnak elnyomói ellen viselt és történetileg kialakult egész harcát nemcsak Oroszország fejlődésének kapitalista szakaszában, hanem a feudális jobbágytartó korszakban is.

A parasztság osztályharca tartalmának és irányának Lenin által kimutatott főhibái a következők: az öntudat hiánya, a patriarchális felfogás, az ösztönösség, az, hogy nem érték meg a cári hatalom megdöntésének szükségességét. Ezek a hibák döntő jelentőségűek a Bolotnyikov, a Razin, a Pugacsov stb. vezette parasztháborúkban.

Ezek a hibák tükröződtek vissza a parasztháborúk cárhű jellegében, a „jó cár“ gondolatában is, aki védi a kizsákmányolt egyszerű nép érdekeit a gyűlöletes cári hivatalnokok és jobbágynyúzó földbirtokosok ellen.

A parasztháborúk folyamán a felkelők ösztönösen leszámoltak a cári hatalom képviselőivel, a jobbágytartó földesurakkal, de ugyanakkor naivan hittek is „Dimitrij cárban“, „III. Péter cárban“ stb., akiknek felszabadulást kellett volna hozniok az elnyomott parasztságnak és a városi szegénységnek a földesúri önkény és a cári közigazgatás erőszakoskodásai ellen.

Sztálin elvtárs kimerítő teljességgel és teljes világossággal felfedte a feudális jobbágytartó korszak parasztháborúinak osztályjellegét és tartalmát. E felkelések a parasztság első ösztönös és szervezetlen kísérletei voltak a jobbágyi elnyomás szorongattatásaiból való kiszabadulásra.

A XVII—XVIII. századi parasztháborúk történeti jelentősége abban áll, hogy visszatükrözték a kizsákmányolt néptömegek felháborodását és elnyomói ellen vívott osztályütközeteit.

Ez az elkeseredett osztályharc évszázadokon keresztül alapjaiban rázta meg a cári Oroszországot és csak 1917-ben fejeződött be.

Sztálin elvtárs a Romanovok háromszázados uralmának osztályjellegéről beszélve rámutat arra, hogy a kizsákmányolt és elnyomott nép elkeseredett harca hosszú ideig folyt a jobbágytartó földesurak és a Romanovok dinasztiája ellen, amely a földesurak osztályérdekeit szolgálta. E harc szakaszai „... Sztyenka Razin felkelése, Jemeljan Pugacsov felkelése, a dekabristák felkelése, az 1905. évi forradalom, az 1917. évi februári forradalom, az Októberi forradalom“.²⁵

A XVII—XVIII. századi parasztháborúk meggyengítették a feudalizmust, előkészítették a talajt a haladóbb társadalmi viszonyok fejlődése számára és jelentős helyet foglalnak el az osztályharcok és Oroszország XVII—XX. századi történetében.

G. N. ANPILOGOV.

²⁵ Sztálin, Beszélgetés E. Lüdwig német íróval. Moszkva, 1937. 7.

AZ 1819. ÉVI PARASZTMOZGALOM A ZALATNAI KÖZÉPSŐ URADALOMBAN

Már az egykorú megfigyelőknek is feltűnt, hogy az Erdélyi Érchegeység magas bércei közt elhelyezkedő zalatnai kincstári uradalom a XVIII. század első felétől kezdve a feudalizmus 1848-ban történt felszámolásáig a parasztmozgalmak szüntelen sorozatának színhelye. 1727, 1760, 1784, 1819, 1837, 1841—1847 és végül 1848—1849 a főbb állomásai az uradalom népe harcosszökevényének a feudális elnyomókkal szemben. Ennek a hosszú sorozatnak legkiemelkedőbb eseménye Horia felkelése volt 1784-ben. Az utána következő három mozgalom méretben és jelentőségben természetesen alulmarad a Horia-felkeléssel szemben, de mindhárom elérkezett a felkelés küszöbére. Ezek közül most az 1819-i mozgalommal foglalkozunk.

Erdély, sőt Magyarország egész területén meglehetősen ritka a parasztmozgalmaknak az a következetes egymásutánja egy olyan szűk, zárt földdarabon, amilyen a zalatnai kincstári uradalom középső része, mely Abrudbánya taxás bányavárost és határát majdnem teljesen körülöleli és három bányász-község: Abrudfalva, Bucsum és Kerpenyes területéből áll. Ezeknek a falvaknak lakói döntő többségben bányászjobbágyok, akiknek termelésében a mezőgazdaság másodrangú szerepet játszik. A bányászjobbágyok osztályharca az erdélyi fejedelmektől a XVI—XVII. században bizonyos immunitásokat, annuenciákat küzdött ki, amelyeket fejedelmi privilégialis levelek rögzítettek le. Ezek a levelek vámmentességet biztosítottak az élelmiszerek behozatalára a konyeret alig termő bányavidékre; az ide szökött jobbágyok, ha bányászkozárdára adták magukat, nem voltak kiadhatók földesuraiknak; végül előnyös helyzetet biztosítottak a községek számára azért, hogy szolgáltatásaikat közösen 300 nehezék arany beadásával, vagy ennek pénzellenértékével róhaták le.

A XVII. század végétől kezdve az osztrák uralom idején egész Erdélyben bekövetkezett a gyarmati kizsákmányolás kora. A zalatnai uradalom már a fejedelemség korában is bányauradalom volt, melynek minden jobbágya valamilyen formában — vagy a közvetlen felszíni arany-ézüst bányászat, vagy a bányászati külső munkálatok: favágás, szénégetés, fa- és ércszállítás stb. által — a bányauradalom céljait szolgálta munkájával. A felszíni aranybányászat termékét a jobbágy a kincstári aranybevéltő hivatalba volt köteles monopolisztikus áron beszolgáltatni, ami a kincstárnak hatalmas, az ország javától teljesen elkülönített jövedelmet biztosított. A gyarmati kizsákmányolás alatt nyögő Erdélyben a zalatnai kincstári bányauradalom a kizsákmányolásnak különlegesen kiélezett formáit mutatta. Az osztrák uralom idején, de különösen 1748 után erősen kifejlődött a zalatnai kincstári kohóüzem, melynek szükségleteit az uradalom jobbágyságának kellett ellátnia. Az anyag- és munkacérszükséglet kielégítésére az uradalom folyton növelte a kizsákmányolás mértékét, mind több és több robotra szorította a jobbágyokat. A kincstár 1775 végén ideiglenes úrbérrendezést hajtott végre a zalatnai uradalomban, mely megszüntette a 300 nehezék aranyban közösen fizetett szolgálatváltás rendszerét és helyébe a jobbágyok egyéni uradalmi taxafizetését vezette be. Ezenfelül bevezette a korlátlan robotot, melyért az uradalom kénytelen volt

rendkívül csekély bért is fizetni, mert különben a kizsákmányolás a parasz-
tok szükséges termékét érintette volna és a feudális termelés alapsejtjét rom-
bolta volna szét. A szüntelenül fokozódó kizsákmányolásra a parasztek az
osztályharc nagyméretű kielezésével válaszoltak, amely végül a Horia-felke-
lésben érte el tetőfokát. A Horia-felkelés alapvető okai közt tehát az osztrák
gyarmati kizsákmányolás igen nagy szerepet játszik. Nem véletlen, hogy a
felkelés két alvezére: Cloşca és Crişan, középső uradalmi kincstári bányász-
jobbágyok voltak.

A parasztek ellenállása a Horia-felkelés után is erősen gátolta, bénította
a kincstári kohóüzemek működését. Ezért az uradalom 1789-ben erőszakkal
szerződést kényszerített rá a középső uradalom jobbágyaira, mely ismét lerö-
gítette a korlátlan robotot. Ennek mennyiségét kizárólag a kincstári kohó-
üzem igényei szabták meg. A kohóüzem működését viszont az egész arany-
vidék értermelése határozta meg, mely a XVIII. század végén és a XIX. szá-
zad legelején válságos korszakon ment keresztül. A válságot a felszínhez
közelebb fekvő erek kimerülése okozta, mélyen fekvő oka azonban a tőke-
hiány volt. Ez a válság elsősorban a bányáspolgárság mélyművelését, de a
polgárság, sőt a parasztság felszíni bányászatát is érintette. A XIX. század
első évtizedeitől kezdve a tőkés termelés nekilendült az érchegységi arany-
bányászatban, a termelés növekedése pedig kihatott a kincstári üzem fejlődé-
sére. Az üzem újra növekedő anyag- és munkaszükségleteinek kielégítésére,
a Horia-felkelést követő két csendesebb évtized után, az uradalom ismét erő-
teljesen fokozza a robotmennyiséget, mind nagyobb mértékben szorítja ki a
paraszteket az erdőhasználatból és tiltja az irtásokat. A parasztek megnöve-
kedő osztályharca azután eljut az ellenállás legmagasabb fokának, a felkelés-
nek a küszöbéig.

Égészen rövidre fogva ezek az 1819-i középső uradalmi parasztmozgalom
fontosabb előzményei.¹

*

A parasztság uradalmi terheit a zalatnai uradalomban az 1775-i ideiglenes
rendezés szabályozta, melynek alapján a taxa 1784-ben 21.515 forint, 1797-ben
pedig 23.887 forint 17 krajcár volt. Ez utóbbi évben 7867 jobbágya volt az ura-
dalomnak, tehát a taxa fejenként kereken 3 forintot tett ki.²

A zalatnai jobbágyoknak azonban nem az uradalmi taxa nagysága körül
voltak az igazi panaszaik. A legsúlyosabb teher a meghatározatlan, de folyton
növekvő mennyiségű, a szabad piaci árakon mélyen alul fizetett robot volt.
Ez a munka egyaránt sújtotta a földművelő és a bányászparaszteket. Utób-
biakra nézve ez annál fájdalmasabb volt, mert bányász voltak a többi job-
bágyhoz képest, megkülönböztetett helyzetet biztosított számukra. Az 1771-i
királyi rendelet leszögezte kiváltságait, de a bányauradalom a fokozódó
szükséglet mellett őket is mind nagyobb mértékben igyekezett befogni a
famunkálatokra. Az 1789-i szerződés még biztosított számukra bizonyos ked-
vezéseket, de ezek lassanként tűnedezni kezdtek.

A robot kiterjesztéséhez nemcsak az üzem szükségletek növekedése
járult hozzá, hanem szerepe volt ebben az uradalmi tisztviselők korruptségá-
nak és zsarolásainak is. Az uradalmi bírói tisztség áruba bocsátása az urada-
lom prefektusának és az ispánoknak tekintélyes jövedelmet biztosított. Az
uradalmi prefektus a legtöbbet ígérőnek adta oda a bírói tisztséget, ebből évi
20 arany vagy még ennél is több jövedelmet húzott. A bírójelöltnek rajta
kívül még az ispánnal és más alantasabb tisztviselőkkel is meg kellett alkud-

¹ Az itt jelzett kérdéseket részletesen mutatja be a közeljövőben megjelenő
munkám: *Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegységben 1848-ig*, melynek ez a tanul-
mány egyik lerövidített fejezetét képezi.

² Erdélyi Kancellária levéltára (ezentúl: EK) 2180 : 1805.

nia. A maga költségeit a bíró azután búsás többlettel zsarolta ki a falusi szegénységtől: a robot kiosztása körüli mesterkedéseivel a gazdagabbakat és az ajándékot vivőket a többiek rovására mentesítette a munka elvégzése alól. A felső és az alsó uradalomban évente, vagy kétfévente cserélődtek a bírók, a tisztek így is alig győzték a leváltást kívárni.

A középső uradalomban más volt a helyzet. Az abrudfalvi ispán alatt nagyrészt bányászok éltek, akiket az 1789-i szerződés a földműves jobbágyoknál sokkal kevesebb robotra kötelezett, itt tehát a robot szétosztása és az érte járó bér részleges elsikkasztása körül, ami a másik két uradalomban meglehetősen általános volt, sokkal kevesebb alkalom kínálkozott. Azonkívül ebben az uradalomban a bírák hosszabb ideig viselték tisztségüket. A bányászok felett egy, a falusiak által választott bányaellenőr is működött, akit a kincstár fizetett és a bányabíróság rendelkezése alatt állt, ez az ispánnal szemben is védelmezte a bányászérdekeket. Az uradalmi prefektus és az abrudfalvi ispán ezért minden követ megmozgatott, hogy a bányászok is olyan mértékben teljesítsenek robotot, mint a földműves jobbágyok, mert ezáltal illetékellen jövedelmüket remélték megnövelni. Céljukat a thesaurariatuson (vagy kincstartóságon, a bécsi kamara erdélyi főhivatalán) keresztül érvényesítették, a thesaurariatus pedig a vármegyét mozgósította a kiterjesztett robot behajtására.³

Már 1805, de különösen 1810 után az uradalom mind több új szolgáltatással terhelte a középső uradalom lakosságát. Megnövekedett az ölfavágás mennyisége, a felső uradalomból az offenbányai munkához leúsztatott fa kifogása az Aranyosból, az uradalmi fűrészmalom kohózatainak ellátása, árokásás, borfuvarozás, ingyen kaszálás stb.⁴ A napoleoni háborúk idején a közterhek is nagyon megszorodtak. 1805-ben a közterhek ezek voltak:

Katonai természetbeni szolgáltatások	20.240 forint
Évi adó	30.840 „
Egyéb közteher	10.000 „
Összesen	61.080 forint ⁵

A zalatnai kincstári uradalom parasztságának kizsákmányolásáért a tartományi és a kamarai hatóságok élénk vitát folytattak egymással. A vármegye és a gubernium (a főkormányosok, a legfőbb erdélyi kormányzati szerv) igyekeztek a magánföldesúri jobbágyok terheiből minél többet átrakni a kincstári jobbágyok vállaira, az uradalom és a thesaurariatus pedig a kincstár javára törekedtek a parasztság munkaerejét fenntartani. A már százados versengésben, melynek az a lényege, hogy mindkét fél a maga számára igyekezett a parasztság minél nagyobb kizsákmányolását biztosítani, ezúttal a tartományi hatóságok kerekedtek felül, ami a közterhek tekintélyes megnövekedését eredményezte a jobbágyok számára.⁶

A terhek nagyméretű súlyosbítása ellen az egész parasztbányászság felvette a harcot, de valamennyi közül a bucsumiak emelkedtek ki leginkább öntudatos és szívós magatartásukkal. A három középső uradalmi falu képviselője, a bucsumi Prátza Juon 1810-ben személyesen adott át I. Ferencnek egy kérvényt, melyben a privilégiumok megújítását kérték, de eredményt nem

³ Simeone Balinth: *Scurtă descriere a unor evenimente întâmplute în Munții Apuseni, cu comunele Bucium, Abrud-Sat și Cărpiniș*. Transilvania 1876. 13.

⁴ Erdélyi Gubernium levéltára (ezentúl: EG). *Conscriptio Czirakyana*. Alsófehérmegye. XII. k.

⁵ EK 3097: 1806.

⁶ Erdélyi Gubernium levéltára, politikai sorozat (ezentúl egyszerűen: EG) 5354: 1820; 3446: 1831; EK 2681, 2926, 3182: 1804; 120, 2172: 1805; 943, 2564: 1806; EG 8472: 1812; 12.140: 1819.

tudtak elérni.⁷ Hasonló sors érte 1812-ben benyújtott kérvényüket is.⁸ 1813 nyarán újabb kérvénnyel fordultak a guberniumhoz, melyben kifejtették, hogy királyi rendeletben leszögezzék jogaik megsértésével a rendes szolgálatokon és azoknak megváltásán és az érchordáson kívül ölfákészítésre és fahordásra is kényszerítik őket, ami a kincstárnak is nyilvánvaló kárára van.⁹ A gubernium vizsgálatot kért ebben az ügyben Alsófehér megyétől, mely 1814 április 30-án felküldte Aaron Sándor abrudfalvi szolgabírónak a vármegyéhez intézett jelentését.¹⁰ Aaron külön-külön meghallgatta az uradalmi provisoratust (udvarbírószágot), mely az 1789-i szerződésre hivatkozott és a falusiakat is, akik írásban adták be véleményüket.

A bucsumiak kifejtették, hogy a szerződés 2. pontja szerint

„azon szolgálat csupán csak az ordinarius colonusokat [közönséges jobbágyokat] és nem a bányász gazdákat illeti, amint hogy annyi esztendőktől fogva a tempore emanationis contractualium [a szerződés kibocsátása óta], annál inkább az előtt nem szorítottak, hanem csak két esztendőktől fogva, a mely nem csak a mű nekünk bányászoknak, hanem az ordinarius colonusoknak is igen keservesen esik annyiba, amennyibe a kohók manipulációjához tartozó szolgálatokat, forspontozásokat [clófogatokat], az offenbányái lakosoknak Brádról és Körösbányáról bányászatnak hátramaradásával kelletett búza magazinumjaikat vecturálni [szállítani] sokszor. Az is igen terhesen esett, amidőn Hondolból [Hunyad m.] egy-néhány száz mázsa értznek vecturázására szorítottunk, amely jöllehet, hogy a kohóhoz tartozik, de minthogy más vármegyébe és ezen az uradalmon kívül van, úgy tettük mű nekünk, hogy ezen szolgálat is a Contractusnak első pontján kívül lévén, nem kevés megterhelhetésünkre van.“

A szerződés második pontja azt a kedvezést biztosítja a bányászgazdák számára, hogy a lehetőség szerint csak az abrudbányavidéki erdőkben készítsenek ölfákat és innen szállítsanak szenet.

„Már pedig csalhatatlanul igazság az, hogy ya bányász gazda a fenesi [alsó-uradalmi] erdőkre küldettétvén, ha csak két öl fának csinálására, azt alig egy hét alatt csinálhatja meg, arról az egy hétről pedig, ha csak 2 püseta [nehezék] aranya is el marad, az is igaz, hogy több kárt vall az aerarium [kincstár], mintsem a mennyi haszna volna azon két ölfába és így... mentől több ölfák csinálásával van meg terhelve a bányász... annál több arany marad el a váltó háztól és annál több kára következik az aerariumnak. Már pedig az erdőt, az ölfákat a Fiscus [kamara] mindennap, minden órába megkaphattya, mert a bányászok által administrálandó [szállítandó] aranynak proventusából [jövedelméből] tíz annyi öleket csinálthatta az aerarium. De ha valamelyik bányásznak a bányája azalatt, míg az ölfá vágáson heteket mulat, bé koslódik, bé hull, bé reked, az aerarium, a bányász gazda nagy kárán kívül, vagy igen későre, vagy talán soha, egy krajtzár proventus se kap. Innet is önként következik, az, hogy az az előtt volt több instantiák, méltó tekintetbe vévén az aerarium proventusát, méltó exemptióba [kiváltságban] is tartották az bányászokat. Melynél fogva a Contractusnak ezen második ponttyához erősen ragaszkodván, s annak erejénél fogva régi immunitásunkat [mentességünket] meg kívánnjuk a Tckintetes Szolga Bíró Úrnak parantsolattyára alázatos feleletünket nem szóval, hanem írásba tévén, eszerint a felsőbbeknek elejébe terjeszteni alázatosan kérjük...“¹¹

Ennek az öntudatos véleménynek vétele után írja meg Aaron Sándor szolgabíró jelentését a vármegyéhez (1814 április 20.), mely ellenséges indulata mellett is igen értékes adalékokat nyújt a bányászparasztok életének megismeréséhez.

⁷ EK 2639 : 1817.

⁸ EK 2143, 2598, 3649 : 1820.

⁹ EG 6317 : 1813.

¹⁰ EG 5632 : 1814.

¹¹ EG 5632 : 1814.

„Az elmúlt saeculumokban [századokban], valamint a többi havasi helyeken, úgy Butsumbais kevés volt a mező, kevés az lakos, de sok az akkor hasznolt nem hajtó erdő, sok a föld színin való arannyal bővelkedő bányaság, de kevés a mivelő és mivelni tudó. Azért hasznos volt akkor az lakosokat oda édesíteni, mind az hasznavehetetlen erdöket hasznossá tétel végett, mind pedig az magát ajánló bányászat művelésére. Saeculumok mulva az oda édesedett gyülevész nép már meg szaporodván, sok erdőt mezővé tett annyira, hogy már most sok köbölni való föld van a Tabellába [adójegyzékbe] írva, de ha igazán mérettetnék, sokkal több válnék. A bányászatot az eddig élők ki művelték a föld színén annyira, hogy mostan több fáradsággal és több költséggel lehet jutni az aranyhoz. Az el múlt saeculumokban szűk volt a bánya műves, most kelletnél több van írva a Tabellába bányásznak, mint sem valóban és igazán bányászódik.“¹²

Ebből a leírásból az abrudbányavidéki aranybányászat válságának egyik fontos oka kerül felszínre. Ez a válság már nemcsak a mélyművelésé, hanem a paraszti, felszíni bányászaté is, amelyhez az abrudbányai művelés jelentős része is tartozott. A tőkehiány miatt a parasztok a régebbi időkhöz képest csökkentett mértékben voltak képesek a most már komolyabb befektetést igénylő bányaműveletekre, ami egyrészt fokozottan rátaolta őket a földművelésre a bányászat mellett, másrészt ismét előtérbe hozta a bányász kiváltságok, a privilégiumok érvényesítésének szükségességét. A következő félszázadban az aranybányászat olyan mértékben fejlődött, amilyen mértékben a tőkét a vállalkozók biztosítani tudták. A parasztbányászat is választ élé került. Azok, akiknek sikerült tőkéhez jutniuk, sikerrel folytathatták a bányászatot, a szegényebbek fokozatosan leszorultak a földművelésbe vagy bérmunkásai lettek a gazdagabbaknak. A parasztság differenciálódásának lépései meggyorsultak és élesebben előtérbe került a szegény- és gazdagparaszatok harca. A század második évtizedétől kezdve megindul a tőke kialakulása magában a faluban és a gazdagparasztság egy része bérmunkásokat alkalmaz. Ez a szegényparasztság kizsákmányolásának újabb formáját hozza létre.

Ebben a korszakban nincs többé számottevő kivándorlás. A sűrűbb népességű kincstári és a ritkább népességű magánföldesúri birtokok közt a lakosság kiegyenlítődött. Nem sok megülni való akadt a környező területeken és nem volt jelentős a munkaerőkereslet. De kiegyenlítődött a két terület közt a kizsákmányolás mértéke is, az elvándorlás nem kecsegtette többé a parasztokat az életfeltételek jelentékeny megjavításával. A vándormozgalom csökkenésének az lett a következménye, hogy a helyben maradó szegénység egyrészt nagy lendülettel a termőterület bővítéséhez, az erdőirtáshoz fogott, másrészt kisebb mértékben a gazdagparasztoknál és a városokban mint bérmunkás keresett magának foglalkozást, vagy a síkvidéken mezőgazdasági idénymunkát vállalt. Az 1814. évi nagy éhínség idején mintegy 50 család vándorolt ki Abrudfalváról, de ezek nagy része később visszatért.¹³ Az 1819-i összeírás Kerpenyesen nem talált pusztát telket, a bucsumiak pedig azt vallották, hogy „ebben a faluban maradtanak ugyan az éhség idein puszták telkek, de megoltsódván a gabona, visszatértek és annál fogva a puszták telkeket, ha voltak is, vagy maga, vagy maradéka béülte“.¹⁴

Aaron Sándor jelentése jól mutatja, hogy a parasztság, mely a földművelés felé hanyatlik vissza, fokozott mértékben igyekszik a bányász kiváltságokat fegyverként használni az osztályharcban. Mint ismeretes, csak az számított igazi bányásznak, aki be volt írva a bányászok anyakönyvébe, ide pedig csak olyanokat lehetett bevezetni, akik életük fenntartásának nagyobb részét bányász munkával biztosították. Természetesen meg volt rá a mód, hogy a bányászanyakönyvben olyanok is szerepeljenek, akiknek megélhetése inkább a mezőgazdaság felé hajlott, vagy olyanok is, akik a bányászatot iparral páro-

¹² EG 5632 : 1814.

¹³ EG 9052 : 1817. (5. 7. 11. 20. 26. 71. 119. 130. tanu.)

¹⁴ EG *Conscr. Czirakyana*. Alsófehérmegye XII. k.

sították vagy cserélték fel, de továbbra is benne maradtak az anyakönyvben és élvezték a bányász kiváltságokat. A zalatnai uradalom jobbágjai általában arra törekedtek, hogy bekerülhessenek a kiváltságos bányászok közé. A paraszti ellenállásnak egyik új formáját ismerjük fel ebben a törekvésben.

Aaron Sándor szerint azért iratják fel magukat bányásznak, hogy fejadójuk csak 1 forint legyen, vagy a fejadó után járó közterhek alól megmenekedjenek, hogy mentesek legyenek a katonáskodás alól és hogy elkerüljék „a közönséges strázsálást és egyéb szolgálatokat”. Hogy a bucsumi bányászok élete mennyire elkanyarodott a mezőgazdálkodás felé, azt a szolgabíró a következőkkel világítja meg:

„a) Tudom mondvá, hogy Butumból a most mult télen sokan tsépeltenek Alvintzen és Balásfalván, Dállján, el hallgatom azokat, akik egyebütt és más falubeliek[nek] tsépeltenek. b) Már tavaszra kelve szántást vetést folytatnak. c) Kaszáláskor kaszálni fognak. d) Az oda alá [lapályon] való aratás után minygiárt augusztusba le mennek magnak valót tsépelni. e) Azután, midőn septemberben az magok vetései megérnek, azoknak aratására hazatérnek, és folytatják a földeiknek fekvéseikhez képest mind october fogytáig. A mellyekből világosan ki tetszik, hogyha nem is minyájan, de mégis nagy része ki fogy azon időből, hogy valósággal bányásznak irattathassék... de sőt olyan visszaélés állott bé, hogy noha többenis legyenek egy kenyeren és adó alatt, de ha tsak egyis bányászokgyék azok közül, mégis minyájan bányászoknak conscribáltatnak és úgy taxáltatnak, amely hibás conscriptio [összeírás] mind a királyi aerariumnak, mind pedig a publica administrationnak [közigazgatásnak] káros, mert azon szín alatt a királyi adót apasztyák, a katonaság és más praestatiók [szolgáltatások] alól magokat immunitáltattyák [mentesítetik], amint hogy egyébkor is, de nevezetesen az utóbbi departialt [kirótt] 14 tírök [újoncok] közül kettőnél többet nem attanak, nemis akarnak adni. Továbbá számba vévén azon panaszt is, hogy ökreikkel a bányákra fát és a bányáktól követ [ércet] hordanak, úgy találtam, hogy a bányákhoz szekerút nints, annál fogva követ ökrökkel nem hordhatnak, de ha történékis, hogy egy-két bányára igazis lenne, mégis az egész faluban levő több ökrös gazdákra nézve nem igaz. Fát is a bányákra vontatni nem oly nevezetes, mert az olyan bányáknál szinte a nyakokba hull a fa, olyan közel van. E szerint tehát mind a dominialis szolgálatra, mind pedig az adó alól az ökröknek immunitatioja helytelen. Ezeket mind a bányászokra, mind a nem bányászokra és mind a clytellaris [teherhordó] és nem clytellaris marhákra nézve a tabellák rectificatiojaker [kiigazítások] a rectificator [adóíró biztos] urak szemre vehetnék és úgy conscribáltatnák [íratnák össze], de rész szerént azért, hogy az adózó nép rectificatiókor meg nem jelenik, ámbár arra köteleztetik személyenként elé állani a fenn álló rendeléseknél fogva, hanem egyedül a bírakra és esküttekre bízzák magokat, ezek pedig a költsönös egymás kedviért magokat, attyafiaikat és baráttyaikat költsönösen celállják [eltitkolják] és marháikat titkolyák, állapottyokat kedvezőleg irattyák, mind pedig azért, hogy a rectificator urak szoros és rövid idő közé lévén a rectificatióval szoritva, nem érkezik ki nyomozni.“

Mindez mindaddig így fog maradni, míg csak egy megbízható összeírás el nem készül.¹⁵

A paraszti ellenállásnak egészen széles skálája tárul fel ebben a leírásban. Az ellenállás eme formáinak alkalmazását az tette lehetővé, hogy a feudális állam nem rendelkezett olyan berendezéssel, amely alkalmas lett volna annak a bonyolult társadalmi szövevénynek alaposabb megismerésére, amelynek a zord és áttekinthetetlen hegyvidék éppúgy segítségére állt, mint a a nép hosszú idő alatt megszerzett harci tapasztalata. A feudális állam szervezete itt tulajdonképpen alig tudott lépést tartani a paraszti ellenállás tempójával. Aaron jelentése alapján egyébként a gubernium a bucsumiak kérvényét alaptalannak minősítette, a kérelmesek „arra utasítottak, hogy a további békétlenkedéstől szünjenek meg“.¹⁶

¹⁵ EG 5632 : 1814.

¹⁶ EG 5632 : 1814.

Abrudfalva, Bucsum és Kerpenyes 1817-ben két kérvényt is küldenek fel a királyhoz, melyekben a túlságos szolgáltatások és az adóterhek ellen panasz-kodnak. A gubernium mindkét esetben vizsgálat tartására utasította Alsófehér megyét.¹⁷ Ezek a kérvényezések is eredménytelenül végződtek, a thesaurarius véleményezése alapján elutasították őket.¹⁸

Mielőtt a bányászparasztok további küzdelmeit ismertetnők, vessünk egy pillantást a falu belső életébe. Erre alkalmat nyújt az abrudfalviak harca uradalmi bírójuk ellen.

*

A falusbírók, de különösen az uradalmi bírók hűséges lakájai voltak az uralkodó osztálynak és azt a fogantyút képviselték, amelyen keresztül az elnyomószervezet közvetlenül érvényesítette hatalmát a nép felett. Korszakunk beleesik a napoleoni háborúk korába, a maga súlyos adó- és szállítási terheivel, a fokozott katonaaállításával. De ebbe a korszakba esik belc az 1811. évi devalváció is. Különösen súlyossá tette a parasztság életét a természeti csapásoknak az a sorozata, amely 1814 és 1817 közt végigsújtott Erdélyen. Több éven keresztül tartó aszály után hatalmas tavaszi árvizek, májusi hóesés, sáskajárás és végül országos éhínség sújtotta az országot. A bécsi udvar külön királyi biztosokat nevezett ki az inség leküzdésére. Természetesen nem kerülte el az inség a zalatnai uradalmat sem. Különösen a felső uradalmiamban volt súlyos a helyzet, itt sokan éhen is haltak. A nép rendkívüli módon elszegényedett, állatai jórészt elpusztultak, sokan kénytelenek voltak más vidékekre átköltözni, ahol több esélyük volt arra, hogy a legszorosabban vett mindennapi betevő falathoz hozzájussanak.

Az 1813-i rossz termés miatt a következő év koratavaszára válságosra fordult a helyzet. A gubernium jelentette április elején, hogy „a zalatnai kincstári uradalom 261 jobbágya olyan inségben van, melyben ha a legsürgősebben gabonával nem segítik meg őket, számos családjukkal együtt éhen kell halniok, sokan már most összekoldult korpával kevert burgonyakenyéren élnek“. Az uradalom csak annyit tett meg, hogy megengedte számukra a koldulást a környéken, amit a gubernium maga is helytelenített. Ugyanakkor kiderült, hogy az uradalmi raktárban 1600 fertály kukorica volt és a tisztek csak a katonai raktárakból akarták segíyezni az éhezöket. A király április 14-én sürgös intézkedést tett a zalatnai inségesek megsegítésére és a vétkesek megbüntetését rendelte el.¹⁹ A kincstár elmulasztotta a kellő intézkedéseket, azért a kancellária egy guberniumi-kamarai vegyes bizottság kiküldését javasolja az uradalmi tisztek és a thesaurarius ellen.²⁰ Az uradalom, mely oly könyörtelenül igénybevette a jobbágyok munkaerejét, még azzal sem törődött, hogy az emberek pusztá létfenntartását biztosítsa a megpróbáltatások idején. A robotban és egyéb munkában amúgy is elcsigázott lovaikkal a szegény párak tömegesen belepusztultak.²¹ Farkas Sándor topánfalvi szolgabíró június 22-én jelenti:

„a segedelem olyan erősen meg szorítva nyujtatik, hogy hanem ha a Felsőbbség idő haladék nélkül gondoskodik, különben az éhel halás el kerülhetetlen, amint hogy már is ezen holnap 15-kén egy albáki Bédán Dumitru nevű ember meg holt az éhség miatt. Látták ezt szemekkel a bírák és látták azt is ugyan azon embernek felesége és hat gyermekei. A ház földin hevertének a burján ételtől fel puffadt hassal és olyan el erőtlenedve, hogy más segítsége

¹⁷ EG 9377, 11.195 : 1817. Vö. 3109 : 1837 (sic).

¹⁸ EK 2639 : 1817; 3062 : 1818; 211 : 1820.

¹⁹ EK 1372 : 1814.

²⁰ EK 2500 : 1814.

²¹ EK 2136 : 1814.

nélkül fel nem kelhetének, el szígarodva [zsugorodva], el halványodva — közel a halálhoz.”

A thesaurarius úgy rendelkezett, hogy az olyan embereknek, akiknek csak egy tehénük vagy egy juhuk van, ne adjanak segélygabonát, hanem csak az olyanoknak, akiknek semmijük sincsen, de ezeknek is csak akkor, ha kezeseket állítanak. Farkas jelentése szerint legfeljebb $\frac{1}{30}$ -ad részük találhat kezeset a bíróban vagy valamelyik tehetősebb gazdában, a többiek pedig, akik pedig csak azért nem adták el állataikat

„hogy a kevés téjjel magokat az éhhaláltól meg mentsek, ... kéntelenek lesznek egy teheneckéjüket, egy juhocskájukat el adni, avval egy vagy két hétig élni, s azután a többivel egy sorsra jutni és így milyen légyen a segedelem, meg lehet ítélni.“

A lakosság élméből Farkas szolgabíró mintákat küldött négy dobozban a vármegyei tisztséghez.

„Az elsőben van tiszta burján kenyér, a másodikban bikfahaj kenyér és ez a leg szegényebb emberek kosztjak. A harmadikban búza korpából és fűrész porból készült kenyér van. A negyedikben van igen kevés búza és török búza szem, többecske zab és legtöbb bikfa haj rész és ez már a tehetősebb gazdák eledele s ezt a malomban szokták őrölni, amint hogy ezen mustra is a vamból vétetett.“

Sokan az éhezők közül kiállottak az útra és erőszakkal vettek el maguknak gabonát és ennivalót, a biztrai havason az éhezők megnyúztak 30 ökröt. A parasztok fenyegető magatartást kezdtek tanúsítani, ami rémülettel töltötte el az uralkodóosztály tagjait.

„Siető tehát a segedelem — vonja le a tanulságot Farkas Sándor — emberiségből is, de siető azért is, nehogy az emberek a bekövetkező éhhalás példája által meg rettenve, a tyrozás [ujoncozás] és contributio [adó] szedés által meg keseredve többen ösze ne csoportozzanak, erőszakra vagy talán egyéb nem várt veszedelmes gondolatokra ne vetemedjenek.“²²

Ebben a kiélezetten sanyarú korszakban a rendesnél is sokkal súlyosabban nehezedett az uradalmi bíró nyomása a lakosságra. A bíró rendelte ki az embereket a robotra, a különféle munkákra, ő bonyolította le a falu pénzügyi műveleteit. A nép szörnyű megnyomorodása fokozott alkalmat nyújtott neki arra, hogy a katonaaállítás, a segélygabona szétosztása és a munkák kiosztása körül zsaroljon és egyéni anyagi hasznot tudjon magának szerezni. Különösen kiemelkedett gaztetteivel az abrudfalvi bíró, Bigyigutz Nikoláje, aki az ispánnal, Meltzer Antallal egyetértésben türhetetlen kiskiráltságot gyakorolt a lakosok felett. A végsőkig elkeseredett abrudfalvi jobbágyok ekkor Meltzer ispánhoz fordultak panaszaiikkal és Bigyigutz eltávolítását követelték.

Bigyigutzot 16 esztendővel azelőtt tette meg az ispán uradalmi bíróvá, előbb szegény uradalmi krajnyik (küldönc) volt, aki azonban hamarosan megszede magát a jobbágyok bőrén és hámos paripákkal, kocsin járt. Kemény-lelkű, felfuvalkodott, indulatos ember, „nem mint egy nyájnak, vagy egy helységben levő teherviselő szegényeknek jó pásztora, vagy gondviselője, hanem mint ragadozó farkasa, akinek pásztorlása alatt sok juhok, vagyis sok fiskális colonusok [jobbágyok] emigráltak más idegen helyre“. Bigyigutz „a szegénység véres verejtékén magát ki tsinálta, úgymint már a szegénység inkább tartózkodott hozzá ügyei panaszlására menni, mint a Tekintetes Ispány Úrhoz“. „Mától fogva — jelentették ki a falusiak — Csokul Bigyigutz Nikulájét dominális bírónknak nem tartjuk, sőt az ők nemzetségek közül még csak gornyikot se szenvedünk meg.“ Ha az ispán leváltja a bírót, azt „mi öröm-

²² EK 2500 : 1814.

mel fogadjuk és az iránt mű falusiak felelünk, hogy uradalmi administratiókra nézve legkisebb fogyatkozás sem lésson". Meltzer azonban 1816 június 25-én azzal utasította el a kérelmeseket, hogy panaszlevelük semmi konkrétumot sem tartalmaz. Ugyanebben az időben Kisaranyos nyágrai körzete is hasonló panaszt nyújtott be a topánfalvi ispánhoz, de szintén visszautasító választ kapott.²³

Meltzer ispán nemhogy orvosolta volna a panaszokat, hanem éppen ellenkezőleg, hajsztát indított a panaszírat aláírói ellen. Az abrudbányai hetivásáron gornyikjai megtámadták azt a Szikoje Avramot, aki a Bigyigutz elleni felszólalást első helyen írta alá, a földre verték, mellére térdepeltek, fejét behasították és ha meg nem akadályozzák, meg is ölték volna. Meltzer nem a gornyikokat büntette meg, hanem Szikojét záratta tömlöcbe. A jobbágyok ekkor Háportoni Miklós uradalmi prefektushoz fordultak, aki bízta ugyan őket, de semmit sem tett. Erre a vármegyétől kértek törvényes esketést Bigyigutz ügyében, de mint írják, „csak az az egy akadályunk, hogy sok jó fatenseink [tanúink] a dominális bírótól való félelmek miatt nem merik a mit tudnak meg mondani". Szeptemberben azután a gubernium elé terjesztették az ügyet, „hogy a folytában lévő törvényes esketésünk hátráltatást a fatensek féltek mián ne szenvedjen, hanem tökéletes perfectiora vitetvén a munka, tessék ki, hogy a dominális bírák a zalathnai uradalomban miért szeretik a vármegyei objectumokat [ügyeket] és activitást [tevékenységet] erővel is magokévá tétetni".²⁴ A gubernium október 24-én elrendelte, hogy a vármegye vizsgálja ki tapintatosan a panaszt és ha valónak bizonyul, váltsák le, vagy helyezték át a bírót.²⁵ A vármegye késlekedett, mire a gubernium 1817 október 13-án megsürgette és december közepéig határidőt szabott meg neki.²⁶

A bíró és az ispán nem érezték magukat veszélyben, Meltzer a másik főpanaszost, Buta Nyikulájet valamilyen ürüggyel még a nyáron tömlöcbe vetette a szolgabíró által, ahol 8 hetet töltött és csak a látogatóba érkezett thesaurarius parancsára engedték szabadon. A megvert Szikoje, a meghurcolt Buta és még más hat jobbágy újra a guberniumhoz fordultak panaszukkal. A vármegyei esketés közben megtörtént. „Mely esketést, hogy mű a maga uttyán törvényesen véghez vittük, és a szegénység panaszára meg mozdultunk, s világosságra jött az extorsio [a zsarolás], azért bennünket az ispán úr Floráknak, tumultuansoknak [zavargóknak] kiált, ha valami bajunkért panaszra megyünk." Akik a bűnösök ellen vallottak, azokat üldözik, veréssel fenyegetik. Buta kénytelen volt Zarándba bujdosni Bigyigutz fenyegetései elől. Az esketés egy példányát, melyet Kolozsvárra futárral megküldöttek, a guberniumba nem tudták bejuttatni. Kapóra jött tehát a jobbágyoknak, akik reménytelenül bizakodtak a „jó királyban", I. Ferenc erdélyi látogatása (1817), aki az éhínségtől leginkább sújtott vidékek közé tartozó Zalathnát és Abrudbányát is felkereste. A királynak személyesen adták át nemcsak a Bigyigutz viselt dolgaira vonatkozó esketést és kérvényüket, hanem egy más kérvényt is, mely újra feltárta a középső uradalom problémáit.²⁷

A bíró ügyében kiküldött vármegyei bizottság 200 tanút hallgatott ki, a tanúvallomásokból teljes szélességében kiderültek Bigyigutz gaztettei.

A francia háborúk alatt hadisegélyre beadott ökröket Napoleon leverése után az állam részben visszaadta, Bigyigutz azonban nem számolt el árukkal a falunak. A katonának megfogott ifjak egy részét 100 forintokért szabadon engedte. Pénzért, búzáért, ajándékokért közmunkákat engedett el. Valaki hízott

²³ EG 9151 : 1816.

²⁴ Az abrudfalvi közönség megbízottainak, Buta Nyikulájának és Golgotz Sándornak panaszlevelei a gubernátorhoz. EG 9151 : 1816.

²⁵ I. h.

²⁶ EG 9052 : 1817.

²⁷ EG 9052 : 1817; 11.361 : 1819.

bárányt ígért neki, de nem adta meg, mire 12 pálcára húzatta le. (7. tanú.) Kétszer is elvégeztette a kirótt ölfát s hogy kikényszerítse, egy 71 éves embert kalodába tétetett. Voltak olyanok is, akiket pénzért elengedett a katonaságtól, de aztán újra befogatta őket. (19. tanú.) Katonának a szegények fiait szolgáltatta ki. Amikor az éhínség miatt a kincstár ingyen vetőmagot osztatott, a bíró pénzért adta ki vagy pedig kaszálatott, arattatott érette. (28., 35. tanú.) Másnak 16 forintért elengedte az ölfakészítést, de egy hét múlva mégis bekövetelte rajta. A tiltakozásra azt válaszolta: „Hadd el, mert más szolgálatból ki tudlak. Azomba elhajtott erővel az ő háza felett való réttyibe kaszálni, úgy hogy elébb a tömlébe is küldött volt és úgy mentem az ő szolgálatyába.“ (28. tanú.)

Bigyigutz nem válogatás nélkül tette kedvezéseit és erőszakosságait. „A gazdagbaktól pénzt vett fel, azokat a szolgálatból el hadja, holmi praestatióktól [szolgálatoktól] mentté teszi, s azoknak terheket a szegényekre vetvén, azokat nyomorgattya és vélekz vitéi véghez amazoknak a szolgálatyokat.“ (42. tanú.) „Hanem az is igaz — vallja a 70 éves Boglya György —, hogy a falunak harmada, a nemes vármegye dolgaira, úgy szintén az uraságéra se ment, úgy eligazították a dominális bíróval. Azomba akik gyengébb tehetségűek voltak, azokat hajtották a szolgálatokba.“ A gazdagabbak a „szolgálatyokat vitették a szegényebbekkel úgy annyira, hogy sokan amián a szerfelett való szolgálatok mián sokaknak a marhájuk el pusztultanak, nyomorúságba maradtanak s az eféle terhelteéseket sokan nem győzhetvén, elis pusztultanak s az az edgyik oka a sok pusztán hagyott házaknak.“ (46. tanú.) A gazdagok hadiségléyét is a szegényekre vetik fel és emiatt sokan elpusztulnak. (66. tanú.) „A szegényeket rendületlenül hajtják szolgálatokba, akár van a tarisznyájába mit egyék, akár nints. A gazdagok otthon ülnek, dolgokhoz látnak, ha volt honnan megfizetni a dominális bírónak, Nikulának [Bigyigutznak]. Úgy mint Tyipa Nikuláje, Tyipa Mit és Csoflika Nikuláje, akik négy ökrü gazdák lévén és két lovakis lévén nékiek, se a vármegyei, se az uradalmi szolgálatokba nem mentenek s érettek a szegénység húzta az igát.“ (70. tanú.) „Na! ha volt a zsebünkbe pénzünk, a dominális bíró elbotsáta bennünket. A kinek pedig a zsebébe nem volt pénze, azt el nem hagyta a szolgálatból.“ (93. tanú.) „A kik pedig olyan szegények voltak, hogy a se volt mit egyenek, azokat bezzeg nem botsátotta vissza, hanem ha kérték, hogy hadja el, mert nints egy falattyakis mit vigvenek az útra, azokat le vonatta az udvarán és megvágatta és úgy kellett nékiek éhel halva mennek a dologra. A tethetősek pedig otthon maradtanak... Melynek mű okát kérdvén, hogy miért botsátgattya vissza a ki rendelt embereket? azt felelé nekünk: Laszátvize ke Jeo poruntseszk!“ [Hagyjátok csak, mert én parancsolok!]²⁸

Ilyen és hasonló gattettét számszerint 176-ot talált a megyei vizsgálóbizottság igazoltnak. Bár az esketés 1817 őszén megtörtént, az ügy ismét elaludni látszott. Bigyigutz és Meltzer továbbra is urai maradtak a helyzetnek. A falusiak azonban nem hagyták abba a megkezdett dolgot és sorozatos sürgetéseikre 1818 májusában sor került Meltzer és Bigyigutz kihallgatására is. Az újabb esketések során kiderült, hogy az ispan ellen felhozott vádak is igazak voltak. Nem tagadta, hogy Horáknak és tumultuánsoknak nevezte a panaszosokat, mert „tilalmas és erőszakos utakon“ keresték igazukat. Felbőszítette, hogy nem az uradalomtól, „hanem megvetésből a nemes vármegye tisztségétől“ kértek segítséget. A Szikoje és Buta elleni erőszakosságokat kitalált ürügyekkel próbálta indokolni. A vármegyei vizsgálóbiztosok azonban, akik ellen félték, hogy az uradalmi tisztek erőszakosságai a parasztok fokozott ellenállását váltják ki, nem elégedtek meg Meltzer kitérő válaszaival, hanem a tények alapján áthelyezésre javasolták. Bigyigutz minden felelőséget a vármegyei bírókra igyekezett áthárítani. A vizsgálók vele kapcsolatban azt javasolták, hogy térítse meg az esketési költségeket és a zalatnai adminisztráció vizsgálata nyomán fizesse meg az okozott károkat. Amennyiben ez az ő vagyónából nem telik ki, pótolják ki a Meltzeréből.²⁹

²⁸ EG 9052 : 1817.

²⁹ EG 8161 : 1818.

Az uradalmi bíró még most sem hagyta magát. Az egyik valló szerint Bigyigutz „a vármegye objectumát mind maga tractálta, a vármegye bíróját mint szolgálát úgy tractálta, úgy tartotta, sőt amit parantsolt nékiek, azt kellett tselekedniük”. (93. tanú.)³⁰ Úgy látszik, Bigyigutznak még a főispánra, gr. Bethlen Imrére is volt befolyása, mert ez panasztételeit, melyben a bizottság pártossága miatt újítást követelt, javasllólag terjesztette fel a guberniumhoz.³¹ Bár a gubernium elutasító választ adott,³² a főispán inkább hallgatott Bigyigutzra, mint a gubernátorra, az egyik biztost lecserélte és újabb vizsgálatot akart tartani, amit a gubernium azután leparancsolt.³³ Az ügy tehát tovább húzódott, a gubernium végül a nyomozás munkájának teljes befejezésére 1820 január végéig adott haladékot.³⁴ A hullámok véglegesen csak nagysokára csendesedtek le, mert a thesaurarius nem akarta Meltzert elejteni és inkább Bigyigutzot is védte, a vármegyei vizsgálatot pedig nem akarta elfogadni, mert az nézete szerint az ő hatáskörébe tartozik.³⁵ A gubernium még 1823-ban véglegesen eldöntötte, hogy Bigyigutz jóvátétellel tartozik a falusiaknak,³⁶ az abrudfalviak mégis csak a következő évben érhatték el a guberniumhoz beadott kérvényük útján, hogy Bigyigutz az okozott kár egy tőredékével, 600 forinttal kielégítette őket.³⁷

A Bigyigutz elleni mozgalom adatai élénk fényt vetnek a szegényparaszatok és a gazdagparaszatok ellentéteire a falun belül. Az egyik tanú a gazdagparasztságot némi túlzással Abrudfalva lakosainak egyharmadára becsüli. A gazdagparasztság a közterhek viselésének jelentékeny részét áthárítja a bíró segítségével a szegényparasztoakra és ezáltal fokozza ezeknek elnyomortását. A bíró és az ispán szoros érdekszövetségben vannak. Bigyigutz zsarolja a falut és a zsákmányon osztozik Meltzerrel, aki a többi uradalomban szokásos 1—2 év helyett 17 évig is megtartja védencét a bírói székben. A mozgalom során felszínre kerültek az uradalom és a vármegye, ezen túl a thesaurarius és a gubernium fentebb már említett ellentétei. Feltűnő, hogy a vármegyei vizsgálóbiztosok, az uradalom elleni éllel úgy tesznek, mintha a szegényparasztoakat akarnák védeni, mialatt a főispán inkább az uradalmi tisztviselőnek és a zsaroló bírónak kedvez. A helybeli szolgabíró a paraszto-
k ellen az ispán oldalára áll és tömlöcbe zárátja a panaszos szegényparaszto-
tot.

*

Az uradalmi kohóüzem fejlődése visszahatótt az egész jobbágylakosságra. 1805 körül a kohóüzem ölfaszükséglete úgy megnövekedett, hogy a provisoratus a földműves jobbágyokon kívül a bányászjobbágyokat is igyekezett minél erőteljesebben befogni az ölfakészítésbe. Ehhez járult azután az uradalmi tisztek zsarolása és az inséges évek nyomorúsága, ami leginkább a földműveseket vette keményen elő. Teherbíróképességük úgy meggyengült, hogy az uradalom a megcsappant munkaerőt az idők viszontagságait jobban elviselő, jobb módú bányászjobbágyokból vette ki. Ez lett a sorsa a zalatnai bányászjobbágyoknak is. 1817 szeptember 1-én a „zalatnai bányászközönség” nevében Vaszelie Joános, Popa Antonyi és Abrudán Vaszelie felségkérvényben kértek sérelmeikre orvosságot.³⁸

A város derekában, de különösen annak trojáni, vulturi és zoszáni kerületeiben éltek a főként bányászkozással foglalkozó román jobbágyok, akik-

³⁰ EG 9052 : 1818.

³¹ EG 2557 : 1819.

³² EG 10.283 : 1818.

³³ EG 2557 : 1819.

³⁴ EG 11.361 : 1819.

³⁵ EG 1097 : 1823.

³⁶ EG : 6883 : 1823.

³⁷ EG 1074, 6035 : 1824.

³⁸ EK 2534 : 1824.

nek két rétegét különböztették meg a hatóságok. Voltak olyanok, „akik belső fundusaikon és azon épült házaikon kívül semmi külső colonicaturákat nem bírván, méltán bányászoknak neveztetnek, mivel az egész esztendőnek folytat valósággal bányászkozásban töltik el... vagy pedig olyanok is, kik belső fundusaikon kívül több-kevesebb colonicaturákat bírván és tehát az esztendőnek nagyobb részében mezői gazdaságot folytatván, a bányászkodást neni egész, merőben, hanem csak mellesleg üzvéni”, birtokaik mennyiségének arányában uradalmi és vármegyei szolgáltatásokra voltak kötelezve.³⁹ Sokan voltak az olyanok, akiknek főfoglalkozása a mezőgazdaság lévén, már csak mellékesen foglalkoztak bányászattal és nem feleltek meg többé a valóságos bányász követelményeinek. A XVIII. század végén ezzel a hatóságok nem sokat törődtek, 1805 környékéig „aki bányász volt, semmi egyéb praestatiót nem tett” és élvezte a szokásos kiváltságokat. Ettől kezdve azonban a bányászjobbágokat is kezdik hajtani ölfavágásra.⁴⁰

„Az oka annak az, hogy annak előtte, mind az egyéb féle praestatiók úgy meg szaporodván nem lévén és a Montana Manipulatiokhoz is annyi sokaságú ölfát nem kelletvén, minden féle terhket az ordinarius colonusok szinte leg kisebb meg erőltetések nélkül bírhatták, kiknek is az olta, ha a külső birtokon bányász colonusok a praestatiók hordásában segedelmük nem adódtak volna, az ordinariusoknak kivált az fennebbi esztendőkbéli szűk idők mostohasága miatt tellyességgel el kellett volna pusztulniok.”⁴¹

A zalatnai bányászparasztok panaszait Alsófehér megye 1818 őszi vizsgálattal. Az uradalom és a szolgabíró véleménye alapján azt állapította meg, hogy alig számbavehető sérelmek érték őket és felszólalásukra ezeket is mindig helyreigazítják. Csak a külső tartozékkal rendelkező bányászjobbágokat kényszerítik ölfavágásra, a jövőben a valóságos bányászlovakat a vármegye nem fogja többé előfogatra használni. A gubernium és a kancellária is ugyanebben a szellemben tette meg felterjesztését. A végleges döntést az uralkodó más bányászpanaszokkal összehasonlítva 1823-ban hozta meg.⁴²

A zalatnaiak kérvényével egyidőben (1817 augusztus 31.) a bucsumi német céhes bányászok is felségkérvényben kérték privilégiumuk megerősítését.⁴³

Mint láttuk, a zalatnai uradalom bányászai a zalatnai és bucsumi céhes bányászok és a középső uradalom parasztbányászai 1817-ben több irányból is erőteljes harcot indítottak privilégiumaik érvényesítése érdekében. Ez a harc ismét előtérbe állította a valóságos bányászkerdeést⁴⁴ és újra felszínre hozta a provinciális és kamerális hatóságok ellentétét a bányászparasztok kizsákmányolása körül. Az 1791. évi országgyűlés által kiküldött bányaugyi bizottság munkálatát a kamara még 1802-ben kézhez vette, de véleményét csak 1815-ben nyilvánította felőle.⁴⁵ Különösen éles volt az ellentét a bányá-

³⁹ Az uradalmi tisztség véleménye. (1818 okt. 10.)

⁴⁰ „Lesz már annak mintegy 15 esztendeje, de leginkább 4—5 esztendőktől fogva, annyival több szolgálatra erőltettünk ma a contractusban megállítottat szolgálaton felyül.” EG *Conscr. Czirakynana*. (1820) *Alsófehérmegye*. XII. *Kerpenyes*. — „1789-ik esztendőben a királyi uradalom véllünk oly contractusra lépett a többi között, hogy mint bányászok, ne csináljunk ölfát, csak az aranyváltás számára és nem is csinálunk az 1810-ik esztendeig, de ekkor a contractus ellenére reája szorítottunk.” Uo. *Bucsum*.

⁴¹ EG 14.026 : 1818.

⁴² EG 3639 : 1823; EK 3502 : 1823.

⁴³ Militaer- u. Civil-Gouvernement, Siebenbürgen 23.607(115/1106): 1852. A bucsumi céhes bányászok sikertelen harcaihoz, amelyek még a negyvenes évekbe is belenyúlnak, ld. EK 2758 : 1817; 3502 : 1823; 2534 : 1824; 4226 : 1825; 1906 : 1826; 2326 : 1830. — EG 10.637 : 1817; 7674, 11.753 : 1818; 3364/ : 1821; 3639 : 1823; 10.543 : 1844.

⁴⁴ EG 8815 : 1819.

⁴⁵ EK 728,1201, 2976 : 1815.

szokra vonatkozó jogi-igazságügyi kérdésekben, melyeket 1813-ban egy vegyes bizottság is megtárgyalt. Nem tudtak megegyezni abban, hogy az úrbéri vitákban a szokáson (in usu) alapuló ügyeket (urbáriumok, szerződések) bírói úton oldják-e meg, amint a gubernium kívánta, vagy az utóbbiakat is közigazgatási úton, amint a thesaurarius követelte.⁴⁶ Ennek a kérdésnek a zalatnai uradalom bányászai számára nagy jelentősége volt, mert mint láttuk, a bányászkervények tárgyalása során felvetődött az 1789. évi szerződés kérdése, melynek érvényességét a panaszló felek kétségbevonták. A vita később a gubernium álláspontjának győzelmével végződött s ez a parasztek harcát bírói fórumra terelte. De még mielőtt a bíróság előtti harcokra sor került volna, a középső uradalomban a helyzet a kérvényezések lassú intézkedései idejében élesre fordult és már-már egy új parasztfelkelés előjelei kezdtek mutatkozni.

*

A sok küldöttségjárás és kérvényezés után a bucsumi parasztbányászok még egy kísérletet tettek a thesaurariusnál az ölfavágás alóli mentesség érdekében. Minthogy kedvező választ nem kaptak, a parasztek úgy érezték, hogy további egyezkedésnek nincs többé értelme. 1819 októberének elején az ellenállás nagy lépéssel ment előre: a bucsum-pojényiek⁴⁷ elhatározták a szolgáltatások beszüntetését, amirehöz a többi bucsumiak azonnal teljes számban csatlakoztak. Az ellenállás fokozására az uradalom azonnal reagált. Meltzer Antal, aki a Bigyigutz-ügy ellenére továbbra is zavartalanul betöltötte az abrudfalvi ispáni tisztet, felküldötte embereit a hegyekbe, hogy az ellenállók vezéreit kerítsék kézre. A hajdúk el is fogták öt parasztot, majd azzal az ígéretükkel, hogy az ölfavágást a jövőben el fogják végezni, az ispán szabadon bocsátotta őket. Ezzel az ügy természetesen nem volt elintézve, a bucsumiak szilárdan kitartottak a munkabeszüntetés mellett. Meltzer erre az uradalmi bírót küldte fel Bucsumba, hogy „keményebb eszközökkel is” lépjen fel az ellenszegülőkkel szemben. Mikor a bíró felért Bucsumba, ott az egész kerületet összegyűlekezve találta Treszkeján Sandru esküdt házában. Kijelentették a bírónak, hogy „az egész kerület inkább lemond az összes jobbágyföldről és csak a bányákkal és zúzómalmokkal marad meg, semhogy ezentúl is ölfákat vágjon”. Ezt nemcsak a bíró jelentette az ispánnak, hanem a bucsumiak küldöttsége is, letéve tiltakozásuk jegyében az egész falu nevében 12 forintot. Az ispán nem vette át, hanem a küldöttség tagjait: Bolondutz Nyikulajet, Lup Vaszeliet, Dants Petrut, Kozma Nyikulajet, Atyim Nyikulajet, Visa Gyorgyet és Duna Juont tüstént őrizetbe vettette és láncra verve tömlőbe záratta. Ezalatt egész Bucsum mozgásban volt, Zalalnán elterjedt a hír, hogy támadás készül az uradalmi tisztek ellen, sőt talán felkelés is. Már ekkor felvetődik a katonai karhatalom igénybevételének gondolata.⁴⁸

A mozgalom nem maradt elszigetelt jelenség. A bucsumi példa hatott a kerpenyesiekre is. Harminc tagú küldöttség ugyanazt a tiltakozást jelentette be az ispánnak, mint a bucsumiaké. Tumultus fenyeget innen is, a katonaságot sürgősen elő kell hívni — vélte az ispán és a küldöttség hét tagját szintén láncra verette.⁴⁹

E jelentések hatása alatt a bányahatóságok képviselői megtárgyalták a helyzetet és az elnöklő Kimerle-Mátyás bányatanácsos és adminisztrátor

⁴⁶ EK 2374 : 1813.

⁴⁷ A rendkívül szétszórt fekvésű Bucsum területén az idők folyamán hat faluközpont alakult ki, ezek egyike Bucsum-Pojény.

⁴⁸ Meltzer Antal ispán és Sófalvi János kamarai ellenőr jelentése az adminisztrációhoz. Abrudbánya 1819 okt. 11. EG 11.421 : 1819.

⁴⁹ Ugyanazok jelentése. Uo. okt. 20. I. h.

22-én sürgős utasításokat kért a thesaurariatustól, mert már az abrudfalviak közt is mozgolódás volt észlelhető.⁵⁰

Az uradalom sürgősen összefogott a vármegyével, Nemetzki János helyettes prefektus és Aaron Sándor szolgabíró kimentek a helyszínre, hogy elhatározásuk megváltoztatására bírják rá a parasztokat. De ezek hajthatatlanok maradtak, inkább feladják örökségeiket, de fát nem vágnak és ha kell, még a katonasággal is szembeszállnak. A bányaadminisztráció erre október 28-án gr. Bethlen Imre főispánhoz fordult, hogy a szükséges lépéseket „annyival sietőbben tenné meg, mivel egyfelől a bányászai manipulatio fa szükségét nem szenvedhet, de másfelől ezen engedetlensége a meg írt colonusoknak több rosszat is vonhat maga után“. A főispán november 2-án kiküldte Tövissy Gergely alispánt Zalatnára, hogy az adminisztrációval egyetértve menjen ki a helyszínre és kényszerítse a lázongókat a szolgálatok teljesítésére és az ellenállókat büntesse meg. Tövissy 5-én résztvett az adminisztráció tanácskozásán, melyen elhatározták, hogy ő és Nemetzki helyettes prefektus 7-re közgyűlésre hívják össze Bucsum és Kerpenyes közönségét és megpróbálják békés eszközökkel leszerelni az engedetleneket. Az uradalmi szolgáknak az 500 bucsumi gazdából 57-et, a 200 kerpenyesi gazdából 47-et sikerült összegyűjteni a kitűzött napra Abrudbányára. A vezetők azonban nem jöttek elő.

Előbb a bucsumiakkal tárgyaltak, a szelíd szavakat fenyegetésekkel elegyítve.

„De minden igyekezetünknek és hosszas intésünknek az lett a resultuma, hogy az ottan jelen volt bucsumiak közül Petrinka György a többieknek unszolásából elé állván, az egész falusi közönség nevében és képében úgy nyilatkozta ki magát, hogy a falusi közönség most közelebről is az egyik templomnál ezen tárgy iránt egy közönséges gyűlést tartván abba határozta meg magát, hogy ők ezután ölfákat teljességgel ne csináljanak, akár mit csinál vélek az Uralkodó Felsőg, a Felsőg Királyi Thesaurarius és a Nemes Vármegye.“

Aaron szolgabíró arra igyekezett rávenni őket, hogy a sóút készítését, melyre egész éven át egyetlen embert sem voltak hajlandók kiállítani, a jövőben vállalják el. Ezt nem vállalták, mert mint mondták, felmentésükről határozatuk van, de ezt nem akarták megmutatni. „Hogy mivel ők bányászok és külső appertinentiákat [tartozékokat] vagy igen keveset, vagy semmit sem bírnak, ennél fogva ők nem folytathatják a bányászatot is és hogy a dominális praestatiokat [uradalmi szolgáltatásokat] és a vármegye terheit is hordozzák“.

A bucsumiak elbocsátása után a kerpenyesieket vették elő. Ezek közölték, hogy a királyi kamarával nem akarnak ellenkezésbe kerülni, elkészítik a kirótt ölfákat, már pallért is választottak maguk közül és a munkához is hozzá láttak. Ezt Meltzer ispán is igazolta.

Az alispánnak és a szolgabírónak sikerült tehát legalább az egyik községet megfélemlíteni. A bucsumiakkal azonban nem boldogultak. „A renitentia [ellenszegülés] nem egy-kettő, hanem egy egész népes és az engedetlenségről eddig is elég esmértes közönségé.“ Utasításuk volt arra, hogy megbüntessék a községet, erre azonban nem volt módjuk, azért katonai erőt kértek, nem is egy, hanem Bucsum kiterjedt határa miatt két kompániát.⁵¹

Tövissy már a következő napon, november 10-én jelentést tett Enyeden a főispánnak a tapasztaltakról és a tennivalókról. „Ha ezek keményebb eszközök által is reá nem szoríttatnak a parasztokra, kételkedni sem lehet abba, hogy több faluk is rövid időn az ők példájokat követni fogják és valamint a

⁵⁰ Kimerle M. jelentése. I. h.

⁵¹ Tövissy Gergely és Nemetzki János jelentése gr. Haller Gábor thesaurariusához. Zalatna, nov. 9. I. h.

földesúri szolgálat, úgy a publica administratio [közigazgatás] nevezetes akadályokat fog szenvedni.⁵²

Most már az egész uralkodóosztály mozgósítja erőit. Eltűnik a kamara és tartomány közti ellentét, az egymással torzszalkodó uradalmi és vármegyei tisztek közös egyetértésben lépnek fel. Haller thesaurarius október 28-án sürgeti Bethlen főispánt a közbelépésre, felcsillantja azonban azt a reményt is, hogy a „megsértett” 1789-i szerződés helyébe újabb úrbéri rendet vezessenek be. Az urak nem tartották súlyosnak a parasztok terheit, nem akarták megérteni, miért nem teljesítik őket.⁵³ A főispán az előző évben mint királyi biztos járt Abrudbánya vidékén s mint ahogyan a gubernátorhoz november 14-én írja, „a bucsumi határt is személyesen megjárván, tulajdon magam láttam azon bucsumiaknak nagy kiterjedésű kaszálókkal és szántóföldekkel gazdag határait”.⁵⁴ Hogy ezek a „gazdag” határok az elvetett magnak jó esztendőben is csak két-háromszorosát termették meg, arról a főispán egyszerűen megfeledkezett.

A birtokos nemesség uralmát a feudalizmus korában a fegyverek erejével támasztotta meg, de különösen hangsúlyossá vált a nemesek biztonságának megvédése a fegyverek által a Horia-felkelés óta. Fokozottan áll ez a zalatnai uradalomban élő abrudbányai és a vele kapcsolatban levő bucsumi (román és magyar) nemesekre, akik 1809-ben a nemesi felkelésben lelkesen résztvettek. Mint akkor írták, „ezen mi vidékünk lévén nemes hazánknek azon szegelet része, melybe az egész hazát rettentő valamely párt zenebona legkönnyebben magát kiütheti, amit a nem régi gyászos történetek eléggé bizonyítanak, tehát annak jó idejében való megfojthatására, csakugyan katonáskodjunk és az ilyen történetekre [eshetőségre] nézve elégséges ellentállható insurgens lábon álló fegyveres őrzeteket tartunk”.⁵⁵ Így érvelt Bethlen Imre főispán is, amikor november 14-én a gubernátorhoz fordul a parasztok ellen. „Vélekedésem szerént ezen dolog siető megorvoslása, a könnyen elharapózható rossz élje vétele annál szükségesebb, hogy mivel amint Excellentiád is bölcsen tudni méltóztatik, ama szerencsétlen oláh tumultus is ezen havasos vidékekben kezdette volt magát kiütni”.⁵⁶

A bucsumi parasztok osztályharca elérkezett a nyílt felkelés küszöbére. Miután az uralkodóosztály leszerelő kísérletei, a rábeszélés, a fenyegetés csődött mondtak, a mozgalom letörésére, a parasztfelkelés megelőzésére a fegyveres erőszak alkalmazását határozta el. A gubernátor 15-én Haller thesaurarius kérésére⁵⁷ két század gyalogost, két szakasz huszárt és egy ágyút kér Kienmayer főparancsnoktól, aki 18-án utasítja a gyulafehérvári várparancsnokot, hogy állítsa készenlétbe a kért katonai erőt. Ágyút nem ad, mert ez a nehéz terepen alkalmatlan. A gubernium még külön intézkedett, hogy a királyi rendeletnek, mely az úrbérrendezésig a régi szolgáltatások teljesítését rendeli el, 10—10 magyar és román nyelvű nyomtatott példányát vigyék magukkal helyszíni használatra.⁵⁸

Tövissy Gergely alispán és a vármegye másik megbízottja, Sárpataki György főbíró Gyulafehérvárott tanácskozássra ültek össze br. Reuchlin várparancsnokkal és Bereczki kapitánnyal, a kirendelt József-huszárok parancs-

⁵² I. h.

⁵³ Haller G. levele, „juxta registra urbariala tantum unius, duarum, et ad summum trium orgiarum confectioni, alioquin haud gratuitae, et tempus exiguum exposcenti obnoxii sint.”

⁵⁴ I. h.

⁵⁵ EG 9296 : 1809 (júl. 29.). Főként Bucsumban birtokló abrudbányai nemesekről van szó.

⁵⁶ EG 11.421 : 1819.

⁵⁷ EG 2143 : 1820. Haller nov. 21-én Marosportuson beszélt meg a katonai akció részleteit Sárpataki főbíróval. 12.051 : 1819.

⁵⁸ EG 2143 : 1820.

nokával és megbeszélték a haditervet. November 23-án Tövissy elindult a huszárokkal Krakkóból Metesden át Zalatnára. A gyalogságot egyelőre nem vitték magukkal.⁵⁹

A huszárság 24-én betoppant Zalatnára. Amikor a bucsuniak híret vették a katonaság megérkeztenek, küldöttséget menesztettek Tövissyhez és közölték, hogy készek az engedelmességre. Az alispán azt válaszolta, jöjjenek le másnapra testületileg, különben 27-én megindulnak a huszárok Bucsum felé.⁶⁰ 26-án le is jött egy 106 főből álló küldöttség. A prefektúra házában Tövissy Gergely és Nemetzki János biztosok és a vármegye négy tisztje jelenlétében folyt le a találkozás.

Először Tövissy megfedte a bucsumiakat engedetlenségük miatt, majd felolvasta és megmagyarázta nekik a gubarnium által küldött román nyelvű királyi parancsot. Felhívta a figyelmüket arra, hogy az ölfák készítésének és a sóút építésének megtagadása miatt két szakasz huszár készen áll arra, hogy felmenjen Bucsumba.

Ebben a helyzetben a bucsumi parasztok az ellenállást elszigeteltségükben nem fokozták tovább és anélkül, hogy álláspontjukat megváltoztatták volna, a katonaság fenyegető jelenlétének hatása alatt, kényszerből egyezsége léptek elnyomóikkal.

„Mely illetén kegyelmes határozását a felsőbbségnek a bucsumi adózó közönségnek repraesentánsai által értvén, — olvassuk az egyezmény szövegében — az egész falusi közönség nevében úgy nyilatkoztatták ki magokat, ... hogy jóllehet ők, mind a tőlük praetendált [követelt] ölfák csinálása, mind pedig a sóút munkája által magokat, mint bányászok megterheltevé lenni érzik, de mivel ezen sérelmek orvoslása végett folyamodtanak volt alázasos könyörgő levelek által nem csak a felséges királyi thesaurariátushoz, hanem az Ó Felsége Szentséges Színe eleiben is, és minek utána kedvező választ egy felől sem nyerhettenek, ők az engedelmességre és mind az ölfák megkészítésére mind a sóút munkájára készségeket és tartozó engedelmességeket a dato in posterum [ezután] mindaddig ajánlják és arra magokat kötelezik is, valámig a felsőbbségtől egy kegyelmesebb és vigasztalóbb választ nyerhetnek és kéri egyszersmint a fenn megnevezett biztos urakat, hogy a katonaságot falujukba ne vinnék ki és őket annak kivitele terhétől, midőn készségeket és engedelmességeket ajánlják, mentenék meg. Mely illetén kérésekre és magok kinyilatkoztatására a megnevezett falusi közönség repraesentánsainak, a tekintetes biztos urak is, a további költségeknek és reájok azáltal háromolható romlásnak és több alkalmatlanságoknak elkerülhetése tekintetéből megígérvén nekik, a katonaságnak innen leendő visszabocsáttatását, ha az irt falusi közönség repraesentánsai az alább irt feltételekre magokat az egész falusi közönség nevében szorosán kötelezni fogják.

Mely feltételeket a tekintetes biztos urak a falusi közönség repraesentánsai eleiben terjesztvén és azokat tisztán kimagyarázván, azokat a falusi közönség repraesentánsai nemcsak hogy köszönettel és önkéntes megelégedéssel elfogadták, sőt azoknak pontosan leendő teljesítésire, mind magokat személy szerint, jobb jobb kezeknek nekünk lett beadása mellett szorosán kötelezték, mind pedig az egész falusi adózó közönségért, hogy azokat pontosan teljesíteni fogja, a kezeséget önként magokra vették. Mely eszerént megállított feltételek ezek:

1. Arra kötelezi magát az egész bucsumi adózó közönség a maga megbízott repraesentánsai által, hogy ezután mindaddig, valámig vagy egy általok nyercendő felsőbb határozás által, vagy az újonnan beállítandó urbanialis regulatio tökéletes beállításával, az eddig való praestatiokra nézve valami könnyebbséget nyerhetnek, minden eddig szokásban és gyakorlásban volt dominális praestatiokat, valámint a sóút munkáját is a hozzájuk kiküldendő parancsolatok szerént, híven és pontosan teljesíteni fogják, s az ölfákat is az 1789-ben emanált contractus tenora [kelt szerződés tartalma] szerént ki fogják vágni, s valámint a Felséges Királyi Thesaurariátushoz, úgy a Nemes Vármegyéhez s ezeknek minden névvel neve-

⁵⁹ EG 11.888 : 1819.

⁶⁰ Tövissy jelentése Sárpatakihoz (nov. 25.). EG 12.052 : 1819.

zendő tisztségeikhez a magok előjáróikhoz illő tisztelettel és engedelmességgel fognak viseltetni.

2. A katonaságnak eddig lett kihozásával ismét a rendes statiojokig leendő visszaállításával más egyéb ezen renitentiájok által okozott minden költségeket a bucsumi falusi közönség ki fog fizetni, de ha nem cselekednének, vagy cselekedni nem akarnának, tehát vigore praesentium [jelen szerződés erejénél fogva] rajtuk a megállapítandó költségek summáját executione mediante [végrehajtás útján] is felvételni lehessen.

3. Tartozik a bucsumi adózó közönség ezen renitentiájoknak promotorait [vezetőit] és a seductorokat [ámítókat] a dato [mától kezdve] 15 napok alatt kinevezni és ezeknek neveiket a tekintetes biztos uraknak által adni.

Mely pontokra a bucsumi közönség repraesentansai magokat mind személy szerint, mind a közönség nevében szorosan kötelezvé, a tekintetes biztos urak is őket az illő engedelmességre hathatósan megintvén, a katonaságnak ezúttal hozzájuk leendő felvittele terhétől őket mentté tévén, a katonaságot innen a magok rendes statiojokra [állomáshelyükre] visszabocsátották.⁶¹

A katonaság felvonultatása arra készítette a bucsumiakat, hogy a fegyveres erővel szemben, mellyel elszigeteltségükben sikerrel nem vehették fel a harcot, ideiglenesen vonuljanak vissza. A parasztfelkelés csak tömegméretekben érhet el sikereket a feudális hadsereggel szemben, erre egyetlen község parasztsága nem vállalkozhat. Az adott körülmények közt az ellenállás fokozása nem biztatott sikerrel.

A rájuk kényszerített feltételek teljesítésének azonban a bucsumiak eleitől fogva ellenálltak. Tövissy és Nemetzki mindent megtektek, hogy kitudják a falusiaktól a vezetők neveit, azonban azok nyilvánosan kijelentették, „hogy ennek legfőbb okai némely abrudbányai és zalatnai cameralis tiszt urak, akik azon biztatások mellett, hogy őket az ők fak praestatiojáról mentté teszik, bizonyos summa pénzeket is szedtek fel tőlük és ezen biztatásuknál fogva vették magoknak ők is azt a bátorságot, hogy ők fakat ne vágjanak. A só út munkájára nézve pedig ugyan a cameralis tiszt urakra reigálván, hogy ezek nem bocsátották a só út munkájára kiállani“. A korábban elfogott bucsumiakról kiderült, hogy nem ők voltak a vezetők, ezért Tövissy szabadon bocsátatta őket. Főként két személyre, Bolondutz Nyikulájra és Dsurka Dumitrura terelődött a gyanú, de ezek sem Abrudbányára, se most Zalatnára nem mertek eljönni, sőt házaikat elhagyva, bizonytalan helyre távoztak. Tövissynek az volt a parancsa, hogy a vezetőket fogja el és Enyedre szállítva, a legsürgősebben pereltesse meg őket. A kamarai tisztek belekeveredettsége miatt azonban ettől egyelőre elállott.

A mozgalom erőszakos letörése után Tövissy a katonaságot visszabocsátotta, a kamarai tisztek dolgába pedig nem avatkozott bele. A mozgalom könnyű leszereléséhez hozzájárult az időjárás is. „A különben is vad indulatú nép annyira fel volt lelkesítve az engedetlenségre, hogy a több környüllások között az időnek mostohasága és az ottan lehullott nagy hó, mely az embereket beszorította, sokat segítették azon renitentiának ezen az úton lett lecsendesedését.“⁶²

Bethlen főispán sehogy sem volt megelégedve Tövissy zalatnai szereplésével. Hibázott szerinte abban, hogy három napig vesztegelt a huszárokkal Zalatnán, szerződést kötött a falusiakkal, holott ellenszegülökkel nem lehet egyezkedni, mert az rossz példát szülhet és más községek is balra magyarázhatják. Hibázott abban is, hogy nem ment fel a huszárokkal Bucsumra, hogy a vezetők elfogása helyett 15 napi haladékot adott és a már elfogott parasztokat szabadon bocsátotta. A bűnösöket sürgősen el kell fogni, a kamarai tisztek dolgát világosságra kell hozni és különösen a sóút csinálásának megtagadása miatt szigorúan meg kell büntetni a bucsumiakat, a jövő évben

⁶¹ EG *Conscriptio Czirakyana. Alsófehérmegye. XII. k. 315—19. (Bucsum.)*

⁶² Tövissy jelentései a főispánhoz és a gubernátorhoz. Zalatna, nov. 27 és Enyed, nov. 29. EG 12.140, 12.136 : 1819.

pótolják ki az elmulasztottakat. A főispán előtt a bucsumiak mozgalmá a parasztfelkelés rémét idézte fel. Figyelmezteti is a guberniumot, hogy „azon zalathnai dominiumhoz tartozó falukban a közbátorságnak felháborítását azért szükséges a törvényektől kiszabott keménységgel megakadályoztatni, mivel *abba a vidékbe sok magok erejébe bizakodó parasztok vagynak*, kiknek merészségek, a csábítók és ingerlők által,⁶³ ha azok ki nem kerestetnek, könnyen rossz következtetéseket szülhet, amint eztet már egyszer a hajdani rossz példa meg is bizonyította”.⁶⁴

A gubernium elfogadta Bethlen Imre érvelését és utasította Tövissy alispánt, hogy „hibáit” saját maga sürgősen hozza helyre, a thesaurariusnak pedig felhívta figyelmét a sóút ügyére és az állítólag kompromittált kamarai tisztek dolgára.⁶⁵

A katonai kiszállás költségeit, 355 forint 38 krajcárt a következő évben behajtották a bucsumiakon.⁶⁶

Ami a kamarai tisztviselők szerepét illeti a bucsumi ügyben, kiderült, hogy itt is a kamarai és a vármegyei érdekek összecsapása húzódik meg a háttérben a parasztság kizsákmányolása körül. Az ügy kivizsgálására a thesaurarius vegyes bizottság kiküldését javasolta, s a maga részéről Barók Dániel bányabírói ülnököt delegálta, a gubernium pedig Tövissy Gergely alispánt.⁶⁷

A thesaurarius ezt a számára kellemetlen ügyet igyekezett minél símábban elintéztetni és magáról a parasztlázító vádját elhárítani. A gubernium a kancelláriával együtt többszörösen megsürgette a bizottság munkálatainak elkészítését,⁶⁸ mely végül 1822 májusában befutott a guberniumhoz.⁶⁹ A vizsgálat kiderítette, hogy amikor 1819-ben Aaron Sándor szolgabíró a sóút építésére szorongatta a bucsumiakat, az időközben elhunyt Zelenkai bányabíró és az ő biztatására Hopp Lipót verespataki bányafőellenőr a bányászati munkák érdekében egyenesen eltiltották a bucsumiakat a vármegyei munkától. A másik vádlottat, Türi Miklós bányabírói ülnököt több bucsumi gazda bízta meg a favágás alóli mentesítés kieszközölésével, közadakozásból összegyűjtött 20 aranyat adtak neki előlegbe, újabb annyit ígérve neki siker esetére. Az ő közbenjárásának volt köszönhető, hogy a thesaurarius a szerződésnek megfelelően ideiglenesen felmentette a bányászparasztokat a favágás kötelezettsége alól.⁷⁰ De ez csak ideiglenes siker volt, ezért újabb kérvényt is fogalmazott számukra, de a parasztok nem azt, hanem — mint vallotta — egy más kérvényt nyújtottak be. Amikor elutasító végzés érkezett, visszavonult az ügytől. A 20 aranyat szerinte nem kikötéssel, hanem a költségekre kapta. Maga Meltzer ispán is kapott közadakozásból pénzt a bucsumiaktól, de valahogyan kivágta magát.

A kamarai tisztviselők ugyan főként pénzszerzés céljából segítették tanácsaikkal a bucsumiakat, de az ellenállást egyáltalán nem ők szították. Sőt — amikor a mozgalom kibontakozását látták, féltükben ők maguk fékeztek, mérsékeltek, csitították a felháborodott bányászparasztokat. Türi Miklós rendelkezésre bocsátotta tudását és bányahatósági ismereteit, de mihelyt az ügy sikere kétségesé vált, visszavonult és igyekezett helyzetét menteni a

⁶³ Ez célzás a kamarai tisztviselőkre. A mozgalom leszerelése után az uralkodóosztály ellentétei újra előtérbe kerülnek.

⁶⁴ Bethlen Imre jelentése a gubernátorhoz. Berkenyes, 1819 dec. EG 12.140 : 1819.

⁶⁵ I. h.

⁶⁶ EG 761, 3585 : 1820.

⁶⁷ EG 662 : 1820 (jan. 2.).

⁶⁸ EK 1995, 3763 : 1821; EG 7383, 10.982, 11.242 : 1821.

⁶⁹ EG 1917, 3416 : 1822.

⁷⁰ Vö. a thesaurarius javaslataival 1818 április 20-ról: „die wirklichen Bergleute der in der Frage stehenden Gemeinden vom Holzschlagen möglichst verschont werden müssen, und dazu nur in so weit nach dem Sinne des Kontraktes vom Jahre 1789 verhalten werden dürfen, als es unumgänglich nothwendig ist.“ EK 2143 : 1820.

hatóságok felé. Hopp Ferdinánd családonként egy forintért hajlandónak mutatkozott az ölfüggetlenség elintézésére Bécsbe utazni. A parasztok ellenállásának kiélézése a vizsgálat szerint is magából a faluból, a faluközösség gyűléseiből indult ki. A vizsgálat feltárta ugyan a tényeket, de az ellentéteket a kincstár és a vármegye közt nem igyekezett kiélelni. Ennek következtében Hopp és Türi megúszták egy kis pirongatással, csak Türi volt kénytelen a 20 aranyat a falu közös pénztára javára visszafizetni.⁷¹

A bányászparaszatok és a bányabírószági tisztek közt mégis elég intenzív kapcsolat állt fenn. A mozgalom vizsgálati jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a bucsumiak a bányabírószágtól valóban kaptak olyan felvilágosítást, melynek alapján magukat teljes bányásznak tekintették és ezért is feljogosítva érezték magukat a szolgáltatások megtagadására.⁷² A katonai elnyomás és az új szerződés megkötése után is próbálkoztak a bucsumiak a bányabírószág emberei felhasználásával, de ezek vonakodtak tőle.⁷³ Egyiküket mégis rávették, hogy megírja közvetlenül a megtorlást követő napokban felségkérvényüket, melyben a kérvényíró saját hivatalának kért döntő szót a bucsumi ügyben.⁷⁴

Az értelmiségiek közreműködésének szerepét az uralkodó osztály nem becsülte le. Példa rá az intranzigens br. Bethlen Imre főispán, aki a szóbanforgó kérvénnyel kapcsolatban azt javasolja a gubernátornak, hogy a „panaszló communitas nyugalomra utasíttassék, az ezen instantia író pedig kitudakoltatván, felsőbb rendeleteket is vellicáló [megcsúfoló] irogatásáért megbüntettesék annyival is inkább, ... hogy ezen bucsumi adózó és urbariális szolgálat alatt való község ugyannyira fel vagy on a sok nyughatatlan instantia írók által való függetlenségre csábíttatva, hogy ... még káptalan előtt is protestáltak.”⁷⁵

A paraszti mozgalom katonai karhatalommal való letörése nem csökkentette a bányászparaszatok harci kedvét. Az új szerződés brutális erőszakkal csak megnyújtotta a régit, semmi újat nem fűzött hozzá, semmivel sem járult hozzá a problémák megoldásához. Nem kapituláció történt, hanem pillanatnyi fegyverszünet. Az elnyomó erők túlsúlya elől a parasztok visszavonultak, de nem adták meg magukat. A megtorlás utáni napokban töretlen lendülettel fognak hozzá a küzdelem újabb szakaszához. Beszervezik kérvényírójukat a bányatisztek sorából, akiknek munkáját azonnal továbbítják az udvarhoz.⁷⁶ A királyi kézjeggyel ellátott iratot a kancellária 1820 január 4-én küldte meg az udvari kamarának. Gyurka (Dsurka) Dumitru és Tongija Gyorgye bányászparaszatok 1820 február 23-án megjelentek a káptalan előtt és a maguk és az egész bucsumi község nevében élőlőszóval ünnepléses óvást és tiltakozást jelentettek be mind az 1789-i, mind pedig az 1819-i szerződés ellen, mint amelyeket az erdélyi fejedelmek által kibocsátott privilégiumaik ellenére tömlőccel, katonai karhatalommal, megfélemlítéssel kényszerítették rájuk.⁷⁷

A bucsumiak decemberi latin nyelvű, terjedelmes kérvénye kitűnő felkészültséggel és éles érveléssel harcol a privilégiumok érvényesítéséért. A kérvény a következőket kéri, illetve állapítja meg:

1. A bányaközség élvezhesse a novelláris artikulusok meghatározta kiváltságokat.⁷⁸

⁷¹ EG 4935 : 1822; 7216 : 1823; 8225 : 1825; 7939 : 1825 (4. tanú).

⁷² I. h. (2. tanú).

⁷³ „Bittsteller hätten sich zwar an das Berggericht gewendet, dieses aber getraue sich nichts für sie zu thun.“ EK 211 : 1820. Itt valószínűleg Türi-ről van szó, esetleg még más hasonló tisztviselőkről is.

⁷⁴ EG 5354 : 1820.

⁷⁵ EG 5563 : 1821.

⁷⁶ EK 211, 2143 : 1820.

⁷⁷ EK 1575 : 1820.

⁷⁸ Az 1747. 1753—55 és 1791. évi tc.-ekről van szó.

2. Terméketlen földjükből nem képesek megélni.

3. A favágást és más hasonló munkákat ne a bányászokkal, hanem a közönséges jobbágyokkal végeztessék.

4. A király igazságérzete döntse el, „hogyan a szerződés, amelyre hivatkoznak érvényesnek tekinthető-e, minthogy erőszakkal és a tömlőc ocsmányságával csikarták ki?”

5. A község emberemlékezetet felülhaladó idők óta élt privilégiumaival, így Apafi fejedelem három rendbeli leveleivel, „melyeket, minthogy törvényesen bocsáttattak ki, ma is érvényben levőknek kell tekinteni.”

6. Kéri az uralkodót, hogy az előadottak valóságát ne másokkal, hanem a bányahatósági tisztviselőkkel, akik a bányajogban jártasak, vizsgáltsassa ki, mint akik a helyi viszonyokat is jól ismerik.

A kérvény végül oda csúcsosodik ki, hogy az uralkodó elődei példáját követve, erősítse meg a község kiváltságait.⁷⁰

Ez a kérvény nem áll teljesen a parasztok álláspontján. Sok tekintetben éppen a kamara véleményét tükrözi, különösen amikor a vármegye befolyása ellen érvel és a kamarai hatóságoknak követeli az intézkedés kizárólagos jogát. A kérvényharc egyik fontos korlátja az, hogy az írástudatlan nép kénytelen tőle idegen értelmiségiekkel megfogalmaztatni beadványait, melyek ilyen módon nem fejezik ki elég hűen álláspontját és gyengítik harcát.

A kancellária 1820 április 14-én elrendelte, hogy a királyi kézjeggyel ellátott kérvényt a gubernium vizsgáltsassa ki Alsófehér vármegyével.⁸⁰ Bár a gubernium ezt július 10-én el is rendelte,⁸¹ a vizsgálat sokáig elhúzódott⁸² és Bethlen Imre főispán — Sárpataki György munkálata alapján — csak 1821 május 25-én tett jelentést br. Jósika János gubernátornak.

A bucsumi bányászparasztok sérelmeinek orvoslásaképpen a főispán azt javasolja a gubernátornak, hogy „a panaszló communitas nyugadalomra utasíttassék, az ezen instantia író pedig kitudakoltatván, a felsőbb rendeleteket is vellicáló [megcsúfoló] izgatásáért megbüntettessék. . . az ily tumultuatióra [zavargásra] hajlandó népnek illő zabolán és határok közt való tartása ezen havasos helyeken, a publica securitas [közbiztonság] fenntartására is szükséges”.⁸³

A gubernium, mint a földesúri osztály képviselője az 1823 május 30-ról kelt felterjesztésében teljes egészében magáévá tette Bethlen Imre véleményét.

A bucsumiak kérvényével párhuzamosan futott a középső uradalom három községének tartalmában és célkitűzésben erősen hasonló panaszlevele is, melyben saját költségükre egy vizsgálóbizottság kiküldését kérik. Ezt a kancellária 1820 június 2-án küldte le a guberniumhoz.⁸⁴ Minthogy a vizsgálat a bucsumi ügyben ügyis lefolyt, a gubernium és a vármegye ezzel a kérvénnyel nem foglalkozott érdemben, hanem összekapcsolta az előzővel. Az összes bányászügyekkel kapcsolatban a kancellária következő elvi álláspontot foglalta el:

1. Az 1771-i királyi rendelet⁸⁵ szellemében minden törvényhatóság területén, ahol bányászhelyek vannak, a megyei tisztek közbenjöttével évente e!

⁷⁰ EG 5354 : 1820.

⁸⁰ EK 1575 : 1820.

⁸¹ EG 5354 : 1820.

⁸² A kancellária sürgetése (1820 okt. 13.). EK 3649 : 1820; EG 10,654 : 1820. Az ügy további sürgetése (1821 júl. 13.). EK 1995 : 1821; EG 7383 : 1821.

⁸³ EG 5563 : 1821. Vö. 3502 : 1823. A gubernium az ügyet áttette az úrbéri bizottsághoz, ahonnan csak 1823 áprilisában merül fel újra, más zsalatnai bányászpanaszokkal összekapcsolva.

⁸⁴ EK 211, 2143 : 1820; EG 6289 : 1820.

⁸⁵ EK 507 : 1771.

kell készíteni a valóságos bányászok kataszterét és azt a közterhek szétosztására illetékes hatóságoknak rendelkezésére kell bocsátani.

2. Minthogy az 1789-i szerződés a zalatnai kincstári jobbágyok és az uradalom közt a gubernium rendeltére és a közhatóságok jelenlétében törvényesen jött létre, nem lehet rajta semmit újítani vagy változtatni. A jobbágyoknak azonban módjában van a hasonló úrbéri szerződésekre vonatkozó rendelkezéseknek megfelelően bírói útra terelni a hitelesség megállapításának kérdését, vagy pedig bevárhatják az előkészületben levő úrbérrendezés lefolyását.⁸⁶

Az 1819-i mozgalmat Bucsum parasztsága egységben vívta meg. Résztvettek benne és élén jártak a bányászparasztok, köztük is a szegényparasztok, de csatlakoztak az itt csekély számban élő földműves parasztok is. A szegényparasztság volt a mozgalom hajtóereje. Erre jól rávilágít az egyik vezető, Bolondutz Nyikoláje nyilatkozata, amikor az uradalmi bíró ölfavágásra akarta hajtani a bányászparasztokat: „A falubeliek és különösen a szegényebbek, amelyen magam is vagyok, akiknek nincs semmi külsőségük, egymás közt tanácskozva elhatároztuk, hogy inkább minden kincstári javunkról lemondunk és kizárólag a bányaművelésre adjuk magunkat, semhogy annyi szolgáltatásra kényszerítsenek bennünket.”⁸⁷ Ez a nyilatkozat nemcsak azt mutatja, hogy a mozgalomnak a szegényparasztság volt a motorja, hanem az egész parasztság törekvéseinek irányára is rámutat. A szegénység, melynek „nincs semmi külsősége” (az egész parasztsággal együtt) előnyösebbnek tartja, ha lemond „minden kincstári javáról”, vagyis belső (és külső) telkéről és inkább tisztán bányaműveléssel foglalkozik, semhogy az uradalmi kizsákmányolás bírhatatlan terheit továbbra is viselje. A parasztok tehát, élükön a szegényparasztsággal, a jobbágyi állapotból általában akarnak menekülni és a feudális béklyóinak lazítását a bányászkiváltságokkal való élés által remélik elérni. Végso célként a jobbágyi kötelek felszámolását akarta a zalatnai középső uradalmi parasztság 1819-i mozgalma kiharcolni. A feudális erők, melyek a jobbágyok saját számlájukra történő kizsákmányolása érdekében egymással is küzdöttek, a parasztfelkelés fenyegetésének hatása alatt félretették ellentéteiket és együttesen mozgósították a feudális rend fenn tartásának ultima ratióját, a hadsereget és elnyomták a parasztok mozgalmát.

Az 1819-i mozgalom katonai erő felvonultatásával történt elnyomása nem zárta le a középső uradalom parasztságának harcát kizsákmányolói ellen. A küzdelem az elnyomás másnapján, ha szerényebb eszközökkel is, de történelmi tovább folytatódott. Az 1837-i és az 1841—1847-i mozgalmak után az 1848-i forradalom győzelme a feudális rend megdöntése következtében meghozta az erdélyi aranyvidék bányászjobbágyainak felszabadulását is.

I. TÓTH ZOLTÁN

⁸⁶ EK 3502 : 1823.

⁸⁷ EG 7939 : 1825.

KOSSUTH LAJOS SZÜLETÉSÉNEK 150. ÉVFORDULÓJA FELÉ

Andics Erzsébet beszéde a Magyar Történelmi Társulat igazgatóválasztmányi ülésén 1951. július 30-án.

A jövő esztendőben lesz 150 éve annak, hogy megszületett Kossuth Lajos, az 1848/49-es szabadságharc és forradalom vezére, a függetlenségért küzdő Magyarország kormányzója, a magyar szabadság ügyének élete utolsó pillanatáig hűséges harcosa. Kossuth Lajos születésének megünneplése kétségtelenül egész népi demokráciánk, az egész magyar nép, mondhatjuk, bizonyos értelemben az egész emberiség ügye. Azonban miránk történészekre ebben a megünneplésben különösen fontos szerep vár. A mi feladatunk ezt a történelmi alkalmat felhasználni és Kossuth Lajos igazi alakját, ha nem is a maga teljességében, de fő vonásaiban a magyar nép számára megrajzolni.

Kossuth Lajos nagy alakja hosszú évtizedeken keresztül vita tárgyát képezte. Istenítés az egyik oldalon, a magyar nép oldalán, többé-kevésbé nyílt gyűlölet az uralkodó osztályok részéről volt osztályrésze, sőt az ellenforradalom korában még rosszabb, mint a gyűlölet: a magyar hivatalos történetírás, az iskola, a sajtó hideg lekicsinyléssel, körmönfont, ravasz diszkreditálással igyekezett Kossuth Lajos alakját és munkásságát kisebbiteni.

Sok évtizedes mulasztást pótolunk, amikor hozzálátunk, hogy az igazi Kossuthot megmutassuk népünknek. A születése óta eltelt közel másfél, halála óta eltelt fél évszázad nem volt elég ahhoz, hogy az úri Magyarország munkáit összegyűjtse, írásait kiadja azzal a gonddal és teljességgel, amellyel Széchenyi, de Tisza István munkáit is nyilvánosságra hozta, hogy a kisebbségről ne is beszéljünk. Mi, a felszabadult Magyarország történészei, Kossuth Lajos születésének 150. évfordulóját erőnkhez képest méltóan akarjuk megünnepelni. Meggyorsítjuk Kossuth Lajos összegyűjtött írásainak most folyó kiadásait, hogy ezek az írások és beszédek minél előbb a magyar nép legszélesebb rétegeinek közkincsévé váljanak. Javasoljuk, hogy a Magyar Történelmi Társulat a vezető magyar történészek bevonásával adjon ki *emlékkönyvet* Kossuth Lajos működéséről, úgyszintén írassa meg Kossuth Lajos *népszerü életrajzát*.

Felmérve erőnket és felmérve az előttünk álló rövid időt, az emlékkönyvet Kossuth forradalom és szabadságharc alatti tevékenységének akarjuk szentelni. Abból indulunk ki, hogy Kossuth küzdelmei a reformkorszakban mintegy előkészítik 1848/49-beli forradalmi szereplését, az emigráns Kossuth tevékenysége pedig elemzi, összegezi, befejezi azt. Kossuth nagy életében 1848—49 a csúcspont: mint a szabadságharc és forradalom vezetőjét zárta szívébe, őrizte meg emlékezetében Kossuth Lajos alakját a magyar nép. A feladat, mint azt a vezető történészekhez írt körlevelünkben kifejtettük: *konkrét történelmi tanulmányok segítségével megmutatni Kossuth Lajos államférfiúi nagyságát anélkül, hogy haladószellemü bírálatáról lemondanánk.*

„Megmutatni Kossuth Lajos államférfiúi nagyságát“ annyit jelent, mint megmutatni, hogyha „hatalma volt a lelkeken“, ahogy nagy ellenfele, Széchenyi mondotta, ha „győzött“ és ellenfelei „alul maradtak“, ebben nem lélektani okok játszottak közre, nem jellembeli eltérések közte és ellenfelei között, hanem azért volt hatalma a lelkeken, mert tevékenysége helyes irányú, korának alapvető kérdéseire választ adó, a történelmi helyzet szükségleteinek

megfelelő, országunkat, népünket előbbrevívó volt, nem úgy, mint ellenfeleié. Meg kell mutatni, hogy ereje nem csupán a szépen zengő szó ereje volt, mint azt nyílt és titkos ellenei állították életében és halála után. Ha „hatalma korlátlan“ volt, ami a népre való befolyását illeti „mint a képzelet, mint az ömledező szívnek határtalansága“ (Széchenyi), abban nem a tömegek „hiszékenysége“ és „illúziói“ nyilvánultak meg. A magyar nép tömegei azért tömörültek köré, mert megértették izzó patriotizmusát, fáradhatatlan munkásságát a köz érdekében, megalkuvás nélküli szabadságszeretétét, megértették, hogy lángesze minden erőfeszítésével egy célt szolgált: a magyar haza boldogulását.

Munkánkban meg kell mutatni, hogy amikor Kossuth az országot a feudalizmus bilincseitől megszabadította, a magyar parasztot jobbágyból szabad emberré tette, amikor a magyar népre nehezedő terheken könnyített, boldogulásának útját szabadabbá tette, előrehaladását meggyorsította, — akkor a magyar nép és az egész emberiség ügyét vitte előre és a magyar nép teljes felszabadulásának óráját siettette.

Azokban nem lenne elég a konkrét történelmi anyaggal, a történetkutatás módszereivel Kossuth Lajos működésének csak ezeket az oldalait megmutatni. A mi magasabb, mert szocialista világnézetünk, a mi fejlettebb, mert a munkásosztály érdekeit képviselő politikai felfogásunk megkívánja Kossuth Lajos alakjának haladószellemű bírálatát is. Ennek a bírálatnak természetesen az adott kor viszonyaiból és szükségleteiből kell kiindulnia úgy, ahogy Marx és Engels bírálták — és méltán — Kossuth egyes következetlenségeit, tévedéseit, mulasztásait.

De nemcsak a tudományos szocializmus nagy tanítómestereinek, Marxnak és Engelsnek Kossuthra vonatkozó bírálatáról nem szabad megfeledkeznünk. Azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy itt Magyarországon is voltak, akik 1848—49-ben nem egy kérdést világosabban láttak, helyesebben értékelték, mint Kossuth. Kétségtelen, hogy a Népkönyv szerzője, Táncsics Mihály helyesebben látta a parasztkérdés fontosságát, a parasztság teljes felszabadításának jelentőségét 1848—49-ben. Bem jobban látta a nemzetiségi kérdés megoldásának útjait. A baloldaliak, Madarászék, a „vörös flamingók“ jobban gyűlölték az ellenséget, mint ő és igazuk volt, amikor 1849 nyarán erélyes hadügyi intézkedéseket sürgettek és a kormányt tétlenségéért ostromozták. S végül, de nem utolsósorban, Petőfi Sándor kétségtelenül jobban látta az összefüggést a magyar szabadság és a világszabadság között, jobban felmérte a magyar nép küzdelmeinek egész jelentőségét, annak jövőbeli kilátását.

Mindez azonban nem jelentheti részünkről annak kétségbevonását, hogy *a magyar nép dicsőséges forradalmának, az 1848—49-es szabadságharcnak Kossuth Lajos volt a vezére*. Ő volt az, aki a márciusi napokban — mint ő mondotta — „az eseményeket megragadta“, 1848 szeptemberében a külső és belső ellenség ármánykodásával szemben ő mentette meg a szabadságharc ügyét a már biztos pusztulástól. Az ő szava állította talpra a nemzetet, ő teremtette meg a magyar nép élet-halálharcának anyagi és katonai előfeltételeit. Az ő lángoló meggyőződése, fáradhatatlan szervező munkája tette lehetővé, hogy a magyar nép magasan tartsa az európai szabadság zászlaját olyan korban, amikor már „Európa csendes, újra csendes volt“ és a többi európai országra az ellenforradalom győzelmének éjje borult. Kossuth Lajos volt a szervezője, lelke a magyar szabadságharomnak és forradalomnak, a magyar és európai történelem e fényes szakaszának.

Kossuth Lajos igazi alakjának megrajzolása tehát nagy feladatot ró történészeinkre. Történészeink ezt a feladatot meg fogják oldani. Történészeinknek nemcsak nagy kötelességeik vannak a magyar múlt nagy alakjainak és eseményeinek helyes feltárását illetőleg, megvannak erre a nagy lehetőségeik is. A történészek mai nagy lehetőségei alatt én nem elsősorban és nem kizáró-

lagosan anyagi és technikai lehetőségeket értek. Korunk az 1848—49-es átalakuláshoz hasonlóan ugyancsak a forradalmi átalakulás korszaka, habár más tartalmú, sokkal nagyobb forradalmi átalakulás ideje. Ez lehetővé teszi számunkra, hogy a szabadságharc sok olyan mozzanatát megértsük, amelyre előző korszakok történészei nem voltak képesek. *Nemcsak a múlt segíti megérteni a jelent* — abban az értelemben, hogy a „történelem az élet tanító mestere“, — *hanem a jelen is segít megvilágítani a múltat*, jelen küzdelmeink segítenek letűnt nemzedékek erőfeszítéseinek jobb megértésében.

Kossuth Lajost igazán megérteni és értékelni nem volt és nem lehetett képes a kiegyezés utáni idők történetírása, mert nem érthette meg Kossuth Lajost az a kor, amely a haladó és reakciós erők kompromisszumán, a szabadságharc és Kossuth Lajos külső és belső ellenségeinek a „kiegyezésén“, az 1848—49-es forradalom eszméinek a megtagadásán nyugodott. Nem érthette meg az emigráns Kossuthot, aki szörnyű egyedülmaradottságában is eleven figyelmeztetés volt nemcsak arra, hogy azt a „laza zagyválékot“, aminek ő a dualista monarchiát nevezte, nem sokáig fogja túrni a történelem, hanem arra is, hogy a forradalom és szabadságharc elbukásával a demokratikus átalakulás összes alapvető kérdései megoldatlanok maradtak, és hogy megoldatlanságuk az országot előbb-utóbb lejtőre viszi, a magyar népet katasztrófába dönti. Az 1849 mellett kitartó Kossuth eleven emlékeztető volt azokra az időkre, amikor — hogy Ady Endrével szóljunk — a vén Európa bámulta Magyarországot és „Rómák voltak a hunn faluk“. Kossuth Lajos magános alakja „értékmérő volt“, amely teljességében megmutatta a Tiszák, a Wekerlek, Bánffy Dezsők, de még az Ugron Gáborok egész kicsinységét, a forradalmat megtagadó korszak szükségszerű, mély süllyedését.

Még kevésbé érthette meg Kossuth Lajos alakját az ellenforradalmi korszak, amely a neobarokk szellemben a „konzervatívokhoz“ nyúlt vissza, a reformkori és szabadságharc alatti feudális reakció udvaronc képviselőinek álláspontjához. E korszak történetírására Metternich árnya borult, a kamarilla és Sedlnitzky szelleme hatotta át: s az ellenforradalmi rendszerek örök receptje szerint a forradalmár Kossuthot a bolond és a kalandor vegyülékének tartotta.

De megértette Kossuth Lajost a felszabadult magyar nép, amelynek vezetője, a magyar munkásosztály olyan közel került Kossuth szelleméhez, mint egyetlen más osztály, egyetlen megelőző nemzedék sem. A felszabadult magyar nép elutasítja magától a magyar uralkodóosztályok egy részének képviselőit Kossuth kultuszát. A magyar munkásosztály történelmi érdeme, hogy a maga idején elsőnek mutatott rá arra, hogy mennyire hazug, mennyire nébutitást szolgálta az úri osztályok „negyvennyolc“-assága. A felszabadult magyar népnek és vezetőjének a magyar munkásosztálynak Kossuth iránt táplált kegyeletes tisztelete ugyanakkor nem azonos a parasztság kritikátlan Kossuth imádatával, passzív várásával a szabadítóra.

Hogyan viszonylik a munkásosztály Kossuth Lajos emlékéhez? Álláspontját semmiesetre sem a hűvös pártatlanság, a hideg klasszicizálás jellemzi. A magyar munkásosztály és egész felszabadult dolgozó népünk magát a kossuthi politika „örökösének“ tekinti. Nem olyan örökösnek, aki eltékozolja az örökséget, ahogyan eltékozolta azt a magyar polgárság, de nem is olyan örökösnek, aki csak arra vigyáz, hogy semmit el ne veszítsen az örökségből. A magyar munkásosztály a kossuthi hagyatékknak olyan örököse, aki ezzel az örökséggel jól sáfárkodik, azt állandóan gyarapítja, gazdagítja, továbbfejleszti. A magyar munkásosztály túlmént 48-on, túlmént a kossuthi politikán, a szocializmus felépítésének útjára tért. De éppen azért, mert túlmént, meg kellett maradék nélkül valósítania azokat a kossuthi célkitűzéseket, amelyeket az elnyomó magyar uralkodóosztályok, a közel egy századon át tartó magyar reakció mind egy szálig megtagadott. A magyar munkásosztály Kossuth Lajost *elődjének tartja*, a magyar nép haladásáért folyó küzdelemben. Az

örökséget nem kritika nélkül vette át, hanem megtisztította mindattól, ami abban téves, vagy idejétmúlt volt és új célkitűzésekkel, új eszmékkel, új erők felsorakoztatásával gyarapította.

A tudományos szocializmus, a marxizmus-leninizmus eszméitől vezérelt munkásosztályunk érti meg Kossuth nagyságát a maga teljességében. Hogy is ne értené meg Kossuth küzdelmeit korának reakciós erőivel: akik ellen Kossuth száz évvel ezelőtt *harcolt*, azokkal a magyar nép most *leszámolt*. Leszámolt a Majláthokkal és Festetichekkel, a Zichyekkel és Apponyiakkal, a mai Hám Jánosokkal, a magyar Sina bárókkal és Rotschildokkal. Hogyne értené meg magyar népünk Kossuth nagy küzdelmeit a honvédelem terén, amikor ma új Jellasichsal néz farkasszemet, amikor országának függetlenségét a világszabadság új zsandárja fenyegeti. Hogyne értené meg Kossuthnak, a vörössipkások vezérének szerepét az a magyar nép, amely ma új hadsereget épít, erősebbet, öntudatosabbat, lelkesebbet, mint amilyen valaha is volt a magyar történelemben.

A magyar nép ma országát a vas és acél országává teszi, az erős ipar, a gépesített mezőgazdaság gazdag és boldog országává. Annál inkább megérti tehát Kossuth nagy erőfeszítéseit a magyar ipar megteremtése érdekében, küzdelmeit a védővámért, az iparegyletekért, a selyemtenyésztsé fejlesztéséért. Népi demokráciánk megnyitotta a magyar nép előtt a szociális és kulturális haladás nyilegyenes útját. Hogyne értené meg nagy elődjét, azt a Kossuth Lajost, aki több könyvért, nagyobb kultúráért, modern kórházakért, gyermekóvodákért harcolt olyan korszakban, amikor ezek megteremtése merész álmokép volt csupán. Ma a magyar nép milliói vesznek részt állami és gazdasági életünk forradalmi átalakításában. Hogyne értenék meg Kossuth Lajos gigászi munkáját, amit mint pénzügyminiszter, majd a Honvédelmi Bizottmány elnöke az új Magyarország megteremtéséért folytatott. Igen, ma a magyar nép végre megérti, Pártunk segítségével értette meg a kossuthi útmutatást maradéktalanul: „*menni kell, menni előre, aki nem megyen, eltipor-tatik*“.

Nekünk történészeknek az a feladatunk, hogy Kossuth Lajos alakját a marxizmus-leninizmus magas vártájáról nézve mutassuk meg. A Kossuth-émlékkönyv vizsgálja lesz történetírásunk fejlettségének. Csalhatatlanul meg fogja mutatni, mennyire tudunk lépést tartani hétmérföldes csizmával előrehaladó néppel. Azon leszünk, hogy emlékkönyvünk méltó legyen tárgyához, hőiséhez, hogy ezzel előbbrevigyük nemcsak a magyar történetírást, hanem egész dolgozó népünk ügyét is.

Révész Imre felszólalása a Társulat igazgatóválasztmányi ülésén.

Mélyen átértett köszönetet mondok azért a nem várt és meg nem érdemelt, nem mindennapi megtiszteltetésért, hogy a Kossuth-émlékkönyv egyik tanulmányának megírása reám bízott.

Még most is kénytelen vagyok azonban megismételni azt, amivel ezt a megbízást — igazán nem álszerénységből — elhárítani igyekeztem magamtól: negyven évre terjedő, de egészen más területeken mozgó történelmi szakmunkásságom során még bepillantani is alig volt alkalmam a Kossuth-rengetegbe, nemhogy eligazodni, vagy épp új ösvényt vágni próbáltam volna meg benne. Amit tavaszi meg nyári napsütésben elmulasztottam megtenni: hogy merjem azt a rengeteg közepett megkísérelni most, őszi — ha ugyan még csak őszi — alkonyatomban?

Azonban az ismételt, nagyon kedves biztatást és buzdításokat jól esett parancsnak vennem — parancsnak a szó lelkiismereti értelmében. Annak, aki a tudós névre nem akar méltatlanná válni, hatványozottan lelkiismeretbeli kötelessége a szakadatlan önkritika. És ha az én önkritikám egyik felől azt mondja is nekem: járatlan vagy a Kossuth-kérdés tömkelegében — a másik

oldalról ugyanannak az önkritikának még keményebb szavát hallom: eddigi járatlanságod nagy, de bocsánandó vétek volt, az azonban már megbocsát-hatatlan vétek lenne, ha most meg nem ragadnád ezt a kivételes alkalmat arra, hogy amennyire csak még egyáltalán telik tőled, járatossá légy, sőt ezen túlmenőleg egy kis téglával te is hozzájárulj annak az igazi Kossuth-szemlé-letnek kiépítéséhez, amely a magyar történelemben száz esztendő óta most válik először lehetségessé, és amelynek kiépülését — ez önkritikámnak leg-súlyosabb szava — a megelőző nemzedékekkel együtt a te nemzedéked is végzetesen akadályozta.

A Kossuth Lajos értékelésében — tehát a magyar politikai történet egyetlenegy olyan alakjának értékelésében, akinek jelentősége felismeréséhez világtörténelmi mértékek szükségesek — csakugyan három magyar ember-öltő követett el súlyosnál súlyosabb cselekedetbeli és mulasztási vétségeket. Hadd mutassam ezt fel — bocsánatot kérve a látszólagos szubjektívizmusért, noha teljesen objektív tényekre támaszkodom — a magam és elődeim példáján.

Abban a magyar történészcsaládban, amelynek én az utolsó sarja vagyok, a nagyapám Vasvári Pállal, az apám Tisza Istvánnal volt egyidős kevés híján, én pedig — fájdalom — Hitlerrrel. Az életkoroknak ez a végzetes sorsszerűsége egymagában is sokat megmagyaráz. A nagyapám, a lángoló szemű és égő szívű 23 éves ifjú, szomszjasan itta Kossuth szavait a debreceni Kollégium oratóriumának karzatáról és ahhoz, amit akkor tőle hallott, egész életében hű maradt. A Kossuth útján szállott szembe Deákkal az 1861-i országgyűlésen, mint a határozati párt egyik vezérszónoka, a történelmi érveknek a „haza bölcsét“ is zavarbahozó arzenáljával igyekezvén bizonyí-tani a pragmatica sanctióval folytatott politikai bűvészkedés alaptalan vol-tát. Kossuth szellemében bélyegezte a kiegyezésem országgyűlést „több mint felerészben lelkiösmertlen cudar komédiának“. És beteg szívének jófomán az utolsó tördőfés volt, amikor abszolutizmusidejebeli harcostársában, Tisza Kálmánban — akiről a dilettáns politikus-tudós naivitásával jó darabig hitte, hogy megmentője lesz a függetlenségi gondolatnak — az 1875-i fűziókor olyan keservesen kellett csalódnia.

Az apám a debreceni kollégium falai közt ugyanattól a tanártól tanult magyar irodalmi és történelmi szemléletet, aki megelőzőleg több éven át volt a nevelője Geszten Tisza Istvánnak. Hogy a kiegyezésem korszak álkon-szolidációja, amikor a lassú halódásában is félelmes erejű feudalizmus és a nemzedékek mulasztásaitól mohón pótolni akaró burzsoázis kapitalizmus egye-sült ereje nyomta vissza 48 és 49 forradalmi szellemét, milyen eredményesen dolgozott a még aránylag legtöbb haladó hagyományt hordozó körökben is, arra nem tudok jellemzőbb példát felhozni a nagyapám és az apám politikai nézetkülönbségeinél. Apa és fia egyébként megható gyöngédséggel szerették egymást, tudományos munkaközösségük korán kialakult — de mihelyt politi-káról esett szó közöttük, a korán elbetegesedett, könyvei közé temetkezett apának megdöbbenve kellett tapasztalnia, hogy 18—20 éves, egyébként igen elevenesű fia nemcsak földrajzilag, hanem politikailag is közelebbvalónak érzi Debrecenhez Gesztet, mint Turint — és ilyenkor tréfás hangon ugyan, de mérhetetlen keserűséggel intette fiát: „Ha te ilyen reakciós gondolkodású maradsz, meglásd, eljön az idő, amikor a lámpavasra fognak felakasztani“.

Hát bizony az nem az apám nemzedékének az érdeme volt, de az én nemzedékemé még sokkal kevésbé, hogy a velük és velünk való leszámolás-ban nem került sor a lámpavasra. Ezt egyedül és kizárólag annak lehet köszönni, hogy hazánk és népünk felszabadítása az eszelős német, majd az egész nyugati tőkés imperializmus járma és a fasizmus bestializáló bűvölete alól, a murkásság és a dolgozó parasztság mubláncainak letörése s e két szo-rosan egymásra utalt osztálynak az előbbi természetes vezetése alatt a magyar nép eddigi előtörténelmét lezáró új magyar történelem élére helye-

zése — igen, hogy mindez az óriási fordulat úgy jött létre, ahogy létrejött! Nem egy polgárháborúnak egyébként jogos és elkerülhetetlen bosszúálló szellemében, hanem annak az emberi nagylelkűségnek, annak a dolgozói szolidaritásnak, a másik — akár mily kicsiny — nemzet függetlensége és legjobb hagyományai ama megbecsülésének szellemében, amelyre csak az erővel párosult igazság és az igazságtól átnemesült erő képes, és amelyre a világtörténelemben legelőször — nemcsak mivelünk magyarokkal szemben, de mivelünk szemben *különösképpen* — a szocializmus és a béke világerődje, a nagy Szovjetunió, és annak lángeszű vezére adott példát.

Debrecennek és a Tiszántúlnak dicsőséges felszabadítását majdnem pontosan egy félszázaddal előzte meg a Kossuth Lajos halálának félszázados fordulója. A város az akkori nyomott és szűk lehetőségek, beteg és balsejtelmes lelkiállapotok közt is igyekezett volna az évfordulót valamelyest méltóképpen megünnepelni. A szép koratavaszi időben a Nagytemplom előtti téren már elkészült a helye a szabadtéri ünnepségnek, amikor — valószínűleg nem véletlenül — az évforduló előestéjén megnyílt a legfeketébb gyalázat örvénye: Hitler csapatai megszállták Magyarországot. A begyulladt politikai és közigazgatási hatóságok — lehet, hogy a katonai parancsot meg sem várva — eszük nélkül tiltottak le mindenféle Kossuth-ünneplést, sőt nagyon jellemzőleg még azzal a bölcs tanáccsal is kísérleteztek, hogy a Nagytemplomban tervezett ünnepélyes *istentiszteletet* is jobb volna az utolsó percben lefújni. Ez a legszörnyűbb szögyen mégsem következett be, az istentisztelet Kossuth emlékére a Nagytemplomban az előre megállapított időben és módon, hatalmas közönség előtt megtartatott — de ez már csak annyit ért, mint egy utolsó kilobbanó mécsfény a gyalázat viharos éjtszakájában...

Félév múlva bekövetkezett felszabadulásunk és ahhoz hat hétre már az ideiglenes magyar nemzetgyűlés megnyitására készülhettünk. A nemzetgyűlés színhelye azonos volt az 1849-es országgyűlés képviselőházáéval: a Kollégium oratóriuma. A nagy nemzeti átalakulás bevezető fázisaiban óriási felelősséggel fáradozó magyar politikusoknak meg az őket határtalan megértéssel támogató, a legelső perctől kezdve nem győztes hódítókként, hanem szabadító és segítő testvérekként viselkedő szovjet katonai hatóságoknak egyetértő akaratuk volt, hogy az egész nemzetgyűlés a kossuthi gondolat és hagyományok égisze alatt folyjék le, s ez még az ünnepies külsőségekben is méltóképpen kifejezésre jusson. Ezért óhajtották, hogy az oratórium katedrája, Kossuth egykori szónoki emelvénye fölött, a nemzetgyűlés egész tartama alatt ott függjön a Kossuth életnagyságú arcképe. Siettünk eleget tenni az óhajtnak és a Kollégiumban egyedül kéznél levő életnagyságú portrét, amely a már öreg turini remetét ábrázolja, megfelelő dekorációval elhelyeztük a kijelölt helyen. De amikor a magyar politikusok és magasrangú szovjetisztiek eljöttek felülvizsgálni, hogy a teremben mindenek ékesen és jó renddel várják-e a nemzetgyűlés másnap felgyülekező tagjait: egyhangúlag tiltakoztak az ellen, hogy ezt a történelmi feladatra fölsereglő gyülekezetet az *öreg Kossuth*, a sír felé közelgő fáradt, magános, megértetlen száműzött képe köszöntse. „Azonnal le kell venni és a föld alól is elő kell keríteni egy, a 48/49-es Kossuthot ábrázoló festményt — hiszen mi nem a temetésére, hanem a feltámadására gyűlünk most össze Kossuthnak, nem a hiába üzengető letört szabadsághős ígéire vagyunk kíváncsiak, hanem a diadalmas nemzetépítő forradalmárt akarjuk látni és hallani.” Szégyenkező — bár boldogan szégyenkező — zavarunkban nem tudtuk egy darabig, mitévők legyünk, de végre kiderült, hogy a leégett városháza romfalai között épen maradt meg egy gyönyörű fiatal Kossuth-portré. Azt hozattuk át s vele együtt a II. Rákóczi Ferencét is — kettejük ölelkező génuszának fénye világított rá a nemzetgyűlés követői előtt ama nevezetes két decemberi délutánon és estén az új magyar jövődönék akkor még ködbevesző ösvényeire.

Születése másfélszázados évfordulóján hadd lássa meg végre a magyar nemzet az igazi tudományosságnak minden romantikától, minden misztikától és minden egyéb fajta ködösítéstől ment, de annál szebb, mert annál tisztább és valósabb fényében az igazi, az újjászülető, az örökké fiatal Kossuth Lajost — azt, aki nem hátrál és nem alkuszik, és akinek még az az óriási negációja is, amely utolsó szava volt a történelem felé, a legnagyobb előrelendítő pozitívum volt egészen 1945-ig a magyarság ezeréves történetében.

Boldog leszek, ha az igazi Kossuth portréjának kidolgozásához nekem is szabad lesz hozzájárulnom néhány halvány ecsetvonással

MICKIEWICZ ÉS A MAGYAR SZABADSÁGHARC

Mickiewicz emberi és költői nagyságának megértéséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy forradalmi *publicisztikáját* megismerjük. A polgári történetírás mostohán bánt e téren is a nagy lengyel hazafival: a költő társadalmi-politikai munkásságát, ennek haladó tartalmát szándékosan elhallgatta, s ezzel a szűkebb irodalomtörténet érdeklődési körébe szorította Mickiewiczet. Csak most, a *népi demokratikus Lengyelországban* nyílt mód arra, hogy a dolgozó nép teljes egészében megismerje a költő egész munkásságát, melyben nem utolsó helyet foglal el a szóban és írásban kifejtett politikai jellegű tevékenység. A publicisztika nem volt mellékterméke a költő alkotómunkájának, hiszen életének bizonyos szakaszát teljesen kitöltötte, mintegy felváltotta a művészi alkotások sorát. Nekünk, magyaroknak, különösen sokat jelent az ő forradalmi újságírása, hiszen szabadságharcunk iránti rokonszenve, a magyar nép függetlenségi küzdelme iránt táplált forró együttérzése éppen publicisztikájában kapott rendszeresen hangot.

Az európai népek szabadságmozgalmaihoz fűződő mély rokonszenv nem 1848 viharos tavaszán fogant meg a nagy lengyel költőben; tulajdonképpen egész korábbi élete a nemzeti szabadságeszme iránti hűségének volt kifejezése. Már mint gyermek észrevette három részre szakított hazájának szomorú helyzetét, hallott a litvániai hazafiak többszöri felkelési kísérleteiről s amikor a wilnai egyetemre kerül, ő lesz vezetője a hazafiasan gondolkodó lengyel ifjak titkos egyesületének. A wilnai egyetemről és a kownói szerény tanítói otthonból a cári börtönbe kerül. 1823-ban leplezte le a cári rendőrség a lengyel „filomat”-ok titkos társaságát, aminek következményeként a költő egy félévi börtön után oroszországi számkivetésbe vonult. Tulajdonképpen már a cári börtönben edződött a szabadság eszméjének rendíthetetlen harcosává: az álmodozó, puha Gusztáv helyett a börtönben választja irodalmi eszményül a kemény és harcos Konrad Wallenrodot.

1824-ben, a börtönből szabadulva, cári parancsra Pétervárra indul. Az oroszországi tartózkodás elmélyítette irodalmi és politikai nézeteit, megismerkedik az orosz tudósokkal, írókkal. A forradalmi eszmékkel telített orosz ifjúság meleg lelkesedéssel ünnepli a lengyel költőt és a dekabristák, köztük Rylejev és Besztuzsev, barátságra lépnek vele. A cári parancs megszire úzi a dekabrista szervezkedés színhelyétől, Pétervárról, de a dekabristákhoz való vonzódása meglátszik későbbi irodalmi alkotásaiban, mint ahogy rajtahagyja nyomát egész munkásságán a Puskinnal szövődő meleg barátsága is.

1829 tavaszán hagyta el Oroszországot s Németországon keresztül Olaszországba igyekezett. *Az orosz néppel és a haladó orosz értelmiséggel* való találkozás *hatalmas gazdagodást* hozott az életébe. A cári tiranniát meggyűlölte, de megszerette egy életre az orosz népet és harcos társakra lelt az orosz költők, írók sorában, akikkel most már közösen akar harcolni a közös elnyomó ellen. Verseiben a tavaszt hirdeti és mint Petőfi, ő is szívesen idézi maga elé azt a nagy napot, amikor a zsarnokság láncaitól megszabadult nemzetek testvéri ölelésben találkoznak. Forradalmárhoz méltó szenvedélyes-

séggel üzen hadat az elnyomó társadalmi rendszernek és megjósolja a zsarnokság bukását.

Mickiewicz életében — akárcsak a század másik nagy forradalmár lengyel költőjének, Slowackinak az életében is — súlyos törést jelentett az a körülmény, hogy kimaradt a novemberi felkelésből. Az 1830-as varsói felkelés híre Olaszországban, súlyos anyagi gondok közepette jut el hozzá, s amikor hazájába ér, a felkelés éppen befejezéséhez közeledik. A kudarc letörte, az újabb felkelés lehetőségébe vetett hit hiánya pedig a vesztes forradalom nyomában felburjánzó miszticizmus felé terelte gondolkodását. Nem egymaga került bele ebbe a jellegzetes emigrációs betegségébe az akkori lengyel hazafiaknak, akik között sokan holmiféle önvédelmi gesztust láttak a messzianista magatartásban. Ez visszatartotta ugyan őket attól, hogy elvegyüljenek a francia burzsoázia piszkos pénzügyeibe, a mindennapi élet apró üzleteibe s ezzel asszimilálódjanak a francia viszonyokhoz, de gátolta őket abban is, hogy az akkori franciaországi haladó mozgalmakhoz megtalálják az utat.

Mickiewicz az emigrációban írt „Zarándokság könyvé”-vel és a párizsi Collège de France-on a szláv irodalmakról tartott előadásaival egy új hazafiaság elméletét hirdeti, azt tanítja, hogy a haza nem annyira területi fogalom, mint inkább elsősorban eszmei közösség, a nemzethez való tartozás tudata és a nemzeti törekvésekkel való azonosulás. Eszerint a haza lényege: ennek alkotóereje, multja és missziója. A politikai messzianizmusnak ezt az elvűt később lengyel hatás alatt Lamennais és Mazzini fejlesztik tovább.

A század 40-es éveiben Mickiewicz a Towianski-féle misztikus szekta tagjai közé tartozott. Irodalmi pályafutását rendkívül korán, 1834-ben, a Pan Tadeusznak, a lengyel irodalom legnagyobb remekművének a megalkotásával tudatosan lezárta. 1837-ben még súlyos misztikus tépelődések kínozzák s ebben az időben az északamerikai transzcendentalisták, Emerson hívei között keres rokonlelkeket.

1848 tavasza egyszeriben véget vet Mickiewicz passzivitásának.

A történelmi események a lengyel hazafiakban is új reményeket fakasztanak: talán itt az alkalom hazájuk függetlenségének visszaszerzésére. Most végre Mickiewicznek is sikerül kilábolnia minden misztikából, egyik napról a másikra ő a lengyel emigráció legreálisabb embere. Az eszme és a cselekvés nagyszerű összhangja ritkán nyilatkozik meg ilyen pompás összefonódásban, mint Mickiewicznek ebben a most következő életszakaszában. Szakít a tétlenséggel, hatalmas energiával lát hozzá a politikai munkához. Február első napjaiban Rómában van, mert Krasinskival, Mazzinival, Garibaldival együtt Róma tevékeny részvételére számít a készülő forradalomban. Olaszországhoz köti őt az a körülmény is, hogy Szicília az első forradalmi megmozdulás színhelye, itt jutott leginkább kifejezésre az Ausztria elleni gyűlölet. 1848 februárjában és márciusában Mickiewicz megalkotja az olaszországi lengyel légio tervét, ismerteti a római lengyel emigránsokkal s felveszi a harcot Czartoryski ottani politikai ügynökeivel, akik az első pillanattól kezdve élesen szembehelezkednek a légio gondolatával. A légio megszervezése körül heves harcai voltak az arisztokrata lengyel emigránsokkal, elsősorban Zamoyskival, aki konokul ellenszegült annak, hogy a légio a Mickiewicz által felállított eszmei és szervezeti alapon valósuljon meg s mindent elkövetett arra, hogy római hivatalos körökben hangulatot keltsen Mickiewicz ellen. Ez azonban forradalmi lelkesedéssel állott a légio élére, beszédeket mondott a lengyelek gyűlésein, összeköttetéseket teemtett római politikai körökkel és Zamoyskihoz írott levelében hadat üzent ellenfelei mesterkedéseinek.

A lengyel emigráció mindkét szárnya bízott a pápa támogatásában. Mickiewicz küldöttséget vezet hozzá, igyekszik őt rávenni, hogy áldja meg a

légió zászlait, amelyek szabadságot visznek az elnyomott szláv népeknek. Amikor a pápa vonakodik ezt megtenni, bátran a szemébe vágja: „Tudd meg, hogy az isteni szellem most a párizsi munkások zubbonya alatt lakozik!” Ugyanakkor a lengyel emigráció konzervatív szárnya is el akarta nyerni a pápa támogatását. A Vatikán urában azonban nemcsak Mickiewicznek, hanem még a Czartoryski-pártnak is csalódnia kellett, mert a pápa egyre nyiltabban az ellenforradalmi koalíció oldalára állt.

Mickiewicz elhagyta Rómát, rövid milánói tartózkodás után Párizsban kötött ki. A római sikertelenség nem töri le. Napoleon Lajosnak 1848 decemberében történt elnökké választása őt is meglepetésszerűen. Új reménységű ébred benne Franciaország demokratikus hivatásával kapcsolatban s ekkor határozta el, hogy Párizsban francia nyelvű demokratikus napilapot indít Tribune des Peuples (Trybuna Ludów) címen. A költő ebben az időben tisztán látja maga előtt céljait s az sem téríti el tőlük, hogy Napoleon Lajos kormánya megfosztja állásától a párizsi Collège de France szláv irodalmi tanszékén. Annál nagyobb eréllyel lát hozzá az új lap szerkesztéséhez, hogy demokratikus forradalmi eszméivel hatást gyakoroljon a franciaországi és európai haladó körök felfogására.

A lapot, mely rövid időre a nemzetek testvériségének szószólója lett, Ksawery Branicki anyagi támogatása teremtette meg; ugyanő nyújtott pénzügyi segítséget az olaszországi lengyel légiók szervezéséhez is 1848-ban. A lap szervezési munkálatai 1849 februárjában kezdődtek, első száma március 15-én jelent meg. Maga Mickiewicz lett a főszerkesztő annak jeléül, hogy Európa-szerte benne látták a lengyel nemzeti törekvések képviselőjét, a lengyel kérdések hivatott tolmácsolóját. Az újság nevének megválasztása is az ő ötlete volt, — megjelölte vele a lap irányát. A Tribune des Peuples a nagy francia forradalom hagyományaira akart építeni, de neve egyben nemzetközi jellegét is kidomborította. És nemzetközi volt a szerkesztőség összetétele is. A szerkesztőségben legkisebb számban lengyelek foglaltak helyet, többen voltak a franciák, köztük a kor. ismert, jónevű publicistái. Oroszok, németek, belgák, olaszok és spanyolok is voltak a lap szerkesztőségében. Az oroszok közül Sazanov, Golovin és Ivan Vojnov a bakunini anarchizmus hívei voltak, de később eltértek ettől. A német munkatársak közül kitént Hermann Ewerbeck, Marx és Engels barátja s munkatársa, a szerkesztőség egyetlen következetes marxistája. A lap jellegét Mickiewicz irány mutató cikkei adták meg: „szent harcot” hirdetett Lengyelország és valamennyi elnyomott európai nép felszabadításáért a politikai elnyomatás s mindennemű zsarnokság alól.

A Tribune megindításakor Mickiewicz még hitt abban, hogy a francia köztársaság új elnöke, Napoleon Lajos az európai demokrácia eszményeit valósítja meg. E téren azonban a lap munkatársainak nagy része nem értett vele egyet, mint ahogy nem osztották Mickiewicz erősen keresztény színezetű szocializmusát sem. Meg kell azonban jegyezni, hogy Mickiewicznek a kereszténységről vallott felfogása is erősen különbözött a hivatalos egyház és a jezsuita klerikalizmus felfogásától. Reakciós politikájukkal a költő nem értett egyet. Az osztályharc kérdésében egész szívvel a dolgozó nép, főleg a parasztság oldalán állott, támogatta ennek törekvéseit, a burzsoáziával és földbirtokosokkal vívott harcát. Hitt a szocializmus győzelmében. A szocializmus számára egyet jelentett a bibliai kereszténység, a félebarát iránti szeretet elvének megvalósulásával. A Lengyelország felszabadulásáról vallott felfogását a szocializmusnak ilyen értelmezésével kapcsolja egybe. Hirdeti a nemzetek testvériségét és szolidaritását. Az emberiségben szabad és egyenrangú nemzetek szövetségét akarja látni, nem pedig nemzetietlen tömeget. De a mickiewiczzi szocializmus és demokrácia ugyanakkor a napoleoni eszme befolyása alatt is állott. A költő — és nem egy kortársa — Napoleon Lajosban I. Napoleon egyenes örökösét látták, olyan politikust, aki véget vet az

európai despoták uralmának. Hogy mennyire tévedett Mickiewicz akkor, amidőn hitelt adott Napoleon Lajos szociális demagógiájának, az hamarosan kiderült. Az 1849 június 13-i forradalmi események után világgossá lett, hogy Mickiewicz tévesen bízott Franciaország forradalmi hivatásában: a forradalom elnyomása után Napoleon Lajos betiltott minden szocialista újságot, köztük a Tribune des Peuplet is. A lap néhány szerkesztőjét letartóztatták, maga Mickiewicz napokig barátja lakásán húzódott meg és csak az ostromállapot megszüntetése után tudta lapját újból megjelentetni.

Mickiewicznek a Tribune des Peuplesben megjelent, többnyire aláírás nélküli cikkei egytől egyig politikai tartalmúak. Kevésbé ismert, de nem kevésbé érdekes oldaláról mutatják meg a költőt, mint versei. Kitűnő publicista mutatkozik be e cikkeken, az időszerű kérdések iránt rendkívül fogékony s a dolgok lényege iránt érzékeny, egyben pompás stílusú újságíró. Egész sor olyan cikke jelent meg a lap hasábjain, melyek azt mutatják, hogy minden katolicizmusa és Napoleon téves megítélése mellett is jól látott sok fontos kérdésben. Így helyes volt az álláspontja, amikor a bourgeois pernek szentcikkében megvédte a szocialistákat és a köztársaságiakat, amikor fellépett IX. Pius pápa és az arisztokraták ellen; forradalmi hangot hallatott akkor, amidőn a Tribune hasábjain felhívta az olasz republikánusokat a megalkuvás nélküli harcra, védelmébe vette a szocialistákat, támadta az orleansi dinasztiát, teleplezte a „be nem avatkozás” elvénél kétszínűségét és a párisi munkásokat óvta a várakozás taktikájától. Helyes forradalmi érzéssel állapítja meg, hogy a régi társadalom tudja: minden oldalról alá van aknázva, a hatalom régi alapjai omladoznak. „Nincs jogotok kárhözhatni a szocializmust! — írja egy helyen. — Az újkori szocializmus csak kifejezője egy érzésnek, amely olyan régi, mint az élet érzése. Kifejezése annak az érzésnek, hogy az életünk nem teljes, hogy az életünkben valami nincs rendjén. A szociális érzés a szellem ösztönzése a jobb élet felé, mely nem individuális, hanem közösségi és szociális.”

Mickiewicz úgy látja, hogy a februári forradalom megrázta egész Európát és felkeltette az elnyomott népek szolidaritását. A forradalom világjelenséggé lett. És ennek a világszerte folyó szabadságküzdelemnek az egyes megnyilvánulásait kívánja figyelemmel kísérni és a francia haladó körök felé közvetíteni a Tribune. Mickiewicz az európai szabadság vágyától eltelve hirdeti, hogy Franciaország belső érdekei szorosan összefüggnek a demokrácia európai fejlődésével, tehát azokkal a harcokkal is, melyeket a februári forradalom hatása alatt Európa elnyomott népei folytatnak az abszolutista rendszerekkel. A Tribune, egész fennállása alatt, jellemzi a kül- és belpolitikai kérdéseknek ez a szerves egybekapcsolása. A lap olyan demokratikus orgánium volt, amely a francia határokon túl történő eseményekre figyelt, mert a forradalmi gondolat fejlődésének útja állott a szeme előtt s amely kötelességének tartotta, hogy minden rokonszenvével állást foglaljon a zsarnokság ellen küzdő népek mellett.

Nincs tehát semmi csodálatos abban, hogy a Tribune nagynevű szerkesztője már a lap első számaiban érdeklődéssel fordul azok felé az események felé, amelyek 1849 tavaszán Magyarországon lejátsszódnak, mint ahogy teljesen érthető az is, hogy Mickiewicznek a magyar ügy iránti érdeklődése továbbra sem csökken, ellenkezőleg: a nemzetközi események között alig akad olyan, melyet valamiképpen összefüggésbe ne hozna a magyarok harcával. A Tribune cikkeinek egész során át, mint vörös fonalat látjuk végighúzódni a magyar kérdést, jeléül annak, hogy ami Magyarország és Ausztria között ezekben a hónapokban lefolylt, elsőrendű fontosságúnak tűnt fel Mickiewicz szemében. Több volt az, mint csak a magyar szabadságért vívott harc, több volt egy kis nemzet függetlenségi és elszakadási mozgalmánál; benne volt mindez, de a harc mégis nagyobb tétért, a közös európai szabadságért folyt.

1849 tavaszán az európai közvélemény figyelme a magyar ügyre összpontosult. A szabadság hívei és az osztrák abszolutizmus közti harcok utolsó fejezete kezdődött meg. A magyar szabadságharc felé tekintenek Európában mindazok, akik reménykedve hiszik, hogy a népek tavasza mégsem múlik el gyümölcs nélkül; a londoni utca embere szemében nincs népszerűbb fogalom Magyarország és Kossuth nevéénél, olyannyira, hogy még a reakciós brit kormány is igazi szándékainak elleplezésére készíti a nép magyarbarát hangulata. Franciaországban minden politikai párt egyaránt a magyar ügy oldalán áll, csak Napoleon Lajos nem hajlandó állást foglalni; Németországban a Habsburgok nélküli egységes Németország hívei természetes szövetségesüket látják a magyar forradalomban, mások pedig egyszerűen a szabadság utolsó őrhelyét tisztelik Magyarországon, különösen Drezda, Stuttgart és a rajnai kormányosság eleste után. Az olaszok számára, mielőtt a vesztes Piemont kénytelen belemenni a kényszerű békefeltételekbe, a magyar forradalom jelenti az utolsó esélyt. A szlávok között is fordulat következik a magyar kérdés felfogásában. „A magyarok leleplezték az osztrák uralkodóház gyengeségét, — írja Bakunin a szlávokhoz intézett második felhívásában — hősi harcukkal nemcsak önmagukat váltották meg a rabságból, hanem Ausztria minden más lakóját, és aki a magyarok ellen van, az ellensége az egész emberiségnek, ellensége a saját szabadságának.“ A szláv népek között megnőtt a magyarrokonszenv. Prága népe 1849 márciusában, az oktrojált alkotmány hatása alatt izzó gyűlölettel tépdesi le az utcák falairól Jellasics képeit s nyitlan éljenzi Kossuthot, a magyarokat, Bemet, Dembinszkit. Hasonló magyarbarát fordulat érezhető Poznan lengyelei közt, akiknek erősödő magyarbarátsága oda fokozódik, hogy most már saját sorsuk megoldását egyedül a magyar forradalom sikerétől remélik.

A lengyeleknek a magyar szabadságharchoz való viszonya kezdettől fogva pozitívnak nevezhető. A magyar függetlenségi törekvések fokozott megértéséhez vezette őket saját nemzeti felkelésük elbukása 1831-ben és azok a tapasztalataik, amelyeket a felosztó hatalmak, a porosz, osztrák és a cári abszolutizmus részéről szereztek. Az osztrák birodalmon belüli szláv burzsoá politikusok „feketesárga“ hazafiasságával szemben az ausztriai lengyelek szeme előtt ott állott felejthetetlen emlékként Krakkó 1846-os bombázása, az északkeleti területek lakossága pedig közelről ismerte Miklós cár uralkodásának módszereit. Valamennyi szláv nép között a lengyelek tekinthettek vissza a legerőteljesebb függetlenségi mozgalmakra, a szabadságeszme bennük eresztett legmélyebb gyökereket. Ha az 1848-as prágai szláv kongresszus — az osztrák udvar felé megnyilvánuló lojalitás-nyilatkozatok mellett — egy bizonyos demokratikus, osztrák-ellenes hangot is képes volt megütni, akkor ez kizárólag az ott megjelent lengyel küldöttség érdeme.

Maga Mickiewicz 1849-ben az olaszországi lengyel légió felállításakor a légió alapelveinek a leszögezésével a szláv gondolatnak olyan demokratikus tartalmat ad, amilyent a szláv mozgalmakban azelőtt hiába kerestünk volna. A lengyelek a szláv mozgalmon belül a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavához tartják magukat, de hozzáteszik, hogy nem csak a szláv népeknek követelik a szabadságot, hanem valamennyi nemzetnek. Ez Mickiewicz légiójának a programja. Az 1848-as prágai kongresszuson a lengyel demokraták élesen helyezkedtek szembe minden obskurus és reakciós pánszlávizmussal; kiáltványukban a szláv népek, köztük a lengyelek felszabadítását valamennyi európai nemzet felszabadításától teszik függővé.

Mickiewicz 1849-es publicisztikai munkásságában következetesen képviseli ezt a felfogást. Már a Tribune első számában közzétett Programunk c. cikke világosan elárulja, hogy az európai eseményeket szoros összefüggésben szemléli:

„Az európai helyzetben lehetlenné vált az, hogy bármelyik nemzet önállóan próbáljon elindulni a fejlődés útján, mert saját pusztulása veszélyének teszi ki magát és a közös ügyet kockáztatja.

A nép ellenségei Európában szolidárisan együttműködnek; minden pillanatban tettekkel bizonyítják be ezt a szolidaritásukat.¹

Mickiewicz mélyen meg volt győződve arról, hogy a még elnyomás alatt élő európai népek szabadságának — akárcsak szűkebb hazája felszabadításának is — előfeltétele az érdekelt nemzetek szolidaritása; mint ahogy a reakciós kormányok és az abszolutista uralkodók közös érdekeik megvalósítására mindenkor szolidárisak voltak egymás iránt, úgy kell tömörülniök a szabadságukért küzdő népeknek is. A magyar nép szabadságharca Mickiewicz számára is csak egyik szeme volt a láncnak, amely 1848-ban egész Európán végighúzódott s amelynek egyes részei éppen a Tribune megindulása idején kezdtek leszakadozni a szabadságharcok bukásával s a reakció felülkerekedésével. Mickiewicz programcikke világosan megnevezi azokat az országokat, melyek a szerkesztőség figyelmét elsősorban lekötik. Ezek: Olaszország, Lengyelország, Németország, Dánia. Spanyolország, a szláv államok, Magyarország és a dunántúli szláv államok. Olaszország azért áll a sor élén, mert Mickiewiczet az olaszországi eseményekhez közvetlen személyi kapcsolatok is fűzték. Már 1848-ban azzal a reménnyel szervezte Rómában a légiót, hogy az osztrák uralkodóház elleni forradalomnak feltétlenül innen kell kiindulnia; személyesen ismerte Mazzinét, sokra tartotta és 48-as politikáját védelmezte Károly Alberttal szemben. A német, a spanyol stb. ügyeknek megvoltak a szakértői a Tribune des Peuples szerkesztői között; nem tudjuk azonban, hogy ki volt ebben a nagy nemzetközi orgánumban a magyar kérdés szakértője.

A keleteurópai problémák szempontjából érdeklődésre tarthat számot K. E. Chojecki személye. Eleinte a Tribune szerkesztőségi titkára volt és Charles Edmond álnéven írt. A varsói felkelés leverése után mint emigráns 1843—44 közt Prágában tartózkodik és történelmi tanulmányokat folytat, 1845—48 közt Párizsban Proudhonnal, Leroux-al, Sanddal tart fenn kapcsolatokat, élénken résztvesz a francia szocialista mozgalmakban. 1848-ban résztvesz a prágai szláv kongresszuson, majd, miután Ausztriából kitiltják, ismét Párizsban tűnik fel, a Tribune munkatársa lesz. Nézeteltérési vannak Mickiewicz-csel, Chojecki nem helyesli a lap Napoleon Lajos iránti bizalmát. A viszályok következtében kilép a szerkesztőségéből és saját lapot indít A nép hangja címen. Hogy milyen szerepe volt a Tribune des Peuples magyarországi hírei és értesülései körül, nem állapítható meg pontosan, de feltételezhetjük, hogy ő volt a magyar kérdés szakértője egy ideig Mickiewicz lapjánál. Erre a feladatára a lap munkatársai közül a legnagyobb képzettsége neki lehetett.

Mickiewicz publicisztikai működése sok tekintetben forradalminak tekinthető. Forradalmi volt benne az is, hogy a költő izzó lelkesedéssel állt oda a szabadságukért vérző népek oldalára. E harc legdrámaibb perceiben nemcsak a haladó világ rokonszenvéről biztosította őket, hanem tanácsal, még hozzá

¹ Tribune des Peuples. 1849. márc. 16. Mickiewicz publicisztikai írásait első ízben fia, Władysław adta ki „La Pologne du XIX. siècle“ című nem teljes gyűjteményében (1870). Innen kerültek Leonard Rettel fordításában Mickiewicz „Íratai“-nak VI. kötetébe. (Kiadta Władysław Mickiewicz, Párizs 1880.) Mickiewicz cikkeinek első teljes francianyelvű kiadása 1907-ben jelent meg Párizsban „La Tribune des Peuples“ címen Wl. Mickiewicz szerkesztésében. Ennek lengyel fordítása Antoni Krasnowolski fordításában látott napvilágot. (Varsó, 1907.) Az eddigi fordításokhoz tartotta magát az új fordító és kiadó: Emil Haecker, aki Mickiewicz cikkeit „Trybuna ludów“ címen adta ki (Krakkó, 1925. Bibl. Narod. Ser. I, 27. sz.). Szemelvényeinket ebből a műből fordítottuk.

igazi forradalmárhoz illő gyakorlati tanácsokkal is igyekezett segítségükre lenni. Az a költő, aki 1848 előtt misztikus tépelődések közepette a forradalmi cselekvés egyedüli formáját az írásban, az írásos agitációban látta s a lengyel emigráció általános lelki magatartásával összhangban a valóságos haza helyett egy belső, spirituális haza térségeiben bolyongott, nem is álmódva a gyakorlati cselekvésről — az 1848-as forradalom hatására a gyakorlatiasságnak ritka példáját mutatja. Olaszországban nemcsak a lengyel emigráció Zamoyski-féle retrográd képviselőivel, de egyenesen a pápával száll szembe, majd 1849-ben Párizsból olyan üzenetet küld a szabadságharcos olaszoknak, amelynek alapján teljesen érthető, hogy már akkor veszedelmes forradalmárt látott benne a francia rendőrség. Az „Olaszországnak pénze van szüksége“ c. cikkében annak az álláspontjának ad kifejezést, hogy a nemzetnek joga van elkobozni a magánbirtokot a köz javára. Az olasz forradalmároknak kötelességük élni ezzel a jogukkal, akár világi gazdagok vagyonáról van szó, akár egyházi vagyonról.

„Azok az eszközök, melyeket a forradalmárok ma elhajigálnak, holnap jók lesznek a reakciónak arra, hogy elfojtsa velük a szabadságot; ezért azt ajánljuk a római és toszkán köztársaságiaknak, hogy kellő időben tegyék meg a szükséges lépéseket, gondoljanak arra, hogy vannak esetek, amikor mindenképp a határozatlanságot és közönyt kell a haza elleni legsúlyosabb büntettnék tartani és hogy a forradalomban forradalmároknak kell lenni s aki nem az, az elhull.

Az olasz republikánusok vegyék egyszersemindenkorra tudomásul, hogyha a legnagyobb tartózkodással járnak is el, a reakció hívei Európában mégis úgy fognak velük elbánni, mint nyomorultakkal és zsványokkal.“²

Az olasz nép függetlenségi harca azonban nem egyetlen nemzet magánügye, hanem az európai szabadság ügyének szálaival kapcsolódik mindazokhoz a küzdelmekhez, melyek a zsarnokság ellen folynak s egymástól el nem különíthetők. Mickiewicz a francia demokratikus közvéleményt éppen e kérdések összetartozásáról akarja meggyőzni:

A forradalom legtehetségesebb ellenségei jól tudják, hogyha sikerül végre megsemmisíteniök Lengyelország szabadságát, ha megsemmisítették a szabadságot Olaszországban és Németországban, akkor már könnyen el tudnak bánni Párisal is. Nincs ennél logikusabb dolog.“³

Hogy az európai szabadság közös ügy, és hogy az európai népek csak akkor szabadulhatnak fel az elnyomás alól, ha a szolidaritást a gyakorlatba tudják átvenni, e meggyőződés Mickiewicz alapelvei közé tartozik. Az 1848—1849-es év tapasztalatai arról győzték meg a költőt, hogy a szabadságért harcba indult nemzetek közt nem volt meg az a belső kapcsolat, amely akciójukat sikeressé tette volna; az olasz, magyar, osztrák, német forradalmi kezdeményezések egymástól elszigetelten léptek fel, pedig mindegyik esetben ugyanarról volt szó. Mit jelentett volna ezeknek az akcióknak a sikere? A *La Presse* c. kormánylappal folytatott vitájában Mickiewicz világosan megfogalmazza az abszolutista rendszerek elleni küzdelmek célját:

„Miért van az, hogy ugyanaz a *Presse*, mely olyan ügyesen védelmezi a szabadságot elméletben, dühödten üldözi a gyakorlatban? A *La Presse* nagyon jól tudja, hogy Lengyelország Oroszország elleni harcában, Olaszország Ausztria elleni küzdelmében, abban a harcban, melyet a szlávok és a magyarok a dinasztikiák és a mai diplomáciák ellen folytatnak, éppen arról a kérdéstről van szó, melyet a *La Presse* olyan pontosan megjelölt, arról, hogy sikerül-e végre Európában kivívni minden társadalmi szabadságot.“⁴

² U. o.

³ U. o. 1849. márc. 22.

⁴ U. o. 1849. márc. 22.

A társadalmi szabadság kivívása, a demokratikus rendszerek alapjainak megteremtése Mickiewicz felfogása szerint éppen azoknak a harcoknak az eredményeként jöhet létre, amelyeket az abszolutizmus ellen vívnak az elnyomott népek. A költő szilárd meggyőződése, hogy a szociális kérdés végleges rendezése csak akkor következhetik be, ha a népek már felszabadultak a politikai járom alól. Érthető, hogy Mickiewicz 1849 tavaszán teljes meggyőződéssel hirdeti a magyar szabadságharc katonai győzelmének fontosságát, hiszen egy esetleges győzelem, szerinte, valamennyi nyitvavető egyéb problémát megoldana. Márpedig 1849 tavaszán éppen a harcmezőkön elérendő győzelem ügye állott az érdeklődés előterében, hiszen a magyar csapatok fényes diadalai mögött már ott komorlott Európa akkori „csendőrének“, az orosz cárnak intervenciós készülődése. A Tribune számára nem volt titok, hogy a magyar szabadságharcot s vele az egész európai demokrácia ügyét elsősorban a cári beavatkozás fenyegeti. Március 23-án a Tribuneben Mickiewicz nagy cikkben foglalkozik a cár katonai készülődéseivel; a cári hadsereg létszámát 500 ezer főnyi katonára becsüli. Három hadsereg táboroz a porosz határ mentén, két hadtest közeledik a galíciai határhoz, a tartalék a cári gárdával együtt Litvániát szállja meg.

„Senki sem tudja még, hogy melyik oldalról kezdődik a támadás. De mindenki egyetért abban, hogy ezek a katonák a forradalom ellen indulnak harcba.

Oroszország már most előzőli hadaival Erdélyt, innen tovább vonul Magyarországra, melyről már olyan hírek terjedtek el, mintha máris elfoglalta volna az osztrák: az oroszoknak nem volna ott egyelőre semmi más feladatuk, mint hogy megerősítsék ezt a foglalást. Hadseregük megszállja Galiciát is és ezzel is lehetővé teszi Ausztriának, hogy minden erejét Olaszország ellen fordítsa.“⁵

A magyar szabadságharc fenyegetettsége mellett az olasz szabadságküzdelmek sikerét kockára tevő alkudozási politika és a francia külpolitika reakciós viselkedése indokolják többek között a Tribune szerkesztőjének azt a felfogását, hogy a haladó mozgalmak érdekében most elsősorban tettek s nem az elméletek számítanak. Európa reakciós erői összefogtak, hogy megfojtsák a népek szabadságvágyát. Ebben az összefogásban teljes köztük az összjáték:

„Amit az orosz cár kigondol, azt az osztrák császár kifejti, a londoni kabinet diplomáciai jegyzékekben juttatja kifejezésre, a francia kormány átveszi és a kongresszust felhatalmazza ennek végrehajtásával“.⁶

Az áprilisi magyarországi hadi események nemzetközi fontosságát jól érzik a Tribune szerkesztőségében. Április 14-ig, a trónfosztás napjáig csak helyvel-közzel találunk utalásokat Mickiewicz cikkei között a magyarországi hadihelyzetre. Ettől kezdve mintha a magyar szabadságharc ügye — az olaszországi szabadságharcok mellett — a legföltettebb ügyévé vált volna a költőnek. „Az amerikai demokraták címére“ küldött üzenetében írja:

„Azok a hírek, amelyek tüzéségi tűz közepette Bresciából, Génuból és Pestről érkeznek hozzánk, nem engedtek nekünk szabad időt ahhoz, hogy az amerikai demokratikus diplomácia szokatlan dokumentumával foglalkozzunk.

Az amerikaiak segíteni akarnak nekünk az európai reakcióval vívott harcunkban s minden támadásukat a reakció vezetőire összpontosították. Élve vagy halva kézre akarják keríteni őket. Díjat tűztek ki az uralkodók és reakciós vezetők fejére. Tervük egészen komoly! Minden olyan egyén, aki bizonyítani tudja, hogy kivégzett egy uralkodót vagy egy reakciós vezetőt, jelentkezhetik Filadelfiában ilyen és ilyen utca, ilyen és ilyen hivatalban s kézhez kap ennyi és ennyi dollárt.

⁵ U. o. 1849 márc. 23.

⁶ U. o. 1849 ápr. 6.

A dolog, ismételjük, komoly, a pénzt már letétbe helyezték. A jutalmak arányosak. A főnyeremény, az osztrák császár feje, hetvenezer frankot jelent, legalább is így kalkulálta ki a Journal des Débats.⁷

Az amerikai diplomáciának ez a dokumentuma keserű fájdalommal tölti el a lap szerkesztőjét. Ugy látszik, az amerikai republikánusok Európát az olyan állításokból ismerik, mint amilyeneket az európai lapok között a régi osztrák Bcobachterban, az öreg Journal Modénaiban, a Journal des Débatsban és társaiban találnak.

„Igaz, hogy az európai uralkodók legtisztelendőbbika, XVI. Gergely pápa, díjat tűzött ki *de Tanara* márki, bolognai vezér fejére és követői fejének árjegyzékét is megjelentette. Az is igaz, hogy Metternich herceg nemrégiben hivatalosan kötelezte magát, hogy egy bizonyos összegben készpénzben lefizet minden galíciai lengyel nemes feje után. De az amerikaiak valószínűleg nem tudják, milyen felháborodással utasítja el az új Európa a feudális módszereknek e maradványait, melyek egybefonódnak azzal a legrosszabbfajta kereskedői kapzsisággal, mely a hivatalos francia társadalmat egyébként jellemzi.“

„Azt ajánljuk az amerikaiaknak, hogy azokat az alapokat, melyeket az uralkodók fejének eltávolítására szánnak, fordítsák a monarchizmus áldozatainak, a lengyeleknek és olaszoknak a felfegyverzésére és egészítsék ki azokat az eszközöket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy ezek egyesülhessenek Bem és Dembinszki tábornokok seregeivel és az olaszországi lengyel légióval.“⁸

A gyakorlati cselekvés kérdése választja el ezekben a napokban Mickiewiczet a francia szocialistáktól is. A francia szocialista párt hivatalos szónokát április 20-án a szocializmusról írott, egyébként igen figyelemreméltó eszmefuttatásában azért támadja, mert ez a nemzetgyűlésen konkrét javaslatok helyett általános elvi fejtegetésekbe bocsátkozott: a szocializmus elméletét hirdette ahelyett, hogy a „súlyos nemzetközi kérdések“hez szolt volna hozzá. Olaszországról, Magyarországról, a pápai kormányról, a szlávok és magyarok elvi kérdéseiről volt szó a nemzetgyűlésben, a szocialista párt szónokája pedig „félretelve ezeket az izzó problémákat, az általános elméletek szférájába távolodott el“. Ennek a szocializmus ellenségei szívből örülnek.

„Hagyták, hadd támadja a szocialista szónok a régi társadalom elveit, közben ők maguk nagyon is meg voltak elégedve azzal, hogy a régi társadalom továbbra is nyugodtan intézheti Olaszország, Magyarország és Lengyelország sorsát.“⁹

Nem elveik, hanem taktikájuk miatt támadja a francia szocialistákat:

„Éppen abban a pillanatban, amidőn hajókat küldtek a pápai kormány visszatérésének elősegítésére, amidőn segítséget ígérnek annak az Ausztriának, mely a szláv országokban a reakciót képviseli, ebben az eseményekkel telített pillanatban történt, hogy nyugodtan hallgatták a szocialista szónokot, aki meggyőződéssel és tehetségesen védte a papsággal és a monarchizmussal ellenkező elvet. Ime, mire vet fényt a nemzetgyűlés türelme! „Hadd beszéljenek csak“ — mondták egymás közt a többség tagjai — „beszéljen csak, mi meg közben cselekszünk... titokban elküldjük szövetségeseinknek, a régi világ urainak a magunk milliói és katonáit. Az elmélet felhőt átengedjük a szocialistáknak, mi nyugodtan elfoglaljuk a kontinenst, az erődöket, a nemzeteket és a tőkét.“¹⁰

Április 18-án az egyik demokratikus francia napilap arról számol be, hogy a francia kormány fel akarja szólítani a Tribune des Peuples külföldi munkatársait, hagyják el az országot. Ime, a kormány gyengeségének újabb bizonyítéka! Április 20-án „Felelet a kormány fenyegetéseire“ címen Mickie-

⁷ U. o. 1849 ápr. 14.

⁸ U. o.

⁹ U. o. 1849 ápr. 20.

¹⁰ U. o.

wicz kijelenti, hogy a Tribune-nek esze ágában sincs beszüntetni megjelenését.

„Minden nemzetnek, mely hazai vagy idegen zsarnok ellen harcol, rendelkezésére állnak lapunk hasábjai, hogy elmondhassák panaszait és reményeit. A harc legnagyobb erőfeszítésének e pillanataiban, melyből a társadalomnak újjászületve kell kikerülnie, lapunk nem szűnhetik meg azért, mert nincsen anyaga.

Egyébként hogyan lehetne elérni ily módon lapunk megszűnését? Töröljék el a postát meg a közlekedést (két alkalmas és mérsékelt eszköz, ajánljuk őket a kabinetnek) s ezzel akadályozzák meg az olaszokat abban, hogy elküldjék nekünk gyászhimnuszait s a magyarokat abban, hogy győzelmi indulóikat eljuttassák hozzánk.“¹¹

Íme, az olasz szabadságmozgalmak letörése után Mickiewicz a magyar szabadságharcban látja azt a nagy erőfeszítést, azoknak a nagy népi mozgalmaknak a legfontosabbikát, melyekből a társadalomnak újjászületve kell kikerülnie. Ilyen hangok után aztán egyáltalán nem hat meglepetésként az a hatalmas bizalom és az a féltő szeretet, mely tűzként csap ki abból az üzenetből, amely „*Felhívás a magyarokhoz*“ címen a Tribune des Peuples 1849 április 22-i számában jelent meg. Ebben mintegy sűrítve kapjuk Mickiewicznek a magyar forradalom összeurópai hivatásába vetett hitét. A lengyel költő, ki a magyarországi eseményeket és a magyar szabadságharc ügyét eddig az általános európai helyzet függvényeként szemlélte, most szinte megfordítva, az európai helyzet további alakulását teszi függővé a magyar ügy sikerétől. A magyar szabadságharc nem egy nemzet magánügye, hanem valamennyi európai nép, köztük a németek, olaszok és a szlávok közös harca a közös ellenség ellen. De álljon itt maga a felhívás:

Magyar honpolgárok!

Amidőn ügyetek elveszettnek látszott, amikor a reakciós politikusok önző érdekcik javára vereségtekre számítottak, ti nem vesztettétek el a magatokba vetett bizalmat és meg tudtátok őrizni hiteteket az igazság végső győzelmében.

Mi sem csalódtunk bennetek!

Midőn szláv testvéreink, felindultan a mult igazságtalan sérelmeitől, amelylyel ti nem lehettek szolidárisok, annyira meg hagyták magukat téveszteni, hogy odaálltak a zsarnokság gyűlölt zászlaja alá, hogy segítsenek neki az ellenetek vívott harcban, fájdalmat ércztünk tévedésük miatt és nem szűntünk meg hinni abban, hogy egyszer jobban kinyílik a szemük, összefognak veltek, hogy így együtt testvériesen küzdjétek ki a közös szabadságot.

A hittel és energiákkal teli emberek megérték a dicsőség napját. Ti, akik ismeritek az utat Bécsbe, mert oda mentetek a fenyegetett demokrácia segítségére, most ismét a germán császárok fővárosának kapui előtt álltok és a nép, Welden félelemtől reszkető katonáin kívül, remeg a türelmetlenségtől és mint vágyott felszabadító után, nyújtja felétek kezét.

A félelem, mely a despotizmus követőit a ti hősi bátorságtok, energiátok és az általatok jól kiválasztott vezéreitek képességeinek hatása alatt elfogta, úgyszólván ellenállás nélkül adja kezetekbe az osztrák császárság s vele együtt Európa szabadságának sorsát is.

Bemnek már sikerült zászlai alatt egyesítenie a magyarokat a szlávokkal és a románokkal, ami jó előjel forradalmatok jövőjére nézve.

Már nemcsak egy nemzet érdekéről van szó!

A ti ügyetek a szabadságért folytatott közös harc kérdése lett minden nemzet számára, mely Ausztria évszázados elnyomása alatt nyög. A Bem által szótvert orosz katonák is elvitték a közeli felszabadulás híret a távoli országokba, melyeken Miklós cár despotizmusa uralkodik.

Ti, kiknek a nemzetsége Európa számára eddig rejtély volt, most valamennyi elnyomott nemzet harcosaként tűntök fel; ti, kiknek szemére vetették, hogy arisztokraták vagytok, a nép ügyét véditek és mindannak, ami Észak kiváltságos arisztályaiiban eleven, az önfeláldozás példáját nyújtjátok.

¹¹ U. o. 1849 ápr. 20.

Amit elvégeztetek, nagy: amit még el kell végeztetek, magasztos.

Németország az elmúlt év szokatlan erőfeszítése után, despotáinak mesterkedése következtében lélekben elgyengült, most erőtlenné vált s nem képes kivívni egyesülését és szabadságát. Rajtatok a sor, hogy testvéri kezét nyújtsatok ennek a nagylelkű nemzetnek, melynek energikus bécsi felkelése készítette elő a ti jövőbe vivő utatokat is.

Lengyelország, melyet egy brutális erő szorongat s amely anélkül a tevékeny segítség nélkül, melyre jogosan számított, nem képes harcolni a saját földjén, elküldte nektek legjobb tábornokait, Dembinszkít és Bemet, a legjobb katonáit, kiknek légió a neve. A magyar hadsereg nem állhat meg azon a határon, melyet a lengyeleknek sikerült minden akadály ellenére átlépni, hogy Magyarország veszélyeztetett önállóságának védelmére siessenek.

Soraitokban olaszok is harcolnak és Olaszország, melyet előzőnlött az ellenség s amely ki van szolgáltatva a belső és külső ellenség kénye-kedvének, nem hiába reszketett meg a reménytől, amidőn győzelmeitekről tudomást szerzett.

Ott ugyanis tudják, hogy a ti ellenségeitek az ő ellenségeik, hogy ti nemzetségek ügyét csak úgy tudjátok tartós alapra helyezni, ha egyidejűleg az ő önállóságuk is biztosítva lesz; ha nem is bíznak a közvetlen segítségben, saját jövőjük biztosítékát azokban a vereségekben látják, melyeket a ti hősiességetek mér az osztrákokra.

És a mi szláv testvéreink közül azok, akik az egykoron elszenvedett sérelmek miatt kezdetben ellenségek soraiba álltak, most haboznak és magukhoz térnek, látván, amint lengyel testvéreik segítenek nektek megvédeni otthonaitokat.

Magyar honpolgárok!

Kezetekben a világ jövője. Ha sikerül letépnetek a győzelem gyümölcsét, mint ahogy ki tudtátok érdemelni ennek babérjait, győzelmek az európai szabadság győzelme lesz. Bárcsak mentene meg bennünket a szabadság szelleme, mely mindnyájunkat áthat, minden cselvetéstől, az igazságosság és a jog örök ellenségeivel való minden kompromisszumtól!

Nézzétek! Ha Olaszország nem lett volna bizalommal a király és a hercegek iránt, nem sodorták volna ezek gyengeségükkel vagy árulásukkal a szakadék szélére.

Nézzétek! Ha a francia kormány sohasem egyezkedett volna a reakciós politikával, a francia zászló sohasem piszkolódott volna be azzal, hogy Olaszországban egyesült a despotizmus fekete sárga zászlajával.

Semmiféle egyezkedést!

Előre! Ismeritek jól ezt a jelszót. Hányszor hallottátok rettenthetetlen vezérek, a hős Kossuth szájából!

Előre! Magatokért, a szlávokért, a németekért, az olaszokért!

Előre! Még egy lépés és az egész öreg Európa megremeg, hallván e harci kiáltást, melyre még azokból az időkbelől emlékezik, amidőn a kereszténység megváltására szóló felhívásokra válaszolt a keresztesháborúban.

Előre! A nemzetek hálája fog kísérni benneteket, reményeik mutatják nektek az utat!

Testvéri üdvözzel!

a Trybuna ludów szerkesztői.¹²

A lángszavú felhívás minden egyes sorát áthatja a magyar szabadságharc jelentőségének mély átérzése. Forradalminak kell tekintenünk a felhívásban azt a részletet, amely a szláv népeknek a szabadságharcral kapcsolatban tanúsított magatartásával foglalkozik: e helyen Mickiewicz ugyanazt az álláspontot képviseli, amit Marx és Engels tanúsított e kérdésben. Zseniális meglátás volt a költő részéről az is, hogy észrevette: a cári hadseregben is tömegesen vannak a katonák közt olyanok, akik rokonszenveznek a magyarok küzdelmével. A felhívás nemcsak a magyar ügy iránti rokonszeny dokumentuma szempontjából nagyjelentőségű, de magában foglalja azt a hatalmas perspektívát is, amely a győzelem esetén Európa elé tárulna.

¹² U. o. 1849 ápr. 22.

A magyar földön küzdő hős lengyel harcosok elismerő jellemzése néhány nap múlva megismétlődik a Tribune-ben. Welden gyalázkodására válaszolva, ezt írja Mickiewicz a lengyel legionáriusokról:

„Biztosíthatunk mindenkit, hogy ama lengyelek között, akik Olaszországban vagy Magyarországon a szabadság hadseregeiben harcolnak, nem akad egyetlenegy sem, kinck a szemé előtt a zsold vagy az emelkedés lebegne.“¹³

1849 május 5-én, Mickiewicz még szilárdan hisz a magyar forradalom győzelmében. Abban a cikkében, melyet az orleanizmus önző, pénzéhes franciaországi politikájáról ír, a magyar szabadságharcot a francia nép legtisztább forradalmi hagyományával, a francia nép igazi nemzetközi hivatásával hozza összefüggésbe. A francia burzsoázia — melynek gondolkodásmódját a legtalálóbban az orleanizmus kifejezés érzékelteti — rideg önzéssel minden nemzetközi eseményt abból az egy szempontból értékeli, hogy mennyi hasznot hoz neki. Ennek az önző burzsoáziának semilyen nemzetközi érdek nem lehet eléggé fontos, ha nem látja meg benne a saját gazdagodásának lehetőségét. Mickiewicz szembeállítja az orleanistáknak ezzel az önző életfilozófiájával a nép magasabbrendű erkölcsiségét. A nép a forradalmakban a maga felemelkedésének eszközeit látta, a burzsoázia a hasznot mérlegelte. A francia nép 1848 május 15-én lelkesen állt a lengyel szabadság ügye mellé, de az orleanizmus elfojtotta benne az Éljen Lengyelország! kiáltást, mivel a „háború pénzbe kerül“.

„1848 dec. 10-e után győzött az orleanizmus. Azóta Olaszországot megfojtották, Lengyelországot élve eltemették, a magyarok pedig egymaguk harcolnak az európai határon az európai eszményért.“¹⁴

Ugyanebben a cikkében fejti ki álláspontját a nemzeti és a szocialista felszabadulás sorrendjéről:

„Ha majd Magyarország végre megszerzi önállóságát, ha Lengyelország ledobja magáról sírkövét, ha Németország és Olaszország újjászületik, ha végre valamennyi szabad nemzet kinyilatkoztatja az egyetlen, igazi, szent békét: a nemzetek békéjét, akkor valamennyi nemzet közösen hozzáfoghat a mű második, legnéhezebb részéhez, ahhoz, hogy biztosítsa az egyéneknek is a közös munkával megszerzett jólétben való részesedést. Addig a demokratikus pártokban kerüljünk ki minden vitát és vizályt, mert ez csak megosztana bennünket a közös ellenséggel szemben.“¹⁵

Mickiewicz a háború és forradalmak létrejöttének okait idealisztikus módon nem anyagi erők közreműködésében, hanem erkölcsi, eszmei rügőkben látja; a nagy népmozgalmaktól megtagad minden materiális vonatkozást. A harcban, mint mondja, a gazdagok feláldozzák vagyonukat, a szegények az idejüket s mind odaadják az életüket. A küzdelem tehát önzetlenül, magasztos eszmék: a polgári szabadság, jog, a demokratikus államforma megteremtéséért folyik.

„E világ hány szerencsés embere hullott el egyszerű katonaként a szent ügyért a harctereken, amióta Varsó felkelt a szabadságért, addig a napig, amikor felragyog a magyarok végső győzelme.“¹⁶

Nemcsak általánosságban lelkesedik a magyar szabadságharcért, megragadják ennek a küzdelemnek az egyes epizódjai; látszik, hogy április és május hónapban különös figyelemmel követte nyomon az eseményeket s mérlegelte a magyar ügyek nemzetközi kihatását s ezzel együtt azokat a tényezőket, amelyek a magyar ügyet erősítették vagy gyengíteni voltak hivatottak.

¹³ U. o. 1849 ápr.

¹⁴ U. o. 1849 május 5.

¹⁵ U. o.

¹⁶ U. o. 1849 máj. 7.

Május 13-án a Római Köztársaság fennállásának körülményeivel foglalkozik, utal arra a romboló munkára, melyet a forradalmi kormányok mellé akkreditált külföldi követségek végeznek, amidőn diplomáciai ürüggyel valójában közönséges kémkedést folytatnak. A Római Köztársaságot nem ismerte el a külföld s ez nagyon is hasznára van. A Velencei Köztársaságnak is jót tenne, ha nem ismernék el külföldön, mint ahogy „a magyarok is tökéletesen megvoltak nélküle s ezért jobban is megy nekik“. Reméljük, teszi hozzá, hogy a szászok és Németországban a rajnai kormányzóság az ő példájukat fogja követni.

Május 15-én az Orosz intervenció c. írásában találkozunk első ízben Mickiewicznek az orosz beavatkozással kapcsolatos reflexiójával. *Drouin de Lhuys* a francia nemzetgyűlésben a Szent Szövetség felé fenyegető nyilatkozatot tett az orosz intervenció miatt. Mickiewicz őv a felesleges reményektől s mint utólag kiderült, helyesen, mert a francia miniszter tiltakozása valóban csak plátói jellegű volt. Az orosz cár kiáltványára május 22-én reagál a Tribune.

A cikk így kezdődik: „Az európai reakció valódi feje, az orosz cár, kiadta kiáltványát“. A cár aposztrofálása Marxra emlékeztet. A cikk utal a cár lépésének önkényes jellegére s várható következményeire.

„Az orosz cár elsőként szakad el a legális multtól. Megveti a diplomáciai szokásokat. Lenézi azokat a jelentéktelen formulákat, melyek az európai egyensúlyról, a szerződések érinthetlenségéről, a szerzett jogokról és a nemzetközi érdekekről szólnak. Az orosz kiáltvány egy bizonyos elvből folyik. Ezért Oroszország ellenségének fogják tekinteni mindazokat a nemzeteket, pártokat és személyeket, kik okai vagy eszközei voltak annak, amit a kiáltvány „nyugateurópai lázadások“-nak nevez. Franciaországban már mindenki van annyira diplomata, hogy megértse, mely országokra vonatkozik általában a nyugati országok kitétel. Így hát a magyarokkal folytatott háború csak egy rész-operációja annak a kampánynak, mely mindama országok ellen folyik, melyekben fellángolt a forradalom.“¹⁷

Az orosz beavatkozás nem érte váratlanul a Tribunet. A lap már korábban közölte a megindulandó kampány titkos tervét; foglalkozott azzal a titkos szerződéssel, amely a cár, az osztrák császár és a porosz király közt fennállott. A beavatkozás várható eredményét illetőleg Mickiewicz elismeri, hogy „a forradalmi pártra váró veszély akut és az orosz cár stratégiai helyzete talán kedvező“, mégsem hiszi, hogy a francia reakciósook okosan járnak el akkor, amidőn már a biztos győzelemről ábrándoznak.

„Igaz, hogy az orosz cárnak ma Franciaországban a burzsoázia soraiban sok híve van és maga mellett tudja valamennyi spekuláns és orleanista bankár rokonszenvét. De nem szabad elfelejteni, hogy Olaszországban, Németországban, sőt magában Oroszországban is van egy hatalmas tábor, mely sokkal inkább szemben áll a cárral, a reakció képviselőjével és az összes reakcióssal, mint ahogy pl. Franciaországban a szocialista párt áll szemben a dolgok mai állapotával.“¹⁸

A magyar szabadságharc legdrámaibb napjainak visszhangját azonban nem kereshetjük a Tribune hasábjain. A lap ezekben a napokban nem jelent meg. 1849 június 13-án a levett felkelés után Napoleon Lajos betiltotta a szocialista lapokat; a Tribune nyomdáját is lepecsételték, a lap több szerkesztőjét letartóztatták, maga Mickiewicz a reávaró lecsukás elől napokon át bujdosni volt kénytelen. Egyik barátja lakásán rejtőzött el. A rendőri eljárást ugyan már júliusban beszüntették ellene, de a Tribunet csak szeptember 1-én tudta megindítani. A magyar szabadságharc ügye ezután is élénken foglalkoztatta őt, a lap végleges megszűntéig, illetve a lengyel munkatársak kiválásáig. (1849 október 16.) A magyarországi helyzet továbbra is az újság érdeklődésének előterében áll. A megnehezült politikai viszonyok kihatottak a lap életére, Mickiewicz ígéretet tett arra, hogy a jövőben csak külpolitikai kérdésekkel

¹⁷ U. o. 1849 máj. 22.

¹⁸ U. o. 1849. máj. 22.

fog foglalkozni. A rendőrség ezzel sem érte be. Ennek ellenére Mickiewicznek ezután megjelent írásaiban is szoros összefüggésben állnak a kül- és a belpolitikai kérdések. „A külföldről jövő hírek, a magyar események hírei is Franciaország belső ügyeivé válnak“, állapítja meg szeptember 1-i cikkében. A párizsi börzét erősen érdeklik a Pétervárot, Londonban, Rómában, Komáromban lejátszódó események. A kül- és belpolitikai összefüggéseket tehát nem a szerkesztő állítja fel, ezek objektíven megvannak.

Szeptember 2-án már a magyar és az olasz forradalom süllyedésének mérlegét vonja meg Mickiewicz:

„Ha Olaszország vagy Magyarország csak néhány család vagy valamely politikai párt érdekében harcolnának, a háborút befejezettek lehetne tekinteni.

De ezek az országok a nemzetek érdekében harcoltak. Az ilyen harcot pedig nem dönti el egy szabályszerű ütközet vagy támadás.

A magyar nemzet szelleme átéli a vereséget. Több mint fél évszázada hirdetik, hogy Lengyelország hivatalosan nem létezik. És mégis ott voltak a lengyelek Lonatnál, Kápolnánál és Szebennél. A háború, melyet nem szűnnek meg folytatni Lengyelországgal, arra indít bennünket, hogy higgyünk benne: még hosszú ideig fog tartani a háború, melyet tovább kell folytatnunk Olasz- és Magyarországgal együtt.“¹⁹

A cikk azt az álláspontot fejti ki, hogy a szabadságharcok előidézője Olaszországban és Magyarországon is a nemzeti gondolat volt. Olaszországban az egyes fejedelemségeket az a vágy hatotta át, hogy egy birodalomban egyesüljenek. A pápa, a monarchia és a régi arisztokrácia bűne az, hogy nem tudták megérteni e nemzeti gondolatot, mely egységes államot is jelent. Az „egységes nemzet“, a „nemzet, mint nagy család“ mickiewiczzi szemlélete nem engedi meg, hogy a kétszertelenül meglévő nemzeti indítékok mellett a költő észrevegye a magyar szabadságharc és általában az 1848-as, 1849-es szabadságmozgalmak szociális tartalmát. Mickiewicz szemében a nemzeti egységesülésre, a nemzeti államra való törekvés kizárólagos jellemzője ezeknek a mozgalmaknak s ha az uralkodók elég megértést tanúsítanak a nemzeti eszme iránt, semmi baj nem volna. Egy ilyen uralkodót az olaszok „minden lehető címmel felruháznának“ és a magyarok is odaadnák Szent István koronáját az „uralkodó családok bármelyik hercegének, ha ennek volna bátorsága magáévá tenni a magyar ügyet“. E furcsa konklúzió visszamatat Mickiewicz idealisztikus gondolkodására. A nemzeti öntudatosodás ösztönző rúgóit, a társadalmi osztályok szerepét a nemzeti mozgalmak körül nem kutatja.

1849 őszén Mickiewicz jól látta Európa reakciós erőinek azt az új csoportosulását, amely a régi Szent Szövetség munkáját volt hivatva folytatni. Míg azonban a Szent Szövetséget azért hozták létre, hogy gátat vessen a francia forradalmi szellem fejlődésének, az új szövetekezés az ébredező nemzetiségek ellen irányul.

„A poroszok Németország nevében ígérik Ausztriának, hogy együttműködnek vele a magyarok, szlávok és olaszok ellen. Ausztria, mely visszaszerezte hódításait, a német uralkodók megegyezéséig készenlétben fogja tartani a magyar, szláv és olasz ezredcét. Ami Oroszországot illeti, ez nem fél a nemzetiségi harcoktól, örködni fog azon, amit most a diplomáciában Európa erkölcsi érdekeinek neveznek.“²⁰

Szeptember 5-én megjelent „Nemzetközi testvériség“ c. cikkében ismét azt a gondolatot fejti ki, hogy az európai nemzetek egy nagy család tagjai; ugyanúgy, ahogy a reakció is szoros közösséget alkot. A nemzetek ügye minden egyes ember ügyévé lett. „Az osztrák és a magyar, az orosz és a lengyel ügy egyaránt felháborít mindenkit“, írja. A francia kormány vezetőihez fordul, mert ez a népet erkölcsössé akarja tenni.

¹⁹ U. o. 1849 szept. 2.

²⁰ U. o. 1849. szept.

„Nincs erre egyszerűbb és hatásosabb módszer. Ha azt akarjátok, hogy az eskü szentsége és az adott szó becsülete feljuljon, tartsátok be magatok a politikában az eskütöket s adott szavakat, melyek köteleznek benneteket a nemzetek iránt. Panaszkodtok, hogy a hit sülyed, hogy önzés marcangolja, hogy nincsenek kegyes cselekedetek! Nincs rá jogotok. A gyilkos, akit azzal vádoltok, hogy megölte testvérét, a szülőatya, aki elhagyta gyermekeit a megrögzött uzsorás, aki ellen az a vád, hogy tönkretette szomszédját, ezek mind joggal kérdezik meg tőletek: mit tettetek ti Rómával, Lengyelországgal, a magyarokkal!”²¹

Mickiewicz mélyen hibáztatja, hogy a francia kormány, melynek meg lettek volna eszközei hozzá, egy lépést sem tett a megtámadott népek érdekében. Továbbra is rendületlenül hisz abban, hogy Franciaország a haladás igazi hazája, de látja azt is, hogy Franciaország kormánykerekénél olyan vezetők állnak, akik hűtlenek lettek a nemzet hagyományaihoz. A francia nemzet azonban a jövőben sem ejtheti ki a kezéből az iniciatívát, de ez az iniciatíva nem abból fog állani, hogy kiszolgálják az orosz cár, Radetzki és a bankárok szövetségeseit.²²

Még egy ízben találkozunk a megszűnés felé haladó lap hasábjain a magyar szabadságharc emlékével. Mickiewicz semmiben sem revideálta kezdettől fogva elfoglalt rokonszenves állásfoglalását. A magyar szabadságharc az ő szemében nagy lehetőség, messze jövőbe kiható példamutatás, olyasféle, mint a lengyelek 1830. évi felkelése, mely hosszú időn át vígasza volt az Európa legkülönbözőbb harterein hazájuk szabadságáért küzdő lengyel katonáknak s amely, túllépve a lengyel határokat, összeurópai ügygé, az egész haladás ügyévé lett. A nemzetek magatartásának próbaköve lett, hogy miképp reagálnak a lengyel szabadságharcra. „1789-től kezdve minden forradalom intenzitását és életképességét aszerint kell értékelni, hogyan viszonyult Lengyelországhoz”, mondja Marx.²³ Ugyanilyen fontos szerepet tulajdonított Mickiewicz annak, hogy milyen módon válaszoltak az egyes népek a magyar szabadságharcra. Az orosz-török viszály jelentkezésekor (1849 okt.) szemére veti a törököknek, hogy nem léptek közbe akkor, amikor a cár megtámadta Magyarországot, hiszen a török kormánynak gondolnia kellett volna arra, hogy a magyarországi betörés után a törökök következnek.

„Még ha feltesszük is, hogy Törökország semmiféle támogatásra nem talált Angliánál és Franciaországnál, minden esetre fel kellett volna használnia a magyarországi háborút arra, hogy minden erejével megpróbálja visszaállítani a magyarok önállóságát. Nem valószínű, hogy Törökország a jövőben még egy hasonló alkalomra talál. S mert nem merete, vagy nem akarta összekötni a maga ügyét az igazságtalanul üldözött rokonnemzet ügyével, lehet, hogy a jövőben valamennyi szomszédjától magára hagyatva lesz kénytelen harcolni.”²⁴

A cári politika agresszív lépéseinek kommentárjaiban még több ízben felmerül a magyar kérdés, de már csak az események illusztrációjaként. A költő a gúpy hangján emlékezik meg a francia kormányköröknek azokról a kezdeményezéseiről, melyek a cár előretolt érdekeit akarják megzavarni. Ezeknek az akcióknak a legkisebb foganatjuk sincs: a cár egyáltalán nem ijed meg sem a francia, sem az angol hajóhadtól. A diplomáciai kapcsolatok terén irónikusan emlékezik meg a francia diplomáciai levelezések alacsony szatócs-szelleméről, ami nagyon is egyezik a francia kormánykörök igazi politikai érzéseivel. „Emlékezzünk vissza az oroszok magyarországi betörésére, amikor Drouin de Lhuys jegyzéke kijelentette, hogy Franciaország erre az intervencióra *nem fog részvétlenül tekinteni.*”

²¹ U. o. 1849 szept. 5.

²² U. o. 1849 szept. 26.

²³ Marx—Engels Összes Művei. XXII., 165. l., oroszul.

²⁴ U. o. 1849 okt. 4.

1849 október 16-án a Tribune des Peuples lengyel munkatársai nyilatkozatot tettek közzé a lapban, melyben bejelentik, hogy kiválnak a szerkesztőség-ből. A nyilatkozatot a szerkesztők nevében Mickiewicz írta alá. A nagy költő néhány év múlva tetteivel mutatta meg, hogy a szabadságnak nemcsak elvben, hanem a gyakorlati harcban is híve. Az 1848—49-es évek tapasztalatai azonban elkísérték további útjára és bár nagy családások érték, harci kedve nem lankadt, elment Törökországba, hogy karddal harcoljon a törökök szabadságáért, mely egyben a lengyelek szabadságát is jelentette. Visszatekintve az eseményekre, idővel arra a meggyőződésre jutott, hogy a „népek tavaszá”-nak bukását nemcsak az abszolutizmus erőinek túlsúlya okozta, hanem a szabadságmozgalmak élén álló polgári politikusok nemzeti önzése is. *Al. Chodzko* naplójában Mickiewicznek ezt az érdekes nyilatkozatát olvashatjuk:

„... Az európai felkelések, melyek az 1848-as párisi forradalom hatása alatt a köztársaság nevében az egyenlőség, testvériség, szabadság jelszavával indultak — mindenütt hűtlenek lettek e jelszóhoz. A németek a Német Köztársaság fenn-tartásáról beszéltek s egyben arról, hogy elveszik a franciáktól a Rajnántúli területeket és megkaparintják a szlávok birtokait. A magyarok, az ő Kossuthjuk, nem vette be a testvériségbe a horvátokat és a magyarokon kívül nem ismert el senkit. Piemont be akarta kebelezni Olaszország maradványait. Franciaország mindjárt Lamartine első kiáltványa útján megtagadta a többi nemzet szabadság-jogainak az elismerését. Kijelentette, hogy csak a saját határait fogja megvédeni. Párisban elkezdték kiűzni a vasútvonalakon dolgozó angol, német stb. ouvrier-eket, hogy az úrt franciákkal töltsék be. Circourt francia követnek kifejezetten utasítása volt rá, hogy ártson Poznanban a lengyel demokratáknak...

A reakció ki tudta használni a demokratáknak ezt az önzését és nagyobb nehézségek nélkül verte le a szép és igaz ügy rossz képviselőit. Franciaországban az ellenállás tovább tartott, de december 2-án (1951 dec. 2. Napoleon Lajos államcsinyje. A ford.) egy csapással leverték.”²⁵

A magyar szabadságharcnak a szláv világban kevés olyan híve volt, mint a lengyelek nagy költője. A Tribune des Peuples cikkei azt bizonyítják, hogy Mickiewicz helyesen fogta fel a magyar nép nagy megmozdulását; a szerep s jelentőség, melyet a magyar forradalomnak tulajdonított, nem volt túlzott. A februári forradalom hagyományait képviselő költő és publicista hitt a magyar szabadságharc jogosságában, kívánta e harc végső sikerét és az európai szabadságesszme zálogát látta a magyar szabadságharcosokban.

Lángoló üzenete nem jutott el azokhoz, akiknek címezte, a történelmi dokumentum azonban most, száz év távlatában közelebb hozza a dolgozó magyar néphez a költő alakját.²⁶

KOVÁCS ENDRE

²⁵ H. Szyper: Adam Mickiewicz, 1947. 224. l.

²⁶ A lengyel Mickiewicz-irodalom a felszabadulás óta jelentős mértékben gazdagodott. A történelmi és irodalomtörténeti munkák egész sora segít közelebb hozni Mickiewicz igazi egyéniségét a mai olvasókhoz. A költő mellett szóhoz jut a politikus és a publicista Mickiewicz. Az ilyen jellegű feldolgozások közt első helyen említhető Szyper műve (Henryk Szyper: Adam Mickiewicz, poeta i człowiek czynu. 3. kiad.), mely a költő publicisztikai munkásságát és ezzel kapcsolatban forradalmi jelentőségét világítja meg. Nagy figyelmet szentel Mickiewicz forradalmi publicisztikájának Mieczysław Jastrun is állami díjjal kitüntetett életrajzában (M. Jastrun: Mickiewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy 1949.). Mickiewicz oroszországi tartózkodását, a cári birodalomhoz való viszonyát számos tanulmány új adatai teszik ismertté. (S. Fiszmann: Mickiewicz w Rosji 1949; L. Gomolicki: Dziennik pobytu Adama Mickiewicza w Rosji 1824—1829, 1949.) A jubileumi irodalomból Kleiner híres művének új kiadása mellett (J. Kleiner: Mickiewicz I—IIó 1948.) a Pamiętnik Literacki 38. évfolyamának tanulmányai figyelemreméltók. Mickiewicz publicisztikai írásainak magyarnyelvű szemelvényei a Mickiewicz Válogatott Írásai (Budapest 1950.) c. kötetben olvashatók.

STROMFELD AURÉL, A MAGYAR VÖRÖS HADSEREG VEZÉRKARI FŐNÖKE

A magyar Vörös Hadsereg hősi harcokat vívott a magyar munkásság és dolgozó parasztság első szabad hazája, az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság védelmében. Ezek a harcok nemcsak a magyar történelemnek, hanem a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom történetének is kimagasló eseményei közé tartoznak.

Rákosi Mátyás az 1926-os per során klasszikusan jellemezte a Magyar Tanácsköztársaság 1919-es honvédő háborúját: „1848. óta a proletárdiktatúra folytatott először igazán forradalmi, *nemzeti* külpolitikát. Ennek a forradalmi nemzeti politikának a zászlóhordozója a Tanácsmagyarország Vörös Hadserege volt, az a Vörös Hadsereg, amely a rabló cseh és román imperialisták ellen a háborút győzelmesen vívta.”¹

A fölüeny katonai művészettel és forradalmi merészséggel véghezvitt hadműveletek zseniális tervezője a magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, Stromfeld Aurél volt. Stromfeldet „a dicső Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege kiváló vezetőjeként” jellemezte *Farkas Mihály* a MDP II. kongresszusán mondott beszédében.

Az ellenforradalmi Horthy-bíróság 1920-ban Stromfeld ellen indított per ítéletében a következőképpen határozta meg Stromfeld működését és jelentőségét: „... a Vörös Katonaságot előbb Szolnokon, majd Gödöllőn összes fényes katonai képességének céltudatos felhasználásával, fáradságot nem ismerő munkásságával megszervezte, majd... a harcképesség oly fokára emelte, hogy az képes volt katonai sikerek kivívására is... kifejtett működéséért a népbiztosok kormányának legnagyobb megelégedését kiérdemelte és a kormány által a Vörös Hadsereg megteremtőjének és a proletárdiktatúra megmentőjének tekintetett”²

Stromfeld nevéhez fűződik a rendezetlenül megindult tiszántúli visszavonulás katonai megszervezése és a hadsereg megmentése a megsemmisülés elől. Stromfeld az ütőképes, új magyar proletárhadsereg katonai megszervezését olyan bámulatosan rövid idő alatt hajtotta végre, hogy az szinte a hadtörténelem egyedülálló teljesítménye. A diadalmas felvidéki hadjárat pedig eradátsati és hadműveleti tervezés és vezetés szempontjából, továbbá az elért eredményeket tekintetbevé a magyar hadtörténelem egyik legkiemelkedőbb fejezetét képezi.

A magyar Vörös Hadsereg 1919-es harcait, a győzelmes felvidéki hadjáratot a francia, csehszlovák, sőt még a japán vezérkari iskolákban is mintapéldaként tanították, míg az ellenforradalmi Magyarország burzsoá katonai és szociáldemokrata történetírói a Tanácsköztársaság, a magyar Vörös Hadsereg és katonahőseinek emlékét 25 éven át a rágalom, elferdítés, hazugság minden eszközzel igyekeztek meghamisítani. elfeledtetni.

¹ A Rákosi-per, II. kiadás, Szikra 1950. 106.

² M. Kir. Legfelsőbb Katonai Törvényszék P. I. 286/20. sz. ítélet. Hadtört. Levéltár. A Magyar Tanácsköztársaság. Vörös Hadsereg iratai. (A továbbiakban: H.L.M.T. VH. ir.) A Stromfeld per.

A Tanácsköztársaság és katonahőseinek dicső emléke azonban az elnyomás ellen küzdő dolgozók szívében tovább élt, segítette, lelkesítette őket, reménységet adott számukra harcaikban. „Az ellenforradalom alatt a magyar dolgozók megacélozódtak. A sok szenvedés csak megerősítette bennük a vágyat a szocialista forradalom után”.³

A Magyar Tanácsköztársaság helyzete külpolitikai és hadászati szempontból már megalakulása első napjától kezdve rendkívül súlyos volt. Az imperialista antant-hatalmak által vezetett, környező burzsoá államok hadseregei és a Balkánon gyülekező intervenciós francia haderők létében fenyegették a fiatal proletárállamot. A legfenyegetőbb volt a helyzet az ország keleti arcvonalan, ahol a román burzsoá hadsereg kibontakozó támadását nagymértékben elősegítette az arcvonaltól felét kitevő szélességben harcoló székely-különítmény áruktartása.

A székely-különítmény hazaáruló parancsnoka Kratochvil Károly ezredes már március végétől kezdve tervszerűen készítette elő a különítmény áruktartását. Ebből a célból több ízben ajánlatot tett a román és francia parancsnokságok felé, hogy a székely-különítménnyel — függetlenül a többi hadműveletektől — Budapest ellen fordul, a Tanácsköztársaságot megbuktatja és a régi uralmat visszaállítja. Eközben csapataink harckésztségét és szellemét teljesen lerontotta, részben a túlzott fizikai teljesítményekkel, részben pedig azzal, hogy mivel a csapatok egyrésze nem tette magáévá az áruktartást, a csapatok között ellentétek, széthúzások keletkeztek. A székely-különítmény csapatainak elég jelentékeny része a fegyverletétel elől áttért a harcoló csapatokhoz, azok kötelékében a harcot továbbfolytatta, bizonyítva, hogy az áruktartást a különítmény ellenforradalmi vezetői, nem pedig a harcoló katonák akarták. Kratochvil, később megírt könyvében a következőket írja erről: „Szükséges volt tájékozódni afelől, hogy vajjon a románok mily magatartást tanúsítanak az esetben, ha a hadosztály a bolsevizmus ellen fordulna... Megbeszélés tárgyát képezte az a terv, hogy kapcsolatot kellene teremteni a románokkal és a franciákkal... ez okból hadikövet küldetett Kolozsvárra Maniuhoz és Bóhm vezérkari ezredes pedig Gondrecourt francia tábornokhoz Aradra. A kérdés, amire választ kértünk az volt, hogy amennyiben a székely-hadosztály a magyar bolsevizmus megdöntésére Budapest felé támadna, hogyan viselkednének a románok... Hasonló kérdéssel fordultunk a franciákhoz Aradra is.”⁴

A Felvidéken az imperialisták buzdítására a csehszlovák burzsoá hadsereg a demarkációs vonalakat semmibe véve, mind újabb területeket szállt meg és arcvonaltól dél felé egyre jobban kiterjesztette. Délen a szerb-francia erők még viszonylag nyugalmi állapotban voltak, azonban a balkáni területeken felvonuló antant-hadsereg fenyegető ellenséges erőt képviselt.

Ebben az időszakban kezdte meg működését Stromfeld Aurél, a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében.

Stromfeld Aurél egyike volt az osztrák-magyar monarchia legképzettebb és letehetségesebb vezérkari tisztjeinek. 1878. szept. 19-én született Budapesten. Apját, aki mérnök volt, hét éves korában elvesztette. Gyermekkora nélkülözések között telt el. Már kora ifjú éveiben feltűnt sablont nem tűrő, temperamentumos egyénisége. A legelsőek között volt a katonai akadémián. Kitűnő eredménnyel végezte az osztrák vezetés alatt álló vezérkari iskolát. Ő volt az első a magyar honvédek közül, akit a magyar befolyásra feltűnően osztrák körök ellenére tanárnak tettek meg a bécsi vezérkari iskolában.

Az első világháborúban mint hadtest vezérkari főnök szerzett jó nevet. Kiemelkedő katonai tevékenységet fejtett ki Szerbiában, 1914 decemberében a hírhedt Potio-

³ A Rákosi-per. 106.

⁴ Kratochvil Károly: A székely hadosztály, A Székely Hadosztály Egyesület kiadásában. 45.

rek-féle támadást követő visszavonulás irányításában, ahol személyes bátorságával is kitűnt. Kötelességtudását és helytállását örökítette meg utolsó háborús minősítése 1918-ból: „Erőteltjes, fáradhatatlan, kitartó munkásságával a 26. hadtest visszavonulása közben katonai képességének és tehetségének legragyogóbb emlékrét állította. Célszerű és átfogó rendelkezéseinek sokezeren köszönhetik a fogságból vagy a biztos pusztulásból való megmenekülésüket.”⁵

Stromfeld az a típusú katonai vezető volt, akit nemcsak előljáró parancsnokai ismertek el, hanem alárendelt katonái is szerették. A szolgálatot szigorúan megkövetelte, de igazságos, jóakarátú, melegszívű bajtárs volt. Stromfeld 1918 őszén hazatért, ahogy ezt volt hadtestparancsnoka, Horsetzky osztrák hadtörténetíró „A négy utolsó háborús hét” c. művében megörökítette: „Stromfeld kijelentette, hogy kötelességének tartja erőit veszedelmekkel fenyegetett hazája rendelkezésére bocsátani. . . Figyelemre méltó, hogy milyen mély hazafias érzés él a magyarokban. . .”⁶

1918 őszén a polgári demokratikus forradalomban a Ludovika Akadémia parancsnokává nevezték ki. 1919 január 20-án a Tiszti Szakszervezet ajánlatára a Hadügy-minisztérium főcsoportfőnöke lett, 1919 márciusában kivált a szolgálatból.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után, a román támadás megindulásakor a Forradalmi Kormányzótanács tagjai — ismervé Stromfeld hazaszeretettét és kiváló katonai képességét — visszahívták a katonai szolgálatba. Szamuely Tibor személyesen ment le érte győri lakására. Stromfeld Aurél a Magyar Tanácsköztársaság szolgálatába állott. Helytelen volna azt állítani, hogy Stromfeld Aurél ebben az időpontban már lelkes híve volt a proletárdiktatúrának. Stromfeld mint katona hazafias kötelességet vélte teljesíteni, midőn vállalta a rábízott feladatot, az országrotörő ellenségekkel szemben a haza védelmét. Stromfeld csak később ismerte fel a helyes utat, midőn szakított osztályával és a munkásosztály hű harcosa, a szocializmus eszméjének meggyőződéses híve lett.

Stromfeld Aurél katonai tevékenysége a Magyar Tanácsköztársaság idején három részre osztható. Ezek: 1. a tiszántúli visszavonulás szervezetté tétele; 2. az új proletárhadsereg megszervezése; és 3. a felvidéki hadjárat vezetése.

Stromfeld Aurélt 1919 április 21-én az újonnan felállított Keleti Hadseregparancsnokság vezérkari főnökévé nevezték ki. Hatásköre az egész tiszántúli román arcvonalra kiterjedt.⁷ A válságos helyzetben rendkívül súlyos feladatokat kellett megoldania: a tiszántúli visszavonulás reménytelennek látszó zürzavarában rendet kellett teremtenie, ezzel egyidejűleg ki kellett építenie a vezetést biztosító szervet, a hadseregparancsnokságot és azt irányítani kellett, végül el kellett döntenie, hogy megállítsa-e a visszavonulást, vagy tervszerűen őrítse-e ki a Tiszántúlt. Egy hadsereg rendezetlen visszavonulásának megállítása, vagy rendezése még jól megszervezett és begyakorolt hadseregparancsnokság részére is hatalmas feladatot jelent. Itt azonban a hadsereg sem volt még jól megszervezett, sőt teljesen felbomlóban volt, a parancsnokság pedig még csak a megszületés pillanatánál tartott. Stromfeld egy pillanatig sem tétozott. A Hadügyi Népbiztosságon röviden tájékozódott a helyzetről és a Keleti Hadseregparancsnokság legelső intézkedését már Budapestről azonnal kiadta.⁸

Megszervezte az összeköttetést a visszavonuló egységek parancsnokságaival, tájékozódott az általános és részletes helyzetről, összeszedte az összes felhasználható tartalékokat és minden egységnek határozott feladatot adott, megszabta a csapatok csoportosítását, meghatározta működési területüket, megszervezte együttműködésüket. A Keleti Hadseregparancsnokság működésének megkezdésekor, a román támadás után a székely különítmény áruló

⁵ Stromfeld Aurél minősítési táblázata. Hiteles másolat, (K. u. K. Korpskommando G. d. I. Rehmen Res. Nr. 2698. Özv. Stromfeld Aurélné tulajdonában.

⁶ Népszava, 1927. okt. 16.

⁷ H.L.M.T. VH. ir. Hadművelési Napló 1919. IV. 21—30. 1.

⁸ H.L.M.T. VH. ir. 1919. IV. 21—28. Iratkötveg 1. sz.

visszavonulása miatt az egész erdélyi arcvonal megingott és a hadosztályok a Felső-Tiszától a Marosig terjedő szakasról nyugat felé hömpölygő, rendezetlen visszavonulásban voltak. Egyes részek a teljes *felbomlás* állapotát mutatták. Összeköttetés, együttműködés, vezetés nem működött. Úgy látszott, hogy már csak órák vagy napok kérdése a teljes összeomlás. A helyzetet súlyosbította az is, hogy a román támadás után a csehszlovák arcvonal is bizonytalanná vált, a csehek is támadásra készültek.

Stromfeld néhány írógéppel, térképpel, egy-két vezérkari tiszttel Szoinokra sietett és másfél órával a hadseregparancsnokság működésének megkezdése után már leadta az első tájékoztató jelentését a Hadügyi Népbiztosságnak.¹⁰

Huszonnégy óra sem telt el és a több mint 250 km-es arcvonalon a Tiszához szétszórta, szervezetlenül közeledő csapatok áttekinthetetlen, megfogyatkozott tömegei közt — Debrecent és a székely-különítményt kivéve — Stromfeld erőiesen kezébe vette a vezetést.

A Forradalmi Kormányzótanács, a Magyarországi Szocialista Párt, a Budapesti Forradalmi Munkás- és Katonatanács április 19-én felhívással fordult a magyar munkássághoz és parasztsághoz a forradalom megvédésére. „*Fegyverkeztek! A proletárdiktatúra és a Tanácsköztársaság védelmére!*” Igen eredményes toborzó kampány indult meg. Április 20-án hatalmas népgyűléseket tartottak Miskolcon és Diósgyőrött, Győrött, Nagykanizsán, Békéscsábán, Sopronban, Székesfehérvárott, Debrecenben az ország felfegyverzésére, a proletárdiktatúra megvédésére. Üzemi munkászázaljak alakultak. A népbiztosok egy része — *Rákosi és Szamuely* elvtársakkal az élen — a frontra sietett a védelem megszervezésére, a rend helyreállítására és a proletár harci szellem megteremtésére. A felhívásoknak és a lelkes agitációs munkának igen nagy hatása volt. *A munkások ezrével, lelkesen siettek a szabadság vörös zászlója alá.* Stromfeld a *kommunisták segítségével* néhány nap alatt új szellemet ébresztett az 1. hadosztályban, megerősítette a 6. hadosztály törekvését az egységek rendezésére és az arcvonal megszilárdítására, továbbá rendet teremtett — amennyire lehetett — a Püspökladányba érkező 4. hadosztály csapatai között.

Az arcvonalat három magasabb egység alkotta: északon az 1. hadosztály és a székely-különítmény, tőle délre a debreceni katonai kerület parancsnokság egységei, majd a 6. hadosztály. (Ld. 7. sz. jegyz.) Stromfeld már az első tájékoztató után azonnal megalkotta tervét, amely abból állt, hogy a visszavonuló hadosztályok arcvonalát megszilárdítja és az ellenséget *támadással* veti vissza. A Vörös Hadseregparancsnokság hadműveleti naplója így határozta meg Stromfeld elgondolását: „*Irányelvek: kisebb különítményekkel az érintkezést az ellenséggel fenntartani, a többi erőt megfelelően csoportosítani, összevonni. Az előnyomuló ellenséget támadólag visszaverni.*”¹¹

Jellemző Stromfeld helyes vezetésére, hogy az arcvonalak megszilárdítása céljából nem a visszavonulás beszüntetését rendelte el, hanem támadás megindítását. Azzal az elhatározással, hogy a Keleti Hadsereg arcvonalának közepe mögött a 4. hadosztálynál, északon pedig az 1. hadosztály körletében nagyobb erőket gyűjt össze, kibontakozik egy nagyszabású ellentámadás tervének a képe: ellentámadás a balszárnyon és a középben a román erők ellen. Stromfeld a Keleti Hadseregparancsnokság 421/I. hdm.—1919. sz. első intézkedésében a következőképpen határozta meg az alárendelt egységek feladatait és azok végrehajtási elveit:

„6. hadosztály: a Maros-vonal megfigyelése a Tiszába való beömléstől Aradig, — valamint Arad és a Sebes-Körös között az ellenség előnyomulásának feltartóztatása.

¹⁰ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 9. fsz.

¹¹ H.L.M.T. VH. ir. Hdm. Napló IV. 21—30. 2.

Debreceni katonai kerületi parancsnokság: Az ellenség előnyomulásának megakadályozása a Sebes-Körös és Nyíradony—Téglás vonala között.

Az 1. hadosztálynak: Az ellenség előnyomulásának feltartóztatása Nyíradony—Téglás vonaltól északra egész a Tiszáig.

A 4. hadosztály parság: A beérkező erőkből egy három zlj. és egy ütegből álló különítményt Balmazújváros környékére, a zömét a beérkező erőknek, Nádudvar, Püspökladány környékére összpontosítsa. Feladat: ezeket az erőket teljes harcckész állapotba helyezni.

Említett feladatok végrehajtására a következő irányelvek mérvadók:

A Maros-vonal megfigyelése főképpen a Vörös Örség egyénei által eszközöltessék.

A Maros és a Tisza között az arcvonalban csakis felderítő osztagok hagyandók a főútvonalakon. (1 gyal, század, 2 géppuska, néhány lovas) melyeknek feladata *feltétlenül* az ellenséggel az érintkezést fenntartani. Tehát ilyen osztagok azonnal az ellenség irányába előretolandók.

A 6. Hadosztály Parság a rendelkezésére álló erőket egyrészt Kisjenő környékén, másrészt Nagyszalonta környékén összpontosítsa. — És ezekkel az erőkkel esetleg előnyomuló román erőket meglepőleg és átkarolólag támadja meg és gy verje vissza.

A debreceni katonai kerületi parság... a rendelkezésre álló többi erőt Debrecen-től keletre összpontosítandó és ellenséges előnyomulást szintén átkaroló támadással az egész erőknek egy helyen való bevetésével akadályozza meg.

Az 1. hadosztály parság ugyanolyan elvek szerint járjon el a további védekezésben, mint a többi hadosztályok. Minden erővel oda kell igyekezni, hogy az újonnan beérkező csapatok Nyíregyháza, Nagykovács, Napkor területén először gyülekeztesse és úgy mint a 4. ho. teljesen harcckész állapotba helyeztesse.¹²

Ezzel az intézkedéssel erkölcsileg alátámasztotta a csapatokat és a parancsnokokat. Tudatosította azt, hogy mögöttük határozott, erős akarat áll, tervszerű vezetés működik. Az általános helyzetet ezzel ugyan már teljes egészében megváltoztatni nem tudta, azonban a következő súlyos harcokhoz biztosította a csapatoknak a jobb alkalmazási lehetőségeit. A hadseregparancsnokság megalakulása idejében a helyzet fokozatosan rosszabbodott. Stromfeld megpróbálta, hogy eredeti tervét (ellentámadás a balszárnyon és a középen) megvalósítsa, ehhez azonban az első vonalak megszilárdulása lett volna szükséges, hogy az ellentámadás felvonulásához az időt biztosítsák. Ez azonban nem következett be, mert a románok április 22-én újból támadásba kezdtek. A saját jobbszárnny, a későbbi felvidéki harcokban hősiességével és lendületes előretörésével kitűnő 6. hadosztály ugyan igyekezett feladatát, az időnyerést biztosítani, ahogy ezt rendszeres jelentéseiből láthatjuk, de lényeges eredményt már nem tudott elérni a csapatok fáradtsága és az idő rövidege miatt. Az északi szárny visszavonult a román támadás elől, Debrecennél pedig, ahol a román csapatok előretörték a város felé, a helyzet válságosra fordult és azzal fenyegetett, hogy a románok az arcvonalat kettészakítják. Az április 22- és 23-i helyzetet a hadseregparancsnokság hadműveleti naplója így írja le: „Április 22... Az ellenség Debrecen felé támad. Saját csapatok... visszavonulnak. Április 23. ...Az ellenség támadását Debrecen felé folytatja...¹³

A helyzetnek ilyen módon való alakulása — miután a 4. és 1. hadosztálynak csak egyes részei érkeztek be vasúti szállítással és az idő is kevés volt már a két hadosztály készenlétbe helyezésére —, nagyobb ellentámadás végrehajtását lehetetlenné tette. Stromfeld vezetői energiája azonban ebben a súlyos, válságos helyzetben is megtalálta a kibontakozás útját. Első intézkedését az a törekvés jellemezte, hogy a csoportok harcait összhangba hozza, tervszerű alkalmazásukat előkészítse és a fegyelmet helyreállítsa. Stromfeld erélyes vezetői tevékenységére és a hadsereg vezetését biztosító törekvésére jellemző, a hadosztályok vezérkari főnökeinek április 23-án kiadott 423/hdm.—1919. sz. intézkedése: „Előfordult esetekből kifolyólag

¹² H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 1. fsz. 1.

¹³ H.L.M.T. VH. ir. Hdm. napló 2.

felhívom a vezérkari főnökök figyelmét arra, hogy minden erejükkel és okvetlen akadályozzák meg, hogy előljáró parancsnokságok már kiadott parancsai önkényüleg megváltoztassanak. Ezen eljárás a felsőbb vezetés lehetőségét is kizárja. Ha valamely parság az előljáró parancsnokságok parancsát a körülmények kényszerítő hatása alatt meg kell, hogy változtassa, úgy ezt azonnal jelentse az előljáró és szomszéd parságoknak.¹⁴

Stromfeld a debreceni helyzet kiegyensúlyozására azt tervezte, hogy Nyíregyháza felől erőket szállít vonattal Téglás környékére és onnan ellentámadást indít Debrecen felé a románok visszavetésére.¹⁵ Ez a terv azonban már nem volt megvalósítható a székely különítmény visszavonulása és a balszárny rendezetlen helyzete miatt. Az erőkre Nyíregyházánál is szükség volt. Debrecen április 23-án elfoglalták a románok s így Stromfeld tervét keresztülhúzták, ő azonban rugalmasan, azonnal alkalmazkodva az új helyzethez, a Hajdúszoboszló és Nyíradony között tátongó 40 km-es űrbe az ellentámadásra szánt 4. hadosztály beérkező részeit és más összeszedett egységeket bevetette s ezzel a keletkezett rést betömte.¹⁶

Stromfeld pillanatig sem tévovázott, hogy tervét megváltoztassa, ha a helyzet úgy kívánta, ahol azonban szükségesnek látta, ott akarátát feltétlenül keresztülvitte, ahogy azt a későbbi felvidéki hadjáratnál látjuk. A tisztán-túli hadműveleteknél azonban nem az eredeti elhatározásából eredő és saját tervéről volt szó, hanem arról, hogy egy alapjában elrontott helyzetet kellett megváltoztatni, kijavítani. Stromfeld hadművelési vezetésére jellemző volt, hogy ha tartalékát kényszerűségből, nem a saját tervei szerint kellett felhasználnia — mint az itt is történt —, azonnal új tartalékot teremtett elő. Ebben az esetben az 1. hadosztály felvonulásának meggyorsítására intézkedett, a már beérkezett részeit és az 5. hadosztály rendelkezésre álló erőit rendelte tartalékba az északi szárny mögé, egyben annak gyors vasúti szállítási előkészületeire is intézkedett, hogy azt az arcvonal bármely részére gyorsan eltolhassa. „5. ho. a parságot mai nappal az 1. ho-nak adja át. A ho. parság parancsot kapott Nyíregyháza környékén levő csapatait Nyíregyházán összpontosítani, úgy, hogy Debrecen felé, Nyíradony felé, vagy Nyírbátor felé vasúttal elindíthatnak.”¹⁷ Ugyanakkor az összes hadosztályoknak újból támadást rendelt el az ellenség visszavetésére és az első hadosztállyal már mint gyorsan eltolható tartalékkal rendelkezett.¹⁸

A hadművelési vezetés mellett a visszavonuló egységekben az ellankadt támadó szellemet is igyekezett minden eszközzel újraéleszteni. Lelkes munkát fejtettek ki ezen a téren a csapatoknál a munkásosztály öntudatos tagjai, a fegyverrel, meggyőzéssel és *kimagasló példájukkal harcoló kommunisták*. Az arcvonal északi szárnyának helyzete április 23-án egész nap nem tisztázódott. A székely különítmény áruló parancsnokának valótlan és félrevezető jelentései alapján nem lehetett megállapítani a valódi helyzetet. Természetesen ekkor még nem tudhatta a vezetés, hogy a székely különítmény parancsnoka és hazaáruló tisztjei aljas tettükkel a magyar nép szabad hazájának megsemmisítésére törve, utat nyitnak a támadó román erők részére. A hadsereg déli szárnya — Stromfeld utasításai szerint — megszilárdította arcvonalát és szívós munkával igyekezett a csapatok harci szellemét megerősíteni. Ha a hadsereg többi része is hasonlóan működött volna, az északi ellentámadást még mindig végre lehetett volna hajtani. Stromfeld április 24-én úgy tervezte, hogy az ellentámadást okvetlenül megindítja. Ennek előfeltétele az volt, hogy az arcvonalat középén megszilárdítja. Erre

¹⁴ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 43. fsz.

¹⁵ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 22. fsz.

¹⁶ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 24. fsz.

¹⁷ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 25. fsz.

¹⁸ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 36. fsz.

a célra egyedül a 4. hadosztály csapatai álltak rendelkezésre. Ez a hadosztály azonban felvonulását még nem fejezte be, viszont egyes beérkező csapatai már a debreceni harcokba keveredtek bele. Stromfeld Hajdúszoboszló és Szovát elfoglalására a 4. hadosztályból csak 2—2½ zászlóaljzat tudott összedeszedni, melyeket ezen terület elfoglalására be is vetette.¹⁹

Hajdúszoboszló és Szovát elfoglalása igen fontos volt két okból is. Ez volt a Vörös Hadsereg első sikeres ténykedése a román támadás megindulása óta, másodszer pedig Stromfeld ekkor még joggal tervezte, hogy az 1. hadosztállyal erőteljes támadást indít a románok északi szárnya ellen. Az arcvonal közepén az utolsó tartalék bevetése kockázatos lépés volt, de Stromfeld azonnal új tartalékot szervezett, a 2. sz. páncélvonatot és a 68/1. zászlóaljat küldte előre a 4. hadosztály részére. Így erélyes és gyors intézkedésével — a románok új támadása ellenére — a középén keletkezett rés lezárása sikerült és az arcvonal déli része is megszilárdult, Stromfeld ezzel megakadályozta azt, hogy a románok a középén ütött résen keresztül előnyomulva, a keleti hadsereg arcvonalát áttörjék.

Stromfeld április 25-én, megsokallva a székely különítmény eredménytelen tevékenységét s eddigi magatartását, erélyesen felszólította a harc aktívabb folytatására: „A székely különítmény parság végre szakítson a kordonszerű felállítással és Kisvárdra, — Nyírkárász, — Ramocsaháza, — Ibrány között csoportokat összevonva és ezen csoportoknak egyöntetű és támadólagos harcászati vezetése által vessen gátat az ellenség előnyomulásának. Egyszermind elrendelem, hogy a székely különítmény parság az előírt időben a saját és ellenséges helyzetről a hadsereg parancsnokságnak jelentsen, mert jelentés nélkül a vezetés lehetetlen.”²⁰ Ezt a parancsot hajnali 1,15 h-kor adta ki Stromfeld, de 10,30 h-kor, az időközben beérkező jelentések-ből megállapíthatta azt, hogy a székely különítmény használhatatlan, s ezért elrendelte, hogy a székely különítmény vonuljon vissza a második vonalba és helyette az 1. hadosztály vegye át tőle az északi arcvonalrészt, azzal a fontos feladattal, hogy az 1. hadosztály Nyíregyházát okvetlenül tartsa kézben. A keleti hadseregparancsnokság április 25-én kiadott helyzetközlése a következőket tartalmazza: „Az 1. ho. és Székely különítmény helyzete:

Biri—Nagykálló vonalában harcban állott csoport dut. 4,45 h-kor a visszavonulást Nyíregyháza irányában megkezdette. Az Oros-pazonyi csoporttal szemben csak kisebb ellenséges erők állnak. A Székely különítmény visszavonulása a Lónyai-csatorna mögé Bujtól nyug- és d. nyugatra elrendelve, 1. ho. Nyíregyházát tartani tartozik.”²¹ A székely különítmény azonban április 26-án, hazatérésének betetőzéseként Kisvárdra, Demecser, Nyíregyháza térségében *letette a fegyvert* a románok előtt és a harc helyett a szegényteljes fogságot választotta. Csak egyes részei folytatták a harcot, csatlakozva az 1. hadosztályhoz.

A tisztántúli hadműveletek során ekkor került Stromfeld a *legváltóságosabb helyzet elé*. Az északi szárny helyén hatalmas űr keletkezett, melynek teljes kipótlására megfelelő erő már nem állott rendelkezésre. Nem volt rá mód, hogy az 1. hadosztály az arcvonalat megszállja, mivel összes egységei még be sem érkeztek, az idő is kevés volt, a rés is olyan széles volt már. A román támadás a várható átkarolással az arcvonal középső és déli részén a megsemmisülés veszélyét idézte elő, ahogy ezt Rákosi Mátyás találóan jellemezte: „A székely hadosztály több mint a felét tartotta a frontnak. Ha ez megadja magát, komoly ellenállásról nem lehet szó, még ha minden erőt összeszedünk is.”²² Ekkor jött Stromfeld második merész elhatározása:

¹⁹ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 71, 82, 83 fsz

²⁰ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 109. fsz

²¹ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 135. fsz

²² A Rákosi-per. Id. kiad. 412.

a *tiszántúli visszavonulás* és ennek biztosítására a nyíregyházi ellentámadás. A súlyos helyzetben nem volt más választás, ha a hadsereget meg akarta menteni, tervszerűen vissza kellett vonulni a Tisza mögé és ideiglenesen fel kellett adni a Tiszántúlt. Az idő annyira sürgetett, a visszavonulást csak akkor lehetett tervszerűen végrehajtani, ha Stromfeld — vállalva a felelősséget az ország jelentőségü eseményéért —, azonnal intézkedik. Így is történt. Stromfeld habozás nélkül, azonnal kiadta a visszavonulási parancsokat²³ és jelentette a Hadügyi Népbiztosságnak a visszavonulás elrendelését, hivatkozva az adódott helyzetre s arra, hogy a csapatok kimerültek, a Tisza vonala mögé történő visszavonulás után pedig javasolta a csapatok újraszervezését.²⁴ Stromfeld intézkedését a Hadügyi Népbiztosság általános visszavonulási parancs kiadásával jóváhagyta.²⁵ Stromfeld az 1. hadosztály jelentéséből április 23-án 19 h-kor tudta meg a befejezett tényt, a székely hadosztály fegyverletételét. 426/14.hdm.—1919. sz. jelentésében a következőkben közli ezt a Hadügyi Népbiztossággal: „... a székely külm. parnoka Kratochwil volt ezds. a székely külm. csapatainak ama írásbeli parancsot adta, hogy a fegyvert a románok előtt tegyék le és tudatja a csapatokkal, hogy ez esetben a románok szabad utat engednek nekik Erdélybe.”²⁶ Kratochwill tudta, hogy a hadifogság vár csapataira a fegyverletétel esetén, tehát saját embereit becsapta, amikor a „szabad utat engedéssel” félrevezette őket és vette rá az aljas fegyverletételre. Stromfeld előrelátására jellemző, hogy a visszavonulás elrendelésével idejében és úgy intézkedett, hogy most sem érte meglepetés. Az 1. hadosztály a románokkal vívott súlyos harcok közben visszavonult Nyíregyházára és javaslatot tett, hogy a hadosztállyal Rakamazra vonuljon vissza, a hadosztályparancsnokság székhelyéül pedig — messze a Tisza mögött — Mezőkövesdet ajánlotta. Stromfeld kiadott intézkedéséből láthatjuk, hogy nem fogadta el ezt a javaslatot, hanem *erélyes támadást* követelt az 1. hadosztály csapataitól: „1. h. o. A még Nyíregyházán lévő üteget és egyéb harcképes csapatokat szintén az elől lévő csapatokhoz vonja. A hdsg. parság elvárja, hogy ezekkel a pihent erővel a h. o. parság helyes harcászati vezetés által a románok előnyomulását nemcsak feltartóztatja, hanem a kellő pillanatban ellentámadásba átmelve, ezek folyékony előnyomulásának hosszabb időre gátat vet.”²⁷ Az 1. hadosztály a visszavonulás leplezésére a támadó román jobbszárny ellen erélyes támadást indított Nyíregyháza, Oros, Nagykálló térségében és erőteljes csapást mért a támadókra, mint azt az április 26-án kiadott hadseregparancs írta: „Folyó hó 26-án Nyíregyházánál egy egész napon át vívott helyi harcban az első hadosztály részei a túlerővel támadó ellenséget nemcsak, hogy megállásra kényszerítették, hanem ellentámadásba átmelve, rája érzékeny veszteséget mértek, tőle lövegeket, géppuskákat zsákmányoltak és nagyszámú foglyot ejtettek... Dicséretemet és elismerésemet fejezem ki a Tanácskormány nevében a *nagyszerű csepeli munkászázalóaljnak, a II/32. zászlóaljnak és a felfegyverzett nyíregyházi munkásoknak, akik ezen magatartásukkal megmutatták azt, hogy forradalmi vasfegyelemmel és erős akarattal győzni lehet az imperialista túlerővel szemben is.*”²⁸ Nyíregyháza körzetében az ellentámadást előkészítő politikai munka, a harcos kommunista, proletárszellem ragyogó példáit láthattuk. A lelkes agitációs munka nemcsak a katonák között ért el kiváló eredményt, hanem a város dolgozóit is felrázta. Így történt, hogy a Vörös Hadsereg visszavonulását döntően biztosító ellentámadásban 500 fegyveres nyíregyházi munkás is igen eredményesen és hősiiesen résztvett. Így támasz-

²³ H.L.M.T. VH. ir. Hdm. napló 8—9. old. és Id. köteg 173—175. fsz.

²⁴ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 174. fsz.

²⁵ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 193. fsz.

²⁶ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 195. fsz.

²⁷ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 108. fsz.

²⁸ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 205. fsz. (Kiemelés a szerzőtől.)

totta alá a csapatok hősiessége és a kiváló politikai munka a hadsereg vezetését.

Stromfeld a visszavonulás tervszerű megszervezése során Szolnoknál, Tiszafürednél és Rakamaznál *hidfőket* alkotott, hogy biztosítsa a csapatok Tiszán való átkelését. Április 25-én kiadott 425/17. hdm.—1919. sz. intézkedésében a következőket rendelte el: „Szolnok, Tiszafüred és Rakamaznál hidfők építtetnek ki. Az 1. ho. parság a Rakamaznál való hidfő kiépítésével megbízatik... Az 1. ho. parság haladéktalanul műszaki tisztet küldjön ki Rakamazra. A földmunkások a Tokaji direktóriumtól igénylendőek... A munkálatok minél előbb megkezdendők.”²⁹ Intézkedett a tiszafüredi hidfő kiépítésére is,³⁰ Szolnoknál pedig támadólagos hidfő építését rendelte el, melynek megszálló erőiről is gondoskodott, parancsnokát személyesen tájékoztatta és a csapatoknak a Tiszától nyugatra való elhelyezése idejében megtette a szükséges előkészületeket, a kellő titoktartás mellett.³¹ Körültekintő, céltudatos intézkedéseivel lehetővé tette, hogy a visszavonuló csapatok elválhattak az ellenségtől és szervezetten, rendben átkeltek a Tiszán, anélkül, hogy az ellenség zavarta volna a tervszerű visszavonulást.

Ezzel a tiszántúli hadműveletek befejeződtek. A visszavonulás megállítást és a Tiszántúl megtartását ugyan nem lehetett keresztülvinni a székely különítmény hazaáruló fegyverletétele miatt, azonban Stromfeld *megmentette a hadsereget* a Tanácsköztársaság további megvédelmezésére. A lefolyt hadműveletek során kiemelkedett *Stromfeld rugalmas, határozott és céltudatos hadvezető és szervező tevékenysége*. Egészen rövid idő alatt kiépítette a vezetés szervét, a hadseregparancsnokságot. A cselekvési szabadságot, a kezdeményezést minden ellenséges támadó tevékenységgel szemben biztosította a vezetés számára. A válságos helyzetek sorozatos nehézségeit szívós energiával leküzdötte. Attól a merész és kockázatos lépéstől sem riadt vissza, hogy az utolsó tartalékát is harcba vesse kitűzött céljának elérése érdekében. Ugyanakkor azonnal megszervezte az újabb tartalékokat, azok alkalmazására villámgyors elhatározásra jutott és a sikeres végrehajtás előfeltételeit is megteremtette. Tudta azt, hogy forradalmi hadseregnek a siker alapfeltétele az erkölcsi fölény megteremtése. Ehhez pedig a marxi-lenini elvek szerint: „Törekedni kell *naponként*... új és új, bármily csekély sikert is elérni, mindenáron fenntartani az „*erkölcsi túlerőt*”.”³² Ezért rendelte támadásba a visszavonuló egységeket, s ezért követelt minden parancsnoktól állandó támadó tevékenységet. A visszavonulás elrendelésénél Stromfeld azt az elvet tartotta szem előtt, amelyet Sztálin elvtárs a stratégiai vezetés feladatainak meghatározása során a visszavonulásról megállapított, vagyis hogy a helyes stratégiai vezetés „... számításba veszi a rendezett visszavonulást akkor, mikor az ellenség erős, mikor a visszavonulás elkerülhetetlen, mikor nyilvánvalóan nem előnyös felvenni a harcot, melyet az ellenség akar ránk-erőszakolni, mikor az adott erőviszonyok között a visszavonulás az egyetlen eszköz arra, hogy az élcsapatot kivonjuk az ellenség csapásai alól, s megővjük tartalékait.”³³ Stromfeld elhatározása tehát, midőn a sorsdöntő pillanatban bátran vállalta a felelősséget, elrendelte a visszavonulást, helyes volt, s az adott helyzetnek teljesen megfelelt. A tiszántúli hadműveletek során Stromfeld kész helyzetek elé került, melyek feltételeit nem ő szabta meg, melyek nem az ő tervei szerint indultak meg. Kiváló érdeme és hadvezéri képességeinek bizonyítéka az, hogy a súlyos feladatokat ilyen viszonyok között is a legjobban oldotta meg.

²⁹ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 139. fsz.

³⁰ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 137. fsz.

³¹ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 189. fsz.

³² Lenin, Válogatott Művek II. Bpest 1949. 146.

³³ Sztálin: A leninizmus kérdései. Id. kiadása. 69.

A tiszántúli hadműveletek sikeres végrehajtását, a kommunisták példamutató magatartása és politikai munkája igen eredményesen segítette elő. A Tanácsköztársaság vezetői már a hatalom átvétele időpontjában tisztában voltak azzal, hogy a fiatal Tanácsmagyarország létét fegyverrel kell megvédeniök a rájuk törő imperialista erőkkel szemben. Azonnal megkezdték a magyar Vörös Hadsereg megszervezését. Az idő azonban annyira rövid volt, és a hadsereg megalakulása még annyira a kezdetben volt, amikor a cseh és román burzsoázia támadása megindult, hogy komoly, szervezett hadseregről s ezen belül a politikai szervezet alapos kiépítettségéről a tiszántúli hadműveletek időszakában még nem lehetett szó. A hirtelen megszervezett munka hiányosságai látszanak az ellenőrzés és az éberség területén is. Másként nem lett volna lehetséges, hogy a székely különítmény vezetőinek a proletárdiktatúra kikiáltásától kezdve, április 26-ig folytatott áruló tevékenységét idejében nem vették észre.

A Tanácskormány szerepe és a kommunisták jelentősége az új magyar Vörös Hadsereg megszervezése idején és a dicsőséges felvidéki hadjárat során bontakozott ki. Itt már teljesen érvényre jutott a *proletár forradalmi szellem hatalmas, fölényes ereje* az imperialista burzsoáz hadseregek szellemével szemben. A dolgozók *szabad hazájáért* a proletárok napok alatt alkotnak hadsereget. A munka hadserege a diadalmas fegyverek hadseregévé vált, amely messze ütötte a betolakodó ellenséges erőket és nem rajta múlt, hogy a Tanácsköztársaság hősi küzdelmeit nem győzelemmel fejezte be.

A Forradalmi Kormányzótanács május 6-án kiterjesztette Stromfeld hatáskörét. A Vörös Hadsereg vezetésére felállította az egységes Hadseregparancsnokságot, melynek *vezérkari főnökévé* Stromfeld Aurélt nevezte ki. A Hadseregparancsnokság első intézkedése a következőképpen szólt: „A Kormányzótanács határozata alapján a Köztársaság összes harcrakész csapatai felett a parancsnokságot május hó 6-án d. u. 6 h-kor átvesszem. Eme csapatok, parancsnokságok, stb. összes ügyeit ennél fogva a „Hadseregparancsnokság vezetői, Gödöllő székhellyel.³⁴ Az északi arcvonalon, Salgótarjánnál *Rákosi Mátyás* irányításával,³⁵ az arcvonal többi részén pedig, s a Tisza vonalán Stromfeld intézkedései alapján megszilárdult a helyzet.

Stromfeld a magyar Vörös Hadsereg katonai megszervezésének munkáját a legnagyobb lelkesedéssel és gyorsasággal, éjjel-nappal végezte. A hadsereg-szervezés biztosítására úgy intézkedett, hogy a Tisza mentén és a többi ellenséges arcvonalakon csak gyenge biztosító osztagokat hagyott vissza, Hatvan területén pedig központi hadseregtartalékot állított fel. A Hadseregparancsnokság által kiadott 504/8. hdm.—1919. sz. intézkedés Stromfeld következő elhatározását mutatja: „Szándék:

1. Tisza megfigyelés: a ceglédi Alpártól Kiskörűig,
2. Sárói csoport Kiskörétől Dorogmáig, balszárnyát a Tisza mentén északkeletre és Emőd felé biztosítva,

3. Miskolc és Eger felé csak biztosító osztagok.

4. A 6. ho. (6. zlj. + 2 úteggel) a legrövidebb idő alatt, legfeljebb 48 óra alatt, mint hsg tartalék Hatvan környékére hozni. Ha az ellenség tovább Salgótarján felé előnyomul, a hadsereg tartalék Kisterenyére vonatik, onnan Salgótarjánon át északi irányban ellentámadásra mennek át.³⁶

A hadseregtartalék felállítását 12 régi zászlóaljából és 16 új munkás-zászlóaljából tervezte. A Hadseregparancsnokság hadműveleti naplója mutatja, hogy Stromfeld igyekezett lehetőleg minden erőt a tartalékba összevonni.³⁷

³⁴ H.L.M.T. VH. ir. IV. 29—V. 5. köteg 328. és hdm. napló 1919. V. 1—V. 30. ll.

³⁵ A Rákosi-per. Id. kiad. 315. és Réti László: A Magyar Tanácsköztársaság 1919. Bpest Szikra 1951. 16.

³⁶ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 253. fsz.

³⁷ Hnpb. közli, hogy 16 munkásszázad Bpsten menetkész pótlási célokra. Hdsg. parság kéri ezek irányítását Hatvanba. (504/10. hdm.) H.L.M.T. VH. ir. Hdm. napló 10.

A hadsereg megszervezését a magyar munkásosztály forradalmi lelkesedése, a fegyvert ragadó százezernyi tömeg harci szelleme tette lehetővé. Az új magyar Vörös Hadsereg megszervezése és a felvidéki támadó hadműveletek során felbecsülhetetlen jelentőségű az a munka, amit a Forradalmi Kormányzótanács kommunista tagjai, a magyar kommunisták végeztek a hadseregben. Jelen tanulmányban csupán utalhatok a kommunisták hősi, önfeláldozó munkájának jelentőségére. Ennek alapján vált egyáltalán lehetségessé, hogy a kiváló katonai szakértelemmel rendelkező Stromfeld Aurél valóban győzni tudó, erős *proletárhadsereget* szervezhetett. Stromfeld előtt kettős feladat állott ebben az időszakban. A harcrakész, lelkes munkásokból szervezett, ütőképes hadsereget kellett szervezni. A szükséges felszerelést, fegyverzetet elő kellett teremteni és az új hadsereggel át kellett törni az ellenség fojtogató gyűrűjét, hogy a fiatal Tanácsköztársaság *lelegzethoz* juthasson.

Stromfeld az egész Vörös Hadsereget szakszerű, fegyelmezett egységekbe szervezte be. Hatalmasan megerősítette a főfegyvernemeket. A munkászászlóaljakat ütőképes, harcoló egységekké építette ki, gyors kiképzést hajtott végre és rendezte a felszerelés, anyagi ellátás kérdéseit is. A vezetést a csapattesteken belül, valamint a magasabb egységeknél és a Hadseregparancsnokságnál alaposan megszervezte, s ezzel a hadsereget gyorsan működőképessé tette. Hadseregszervezési elvei — az adott lehetőségeket tekintetbevéve — ma is korszerűeknek mondhatók és korában több szempontból is lényeges újításokat jelentettek. Új volt a szervezésben a három zászlóaljból álló vegyes fegyvernemű, tüzéros, önálló működésre alkalmas *dandárok* felállítása, új volt a tüzérség jelentőségének felismerése alapján az aránylag erős *tüzérség* megszervezése, páncélos csapatok helyett a sok *páncélvonat* beállítása, a *repülők* megszervezése a gyalogság támogatására, mint bombázó- és csatarepülők. A szervezés terén kiemelkedett a gépkocsi- és a vasúti szállítószolgálat feszes megszervezése, gyors csapatszállítás és harci alkalmazás céljából, valamint a lőszer- és egyéb hadtápanyagpótlás céljára, a felvételező helyek mozgó vasúti szerelvényeken való elhelyezése.

Stromfeld már az első szervezésnél tekintélyes erejű hadsereget állított talpra a Forradalmi Kormányzótanács kommunista tagjainak segítségével. Hatalmas érdeme az, hogy a körülbelül egy hónapig tartó igen küzdelmes, súlyos, sokszor válságos harcok alatt, a nehéz hadműveletek vezetése mellett is továbbfolytatta a szervezés munkáját. Állandóan növelte a Magyar Vörös Hadsereg erejét, az állandó harcok között új csapattesteket, hadosztályokat állított fel, tökéletesítette a hadsereg belső szervezetét, harcerejét, szellemét. A hadsereg május 30-ra már három hadtestre és nyolc hadosztályra tagozódott, a Hadseregparancsnokság 530/51. hdm.—1919. sz. alatt kiadott „Hadrend”-je szerint. Ez az erő mintegy 115 zászlóalj, 100 géppuskás század, 10½ lovasszázad, 60 üteg, 9½ árkász század, 9 repülőszázad, és 12 páncélvonatra tagozódott; 48.116 puskával, 713 géppuskával, 829 lovassal, 210 löveg-gel és 23 repülőgéppel.³⁹

A hadsereg megszervezése közben hírek érkeztek arról, hogy nagy francia csapatszállítások történtek a Balkán-félszigetről és az Adriai tengeri kikötőkből déli határaink felé. Ez déli irányú közeli támadás lehetőségét jelentette és Stromfeld május 10-i helyzetmegítélése mutatja — a helyzet reális mérlegelése mellett — Stromfeld törhetetlen támadó szellemét. Tisztaban volt azzal, hogy egy fiatal, forradalmi hadsereget csak támadással lehet egységessé kovácsolni. Hadászati helyzetmegítélését a következőkben foglalta össze: „A vörös hadsereg a belső vonalon van. Számbeli túlsúly *hijján* nem léphet fel egyidőben támadólag Szeged és Gyékényes irányában. A defenzíva *mindkét* támadóval (Szeged, Gyékényes) szemben súlyos hadá-

³⁹ H.L.M.T. VH. ir. Hadrendek gyűjtője.

szati-hiba és eddigi tapasztalataink alapján *eredménytelen* volna. *A Vörös Hadsereget csak a támadás tüze képes összeforrasztani.* Tehát offenzíval Melyik irányban? Itt hadászati, politikai és gazdasági szempontokat kell megfontolni, melyek közül a gazdaságiak kétségkívül a legnagyobb horderejűek.³⁹ Május 11-én 13 h-kor a Hadseregparancsnokságnál a Forradalmi Kormányzótanács küldöttei Stromfeld helyzetismertetése után a következő határozatot hozták: „Az ententnak előrelátható támadásánál a demarkációs vonalon csak a legsúlyosabb erők hagyandók meg, míglen az összes rendelkezésre álló és felszabaduló erők Duna és Tisza között egyesítendők.“ (511/12. hdm.—1919.)⁴⁰

A határozat alapján Stromfeld az eshetőségekkel számolva, határozott és céltudatos intézkedéssel az összes rendelkezésre álló erők összpontosítására és azok leggyorsabb felvonulására intézkedett, hogy a várható ellenséges támadással szemben — lehetőleg meglepetésszerű fellépéssel — sikert érhessen el. Ebben a tárgyban kiadott 510/28. hdm. 1919. sz. intézkedés a következőképpen szól: „Az általános külpolitikai helyzet, valamint az ellenségről beérkezett hírek lehetségessé tették, hogy az ellenséges csapatok általában dél felől, az előnyomulást a legközelebbi napokban (május 12-én?) megkezdik.

A hadseregparancsnokság szándéka ez esetben az összes rendelkezésre álló erőket egységesen felvonultatni és az ellenséges előnyomulást támadólagosan-visszaverni.

Ezen cél az összpontosított erők gyors felvonulását követeli meg, mert elsősorban a meglepetés sikerével kell számítani. A hadseregparancsnokság minden előkészületet megtett, hogy naponta 24 katonavonattal a csapatokat elszállíttassa az új felvonulási körletbe.

Eltolásra elsősorban a harmadik hadtestparancsnokság az első és 4. ho-kkal fog kerülni, melyek már most két nagy berakodócsoporthatban Hatvan és Vámosgyörk környékén vannak összpontosítva...

Fenti parancs kizárólag a hadtestparancsnok és vezérkari főnök tudomására szolgál és a rendes katonai foglalkozást, valamint kiképzést, fegyelmet nem szabad, hogy befolyásolja...“⁴¹

A Hadseregparancsnokság ugyancsak május 11-én felkérte a külügyi népbiztost, hogy az antant közeli támadására való tekintettel a Magyar Tanácsköztársaság *nagy szövetségese, az Orosz Tanácsköztársaság katonai segítségét kérje.* A Hadseregparancsnokság hadművelleti naplója erről a következőképpen emlékezik meg: „...eszközölje ki az *Orosz Tanácsköztársaságnál* az orosz hadsereg mihamarabbi előnyomulását Stryjen át Csap felé, hogy ezáltal legalább a román fronton a magyar hadsereget tehermentesítse. (511/15. hdm.)“⁴²

Közben azonban május 15-ig a dél felől várt ellenséges támadás nem következett be, a románok sem fejtettek ki nagyobbarányú katonai műveleteket és így idő adódott a szervezés folytatására, valamint új hadművelleti terv megalkotására. Stromfeld ekkor a Kecskemétre összpontosított erőket merész elhatározással a *Felvidék visszafoglalására* vetette be. Az elhatározás az általános katonai helyzet mérlegelése alapján teljesen reális volt. A keleti és déli arcvonalakon a Vörös Hadsereg részére a defenzív magatartás volt a leghelyesebb, miután kelet, vagy dél felé irányuló támadás az ellenséges túlerővel szemben nem képezhetette mérlegelés tárgyát. Ezeknek az arcvonalaknak a védelmét viszont az északi irányú támadással egyidejűleg a Vörös Hadsereg előreláthatóan meg tudta oldani. Stromfeld helyes megítélése sze-

³⁹ H.L.M.T. VH. ir. V. 6—10. köteg 329. fsz.

⁴⁰ H.L.M.T. VH. ir. Hdm. napló 28—29.

⁴¹ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 334/L.

⁴² H.L.M.T. VH. ir. Hdm. napló, 29 és V. 11—V. 15. köt. 34. fsz.

rint a cseh arcvonal látszott a leggyengébbnek, bár itt is erősítések, csapateltolások voltak észlelhetők, erőteljes sorozás folyt és újabb támadást lehetett várni.

A Hadseregparancsnokság május 8-án tehát parancsot adott ki a hadsereg gyökeres újjászervezésére, egy hét múlva, május 15-én pedig már elrendelte, hogy az újonnan felállított, nagyrészen munkásokból álló 3. hadtest 1. hadosztálya *foglalja vissza Miskolcot*. A május 15-én kiadott támadási intézkedés így hangzott:

„1. A hadseregparancsnokság szándéka Miskolc környékét visszafoglalni.

2. Az ellenségről ismeretes, hogy Miskolc, Diósgyőr, Mályi környékén kb. 8 zlj. és 3 üteg van. Ezen csapatok a 6. ho.-hoz tartoznak és Zencone olasz tábornok parancsnoksága alatt állanak. Eddig a 32-es légiós ezred jelenléte ismeretes. Lehetséges, hogy Szikszó környékén (Miskolctól északkeletre) még kettő-három zlj. van elhelyezve.

Putnok környékén kb. 3 zlj. Apátfalva környékén legfeljebb 1 zlj. ellenség.

3. A parancs végrehajtása a III. hadtestparancsnokságra bízatik; melynek az 1. és 5. ho. (utóbbi V/16-án déli 12 órától) alárendeltetik. A támadás gyors és meglepetészerű végrehajtása céljából 1. ho. csapatai minél előbb Emőd, Harsány és Vatta környékén gyülekeztetendők és akként csoportosítandók, hogy a főerővel Harsány Miskolc irányában, mellékerőkkel Mályi Kistokaj irányában az előnyomulást megkezdhessék. A hadseregparancsnokság avval számol, hogy az előnyomulás május 17-én del. megkezdetik. Gyors vasúti szállítás végrehajtásához a központi vonalparancsnok a III. hadtestparsághoz kirendeltetik.

4. A III. hadtestparság állomáshelyét Füzesabonyba tegye át.

5. A feladat keresztülvitele után egyelőre a Sajó, Hernád, továbbá Szikszó, Sajószentpéter, Apátfalva vonal biztosítandó. A csapatok zöme Miskolc környékén összetartandó.

6. A 4. és 6. ho. hadseregparancsnokságnak közvetlenül alárendeltetik, mint hadseregértalék, az előbbi a mostani körletben, az utóbbi Salgótarján környékén elhelyezésében megmarad, azonban vasúttal való elszállításra kész legyen.“⁴³

Miskolc visszafoglalásával Stromfeld célja az volt: elérje a Rima—Sajó vonalat, hogy felszabadítsa Miskolc—Diósgyőr iparvidékét és kedvező életfeltételeket teremtsen a további felvidéki hadműveletekhez. Javaslatával a Forradalmi Kormányzótanács teljesen egyetértett. A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege a dolgozó népért harcolt, a hazát védte. A forradalmi szellem, a nagy lehetőségek, a proletárkatonák hősiessége és győzni akarása, a *háború igazságos célja*, felszabadító eszméi kibontották Stromfeld tehetőségének szárnyait és a felvidéki hadjáratban ragyogó, merész hadműveleteket vezetett. Ezek sorában első volt a miskolci csata. Stromfeld a Rákosi elvtárs vezette salgótarjáni harcok sikerei alapján is helyesen ítélte meg a helyzetet, hogy Miskolcnál eredményeket érhet el. Az elhatározás rendkívül merész volt, mert az 1. hadosztály szervezése még be sem fejeződött. Stromfeld támadását a meglepetésre építette. Dinamikus vezetését mutatja a 6. hadosztály gyors felszállítása a salgótarjáni veszélyeztetett területre,⁴⁴ a hadműveleti tartalék (4., 6. ho.) ugyancsak rendkívül gyors eltolása Kecskemétre,⁴⁵ és az 1. hadosztály felvonultatása Miskolc ellen. Ezeknél a szállításoknál megmutatkozott a közlekedési eszközök egészen új módon való, teljes kihasználása. Ezeknek a szállításoknak gyors és súrlódásmentes lebonyolítása nagy követelményeket támasztott a parancsadási és vezetési szervekkel szemben, de nagy feladatokat jelentett a közlekedési szolgálat számára is. Stromfeld mindezt végre tudta hajtani, nem egészen három héttel a Tanácsköztársaság katonai válságának lezajlása után. Erélyes és mozgékony vezetése *új szellemet vitt a hadműveletekbe*. Új erőt és szellemet hoztak a *munkáscsapatok*

⁴³ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 309. fsz.

⁴⁴ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 35. fsz.

⁴⁵ H.L.M.T. VH. ir. V. 16—V. 20. köteg 65. fsz. és Hdm. napló 40. és 41.

is a hadseregbe. A hadseregpáncsnokságnál megnyilvánuló merész kezdeményezések a lelkes forradalmi csapatokkal együtt bámulatos katonai sikereket eredményeztek és magukkalragadták, hasonló működésre készítettek az *alparancsnokokat* is.

A felvonulással együtt kilenc napig (V. 16—24.) tartó hadműveletekből két jellegzetes mozzanat emelkedik ki:

1. Miskolc elfoglalása május 20—21-én.

2. Az egyesült csehszlovák-román erők ellentámadásának visszaverése május 23—24-én.

Ez a két mozzanat szemléltetően érzékelteti a *Landler Jenő* kiváló vezetése alatt működő 3. hadtest 1. munkáshadosztályának kiváló harci szellemét, elismeréseméltó mozgékonyágát és Stromfeld Aurélnak az egész felvidéki hadjáratra jellemző ötletes, eleven, rugalmas vezetését. Különös méltánylást érdemel az a tény, hogy az 1. hadosztály, bár szervezése még a felvonulás alatt is tovább folyt és teljesen be sem fejeződött, a túlerejű ellenséggel szemben mégis komoly sikereket aratva hajtotta végre és fejezte be nagyjelentőségű harcait.

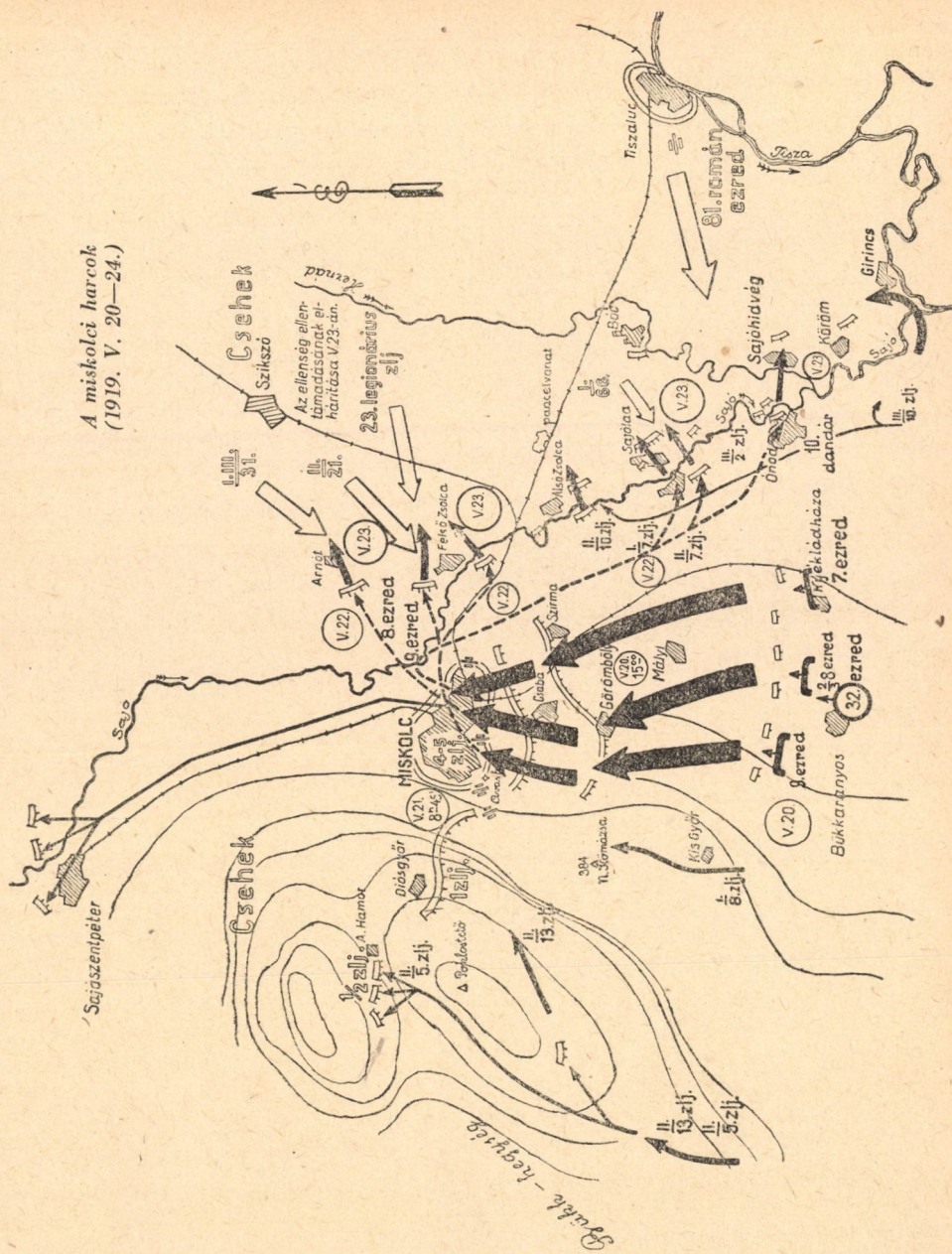
Miskolc elfoglalása napján a hadseregpáncsnokság által kiadott 521/1. 1919. sz. sajtójelentés a következőkben foglalta össze az első két nap sikeres harcainak eredményeit és hozta a Tanácsköztársaság dolgozóinak tudomására: „A nagyszerű Landler-hadtestben harcoló csapataink ma a hajnali órákban az ellenség ellenállását megtörték és Miskolcot megszállták. Tegnap a kora reggeli órákban megindított hadműveletük teljes sikerrel jártak és tervszerűleg haladnak tovább. A győzelmes támadásban kiváló budapesti munkásezredeinknek jutott a főszerep, kik parancsnokaink körültekintő vezetése alatt és a tüzérség, páncélvonatok és repülőgépek támogatásával dicséretreméltó lelkesedéssel és proletár öntudattal harcoltak.”⁴⁶

A miskolci csata kiemelkedő eseményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Miskolc elfoglalásánál:

Az ellenség meglepetésszerű, váratlan gyors lerohanása teljesen megzavarta az ellenség rendszeres, nyugodt harchoz való felfejlődését. Tökéletes alkalmazkodás a saját és az ellenséges csapatviszonyokhoz: a hadosztály teljes erejével felfejlődve támadta meg az ellenség aránylag gyenge biztosító részeit. Ennek lélektani oka az volt, hogy a még gyakorlatlan és harcedzetlen, de lelkes, forradalmi lendületű munkáscsapatok harcrendbe felfejlődve, együtt indultak el a támadásba és erejüket felismerve, harci kedvük lendületes tömegezővé változott. A támadás így elsöpörte útjából a gyengébb, előretolt ellenséges részeket és a támadás fokozódó lendülete az ellenséges védelmet — minden elkeseredett ellenállás ellenére is — áttörte. A hadosztály terepszakaszonként megszervezve hajtotta végre támadását és Miskolcot elfoglalva, a várost biztosító következő terepszakaszig, Sajószentpéterig tört előre. A hadosztály támadását a legnagyobb merészséggel hajtotta végre a Hernád völgyében felvonult román-csehszlovák erők arcvonala előtt 2—3 km-rel. Főerejével, 11 zászlóaljjal támadott Miskolc irányába, míg kelet felé, a románok ellen csak a legcsekélyebb biztosításra szorítkozott, mindössze 2 zászlóaljat különített ki. Ezen merész csoportosítás indoka az volt, hogy a vezetés számított arra, hogy a hadosztály Miskolcot kb. 24—48 óra alatt elfoglalja, s ennyi időre becsülte a szövetséges erők együttes ellenakciójának megszervezését is. Ez a számítás bevált és a hadosztályparancsnokság előrelátva az ellenség ellentámadásának valószínű területét és irányát, az ellenintézkedéseket idejében megtette.

⁴⁶ H.L.M.T. VH. V. 21—V. 25. köteg 201/sajtó sz.

2. Az egyesült csehszlovák-román ellentámadásnál:

Az ellenséges erők várt, nagyszabású ellentámadásának elhárítását május 23-án csak az tette lehetővé, hogy az 1. hadosztály május 22-én olyan merész csoportosítást vett fel az ellentámadás elhárítására, mint azt a támadásnál tette. A 11. zászlóalj Miskolc elfoglalása után átcsoportosult, arcot váltott kelet felé a várható és be is következett ellentámadás ellen. Az ellentámadás vissza-

verése után a hadosztály jelentős részét ismét észak felé kellett fordítani a Miskolc északi széléig előretört északi ellentámadó ellenség visszaverésére.⁴⁷

Miskolc elfoglalásával a támadás kitűzött hadászati célját elérte, utána megindult a Vörös Hadsereg diadalmas *felvidéki hadjárata*. Május 24-én fejeződött be lényegében a győzelmes miskolci csata és Stromfeld másnap már kiadta új támadási intézkedését, amelynek célja a támadás bevezetése volt az egész felvidéki arcvonalon. Stromfeld, felismerve a belső vonal adottságait, arra törekedett, hogy az egyesült ellenséges erőket *különválassa*, és utána *külön-külön* megverje őket. Erre mutat a május 25-én kiadott 525/11. hdm. 1919. sz. támadási intézkedése, amelyből azt is láthatjuk, hogy a kevésbé fontos arcvonalrészek meggyengítésével, csak az arcvonal megfigyeltetésére szorítkozva, igyekezett a fontos irányokban döntő túlerőt összpontosítani a támadás sikere érdekében. Intézkedése így hangzik: „Az általános helyzetből kifolyólag a hadseregparancsnokság elhatározta, hogy a Tisza és Losonc között fekvő területen mindazon előkészületeket megteszi, melyek egy esetleges nagyobb támadó hadművelethez szükségesek.

Ezen elhatározás végrehajtására a következőket rendelem:

1. A III. hadtest feladata: támadó jobbszárnyával általában Tiszalucz—Sashalom—Csalános—Pusztá-Újfalú—Sajóvámos területéről az ellenséget visszavetni és ezáltal biztosítani a lehetőségét annak, hogy saját erőink Szerencs, illetőleg Szikszó felé előnyomulhassanak. A hadseregparancsnokság különös súlyt helyez a Tiszalucz—Sashalom területre, melynek birtokbavétele a román és cseh haderők közötti összefüggést legalább is erősen befolyásolná.

2. A 3. hadosztály feladata: a) Halászi északi szegélyétől Várgedéig az Ipoly—Benapatak—Sid Csákánypusztá—Várgede vonalat megfigyelni. b) Losoncot birtokbavenni, c) Erőinek zömét Fülek—Rap—Mucsín területén összpontosítani akként, hogy ezeket az erőket a Losonc irányában való további előnyomulásra, vagy pedig vasúton való szállításra lehessen felhasználni.⁴⁸

Az újabb hírek beérkezése után még aznap kiadta részletes rendelkezését. Közelebbi célként Losonc és Rimaszombat elfoglalását, Korpona és Léva felé pedig az ellenséges erők felderítését tűzte ki. Intézkedéseiből láthatjuk, hogy a rendelkezésre álló különböző fegyvernemeket, így a dunai hajórajt is a legaktívabban bekapcsolta a támadó hadműveletekbe. Az északi arcvonal bal-szárnyán működő 1. dandár a hadihajós egységekkel együttműködve, igen eredményes harcokat vívott a felvidéki hadjárat során.⁴⁹

A május 27-i támadás azonban a csapatok felvonulása és a támadási előkészületek miatt két nappal eltolódott és így került sor a május 27-én kiadott részletes támadási parancsokra, amelyekben Stromfeld nagyvonalú hadászati elgondolásai testet öltöttek. Amire az idézett, két nap előtti intézkedésében csak célzott, hogy „a Tiszalucz—Sashalom terület birtokbavétele a román-cseh haderők közötti összefüggést legalább is erősen befolyásolná“, az ebben a parancsban már kibontakozva a cseh-román haderők belső szárnyának áttörésére, a csehek megverésére és utána a románok szétzúzására irányuló szándékban nyilatkozott meg. A nagyarányú felvidéki hadműveletekbe már tünnetési szándékkal bevonta a Tisza vonalában harcoló csapatokat is, melyeknek az egész keleti arcvonalon korlátozott célú támadást rendelt el. A keleti front részére kiadott intézkedése a következőket tartalmazza:

„1. A hadseregparancsnokság szándéka a cseh-román haderők belső szárnyát áttörve, a cseheket megverni és azután a Tiszán átkelve, a román haderő ellen fordulni.

⁴⁷ A miskolci csatára vonatkozó okmányokat lásd: H.L.M.T. VH. ir. III. hdt. ir. 220., 311. 19/B—23. sz., hdsparás id. köt. 120/I. sz. és Hdm. napló 46—59.

⁴⁸ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 199. fsz.

⁴⁹ H.L.M.T. VH. ir. V. 21—V. 25. köteg. 203. fsz.

2. E célból május 29-től kezdve a 3. hadtest Kassa és Sátoraljaújhely felé nyomul előre.

3. Az első hadtest feladata a támadás megkezdésével, azaz május 29-én délelőtt 9 órától kezdve a Tiszán való átkelést tüntetni.

a) A feladat végrehajtására a szolnoki híd biztosításából kisebb erők támadólag törjenek ki, melyek azonban hatásos ellenséges ellenakció esetén ismét a mostani híd biztosítási vonalába, vagy pedig Szolnokra veendők vissza.

b) Csongrádnál főként az átkelés tüntetendő.⁵⁰

Kiadta részletes támadási intézkedését az északi arcvonalon küzdő vörös csapatoknak is, melyben négy főtámadási irányt szabott meg. Ezek közül döntő jelentőségű a kassai irány, amely az orosz *Vörös Hadsereggel* való érintkezés felvételét célozza. A csehek megverése után szándékolt, románok elleni támadás pedig a Tiszántúl termő területeinek visszafoglalása mellett lehetőséget nyújtott arra, hogy *elvonja* a román burzsoá katonai erőket a *Szovjetország elleni* hadműveletektől. 527/22. Hdm.—1919. sz. történelmi jelentőségű támadási intézkedése, amely a felvidéki hadjáratot megindította, a következőképpen hangzik: „A hadseregparancsnokság szándéka a csehek a Duna és Tisza között megtámadni, főerejével Kassa—Sátoraljaújhely felé előnyomulni és a Tiszán átkelve a román haderő ellen fordulni.

Ezen cél elérésére *feladatok*:

1. *III. hadtest* lehetőleg gyorsan Sátoraljaújhely—Kassa—Sepsi vonalát elérni.

2. *5. hadosztály* Rimaszombat megszállása és erős különítmények kitolása Rozsnyó és Tiszolc felé. Főerő Putnok—Bánréve és Rimaszombat környékén gyülekeztetve.

3. *3. hadosztály* feladata 29-én Losoncot megszállani és a város bevétele után azonnal kiválogatott csapatokból összeállított erős különítményt Zólyomra előretolni. A hadosztály zöme Losonc környékén és feladata egyelőre az Ipoly északi partján álló cseh erőket végleg visszavetni és lehetőleg megsemmisíteni.

4. Az *1. dandár* május 29-én ne hírszerző különítményeket küldjön ki, hanem egy erős különítményt Lévára toljon előre. Mihelyt ezen különítmény hatását érezteti, a Dunahajórajjal összeműködve, az Ipolyság és Szob között álló saját csapatokat a Garamig tolja előre. Nagyobb csoportok Kisoroszka és Párkányra irányítandók.⁵¹

A felvidéki hadműveletek hatalmas és gazdag anyagából a *losonci, zólyomi* és *kassai* hadműveletek rövid ismertetése és értékelése során vázolom a Vörös Hadsereg harci tevékenységét és Stromfeld katonai vezetését.

A harcok során május 29—30-án Losonc elfoglalására került sor. A losonci harcok kiemelkedő jelenségei a következők:

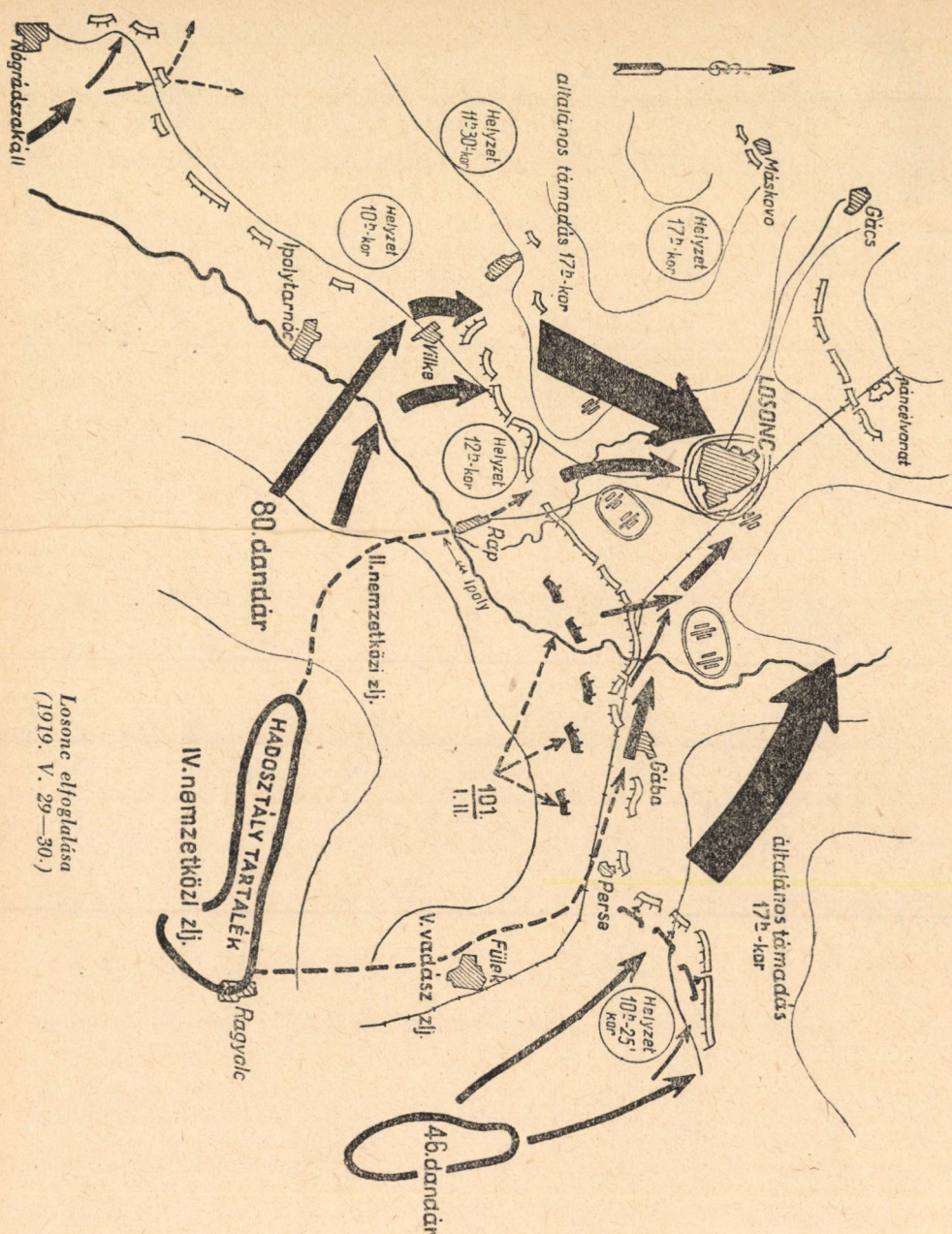
1. A Losonc elfoglalását végrehajtó *3. hadosztály* csak néhány nappal a támadás megkezdése előtt alakult meg, teljesen új összetételben.

2. A hadosztály széles arcvonalon, nagy területen *széjjjelosztva* harcolt és arcvonalát az ellenség felíg átkarolta.

3. Érdekes és figyelemreméltó a losonci támadás terve. A támadási feladatot Stromfeld szabta meg. Lehetőséget nyújtott alparancsnokainak az öntevékeny, merész elhatározásokra. Nagy és nehéz feladatokat adott, önálló elhatározásokat követelt és a végrehajtást is rábízta alparancsnokaira, az ellenőrzést azonban sajátmagának tartotta fenn. Megkövetelte, hogy az általa megadott feladat teljesítésénél jelentsék szándékukat és a végrehajtás módját, s ahol szükségesnek látta, ismételten is beavatkozott a harcok vezetésébe. Ez a jellemzés az egész felvidéki hadjárat során megmutatkozott, nemcsak a

⁵⁰ H.L.M.T. VH. ir. V. 26—V. 31, köteg 79. fsz.

⁵¹ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 19/B.—4. sz.

Losonc elfoglalása
(1919. V. 29—30.)

losonci harcokban. Stromfeld érdeme az, hogy ezt a helyes vezetési elvet állandóan szem előtt tartotta, s nem felejtette el, hogy forradalmi csapatoknak merész feladatokat kell adni, ez a sikerek titka. A magyar Vörös Hadsereg hős munkáscsapatái be is váltottak minden hozzájuk fűzött reményt. Az önfeláldozó kötelességteljesítés, a hazaszeretet, a hűség és a hősiesség kiemelkedő példáit mutatták fel. A hős vörös harcosok bátorsága, hősi szelleme és véráldozatai tették lehetővé a felvidéki harcok sikereit.

Stromfeld a losonci csatában nemcsak a feladatot adta meg és a támadó szellemet sugározta a hős 3. hadosztály csapatai és parancsnokai felé, de egyúttal biztosította és rendelkezésükre bocsátotta mindazt az erőt és eszközt, amire a feladat végrehajtásához szükségük volt. Az ellenség legjobban a Losonc előtti védőszakaszát erősítette meg.

A hadosztály jobb- és balszárnyával a támadás közben bekanyarodva, két oldalról átkarolta ezt az ellenséges védőállás-részt és magát Losoncot is. Így az átkaroló ellenséges arcvonalat áttörve, a hadosztály maga hajtott végre átkaroló támadást.

4. Harc közben a vezetés szilárdan kezében maradt, a kezdeményezést nem engedte át az ellenségnek. Így amikor május 30-án mindkét támadó csoport válságos helyzetbe került, mindkettőt megerősítette, sőt délután 17 órakor megindította az egész hadosztály egységes, döntő támadását, melynek eredményeként Losoncot felszabadította. Ezekben a harcokban ki kell emelnünk a 80. nemzetközi dandár szerepét és teljesítményét.⁵²

A munkás- és nemzetközi ezredek teljesítményeit nagymértékben emelte Stromfeld gyakori megjelenése a harcoló csapatoknál. Példaadó magatartása és meggyőző szavai lelkesítő hatással voltak a hatalmas teljesítményeket végző forradalmi egységekre.

Stromfeld nagy követelményeket támasztott a csapatok felé, de a nagy igénybevétel mellett is fenn tudta tartani, sőt növelte a Vörös Hadsereg harci erejét. Ezt bizonyítják a 80. nemzetközi dandár és a 16. felvidéki vörös ezred szinte emberfölötti, hősiességes teljesítményei a losonci harcokat követő zólyomi küzdelmekben. Zólyom elfoglalása is tanulságos eseményekben bővelkedik.

A Vörös Hadsereg a május 30.—június 12. közötti időben a Losonc—Léva közötti több mint 80 km-es úrt aránylag csekély erővel, de nagy mozgékonyasággal töltötte ki. A mellékelt vázlaton (232. lap) feltüntetett menetteljesítmények mutatják, hogy a 16. vörös ezred miként működött össze a szomszédos 80. nemzetközi dandárral, s annak Zólyom elleni súlyos harcait villámgyors előretörésével hogyan tudta sikeresen elősegíteni.

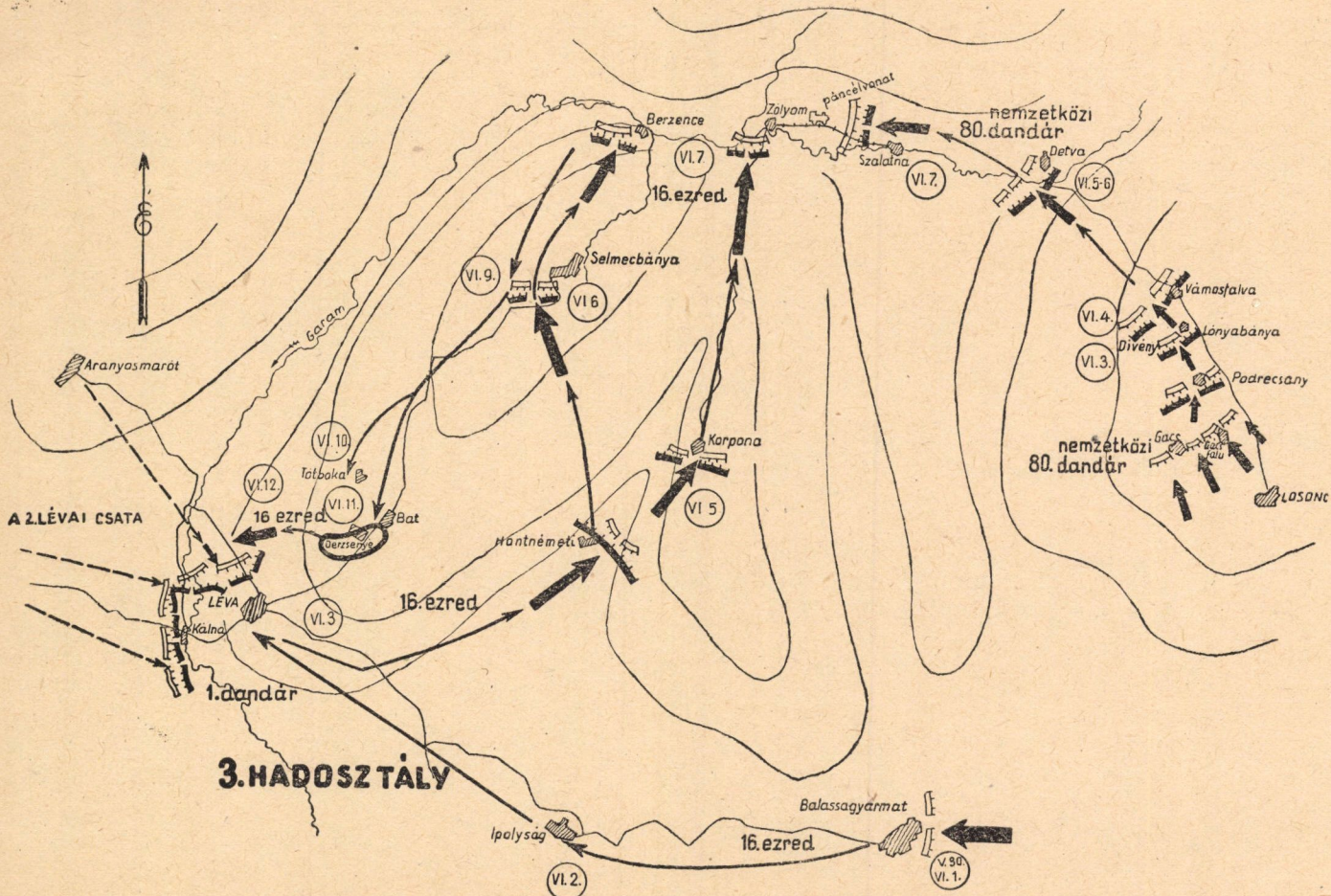
A 80. nemzetközi dandár június 2.—június 7-ig Losonctól Zólyomig rendkívül nehéz harciutast tett meg. A Losonc-patak szűk, hegyes, erdős völgyében lépésről-lépésre szorította vissza a szívósan védekező ellenséget, amely a védelemre kedvező terepszakaszokat kihasználva, igyekezett a támadás lendületét lefékezni. Minden terepszakaszon újra kellett megszervezni a támadást, de a proletárharcosok szívósan küzdve, végül a szomszéd oszloppal együttműködve, június 7-én pár kilométerre megközelítették Zólyomot, s ezzel elősegítették a 16. ezrednek a város elfoglalását.

A 16. ezred nagyszabású portyázást hajtott végre Lévától Zólyomig és vissza. Az ezred a Lévától Zólyomig terjedő 60 km távolságot az 1000 méter körüli erdős, hegyes terepen minden hegyi felszerelés nélkül, harc közben tette meg s amint a 80. nemzetközi dandár nehéz harcainak előretörésével és Zólyom elfoglalásával elősegítette, már újabb feladatot rótt rá a hadihelyzet. A Lévánál kibontakozó túlerejű ellenséges támadásba kellett Stromfeld intézkedésére beavatkoznia. Az ezred újabb 50—60 km-es menetelés után Bát—Tótbaka területéről az ellentámadást sikeresen hajtotta végre a támadó ellenség északi szárnya ellen és ezáltal Lévát újból biztosította.

A 16. ezred változatos és jelentős teljesítményei május 30. és június 12. között a következők voltak:

- V. 30—VI. 1-ig: harcok Balassagyarmatnál,
- VI. 2—VI. 3-ig: menet Balassagyarmatról Lévára,
- VI. 4-én: Léváról Németire,

⁵² A losonci csatára vonatkozó főbb okmányokat lásd H.L.M.T. VH. ir. Hdm. napló V. 1—V. 30, 65, 67, 73, 75. V. 26—31. köteg 54, 58, 66, 73, 80; 107; 113, 127, 152; 175, 209, 220, 232, 238.

Helyzet 1919. V. 30—VI. 12-ig

- VI. 5-én: harc Németinél, Korpona elfoglalása,
 VI. 6-án: Selmezbánya elfoglalása,
 VI. 7-én: előnyomulás és bevonulás Zólyomba és Garamberzencére,
 VI. 9—10: menet vissza Lévára,
 VI. 11—12: döntő beavatkozás a második lévai csatába.⁵³

Láthatjuk tehát, hogy a merész és szellemes megoldású hadműveletekben bővelkedő felvidéki hadjáratban kiemelkedik a *munkás és nemzetközi ezredek öntudatos proletár fegyelme, győzniakarása, szívóssága és kiváló harci szelleme.*

Stromfeld nagyvonalú hadvezetésére jellemzők azok a feladatok, amelyeket a magyar Vörös Hadsereg elé tűzött. Intézkedéseiből világosan látszik az a törekvése, hogy a szembenálló ellenséget különválassa egymástól és egyenként megverje. Ehhez az erőit úgy csoportosította, hogy az ellenséggel szemben legalább viszonylagos, vagy helyi *túlerőt* hozzon létre és mihelyt az egyik ellenfelet megverte, azonnal rátört a másikra. Ezt az elvet alkalmazta a kisebb, hadosztály, dandár viszonylatú harcokban és hadműveletekben, valamint hadászati vonatkozásban is. A rendelkezésre álló erőket igyekezett a döntő helyen a legösszevontabban alkalmazni. A támadás sikere érdekében, ha kellett, merészen bevetette a hadsereg utolsó tartalékait is és ezt a tényt a csapatok nagyobb erőkifejtésének kiváltása céljából azok tudomására is hozta. Intézkedései törhetetlen támadó szellemét, győzelmi akaratát sugározták, elvárta a csapatoktól és parancsnokoktól a támadások *„minden sablontól mentes, merész végrehajtását”*.

Ez a gondolat tükröződik vissza a május 27-én kiadott intézkedéséből is, melynek befejező szavai a következőképpen hangzanak: „A hadseregparancsnokság megjegyzi, hogy ezzel az intézkedéssel az összes tartalékait egy határozott célra bevetette, így ezen hadművelet sikerétől nagyon sok függ. Elvárja tehát a hadseregparancsnokság, hogy úgy a parancsnokságok, mint a csapatok a legnagyobb eréllyel, körütekintéssel és sablonoktól ment merészséggel hajtsák végre fenti irányelveket. Ez utóbbi parancs valamennyi parancsnokságnál és csapatoknál úgy a parancsnok, mint politikai megbízottaknak behatóan megmagyarázandó.”⁵⁴ A támadási intézkedés nagyvonalúsága mellett felhívta a figyelmet a támadást előkészítő *politikai munka* jelentőségére, mint az az idézett parancshoz hasonló több intézkedésből is kitűnik.

Stromfeldnek figyelme hadvezéri elgondolásai és céltudatos általános intézkedései mellett kiterjedt a hadműveleti és harcászati vezetés *részleteire* is. Támadási intézkedéseiben részletesen és világosan meghatározta a hatalmas, kb. 250 km-es kiterjedésű arcvonal egyes alakulatainak feladatait. Állandó összeköttetést tartott aegységeivel, minden eseményről tájékozott volt és parancsnokait tüzéséggel, tartalékkal, stb. tevékenyen támogatta. A támadási parancsokban rendszerint azonnal intézkedett az ellenség érelyes üldözésére is. Ismerve egységeinek részletes helyzetét, a gyors csapatok, lovasság hiányát, arra törekedett, hogy a gyalogságot a támadásoknál, de főleg az üldözésnél mozgékonyra, gyorsra tegye. Ehhez elrendelte a helyszínen található kocsik, vonatok, páncélvonatok felhasználását, tüzéros, üldöző osztagok megalakítását. Intézkedéseiben a harcászati feladat mellett a hadműveleti célt is kitűzte. Az előnyomulás irányának meghatározásával az ellenséges szárnyak veszélyeztetését és a szomszédok oldal- és hátbiztosítását adta feladatul. Az üldözés célját klasszikusan meghatározta. Kiméretlen üldözéssel meg kell akadályozni az ellenséget abban, hogy ellenállását megszilárdíthassa, rá kell

⁵³ A hivatkozott hadműveletekre vonatkozó okmányokat lásd H.L.M.T. VH. ir. Hdm. napló VI. 1—VII. 31. 82, 83, 85—87, 89, 92, 95, 98—100, 102, 104, 107, 108, 111, 114, 116, 118, V. 26—V. 31. köteg 243, 299. VI. 1—VI. 5. köteg 21, 26, 39, 73, 208. VI. 6—VI. 10. köteg 6, 20, 102, 130, 148, 197, 255, 258.

⁵⁴ H.L.M.T. VH. ir. Id. köteg 181. fsz.

kényszeríteni akaratumkat az ellenségre: „A kíméletlen üldözés a saját csapatok legnagyobb kíméletét jelenti!“ — hangsúlyozza intézkedéseiben.⁵⁶ Menyire különböznek ezek az intézkedések Stromfeldnek a tiszántúli visszavonulás kényszerhelyzeteiben kiadott parancsaitól! A felvidéki harcokban Stromfeld hadvezéri képességeit teljes mértékben kifejthette, de rendelkezésére is állott a lelkes, forradalmi Vörös Hadsereg. Az áprilisi visszavonulás napjaiban a román hadsereg támadó egységeivel szemben a sebtiben összeszedett megrendült, széteső hadsereg maradványait kellett egységbekovácsolni, ellenállásra készíteni, majd a székely-különítmény árulása után szervezett visszavonulással megmenteni. A felvidéki hadjáratban viszont már a Stromfeld által katonailag megszervezett, forradalmi szellemű új magyar Vörös Hadsereg mérte csapásait a román csapatoknál is sokkal jobban megszervezett, francia fegyverekkel és felszerelésekkel ellátott, az imperialista országokban kiképzett, kiváló francia és olasz tábornokok által vezetett csehszlovák légiós csapatokra. Ezek a hadműveletek azonban már Stromfeld tervei szerint folytak. A magyar Vörös Hadsereg sikereit az antant hadvezetőség előbb az olasz parancsnokok (pl. Piccione, Rossi tábornokok) helytelen vezetésében kereste, és május 31-én le is váltotta őket,⁵⁶ de utódjuk Pellé francia tábornok éppen úgy kudarcot kudarca halmozott a magyar Vörös Hadsereggel szemben, mint elődei. A siker titka a magyar Vörös Hadsereg kiváló harci szelleme, a kommunisták önfeláldozó hősiessége és Stromfeld hadvezéri tehetsége volt, szemben az igazságtalan célokért harcoló burzsoá hadseregekkel.

A június 1-re kiadott 531/11. hdm. 1919. sz. intézkedés mintapéldája Stromfeld minden részletre kiterjedő, kiváló támadási parancsainak. Stromfeld az ilyen parancsokon keresztül vitte át akarátát a legkisebb egységekig. Az intézkedés jellemző részei a következőképpen hangzanak:

„... A 3. hadtest... a Hernád átkelést június 1-én hajtsa végre, az ellenséget verje vissza, s a visszaverés után a legerélyesebben Szerencs felé üldözze... Az ellenségnek nem szabad időt engedni, hogy ismét összeszedje magát.

... A 3. dandár lehetőleg még az éj folyamán Szikszóra tolandó el, ..., hogy Megyaszó felé előnyomulva... az ellenség északi szárnyát veszélyeztesse és előnyomulása által a 6. hadosztály hátát biztosítsa.

... A bánrévei csoportból egy különítmény (egy gyenge zászlóalj) géppuskával és lövegszakasszal, a gyalogság lehetőleg kocsin Pelsőc—Rozsnyó felé nyomuljon előre.

A rimaszombati csoport erejének zömével Rimaszombaton visszamarad, ezt tartja és az ellenséget csak egy erősebb különítménnyel üldözze Tiszolc felé.

A 3. hadosztály zömével a Losonctól északra megállott ellenséget vesse Zólyom felé vissza és azt páncélvonat és vasúton szállítandó különítménnyel Zólyom felé üldözze...

A felvidéki ezredet a vasúton június 1. folyamán Ipolyságon egyesíteni... Ipolysági csoportból egy gyenge üldöző különítményt (páncélvonat némi gyalogsággal) Korpona—Zólyom, illetőleg Németi—Selmechánya felé előretolni, egy erős különítmény tüzérséggel is, erélyesen Léva felé nyomuljon előre, hogy azt birtokába vegye...⁵⁷ Amilyen a parancs, olyan a végrehajtás!

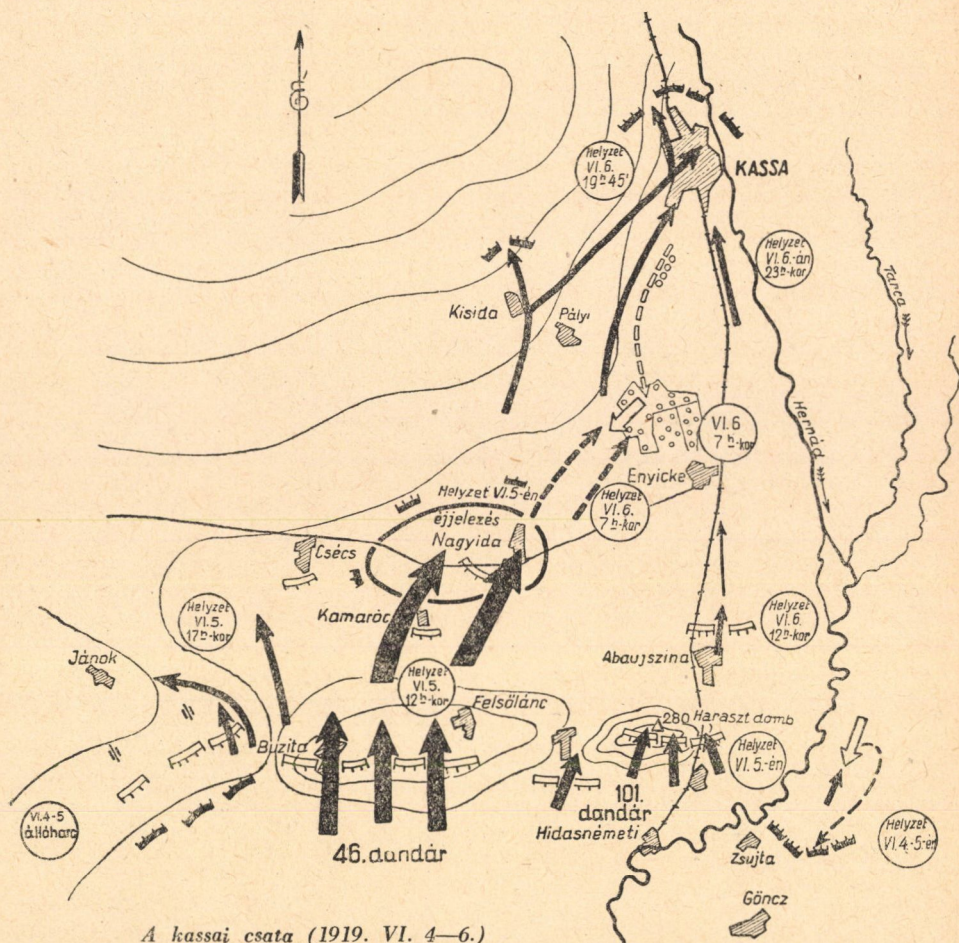
A Vörös Hadsereg lendületesen tört előre és június 4-től kezdve már közvetlenül Kassáért folyt a harc. Stromfeld hadműveleti vezetésében a lényegretörésnek fontos jelentősége volt. Ennek egyik példája és megnyilvánulása az a merész áttörés, melyet a 46. dandár Kassa elfoglalásánál hajtott végre. A Kassától délre 25—30 km-re, Hidasnémeti—Torna között kelet-nyu-

⁵⁶ H.L.M.T. VH. ir. VI. 1—VI. 5. köteg 21. és Hdm. napló VI. 1—VI. 30. 100.

⁵⁶ H.L.M.T. VH. ir. Hdm. napló 90—91.

⁵⁷ H.L.M.T. VH. ir. V. 26—V. 31 köteg 287.

gati irányban húzódó, 250—300 m körüli magaslati vonulat mögött megnyílik a síkság és Kassa előtt már lényeges terepakadály nincs. A csehszlovák burzsoá csapatok ezt a magaslati vonulatot tartották megszállva és szívósan védték, sőt Kassa területén erőket gyűjtöttek egy megindítandó cseh ellentámadás céljára.⁵⁸

A kassai csata (1919. VI. 4—6.)

A támadó 6. hadosztály jobbszárnyán a gönci csoportot az ellenség viszaszaporította, középen a 101. dandár a Harasztdombon vívott ádáz harcot az erős megszállt egységekkel, a balszárny pedig Reste, Percese területén tüzerésséggel megerősített, több zászlóalj erejű ellenséggel állt — egyelőre kilátástalan — harcban.

Stromfeld június 4-én, nem törődve a hadosztály jobboldalában dülő elkeseredett harccal, sem a baloldalát fenyegető ellenséges oldaltámadás veszélyével, a vasúti szállítással Losoncról odavont 46. dandárt a leggyengébben ellenálló Buzita, Felsőlánc vonalban az ellenséges védelem áttörésére rendelte és az áttörés sikere után Nagyidán át mélyen az ellenséges védőállások mögé vetette előre. A 46. dandár június 5-én már 6 km mélyen az ellenséges

⁵⁸ H.L.M.T. Vh, ir. Hdm, nabló VI. 1—VI. 30, Másolat 121.

védőállás mögött éjjelezett, amikor a háta mögött a jobb- és balszárnyon még mindig nem dőlt el a harc, másnap reggel 7 órakor, Nagyidától északkeletre még egy, gépkocsin odaszállított cseh ezred veszélyes ellentámadását elhárította, azután *forradalmi lendülettel előretörve*, június 6-án 19,45 h-kor *elfoglalta Kassát*. Ez a sikeres előretörés és Kassa elfoglalása arra kényszerítette az ellenséget, hogy a Kassától délre lévő egész védelmi vonalát feladja és visszavonuljon. A merész áttörés, annak erélyes továbbfejlesztése, a Hernád-völgy kulcspontjának, Kassának az elfoglalása *felborította az egész ellenséges védelmet*, továbbá *utat nyitott* a Szepesség felé, Eperjes, Bártfa irányába *az orosz Vörös Hadsereg felé*.⁵⁹

A Tanácsköztársaság hős vörös csapatai Stromfeld vezetésével — már a kassai harcok előtt — rövid idő alatt elfoglalták Tiszalucot, Tokajt, Szikszót, Sátoraljaújhelyt, a románokat visszaverték a Tisza balpartjára, a felvidéken pedig sorra került Komárom, Érsekújvár, Selmecebánya, Tiszolc, Rozsnyó, Gölnicbánya, Siroka hősies birtokbavétele. „Ez a nagyszerű offenzíva visszaverte és szétszórta a jól felfegyverzett imperialista hadsereget és felszabadította az északi megyéket. Június 15-én Eperjesen kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot” — jellemezte ezt az időszakot Réti László.⁶⁰

A Vörös Hadsereg május 19-én megindított miskolci támadása óta mintegy 2835 km² területet foglalt el. A csehszlovák burzsoá hadsereg minden kétségbeesett erőfeszítése, hogy megállítsa vagy lefékezze az előnyomulást, teljes kudarcot vallott. Az a csehszlovák burzsoá köztársaság ismert történetírója, Peroutka Ferdinánd leírta: „A Vörös Hadsereg csapatai úgy hatoltak be a cseh frontba, mint a kés a vajba. A cseh hadsereg a felbomlás jeleit mutatta”.⁶¹

A kassai győzelem és a Vörös Hadsereg sorozatos sikerei nagy izgalmat és megdöbbenést keltenek az imperialisták között. A párizsi békekonferencia diplomáciai akcióval sietett burzsoá szövetségese segítségére. Clemenceau francia miniszterelnök jegyzéket küldött a Tanácskormányhoz a felvidéki támadó hadművelet azonnali beszüntetésére, majd ajánlatot tett, hogy ha a csapatokat a Felvidéken visszavonják a régebbi vonalra, elrendelik a román csapatok részére a Tiszántúl egy részének kiürítését és meghívják a Tanácskormányt a béketárgyalásokra. *Stromfeld ellene volt* az ajánlat elfogadásának. Határozottan *a harc folytatása mellett* foglalt állást. A támadás folytatására vonatkozó javaslatát azonban a Forradalmi Kormányzótanács nem fogadta el és Stromfeld lemondott a vezérkar főnökségéről.⁶² Stromfeld a visszavonulás végrehajtása alatt törzsével együtt a helyén maradt és végrehajtotta a Tanácskormány visszavonulásra vonatkozó intézkedéseit. Ezen alkalmából kiadott 629/4. Hdm. 1919. sz. intézkedése a következő: „A 629/1. Hdm. 1919. sz. rendelet kapcsán, mint a hadsereg vezérkarának főnöke kijelentem, hogy ezen fájdalmas és Magyarország jövőjére annyira fontos lépés végrehajtása alatt törzsemmel a helyemen maradok, mert bajtársi kötelességemnek tartom azon hadsereget, amely az általam tervezett hadműveleteket oly dicsőségesen oldotta meg, a mostani súlyos és válságos lépésen átsegítem, míg az a további feladataira alkalmas helyzetbe jut.

Felszólítom a többi törzset és volt csapattisztet, hogy hasonló, önzetlen felfogással vállalják a következő idők nehéz és fájdalmas feladatát és mindent tegyenek meg, hogy a fegyelmezett Vörös Hadsereg fennmaradjon és így a magyar proletár haza tisztíttassék.”⁶³

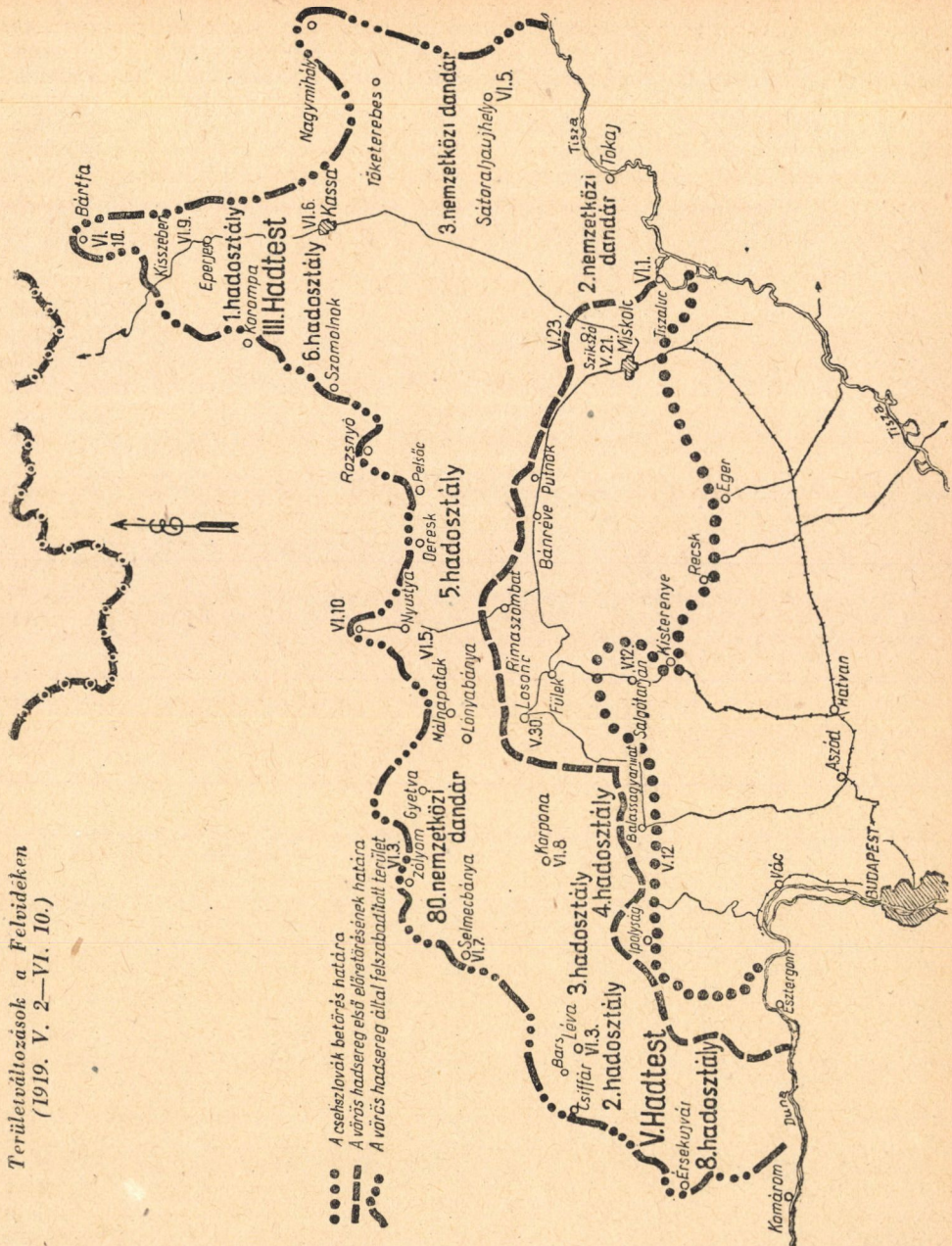
⁵⁹ A kassai csatára vonatkozó okmányokat lásd. H.L.M.T. VH. ir. Hdm. napló VI. 1—VI. 30, 111, 114—121. VI. 1—VI. 5 köteg 138, 195, 202, 208. VI. 6—VI. 10, köteg, 7, 29, 37, 72, 77, 78, 101, 104, 105, 149, 153, 157, 188, 195, 203. fsz.

⁶⁰ Réti László. Id. mű. 17.

⁶¹ A Rákosi-per. Id. kiad. 425.

⁶² H.L.M.T. VH. ir. Hdm. napló. Másolat. 170.

⁶³ H.L.M.T. VH. ir. VI. 21—VI. 30. köteg. 629/4. hdm.—1919. sz.

Stromfeld július 3-án átadta a vezérkar főnökségét⁶⁴ és Siófokra távozott. A Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalmárok elfogták, majd háromévi börtönbüntetésre ítélték. Kiszabadulása után lelkes munkásmozgalmi munkát fejtett ki. Teljesen szakított osztályával és minden erejét,

⁶⁴ H.L.M.T. VH. ir. Hdm. npló. VII 1—30. Más. 170.

képességét az elnyomott dolgozók érdekében fejtette ki. Mint a szociáldemokrata párt *balszárnyának* egyik vezetője, éles harcot folytatott a munkásáruló peyerista szociáldemokrata vezetőséggel. Megalapította és szervezte a szoc.-dem. párt *rendezőgárdáját*, amelyet a baloldali forradalmi erők gyülekezőhelyévé akart kiépíteni. Következetes eszmei fejlődése során lényeges minőségi változáson ment át és 1923-ban Landler Jenő ajánlatára Bécsben az illegális *Kommunista Párt tagjai közé vették föl*. Stromfeld lelkes és igen eredményes munkát fejtett ki a munkásmozgalomban élete utolsó pillanatáig. Stromfeld Aurélna, a magyar Vörös Hadsereg nagy hadvezérére hatalmas jövő várt a munkásmozgalomban, azonban korai halála véget vetett nagy reményekre jogosító tevékenységének. 1927. október 10-én heveny toroklob következtében meghalt.

Stromfeld Aurél egyike a magyar történelem legnagyobb hadvezéréinek. A magyar munkásosztály lelkes forradalmi tömegeit rendkívül rövid idő alatt ütöképes, győznytudó, kiválóan harcoló hadsereggé fejlesztette ki és vele hadtörténetünkben kimagasló, győzelmes hadműveleteket hajtott végre.

NAGY KÁLMÁN

ADALÉKOK A VATIKÁN POLITIKÁJÁHOZ AZ 1929—33-AS VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG ÉVEIBEN

A XX. században, különösen az első világháború óta egyre világosabban bontakozik ki a Vatikán valóságos szerepe és politikája. Mindinkább megmutatkozik, mennyire igyekszik a pápaság a burzsoázia uralmát alátámasztani. A munkásmozgalom erősödése következtében a Vatikán egyre szorosabbra fűzte kapcsolatait a finánciókéval. A burzsoázia, amely a polgári forradalmak idején még harcolt az egyház ellen, az imperializmus időszakában már kapva-kapott a pápával való szövetségen. Lenin rámutat ennek okára: a burzsoázia „a növekvő és erősödő proletariátustól való félelmében támogat mindent, ami maradi, haladó, középkori. Az elhaló burzsoázia egyesül minden, magát túlélő és túlélő erővel, hogy megmentse az ingadozó bérabságot”.¹ A maradi, reakciós erők között, amelyekkel a burzsoák szövetkeztek, első helyen állt a Vatikán. A katolikus egyház központja a maga reakciós ideológiájával, jól kiépített nemzetközi szervezetével a fináncióke támasza, csatlósa lett. Igyekezett és igyekszik a dolgozó tömegek öntudatosságát megakadályozni, harcos akaratát lefegyverezni.

A pápaság ilyenirányú tevékenysége méreteiben és intenzitásában erősen megnövekedett a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után. A Vatikán főfeladatának tekintette és tekinti a Szovjetunió és a dolgozó tömegek forradalmi mozgalma elleni harcot.

A Vatikán egész működését igyekszik a vallás misztikájába burkolni, de kevés sikerrel. A dolgozó tömegek egyre jobban látják a pápaság valódi arcát. A Vatikán politikájának helyes megismerésében jelentős részük van azoknak a haladó jellegű könyveknek, amelyek az utóbbi időben e tárgyról megjelentek.²

A Vatikán politikájára bizonyos fényt vetnek azok a jelentések is, melyeket a vatikáni magyar követség küldött haza. Jelen cikknek az a célja, hogy az Országos Levéltárban őrzött követi jelentések egy részének szemelvényes közlésével hozzájáruljon a Vatikán haladásellenes működésének megismeréséhez.

A szentszéki magyar követség jelentései különösen az 1929—33-as világgazdasági válság éveiben vetnek éles fényt a pápai szék egész tevékenységére. Barcza György — akarata ellenére — találó képet fest arról, hogyan szolgálta ki a katolikus egyház központja a burzsoázia s azon belül a nemzetközi fináncióke legreakciósabb részének érdekeit a válság következtében rendkívül kiéleződött helyzetben.

A válság, amint azt a jelentésekből is látjuk, állandóan és igen erősen foglalkoztatja a pápát és környezetét. E nagy érdeklődésnek több oka van. A pápa, aki óriási vagyonnal és jövedelemmel rendelkezett, egyrészt mint a

¹ Lenin: Vél. Műv. I. Szikra, Bp., 1949. 813.

² Manhattan: A Vatikán a haladás ellen. Szikra, Bp., 1950.

³ Sejnman: A Vatikán ideológiája és politikája az imperializmus szolgálatában. Szikra, Bp. 1950.

nemzetközi *spekulációkban résztvevő üzletember* érdeklődik a gazdasági helyzet alakulása iránt. Barcza erről így ír:

„A napokban alkalmam volt egy a Vatikánhoz közelálló személyiséggel a Szentszék pénzügyi helyzetéről beszélgetést folytathatni. Ismerősöm információi szerint a Szentszék pénzügyi helyzete ma korántsem oly kedvező, mint volt a háború előtt. Mint a háború alatt és főleg az azt követő években Európában jóformán mindenki, úgy a Szentszék is *elkezdett spekulálni** és ezeken az üzleteken igen sokat veszített. Főleg a *német márka* teljes elértéktelenedése volt nagy anyagi csapás a Szentszékre nézve, mert midőn a német márka a háborút közvetlen követő időkben ijesztően zuhant lefelé, a Szentszék igen nagy tételben vásárolt német valutát abból az okoskodásból indulva ki, mint különben igen sokan, hogy ily olcsón német valutát venni már csakis jó üzlet lehet. Midőn azután a német márka régi értékének atomjaira romlott le, akkor tűnt csak ki ezen spekuláció teljes balsikere.

Sokat veszített a Szentszék az olasz lírán is. A Szentszék, okulva a háború alatt és az azután következő idők balul kiüthött üzletein visszatért régi tradicionális pénzkezelési rendszeréhez és vagyonának egy nagy részét készpénzben itteni bankokban helyezte el minek azután az lett a következménye, hogy a líra lassú leromlása folytán ezen összegek reális értéke is felére, majd negyedére olvadt össze.“³

Mellesleg meg kell említenünk, hogy a Vatikán, pénzének olasz bankokban való elhelyezésével, kétségtelenül segíteni kívánt a fasiszta kormányzat pénzügyeinek rendbehozásában.

A márka, líra és egyéb börzeüzletek veszteségei mellett kedvezőtlenül befolyásolta a pápaság pénzügyi helyzetét a hatalmas egyházi földbirtokok jövedelmeinek megcsappanása és a földbirtokárak zuhanása is. Amikor XI. Pius a magyar hercegprímást fogadva, jövedelmei csökkenéséről panaszkodott, felemlítette, hogy „az egyházi birtokok jövedelmei a földtermények árának zuhanása miatt átlagban 50%-kal alacsonyabbak, mint voltak még tavaly is“.⁴

A spekulációban elszenvedett veszteségeknél s az egyházi földbirtokok értékének és hozadékának csökkenésénél súlyosabban érintette a Vatikánt az adózó hívek általános elszegényedése folytán beállott jövedelemkiesés. A helyzet e tekintetben már a válság kitörése előtt sem volt túlságosan kedvező a pápaság számára.

„Ami a Szentszék jelenlegi jövedelmeit illeti úgy a jelenlegi helyzet ebben a tekintetben is eléggé súlyos. A háború következtében az összes európai nemzetek és népek, a győzők mint a legyőzöttek egyaránt, elszegényedvén a Szentszék jövedelmei lényegesen megcsappantak.“⁵

A válság éveiben a hívek adományai még jobban megcsappantak. Erről XI. Pius és bíborosai több ízben nyilatkoztak s mindig igen keserű hangnemen.

„A Pápa panaszkodott a Hercegprímásnak, hogy a mostani világválság és a mindenütt uralkodó politikai és szociális nehézségek a Szentszékre is mily kellemtelen hatást gyakorolnak, mert ... a hívek anyagi jóléte ... erősen megcsappanván, már nem képesek oly mértékben egyházi célokra áldozni, mint az kívánatos volna ...

Míndezek az általános és különleges tünetek Ő Szentségét mélyen lehangolják és a Hercegprímás egyenesen megdöbbsent a felett, hogy a Pápa mily sötétnek és kilátástalannak látja az általános európai helyzetet.“⁶

A pápa nem nyugodott bele pénzügyeinek rohamos romlásába, hanem igyekezett új jövedelmi forrásokra szert tenni. Évszázados gyakorlata alapján

* Összes kiemelések tölem. K. Zs.

³ Küm. Pol. 54. 1928. 1178. sz. 1928. márc. 6.

⁴ Küm. Pol. 54. 1930. 3908. sz. 1930. okt. 18.

⁵ Küm. Pol. 54. 1928. 1178. sz. 1928. márc. 6.

⁶ Küm. Pol. 54. 1930. 3908. sz. 1930. okt. 18.

tudta, hogy újabb és újabb területek népeinek katolikus hitre térítése megnöveli az egyház bevételeit. Az első világháború óta a Vatikán mind nagyobb súlyt helyezett a *hittérítésre*. Különösen fontossá vált számára a missziós tevékenység a válság éveiben.

A hittérítéssel a követi jelentés szerint a pápa kettős célt követ: új hívek szerzésével bevételeit is, politikai hatalmát is növelni akarja. E célokon túlmenően a missziós tevékenységgel a pápaság a burzsoázia uralmát igyekszik szolgálni; a katolikus vallás terjesztése a gyarmatokon és a félgymarmatokon az imperialisták uralmát kívánja megszilárdítani és a gyarmati népek harcát akarja gyengíteni a katolikus vallás ideológiájának terjesztésével s a hittérítők, főleg a jezsuiták politikai szereplésével és kémkedésével.

„Ami a hittérítést illeti, úgy ez XI. Pius kedvenc célja. A már megtérített világrészek és országok, így első sorban Európa a Pápát csak platonikusan érdeklik. Európa katolikusai már régtől fogva el vannak könyvelve mint az egyház tulajdona és elszegényedve nem is jelenthetnek anyagi hasznot a Vatikánnak. Így a pápa minden érdeklődése Észak- és Délamerika még néhány éve nagy fejlődésben és anyagi virágzásban álló népei felé fordult, ezektől nyerte a *Vatikán jövedelmeinek oroszlánrészét*. A távoli Kelet és Dél világrészei pedig mint még meg nem hozdított, de sokat ígérő területek jönnek tekintetbe. Így minden pénz ami a Pápanak a Vatikán belső szükségleteinek fedezése után rendelkezésére áll a *missziós tevékenység* javára fordítottak.”⁷

„A Pápa az egyház függetlensége, azaz teljes souverainitása mellett igen nagy súlyt helyez arra, hogy a katolikus egyháznak nemzetek feletti és az egész világra kiterjedő egyetemleges mivolta minél jobban kidomborítottassék és hogy a katholicizmus a világ minden táján és minden népénél minél nagyobb mértékben elterjedjen. A Pápa ezen tevékenysége azon nagyszabású és költséget nem kímélő erkölcsi és anyagi támogatásban nyilvánul meg, mellyel Ő Szentsége a világ minden részében a hittérítők működését elősegíti és kiépíti. A világ legtávolabbi részeibe, a civilizáció által eddig még fel nem tárt zugokba mind több misszionárius küldetik ki, ...

Dacára annak, hogy a világháború által a Szentszék vagyoni helyzete részint a rosszul elhelyezett tőkék, részint a háborút követő általános elszegényedés, folytán jelentékenyen rosszabbodott, a Vatikán a hittérítői tevékenységre ma talán többet áldoz, mint azelőtt és inkább elhanyagolni látszik európai érdekeit csak azért, hogy terjeszkedési politikáját a többi világrészekben folytathassa sőt fejleszthesse. Igen figyelemre méltóak azon törekvések, melyekkel a Szentszék a bár civilizált, de a katholicizmus által eddig alig kihasznált államokban most rendkívül erélyes propagandát fejt ki... nem lehetetlen, hogy a ma még alig katholizált népek egy bizonyos idő múltával *bőségesen fogják önteni a péterfülléreket* a Szentszék római perselyébe.

A Pápa ezen expanzív világpolitikája tehát kettős célú: erkölcsi és anyagi és ezen célok elérésére most, *mintegy befektetésként óriási összegeket áldoz*. Eme hittérítő terjeszkedési politikában a *Szentszéknek elsőrendű eszközei a jezsuiták, akik, mint ismeretes, nemcsak kiváló hittérítők, de ügyes politikusok és ha kell, üzletemberek* is. XI. Pius pápa az egyház politikai souverainitásának erélyes és féltékeny őre, de egyszersmind nagy gonddal ügyel arra is, hogy ezen erkölcsi missziójának folytatásához megkívánt anyagi eszközöket is biztosítsa. Jellemző volt erre nézve egy vatikáni személyiség nyilatkozata, ki midőn a missziókra költött milliókról volt szó, azt mondotta, hogy ezen nagy kiadások olyan befektetések, melyek majd csak jóval később fogják kamataikat meghozni. ... Több mint valószínű, hogy az illető benfentes monsignore nem csupán a befektetett tőke erkölcsi, hanem *anyagi hasznára* is gondolt eme kijelentése megtételekor.”⁸

Az egyház jövedelmeinek és befolyásának emelésére, évszázados gyakorlat alapján a hittérítő tevékenység mellett még más eszközökhöz is folyamodik. Ezek között igen fontos helyet foglal el a *szentév*. Tudjuk, hogy a szentév megünneplése a XIV. század óta vált szokássá s nagy anyagi hasznot hozott

⁷ Küm. Pol. 54. 1931. 874. sz. 1931. febr. 26.

⁸ Küm. Pol. 54. 1931. 874. 1931. febr. 26.

Itália feudális uralkodóosztályának, polgárságának és főleg a pápának. Az anyagi haszon mellett a jubileumi év megülése a pápa befolyásának erősítésére és hatalmának demonstrálására is jó eszköznek bizonyult. Először úgy tervezték, hogy csak minden századforduló lesz szentév. Később, éppen a nagy eredmények láttán, mind gyakrabban hirdettek a pápák jubileumi esztendőket. A XV. század végén az egyház feje a század minden 25. évét szentnek nyilvánította. E szabály alapján ünnepelték azóta a jubileumi évet. Így 1925-ben is meghirdette a pápa a jubileumot. A válság éveiben az egyházi jövedelem apadása, de még sokkal inkább az osztályharc kiéleződése és a papi befolyás csökkenése miatt a pápa jónak látta új, *rendkívüli szentév* meghirdetését.

„Ő Szentsége Karácsony napján a Szent Kollégium előtt mondott beszédében, melyről külön jelentésben voltam bátor Nagyméltóságodnak röviden beszámolni (vide 3/pol. sz. jelentésem), kijelentette, hogy ez évben lévén Krisztus halálának XIX. évszázados évfordulója, ezen évet különösen szándékozik megünnepelni. E célból az 1933. évet f. évi április 2.-ától kezdődőleg egy éven át rendkívüli szent évnek proklamálja...

Eltelkintve az erkölcsi értéktől a szent évek *idegenforgalmi szempontokból* nem lelcicsinylendő tényezők és a minden spirituális hatalma mellett az élet materiális oldalával is ügyesen számító Vatikán még anyagilag is igen jól jár, mert a világ minden részéből ide sereglő hívek hitben ugyan megerősödve és gyarapodva, de *anyagiakban némileg megfogyatkozva* hagyják el az örök várost. Csak hozzávetőlegesen több millióra tehető ama összeg, melyet a Vatikán egy ilyen év alatt kegyes adományokból, belépti díjakból, stb. beszéd. Ezenkívül Olaszországnak, melynek idegenforgalma a világválság hatásaként az utóbbi években lényegesen megcsappant, is igen nagy anyagi hasznot jelentenek a Rómába sereglő zarándokok tömegei.

A gúnyolódásra igen hajlamos római társaságban egészen komolyan beszél, hogy a közelgő szent év proklamálása *olasz-szentszéki közös érdekből* fakadó megegyezésen alapszik. Az ősszel megnyílt Mostra del Fascismo, mely az olasz államvasutak nagy kedvezményei folytán némi idegenforgalmat teremtett, f. évi áprilisban bezárul, ugyanakkor kezdetét fogja azonban venni az „Anno Santo Straordinario“, melynek hasznából nemcsak a Vatikán, de az olasz vasutak és az olasz szállodai ipar és kereskedelem is ki fogják venni a maguk részét. A Vatikánban, hol évszázados gyakorlat mesterien úzik minden földi jelenség egyházi magyarázatát, nem is titkolják az anno santo eme anyagilag is jótékony hatását, azt mondva, hogy ily módon az *Üdvözítő még most, 1900 évvel halála után is képes a szenvedő és nélkülöző emberiségen segíteni!*⁹

Ebből a jelentésből élesen kidomborodik a vatikáni körök cinizmusa, a hívek tömege iránti megvetése; világot vet arra az üzletbaráti együttműködésre is, amely a pápaság és az olasz fasizmus között fennállott.

A követi jelentésből az is kiviláglik, hogy a rendkívüli szentév sikeréhez nem fűztek nagyon vérmes reményeket.

„Mindent összevetve azt hiszem, hogy az ide szent év idegenforgalmi szempontból messze alatta fog maradni az 1925 évi szent évnek, de másrészt mégis némileg fel fogja lendíteni a ma már majdnem teljes agóniában lévő olasz idegenforgalmat és emellett a Vatikánnak *csekély áldozatok árán jelentős anyagi hasznot* fog hajtani, mert az ide sereglő hívek pénzükért csupán erkölcsi ellenértéket fognak itt kapni.

Bádog nagyhatalom, mely megcsappant állampénztári készleteit ily *előnyös csereforgalom alapján növelheti!*¹⁰

Az 1933-as szentév lezárulásakor Barcza jelentése mérleget csinál s újrámutat a jubileumi esztendő „elégé magas“ anyagi hasznára, továbbá a pápaság és a fasizmus szerves együttműködésére.

⁹ Küm. Pol. 54, 1933. 138. sz. 1933. jan. 12.

¹⁰ Ld. u. o.

„A Krisztus halála XIX.-ik százados évfordulójának megünneplésére megtartott rendkívüli szentév ma ért véget a szent kapu ünnepélyes bezárásának szertartásával. Már az elmúlt hónapokban is úgyszólván hetenkint volt egy-egy nagyszabású szertartás a Szt. Péter bazilikában, mely ünnepségek utánözhatatlan színpompájukkal és hagyományos szertartásukkal igen nagy, nemcsak ájtatos, de érdeklődő tömeget is vonzottak úgy a bel-, mint a külföldről a Vatikánváros falai közé. Az utóbbi hetekben minden vasárnapra egy-egy szenttéavatás esett, közben boldoggá avatások és kisebb szertartások folytak le.

A Vatikán minden külső megnyilvánulásában *kettős célt* követ. Az egyik a Szentszék *politikai pozíciójának* megerősítése, a másik pedig a *pénzszerezés*. A most lefolyt szentévet mindkét célt egyaránt szolgálta. A szenttéavatásoknál óvatosan ügyeltek arra, hogy úgyszólván minden nagyobb katolikus ország megkapja a maga külön szentjét... A szentév különben anyagi szempontból úgy az olasz államnak, mint a Vatikánnak *busás jóverdelmet* hozott. Többszázereze tehető az ez évben idezarándokoltak száma, kik Olaszországnak és Rómának nagy anyagi hasznot hoztak. A lateráni béke óta olyan bensőséges olasz-vatikáni együttműködés tehát ez évben mindkét érdekelt félre nézve meghozta a maga gyümölcseit. Az olasz nagykövet szerint a most lezajlott szentév „olyan jól vált be“, hogy olasz és vatikáni körökben már most azon gondolkoznak, mikép lehetne a jövőre valami *új* olyan *vonzerőt* kitalálni, mely az ideihez hasonlóan ily erkölcsi és anyagi hasznot hozna mindkét fél számára. A panem et circenses jelszava még ma is áll a rómaiakra nézve, a kenyérről Mussolini gondoskodik, míg a *szórakozásokat az egyház vállalta magára*. Az olasz nép évszázadok óta gyakorolt és művészi színvonalra fejlesztett hagyománya, az idegenek kiszármányolása még a mai gazdaságilag oly nehéz időkben is meglepő sikerrel járt és ha emellett még az idesereglett zarándokok *pénzben ugyan alaposan megfogyatkozva*, de lelkieben gazdagodva hagyták el az örök várost, a most lefolyt anno santo mindenkire más és más, de tagadhatatlan előnyökkel járt.¹¹

Az iratokból jól kidomborodik az, hogy a rendkívüli szentévvél a pápaság megcsappant jóvedelmeit akarta fokozni. Nem, azonban rámutatnak arra, amit már fentebb említettünk, hogy a mélyebb és fontosabb cél az 1933-as szentév meghirdetésénél a válság következtében forradalmasodó tömeg öntudatosodásának akadályozása, osztályharcának tompítása.

Mint ahogyan a jubileumi év meghirdetésénél helytelen volna a követi jelentések alapján csak arra a következtetésre jutnunk, hogy a Vatikán legfőbb célja jóvedelmeinek emelése, ugyanúgy alapvetően hibás volna az a megállapítás is, hogy a pápai széket a világválság csupán bevételei megcsappanásának szempontjából érdekli. Az érdeklődésnek ennél mélyebb oka is van. A katolikus egyház fejének legfőbb törekvése a burzsoázia uralmának fenntartása s az elnyomott osztályok és népek osztályharcának fékezése. A válság idején a Vatikán ilyenirányú tevékenysége fokozottá válik, ha a pápa közben nem is feledkezik meg kincstára megtöltéséről sem. Ezen alapvető cél, a kapitalizmus fenntartása és a dolgozók lefegyverzése érdekében, adta ki a pápa különböző enciklikáit. Ezek közül főleg a Quadragesimo Anno-ban (1931. máj. 15.) XI. Pius tanújelét adta annak, hogy felismerte a szociáldemokrácia lényegét, a szociáldemokrata vezetőknek a burzsoáziát kiszolgáló tevékenységét. Ez az enciklika mintegy utat kíván mutatni a burzsoá kormányoknak a *szociáldemokrata párttal* kapcsolatos állásfoglalásra.

...„a szocializmus nemcsak a nyers erőszak használatát veti el, hanem az osztályharcot és a magántulajdonellenességet is többé-kevésbé mérsékelte... Eljődt a saját elveitől és azok következményeitől, amelyeket a kommunizmus hiánytalanul levont, s látszólag visszaindul olyan igazságok felé, amelyek a kereszténység hagyományos kincsei... Tagadhatatlan, hogy a szocialisták sok program-pontja nagyon közeláll a keresztény társadalmi reformnak követeléseivel... a mérsékelt szocializmus követelése már nem különböznek az emberi társadalmat

a keresztény elvek alapján megújítani akaróknak kívánságaitól és követeléseitől.¹²

¹¹ Küm. Pol. 54. 1934. 1106. sz. 1934. ápr. 2.

¹² XI. Pius pápa Quadragesimo Anno kezdetű apostoli körlevele. Bp. 1932. 59—61.

\ Az ugyanebben az évben kiadott Nova Impendet vagy De Asperimo Rei kezdetű enciklikát a pápa kifejezetten a gazdasági válság következtében kialakult helyzet miatt bocsátotta közre.

„Új veszedelem fenyegeti a Reánk bízott nyáját, sőt már sujtja is a legkeményebben azt a leggyengébb részét, melyet különös szeretettel ölelünk fel: a gyermekeket, a proletárságot, a kézműveseket“... attól is lehet még félni, hogy a munkanélküliség fennebb említett sebe egyre súlyosabb lesz és a munkátlan családok nem enyhített nyomora — amitől Isten óvjon! — zavargásokhoz vezet.

Minderre rettegve gondol a mi atyai szívünk... Felemeljük szavunkat azokhoz, akikben él a krisztusi hit és szeretet: fölhívást a karitás és segélyezés, mintegy kereszties hadjárata. Az ilyen nyhítheti a test éhségét és erősíteni fogja a lelket, ismét föléleszti az emberekben a hitet és elhessegeti a szomorú gondolatokat, amelyeket a nyomorúság sugall a lelkeknek...¹³

A katolikus egyház feje ezzel az enciklikával egyrészt a vagyonosokat figyelmezteti arra, hogy a válságsújtotta tömegek forradalmasodásának *jótekönykodással* igyekezzenek elejét venni, másrészt arról akarja meggyőzni a nyomorgó százmilliókat, hogy helyzetük javulását csupán a tőkés jóakaratától várhatják. Egyszersmind megkívánja, hogy a szegények a kapitalisták alamizsnáját hálás szívvel fogadják és keresztényi türelemmel várják a válság enyhülését, a rendkívül nagymérvű nyomor évei helyett a „rendes“, szokásos nyomorgás éveit.

A Nova Impendet enciklika kenetes szavaihoz, amelyek a munkásokat, mint „a Szentatya legkedvesebbjét“ emlegetik, igen jól illik, mint háttér, XI. Pius kijelentése a munkanélküli segélyről. Barcza kihallgatásakor a pápa

„a munkanélküliségre terelte a szót megjegyezve, hogy szerinte a munkanélkülieknek némely államban nyújtott állami segélyt *erkölcstelennek és haszontalannak* tartja, mivel az csak burkolt *prémium a lustaságra* és hasznot nem hajt.“¹⁴

Igaz, hogy „Ő Szentsége“ a munkanélküli segélyről való véleményét nem nyilatkoztatta ki egyik enciklikájában sem.

A pápaság az imperializmus korában ugyanazt a szerepet kívánja játszani, mint a középkorban: a rendszer ideológiai támasza, az uralkodó osztály érdekeinek nemzetközi koordinálója, összefogója akart lenni. Felismerte, hogy mit jelent a Szovjetunió léte a dolgozók osztályharcában. Ezért a Vatikán a maga és a tőkés rend érdekeinek szolgálatában valóságos „kereszties hadjáratot“ hirdet a világ békéjéért küzdő, a szocializmust építő Szovjetunió ellen. XI. Pius és egész bíbornoki kara, élén Eugenio Pacelli vatikáni kancellárral (a jelenlegi XII. Piussal) minden alkalmat megragad, hogy szóban és írásban rágalmazza a Szovjetuniót. A katolikus főpapok fáradhatatlanul nyilatkoznak és írják cikkeiket a szovjetek országa ellen. Az Osservatore Romano, a Vatikán hivatalos lapja külön rovatot nyit a Szovjetunió rágalmozásának céljaira. Minden lehető módon terjesztik a Szovjetunió valóságáról, földalatti propagandájáról kitalált hazug meséket.

„A bíbornok államtitkár úr mai látogatásom alkalmával azon kérdésemre, hogy az ő információi szerint milyennek ítéli meg az általános európai helyzetet, oda nyilatkozott, hogy a különböző nunciások jelentései és a Vatikánba érkező egyéb információk szerint az általános európai helyzet politikailag felette bonyolultnak, gazdaságilag pedig igen súlyosnak látszik. Pacelli bíbornok nézete szerint az egyes európai nemzetek és kormányok a közöttük fennálló politikai surlódások és ellentétéktől nem látszanak eléggé észrevenni azon nagy és *minden nemzetet egyaránt fenyegető veszélyt*, melyet mindnyájunk részére az orosz szovjet földalatti propagandája és gazdasági dumping háborúja jelent.

¹³ Nemzeti Újság 1931. okt. 7.

¹⁴ Küm. Pol. 54, 1932. 2428. sz. 1932. okt. 20.

Nagyon is problematikus gazdasági előnyökért a hatalmak kockáratesszik belső szociális békéjüket és kénytelenek megtérni területükön a szovjet aknamunkáját.¹⁵

„A mostani európai helyzetet az államtitkár (Pacelli) is igen sötéten látja, mindenütt politikai, szociális és gazdasági bajok, melyek mindenütt csak a szovjet subversív aknamunkájának kedveznek.”¹⁶

A pápa a vallási szertartásokat is igyekszik arra felhasználni, hogy a kapitalista országokban a közvéleményt a Szovjetunió ellen hangolja.

„Március 19.-én a Pápa a Szt. Péter templomban ünnepélyes misét mondott az oroszországi bűnök vezekléséért és ugyanaznap ilyen célú misék a világ minden táján tartottak. A Szentszék szovjetellenes akciója világszerte, és nem csak a katolikusoknál, hanem más vallásúaknál is nagy erkölcsi sikert aratott.”¹⁷

Ezenkívül XI. Pius az Istituto di Studi Orientali keretében külön orosz bizottságot alakított Sincaro bíbornok elnöke alatt. Ezzel tulajdonképpen újabb kémközpontot létesített, amelynek feladata a Szovjetunióba küldött kémek és diverzánsok irányítása volt.

A Vatikán arra törekedett, hogy a szovjetek országa és az imperialista tábor közt a helyzetet elmérgesítse. Így pl. Pacelli kijelenti:

„Az angol dominionok és kolóniák nacionalista törekvéseit a bíbornok Angliára nézve igen veszélyeseknek tartja és szerinte világos, hogy ezen mozgalmakat a szovjet is segíti pénzzel.”¹⁸

A pápaság el akarja érni a Szovjetunió teljes gazdasági és diplomáciai elszigetelését.

„Pacelli bíbornok kifejtette abbéli nézetét, hogy immár valóban elérkezett annak legfőbb ideje, hogy az európai hatalmak közös jóakarattal és megértéssel lássanak hozzá a jelenlegi helyzet megoldásához, mert ha ezzel még késlekednek, úgy Európa nemcsak gazdaságilag fog tönkremenni, hanem fel fog bomlani a mai politikai és társadalmi rend is, ami Európa teljes pusztulását jelenti. Különösen utalt a bíbornok államtitkár itt a szovjet gazdasági offenzívájára, mely ellen sikeresen csak úgy lehetne védekezni, ha minden állam teljesen elzárna határait az orosz kereskedelmi bevitel ellen. Pacelli bíbornok koncedálta, hogy a szovjettel való diplomáciai és gazdasági kapcsolat fenntartása átmenetileg járhat ugyan némely esetben haszonnal, de végeredményben mégis a teljes gazdasági csődhez, a társadalmi rend felbomlásához és ezzel a mai politikai státus és az európai kultúra összeomlásához fog vezetni. A bíbornok igen rövidlátó politikának mondta némely államnak azon magatartását, hogy átmeneti anyagi előnyökért kockára teszik jövőbeli létüket és azon aggodalmának adott kifejezést, hogy mire az európai hatalmak fel fognak eszmélni és ezen végveszélyt realizálni fogják, akkor már késő lesz az ellen bármit is tenni.”¹⁹

„Pacelli bíbornok nézete szerint mindazon államok, amelyek a diplomáciai kapcsolatot a szovjettel felvették, nemcsak hogy ezzel nem érték el a remélt árucseréből várt gazdasági hasznot, de ellenkezőleg a szovjet ügynökök rajai lepték el az illető országot és a szovjet missziók a területenkivülség kiváltsága alatt mindenütt a legveszélyesebb földalatti aknamunkát végzik. A bíbornok államtitkár az orosz szovjethez való mindennemű közeledést és a vele való mindennemű kapcsolatot, legyen ez a kapcsolat mint más államokkal szembeni politikai presszió átmenetileg bármely hasznos is, végeredményben Európa békéjének szempontjából igen aggályosnak és ezért kerülendőnek tart.”²⁰

Mikor a Szovjetunió békepolitikájának eredményeképpen a kapitalista kormányok kénytelenek voltak a tömegek nyomása következtében leszere-

¹⁵ Küm. Pol. 54. 1930. 4615. sz. 1930. dec. 13.

¹⁶ Küm. Pol. 54. 1930. ad 1313. 1930. ápr. 12.

¹⁷ Küm. Pol. 54. 1931. 656. sz. 1931. febr. 9.

¹⁸ Küm. Pol. 54. 1930. ad 1313. 1930. ápr. 12.

¹⁹ Küm. Pol. 54. 1931. ad 1385. dátum nélk.

²⁰ Küm. Pol. 54. 1931. 659. sz. 1931. febr. 13.

lési konferenciára összeülni. a Vatikán már eleve azt remélte és hirdette, hogy a tanácskozás nem fog eredményre vezetni, nem viszi előbbre a béke megvédésének ügyét. Barcza közlése szerint a bíboros államtitkár:

...„megjegyezte, hogy véleménye szerint a lefegyverzési konferencia úgysem fog semmiféle pozitív eredményre vezetni és így tulajdonképpen meglehetősen közömbös, hogy annak elnöke ki lesz.“²¹

A lefegyverzési konferencia csak arra volt jó XI. Piusnak, hogy újabb támadást indítson a népek békéjéért küzdő Szovjetunió ellen.

„A bíbornok államtitkár itt rátért Oroszországnak és Törökországnak a fenti tárgyalásokba való bekapcsolódására, s azt fejtegette, hogy nézete szerint *Oroszország meghívása igen nagy veszélyt jelent*, mert ezzel a meghívással ismét megerősödnek azok a szálak, amelyek a Szovjet-et az európai civilizált államokhoz fűzik.“²²

Amikor Olaszország gazdasági és politikai érdekből szerződést kötött a Szovjetunióval, a Vatikán, amely különben mindenben egyetértett Mussolinival, a kormány lépését nem egészen helyeselte és felhívta a figyelmet a Szovjetunióval való kapcsolatban rejlő „nagy veszélyekre“.

„A bíbornok érti azt, hogy Olaszországnak politikai okokból érdeke volt kapcsolatát a Szovjethez szorosabbra fűzni, mégis attól tart, hogy ez a kapcsolat, bármilyen hasznos is legyen mint eszköz, hatásaiban mégis *nagy veszélyeket* rejt magában.“²³

A nézeteltérés a pápaság és a fasiszta kormány között azonban egyáltalán nem volt komoly. A Vatikán és Mussolini között teljes egyetértés uralkodott, a pápa minden erejével támogatta az olasz fasisztust.

Egyes burzsoá történetírók és politikusok azt a látszatot igyekeznek kelteni, mintha a Vatikán a két világháború közötti időszakban a polgári demokrácia híve és a fasiszta rendszer ellenfele lett volna. Ezzel az állítással szemben hadd hivatkozzunk XI. Pius saját kijelentéseire a demokráciáról és a fasiszta diktatúráról, amelyekről az alábbi jelentések számolnak be.

„Különösen érdekesek voltak a demokráciára vonatkozó megállapításai, hivatkozott XIII. Leóra, X. Piusra, ez utóbbi a *demokrácia szót ki sem mondotta*.

Őszentsége az *autoritativ rendszerek mellett nyilatkozott*, mert a népek csak akkor boldogok, ha erős kézzel vezetik őket.“²⁴

„A Pápa Ó Szentsége hangsúlyozottan az autoritativ kormányrendszer mellett foglalt állást.“²⁵

A Quadragesimo Anno kezdetű enciklikában is elismerőleg nyilatkozik a pápa a jelenlegi olasz rendszer szociális berendezéseiről.

A pápa és az olasz fasiszta kormány között fennálló jóviszony és az a támogatás, amelyet a Vatikán Mussolininak nyújtott, minden nyilatkozatnál „ékeesebb“ bizonyítéka annak, hogy a pápaság a burzsoázia diktatúrájának két formája közül a reakciósabb, agresszívebb mellé állt. A Vatikán a fasiszta kormánynak mind bel-, mind pedig külpolitikáját teljes erejével támogatja. Egész diplomáciai befolyását latbaveti Olaszország nemzetközi helyzetének megszilárdítására és hatalmi súlyának növelésére, s igyekszik minden módon elősegíteni az olasz-osztrák-magyar szövetség létrejöttét.

„Van szerencsém Nagyméltóságod nb. tájékoztatása céljából közölni, hogy a Pápa Őszentsége Gömbös miniszterelnök Úr audienciája alkalmával a magyar

²¹ Küm. Pol. 54 1931. 343. sz. 1931. jan. 24.

²² Ld. u. o.

²³ Ld. u. o.

²⁴ Küm. Res. Pol. 1934. (23) 103. sz.

²⁵ Küm. Pol. 54. 1934. 834. sz. 1934. márc. 15.

politikai kérdések iránt különös érdeklődést tanúsított. Közléseiből megállapítható volt, hogy az *osztrák-magyar együttműködést helyesli*.²⁶

„Ő Eminenciája ezen fejtegetéseire megjegyeztem, hogy ama közös nagy célok elérésében, melyekre az olasz-magyar-osztrák békés együttműködés törekszik, rendkívül *értékes támogatást bírnak* a Szentszékben is és ezen magasabb erkölcs-politikai érdekközösségnek Ő Eminenciája által való felismerése és hangsúlyoztatása engem őszinte örömmel tölt el. Azon páratlan erkölcsi világhatalom, melyet az Egyház jelent, mireánk nézve, akik... a keresztény alapokon nyugvó hazafias munka általi boldogulásra törekszünk, rendkívüli értékkel bír, mert ezen céljaink megvalósításában *az Egyház kiváló szervezete nagy segítségünkre lehet*.“²⁷

A követ jelentése helyesen értékelte a Vatikán szerepét: az egyház jelentős szervezeti és ideológiai támaszt nyújtott a reakciós tömb számára.

Hogy mit jelentett az olasz-osztrák-magyar szövetség hazánkra, annak kifejtése nem e cikk feladata. Azt azonban mindenestre hangsúlyoznunk kell, hogy e kapcsolat egyik pártolója a Szentszék volt.

A Vatikán tevékenysége nem merült ki az olasz-osztrák-magyar fasiszta blokk támogatásában, hanem tevékeny részt vett a német fasizmus uralomra-jutásának elősegítésében is. Ismeretes, hogy milyen szerepet játszott a katolikus főpapság és a centrum párt e folyamatban. A centrum közvetlenül Eugenio Pacelli irányítása alatt állt, aki mint németországi pápai nuncius, egész tevékenységét arra fordította, hogy a munkásság forradalmi mozgalmát akadályozza. Pacelli a vatikáni államtitkári székben is megőrizte érdeklődését volt állomáshelye iránt és azon volt, hogy Németország fasiszta kormányzat alá kerüljön, mert csak egy fasiszta diktatúrától várhatta a német munkásság erős forradalmi mozgalmának elnyomását és azt, hogy Németország a Szovjetunió elleni háború előharcosává váljék. Eleinte az volt a Vatikán terve, hogy a centumpárt égisze alatt alakuljon meg a fasiszta diktatúra Németországban. Emellett azonban folyton növekvő rokonszenvvel figyelte Hitler politikai tevékenységét. Nemcsak Pacelli, hanem maga XI. Pius is örömmel látta 1930-ban a náci párt választási előretörését.

„A Vatikán alighanem a nemzeti szocialistákkal szemben egyelőre még várakozó álláspontra helyezkedik és magatartását valószínűleg a pártszellem további fejlődésétől fogja függővé tenni. Nincs kizárva ugyanis, hogy a Pápa, egyrészt *egyéni izlésénél fogva*, másrészt pedig *minden fasiszta jellegű mozgalomban a bolsevik ellenes front megerősödését látván* a Hitler-féle párttal politikai és taktikai szempontból rokonszenvenni szeretne, de hogy még nincs tisztában azzal, vajjon ezt vallási szempontból teheti-e?“²⁸

A pápa nem is titkolta a náci szavazatok növekedése láttán érzett örömet s azokat a reményeket, amelyeket ehhez fűzött.

„A franciák... rosszalják, hogy a Pápa, midőn az utolsó hetekben többször német zarándokokat fogadott, egy ízben a „*megújult Németországnak*“ küldte áldását. A Szentatyának ezen kijelentésében ugyanis a nemzeti szocialisták választási eredményével rokonszenvező célzást vélnek látni. Megjegyzem, hogy a Szentszék melletti német nagykövetség ugyanezt a felfogást osztja.“²⁹

Hitler működését látva, a Vatikán lassanként megváltoztatta azt a régi tervét, hogy a centrum-párt alakítson fasiszta diktatúrát Németországban. Ugy döntött, hogy a burzsoázia és a Vatikán reakciós céljait Hitler jobban tudja szolgálni, mint Brüning. Ezért együttműködve a fináncstőke legreakciósabb részével, a pápaság is támogatta Hitlert s mikor az 1933-ban kormányra került, a pápa a legnagyobb előzékenységet tanúsította az új rendszer iránt.

²⁶ Ld. u. o.

²⁷ Küm. Pol. 54. 1934. 6506. sz. 1934. nov. 17.

²⁸ Küm. Pol. 54. 1930. 3730. sz. 1930. okt. 9.

²⁹ Ld. u. o.

A náci vezetők és a kormányban résztvevő Papan a maguk részéről szintén lépéseket tettek a Vatikán és Hitler-Németország kapcsolatának szűzörsra fűzésére s egyes náci csoportok egyházellenes tettei nyomán támadt rossz hangulat megjavítására.

„Papan alkancellár és Göring miniszterelnök itteni tartózkodásuk alatt a Vatikánnal szemben *a legnagyobb előzékenységet tanúsították*, hosszas megbeszéléseket folytattak Pacelli bíborossal, résztvettek a húsvéti ájtatosságokon is, sőt magánál Ó Szentségénél végezték el a húsvéti szentáldozást. Mindez itt igen jó benyomást tett úgy, hogy ha csak újabb és előrenemlátható események nem fogják a most helyreállt összhangot megzavarni, a kibékülés a Szentszék és Hitlerék között legalább egyelőre teljesnek mondható.

A fenti eset is azt bizonyítja, hogy *mily ügyesen simulékony és reális politikát folytat a Vatikán*, mely mindig megtalálja a módot arra, hogy azokhoz kik a hatalmat birtokolják, ... közeledjek és velük megtalálja a hasznos kiegészítés lehetőségeit.“³⁰

Valóban fölemelő kép: a pápa teljes főpapi díszben személyesen nyújtja a „szentelt ostyát“ Göringnek és Papennak!

A pápai szék mindent elkövetett a Hitler-uralom belső helyzetének megszilárdítására. Minthogy a nemzeti szocialista párt jól szolgálta a fináncióke legreakciósabb, legagresszívabb részének és a Vatikánnak érdekeit, a Szentszék számára nélkülözhetővé vált a centrum-párt, éppúgy mint annakidején az olasz katolikus párt. Ugyanaz a sors is érte: a pápa egyenes parancsára a centrum-párt 1933. júl. 5-én kimondotta feloszlását. XI. Pius e baráti gesztussal is meg akarta erősíteni a Hitler-kormány pozícióját.

De nemcsak a belpolitikában sietett a Vatikán Hitler segítségére, hanem külpolitikai helyzetének megszilárdítása terén is. Hogy az egész világ előtt dokumentálja jó viszonyát a náccikkal, már 1933. júl. 8-án parafálta a konkordátumot a nemzeti szocialista Németországgal; náci-Németországnak ez volt az első nemzetközi szerződése, amely kétségtelenül elősegítette a Hitler-kormány külpolitikai helyzetének megerősödését.

Ezenkívül a Vatikán a lehető legmelegebben pártolta és minden eszközzel elősegítette az *olasz-osztrák-magyar-német* fasiszta tömb kialakulását és szilárd kapcsolatát.

„A bíbornok meg van arról győződve, hogy rövid néhány év múlva Németország ismét vissza fogja nyerni régi katonai és gazdasági erejét és ismét Európa vezető nagyhatalma lesz. Ebben a Szentszék a maga lehetőségeihez képest *szívesen támogatná*, mert *egész rokonszenve és érdekei is a kialakulófélben lévő német-olasz-magyar-osztrák államcsoport mellé állítják*, hiszen a közös ellenfelek, a kommunizmus, a szabadkőművesség és istentagadó áramlatok ezt természetessé is teszik. Eitler* párthívei és hatalmi túltengésben szenvedő szervei azonban ezt ma lehetetlenné teszik. A bíbornok érthetetlennek mondotta azt, hogy egy oly nagy, tekintéllyel és hatalommal rendelkező diktátor, mint *Hitler, kinek jóhiszeműségét nem vonja kétségbe*, nem képes megfékezni alantas szerveit és eltűri az Egyház sanyargatását és az oktalan és elsősorban Németországra nézve oly ártalmas erőszakos Anschluss-propagandát.

Az államtitkár ezen aggályaira a megszokott nyugtató módon feleltem, az ellentétnek az idő múlásával okvetlenül beálló automatikus elsímulását hangoztatva, kiemelve azt, hogy a Szentszék, mely mindig a bölcs türelem és a bizalom példáját mutatta, ez esetben sem fog csalatkozni, mint azt számos példa, így az olasz fasiszmussal való teljes kibékülése is mutatja.“³¹

A pápaság nagy reményeket fűzött Hitler szerepléséhez és a „szent cél“: a Szovjetunió, a munkásság forradalmi mozgalma elleni harc érdekében zokszó nélkül tűrte a náci túlkapásait. Remélte, hogy Hitler, akinek jóakarata-

³⁰ Küm. Pol. 54. 1933. 1194. sz. 1933. ápr. 20.

* A német nemzeti szocialisták egyik vezetője.

³¹ Küm. Pol. 54. 1934. ad 620. 1934. febr. 23.

ban nem kételkedett, felismerve a katolikus papság hasznosságát, megszünteti a katolikus egyház érdekeit sértő intézkedéseket és lemond az erőszakos Anschluss-politikáról. Ez utóbbit részint azért óhajtotta a Vatikán, mert nem szívesen látta a katolikus fellegrárnak tekintett Ausztria bekebelezését a protestáns többségű német birodalomba, másrészt pedig félt, hogy a náciknak Ausztria bekebelezésére irányuló politikája esetleg akadályozni fogja a német-olasz-magyar-osztrák fasiszta szövetség megszilárdulását.

E fasiszta tömb támogatásából s általában a Vatikán reakciós, haladásellenes politikájából szervesen következett a pápaság magatartása az 1934. februárjában lefolyt ausztriai eseményekkel kapcsolatban is. Mikor Dollfuss kormánya véresen leverte a munkásság felkelését és ezrével gyilkolta le a munkásokat, Franciaország, Jugoszlávia és Csehszlovákia a pápai székhöz fordult azzal a kéréssel, hogy XI. Pius lépjen közbe Dollfussnál az üldözött ausztriai szocialisták érdekében. A három ország kormányát nem a munkásosztály ügye iránti rokonszenv vezette, hanem egyrészt országuk dolgozó tömegeinek nyomása, másrészt pedig az a félelem, hogy Ausztria a szociáldemokraták leverése után teljesen a fasiszta Németország hatalmába kerül.

„Már volt szerencsém Nagyméltóságodnak táviratilag röviden jelenteni, hogy de Vecchi gróf vatikáni olasz nagykövet bizalmasan tudatta velem, hogy a bécsi véres események és az osztrák szociáldemokraták leverése után a francia nagykövet, a cseh és a jugoszláv követek kollektív lépést tettek Pacelli bíbornok államtitkárnál. Eme lépésben felkérték az államtitkár urat, hogy hasson oda, hogy Dollfuss kancellár mérsékelje az osztrák szocialisták üldözését, ne használja ki túlságosan győzelmét és akadályozza meg a reakció túlkapásait. Pacelli bíbornok a fenti lépésre a rendes vatikáni óvatossággal csupán annyit válaszolt, hogy a bécsi nuncius útján informáltatni fogja magát az ottani helyzetről.

Néhány nappal ezután Ő Eminenciája magához kérte a francia nagykövetet és Kis Entente társait, kikkel közölte, hogy a Szentszék *nem látja szükségét annak, hogy Ausztria belügyeibe beavatkozzék, hogy az osztrák kancellár magatartásával teljesen egyetért* és így nincsen abban a helyzetben, hogy a francia, csehszlovák és jugoszláv kormányok kívánságainak eleget tegyen.

Az olasz nagykövet szerint a francia nagykövetet és szatelliteseit rendkívül elkévdetlennítette Pacelli bíbornok eme világosan visszautasító válasza. Charles-Roux nagykövet odanyilatkozott volna, hogy a Szentszék immár teljesen olasz-magyar-osztrák befolyás alatt áll.

De Vecchi gróf szerint maga a Pápa, akivel az államtitkár a nagykövet és a követek fenti lépését azonnal közölte, a legerélyesebben kikelt az ellen, hogy *a Szentszéktől azt kívánják, hogy a bécsi kommunisták és a francia-cseh szabadkőműves szocialisták érdekében eljárva, azokat mintegy védelmébe vegye.* Az olasz nagykövet szerint a fenti francia-kisentente lépés nemcsak, hogy eredménytelen volt, de határozottan ártott is azoknak, akik arra vállalkoztak,...

Mai látogatásom alkalmával szöbáhozottam Pacelli bíbornok úr előtt az osztrák helyzetet, érdeklődve véleménye iránt. Ő Eminenciája *leplezetlen örömeinek és nagy meglepődésének adott kifejezést* afelett, hogy Dollfuss kancellárnak sikerült letörnie az immár tarthatatlanná vált osztrák szocialista uralmat.

A bíbornok úr szerint ezáltal Ausztria megszabadult fejlődésének és függetlenségének egyik nagy akadályától,...

„A fentebb említett francia-jugoszláv-csehszlovák diplomáciai lépés teljes kudarcából és a bíbornok-államtitkár úr ezen nyilatkozataiból meglepődéssel kell megállapítanom, hogy a Vatikán mindama *nagy célkitűzésekkel*, melyek a mi és a hozzánk közelálló államok politikáját uralják, .. határozottan egyetért és *a mi oldalunkon áll.*“³³

A pápaság tehát, amely bizonyos mértékig támogatja a szociáldemokrata párt munkásáruló, a burzsoáziát kiszolgáló vezetőit, gyökeresen másként viselkedik, ha a munkásság fegyveres felkeléséről van szó.

³² Küm. Pol. 54. 1934. sz. n. 1934. febr. 27.

³³ Ld. u. o.

A Vatikán elutasítja még a gondolatát is annak, hogy az üldözött munkások érdekében közbenjárjon. Világos tanubizonyságát adja ezzel annak, hogy semmiféle eszköz nem talál elég keménynek a forradalmi munkásosztály elnyomására. Egyszersmind azt is megmutatja, amint azt a követ jelentésében is leszögezi, hogy a Vatikán nyíltan az európai burzsoázia legagresszívabb, legreakciósabb része mellé állt.

Ugyanakkor, amikor a Vatikán szoros kapcsolatban volt az Európában kialakult fasiszta tömbbel, nagy igyekezettel ápolta jó kapcsolatait az Amerikai Egyesült Államokkal is. Barcza követ több jelentésben számol be a baráti viszony egyre szorosabbá válásáról.

„Ilyen körülmények között a Szentszéknek nem maradt más hátra, mipt pénzügyileg majdnem teljesen a tengerentúli nemzetek áldozatkésztségére számítani. Ez a számítás annyiból be is vált, hogy ma már a Szentszék *összes jövedelmeinek circa 75—80%* Amerikából főleg az Északamerikai Egyesült Államokból folyik be. Az ottani katolikusság igen számottevő összegeket bocsájt a Pápa rendelkezésére és a tavaly történt például az az eset, hogy *egy igen gazdag amerikai egy millió dollárt adományozott a Pápának teljesen szabad rendelkezésére. Az amerikai püspökök igen szép eredménnyel gyűjtének, úgy hogy amint hallom, a nagyobb városokban egy egy vasárnapi prédikáció után igen könnyen összegyűlik 10—20 000 dollár. Ezen összegeket a Szentszék elsősorban az elég költséges vatikáni üzem fenntartására, de ezenfelül még mindenféle építkezésekre is fordítja. Amint mondják, a Szentszék most egy amerikai pénzcsoporttal egy hosszulejáratú 1,500.000 dollárt kitevő kölcsönről is tárgyalna. Ezek után érthető, miért kényeztetik annyira a Vatikánban az amerikaiakat és miért hangoztatja a Pápa valahányszor amerikaiakat fogad, annyira az amerikai nagylelkűséget és áldozatkészséget.”³⁴*

„...ma talán az U. S. A. a legnépszerűbb állam a Vatikánban. Az amerikaiaknak *minden kívánságát* meghallgatják és annak lehetőleg eleget is tesznek, mert ezen kívánságok rendszeren egyidejűleg egyházi célokra átadott *számottevő dollárösszegek kíséretében nyilváníttatnak.*”³⁵

„Ami az Északamerikai Egyesült Államokat illeti, úgy ott a római katolikusok száma kb. 30 milliónyi, ezek azonban, eltekintve az ottéló, Európából nemrég bevándorolt, de naturalizált hívektől, rendszeren igen vagyonosak lévén, az egyházat anyagilag nagy mértékben támogatják. Érthető tehát, hogy azt mondják, hogy *egy amerikai püspök a Vatikánban mindent el tud érní,* mert rendszeren nemcsak hittal a szívében, de *csekkönyvvel a zsebében is jelenik ott meg.*”³⁶

A Vatikán az Amerikából húzott hatalmas összegeket főként a nagytökésektől nyeri. Az amerikai nagytőke már korán felismerte a Vatikánban a kitünő szövetségest, amely eszköznek kínálkozott népelnyomó, imperialista politikája számára. A pápaság Amerikában is a fináncsőke legagresszívabb részének szövetségese volt és összekötő kapcsot képezett köztük s az európai fasiszta blokk között.

Az a szerves együttműködés tehát, amely jelenleg a Vatikán és az USA közt megfigyelhető, már a két világháború közötti időben kezdődött. A Vatikán, miután csalódott abban, hogy egy európai fasiszta tömb a német nácik vezetésével legyőzi a Szovjetuniót és megsemmisíti a forradalmi munkásmozgalmat, a második világháború óta a mindinkább fasiszálódó Északamerikai Egyesült Államokba veti reményét s hajlandó minden lakászolgáltatásra a nemzetközi reakció vezetőjének oldalán.

A magyar követ jelentéseiből között néhány szemelvény is bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a Vatikán a két világháború között ugyanazt a politikát folytatta, mint ma. A pápaság akkor a Szovjetunió, a munkásosztály, a haladás és a béke legádázabb ellenségei közé tartozott, s ma is azok közé tartozik.

KULCSÁR ZSUZSÁNNA

³⁴ Küm. Pol. 54. 1928. 1178. sz. 1928. márc. 6.

³⁵ Küm. Pol. 54. 1929. 2629. sz. 1929. jún. 30.

³⁶ Küm. Pol. 54. 1934. 109. sz. 1934. jan. 6.

S Z E M L E

N. A. MASKIN: AZ ÓKORI RÓMA TÖRTÉNETE

(Bpest, Tankönyvkiadó, 1951. 578 l.)

Maskin könyvének megjelenése magyar nyelven nagyjelentőségű esemény tudományos életünkben. A római történelem kutatói nélkülözhetetlen kézikönyvet kaptak „Az ókori Róma történeté”-ben, olyan művet, amely a marxista-leninista elmélet megvilágításában, az eddig összegyűlt gazdag anyag kritikai átdolgozásával és a legújabb kutatások eredményeinek tekintetbevételével foglalja össze tudományuk anyagát, olyan művet, amely ragyogó bizonyítéka az *élenjáró szovjet tudomány fölényének* a polgári tudománnyal szemben.

A kiváló szovjet kutató széleskörű és sokoldalú tudással, óriási anyag alapján dolgozza fel könyvében Róma történelmét. Az ókori történetírók, költők, a régészeti leletek, műemlékek, feliratok, papiruszok, pénzek stb. mind jólismert terület számára, amelyeken azzal a fölényes biztonsággal mozog, amit csak a *marxizmus tökéletes elsajátításával párosult elmélyült szakmai képzettség* adhat meg a kutató számára. Nagy tájékozottságát és széles látókörét különösen szemléltetik a *kulturális élet*ről szóló összefoglaló fejezetek. Emellett külön ki kell emelnünk a *római jog* fejlődését ismertető, nagyon tanulságos fejezeteket, amelyekben Maskin Marx útmutatásai nyomán megfoghatóan kimutatja, hogyan határozza meg a társadalom fejlődése a jog fejlődését, hogyan tükröződik vissza a társadalom fejlődése a jog átalakulásaiban. Könyve — amint a szovjet kritika elismerően kiemelte — rendkívül gazdag tényekben, adatokban, anélkül, hogy a pozitívizmus öncélú anyaghalmozásának csak a legcsekélyebb nyomát is találánk; a gazdag anyagot Maskin a gazdasági-társadalmi fejlődés gondos részletezéssel és egyben nagyvonalúan ábrázolt összképében helyezi el, egy szerves egész egyes részeiként, anélkül, hogy egyszer is beleesnék a Pokrovszkij-féle üres szociológizálásba. Kimagasló műve ez a könyv a *Sztálin-díjjal* kitüntetett tudósnak, olyan nagyszabású munka, amilyent csak az élenjáró elmélet által vezetett szovjet tudomány hozhatott létre. A tudományos kritika és önkritika nagy pozitív hatásának, a tudósok közötti elvtársias segítség és bírálat nagy eredményeinek nagyszerű példája ez a könyv, amelynek szerzője az első kiadással kapcsolatos kritikák és tanácsok figyelembevételével formálta át művét még tartalmasabbá és használhatóbbá, mint az első kiadásban. A szovjet tudományos élet egyhangú elismeréssel fogadta a műnek ezt a második kiadását (I. erre vonatkozólag O. I. Szevasztjanova cikkét, Vjesztnyik drevnyej isztoriji 1951. I. 159–166), amelynek alapján a magyar fordítás is készült. (Meg kell említenünk, mint az ókorkutatás szovjetunióbeli népszerűségére jellemző tény, hogy a könyvnek azóta már a harmadik kiadása is megjelent.)

Maskin művének, mint tudományos kézikönyvnek és egyetemi tankönyvnek az értékét különösen emeli a bevezető rész, amely a római történelem forrásainak és a római történet tudománya fejlődésének összefoglaló áttekintését adja. A forrásokról szóló rész igen jó összefoglalása az anyagnak, és nagyon használható útbaigazítás a kezdő kutatók részére. A *historiográfiai összefoglalásban* az egész eddigi kutatás eredményeinek marxista kritikáját és értékelését adja; ez már magábanvéve is nélkülözhetlenné teszi ezt a művet a római történelem kutatója számára. Hangsúlyozza Marx és Engels működésének a Róma-kutatás részére is döntő fordulatot jelentő szerepét és ismerteti a római történelemre vonatkozó művciket és kijelentéseiket. Emellett igen figyelemreméltó és tanulságos az a rész, amely az *oroszkutatók* munkásságát ismerteti. Ebben a részben, amely megmutatja, milyen nagy múltja van a római történetnek az orosz tudományban, Maskin kiemeli az olyan háttérbeszorult vagy elfelejtett nagy tudósokat, mint Krjukov, Granovszkij, Jesevszkij, Grimm, Modjesztov, Nyetusil és Vipper, — hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsük.

A bevezetés egy fejezete a szovjet tudománynak ezen a területen elért eredményeiről számol be. A szovjet tudomány a Nagy Októberi Szocialista Forradalom által teremtett kedvező feltételek között, a marxista-leninista szemlélet következetes érvényesítésével. *Lenin és Sztálin útmutatása nyomán* dolgozik; ez az alapja hatalmas fej-

lődésének és nagy sikereinek. A szovjet ókortörténet igazi tudományá lett, Sztálin elvtárs meghatározásának értelmében, amely szerint a történettudománynak „elsősorban az anyagi javak termelőinek történetével, a dolgozó tömegek történetével, a népek történetével kell foglalkoznia.” Ezt a programot valósítja meg a polgári tudomány által elhanyagolt *rabszolgamoszalmak feldolgozásával* és jelentőségüknek megfelelő helyre való állításával, a provinciák életének kutatásával, általában az egész római történelem új megvilágításával a szovjet Róma-kutatás, amelynek élén olyan kiváló szakemberek álltak és állnak, mint Zsebeljev, Misulin, Szergejenko, Szergejev és elsősorban maga Maskin, akit a principatus kialakulására, a tartományok helyzetére és a rabszolgaforradalom történetére vonatkozó elmélyült kutatásai láttak el a tudományos felkészültséggel és gyakorlattal, amely lehetővé tette számára nagy összefoglaló műve megalkotását.

Nehéz feladat Róma több mint ezer éves történelmét egységben, összefüggő egészként ábrázolni. Maskin sikerrel oldotta meg ezt a feladatot: a dialektikus és történelmi materializmus elmélete lehetővé tette számára az egész történelmi folyamat lényegének megértését. A marxista történet szemlélet alapján és módszerével dolgozó kutatás feltárja a római történelem bonyolult és sokoldalú folyamatának lényeges mozzanatait és összefüggéseit: világossá válik, hogy a római történelem — mint a világtörténelem egy fontos szakasza — egységét a *termelési mód egysége* határozza meg. Ez a termelési mód a *rabszolgatartó gazdaság*, amelynek kialakulása, virágzása, hanyatlása és bukása adja meg a római történelem lényeges tartalmát. Ezen az alapvető egységen belül a korszakbeosztás nem külsőleges, valójában jelentéktelen mozzanatokra alapított, mesterkéltné rendszerezés, ami olyan gyakori a polgári tudományban, hanem megfelel a római gazdasági-társadalmi fejlődés lényeges szakaszainak.

Maskin a következő periódusokra osztja fel az ókori Róma történetét: 1. *Az állam kialakulásának kora* (i. e. VIII.—VI. sz.). Ebben a korban bomlik fel a nemzeti társadalom, alakul ki a magántulajdon és az állam; megjelennek a rabszolgatartás csirái. 2. *A korai köztársaság kora* (Az i. e. VI. sz. végétől a III. sz. elejéig). A rabszolgatartó rend megerősödésének, a patriciusok és plebejusok küzdelmének, Itália meghódításának kora. 3. *A Földközi-tenger vidéke meghódításának kora*. (Az i. e. III. sz. első felétől, a II. sz. 30-as éveikig.) A nagyarányú hódítások, rabszolgaszerező háborúk, a rabszolgatartó gazdálkodás győzelme, a szabad kisparasztság pusztulása jellemzik ezt a korszakot. 4. *A polgárháborúk kora* (Az i. e. II. sz. 30-as éveitől az I. sz. 20-as éveinek elejéig). A rabszolgatartó rend válságának kora. Jellemző jelenségek: rabszolgafelkelések és a szabad lakosság különböző rétegeinek fegyveres harca egymás ellen, amelyeket a katonai diktatúra megalakulása zár le. 5. *A korai császárság kora* (Az i. e. I. sz. 20-as éveitől az i. u. III. sz. végéig.) A rabszolgatartó társadalom ideiglenes megszilárdulásának és a feudális viszonyok első jelentkezésének kora, amelynek végét a III. sz.-i válság jelenti. 6. *A kései császárság kora* (Az i. u. III. sz. végétől az V. sz. elejéig.). A hiábavaló restaurációs kísérletek, a fokozódó feudalizálódás és a rabszolgaforradalom kora.

Ez a periodizáció, amely egységes, egy termelési mód fejlődése által meghatározott folyamatként fogja fel és ábrázolja a római történelmet, már magában véve is lényeges világosságot vet e hosszú történelmi korszak eseményeinek bonyolultságára. A marxista történelemkutatás fölénye azonban nemcsak a fejlődés általános vonalainak felfedésében nyilvánul meg, hanem a könyv egész anyagában, a legapróbb részletek feldolgozásáig is. Ebből a szempontból Maskin műve, *mint a világtörténelem eme fontos korszakának első és teljes marxista feldolgozása és értékelése, alapvető fontosságú.*

Maskin művéből külön is ki kell emelnünk néhány részt, ahol igen fontos, de eddig kielégítően meg nem oldott, — a polgári tudomány számára lényegében nem is megoldható — probléma tisztázását kapjuk meg. Ilyen pl. a királyok koráról szóló hagyomány hitelességének kérdése, illetve ezen túl a kor társadalmi fejlődésének helyes ábrázolása, Maskin mélyreható kritikával vizsgálja a hagyományt és a mondákból kiemeli a megfogható történelmi magot; sehohsem fordulnak elő nála olyan hiperkritikai eltévelyedések, mint pl. — hogy egy feltűnő esetre hivatkozunk — E. Paisnál. A sokoldalú forrásanyag felhasználása és a történelmi materializmus módszere, amely lehetővé teszi, hogy az egyes adatokat egy jól megalapozott fejlődési kép egészébe állítsa be, megmenti őt mind a kritikátlan elhívéstől, mind a terméketlen szkepticizmustól, amelytől olyan nehezen menekülhetnek meg a polgári tudomány képviselői.

Kiemelkedően új eredményt jelent a könyvben a császárság kialakulásának tárgyalása is. E témának Maskin elsorangú szakértője; erről írt nagy művéért (Principat Augusti, 1949.) kapta meg 1950-ben a Sztálin-díjat. A principatus eredete és lényege egyik központi kérdése a római történelemnek; tisztázása igen fontos feladat, ennek a feladatnak az elvégzésére azonban a polgári történettudomány sohasem volt képes.

Egyesek Augustus jogi helyzetéből és a köztársasági szervezet külsőleges megőrzéséből kiindulva, a római császársághoz formális szemlélettel a köztársaság lényegében változatlan továbbélését látták (Mommsen, Meyer, Ferrero); mások, elismerve a kialakuló császárság monarchikus jellegét, magyarázatukban a hellenisztikus keleti monarchiák rendszerének átvételére helyezik a fősúlyt (Kaerst, Pöhlmann, stb.); azonban mindezek az elképzelések figyelmen kívül hagyták a császárság társadalmi alapját. Általános, a legtöbb polgári kutatónál megtalálható tévedés, hogy Augustus uralma osztályok fölötti, osztályokat kibékítő hatalomként lépett fel. Az a néhány szerző (pl. Syme), aki megpróbálja a társadalmi viszonyokra építeni magyarázatát, szinte menthetetlenül elköveti a modernizálás hibáját; figyelmen kívül hagyja a legfontosabb tényezőt, azt, hogy a kor gazdasági társadalmi élete a *rabszolgatartásra* épült.

A polgári történésszel szemben Maskin éppen erre a tényre, amely alapvetően meghatározza a római történelem egész menetét, építi fel magyarázatát. Rámutat arra, hogy az időszámításunk előtti III—I. században végbement fejlődés időszerűtlenné és tarthatatlanná tette a régi, szűk keretek között kialakult köztársasági államszervezetet. A nagybirtokokon egyre nagyobb tömegekben alkalmazott rabszolgák mind súlyosabb kizsákmányolása, a II. század végén nagy rabszolgamozgalmakhoz vezet, amelyek i. e. 74–71-ben a Spartacus-felkeléssel érik el csúcspontjukat. Ezek a nehezen elfojtható felkelések alapján rendítették meg a rabszolgatartó köztársaság államszervezetének szilárdságát. Ehhez járultak a rabszolgatartó nagybirtok terjeszkedése következtében tönkrement parasztság és a nyomorgó városi plebs mozgalma a szenatori arisztokrácia, a nobilitas uralma ellen, amely az első században több véres polgárháborúban robbant ki, valamint a provinciák lázongása az irtalmatlan kizsákmányolás miatt, és a birodalom határain kívül élő népek támadásai. Ez a helyzet szükségessé tette az egész rabszolgatartó osztály számára, hogy erős és központosított kormányzat létesüljön: ez jött létre a császárságban, amely — elsősorban a katonaságra támaszkodva és lavírozva az egyes társadalmi csoportok között — elvégezte a rabszolgatartóosztály érdeke által megkövetelt feladatokat: *elnyomta a felkeléseket, megszilárdította a rabszolgatartás intézményét, megvédte a birodalom határait és az egész birodalomra kiterjedő, egységesen vezetett kormányzati rendszert létesített, bizonyos kompromisszumot hozva létre a rabszolgatartó osztály egyes csoportjai között. A császárság tehát a rabszolgatartó rend válságának leküzdésére létrejött katonai diktatúra.*

A könyv igen fontos részei közé tartoznak a *colonatusra* vonatkozó fejtegetések is. A *colonatusnak* — mint a feudális rendszer csírájának a rabszolgatartó társadalmon belül — jelentősége ismeretes. A colonusi viszonyok keletkezésének és fejlődésének folyamatát azonban a polgári kutatás nem tudta kielégítően megmagyarázni. Sokféle megoldással próbálkoztak: megkísérelték levezetni a *colonatus* a rabszolgaság enyhített formájából, vagy a keleti hellenisztikus agrárrendszerből, esetleg a germán társadalom intézményeiből, stb. Legtöbbször formalisztikus szemlélettel egyszerűen jogi intézkedések eredményének, máshol kifejlődött intézmények átültetésének tekintették a *colonatus* megjelenését és elterjedését.

A *colonatus* azonban nem rendeleteknek köszönhette létrejöttét, hanem a *rabszolgatartó társadalom bomlásának* eredménye volt; fejlődéstörténetét nem választjuk külön a római társadalom fejlődésének általános menetétől. Maskin nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a colonusi intézmény a nagy rabszolga felkelések idején, illetve közvetlenül ezek után az i. e. I. század első felében jelent meg; kifejlődése a rabszolgatartás válságával volt kapcsolatos. A további rabszolga felkelésektől való félclem és egyben a rabszolgák nagymértékű pusztulása készteti arra a nagybirtokosokat, hogy földjeik egy részét ne rabszolgákkal műveltessék, hanem kis parcellákban, szabad bérloknek adják ki. A *colonatus* tehát magánjogi viszonyokból fejlődik ki; nem tartható a rabszolgaság enyhített formájának, vagy átvételnek. Ezt az intézményt azonban lassanként kiterjesztették a szabad bérlokön kívül egyéb társadalmi kategóriákra (a földre kitélepipített rabszolgák, a provinciákban letelepített barbárok) is.

Ki kell végül említnünk a *rabszolgaforradalom korának* tárgyalását is. A római birodalom és általában az antik társadalom hanyatlása és bukása, az újkor kezdetétől fogva nagy problémát jelentett a történettudomány számára. Megszámálhatatlan magyarázat kísérelte meg, hogy ennek a történelmi eseménynek okát adja. Váltakozva tették felelőssé az erkölcsök hanyatlását, a „romlatlan“ barbárok fölényét, a lakosság számának folytonos csökkenését, a városi élet lehanyatlását, stb. — de ezek az elméletek mind abban a hibában szűnnek, hogy kiemelnek egy bizonyos — többnyire feltűnő — jelenséget és ezt teszik meg általános oknak, bár ezek az egyes jelenségek csak következményei az általános hanyatlási folyamatnak. Ezzel szemben Maskin ábrázolásában ez a folyamat úgy jelenik meg, mint a rabszolgatartásra épült antik tár-

sadalom szükségszerűen bekövetkező végső periodusa, amelyet a rabszolgaerőn alapuló termelési mód ellentmondásainak legnagyobbfokú kifejlődése, a válság elmélyülése jellemez és amelyet a rabszolgaforradalom zár le. Maskin e kérdés tárgyalásánál valódi jelentőségüknek megfelelően ábrázolja a rabszolgák és a velük együttműködő colonusok forradalmi mozgalmait, amelyeket a polgári történetírás elhanyagol és mellékes, esetleges jelenségekként kezel. (E mozgalmak történetének feldolgozása a szovjet tudományon belül is elsősorban Maskin személyes érdeme.) E mozgalmak helyes értékelésével, Sztálin elvtárs útmutatása alapján tudja Maskin a felvetett kérdésre a helyes feleletet megadni: a rabszolgatartó római állam a szövegigazibb értelmében tudományos kézikönyvet, amely az élenjáró szovjet tudomány eredményeit összegezi és adja át a magyar ókor-kutatás számára.

Csak néhány problémát emelhetünk ki a könyv gazdag anyagából: de ez a néhány példa is világosan mutatja, hogy — mint a tudományok minden területén — az ókor-kutatásban is a marxizmus adja meg az egyetlen módszert, amellyel a történeti folyamatot a maga valóságában megismerhetjük. A polgári tudomány legjobb esetben is csupán pozitivistá adatgyűjteményekként használható kézikönyvci után tudományunk végre megkapta azt a valóban a szó legigazibb értelmében tudományos kézikönyvet, amely az élenjáró szovjet tudomány eredményeit összegezi és adja át a magyar ókor-kutatás számára.

Maskin műveinek értékelésénél nem mellőzhetjük még egy igen fontos szempont kiemelését. Jó egyetemi tankönyvet írni: egyike a legnehezebb feladatoknak. A legmagasabb tudományos igényt, a legújabb eredmények közlését nem mindig könnyű egyesíteni a stílus közérthetőségével, az elrendezés világosságával, az instruktív felhasználhatósággal. Maskin azonban mintaszerűen oldja meg ezt a súlyos feladatot: mindig egyszerű és érthető, amit ír, és mindig teljesértékű tudomány, amely egy percre sem enged igényeiből. Éppen ez adja meg a könyv páratlan pedagógiai értékét, és teszi indokolttá azt a reményünket, hogy megjelenése jelentősen elő fogja segíteni az egyetemi ifjúság magasabbszinvonálú szakmai képzését, és az ókori történetre vonatkozó kutatás fellendülését. — A magyar tudomány nagy hálával tartozik a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak, amely a könyv lefordítását és kiadását elrendelte, és ezzel az élenjáró szovjet tudomány egy kimagasló alkotását, a korszerű tudomány egy újabb fegyverét adta kezünkbe. Gondos munkájukért a legteljesebb elismerés illeti meg azokat a szakembereket, akik a fordítás, lektorálás és sajtó alá rendezés nehéz és felelősségteljes munkáját végezték. Működésük (amelyből külön ki kell emelnünk a nagyszerű illusztrációs anyag összeválogatását és a bibliográfiának az előszóban ismertetett szempontok szerinti kibővítését) nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet tudománynak ez a kiváló műve méltó formában kerülhessen a magyar tudósok és egyetemisták — és mellettük, reméljük, a tudomány iránt érdeklődő, egyre szélesebb közönség — kezébe.

SARRADI JÁNOS

BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTÍN: A BIRODALOM KORMÁNYZÁSA

[Á görög szöveget kiadta és magyarra fordította Moravcsik Gyula.

Budapest, Közkutatásügyi Kiadóvállalat, 1950. 347 l. + 1 t.]

VII. Konstantinos Porphyrogenetos bizánci császárnak (913—959) ez a munkája, amelyet első kiadója, Meursius (1611) nyomán „De administrando imperio” címen szoktak idézni, a magyar őstörténet elsőrangú fontosságú forrása. Kéri Borgia Ferenc már 1739-ben¹ rámutatott e munka nagy forrásértékére a magyar történet szempontjából. Azóta a magyar történészek és nyelvészek szüntelenül vizsgálták „A birodalom kormányzása” magyar vonatkozású helyeit s igyekeztek azokat értékesíteni a magyar őstörténet és nyelvtörténet szempontjából. Mégis egészen a legújabb időkig mostoha volt Konstantinos művének magyarországi sorsa. A magyar vonatkozású fejezetek fordításszemelvényein (Szabó Károly, Marczali Henrik, Múka Sándor) túlmenően nem készítették el a munka teljes magyar fordítását. S a szöveg használatát illetően is megelégedtek a magyar kutatók — egy-két kivételtől eltekintve, akik kézirati kutatásokat is végeztek — a régi, fogyatékos és rossz kiadások használatával. Ezek alapján nyomatták le újra a magyar vonatkozású fejezetek szövegét. Csak a múlt század végén határozta el a két kitűnő bizantinológus, a magyar Vári Rezső s az angol J. B. Bury a görög szövegnek a kéziratok alapján való modern kritikai kiadását, tervük azonban megvalósítatlan maradt. Kéziratban maradt Vári Rezsőnek az a szemelvénykiadása is, amelyet a délszláv vonatkozású fejezetek szövegéből készített.

Noha Konstantinos e munkája majdnem mindegyik délkelet európai nemzet korai története szempontjából is roppant fontos történeti forrás, sorsa a külföldi tudományban is — mint látni fogjuk — hasonlóan mostoha volt. Mindezt azonban bőségesen kárpótolja a bizantinológusokat és a középkori történészeket az a tény, hogy egy olyan világviszonylatban is elsőrangú bizantinológus, mint Moravcsik Gyula, egy negyedszázaddal ezelőtt tudományos életműve egyik főcéljává a De administrando imperio modern szövegkritikai kiadása és magyar fordítása elkészítését tette, és gazdag, másirányú tudományos termései után most a szakemberk és a nagyközönség kezébe adta ezt a munkát. Az alábbiakban az ő kutatási eredményeit összefoglalva igyekszünk a konstantinosi mű s az új kiadás sorsát és jelentőségét megvilágítani.

Bíborbanszületett Konstantín császár egy gyakorlati célú kézikönyvet, tanácskönyvet akart fia, Romanos kezébe adni a birodalom külpolitikájáról. Munkája előszavában maga foglalja négy pontba anyaggyűjtése szempontjait. Arról fog írni, hogy 1. milyen viszonyban vannak a különböző idegen népek a bizánci birodalommal s milyen más népeket lehet ezek ellen harcba bírni; 2. milyen igényekkel lépnek fel a bizánci államvezetéssel szemben az egyes barbár népek s hogyan lehet követeléseiket leszerelni; 3. az egyes népek földrajzi, néprajzi és történeti szempontokból történő leírása; 4. a római birodalom belső változásai. A munka I. részében a besenyőkről, úzokról, kazárokról, alánokról, oroszokról, bulgárokról és a türkökről (= magyarokról) van szó. Itt találjuk a híres oroszországi víziút leírását is. A II. részben ismerteti fiával a leírt népek követeléseit (császári ruhák, koronák, görögtűz, császári hercegnőkkel való házasság) s tanácsokat ad neki arra nézve, hogyan lehet ezeket elhárítani. Feltárja fia előtt a bizánci külpolitika „üzleti titkait”, melyek között igen sok, szinte cinikusan kezelt vallási színezetű fogás van. A III., legterjedelmesebb rész az idegen népek néprajzát, történetét és földrajzi elhelyezkedését tárgyalja. Három alrészre oszlik. Az 1. alrész tartalma: az arabok, Spanyolország, Itália és Dalmácia, a horvátok és a szerbek, a besenyők, a türkök (= magyarok) és a kazárok tárgyalása. A moráviai Szvatopluk-monda, a Duna és a Kaukázus közti terület leírása és Sarkel kazár erődítményének története zárja le ezt az alrészét. A 2. alrész az örményekkel és az ibérekkel

¹ Epitome historiae Byzantinac, II. Tyrnaviae, 1739. 84—87. l.

foglalkozik. A 3. alrész a bizánci diplomácia története helyett csak egy VII. századi kyprosi epizódot ad. A IV. főrész tárgyalja a szlávok meglepedését Peloponnésos themában, valamint Cherson történetét. Szól a császári hajóhadról is s közben egy magyar vonatkozású epizódot ír le a 894—896-i bizánci-bolgár háború történetéből.

Moravcsik Gyula belső kritikiumok alapján megállapította, hogy a császár nem folytatódatosan írta művét, hanem egyes részeit külön-külön, egymástól függetlenül szerkesztette meg 948/9 és 951/2 között, miután munkatársaival hosszabb időn át gyűjtötte a „tananyagot“ fia számára bizánci krónikákból, földrajzi és asztrológiai munkákból, követjelentésekből, útleírásokból, a bizánci udvar idegen vendégeinek elbeszéléseiből stb.

A munka bizalmas tartalma miatt „titkos“ iratként a császári könyvtárban maradt. Az egykorú és a későbbi bizánci írók nem ismerték, nem használták. Az eredeti példányról 979 után kimutathatólag egy másolat készült, s ezt másolta le a XI. század végén Michael Roizaitesszel Ioannes Dukas kaisar. Az eredeti példány s az első, X. századi másolat elveszett. Ránk a bizánci korból csak az említett XI. századi másolat maradt (codex Paris. gr. 2009 = P kézirat). A kéziratban vakarások, pótlások s a kopottabb szövegrészekben utánhúzások észlelhetők. Maga Michael Roizates is végzett vakarásokat és javításokat, de utána még mintegy hat, különféle kéz változtatott a szövegen. A P kéziratot 1509-ben lemásolta Antonios Eparchos. Így keletkezett a V kézirat (= codex Vatic.-Palat gr. 126). Antonios Eparchos a P sajátos írásmódját és rövidítéseit sokszor tévesen olvasta. Így a V-ben rengeteg olyan írás-hiba van, amely P egyes betűinek különös formájából ered. Egyes szavakat sokszor tévesen olvasott és másolt. Ahol P-ben egyes betűk olvashatatlanok, Antonios Eparchos kihagyta azokat. Sokszor kihagyott egyes szavakat, sőt mondatokat is. Olyan pótlásokat és javításokat is belevitt a V szövegébe, amelyeket a P-ben későbbi kezek eszközöltek. Tudatos javítási kísérleteket is tett: nemcsak a helyesírást javította ki, hanem a szöveg romlásait is. 1509 és 1529 között a V kéziratot Antonios Eparchos és Michael Damaskenos lemásolta. Ez az F kézirat (= codex Paris. gr. 2967), amelyben mind benne vannak V szövegének kihagyásai, ismétlései és jellegzetes variánsai. Végül 1560 és 1586 között Andreas Darmarios P-ből kimásolta a szaracénokra vonatkozó fejezetek szövegét (M kézirat = codex Mutin. gr. 179 [III F1]). Másolatába olyan javításokat és pótlásokat is belevitt, amelyeket P-ben későbbi kezek eszközöltek. Másolatát igen sok hiba torzíta el.

„A birodalom kormányzása“ első kiadását J. Meursius készítette el 1611-ben (latin fordítással). Csak a V kéziratot használta, azonban nagyon sok helyen eltér V szövegétől s csak ritkán javító szándékból. Egyes szavakat tévesen olvasott és másolt, s kiadásában sok a sajtóhiba is. Hibáinak nagy része átkerült A. Banduri kiadásába (1711, latin fordítással), aki Meursius szövegét összevetette P-vel, Kijavított sok hibát, amelyek részben V-ből, részben Meursiustól eredtek. Vízont sok hiba és kihagyás elkerülte figyelmét s újabb hibák is csúsztak be kiadásába. I. Bekker kiadásához (1840, latin fordítással) egyáltalán nem tanulmányozott kéziratokat. Benduri szövegét adta ki újra s ezt néhol konjektúrákkal javította. A korábbi kiadások sok hibáját megismétli, s ezek számát növeli még saját tévedései és kiadása sajtóhibái is.

Moravcsik Gyula előtt az a roppant nagy feladat állott, hogy ennek a kézirati hagyománynak az alapján próbálja rekonstruálni az elveszett eredeti példány szövegét úgy, ahogyan az Konstantín és munkatársai kezéből kikerült. Kiadásának elveiről és módszeréről nagyjában így tájékoztatja az olvasót:

Láttuk, hogy az egész szöveghagyomány végső forrása jelenleg az egyetlen ránk-maradt bizánci másolat, a P kézirat. Az új kiadás ezen alapszik. A kiadó a P szövegének későbbi kezek módosító nyomaitól való megtisztítása s az itt-ott elmosódott vagy megcsönkített szöveg helyreállítása végett felhasználta V-t és M-et is. A P-ben megőrzött szöveg állapota és a mű nyelvi sajátosságai alapján igyekezett eldönteni azt a kérdést: vajjon P így helyreállított szövege az eredeti példány hű másolatának tekinthető-e. Kimutatta, hogy P-be másolási hibák csúsztak be: néhol kihagyott egyes szavakat, s így a szöveg sokhelyütt csonkává és értelmetlenné vált. Egyes helyeken komolyabb szövegromlásokat mutatott ki s ezeket rendkívül alaposan indokolható konjektúrákkal igyekezett javítani.

A szövegrekonstruáló munkát rendkívüli mértékben megnehezítette a konstantinói mű nyelvi és stílári tarkasága. A gyűjtött anyag összeállításánál a császár és munkatársai megtartották az eredeti szövegek nyelvvezetést és stílusát. A munkában tarka összevisszaságban változtatják egymást a legkülönfélébb nyelvi árnyalatok a bizánci köznyelvtől a népnyelvig. A vulgarizmusok kiirtása a mű eredeti szövegalakját eltorzította volna. Így Moravcsik Gyula mindenütt gondosan mérlegelte azt, hogy

mely nyeivi sajtások lehettek meg az eredeti műben és melyeket kell P másolója rováására írni. Rendkívüli alaposággal felkutatta Konstantinos anyagának írott forrásait s a ránk maradt forrásrészeket is felhasználta a szöveg helyreállítás céljára.

Moravcsik Gyula óriási munkát végzett. A kéziratok fényképmásolatait összevetette a kiadásokkal, majd ismételt párizsi és római tanulmányútjain eredetiben is tanulmányozta a kéziratokat. Felkutatta mindazt, amit a szöveg történetére nézve meg lehessen állapítani. Feldolgozta a Konstantinosra és művére vonatkozó óriási eddigi szakirodalmat, számot vetett az összes eddig javasolt konjektúrákkal és javításokkal. Előzetes beszámolóiban és tanulmányokban tájékoztatott munkájáról és előre közölt fontos részleteredményeket. A szövegkiadás és a fordítás kézírata sokáig kiadatlan maradt régebbi tudományos vezetőkörünk részvétlensége következtében, majd átvészelte a második világháború mostoha viszonyait. A felszabadulás után a népi demokrácia tudománypártolása tette lehetővé a munka régóta húzódó publikálását. Ezt a lehetőséget felhasználva Moravcsik Gyula, ezt a sok nemzet tudományát közelről érdeklő forrást a külföld számára is hozzáférhetővé tette. 1949 decemberében a görög szöveget s a mintaszerű kritikai apparátust R. J. H. Jenkins londoni újjörög professzor angol fordítása kíséretében adta ki.² Most pedig ugyanazt a görög szöveget és kritikai apparátust a maga kitűnő, még a szöveg stílusárnyalatait is visszaadó, a problémátikus helyeket alaposan értelmező magyar fordításával tette közzé egy olyan világosan és közérthetően megírt előszóval és bevezetéssel, mely a művet nemcsak a szakemberek, hanem a magyar nép széles rétegei számára is egészen közel hozza. Erre a bevezető tanulmányra támaszkodik ez az ismertetés is.

Moravcsik Gyula mintaszerű modern szövegkritikai kiadása és fordítása új lendületet fog adni Konstantinos műve tudományos kutatásának és biztos, új eredményeket lehetővé tevő alapot teremt a további kutatás számára.

GYÓNI MÁTYÁS

² *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*. Greek text edited by GY. MORAVCSIK. English translation by R. H. Jenkins. (Magyar-Görög Tanulmányok 29.) Budapest, Pázmány P. Tudományegyetemi Görög Filológiai Intézet, 1949. 8°, 347 l. + 1 t.

MAGYAR TÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIA 1825—1867. I, III. (Bpest, Akadémiai Kiadó, 1950. 118, 407 l.)

A „Magyar Történeti Bibliográfia“ első köteteinek megjelenése kétségkívül jelentős és mindezekig kevésbé méltatott eseménye tudományos életünknek.

Történeti bibliográfia összeállításának gondolata alapján véve nem újkeletű. A Magyar Tudományos Akadémia már 40 évvel ezelőtt magáévá tett egy erre vonatkozó tervet. Ez a terv azonban — jellemzően a magyar úriosztály kulturpolitikájára — négy évtizeden keresztül csak terv maradt.

Ha ma a „Magyar Történeti Bibliográfia“ első kötetei napvilágot látnak, úgy ez újabb bizonyítéka annak, hogy tudományos életünk előrehaladása elválaszthatatlan az ország felszabadulásától, a népnyomó uralkodó osztály hatalmának megtörésétől.

A Vörös Hadsereg győzelme, hazánk felszabadulása, a munkásosztály hatalmának megteremtése azonban nemcsak a munka létrejöttét tették lehetővé. A Magyarországon végbement hatalmas társadalmi átalakulás a munka szerkesztői számára ahhoz is lehetőséget adott, hogy munkájukat olyan terjedelemben és olyan színvonalon valósítsák meg, ami a múltban bizonytalannal lehetetlen lett volna.

Mi az új a most megjelenő bibliográfiában a mult terveihez képest? Az új kétségkívül az, hogy a munka szerkesztői a bibliográfia összeállításánál tudatosan a marxizmus-leninizmus szempontjait igyekeztek érvényesíteni.

Mit jelent a marxizmus-leninizmus szempontjainak alkalmazása ennél a munkánál? A marxizmus-leninizmus szempontjainak alkalmazása itt elsősorban azt jelenti, hogy a szerkesztők bátran szakítottak az eddigi bibliográfiáknál használatos összeállítási elvekkel. Az eddigi bibliográfiák a rendezés legfőbb alapelveül a betűrendet tekintették, amennyiben pedig tárgyszerinti csoportosítást alkalmaztak, ez a csoportosítás idealista szemléletűnek megfelelően, különösen a társadalomtudományoknál, a valóság kihámozását egyenesen megnehezítette. A most megjelenő bibliográfia a betű, idő és tárgykör szerinti csoportosítást egyidejűleg alkalmazza. Alapbeosztása a történelmi materializmus elvein épül fel.

A szerkesztők munkájukat négy kötetre tervezik. Az első kötet az általános rész, a marxizmus-leninizmus klasszikusainak utalásait, a korszakra vonatkozó összefoglaló műveket, segédkönyveket, földrajzi leírásokat, helytörténeti, demográfiai munkákat tartalmaz. A második — egyelőre még előkészítés alatt álló — rész gazdasági vonatkozású anyagot fog tartalmazni. A harmadik kötetben a politikai és ideológiai munkák, ennek keretén belül a politika, jog, oktatás, tudomány, művészet, sajtó, vallás, egyház tárgykörére vonatkozó anyag foglal helyet. A negyedik — egyelőre még ugyancsak előkészítés alatt álló — kötet a nemzetiségekre vonatkozó irodalmat fogja felölelni. Az egész munkát egy részletes földrajzi, személynév és tárgymutató kötet zárja le.

A bibliográfia — mint ebből a felsorolásból is kitűnik — helyesen túllépi a szorosán vett politikai harcok történetének kereteit. Lapjain a látszólag szürke könyvcímeken keresztül, az 1825—1867 közötti évek, hazánk története e jelentős, eseményekben, harcokban, tanulságokban gazdag és mindmáig teljesen még fel nem tárt időszakának egész élete elevenedik meg. A lényegében helyes tárgyi beosztás a könyvet kiemeli a szűk bibliográfiai keretekből és a kort önállóan is szemléltetni képes, érdekes olvasmánnyá teszi.

A helyes szempontok felvetése természetesen pártos állásfoglalást is jelent. Lehetővé teszi olyan dolgok kiemelését, amelyekről történészeink mindezekig nem sokat tudtak, vagy amelyek felett, különösen a múltban, könnyen elsiklottak. A marxizmus-leninizmus klasszikusainak útmutatására, a munkás- és parasztmozgalmak kérdésére gondolok itt elsősorban. Amikor a szerkesztők könyvük lelegejére a marxizmus-leninizmus klasszikusainak ez időszak magyar történetére vonatkozó írásait és utalásait tették, ez nyilván nemcsak útbaigazítás, hanem helyesen, útmutatást is jelent a történelemmel foglalkozók számára. És hasonló a helyzet a munkás- és parasztmozgalmakkal kap-

csolatban is. Amikor a bibliográfia a munkás- és parasztmozgalmakat minden egyes korszakban 1825 és 1848 között, 1848—49-ben, 1849—1867 között egyaránt külön címszó alatt emeli ki, ez nyilvánvalóan nem azért történik, mintha erre a kérdésre vonatkozóan valami különlegesen gazdag anyaggal rendelkezniénk. Aki a bibliográfiát megnézi, ennek éppen az ellenkezőjéről győződhet meg. Nyilvánvaló, hogy a szerkesztők, amikor a munkás- és parasztmozgalmak irodalmát külön címszó alatt emelték ki, ezt azért tették, hogy ezzel is kihangsúlyozzák ezeknek a mozgalmaknak a jelentőségét. A szerkesztők itt helyesen aláhúzzák a születőt, a fejlődőt, rámutatnak arra, hogy a munkás- és parasztmozgalmak nemzeti történelmünk e korszakának is jelentős és mindinkább döntővé váló tényezőjét alkották, bármily szívósan is hallgattak erről (amint a bibliográfia bizonyítja) egykori történéseink.

Bizonyos, hogy a bibliográfiában szorgos kereséssel találhatunk hiányosságokat: (így pl. III. köt. B. részében csak hiányosan és elszórtan szerepelnek Táncsics Mihály írásai; Kossuthnál, a III. kötet 94. oldalán nincs megemlítve Révai József Kossuth-tanulmánya. Ugyancsak ennél a résznél nincs megemlítve (101. oldal) Erdélyi Viktor, Varga Katalinról szóló könyve: *Catarina doamna noastra*. Az irodalomtörténeti résznél (308. oldal) nincs megemlítve a Magyar irodalmi lexikon, és ugyanott néhány irodalomtörténetnek csak idegennyelvű kiadása szerepel.

Előfordulnak hibák és téves adatközlések: (a bibliográfia a marxizmus-leninizmus klasszikusainál összekeveri Marx és Engels összes műveinek német- és orosznyelvű kiadásait, a III. kötet 70. oldalán Révai József: A reformkorszak c. tanulmánya megjelenési dátuma 1949 helyett 1849 és címléírása is pontatlan, a 165. oldalon Frankel Leóról szóló ismertetés 1836-ból?! stb.).

Hibáztatható az is, hogy a szerkesztők a felhasznált anyagra a bevezetőben csak nagy vonásokban utalnak és nem adják a felhasznált források tüzetes és pontos leírását.

Vitathatók a munka szerkezeti felépítésének egyes részletei is. Helyes-e például az általános részben olyan egymástól távoleső fogalmakat, mint segédköny (Bibliográfiaiak, lexikonok) és egészségügy egy nevezőre hozni?

Hibákat azonban csak az nem követ el, aki nem dolgozik. E bibliográfia munkatársai és szerkesztői viszont nemcsak dolgoznak, hanem kétségkívül óriási és értékes munkát végeztek el. A felsorolt vagy az esetleg még található fogyatékoságok semmit sem változtatnak azon a tényen, hogy a bibliográfia így jelenlegi formájában a magyar történettudomány nagy nyeresége, bibliográfusaink számára úttörő, iránytmutató munka.

Bizonyos, hogy a könyv értékes segédeszköz lesz, nemcsak a hivatásos szakembereknek, hanem diákoknak, egyetemi hallgatóknak, tanítóknak, tanároknak, újságíróknak és mindenkinek, aki a magyar történelemmel foglalkozik. A mindezideig csak kevesek számára ismert forrásanyag nyilvánosságra hozatala minden bizonnyal lehetővé fogja tenni a történelmi ismereteink elmélyítését, történelemtanításunk színvonalának további emelését.

Negyven évvel ezelőtt Szabó Ervin, az akkori Történeti Bibliográfia tervéhez írt hozzászólásában a terv legfőbb hibájául azt róta fel, hogy az 1867-tel megállni készül. A most megjelent bibliográfia szerkesztői a bevezetőben biztosítják az olvasót, hogy ezt a hibát nem fogják elkövetni, hogy az 1867 és 1945 közötti anyag címgyűjtése máris folyik. Mi a magunk részéről őszintén reméljük, hogy a munka további kötetének megjelenése az első kötetek tapasztalatainak felhasználásával mielőbb valóságga lesz.

SIKLÓS ANDRÁS

SZTELA BLAGOEVA: GEORGI DIMITROV. POLITIKAI ÉLETRAJZ (Bpest, Szikra, 1950. 230 l.)

A munkásosztály forradalmi mozgalmának egyik jellegzetessége, hogy hőseinek, főleg a vezetőserepet vivő harcosoknak élete teljesen egybeforr a mozgalom ügyével. A tudomány, néha a művészet is ismer ilyen áldozatos feloldódást a kutatásban, az alkotásban. A különbség itt az, hogy a munkásság felszabadításáért folyó küzdelem története vérről, sok-sok ember vérével íródik. Aki olyan hős, mint *Dimitrov* életének történetét el akarja mondani, az csak úgy adhat teljes képet életéről, emberi és politikai jelleméről, ha ismerteti azokat a harcokat, melyeket népével együttesen, együtt szenvedve, együtt botladozva, együtt reménykedve, végül együtt győzedelmeskedve küzdött végig.

Sztelea Blagoeva politikai életrajznak nevezi szép könyvét, melyet Georgi Dimitrov-ról írt. A politikai jelző szerintem felesleges ebben az esetben, mert Dimitrov gazdag és nagyszerű életének jóformán egyetlen napja sem szakad el a bolgár nép, majd a nemzetközi proletariátus forradalmi mozgalmának sorsától. Életrajzában alig lehetne helyet és alkalmat találni magánügyek számára, ő híven és pontosan alkalmazta első nagy tanítómestere és vezére, *Dmitrij Blagoev* elveit: „Mindent a pártért és a proletariátusért. A magánéletnek és egyéni érdekeknek háttérbe kell szorulnia a párt érdekei és akarata előtt“.

Lényegében, sőt belső dinamikájában is hatalmas hősi eposz ez az életrajz. A gyermekkor éveivel kezdődnek, hogy a második középiskola után Georgi Dimitrovnak munkába kell mennie, be kell állnia nyomdászinasnak, mert szegény és öreg apja napszámból él, idősebb bátyjai (a forradalmi harc későbbi mártírjai) az akkoriban szünetelő munkásmozgalomnak szentelik minden erejüket, keresetükből a maguk fenntartására is alig telik. Az ifjúmunkás Dimitrov hamarosan csatlakozik a mozgalmi harchoz. Ez a kor a bolgár szociáldemokrácia hajnala. Az akkori vezetők, elsősorban a polgári értelmiségiek, azt vallották és hirdették, hogy Bulgáriában sosem lesz ipari kapitalizmus, mindvégig kisparszti agrárország marad, következésképp modern értelemben vett munkásosztály sem alakulhat ki benne. Munkásosztály, főleg harcos, ipari munkásság nélkül természetesen a szociáldemokrata pártnak nincs nagy jövője. Ez ellen az antimarxista helyzetelemzés és lényegében ellenforradalmi konklúzió ellen éles harc indult meg a párt fiatalabb és proletárok közül kikerülő tagjai körében. A vezér és pártalapító, D. Blagoev szintén a marxista álláspont képviselője volt. A tizennyolc éves Dimitrov már tevékeny részt vett ebben az ideológiai küzdelemben. Munkája mellett keményen tanult, olvasott, főleg történelmi, földrajzi és politikai könyveket, amikhez bolgár, vagy orosz fordításban hozzájutott. Fejlődéséhez nagyban hozzájárultak azok az orosz földet megjárt pártmunkások, akik elhozták neki Csernisevszkij könyvét („Mit tegyünk?“). E könyv alakjai ragyogó példákat mutattak neki arról, milyen emberek az igazi forradalmárok — és megismertették az orosz munkásmozgalom elméleti és gyakorlati problémáival. De abban az időben — (a 90-es évek végén) már lefordították bolgárra Büchner egy brosúráját a materialista filozófiáról, mely — A tőke és a Kommunista Kialtvány népszerű kivonatos fordítása mellett — egyik legfontosabb olvasmánya volt. Az elméleti nevelés mellett nagyobb és döntőbb szerep jutott a mindennapi gyakorlati munkának, a szervezés, nevelés tevékenységének. A perniki bányászok, a plovdivi dohánygyári munkások és a szófiai nyomdászok nevezetes sztrájkjának ő volt a lelke. Ő volt a lelke a szófiai szocialisták harcának is azok ellen, akik a fiatal munkáspártot a burzsoázia járszalagján akarták vezetetni, akik ki akarták irtani belőle azt az osztályharcos szellemet, melyet Blagoev oroszországi tevékenységéből hozott magával. A reformista Janko Szakázov hívei a jobboldali szociáldemokraták szokásos eszközeivel küzdöttek Blagoev irányzata ellen. Az akkori pártirodalom az előbbieket csoportját „laza“, az utóbbiakat „szoros“ szocialistáknak nevezte.

1903-ban nyílt törésre került a dolog a két irányzat között. A szófiai pártszervezet gyűlésén Dimitrov és társai kijelentették, hogy megelégtették Szakazov áruló politikáját és elhagyják a pártot, Azonnal távoztak a gyűlésről. Sokan követték őket. A szoros szocialisták szófiai csoportjának első titkára Dimitrov lett, nemsokára Blagoev mellett a bolgár forradalmi munkásság egyik elismert vezére.

Harmincegy éves volt, amikor az 1913-i választásokon, pártjának több listáján beválasztották a parlamentbe és ugyanekkor a szófiai városi tanács és megyegyűlés tagja is lett.

Sztela Blagoeva könyve ebben a részletében kitűnően megvilágítja Dimitrov parlamenti politikáját, erélyes és gyakran hatásos, sikeres harcát a reakciós kormányzat és a pártok visszaélései, elnyomó rendelkezései ellen. Érdekes adat, melyre Sztela Blagoeva emlékeztet, hogy Dimitrov 1913-ban az amszterdami szakszervezeti internacionále egy Budapesten rendezett konferenciáján a bolgár szakszervezeti mozgalom képviselőjeként résztvevő és energikus fellépésével keresztülvitte a jobboldali áruló szakszervezeti csoportok kizárását.

Természetesen az uralkodó rend nem nézte sokáig tétlenül Dimitrov tevékenységét, hanem megpróbálta elnémítani, majd évekre bebörtönöztette. Csak 1918 őszén szabadult ki a fogságból, a központi hatalmak katonai összeomlása után.

Szinte izgalmasan érdekes a következő évek harcainak leírása, a Sztankov-féle ellenforradalmi puccs idején elkövetett súlyos taktikai hiba elemzése, kritikája és főleg Dimitrov önkritikája, amely a könyv egyik legtanulságosabb részét alkotja.

1923 júniusában a Borisz cár köré tömörült fasiszta tőkés körök és tisztek államszínnyét hajtottak végre. Megdöntötték a parasztszövetség kormányát, mely a munkásság szempontjából nem nagyon haladó, inkább a reakcióval kaoerködő, és a reakciós nagyburzsoázia szempontjából túlságosan baloldali és radikális politikát folytató. A parasztság vezérért, Sztambolijjszki miniszterelnököt vadállati kegyetlenséggel meggyilkolták és helyébe a fasiszta Cankovot nevezették ki királyi büntársukkal. Cankov kormányralépése a legsötétebb elnyomás és munkásüldözés korszakát nyitotta meg. Ez a fasiszta államszínny azért sikerülhetett, mert Cankovék ügynökei a forradalmi munkásság és Sztambolijjszki parasztáborra között éles ellentéteket szítottak, melyek miatt a városi és falusi dolgozók egységfrontja, épp a fasiszta reakció támadása idején nem jöhetett létre. Itt a bolgár Kommunista Párt kétségkívül súlyos hibát követett el. Dimitrov megállapításai szerint a reakciós burzsoázia rohamát Sztambolijjszki kormánya ellen a városi és falusi burzsoázia egymásközötti harcának vélte és semleges álláspontot foglalt el. Súlyos áldozatokkal kellett ezt a történelmi tévedését megfizetnie. Dimitrov hamarosan felismerte a hiba jelentőségét és leszűrve ennek tanulságait, akcióba lépett a dolgozók, városiak, falusiak és értelmiségiek közös frontjának megteremtéséért. A cikkek és felhívások egész sorozatát írta, hogy megmagyarázza az egységfront szükségességét. 1923 augusztusában a Kommunista Párt Központi Bizottsága, egy Dimitrov közreműködésével megszerkesztett levéllel a szociáldemokrata pártot is megkereste, feladva a kérdést, hogy hajlandó-e a szociáldemokrata párt a burzsoá pártokkal létesített koalíciójáról és egységfrontjáról lemondani és közös testvéri harcot indítani a dolgozók egységfrontja keretében a kapitalista reakció és fasiszmus ellen?

A bolgár szociáldemokrata párt (hagyományaihoz híven) nemmel felelt erre a kérdésre és ezzel ki is mondta maga fölött az ítéletet. A bolgár Kommunista Párt szeptemberben egyedül állott élére annak az általános felkelésnek, mely Cankov bitorló kormányának megdöntése és a munkás- és parasztkormány létrehozása érdekében megindult. Ez a harc Cankovék tömeggyilkos terrorjának győzelmével végződött.

„Georgi Dimitrov tíz év múlva a lipcei német fasiszta törvényszék előtt a következőket mondotta a bolgár nép 1923. évi hősiegy fegyveres felkeléséről:

„A hősiegy fölkelésre büszke vagyok! Csak azt sajnálom, hogy én és pártom akkor még nem voltunk igazi bolsevikok. Ezért nem tudtuk a népek ezt a proletáriátus vezetése alatt vívott történelmi jelentőségű fölkelését eredményesen megszervezni és vezetni. Nem bolsevik szervezkedésünk, politikánk és taktikánk, a forradalmi tapasztalatok hiánya, és főleg opportunistaság, úgynevezett semleges magatartásunk június 9-én a fasiszta katonai puccs idején — sokat segítettek a bolgár népgyilkosoknak és hóhéroknak, az államhatalom bitorlóinak a tömegek felkelésének leverésében.

A párt azonban levonta ebből a véres tanulságot és értékesítette is azt. A bolgár munkások és parasztek felszabadító harca a Kommunista Párt vezetése alatt a szep-

temberi felkelés nagy tapasztalatainak fényében tántoríthatatlanul halad előre, a végső győzelem felé." (84—85.)

A legnagyobb fejezet a *lipcsei pör*, melynek sok — eddig nálunk — ismeretlen részletét tudjuk meg, néhol Dimitrov előadásában és elemzésében. Az emberi nagyság csodálatosan szép dokumentumait látjuk nemcsak a pör folyamán, hanem Dimitrovnak Moszkvába való megérkezése után is, amikor az egész világ ujjongva ünnepli „az új lipcsei csata” hőseit és amikor Dimitrov az üdvözlő szónoklatra ezzel az egyetlen mondattal válaszol: „*Kommunista kötelességemet teljesítettem.*”

Kétségtelen, hogy Bulgária történetének legnagyobb, legtisztább egyénisége alakul ki előttünk Blagoeva könyvében. Bár szándékosan kerül az egyéni elemzés irodalmi eszközeit, mégis kénytelen helyenként Dimitrov emberi vonásaival is foglalkozni és ezek a részletek — ha csak mondatok is, nem egész fejezetek — értékes és becses adalékai ennek a könyvnek.

Fontos fejezet szól arról, hogyan szabadította fel Dimitrov pártja — a dicsőséges szovjet haderő segítségével — Bulgáriát a német fasiszta megszállók és korrupciós bolgár vazallusainak uralma alól. A felszabadításnak ez a műve döntően annak a történelmi fordulatra köszönhetette sikerét, mely a szovjet-német fronton, Sztálin zseniális hadvezetésének és a szovjet nép hősiességének eredményeként bekövetkezett. A szovjet hadsereg diadalmas előnyomulása a Duna irányában, Románia felszabadítása, a német fasiszta haderők szétzúzása teremtette meg a bolgár párt és a Hazafias Arcvonal sikeres felszabadító tevékenységének alapjait, Dimitrov híres, 1944 augusztus 27-i távirata a Párt Központi Bizottsághoz, melyben pontosan meghatározta a Hazafias Arcvonal bizottságai által egyesített népi erők teendőit, a német és bolgár fasiszta banditák könyörtelen megsemmisítését és a Vörös Hadsereg csapataihoz való csatlakozást, döntő erőt adott a felszabadító mozgalomnak. Igaz, hogy Dimitrov pártja már akkor hosszú évek kemény partizánharcaiban edződött meg, olyan harcokban, amelyek 23.000 harcos életébe kerültek, nem számítva a börtönökben és internálótáborokban elpusztult párttagokat. Ez is arra vall, hogy Dimitrov nevelőmunkája, oktatása, irányítása a távolból sem tévesztette el hatását. Dimitrov irányításával alakul ki a Nemzeti Front, a demokratikus erők egyesítése, mely az új bolgár népi demokráciát megteremtette és a gazdasági és kulturális újjáépítés hatalmas művét, a Szovjetunió baráti támogatásával, elindította. Az ő bölcs politikája óvta meg a szocialista építés feladataival vívódó országot a szomszédos imperialista és monarchofasiszta kormányok háborús provokációitól. Még az ő életében pecsételődik meg a bolgár és a szovjet nép testvéri szövetsége a béke védelmében.

Egy nagy életmű tanulságos összefoglalása és értékelése Sztela Blagoeva könyve, a keleteurópai népi demokráciák történetének egyik legfontosabb dokumentuma.

ARANYOSI PÁL

EMBER GYŐZŐ: IRATOK AZ 1848-I MAGYARORSZÁGI PARASZTMOZGALMAK TÖRTÉNETÉHEZ

(Bpest, Közoktatásügyi Kiadó, 1951. 280 l. + 1 térkép.)

Számos úttörő jellegű közigazgatástörténeti munkája után Ember Győző a közelmúltban bocsátotta közre levéltári leltárát, (Az 1848—49-i minisztérium levéltára) amely nemcsak az anyag pontos és szakszerű ismertetésével tesz nagy szolgálatot a 48-as forradalom és szabadságharc egyre szélesebben kibontakozó kutatásának, de alapvető munkát végez a rendi korszakot felváltó polgári kormány és hivatalsszervezet kialakulásának és működésének feltárása terén is.

Korábbi munkáihoz hasonlóan ezt is a lelkiismeretesség, a tények tisztelete és az igazság szeretete jellemzi; ezek a tulajdonságok az elindító annyi más polgári tudósunkhoz hasonlóan Emberben is annak a folyamatnak, amely a népünk életében bekövetkezett nagy fordulattal párhuzamosan, vagy azt nyomon követve, rávezette őt arra a felismerésre, hogy a történettudomány feladata elsősorban a dolgozó nép igazságának keresése. A holt levéltári anyagban, amellyel először csak leltári, rendezési szempontból foglalkozott, így látta meg azokat a kérdéseket, amelyekkel korábbi történetírásunk, alkalmazkodva az uralkodó politikai és társadalmi rendszer igényeihez, nem tartotta szükségesnek foglalkozni. A kitágult látókör és a fejlődő szemlélet első eredménye ezen a téren a *Magyar parasztmozgalmak 1848-ban* c. tanulmány a *Forradalom és szabadságharc* c. centenáris kötetben; ez a tanulmány gyökerükben fogta meg a 48-as jobbágyfelszabadítással kapcsolatos problémákat s gazdag bizonyító anyagával lényegesen hozzájárult az első magyar polgári forradalom társadalmi mozgalmainak megértéséhez, Ember új kötete szoros kapcsolatban áll ezzel a tanulmány-nyal, lényegében azt a dokumentációs anyagot tartalmazza, amelyre a fenti tanulmány épült, de kibővítve és olyan rendszerben, amely már több, mint egyszerű, forrás-kiadvány.

Éppen ezért ismertetésünk során nem szükséges részletesen kitérnünk a *problémáknak arra* a sorára, amelyek parasztságunk életében különösen a 48-at megelőző évtizedekben éleződtek ki és sok vonatkozásban éretté tették a forradalomra. A kötet, amely a parasztmozgalmakra vonatkozó forrásanyagot kerületenként és megyénként tagolja, részletesen, az egyes megyékre vonatkozóan ismerteti azt a statisztikai anyagot, amely az említett tanulmányban összesítve van meg (*Forradalom és szabadságharc*, 196 és köv. l.); képet nyerünk e statisztikai adatok alapján nemcsak a megye lakosainak számáról, nemzetiségi összetételéről, a hasznóhajtó földterület nagyságáról, hanem pontosan megtudjuk azt is, hogy mekkora az úrbéri telkek száma, területe s a parasztságunk az a rétege, amely a jobbágyfelszabadítással szabaddá lett az általa művelt földdel együtt. Megmutatják ezek az összeállítások nemcsak azt a tényt, hogy a földtulajdon nagy többsége az úrbéri törvény életbeléptetése után is a birtokos osztály kezén maradt, biztosítva gazdasági és politikai hatalmának további előfeltételeit, hanem azt is, hogy milyen sokan tartoznak a parasztság azon rétegeihez, akiknek anyagi helyzetén a 48-as márciusi törvényhozás csak keveset vagy egyáltalán semmit sem változtatott. A kötet forrásanyaga az egyes megyékre konkretizálva, gazdagon alátámasztja mindazokat a megállapításokat, amelyeket Ember fenti tanulmányában a 48-as parasztkérdés megoldatlan problémáiról, mint a feszültség, a forradalmi hajlam és a fel-feltörő megmozdulások közvetlen okairól tesz. A parasztság elégedetlen a törvényhozás eredményeivel, amelyek csak az első lépéseket tették meg a feudalizmus korlátainak lebontásához, be akarja fejezni a felszabadítás művét és minden rétege azon a ponton megy támadásba, ahol érdekei a legérzékenyebb csorbát szenvedték. Az úrbéri telkekkel együtt felszabadult jobbágyosság elsősorban a régi úrbéri rendezések, összesítések, legelőelkülönözések során szenvedett sérelmeit akarja forradalmi úton orvosolni. A majorsági földeken gazdálkodó szegődményesek megtagadják a földes-úrnak járó szolgáltatások teljesítését, a szellérek földosztó mozgalmakat kezdemé-

nyeznek. Erőteljes akciók indulnak meg a két legnagyobb igazságtalanság, az irtványföldeknek és a szőlőknek az úrbéri törvény hatálya alól történt kivétele ellen, más vidékeken az urasági erdők egyrésztéhez való jogát igyekeznek a parasztság tömegmozgalmak útján biztosítani. Rendszeressé válik mindenfelé az úgynevezett kisebb királyi haszonvételek, az ital- és húsmérés, vadászat, halászat, malomtartás stb. gyakorlása a parasztok által, megtagadják a vám- és vásárpénzfizetést s alig van olyan megye, amelyben a megmozdulások során a parasztok ne kerülnének összeütközésbe az államhatalmat képviselő hatóságokkal, sőt számos esetben az állam fegyveres erejével, a katonasággal is. Az államhatalomnak e megmozdulásokkal szembeni magatartása különösen éles megvilágítást nyer a kötet forrásanyaga segítségével, hiszen az akták túlnyomó része a minisztériumok, elsősorban a belügyminisztérium irattárából került ki.

Bőséges az az anyag, amely Ember munkájában a magyarországi parasztság 1848-i osztályharcát dokumentálja, de talán éppen ez a körülmény emeli ki a munka egyetlen komolyabb hiányosságát is: azt t. i., hogy a kötet anyagában nem jutott hely olyan okmányoknak, amelyek parasztságunknak a 48-as vívmányokkal szembeni pozitív állásfoglalását is bizonyítanák. Így ugyanis az olvasó azzal az érzéssel teheti le a könyvet, hogy a magyar parasztság zöme általában idegenül, kismimmizetten, ellenségesen állt szemben a 48-as polgári forradalommal. A kötet címét a maga történetiségében értelmezve, belekíváncozott volna olyan anyag is, különösen az őszi, szeptember—októberi időszakból, amely bemutatna a parasztságnak lelkes megmozdulását a Bécs által veszélyeztetett forradalmi vívmányok és a haza védelmének ügye mellett. Ezzel kiegyenlítette volna a mostani anyag akaratlan, de érezhető egyoldalúságát.

A gazdag anyag és szakszerű feldolgozás mellett érdeme Ember kötetének az is, hogy a forrásközlés eddigi általános gyakorlatától néhány pontban eltér és olyan közlésformát használ, amely az anyagot használhatóbbá, olvashatóbbá és a nem szakember olvasó számára is élvezhetőbbé teszi. Ilyen ritkábban alkalmazott közlésforma az, hogy az egyes aktákat nem időrendben, sorszámozva közli, hanem magyarázó, összekötő szöveg keretébe illeszti be. Ugyancsak az olvashatóságot segíti elő az is, hogy elhagyja az iratok formális bevezető és befejező részeit, s nem közli azokat a részeket sem, amelyek a szóbanforgó tárggyal nincsenek kapcsolatban. De talán a leghasznosabb, s ebben a korban már aggályok nélkül alkalmazható gyakorlata az, hogy szakít a betűhív közlés merev alkalmazásával, nem tartja meg a helyesírási hibákat és következetlenségeket, megtartja ellenben azokat a nyelvi sajátosságokat, amelyek a kor, vagy a vidék és a nép jellegzetességei. Nem lehet eléggé hangsúlyozni ennek a gyakorlatnak a fontosságát akkor, amikor államunk kultúrpolitikája nagy erőfeszítéseket tesz, hogy a tudományt — a történettudományt az elsők között — minél közelebb hozza a dolgozó néphez.

Ember könyve gazdag anyagot tár fel, jó elrendezésben és szakszerű, de mindenki számára érthető feldolgozásban. A szakma munkásaira s a történeti érdeklődésű olvasókra vár az a feladat, hogy ezt az anyagot hasznosítsák mind az új magyar történettudomány továbbfejlesztése, mind a dolgozó magyar nép történeti és politikai tudatának erősítése s harcának támogatása érdekében.

BARTA ISTVÁN

FEKETE SÁNDOR: A MÁRCIUSI FIATALOK

(Bpest, Szikra, 195 45 .)

A tanulmány az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc egyik fontos kérdésével, a márciusi fiatalok történetével ismerteti meg az olvasót. Ezt a tárgyat marxista történészeink közül eddig még senki sem dolgozta fel, a reakciós történetírás pedig, ha már kénytelen volt felemlíteni a márciusi fiatalok harcait, meghamisítva, emléküket beszennyezve írt róluk.

A könyv jelentősége, hogy a márciusi fiatalok szerepét, harcát, ezt az eddig kiaknázatlan, nagy haladó hagyományt gazdag anyag felhasználásával pártosan dolgozza fel népünk, elsősorban ifjúságunk számára. A márciusi fiatalok tevékenysége szervesen kapcsolódik bele a forradalom és szabadságharc egész menetébe. Egymás után kerülnek sorra a forradalom eseményei, jelentős szakaszai, élesen domborodik ki bennük a márciusiak szerepe. A szerző jó történetíró, benne él a tárgyalt korszakban és így el tudja érni azt, hogy az olvasó szinte részesének érzi magát a márciusiak harcának. A felmerülő kérdésekre a marxizmus-leninizmus klasszikusainak tanításait közvetlenül alkalmazza, útmutatásaik nyomán fejti ki és magyarázza meg azokat.

A forradalom balszárnya a reformkor értelmiségéből nőtt ki, ennek volt vezető-csapata a márciusi ifjúság, élükön *Petőfivel*. Kialakulásukban, világnézetükben a francia forradalmak hatása játszott döntő szerepet. Székhelyük a Pilvax-kávéház, a francia forradalom klubjaihoz hasonlított. A Pilvax ifjúsága között ott voltak a forradalmi gondolat legjobbjai, akik 1848 elején felismerték a nemzetközi forradalmi helyzetben rejlő lehetőségeket.

Az 1848 március 15-i pesti forradalom kirobbantása az ő nevükhöz fűződik. Ez volt a magyar forradalom első és elindító napja. Petőfi így ír róla: „Eredményei olyanok, melyek e napot örökre emlékezetessé teszik a magyar történetben. Események folytatásának ez közönséges volna, kétségkívül, de tekintve annak, a mi volt, kezdetnek, nagyszerű, dicső. Nehezebb a gyermeknek az első lépést megtennie, mint mérföldeket gyalogolni a meglett embernek.” (43.)

A pesti nép március 15-i mozgalmának hatása Pozsonyban mindjárt megmutatkozik. A forradalom hírértől megrémült rendek néhány nap alatt megszavazzák a hosszú idő óta elmulasztott reformokat: a robot, a kilenced és a tized örök időkre való eltörlését. A kamarilla is kénytelen engedni, a márciusi forradalomból megszületik az első felelős független magyar minisztérium.

A márciusi fiataloknak a forradalom kirobbantása mellett, annak továbbvitelében is igen jelentős a szerepük. A kamarilla ugyanis nemsokára visszavonja a március 15-e hatására megtett engedményeket, s ebben a helyzetben *Kossuth és a baloldal*, ezen belül a márciusi ifjak szövetsége lendíti előre a forradalmat. Ez a szövetség rendkívüli jelentőségű a forradalom szempontjából, a márciusiak hatalmas támaszul szolgálnak Kossuth törekvéseinek. „Kossuth, a *nemzeti függetlenség lángoló hive*, szövetségest látott a márciusiakban, s többek közt ez tette őt a forradalom méltó vezetőjévé.” (48.)

A bécsi reakció vonakodik teljesíteni a nemzet követeléseit, válaszul Pesten a márciusiak vezetése alatt hatalmas forradalmi tüntetések zajlanak le. A nép barrikádokat épít, megszaporodnak a verestollas flamingó kalapok. Mint a kortársak írják: „... az utcákon csoportozások alakultak, minden felé hallatott: Megcsaltak Bécsben, nem kell német kormány! Nem kell státusadósság! Éljen a nemzeti konvent! Fegyverrel Fegyverrel! És mi Magyarországon először volt komolyan kimondva: Éljen a republika!... Az ország egyesülten áll.” (51.) — A megijedt udvar erre sietve teljesítette a követeléseket; a pesti nép megmentette a forradalmat és a nemzet becsületét.

Kossuth és a baloldal szövetségének kérdése felveti a tanulmány egyik fő hiányosságát is. Ez abban nyilvánul meg, hogy a márciusiak szerepe mellett nincs eléggé részletesen kifejtve kapcsolatuk a Madarász vezette nemesi radikálisokkal. A radikális balszárny szerepének bizonyos elhanyagolásából ered az a hiányosság, hogy nincs min-

denütt világosan az előtérben a nemzeti függetlenség védelmezőinek küzdelme. A fő ellenség nincs mindig élesen meghatározva, ezért nem domborodik ki kellő világossággal, hogy a fő frontvonal a *forradalmárok* és az *ellenforradalmárok* között húzódik. A harcot, mely a bécsi reakció és kiszolgálóik ellen irányult, a középnemesség vezette, a márciusi ifjúság aktív részvételével. A márciusi fiatalok harca a középnemesség hibáival és ingadozásaival szemben előrevitte, ösztönözte ezt a küzdelmet.

Ez az 1848 tavaszán létrejött szövetség ősszel különösen döntő fontosságú lesz. Az 1848-as magyar forradalom nagy hónapja március mellett *1848 szeptembere*. Ekkor a forradalom legfőbb kérdésévé a nemzeti függetlenség megvédése válik. A bécsi reakció nyílt intervenciót kezd a forradalmi Magyarország ellen. Ezt a fegyveres támadást Jellasics vezeti, akivel igen sok rokonvonást mutat fel Tito, a jugoszláv nép mai árulója, a béke egyik leggonoszabb ellensége.

Kossuth szövetségre lép a baloldallal a forradalom megmentése érdekében. A baloldal a budapesti utcára, a diákság és az iparoslegények egyleteire, egy elementáris erejű *tömegmozgalomra* támaszkodva, magával ragadja az országgyűlés többségét. Létrejön a szabadságharc vezetésének forradalmi szervezete, az Országos Honvédelmi Bizottmány.

Petőfi nagyszerű versében ünnepli a forradalom újabb győzelmét:

*„Lamberg szívében kés, Latour nyakán
Kötél, s utánuk több is jön talán,
Hatalmas kezdesz lenni végre, nép!”*

A márciusiak a forradalom előrelendítésében játszott szerepüket mindvégig a tömegekkel való kapcsolatra alapozták. A tömegekkel való *tartós* kapcsolat szükségessége március után vetődik fel, mivel „a Batthyány-kormány fő törekvése április elseje után nem a kivívott reformok továbbfejlesztése, nem a függetlenség biztosítása a reakció támadásaival szemben, hanem a pesti népmozgalom letérése”.

Ilyen helyzetben legelső sorban a *parasztsággal való szövetség* létrehozására lett volna szükség. Ez azonban, mint a szerző írja, „megfelelő városi osztályszövetség és vezetés nélkül” nem jöhetett létre. „A márciusi ifjúság, mint a társadalomnak egy szűk értelmiségi rétege, csak erős, forradalmi demokratikus polgárság élén válhatott volna a parasztság vezető csapatává. Ilven polgárság pedig Magyarországon nem volt, s ez az oka annak, hogy a márciusi ifjúság és a parasztság szilárd szövetsége nem jöhetett létre. Az a tény, hogy maguk a márciusiak is — nagy többségükben — csak messziről közeledtek a parasztsághoz, hogy nem keresték a velük való szövetség útját, csak következménye ennek az alapvető oknak.” (59.)

Ha így állítjuk be a parasztságnak a polgári forradalomban játszott szerepét, akkor ez azt jelenti, hogy a polgári forradalomban a parasztsággal való szövetség csak a burzsoázia közvetítésével valósítható meg. A szerző itt elhanyagolja, hogy a *városi plebejusok* és a *parasztság szövetsége* sokkal *előremutatóbb elem*. Nem szükségszerű az, hogy a polgári forradalmakban a burzsoázia a parasztsággal szövetségben harcoljon a feudális erők ellen, — erre példa az angol forradalom. De még a francia forradalom tanulsága is azt bizonyítja, hogy az agrártörvényeket elsősorban a plebejus értelmiség és a városi plebejus elemek hajtják keresztül. Az 1848. évi magyar forradalomban a forradalmi értelmiség vezette plebejus tömegek és a parasztság szövetségére lett volna szükség. Ez a szövetség azonban nem jöhetett létre, mert mint azt a szerző más helyütt viszont helyesen állapítja meg, a márciusiak „nem hittek a parasztság forradalmi energiájában”. De még ennél a megállapításnál is figyelembe kell vennünk azt, hogy *Petőfi túlmutatott a márciusi ifjakon*. Tény, hogy rajta, valamint Tánicsicon és Horáriakon „kívül nem volt senki Magyarországon, aki a jobbágyfelszabadítást valóban demokratikusan akarta volna megoldani”. (Révai József: Marxizmus, népiesség, magyar-ság. Szikra, Bp. 1949. 97.)

A pesti polgárság félt a forradalom továbbfolytatásától, tehát nem támogathatta a márciusiak ilyen irányú törekvéseit.

„Egyetlen réteg volt Pesten, mely együttment volna Petőfiékkel a forradalom azonnali továbbfolytatására... — ez a réteg a proletariátus volt.” (69.) Az együttműködés a márciusi ifjúság és a proletariátus között a *nemzeti függetlenség megvédése* érdekében jött létre. Ennek a szövetségnek „...összekötő elemei, megteremtői és vezetői a márciusi jakobinusok, mindenekelőtt Petőfi és Vasvári voltak, ők voltak a munkásoknak a szó *legjobb értelmében* vett barátai.” (73.)

„Pestet a munkások tették a forradalom városává. A forradalmi Pest pedig a márciusi ifjúság bázisa volt, ez európai forradalmi háttér mellett a pesti nép volt a

márciusiak legfőbb erőforrása...“ (79.) A pesti nép a forradalom egész időszakában „a reakció következetes ellenfele, a liberális nemesség *előrehajtó*, ösztönző támogatója“ (78.)

Az 1848-as forradalom súlyos hibája volt, hogy a kormány a nemzetiségek felé elvileg helytelen, „keménykezü“ politikát folytatott, ugyanakkor meghunyászkodott a nemzetiségeket ellenünk bujtogató kamarilla előtt. A márciusiak igyekeznek a kormányt helyes nemzetiségi politikára bírni, egyben maguk is harcolnak a nemzetiségek megnyeréséért. Nemzetiségi politikájuk lényege — Táncsics megfogalmazásában — ez: „Midőn saját szabadságunk fenntartásán munkálkodunk, egyszersmind kötelességünk más, szomszéd népeknek szabadságuk kivívhatására segédkezet nyújtani.“ (91. l.)

A forradalmi erők áprilisi visszavonulása után a márciusi ifjúság a nemzetgyűlési választásoktól várta az új fellendülést. Ezekben a választásokon azonban az egész radikális baloldal vereséget szenvedett a reakció, elsősorban az egyház uszításai miatt, valamint a parasztsággal való kapcsolat hiánya következtében.

A választások után a márciusi ifjúság politikájának középpontjába a *nemzeti függetlenség* védelme, a mindjobban erősödő ellenforradalmi erők elleni harc kerül. Ennek a harcnak érdekében jön létre 1848 július 16-án az Egyenlőségi Társulat, a magyar forradalom legkiválóbb elemeinek *egyeses, forradalmi szervezete*. „*A márciusi ifjúság ettől kezdve ennek a szervezetnek, ennek a politikai tábornak, a magyar forradalom balszárnyának keretei között lép fel, ennek a pártnak legaktívabb, legharcosabb bázisa*“ (113.)

1848 szeptemberétől kezdve a haza védelme a márciusi fiatalokat is a frontra szólította, a hősök „*szuronysegezve és forradalmi dalt énekelve mentek az ágyúk elébe*“ (165.) Ezek a hősök „*a néphez való hűség s a függetlenség szeretetének* ragyogó példáit hagyták az utókorra“ (U. o.)

A szerző a továbbiakban megállapítja, hogy a márciusiak lényegében felolvadtak a hadseregben. Arról azonban, hogy a *hadsereg forradalmi szellemének alakításában*, a szabadságharc különböző frontjain milyen szerepet játszottak, hogyan vitték előre gyakorlatban a függetlenségi harc sikerét, a tanulmány terjedelméhez képest kevés szó esik. Nem ismerjük meg a márciusi ifjúság állásfoglalását a forradalom és szabadságharc egész menetére döntő kihatást gyakorló olyan *katonai kérdésekben*, mint pl. Bécs felmentésének elmulasztása 1848 októberében. A márciusiak a hadseregben is a forradalmat szolgálják és szembenállnak a hivatalos hadvezetéssel. Ez a *szembenállás* „*lényegében politikai természetű volt*“ (164.) A kérdés egésze azonban még egyáltalán nincs tisztázva, ezért a márciusiakról a honvédelemben játszott szerepük alapos megvilágítása nélkül beszélni feltétlenül hiba.

A tanulmány a márciusi ideológia részletes ismertetésével fejeződik be. A márciusi ideológia a francia felvilágosodásból származik. A forma francia, de a tartalom magyar. A szerző nyomatékosan emeli ki, hogy „... a *márciusi ideológia igenis a magyar valóságban gyökerezett, abból nőtt ki, s annak megváltoztatására törekedett*“ (183. l.) A márciusiak felismerték az osztályellenségeket, a reakciós erők egységével szemben pedig hirdették a szomszéd népekkel való megbékélést, a demokratikus erők egybefogását. Nemzetköziségük a magyar nép, a magyar haza szenvedélyes szeretetén alapult, Vasvári ezt egyik beszédében így fogalmazta meg: „... azon párthoz tartozunk, mely szinte (szintén) egy szobor jövő után sóvárog s egy cseppent akar képezni a világszabadság tengerében... E párt akar hajnalt deríteni Hunniára, melyre eddiglen az éjjeli sötétség fátyla borult.“ (204.)

A munka értékét a felhozott hiányosságok lényegében nem csökkentik. Fekete Sándor a tanulmány során a márciusi fiatalok száz év előtti harcának nemzeti és nemzetközi vonatkozású kérdéseit *jelenlegi feladatainkkal kapcsolja egybe*. A márciusi fiatalok küzdelmei legszebb haladó hagyományaink közé tartoznak, tanulmányozásuk és megismerésük ma egész dolgozó népünk számára fegyvert jelent a béke megvédésért és a szocializmus építéséért vívott harcban.

BORUS JÓZSEF

V. Ф. СЕМЕНОВ: ИСТОРИЯ СРЕДНИХ ВЕКОВ
(V. F. Szemjonov: A középkor története) Moszkva, 1949. 423 l.

A magyar olvasók ma már jól ismerik a szovjet tankönyveket, így a szovjet történeti tankönyveket is. A Szikra kiadó már régebben megjelentette magyar fordításban a Szovjetunió középiskolaiban használatos egyetemes történeti tankönyveket, legutóbb pedig a Pankrátova professzor szerkesztésében megjelent „A Szovjetunió története” c. tankönyvet, amely szintén a középiskolák, még pedig a legfelsőbb osztályok számára készült. Különösen az utóbbi munka megjelenésére reagált élénken a magyar közönség. A könyv visszhangja egyöntetű volt: ez a szovjet tankönyv nagy segítséget jelent nekünk Magyarországon, nemcsak pedagógiai vonalon, hanem általában a történet-tudomány frontján is, ahol még nagyon sok a teendőnk.

Nem kétséges az, hogy a Szovjetunió élenjáró tudománya sok tanulságot nyújt a magyar történészeknek, hiszen a történeti kutatás minden ágában jelentőset, újat alkotott, szilárdan a marxizmus-leninizmus alapján állva minden téren tovább vitte a tudományos kutatást és a polgári történetírás számára elképzelhetetlen csúcshoz juttatta el. Ezeknek a kutatásoknak az eredményeit szűrjük le a szovjet tankönyvek. Az előbb említett, magyarul is megjelent munkák igen hasznosaknak bizonyultak máris, azonban nyilván csak az első lépést jelenthetik, még sokkal szélesebb körben kell átvennünk a szovjet tudományosság eredményeit. A középiskolai tankönyvek után most az egyetemi és főiskolai tankönyvekkel kell megismerkednünk.

Szemjonov professzor könyve, amelynek vázlatos ismertetését kívánjuk adni, a főiskolai tankönyvek sorába tartozik. A pedagógiai főiskolák számára egymaga írta meg a középkor történetét. A Szovjetunióban ez ritka jelenség, az ilyen hatalmas tárgykört átfoglaló, elvi szempontból is igen fontos munkákat rendszerint kisebb-nagyobb szerzői munkaközösségek szokták megírni, hiszen így több szerző közreműködése biztosítja a tankönyv sokoldalúságát, felkészültségét minden téren. Azonban ennek a módszernek minden előnye mellett is megvannak a maga hátrányai, hiszen a több szerző által megírt könyv sohasem lehet olyan egységes, mint ha egy szerző dolgozza fel az egészet. Már pedig éppen tankönyveknél igen lényeges szempont az anyag egységének megőrzése, még főiskolai fokon is, mert hallatlan mértékben megkönnyíti a tanulást. Nyilván ebből a megfontolásból kiindulva vállalkozott Szemjonov professzor arra, hogy egyedül fogjon neki ennek a munkának.

A bevezetésben Szemjonov a marxizmus-leninizmus klasszikusainak alapján kifejti a feudális társadalmi rend lényegét, utána röviden áttekinti a középkor három fő szakaszát. Az első a korai középkor, mintegy az 5. századtól a 11. századig. Ez a feudális társadalmi formáció kialakulásának, a feudális nagybirtok keletkezésének kora, ekkor alakul meg a lovagság, ekkor épül ki az egyházi hierarchia, ekkor terjed el egész Nyugateurópában a katolikus egyház befolyása, amely a középkoron keresztül mindig igen jelentős volt.

A második korszak, a középkor virágkora a keresztes hadjáratoktól a nagy földrajzi felfedezésekig tart (11—15. század). Ez a korszak a feudális termelési rend teljes kibontakozásának kora, ekkor alakulnak ki a városok céhes iparokkal, hamarosan felszabadulnak a feudális urak zsarnoksága alól, és nem egy helyen szabad város-köztársaságokká fejlődnek ki. Ez a korszak egyúttal a városi plebejusrétegek mozgalmaival összeszövődő, mind szervezettebb nagy parasztfelkelések kora, amelyek alapjaiban rázzák meg az egész feudális rendet. Ezeknek a felkeléseknek a sora az egyik főoka annak, hogy az előző korszak széttagoltságával szemben ekkor kezdenek kialakulni a nagy központosított monarchiák.

A harmadik korszak, a késő-középkor, a 16. századot és a 17. század első felét foglalja magában, ebben a korban már megindult, sőt mind nagyobb méreteket ölt a feudalizmus bomlása, a kapitalista viszonyok kialakulása. Ez az eredeti tökefelhalmozás kora, a reformáció, még viharosabb és nagyobbarányú parasztfelkelések és

az első polgári forradalmak kora. Szemjonov az angol forradalmat megelőző korszakkal befejezi a középkor tárgyalását, az angol forradalom ismertetését már az újkorba utalja át, E korszak jellegzetes államformája az abszolútizmus.

A korszakbeosztás ismertetése után a szerző még röviden rámutat arra, milyen haladást jelentett az új formáció a régi rabszolgarenddel szemben, utána pedig megkezdí magát a történeti tárgyalást. Ennek részletes ismertetése helyett inkább csak néhány általános megjegyzést szeretnénk fűzni a könyvhöz.

Az előbb azért ismertettük részletesebben Szemjonov periodizációját, mert ebből szeretnénk kiindulni. Ez a periodizáció több problémát vet fel. Először is, és ezt a könyvvel foglalkozó szovjet kritika igen éles formában vetette fel, ebben a periodizációban nem jut hely a középkori nagy államoknak, amelyen Nagy Károly impériuma vagy a kievi Oroszország. Ezek a prefeudális államok csak idővel, a feudális termelési viszonyok kialakultával indultak meg a feudális széttagolódás útján. Mint-hogy ez a folyamat a feudális korszakban jóformán minden államalakulásnál megfigyelhető, a fejlődésnek ezt a szakaszát valamilyen formában fel kellett volna tüntetni a periodizációban. A másik kérdés, amely szintén élénk kritikával találkozott, a központosított monarchia kérdése. Szemjonov szerint a 11. századtól a 15. századig terjedő korszakban alakultak ki a központosított monarchiák. Holott tudjuk azt, hogy a harc a központosított monarchiáért megindult ugyan ebben a korban, a 12—13. század során, azonban csak jóval később, a 15—16. század fordulóján ért el befejezéséhez, ekkorra alakul ki a francia, az angol központosított monarchia, Európa keleti részében pedig a moszkvai nagyfejedelemség, vagy a Habsburgok állama. Ez utóbbiakról azonban Sztálin elvtárs megállapítása óta tudjuk, hogy valójában korábban jöttek létre, mielőtt a gazdasági feltételek teljesen megértek volna, idegen hódítás tette szükségessé ezt az egyesülést, a központi monarchia kialakulását. És még ez a korai folyamat is csak a 16. századra zárult le, tehát bajosan lehet azt mondani, hogy a 11—15. század általában a központosított monarchiák kialakulásának kora.

De ez csak az egyik probléma, amely a korszakbeosztással kapcsolatban közvetlenül felmerül. A másik probléma még sokkal szélesebb, tágabb jellegű, mert felveti általában az „egyetemes történet” problémáját. Nyilvánvaló, hogy a Szemjonov által megállapított periodizáció az európai történetre, sőt azon belül is szorosabban a nyugateurópai országok történetére épül fel. Ez természetesen helyes, hiszen ebben a korban a nyugati országok álltak a fejlődés élén. Azonban nem kétséges, hogy az egyetemes történet nemcsak egy kontinens történetét jelenti, bármilyen sokat is adott az európai kontinens az általános emberi fejlődésnek, hanem valóban „egyetemes”-nek, az egész emberiség történetét átfogónak kell lennie. Szemjonov gyakorlatában, a könyv kidolgozásában már ezt az elvet követi. Az európai országok története mellett az ebben a korban jelentős szerepet játszó ázsiai államok, első sorban a Mongol Birodalom, Kína és India történetét is elmondja. Természetesen azonban, hogy a kötött terjedelemben ezekre nem juthat sok hely. A szovjet kritika fel is rója a szerzőnek azt, hogy az ázsiai történetet nem adja olyan átfogóan és elvi értékeléssel, mint az európai országok történetét, hanem inkább csak egyes részleteket ragad ki. Természetes az, hogy a Szovjetunióban jóval igényesebb és élesebb kritikával kezelik a könyveket. A magyar olvasó viszont, aki az ázsiai országok történetéről vajmi keveset olvashatott egyetemes történettel foglalkozó könyveinkben, bizonyonnal örömmel fogadja mindazt, amit Szemjonov erről a tárgyról mond, hiszen még a részletek is, amelyekről itt értesülhet, lényegében képet adnak a keleti népek fejlődéséről. Itt azután még egy kérdés vetődik fel. Szemjonov a három nagy korszakon belül külön-külön tárgyalja az egyes országok történetét. Ennek természetesen megvan az az előnye, hogy az országok, ill. népek fejlődését egységesen tudja ábrázolni, az olvasó világos, áttekinthető képet kap történetükről. Azonban főképp a második korszak igen nagy, hatalmas fejlődést látunk benne, a 11. században egészen mások a problémák, a jellegzetességek, mint a 15. században. Így amikor Franciaország és Anglia történetét tárgyalja, eljut a nagy parasztfelkelésekig és a központosított monarchia kialakulásáig, utána viszont kénytelen visszatérni a 12. századi német történelem egészen más jellegű, más kérdéseket felvető eseményeire. Talán jobb lett volna itt *más szovjet tankönyvek példáját követve* kisebb korszakokra bontani ezt a középső szakaszt, hogy ezeket a nagy időbeli ugrásokat elkerülje a szerző.

Ha Szemjonov tankönyvének előnyeit általában szemügyre akarjuk venni, itt is szembetűnő az, amit a szovjet tankönyvekről mindig el lehet mondani, milyen következetességgel és ugyanakkor mégis milyen hajlékonyan alkalmazza a dialektikus és történelmi materializmus tételeit a konkrét történeti anyagra. Szemjonov könyvében

amely igen nagy távlatokat fog át, ez még világosabban látszik meg. A könyv mindehánthoz a termelőerők fejlődéséből, a termelési viszonyokból indul ki, és így jut el a politikai történelem tényeinek tárgyalásához és értelmezéséhez. A második korszak tárgyalásánál például körképet ad a mezőgazdaság és az ipar fejlődéséről, a kettő különválásáról, a városok keletkezéséről, és azután tér át a kereszties hadjáratok, majd az egyes országok történetének a tárgyalására, közben még külön fejezetben foglalkozik a városok felvirágzásával. Vagy ugyanebben a korszakban a cseh fejlődéssel foglalkozva, a 12—13. századi gazdasági és társadalmi viszonyok rajzából kiindulva, rámutat az ellentétek kiegyenlítésére a 14. században és így tér rá a huszita mozgalmakra, ezek politikai történetének az ábrázolására.

De Szemjonov nem áll meg az ábrázolásnál, a tények összefüggésének a felismerésénél, hanem értékeli ezeket a tényeket, rámutat arra pl., milyen jelentősége volt a huszita mozgalomnak európai szempontból, mennyire a haladás élén járt akkor a cseh nép. Vagy éppen ilyen határozottan rámutat arra, mennyire a haladást szolgálta a hollandok győztes harca a spanyol feudalizmus ellen. Ezeknek a példákknak a számát persze bőven lehetne szaporítani, mindegyikből az tűnik ki, hogy az egyetemes haladás Szemjonov értékelésének fő szempontja.

A könyv pártosan foglal állást a haladás mellett, az előremutató mozzanatokat hangsúlyozza, és így helyes megvilágításban mutatja be az egyes népek nagy nemzeti hagyományait, azokat az erőket, amelyek a multból kinőve, a jelen harcaiban segítik és irányítják az egyes népeket a haladás útján. Csak egy példát szeretnénk itt kiragadni, Jeanne d'Arcot, akit a burzsoá történészek álbaloldali frázisokkal igyekeztek kitörölni a francia nemzet multjából, helyesen értékeli úgy, mint az idegen hódítók ellen indított népi partizánháború kiemelkedő alakját, akinek a tevékenysége a maga korában határozottan a nép érdekeit szolgálta.

A gazdasági és politikai fejlődés mellett Szemjonov méltó helyet juttat a kultúra fejlődésének is, hiszen a középkorban, főképp az újkor felé átmenetet jelentő szakaszban, az emberi kultúra bálumlatraméltó teljesítményeket mutatott fel. A nagy írók, tudósok és művészek tevékenysége egy-egy rövid, de a lényegre megragadó jellemzést kap ebben a könyvben. Az utolsó korszakban például a tudomány és a technika fejlődését a 16—17. században külön fejezetben tárgyalja, hiszen az újkori tudomány az, amely felfedezéseivel és találmányaival jelentős mértékben járult hozzá a kapitalizmus kifejlődéséhez és ezzel előkészítette a feudális rend megdöntését.

Szemjonov tankönyvének egyik előnye, hogy aránylag igen kis terjedelemben tárgyalja az emberiség történetének több mint egy évezredes korszakát, így hát természetesen igen tömörnek kell lennie. Ezt sikerült is elérnie anélkül, hogy szűkszavúvá vagy unalmasná válna.

És amikor általában beszélünk Szemjonov professzor tankönyvének jó tulajdonságairól, lehetetlen fel nem említeni azt a látszólag csak másodrendű, formai jellegzetességét, hogy egyszerűen, — jól van megírva. Szemjonov világos, szép stílussal fogalmazta meg mondanivalóját, úgy hogy a könyv olvasása semmi nehézséget nem okoz, és így egészen természetesen pedagógiai szempontból is olyan előnyöket mutat fel, amelyek egy tankönyvnek kötelező sajátosságai kellene, hogy legyenek.

A tankönyv igen gazdag anyagot hoz, egyes fejezeteiben annyira részletesen (pl. amit az angolszászok társadalmi szervezetéről mond a normann hódítást megelőző korszakban), hogy ez bátran az egyetemi oktatás követelményeit is kielégíthetné. Igen részletesen tárgyalja például a városok kialakulását és fejlődését, kimutatja a kontinuitás lehetetlenségét, elemzi a városi osztályharc különböző fokozatait (először a város egész lakosságának harcát a város hűbéruka ellen, azután az iparosok harcát a városi patriciátus ellen, végül pedig a céhlegények és általában a városi plebejusrétegek harcát a céhmesterek ellen), hosszan tárgyalja a céhek kialakulását, rámutat arra, hogy a céhek szerepe mintegy a 14. század közepéig pozitív volt, csak ekkor vált a haladás fékezőjévé. A könyv megállapításaiból még számos ehhez hasonló elvi jelentőségűt lehetne idézni.

Egészen természetes viszont, hogy Szemjonov könyve nem tudott minden kérdéssel foglalkozni. Ez következik egyrészt már a szűk terjedelemből, másrészt pedig abból, hogy a történettudomány mai fejlődési fokán egy ember már nem lehet egyaránt otthonos ilyen nagy korszak minden egyes kérdésében. A szovjet kritika a keleti népek történetének hiányos tárgyalása mellett élénken szemére vetette Szemjonov könyvének azt, hogy nem szentel kellő figyelmet a szláv népek történetének. Nem vette figyelembe a legújabb ilyen tárgyú munkák megállapításait, amelyek általában segítségére lehetnek volna egyes tisztázatlan kérdések megoldásánál. De nem hangsúlyozza kellőképpen a szlávok világtörténeti jelentőségét, szerepüket a római birodal-

lom, a bizánci rabszolgatartó rend megdöntésében és a bizánci feudalizmus kialakításában, a morva állam szerepét stb. A szovjet kritika ugyanilyen élességgel kifogásolja a bizánci történelem egyes kérdéseinek elégtelen megvilágítását. A legfőbb hibának azt tartja, hogy a rabszolgatartó és a feudális társadalmi rend közti átmenet forradalmi jellegének problémája könyvében fel sem merül. A 6. és 7. század fordulóján az egész bizánci államot megrázó forradalmakat, amelyek a szovjet történettudomány megállapításai szerint a forradalmi átmenetet jelentik a feudális társadalmi rendbe, csak mint palotaforradalmakat értékeli. Nem mutatja meg ezeknek az eseményeknek társadalmi következményeit, nem domborítja ki eléggé a szlávok szerepét (bár az ú. n. Nomos Georgikost, amely a faluközösségek szerepéről tanúskodik, elég részletesen tárgyalja).

Szemjonov nyilván a lényegre akart szorítkozni, tulajdonképpen csak a jelentősebb népek történetével foglalkozik. A középkor utolsó szakaszában a kapitalizmus kezdeteit vizsgálja, a manufaktúra-termelés eredményeit, az első polgári forradalmakat. Keleteurópa azonban ebben a korban még sokkal hátrább van a fejlődésben; itt még javában él és erős a feudalizmus. A török birodalomról és Lengyelországról szóló fejezetek viszont nem elégségesek a keleteurópai történet megvilágítására. Világos, hogy a következő, az újkori kötet, amely az angol polgári forradalommal indul, és lényegében a kapitalizmus térhódítását ábrázolja majd, nem szentelhet már kellő figyelmet a keleteurópai feudalizmusnak, ezt itt, ebben a tankönyvben kellett volna megírni. Tulajdonképpen nem lett volna baj, ha Szemjonov itt kissé hajlékonyabban értelmezi az időbeli határokat és Keleteurópa tárgyalásánál legalább is a 17. század végéig, de még inkább a 18. század elejéig vizsgálta volna meg a fejlődést. Ebben az esetben pedig okvetlenül szükséges lett volna egy fejezet a Habsburg-monarchia kialakulásáról. Ezt a kérdést Szemjonov a német fejlődésbe ágyazva vizsgálja meg, pedig helyesebb lett volna Sztálin elvtárs megállapításaiból kiindulva a Habsburg-birodalom keletkezését globálisan, elsősorban a török elleni védelem szempontjából meg tárgyalni, hiszen Ausztriának ez a szerepe messze túlnő a német birodalom keretein és problémáin.

A könyv, az ilyen tárgyú szovjet tankönyvek módszerét követve, egyáltalában nem tárgyalja a Szovjetunió népeinek történetét. (Nem kétséges, hogy ilyen szűk keretek között ezt megfelelő formában nem is lehetne megtenni). Az olvasónak így némi hiányérzete támadhatna, hiszen az egyetemes történetből hiányzik például az orosz nép története. Persze, a tankönyv szempontjából ez egyáltalában nem hiány, hiszen a tankönyv eleve számol azzal, hogy a hallgatók az egyetemes történettel párhuzamosan hallgatják a Szovjetunió népeinek történetét. Így szóbjáphet az a veszély, hogy a Szovjetunió népeinek, elsősorban az orosz nép története mintegy elszigetelődik a többi nép történetétől. Ezt a problémát Szemjonov ragyogóan oldja meg, mert minden alkalommal rámutat az orosz nép kapcsolataira a könyvben tárgyalt más népekkel, rendkívül figyelemreméltó ezzel kapcsolatban az, amit az orosz nép szerepéről mond a tatárok elleni küzdelem során, valamint az orosz nép harcáról a német lovagrend keleti terjeszkedése ellen.

Magyar vonatkozású megállapításai csekélyszámúak, ami persze ilyen terjedelmű, de ugyanakkor ilyen nagy távlatokat átfogó munkánál érthető. De hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a magyar történettudománynak még nagy feladatai vannak itt, új kutatásainak eredményeit olyan formában kell közzéadni, hogy az a külföldi, elsősorban a szovjet tudomány felé is hozzáférhető legyen. Az ilyenfajta közvetítés jelentős mértékben megkönnyíti majd a szovjet tudósok munkáját. Ha például most kibontakozó Hunyadi-kutatásaink eredményei ismertekké válnak a Szovjetunióban is, könnyebb lesz majd Hunyadi törökellenes harcainak nemzetközi jelentőségéről írni. Ez persze csak egy kiragadott példa a sok közül, a magyar történészeknek még számos hasonló problémát kell helyes megvilágításba helyezniük.

Ezek a kritikai megjegyzések távolról sem kisebbítik Szemjonov professzor könyvének értékét. A könyv, mint azt a szovjet kritika is összefoglalólag megállapította, igen hasznos, jól megírt segédeszköze a fiskolai történeti oktatásnak. A magyar történettudománynak sokat kell tanulnia mind ebből a könyvből, mind pedig a könyvet ért bírálatból, amelyet szintén igyekeztünk lényeges pontjaiban felvázolni. Mindkettő a szovjet történettudomány magas színvonaláról, elvi szilárdságáról és az elméletet a gyakorlattal mindig elválaszthatatlanul összekötő, szintétikus szemléletéről tanúskodik. A magyar történettudomány csak akkor felelhet meg a maga feladatainak a szocializmus építésében, a béke védelmében, ha minél többet, minél alaposabban tanulmányozza az élenjáró szovjet tudományt.

NIEDERHAUSER EMIL

ОТМЕНА КРЕПОСТНОГО ПРАВА

(A jobbágyfelszabadítás, Moszkva-Leningrád. 1950. 311.)

A krimi háború után Oroszországban egyre élesedett az osztályharc és bármely pillanatban kirobbanhatott a forradalom. Tipikus forradalmi helyzet állott elő. A parasztmozgalmak az ország különböző részein egyre szaporodtak és intenzitásuk fokozatosan nőtt. Ugyanakkor fellendült a forradalmi demokraták mozgalma is Csernisevskij és Dobroljubov vezetése alatt. Az uralkodóosztály teljesen tudatában volt az uralmát fenyegető veszélynek. Maga II. Sándor cár nyíltan kijelentette, hogy jobb a parasztokat „felülről” felszabadítani, mintha azok saját magukat „alulról” szabadítják fel.

Ez, a cár által képviselt álláspont jutott érvényre hosszú tárgyalások után az 1861. február 19-i cári ukázbán, amely elrendelte a jobbágyfelszabadítást. Ez a rendelet lett volna hivatva a forradalmi helyzet megszüntetésére. De a rendeletet a földesurak, az uralkodóosztály képviselői szerkesztették és ez rányomta bélyegét. Bár meghozta papíron a parasztnak a személyes szabadságot, nem sok köszönet volt benne, mert megfosztotta őket földjeik jelentős részétől és nehéz anyagi terheket rakott vállukra. Megindult a falu hatalmas iramú proletarizálódása, megnyílt az út a kapitalizmus és minden velejárója számára, bár erősen akadályozták ezt az erős feudális csökevények.

A jobbágyfelszabadítás szovjet történeti irodalma mostanáig csak a legfontosabb problémákat dolgozta ki. A reform lebonyolítására vonatkozó anyag nagy része feldolgozásra vár a levéltárakban. Ennek egy részét bocsátotta most a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történeti Intézetének leningrádi részlege a történetkutatók rendelkezésére. A hirhedt III. osztály (titkos rendőrség) ide vonatkozó adatait már publikálták. Az ismertetett munka a reform lebonyolításának ellenőrzésével megbízott belügyminiszteriumtól származó iratok egy részét közli. A belügyminiszter köteles volt minden héten írásos jelentést tenni a cárnak a reform végrehajtásának haladásáról. Az ismertetett kötet ezeket a jelentéseket tartalmazza (1861. márc. 31—1863. jan. 1-ig).

Rendkívül értékes forrásanyaghoz jut így a történész, mert röviden összefoglalva szeme elé tárul a reform végrehajtásának menete, kezdve a mir átalakításától, a községi és járási közigazgatás újjászervezésétől, egészen a parasztek és földesurak között kötött szerződéséig. A jelentések természetesen nem egészen megbízható források, mert a cár számára készültek és így sokkal szebben festik le a helyzetet, mint amilyen a valóságban volt. Nagy helyet foglalnak el benne azok a jelentések, amelyek a parasztek hálájának kifejezéséről szólnak. Arról azonban nem esik szó, hogy ezek az esetek túlnyomó többségükben vagy a hatóságok „enyhé” nyomására, vagy akkor történtek, amikor a parasztság a reform lényegét még nem ismerte. Amikor ugyanis a parasztek rájöttek arra, hogy becsapták őket, sorsukon nem könnyítettek, hanem sok esetben még nehezítettek is, akkor azonnal megtalálták az ellenállás különböző formáit. A belügyminiszteri jelentések minden szépitgetés ellenére kénytelenek ezekről beszámolni. Ugyanekkor azonban a hangsúlyt a foganatosított ellenrendszabályokra helyezik, amelyek a kényszer enyhébb formáitól (katonai beszállásolás stb.), egészen a szibériai száműzésig, nyílt ellenállás esetén pedig az akasztófaig és agyonlövésig terjednek.

A jelentésekből kitűnően összeállítható a reform utáni parasztmozgalmak térképe. Megállapítható, hogy a parasztság az ország legnagyobb részén ellenségesen fogadta a reformot. Szokás szerint ismét nem hitte, hogy a rendeletet a cár adta ki, hanem azt a földesurak őrdögi művének tartotta és ennek megfelelően járt is el. Megtagadta az átmeneti időre még járó robotot, nem fizetett úrbért és nem volt hajlandó a földesurakkal a sorsát rendező szerződést megkötöni, mert abban reménykedett, hogy a cár közbelép és könnyíti sorsán. Elkeseredése sokszor olyan nagy volt, hogy fegyveresen szegült szembe az őt kényszerítő erővel.

De mindez nem segített. Az autokrácia és a földesurak az elnyomás és fékentartás eszközeinek kíméletlen alkalmazásával megfojtottak minden megmozdulást s a paraszt kénytelen volt tovább hordani az igát.

Az ismertetett okmánygyűjtemény jelentősége igen nagy. A megfelelő korrekciók végrehajtása után átfogó képet ad az orosz jobbágyfelszabadításról. A kor kutatói az összefoglaló jelentésekben említett parasztmozgalmakra vonatkozó részletes adatokat ezután már rendszeresen tárhatják fel és azok feldolgozásával viszonylag végleges képet rajzolhatnak a jobbágyfelszabadítás gyakorlati lebonyolításáról, a parasztság helyzetének gyökeres megváltozásáról, a parasztság osztályharcáról. Így az eddigi kép, amelynek alapját elsősorban a jobbágyfelszabadítási rendelet és végrehajtási utasítás alkotja, kiegészül a valóság oldaláról, és a kép teljessé válik. A magyar történetkutatók számára is nagy szükség lenne hasonló okmánypublikációkra, hogy megismerhessük a magyar jobbágyfelszabadítás igazi menetét, amelyet ma szintén inkább csak a vonatkozó törvényekből és rendeletekből ismerünk és így szemléletünk még nem teljes.

PERÉNYI JÓZSEF

C. Б. Крылов: МАТЕРИАЛЫ К ИСТОРИИ ОРГАНИЗАЦИИ
ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИИ

(Sz. B. Krilov: Adalékok az Egyesült Nemzetek Szervezete történetéhez.
Moszkva—Lennigrád, I. k. 1949. 344. l.)

A fasiszta agresszió ellen vívott második világháború alatt egyre jobban kifejezésre jutott a békeszerető népeknek az a kívánsága, hogy egyszersmindenkorra lehetlenné tegyék az agressziót, a támadó háborúkat. Ennek az óhajnak lett az eredménye az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSz), melynek alapjait még a háború alatt lerakták és végső formát a Dumbarton Oaks-i és San Francisco-i értekezleteken kapott. Sztálin, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 27. évfordulóján mondott beszédében kifejtette, hogy az agresszió megfékezésére és a kitört háború gyökerében való megfojtására, a támadók lefegyverzésén kívül csak egy eszköz van, „egy speciális békevédelmi és biztonsági szervezet megeremtése a békeszerető nemzetek képviselőiből...” (A Szovjetunió külpolitikája a Honvédő Háború idején [oroszul]. 1946. I. k. 425 l.)

A Szovjetunió képviselői a legelső tárgyalásoktól kezdve, mind a mai napig *mindent megtekintettek* annak érdekében, hogy az ENSz valóban olyan szervezet legyen, amely képes az agressziót megfékezni, a háborút megakadályozni. A *imperialista hatalmak* azonban már kezdetben mindent elkövettek azért, hogy a megalakítandó nemzetközi szervezet *saját érdekeiket* szolgálja, s ha nyilatkozataikban támogatták is a Szovjetunió álláspontját, leplezett formák között hódító céljaik megvalósítására igyekeztek, melyeket a Szovjetunió intencióinak érvényesítése esetén az ENSz megakadályozhatott volna. Így az ENSz rövid története nem más, mint a Szovjetunió-vezette béketábor harca az imperialisták ellen, akik a csatlósáik által szolgáltatott szavazatokkal meghiúsították a Szovjetunió törekvéseit.

Krilov könyvének ez az első kötete az ENSz előtörténete 1941-től 1945-ig, az alapokmány elfogadásáig és ratifikációjáig. E diplomáciatörténeti munka célja az ENSz alapokmánya létrejöttének megvilágítása. Ezt azonban olyan széles alapon teszi, hogy a tárgyalat három és fél évnél jóformán minden fontos nemzetközi eseményre és ezek marxista-leninista értékelése helyet talál benne.

Az ENSz története tulajdonképpen 1943 októberében, a Szovjetunió, az USA és Anglia részvételével megtartott moszkvai konferencián kezdődik, amely a háborúval kapcsolatos kérdésekben hozott döntéseken kívül elhatározta, hogy a tárgyalásokon résztvevő hatalmak a háború befejezése után is közös erőfeszítéssel fognak együttműködni a nemzetközi béke és biztonsági megeremtésén. A határozatoknak ezt a részét a külön meghívott kínai nagykövet is aláírta. Krilov a moszkvai konferencia ismertetése előtt még foglalkozik az 1942 január 1-én Washingtonban kiadott ú. n. Egyesült Nemzetek Deklarációjával és az Atlanti Chartával is, amelyek a moszkvai nyilatkozat előzményeit szolgáltatták. Ezután Krilov a moszkvai konferenciának a gyarmati kérdéssel foglalkozó tárgyalásaival, majd a konferencia sajtóvisszhangjával foglalkozik és részletesen ismerteti a háborúutáni rendezés problémájával foglalkozó terjedelmes irodalom néhány figyelemreméltó munkáját.

1944 első felében a moszkvai konferencián résztvevő hatalmak diplomáciai úton megtárgyalták a háború után felállítandó biztonsági és békevédelmi szervezet körvonalait, majd elkészítették tervzeteiket. Ezek megtárgyalása és összeegyeztetése az 1944 augusztusában és szeptemberében tartott Dumbarton Oaks-i konferencián történt. Krilov részletesen foglalkozik e tárgyalások körülményeivel, menetével és eredményeivel, amelyek az ENSz alapokmányának tervezetében jutottak kifejezésre. A felmerült problémák túlnyomó többségét sikerült itt megoldani és mint Sztálin — az elért eredményeket értékelve — megállapította, a nemzetközi szervezet működése eléggé hatásos lesz az új agresszió meggátlására, ha „a nagyhatalmak, melyek vállalkon hardozták a hitleri Németország elleni háború fősúlyát, továbbra is

az egyetértés és megegyezés szellemében fognak működni (Sztálin, A Nagy Honvédő Háború [oroszul], 168. l.). Krilov ezután a Dumbarton Oaks-i tervezet szovjet és külföldi visszhangját vizsgálja, majd rátér a San Francisco-i konferenciára.

Az 1945 februárjában megtartott jaltai konferencia elhatározta 1945 április 25-re a San Francisco-i konferencia összehívását. A meghívót kibocsátó hatalmakhoz Kína is csatlakozott, míg Franciaország ezt presztizs-okokból visszautasította, bár részvételét a konferencián megígérte.

Ilyen előzmények után ültek össze 42 állam képviselői San Franciscóban, hogy résztvegyenek az ENSZ alapokmánya végleges kidolgozásában. Krilov részletesen ismerteti az egyes bizottságok munkáját, mely heteken keresztül a legnagyobb érdeklődés mellett folyt. Bemutatja, hogy az alapokmány egyes részei milyen nehezen, mennyi tárgyalás, vita után vették fel végleges, mai formájukat. Kiderül, hogy az aprólékos szövegezési, interpretálási stb. munkában is erős ellentétek mutatkoztak az egyes kapitalista országok képviselői között, de a Szovjetunióval szemben mégis egységesen léptek fel. Az egyes bizottságok munkájának részletezése meghaladja beszámolóink kereteit, bár Krilov könyvének legnagyobb része éppen a bizottságok munkájával foglalkozik.

A bizottsági szövegek egyeztetése, több nyelven való elkészítése után az alapokmány szövegét a plenáris ülés 1945 április 25-én egyhangúlag elfogadta, melyet a következő napon a meghatalmazottak alá is írtak. A még ugyanaznap este megtartott formális üléssel a konferencia be is fejeződött.

Elkészült tehát annak a nemzetközi szervezetnek az alapja, amely hivatva lett volna a békét biztosítani az egész világon, megfékezni a támadót, bárki legyen is az. De az ENSZ eredeti célkitűzését nem tudta megvalósítani, mert az új imperialista agresszorok — élükön az USA kormányával — felrúgták a nagyhatalmak közti egyetértést, a kölcsönös megegyezés szellemét, melynek fontosságát Sztálin mindvégig oly erősen hangsúlyozta.

Krilov ezután még részletesen foglalkozik az ENSZ alapszabálya ratifikációjának és életbeléptetésének körülményeivel, majd értékeli a San Francisco-i konferencia eredményeit a nemzetközi jog szempontjából. Mellékletként csatolja a Dumbarton Oaks-i javaslatok szövegét és párhuzamosan az ezen tett változtatásokat, valamint a végleges alapokmány orosz szövegét. Magyarországon még dörögtek a fegyverek, mikor az ENSZ alapjait lerakták. Az ENSZ kérdéseivel, problémáival a felszabadulásig érthetően senkisémm foglalkozott s utána sem jelent meg egy-két kisebb cikket kívül olyan munka, amely e rendkívül fontos nemzetközi szervezet létrejöttének körülményeivel, jelentőségével foglalkozott volna. Krilov könyve kiválóan alkalmas arra, hogy anyaga felhasználásával történeti, jogi folyóiratainkban és napi sajtónkban kimerítően foglalkozzanak ezzel a szervezettel, amelynek eredeti céljai mindnyájunk számára drágák. S ha ma az amerikai imperialisták befolyása alá került ENSZ nem tölti be azt a szerepet, amelyet a békeszerető népek szántak neki, annál inkább fontos, hogy foglalkozzunk vele. Az ENSZ története kiválóan alkalmas a Szovjetunió történetlen békepolitikájának kidomborítására és ugyanakkor az imperialista agresszorok mai háborús politikája gyökereinek feltárására.

Érdeklődéssel várjuk Krilov munkájának második részét, amelyben az ENSZ gyakorlati működését fogja bemutatni a háborút követő korszakban.

PERÉNYI JÓZSEF

AZ ESZMEI ÉS POLITIKAI NEVELÉS SZEREPE A TÖRTÉNELEM-TANÍTÁSBAN

(Hat tanulmány. Bpest, Közoktatásügyi Kiadó, 1950. 116 l.)

Hat szovjet történész tanulmánya jelent meg ebben a gyűjteményben. A tanulmányok terjedelme sem külön-külön, sem együttvéve nem nagy, mégis óriási segítséget nyújt a történelem oktatóinak és kutatóinak.

Miről írnak a szerzők? A. M. Pankratova bevezető tanulmánya „Az eszmei és politikai nevelés szerepe a történelemtanításban” a legfontosabb kérdésekben rámutat arra, hogyan neveljünk a történelem tanításával marxista-leninista világnézetű, hazánk védelmére kész, ügyünkért minden áldozatot meghozó ifjúságot.

Az eszmei politikai nevelés lényege a dialektikus és történelmi materializmusra való nevelés. Világos, hogy — különösen a fiatalabb tanulóknál, de a fejlettebbeknél sem — jelentheti ez azt, hogy a tanulók a dialektikának, a materializmusnak elvont tételeit bemagolják. A feladat éppen az, hogy a konkrét történelmi anyag ábrázolása kapcsán váljon a tanulónak vérévé a marxista-leninista világnézet és az ebből fakadó magatartás. Amiként Pankratova írja: „a történelemnek dialektikus tanítási módja abban áll, hogy a társadalom életét fejlődésében és az ellentmondások tükrében mutatjuk meg.” (6. l.)

A tanulmány rátereli a figyelmet arra, hogy az eszmei-politikai nevelésben milyen hatalmas jelentősége van éppen a történelemtudománynak, a történelem tanításának. „Marx és Engels, a tudományos szocializmus megteremtői — írja Pankratova — a történelmet az „egyetlen tudománynak” nevezték abban az értelemben, hogy történelmi felfogás nélkül lehetetlennek tartották a természet és a társadalom tanulmányozását. Lenin és Sztálin, akik a marxizmust új történelmi körülmények között fejlesztették tovább, állandóan merítették a történelem tapasztalataiból és a történelmet, mint tudományt magasra értékelték.”

Abból, hogy a marxizmus klasszikusai ennyire értékelték a történettudományt és maguk is alapvető történelmi műveket alkottak, következik az, hogy a történelem tanítójának elengedhetetlen és fontos feladata a marxizmus-leninizmus klasszikusai műveinek állandó és alapos tanulmányozása.

Pankratova tanulmánya felhívja a figyelmet arra, hogy a tanulókkal elsősorban a dolgozó tömegek küzdelmét kell megismertetni, rámutatva arra, hogy a történelem a dolgozó tömegeknek, azok harcának története. El kell mélyíteni a tanulóknak annak tudatát, hogy a történelem során az emberiség állandóan fejlődött, hogy a haladás eszméje az egész emberiség történetének tanulmányozása kapcsán minden tanuló vérévé váljon.

A gyűjtemény magában foglalja A. J. Sztarcev: Szovjethazafiságra nevelés a történelemórák keretében című tanulmányát. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a hazafiságra való nevelés a történelemtanítás egyik legfontosabb feladata. Elemzi a szovjet hazafiság jellegét és megállapítja, hogy ez a hazafiság a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal született, ez az egyénnek a szocialista társadalommal összefonódott közössége. Rámutat arra, hogy ennek a hazafiságnak legjellemzőbb vonása az a mély felelősségérzet, mely minden szovjet embert áthat hazája sorsa iránt és aktív törekvés arra, hogy saját tevékenységét alárendelje a haza felemelkedéséért és a kommunizmus győzelméért folytatott harc érdekének. (31. l.) E megállapítások lényege a mi szocialista hazafiságunkra is érvényes.

Az író világosan kifejti, hogy a tanulókkal meg kell ismertetni azoknak a hazafiaknak tevékenységét és szerepét, akik a múltban mint nagy tudósok, művészek és gondolkodók járultak az emberiség haladásának nagy ügyéhez. Ebből a szempontból el kell választani a múlt haladó nagy embereinek hazafiságát attól az álhazafiságtól, amelyet a volt uralkodó osztályok hirdettek. Rá kell mutatni arra, hogy a múlt nagy-

jainak, a haladás harcosainak és a mai szovjet embereknek hazafisága egymással szerves kapcsolatban van.

A tanulmány komoly figyelmet szentel annak magyarázatára, hogy a tanulók megértsek a Szovjetunió világtörténeti jelentőségét. Természetes, hogy ez nem csupán a Szovjetunió polgáira vonatkozik, hanem teljes mértékben reánk is. Nálunk a hazafiság Népköztársaságunk iránti hűség és odaadás, de ez akkor teljes és akkor igazi hazafiság, ha tartalmazza a Szovjetunió iránti hűség és odaadás érzését is. Ma a történelem tanítójának ifjúságunkat és egész népünket a világ bökétáborának élén haladó, legyőzhetetlen Szovjetunió iránti hűségre kell nevelnie.

Az író kifejti, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtti történelem tanítása során a hazafiságra való nevelés érdekében a legfontosabb ismertetni a népi tömegek forradalmi harcát, az ország védelmében folytatott függetlenségi harcokat és a nemzeti kultúra haladó jelenségeit.

V. J. Avdijev „Eszmei politikai nevelés az ókori történelem óráin” című tanulmányában hangsúlyozza az ókori történet tanításának nagy jelentőségét. Ez „neveli... a tanulóknak a történelmség elemeit és elvezeti őket a materialista világnézethez és a dialektikus gondolkodáshoz.” (49. l.)

A tanulmány konkrét példákkal mutatja be, hogy mit jelentett az emberiség történetében a rabszolgaság. Az ókori történet tanítójának különös figyelmet kell szentelnie annak a sztálini tanításnak megmagyarázására, hogy „a rabszolgák forradalma felszámolta a rabszolgotartókat és megszüntette a dolgozók kizsákmányolásának rabszolgasági formáját”. Ezenkívül fontos feladat az ókori háborúk kapcsán a háborúk igazságos vagy igazságtalan jellegének megértése. Különösen jó alkalom nyílik erre a görög-perzsa háborúk tanulmányozásánál... Továbbá rendkívül nagy jelentőségű, hogy a tanulók megismerjék a kultúra keletkezésének és fejlődésének kérdését az ókori történettel szerves összefüggésben.

A gyűjtemény következő tanulmánya: E. A. Koszminszkij, „Eszmei politikai nevelés a középkori történelem óráin” című cikke. A nálunk is jól ismert történész arra irányítja figyelmünket, hogy a középkor története a feudális történet. A feudális rendszer fő jellemvonása pedig a jobbágynak a hűbérral ellen vívott harca. Itt feltétlenül ki kell emelnünk a parasztfelkelések progresszív jellegét, ami határozottan ellene szól annak a téves nézetnek, mely a történelem egynéhány esetében a parasztfelkeléseket reakciónak állítja be, mivel azok a burzsoázia ellen irányultak. Ez a nézet még nem egy helyen problémaként felmerül. Nagyon fontos a középkori történet tanítása során megfelelően hangsúlyozni a szellemi haladást, a tudomány és a tudás szabadságáért vívott harcot, melyet a középkorban főleg az egyházi reakció ellen folytattak a tudomány olyan zászlóvivői, mint Galilei, Giordano Bruno és a többiek. Lehetetlen nem gondolnunk arra, hogy a Vatikán ma is a tudomány és haladás esküdt ellensége és hogy ezt nemcsak a munkásosztály, a kommunizmus győzelme óta folytatja, hanem az emberiség történelmében mindvégig az volt.

Koszminszkij szétzúzza azt a középkorról terjesztett tudatos történelemhamisítást amelyet a fasiszták saját barbárságuk igazolására igyekeztek felhasználni. A fasiszták számára vonzó volt a középkor egyrészt hódító terveik szempontjából, másrészt abból a szempontból, hogy a középkori osztálytagozódás, nevezetesen a jobbágyság — melynek visszaállítása céljuk volt — vonzonak tűnjön. A tanulmány kifejti, hogy a középkor története nem mellőzheti a Szovjetunió népeinek történetét, mely nagy hatással volt az európai történelem alakulására is.

„Az újkor történetének ismeretterjesztő jelentősége igen nagy. Felvértezi a tanulókat a külföldi történelmi tapasztalatokkal s ugyanakkor megismerteti őket a világtörténelem általános menetével is, aminek a világnézet kialakulása szempontjából óriási módszertani jelentősége van” (94. l.) — írja A. V. Jefimov: Eszmei politikai nevelés az újkor történelemóráin c. tanulmányában.

Jefimov kifejti azt a sztálini gondolatot, hogy az újkori anyag tengelye a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a burzsoá forradalmak közti gyökeres elvi különbség. A tanítás során mindenekelőtt azt kell ismertetni, hogy a kapitalizmus már keletkezésében ellentmondásokkal terhes, hogy ezeket az ellentmondásokat a munkásosztály harca, végső fokon a szocialista forradalom oldja meg. Ismertetni kell azokat a forradalmi tömegmozgalmakat, amelyeket a kapitalizmus igája alatt élő tömegek, mindenekelőtt a munkásosztály vív a burzsoázia ellen. Az újkori történelem tanítása elképzelhetetlen anélkül, hogy ne mutatnánk rá Oroszország progresszív szerepére, ahol az egyetlen következetes marxista párt keletkezett, ahol Lenin és Sztálin született és harcolt.

Különösképpen alkalmas az újkori történelem arra, hogy megértessük a tanulókkal a történelem mély kapcsolatát a jelenkorral. Ezt akkor érjük el, ha tudatosítjuk, hogy „... a történelem az emberiségnek a proletárforradalom, a proletariátus diktatúrája, a szocializmus és a kommunizmus felé haladása.” (92. l.) Ugyancsak nem nélkülözhető az újkori történelem tanításából Lenin és Sztálin műveinek ismertetése és magyarázata. Enélkül nem érthető meg az újkori történelem egyetlen, valamennyire is fontos mozzanata sem.

Amennyiben az újkori történelemben feltétlenül rá kell mutatni Oroszország progresszív szerepére, úgy szervezsen tovább építhető a tanulók tudatában a Szovjetunió világtörténeti vezetőszeropének megértése. Lényegében az újkori történet tanításának akkor van értéke, ha ez minden tanuló előtt világos és érthető.

Jefimov kiemeli — és ez egyébként valamennyi tanulmányon végigvonnul —, hogy a kultúra története nem valami független, hanem szerves része a történelemnek. Ennek elhanyagolása, avagy éppenséggel elhallgatása a történelem leszűkítését jelenti, ami mindenképpen az eszmei-politikai nevelés rovására megy.

A gyűjtemény befejező tanulmányát V. A. Karpinszkij írta: „Az eszmei politikai nevelés problémái a Szovjetunió alkotmányának ismertetésével kapcsolatban” címmel. A szerző először is leszögezi a Szovjetunió alkotmánya tanításának feladatát. Ez a szovjet rendszer alapjainak tanulmányozása, a szocialista társadalom tudatos és aktív tagjainak nevelése.

Kifejti, hogy ezt a célt nem a cikkelyek egymásután következő megbeszélésével kell elérni, hanem konkrét példákön kell az alkotmány alapvető gondolatait, következtetéseit a tanulókkal megbeszélni. Így minden tanuló előtt világossá lehet tenni, hogy a Szovjetunió alkotmánya olyan világtörténelmileg merőben új és minden eddigi társadalommal ellentétes társadalmi berendezkedést tükröz, amely magasabbrendű még a legdemokratikusabb burzsoá rendszernél is.

A Közoktatásügyi Kiadó nagy hiányt pótol a tanulmányok kiadásával, melynek eredménye történelemoktatásunk javulásában fog megmutatkozni.

Azonban éppen a tanulmányok fontossága megkövetelte volna a pontosabb és lelkiismeretesebb fordítást. Megengedhetetlen ilyen jellegű gyűjteményben, hogy olyan hibák előforduljanak, mint például a 62. lapon, ahol a fordító anyagi kultúra helyett materialista kultúrát fordít, vagy a 76. lapon, ahol eredeti tőkefelhalmozás helyett „elsődleges tőkeakkumulációt” ír. De oldalakon át lehetne folytatni az ilyen fordítási hibák felsorolását.

E tanulmányok kiadásával a történelem oktatói és tudósai nagy segítséget kaptak abban, hogy sikerrel teljesíthessék azokat a feladatokat, melyeket a Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusa különösen a történészek felé állapított meg: neveljük ifjúságunkat a múlt haladó hagyományai és különösen honvédő hagyományaink feldolgozása és tanítása révén a haza és a béke védelmére, a szocializmus építésére kész bátor és szilárd harcosokká.

NAGY BALÁZS

ALBERT NORDEN: A NÉMET MONOPOLKAPITALIZMUS

(Lehren deutscher Geschichte zur politischen Rolle des Finanzkapitals und der Junker, Berlin, Dietz-Verlag, 1947.) Budapest, Szikra, 1950. 279 l.

1947-ben írta Norden a német monopolkapitalizmusról szóló könyvét, amikor a nemzetközi reakció ismét napirendre tűzte Németország szétdarabolását, amikor az amerikai és angol imperialisták felrúgták Potsdamban tett ígéretüket, hogy „demokratikus alapokon végérvényesen átalakítják Németország politikai életét...” A megírás óta a könyv aktualitása még fokozódott. Azóta tömegesen bocsátottak szabadon háborús bűnös német monopolpótlókéseket, Hitler tábornokait s napjainkban az amerikai imperialisták nyíltan fasizálják Nyugat-Németországot. Ugyanazt a szerepet szánják Németországnak, mint amikor hatalomra segítették a német monopolpótló helyreállításán és megerősítésén keresztül a fasizmust: a német népet a Szovjetunió és a népi demokráciák elleni új háborúra akarják felhasználni. Ezek a tények adnak különös aktualitást annak, hogy a szerző széles dokumentációval, eddig ismeretlen adatok és titkos okmányok felhasználásával bemutatja a német fináncpótló és a nagybirtokosok áldatlan szerepét a német politikában.

Norden történetileg vezeti végig, hogyan fejlődött ki a német imperializmus. A német nagyburzsoáziát és feudális hatalmasságokat képviselő császári kormány nemzeti ügyé emelte a német fináncpótlók profitját, s pénzelte a Németország világhuralmát hirdető pángermánokat; a fináncpótlók érdekében álló imperialista terjeszkedési politikát nemzeti ellentéteknek igyekeztek beállítani.

Az imperialista Németországban különösen nagy szerepet játszott a hadiipari tőke. Ez az oka annak, hogy a Krupp-műveket (maga a császár is részesedett a Krupp-művek profitjából) — a német hadiipar csúciszervét — miért emelték nemzeti intézménnyé. A német-külpolitikát a fegyverkirályok irányították — akik a gátlástalan sovinizmus zászlóvivői voltak és mindenáron a háború kirobbantására törekedtek, amikor érettnek tartották az időt arra, hogy a gazdasági hódításokat katonailag támaszszák alá.

Norden leleplezi az őket kiszolgáló jobboldali szociáldemokraták áruló magatartását is, David, a hírhedt revizionista, mint a szociáldemokraták hivatalos szónoka a birodalmi gyűlésen már 1913 elején azt mondta: „Követeljük nyitott kaput magunk számára a Balkánon, mert a Bagdad-vasút jogos német érdekeket képvisel, melyet nem szabad megzavarni”. (50. l.) Noske ugyancsak a birodalmi gyűlésen szállt síkra a szociáldemokraták nevében a német imperializmus gyarmati politikája mellett, Bernstein azt hirdette, hogy a szociáldemokrata nyugodtan „megjelenhet az udvárnál, hogy tisztelettel bemutatkozzék öfelségének”. A szociáldemokrata parlamenti csoport 1913-ban megszavazta a hadügyi költségvetést. Ottó Braun — később a weimari köztársaság porosz miniszterelnöke — 1914 szeptemberében úgy akarta igazolni a szociál-sovinizták háborús politikáját, hogy arra hivatkozott: 11.000 szakszervezeti alkalmazott állása és a szociáldemokrata újságokba fektetett 20 millió márka forog kockán, ha a proletariátus át akarja alakítani az imperialista háborút polgárháborúvá. A pártban és szakszervezetekben a hadiállapotot arra használták fel, hogy mindenkit elnémissanak, aki az imperialista politika ellen tiltakozott.

Rámutat Norden 1918 mulasztásaira, arra, hogy a létrejött német köztársaság nem söpörte el a nehézipar és a nagybirtok urait, a pángermanizmus és a fasizmus támaszait, nem fosztotta meg a reakciót gazdasági bázisától, nem számolta fel az államapparátusban a reakciós bürokrácia maradványait, nem pusztította el a porosz militarizmust — tehát nem harcolt következetesen a reakció ellen akkor, amikor 1918 novemberében az egész dolgozó nép a forradalom oldalán, a proletariátus oldalán állott. Ehelyett Ebert miniszterelnök közvetlenül a forradalom győzelme után titkos egyezményt kötött a forradalom leverésére a császári főhadiszállással. A reakció szét akarta zúzni a német proletariátus balszárnyát, 1919-ben a Ruhr-vidéken munkásvérrel foj-

tották el a bányabárók vagyonának kisajátítására és a föld kincseinek társadalmisítására irányuló harcot. Amikor a reakció 1920 májusában nyílt diktatúrát készített elő, a demokratikus erők megegyezően összekovácsolódtak: Kapp, Lüttwitz és Ludendorff puccsa összeomlott. A felháborodott néptömegek nyomására a kormánypartoknak és a szakszervezeti vezetőknek írásban kellett megígérniök a puccsisták megbüntetését, az ellenforradalmi csapatok feloszlását és a kulcsiparágak szocializálását. A szociáldemokrata és centrupárti miniszterek azonban rögtön „elfelejtették“ ígéreteiket és ismét részabadtították a puccsban résztvevő ellenforradalmi csapatokat a proletariátusra. Másfél évi harc után Németország nagypolgári köztársaság lett, amely lépésről-lépésre fejlődött a legszélső reakció felé. A német finánc-tőke a proletariátus leverése után újra rendezhette sorait, mivel a másfél évig tartó polgárháború érintetlenül hagyta a német imperializmus alapjait és elmélyítette a munkáspártok közötti szakadékot. „A hitleri SS és a Wehrmacht sárkányfogai 1919—20 véres vetéséből nőttek ki.“ (60. l.)

„A jóvátételi kérdést, amelyet Párizs a politikai és katonai hatalomszerzés eszközüül használt fel, most kivonták a francia ellenőrzés alól és az angol-amerikai politika eszközévé változtatták. Az angol politika arra irányult, hogy Németországot Franciaország európai ellensúlyaként és különösen a Szovjetunió lehetséges ellenfeleként megerősítse. Amerika mindenekelőtt tőkebefektetési számára keresett piacot Németországban. Tény, hogy 1924 és 1930 között nem kevesebb, mint 60 milliárd márkát fektettek be a német iparba. Ebből több mint 30 milliárd márka külföldi kölcsönök formájában került az országba, nagyrészt Amerikából.“ (72. l.)

1919-ben a német monopolisták előkészítették politikai visszatérésüket. Régi módszerek azonban jóvátételtenül kompromittálódtak, valami újat kellett a helyükbe állítani. A nehézipari gyárosok állami szubvenciót kaptak és óriási sajtóhatalom felépítéséhez láttak hozzá ugyanakkor, amikor a német nép az éhhalál küszöbén állott, a középrétegeket pedig tönkretette az infláció. Krupp és társai már 1919-ben megszervezték azt a társaságot, amely a kulisszák mögül irányította a köztársaság, a munkás-ság és a Szovjetunió elleni uszítást.

A német nehézipari tőkésai számára Németország háború utáni nyomora alkajom volt arra, hogy kiárulsítsák és felvásárolják az országot. Francia kapitalistákat hoztak be a saarvidéki üzemekbe. 1923 őszére a német fináncburzsoázia vezetőrétege teljesen megszabadult már belső adósságaitól, sőt hatalmas extraprofitra tett szert. A német bel- és külkereskedelem 1919—22 között 8 milliárd aranymárka deficitet tüntetett fel. Ugyanakkor 1922-ben Stinnes vagyona többmilliárd aranymárkára rúgott.

A hatalmas méretű infláció idején a néptömegek balratolódása közvetlenül veszélyeztette a finánc-tőkésék uralmát. 1923 augusztusában Berlinben általános politikai sztrájk tört ki, ősszel Közép-Németországban szocialista-kommunista kormány alakult. Stresemann, az új birodalmi kancellár katonai erőszakkal végrehajtott államcsinnyel buktatta meg ezt az alkotmányosan megválasztott kormányt. A forradalmi veszély letörése után a kormány megkezdte a márka stabilizálását, 1924 tavaszán elfogadták az amerikai Dawes jóvátételi tervét.

Hogy az amerikai imperialisták hogyan dolgoztak a német monopoltőkés reakció érdekében már 1919-ben, arra a Németországot megszálló amerikai csapatok politikájáért felelős Hunt ezredes a legjobb tanú. Hunt leleplezi, hogyan támogatták, illetve állították helyre az amerikai megszállók a császári Németország államapparátusát: „Németország szerencsés volt, hogy sikerült a független szocialisták terveit megghiúsítania. A mérséklődés szelleme napról-napra jobban terjedt, a legtöbb régi császári tiszt a helyén maradt. A megszállott területeken a fegyverszünet egyik feltétele volt, hogy a helyükön maradjanak... Ennek eredményeként a megszálló csapatok egy csoport nagyképzetségű tiszttel rendelkeztek, akik végrehajtották a parancsaikat és kívánságaikat... A tisztek sok esetben üdvözölték megjelenésüket, mert ez megerősítette a forradalomban megtéppázott tekintélyüket.“ (101. l.)

1924-től kezdve a Németországba özönlő külföldi, főleg amerikai tőke segítségével meggyorsult a gazdasági központosítás folyamata. Mammuttrösztök alakultak (1925-ben az I. G. Farben, 1926-ban a Vereinigte Stahlwerke). A külföldi tőke segítségével a német ipar koncentrációja annyira fejlődött, hogy 1928-ban Németország újra a második helyet foglalta el a világ gépkivitelében és túlszárnyalta Angliát. A német nehézipar offenzívát indíthatott az első világháborúban elveszített piacainak visszahódítására. A német nehézipar urai a piacok és nyersanyagforrások politikai-katonai hódítások segítségével történő monopolisztikus uralmára törtek. Ekkor tört ki az 1929-es világgazdasági válság. 1929 elején a Dawes-terv helyébe a Young-terv lépett. Az 1931-ben kibocsátott Hoover-moratórium semmivé tette a Németországra nehezedő utolsó terhet, a jóvátételt is, „Így végződött a jóvátételek történetének fejezete, amely

12 éven át nemzetközi zűrzavart és viszályokat idézett elő: Németország 10,8 milliárd márkát fizetett készpénzben és kb. 20 milliárd márkát anyagi javakban. Megközelítőleg ugyanennyi áramlott külföldi kölcsönök formájában Németországba, úgyhogy a jövátételek és külföldi kölcsönök összege kb. egyensúlyban volt. Persze a jövátételi fizetéseket a nagytőke a „belső” kizsákmányoláshoz csapott túlmunkaként préselte ki a német dolgozókból“. (75—76. l.) 1932 végén elismerték Németország katonai egyenjogúságát. A német imperializmus „a versaillesi terhek helyébe saját háborús előkészületeinek sokkal súlyosabb terhét akarta a német nép nyakába akasztani, hogy azután egy még súlyosabb Versaillest kényszerítsen egész Európára“. (76. l.) A német finánc-tőkésék nyílt diktatúrát akartak, hogy felszámolhassák a munkásosztály politikai szervezeteit és, hogy külpolitikailag megvalósíthassák a német finánc-tőkét a világpiacon urrá tenni szándékozó hódító terveket.

Norden végigelemezti azt a folyamatot, amelyen keresztül a nehézipar urainak támogatásával Hitler hatalomra jutott. Kimutatja, hogy a fasiszta tábor koncentrációja a német kapitalizmus koncentrációjával párhuzamosan folyt. Hitler pártja, amely 1923-ban Hitler müncheni puccsa idején csak egyik frakció volt a fasiszta frakciók között és az 1928-as választásokon még viszonylag kevés szavazatot kapott, 1930 szeptemberében megnyolcszorozta szavazatai számát. Ez alatt a két év alatt az infláció rengeteg középosztálybeli egzisztenciát tett tönkre és a fasiszta agitáció mesterien értette, hogy hogyan varrja a versaillesi szerződés nyakába a német finánc-tőke bűneit. Ugyanazok a monopoltőkés családok, amelyek a századforduló körül megalapították a német imperializmust szolgáló nacionalista-soviniszta szervezeteket, most a náci-pártba helyezték bizalmukat, óriási összegekkel támogatták, és hatalomra segítették. Hitler és a monopoltőkés közötti titkos együttműködés 1931 októberében nyílt szövetséggé vált. Ezzel a szövetséggel kezdődött az az általános támadás, amely a nyílt fasiszta diktatúrához vezetett. Hitler pártjának programja — a nehézipar teljes támogatásának ellenértékeképpen — 1932-ben megjelent 7. kiadásában kijelenti: „A nemzeti szocializmus semmiesetre sem fog elfordulni még a legnagyobb ipari üzemeinktől sem, amíg magánkézből maradnak. (Itt elsősorban Kruppa, Mannesmannra, Thyssenre stb. gondolunk.)“ 1932 elején zártkörű gyáriparos konferenciát tartottak Düsseldorfban, ahol Hitler — miután Thyssen egy válogatott társaságnak bemutatta — előterjesztette a náci-párt hódító programját. Azt követelte, hogy politikai diktatúrával tegyék teljessé a monopoltőkés gazdasági diktatúráját. Miután kijelentette, hogy a marxizmust gyökerestől ki fogják irtani Németországban, valamennyi nem fehérbőrű nép rabslzgasorba taszítását követelte. „A fehér faj csak akkor tarthatja meg vezetőszerepét, ha fennmarad a világon az életszrvonalak különbözősége.“ (88. l.) Támadta a Szovjetuniót, „a legerősebb gazdasági konkurrenst, amelynek pusztá léte veszélyezteti a hatalmasan kifejlődött ipari vállalatok foglalkoztatottságát“. (88. l.) Akkor mondotta ezt, mikor — a gazdasági válság idején — szovjet megrendelésekből ételek egész német iparágak.

Miután Hitler összeszűrte a levet a vezető monopoltőkés klikkel — elsősorban az acéltröszt diktátorával — a vita már csak arról folyt, hogy a fasiszták mekkora részt kapjanak a hatalomból. Ezek a viták fejeződtek ki Hitler jelölésében Hindenburg ellen az 1932-es elnökválasztásoknál. A katolikus centrum, a demokraták és a szociáldemokraták Hindenburgot állították Hitlerrel szembe, aki a nyílt fasiszta diktatúra szálláscsinálója és ugyanannak a pángermán népellenes sovinizmusnak a megtestesítője volt, mint Hitler. Hindenburg Papent nevezte ki kancellárrá, aki megalakította a „grófok és bárók kormányát“. A weimari pártok tagjaiból álló porosz kormány ellenállás nélkül átadta ennek a kormánynak az ügyek vezetését ugyanakkor, amikor a tömegek követelték az ellenakciót, az általános sztrájkot. A náciak elérték pályafutásuk csúcspontját: 13,7 millió szavazatot, a szavazatok 37%-át kapták. A Kommunista Párt vezette proletariátus azonban leleplezte a Hitler-fasisztákat és sikerrel vette fel az utcán a harcot a náci terror ellen. A november 6-i választásokon a náci párt kétmillió szavazatot veszített, míg a kommunisták 6 millió szavazatot kaptak. Tömeges kilépések voltak a Hitler-pártból.

Norden a náci-párt vezetőinek nyilatkozataiból és írásaiból bebizonyítja, hogy Hitler pártja ekkor a szétbomlás állapotában volt. A szétbomló és a saját vereségét elkönyvelő párt vezére 1933. január 30-án mégis diktátor lett. Ez az ellentmondás azzal magyarázható meg, hogy a német finánc-tőke számára a náci-párt felbomlása nagy veszteség lett volna. Ez a párt volt a legmegfelelőbb eszköz a német finánc-tőkés céljainak keresztülvitelére. „Itt nem a német imperializmus egyik rohamcsapatáról volt szó, hanem a nagy tömegpártról, amelyet azért szervezett, hogy a céljait gyorsan és végérvényesen elérje. Ha ez a párt eltűnik a sülyesztőben, vagy ha csak döntően

meggyengül is, a legfontosabb politikai eszköz csúszik ki a német imperializmus kezéből.“ (94. l.) A kapitalista diktatúra minden más formája csődbejutott, nyílt fasiszta diktatúrára volt a monopoltökéseknek szüksége. A német köztársaság elbukott, főképpen azért, mert a munkáspártok testvérharca meggátolta a munkásegységfront megalakítását. A szociáldemokrata vezetők, akik a válság előtt „szervezett kapitalizmusról“ szónokoltak, a világgazdasági válság mélypontján úgy viselkedtek, mint „orvosok a kapitalizmus betegágyánál“. A „kisebbik rossz“ politikáját folytatták. Még 1933 januárjában is megtagadták a részvételt a döntő munkásakciókban.

A világreakció és a weimari köztársaság című fejezetből szemléltetően tárul elénk, hogyan igyekeztek a nemzetközi reakció befolyásos körői azon, hogy fennartsák a német imperializmust a Szovjetunió ellen, ha mint konkurenst ki is kárták kapcsolni.

A német uralkodó osztály. — annak ellenére, hogy a Szovjetunió volt az egyetlen állam, amely nem ismerte el a versaillesi szerződést és támogatta a német nép tiltakozását ez ellen a diktátum ellen — a nyugaton elveszített háborút keleten akarta megnyerni. Néhány hónappal azután, hogy a nyugati imperialisták leverték Németországot, a legsúlyos reakció képviselői felajánlották az antantnak, hogy a Szovjetuniót megtámadják. Mint Lüttwitz tábornok, a Kapp-puccs egyik sugalmazója írja: „Arnold Rechberg nagyiparos javaslatokat készített a gazdasági együttműködésre Angliával és Franciaországgal, Oroszország gazdasági kizsákmányolása céljából.“ 1922-ben a Ruhr-vidék megszállása következtében végsőkéig kiélesedett német-francia konfliktus idején is a Szovjetunió elleni háborúra gondolnak a német militaristák ugyanakkor, amikor pedig a Szovjetunió egyedül tiltakozott a Ruhrvidék francia megszállása ellen. A német uralkodóosztály a Szovjetuniót tekintette a főellenségnek, a Franciaországgal való konfliktus csak afeletti civakodást jelentett, hogy milyen mértékben részesedjenek a Ruhr-bányákból és acélművekből a francia tőkésék. A Ruhr-konfliktus befejezése után a külföldi tőke erősen kezdett Németországba. Ennek volt politikai kifejezése az 1925-ös — szovjetellenes — locarnói egyezmény.

Gyors ütemben haladt előre azoknak a nagy nemzetközi finantőkés csoportoknak a megalakítása, amelyek a szovjetellenes politika központjaivá váltak (elsősorban a kálikartel és a nemzetközi acélkartel), a fasiszta Németország és a nyugati imperialisták együttműködésének csúcspontjai általában mindig egybeestek a lényeges nemzetközi kartelmanőverekkel. A német és francia monopóliumok összefonódása következtében 1932-ben a franciák már beleegyeztek a német hadsereg létszámának meghatározásába és korszerű felfegyverzésébe. A Comité des Forges képviselői a két hatalom vezérkarának szoros együttműködést javasoltak azért, hogy közös erővel úrrá lehessenek a „keletről fenyegető bolsevista veszedelmen.“

Míg a vas-, acél- és kálikartelcek a francia monopóliumkapitalizmussal építették ki elsősorban kartellösszeköttetéseiket, addig a német kémiai ipar kartelpolitikája az amerikai Egyesült Államok felé irányult: „Az I. G. Farben által kötött nemzetközi kartellmegállapodások száma... sokszázra rúg. Az I. G. Farben vállalatai már 1926. jan. 1-én egyezményt kötöttek az amerikai Du Pont-konzernnel, Az egyezményben felosztották a lőpor világpiacon a I. G. Farben a Du Pont és az Imperial Chemical Industries között, 1929-ben megalapították az American I. G.-t, amelyben összefogták az I. G. Farben amerikai vállalatait... Az I. G. Farben kartelszerűen össze volt kötve a Standard Oil-lel... Az I. G. Farben az ifjabb Forddal együtt társtulajdonosa volt a kölni Ford Műveknek, Az I. G. Farben kartellszerződésék és az amerikai magnéziumipar közös birtoklása révén összefonódott az Alcoa amerikai alumíniumtröszttel is.“ (111. l.) Krupp pedig 1928-ban a General Electric-kel kötött kartellszerződést, amely biztosította számára a német fegyverkezést lényegesen meggyorsító wolframkarbid világmonopóliumát.

Miután Hitler kikoldulta a hatalmat a nemzetközi és a német nagytőkésektől, igyekezett törvényesen szentesíteni a milliomasok diktatúráját. A német gazdaság szerves felépítéséről szóló rendelettel a birodalmi gazdasági csoportok élére korlátlan hatalommal felruházott milliomasokat állítottak. A birodalmi gazdasági kamara és a tartományi gazdasági kamarák elnökeivé majdnem kizárólag vezető nagytőkéseket neveztek ki. A kisvállalkozókat és a kisiparosokat kismennyizték, a birodalmi kézműves csoportot — mint önálló működésre képtelen — a birodalmi gazdasági miniszter vezette. A Hiter-fasiszták tehát uralomrajutva az ellenkezőjét tették mindannak, mint amit gazdasági programjukban megígértek. Pl. az acéltröszt tulajdonosának, Fritz Thyssennek a következő levelet küldték: „Ön lett körzetünk területén gazdaságpolitikai szempontból a legfőbb állami tekintély. Ennek értelmében valamennyi hivatalomat utasítottam, hogy... valamennyi gazdasági kérdésben kizárólag Önhöz fordul-

janak és az ön döntéseit kötelezőnek ismerjék el," (113. l.) 1933 júliusában megalakították a gazdasági tanácsot, amely Hitler fasiszta kormányával együttműködve szervezte a német gazdaságot. Ebben a tanácsban a legnagyobb monopóliumok képviselői vettek részt. A nemzeti szocialista párt tömegbázisát alkotó kispolgárok érezték, hogy kismemizik őket. A „második forradalom” képviselői — Röhm és társai — ezeknek a hatalomból kiszorult kispolgári tömegeknek az elégedetlenségét használták ki. Röhmnek és követőinek legyilkolása azonban végleg megpecsételte a kispolgári rétegek önállósági kísérleteit.

Már 1933-ban teljhatalmú kényszerkartelleket létesítettek. 1937-ben pedig életbe léptették az ú. n. „részvényjogi reformot”, ami a gazdaságilag önálló közép- és nagyipari vállalatok gyors pusztulásához vezetett. Ugyanakkor az óriási tőkeerejű részvénytársaságok gazdasága növekedett: 1933—42 között a részvénytársasági alaptőke átlagos nagysága 2,3 milliőről 5,4 millió márkára emelkedett. 1942-ben a részvénytársaságok 16%-a az össztőke 84 százalékát összpontosította.

1936-ban visszaadták valamennyi nagybank és az acéltörzst állami tulajdonban lévő részvényeit. A nehézipari konszernnek és hajógyárak is teljesen magánkézbe kerültek. A zsidó pogromok haszonélvezői is a monopólisták voltak. A nagy állami üzemek vezetésébe a legfontosabb nagytőkés vállalkozókat ültették. A fináncrisztokrácia uralmát biztosította az állami vállalatok vezetősége és a magántulajdonban lévő monopolegyesületek tulajdonosai közötti családi kapcsolatok összefonódása. A náci vezetők által álló új milliomméretű felsorakozott a régi monopólisták oldalán.

A német fináncőke hatalma és befolyása c. fejezet megmutatja, hogy a bányakonzernekbe szervezett német bányai parai, akik eltérhetetlen kötelekben voltak a banktőkével, egyben az egész német nehézipar tulajdonosai voltak s ők irányították az állami monopóliumokat és a mezőgazdaságot is.

Összefoglaló, de ugyanakkor részletes adatokkal alátámasztva képet kapunk a könyvből arról is, hogyan támogatták az amerikai és angol monopolisták kezében lévő világtörzstők a faszizmust, hogyan segítették Amerika olaj- és nagyipari bárói Hitler Harmadik Birodalmát. Megismerjük a be nem avatkozás hírhedt elvének és a müncheni politikának igazi gazdasági és politikai mozgató rugóit.

A hitleri fegyverkezés a kb. 60 németországi amerikai vállalatot teljes mértékben foglalkoztatta. Az amerikai fináncőke nagyrészt kezében tartotta a német autógyártást, nagymértékben részesedett az elektromosiparban, továbbá a telefon és távíró gyártásban (Morgan telefontrösztje tevékeny részt vett a harmadik birodalom felfegyverzésében) és az olajiparban, s hídfőállást teremtett magának a német szénbányai iparban is. Amerika fasiszta vegyipari bárói — elsősorban a Du Pont konszern — kifejezetten támogatták Hitlert. A Du Pont konszern leányvállalata még 1941-ben is vonakodott löszert eladni a harmadik birodalommal hadbanálló országoknak.

Az 1930-ban alapított Nemzetközi Fizetések Bankja — Schacht, Funk, majd Schröder képviselték benne Németországot — volt a nemzetközi nagytőke fasiszta barát politikájának egyik legfontosabb eszköze. Még a II. világháború ideje alatt is segítettek az amerikai-angol monopólisták ezen a bankon keresztül a német faszizmust, a bank háború utáni feloszlására vonatkozó brettonwoodszi határozatot pedig elszabotálták.

A második világháború ideje alatt a német fináncőkések profitja — Norden, a hírhedt I. G. Farben példáján mutatja ezt be — hallatlanul megsokszorozódott, amit Európa kirablásán kívül a német munkásosztály hihetetlen elnyomása tett lehetővé.

Leplezetlenül tárul elénk a könyvből a német fináncőkések aljassága és világgosszág, hogy miután a Vörös Hadsereg saját barlangjában szétverte a fasiszta fenevadat, ezek a „hazátlan emberek” miért árulták el Németország érdekeit, miért szökött szárbá a Harmadik Birodalom összeomlása után a szeparatista mozgalom. „Mivel Németország nagyrésztében a politikai fejlődés halfelét mutat és ezt a fejlődést már nem lehet visszafordítani, a felsőtízezer csak félszívvvel áll Németország mellett. A legotrombább önzés alapelve szerint: „ahol jól megy dolgom, ott a hazám”, terveket készítettek Berlintől független, de Washingtontól függő nyugatnémet állam megteremtésére... Ugyanazok az imperialisták, akik a „Nagynémetország” megteremtése és Európának a német fináncőke gyarmatává való átváltoztatása érdekében tevékenykedtek, ma a kisméretű ideológia, a szeparatizmus és a partikularizmus hívei... Inkább egy kis rész-Németország nagy vállalkozói hasznokkal, mint az egységes Németország, amely csökkenti a kizsákmányolók nyereségét — ez ma az álszabotálás.” Ha nincs biztosítva a profitjuk, Németország felfordulhat felülük.

Az imperialista megszállás alatt lévő német területek a reakció zsákutcájába kerültek. Ebből a kiinduláshoz elemzi Norden könyve végén Dél- és Nyugatnémet-

ország háború utáni politikáját, amely azonos az amerikai reakció politikájával, amit viszont az amerikai konszernek profitérdekei diktáltak. De rámutat a kivezető útra is: „... az állami egység helyreállítása, persze olyan állami egységé, amelynek demokratikus, békés jellegét annak az osztálynak a túlsúlya biztosítja, amely Németország valamennyi társadalmi rétege közül mindig a leghaladóbb, a faszizmustól aránylag a legkevésbé fertőzött és a faszizmus elleni ellenállásban a leggerincesebb volt... Béke és egyetértés a többi népekkel — ez kölcsönhatásban áll belső viszonyaink alakulásával. Minket németeket aszerint ítél meg a világ, hogyan bánunk el a demokrácia ellenségeivel saját sorainkban.“

Norden függelékben közli a két legnagyobb német magánbankház — a Deutsche Bank és a Dresdener Bank — felügyelőbizottsági tagjainak 1943. évi névsorát, ami igen szemléletesen mutatja be a finánc-tőke szerepét, a bank és ipari tőke összefonódását. Közli az 1939 márciusában kötött hirhedt düsseldorfi német-angol gyáriparos egyezményt is, melynek tárgyalásai akkor folytak az angol kormány tudtával és támogatásával, a Federation of British Industries és a náci birodalom ipari csoportjai között a gazdasági szövetség előkészítésére, amikor a német fasiszták már betörték Csehszlovákiába. Az angol és német nagyipari tőkések megegyeztek, hogy együttműködnek a világgiacon, sőt közös akciókat vettek tervbe más országok ipara ellen.

Elsősorban a német dolgozó nép, de az egész világ — és nem utolsó sorban a mi magyar dolgozó népünk — demokratikus közvéleménye előtt leplezi le Norden munkája az amerikai-angol háborús gyujtogatók szerepét a német monopolkapitalizmus első világháború utáni felélesztésében és megerősítésében, a faszizmus uralomra juttatásában és a faszizmussal való együttműködésében, s jobban megérteti velünk az amerikai monopoltőke mai szerepét. Az olvasóban a könyv olvasása során még tudatosabbá válik annak a harcnak a jelentősége, amit napjainkban nemzetközi sikon a Szovjetunió, Németországban pedig a német proletariátus vezetésével a német nép folytat a potsdami egyezmény betartásáért, az egységes demokratikus Németország megteremtéséért, Nyugatnémetország újrafelfegyverzése ellen, az ellen a törekvés ellen, hogy Nyugatnémetországot előretolt imperialista támaszponttá építsék ki a Szovjetunió és a szocializmus építése útján haladó népi demokráciák ellen, a világbéke ellen.

INOCZE MIKLÓS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT NYILVÁNOS IGAZGATÓ- VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSE

A Társulat 1951 július 30-án nyilvános igazgatóválasztmányi ülést tartott, amelyen megjelent Révai József népművelési miniszter, a Társulat díszelnöke, Molnar Érik igazságügyminiszter, Kossuth-díjas akadémikus és számos vendég. Az ülés napirendje a következő pontokból állott: 1. Főtitkári beszámoló. 2. Elnöki bejelentés. 3. Pályadíjak kiosztása.

Andics Erzsébet elnök nyitotta meg az ülést, majd Elekes Lajos tartotta meg főtitkári beszámolóját, Bevezetőben elmondotta, hogy a történettudomány öt éves tervében megjelölt feladatok végrehajtása során már értünk el némi eredményt, ugyanakkor „számot kell vetnünk távlataink, feladataink további nagyarányú növekedésével a kultúrforradalom kibontakozása, dolgozó népünk új típusú hazaszeretetének elmélyülése, a történelmi ismeretek iránt minden vonalon követelő erővel megnyilvánuló érdeklődés nyomán“.

„Folyóiratunk, a Századok az elmúlt évben behozta régről eredő lemaradását: két vasok köteje jelent meg, a harmadik rövidesen elhagyja a sajtót, Tartalma változatosabb lett, s közelebb jutott azokhoz a nagy aktuális feladatokhoz, melyeket a békeharc, a szocializmus építése állít dolgozó népünk elé. Szerkesztőségébe befutó cikkanyagának felduzzadása a történészek növekvő érdeklődését tükrözi. Különnyomat-sorozata, a „Történettudomány Kérdései“, mely a folyóirat főbb cikkeit brosúra formájában teszi közzé, növekvő érdeklődést, mondhatni népszerűséget vívott ki. Jelentőségének növekedését mutatja többek közt, hogy a Társadalmi Szemle, s mellette Pártunk központi lapja, a Szabad Nép hosszabb cikkben méltatta fejlődését s egyben hasznos kritikai szempontokat adott további fejlesztéséhez.

Kossuth-sorozatunkban megjelent az Országgyűlési Tudósítások 3. kötete s röviddel ezeiótt látott napvilágot egy újabb, közel ezer oldalas kötet Barta István gondozásában, mely Kossuth működését az utolsó rendi országgyűlésen, s 48-as forradalmunk kezdetén világítja meg. Ez utóbbi első tagja egy ötkötetes sorozatrésznek, mely Kossuth 48/49-es működését öleli fel: Társulatunk azzal is áldozni kíván Kossuth nagy emlékének, hogy a további köteteket jövőre, születése 150. évfordulójára elkészíti. (Hármat, a Függelenségi Nyilatkozatig terjedőket, még 1952 folyamán, az utolsót 53 elején megjelenteti.)

Kiadványi tervünk teljesítése során megjelent Ember Győző könyve a 48-as parasztmozgalmakról, s Fekete Sándornak előző pályázatunkon első díjat nyert munkája a márciusi ifjakról.

Rövidesen megjelenik „A szabadságharc főúri árulói“ c. nagy forráskiadványunk egyik kötete Andics Erzsébet tollából.

Elkészült és nyomdában, ill. szedés alatt van Mérei Gyula könyve az 1848 előtti magyar iparfejlődésről. Léderer Emméé az ipari kapitalizmus magyarországi kialakulásáról, továbbá a XVI—XIX. sz.-i jobbágylevelekből készített forráspublikáció, melyet Balázs Éva rendezett sajtó alá. Hamarosan nyomdába kerül Benda Kálmán munkája. „A magyar jakobinus-mozgalom irattára“ két kötete is.

A beszámló kiemelte a megjelent és készülő kiadványok szerepét az egyetemi tankönyvek előkészítésében és alátámasztásában. Megállapította ugyanakkor azt is, hogy néhány fontos területen lemaradás mutatkozik. Így a legújabb kor kutatásában meglévő hiányok pótlása terén, továbbá olyan nagyjelentőségű tárgykörökben, mint a magyar-orosz történelmi kapcsolatok, kultúránk fejlődése, történetírásunk haladó hagyományai. Ezt a lemaradást a többi történetkutató szervvel együttműködően mielőbb ki kell küszöbölni.

Örvendetes eredményként emlékezett meg a főtitkár arról, hogy a kutatómunkába egyre több régi szakembert és mellettük tehetséges fiatalokat sikerült bekapcsolni. A vidéki kutatók is megmozdultak s ezen a téren a Társulatunk vidéki szervezeteinek irányításával működő munkaközösségek is eredményes munkát végeztek. A kutatók körének további kiszélesítését célozta a Munkaszervezési Intézettel közösen meg-

hirdetett pályázatunk is, amely egészében jó eredménnyel járt: „öt díjnyertes munkát hozott, melyek önálló kiadvány, cikk vagy közlemény formájában fognak megjelenni. Kívánatos lett volna, ha a pályázók köre szélesebb. De így is négyen a díjnyertesek közül fiatalok; egyik közülük munkás, aki egyéni érdeklődésből kezdett foglalkozni az ózdi gyár történetével, melyben családja s maga is dolgozott“.

Ezután a történettudomány eredményeit népszerűsítő munka kérdéseiről beszélt a főtítkár. „Pártunk vezetői több ízben megjelölték a helyes irányt, melyen az ilyen jellegű munkának haladnia kell. A haladó történetkutatás kibontakozása megteremtette a végrehajtás szakmai, kormányunk kultúrpolitikai intézkedései pedig, köztük a kiadók profilozása, a szervezeti feltételeit. Történészeink megértették a feladat fontosságát s éltek az eléjük táruló, újszerű lehetőséggel. Ennek eredménye az a sorozat, melyet ez év elejével indítottunk meg a Művelt Nép könyvkiadóval. A sorozat célja: magas tudományos színvonalon önálló értékű kutatások (többnyire készülő monográfiák) alapján, de ugyanakkor elevenen, olvasmányosan, a hasonló jellegű szovjet kiadványok példáját követően ismertetni nemzeti multunk fontos kérdéseit. A kiadványok tárgyát s a feldolgozások jellegét az a főszerkesztő határozza meg, melyre Pártunk vezetői már régebben ráirányították a történészek figyelmét: úgy dolgozzák fel a mult nagy eseményeit, hogy ezzel dolgozó népünk politikai öntudatát erősítve, mozgósítsanak a mai, nem kevésbé nagy feladatok megoldására.

Ebből következnek, hogy — bár a sorozat tárgyköre nincs mereven elhatárolva — kötetei elsősorban multunk súlyponti kérdéseit, népünknek a szabadságért, függetlenségért, haladásért vívott harcait, e harcok hőseinek, nagy vezetőinek életét, történelmünk nagy honvédő, haladó hagyományait ismertetik. *Főcéljuk az, hogy a fejlődés menetének, a mult küzdelmeinek, hősi példáinak feltárásával is elmélyítsék, erősítsék dolgozó népünk fejlődő, felszabadulásunkból és szocialista építésünk eredményeiből táplálkozó, új típusú hazaszeretetét. Azt a hazaszeretetet, mely — népünk bölcs vezetőjének kongresszusi szavaival — „mint a motor visz bennünket előre; a jobb jövő felé“.*

A sorozatnak eddig négy, átlagban 4—6 ív terjedelmű füzete jelent meg. Az első köteteket gyorsuló ütemben fogják követni a továbbiak. Szerepel köztük *Esze Tamás, Vak Bottyán, Perczel Móric, Stromfeld Aurél* életrajza, a Rákóczi-szabadságharcot megelőző *hegyaljai felkelés, a rákövetkező XVIII. századi parasztmozgalmak* ismertetése, továbbá több olyan tanulmány, mely — mint a *fehérterrorról*, vagy az *egyházi reakció Horthy-korszakbeli szerepéről* szóló — a mult népelnemzői erőinek leleplezését tűzte ki célul.“

Megemlítette még Elekes Lajos a magyar nép történetéről a középiskolai tankönyvek alapján készített összefoglalást, mely „hiányai ellenére nagy hézagot pótol: elsőnek adja összefüggően, marxista-leninista igénnyel, népünk történetét“.

Ezek a munkák arról tanúskodnak, hogy a történészek megértették *Farkas Mihály* elvtárs kongresszusi beszédében mondott szavait:

„Történészeink, íróink becsületbeli feladata, hogy Hunyadi, Dugovics Titusz, Zrínyi Miklós, Vak Bottyán, Esze Tamás és mások harcairól népszerű irodalmat teremtsenek.“

Az e területen előttünk álló feladatokat a következőkben foglalta össze a főtítkár:

„Arra kell törekednünk, hogy kiküszöböljük a hibákat, melyek a munka kezdeti szakában néhol megmutatkoztak. Ilyen a stílus bonyolultsága, a szakszerűség összekeverése nehézséggel, s az a körülmény, hogy az írók nem élnek elég szoros kapcsolatban olvasóikkal, ezért nem ismerik, nem is tudják kellően figyelembe venni igényeiket. Ilyen továbbá (s nemcsak a népszerű kiadványoknál, hanem általában) a határidők gyakori kitolása, ami a tervszerűség követelményeinek meg nem értéséről tanúskodik, s bármely indokból ered, arra vezet, hogy a könyvek nem a kitűzött időben jutnak el oda, ahol szükség van rájuk. Ezeknek a — ha nem is súlyos formában, de kétségkívül megmutatózó — hibáknak, csökevényeknek kijavítása elengedhetetlenül szükséges célunk maradéktalan megvalósításához, a valóban népszerű történeti irodalom megteremtéséhez.“

A Társulat előadásai a történetkutatás aktuális, fontos kérdéseivel foglalkoztak s azt a célt szolgálták, „hogy az új eredmények ismertetésével és megvitatásával is előmozdítsa tudományunk fejlődését, összefogja a kutatókat és a kutatások eredményeit saját munkaterületükön hasznosító egyéb dolgozókat, így a nevelőket, továbbá az egyetemi-főiskolai történészhallgatókat. Az előadásoknak ez a fajtája szükséges és hasznos; ezeket tehát a jövőben is folytatnunk kell. Fejlődésünk azonban elérkezett addig a pontig, ahol pusztán ilyen jellegű előadások többé nem elegendők“.

Dolgozó népünk kulturális igényeinek hatalmas mértékű megnövekedéséről beszélt ezután a főtítkár és ezt Révai elvtárs következő szavaival jellemezte: „Eddig még soha nem látott tudásvágy hevíti dolgozó népünket, a kultúrára való szomjúság milliókra terjed ki. A puszta számok nem is igen képesek illusztrálni ezt a folyamatot...“

„Társulatunkat az a nagy megtiszteltetés érte, hogy minket bíztak meg dolgozó népünk széles tömegeinek történelmi szükségleteit kielégítő előadások tartásával. Ezt a megbízást boldog örömmel vállaltuk, s a feladat nagyságának, fontosságának megfelelő odaadással hajtuk végre.

A feladat megvalósítására Társulatunk eddigi kereteit felülmúlóan, a Népművelési Minisztérium és az Akadémia segítségével külön szervet, *előadói szakosztályt* létesítünk. A szakosztály központi irányítás mellett nagybudapesti és megyei tagozatokból fog állni, tagozatonként erre kiválasztott összekötők irányítása alatt. Tagozatonként legalább tíz, Nagy-Budapesten 50—60 előadó fog működni. Az előadók zöme kiemelkedő munkát végzett tanárokból, szakosított tanítókból, esetleg egyetemifőiskolai hallgatókból áll, későbbi folyamatos kiszélesítés táviatávi. Központi előadóként, mintaelőadások tartására, a Történettudományi Intézet s a többi történetkutató szervek legjobb előadóira támaszkodunk.

A szakosztály munkája szorosan hozzákapcsolódik a tanácsok népművelési osztályainak, s az egyre jobban kiszélesedő kulturotthon-mozgalomnak szervezeti formáihoz. Az előadásokat központilag elkészített előadásnak beillő, bő vezérfonal és megadott irodalom alapján fogják tartani.

Az előadások tematikája a következőket tartalmazza: Hunyadi Mátyás harcai a török hódítók ellen — az 1514. évi parasztháború — a Rákóczi-szabadságharc — Esze Tamás — Vak Bottyán — a magyar jakobinus-mozgalom — Kossuth Lajos 48-as szabadságharcunk szervezője — Bem apó — Frankel Leó, a párizsi kommun magyar minisztere — az első magyar proletárdiktatúra — Rákosi Mátyás élete.

A vezérfonalak gondos ellenőrzés mellett készülnek, ami az előadások magas eszmei-politikai színvonalát biztosítja és hozzájárul a népszerű előadások követelményeinek leginkább megfelelő stílus kialakításához.

Beszámolója befejező részében a főtítkár arról beszélt, hogy országunk fejlődése milyen hatalmas lehetőségeket nyújt történcseink számára s egyben milyen nagy, növekvő feladatokat jelent: „Multunk nagy örökségének, haladó hagyományainknak felkutatása, megismertetése nagyszerű feladat: igaz történész nem is álmodhat ennél szebbet. Ha ezt a munkát jól végezzük el, azzal Pártunk, népünk mai harcait segítjük elő: a magunk munkaszakaszán erősítjük a haladás, a béke nemzetközi táborát.

A történész munkája részleteiben bizonyítja azt, amit Pártunk, népünk szeretett vezetője ezekkel a szavakkal fejezett ki:

„*Hazánk akkor volt erős, megbecsült és független, mikor sorsát a nemzetközi haladással kötötte össze.*“

A magyar történészek, kiknek kutató munkája előtt a felszabadulás, országunk szocialista építése, a Szovjetunió példája és segítsége nyitott csaknem beláthatatlan távlatokat, nem ismerhetnek szebb és nagyobb feladatot, mint azt, hogy jó munkájukkal: nagy, haladó hagyományaink feltárásával álljanak helyt a Szovjetunió vezette béketábor, a nemzetközi haladás tábora harcainak, hazánk építésének, kultúrforradalmunk fejlődésének rájuk eső frontszakaszán.

Társulatunk rajta lesz, hogy ebből a munkából kivegye részét. Még szorosabb együttműködés a többi történetkutató intézményekkel, elsősorban a Történettudományi Intézzel; kormányserveink, elsősorban az Akadémia és a Népművelési Minisztérium támogatása a munka szervezeti feltételeinek, Pártunk iránymutatásának hű követése az elvi alapok tisztaságának biztosítéka. A tudományos haladásért küzdő erők széleskörű összefogása, kutatóink lelkesedése s felelőssége Pártunk, népünk, az emberi haladás ügye iránt — biztosíték arra, hogy az előttünk álló növekvő feladatokat fokozott helytállással, hibáinkból is okulva, meg fogjuk oldani.

A főtítkár beszámolója után Andics Erzsébet elnök tett bejelentést a Kossuth-évforduló megünneplésével kapcsolatban, majd felvázolta a Kossuth évforduló főbb szempontjait. (Beszédét folyóiratunk más helyén teljes terjedelmében közöljük.)

Kossuth jelentőségének méltatása után Andics Erzsébet a következő javaslatot tette a Kossuth-émlékkönyv szerzőire és témáira, valamint szerkesztőbizottságára vonatkozólag:

„Javaslom, hogy a Kossuth-émlékkönyv előszavát Révai József népművelési miniszter írja. A szerzők és a tanulmányok a következők volnának:

„Kossuth harcai Magyarország gyarmati elnyomásának felszámolásáért 1848 előtt“, *Kosáry Domokostól*; „Kossuth és a parasztság“, *Szabó Istvántól*; „Kossuth, az önálló pénzügyek megteremtője“, *Sinkovics Istvántól*; „Kossuth, a honvédelmi bizottmány elnöke“, *Ember Győzöttől*; „Kossuth és a függetlenségi nyilatkozat“, *Révész Imrétől*; „Kossuth és a békepárt“, *Mód Aladártól*; „Kossuth és a flamingók“, *Spira Györgytől*; „Kossuth harca a forradalom és a szabadságharc árulói ellen“, *Andics Erzsébettől*; „Kossuth, a forradalmi háború szervezője“, katonai írótól, akinek személyét még nem tudjuk megjelölni; „Kossuth és Bem“, *Kovács Endrétől*; „Kossuth és a nemzetiségi kérdés“, *I. Tóth Zoltántól*, *Arató Endrétől* és *Hadrovits Lászlótól*; „Kossuth és a nemzetiségekhez való közeledés kérdése 1849-ben“, *Gerőné Fazekas Erzsébettől*; „Kossuth külpolitikája“, *Hajnal Istvántól*; „Kossuth a kiegyezés után“, *Szekfü Gyulától*; „Kossuth, a forradalmi publicista“, *Dezsényi Bélától*; „Kossuth a magyar nép ajkán“, *Ortutay Gyulától*; „Kossuth historiográfiája“, *Mérei Gyulától*; Kossuth ikonográfiája *Vayer Lajostól*.

Ugyanakkor javaslatot teszek szerkesztőbizottság kiküldésére. A szerkesztőbizottság elnökének *Révai Józsefet*, tagjainak *Andics Erzsébetet*, *Szekfü Gyulát*, *Mód Aladárt*, *Révész Imrét*, *Gerőné Fazekas Erzsébetet*, *Ember Győzöt*, *Mérei Gyulát*, titkárának *I. Tóth Zoltánt* javasolom.

A továbbiakban *Andics Erzsébet* javaslatot tett népszerű *Kossuth-életrajz* elkészítésére is. Szerzőül *Mérei Gyulát*, *Spira Györgyöt* és *Lukács Lajost* jelölte meg.

A hozzászólók közül először *Arató Endre*, a Történettudományi Intézet munkatársa emelkedett szólásra:

„Hozzászólásomban a szeptemberre megalakuló előadói szakosztály jelentőségét kívánom aláhúzni. A Történelmi Társulat eddigi munkájához képest komoly előrehaladást jelent, hogy történelmünk haladó hagyományait nemcsak a történettudomány dolgozói és az egyetemi oktatás, hanem dolgozó népünk számára is hozzáférhetővé teszi — népszerű kiadványsorozatával.

Pártunk II. Kongresszusának iránymutatása és a dolgozók körében tapasztalható érdeklődés azonban további megtisztelő és fontos feladatok megoldását kívánják meg Társulatunktól a történelem népszerűsítése területén.

Rákosi elvtárs mondotta *Pártunk II. Kongresszusán*, hogy a Habsburg-elnyomás, a Horthy-ellenforradalom mindent elkövetett, hogy haladó nemzeti hagyományainkat elfeledtesse dolgozó népünkkel. Az ellenforradalmi publicisztika, a burzsoá és fasiszta történetírás meghamisították nemzeti történetünk haladó korszakait, szabadságharcainkat. Ennek a hamisításnak és haladó hagyományaink tudatos elhallgatásának a következményeképpen nem válhatott dolgozó népünkben tudatossá az a tény, hogy szabadságharcaink, a török és a német elnyomás elleni évszázados küzdelmünk egybeesett a nemzetközi haladással. *Rákosi elvtárs kongresszusi beszámolójában* meg is fogalmazza teendőinket: „*Most, amikor visszanyertük nemzeti függetlenségünket, most még sokkal inkább, mint eddig, elérkezett az ideje, hogy visszanyúljunk Hunyadi, Rákóczi, Kossuth, Petőfi életé és erőt adó hagyományaihoz*“. *Farkas Mihály elvtárs kongresszusi hozzászólásában* rámutatott arra, hogy *a hazafias nevelés egyik legfontosabb eszköze a haladó magyar hadvezérek életének, dicsőséges harcainak ismertetése*. Ezek a hadvezérek igazságos háborút vívtak a nép széles tömegeinek támogatásával. *Farkas elvtárs* is megjelöli teendőinket: „*fel kell eleveníteni honvédő hagyományainkat és azokat ismertté kell tenni dolgozó népünk előtt*“.

A Társulat keblében megalakuló előadói szakosztály feladata, hogy mindezeket — a történettudomány segítségével — megvalósítsa.

Dolgozó népünk meg akarja ismerni multját, meg akarja ismerni haladó és honvédő hagyományainkat, mindazokat a harcokat és törekvéseket, amelyeknek örökösei, folytatói vagyunk.

Arató Endre ezután példákkal illusztrálta, milyen élénk érdeklődései fordulni doigozó népünk, honvédségünk, ifjúságunk a történelem kérdései felé.

A Történettudományi Intézetben is tanúi vagyunk nap mint nap dolgozó népünk történelmi érdeklődésének — folytatta *Arató Endre*. Az üzemi ifjúság köréből is sokan keresik fel intézetünket történelmi kérdésekkel.

Pártunk kongresszusa, népünk érdeklődése tehát döntő feladatokat állít Társulatunk elé. Hogy csak néhányat említek a feladatok közül: széleskörű előadógárdát

kell szervezni, hogy a történelmi előadások eljuthassanak az ország összes kultúr-otthonaiba. Meg kell teremteni a népszerűsítés helyes formáját, megfelelő brosúrák, vezérfonalak kiadásával. Komoly segítséget kell adni az előadóknak az előadások minőségének állandó javításában, biztosítani kell az előadók rendszeres továbbképzését, megfelelő kádernunkával bővíteni kell az előadógárdát dolgozó népünk köréből.

Biztosak vagyunk abban, hogy Pártunk segítségével ezeket a feladatokat meg fogjuk tudni oldani — fejezte be felszólalását Arató Endre.

A következők hozzászóló, *Köpeczi Béla*, a Művelt Nép könyvkiadó részéről foglalkozott a népszerű kiadványok kérdésével.

„Pártunk útmutatását követve, könyvkiadásunk is komoly erőfeszítéseket tett az 1951-es évben haladó történelmi hagyományaink népszerűsítésére. Ennek bizonyítására elegendő, ha megemlítem, hogy míg az elmúlt évi könyvnapon a könyvkiadók alig jelentettek meg egy-két történelmi munkát, addig a Művelt Nép Könyvkiadó egy-maga az idei könyvnapig kilenc történelmi kiadványt ad ki, melyek példányszáma összesen 78.000.“

... A népszerű kiadványok megírása és megjelentetése azonban csak a kérdés egyik oldalát jelenti. A másik — ezzel kapcsolatos — nem kevésbé fontos probléma az, hogy miként fogadják dolgozóink a már megjelent történelmi munkákat. A Horthy-rendszer a dolgozó tömegeket szántszándékkal elzárta a tudományos ismeretektől, s bizonyos mértékig ennek következménye az, hogy dolgozóink a legutóbbi időkig csak kevésbé érdeklődtek az ismeretterjesztő munkák iránt. Éppen ezért ezen a területen nagy feladat vár terjesztési és propagandaszerveinkre. Sajnos, ezek a szervek eddig nem fordítottak elég gondot az ismeretterjesztő és ezen belül a történelmi kiadványok propagálására. Sajtónk alig közöl ismertetést vagy kritikát ezekről a könyvekről, az Állami Könyvterjesztő Vállalat pedig még igen sok kezdeti nehézséggel küzd és nem találta meg mindig a helyes módszereket az ismeretterjesztő kiadványok terjesztésére. A különböző könyvankétok tapasztalatai alapján azonban bátran állíthatjuk, hogy *dolgozó tömegeink nagy érdeklődéssel fordulnak multunk kérdései és az ezekkel foglalkozó kiadványok felé*. Ezt a megállapítást alátámasztják a Könyvterjesztő Vállalat statisztikai adatai is. Csak két munka adatait említem, melyek a Történelmi Társulat sorozatában elsőnek jelentek meg. *Kovács Endre: Bem apó c.* könyvből, amelyet 10.000 példányban adtunk ki, 3400 és az ugyancsak 10.000 példányban megjelent *Fekete Sándor: Vasvári Pál c.* kiadványból 4800 példány található a Könyvterjesztő központi raktárában. Ez persze távolról sem jelenti azt, hogy a többi példány mind elfogyott volna; sok található még a könyvesboltokban. Meg vagyunk győződve arról, hogy ezen a téren sokkal jobb eredményeket is elérhetünk, ha propagandaszerveink munkája megjavul, s ha másrészt, ugyanarról a tárgyról a legkülönbözőbb szervek kiadásában nem jelennek meg könyvek vagy brosúrák. Ennek kiküszöbölése végett feltétlenül szükség van arra, hogy a különböző kiadási tervekét egybehangoljuk. Mind ezen a téren, mind pedig a propaganda megjavításában a Társulat komoly segítséget nyújthat a kiadónak és egész kultúrpolitikánknak. Előadások, könyvankétok megtartásával, ismertetések, kritikák megírásával történészeink elősegíthetik ezeknek a munkáknak a megismerését és elterjedését. A könyvankétok tapasztalatai azt mutatják, hogy dolgozóink és elsősorban ifjúságunk érdeklődése az *életrajzok* felé fordul. Helyes lenne tehát ebből a szempontból felülvizsgálni a sorozat-tervezetet és újabb életrajzokat beiktatni. Sok olvasó érdeklődik a *magyar munkásmozgalom hősei* iránt. — A téma kérdésével kapcsolatos az is, amit egyik debreceni anketunkon vetettek fel az olvasók: a Bemről és Vasváriról szóló kiadványok nem foglalkoznak elég részletesen a szomszéd népek akkori harcaival, helyzetével. Általában a *szomszéd népek története, de az egyetemes történet sok kérdése iránt is komoly érdeklődés nyilvánul meg*. Olvasóink felhívták a figyelmet a *forma* kérdésére is, ami a népszerű kiadványoknál döntő jelentőségű. Ezeket a munkákat elsősorban a munkásság és parasztság számára írjuk és jelentetjük meg. A szovjet ismeretterjesztés példáját követve, meg kell találnunk azt a formát, amely a mi követelményeinknek megfelel. Az eddig megjelent történelmi munkákkal kapcsolatban felmerült az a kritika, hogy túl sok ismeretet teteleznék fel. A szegvári népkönyvtáros azt írja például, hogy a dolgozók szívesen olvassák a történelmi munkákat, de egyes részeket nem értenek belőlük, mert ezek túl sok előzetes tudást kívánnak meg. Szükség van tehát arra, hogy a jövőben sokkal alaposabban magyarázzuk meg a felvetődő kérdéseket, vagy legalább is bővebb magyarázó jegyzeteket adjunk. Fontos a megírás módjának kérdése is. Olvasóink azt várják, hogy a kiadványok *érdekesekek, színesek* legyenek, legyen bennük bizonyos életszerűség. Ehhez kapcsolódik a *nyelv* problémája. Történészeink hozzá vannak szokva a bizonyos mértékig szintelen és szagtalan értekező stílushoz, nehezen tudnak rátérni a közvetlenebb elbeszélés stílusára. Előadá-

sok tartása, a dolgozókkal való közvetlen kapcsolat ezen a téren is hatalmas segítséget nyújthat történészeinknek.

Az egri Pedagógiai Főiskola tanára, Szántó Imre jelentkezett ezután szólásra. Hozzászólása első részében azokról a feladatokról beszélt, amelyek az egri történészekre várnak Eger vára ostromának 400. évfordulója alkalmából. „A vár védői egyszerű emberek, köztvitelűek, parasztok, deákok, mesteremberek s az öt pattantyús kivételével valamennyien magyarok voltak” — hangsúlyozta Szántó Imre. Beszámolt azokról a lépésekről, amelyeket eddig tettek a 400 éves forduló megünneplésére. A Heves-megyei Népújítás rendszeresen foglalkozik az 1552. évi ostrommal kapcsolatos események felelevenítésével. A helybeli történészek a legnagyobb készséggel ajánlották fel közreműködésüket. Az Állami Filmgyártó Vállalat tervbe vette egy, a vár 1552. évi viadalával kapcsolatos történelmi film előállítását. A Híradó- és Dokumentum-Filmgyár Eger vár történetéről és a török időről készít iskolai történelmi oktatófilmet, amelynek munkálatai máris folyamatban vannak. Szántó Imre bejelentette, hogy *megalakítják Egerben a Társulat Északmagyarországi csoportját*, amelynek jövő évi fontos programja lesz a 400 éves jubileum méltó megünneplése. Végül megköszönte a Társulatnak azt a segítségét, amelyet mint vidéki tanár és kutató kapott. „Az én esetem természetesen nem áll egyedül, de a Társulatnak még nagyobb, még szorgosabb körültekintéssel kell keresnie a kapcsolatot a vidéki történészek felé. Mi pedig, a Társulat megalakuló Északmagyarországi Csoportja a magunk vártáján igyekszünk alaposan kívenni részünket honvédő hagyományaink méltó ápolásából, hátunk mögött érezve a Történelmi Társulat hatékony támogatását.”

Révész Imre Kossuth-díjas egyetemi tanár, akadémikus, volt református püspök mondotta el ezután nagy érdeklődéssel kísért hozzászólását, melyet folyóiratunk más helyén egészében közlünk.

I. Tóth Zoltán, a Történettudományi Intézet osztályvezetője — mint mondotta — két szempontból is szükségét érezte annak, hogy felszólaljon. Először azért, mert első ízben történik meg, hogy a magyar történettudomány emlékkönyvet szentel Kossuth Lajos géniuszának. Míg olyan „kulturpolitikusoknak”, mint Klebelsberg két emlékkönyv is jutott a Horthy-uralom idején, addig a magyar nép egyik legnagyobb fiának egy sem. Másrészt azért szólalt fel, mert meg kívánta köszönni azt a megtiszteltetést, hogy tanulmányt írhat a Kossuth-Emlékkönyvbe. Mint a nemzetiségértéket kutatója, röviden jellemezte Kossuth nemzetiségpolitikájának fejlődését. Míg 1848 legelején Kossuth még úgy nyilatkozott, hogy a magyar és a horvát nemzet közt a „kardok ereje” fog dönteni, 1848 nagy nemzetiségi mozgalmi rádöbbeneték a nemzetiségi kérdés teljes súlyára. Belátta, hogy az elnyomó Habsburg-uralom ellen a függetlenségükért harcoló népeknek össze kell fogniok és ehhez a felismeréshez haláláig hű maradt. 1849 nyarán Avram Iancuval a kibékülés ügyében folytatott levélváltásában ismét felszínre került a kard-motívum. Az egymásrautalt két nép, a magyar és a román vezéreinek tisztult álláspontját tükrözte Avram Iancu üzenete Kossuthhoz akkor, amikor a Maros völgyéből már a cári ágyúk hangja hatolt fel a havasokba, hogy „köztünk és köztetek a fegyverek ereje nem dönthet”.

Az egymás melléneke szegezett kard örök időkre visszakerült hüvelyébe. A magyar és a román kard ma a békét védi és a népek boldog jövőjének építését biztosítja. *A Kossuth-Emlékkönyv tanulmányai és a népszerű Kossuth-életrajz, melyet majd egy nagyméretű, tudományos életrajznak kell követnie, a béke védelmét és a népek jövőjének építését szolgálják.*“

Barta István, a Történettudományi Intézet munkatársa a tudományos munka megváltozott feltételeiről, a kollektív, együttműködő kutatás nagy előnyeiről beszélt. Összehasonlította a mai helyzetet a felszabadulás előtti idők féltékenykedő magányos kutatómódszereivel, majd így folytatta: „csak egy körülményt szeretnék különösen kiemelni azok közül a tényezők közül, amelyek a tudományos munkát könnyebbé, gyorsabbá, eredményesebbé teszik, egy olyan körülményt, amelynek hatását elsősorban azok érzik, akik a tudományos kutatást nem a közelmúlt években, hanem egy-két, vagy több évtizeddel korábban kezdték. És ez a körülmény a tudományos munka külső, anyagi feltételeinek gyökeres megváltozása. Itt megint hosszasan lehetne beszélni arról, hogy szemban a 30-as évek reménytelenségével, amely az egyetemről kikerülő tudósjelöltet várta, ma az aspiránsi intézmény gondatlan fejlődési lehetőségét biztosít a fiataloknak, gondolhatunk arra, hogy a tudományos öt éves terv teljesítése nemcsak hogy igénybe veszi a történettudomány minden munkásának munkaerőjét, hanem sok területen egyenesen a káderhiány a tervteljesítéssel kapcsolatban a fellépő legnehezebb probléma. Beszélhetnénk arról, hogy tudományos intézeteink vannak, amelyekben a tagok egyetlen kötelessége a tudomány művelése, ugyanakkor pedig a nagy gyűjte-

ményeinknél a tudományt művelő tisztviselők hivatali munkájukban jelentős kedvezményeket élveznek. Beszélhetnénk arról, hogy a tudós ma nem az íróasztal fiókja számára dolgozik, hanem munkájának megjelenése a tudományos terv keretében határidőre biztosítva van. A tudományos munka megszervezéséből én azonban különösen azt a mozzanatot szeretném kiemelni, amely ugyanúgy, mint az anyagi javak termelése terén, a tudományban is könnyebbé, gyorsabbá, egyszerűbbé akarja tenni a munkát és — még komoly anyagi áldozatok árán is — mentesíteni akarja az alkotó tudóst a kutatómunka hosszadalmas és körülményes technikai része alól. S mindez fokozott jelentőséget nyer akkor, ha figyelmünket arra az elnöki bejelentésre fordítjuk, amely szerint az elkövetkező év megvalósítandó feladatai közt a Társulaton belül a Kossuth-évforduló méltó megünneplése áll az első helyen. Fontosak a fent elmondottak ebből a szempontból egyrészt azért, mert ez a terv rövid idő alatt az eddigénél is fokozottabb teljesítményeket kíván a történettudomány munkásaitól, de azért is, mert talán egyetlen téren sem tűnik annyira szembe a történettudomány és az államhatalom birtokosai közti viszony döntő különbsége a közelmúltban és napjainkban, mint éppen Kossuth monumentális örökségének kezelése terén. A letűnt korszak tudománypolitikája nem kívánta megmutatni a tömegeknek a reformer és forradalmár Kossuthot, akit pedig Marx is a francia forradalom óriásaival állított egy színvonalra, de megmutatta az emigráns Kossuthot, akinek kapkodó, következetlen és a forradalom anyagi feltételeit nem ismerő tevékenysége fölött Marx és Engels kemény kritikát gyakoroltak. A tervbevetett 48/49-es Kossuth-kötetek, valamint a Kossuth-Emlékkönyv elkészítése nagyon szép, de egyben nagyon nehéz feladat is és ennek a nagyméretű tervnek a megvalósítása során fokozott jelentősége lesz annak a bőkezű gondoskodásnak, amelyel államunk tudománypolitikája a gazdaságos és eredményes tudományos munka útjában álló akadályokat elhárítja.

En azt hiszem, hogy azok, akikre ennek a gyönyörű munkatervnek a megvalósítása vár, azzal viszonyozhatják dolgozó népünknek ezt a bőkezű gondoskodását, ha munkájukat az *igazi tudós becsületos igazságkeresésével és hazájuk, népük iránti izzó szeretettel* végzik. Így állíthatnak méltó emléket a 150 éves Kossuthnak, olyant, amely méltó lesz Kossuthhoz, méltó lesz a Magyar Történelmi Társulathoz, de méltó lesz elsősorban ahhoz a magyar néphez, amely Kossuth vezetése alatt — *Révai József* szavai szerint — *a maga szegénységében, elmaradottságában is példát tudott mutatni a gazdag, polgári Európának a férfias helytállás, a forradalmi bátorság és kockázatvállalás nemzeti erényeiből* — fejezte be felszólalását Barta István.

Az elhangzott hozzászólások alapján *Andics Erzsébet* elnök megállapította, hogy az igazgatóválasztmányi ülés elfogadta az elnöki bejelentésben tett javaslatokat, Ezután került sor a Magyar Történelmi Társulat és a Munkásmozgalmi Intézet 1950 augusztusában meghirdetett pályázatának díjkiosztására. A pályázat olyan feldolgozásokra, vagy forráskiadványokra vonatkozott, melyek az utolsó száz év munkás- és parasztmozgalmait vizsgálják meg. Azt kívánta előmozdítani, hogy a kutatók, elsősorban a vidéki kutatók fokozottabb figyelemmel forduljanak a munkásság és a parasztság osztályharcának helyi levéltárakban található anyaga felé. Különösen fontosnak tartotta a Társulat, hogy a magyar munkásmozgalom eddig feltáratlan kérdéseit eredeti forrásanyag alapján dolgozzák fel, illetve hogy erre vonatkozó forráspublikációk készüljenek. *Ember Győző* alelnök ismertette a pályázat eredményét, majd lelkes taps közepette adta át a pályadíjakat. Különösen viharos taps fogadta *Pollák Dénest*, aki jelenleg a Néphadsereg tagja. *Ember Győző* a Társulat további támogatásáról biztosította a fiatal honvédet, aki újabb díjbörgő taps kíséretében Néphadseregünk jelszavával válaszolt: „*A dolgozó népet szolgálom*”.

E felemelő jelenet után *Andics Erzsébet* elnök bezárta a nyilvános igazgatóválasztmányi ülést.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉS A MUNKÁSMOZGALMI INTÉZET PÁLYAZATÁNAK EREDMÉNYE

A Magyar Történelmi Társulat és a Munkásmozgalmi Intézet pályázatot hirdetett az utolsó száz év helyi vonatkozású munkás- és parasztmozgalmainak, egyes bányák, gyárak, uradalmak történetének feldolgozására vagy kiadatlan forrásanyagának összegyűjtésére. A beküldési határidőig, 1950. december 31-ig tíz pályamunka érkezett a Társulathoz. Ezek közül hat munkásmozgalmi, négy parasztságtörténeti vonatkozású.

A Társulat vezetősége a megfelelő témakörök legjobb szakembereiből bírálóbizottságot küldött ki a pályamunkák elbírálására. Bírálatak alapján a Társulat titkársága a pályadíjak kiosztására a következő javaslatot tette, melynek a vezetőség helyt adott:

az első díjként kitűzött 3000 Ft-os díjat nem adjuk ki, ellenben két megemelt második díjat kapnak a következő munkák: *Szántó Imre*, az egri Pedagógiai Főiskola tanára „*A gróf Festetich-család gazdálkodása 1711—1848*” és *Babics András*, a Dunántúli Tudományos Intézet munkatársa „*A pécsi bányák és munkásaik története*” című pályamunkája.

Szántó Imre munkája a Festetich-latifundiummal foglalkozik és nagy forrásanyag alapján részletesen tárgyalja az e birtokokon lefolyt parasztmozgalmakat. A pályamunka nagy anyaggazdagságával és a marxizmus-leninizmus elméletének általában helyes alkalmazásával tűnt ki.

Babics András munkájának érdeme, hogy gazdag anyagot hoz a pécs-környéki bányászat és a bányászat technikájának kifejlődéséhez, megmutatja a kialakuló kapitalizmus viszonyai között a bányamunkásság súlyos kizsákmányoltságát és a szociáldemokrata pártnak a bányamunkásság harcát fékező szerepét. Ha szerző a marxizmus-leninizmus iránymutató tanításait munkája felépítésében és értékeléseiben következetesebben érvényesítette volna, pályaműve, amely a bányamunkásság harcainak és helyzetének feltárásával nagy szolgálatot tesz történettudományunknak, még értékesebb lett volna.

Harmadik díjban részesül *Kónya Sándor*, *Giday Kálmán* és *Pollák Dénes* munkája.

Kónya Sándor „*Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság történetéhez*” címmel kisebb terjedelmű, de a Tanácsköztársaság történetének teljesebb és kiemertőbb feldolgozásához értékes tanulmányt írt. Ez a munka hasznos anyagot hoz és a marxizmus-leninizmus elméletét jól érvényesíti. Debrecenben a Tanácsköztársaság rövid ideig állott fenn, de a munka rávilágít arra, hogy ez alatt a rövid idő alatt is mennyit tett a proletárhatalom a dolgozók érdekében. *Kónya Sándor* tanulmánya egyben leleplezi a munkásáru jobboldali szociáldemokraták és az ötödik hadoszlop áru- és bomlasztó tevékenységét is.

Giday Kálmán tanulmánya a szegedi munkásmozgalom 1848—1918-ig terjedő szakaszával foglalkozik. Felvázolja a tőkés fejlődés és a munkásmozgalom szegedi kezdeteit, részletesebben foglalkozik a szervezett munkásmozgalom kialakulásával. A tanulmány nagy érdeme, hogy *Rákosi elvtárs* szegedi pártalapító munkájáról és a szegedi munkásmozgalomról adatokat szolgáltat. *Giday Kálmán* dolgozata mind témaválasztásában, mind problémafelvetésében igen pozitív, azonban még csak a helyi sajtóanyagra és az irodalmi feldolgozásokra támaszkodik, s a levéltári iratokat nem aknázza ki. További hiányossága, hogy az első világháború négy esztendejének fontos szakaszát elhanyagolja.

Pollák Dénes „*Az ózdi vasgyár története*” c. munkával pályázott. *Pollák Dénes* munkáscsaládból származik s annak a gyárnak a történetét dolgozta fel, melyhez családját nemzedékek során fűzték a munka és a munkásharcok nagy kötelékei. Lelkes kutatása buzdítást és folytatást érdemel, bár mostani formájában, szakmai tekintetben még több kívánnivalót hagy hátra.

A beérkezett pályázatokat kizárólag vidéki dolgozók készítették. Nagy örömünkre szolgál, hogy sikerült a Társulatnak a vidéki történészekkel a pályázaton keresztül is kapcsolatot teremteni. Kívánatos lett volna azonban, ha kezdő történészek és középiskolai tanárok nagyobb számban is bekapcsolódtak volna a pályázatba. Következő pályázataink kiírásánál ennek elérésére fokozottabban fogunk törekedni.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS AZ 1951. ÉVI ASPIRANTURÁRA*

Népgazdaságunk fejlesztése, felemelt öt éves tervünk sikeres teljesítése egyre nagyobb feladatokat állítanak a tudomány művelői elé. Ezek a feladatok a szocializmus építése során mindinkább növekednek. A tudomány művelőire háruló feladatok maradéktalan végrehajtásának érdekében a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1950. évi 44. számú törvényerejű rendeletével szabályozta a tudományos káderutánpótlás tervszerű biztosítását, a kandidátusképzés (aspirantúra) megteremtésével.

A kandidátusképzés a néphez hű fiatalok számára lehetővé teszi, hogy valamely általuk választott tudományágban egy kiváló tudós szakmai vezetése mellett anyagi gondoktól mentesen minden erejüket szakmai továbbképzésükre és tudományos kutatómunkájukra fordíthassák. A kandidátusképzésben résztvevők (aspiránsok) tanulmányi ideje 3 év, ez idő alatt az aspiráns tudományos disszertációt készít, melynek nyilvános megvédése, továbbá az előírt vizsgák letétele után a „tudományok kandidátusa” fokozatot nyeri el. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 44. számú törvényerejű rendeletének 11. §-a értelmében különösen indokolt esetben az aspiráns képzésének időtartama alatt is szolgálati beosztásban maradhat.

A fenti számú törvényerejű rendelet értelmében pályázatot hirdetek az 1951. évi aspiráns-felvételre.

Az aspirantúrára jelentkezhet minden olyan, a néphez hű férfi vagy nő, aki a tudományos pályára iránt kedvet és tehetséget érez, amennyiben

a) 40. életévét még nem töltötte be,

b) egyetemet vagy főiskolát végzett, vagy ha egyetemi, vagy főiskolai végzettsége ugyan nincs, de egyetemi vagy főiskolai végzettségnek megfelelő szakmai tudással rendelkezik.

A felvételi kérelmet az e célra az Országos Aspirantúra Bizottság (a továbbiakban: O. A. B.) által rendszeresített űrlapon két példányban az O. A. B. titkárságához (Budapest V, Géza-utca 2.) kell beadni; az űrlapok ugyanott díjmentesen vehetők át. Minisztériumokban, nagyüzemekben és egyetemeken a pályázók a személyzeti osztályoknál kaphatnak űrlapokat. Vidéki pályázóknak — kérésükre — az O. A. B. titkársága postán küldi el az űrlapokat. A kérelemhez csatolni kell:

a) részletes önéletrajzot, 2 példányban,

b) születési anyakönyvi kivonatot,

c) főiskolai vagy egyetemi végzettséget igazoló okmányt,

d) esetleges katonai kötelezettséggel kapcsolatos iratokat,

e) a pályázó által esetleg eddig közzétett tudományos munkákat, találmányainak, terveinek, racionalizálási és újítási javaslatainak leírását, továbbá ezekre vonatkozó esetleges szakvéleményeket.

Az így felszerelt kérelmet annak az intézménynek vagy szervnek vezetőjéhez (egyetemeken a személyzeti osztályokon keresztül a dékánhoz) kell benyújtani, ahol a pályázó jelenleg alkalmazásban áll. Az intézmény vagy szerv vezetője a pályázati űrlap mindkét példányára az erre a célra szolgáló rovatba véleményét rávezeti, az első példányt az összes melléklettel együtt közvetlenül terjeszti fel az O. A. B. titkárságához; a pályázati űrlap másodpéldányát az illetékes minisztérium személyzeti főosztályához terjeszti fel. A minisztériumok személyzeti főosztályai a felterjesztett pályázati űrlapokat véleményükkel ellátva folyamatosan továbbítják az O. A. B. titkárságához. Az a pályázó, aki jelenleg alkalmazásban nem áll, kérését közvetlenül küldi be az O. A. B. titkárságához, kivéve, ha egyetemi vagy főiskolai tanulmányait 1951-ben fejezte be, mely esetben kérelmét az illető egyetem, illetőleg főiskola vezetőjéhez nyújtsa be, aki azt véleményezve közvetlenül terjeszti fel az O. A. B. titkárságához.

* Különlenyomat a Magyar Közlöny 1951. augusztus 4-i, 114. számából.

Amennyiben a pályázó egyetemi, illetőleg főiskolai tanulmányait 1950-ben vagy 1951-ben fejezte be és jelenleg alkalmazásban áll, úgy kérelmét jelenlegi munkahelyén kell benyújtani, azonban kérelmével egyidejűleg köteles kérvényt benyújtani azon egyetem, illetőleg főiskola vezetőjéhez, ahol tanulmányait végezte, az iránt, hogy nevezett egyetem, illetőleg főiskola a pályázó szakmai jellemzését az O. A. B.-nak közvetlenül küldje meg.

A pályázat beadásának határideje: 1951. augusztus 31.

Amennyiben a pályázó kéri, illetőleg azon intézmény vagy szerv vezetője, ahol a pályázó alkalmazásban áll, javasolja, hogy a pályázó, mint aspiráns szolgálati helyén megmaradhasson, ezt megfelelően indokolni kell. A szolgálati helyükön megmaradt aspiránsok szolgálati kedvezményeit egy későbbi rendelettel fogom szabályozni.

A pályázat alapján az O. A. B. dönt, hogy a pályázót felvételi vizsgára bocsátja-e, határozatáról a pályázót értesíti. A felvételi vizsgán megfelelt pályázók aspiránsi munkájukat 1951. november 1-én kezdik meg.

Az aspiráns kiképzésének idejére ösztöndíjban részesül, melynek összege havt 1000 Ft. Indokolt esetben az O. A. B. az ösztöndíj összegét 1500 Ft-ig felemelheti. Az erre irányuló kérelmeket a felvételi úrlapon kell feltüntetni.

Az 1951. évi aspiráns-felvétel alkalmával az alábbi tudományzakokra lehet aspirantúrára pályázni:

Nyelvtudomány: magyar nyelvészet, orosz nyelvészet, szláv nyelvészet, finnugor nyelvészet, klasszika filológia.

Irodalomtudomány: magyar irodalomtörténet, orosz és szovjet irodalomtörténet.

Zenétörténet.

Marxizmus-leninizmus.

Filozófia.

Történelem: magyar történelem, Szovjetunió történelme, munkásmozgalom története, egyetemes történet.

Pedagógia.

Közgazdaságtan: politikai gazdaságtan, agrárgazdaságtan, tervgazdálkodás.

Jogtudomány: állam és jogelmélet, polgári jog.

Földrajz.

Néprajz.

Matematika.

Alkalmazott matematika.

Fizika.

Csillagászat.

Meteorológia.

Biológia.

Agrártudományok.

Orvostudományok.

Műszaki tudományok.

Kémia.

A fenti felsorolásban a (nagybetűs) főcímek alá tartozó, de a (kisbetűs) részletezésben nem szereplő speciális tudományzakokra vonatkozó pályázatok elfogadásáról az O. A. B. esetenként dönt.

Dobi István s. k., a minisztertanács elnöke.

РЕЗЮМЕ — RESUMÉE

Тамаш Эсе: ПОХОД ФЕРЕНЦА РАКОЦИ II. ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ ТИССАНТ УЛ

В очерке описывается история первого похода Ференца Ракоци II, история борьбы за освобождение Тиссантула (части Венгерской Низменности, лежащей за р. Тисса). Поход продолжался с 7 июля по 16 октября 1703 года и — принимая во внимание как его результаты, так и его ход — был славным этапом борьбы куруцов (участники восстания князя Ракоци против Габсбургов) за свободу.

Автор рассматривает события похода в трех частях:

1. При выступлении из завадского лагеря 7 июля с армией из крепостных крестьян и польских вспомогательных войск, в состав которой входило две тысячи человек, перед Ракоци стояла двойная задача: а) пробиться через Тиссу, чтобы собрать в своем лагере народ Алфэльда (Венгерская Низменность), захватить в свои руки ее экономические источники и этим создать военную и экономическую основу для дальнейшего наступления, направленного на Фельвидек (Северная Венгрия); б) привлечь на сторону восстания дворянство притисских комитатов, чтобы движение крепостных, развернувшееся в местностях за Тиссой, выросло в основанную на союзе дворянства и крепостных борьбу за свободу, против угнетающего и эксплуатирующего народ Иностранного господства Леопольда II.

14 июля наступлением конницы Ракоци преодолел сопротивление лагеря противника в Тиссабече, а 18 июля перешел Тиссу. Из Наменьского лагеря он обратился к комитатам с открытым письмом, в котором издает приказ о восстании дворянства. Вначале дворянство отнеслось к Ракоци с недоверием; дворянство комитата Сабольч укрепились против него в Кишвардской крепости. Однако, первый присоединившийся к нему магнат Пал Мелит приобрел для него Эчедскую крепость. От Эчеда Ракоци двинулся к Дебрецену и принудил сдать город, в котором среди простого народа развернулось уже мощное движение куруцов. Города комитата Хайду условием своего присоединения к восстанию выставили занятие крепости Калло. После покорения Калло армия куруцов возросла до десяти тысяч человек. От Дебрецена Ракоци пошел в комитат Бихар, чтобы оказать помощь тамошним куруцам, выступившим с оружием в руках на его стороне, в день перехода его армии через Тиссу и теснимым сербами.

2. Императарское главнокомандование выставило против борьбы куруцов за свободу сербов южных местностей Венгрии и трансильванскую армию генерала Рабутина. Главный генерал Ракоци Миклош Берчени 7 июля устроил поголовную резню сербов в Оласи. Затем 10 июля была покорена крепость Шомльо, стоящая при входе в Трансильванию. Одновременно с этим в окрестностях Кэвара вспыхнула движение куруцов румынской национальности, принудившее сдать славящийся своими рудниками и монументным двором город Надьбания. В первой половине августа один отряд куруцов продвинулся вперед в комитатах Угоча и Марамарош и, покорив 17 августа город Хуст, привлек на сторону Ракоци всю восточную часть страны. С приобретением Дебрецена, Надьбани и марамарошских соляных копей восстание укрепились и в экономическом отношении.

3. В третьей части очерка говорится об осаде города и крепости Сатмар. После покорения Диосега Ракоци покорил город Карой. Оттуда он отправился к Ветешу. У оварского моста одержал победу над конницей генерала Глэкельсберга. Из Ветеша Ракоци подступил к восточной стороне крепости в Пальфалва, чтобы в интересах облегчения осады высушить мертвый рукав Самоша путем постройки плотины. Хотя его конница потерпела поражение под Сентмартоном, он все-же осуществил свой план и вернулся к Ветешу.

Здесь он получил известие о победе бихарских куруцов у Бельфенера. 4 сентября он отступил в Краснакэз к Домахиде перед армией трансильванского генерала Рабутина идущей на помощь крепости Кэвар. Однако, победа, одержанная куруцами в Броде, принудила Рабутина вернуться в Трансильванию без столкновения с армией Ракоци.

Состоявшийся в домахидском лагере военный совет принял решение о приступлении к походу на Фельвидек. Берчени был направлен под Токай для руководства походом, его место занял вновь присоединившийся магнат Иштван Шенней. В течение первых трех недель сентября бои шли в пограничных трансильванских местностях; у Сентбенедека куруцы одержали победу над секлеровскими отрядами Рабутина. Пока Ракоци был у Домахиды, немцы из Сатмара пытались захватить обратно Надбаню, но их попытки остались безрезультатными. Вернувшись к Сатмару, 28 сентября Ракоци штурмом захватил город в свои руки, 4 октября штурмовал крепость, однако безуспешно.

Так как центр действий переместился в Фельвидек Ракоци поручил руководство военными действиями под Сатмаром генералу Шенней, а сам 9 октября пошел на осаду Токая.

Перед уходом 28 сентября он издал указ, регулирующий вопрос крепостных: крепостные, служившие в армии, вместе с их женами и малолетними детьми освобождались от налогов и барщины. Этот Указ, собственно говоря, регулировал отношения между дворянами и крепостными, что было необходимо в связи с присоединением дворянства к восстанию. Таким образом, был осуществлен и общественный план Ракоци: из объединения крепостных и дворянства зародилось национальное единство.

В очерке с шагом на шаг — параллельно с развитию вопроса крепостничества — обсуждается тот процесс, каким образом, в результате организующей армии деятельности Ракоци и присоединения дворянства, из нерегулярного восстания крепостных образовалась национальная армия куруцов:

Имре Ревес: К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ УЧЕНИЙ УТОПИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ИДЕИ В ВЕНГРИИ

В Венгрии, приближающейся к эпохе буржуазных демократических реформ, учениями крупных утопистов начали заниматься в начале 30-ых годов прошлого столетия. В печати появились очерки, рецензии на их труды; но, так как они писались с точки зрения более или менее передовой буржуазии, то они содержали мало понимания, но тем больше отрицательной критики. Однако, весьма продуктивный и очень популярный в те времена писатель Миклош Йошика, даже будучи аристократом, в двух фантастических повестях (1844 и 1847 г. г.) в очень привлекательном виде показал, как — по его представлению — будет осуществлен венграмн фаланстер Фурье.

Непосредственно накануне венгерской революции, в 1847—48-ых годах, выступил первый сторонник утопической социалистической идеи, молодой сельский протестантский священник Петер Литкеи-Тот (1813—1878). В большом цикле статей, опубликованных в периодических органах протестантской церкви, он разъясняет свое основное положение, что „период цивилизации приближается к концу, мир стоит на пороге нового периода — социализма“.

До этого убеждения Литкеи-Тот дошел на основании изучения, с одной стороны, Гегеля, с другой стороны, Фурье: диалектический взгляд на историю он связал с целями, поставленными фаланстером. Будучи священником и домарковым гегельянцем, Литкеи-Тот, естественно, стоял на основе идеалистического мировоззрения, но до конца своей жизни у него сохранилось влияние некоторых учений Гольбаха, восторженным читателем которого был он в юности. Даже и в преклонном возрасте он в некоторых отношениях ставил материалистов в пример христианам!

Упомянутый выше цикл статей остались без малейшего отклика во время революции и следующего за ней габсбургского абсолютизма. Правда, он не преследовался ни с политической, ни с церковной стороны, но это произошло только благодаря тому, что он не вел активной политической деятельности ни во время революции, ни после ее подавления. Однако, его всегда держали на учете, как подозрительного оригинала, так как, по существу, он до конца своей жизни остался верен своим утопическим социалистическим учениям и позитивной оценке материализма, чему он и позже давал выражение, хотя и с естественным в эпоху Франца Иосифа воздержанием.

В связи с этим даже и более прогрессивные руководители протестантской церкви чуждались Литкеи-Тота и относились к нему с недоверием, так как венгерский протестантизм 1840—1870 годов все более пропитывался общественным воззрением тех феодально-капиталистических и кулаческих элементов, от которых, в первую очередь, зависело материальное положение протестантской церкви и

священников. Преобладающее большинство тогдашнего венгерского протестантского духовенства, хотя и жило в условиях граничащей с нищетой бедности, но это развило в нем не склонность и понимание социализма, а низкопоклонство перед дворянскими и буржуазными попечителями церкви.

Литкеи-Тот и в этом отношении был исключением. Когда на одном из церковных собраний в 1874 году, прошедшем между прочим в передовом духе, его упрекали во взглядах, тождественных взглядам парижских коммунистов, Литкеи-Тот спокойно взял на себя это отождествление, но, будучи уже в преклонном возрасте, он устранился от острой борьбы.

В истории домарксовской социалистической идеи в Венгрии его фигура, так сказать, одинока — и в том отношении, что то, чему он научился от Гегеля, он уже соединил с идеей развития социализма в силу необходимости.

За период с 1830 по 1860 годы Гегель имел в Венгрии большой лагерь философов — главным образом, из числа протестантских священников и педагогов. Но Литкеи-Тот был единственным из них, не только дошедшим от Гегеля до линии социализма, но и по существу оставшимся верным ему до конца своей жизни (в противоположность эстету Агошту Грегуш (1825—1882), вступившему вначале на тот же путь и ставшему позже реакционером).

Г. Н. Анпилов: КРЕСТЬЯНСКИЕ ВОЙНЫ В РОССИИ В ПЕРИОД ФЕОДАЛИЗМА И ИХ ЗНАЧЕНИЕ

В статье в свете учения классиков марксизма-ленинизма о характере и значении крестьянских войн в России периода феодализма, кратко рассматриваются основные причины возникновения крестьянских восстаний под руководством Ивана Болотникова, Степана Разина, Емельяна Пугачева и краткое содержание этих восстаний.

В беседе с немецким писателем Эмилем Людвигом товарищ Сталин говорил: "... большевики всегда интересовались такими историческими личностями, как Болотников, Разин, Пугачев и др. Мы видели в выступлении этих людей отражение стихийного возмущения угнетенных классов, стихийного восстания крестьянства против феодального гнета. Для нас всегда представляло интерес изучение истории первых попыток подобных восстаний крестьянства"¹. История русского крестьянства и его многовековая борьба против эксплуататоров интересовала многие поколения русских ученых историков, юристов, писателей и т. д., но по настоящему изучение крестьянских восстаний в России против феодально-крепостнического гнета началось только после победы Великой Октябрьской социалистической революции.

В статье даны критические замечания об основных недостатках и ошибках старой русской дворянской, буржуазной и мелкобуржуазной историографии, которая игнорирует и недооценивает решающее значение народных масс в развитии исторического процесса. Неправильно объясняет происхождение крепостного права в России, классовый характер и роль русского государства в феодально-крепостническую эпоху а также классовую сущность крестьянских восстаний и волнений.

В статье показаны главные недостатки крепостянских восстаний против феодального гнета, слабая классовая сознательность крестьян, непонимание ими необходимости свержения царской власти, патриархальность, стихийность, отсутствие рабочего класса, который мог бы организовать и возглавить борьбу крестьян против помещиков-крепостников, и т. д. Крестьянские войны в России XVII—XVIII вв. носят характер классовых битв крестьянства против своих угнетателей. Эта борьба до основания потрясла феодально-крепостническое государство, расшатывала феодализм и расчищала почву для победы капитализма в России.

Золтан И. Тот: КРЕСТЬЯНСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В СРЕДНЕМ ПОМЕСТЬЕ В ЗАЛАТНЕ В 1819 ГОДУ

В этом очерке кратко излагается содержание одной главы об'емистой книги автора („Крестьянские движения в Трансильванских рудоносных горах до 1848 года),“ над которой он работает в настоящее время. В XVII—XIX столетиях в казенном поместье в Залатне, находившемся в Трансильванских рудоносных горах, вплоть до 1848 года одно за другим следовали движения крестьянства и, главным образом,

¹ Сталин, Соч. 1. 13 стр.

в средней части поместья, в окрестностях города Абрудбана — движения крепостных шахтеров.

Наиболее знаменательным из этих движений было протекшее в 1784—1785 годах восстание Хория, одна из крупнейших крестьянских войн в истории Трансильвании. Главнейшей причиной возникновения крестьянского движения 1819 года было беспредельное усиление помещичьей эксплуатации, повышение барщины, выполняемой крепостными в ходе работы на шахтах и домнах, что усугублялось тем обстоятельством, что отягощавшая всю страну колониальная эксплуатация со стороны австрийских властей приняла в казенном поместье особенно тяжелую форму.

В начале XIX столетия, вследствие проникновения капиталистического производства, добыча золота в Трансильванских рудоносных горах после эпохи кризиса пережила новый подъем. Плавка золотой и серебряной руд проводилась в казенных домнах. Вследствие роста производства сильно увеличились внешние работы (особенно рубка и поставка леса), выполняемые крепостными поместья в Залатне, налагавшие на крепостных невыносимое бремя. Усиленное ограничение пользования лесом еще более отягощало их положение. Эксплуатация проникла и в необходимое крестьянское производство, на что крестьяне ответили усилением классовой борьбы.

В 1819 году движение сопротивления, возглавляемое крепостными шахтерами из села Бучум дошло до порога восстания.

Очерк поучительно показывает противоречие между слоями бедных и зажиточных крестьян в деревне, что однако не препятствовало им вести совместную борьбу против угнетателей.

Между представителями помещичьих властей (комитат, gubernium = губернаторы) и венских властей (поместья, thesaurariatatus = казначество) шло оживленное соревнование за обеспечение для себя доли из эксплуатации крестьян.

Накануне крестьянского восстания феодалы отложили свои противоречия и совместной силой с помощью войск подавили движение крепостных шахтеров.

Однако и после подавления восстания борьба продолжалась вплоть до 1848 года, когда революция ликвидировала феодализм и в жизни крестьянства открылась новая эпоха.

Эндре Ковач: МИЦКЕВИЧ И БОРЬБА ЗА СВОБОДУ В ВЕНГРИИ

15 марта 1849 года вышел в свет первый номер парижской газеты Мицкевича „Трибун де Пепль“ („Трибуна лудов“). За все время своего существования газета служила идее объединения народов и их совместной борьбы против тирании. Мы знаем, насколько активизировали самого Мицкевича крупные политические события „весны народов“. Итак, нет ничего удивительного в том, что известный редактор газеты — Мицкевич уже в первом ее номере проявляет большой интерес к событиям, разыгравшимся в Венгрии в первой половине 1849 года. Этот интерес к делу венгерского народа со временем не только не уменьшился, а, наоборот, возрос. Нет почти ни одного международного события, разыгравшегося в те времена, в котором Мицкевич не нашел бы какой-либо взаимосвязи с борьбой за свободу в Венгрии. В своих статьях Мицкевич приписывал героическим усилиям венгерского народа первостепенное значение. Он хорошо знал, что освободительное движение венгерского народа является только частью общей борьбы угнетенных народов за свою свободу и что успех венгерского дела может иметь решающее влияние на положение во всей Европе. Мицкевич хорошо видел невыгоду того обстоятельства, что освободительные движения в Европе в 1848 году вели свою борьбу изолированно друг от друга. Поэтому выступает он за объединение сил народов.

Начиная с марта 1849 года газета постоянно помещает статьи о военных результатах борьбы за свободу в Венгрии и о подготовке царской интервенции. В статье от 23 марта Мицкевич оценивает состав царской армии в 500 тысяч человек. Он пишет об ожидаемом влиянии предстоящей царской интервенции на военное положение, об опасности, угрожающей в связи с интервенцией в Италии. (Если царские войска займут Галицию, то Австрия обрушится на освободительное движение в Италии.)

В нескольких статьях Мицкевич указывает на взаимодействие реакционных кругов европейских стран, и в связи с этим на реакционное направление французской внешней политики. Особенно после 14 апреля (день обнародования манифеста о независимости Венгрии) „Трибун де Пепль“ часто помещает статьи о событиях в Венгрии. 20 апреля, отвечая на угрозы французского правительства, намекающие на возможность запрещения газеты, Мицкевич смело выступает на стороне народов,

борющихся против своих тиранов, в том числе и на стороне венгерского народа. В этой статье Мицкевич пишет, что „это момент самого большого усилия борьбы“, и ссылается на поступающие из Венгрии известия, на венгерские триумфальные марши, звуки которых доходят до редакции газеты.

22 апреля было опубликовано Обращение газеты к венгерскому народу; пламенное воззвание, в котором революционный оптимизм Мицкевича с огромной силой взывает к венгерским борцам за свободу. Он поощряет венгерских гонимых, которых он называет „борцами за все угнетенные нации“, на выдержку до конца. Обращение проводит обзор события на всех европейских фронтах, подводит итог борьбы и потерь отдельных народов (поляков, немцев, итальянцев) и с воодушевлением призывает венгров на борьбу до окончательной победы. В Обращении говорится: „Вас будет сопровождать благодарность наций, их надежды показывают вам путь.“ В мае 1949 года Мицкевич еще твердо верил в победу венгерской революции. Он с большим вниманием следил за событиями и обсуждал влияние борьбы за свободу в Венгрии на международное положение. Мицкевич резко осуждал царскую интервенцию (22 мая) и, хотя и считал положение царской армии благоприятным, он все же указывал на то, что в самой России есть также огромный, стоящий против царя лагерь.

В июне 1849 года Луи-Наполеон запретил издание социалистических газет, в том числе и „Трибюн де Пепль“; газета могла выйти опять в свет только 1 сентября. Наибольший интерес газета вновь проявляла к положению в Венгрии. 2 сентября Мицкевич подытоживает поражение венгерской революции; резко нападает на французское правительство, не сделавшего ни одного шага в интересах народов; резко критикует политику турецкого правительства (4 октября), не вмешавшегося при покушении царя на Венгрию, хотя могло знать, что за Венгрией последует Турция. Позже в воспоминаниях Мицкевич осуждает буржуазных политиков, принявших участие в борьбе за свободу, за их национальное пристрастие, также содействовавшее победе абсолютизма.

Кальман Надь: НАЧАЛЬНИК ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБА ВЕНГЕРСКОЙ КРАСНОЙ АРМИИ АУРЕЛЬ ШТРОМФЕЛЬД

Автор на основании оригинальных документов Красной Армии Венгерской Советской Республики 1919 года рассматривает военные действия венгерской Красной Армии и стратегическую и оперативную деятельность Ауреля Штромфельда, как руководителя и организатора армии. В своем очерке автор обсуждает военные действия в Затисских местностях, организацию новой венгерской Красной Армии и победоносный поход в тогдашней Северной Венгрии (Фельвидек).

Штромфельд занял пост начальника генерального штаба командования восточной армии 21 апреля 1919 года, в то время, когда части венгерской Красной Армии в связи с предательским отступлением секлеровского отряда попали в очень тяжелое положение. Штромфельд энергичными мероприятиями остановил отступающие отряды, находившиеся в его распоряжении вооруженным силам дал приказ перейти в контрнаступление, и с помощью этого, отведя части венгерской Красной Армии за линию Тиссы, ему удалось спасти их для дальнейших военных операций.

6 мая он был назначен начальником генерального штаба Главного командования венгерской Красной Армии. На этом посту он с помощью коммунистических членов революционного Правительственного Совета из сотысячных воодушевленных масс заводских рабочих организовал имеющую ударную силу, сильную армию пролетариата. В его принципах организации армии можно найти такие черты, которые намного опережают свою эпоху. Он укрепил главные роды войск, создал сильные оперативные единицы, организовал сильную артиллерию, введением в операции многих бронированных поездов, твердо держа в руках воздушные силы и транспорт, полностью использовал технические средства своей эпохи. Значительным результатом его деятельности является проведение организации армии в исключительно короткий срок.

Через неделю после начала реорганизации армии он уже послал в контрнаступление отряды вновь созданной венгерской Красной Армии и достиг крупных оперативных успехов в боях против превосходящего в силе неприятеля, поддерживаемого как в военном, так и в материальном отношении вооруженными силами империалистической антанты. В ходе похода он поставил армии буржуазных интервентов в критическое положение и освободил большие территории.

Стратегические и оперативные планы Штромфельда характеризует широкий размах, хорошие замыслы и смелость. Руководя военными действиями, он, наряду

с крупными задачами, обращал внимание и на детали стратегического руководства и оказывал на них решающее влияние. Штромфельд был одной из выдающихся фигур этой героической эпохи венгерской военной истории и венгерского рабочего движения.

Жужанна Кулчар: ДАННЫЕ О ПОЛИТИКЕ ВАТИКАНА В ГОДЫ ВСЕМИРНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА. ДОКУМЕНТЫ

На основании венгерских дипломатических документов в статье приводятся новые данные о политике международного центра католической церкви.

Согласно этим документам, Ватикан, являющийся собственником многомиллионного имущества и доходов, в годы всемирного кризиса был сильно обеспокоен снижением своих доходов. Таким образом, Ватикан повышает интенсивность миссионерской деятельности и объявляет т. н. святой год, с одной стороны — как это выясняется из документов — в целях повышения своих доходов, с другой стороны — и это более важная, основная причина — в целях укрепления господства империалистов и содействия разгрому Советского Союза и революционного движения. Ватикан неустанно работает в интересах того, чтобы буржуазные государства создали единый блок против Советского Союза. Многие документы показывают подрывную деятельность папства в этом направлении.

В борьбе против Советского Союза, против революционного рабочего движения папа — как мы знаем — находился в тесной связи с самой реакционной, агрессивной частью буржуазии. Документы дают новые доказательства сотрудничества Ватикана с немецкими нацистами, с итальянским фашизмом, и вскрывают роль папы в создании немецко-итальянско-австрийско-венгерского блока. Отношение папы к рабочему движению особенно выясняется из его поведения в связи с кровавым подавлением восстания австрийских рабочих, когда папа одобрил мероприятия, проведенные Дольфусом, и не сделал ни одного шага для воспрепятствования кровавого преследования рабочих.

Наряду с тесным сотрудничеством с европейским фашистским блоком, Ватикан уже тогда заботливо поддерживал хорошие отношения с реакционными кругами Соединенных Штатов Америки. Во многих докладах дипломатов говорится об обильных доходах, полученных папой из Америки, а также о предупредительности, проявляемой Ватиканом по отношению к американцам. Таким образом, тесный союз, существующий в настоящее время между Ватиканом и знаменосцем империалистического лагеря, создан уже в конце 1920 годов.

Документы дают новые доказательства, что за период между двумя мировыми войнами Ватикан вел такую же политику, какую ведет в настоящее время: Ватикан был и есть один из самых заклятых врагов Советского Союза, рабочего класса, прогресса и мира.

TAMÁS ESZE: La campagne de François II Rákóczi au delà de la Tisza

L'étude raconte l'histoire de la première campagne de François II Rákóczi déclenchée pour la conquête de la région au delà de la Tisza. Cette campagne dura du 7 juillet 1703 au 16 octobre de la même année. Elle constitue, tant au point de vue de ses résultats qu'au point de vue de son déroulement, une période glorieuse de la guerre d'indépendance des Kouroutz (nom des Hongrois qui ont lutté contre l'oppression étrangère). L'auteur examine les événements de cette campagne répartis en trois groupes.

1. Au moment où il prit la décision de partir de son camp de Zavadka à la tête d'une armée de deux mille hommes, composée de serfs et de troupes auxiliaires polonaises, Rákóczi dut résoudre une double tâche: a) il dut forcer le passage de la Tisza afin de pouvoir regrouper autour de lui le peuple de la Plaine, de se rendre maître de ses ressources économiques et de créer ainsi la base militaire et économique de la campagne suivante dirigée contre la Haute-Hongrie, b) il dut gagner à la cause du soulèvement la noblesse des comitats situés au bord de la Tisza afin de pouvoir transformer le mouvement des serfs de cette région en une guerre d'indépendance nationale contre la domination étrangère exploitatrice et oppressive, guerre d'indépendance basée sur l'alliance de la noblesse et de la paysannerie.

Le 14 juillet, il brisa par l'attaque de sa cavalerie la résistance du camp ennemi de Tiszabecs et, le 18, il franchit la Tisza. C'est dans son camp de Namény qu'il publia sa lettre patente adressée aux comitats et par laquelle il ordonna l'insurrection de la noblesse. Au début, la noblesse accueillit Rákóczi avec méfiance; les nobles du comitat de Szabolcs s'enfermèrent, par exemple, dans la forteresse de Kisvárd. Cependant Pál Mclith, le premier aristocrate qui se rallia à la cause de la guerre d'indépendance, remit à Rákóczi la forteresse de Ecsed. Partant de Ecsed, Rákóczi se dirigea vers la ville de Debrecen qui s'empressa de se soumettre, étant donné qu'à l'intérieur la population plébéienne était sur le point de déclencher un puissant mouvement kouroutz. Les Villes des Haïdouks mirent comme condition de leur ralliement l'occupation de la forteresse de Kálló. Après la prise de cette forteresse, le nombre de l'armée kouroutz monta à dix mille. Quittant Debrecen, Rákóczi se dirigea vers le comitat de Bihar afin d'aider les Kouroutz de cette région qui prirent les armes le jour même où l'armée de Rákóczi passa la Tisza et qui furent attaqués par les Rasciens.

2. Le commandement impérial envoya contre les Hongrois soulevés les Rasciens (soldats slaves établis en Hongrie après les guerres turques) et l'armée du général Rabutin, stationnée en Transylvanie. Le 7 juillet, Miklós Bercsényi, général suprême de Rákóczi, fit massacrer les Rasciens de Olasz. Le 10, fut prise Somlyó qui garde l'entrée de la Transylvanie. A la même époque, un mouvement kouroutz roumain fut déclenché dans la région de Kővár et celui-ci obligea la ville de Nagybánya, célèbre à cause de ses mines et de son hôtel de la monnaie, de se soumettre. Dans la première moitié du mois d'août, une troupe de Kouroutz pénétra dans les comitats de Ugocsa et de Máramaros, elle prit le 17 la forteresse de Huszt et, par là, elle conquit toute la partie orientale du pays. La prise de Debrecen, de Nagybánya et des mines de sel de Máramaros renforça le soulèvement au point de vue économique aussi.

3. La troisième partie de l'étude s'occupe du siège de la ville et de la forteresse de Szatmár. Après avoir pris possession de Diószeg, Rákóczi se mit en marche vers la forteresse de Kálló et la força à capituler. De là il conduisit l'armée au camp de Vetés, près de Szatmár. Au pont d'Óvár il remporta la victoire dans un combat contre la cavalerie du général impérial Glöckelsperg. Quittant Vetés, Rákóczi s'arrêta à Pálfalva avec l'intention d'ériger une digue et de dessécher une branche morte du fleuve Szamos afin de faciliter le siège. Bien que sa cavalerie eût subi une défaite près de Szentmárton, il faut néanmoins réaliser son projet et entra dans son camp de Vetés. C'est là qu'il reçut la nouvelle de la victoire des Kouroutz de Bihar remportée à Bélfenyér. Le 4 septembre, il se retira dans la région appelée Krasznaköz, à Domaháza, devant l'avance de l'armée transylvaine du général Rabutin qui voulut venir en aide de la garnison de la forteresse de Kővár assiégée par les Kouroutz. Cependant Rabutin n'eut pas le temps d'attaquer Rákóczi, car la victoire remportée par les Kouroutz à Brád l'obligea de rentrer en Transylvanie. C'est au camp de Domahida que le conseil de guerre décida le déclenchement de la campagne contre la Haute-Hongrie. Bercsényi partit pour Tokaj afin de pouvoir diriger les opérations et il fut remplacé par un aristocrate nouvellement rallié, par István Sennyey. Pendant les trois premières semaines de septembre, des combats s'étaient déroulés aux confins de Transylvanie:

à Szentbenedek les Kouroutz remportèrent une victoire considérable sur les troupes sicules (Hongrois de Transylvanie) de Rabutin. A l'époque du séjour de Rákóczi à Domahida, les Allemands de Szatmár tentèrent de réoccuper la ville de Nagybánya, mais sans succès. Revenu près de Szatmár, Rákóczi ordonna l'assaut et, le 28 septembre, il conquiert la ville; le 4 octobre, il dirigea un autre assaut contre la forteresse, mais il ne réussit pas à la prendre. Etant donné qu'à cette époque déjà le centre de gravité des opérations se déplaça dans la Haute-Hongrie, Rákóczi confia la conduite des opérations militaires contre Szatmár au général Sennyey et, le 9 octobre, il se mit en marche afin de préparer le siège de Tokaj.

Avant son départ, il publia, le 28 septembre, un décret concernant le problème des serfs: les serfs qui luttèrent dans les rangs de l'armée, de même que leurs femmes et leurs enfants mineurs, furent exemptés d'impôts et de toutes les charges seigneuriales. Ce décret régla les problèmes du rapport entre les serfs et les nobles. On en avait besoin, car la noblesse se rallia au soulèvement. Ainsi fut réalisé le projet social de Rákóczi: l'alliance des serfs et des nobles donna naissance à l'union nationale.

Examinant le développement de la question paysanne, l'étude suit de près le processus de la transformation d'une troupe de paysans soulevés en une armée nationale Kouroutz grâce à l'activité organisatrice de Rákóczi et au ralliement de la noblesse.

IMRE RÉVÉSZ: Contribution à l'histoire de l'influence du socialisme utopique en Hongrie.

C'est au début des années 1830 — qui marquent le commencement de la période des réformes bourgeoises démocratiques — qu'on s'intéresse, en Hongrie, aux idées des grands socialistes utopiques. Des comptes-rendus, des études sont publiés qui reflètent tous le point de vue de la bourgeoisie progressiste en face des problèmes soulevés par le socialisme utopique. On y trouve moins de compréhension à l'égard de ces idées que des prises de position purement négatives. Cependant, Miklós Jósika, romancier extrêmement fécond et très populaire de l'époque, présente d'une façon sympathique, dans deux de ses nouvelles (parues en 1844 et en 1847), le phalanstère de Fourier tel qu'il serait réalisé — d'après l'auteur — par des Hongrois. C'est au seuil même de la révolution hongroise en 1847/48, que fait entendre sa voix le premier porte-parole hongrois du socialisme utopique, un jeune pasteur protestant nommé Péter Litkei Tóth (1813—1878). Il expose dans une longue série d'articles parue dans la presse périodique protestante son idée centrale d'après laquelle „la période de la civilisation touche à sa fin, et le monde se trouve au seuil d'une nouvelle période, de celle du socialisme“. C'est, d'une part, l'étude de Hegel et, de l'autre part, celle de Fourier qui a contribué à la naissance de cette idée: Litkei a pu lier la conception dialectique de l'histoire aux objectifs du phalanstère. Pasteur et hégélien d'avant Marx, il a adopté naturellement une conception idéaliste du monde, mais il est resté fidèle pendant toute sa vie à certains enseignements d'Holbach dont il a lu, dans sa jeunesse, les oeuvres avec un grand enthousiasme. Dans sa vieillesse même, il a présenté les matérialistes comme des modèles dignes d'être suivis à beaucoup d'égards par les chrétiens! La série d'articles que nous avons mentionnée est restée sans écho pendant la révolution et sous l'absolutisme des Habsbourgs qui l'a suivie. Litkei ne fut persécuté ni par l'Etat ni par l'Eglise, ce qui s'explique avant tout par le fait qu'il n'a déployé aucune activité politique ni pendant la révolution ni après. Cependant il a été toujours considéré comme un excentrique suspect, car il est resté fidèle aux idées du socialisme utopique, et à l'appréciation positive du matérialisme. Plus tard il a quelquefois exposé ses idées bien qu'avec les atténuations propres à l'époque de François-Joseph. Même les dirigeants d'esprit plus progressiste de l'Eglise l'ont considéré avec méfiance à cause de ses idées. A cette époque, entre 1840 et 1870, le protestantisme hongrois a adopté de plus en plus la conception sociale des éléments féodal-capitalistes et koulaks dont il avait besoin pour l'entretien des Eglises et des pasteurs. La grande majorité des pasteurs protestants a vécu à cette époque dans une pauvreté proche à la misère. Cependant cette situation n'a pas développé en eux le penchant et la compréhension envers le socialisme, mais plutôt une attitude servile envers les protecteurs féodaux et bourgeois de l'Eglise. De ce point de vue Litkei fut également une exception: quand en 1874, dans une assemblée ecclésiastique d'un esprit d'ailleurs assez progressiste, on lui reprocha d'avoir des idées identiques à celles des Communnards de Paris, il admit la justesse de cette comparaison — mais, étant vieux et malade, il ne s'engagea pas dans une lutte plus ouverte. En Hongrie son cas est presque unique

dans l'histoire de l'idée socialiste d'avant Marx, surtout si l'on tient compte du fait qu'il a lié les enseignements de Hegel avec l'idée du développement nécessaire du socialisme.

En Hongrie, Hegel a eu entre 1830 et 1860 un camp d'adeptes nombreux — surtout parmi les pasteurs et les professeurs protestants —, mais Litkei fut le seul qui, adepte de Hegel, pût non seulement rejoindre la ligne du socialisme, mais y rester fidèle pendant toute sa vie (à l'encontre par exemple de l'esthéticien Agost Greguss qui débuta de la même façon pour devenir plus tard réactionnaire).

G. N. ANPILOGOV: Les guerres paysannes de Russie et leur importance à l'époque du féodalisme

L'étude esquisse en grandes lignes — sur la base des enseignements des classiques du marxisme-léninisme relatifs au caractère et à l'importance des guerres paysannes de Russie à l'époque du féodalisme — les causes principales et le caractère essentiel des soulèvements paysans dirigés par Ivan Bolotnikov, Stepane Razine et Emelian Pougatchov.

Le camarade Staline a déclaré au cours de son entretien avec l'écrivain allemand Emil Ludwig: „Nous autres bolchéviks, nous avons porté toujours de l'intérêt à des personnes historiques comme Bolotnikov, Razine, Pougatchov, etc. Nous avons considéré leur entrée en scène comme un reflet de l'indignation instinctive des classes opprimées, du soulèvement instinctif de la paysannerie contre l'oppression féodale. Nous avons étudié toujours avec un vif intérêt ces premières tentatives de soulèvement de la paysannerie.“

L'histoire de la paysannerie et sa lutte plusieurs fois séculaire contre l'oppression avait retenu l'attention de plusieurs générations d'historiens, d'écrivains, de juristes etc. russes, mais les véritables recherches relatives aux soulèvements paysans de Russie contre l'oppression féodale ne furent commencées qu'après la victoire de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre.

L'étude met en relief les faiblesses et les fautes fondamentales de l'ancienne historiographie russe féodale, bourgeoise et petite bourgeoise qui avait négligé ou sous-estimé le rôle décisif des masses dans le processus de l'évolution historique. Ces historiens avaient expliqué d'une façon erronée le processus du développement du servage en Russie, son caractère de classe, le rôle de l'Etat à l'époque féodale, de même que l'importance des soulèvements et des mouvements paysans.

L'étude expose les principales faiblesses des révoltes paysannes dirigées contre le système féodal, elle attire l'attention sur la faiblesse de la conscience de classe de la paysannerie, sur son incapacité de comprendre la nécessité du renversement du pouvoir tsariste, sur les traits patriarcaux, sur le caractère instinctif des mouvements et sur le manque de la classe ouvrière qui aurait pu organiser et diriger la lutte de la paysannerie contre les seigneurs féodaux, etc. Les guerres paysannes de Russie du XVIIe et du XVIIIe siècle ont revêtu le caractère d'une lutte de classe dirigée contre les oppresseurs. Cette lutte a secoué dans ses fondements l'Etat féodal, elle a affaibli le féodalisme et a déblayé le terrain devant la victoire du capitalisme en Russie.

ZOLTÁN I. TÓTH: Le mouvement paysan de 1819 dans le domaine central de Zlatna

Cette étude n'est qu'un chapitre abrégé d'un ouvrage plus vaste du même auteur (*Mouvements paysans dans les Munții Apuseni (en hong. Erchegység) de Transylvanie jusqu'en 1848*). Dans le domaine du fisc de Zlatna (situé dans les Munții Apuseni), les mouvements paysans, et dans sa partie centrale, aux environs d'Abrud (en hong. Abrudbánya), les mouvements des mineurs-serfs surtout, se succèdent presque sans interruption au cours de tout le XVIIe et du XVIIIe siècle, jusqu'en 1848.

Parmi ces mouvements celui qui retient particulièrement l'attention c'est la révolte de Horia et de Cloșca de 1784—85 qui peut être considérée comme la guerre paysanne la plus importante de l'histoire transylvaine.

La cause principale qui contribua au déclenchement du mouvement paysan de 1819 fut l'aggravation de l'exploitation féodale, l'augmentation illimitée de la corvée exigée par les travaux de mines et de forges et la forme spécialement lourde que prit dans ce domaine l'exploitation coloniale autrichienne étendue au pays entier. Après une période de crise, au début du XIXe siècle, l'extraction de l'or dans les Munții Apuseni prit un nouvel essor à la suite des progrès du capitalisme. Ce furent les forges du fisc qui s'occupèrent du traitement du minéral d'or et d'argent. L'accroissement de

la production entraîna l'augmentation des travaux de surface exécutés par les serfs dans les mines et dans les forges et imposa de nouvelles charges sans cesse croissantes aux paysans. Cette situation fut aggravée par la limitation de plus en plus sévère de l'utilisation des forêts par les serfs. L'exploitation entama le produit nécessaire des serfs et la paysannerie y réagit par l'intensification de sa lutte de classe.

En 1819, le mouvement dirigé par les mineurs de Bucium, fut sur le point de se transformer en révolte.

L'étude nous présente d'une façon instructive les antagonismes qui opposèrent les diverses couches de la paysannerie, la paysannerie pauvre et la paysannerie riche, mais elle nous montre que ces antagonismes ne les empêchèrent pas de lutter en commun contre les oppresseurs.

Les représentants des autorités féodales privées (le comitat, le gubernium de Transylvanie) et ceux des autorités fiscales de Vienne (le domaine, le Trésor) se disputèrent la meilleure part des produits résultants de l'exploitation de la paysannerie.

Cependant, au seuil de la révolte, les féodaux mirent de côté leurs divergences, et, efforts réunis, ils étouffèrent à l'aide de l'armée le mouvement des mineurs.

La lutte continua après la répression jusqu'en 1848, quand la révolution liquida le féodalisme et ouvrit une nouvelle période dans l'histoire de la paysannerie.

ENDRE KOVÁCS: Mickiewicz et la guerre d'indépendance hongroise.

Le 15 mars 1849 parut le premier numéro de la Tribune des Peuples (Trybuna ludow), journal de Mickiewicz publié à Paris. Pendant toute son existence, ce journal a servi l'idée de l'union des peuples et de la lutte commune contre la tyrannie. On sait dans quelle mesure les grands événements politiques du „printemps des peuples" avaient contribué au renforcement de l'esprit militant de Mickiewicz. Il n'est donc pas surprenant que le rédacteur de grande réputation de la Tribune se tourne avec un intérêt très vif vers les événements qui se déroulent en Hongrie dans la première moitié de l'année 1849. Cet intérêt, au lieu de diminuer, augmente sans cesse. Il n'y a que peu d'événements d'ordre international qui, dans ses articles, ne soient liés à la guerre d'indépendance hongroise. Mickiewicz attribue une importance primordiale aux efforts héroïques du peuple hongrois. Il sait que le mouvement d'indépendance hongrois ne constitue qu'une partie de la lutte générale des peuples et que la victoire du peuple hongrois pourrait avoir une influence décisive sur la situation de l'Europe entière. Mickiewicz se rend parfaitement compte des désavantages qui résultent du fait que les différents peuples luttent isolément pour leur indépendance. C'est pourquoi il réitère ses appels à l'union des peuples. A partir de mars 1849, la Tribune des Peuples s'occupe sans cesse des événements militaires de la guerre d'indépendance hongroise et des préparatifs de l'intervention tzariste. Dans son article du 23 mai, Mickiewicz estime que le nombre de l'armée tzariste atteint 500.000 hommes. Il s'occupe des conséquences militaires possibles d'une intervention dont l'échéance s'approche et, à ce propos, il parle de la menace qui pèse sur l'Italie. (Dans le cas où l'armée tzariste envahit la Galicie, l'Autriche peut se ruiner sur les mouvements d'indépendance italiens.) Dans plusieurs de ses articles, Mickiewicz attire l'attention sur la collaboration de la réaction européenne et sur le caractère réactionnaire de la politique extérieure française. C'est surtout après le 14 avril (date de la proclamation de l'indépendance hongroise) que les articles se rapportant aux événements de Hongrie deviennent de plus en plus nombreux. Commentant les menaces d'interdiction proférées par le gouvernement français contre la Tribune des Peuples, Mickiewicz prend, le 20 avril, courageusement position pour les peuples luttant contre les tyrans. Dans cet article, l'auteur déclare que ce sont „les moments des plus grands efforts de lutte" et mentionne les nouvelles de Hongrie comme autant de marches qui annoncent les victoires hongroises et dont la voix pénètre jusque dans la rédaction de la Tribune. Dans le numéro du 22 avril de la Tribune, paraît l'Appel aux Hongrois: dans cet appel enflammé Mickiewicz, s'adressant aux combattants hongrois de la liberté, exprime d'une façon puissante son optimisme révolutionnaire. Il encourage les soldats hongrois — qu'ils considèrent comme „les combattants de toutes les nations opprimées" — à lutter jusqu'au bout. L'Appel passe en revue les champs de bataille européens, enregistre les combats et les pertes des différents peuples (Polonais, Allemands, Italiens) et invite les Hongrois, avec des paroles pleines d'enthousiasme, à mener la lutte jusqu'à la victoire finale. „La reconnaissance des nations va vous accompagner, leurs espérances vous montreront le chemin" — écrit-il dans l'Appel. En mai 1849, il croit encore fermement à la victoire de la révolution hongroise; il suit avec une vive attention les événements et s'occupe des

effets internationaux de la guerre d'indépendance hongroise. Mickiewicz condamne violemment l'intervention tzariste (22 mai) et, bien qu'il montre les avantages de la position de l'armée interventionniste, il rappelle en même temps qu'une énorme partie de la population de la Russie est opposée au tzar. Le 13 juin 1849, Louis Bonaparte interdit les journaux socialistes et parmi eux la Tribune des Peuples. Le journal ne peut réparaître que le 1er septembre. Les événements hongrois y occupent toujours la première place. Le 2 septembre, Mickiewicz établit le bilan de la défaite hongroise. Il flétrit l'attitude du gouvernement français qui n'a rien fait dans l'intérêt des peuples victimes de l'aggression; il critique la conduite du gouvernement turc (4 octobre) qui a manqué d'intervenir au moment où l'armée tzariste a envahi la Hongrie, bien qu'il ait pu prévoir qu'après ce pays ce sera le tour de la Turquie. Plus tard Mickiewicz a condamné les politiciens bourgeois ayant pris part aux guerres d'indépendance à cause de leur nationalisme qui a également contribué à la victoire de l'absolutisme.

KÁLMÁN NAGY: Aurél Stromfeld, chef d'état-major de l'Armée Rouge Hongroise.

A l'appui des documents originaux de l'Armée Rouge de la République des Soviets Hongroise de 1919, l'auteur étudie les opérations de l'Armée Rouge et l'activité d'Aurél Stromfeld au point de vue de la stratégie, de la conduite des opérations et de l'organisation de l'armée. Il examine les opérations militaires qui se déroulèrent dans la région „au-delà de la Tisza“, l'organisation de la nouvelle Armée Rouge Hongroise et la campagne victorieuse de la Haute-Hongrie.

Stromfeld devint chef d'état-major de l'armée orientale le 21 avril 1919, à une époque, où à cause de la retraite traîtresse du détachement székely (Hongrois de Transylvanie) contre-révolutionnaire, les troupes de l'Armée Rouge se trouvèrent dans une situation très difficile. Stromfeld arrêta par des mesures énergiques la retraite des troupes, il donna ordre aux unités disponibles de déclencher une contre-offensive et, concentrant les unités de l'Armée Rouge sur la ligne de la Tisza, il réussit à les sauvegarder pour les actions militaires ultérieures de la République des Soviets Hongroise.

Il fut nommé chef d'état-major du commandement suprême de l'Armée Rouge, constitué le 6 mai et, aidé par les membres communistes du Conseil Directeur Révolutionnaire, il réussit à organiser de la masse enthousiaste des ouvriers d'usine, montant à une centaine de mille d'hommes, une armée prolétarienne puissante et combative. Ses principes relatifs à l'organisation de l'armée ont des traits qui par leur modernité dépassent son époque. Il a renforcé les armes principales, il a formé des unités opératives d'une grande puissance de feu, il a organisé une artillerie forte, il a pleinement utilisé tous les moyens techniques de l'époque en engageant de nombreux trains blindés et en tenant bien en main les avions et le service des communications. Un de ses plus grands mérites c'est l'exécution en très bref délai du travail d'organisation.

Une semaine après le commencement de la réorganisation, il déclencha une attaque avec les nouvelles unités de l'Armée Rouge Hongroise et obtint des résultats stratégiques importants contre un ennemi supérieur en nombre et appuyé militairement par les forces armées impérialistes de l'Entente. A la suite de cette campagne, les armées bourgeoises interventionnistes se trouvèrent dans une situation critique et l'Armée Rouge Hongroise réussit à libérer des territoires importants.

Les projets stratégiques et les plans d'opérations militaires de Stromfeld se caractérisent par une largeur de vues extraordinaire, par l'ingéniosité et l'audace. Tout en gardant en vue les grands objectifs, il n'a pas négligé au cours de la conduite des opérations les détails de la direction tactique et il a exercé une influence décisive sur les derniers. Stromfeld fut une des personnalités militaires les plus éminentes de l'histoire militaire hongroise et de cette période héroïque du mouvement ouvrier hongrois

ZSUZSÁNA KULCSÁR: Données relatives à la politique du Vatican dans les années de la crise économique. Publication de documents.

En se servant des documents diplomatiques hongrois concernant le Vatican, l'étude se propose de présenter de nouvelles données relatives à la politique du centre international de l'Église catholique.

D'après le témoignage de ces documents, le Vatican, maître d'une fortune et de revenus de plusieurs millions, fut vivement préoccupé dans les années de la crise économique de la diminution de ses revenus. Il intensifia donc sa campagne de conver-

sion et proclama l'année sacrée afin d'augmenter, d'une part, ses revenus — but mis en relief par les rapports diplomatiques — et de renforcer, de l'autre part, le pouvoir des impérialistes, de contribuer à l'écrasement de l'Union Soviétique et du mouvement révolutionnaire — objectif plus important et plus sérieux que le premier. Le Vatican ne cessa de déployer tous les efforts possibles en vue de la formation d'un bloc uni des Etats bourgeois contre l'Union Soviétique. Plusieurs rapports diplomatiques mentionnent les machinations de la papauté dans ce domaine.

Dans sa lutte contre l'Union Soviétique et le mouvement ouvrier révolutionnaire, le pape se trouve — comme on le sait — étroitement lié à la partie la plus réactionnaire et la plus agressive de la bourgeoisie. Les documents publiés apportent de nouvelles preuves en ce qui concerne la collaboration du Vatican et du fascisme, d'une part, et la collaboration du Vatican et du nazisme allemand, de l'autre part, de même que par rapport au rôle joué par le pape dans la formation du bloc germano-austro-hongrois. Son attitude en face du mouvement ouvrier ressort clairement de sa prise de position à l'égard de l'écrasement sanglant du soulèvement ouvrier d'Autriche, quand il approuva la conduite de Dollfuss et ne fit rien pour empêcher les persécutions ouvrières.

Tout en collaborant étroitement avec le bloc fasciste européen, le Vatican s'efforça par tous les moyens possibles d'entretenir les meilleures relations avec les milieux les plus réactionnaires des Etats-Unis. De nombreux rapports diplomatiques mentionnent les revenus importants obtenus par le pape des Etats-Unis et la prévenance témoignée par le Vatican à l'égard des Américains. Ainsi donc l'alliance étroite entre le Vatican et le porte-drapeau de l'impérialisme s'est formée déjà vers la fin des années 1920.

Ces documents fournissent de nouvelles preuves du fait qu'entre les deux guerres le Vatican a mené exactement la même politique qu'il mène aujourd'hui: il a appartenu et appartient au camp des ennemis les plus acharnés de l'Union Soviétique, de la classe ouvrière, du progrès et de la paix.

KEDVES OLVASÓNK!

A Századok című folyóirat megjelenésének időpontja technikai okok következtében — nem egy esetben — változott. Ez a folyóirat küldésében zökkenőt okozott, mert vállalatunknak nem áll módjában minden alkalommal értesítést küldenie előfizetőinek a megjelenésről. A folyóirat zavartalan megküldése érdekében kérjük tehát, hogy az előfizetési díjat (1/2 évre 20 Ft) rendszeresen és előre a Magyar Nemzeti Banknál vezetett egyszámlánkra (Közoktatásügyi Kiadóvállalat 936 540. sz.) befizetni sziveskedjék.

Folyóiratunkat csak azon előfizetőinknek küldhetjük meg, akik az előfizetési díjat átutalták vállalatunk részére.

Megjegyezzük azt is, hogy az elmúlt évtől eltérően — a folyó évben csak egyfajta előfizetési ár van. A példányonkénti vásárlási ár pedig magasabb, mint az előfizetési ár.

*Közoktatásügyi Kiadóvállalat
Terjesztési osztálya*

Felelős kiadó: Közoktatásügyi Kiadóvállalat igazgatója.

51/2548. — Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Erdős László)

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

legújabb kiadványai

Kossuth Lajos összes munkái XI. Kossuth Lajos 1848—49-ben
Sajtó alá rendezte: Barta István

Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak törté-
netéből

Fekete Sándor: A márciusi fiatalok

Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790—1848

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK

ezévi kiadványai közül eddig megjelent:

Magyar Történeti Bibliográfia I. és III. kötete

Haraszi Éva: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen

Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodal-
mába. I.

A *Studia Historica* sorozatban megjelent:

1. Йожеф Реваи, почетный член Академии Наук Венгрии:
Маркс и венгерская революция 1848—1849 гг.
2. Эржебет Андич, член Академии Наук Венгрии:
Церковная реакция во время революции 1848—1849 гг.
в Венгрии.
3. Эрик Мольнар, член Академии Наук Венгрии:
Основание венгерского государства.

Előkészületben az *Acta Historica* 1. és 2. száma

Ára: 15.— Ft

Előfizetés félévre: 12.— Ft

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY KÉRDÉSEI

sorozat egyes kötetei haladó honvédő hagyományainkkal, a nemzetközi és magyar munkásmozgalommal és történelmünk egyéb fontos kérdéseivel ismertetik meg dolgozó népünket.

A sorozatban eddig megjelent:

	Ára
1. Grekov, B. D.: Sztálin és a történettudomány	1.— Ft
2. Andics Erzsébet: A magyar munkásmozgalom az 1914—18-as világháború alatt	2.— „
3. Lederer Emma: Az egyház szerepe az Árpád-kori Magyarországon	1.50 „
4. Pach Zsigmond Pál: Az eredeti tőkefelhalmozás gyarmati korlátai Magyarországon 1848 előtt	1.50 „
5. Girsfeld, A.: Az Egyesült Államok szerepe a szibériai és távolkeleti szovjetellenes intervenció megszervezésében	1.— „
6. Zsigmond László: A második világháború előzményei	2.— „
7. Réti László: A Bethlen—Peyer-paktum	2.— „
8. Kovács Endre: Bem József és a magyar szabadságharc	1.80 „
9. Elekes Lajos: Hunyadi hadserege	1.80 „
10. Kató István: A magyar jakobinus mozgalom	1.80 „

Kaphatók a Könyvesbolt Kiskereskedelmi Vállalat boltjaiban és a Szikra-boltokban

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

szerkesztésében megjelent

NÉPSZERŰ KIADVÁNYOK

MŰVELT NÉP KÖNYVKIADÓ

	Ára
Kovács Endre: Bem apó	4.— Ft
Fekete Sándor: Vasvári Pál	3.50 „
I. Tóth Zoltán: Varga Katalin	3.— „
Elekes Lajos: Hunyadi János	2.50 „
Esze—Köpeczi: Esze Tamás	3.— „
Karsay—Pamlényi: A fehér terror	6.50 „

Heckenast Gusztáv—Karácsonyi Béla—Lukács Lajos—Spira György: A magyar nép története

Kiadóhivatal: Közkutatásügyi Kiadóvállalat.

Felelős kiadó: a Közkutatásügyi Kiadóvállalat igazgatója

Budapest V, Szalay-u. 10—14. Telefon: 128—580.

Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 936 540.

Előfizetés, reklamáció és árusítás: V. Szalay-u. 10—14. Telefon: 123—145.

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

85. ÉVFOLYAM

1951 3—4. SZ.

BUDAPEST, 1952

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST VIII, PUSKIN-UTCA 26.

85. ÉVFOLYAM. 1961. 3-4. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

FŐSZERKESZTŐ:

ANDICS ERZSÉBET

FELELŐS SZERKESZTŐ: EMBER GYŐZŐ

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: HANÁK PÉTER

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BENDA KÁLMÁN, BOLGÁR ELEK, CZÓBEL ERNŐ, KOJÁRY DOMOKOS, LEDERER EMMA,
MÉREI GYULA, MÓD ALADÁR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, PACR ZSIGMOND PÁL,
RÉTI LÁSZLÓ, ZSIGMOND LÁSZLÓ

A SZÁZADOK 1951-es ÉVFOLYAM 3-4. SZÁMÁNAK TARTALMA

TANULMÁNYOK:

	Lap
<i>Grešov, B. D.</i> : Hogyan hajtjuk végre a J. V. Sztálin „Marxizmus és nyelvtudomány” c. munkájában kitűzött feladatokat	309
<i>Kon, I.</i> : A történettudomány sajátos jellege és feladatai	317
<i>Moravcsik Gyula</i> : Bölcs Leó taktikája mint magyar történeti forrás	334
<i>Wittmann Tibor</i> : Bethlen Gábor mint hadszervező	354
<i>Pach Zsigmond Pál</i> : A majorsági gazdálkodás és a parasztság kisajátítása a XVII. századi Magyarországon	391
<i>Nemes Dezső</i> : Az Általános Munkássegylet története I. rész	415

KÖZLEMÉNYEK:

<i>Kardos Tibor</i> : Velencei vonatkozású gazdaságtörténeti adatok a Jagelló-korból (1502—1518)	434
<i>Barta István</i> : A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom	443
<i>Kemény G. Gábor</i> : Iratok Mocsáry Lajos karánsebesi mandátumának történetéhez	486
<i>Kubitsch Imre</i> : Adalékok a kommunista párt második világháború előtti békeharcahoz (1929—1939)	525

SZEMLE:

<i>II. Rákóczi Ferenc emlékiratai (ism. Köpeczi Béla)</i>	551
<i>Erényi Tibor</i> : A Párizsi Kommün hatása a magyar munkásmozgalomra (ism. Hajdu Tibor)	555
<i>Harasztó Éva</i> : Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen (ism. Incze Miklós)	557
<i>Kosáry Domokos</i> : Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I. (ism. Makkai László)	559
<i>Avgyijev, V. I.</i> : Az ókori kelet története (ism. Harmatta János)	565
<i>Szergejev, V. Sz.</i> : Az ókori Görögország története (ism. Sarkadi János)	572
<i>Karcov, V. G.</i> : A történelemtanítás módszertana az alsó osztályokban (ism. Batár Attila)	568
Dokumentumok a romániai kommunista párt történetéből (ism. Csatári Dániel)	575
<i>Kautsky Károly</i> : A szocializmus előfutárai (ism. Kulcsár Zsuzsanna)	580

KRÓNIKA

PEZSIOME — RÉSUMÉ

HOGYAN HAJTJUK VÉGRE I. V. SZTÁLIN „MARXIZMUS ÉS NYELVTUDOMÁNY“ CÍMŰ MŰVÉBEN KITŰZÖTT FELADATOKAT

Írta: B. D. Grekov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának alelnöke,
(Izvesztijaja Akagyemii Nauk SzSzsZR, Szerija isztorii i filozofii, VIII. k.
4. szám, 1951. július—augusztus.)

Egy esztendővel ezelőtt jelent meg I. V. Sztálin kimagasló munkája, a „Marxizmus és nyelvtudomány“.

Sztálin elvtárs minden egyes munkájának megjelenése újabb fellendülést idéz elő, mind gazdasági, mind tudományos téren. Sztálin elvtárs minden egyes munkája arra késztet bennünket, hogy ismét alaposan átgondoljuk az általa felvetett kérdéseket. Sztálin elvtárs társadalmi és tudományos életünknek mindig legdöntőbb és legnehezebb pillanataiban szólal meg, s ezzel segítséget nyújt és a helyes útra vezet bennünket.

Sztálin elvtárs a jelen esetben is abban a pillanatban szólalt meg, amikor világosan kitűnt, hogy tudósaink utat tévesztettek a nyelvtudomány kérdéseiben.

Mindannyian jól emlékszünk az elmúlt évben a „Pravda“ hasábjain lezajlott nyelvtudományi vitára. A vita során a helyes kritikai megjegyzések mellett, amelyek N. J. Marr úgynevezett „új nyelvelméleté“-ről elhangzottak, megjelentek hibás cikkek is, amelyek védelembe vették tudománytalan tételüket. De még azok a nyelvészek sem tudták feltárni Marr hibáinak mély módszertani gyökereit, nem tudták e hibák mélyreható, valóban tudományos bírálatát adni, akik a Marr-féle elképzelések ellen foglaltak állást. A vita meddő maradhatott volna, vagy még jobban összebonyolíthatta volna az amúgyis összezavart kérdést.

És ekkor jött Sztálin elvtárs nyelvészeink segítségére. Végtelen világossággal és pontossággal tárta fel N. J. Marr alaptételeinek hibás, tudománytalan jellegét, új utat mutatott nyelvtudományunknak, új, valóban marxista szakaszt nyitott meg nyelvtudományunk történetében.

Sztálin elvtárs munkája felbecsülhetetlen értékű gyarapodása minden tudomány alapjának, a marxista-leninista elmélet kincses-táráának. Ez a mű világosságot teremtett olyan fontos kérdésekben, mint az alap és a felépítmény kérdése, a társadalmi termelés, az osztályok és az osztályharc kérdése, a forradalmi robbanások és a „felülről“ végrehajtott forradalmak kérdése a szocialista államban, továbbá sok más kérdésben.

Sztálin elvtárs munkája a legközvetlenebbül érint minden tudományt, különösen a társadalomtudományokat és mindenekelőtt a történelmet.

Sztálin elvtárs közvetlenül kitűzött a történészek elé számos igen fontos problémát: az ősi osztály nélküli társadalom, a népek keletkezése, a legrégebbi államok jellege és típusa, a nemzetek és a nemzeti kultúra, stb. kérdését. Noha a szovjet történészek és szakemberek a történettudományok területén — ennek a kifejezésnek széles értelmében — sokat dolgoztak e problémák

megoldásán, nem lehet azt mondani, hogy itt már minden rendben van, hogy ezeket a kérdéseket már megoldottuk.

Nem is kerülhettek megoldásra, ha figyelembe vesszük, hogy sokat közülük Marr hirhede „új nyelvelmélet”-ének álláspontjáról kiindulva próbáltak megoldani. Olyan széles kérdésekre gondolok, mint a népek keletkezése, az etnogenezis és a nyelvek keletkezése közti kapcsolat, stb.

Teljesen érthető, hogy miért váltott ki olyan hatalmas fellendülést Sztálin elvtárs „Marxizmus és nyelvtudomány” című munkájának megjelenése a társadalomtudományok képviselői körében.

A Szovjet Tudományos Akadémia Történelmi és Filozófiai Osztályának valamennyi intézetében számos tudományos ülést tartottak az egyes részlegek, tudományos tanácsok; számos pártgyűlés, elméleti konferencia zajlott le, amelynek célja a Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáiban található új elméleti tételek alkotó elsajátítása volt. Sztálin elvtárs útmutatásainak megvilágításában felülvizsgálták és számos új problémával egészítették ki a Történelmi és Filozófiai Osztály 1951-es és 1951—1955-ös tervét.

Sztálin elvtárs munkájának megjelenésével kapcsolatban igen bonyolult és felelősségteljes feladatok vártak a *Filozófiai Intézet-re*. Az Intézet munkatársainak hatalmas munkát kellett végezniök a marxista-leninista filozófia azon problémáinak sokoldalú megvilágítása és kidolgozása terén, amelyeket Sztálin elvtárs oldott meg zseniális munkájában. A Filozófiai Intézet munkatársai ebben az irányban már jelentős munkát végeztek.

Az Intézetben 1950 folyamán és 1951 első felében állandóan folyt Sztálin elvtárs munkáinak tanulmányozása és a legutóbbi munkájában felvetett elméleti kérdések kidolgozása. Ezalatt az idő alatt az elméleti konferenciákon és üléseken 18 előadást és közleményt olvastak fel.

Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáinak megvilágításában felülvizsgálták és kiegészítették az Intézet valamennyi tervét, a disszertációk tematikáját, a sajtó alá előkészített kéziratokat, ezek között olyanokat is, mint a „Történelmi materializmus”, „A szovjet hazafiságról”, stb.

Az Intézet Sztálin elvtárs munkájának megjelenése évfordulójára gyűjteményt adott ki, „A dialektikus és történelmi materializmus kérdései I. V. Sztálin „Marxizmus és nyelvtudomány” című munkájában”. A Filozófiai Intézet a Nyelvtudományi Intézettel együtt egy kollektív munkát készített: „A szovjet nyelvtudomány filozófiai alapjainak továbbfejlesztése I. V. Sztálin által”. Az Intézet osztályain számos olyan témán dolgoznak, amelyek Sztálin elvtárs új munkájából következnek.

Az Intézet nagy munkát végzett Sztálin elvtárs eszméinek propagálása terén. A Filozófiai Intézet munkatársai egy év alatt több mint kétszáz előadást tartottak és huszonkilenc cikket tettek közzé a Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáival kapcsolatos kérdésekről. A „Marxizmus és nyelvtudomány”-ban megvilágított kérdések propagálásában és kidolgozásában tevékenyen résztvett a „Voproszi Filozofii” című folyóirat, amelyek hasábjain számos cikk jelent meg a nyelvtudomány kérdéseiről, a szovjet szocialista nemzetek nemzeti nyelvének fejlesztéséről, stb.

Sztálin elvtárs munkáinak megjelenési évfordulójára a Filozófiai Intézet kiállítást rendezett a Sztálin elvtárs által felvetett problémák kidolgozásával foglalkozó munkákból; az Intézet számos tudományos munkatársa előadásokat és felolvasásokat tartott Moszkvában és más városokban.

Rendkívül nagy jelentősége van Sztálin elvtárs „Marxizmus és nyelvtudomány” című munkájának a szovjet történészek számára is.

Sztálin elvtárs munkái, amelyek megvilágítják a társadalom történetének számos igen fontos kérdését, amelyek újabb gyarapodását jelentik a dialektikus és történelmi materializmus elméletének, új elméleti tételekkel gazdagítják a történelem módszertanát, arra kötelezik a szovjet történészeket, hogy kritikailag vizsgálják felül eddigi munkájukat, válasszanak ki újabb aktuális problémákat és végezzenek konkrét munkát ezek kutatása terén.

Abban, hogy a *Történeti Intézet* ezeket a feladatokat megvalósíthatta, nagy szerepet játszottak a viták és a történelem legfontosabb problémáinak megvitatásai Sztálin elvtárs munkáinak megvilágításában.

A „Marxizmus és nyelvtudomány“ című munka megjelenése óta eltelt egy év során a Történeti Intézetben több mint tizenöt ülést, gyűlést és elméleti konferenciát tartottak azokról a kérdésekről, amelyek közvetlenül kapcsolatosak Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáival. Ezek a viták megmutatták, hogy a nyelvtudományban található hibák felütötték fejüket a történettudományban is, a leegyszerűsítés és a vulgarizálás formájában. Így például a Porsnyev professzor cikkeiről folytatott vita során, amely az európai középkor történetének legfontosabb kérdéseivel foglalkozott, Sztálin elvtárs munkáinak alapján komoly hibákat tártak fel a történelmi materializmus egyes elméleti tételeinek értelmezésében, valamint a középkor számos konkrét problémájának megoldásában.

Egyes történészek, akik kritikátlanul foglaltak állást Marr elméletéhez, számos komoly hibát követtek el, különösen az etnogenezis területén.

Olyan kérdésekre gondolok itt, mint általában a népek eredete és ezen belül a Szovjetunió népeinek eredete; ezeket a kérdéseket A. D. Udalcov, a Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagja, Marr álláspontjáról kiindulva próbálta megoldani. A Történeti Intézet ülésén Udalcov elismerte hibáit és ígéretet tett arra, hogy újra felülvizsgálja a problémát Sztálin elvtárs útmutatásainak megvilágításában. Ugyanezt kell elmondani Tolszov professzor és Gyerzsavin akadémikus munkáiról is. A marrizmusra jellemző leegyszerűsítést találjuk meg Gyerzsavin akadémikus könyvében, „Az orosz nép eredetét“ -ben, ahol Marr stadiális-fejlődés elméletét kísérte meg alkalmazni, etnikai összetételük szerint különböző törzsekre.

Igen nagy hibákat tartalmazott az Ukrán Tudományos Akadémia által előkészített „Ukrajna története“, Belorusszia történetének tankönyvtervezete és számos könyv a Szovjetunió más népeinek történetéről. Komoly hibákat követtek el a történettudomány egyéb területein (néprajz, archeológia, stb.) dolgozó szakemberek is.

Sztálin elvtárs korszakalkotó módszertani útmutatásainak hatalmas jelentőségük van a Szovjetunió története feudális és kapitalista korszaka periodizációjának megoldása terén is; az ezzel kapcsolatos problémákat egy vita során a „Voproszi Isztorii“ című folyóirat hasábjain vitatták meg.

Sztálin elvtárs útmutatásai az alap és a felépítmény kapcsolatáról, a felépítmény aktív szerepéről, a népek kialakulásáról, a nyelv szerepéről a társadalom történetében, segítséget nyújtanak ahhoz, hogy felülvizsgáljanak és új módon oldjanak meg számos kérdést, olyan kollektív munkákban, mint „A Szovjetunió története“ (II. kötet), „Moszkva története“ (IV. és V. kötet). A Szovjetunió története főiskolai tankönyvének harmadik kötete, stb.

Az alapról és a felépítményről szóló sztálini tanítás többek között arra indít bennünket, hogy új módon nyúljunk hozzá a feudalizmus kialakulásának kérdéséhez Oroszországban. Teljes önkritikával el kell ismerni, hogy ebben a kérdésben mi, ennek a korszaknak kutatói, nem eléggé pontosan láttuk az alap és a felépítmény kapcsolatát és a felépítmény szerepét az alap felé.

Így például történelmünk feudalizmus előtti és feudális korszakának kérdésében, az ősi orosz állam kialakulásának kérdésében gyakran felépítmény jellegű tanúbizonyságoktól vezettettük magunkat és nem vettük kellőképpen figyelembe az alap helyzetét az illető időszakban. Pedig a feudális viszonyok megletének fő ismérvét nem a felépítményben, hanem az alapban kell keresni. „...A felépítmény a termelőerők fejlődésének színvonalában beállott változásokat nem egyszerre és nem közvetlenül, hanem az alapban végbement változások után, a termelésben történt változásokon, az alapban már végbement változásokon keresztül tükrözi“, mondja Sztálin elvtárs. (Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány, Szikra, 1950. 10. old.)

Másfelől „...a felépítmény, miután létrejött, hatalmas cselekvőerővé válik, tevékenyen hozzájárul alapjának kialakulásához, megerősödéséhez, mindent megtesz, hogy segítsen az új rendnek a régi alap és a régi osztályok felszámolásában és megszüntetésében“. (U. o. 7. old.)

Ezeknek az elméleti tételeknek megvilágításában biztosabban tudjuk megoldani a feudalizmus kialakulásának kérdését országunkban.

A szovjet archeológusok által nemrégiben feltárt archeológiai adatok, amelyek a termelőerők magas színvonaláról beszélnek a IX. századnál lényegesen előbb, s a nemzetiségi társadalom felbomlását és az osztályok megjelenését hozzávetőlegesen időszámításunk első évezredének közepére teszik, lehetővé teszik számunkra, hogy mélyebben megértsük az írásos források tanúságait is a politikai szövetségek fennállásáról már a VI. század végén és a VII. század elején (a duleb-szövetség, valószínűleg, és az ant-szövetség). Ezeknek a politikai alakulatoknak létrejötte teljesen megfelelt azoknak a változásoknak, amelyek a termelőerők fejlődésének hatására a termelési viszonyokban végbementek, és természetesen ez az új felépítmény a maga részéről visszahatott az alapra. A felépítmény hatására megerősödött a nagy földbirtok, növekedett az arisztokrácia gazdasági és politikai jelentősége. A szmerd-parasztok nagyobb mértékben kezdtek függőségbe kerülni. Létrejött a feudális termelési mód.

Lenin teljes joggal állította, hogy a jobbagység Oroszországban már a IX. században fennállott. (Lenin Művei 20. kötet, 348. old.)

A X. század legelejéről származó szerződésekben, amelyeket a görögökkel kötöttek, már megtalálhatók a bojár nagybirtokosok, akik állandó örök-birtokaikon éltek. Ezek aktív politikai erőt képviseltek, és támogatták saját fejedelmük hatalmát. Jelentékeny idő kellett ahhoz, hogy ezek a társadalmi viszonyok megérhessenek.

A bojárok, az erős fejedelmi hatalomra támaszkodva, mégjobban megszilárdítják gazdasági és politikai pozíciójukat, kiszélesítik földbirtokukat, növelik a tőlük függőségben lévő lakosság számát, áttérnek a parasztok kizsákmányolásának viszonylag haladottabb formájára, a termékjáradékra. Az, hogy a szolganépen belül szmerdek is voltak, ösztönzőleg hatott erre az áttérésre. „A termékjáradék — mondja Marx — a közvetlen termelő magasabb kulturális színvonalát tételezi fel, következésképp munkája és általában a társadalom fejlettségének magasabb fokát; a termékjáradék a megelőző formától (azaz a munkajáradéktól — B. G.) abban különbözik, hogy a többletmunkát most már nem természetes formájában teljesítik, ezért aztán már nem is a földtulajdonos vagy képviselője közvetlen felügyelete vagy kényszere alatt; ellenkezőleg a közvetlen termelőnek a többletmunkát saját felelősségére kell teljesítenie a viszonyok erejének következtében, nem pedig a közvetlen kényszer erejének következtében és a korbács helyett a törvény határozatától hajtva.“ (Marx és Engels: Művei XIX. köt. 2. rész, 357. old. oroszul.)

A termelőerők növekedése az egyes vidékeken lehetővé tette a gazdasági fejlődést és újabb gazdasági politikai központok megjelenését, amelyek versenytársai lettek „az orosz városok anyja“-nak. Az arisztokrácia függetlenségének fokozódása végeredményben a Kievi Állam feldarabolódásához vezetett, ami már a XI. század elején, sőt valamivel előbb is észrevehetővé vált.

Az alap, miután létrehozta a maga felépítményét, maga is megváltozik a felépítmény hatására, miután pedig megváltozott, átalakítja a maga felépítményét is.

A IX—XI. század folyamán az állami szerkezet két formáját figyelhetjük meg. Kétségtelen azonban, hogy ennek az egész időszaknak folyamán feudális termelési viszonyok uralkodtak:

„A munkajáradék termékjáradékká való átalakulása, — mondja Marx — ha gazdasági szempontból nézzük a dolgot, a földjáradék lényegén semmit sem változtat“. (U. o. 356. old.)

A feudalizmus előtti időszakot tehát korábbi időpontra kell tenni, a Kievi Állam megalakulását megelőző időpontra.

Így látom lehetségesnek új módon megoldani a feudalizmus kialakulásának problémáját Oroszországban, Sztálin elvtárs útmutatásainak megvilágításában.

Ez nem egészen hasonlít arra, ahogyan ezt a folyamatot Sztálin elvtárs „Marxizmus és nyelvtudomány” című munkájának megjelenése előtt elképzeltük.

Természetesen nem ez az egyetlen probléma, amit a történészeknek felül kell vizsgálniuk.

Sztálin elvtárs alapvető útmutatásainak termékeny alkalmazása képezi alapját a Történeti Intézet munkájának a többkötetes Világtörténelem és a Szovjetunió története című művekben. A történészekre még sok munka vár a népek és nemzetek keletkezésének, a nemzeti kultúrák kérdéseinek, a rab-szolgatartó és a középkori feudális államok jellemzésének terén.

Az elméleti gondolkodás elmélyítése a történettudományok terén, az elmélet pontosabb és finomabb alkalmazása a konkrét problémák kutatásánál — ez az alapvető feladat, ami a szovjet történészekre vár.

Hatalmas jelentősége van Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáinak az *Anyagi Kultúra Története Intézetének* számára is.

Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkájának megjelenése előtt az Anyagi Kultúra Történetének Intézetében (IIMK), különösen annak leningrádi fiókintézetében egy sajtóságos „Marr-kultusz” uralkodott. Sok tudományos munkatárs Marr hibás munkáira támaszkodott és maga is komoly hibákat követett el: úgy vélte, hogy a nyelv és a kultúra egy és ugyanaz, összezavarta az etnogenezis és a nyelv keletkezésének kérdéseit, stb. Sztálin elvtárs munkái, amelyek újabb felbecsülhetetlen gyarapodását jelentik a marxizmus-leninizmus kincsestárának, Marr hibás tételeit az archeológia terén is leleplezik.

Az Anyagi Kultúra Történetének Intézete hatalmas munkát kellett, hogy elvégezzen a Marr vulgarizáló tételeiből származó hibák kiküszöbölésével s a szovjet archeológia problémáinak kidolgozásával Sztálin elvtárs munkáinak világánál. Ebből a célból az IIMK-ban egy éven keresztül rendszeresen tartottak különböző tanácskozásokat és vitákat, amelyeknek eredményei az „Izvesztyija AN SzSzsZK”, a „Vesztnyik Drevnyej Isztorii”, a „Voproszi Isztorii” hasábjain és az Osztyál más időszaki kiadványaiban láttak napvilágot.

Különösen ki kell emelni az IIMK Tudományos Tanácsának 1950 december 28—30-i nyilvános ülését, amely megvitatta az archeológia feladatait Sztálin elvtárs művének megvilágításában. Az ülésen feltárták és megvitaták azokat a hibákat, amelyeket az Intézet leningrádi fiókintézetének volt igazgatóhelyettese, A. P. Okladnyikov követett el előadásában, és néhány más elvtárs felszólalásaiban, az Intézet leningrádi fiókintézete Tudományos Tanácsának 1950 novemberében tartott ülésén. A vita eredményeképpen megszüntették az archeológia további feladatait és kidolgozták az intézkedéseket az archeológia különböző területein a Sztálin elvtárs által felállított problémák tanulmányozására. Az Intézet leningrádi fiókintézetének Tudományos Tanácsa külön ülést tartott a feltárt hibák leküzdésére.

1951 áprilisában, a Történelmi és Filozófiai Osztály ülészakán és az IIMK plénumán, amelyek az elmúlt öt évben lezajlott archeológiai expedíciók eredményeivel foglalkoztak, meghallgatták P. N. Tretjakov, a történettudományok doktora előadását: „A szlávok eredetének kérdése Sztálin elvtársnak a nyelvről és nyelvtudományról írott munkái megvilágításában” és A. V. Archovszkij, a történettudományok doktorának „Marr hatásának leküzdése az archeológiában” című előadását.

Az Anyagi Kultúra Történetének Intézetében a nyelvészek, antropológusok és néprajzosok — a Tudományos Akadémia Intézetei és a Moszkvai Egyetem munkatársainak — részvételével megtartott elméleti konferenciáján

számos előadást vitattak meg, ezek között P. N. Tretjakov előadását: „Sztálin a nyelvről, mint az emberek érintkezésének eszközéről a társadalomban“ és B. A. Ribakov, a történettudományok doktorának előadását: „A nyelv keletkezéséről szóló sztálini tanítás“.

Az Intézet tudományos kutatómunkájának 1951. évi tervében pótlólag bevették a következő témát: „Az etnogenetikai kutatások módszertana a nemzetről és a nyelvről szóló sztálini tanítás megvilágításában“; ezt a témát a Történelmi és Filozófiai Osztály más intézeteivel együtt dolgozzák ki.

Az Intézet felülvizsgálja az „Adatok és kutatások a Szovjetunió archcológiája területéről“ című sorozat sajtó alá rendezett köteteit (19—29. sz.), valamint az 1950-ben befejezett gyűjteményeket, monográfiákat és újból kiadott munkákat, ezek között Tretjakov könyvét: „A keleti szláv törzsek“-et.

Hatalmas jelentősége van Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáinak a nyelvészettel szorosan összefüggő néprajz számára is.

Közismert, hogy a néprajz területén is érvényesültek azok a hibák, amelyek Marr és követői úgynevezett „új nyelvelmélet“-e hibás tételeinek kritikátlan elfogadásából fakadtak. Különösen megmutatkozott ez a vallás történetének, a gondolkodás és a beszéd fejlődési szakaszainak kutatásában és az etnogenezis problémáinak kidolgozásában.

Sztálin elvtárs munkái, amelyek megmutatták a marri „elméletek“ egész helytelenségét, új perspektívákat tártak fel a néprajzosok, antropológusok és folkloristák előtt.

Sztálin elvtárs munkái elméleti gazdagságának elsajátítása és alkotó felhasználása került a *Néprajzi Intézet* figyelmének középpontjába. A Néprajzi Intézet ezeknek a feladatoknak megvalósítása érdekében számos intézkedést hajtott végre, amelyek közül különösen ki kell emelni a következőket: Sztálin elvtárs útmutatásainak megvilágításában felülvizsgálták az Intézet munkáit, amelyeket 1950 második felében adtak nyomdába; részletesen és kritikailag felülvizsgálták a folklorisztika területén végzett munkákat, ahol Marr hatása szorosan összefonódott Veszjelovszkij burzsoa iskolájának hatásával; már 1951 februárjában megkezdtek a nagy előkészítő munkákat ahhoz a tudományos ülésszakhoz, amelyet az etnogenetikai kutatások metodológiájának szentelnek, a nemzetről és a nyelvről szóló sztálini tanítás megvilágításában.

Az 1951 január 23-tól február 3-ig megtartott néprajzi tanácskozáson, amelyen résztvettek a szövetséges köztársaságok képviselői, a Szovjet Tudományos Akadémia fiókjainak és a különböző intézeteknek képviselői, meghallgatták Csebokszarov professzor előadását: „Az etnogenezis problémái tanulmányozásának jelenlegi állása és soronlévő feladatai I. V. Sztálin nyelvtudományi munkáinak megvilágításában“ címmel. A tanácskozás kijelölte a néprajz munkájának átállítására alkalmas módszereket.

A Szovjet-Baltikum folkloristáinak rigai konferenciáján V. I. Csicszerov, a történettudományok doktora előadást tartott „A marrizmus elleni harc kérdései a folklorisztikában“ címmel.

Meg lehet említeni még az Intézet munkatársainak cikkeit és munkáit azokról a kérdésekről, amelyek közvetlenül összefüggnek Sztálin elvtárs munkáival, mint például Sz. P. Tolszov professzor cikke, „I. V. Sztálin nyelvtudományi munkáinak jelentősége a szovjet néprajz fejlődése szempontjából“ („Szovjetszkaja Etnografia“ 1950. 4. sz.), V. V. Bugyin speciális kutatását, amely a beszéd keletkezésének és fejlődésének problémájával foglalkozik és a Marr-féle koncepciók ellen irányul.

A Néprajzi Intézetnek hatalmas munkát kell végeznie Sztálin elvtárs útmutatásainak gyümölcsöző alkalmazása terén az Intézet által előkészített „A világ népei“ című sokkötetes kiadványban.

Átszervezi munkáját a *Szlavisztikai Intézet* is, ez az összetett intézet, amelynek kötelékében történészek, nyelvészek és irodalomtörténészek dolgoznak.

Felölsségteljes feladatok állnak a Szlavisztikai Intézet nyelvészeti osztálya előtt. Ennek a szektornak végre kell hajtania Sztálin elvtárs közvetlen útmutatását a szláv nyelvek összehasonlító tanulmányozásának szükségességéről.

Az Intézetnek a jelen pillanatban még nincsenek meg ehhez a szükséges káderei. A Nyelvtudományi Intézettel közösen megtartott számos tanácskozás felvetette azt a feladatot, hogy széleskörű képzettséggel rendelkező szlavista filológus káderokat képezzenek és megindítsák a munkát a szláv nyelvek összehasonlító nyelvtanának megírása terén.

A szlavista történészek és a szláv irodalom szakemberei felülvizsgálják már befejezett munkáikat és újabb problémákat vetnek fel a Sztálin elvtárs által megjelölt irányban.

A megnevezett intézeteken kívül jelentős munka folyik Sztálin elvtárs munkáinak tanulmányozása és útmutatásainak megvalósítása terén a Szovjet Tudományos Akadémia Történelmi és Filozófiai Osztályának összes többi tudományos intézményeiben: a Keletkutató Intézetben, a Természettudományok Történetének Intézetében és a Művészettörténeti Intézetben.

A *Keletkutató Intézet* összegezte az eredményeket, amelyeket a legfontosabb nyelvészeti kérdések kidolgozása terén; a kínai és török nyelvek tanulmányozása terén elérték, azoknak az alapvető tételeknek megvilágításában, amelyek Sztálin elvtárs állított fel; megvitatták ezenkívül a következő problémákat: „A nemzetek létrejötte és a nemzeti kérdés helye a gyarmati Kelet országokban“, megvitatták az alap- és a felépítmény kérdését a Kelet országokban; cikkgyűjteményt készítettek elő: „Sztálin elvtárs nyelv tudományi munkái és a keleti nyelvek tanulmányozásának időszerű problémái“ címmel.

A *Természettudományok Történetének Intézete* monográfiát készít elő „I. V. Sztálin és a természettudomány“ címmel.

A Történelmi és Filozófiai Osztály időszerű kiadványaiban és az intézetek tudományos közleményeiben („Izvesztyija AN SzSzSZR. Szerija isztorii i filozofii“, „Voproszi filozofii“, „Voproszi isztorii“, „Isztoricseszkije zapiszki“, „Vesznyik drevnyej isztorii“, „Szovjetszkaja etnografia“, „Kratkije szoobscsenyija IIMK“, stb.) az egész év folyamán megjelentek olyan cikkek, amelyek megvilágították a különböző tudományterületeken dolgozó intézetek munkájának átépítését a Sztálin elvtárs nyelv tudományi munkáiban található útmutatások világánál.

Ez azonban távolról sem elegendő.

A társadalomtudomány munkásaira, különösen a történészekre és filozófusokra még komoly és alapos munka vár azoknak az új elméleti tételeknek termékeny elsajátítása terén, amelyek I. V. Sztálin kimagasló nyelv tudományi műveiben találhatók. Ugyanakkor elengedhetetlen, hogy mélyebben és rendszeresen tanulmányozzuk I. V. Sztálin valamennyi munkáját. A történészekre és filozófusokra váró hatalmas feladatok sikeres megoldása csakis Sztálin elvtárs valamennyi munkájának teljes felhasználásával lehetséges. Így például a történészek számos komoly hibát követtek el a középázsiai és kaukázusi népek történetének bemutatásában, holott I. V. Sztálin műveiben megtaláljuk a kulcsot a nemzeti kérdés megoldásához.

I. V. Sztálin nagyszerű útmutatásainak termékeny elsajátítása és valóra váltása lehetetlen, ha nem folytatunk határozott harcot a maradiság és a dogmatizmus ellen, amelyek távol állnak a marxista-leninista elmélet forradalmi, átalakító szellemétől.

Bátrabban kell kibontakoztatni a bolsevik bírálatot és önbírálatot, úgy, hogy a széleskörű tudományos viták során, az Osztály intézeteinek minden napos munkájában véglegesen leküzdjük a marxizmussal ellenséges mindenemű „elmélet“ csökevényeit, legyen az a Marr-féle „új nyelv elmélet“, a vulgáris gazdasági materializmus visszhangja, vagy a burzsoa ideológia hatásának más megnyilvánulása. Emlékeztetni kell arra, hogy kritikai felülvizsgálásra szorulnak még a jó munkák is, amelyekben lehet néhány gyenge hely, hiba

és hiányosság, amelyeknek feltárása kétségtelenül használ; mindenekelőtt e munkák szerzőinek.

Ahhoz, hogy munkánkban sikereket érhessünk el, mindig Sztálin elvtársnak azt az útmutatását kell követnünk, hogy „semmilyen tudomány nem fejlődhet és nem haladhat előre a vélemények harca nélkül, a bírálat szabadsága nélkül“. Bátrabban és elvszerűbben kell bírálni, fogadni a kritikát, síkraszállni tudományos meggyőződésünk mellett, vagyis harcolni a tudományos igazságért, hiszen ennek keresése a tudós tudományos kötelessége; mindezt a dolog ismeretével felvértezve kell cselekedni, úgy, hogy ne érjük be felületes megjegyzésekkel, hanem mélyen hatoljunk be a tudományos vita tárgyába.

Feltétlenül szükséges, hogy I. V. Sztálin útmutatásainak megvilágításában újból és újból felülvizsgáljuk az Osztály intézeteinek tudományos kutatási tematikáját, több művet alkossunk, amelyek a konkrét anyagon keresztül világítják meg a Sztálin elvtárs munkáiban kifejtett elméleti tételeket.

Az Osztály jelenlegi ülészakának nemcsak az a feladata, hogy összegezze a már elvégzett munka eredményét, hanem az is, hogy további munkára hívja fel a tudományos munkásokat a Sztálin elvtárs által kitűzött feladatok megvalósítása terén, hogy közös erőfeszítésekkel jelöljék ezeknek a munkáknak útját. A legközelebbi jövőben fogják megtartani az etnogenetikai kutatások módszertanának kérdéseivel foglalkozó tanácskozást, a nemzetről és a nyelvről szóló sztálini tanítás megvilágításában. A vitát a Néprajzi Intézet rendezi, az Anyagi Kultúra Történetének Intézetével, a Történeti Intézetrel és a Nyelvtudományi Intézetrel együtt, széles aktíva bevonásával valamennyi olyan tudományos intézményből, amely ezen a témán dolgozik.

Kitűztünk ezenkívül tanácskozást a nemzetek problémájáról Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkájának megvilágításában, amelyet a Történeti és a Keletkutató Intézet fog megrendezni a Moszkvai Allami Egyetemen és a SzK(b)P Központi Bizottsága mellett működő Társadalomtudományi Akadémiával együttesen.

Sztálin elvtárs „Marxizmus és nyelvtudomány“ című műve egyéves évfordulójának megünneplésére a Szovjet Tudományos Akadémia Történelmi és Filozófiai Osztályának valamennyi intézményében és intézetében kibővített üléseket tartottak a tudományos tanácsok, a tudományos élet széles rétegeinek részvételével. Ezekben az üléseken több mint harminc előadást vitattak meg, amelyek a Sztálin elvtárs által a nyelvtudomány kérdéséről adott útmutatások alkotó megvalósításával foglalkoztak.

Egy év telt el Sztálin elvtárs korszakalkotó művének megjelenése óta. Ezalatt az idő alatt nemcsak a nyelvtudományban ment végbe fordulat, hanem az összes — különösen a humántudományokban. Tudósaink az egész emberiség lángeszű vezérének, a tudományok korifeusának, Sztálin elvtársnak vezetésével biztosan haladnak azon az úton, amely újabb eredményekhez vezet a szovjet tudományt.

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY SAJÁTOS JELLEGE ÉS FELADATAI

Írta: I. Kon (Voproszi Isztorii. 1951. 6. sz.)

Sztálin elvtárs zseniális művei a nyelvtudomány kérdéseiről újabb nagy-szerű gyarapodását jelentik a marxizmus-leninizmus kincsestárának. I. V. Sztálin továbbfejlesztette és elmélyítette a nyelv, az alap, a felépítmény marxista elméletét, feltárta a robbanások nélkül végbemenő minőségi változások, ugrások és forradalmak törvényét, gazdagabbá tette a dialektikus és történelmi materializmust, szabatosabban megfogalmazott és konkretizált számos, igen fontos tételt, amelyeknek elsőrendű jelentőségük van a filozófia és a történettudomány számára. Különösen nagy jelentősége van a szovjet történészek számára Sztálin elvtárs azon megállapításának, hogy a társadalmi jelenségeknek, a meghatározott általános vonásokon kívül megvannak „a maguk különleges sajátosságai, amelyek megkülönböztetik őket egymástól, amelyek mindennél fontosabbak a tudomány szempontjából”¹.

Ez a megállapítás, amely továbbfejleszti az általános és a különleges dialektikus egységének tételét, a jelenségek konkrét tudományos elemzésére és tanulmányozási módszerére, jellegére vonatkozó tételt, arra hívja fel a szovjet történészek figyelmét, hogy behatóan tanulmányozzák minden egyes társadalmi jelenség különleges sajátosságait, a jelenség fejlődésének minden egyes szakaszán, hangsúlyozza, hogy éppen ez a legfontosabb a tudomány szempontjából. Ezen útmutatásokat követve kell megvizsgáljunk magának a történettudománynak jellegét, feladatait és funkcióit.

* * *

Sztálin elvtárs „Marxizmus és nyelvtudomány” című művének segítségével megoldható az a kérdés is, hogy a tudománynak, mint társadalmi jelenségnek mi a jellege s hol a helye az emberi társadalom fejlődésében. Filozófusaink és történészeink eddig a tudományt ideológiai felépítménynek tekintették a gazdasági alap felett. I. V. Sztálin munkája megköveteli, hogy felülvizsgáljuk korábbi felfogásunkat arról, hogy milyen helyet foglal el a tudomány a többi társadalmi jelenség között. Sztálin elvtárs továbbfejlesztette az alapról és a felépítményről szóló marxista tanítást, konkretizálta, szabatosan meghatározta az alap és a felépítmény fogalmát: „Az alap: a társadalom gazdasági rendje a társadalom fejlődésének adott szakaszában. A felépítmény: a társadalom politikai, jogi, vallási, művészeti és filozófiai nézetei és az ezeknek megfelelő politikai, jogi és egyéb intézmények.”² I. V. Sztálin kimutatta, hogy egy meghatározott alap felépítményéhez nem tartozik a társadalom egész szellemi élete, hanem csakis azok az elemek, amelyeket közvetlenül ez az alap hoz létre, amelyek elszakíthatatlan kapcsolatban vannak ennek az alapnak érdekeivel és sorsával, amelyek tevékenyen hozzájárulnak az alap kialakulásához és megerősödéséhez és csakis addig léteznek, amíg ez az alap fennáll.

¹ Sztálin, Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Bpest., Szikra, 1950. 33.

² U. o. 6.

Minden társadalmi rendszerben az uralkodó termelési viszonyok mellett, amelyek e társadalom gazdasági alapját képezik, rendszerint fennállnak a régi gazdasági rendszernek, a régi alapnak, a letűnő tulajdonformáknak, s a nekik megfelelő nézeteknek és egyéb felépítményjellegű jelenségeknek maradványai, valamint az új termelési viszonyoknak, az új alapnak és a nekik megfelelő új felépítmény elemeinek csirái.

De ez azt jelenti, hogy egy adott konkrét társadalomban nem lehet a társadalmi tudatnak egész tartalmát ahhoz a felépítményhez sorolni, amelyet a társadalomban uralkodó gazdasági rendszer hozott létre. Az emberek társadalmi tudata ezenkívül nemcsak a termelési viszonyokat (az alapot) tükrözi vissza, hanem a társadalom anyagi életfeltételeinek összességét is, amelynek egy részét képezik a termelési viszonyok. Tehát a társadalmi tudat, amely a társadalmi lét egész sokrétűségét tükrözi vissza, a felépítményjellegű elemek mellett elkerülhetetlenül tartalmaz nem-felépítményjellegű elemeket is, vagyis olyanokat, amelyek az emberi társadalom egész történelmének folyamán fejlődnek, történelmileg különböző alapokat és a társadalom különböző osztályait szolgálják s az egymást leváltó gazdasági alapokkal nem semmisülnek meg. Más szavakkal a társadalmi tudatban vannak olyan elemek is, amelyeknek hatósugara *szélesebb*, mint a felépítményé.

Az ideológia területéhez tartozó ilyen specifikus társadalmi jelenségek közé sorolható a tudomány. A tudomány, mint a társadalmi tudat formája, az emberiség által a természetről, a társadalomról és a gondolkodásról felhalmozott, a gyakorlat által ellenőrzött és igazolt, a társadalmi gyakorlatot szolgáló objektív ismeretek összessége. Már abból is, hogy a tudomány az emberiség által felhalmozott összes tapasztalatok, összes ismeretek általánosítása, érthető, hogy a tudomány az emberiség egész, sok évszázados fejlődésének eredménye, nem pedig csak valamely egyetlen alap és osztály terméke. A tudomány, mint a társadalmi tudat formája, nem semmisül meg az egymást váltó gazdasági alapokkal. Következik ez magából a tudomány jellegéből, társadalmi funkciójából, amely abban áll, hogy az emberiség különböző irányú minden tapasztalatának általános kiértékelésével feltárja a természet és a társadalom fejlődésének objektív törvényszerűségeit és azokat az emberiség érdekében a legcélszerűbben felhasználja. Az objektív világ megismerését száz és száz emberi nemzedék hozza létre, amelyek mindegyike valami újjal gyarapítja ezt a megismerést, s ezzel fokozatosan közelebbviszi az emberiséget az abszolút igazsághoz. Világos, hogyha ez a folyamat a társadalom fejlődésének minden egyes újabb szakaszán előlről kezdődnék, ha az új uralkodó osztály elvetne mindent, amit előtte elértek, akkor a történelemben nem volna meg a megismerésnek, a haladásnak, a tudományok fejlődésének az állandóan előbbrejutó folyamata, amelyet látunk. Ezért van az, hogy Marx „A tőke” előkészítő munkálataiban a tudományt nem felépítményként határozza meg, amelyet egy bizonyos alap hozott létre és amely elválaszthatatlanul összefügg vele, hanem mint „a társadalmi fejlődés egyetemes szellemi termékét” vagy mint „az általános történelmi fejlődés elvont eredményét”.³

Magától értetődik, hogy a tudomány fejlődik és minden korszakban új alakot ölt. Engels azt írta, hogy „minden kor elméleti gondolkodása — történelmi termék, amely különböző korokban igen különböző formát vesz fel és egyben igen különböző tartalmat is.”⁴

De minden tudomány legfontosabb vonása, t. i. az a vonás, amely a tudomány fő sajátosságát alkotja és amely azt az objektív világ minden más visszatükröződésétől megkülönbözteti, abban áll, hogy helyesen kell visszatükröznie az objektív világ törvényeit, az objektív igazságot kell nyújtania, hogy az embernek segítségére lehessen a gyakorlati életben. A megismerés

³ Marx—Engels, Archivum, II. (VII.) köt. 157., 161., oroszul.

⁴ Engels, A természet dialektikája, 24. oroszul.

az ember számára csak akkor járhat gyakorlati haszonnal, „ha az embertől független, objektív igazságot fejez ki“.⁵

A marxizmus-leninizmus határozottan szembeszáll az emberi megismerés eredményeit abszolútumként tekintő felfogással, amely a tudomány által elért színvonalat végső határu fogadja el, de ugyanúgy szembenáll a relativizmussal is, amely tagadja az objektív igazság létezését, valamint azt, hogy az ember megismerheti az objektív világot, tehát elkerülhetetlenül a fideizmus-hoz, a népbutításhoz vezet.

Lenin a „Materializmus és empiriokriticizmus“ c. művében különösen hangsúlyozta, hogy éppen a benne rejlő objektív igazság teszi a tudományos gondolkodást kerülhetetlenné mindennemű vallásos előítélettel szemben. „Történelmi feltételektől függ minden ideológia, — írta Lenin — de feltétlen az, hogy minden tudományos ideológiának (eltérően például a vallásos ideológiától) objektív igazság, abszolút természet felel meg.“⁶ Éppen mivel a tudomány az objektív igazságot nyújtja s helyesen tükrözi vissza az emberi tudaton kívül s tőle függetlenül létező objektív világot, a tudomány nem semmisül meg és nem keletkezik újra a társadalmi fejlődés minden egyes új szakaszában, hanem a különböző korok különböző nemzedékei által elért ismeretek és viszonylagos igazságok felhalmozása révén fejlődik.

A tudomány a társadalmi tudat egyik formája és az összes többi társadalmi jelenséggel szoros kapcsolatban fejlődik. Osztálytársadalomban a tudományra elkerülhetetlenül igen erős befolyást gyakorolnak az uralkodó társadalmi osztályok. Minden tudomány magán hordja azon osztályok világnézetének, eszméinek és érdekeinek bélyegét, amelyhez tartozik és amelynek érdekeit az illető tudós kifejezi. A marxizmus-leninizmus klasszikusai több ízben hangsúlyozták, hogy bármennyire gazdag és sokrétű is a társadalom szellemi élete, a társadalmi tudat összes formái minden történetileg adott korszakban szoros kapcsolatban állnak az illető korban uralkodó gazdasági viszonyokkal és osztályokkal és ki vannak téve ez utóbbiak behatásának. Mint Marx írja: „az anyagi termelés egy meghatározott formája függ először is a társadalom meghatározott tagozódásától, másodsor az embernek a természethez való meghatározott viszonyától. Úgy egyik, mint másik meghatározza államrendszerét, világnézetét és következésképpen szellemi termésének jellegét.“⁷

Minden tudomány, az objektív valóságból merített empirikus tényanyag és az ebből leszűrt és a gyakorlat által igazolt törvények mellett a természetre, társadalomra, a gondolkodás, a tudat és lét közti viszonyra vonatkozó általános nézeteket, azaz *filozófiai, világszemléleti* nézeteket is tartalmaz, amelyek osztálytársadalomban elkerülhetetlenül egyik vagy másik társadalmi osztály érdekeit fejezik ki és felépítményi jelleggel bírnak. Ilyen felépítményi mozzanatok megtalálhatók bármely tárggyal foglalkozó tudományban és erősen befolyásolják a tudomány tartalmát. Ezek ugyanis vagy egybeesnek (még ha csak fővonalaikban is) a tudomány pozitív tartalmával — nevezetesen ha ezek az eszmék materialista eszmék, vagy ha a dialektikának, a tudományos fejlődéstudomány elméletnek elemeit, ill. a haladó osztály eszméinek elemeit tartalmazzák s ebben az esetben elősegítik a tudomány további fejlődését; vagy pedig ha ezek az eszmék idealista, metafizikai eszmék, a reakciós osztály eszméi, tehát a tudomány objektív eredményeinek ellentmondanak, ebben az esetben gátolják fejlődését, megakadályozzák abban, hogy az objektív igazságot tükrözze vissza és végeredményben áltudománnyá teszik.

Így tehát, bár a tudomány, mint a társadalmi tudat formája, nem felépítmény valamely gazdasági alapon és hatósugara túlszárnyalja bármely felépítményét, mégis tartalmaz számos felépítményi elemet. Ilyen elem annál

⁵ Lenin, *Materializmus és empiriokriticizmus*. 134.

⁶ U. o. 130.

⁷ Marx, „*Elméletek az érték-többletről*“. I. köt. 238. oroszul.

több van benne, minél inkább érintkezik az osztályok érdekeivel és minél inkább a közvetlen osztályérdekeket szolgálja.

A marxizmus-leninizmus a tudományokat tárgyak szerint természet-tudományokra és társadalmi tudományokra osztja. A tudományok két csoportja bizonyos közös vonások mellett lényeges külön sajátosságokkal is rendelkezik. A társadalmi tudományok — a természettudományoktól eltérően — nem állnak közvetlen kapcsolatban az anyagi termeléssel, de igen szorosan fűződnek az alaphoz és a társadalmi osztályokhoz, mert „az emberek életfeltételeit, a társadalmi viszonyokat, a jogi és államformákat — filozófiai, vallási, művészeti és egyéb eszmei felépítményekkel — történelmi egymásutánjukban és jelenlegi állapotukban veszik vizsgálat alá”.⁸ Ezért, míg a természettudományok pozitív eredményei különböző alapok termelését és különböző társadalmi osztályokat képesek kiszolgálni, addig a társadalomtudományok, melyek konkrét történeti formájukban közvetlenül kapcsolatosak az illető gazdasági alappal és bizonyos osztályokkal, az osztályharc eszközei. Ezért — mint Lenin megállapította — osztályharcra alapuló társadalomban nem létezhet osztály nélküli társadalmi tudomány.⁹ A burzsoa társadalomban például van burzsoa közgazdaságtan, szociológia, történetírás, jogtudomány, melyek mind a bérabság, a burzsoa rendszer védelmezői és van proletár marxista politikai gazdaságtan, van marxista materialista történetfelfogás, marxista állam- és jogtudomány, amelyek mind könyörtelen harcot hirdetnek a bérabság, a kapitalizmus ellen. De ez nem jelenti azt, hogy osztálytársadalomban nem lehet objektív, azaz igazi tudomány, amely megbízható, igaz ismereteket nyújt. Ez a tudomány a marxista tudomány.

* * *

Az emberi társadalom fejlődéstörvényeinek megismerése képezi a többi társadalmi tudomány alapját, mert minden társadalmi jelenséget csakis úgy érthetünk meg, ha keletkezésén és történeti fejlődésén keresztül vizsgáljuk. V. I. Lenin több ízben kiemelte, hogy „ne feledkezzünk meg az alapvető történelmi összefüggésekről, hogy minden kérdésre abból a szempontból nézzünk, hogy az adott jelenség miként jött létre a történelem folyamán, milyen főbb szakaszokon ment át fejlődése folyamán és ennek a fejlődésnek a szempontjából kell megvizsgáljunk azt, mivé lett most az adott dolog”.¹⁰

A historizmus elve minden egyes tudomány nélkülözhetetlen eleme és elfeltétele, függetlenül attól, hogy a természetet vagy az emberi társadalmat vizsgálja-e. A tudományos marxizmus megalapozói erre vonatkozólag a következőket írták „A német ideológia” c. munkájukban: „Mi csak egyetlen egy tudományt ismerünk, a történelem tudományát. Ha a történelmet két oldalról nézzük, akkor feloszthatjuk a természet és az emberek történetére. De mindkettőt elszakíthatatlan kapocs fűzi egymáshoz; amíg emberek léteznek, a természet története és az emberek története kölcsönösen oksági összefüggésben vannak egymással. A természet történetét, az úgynevezett természettudományt itt nem érintjük; az emberek történetével szándékozunk foglalkozni.”¹¹

A történettudomány az emberi tudás egyik fő ága. Mint minden más tudománynak, a történettudománynak is megvan az emberi tudaton kívüleső és attól független tárgya, amelyet vizsgál. A történettudomány tárgya a társadalom története.

I. V. Sztálin továbbfejlesztette a történeti folyamat természetéről szóló marxista tanítást és „A dialektikus és történelmi materializmusról” szóló munkájában megállapítja, hogy a társadalom fejlődésének története számos különböző elemből tevődik össze, melyek közül döntő a termelési mód, vagyis

⁸ Engels, Anti-Dühring, 85.

⁹ Lenin, Vál. Műv. I. k. 65.

¹⁰ Lenin, Marx, Engels, marxizmus, 402

¹¹ Marx—Engels, Művei, IV. k. 8. oroszul.

„...a társadalom fejlődésének története mindenekelőtt a termelés fejlődésének története, a századok folyamán egymást felváltó termelési módok története, a termelőerők és az emberek termelési viszonyai fejlődésének története”.¹²

A burzsoa filozófusok és történészek a szubjektív idealizmus álláspontján állnak és azt igyekeznek bebizonyítani, hogy a kapitalista rendszer nem tartalmaz kiengesztelhetetlen belső ellentmondásokat és azt próbálják bizonygatni, hogy a történeti folyamat nem törvényszerű. Ezzel mintegy tagadják a történettudomány objektív jellegét, vagyis azt, hogy megbízható ismereteket nyújthat az embereknek. Rickert pl. egyenesen azt állította, hogy „a történelem és a törvényszerűség olyan fogalmak, melyek kölcsönösen kizárják egymást”. Ezzel Rickert tagadja, hogy vannak objektív történeti törvények és hogy a történettudomány tudomány. Ilyen kijelentések manapság hemzsegen minden burzsoa szociológiai folyóiratban. A marxista történelmi materializmus ezzel szemben rámutatott a történeti folyamat törvényszerű jellegére és a történettudomány adatainak megbízhatóságára.

A társadalom fejlődése éppannyira törvényszerű, mint a természet fejlődése. Ezért van létjogosultsága a társadalomtudománynak, ezért lehetséges a társadalom fejlődéstörvényeinek megismerése. Ebből a szempontból nincs semilyen elvi különbség a természet és a társadalom megismerése között. „Ha a világ megismerhető és a természet fejlődéstörvényeiről alkotott ismereteink megbízható objektív igazság jelentőségével bíró ismeretek, úgy ebből az következik, hogy a társadalmi élet, a társadalom fejlődése — szintén megismerhető és a társadalom fejlődéstörvényeivel foglalkozó tudomány adatai megbízható adatok, melyek objektív igazság jelentőségével bíró adatok.

Tehát: a társadalom történetéről szóló tudomány, a társadalmi élet jelenségeinek minden bonyolultsága ellenére, éppoly exakt tudománnyá váhat, mint mondjuk a biológia, olyan tudománnyá, amely a társadalom fejlődéstörvényeit fel tudja használni gyakorlati alkalmazás céljából”¹³ — mondja Sztálin elvtárs.

A történettudomány adatainak megbízhatósága éppen olyan feltétlen ismérve a tudományosságának — amely ismérve a tudományt mindenféle kicagya't teoriáktól megkülönbözteti — mint bármely más tudomány adatainak megbízhatósága. A történettudomány, mint bármely más tudomány is, nem üres időöltés. A történettudománynak meghatározott társadalmi funkciói vannak és hogy ezeknek eleget tehesen, ahhoz az objektív igazságot, megbízható ismereteket kell nyújtania.

A múlt tanulmányozása nem lehet a történettudomány öncélja, mert az emberi társadalom multjából a tények egyszerű, mechanikus összegyűjtése aligha érdekelhet valakit s még kevésbé hasznosítható. Ezen az alapon egyes burzsoa tudósok egyáltalán tagadták a történelem gyakorlati jelentőségét s azt bizonygatták, hogy mivel nincs gyakorlati jelentősége, nem gyakorolhat aktív hatást az életre. Az ilyen állításnak azonban nincs semmi alapja. Természetesen a történettudomány nincs közvetlen kapcsolatban az anyagi termelési folyamattal és nem szolgálja úgy a termelést, mint a természettudomány és a műszaki tudományok, nem gyakorol olyan közvetlen hatást az alapra és felépítményre, mint a politikai gazdaságtan, az állam- és jogtudomány, de mégis rendkívül fontos szerepet játszik az emberiség fokozatos fejlődésében. A történettudomány szerepe abban áll, hogy mivel lényege az emberiség egész történeti fejlődésének általánosító kiértékelése, így tehát az egyetlen megbízható eszköz, amelynek segítségével a társadalom fejlődésének egyetemes törvényeit feltárhatjuk, ezek megismerése pedig rendkívül fontos az emberiség számára. S valóban, milyen más úton tárhatók fel a társadalom fejlődésének törvényeit, ha nem törvényeinek alapos tanulmányozása segítségével?

¹² Sztálin, A leninizmus kérdései, 1951. 688.

¹³ U. o. 680.

A történettudomány tudományosan elemzi a történeti folyamat konkrét formáit a maguk teljes gazdagságában és sokrétűségében és más módon aligha tárhatjuk fel a társadalom fejlődésének egyetemes törvényeit. Az egyes, különálló törvények teszik lehetővé az emberiség számára, hogy megismerje a fejlődés legáltalánosabb törvényeit és fordítva: az egyetemes törvények segítik elő a különös, részleges törvények tanulmányozását. Ebből következik, hogy a történettudomány legfontosabb társadalmi funkciója, kapcsolata a gyakorlati élettel abban rejlik, hogy tudományos, objektíve igaz képet adjon a történeti fejlődés egész menetéről, hogy ezen ábrázolás alapján feltárja a konkrét társadalmi-gazdasági formációk létezésének és fejlődésének törvényeit és ezzel megbízható alapot teremtsen a társadalom egyetemes fejlődés-törvényeinek levonására, amely elősegíti, hogy a munkásosztály és a dolgozók megértsék múltjukat és jelenüket és tudatosan, tevékenyen építhessék jövőjüket. Éppen ez a marxista történettudomány feladata. De e feladatok teljesítése csak a történettudomány és a többi társadalmi tudományok sok évszázados fejlődése folytán vált lehetővé. A régi, Marx előtti történetírás tartalmazott ugyan jelentős mennyiségű tényadatot, de nem volt az a tudomány, amely az anyag leírásán kívül arra is képes, hogy feltárja a társadalom fejlődésének törvényeit és gyakorlati következtetéseket vonjon le a társadalom *átalakítása* érdekében. E tekintetben a történettudomány fejlődése ugyanazon az úton haladt, mint a többi tudományágaké.

Köztudomású, hogy a történeti folyamat felfogása Marxig idealista felfogás volt, amely nem vett tudomást a történeti folyamat reális anyagi alapjáról, az emberiség történetében a véletlenek káoszát látta és minden történeti eseményt egyes eszmék harcával, egyes kimagasló történeti személyek hatásával magyarázott.

Az emberi társadalom történetének kutatása különös nehézségekkel jár a természet tanulmányozásához képest. Bár a természet is jelentős változásokon megy át fejlődése során, de ezek a változások viszonylag lassan mennek végbe. Ennek következtében a természetben gyakran figyelhetjük meg azt, hogy a jelenségek majdnem azonos feltételek mellett megismétlődnek. „A társadalom történetében ellenben, mihelyt kilépünk az emberek ősszállapotából, az úgynevezett kőkorszakból, az állapotok ismétlődése kivétel, nem pedig szabály; ahol pedig ilyen ismétlődések előfordulnak, sohasem pontosan azonos körülmények között következnek be.”¹⁴

Ennek ellenére, a társadalom történetében is egyetemes történeti törvények hatnak, benne is a jelenségek bizonyos megismétlődése, okozati összefüggése, feltétlen belső kapcsolata, törvényszerűsége fedhető fel. Azon egyetemes törvények mellett, amelyek az emberiség egész története folyamán vagy több korszak során hatnak, a társadalom mindegyik történeti fejlődési korszakának, mindegyik társadalmi-gazdasági formációnak megvannak a maga külön törvényei.

Mint minden tudomány, a történettudomány is metafizikai, elvont elméleti konstrukciókkal kezdte, amelyek semmi kapcsolatban sem álltak a felfügylemlett tényanyaggal. De az apriorisztikus, történelemellenes sémák alkalmazása a történelemre a Marx előtti történetírás egész építményét mesterkéltté, tudománytalanná tette, mert a történelem ilyen szempontú vizsgálatánál külső hasonlóság alapján azonosaknak vettek minőségileg egymástól különböző és más-más korokra jellemző jelenségeket. Ezért azután a történészek „nem vehettek észre ismétlődéseket és szabályszerűségeket s tudományuk legjobb esetben csak a jelenségek pusztá leírása, nyersanyaggyűjtés volt.”¹⁵

Lenin elítélte és kigúnyolta az apriori, dogmatikus, absztrakt kártyavárakat építő burzsoa társadalomelméletek metafizikai jellegét és kihang-

¹⁴ Engels, Anti-Dühring, 85.

¹⁵ Lenin, Művei, I. k. 137.

súlyozta Mihajlovszkijjal folytatott vitájában, hogy csak a historizmus lehet bármely tudomány igazi módszere. Hiszen, ha olyan általános kérdésekkel kezdjük, hogy mi a társadalom, mi a haladás stb., ez annyi — emelte ki Lenin — mintha a végén kezdenők el a dolgokat. „Honnan veszik a társadalom és a haladás fogalmát általában, ha még nem vizsgálták meg egyetlenegy társadalmi alakulatot sem különve, ha ezt a fogalmat még meg sem tudták határozni, ha képtelenek voltak még csak meg is közelíteni bármiféle társadalmi viszonyok komoly, tényeken alapuló tanulmányozását, objektív elemzését?”¹⁶

Azok a kísérletek, melyek Marx előtt a történeti folyamat általános menetét igyekeztek ábrázolni, elvont és teljesen tudománytalan próbálkozások voltak. „Ezért is van az — mutat rá Lenin —, hogy mindezek a történelem-filozófiai elméletek mint szappanbuborékok keletkeznek és pukkannak szét, s a legjobb esetben saját koruk társadalmi eszméinek és viszonyainak tünetei voltak amélikül, hogy hajszálnyira is előmozdították volna akárcsak egyes, de legalább valóságos (nem pedig az emberi természetnek megfelelő) társadalmi viszonyok megértését.”¹⁷

„A marxizmus azt tanítja — írja Mao Ce-tung „A gyakorlatról” szóló cikkében — hogy a termelőtevékenység az emberi társadalomban fokozatosan fejlődik az alacsony fokról a magasabb fokokra; ezért fokozatosan fejlődik mind a természet, mind a társadalom megismerése is alacsonyabb fokon át magasabb fokra, vagyis az egyszerűtől a bonyolultig, az egyoldalútól a sokoldalúig. Hosszú időn át az emberek csak egyoldalúan tudták értelmezni a társadalom történetét; ez az egyoldalúság egyrésztől a kizsákmányoló osztályok önző szemléletéből fakadt, amely következetesen meghamisította a társadalom történetét, másrésztől pedig annak következménye volt, hogy a termelés keretei szűk korlátok közé szorították az ember látókörét. A társadalom fejlődésének sokoldalú történeti megértése és a társadalom megismerésének átalakulása tudománnyá (amely csak a termelőerők magas fejlettségi szintjén lehetséges, amikor a nagyiparral együtt megjelenik a modern proletariátus) — ez a marxista tudomány.”¹⁸

Ezért volt uralkodó az idealista történelemfelfogás, amely figyelmen kívül hagyta a történelem reális alapját, s benne „csak kiemelkedő állami és politikai akciókat és vallási — általában elméleti — harcot látott és minden alkalommal egyik vagy másik történeti korszak ábrázolásánál kénytelen volt osztani ennek a korszaknak az illúzióit.”¹⁹

Csak a kapitalizmus fejlődése során, mikor leegyszerűsödtek és felszínre kerültek az összes társadalmi ellentmondások, mikor az ezen ellentmondások megoldására hivatott forradalmi proletariátus megjelent a történelem színpadán, jöttek létre az objektív feltételek a materialista történelemfelfogás felfedezésére, amit Marxnak és Engelsnek köszönhetünk.

Marx volt az első, aki a szociológiát tudományos alapokra fektette, amikor meghatározta a társadalmi-gazdasági alakulatnak, mint az adott termelési viszonyok összességének fogalmát és megállapította, hogy az ilyen alakulatok fejlődése olyan, mint valami természettörténeti folyamat.”²⁰

Lenin „Marx Károly” című művében részletesen jellemezte azt a forradalmi átalakulást, amelyet a marxizmus a társadalom és történettudományokban előidézett: „A materialista történelemfelfogás felfedezése, vagy helyesebben a materializmus következetes folytatása, a társadalmi jelenségek területére való kiterjesztése, kiküszöbölte a régebbi történelmi elméletek két fő fogyatékosságát. Először, ezek a régi elméletek a legjobb esetben is az

¹⁶ U. o. 141.

¹⁷ U. o. 142.

¹⁸ Mao Ce-tung, A gyakorlatról. (Marxista ismeretek kiskönyvtára, 132. sz.) 6.

¹⁹ Marx—Engels, Művei, IV. k. 29. oroszul

²⁰ Lenin, Művei, I. k. 139.

emberek történelmi tevékenységének csupán eszmei rúgóit vizsgálták, de nem vizsgálták azt, hogy mi hozta létre ezeket a rúgókat, nem láttak objektív törvényszerűséget a társadalmi viszonyok rendszerének fejlődésében, nem keresték e viszonyok gyökereit az anyagi termelés fejlődési fokában; másodsor, a régi elméletek éppen a lakosság *tömegeinek* cselekvéseit hagyták figyelmen kívül, míg a történelmi materializmus először tette lehetővé azt, hogy természettudományos pontossággal kutassák a tömegek életének társadalmi feltételeit és a feltételek változásait. A Marx-előtti „szociológia” és történetírás a *legjobb* esetben is csak töredékesen gyűjtött nyers anyagot halmozott fel és a történelmi folyamatnak csak egyes oldalait világította meg. A marxizmus megmutatta az utat, hogyan kell a gazdasági társadalmi alakulatok folyamatát átfogóan, minden oldalról tanulmányozni: a marxizmus valamennyi ellentmondó tendencia *összességét* vizsgálja, e tendenciákat a különböző társadalmi *osztályok* pontosan meghatározott életfeltételeire vezeti vissza, kiküszöböli a szubjektivismust és önkényességet az egyes „uralkodó” eszmék kiválasztásában vagy értelmezésében, kimutatja kivétel nélkül minden eszme és valamennyi különböző tendencia gyökereit az anyagi termelőerők állapotában. Ezért — írja Lenin — Marx volt az első, aki „megmutatta az utat a történelemnek, ennek a roppant sokoldalúságában és ellentmondásában is egyseges, törvényszerű folyamatnak tudományos tanulmányozásához.”²¹

Érthető, hogy milyen hatalmas jelentőségű volt a materialista történelemfelfogás a történettudomány fejlődése szempontjából. Csak a marxista történelemfelfogás „óvja meg a történettudományt attól, hogy véletlenségek káoszává és a legostobább tévedések halmazává váljék” és csak ezen az alapon válik „a társadalom történetének tanulmányozása ... tudománnyá...”²²

De az objektív mozzanat mellett szubjektív tényezők is voltak, amelyek megnehezítették, hogy a történeti ismeretek tudománnyá váljanak. Lenin rámutatott arra, hogy az idealizmusnak gnoszeológiai gyökerei mellett meghatározott társadalmi gyökerei is vannak. Ilyen társadalmi gyökerek a kizsákmányoló osztályok érdekei. Az osztályérdekek rendkívül fontos szerepet játszanak a társadalom történetében. Nem véletlenül jegyezte meg Engels, Proudhonnal vitatkozva, hogy „egy adott társadalom gazdasági viszonyai mindenekelőtt *érdekek* képében jelentkeznek.”²³ Az osztályérdekek, mint az osztályideológia elsődleges formái, jelentős hatást gyakorolnak a társadalom egész szellemi életére és politikai intézményeire. Hatással vannak a történettudományra is.

Lenin „Materializmus és empiriokriticismus” c. művében azt írta, hogy minden kétségtelen helyességük ellenére is még a négy számtani műveletet is vitatnák, ha azok valamelyik osztály érdekeit sértenék. Mennyivel fontosabb szerepet játszanak az osztályérdekek a történettudományban. A történettudomány közvetlenül tükrözi vissza az osztályharc folyamatát, minden megvilágítási formájában. Ezért a küzdő osztályoknak komoly érdekük fűződik ahhoz, hogy felhasználhassák és erősen befolyásolhassák. Bármennyire fennhangon hirdetik is a burzsoázia ideológusai „pártatlanságuk”-at és „elfogulatlanságuk”-at, a történettudomány a lehető legszorosabb kapcsolatban áll a politikával, és ahogy ezek az ideológusok bármely történeti tényt megvilágítanak, az mindig a burzsoa érdekeknek felel meg és a burzsoázia politikai irányvonalát fejezi ki. Minthogy a kizsákmányoló társadalmi osztályok arra törekednek, hogy a történeti anyagot osztályuralmuk létrehozására vagy megerősítésére használják fel, állandóan becsempészik a történelembe osztályeszméiket és elképzeléseiket. Ezért a történettudományban sokkal több a felépítményi elem, mint például a természettudomány bármely ágában,

²¹ Lenin, Művei, 21. k. 45—46.

²² Sztálin, A leninizmus kérdései, 674, 679.

²³ Marx—Engels, Vál. M. I. k. 604.

nem is szólva a matematikáról, vagy a műszaki tudományokról. „A társadalom fogalmába vagy az angol kalmár polgári eszméit, vagy az oroszországi demokrata nyárspolgári szocialista eszményeit csempészik be.”²⁴ Ez az eljárás annyira elterjedt és annyira lényegbevágóan befolyásolja a történeti munkák tartalmát, hogy maga a történetírás a különböző formációkban felépítmenyi szerepet tölt be: kifejezi és védelmezi egy meghatározott uralkodó osztály érdekeit s a számára előnyös gazdasági viszonyokat.

De a kizsákmányoló osztályoknak a történetírásra gyakorolt befolyása feltétlenül azt eredményezi, hogy a kizsákmányolók egyik vagy másik csoportjának önző érdekeit szolgálva, elferdíti az objektív igazságot. E hatás révén megveti lábát a történelemben a tudományellenes idealista felfogás, mert ez a befolyás utat nyit mindenféle ferdítésnek a történettudományban, ami a történelem materialista szempontú megismerése mellett elképzelhetetlen. Objektív igazság a történettudományban — mint bármely más tudományban is — csak egyféle lehet. De a kizsákmányoló osztályoknak egyáltalán nem érdekük az objektív igazság keresése, a társadalmi jelenségek megmagyarázása, mert ez az objektív igazság feltárná a dolgok valódi kapcsolatát és feltétlenül ítéletet mondana a reakciós osztályok felett: „Ha egyszer megismerik a dolgok kapcsolatát — megrendül a fennálló rend örök érvényébe vetett egész elméleti hit, megrendül, még mielőtt ez a rend a gyakorlatban felborulna. Ezért tehát etekintetben már az uralkodó osztályok feltétlenül érdeke is megköveteli, hogy az értelemten zűrzavart örökössé tegyék.”²⁵ Ezért igyekeznek a kizsákmányoló osztályok megsziárdítani az idealista történelemfelfogást, ezért próbálják a történeti tényeket és eseményeket tudatosan meghamisítani.

Az ókor történészei figyelmének középpontjában a rabszolgatartó osztály politikai élete volt és a rabszolgák életmódja — néhányukat kivéve — szemhatárukon kívül maradt s ha szóltak is a rabszolgákról, minden igyekezetük arra irányult, hogy lebecsméreljék őket és igazolják a rabszolgatartó politika helyességét. A középkori krónikáirók széles teret szentelnek a feudális felső rétegek élete, a ragyogó lovagi tornák, a feudális háborúk leírásának, de micsoda nehézségbe kerül, hogy kihámozzuk belőlük a jobbágy-parasztságnak, a parasztság-osztályharcának történetére vonatkozó anyagot és milyen tendenciózus még ez az anyag is! Kezdve Franciaország restaurációs-kori (sőt még korábbi) történetíróitól, az egész burzsoa történetírás főtémája a burzsoa osztály keletkezése és előretörése, s milyen idillikus árnyalatokban festik meg ezt a folyamatot, milyen nemes lovagok képében jelennek meg az alantas gondolkodású és vérszomjas kufárok, az úgynevezett eredeti felhalmozás hősei. Tudjuk jól, hogy milyen szemérmetlenül hamisították meg a burzsoa történészek a gyarmati politika tényeit és a gyarmati népek nemzeti felszabadító mozgalmainak eseményeit.

Amíg egy kizsákmányoló osztály még csak felfelé haladó útján tart és uralma megalapításáért harcol egy másik reakciós osztály ellen, addig még képes arra, hogy többé-kevésbé objektíven világsítsa meg és értékelje a történeti eseményeket, mert a történelem menete e korszakban még az ő oldalán áll. Ebben az időszakban ez az osztály még hasznos munkát végez a régi felépítmenyek és következőképpen azoknak a szubjektív eszméknek a lerombolásával, amelyeket a megelőző kizsákmányoló osztály vitt be a történetírásba. Így például a burzsoázia jelentős szerepet játszott a történeti tudás fejlesztésében azzal, hogy leleplezte az állam isteni eredetéről szóló vallásos meséket, hogy a feudális teológiai világnézettel harcbaszállva, megindította a vallások történetének kutatását, amivel súlyos csapást mért a kereszténységre, hogy megmutatta, mennyire silány az abszolutizmus és a feudális társadalom külső ragyogásának fonákja a maga egészében. A burzsoázia ideológusai

²⁴ Lenin, Művei, 1. k. 142.

²⁵ Marx—Engels, Levelei, 1931. 212—213. oroszul.

támadták a nemességet és fel tudták tární a történelemben az osztályharc tényét, bár ezt csak a múltra vonatkoztatták és nem értették meg igazi jelentőségét. És bár a burzsoa történetírás az elvetett feudális fikciók helyére a burzsoa fikciókat tette, hasonlóan ahhoz, ahogy a feudális kizsákmányolás helyét a kapitalista kizsákmányolás foglalta el, mégis működésének kezdeti szakaszában haladó munkát végzett, mert megrendítette a társadalmi életről alkotott feudális-teológiai elméletek és felfogások alapjait.

De a helyzet merőben megváltozik, mikor e kizsákmányoló osztály hatalma megszilárdul. Marx „A tőke” második kiadásának utószavában rámutatott arra, hogy a burzsoázia megerősödése a hatalmon „... halálharangja volt a tudományos polgári gazdaságtannak. Nem arról volt ezentúl már szó, hogy ez vagy az az elméleti megállapítás igaz-e, hanem arról, hogy a tőkénck hasznos-e vagy káros, kellemes-e vagy kellemetlen, rendőrileg tilos-e vagy sem? Az önzetlen kutatás helyére megfizetett áltudomány lépett, az elfogulatlan tudományos vizsgálat helyére a rossz lelkiismeret és az apologetika gonosz szándéka.”²⁶

Marx megállapítása teljes egészében vonatkozik a burzsoa történetírásra is. A múlt történetének meghamisítása válik a burzsoa történészek fő feladatává, mert eladják tudásukat és munkájukat a „pénzeszsáknak”.

Engels kimutatta, hogy a történeti események és tények meghamisítása a burzsoa történetírás immanens lényege. „A burzsoázia — írja Engels — mindent és így a történelmet is, áruvá teszi. Természeténél, létfeltételeinél fogva sajátos tulajdonsága, hogy minden árut meghamisítson: így meghamisította a történelmet is. Hiszen legjobban azt a művet fizetik meg, amelyben a történet meghamisítása leginkább megfelel a burzsoázia érdekeinek.”²⁷

Ennek az lett a következménve, hogy a burzsoa történetírás már a XIX. században elferdítette, meghamisította a legfontosabb történeti tényeket és eseményeket. Nem véletlen az, hogy Disraeli, akit aztán semmiképp sem lehet a kapitalista világ iránti ellenséges érzülettel vádolni, ezt írta az angol történelemről: „Ha egyszer valaki — akinek tudása és bátorsága lesz hozzá (mert ez a két tulajdonság egyformán szükséges egy ilyen feladat végrehajtásához) megírja Anglia történetét, akkor a világ még inkább el fog ámulni, mint Niebuhr krónikáinak olvasásától. Általánosságban véve az angol történelem minden nagy eseménye el van torzítva, a fontos okok nagyrésze nincs feltárva, egyes kimagasló egyéniségekről soha szó sem esik, az említetteket viszont olyan hamisan állítják be és helytelenül ábrázolják, hogy végeredményben nem is történelmet kapunk, hanem személyvesztést.”²⁸

Különösen rendkívüli nagy méreteket öltött a burzsoa történethamisítás ma, a kapitalizmus általános válságának időszakában, mikor a reakció összes erőit a monopóltőke szolgálatába állították. A mai burzsoa történetírásnak semmi köze sincs az igazi történettudományhoz. A tőke diplomás lakájai számára nem létezik sem objektív igazság, sem a történeti tények megbecsülése, sem a legelemibb tudományos lelkiismeret. A burzsoa történészek a szubjektív idealizmus módszerét veszik alapul és „munkáikban” engedelmesen teljesítik az amerikai imperializmus megrendeléseit és az ő kénye-kedvére meghamisítják a történelmet. A „szemantika” (a Mach-féle filozófia egy válfaja) segítségével az amerikai Grass például annak a „bebizonyítás”-án mesterkedik, hogy semmiféle, a kapitalizmust megelőző formáció nem létezett, hogy a kapitalizmus öröktől fogva létezik és hogy maga a kommunizmus szintén „kapitalizmus, csakhogy itt a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak.”

Az amerikai sajtóban megtaláljuk az efajta történelemhamisítások politikai megalapozását. „Öröm látni — írja például a „Bulletin of Business Histo-

²⁶ Marx, A tőke, 17.

²⁷ Marx—Engels, Archivum, X. k. 104. oroszul.

²⁸ Idézve Palm Dutt. India ma, 1948. M. 82. oroszul c. könyve alapján.

rical Society' folyóirat szerkesztője, H. Larson — hogy hogyan omlik le szemünk előtt az a választófal, amely a tudósokat és az üzletembereket választotta és hogyan szövődik szoros barátság közöttük“. A folyóirat egyik cikke megdöbbenő cinizmussal formulázta meg ennek a hamisító munkának a feladatait: „A harcban, amely most hidegháború formájában dül és egyre fenyegetőbb jelleget ölt, van még egy lehetőség — és ezt nem szabad figyelmen kívül hagynunk — a kapitalizmust vallással alakíthatjuk át“.²⁹

A marxista tudományos módszeren alapuló szovjet történettudomány alapvetően eltér a régi, burzsoa történetírástól. A szovjet történettudomány igazi tudomány, amely adekvát módon tükrözi vissza a történelmi múltat és ezért engesztelhetetlen ellensége a történelmi tények bármiféle elferdítésének, ami még a legjobb burzsoa történészek munkáiban is előfordul.

A szovjet történettudomány nemcsak minden fontos történelmi tényt magyaráz és old meg másképp, mint a burzsoa történetírás, hanem a marxista történészeknek még a történettudomány tárgyáról vallott felfogása is merőben eltér a burzsoa történészekétől.

A marxista történetfelfogás abból indul ki, hogy a társadalom fejlődését a társadalom anyagi életfeltételeinek fejlődése, a termelési módok fejlődése határozza meg. Ezért „a történettudomány fő feladata a termelés törvényeinek, a termelőerők és termelési viszonyok fejlődéstörvényeinek, a társadalom gazdasági fejlődése törvényeinek a tanulmányozása és feltárása“. „A társadalmi fejlődés története egyben maguknak az anyagi javak termelőinek története, dolgozó tömegek története, amelyek a termelési folyamat főerői és a társadalom létezéséhez szükséges anyagi javak termelését megvalósítják“. Ezért a szovjet történettudomány arra van hivatva, hogy elsősorban a dolgozó tömegek, a népek történetét vizsgálja. „A történettudomány — mondja Sztálin elvtárs — ha igazi tudomány akar lenni, nem vezetheti többé vissza a társadalmi fejlődés történetét a királyok és hadvezérek, a 'hódítók' és 'legigázók' tetteire, hanem elsősorban az anyagi javak termelőinek történetével, a dolgozó tömegek történetével, a népek történetével kell foglalkoznia“.³⁰

A történettudomány tárgyának ilyen értelmezése alapvetően különbözik a kizsákmányoló osztályok történészeinek történetfelfogásától és a történettudomány tárgyáról vallott nézetüktől, mert ők rendszerint csak a felső, uralkodó társadalmi rétegek politikai tevékenységét tartják szem előtt. Ebből szükségszerűen következik az, hogy a szovjet történettudomány és a burzsoa történetírás minden részletkérdésben is lényegbevágóan eltérnek egymástól.

A fentiek természetesen nem azt jelentik, hogy a szovjet történészek mechanikusan, indokolás nélkül elvetik mindazt, ami a múlt történetírása előtt ismeretes volt és hogy a történelmet teljesen előlről kezdik el építeni. A múlt tudományának minden fogyatékosága ellenére sem így jár el a marxizmus, és ezt csak a tudományellenes Pokrovszkij-, „iskola“ hirdette annakidején. A valóságban semilyen tudományt, a történettudományt sem lehet fehér lappal kezdeni.

V. I. Lenin több burzsoa történész- és közgazdaságtani stb. professzort (a tőkésosztály tudós fullajtárjait) sorolt fel és döntő harcra buzdított ellenük, de ugyanakkor rámutatott arra, hogy a marxisták feladata ezen a téren is az, „hogy elsajátítsák és feldolgozzák a 'segédek' által elért eredményeket (az új gazdasági jelenségek tanulmányozása terén például egyetlen lépést sem lehet tenni anélkül, hogy ezeknek a segédeknek munkáit fel ne használnók) — és ugyanakkor értsenek ahhoz is, hogy lenyessék reakciós tendenciájukat, ért-

²⁹ Idézve J. Csernyak, „Az amerikai business története“ (Izv. AN SzSzsZsR, szeriája iszt. i. fil. 7. évf. 3. sz. 275.) c. cikke nyomán.

³⁰ Sztálin, A leninizmus kérdései, 688.

senek ahhoz, hogy keresztülvigyék *saját* vonalukat és harcot folytassanak a veünk szemben elenseges erők és osztályok *egész vonalával*“.³¹

Mi az, amit a szovjet történettudomány a régi történetírástól átvesz? Először is, a tudományosan megállapított objektív történeti tények. A történettudomány konkrét jellegű, s így nagymennyiségű tényanyagot tartalmaz. A tények minden tudomány szükséges alkotórészei, tények nélkül nincs tudomány.

Természetesen kritikus szemmel kell felhasználni és új módon, tudományosan kell megmagyarázni a burzsoa történészek munkáiban található tényeket. Sztálin elvtárs leleplezte N. J. Marr idealista elméletének tarthatatlanságát, de ugyanakkor rámutatott arra, hogy Marrnak súlyos elméleti hibái mellett vannak igen értékes munkái is, amelyekben a nyelvtudomány konkrét kérdéseivel foglalkozik és ezeket a munkáit a szovjet nyelvészek felhasználhatják és fel is kell használniok. Ugyanezt láthatjuk a történettudományban is. Például, minden művelt ember tudja, hogy Karejev, Lucsickij, M. Kovalovszkij általános történeti felfogása idealista, tudománytalan és reakciós politikai következtetésekre vezet. De ezek a történészek mindamellert több olyan művet írtak a francia forradalom agrártörténetéről, amelyet az ezzel a korról foglalkozó történész nem hagyhat figyelmen kívül.

A marxizmus módszere merőben eltér a burzsoa tudósok módszerétől. De a módszereken kívül minden tudománynak megvannak a maga sajátos mesterségai, amelyek megkönnyítik az anyaggyűjtést, rendszerezést stb. Több ilyen eljárás — ha különböző mértékben is — de egyformán felhasználható mind a burzsoa, mind a szovjet történettudományban (az összehasonlító történeti módszer az archeológiában, a levéltári anyag feldolgozásának munkamódszere stb.) és semmi okunk sincs rá, hogy ezt elvessük.

De feltétlenül rá kell mutatnunk arra, hogy a régi tudomány eredményeinek felhasználása csak a kérdések kis körére terjedhet ki és ebben is alapos kritikai ellenőrzést kell gyakorolnunk a marxista módszer alapján. Nincs egyetlen történeti tény, egyetlen részletkövetkeztetés, egyetlen kutatói eljárás sem, amelyet a szovjet történettudomány gondos kritikai ellenőrzés nélkül vehetne át a burzsoa történetírástól. Szem előtt kell tartanunk, hogy a burzsoa történet hamisítás nemcsak a következtetések, hanem még a tények területére is kiterjed. Vegyünk csak például egy kérdést, az amerikai imperiaizmus viszonyát Szovjet-Oroszországhoz a szovjet állam fennállásának első éveiben. Az amerikai történészek nemcsak azt tagadják, hogy az USA résztvett a szovjetellenes intervencióban, hanem még hamisított tényanyagot is igyekeznek alátámasztani ezt a nyilvánvalóan hazug álláspontjukat és így csak a valódi tények tudományos elemzése segítségével tudjuk megcáfolni ezt a hamisítást. Ezért, amikor a szovjet történészek a burzsoa történetírás által gyűjtött anyagot használnak fel, az adatokat alapos kritikának kell alávetniök, különben azt kockáztatják, hogy nemcsak hamisított tényeket, de hamis koncepciót is átvesznek, amint ez Lannal, Zubokkal és másokkal meg is történt és amiért sajtónkban bírálat is érte őket.

A marxista történettudomány legfontosabb vonása, amely alapvetően megkülönbözteti a burzsoa történetírástól, az objektivitása, amely magában foglalja a pártosságát az események értékelésében.

Az objektív igazság kritériuma éppannyira kötelező a történettudományra, mint bármely más tudományra. Sztálin elvtárs több ízben kiemelte, hogy a történelmet nem szabad sem „megjavítani“, sem „megrosszabbítani“. Éppen tsakis egyedül a marxista történettudomány képes ferdítés és hamisítás nélkül bemutatni a társadalom fejlődésének valódi törvényszerűségeit. A burzsoázia osztályérdekei meggátolják a társadalom történetének helyes megismerését és ezért a burzsoa történetírás szubjektívizmussal van fertőzve.

³¹ Lenin, Materializmus és empiriokriticismus, 351.

A burzsoa történészek a történeti folyamatot a burzsoa eszmék szemzőgéből nézik, a történetre az „igazság”, az „észszerűség” stb. elvont kritériumát alkalmazzák, ami alatt a valóságban a kizsákmányoló osztályok önző érdekei bújnak meg. A burzsoa tudósokat elfogultságuk és a burzsoa rendszer védelme összeütkezésbe hozza az objektív igazsággal és ez a történeti tények tudatos és öntudatlan meghamisításához vezet. Csak a marxista éméttel felfegyverzett történettudomány mentes minden szubjektivizmustól és önkényességtől a tények kiválasztásában és értékelésében, s minden társadalmi rendszert és minden társadalmi mozgalmat a történelemben „nem az örök igazságosság” vagy valamely más, eleve feltételezett eszme szempontjából” vizsgál, „amint azt a történetírók gyakran teszik, hanem azoknak a viszonyoknak szempontjából, amelyek ezt a rendet vagy társadalmi mozgalmat létrehozták és amelyekkel a szóbanforgó társadalmi rend vagy mozgalom összefügg.”³²

Ha a történettudomány pártosságáról beszélünk, nem mehetünk el szó nélkül azon ferdítések mellett, melyeket a tudomány pártosságának fogalmába az úgynevezett Pokrovszkij-iskola próbált becsempészni. M. N. Pokrovszkij, mint ahogy N. J. Marr is, nihilista módon, lenézően kezelte a múlt tudományos hagyatékát, tagadta a tudományos örökség tanulmányozásának szükségességét és semmibe sem vette elődjeit. Pokrovszkij — mint ahogy Marr is — hőven használta a marxista frazeológiát, visszaélt a tudomány osztályjellegét és a történettudomány pártosságát hirdető „baloldali” frázisokkal, a valóságban azonban csak a marxizmus vulgarizálója volt. Mindketten egyaránt lenézték a tényanyag kutatását, holott ez minden tudomány alapja és a konkrét kutatást antimarxista, elvont, kiagyalt sémákkal helyettesítettek. Végül is mind Marr, mind Pokrovszkij tevékenységének az lett az eredménye, hogy egyik a nyelvtudományt, a másikat a történettudományt úgyszólván tönkretette. Egyedül Sztálin elvtárs személyes közbelépésének köszönhetjük, hogy ezt a két elhajlást leleplezte és szétzúzta. Ezért Sztálin elvtárs Marr tanításáról adott kritikájának arra kell készítenie a szovjet történészeket, hogy újból emlékezetükbe idézzék a Párt útmutatásait a Pokrovszkij „iskoláról”, annál is inkább, mert hatásának nyomain egyes tudósaink munkáiban még fellelhetők.

A SzK(b)P Központi Bizottságának 1938. november 14-én „A pártpropaganda megszervezése a SzK(b)P története rövid tanfolyamának kiadásával kapcsolatban” megjelent határozatában kiemeli a Pokrovszkij-„iskola” fő hibáját, hogy „a történeti tényeket elferdítve, a történelmi materializmussal ellentétben, mai szemzőgéből magyarázta, nem pedig azoknak a körülményeknek a nézőpontjából, amelyek között az illető történeti események lezajlottak, és ezáltal a valódi történelmet eltorzította.

M. N. Pokrovszkij történeti koncepciója szubjektív, idealista, machista módon tagadta a társadalmi fejlődés törvényeinek objektív jellegét. Ebből fakad az, hogy M. N. Pokrovszkij nem értette meg a történettudománynak és következtetéseknek objektív jelentőségét. Elferdítette Leninnek az igazság objektív jellegéről szóló gondolatát, egy kalap alá vette a tudományos objektivizmust és a burzsoa objektivizmust, és azt állította, hogy a történettudomány nem ismer objektív igazságot, hogy a történettudomány pártossága kizárja objektivitását, hogy objektív történettudomány — ez csak a burzsoázia kitalálása. „A burzsoa demokrácia azért találta ki az „objektív történelem” formuláját, hogy félrevezesse a tömegeket és ez a formula sajnós, elvtársaink látását még manapság is elhomályosítja”³³ — írta M. N. Pokrovszkij. Ez a felfogás valójáig idealista, machista felfogás. Abból, hogy a burzsoa történetírás nem képes a maga teljességében visszaadni és hogy elkerülhetetlenül

³² Sztálin, A leninizmus kérdései. 674.

³³ M. N. Pokrovszkij, A történettudomány és az osztályharc, II. k. 194. oroszul.

meghamisítja a történelmet, egyáltalán nem következik, hogy objektív történettudomány egyáltalán nem létezik és nem is létezhet, hogy a társadalmi élet megismerése lehetetlen. Pokrovskij viszont a burzsoa ideológia elleni harc „baloldali“ frázisának örve alatt éppen ezt a nézetet hirdette.

M. N. Pokrovskij nem értette meg a történelmi materializmus lényegét és helytelenül magyarázta a történettudomány és a politika kapcsolatának kérdését. „A történelem — a múltba visszavetített politika“. M. N. Pokrovskijnak ez az állapítása összeegyeztethetetlen a dialektikus és történelmi materializmussal, a szubjektivizmus és az önkényesség igazolása a történettudományban és a szovjet történettudománynak nem kisebb kárt okozott, mint Marr elképzelése a nyelv osztályjellegéről a nyelvtudománynak.

Abból a helyes tételből, hogy a marxista történettudománynak az élettel, a munkásosztály gyakorlati feladataival kell kapcsolatban állnia, M. N. Pokrovskij azt a teljesen téves következtetést vonta le, hogy a múlt történetét a mai körülmények szemszögéből kell nézni, nem pedig azon körülményeknek a nézőpontjából, amelyek az illető történeti eseményt előidézték. A Pokrovskij „iskola“ ezen megállapításai rendkívül nagy kárt okoztak a szovjet történettudománynak és a történészek csak a SzK(b)P Központi Bizottságának és személyesen Sztálin elvtársnak a segítségével tudták leleplezni és legyűrni ezeket az „antimarxista, antileninista, lényegében likvidátori, tudományellenes nézeteket a történettudományban“.³⁴

Miben különbözik a marxista történettudomány objektivitása a burzsoa objektivizmustól? Erre a kérdésre világosan megadta a választ Lenin: „Az objektivista a mindenkori történelmi folyamat szükségszerűségéről beszél; a materialista pontosan megállapítja, hogy milyen társadalmi-gazdasági alakulatról van szó, és milyen ellentmondásos viszonyok következnek belőle. Az objektivista, amikor azt bizonyítja, hogy a tények valamely adott sorrendje szükségszerű, mindig annak a kockázatnak teszi ki magát, hogy e tények védelemzőjének álláspontjára csúszik le; a materialista feltárja az osztályellentéteket és ezzel leszögezi álláspontját. Az objektivista „leküzdhetetlen történelmi tendenciákról“ beszél; a materialista arról az osztályról beszél, amely az adott gazdasági rendszert „vezeti“ és amely a többi osztály ellenállásának bizonyos formáit létrehozza. A materialista tehát egyrészt következetesebb az objektivistánál és mélyebben, teljesebben érvényvesíti objektivizmusát. Nem szorítkozik arra, hogy rámutat a folyamat szükségszerűségére, hanem megmagyarázza, hogy melyik társadalmi-gazdasági alakulat kényszeríti ennek a folyamatnak a tartalmát, melyik az az osztály, amely ezt a szükségszerűséget meghatározza... Márészt a materializmus, hogy úgy mondjuk, magában foglalja a pártosságot, amely arra kötelez, hogy az események minden megítélésénél közvetlenül és múltan egy bizonyos meghatározott társadalmi csoport álláspontjára helyezkedjünk.“³⁵

Tehát a marxista történettudomány először is abban különbözik a burzsoa objektivizmustól, hogy objektívabban és mélyrehatóbban világítja meg az események valóságos folyamatát, nem csúszik le a múlt, védelemzőjének álláspontjára, hanem feltárja antagonisztikus ellentmondásait és a múltat fejlődésében vizsgálja. A marxisták mind a múlt történeti jelenségeinek elemzésében, mind a mai események értékelésében erősen figyelemmel kísérik azokat az új elemeket, amelyek az egyes országokban történetük egyes időszakaiban felütik fejüket, feltárják, hogy mi a fejlődőképes, mi hordja magában a jövő csírát és mi van elhalóban. De lehetséges-e ilyen elemzés, ha a múlt minden jelensége a ma mércéjét alkalmazzuk? Természetesen nem. Amikor a történész egy történeti tényt elemez, nem szabad megfeledkeznie a történeti távlatról, nem nézheti a múlt eseményeit az illető ese-

³⁴ Pravda, 1936 január 27.

³⁵ Lenin, Művei, I. k. 423—424.

mény kortársainak szemével, hanem azt a mai tudomány magaslátáról kell megvilágítani és kiértékelnie, de nincs joga arra, hogy a tényeket abból a történeti környezetből kiszakítsa, amelyben azok lejátszódtak. „A rabszolga-tartó rend a mai viszonyok között értelmetlenség, természetellenes ostobaság. A rabszolga-tartó rend a feloszlóban lévő öskommunizmus viszonyai között teljesen érthető és törvényszerű jelenség, mivel az ösközösséghez képest haladást jelent.”³⁶

Tehát a történelmi múlt pontos, tudományos, objektív ábrázolása — ez a marxista történettudomány első követelménye. Amikor a marxista történész egy-egy kor eseményeinek ábrázolásánál a követelménynek eleget tesz, ezzel mintegy kinyilvánítja, hogy hogyan fogja fel és hogyan értékeli a vizsgált időszak eseményeit, tehát állást foglal a munkásosztály tudományos világnézete szempontjából.

Mi a történelmet nem a múlt miatt tanulmányozzuk, hanem a jelenért és a jövőért, ezért nem válhatunk a különböző tények egyszerű irattárosainvá. A marxista tudományt éppen az jellemzi, hogy nemcsak megmagyarázza a világ jelenségeit, hanem megmutatja a világ átalakításához vezető utat is. A marxizmus ereje — mint Lenin megállapította — abban áll, hogy a szigorú és legmagasabb fokú tudományosságot a forradalmisággal egyesíti, s így a marxista tudománynak az a célja, hogy az elnyomottak osztályának harcában segítséget nyújtson. „A tudomány közvetlen feladata tehát Marx szerint az, hogy helyes harci jelszót adjon, vagyis ezt a harcot objektívan, mint a termelési viszonyok meghatározott rendszerének termékét mutassa be, megértse, hogy a harc miért szükséges, mi a tartalma, milyen a menete, melyek fejlődésének feltételei”³⁷

A marxista történettudomány előtt teljesen meghatározott társadalmi feladat áll — hogy a munkásosztályt és a dolgozókat szolgálja az elnyomás és a kizsákmányolás alóli felszabadításukért, a kommunista társadalom felépítéséért vívott harcukban. A marxista történettudománynak tevékenyen ki kell vennie részét a kommunizmusért folytatott általános harcból. De hogyan töltheti be ezt a hivatását?

Egyes történészeinkbe még Pokrovszkij óta bevéődött az a nézet, hogy a történeti kutatások aktualitását a vizsgált események időpontja határozza meg: minél közelebb fekszik időben a téma a mai élethez, annál aktuálisabb — és viszont. De ez a fel fogás alapján elhibázott. Természetesen nem engedhető meg, hogy a történészek a legújabbkori történet kidolgozásának rovására a régmúlt tanulmányozásába vonuljanak vissza. A történészek frontjának elsőrendű és megtisztelő feladata az, hogy a jelenkor azon kérdéseit dolgozzák ki, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak jelenünk harcával s általános következtetéseket engednek levonni a szocializmus építésének tapasztalataiból vagy feltárják a kapitalista rendszer bomlását és züllesztését, s így lényegesen előbbre viszik a kapitalista országok proletariátusának harcát. Hogy mennyire szükséges a legújabb kor történetének mélyreható tanulmányozása, ezt lépten-nyomon érezzük. Lenin rámutatott arra, hogy a marxista tudomány végcélja az, hogy a munkásosztályt harci jelszóval felfegyverezze: „Nem adhatunk harci jelszót, ha nem tanulmányozzuk minden részletében e harc minden egyes formáját, ha nem kísérjük figyelemmel minden lépését, amikor egyik formából a másikba megy át, hogy minden adott pillanatban meghatározhassuk a helyzetet, miközben nem tévesztjük szem elől, hogy a harc általános jellege, általános célja: minden kizsákmányolás és minden elnyomás teljes és végleges megszüntetése”³⁸

De a jelenkor történetének tanulmányozása egyáltalán nem azt jelenti, hogy a tőlünk távoleső korok tudományos kutatásának mérvét csökkentjük.

³⁶ Sztálin, A leninizmus kérdései, 674.

³⁷ Lenin, Művei, I. k. 344.

³⁸ U. o.

Az ókor és középkor történetére épp úgy szüksége van a szovjet népnek, mint a legújabb kor történetére. A szovjet történettudománynak az a feladata, hogy ellenőrzött tényeken alapuló, alapos tudományos képet adjon az emberiség egész történeti fejlődéséről, minden sajátosságával együtt. Leszűrt eredményeinek gazdagítaniok kell a történelmi materializmus elméletét, mert enélkül nem fejlődhet a szovjet társadalom. Tehát a történeti kutatások témakörének aktualitását nem a kronológiai keret határozza meg, hanem tudományos jelentősége és az, hogy milyen nagyok és fontosak az általa felvetett elméleti problémák, hogy mennyire gyarapítja a marxista-leninista társadalomtudományt.

A múlt történeti kutatásának tudományos és gyakorlati jelentősége éppen ebben rejlik, és nem a jelenkorral összecsenő külsőleges analógiákban, amelyek bizony elég gyakran vezetnek a történeti tények és események modernizálásához és elferdítéséhez.

A szovjet történésznek nem szabad elfelejtenie, hogy nem régi típusú szobatudós, hanem a kommunizmus harcosa, hogy munkája — a szovjet társadalomban — nem a szakemberek szűk körének szól, hanem az egész szovjet nép közkinccse. A szovjet népnek életszükségletét képezik a mélyreható, alapvető kutatások a történelem minden ágazatában — az archeológiától és ókori történettől kezdve egész a Szovjetunió szovjet korszakának történetéig. Sajnos, ilyen munka nem túl sok jelenik meg, és sok mű és cikk elméleti színvonala is sok kívánnivalót hagy.

A marxista történettudománynak lankadatlan harcot kell vívnia a burzsoa történehamisítások ellen. Ez a harc — melyben a szovjet történészek közvetlenül a tűzvonalban állnak — a történettudomány minden területén folyik (és kell is folynia). A burzsoa ferdítések elleni harc a történettudományban rendkívül felelősségteljes és komoly harc. Ez a harc megköveteli, hogy kifogástalanul ismerjük a marxista elméletet és mélyreható kutatómunkát végezzünk a történelem speciális ágazataiban.

A szovjet történettudomány a szovjet állam, a Bolsevik Párt és személyesen Sztálin elvtárs állandó és gondos irányítása alatt áll. A szovjet történészeknek megvan minden lehetőségük arra, hogy mélyen eszmei tartalmú, elméletileg teljesértékű tudományos műveket alkossanak. A szovjet nép erkölcsi és politikai tekintetben szilárd egységet képez és így elmosódott a különbség párttag és pártönkivüli tudósok között. Minden szovjet tudós egyaránt Lenin—Sztálin pártjának irányításával dolgozik népünk javára. A tudomány „pártosságának“ fogalma ma egyet jelent az egész szovjet ideológiát átható tágabb fogalommal, a bolsevik eszmeiség fogalmával. A szovjet tudomány — éppen úgy, mint egész társadalmunk — fejlődésének hajtóereje az életadó szovjet hazafiság, amely a történettudósokat újabb tudományos felfedezésekre buzdítja.

Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái a történészek elé számos új tudományos problémát állítottak, felfegyverezték őket új elméleti ismeretekkel, kiélezték a harcot a földönészű empirizmus, a faktográfia ellen, mely nem von le semmilyen általános és új elméleti következtetéseket, fokozták a harcot a burzsoa objektivizmus, a szematizmus és a modernizálás ellen, mert ezek leegyszerűsítik a történelem folyamatát, megfosztják sajátos vonásaitól, semmibe sem veszik a konkrét igazság elvét és az emberi társadalom élő történetét elvont, erőszakolt sémák Prokrustes ágyába kényszerítik.

Mindez sok mindenképpen kötelezi a szovjet történészeket. Ezeket a komoly feladatokat a szovjet történészek csak akkor tudják teljesíteni, ha állandóan szem előtt tartják Sztálin elvtárs útmutatását, hogy „semmiféle tudomány sem fejlődhet és érhet el sikereket a vélemények harca, a kritika szabadsága nélkül“.³⁹

³⁹ I. V. Sztálin, Marxizmus és nyelvtudomány, 28.

A gyenge kritika és önkritika a tudományos intézetekben és a tudományos viták felénk kibontakozása magyarázza azt, hogy még mindig vannak togyatékoságok a tudományos munka területén s így a történelemtudományban is. Tehát a szovjet történészek elsőrendű feladata, hogy a lehető legnagyobb mértékben kifejlesszék a kritikát és önkritikát, bátran vessék fel az aktuális elméleti problémákat, szervezzék meg a tudományos vitákat a történet-tudomány fontos kérdéseiről. A szovjet történészeknek minden lehetőségük megvan az eredményes munkára. Sztálin elvtárs művei újabb sikerekre buzdítják őket.

BÖLCS LEÓ TAKTIKÁJA, MINT MAGYAR TÖRTÉNETI FORRÁS

Amióta Kollár Ferenc 1783-ban közzétette Bölc Leó, azaz VI. Leon Sophos bizánci császár (886—912) hadtudományi munkájának a magyarokra vonatkozó részletét görög eredetiben és latin fordításban,¹ ez a munka a régi magyar történet egyik legbecseesebb forrásaként szerepel történeti irodalmunkban. Miután Szabó Károly már 1852-ben kiadta a bennünket érdeklő részlet magyar fordítását,² Salamon Ferenc beható kritikai vizsgálat alá vette a munkát és rámutatott annak főforrására, egy korábbi bizánci taktikai munkára.³ Salamon Ferenc munkája nyomán Vári Rezső életfeladataul tűzte ki, hogy Bölc Leó munkájának kritikai kiadását elkészítse és egyben tisztázza mindazokat a kérdéseket, amelyek azzal kapcsolatban felmerültek. E célból több külföldi tanulmányút keretében felkutatta a mű kéziratait s 1894-től kezdve több dolgozatban számolt be kutatásai eredményeiről. Bár a „Magyar Honfoglalás Kútfői”-ben még 1900-ban közzétette a bennünket érdeklő XVIII. fejezet görög szövegének kritikai kiadását magyar fordítás és Bölc Leó forrása megfelelő részének görög szövege kíséretében, a teljes mű szövegének kritikai kiadását nem tudta befejezni. A csonkán maradt pompás kiadásnak csupán körülbelül az első fele jelent meg 1917-ben és 1922-ben, de ebben még a XVIII. fejezet nincs benne.⁴ Közben a hazai kutatók közül többen foglalkoztak Bölc Leóval,⁵ s e vizsgálódások során két kérdés merült fel: 1. mikor keletkezett a Bölc Leónak forrásul szolgáló korábbi bizánci taktikai munka s ki volt a szerzője, és 2. milyen viszonyban áll forrásával Bölc Leó s mennyiben érdemelnek hitelt a magyarokra vonatkozó tudósításai?

Ami az első kérdést illeti, a külföldi és hazai kutatók nagy többsége a VI. század vége vagy a VII. század eleje mellett foglalt állást. A datálásra vonatkozólag a következő támpontjaink vannak. A szerző a XI. fejezetben,

¹ *Historiae iurisque publici regni Ungariae amoenitates I. Vindobonae, 1783. 20—44. l.* — Az egész munkát először J. Meursius adta ki 1612-ben.

² *Új Magyar Múzeum 1851—52. I. 299—309. l.* — Kisebb történelmi munkái I. Bp. 1873. 81—95. l.

³ A magyar hadi történehez a vezérek korában, Bp. 1877. — A kérdéses korábbi bizánci taktikai munkát, az ú. n. Maurikios-féle taktikát J. Scheffer adta ki 1664-ben Upsalában. Ennek a mindmáig első és egyetlen kiadásnak hazánkban — tudomásom szerint — csak két példánya van, az egyik a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Görög Filológiai Intézetében, a másik az Országos Széchényi Könyvtárban. A munka új kritikai kiadása jelenleg készül.

⁴ Vári tanulmányait és a kérdésre vonatkozó szakirodalmat felsorolja Moravcsik Gy.: *A magyar történet bizánci forrásai*, Bp. 1934. 137—140. l.; *Byzantinoturcica I.* Bp. 1942. 241—243. l.

⁵ A legfontosabb munkák a következők: *Gyomlay Gy.*: Bölc Leó taktikája mint magyar történeti kútforrás. Bp. 1902; *Darkó J.*: Bölc Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból, Bp. 1915. és *Czebe Gy.* bírálata Darkó munkájáról: *Egyetemes Philológiai Közöny 41* (1917) 125—144. l.

amely Bölcs Leó taktikája XVIII. fejezetének forrásául szolgált, jellemzi a perzsák, majd a szkíták, azaz az avarok, a türkök és a velük hasonló életmódot folytató többi hún nép, azután a szőke népek, azaz a frankok és longobárdok s a többi, hasonló életmódot folytató nép és végül a szlávok és anták és más ilyesféle népek szokásait és harcmódorát és vázolja a velük szemben alkalmazandó bizánci taktikát. Ezek közül a perzsákkal a bizánciak a VI. század folyamán szinte állandóan harcoltak, de ezek Herakleios császár 627/8. évi győzemes hadjárata után mint Bizánc ellenfelei többé nem jöhetnek szóba. A bizánci-avar és a bizánci-türk kapcsolatokra később még visszatérünk s itt csak annyit állapítunk meg, hogy az avarokkal 568 óta szinte állandóan folytak a küzdelmek, melyek a VI. század végén és a VII. század elején érték el tetőpontjukat, de Konstantinápoly 626. évi ostroma után az avarok ereje meggyöngül s többé nem jelentenek komoly veszélyt Bizánc számára. A türkökkel a bizánciak a krími Bosporos város 576. évi ostroma alkalmával kerültek szembe. A frankokkal a bizánciak Itáliában 553 és 561 közt harcoltak, a longobárdok pedig 568 és 572 közt foglalták el Bizánc itáliai birtokainak jórészét. Ami a szlávokat illeti, őket a mű szerzője úgy rajzolja meg, mint akik a Duna északi partján tanváznak, tehát a rájuk vonatkozó leírásnak a Balkán-félszigetre való beözönlésük előtti időből kell származnia. Minthogy pedig a legújabb kutatások szerint a szlávok az 584. évi nagy betörés után 588-ban telepedtek le Peloponnészosban, ez az év tekinthető határnak, amely előtt kellett a rájuk vonatkozó leírásnak keletkeznie.⁶ Ami az antákat illeti, ezek 517-től kezdve több becsapást intéznek a bizánci birodalom területére, de miután 602-ben az avarok leverik őket, többé nem esik szó róluk a forrásokban. Az idegen népekről szóló leírások tehát mind a VI. század második felére utalnak. De vannak közelebbi támpontok is. A taktikai mű szerzője példaként néhány konkrét történeti eseményre utal. Ilyen az a hadi csel, melyet az ephthaliták Peroz perzsa királlyal szemben alkalmaztak (IV. 3. = Scheffer kiad. 108—109. l.). Ezt több más történeti forrás is elbeszéli s tudjuk, hogy ez még 484-ben történt.⁷ Ilyen továbbá egy arzanenei erősség ostromának említése (X. 1. = id. kiad. 237. l.), amit 586-ra kell tennünk.⁸ Végül említ a szerző egy epizódot a bizánci-avar háborúk történetéből, amikor az avar kagan a thrákiai Herakleia város közelében az elővigyázatlan bizánci lovasságon rajta ütött (IX. 2. = 206. l.). Ennek az eseménynek a pontos dátumát eddig nem sikerült tisztázni, de annyi bizonyos, hogy vagy a VI. század utolsó évtizedeiben, vagy a VII. század elején kellett történnie.⁹ A magyar kutatók közül

⁶ A szlávok görögországi letelepülésének kérdése újabban élénken foglalkoztatta a külföldi kutatókat. Itt csak a legújabb munkára utalunk: *P. Charanis: The Chronicle of Monemvasia and the question of the Slavonic settlements in Greece*, *Dumbarton Oaks Papers V.*, Cambridge, Mass. 1950, 141—166 l. — V. ö. Н. С. Державин: *История Болгарии*, I., I., Moszkva—Leningrád 1945. 90—92. l.

⁷ Minthogy a magyar kutatók nem foglalkoztak behatóbban e kérdéssel, megemlítem, hogy a Maurikios-féle taktika leírásával teljesen azonos képet ad erről Prokopios BP I, 4. = Haury kiad. I. 15—16. l.; v. ö. még Agathias IV. 27. = HGM. II. 338. l.; Theophanes, de Boor kiad. 123. l. és Tabari, Nöldeke kiad. 129—130. l.

⁸ *Gyomlay* id. m. 30—31.; *Darkó* id. m. 19. l.

⁹ *Gyomlay* id. m. 33. l.-on 592-re teszi, *Darkó* id. m. 20—21. l.-on hivatkozván arra, hogy Bölcs Leó, amidőn átírja a helyet (XVII. 18.), beszűrija, hogy ez az esemény Herakleios császár idején történt, 619-re datálja. A Darkó idézte Nikephoros-féle történeti munkán (de Boor kiad. 13. l.) kívül azonban még egész sereg más forrás is szól erről, így Theodoros beszéde (kiadta L. Sternbach: *Analecta Avarica, Cracoviae* 1900. 5. l.), a *Chronicon Paschale* (bonni kiad. 712—713. l.), Georgios Pisides (BA., bonni kiad. 85—124), Theophanes (de Boor kiad. 301. l.), Zonaras (bonni kiad. III. 205—206. l.) s ezek együtt es figyelembevételre alapján más kép adódik a kérdéses eseményről, mint amelyet a Maurikios-taktika leírásából kapunk. A helyes dátuma ennek egyébként 617; v. ö. Н. Кулаковский: *История Византии*, III. Kiev 1915. 53—54. l.

Gyomlay úgy vélte, hogy a taktikai munkát vagy maga Maurikios császár (582—602) írta — az ő neve szerepel szerzőként egyes kéziratokban is — és pedig 580 táján még mint hadvezér, vagy mint császár valaki mással íratta.¹⁰ Darkó pedig arra az eredményre jutott, hogy a mű szerzője Herakleios császár (610—641) volt, aki azt perzsa hadjárataira készülve írta 621-ben.¹¹ Nézetünk szerint ennek határozottan ellene szól az a tény, hogy a munkában a szerző hivatkozik a perzsa háborúban szerzett tapasztalataira (IX. 3. = 221. l.). A szerzőség kérdésével kapcsolatban felmerült még egy bizonyos Urbikios és Rufus neve is. De bárki volt is a mű szerzője, annyi bizonyos, hogy Bölcs Leó forrása vagy a VI. század végén, vagy a VII. század elején keletkezett.¹² Mi a következőkben megtartjuk a hagyományos Maurikios-féle taktika elnevezést.

Ami a második kérdést illeti, hogy t. i. hogyan viszonylik Bölcs Leó forrásához és mennyiben tekinthetők ez utóbbinak a magyarokra vonatkozó tudósításai hiteleseknek, arra vonatkozólag a korábbi magyar kutatók két, egymással merőben ellentétes nézetet nyilvánítottak. Gyomlay a két forrás pontos egybevetése alapján arra az eredményre jutott, hogy Leó császár szolgálai módon egyszerűen kiírta forrását, a VI. századi avarok és türkök hadi szokásait átvitte a IX. századi magyarokra, s így tudósításai teljesen értéktelenek és azoknak nincs helye a magyar történet kútfői között.¹³ Viszont Darkó ugyancsak beható vizsgálódások alapján azt igyekezett bizonyítani, hogy Bölcs Leó három századdal korábbi forrását tudatosan írta át, mert felismerte, hogy azok a magyarok, akiket ő ismert, ugyanazt a taktikát alkalmazták, mint a VI. századi türkök és avarok és más „turáni népek“, de forrása szövegén értesüléseinek megfelelően módosításokat eszközölt. Szerinte tehát Bölcs Leónak a honfoglaló magyarságra vonatkozó tudósításai teljes hitelt érdemlnek.¹⁴

Ahhoz, hogy világos és tiszta képet kapjunk arról, hogy hogyan viszonylik Bölcs Leó szövege forrásához, mennyiben módosította azt és mik a saiat hozzászólásai, szükséges a két szöveget beható vizsgálat tárgyává tenni s azokat párhuzamos közlésben egymással szembeállítani. Ezt ezúttal magyar fordításban fogom megtenni. Erre annál nagyobb szükség van, mert egyfelől a Maurikios-féle taktika hennünket érdeklő részletének nincs még teljes magyar fordítása — csak egyes kirodadott mondatok fordítása található meg az idevonatkozó magyar szakirodalomban —, másfelől Bölcs Leó taktikája magyarokra vonatkozó részének a Magyar Honfoglalás Kútfői-ben megjelent, Vári Rezsőtől származó fordítása¹⁵ több tévedést tartalmaz, melyek részben még a Marczali Henriktől javított s az azon alapuló fordításokba is átmentek.¹⁶

Bölcs Leó szövegének itt közölt új magyar fordítása Várinak a Magyar Honfoglalás Kútfői-ben közzétett kritikai görög szövegén alapszik, amely a kéziratok gondos kollációja nyomán készült.¹⁷ Újból összevettem azt a

¹⁰ Id. m. 35—45. l.

¹¹ Id. m. 5—59. — Már Czebe Gyula id. h. 125—144. l. kifejtette, hogy Darkó érvei nem meggyőzők.

¹² Újabbon ugyancsak a VII. század elejére datálja H. Zilliacus: *Der Kampf der Weltsprachen im oströmischen Reich*, Helsingfors 1935. 116—120. l. és H. В. Пигулевская: *Византия и Иран на рубеже IV и VII веков*, Moszkva—Leningrad 1946, 28—32. l.; v. ö. Moravcsik Gy.: *Erasmus 2* (1949) 593—596. l.

¹³ Id. m. 67—68.

¹⁴ Id. m. 119—121.

¹⁵ MHK. 4 skk. lk.

¹⁶ Marczali H.: *A magyar történet kútfőinek kézikönyve* 12—19. l.; Mika S.: *Történelmi olvasókönyv* VI. 1910. 5—9. l.

¹⁷ A szöveget magam is összevettem a Várinál F-fel jelölt firenzei kézirattal.

Migne-féle kiadással, amely az első Meursius-féle kiadás javított kiadása.¹⁸ Megtartottam a paragrafusok Vári-féle számozását, amely eltér a Migne-féle számozástól.¹⁹ Azok a kisebb javítások, melyeket a görög szövegen szükségesnek tartok, s amelyekre részben már Gyomlay Gyula is felhívta a figyelmet, jórészt olyanok, amelyek nem érintik az értelmet s így teljes felsorolásukat mellőzhetem. Értelmi szempontból csak a következő javítások jönnék tekintetbe: 41. §. εἰσαποστειλας helyett εἰσαποστειλασα irandó, mint ahogy a kéziratok jórésztében is olvassuk; — 42. §. a θουοιας szó után Várinál kimaradt a φρονιζουσι szó; — 46. §. a Τουρκων előtt kimaradt Várinál a των szó; — 57. §. διορασεινας helyett az eszkoriáli kézirat és Maurikios szövege is διοραμενας-t ad, ami helyesebbnek látszik.

Sokkal több javítást kell eszközölni Böles Leó forrásának azon a görög szövegen, amelyet ugyancsak Vári tett közzé a Magyar Honfoglalás Kútfőiben (5—9. l.). E célból összevettem Vári szövegét a Scheffer-féle kiadással és felhasználtam a főkéziratoknak egyrészt Váritól az említett kiadásban közölt változatait, másrészt Vári Rezső kézirati hagyatékát, amely a három főkézirat kollációját és az ú. n. «recensio Ambrosiana» másolatát őrzi.²⁰ Ez utóbbi, mely még kiadatlan, az eredeti szövegnek egy későbbi népies nyelvű parafrázisa s mint ilyen nemcsak a szöveg megállapítása, hanem egyes helyeken annak értelmezése szempontjából is jó szolgálatot tesz. Magammak is alkalmam volt a nápolyi kézirat egy részébe betekintést nyerni. Ezeken kívül még két érdekes forrás áll rendelkezésünkre a Maurikios-féle taktika szöveghagyományának tisztázása céljaira. Az egyik Böles Leónak egy munkája, amely a Maurikios-féle taktika szövegét kérdések és feleletek alakjában dolgozza fel és nyilván előkészítő tanulmányul szolgált Böles Leónak saját taktikája megírásához.²¹ A második Biborbanszületett Konstantin császárnak a Maurikios-féle taktika azon részéből készített kivonata, amely az idegen népek hadviselésével foglalkozik.²²

A felhasznált segédeszközök tehát a következők:

Scheffer kiadása (1664)

M = cod. Laurentianus gr. LV, 4 (s. X.) fol. 44^v—46^v [Vári kollációja alapján]

N = cod. Neapolitanus gr. III. C. 26. (s. XI.) fol. 75^r—77^v [saját kollációm a szöveg elejéhez]

P = cod. Barberinianus gr. 276 [III. 97.] (s. XI.) fol. 39^v—41^r [Vári kollációja alapján]

V = cod. Vaticanus gr. 1164 (s. XI.) fol. 78^v—80^r [Vári kollációja alapján]

Rec Amb = cod. Ambrosianus gr. 139 [B 119 sup] (s. XI.) fol. 63^r—65^r [a Vári hagyatékában lévő másolat alapján]

Leo Prob = a Maurikios-féle taktikának Böles Leótól származó átdolgozása [Dain kiadása alapján]

Konst Exc = Biborbanszületett Konstantin császárnak a Maurikios-féle taktikából készített kivonata [Lami kiadása alapján].

Míndezek alapján a Vári-féle szövegen — az értelem szempontjából közömbös kisebb módosításokat figyelmen kívül hagyván — a következő

¹⁸ Patrologia Graeca (VII. (1863) c. 669—1120.

¹⁹ A két kiadás paragrafusszámainak viszonya a következő: Vári 28—106. § = Migne 29—107. §.; Vári 115—122. §. = Migne 114—121. §.; Vári 143—157. §. = Migne 143—154. §.

²⁰ A Magyar Tudományos Akadémia kézirtárában RUI. 2° 60. jelzet alatt.

²¹ Kiadás: Leonis VI Sapientis Problemata, nunc primum editi, adnotione critica et indice auxit A. Dain, Paris, 1935; v. ö. *Moravcsik*: Byzantinoturcica I. 239. l.

²² Kiadta I. Lami: Ioannis Meursi opera VI. Florentiae 1745. 1409—1418. l.; v. ö. *Moravcsik*: A magyar történet bizánci forrásai 147. l. Byzantinoturcica I. 325. l.

javításokat eszközöltem: (42. §.) A $\mu\acute{\alpha}\varsigma$ szó után pótolandó a Rec Amb, Leo Prob és Konst Exc-ben olvasható $\epsilon\iota\sigma\iota\nu$ szó (az NPV kéziratokban és Scheffernél $\epsilon\sigma\iota\nu$), mely Vári szövegéből kimaradt; a $\sigma\upsilon\sigma\tau\acute{\alpha}\theta\eta\nu$ szó előtt a kézirati hagyomány tanúsága szerint (így MNPV, továbbá Leo Prob és Scheffer is) megtartandó a $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}$ szó, annál is inkább, mert a $\kappa\alpha\tau\alpha\sigma\upsilon\sigma\tau\acute{\alpha}\theta\eta\nu$ alak többször előfordul a Maurikios-féle taktikával egykorú Theophylaktos Simokkates történeti művében, mint erre már Gyomlay is utalt. — (45. §.) A $\kappa\alpha\iota \acute{\alpha}\theta\eta\nu\epsilon\iota\varsigma$ $\upsilon\phi\iota\sigma\tau\acute{\alpha}\mu\epsilon\nu\alpha$ mondat, bár az NPV kéziratokban és Scheffer kiadásában hiányzik, az M kézirat, továbbá a Rec Amb és Leo Prob tanúsága szerint hozzátartozik az eredeti szöveghez s így nem rekesztendő ki, mint Vári tette.²³ — (46. §.) Vári szövegének $\phi\alpha\upsilon\lambda\alpha$ alakja, mely az M kéziratban és a Rec Amb-ban olvasható, nyilván elírás, éppen úgy, mint az $\upsilon\phi\alpha\lambda\alpha$ PV-ben (így Scheffernél is) s a helyes alak a Leo Prob tanúsága szerint $\acute{\alpha}\sigma\iota\lambda\alpha$. — (52. §.) A $\delta\iota\epsilon\sigma\pi\alpha\sigma\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\varsigma$ alak csak az M kéziratban van meg, helyette PV-ben $\delta\iota\epsilon\sigma\pi\alpha\rho\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\varsigma$ (így Scheffernél is), a Leo Prob-ban pedig $\delta\iota\epsilon\sigma\pi\alpha\rho\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\varsigma$ van s nyilván e két utóbbi alak valamelyike a helyes (a Rec Amb-ban $\delta\iota\alpha\kappa\epsilon\chi\omega\rho\iota\sigma\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\varsigma$, a Konst Exc-ben pedig $\delta\iota\alpha\kappa\epsilon\chi\omega\rho\iota\sigma\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\varsigma$ olvasható). — (54. §.) Vári $\acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\eta}\lambda\omega\iota\varsigma$ alakja hibás, e helyett PV-ben, a Rec Amb-ban és Konst Exc-ben $\acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\eta}\lambda\alpha\varsigma$ (így Scheffer is), a Leo Prob-ban pedig $\acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\eta}\lambda\alpha\iota\varsigma$ olvasható, s nyilván ez az utóbbi a helyes, amint erre már Gyomlay is utalt. — (56. §.) A $\acute{\alpha}\pi\alpha\nu\tau\alpha$ M-ben és az $\acute{\alpha}\pi\alpha\nu\tau\alpha$ (sic!) Leo Prob-ban egyaránt romlott alak, a helyes $\acute{\alpha}\pi\alpha\nu\tau\acute{\alpha}$ ($\acute{\alpha}\pi\alpha\nu\tau\acute{\alpha}$ PV-ben és $\acute{\alpha}\pi\alpha\nu\tau\acute{\alpha}$ Scheffernél), amint már Gyomlay is jelezte. — (57. §.) A helyes alak $\kappa\acute{\omicron}\upsilon\nu\alpha\varsigma$ melyet Leo Prob ad ($\kappa\acute{\omicron}\upsilon\nu\alpha\varsigma$ M és Konst Exc) a PV-ben és a Rec Amb-ban olvasható $\kappa\acute{\omicron}\upsilon\nu\alpha\nu$ -nal szemben (így Scheffer is). — (59. §.) η $\tau\acute{\omega}\nu$ $\acute{\iota}\pi\pi\omega\nu$ η $\tau\acute{\omega}\nu$ $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\nu$ olvasható PV-ben (így Scheffer is), míg az M kéziratban és a Leo Prob-ban az η — η hiányzik, de már Gyomlay rámutatott, hogy ezek nélkül csonka a szöveg; $\tau\acute{\omicron}\upsilon\tau\acute{\omicron}\iota\varsigma$ helyett, mely MP-ben s a Konst Exc-ben olvasható (így Scheffer is) $\tau\acute{\omicron}\upsilon\tau\acute{\omicron}\upsilon\varsigma$ irandó, mely V-ben és a Rec Amb-ban olvasható; a $\kappa\alpha\iota\rho\iota\omega\tau\epsilon\rho\alpha$ szó előtt kiteendő a PV kéziratokban levő $\tau\acute{\alpha}$. — (63. §.) $\pi\epsilon\pi\kappa\nu\kappa\omega\mu\acute{\epsilon}\nu\eta$ előtt $\kappa\alpha\iota$ irandó, mint ez a Leo Prob-ban van (így Scheffer is). — (66. §.) Az $\acute{\alpha}\rho\chi\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\nu$ szó előtt nem $\kappa\alpha\iota$ irandó, hanem PV, Leo Prob és Rec Amb alapján $\delta\epsilon$ (így Scheffer is).

A fordításhoz, amely a felsorolt javítások figyelembevételével készült, felhasználtam a korábbi fordításokat is, amennyiben azok hozzáférhetőek voltak számomra,²⁴ továbbá azokat az értelmezéseket, melyek a magyar szakirodalom egyes, említett termékeiben napvilágot láttak. Párhuzamosan közlöm Bölcs Leó szövegének és forrásának fordítását, hogy kitűnjék, mi az, ami Bölcs Leó hozzátoldása és mi az, amit Bölcs Leó kihagyott forrásából, továbbá hogy milyen tárgyi vagy stilisztikai módosításokat eszközölt forrása szövegén. Ez az eljárás, mely minden legkisebb árnyalat pontos visszaadására törekszik, megkívánta, hogy amennyire csak megengedi a magyarosság követelménye, lehetőleg szó szerinti fordítást adjak.

Bölcs Leó először a színlelt megfutamodás taktikájával kapcsolatban említi a türköket.

²³ Hogy e résznek az eredetiben meg kellett lennie s csak az összetartozó NPV kéziratcsoport szövegéből esett ki, azt világosan bizonyítja az a leszármazási táblázat, melyet Dain közöl a 21. jegyzetben említett kiadásában a 9. lapon.

²⁴ A fordításokról l. *Moravcsik*: A magyar történet bizánci forrásai 82. 139. l. Byzantinoturcica I. 242., 252. l.

MAURIKIOS

IV. 1. A szkíta lesvetésről.

... Mások pedig a sereg egy részét állítják (t. i. lesbe), s nem a nagyobbat, hanem a kevesebbet.

IV. 2. Az összecsapás megtörténtével azok, akiket előre állítottak, szándékosan megfutamodnak, és ha az ellenség hadirend nélkül végzi az üldözést, miután azok túlhaladtak a leshelyen, a lesben állók előtörnek és hátra kapják az ellenséget. Azután a megbeszélt jelre a megfutamodók is visszafordulnak és közrefogják őket.

Ezt cselekszik általában a szkíta népek.

Később azután a nem hadirendben való üldözés veszélyeivel kapcsolatban újra visszatér Bölcs Leó a türkökre s ezzel összefüggésben részletesen jellemzi őket.

MAURIKIOS

XI. 2. (39.) ... mint ahogyan az előlük visszavonulókat, ha újra vissza akarnak fordulni, hogy szembe kerüljenek az őket üldözőkkel, baj éri, amennyiben hadirendben levőkbe ütköznek.

(40.) A perzsák ugyanis üldözés közben nem csatarend nélkül támadnak, miként a szkíták, hanem hidegvérrel és hadirendben. Ezért az ellenük visszafordulóknak, mint mondatott, nem arra kell törekedniük, hogy velük szembe, hanem hogy oldalvást a hátukba kerüljenek.

XI. 3. Hogyan kell a szkítákhoz, azaz az avarokhoz s a türkökhöz és a többi,

BÖLCS LEÓ

XIV. 42. Mások pedig a sereg egy részét állítják lesbe, s nem a nagyobb részét, hanem a kisebbet. Az összecsapás megtörténtével azok, akiket előre állítottak, szándékosan futásnak erednek és ha az ellenség hadirend nélkül végzi az üldözést, miután azok túlhaladtak a leshelyen, a lesben állók előjönnek és az ellenség mögött háttába kerülnek. Azután az előre meghatározott jelre a megfutamodók is visszafordulnak és közreveszik őket. Ez többnyire az északibb és szkíta népeknél szokott előfordulni, mint például a türköknél és a hozzájuk hasonlóknál, mert ezek hadirend nélküliek.

BÖLCS LEÓ

XVIII. 39. Mert a népek közül némelyek, mint pl. a türkök, üldözés közben nem csatarendben támadnak rá az üldözöttekre, minek következtében könnyebben éri őket baj a csatarendben visszavonuló üldözöttek részéről, ha azok visszafordulnak.

40. Mások viszont hidegvérrel és hadirendben üldöznek, miért is az ellenük visszafordulóknak nem arra kell törekedniük, hogy szembe kerüljenek velük, hanem hogy, mint mondtuk, oldalvást és háttába támadják őket.

41. Minthogy a türköket említettem, úgy vélem, hogy nem hiábavaló annak megvilágítása, hogy hogyan fejlődnek csatarendbe és hogyan kell velük szemben csatarendbe állni, minthogy kellő tapasztalásból tanultunk, felhasználván őket szövetségesekként, amikor a bulgárok megszegtek a békeszerződést és Thrákia vidékeit lerohanták. Az Istenünk, Krisztus, a mindenség királya ellen elkövetett esküszegést megtorló igazságszolgáltatás sietett nyomban rájuk mérni a büntetést. Minthogy a mi haderőink el voltak foglalva a szaracénnel, az isteni gondviselés a rómaiak helyett a türköket vetette harcba a bulgárok ellen. Miután a mi császári fenségünk hajóhada segítséget nyújtván, átszállította őket az Isztroszon, ezek három csatában fönkreverték a bulgárok-nak a keresztények ellen gonoszul fegyvert fogó seregét, s mintegy hóhér gyanánt küldettek ellenük, nehogy a keresztény bulgárok vérével készakarva beszeny-nyezzék magukat.

velük hasonló életmódot folytató hún néphez alkalmazkodni.

(42.) A szkíta népeknek, mondhatni, egyforma életmódjuk és szervezetük van; sok fő alatt állnak és a dolgokkal szemben közönyösek. Csupán a türkök és avarok népe fordít gondot hadirendre s így a többi szkíta népnél nagyobb erővel vívják az ember ember elleni harcokat.

(44.) A türkök népe férfiakban gazdag, és szabad, távol áll tőle a többi dolgokban való ügyeskedés és jártasság; másban nincs gyakorlata, mint hogy vitézül viselkedjék ellenségeivel szemben. Az avarok népe pedig nagyon komisz és kétszínű s a harcokban igen jártos.

(45.) Ezek a népek tehát, mint amelyek egy fő alatt állnak, fellebbvalóiktól kemény fenytéseket állnak ki vétkeikért, s nem szeretet, hanem félelem tartja őket féken; a fáradalmat és nehézségeket derekasan tűrik, elviselik a forróságot és fagyot s a szükségesekben való egyéb nélkülözést, mint afféle nomád népek.

(46.) Fürkészök és színlelők, barátságatlanok és megbízhatatlanok, telhetetlen kincsszomj rabjai; semmibe se veszik az esküt, sem szerződéseket nem tartanak meg, sem ajándékokkal nem elégszenek meg, hanem mielőtt az adottat elfogadják, fondorlaton és az egvezségek megszegésén törik a fejüket.

(47.) Úgyesen kilesik a kedvező alkalmakat s azokat haladéktalanul kihasználják; ellenségeiket nem annyira karjukkal igyekeznek leküzdeni, mint inkább csellekkel, rajtaütésekkel és a szükségesekben való megszorítással.

(48.) Fegyverzetük bőrvért, kard, íj és kopja s így a harcokban legtöbbjük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak és, amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják.

42. A szkíta népeknek tehát, mondhatni, egyforma életmódjuk és szervezetük van; sok fő alatt állnak és a dolgokkal szemben közönyösek; általában nomád életet élnek. Csupán a bulgárok kivülük meg a türkök népe fordít gondot hadirendre, mely hasonló náluk, s így a többi szkíta népnél nagyobb erővel vívják a közelharcokat és egy főnek az uralma alatt állnak.

43. Minthogy azonban a bulgárok magukénak vallják a Krisztusban való békét és a rómaiakkal közösen hisznek benne, az esküszegésüket követő megpróbáltatásuk után nem gondolunk arra, hogy ellenük fegyvert fogjunk, az istenségre hagyván a haditerveket ellenük. Ezért sem az ő, ellenünk alkalmazott esatarendjüket, sem pedig a miénket ellenük, egylőre nem szándékozunk vázolni, mivelhogy ők egy hitnél fogva testvéreink és készek arra, hogy megtegyék, amiket javasolunk.

44. Ámdé szólni fogunk a türkök szervezetéről és hadirendjéről, mely keveset vagy mit sem különbözik a bulgárokétól; hogy férfiakban gazdag és szabad ez a nép s egyéb pompát és bőséget mellőzven, csupán arra van gondja, hogy vitézül viselkedjék a maga ellenségeivel szemben.

45. Ez a nép tehát, amely egy fő alatt áll, fellebbvalóitól kemény és súlyos büntetéseket áll ki elkövetett vétkeiért, s nem szeretet, hanem félelem tartja őt féken; a fáradalmat és nehézségeket derekasan tűrik, dacolnak a hőséggel és faggal és a szükségesekben való egyéb nélkülözéssel, mint afféle nomád nép.

46. A türkök törzsei fürkészök és szándékaikat rejtegetők, barátságatlanok és megbízhatatlanok, telhetetlen kincsszomj rabjai; semmibe se veszik az esküt, sem szerződéseket nem tartanak meg, sem ajándékokkal nem elégszenek meg, hanem mielőtt az adottat elfogadják, fondorlaton és szerződésszegésen törik a fejüket.

47. Úgyesen kilesik a kedvező alkalmakat és ellenségeiket nem annyira karjukkal és haderejükkel igyekeznek leverni, mint inkább csel, rajtaütés és a szükségesekben való megszorítás útján.

48. Fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja, s így a harcokban legtöbbjük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak és, amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják. Üldöztetés közben

(49.) De nemcsak ők maguk viselnek fegyvert, hanem az előkelők lovainak szügyét is vas vagy nemez fedi.

(50.) Gondjuk volt rá, hogy gyakorlatot szerezzenek a lóhátról való nyilazásban is.

(51.) Követi őket nagy csapat him és nöstény ló is, részint tápláléku, részint pedig sokaság látványának keltése végett.

(52.) Nem ütnek körülárkolt táborn, mint a perzsák és a rómaiak, hanem a háború napjáig nemzetségek és törzsek szerint szétszéledve télen-nyáron folyvást jegeltetik lovaikat; akkor pedig azokat, amelyekre szükségük van, maguk mellett tartva és béklyóba verve őrzik a sátrak közelében a csatarendbe állás idejéig; s a csatarendbe álláshoz éjnek idején kezdenek.

(53.) Őrszemeket távol sűrűn egymásmellé állítják fel, nehogy egykönnyen rajtaütés érje őket.

(54.) A harcban nem, mint a rómaiak és a perzsák, három hadosztályban állítják fel a sereget, hanem különböző ezredekben, tömören összekötve egymással az ezredek, hogy valahogy egyetlen csatasornak látszódjanak.

(55.) A derékhadon kívül van tartalékerejük, melyet kiküldenek lesbe állni azok ellen, akik elővigyázatlanul állnak fel velük szemben, vagy szorongatott csapatrészt megsegítésére tartogatnak. Vezetéklóvaik a csatasor mögött a közelben vannak, s úgyszintén a málna is. a csatasortól balra vagy jobbra, egy vagy két mérföldnyire kellő őrizet alatt.

(56.) Gyakran egy kötélre vévén a felesleges lovakat, a csatasor hátában annak védelmére helyezik el. A rendek mélységét nem egyformán alakítják, hanem ahogy jön, inkább a mélységre fordítva gondot és az arevonalat egyenletessé és tömörré teszik.

(57.) A távolharcban, a lesbenállásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban és az úk-alakú, azaz szétszóródó harci alakulatokban lelik kedvüket.

(58.) Megfutamítván ellenfeleiket, minden egyebet másodrendűnek tekintve, nem elégednek meg, miként a perzsák s a rómaiak és a többi nép, ideig-óráig való üldözéssel és prédaszerzéssel, hanem mindaddig nyomukban vannak, míg csak teljesen fel nem morzsolják az ellenséget, minden eszközt felhasználva e célból.

azonban inkább ijukkal szerezik meg az előnyt.

49. De nemcsak ők maguk viselnek fegyvert, hanem az előkelők lovainak szügyét is vas vagy nemez fedi.

50. Sok gondot fordítanak rá, hogy gyakorolják magukat a lóhátról való nyilazásban is.

51. Követi őket nagy csapat ló, mén és kanca is, részint tápláléku és tejvás végett, részint pedig sokaság látszatának keltése végett.

52. Nem ütnek körülárkolt táborn, mint a rómaiak, hanem a háború napjáig nemzetségek és törzsek szerint szétszéledve télen-nyáron folyvást legeltetik lovaikat; háború idején pedig a szükséges lovakat maguk mellett tartva és béklyóba verve őrzik türk sátraik közelében a csatarendbe állás idejéig; s a csatarendbe álláshoz éjnek idején kezdenek.

53. Őrsceket messzire sűrűn egymásmellé helyezik el, nehogy egykönnyen rajtaütés érje őket.

54. A harcban nem, mint a rómaiak, három hadosztályban állnak csatarendbe, hanem különböző ezredekben, tömören összekötve egymással az ezredek, melyeket csak kis közök választanak el, hogy egyetlen csatasornak látszódjanak.

55. A derékhadon kívül van tartalékerejük, melyet kiküldenek törbe esalni azokat, akik elővigyázatlanul állnak fel velük szemben, vagy pedig szorongatott csapatrészt megsegítésére tartogatnak. Málhájuk a csatasor mögött a közelben van, a csatasortól jobbra vagy balra, egy vagy két mérföldnyire s esekély őrséget is hagynak vele.

56. Gyakran egy kötélre vévén a felesleges lovakat, hátul, azaz a csatasor mögött annak védelmére helyezik el. A harc vonal rendjeinek mélységét, azaz a sorokat nem egyformán alakítják, inkább a mélységre fordítva gondot, hogy a harc vonal vastag legyen, és az arevonalat egyenletessé és tömörré teszik.

57. Jobbára a távolharcban, a lesbenállásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban és a szétszóródó harci alakulatokban lelik kedvüket.

58. Hogyha pedig megfutamították ellenfeleiket, minden egyebet félretesznek és kiméletlenül utánuk vetik magukat, másra nem gondolva, mint az üldözésre. Mert nem elégednek meg, miként a rómaiak és a többi nép, ideig-óráig való üldözéssel és zsákmányszerzéssel, hanem mindaddig szorítják, amíg csak teljesen fel nem morzsolják az ellenséget, minden eszközt felhasználva e célból.

(59.) Ha pedig valamely üldözött ellenségük megerősített helyre menekül, azon vannak, hogy pontosan kipuhatolván, hogy akár a lovak, akár az emberek miben szenvednek hiányt, mindent elköves-senék, hogy az ezekben való megszorítás útján ellenfeleiket kézre kerítsék vagy ezeket a nekik megfelelő egyezsége rábírák, oly módon, hogy eleinte könnyebb dolgokat követelnek, majd, ha ezekben az ellenség belement, súlyosabbakkal hozakodnak elő.

(61.) Hátrányos nekik a legelő hiánya, tekintve a magukkal vitt lovak sokaságát;

(62.) és ütközet idején a hadirendben álló gyalogos alakulat, mely ártalmukra van nekik, akik lovon ülnek és le nem szállnak róla, mert gyalogosan nem képesek helytállni, minthogy lovon nőttek fel és a szokás hatalma folytán lábón járnak sem tudnak;

(63.) a lapályos és pusztai vidék, a lovasság sűrű csatásora, amely osztatlanul nyomukban van;

(64.) a kézitusa, azaz a közelharc és az éjjeli támadások, melyek biztos sikerűek, feltéve hogy az egyik rész hadirendben becsátkozik harcba, a másik rész pedig lesbe áll.

(65.) Erősen kedvüket szegi a szökevények elpártolása is, mert minthogy állhatatlan természetűek, haszonlesők és sok törzsből tevődtek össze, nincsenek tekintettel rokonokra és az egymás közti egyetértésre.

(66.) Ha egyesek megkezdik az átpártolást, és szíves fogadtatásban részesülnek, egész tömeg követi azokat.

(67.) Szükséges tehát, ha harci szándékkal közelednek, mindenekelőtt körültekintően egymást bizonyos távolságokban sűrűn követő őrsöket állítani fel, azután gondos előkészületeket tenni balszerencse bekövetkeztére, megerősített helyet szemlélni ki veszély esetére és néhány napi élelmet keríteni, lehetőleg a lovak számára is, de kiváltképpen az emberek számára és főleg vízben bővelkedni. Azután a málféléket is úgy kell elhelyezni, amint az erről szóló részben meg van írva.

59. Ha pedig valamely üldözött ellenségük megerősített helyre menekül, azon vannak, hogy pontosan kipuhatolják, hogy mind a lovak, mind az emberek miben szenvednek hiányt s mindent elkövetnek, hogy az ezekben való megszorítás útján ellenfeleiket kézrekerítsék vagy ezeket tetszésük szerinti egyezsége rábírák, oly módon, hogy eleinte enyhébb feltételeket szabnak, majd, ha ezekben az ellenség belement, más, nagyobb dolgokkal hozakodnak elő.

60. Ezek a türkök jellemző vonásai, melyek csupán annyiban különböznek a bulgárokétól, hogy amikor ezek magukévá tévén a keresztények hitét, a római erkölcsek hatása alatt kissé megváltoztak, akkor hitetlenségükkel együtt vadságukat és nomád voltukat is levetkőzték.

61. Türk ellenfeleinknek hátrányos a legelő hiánya, tekintve a magukkal vitt lovak sokaságát.

62. Ütközet idején főleg a hadirendben álló gyalogos alakulat fog nagy kárt tenni bennük, amely ártalmukra van nekik, akik lovasok és lóról le nem szállnak, mert gyalogosan nem képesek helyt állni, minthogy lóháton nőttek fel.

63. Hátrányos nekik a lapályos és pusztai vidék is, továbbá a lovasság sűrű csatásora, mely szakadatlanul nyomukban van.

64. Hátrányos nekik a fegyveres kézitusa is és az éjjeli támadások, melyek biztos sikerűek abban az esetben, ha a támadók egyik része hadirendben áll, a másik része pedig rejtve marad.

65. Erősen kedvüket szegi az is, ha egyesek közülük átszöknek a rómaiakhoz. Jól tudják ugyanis, hogy népük állhatatlan természetű, és hogy haszonlesők és sok törzsből tevődtek össze s hogy épen ezért nincsenek tekintettel rokonokra és az egymás közti egyetértésre.

66. Mert ha csak egynehányan is megkezdik a szökést és részünkről szíves fogadtatásban részesülnek, egész tömeg követi azokat; ezért is nehéztelnek annyira azokra, akik elpártolnak tőlük.

67. Ha tehát valaki meg akarja közelíteni őket, hogy harcoljon velük, mindenekelőtt kell, hogy körültekintően egymást csekély távolságokban sűrűn követő őrszemeket állítson fel, azután hogy gondosan felkészüljön a balszerencse eshetőségeire, azaz hogyha netán az azok ellen harcolókat vereség érné, megerősített helyet szemléljen ki veszély esetére és néhány napi élelmet kerítsen, ha lehet, a lovak számára is, de mindenképpen az emberek számára és főleg vízben bővelkedjék. Azután a málfát is úgy fogja el-

(68.) Ha gyalogság is van közte, főleg az első ütközetben, mialatt a sereg kiismeri e népet, oly módon kell azt csatarendbe állítani, ahogyan azt kifejtettük a hátra kanyarodó csatarendnek, azaz annak a leírásában, amelyben a lovasok a gyalogosok mögött helyezkednek el.

(69.) Ha csak lovasok azok, akik felvehetik a harcot, a hadirendről szóló részben elmondott módon kell a csatarendet felállítani.

(70.) A zömét és a legjavát az oldalakra kell elkülöníteni, hátul ugyanis elegendők a hátvédek, a rohamozók pedig üldözés közben ne távolodjanak el a hátvédek csatasorától három vagy négy nyíllövésnyinél messzebbre és lerohanás közben ne ragadtassák magukat esztelenségekre azokkal szemben. Iparkodni kell, amennyire csak lehet, a csatasort pusztá és nyílt terepen felállítani, ahol sem erdők, sem mocsarak, sem mélyedések nincsenek útban, tekintettel azok lesvetéseire.

(71.) Az őrszemeket a had négy oldalán bizonyos távolságban kell felállítani.

(72.) Ha lehetséges, jó, ha a had hátában vagy nehezen átgázolható folyó vagy mocsár vagy tó van, hogy a háta biztosan fedezve legyen.

(73.) És ha jól üt ki a háború, nem kell mohón utánuk rohanni, de hanyagul sem szabad viselkedni. Mert ha az első ütközetben le is győzték őket, nem hagyják abba a harcot, mint a többi nép, hanem még csak teljesen tönkre nem silányítják őket, mindenféleképpen iparkodnak ellenfeleik ellen támadni. Ha pedig a sereg egyes és több a gyalogság, ilyen körülmények közt gondoskodni kell a lovak élelméről, mert a lovasoknak az ellenség közeledtekor aligha áll módjukban takarmányt gyűjteni.

helyezni, amint azt az erről szóló fejezetben mondtuk.

68. Ha gyalogság is van közte, főként az első ütközetben, mialatt a sereg kiismeri e népet, úgy kell azt csatarendbe állítani, ahogyan mi más helyen kifejtettük, azaz hogy a lovasok a gyalogosok mögött helyezkedjenek el.

69. Ha csak lovasok állnak azokkal szemben és fel tudják venni azok haderejével a harcot, a hadirendről szóló részben elmondott módon fogja őket csatarendbe állítani.

70. A zömét és a legjavát az oldalakra fogja elkülöníteni, hátukban ugyanis elegendők az úgynevezett lovas hátvédek, azaz a megtörők. A rohamozók, azaz az előharcosok pedig üldözés közben ne távolodjanak el a hátvédek csatasorától három vagy négy nyíllövésnyinél messzebbre, és ne rohanják le azokat. Mindenképpen azon lesz, hogy amennyire csak módjában áll, a csatasort pusztá és egyenletes terepen állítsa fel, ahol sem sűrű erdők, sem lápok, sem mélyedések nincsenek útban, a türkök tervezte törbecsalásokra való tekintettel.

71. Az őrsöket a had négy oldalán bizonyos távolságban fogja felállítani.

72. Ha lehetséges, jó, hogy a had hátában vagy nehezen átgázolható folyó vagy láp vagy tó legyen, hogy a háta biztosan fedezve legyen.

73. És ha jól üt ki a háború, nem kell mohón utánuk rohanni, de hanyagul sem szabad viselkedni. Mert ha az első ütközetben le is győzték őket, nem hagyják abba a harcot, mint a többi nép, hanem még csak teljesen tönkre nem silányítják őket, mindenféleképpen iparkodnak ellenfeleik ellen támadni. Ha pedig a sereg egyes és több a gyalogság, ilyen körülmények közt gondoskodni kell a lovak élelméről, mert a lovasoknak az ellenség közeledtekor aligha áll módjukban takarmányt gyűjteni a lovak számára.

74. Ez hát a türköknek a szokott harci eljárása, amely, mint mondtuk, a bulgárokétól némi csekélységekben különbözik, de egyebekben egészen hasonló.

75. Mi ezt nem azért írjuk le számodra, mintha a türkökkel készülnél szembe szállni, mert ők most sem szomszédaink, sem nem ellenségeink, sőt inkább arra törekednek, hogy a rómaiak alattvalóinak mutakozzanak.

76. Hanem azért, hogy te, hadvezér, megismerhesd a különféle harcászati rendeket és haditerveket és kellő időben késedelem nélkül felhasználhasd azokat arra, amire akarod, és kitapasztald azok-

nak a haditerveknek és harcászati rendeknek a hasznát, amelyeket egyesek sok gyakorlat után kicszelték, vagy, — ha az alkalom úgy kívánná, — hogy azokkal szembehelyezkedhess, miután tanulmányaid révén előre gyakorlatot szereztél és felkészültél az ellentétes eljárásra.

A szöveg teljes megértése és egyben a fordítás igazolása végett szükséges néhány helyhez megjegyzéseket fűzni. A 42. §-nak Böcs Leónal, illetve forrásában olvasható szövege értelmezésében a fordítók ingadoztak, amennyiben az *ισχυροτέρας* jelzőt majd a *τάξεως πολεμικῆς-τε*, majd a *τας... μάχας-ρα* vonatkoztatják, sőt Gyomlay (id. m. 56. l.) egyenesen kijelenti, hogy a kérdést „a szerkezet homályossága miatt” nem lehet eldönteni. Magam — mint fordításomból is kitűnik — nem tudom e nézetet osztani s kétségtelennek tartom, hogy az *ισχυροτέρας* jelző a *μάχας-hoz* tartozik, mert ellenkező esetben a *μάχας* előtt álló *τας* indokolatlan lenne. Egyébként éppen magából Maurikiosból hozhatunk fel egy párhuzamos helyet, ahol a jelző kiemelés céljából ugyanígy megelőzi a főnevet, v. ö. 45. §.: *ἀπηνεὶς τὰς ἐπεξελεύσεις*. Dainnek a Leo Prob kiadásában követett interpunctiójából kitűnik, hogy ő is így értelmezi a szöveget. — (44. §.) Leó szövegében a *παρὰ* prepozíciónak „mellett”-tel való visszaadása, mint ez a korábbi magyar fordításokban olvasható, helytelen. A *παρὰ*-nak már az antik görögben megvan az a másik értelme „ellenére, szemben” s az újjörög népnyelvben, amely a bizánci nyelvhasználatra is irányadó, csak ez a jelentése maradt meg, sőt az még odafejlődött, hogy összehasonlításokban jelentése: „mint”. Nyilvánvaló, hogy Leó szövegében is így kell értelmezni, amit már maga az a tény is bizonyít, hogy a Maurikios-féle taktika *παρηλλαγμένον* szavát helyettesíti.²⁵ — (54. §.) Leó és forrása természetesen legbizánci katonai műkifejezéseket használ az idegen népekkel kapcsolatban is. A *μῆρος* és a *μοῖρα* a bizánci hadsereg nagyobb egységeit jelöli. Minthogy a *μοῖρα* (eredeti jelentése „osztag”) kb. 1000 emberből állt, *3 μοῖρα* pedig egy *μῆρος*-t (eredeti jelentése „rész”) alkotott, leghelyesebb a *μοῖρα*-t „ezred”-nek, a *μῆρος*-t pedig „hadosztály”-nak fordítani.²⁶ A *δρουγγος* szónak, mely ezrednek megfelelő meghatározott egység jelölésére is szolgál, eredeti jelentése „csoport, tömeg, globus”, de a *δρουγγιστι* szónak a jelentése „sűrűn, tömegesen, tömören”. — Az 54. és 56. §-ban mondottakat kiegészíti a Maurikios-féle taktika egy másik helye (II. l. = 47. l.), ahol a következőket olvassuk: „Ezért a régiek szem előtt tartván ezt, a szükséghez mérten különböző csoportokra, vagyis hadosztályokra és ezredekre osztották a sereget, ahogyan most az avarok és a türkök szoktak csatarendbe állni, akik ezt az alakzatot tartják szem előtt és ennek következtében könnyen kiközszörülnek a csatákban őket érő részleges vereségeket. Mert nem egyetlen arcvonalat alakítanak, mint a rómaiak, és a perzsák, akik annyi ezer lovas sorsát egy döntő fordulattól teszik függővé, hanem egy másodikat, sőt néha egy harmadikat is, kivált ha nagy tömegben vannak, és így különböző lehetőségek felett könnyen úrrá lesznek”. Böcs Leó művében e hely nevek említése nélkül általános tanácsként szerepel (XII. 6—7.). — (67. §.) Az utalás a Maurikios-féle taktika V. fejezetére (= 122—126. l.) és Böcs Leó X. fejezetére vonatkozik. — (68. §.) A Maurikios-féle taktikában *ἐπίκαμπιος ὀπισθία τάξις* („hátra kanyarodó csatásor”) néven említett alakzat részletes leírása megtalálható e munka XII. 7. 1. fejezetében (= 292—299. l.); amelyből ki-

²⁵ A *παρὰ* itteni jelentését már Szabó Károly helyesen ismerte fel fordításában: v. ö. P. R., Budapesti Szemle 108 (1901) 247. l.; Gyomlay Gy., Századok 36 (1902) 259. l.; Fehér Géza: Военното дело на прабългарите (= A protobulgárok hadügye), Szófia 1938. 24., 156. l.

²⁶ L. Leó Taktika IV. 9.: v. ö. A. Dain: L'„Extrait tactique” tiré de Léon VIIe Sage, Paris 1942. 85., 93. l.

tűnik az is, hogy a υποταγαμένους szó nem „alárendelés”-re, hanem „mögéje állítás”-ra vonatkozik (τοῖς καβαλλαρίοις ὀπίθεν ἐστῶτας 294. l.), v. ö. Bölcs Leó XIV. 101. — (69. §.) Az utalás a Maurikios-féle taktika II. 2. fejezetére (= 53—54. l.) és Bölcs Leó XII. 23—26. fejezetére vonatkozik. — (70. §.) A κούρσορες („rohmozók, előcsatározók”) és δεφένσορες („hátvédek”, valójában „védelmezők”) szavak a bizánci lovasság két hadműveleti csoportját jelölik. A κούρσορες a szárnyakon elhelyezett, rohmozó és üldöző előharcos osztagok, a δεφένσορες pedig a centrumban, azaz a harci rendben maradó osztagok, melyek abban az esetben, ha a κούρσορες támadása nem sikerül és visszavonulásra kényszerülnek, ezek helyébe lépnek mintegy megtorlóként (ἐκδικοί).²⁷ A Maurikios-féle taktika „azokkal szemben” kifejezése (Leónál „azokat”) természetesen a bizánciak ellenfeleire vonatkozik, mint a paragrafus végén lévő „azok” szónak Leó szövegében „türkök”-kel való helyettesítése is mutatja. Az itt hangoztatott intelmet Bölcs Leó másutt is megismétli (XIV. 71.). V. ö. Maurikios-féle taktika III. 5. (= 86. l.).

Mielőtt rátérnénk annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy hogyan járt el Bölcs Leó, amidőn a régebbi Maurikios-féle taktikának a XI. fejezetét, amely „Az egyes népek szokásairól és szervezetéről” szól, beolvasztotta a saját munkájába, mely egészében sem más, mint a főforrásának gyökeres átdolgozása, közelebbről szemügyre kell vennünk magának a Maurikios-féle taktikának az idevonatkozó tudósításait.

A Maurikios-féle taktika XI. fejezete rövid bevezetés (1.) után négy részben külön-külön tárgyalja a perzsák (2.), a szkíták, azaz az avarok s a türkök és a többi, velük hasonló életmódot folytató hún nép (3.), a szőke népek, azaz a frankok és longobárdok s a többi, hasonló életmódot folytató nép (4.) és végül a szlávok és anták és más ilyesféle népek (5.) harcmodorát és a velük szemben alkalmazandó taktikát. Az egyes népek leírásán belül a szerző azonos szempontokat alkalmaz, ennek megfelelően az egyes leírások szerkezete is azonos. Mindegyikben azonos sorrendben ismétlődnek a következő pontok: 1. az illető nép általános jellemzése, ethnikai sajátosságainak kicmelése, 2. fegyverzete leírása, 3. hadi szervezetének és harcmodorának ismertetése, 4. azoknak a tényezőknek a kiemelése, melyek hátrányosak számára a harcban és végül 5. annak az eljárásnak az ismertetése, melyet a velük való küzdelemben a bizánciaknak alkalmazniuk kell. A szempontbeli és tárgybeli azonossághoz járul az előadás azonos formája is. Az általános jellemzés tömör, főleg jelzők, illetve participiumos szerkezetek egymás mellé helyezéséből áll, amelynek az antik ethnografiai irodalomban megvannak a maga régi hagyományai.²⁸ Ennek következtében az egyes népek jellemzésében nemcsak formai egyezésekre, hanem azonos tárgyi ismétlődésekre is bukkanunk. Ilyenek például a következők:

A türkökről és avarokról, stb.:

félelem tartja őket féken (45. §)

elviselik a forróságot (45. §)

fegyverzetük bőrvért, kard, íj és kopja (48. §)

A perzsákról:

fellebbvalóinak félelemből áll szolgálatára (254. l.)

könnyen elviseli... a forróság terhét (254. l.)

fegyverzetük bőrvért, vagy bőrpáncél, íj és kard (255. l.)

²⁷ L. Maurikios-féle taktika I. 3. = 28. l.; Leó. Taktika IV. 20—21.; v. ö. Dain u. o. 86., 95. l.

²⁸ Erre már K. Trüdinger rámutatott: Studien zur Geschichte der griechisch-römischen Ethnographie. Basel 1918. 133. l. V. ö. Gráf. l.: Antik hatások a korai bizánci irodalom ethnografiai tudósításaiban, Egyetemes Philológiai Közöny 57 (1933). 24—33; 100—105, 231—234, 58 (1934) 76—79, 176—180.

vezetéklovaik a csatasor mögött a közelben vannak, s úgyszintén a máhla is (55. §)

a rendek mélységét nem egyformán alakítják (56. §)
az arcvonalat egyenletessé és tömörre teszik (56. §)

hátrányos nekik... a hadirendben álló gyalogos alakulat... a lapályos és pusztai vidék... az éjjeli támadások (61—64. §)

vezetéklovaikat és a máhát nem sokkal a csatasor mögé helyezi (256. l.)

a csatasor mélységét nem meghatározott mérték szerint alakítja (256. l.)
arra törekszik, hogy a csatasor arcvonala egyenletes és tömörített legyen (256. l.)

kedvüket szegi... a gondosan hadirendbe állított gyalogos alakulat, a lapályos és letarolt vidék... a váratlan éjjeli támadások (257—258. l.)

Az itt felsorolt ismétlődések egy része a „szőke“ népekre vonatkozó leírásban is felbukkan, jeléül annak, hogy a szerző szemléletének adva voltak a szempontjai és hogy kifejezési formáit kialakult és szinte megkövesedett frazeológiából merítette. A szlávokról és antákról szóló leírásban is megtaláljuk az említett pontokat, vagyis a tárgyalás szempontjait és az ebből adódó szerkezetet, de azonkívül, hogy azt mondja róluk, hogy ezek is „szabadok“ és „férfiakban gazdagok“, hogy „könnyen elviselik a forróságot és a fagyot“ és hogy „minden tekintetben megbízhatatlanok“ (272. és 276. l.), továbbá, hogy egyes műkifejezések természetszerűleg ismétlődnek ebben a fejezetben is, jellemzésükben nincs semmi, ami akár tárgyilag, akár formailag egyeznék a többi népekre vonatkozó tudósításokkal. Nyilvánvaló tehát, hogy a szerző az első három népcsoportnál sokkal nagyobb figyelmet szentelt a szlávoknak és az antáknak. Ez utóbbiak iránt tanúsított különös érdeklődése kitűnik abból is, hogy a rájuk vonatkozó 5. rész terjedelme ugyanannyi, mint a három első csoporté (2., 3., 4.) együttvéve. Míg az első három csoportba tartozó népekről közhellyel tarkított és a hagyományos sémához ragaszkodó leírást ad, addig a szlávok és anták életmódjáról és harcmódról beható s finom egyéni jellemzést kapunk, miközben a szerző pontosan megjelöli a terepet is, amelyen az ellenük való harcok folynak (a Dunától északra) és olyan aprólékos részletekre is kiterjeszkedik, mint amilyen pl. az, hogy a szlávok veszély esetében a víz alá merülnek és ott rejtözve nádszálon keresztül lélegzenek (274—275. l.). A Maurikios-féle taktika szerzője a XI. fejezet végén (289. l.) arra hivatkozik, hogy amit leírt, az egyrészt saját tapasztalatain, másrészt a régiek közlésein alapszik. Nyilvánvaló, hogy közvetlen tapasztalatok eredménye az a leírás, melyet a szlávokról és antákról ad, s minden jel arra vall, hogy az, amit a szkítákról, azaz az avarokról, a türkökről és más „hún“ népekről közöl, már egy korábban kialakult kép vonásait egyesíti. Ezek jellemzésében ugyanis egész sereg olyan részletre bukkanunk, amelyek más forrásokból is ismeretesek s amelyek a szkítákra és más hasonló életmódot folytató népekre vonatkozólag az antik és bizánci néprajzi irodalomban szinte közhelyekké váltak.

Anélkül, hogy teljességre törekednénk, íme néhány példa a korábbi vagy egykorú bizánci forrásokból. Megbízhatatlanság: a húnokról Ammianus Marcellinus XXXI. 2, 11, az avarokról Theophylaktos Simokkattes I. 3, 2; — kapzsóság: a húnokról Ammianus Marcellinus XXXI. 2, 11, az utigurokról Agathias V. 25, az avarokról Theophylaktos Simokkattes I. 3, 2; — a lóhoz kötöttség: a húnokról Ammianus Marcellinus XXXI. 2, 6, Zosimos IV. 20, 4; — a színleges megfutamodás, melyet már Platon jellemzőnek tart a szkítákra (Laches 191 A—B) s amelyet a parthusok (Dio Cassius XL. 15.) és az alanok is (Arrianus, Scheffer id. kiad. 78. l.) alkalmaztak: a fehér húnokról Prokopios BP. I. 3, 11; — a lóhátról (visszafelé) való nyilazás, amit Herodotos a szkítákkal (IV. 46.) s Dio Cassius a parthusokkal (XL. 15.) kapcsolatban kiemel: az utigurokról Agathias V. 19; — az ékalakban való harcolás: a húnokról Ammianus Marcellinus XXXI. 2, 8. E hadászati nép-

rajzi közhelyek egyike-másika természetesen nemcsak hún-török, hanem más népekre vonatkozhatva is előfordul az irodalomban.²⁹ Mindez persze nem jelenti azt, mintha e vonások nem alapulnának a valóságban, hanem csak azt, hogy a valóság képe annyira meggyökeresedett a köztudatban, hogy tipikussá vált. Amikor a Maurikios-féle taktika szerzője csoportokba foglalja az egyes népeket és az egyes csoportok képviselői közül csak egyeket nevez meg, míg a többieket a „hasonló életmódot folytató” vagy „ilyesféle” jelzők mögé rejti, maga utal arra, hogy nem egyéni, hanem tipikus leírást ad. Illeszen a „szkiták”-at azonosítja az avarokkal és a türkökkel és többi, velük hasonló életmódot folytató hún néppel.³⁰ Ez a szemlélet teljesen megfelel annak a képnek, amelyet az egykorú irodalom egyéb termékei alapján kapunk. A „hún” népnév Attila húnjainak letűnése után is tovább élt. A VI. századi bizánci forrásokban gyakran felbukkan a „hún népek” megjelölés; „húnok”-kal találkoznak a bizánci hadseregben s „hún” néven szerepelnek kisebb, közelebből meg nem jelölt néptörzseken kívül az ephthaliták vagy „fehér húnok”, a szabirok, az onogurok, az utigurok, a kutrigurok, a bulgárok, az avarok és a türkök.³¹ Nyilván tehát ezek azok, akiket a Maurikios-féle taktika szerzője összefoglalóan „hún népek”-nek nevez. Ezek közül a bizánci forrásokban a türkök és az avarok „szkita” néven is szerepelnek, éppen úgy, mint a Maurikios-féle taktikában, de ez az elnevezés a bizánci nyelvhasználatban kulturális és földrajzi értelemben a barbár népek sokkal szélesebb körét ölelte fel, mint a „hún” elnevezés.³² Az említett népek egy részével (epthaliták, szabirok, onogurok, utigurok) a bizánciak a VI. században csak a birodalom északkeleti határain a Don és Kaukázus vidékén kerültek érintkezésbe, részben mint szövetségescikkkel, de nincs tudomásunk arról, hogy súlyosabb küzdelmeket vívtak volna velük. A távolabb eső türkökkel követjárások révén a VI. század második felében élénk diplomáciai kapcsolatban voltak s 576-ban, midőn a türkök elfoglalták a krími Bosporos városát, fegyveres erejükkel is megismerkedtek. A bulgárok és a kutrigurok a VI. század folyamán a Duna felől többször bebecsaptak a birodalom területére, sőt 558-ban a kutrigurok Konstantinápolyt is megközelítették, amikor Belizárnak, Iustinianos császár hadvezérének csak súlyos küzdelmek után sikerült visszavetnie őket. Ezekén kívül az avarok voltak azok, akiknek a támadásai a VI. század második felében és a VII. század elején állandóan fenyegették a Duna vonalát s akiknek a hadviselésével a bizánciak kemény harcokban ismerkedtek meg. Ezeknek az érintkezéseknek a folyamán alakult ki Bizáncban a hún-török népek harcmodoráról az a kép, amelynek fővonásait a Maurikios-féle taktika leírása összefoglalja.

Lássuk mármost, hogyan használta fel Bölcs Leó elődjének az idegen népekre vonatkozó leírását? Munkájából kitűnik, hogy őt elsősorban a szaracénok érdekelték. Saját nyilatkozata szerint (XVIII. 142. §.) munkáját ezek miatt írta, akik — mint hajdan a perzsák — szüntelenül zaklatták a birodalom alattvalóit. Éppen ezért velük foglalkozik legrészletesebben (109—142. §.) és pedig — mint maga mondja (123. §.) — egyrészt hadvezérei tájékoztatásainak és azoknak a jelentéseknek az alapján, amelyeket az eötte uralkodó császárok elé terjesztettek, másrészt annak az alapján, amit atyjától, azaz I. Basileios császártól, aki sokat hadakozott az arabokkal, hallott. Munkájának ez a része tehát független a korábbi taktikai művektől és így a

²⁹ V. ö. Darkó id. m. 61—70. l.; Graf id. h. 31—33. l.; В. Д. Блаватский: О стратегии и тактике скифов, Академия Наук СССР, Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института Исторической Материальной Культуры 34 (1950) 19—29; А. И. Миллюкова: Войско и военное искусство скифов, и. о. 30—41. l.

³⁰ A Maurikios-féle taktika egy másik helyén is előfordul a szkita-hún azonosítás (Sch. 137. l.).

³¹ Az adatokat l. *Moravcsik: Byzantinoturcica II.* 199—202. l.

³² L. *Moravcsik* id. m. II. 236—237.; v. ö. *Graf* id. h. 78—79. 176—177. l.

Maurikios-féle taktikától is. Amít már most Böles Leó forrásában a perzsákról olvasott, mindazt általános tanácsokká alakítja át (16—38. §.); elhallgatja a perzsák nevét s ahol kivételesen mégis megemlíti azt, hozzáfűzi a „valaha” vagy „egykori” szokat. Természetes, hiszen a perzsák az arab hódítás óta nem fenyegették többé Bizáncot. Miután a 39. §-ban — mint a fordításból kiténik — megemlítette a türköket éspedig olymódon, hogy a forrásában szereplő szkítákat a türkökkel azonosította, a 41. §-tól kezdve egészen a 76. §-ig a türkökkel foglalkozik. De mielőtt e rész behatóbb elemzésére rátérnénk, nézzük tovább, mit csinált Böles Leó a forrásában szereplő többi néppel? A következő részben (77., 79—97. §.) a frankokról és a longobardokról szól, némi változtatásokkal átírván forrása szövegét, de rögtön az elején nyomatékosan utal arra, hogy ezek a népek, melyek egykor pogányok voltak, most már keresztények, részben baráti, részben pedig alattvalói viszonyban vannak a bizánciakkal s így velük nem kerülhet háborúra sor. Hadi szokásaikat csak azért ismerteti, hogy azokból a hadvezér általános tanulságokat nyerjen (77. §.). Ezután a szlávokra kerül a sor (98—107. §.; v. ö. 78. §.), de ezekkel kapcsolatban az antákról többé nem esik szó. Böles Leó siet elmondani a szlávokról, hogy korábban ugyan a Duna túlsó partján tanyáztak, de most már ideát vannak, keresztények, elgörögösödtek s Leó atyja, I. Basileios császár műve, hogy többé nem nyugtalanítják Bizáncot (98., 100. §.). Leírja ugyan egyes szokásaikat a Maurikios-féle taktika nyomán, de a velük való harcra vonatkozó részleteket elhagyván, forrását erősen megrövidíti, az elbeszélést múlt időbe teszi át, az „egykor”, „hajdan” szavakkal egészíti ki és azzal fejezi be jellemzésüket, hogy nem az ellenük, hanem a hozzájuk hasonló vagy más barbár népek elleni támadások lebegnek szeméi előtt. Mindebből világosan kiténik, hogy Böles Leó, amikor — a szaracénokra vonatkozó részt kivéve — az idegen népek harcmodorára vonatkozó anyagot átvette a Maurikios-féle taktikából, forrásának tudósításait saját kora viszonyainak megfelelően tudatosan módosította. De vajjon hogy járt el a türkökre vonatkozólag?

A türköket munkájában — mint láttuk — először a színlelt meghátrálással kapcsolatban említi. Szinte szóról-szóra kirjá a forrásának idevonatkozó részét, de a Maurikios-féle taktika zárómondatát, mely szerint „ezt cselekszik általában a szkíta népek”, úgy módosítja, hogy „ez többnyire az északibb és szkíta népeknél szokott előfordulni” és például felhozza a türköket és a hozzájuk hasonló népeket. Böles Leó tehát itt tudatosan kiegészíti forrása szövegét, amely egyébként már korábban is több helyen említi a türköket. Az első helyen a Maurikios-féle taktika szerzője ajánlja az avarok és türkök mintájára készített sátrakat (I. 2. = 24. l.),³³ azután pedig kifejti, hogy az avarok és türkök csatarendjére jellemző, hogy nem alakítanak egyetlen arcvonalat, mint a rómaiak és a perzsák, hanem egy másodikat, sőt néha még egy harmadikat is (II. 1. = 47. l.). Leó az első helyet teljesen kihagyja szövegéből (VI. 14.), a második helyen szintén nem említi az avarokat és türköket, hanem forrása szavait általános tanácsá alakítja át (XII. 7.).³⁴ A XVIII. fejezetben azután újból visszatér Böles Leó a türkökre.

³³ Megemlítem, hogy a Vári Böles Leó-kiadásában közölt Maurikios-szövegben hiányzik a türkök neve s csak avarokról van szó (I. köt. 108. l.).

³⁴ Említésre méltó, hogy Böles Leó több helyen, ahol forrása az avarokat (I. 2. = 21, 22, 23 l.), a húnokat (VII. 1. = 137. l.) s a bulgárokat (XII. B. 1. = 303. l.) említi, mellőzi azok említését vagy úgy, hogy elhallgatja nevüket, vagy úgy, hogy magát a szöveget is kihagyja (VI. 2, 9, 12; XII. 133—134). Eljárására egyébként érdekes fényt vet az a körülmény is, hogy abban az említett munkájában, melyben a Maurikios-féle taktikát kérdések és feleletek alakjában dolgozta át, a 14. és 15. §-okat kivéve, melyekben a türkökről és avarokról szól, másutt mindenütt „szkíták”-at emleget, vagyis a fejezet címe alapján mindazt, amit a Maurikios-féle taktika a türkökről és az avarokról ír, ő a szkítákra vonatkoztatja.

Amidőn ugyanis a Maurikios-féle taktikában azt olvasta, hogy a perzsák hadirendben üldözik ellenfeleiket, nem úgy, mint a szkíták, átveszi e tudósítást saját művébe, de azt átalakítván, visszájára fordítja és a szkíták helyébe a türkök nevét teszi, a perzsák módszerét pedig általában a népek egy bizonyos csoportjára vonatkoztatja (39., 40. §.). A türkök említése révén tér át a türkök haremmodorának ismertetésére, melyet — mint maga mondja (41. §.) — tapasztalásból ismert meg, amidőn a türköket mint szövetségeseit a bulgárok ellen használta fel. De közelebbi részleteket is elmond, hogy t. i. a türköket akkor a császári hajóhad szállította át a Dunán. Ennek az átszállításnak egyik epizódját Böles Leó fia, Biborbanszületett Konstantin császár is megörökítette egyik munkájában,³⁵ s ugyanő ugyanazon munkájának egy másik helyén a bizánci-bulgár háború következményét, a besenyőknek a türkök földje ellen intézett támadását és a türkök honfoglalását is elbeszéli.³⁶ Ezek alapján semmi kétség sem fér ahhoz, hogy Böles Leó a 894—896. évi bizánci-bulgár háborúra céloz, melynek leírását még egy harmadik bizánci forrás, a Georgios Monachos-féle krónika folytatása is megőrizte számunkra.³⁷ Ebből azt is megtudjuk, hogy Leó császár követe hajón érkezett a Duna torkolatának vidékére, ahol találkozván a türkök fejével, Árpáddal és Kuszannal, megkötötte a szövetségi szerződést, minek következtében a türkök — mint Leó írja — három csatában tönkre verték Szimeon bulgár fejedelem hadait.³⁸ E források egybevetése, de főleg Árpád említése bizonyossá teszi, hogy a bizánci források türkjein a magyarok értendők. Minden kétséget kizáró módon kitűnik ez, ha a bizánci forrásokkal összevetjük egy nyugati forrásnak,³⁹ egy ó-egyházi szláv Szent György legendának⁴⁰ és végül az orosz évkönyveknek⁴¹ az elbeszélését, amelyekben a türkök neve helyett a magyarok („Avari qui dicuntur Ungari“, Уврги, Оугры, Угри, Угры, Угре) neve szerepel ugyanezekkel az eseményekkel kapcsolatban. Böles Leó császárnak tehát alkalma volt e háború lefolyásáról és a szövetséges magyarok haremmodoráról pontos értesüléseket szerezni s az említett forrásokból ismerjük azoknak a bizánci követeknek és hadvezéreknek a nevét is, akiknek elbeszéléseiből értesüléseit meríthette.

Annál különösebben hat első pillantásra az a tény, hogy Böles Leó a továbbiakban, amidőn a magyarok haremmodorát jellemzi, egyszerűen átírja a Maurikios-féle taktikának a megfelelő fejezetét s közben olyan szorosán ragaszkodik forrásához, mint sehol másutt a művében. Megismétli a Maurikios-féle taktika szavait a szkítákról, de az avarok helyébe a bulgárokat iktatja (42. §.) s azután egy önálló paragrafusban hangsúlyozza, hogy a bulgárok már keresztények, a bizánciak hittestvérei, azok akaratának alávetik magukat, korábbi hitszegésükért meglakoltak s így ellenük nem kell kezert emelni és nincs is szükség haremmodorukat leírni (43. §.). Állítása szerint célja csupán az, hogy a türkök haremmodorát ismertesse, „mely keveset

³⁵ A birodalom kormányzásáról, kiadta és fordította Moravesik Gy. 51. fej. = 250—253. l.; МНК 135—136. l.

³⁶ U. o. 40. fej. = 176—177. l.; МНК. 125—126. l.;

³⁷ Bonni kiad. 853—855.; МНК. 104—109. l.; Б. М. Истрин: Хроника Георгия Амартола въ древнем славянорусскомъ переводѣ, II. Petrograd 1922. 27—28.

³⁸ Ezekkel az eseményekkel újabban részletesen foglalkozott G. T. Kolias:

Η παρά τῷ Βουλγαροφύγον μάχη καὶ ἡ δῆθεν πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως (895), Αρχειον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θεσσαυροῦ 7(1940—41) 341—362.

³⁹ Annales Fuldenses ad. a. 896. = Gombos A.: Catalogus I. 132—133. l. МНК. 317. l.

⁴⁰ X. Лопарев: Чудо святого Георгия о Болгаринѣ [Памятники древней письменности 100], St. Petersburg 1894; МНК. 355—361. l.

⁴¹ Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai 47., 71. l.; МНК. 373. l.

vagy mit sem különbözik a bulgárokétól" (44. §.). Ezt az észrevételét még két ízben beleszővi a türkök jellemzésébe (60., 74. §.), amelyet azzal zár le, hogy nem azért írt róluk, mintha háborúra készülne ellenük, hiszen azok se nem szomszédai, se nem ellenségeik, sőt inkább a bizánciak alattvalóinak igyekeznek mutatkozni, hanem csak azért, hogy a hadvezér tanulságot merítsen belőle (75., 76. §.). Kétségtelen azonban, hogy Bölcs Leónak a bizánciak diplomatikusan és körmönfont módszereire annyira jellemző kurtelése mögött rejtett szándékok húzódtak meg. Hiszen ha a bulgárokat és a magyarokat teljesen veszélyteleneknek tekintette volna a birodalom számára, akkor a Maurikios-féle taktika idevonatkozó leírását éppúgy átalakíthatta volna egészen általános jellegű tanácsokká, mint azt a perzsák esetében tette. De a császár a barátságos külszín megőrzése mellett igenis szükségesnek tartotta, hogy a magyarok és a bulgárok egymástól alig különböző harcmódozása kioktassa vezéreit, hogy azok alkalomadtán felhasználhassák útmutatásait. Tudjuk, hogy a bizánciak a bulgárokkal azok honfoglalása óta folyton háborúskodtak s ha a 896. évi békekötés után tizenhét éven át Szimeon fejedelem nem is viselt hadat Bizánc ellen, Bölcs Leó halála (912) után újból elkeseredett küzdelemre került sor. Ami pedig a magyarokat illeti, közvetlenül a honfoglalás után Bizánc elleni támadásaikról nem hallunk ugyan, de a X. század harmincas éveitől kezdve egymást érik a magyar becsapások Bizánc területére. Bölcs Leó ravasz számítása tehát nem volt alaptalan.

Vizsgáljuk meg már most, hogyan viszonylik Bölcs Leó szövege forrásához. Mollózzuk az apróbb stilisztikai módosításokat, amelyek az értelem szempontjából közömbösek, s amelyeket a fordításban igyekeztünk mindenütt pontosan feltüntetni. Csak azokra a helyekre mutatunk rá, ahol Bölcs Leó valamit betoldott forrásába, vagy ahol az értelem szempontjából fontos változtatást eszközölt.

Bölcs Leó, amidőn a régebbi Maurikios-féle taktika szövegét kiírta, elhagyta azt a mondatot, amely a türk nép jellemzése után az avarok jellemzését adta (44. §.). Minthogy pedig neki — amint ezt a 44. §-ban kifejti — az volt a kimondott célja, hogy a türkök szervezetéről és hadirendjéről szólnon, forrása többszámát, amely a türkökre és az avarokra, illetve a többi hún népre vonatkozott, egyesszámmá alakította át (45. §.), viszont, hogy leírása kimondottan a türkökre vonatkozzék, több helyen betoldotta a „türkök“ nevet (46., 52., 61., 70. §.), noha forrásában az illető helyeken semmiféle név sem szerepelt. De már láttuk, hogy Bölcs Leó mindazt, amit a türkökről (magyarokról) mond, burkoltan a bulgárookra is vonatkoztatta. Ennek a rejtett gondolatnak a hangsúlyozására szolgál az az eljárása, hogy a 42. §-ban, ahol az avarok nevét a bulgárok nevével helyettesíti, betoldja forrása szövegébe a *δουλοσ* jelzöt (fordításomban: „mely hasonló náluk“). Bölcs Leó mindenütt kihagyja forrása szövegéből a „perzsák“ nevet (52., 54., 58. §.), akiket forrása a rómaiakkal (bizánciakkal) együtt gyakran hoz fel példaként, mint akiknek hadi szokásai eltérnek az avarokétól és a türkökétől. Lényegesebb eltérést látunk Leó és forrása szövege közt a 44. §-ban. Itt Bölcs Leó beleszúr egy mondatot Maurikios szövegébe s ezzel kifejezésre juttatja saját célkitűzését. Azután átveszi forrása jellemzését a türkökről, de a szövegben módosítást eszközöl. Ennek értelmezése sok gondot okozott a magyar fordítóknak. Darkó úgy fordította, hogy „egyéb pompa kifejtése és a jólét mellett...“ s ebből azt a messzemenő következtetést vonta le, hogy a magyarok kultúrája magasabb fokon állt, mint a VI. századi türköké.⁴² De már Szabó Károly felismerte a helyes értelmet, amidőn „minden kényelem és élvezet fölött...“ szavakkal adta vissza. A mondat helyes értelmezése a *παρὰ* itteni jelentésétől függ, amint erre már fentebb rámutattunk. Feltűnő még, hogy forrása „távol áll tőle a többi dolgokban való ügyeskedés és jár-

⁴² Darkó id. m. 98—99. l.

tasság“ szavait Leó „egyéb pompát és bőséget mellőzvé“ szavakkal adja vissza, ami kétségkívül mást jelent, mint amit Maurikios szövege mond. Úgy látszik, hogy itt Leót a *πράματα* szónak sokféle jelentése (az újjörög nyelvben többek között tárgy, árucikk, anyag, szövet jelentése is van) megzavarta s félreértette forrása szavait, annál is inkább, mert a *ποικιλία* szónak is kettős értelme (‘tarkaság, ügyesség’) van.

Nézzük már most, melyek azok a helyek, ahol Leó bővíti forrását, vagyis ahol valamit betold annak szövegébe. Azokon a helyeken kívül, ahol Bölcs Leó a türkökkel (magyarokkal) és bulgárokkal való kapcsolatokról és a hozzájuk való viszonyról megemlékezik s ahol megindokolja azt, hogy mért foglalkozik velük (41., 43., 44., 60., 74., 75., 76. §.), továbbá a „türkök“ nevének már említett, ismételt beiktatásán kívül Leó értelmi szempontból jelentős betoldást csak hat helyen eszközöl. A 45. §-ban a büntetésekre vonatkozó részlet ugyanis — mint már rámutattunk — megvolt már Leó forrásában is s így az ehhez fűzött messzemenő következtetések elesnek.⁴³ A hat figyelemre méltó betoldás közül Leónak az a megállapítása, hogy a türkök üldöztetés közben inkább ijukkal szerzik meg az előnyt (48. §.), tehát nyilván hátrafelé nyilaztak, — mint láttuk — a szkíta és hún-török népek harcmódorával kapcsolatban már szinte közhellyé lett. Ami pedig a lótejivást illeti (51. §.), ez az antik néprajzi irodalomban az északi népekkel és a szkítákkal kapcsolatban Homerosztól (Ilias XIII. 5—6.) és Herodotostól (IV. 2.) kezdve közzismert volt. Ez a tény azonban természetesen nem zárja ki azt, hogy Leó valóban közvetlenül értesült arról, hogy a türkök (magyarok) is alkalmazták a lóhátról visszafelé való nyilazást és hogy lótejet ittak. Ugyancsak közvetlen megfigyelésekre és értesülésekre mehet vissza az, amit Leó a türkök ezredeket elválasztó kis közökről (54. §.), az arcvonal vastagságáról (56. §.), a türkökre jellemző kíméletlen üldözési módról (58. §.) és a szőkevényekkel szembeni magatartásukról (66. §.) ír.

Azonban mindezek a változtatások és kiegészítések, melyek Leó szövegében mutatkoznak, jelentéktelenek ahhoz képest, hogy a szerző kis stílisztikai módosításokkal szóról-szóra kiírta mindazt, amit forrásában talált s annak szövegéhez olyan szorosan ragaszkodott, mint sehol másutt művében. Hogy egyeztethető össze mármost az a kijelentése, hogy a magyarok harcmódorát saját tapasztalataiból ismerte meg, azzal a ténnyel, hogy ennek ellenére ezek harcmódorának leírását egy három századdal korábbi forrásból vette át, amely a VI. századi türkök és avarok harcmódorát írja le? Nézetem szerint erre csak egy magyarázat van: Bölcs Leó meg volt győződve arról, hogy a Maurikios-féle taktika türkjei azonosak azokkal a türkökkel, akiket ő a bizánci-bulgár háborúban szövetségeseiként megismert, vagyis a magyarokkal.⁴⁴ Erre vall az is, hogy forrása türkjei és a saját kora türkjei viszonyának kérdését — más népekkel kapcsolatban megfigyelt eljárásával ellentétben — fel sem veti.

Hogy megértsük Bölcs Leó e sajátosságának látszó eljárását, rá kell mutatnunk két olyan vonásra, amely a bizánci történeti és néprajzi szemléletre általában jellemző. A bizánci gondolkodásnak egyik legjellemzőbb vonása a stabilitás, az állandóság és folytonosság érzése, ami egyébként a bizánci élet és művelődés számtalan jelenségében jut kifejezésre. A bizánciak — az antikvitástól öröklött gazdag történeti távlat birtokában — úgy tekintenek a környező világra, mint amely változhatatlan és folytonos. Így nézik a birodalom határain feltűnő újabb népeket is, amelyekben régi, antik népeket látnak. Ez a szemlélet a végső gyökere az archaizáló nevek használatának is, ami mögött az az elképzelés rejlik, hogy az újonnan megismert népek voltaképpen régi, antik forrásokból ismert népekkel azonosak. Ezért talál-

⁴³ Darkó id. m. 98—99. l.

⁴⁴ Ezt a gondolatot először *Czebe Gyula* vetette fel, id. m. 134. l.

kozunk még az i. u. XII. századi bizánci forrásokban is szkitákkal, szauro-matákkal, húnokkal stb. Másrészt a bizánci írók szemében a legfőbb tekintély az írott forrás s a benne lefektetett hagyomány, ami néprajzi szemléletüket is befolyásolja. Még ha közvetlen értesülésük van is valamiről, akkor is szívesebben merítenek írott forrásból, kivált ha annak szavai megerősítik saját tapasztalataikat. Bölc Leó eljárásában is ez a két jellemző vonás tükröződik.

A magyarok harcmodorára vonatkozó leírás keletkezését tehát a következőképpen kell képzelnünk.⁴⁵ Bölc Leó a 894–896. évi háború alkalmával hadvezéreitől jelentéseket kapott a bulgárok és a magyarok hadiszervezetéről és taktikájáról s így azt fővonásaiban megismerte. Amikor aztán néhány évvel később (904 után) taktikai munkájának előkészületei közben rábukkant főforrásában, a Maurikios-féle taktikában a türkök harcmodorának leírására, amely lényegében megegyezett azzal a képpel, melyet az ugyan-csak türk néven ismert szövetségeseiről nyert, akiknek a forrásából megismert türkökkel való azonosságában az azonos név és az azonos harcmodor alapján nem volt oka kételkedni, mint igazi bizánci, akinek szemében az írott forrásnak mindenek felett álló tekintélye volt, egyszerűen kiírta forrása szövegét s azon mindössze néhány apró, lényegtelen változtatást eszközölt. Bölc Leó tehát a valóságnak megfelelően állíthatta, hogy közvetlen tapasztalás révén ismerte meg a magyarok harcmodorát, de azt elhallgatta — s a bizánci gyakorlat ezt nem is kívánta tőle —, hogy leírása írott forrásból származik, mint ahogy egyébként a Maurikios-féle taktikát sehol sem említi művében, noha az volt a főforrása egész művének keresztül. Ez jól ismert és tipikus bizánci eljárás, amelyre a bizánci történeti irodalomból számtalan példát lehetne felhozni.

Bölc Leó tehát nem volt az az értelmetlen, szolgálai másoló, mint amilyenek egyes kutatók beállították, de viszont a modern filológus szemével sem szabad őt néznünk, mint mások tették, feltételezve, hogy ő forrásának minden szavát pontosan összevetette értesüléseivel és azokat ezeknek megfelelően javította. Ő csak tovább másolta a hún-török népekre vonatkozó hagyományos képet, amelyben — mint láttuk — inkább a tipikus, sőt topikus, mintsem az egyéni vonások domborodtak ki, azért, mert úgy találta, hogy az egészében ráillik a magyarokra és a bulgárookra, akiknek taktikája — mint nyomtatékosan hangsúlyozta — alig különbözött egymástól. De éppen Bölc Leónak ez a megállapítása bizonyítja, hogy ő tudatában volt annak, hogy némi különbség mégis volt közöttük. Erre azonban nem tért ki, mert célja csak az volt, hogy a magyarok és a bulgárok harcmodorának fővonásait vázolja és mert a bulgárokat a magyarokkal leplezte.

Természetes, hogy ilyen eljárás mellett Bölc Leó leírásába belecsúszhattak tévedések, mert egyfelől sem a VI. századi türkök, avarok és más hún népek, másfelől pedig sem a IX. századi magyarok és bulgárok hadi szervezete és harcmodora nem lehetett minden részletében azonos, továbbá mert az utóbbiak és a VI. századi hún-török népek fegyverzete és hadi taktikája között is kellett lenni némi különbségnek. A kutatás már eddig is rámutatott olyan tényekre, amelyek alapján kétségek merülhetnek fel Bölc Leó egyik-másik állításának helyességét illetőleg. Így pl. a szerző a 48. paragrafusban a türkök fegyverzetéről szólva említi a bőrpáncélt (λωρικόιον, amely más néven (záβα) forrásában is szerepel a türkök fegyverei közt. Ennek használatát eddig a honfoglalás kori magyar sírok archeológiai leleteiből nem sikerült kimutatni.⁴⁵ Viszont tudunk a bulgárok páncéljairól.⁴⁶ Azt is hangsúlyozta a történeti kritika, hogy Bölc Leó a kiírás révén a nomád

⁴⁵ V. ö. *Hampel József*: A magyar honfoglalás kútfoiben 726. l.; *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete, Bp. 1944. 362. l.

⁴⁶ V. ö. *Fehér Géza*, id. m. 50–53. l.

birodalmak uralmi formáit helytelenül átvitte a magyar pásztortársadalomra.⁴⁷ A további kutatások és a történeti kritika feladata, hogy Bölcs Leó leírása egyes részleteit beható vizsgálát alá vegye.

Mindezek alapján arra a kérdésre, hogy vajjon Bölcs Leó taktikája hitelt érdemel-e mint magyar történeti forrás, a következő feleletet adhatjuk. Minthogy a keleti és nyugati kútfőknek a honfoglaló magyarok harcmódorára vonatkozó adatai jórészt megerősítik Bölcs Leó tudósításait,⁴⁸ a bizánci esászár megrajzolta képet egészében hitelesnek tekinthetjük, azzal a fenntartással, hogy a kép, melyet ad, inkább tipikus, mintsem egyéni. Bölcs Leó taktikájának a magyarokra vonatkozó tudósításai olyan mértékben tekinthetők hiteleseknek, amilyen mértékben hitelesek forrásának; a Maurikios-féle taktikának az avarokra és a türkökre vonatkozó tudósításai, mert hiszen az áthagyományozott és a bizánci szemléletben meggyökeresedett kép, melyet Bölcs Leó felújított, nem volt a folyton változó történeti valóság hű tükörképe s már eredetileg sem egyik vagy másik nép egyéni jellemzését adta, hanem a társadalmi fejlődés bizonyos fokán álló, törzsi és nemzeti szervezeten élő, nomád, lovas népek egész csoportjára vonatkozó tipikus jellemző vonások egyesítéséből és megrögzítéséből alakult ki.⁴⁹

MORAVCSIK GYULA

⁴⁷ Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Arpádokig. Bp. 84. l.

⁴⁸ Ennek bizonyítása *Darkó érdeme*, id. m. 106—121. l.

⁴⁹ Lényegében ugyanezekre az eredményekre jutottam korábbi munkáimban is (A magyar történet bizánci forrásai 132—137. l. és Byzantinoturcica I. 245—258. l.) Az azóta végzett vizsgálódásaim folyamán azonban Bölcs Leó és forrása viszonyát illetőleg felfogásom módosult.

BETHLEN GÁBOR MINT HADSZERVEZŐ

I.

A nagy erdélyi fejedelem, a szabadsághős Bethlen Gábor történeti szerepét és alakját haladó kortársai lényegesen magasabbra értékelték, mint a későbbi feudális-burzsoa magyar történetírás. Kemény János olyanról beszél Bethlenről, mint „kihez hasonló Mátyás királytól fogva, és István királyon (Báthory István) kívül nem hallatott”.¹ A külföldi Habsburg-ellenes kortársak szemében úgy él alakja, „mint a villám, hirtelen jön és mindent elsöpör, ezért az osztrákok jobban félnék tőle, mint akárki más fejedelemtől vagy királytól Európában.”²

Még a Habsburg-vonaltól nem fertőzött nyugati burzsoa tudományos közvélemény is egészében pozitívabban fogta fel Bethlen történeti pályáját, mint a reakciós magyar történetírás.³ Ez utóbbin sötét foltként hagvta rajta bélvegét az elmúlt évszázadok uralkodóosztályának hazaáruló, klerikális, habsburgi szelleme. Bethlent már a császári körök és németes érzelmű magyar elenségei (kiket ő „német magyaroknak” nevezett) képtelen hazugságokkal rágalmazták, mivel nem bírtak vele a harcmezőn, nyelvükkel igyekeztek bemocskolni. A Khlesl, Pázmány, Eszterházy, Dóczy stb. által Bethlenről alkotott kép maradt rá a klerikális magyar történetírásra, mely Bethlenben egyszerű pártütőt lát, ki egyéni érvényesüléséért lázadozik, és jól ért a tettetéshez, a „simulandi ars”-hoz (Pray).⁴ Ez a történetírás a „cselszövényes”, „nyughatatlan elméjű” fejedelemmel szemben Eszterházyék „buzgó hazafiságát” állítja történelmi példaképként, mint ahogy Jászay Pál is teszi.⁵ Ez a

¹ Kemény János önéletírása, 146. l. (Kiadta Szalay László, Magy. Tört. Emlékek Bp. I. 1856.)

² *Rusdorf*: Mémoires et négociations secrètes, Lincse 1789. II. 99.

³ Az Encyclopaedia Britannica mint „századának egyik legfeltűnőbb s legeredettebb személyéről” beszél, és a török ellen való fordulást mint „élete nagy törekvését és tárgyát” említi, melyről le kellett mondania. (11. kiad. 3—4. köt. 830.). Ugyanígy a Grande Encyclopédie is, 6. köt. 525. l., valamint a holland történetírás, mely IV. Henrikkel veti egybe, és kiemeli a vallási szempontokon való felülemelkedést, valamint azt, hogy a törökkel szemben a kereszténység érdekeit védte. (*Miklós Ödön*: Bethlen Gábor és a holland diplomácia, Protestáns Szemle 1929. 597. 607—608. l.) Viszont a Cambridge Modern History már „kétszínűnek” és „félbarbárnak” jellemzi Bethlent.

⁴ *Pray*: Gabrielis Bethlenii principatus 1816 I., előszó.

⁵ Tudománytár 1837, II. 39, 50—51, 58. l. Hogy a velenceiek gyakran nevezték Bethlent „astuto volpone”-nak (ravasz róka), az könnyen érthető. (V. ö. *Ballaşi Aladár*: Wallenstein horvát karabélyosai, Budapest 1882. 113—114. l.) De a fondorkodás mellett még az iszákosság vádjával is beszennyezte a klerikális történetírás a fejedelem alakját, amint ez a Habsburg-hű Gindelynek a harmincéves háborúról szóló nagy munkájában található, mely sokáig egyedül tájékoztatta Bethlenről a külföldi közvéleményt a klerikális beállítás és egyoldalú forrásanyag alapján. E „dynasticus színezet” ellen *Károlyi Árpád*: Bethlen Gábor levelei. Néhány történelmi tanulmány, Bp. 1930. 400—401. l.

klerikális, habsburgiánus beállítás, mely alól még Szalay László sem tudta magát kivonni, az egyéni érvényesülés gondolata mellett a török vazalluságot hangsúlyozza, Bethlent lényegében a keresztény világ ellenségének mutatva be, eszközként a török kezében.

Bethlen megítélésében, a Bethlen-irodalom történetében új állomást jelent a kiegyezési korszak liberális történelemszűzének a véleménye. Ők vissza-utasítják azt a vádat, hogy Bethlent egyéni ambíciói irányították volna lépéseiben, és az elvtelen török-vazallusság vádját is megcáfolják. Nagy tisztelője, Szilágyi Sándor még oda is eljut, hogy helyesen észreveszi a nemzeti királyság és ezzel a nemzeti függetlenség gondolatát Bethlen koncepciójában, és olyan célkitűzéseket tulajdonít neki, mint Mátyás király idejének visszahozása.⁶ A hatalmas Bethlen-irodalom kritikai megrostálása és egy-egy rendszerbe való feldolgozása Angyal Dávid nevéhez fűződik, aki először emelte ki Bethlen hatalmas történelmi érdemeit a múlt század végén.⁷ Az Angyal-féle Bethlen-felfogás azokat a langyos parlamentáris illúziókat tükrözi vissza, melyek a kiegyezéskori polgári gondolkodást rabságban tartották. Ezeknek megfelelően Bethlen harcaiban azt emeli ki, hogy fellépésével meg akarta előzni a Habsburg-politika nemzetellenes, elnyomó cselekményeit.⁸ Szabadságharcai legnagyobb jelentőségének azt vallja, hogy ezek megmentették Bocskay eredményeit, az 1606-os és 1608-as törvényeket, melyek a nyugati országrész rendjeinek politikai és vallásszabadságát biztosították. Azonkívül érdeme, hogy nem ismétlődhetett meg Basta kora, az ellenség nem tehette be a lábát Erdélybe.⁹ Bethlen életcélja szerinte az volt, „hogy megszerezze a közvetítő szerepet a két hatalom között”, és „soha nem gondolt komolyan arra, ... hogy egyenesen a török ellen forduljon”.¹⁰

A liberális történetírás nem képes megérteni Bethlen harcainak és céljainak nagy nemzeti átütőerejét és felszabadító, országegyesítő távlatát. Tetteinek eredményeit az uralkodóosztály szempontjain, a rendi ellenzéki-ségen méri le, és kényelmesen beiktatja „a mi rendi alkotmányunk” (Angyal) hősei közé. Furcsának látszik, de ennek a felfogásmódnak szükségszerű következménye, hogy Angyal néhány évtized múlva, az ellenforradalmi korszakban az udvari politikától csak árnyalatilag és látszólag eltérő Esterházy Miklóst és Pázmány Pétert is az alkotmányosság „hősei” között, Bethlennel egy lapon említi, mert náluk „jobb magyarokat el sem képzelhetünk”.¹¹

Igy süllyedt el Bethlen történeti alakja a liberális legitimizmus posványába, és legfeljebb azzal választották el a nyugati katolikus reakció vezetőitől, hogy megtették a polgári „vallástürem” első magyar képviselőjévé.¹² A liberális beállítás nemcsak ilyen alkotmányvédő jellegű kölcsönzött Bethlennek, hanem a régi magyar uralkodóosztály természetének megfelelően a nacionalizmushoz is elvezetett. Bethlen protestáns típusú nacionalistává torzult, behelyezve a misztikus Erdély-kultusz közepébe.¹³ A nacionalizmus egyenesen érdemül tudja be Bethlennek a törökkel való kapcsolatait azzal a megokolással, hogy „a török úri gondolkodású nép, a török szultánok meg éppen korrekt urak voltak”.¹⁴ Hogy a liberális történetírás mennyire azonos gvó-

⁶ Szilágyi S.: Bethlen Gábor politikai levelei. 1879. Bevezetés IV—V. 1.

⁷ Magyar Nemzet Története VI. k.

⁸ Angyal Dávid: Adalékok Bethlen Gábor történetéhez, Századok 1929. 477. 1.

⁹ Angyal: Gabriel Bethlen. Revue Historique, 1928. 48. 74. 1., Századok 1929. 604. 1.

¹⁰ Angyal: Bethlen Gábor életrajza. Magyar Könyvtár 133. sz. 3—4. 1.

¹¹ Századok, 1929. 605. 1. Ugyanígy Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában, 407—408. 1.

¹² Szalay László: Magy. Tört. IV. 562. 1.

¹³ Rugonfalvi Kiss István: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, 1923.

¹⁴ Rugonfalvi Kiss I.: Protestáns Szemle. 1929. 128. 1. (Szekfű könyvének ismeretesc.)

kerü Rugonfalvi nacionalista ábrázolásával, mutatja, hogy Angyal Dávid is utolsó Bethlen-tanulmányában már nemcsak arról beszél, hogy a török elnéző volt alattvalóinak politikai és vallási életével szemben, hanem hogy Bethlent a török felé „faji ösztöne” is vitte.¹⁵ Így készíti elő a liberális nacionalizmus a talajt a faji gondolat, a fasizmus számára.

A burzsoa történetírás mindkét vonala, az alkotmányosdit játszó (Angyal D.) és a nacionalista (Rugonfalvi Kiss I.) egyaránt hevesen nyúl roszdás fegyvereihez, mikor nagy figyelmet kelteve létrejön és porondra lép egy új felfogás, megjelenik Szekfű Gyula „Bethlen Gábor”-a 1929-ben. Az ú. n. szellem-történet az ellenforradalmi korszak politikai céljainak szolgálatában látszólag az előző felfogásokkal gyökeres ellentétben igyekezett megváltozni Bethlen történeti szerepét, harcolva a liberálisok „szabadságigézetes felfogása”, „szabadság-motívumai” ellen.¹⁶ Ezekkel szembeállította az „emberi rügök”, „személyes motívumok” fontosságát. Közülük a Bethlent mozgató erőnek a macchiavelista „államérdeket” teszi meg, mely a fejedelembé a „kor szelleméből” átpántalódva, őt öncélú és egyéni érdekű hódító vállalkozásokra serkentette. Szekfű „nyugati törekvésekről” beszél,¹⁷ és ezeket szerinte Bethlen „egyszerre több vasat tűzben tartó politika” útján akarta megvalósítani, mindaddig, míg el nem jutott a „kiábrándulás melanchóliájáig”.¹⁸

A szekfűi Bethlen-kép változott formában visszaesés a klerikális, legitimista felfogáshoz, melynek a törökösségre vonatkozó vádját Szekfű meg sem kísérel megcáfolni, sőt „leplezetlen törökbarátságról” tesz említést. A sötét önzésre vonatkozó sablonformákat, az államrezon elméletét a német szellem-történettől kölcsönzi, és készen ráhúzza Bethlenre. Alkalmazhatók könyvére és az általa kialakított képre Szilágyi Sándornak pontosan 50 évvel azelőtt, Bethlen védelmében írt, iróniával teli szavai: „Bethlen kétszínűsége annyira bevészte magát az emberek tudalmába, hogy a Macchiavelizmust korában csak azért nem nevezték Bethleniámbizmus'-nak, mert a szó megvolt, mielőtt ő élt volna.”¹⁹

Habsburg-legitimizmus, nemzetellenes gondolatmenet van beleépítve a pártatlan igényű, álobjektív Bethlen-monográfiába, mely a régi történetírókat sematikus liberalizmussal vádolva, azok pozitív észrevételeit, eljárását már nem követi. Így töröltetek le szinte teljesen Bethlenről a szabadsághős vonásait! Bethlen szabadságharcainak szekfűi értékelésre jellemző, hogy míg az 1898-ban megjelent Magyar Nemzet Történetének VI. kötete 300 oldalon át foglalkozik Bethlen Gáborral, a nyugati országrész történetét is ő köré fonva,²⁰ addig Hóman—Szekfű Magyar Története 20 oldalon elintézi, ebből is csak 3 foglalkozik felszabadító harcaival, míg a többi a protestáns abszolutizmus ideológiájával, a barokkal stb. van kitöltve.²¹ Ez már magában mutatja, hogy nem haladásról, hanem visszafejlődésről van szó. Az ellenforradalmi kor betetőzte, ad absurdum vitte azt, amit a liberális történetírás mint hiányokat és tévedéseket mutatott. Egy halálra ítélt osztálynak a nemzeti érdekek iránti közömbösségét, a nemzeti hagyományok tiszteletének hiányát tükrözi vissza

¹⁵ Angyal: Századok, 1929. 587. l.

¹⁶ Szekfű: Bethlen Gábor, 281—282 l. Ellene már megjelenése évében Angyal Dávid i. cikke. Századok 1929—30 és Rugonfalvi Kiss István: Az átértékelt Bethlen Gábor. Debrecen, 1929. Mindkettő néhány, részleteiben helytálló megállapítást is tartalmaz. Az utóbbi azonban, mely Szekfűt szellemi párbajra hívja ki, hangnemében egyenes komikus!

¹⁷ Szekfű: i. m. 263. l.

¹⁸ Szekfű: i. m. 260—261. l.

¹⁹ Bethlen Gábor politikai levelei, 1879. Bevezetés I. l. Ugyancsak Bethlen törökössége ellen: Tört. Tár, 1881. 593. l. stb.

²⁰ I. m. 124—422. l.

²¹ I. m. IV. k. 1943. 57—74-ig és 153—156-ig.

a Szekfü által létrehozott Bethlen-felfogás, mely erősen beleitta magát a köz-felfogásba, és még ma is sokakban él.²²

Ettől nem áll messze a hit'erfasizta történetírás véleménye sem, mely azzal vádolja Bethlent és Erdélyt, hogy a nyugatot e'arulta, mivel nem a német, hanem a török ellen kellett volna fordulnia.²³ Ezzel nemzeti történetünk egyik legnagyobb hőseit véglegesen eltemette és beszennyezte a politikai ügyeskedés és a „keleti magyarság“ (a klerikálisok törökösség-fogalmát helyettesítő szellemtörténeti kategória) sara, azért, hogy alkalmassá válhassék történeti példája annak igazolására, hogy a magyarok a kelet, értsd a Szovjetunió felől fenyegető veszély ellen csak nyugat mellé állással védekezhetnek. Így természetesen elhallgatták Bethlen hatalmas tervét az Oroszországgal kötendő Habsburg-ellenes szövetségre vonatkozólag, melyre logikusan és szükségyszerűen jutott el élete végén.²⁴

Az ügyeskedő, praktikázó diplomata, az igazi gondolatait barokkos frázisokkal elrejtő machiavelista fejedelem Szekfü által megrajzolt alakja megfosztja népünket egyik legnagyobb nemzeti hősetől, e'cterős vonásait a felismerhetetlenségig torzítja, zsugorítja. Általában az egész régi magyar történetírás képtelen arra, hogy szabadságharcos pá'vájának belső ellentmondásait megértse, és ezért a nehéznek látszó kérdéseket (törökhöz való viszony, Ferdinánddal való tárgyalásai, stb.) mindig a legkönnyebb mego'dás irányában vizsgálta. Csak a történelem marxista felfogása segíthet oda, hogy a sokszor látszólag egymásnak ellentmondó igen bő forrásanyag arról beszéljen, amit valójában tartalmaz, és ne arról, amit ró'a elképzelnék. Csak a társadalmi és nemzeti elnyomás alól végleg fe'szabadult magyar nép képes egészében megérteni és magáénak vallani a XVII. század Habsburg-ellenes szabadságharcainak egyik legfényesebb pontját, Bethlen Gábor hatalmas törekvéseit az egységes és szabad Magyarország megteremtésére.

Tűrhetetlen ma már az a beállítás, miszerint „Bethlen tisztára a vármegyék birtokáért“ vívta a „testvérharcot“, és fe'háborító az az egybevetés, mely egyenlőségi jelet tesz a kondottieri Mansfeld és Bethlen jelszavai között, melyekkel harcba indult.²⁵ Bethlen harcai igazságos háborúk voltak, melyek éppen támadó jellegükkel mutatták, hogy céljuk a „nép felszabadítása“ volt, ami egybeesett a „nép védelmével“.²⁶ Ez a jelleg különösen akkor domborodik ki, ha megnézzük cseh és lengyel terveit. E két ország trónjára éppen azért gondolt, mert a török és német ellen a harc fe'véte'e csak ebben az irányban mutatott reális megoldást. Cseh és lengyel politikája és orosz tervei bizonyítják, hogy az egyik ellenségnek a másikkal való kijátszása nem mint végleges mego'dás lebegett e'ötte, és a két ország trónjának e'foglalására is csak a közös ellenségek elleni sikeresebb harc érdekében gondolt, nem hódító-elnyomó szándékkal.

Magyarország a XVII. században két e'nyomó nagyhatalom között vergődött, egységét megszaggatta, termelőerőinek fejlődését megakasztotta, vagy meglassította az idegen hódítás. A magyar államférfiak legjobbjai, Báthorv

²² E felfogás vulgáris megfogalmazása pl.: „a politika játékaik önmagukban is örmérol szolgáltak Bethlennek“. *Makkai László*: Erdély története. 1944. 370. l. Bethlen „autonóm céljairól.“ *Tolnai Gábor*: Gabriel Bethlen. Nouvelle Revue de Hongrie. 1941. 452. l.

²³ *Maja Depner*: Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg, 1938.

²⁴ A hitlerfasizmust és a Szovjetuniót egvaránt ellenségnek tartó „szellemi honvédelem“ az erdélyi fejedelmek célját Kelet-Középeurópa függetlenségének védelmében látja Kelet és Nyugat között. „Európai politikai pozíció“ nyilván a nyugati politikát érti, melynek a színvonálára emelte szerinte Bethlen Erdélyt, és a nyugateurópai civilizációt fenntartotta egy „elszigetelt keleti népben“. *Kosary D.*: Gabriel Bethlen, Slavonic Review, 1938. 173. l.

²⁵ *Szekfü* i. m. 126. és 249. l.

²⁶ *SzUK(b) Pártjának Története*, Szikra, 1940. 178. l.

István, Bocskay István mindig az országnak *mindkét ellenségtől* való megszabadítására gondoltak. Ez volt Bethlen végső célja is, és ehhez nagyobb következetességgel és komolyabb erőforrásokkal, valamint tehetséggel kezdett hozzá, mint elődei. A nemzeti királyság, Mátyás példája lebegett előtte: „mely szép virágjában maradt legven Magyarország is mind addig, valámíg a maga nemzetéből választatható fejedelmet, constál, és az historiák bizonyítják” — írja végrendeletében.²⁷ Viszonylagosan tárgyilagos korabeli külföldi megfigyelők is úgy látják, hogy Bethlen célja Magyarország visszaszerzése.²⁸

Milyen eszközök álltak rendelkezésére, hogy nagy elgondolásait megvalósíthassa?

Az orosz egység és függetlenség létrehozásában nem kis szerepet játszott az ellenség közvetett felhasználása. Kalita Iván azokat a tatárokat használta fel hatalma kiépítésére, akikkel szemben az így megerősödött moszkvai fejedelemség az orosz föld felszabadításáért vívott harc zászlóvivője lett.²⁹ Bethlen Gábor a német-török ellentétet használhatta ki bizonyos mértékig. Szerinte nehéz a választás, hogy „egy farkas harapjon-e meg vagy egy kutya”, de ő azért fordul az egyikhez, hogy a másikat vele sakkbán tarthassa.³⁰ Megfigyelhető, hogy ha harmadik féllel beszél, legtöbbször párhuzamosan említi a német megtörését és a „törökkel szembeni kielégítő biztosítást”.³¹ Hogy miért csak a német elleni felszabadító háborúig jutott el, arra főleg egy körülményt kell figyelembe venni. Bethlen egyik sarktétele, hogy Erdély a „török torkában”, „oroszlánok torkában” van, ezért pénzen kell megvásárolni a töröktől a békét, mint ahogy ezt más európai országok teszik, köztük Ausztria, különösen, mikor nyugat felé van foglalkoztatva. Így le kell mondani arról, hogy Erdély „magát nyitlan a török ellenségének nyilvánítsa”.³²

Bethlen tisztában volt azzal, hogy Ferdinánd hatalma a „spanyol iga”, „spanyol zsarnokság”, tehát a reakciós spanyol abszolútizmus keleti csápjá, mely által „országostól szabadságunk elveszne örökké”, és Basta, Belgiojoso gyilkos rémuralma állandósulna Magyarországon.³³ A német felé való időnkénti közeledése csupán puhatolózás, illetve figyelmeztetés ingatag nyugati szövetségesi számára, s a nyugati politikusok sem hisznek e közeledési szándék őszinteségében.³⁴ Ugyanakkor a török felé felvetett németellenes nagy támadó tervei (1623, 1626) arról tanúskodnak, hogy úgy akarja felhasználni a törököt, hogy az ne válhassék veszedelmessé Magyarországra. Déli irányból Ausztria felé jelöli ki a török csapatok számára a felvonulási területet, a Habsburg-birodalommal akarván jóllakatni őket.³⁵

²⁷ Erdély öröksége IV. 128. l.

²⁸ Roe konstantinápolyi angol követ, „recovery of Hungary”-ról beszél. The negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte: London 1740. 123. l.

²⁹ Isztorija Sz.Sz.Sz. 1947. I. 194.; *Pankrátova: A Szovjetunió története: Szikra.* 1950. I. 139. l.

³⁰ Roe: Negotiations, 208. l.

³¹ *Marczali: Ujabb regesták . . . Tört. Tár 1879. 789—90. l.*

³² Tört. Tár 1880. 461. 475. l., továbbá Dajka János szavai, *Engel: Monumenta Ungarica*, 1809, 443. l. Bethlen a sólyom és a madarász közt veszélyeztetett madárról, Tört. Tár 1880. 461. l.

³³ Török-magvarkori állam-okmánytár I. 274—75, 413. l. *Szilágyi: Adalékok Bethlen Gábor szöv. tört.-hez*, 1873, 46. l. *Angyal: Századok*, 1929. 474. l., *Salamon: Két magyar diplomata*, 345—46—47, 349. l., *Mikó: Erdélyi Történelmi adatok* II. 391. l. stb.

³⁴ Roe: Negotiations, 68, 304. l.

³⁵ Ugyanígy látja Roe, a konstantinápolyi angol követ is: Negotiations, 543. l. Ugyanez a Roe már éles szemével észreveszi a török birodalom betegségét, amiért az „soha nem fog emelkedni”. I. m. 176, 765, 809. l. Lehetetlen, hogy Bethlen még élesebb megfigyelőképessége ezt ne vette volna észre! A török társadalom „megállási korszakáról”: *Miller: Kratkaja Isztorija Turcii*. 1948. 27—28. l.

A nemzetközi viszonyok nem voltak arra alkalmasak, hogy a német és a török egymás elleni harcának felhasználásával biztosíthatta volna Bethlen az ország felszabadítását. A török birodalmat a jancsár-lázadások és a perzsa támadások, a németet pedig a nyugati hatalmak támadásai, a harmincéves háború első éveit kötötték le, és ez szükségessé tette mindkét fél számára az egymással való béke megőrzését. Ezt Bethlen uralma idején négyszer újították meg (bécsi, komáromi, gyarmati és szőnyi béke). A béketárgyalásokon Bethlen nem közvetíteni akart, hanem a két félét egymásnak ugrasztani. Innen látszik, milyen erőnövekedéssel állunk szemben Bocskay korához képest, amikor a zsitvatoroki békét éppen a magyarok érdekében, a két erő közti felőrldés elkerülésére közvetítette Bocskay! Most éppen az ellenkezője látszott kívánatosnak, és ezen Bethlen sokat fáradozott. Nem félt, hogy a két ellenség közti összecsapás a magyarok elpusztulását eredményezze, mert bízott a szilárdan kiépített erdélyi államban és egy ideig nyugati szövetségeseiben.

Sokáig remélte, hogy sikerül tartós egységre és szövetségre jutni a Habsburg-ellenes európai hatalmakkal, és a németek leverése után ezekkel együtt nem lesz nehéz a törökkel szemben fellépni. E nyugati szövetségesek is felismerték, hogy milyen hasznos és a közös ellenségre veszedelmes fegyvertárs kínálkozik Bethlenben. Erejét nagyra becsülték, és a törökre való befolyását fontosnak tartották. Általános felfogás, hogy senki sem képes a német császár erejét katonailag annyira meggyengíteni, mint ő.³⁶ De úgy kívánták Bethlen köreműködését, hogy nekik cserében minél kevesebb áldozatot kelljen hozniuk. Az angol diplomácia finnyáskodik a keresztény érület nevében, mikor arról van szó, hogy felvegye a diplomáciai kapcsolatokat Bethlennel.³⁷ De mikor aktív támogatást várnak tőle, akkor az angol király már fontosnak tartja Bethlent „táncba vinni”.³⁸ A konstantinápolyi angol követ szerint is „nemes eszköz” lehet Bethlen arra, hogy az angol király vejének, Frigyesnek visszaszerezze a cseh trónt, ezért érdemes neki legalább „harmadkézből való okot adni a reményre”.³⁹ De amikor a megígért pénzsegélyről volt szó, mellyel Bethlen csodákat művelhetett volna, akkor mind a velencei, mind a francia, főleg az angol, de még a holland diplomácia is az államháztartás hiányaira hivatkozott, vagy a kérdést a jövőbe utalta. A józanabb nyugati politikusok is kénytelenek voltak Bethlen egyes békekötései után belátni, hogy milyen sokat tudtak volna vele együtt elérni, ha segítik anyagilag.⁴⁰ Bethlen második harca idején viszont a magas angol politika jóleső érzéssel állapítja meg, hogy a támadás gazdasági csődbe kergette a német császárt. Ausztriában gabonahiány van, az árak magasak, ami kedvező az angol üzleti érdekeknek.⁴¹

Bethlen méltán felháborodással utasította vissza az ilyen ingatag szövetségesek vele szemben felhozott vádjait, melyek nehezményezték, hogy Bethlen tudtuk nélkül kötött békét. Szerinte a nyugatiak mint „a dolgok távoli lusta szemlélői”, akik nem segítettek neki, nem formálhatnak jogot a vádolásra, és mérsékeltabb hangra inti az angol követet.⁴² A tények kiábrándították Bethlent nyugati szövetségeseiből, és utolsó harca előtt már a dán király

³⁶ Tört. Tár 1879. 545. l., *Rusdorf*: Mémoires, II. 168., *Roe*: Negotiations, 286. 303. 317. l. stb.

³⁷ *Roe*: Negotiations, 502, 504. l., *Rusdorf*: Mémoires, I. 406. l.

³⁸ „tírer à danse”, *Rusdorf*: Mémoires, I. 645. l.

³⁹ *Roe*: Negotiations, 254. és 815. l.

⁴⁰ *Roe*: Negotiations, 256. 610. 654. l., mentegeti királyát Bethlen előtt: 613. l. Az angol közömbösségről még *Rusdorf*: Mémoires, I. 681, II. 237—38. Orániai Móric langyos állásfoglalására *Miklós* i. m. Protestáns Szemle. 1929. 602. l. A franciára, kinek „pénz nem menne át ujjain”, *Roe*, i. m. 548. l. stb.

⁴¹ *Roe*: i. m. 201. l.

⁴² *Roe*: i. m. 681—682. l.

követe is aláhúzza a szász-weimari herceg előtt, hogy Bethlent komolyan meg kell nyerni, mert nem akarja többet, hogy cserben hagyják.⁴³ Egyedül a dánok harcoltak mellette, de eredménytelenül. Gusztáv Adolf, a sógora is csak úgy látszik felhasználhatónak előtte, ha az oroszokkal összefog a közös ellenség, a lengyel ellen. Ez az út járható volt, és később a lengyelek elleni orosz-svéd együttműködés meg is született. Ehhez még az orosz-magyar (erdélyi) kapcsolatok felvétele lett volna szükséges, és Bethlen halála évében meg is tette a szükséges első lépéseket. Már 1628 októberében írja: „Bizonyos legyen azért az követ úr (Thomas), s ő általa az felséges muszka fejedelem, hogy mi bennünk állhatatos jóakaratot talál, örömetest készek leszünk vele conföderálni, s azokról tractálni az melyekről kívánja.”⁴⁴ Toldalagí, Bethlen portai követe már ekkor igyekszik felvenni a kapcsolatot az ottani orosz követtel, és az egyik orosz követségi beosztott arra is vállalkozik, hogy elmegy Bethlenhez, amiből látható, hogy az orosz-magyar szövetség gondolata Mihail cár kormányva előtt is kívánatosnak tűnt fel.⁴⁵ Bethlen a tettek embere maradt, követei halála pillanatában úton voltak Moszkva felé.

Az ország egyesítésére és felszabadítására irányuló erőfeszítéseiben két eszköz: az ellenségek közti ellentét kihasználása és a nyugati szövetségesek segítsége, nem hozhatta meg a kívánt eredményt, és Bethlen nem is értékelte túl őket. Maradt még két megoldás. Az egyik, melynek Bethlen egész életén át taposta az útját, a német és török által hasonlóan fenyegetett szomszédos országokkal való egyesítés. Előbb erre a csehek és morvák látszottak alkalmasnak, akikkel való kapcsolatai a cseh-magyar történelmi érintkezések sorában igen kimagasló helyet foglalnak el. Ezek fontosságát nem csökkenti, hogy főleg a gyenge Frigyes-féle diplomácia és a cseh rendek politikáia keretein belül mozogtak, viszont értékét emeli, hogy a cseh nemzet történelmének egyik leghősiesebb pillanatában találták meg egymás kezét a csehek a magyarokkal a közös ellenség ellen.⁴⁶

A fehérhegyi csata, a cseh nemzeti mozgalom vérbefojtása után a lengyel trón megszerzése foglalkoztatta Bethlent, nemcsak utolsó évében, amint a régi történetírás hangoztatja, és főleg nem mint „melancholiáiban” utolsó reményuszár, hanem már jóval előbb és reális lehetőségekkel.⁴⁷ Különösen ha az orosz-magyar szövetség a lengyel párok ellen létrejöhethet volna. E szomszéd országok egyesítésének kérdése elsősorban a nemzetközi viszonyokban beálló változások függvénye, melyeket nem állt Bethlen módjában irányítani. Viszont rendelkezett Bethlen azzal a hatalmas erővel, melyet állandóan

⁴³ Tört. Tár 1881, 113.

⁴⁴ Török-magyarokori állam-okmánytár II. 92. l. Valódi nevén Foma Kantakuzinról van szó, aki ebben az időben érkezett Moszkvából Konstantinápolyba, hogy a cár és a szultán megegyezéséhez elnyerje a szultán fogadalmát. Szövetség azonban a tárgyalásokból nem jött létre a lengyelek ellen. Azonban Bethlennek sürge diplomáciájának kellett lenni, hogy ennek a reális lehetőségét ily hamar észrevette, és épített rá! Az orosz-török tárgyalásokra: *Szmirnov*: *Rosszija i Turcija v XVI—XVII. vv.* 1946. Moszkva, II. 24—26. l.

⁴⁵ *Mikó*: *Erd. Tört. Adatok*, I. 254. l. V. ö. még: *Wibling*: *Talleyrand és Roussel követsége az orosz cárnál*. Tört. Tár 1887. és *Márki S.*: *Orosz-magyar érintkezések az erdélyi fejedelmek korában*. Erdélyi Múzeum 1894.

⁴⁶ A csehsllovak-magyar kulturális egyezmény aláírása után tartott beszédében Révai József hangsúlyozta többek között „a két nép közös fronton vívott nemzeti harcait a Habsburg-elyomás ellen, Bocskay és Bethlen Gábor idejében”, mint amiknek a feldolgozása a történezsék nemes feladata. *Szabad Nép* 1951. nov. 14. 3. l. Ez áll elsősorban Bethlen és a cseh nemzeti felkelés kapcsolatának kérdésére.

⁴⁷ Bethlen Gábor levele Balling János munkácsi kapitányhoz: 1624 aug. 19. *Szilágyi Sándor*: *Adalékok Bethlen Gábor szövetekezéseinek történetéhez*. Budapest, 1873. 66—68. l. Arra, hogy Bethlen már 1622-ben felvetette konstantinápolyi követei előtt a lengyel királyság gondolatát, Haga Kornél és Roe jelentésci utalnak, v. ö. *Miklós O.* i m. *Protestáns Szemle* 1929. 600. l.

készenlétben tartott és alkalomadtán sikeresen felhasznált az ország fel-szabadításáért folytatott harcaiban. A legjárhatóbb út a saját erőre támasz-kodás, a legbiztosabb eszköz az általa megteremtett erős államszervezet és az önálló nemzeti hadsereg volt.

Bethlen helyes nemzetközi tájékozódásában, a haladó nemzetközi erőkkel való szolidaritásában „a haladó, szabad fejlődésre törekvő Európa összefogá-sát” látjuk, és nagyra értékeljük.⁴⁸ Emellett azonban Bethlen történelmi érdemeinek másik oldalát is látnunk kell: éppen a központosított, pénzügyileg jól felhasznált erdélyi államhatalom és ennek az erőforrásaiból létrehozott zso'dos típusú hadsereg erejére támaszkodva tudott eredményeket elérni a Habsburgokkal szemben. E nemzeti felszabadító harcok ütőereje mindig az erős, jól megszerzett hadsereg volt. A közbeszéd szerint mikor egyik német hercegi rokona Bethlent megajándékozta díszes velencei üvegedény-nyel, ő ezt készakarva leejtette, és rokonának viszonzásul és jelkép gyanánt egy szablvát ajándékozott, mondva, hogy ez nem törik el.

A közkeletű Bethlen-képből nemcsak a szabadságharcos és az áldozat-kész hazafi hiánvzik, hanem a fegyvert diadamasan forogató hadszervező és hadvezér is. A jelen tanulmány ezem a hiányon akar némiképpen segíteni, és vizsgálata tárgyává Bethlen Gábor hadszervezői tevékenységét teszi.⁴⁹

II.

A harmincéves háború első időszakában az Európaszerte kialakult poli-tikai, diplomáciai közvélemény Bethlen Gábort magasra értékelte. Ez a meg-becsülés diplomáciai tehetségén túl elsősorban ellenállhatatlan támadásainak és győztes hadseregének szólt. Egy az angol levéltárban található összeírás szerint 1626-ban a Habsburg-ellenes szövetségesek hadseregeinek a létszáma a következő:

Dánia	30 000 gyalogos	8000 lovas	
Gábor (Bethlen nemzet- közileg használt neve)	30 000 „	20 000 „	
Franciaország	20 000 „	3—4000 „	(Elszászban)
Franciaország	10 000 „	3000 „	(Flandriában)
Hollandia	20 000 „	6000 „	
N.-Britannia	30 000 „	4000 „	
Olaszország			
Savoya	25 000 „	5000 „	
Velence	20 000 „	3000 „	
Összesen:	185 000 gyalogos	52 000 lovas	

Ezzel szemben a Habsburgok a számítás szerint 85 000 gyalogossal és 21 000 lovassal rendelkeztek.⁵⁰

Ha pontosan nem is így áll a helyzet, de ebből az összeállításból kitűnik, hogy egyrészt Bethlen seregét Európa számszerint is egyik legnagyobb had-seregének, másrészt lovasságát messze a legerősebbnek tartották. Köztudo-mású, hogy e korban nem találkozunk óriási hadseregekkel, egy nagyobb államháztartás sem volt képes 100 000-es zsoldos sereget finanszírozni abban

⁴⁸ Rákosi Mátvás jellemzése az erdélyi fejedelmek szabadságharcaira: Magyar jövőért, 1950. 190. l.

⁴⁹ Szekfü Bethlen-könyvének 300 oldalából alig néhány foglalkozik a hadszerve-zés és hadvezetés kérdéseivel, ezeket is a diplomáciai fordulatok ábrázolásával takarja el. Bármennyire nem lehet elválasztani Bethlen hadszervezői és hadvezéri tevékenységét politikai működésétől, szükségesnek látszik, hogy a 400 éves elnyomatás idején diadalmasan harcoló Rákóczi Ferenc és a 48-as hősök hadserege után legütőképesebb magyar nemzeti hadsereget felszabadult népünk megismerje. Bethlen Gábor hadvezéri tevékenységének értékelése külön tanulmányt igényel.

⁵⁰ Marczali: Újabb regesták a külföldi levéltárakból. Tört. Tár 1879. 552—53. l.

az időben, mikor Európa ipari erői még fejletlenek voltak. Az élete végén óriás mértékben fegyverkező IV. Henrik francia király serege is kb. 44 000 főből állott, az 1621-es francia hadsereg létszáma 25 000, az 1635-ben harcoló francia haderók összlétszáma 20 000.⁵¹ Angliának szinte jelentéktelen szárazföldi serege volt. Ilyen körülmények között jelentős dolog, hogy Bethlen Gábor hadserege átlagosan 20 000 főből állott, es erre a számra bármikor fel tudta azt szaporítani.⁵²

Ilyen háusereg birtokában, komoly sikerei után joggal mondhatta el Bethlen: „az egész Európában immár hírünk vagyón”. Erdély korlátozott erőforrásai ellenére is Bethlen kora egyik legerősebb hadseregét állítja fel. Ez utal egyrészt a fejedelem központosított államháztartására, ügyes gazdaságpolitikájának egyes kérdéseire, másrészt felveti a hadsereg összetételének, rendszerének problémáját, főleg azt a kérdést, hogy mennyiben volt serege földesúri és mennyiben tejedelemtől függő zsoldos hadsereg?

Bethlen az első felszabadító harca kezdetén, 1619-ben felsorolja a hozzá csatlakozó Rákóczy György és Thurzó Imre előtt azokat a „fundamentumokat”, amelyekre támaszkodva vállalja harcát. Ezek között említi a török-német ellentétet, illetve a török segítséget és a cseh rendekkel való szövetséget.⁵³ E levelekkel azt akarja elérni, hogy a remélt harmadik támasz szilárd legyen, a nyugatmagyarországi rendek mellé álljanak, és fegyveresen segítsék. De ez az erőforrás is, mint a török segítség és a szomszédos országokkal való együttes fellépés, igen kis mértékben váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Bethlen egyedül maradt, csak erdélyi hadserege nyújtotta azt a lehetőséget, hogy a fehérhegyi csata után fenyegető válságból győztesen kivágyja magát!

A felvidéki és dunántúli földbirtokosok a mezőgazdasági piac ellátásában voltak érdekelve, és számukra béklyó volt a Habsburgok uralmi rendszere és gazdaságpolitikája. A Bécs felé irányuló marhakereskedelem kiesett a földbirtokos magyar uralkodóosztály kezéből, 1622-ben, tehát éppen Bethlen harcai idején alakult Landsverleger Compagnia monopóliumába kaparnítottta a marhafelvásárlást Ausztria felé. A magyar uralkodóosztály állásfoglalását, túl a rendi politika és a vallási elnyomás okozta sérelmeken, elsősorban a birtokszerzés-, megtartás és a marhakereskedelem kérdései határozták meg. „A magyar birtokososztály rendi szabadságának és önállóságának védelme ez időben egybefonódott az egész ország önállóságának és szabadságának védelmével.”⁵⁴ Hogy a magyar uralkodóosztály tekintélyes része a tökefelhalmozás lehetőségeinek védelmében kész tegyvert fogni a Habsburgok ellen, azt Bethlen első harcának kezdete mutatja, mikor a nyugati rendek nagy számban csatlakoztak hozzá. A későbbi események azonban már azt igazolták, hogy a magyar uralkodóosztály nem képes a nemzeti szabadság ügyéért következetesen küzdeni, és megalkudnak, árulóvá válnak, Bethlent magára hagyják.

Bethlen ekkor válik a nemzet lelkiismeretévé és Zrínyi mellett a magyar uralkodóosztály legerősebb kritikusává a XVII. században. Ő maga is nagy-

⁵¹ Lavisse: Histoire de France. VI. 133. 268. 364. l.

⁵² Roe szerint is Bethlen mindig képes 15.000 katonára állítására, amibe ő természetesen nem érti bele a hátszágban, várakban visszahagyott seregrészt. (Negotiations, 377. l.) A korabeli források, sokszor maga Bethlen sem tudta pontosan megállapítani serege pontos létszámát. 1626 szept. 13-án 20.000-ról beszél, október 22-én már 45.000-et említ levelében, ami akkor sem lehet helyes, ha a török segélyhadat beleszámítja. (Szádeczky: Bethlen G. levelei Illésházy Gáspárhoz, 1915. 92., ill., 101. l.) Általában a források 20.000 főről beszélnek, 1620-ban 20.400, 1621 febr.-ban 20.000, márciusban 21 000, májusban 18 000 fő, stb.

⁵³ Bethlen politikai levelei, 119, 122. l.

⁵⁴ Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért. Szikra 1951. 40 l. V. ö. még Pach Zsigmond Pál: Függetlenségi küzdelmeink a Habsburgok ellen a XVII. században. A Rákóczi-szabadságharc. Az MDP Pártfőtitkójának előadásai, 13. sz. l.

birtokos, aki a nép felé nem tud osztálykorlátain túlélni. De osztálya érdekeit az idegen elnyomók ellen következetesen képviseli, és éppen ezáltal válik nemzeti hőssé, aki magasan kiemelkedik az uralkodóosztály többi tagjai közül.⁵⁵

Megvetően nyilatkozik az urak kapzsiságáról, akik a „pártos urak”, tehát a német érzelműek elkobzott jószágait „felsáfárlották”, azaz Bethlen harcát arra használták ki, hogy rablásból meggazdagodjanak. Így pl. Rákóczi János vagy az a Monaki Miklós, aki néhány társával együtt a fejedelemtől felvette katonáira a zsoldpénzt, és ezekkel a katonákkal marhákat raboltak, majd elszöktek a hadseregből.⁵⁶ Még sógorát, Rhédey Ferenc váradi kapitányt is kénytelen figyelmeztetni, hogy „nem kellene kegyelmednek magát a sok jószágvétellel fogyatkoztatni”.⁵⁷

Az urak hozzá való csatlakozásában tehát nagy szerepet játszik a birtokszerzés vágya, maga a hadjárat pedig közvetlen előnyökkel jár a földesurak részére, mert Bethlen tőlük szerzi be a hadsereg szükségleteit. De ugyanilyen előnyöket elképzelhettek a Habsburg- király oldalán is, és átállás reményében vártak is. Így az urak csakhamar két irányba tekintenek, amint Bethlen kifejezi „neutralitást viselőnek”. Míg külszínre Bethlent szolgálják, közben már az udvarral egyezkednek, mint az a Széchy György, aki 1620-ban a beszercebányai országgyűlés idején 80 000 forintért az udvartól megszerzi Zólyomlipcse várát. Az adománylevél felsorolja Széchy Bethlen-ellenes érdemeit, és kötelezi őt a nemesség és a hajdúság lecsendesítésére.⁵⁸

A főurak árulása mellett a vármegyék ingadozása szomorítja el a fejedelmet. Ez abban állott, hogy „accomodálás”, a győzteshez való alkalmazkodás formájában az új uralom mellé állnak, és pl. Kassán a nemesek tömegesen törnek át protestáns hitre.⁵⁹ De nem értették, hogy Bethlen harca mennyire saját érdekük is, és nem támogatták őt, legfeljebb ideiglenesen és kényszerből. 1619. október 6-án még kénytelen Bethlen megállapítani, hogy „én mellem eddig egy úr, egy nemes ember nem jött, hanem csak az erdélyi haddal vagyok”.⁶⁰ Csak előnyomulása, sikerei hatására foglalnak nyíltabban mellette állást. Főleg azzal segíthették volna a megyék Bethlen hadseregét, hogy szállítóeszközöket bocsátanak rendelkezésére. Ez nem történt meg, az ügyük, szerelvények vontatása nehezen megy. A nemesek — ahogy Bethlen írja — „minden barmokat havasokra hajtottak, és csak jó szót sem adnak a jámborok, mintha mi ellenségek volnánk úgy néznek bennünket”.⁶¹ Az általános kép ez: „itt is nincsenek, ott is nincsenek, csak terungetik őket alá s fel”. Tömeges jelenség a „szarkafészekben” ülő nemes. 1619 novemberének végén, mikor Bethlen Bécsset szorongatta, és a reakció a Homonnai-féle intervenciót szervezte meg Bethlen hátában, a megyék nagyították Homonnai seregének számát, hogy a védelem ürügyén „inkább hon maradhassanak”. Otthon is

⁵⁵ A nemzetáruló jobboldali szociáldemokrata történetírás kizárólagosan és cinikusan mint nagybirtokost igyekszik Bethlent bemutatni, aki a rendek érdekeit aláhelyezi saját érdekeinek. Erdélyről mint a „nagybirtok hatalmának megőrzőjéről” beszél. *Agoston Péter: A magyar világi nagybirtok története, 1913. 187—88. l.*

⁵⁶ Pol. lev. 148. 156. l.

⁵⁷ Hadtörténelmi Közlemények 1894. 455. l.

⁵⁸ *Jurkovich E.: Zólyomlipcse várának és uradalmának története, Hadtörténelmi Közlemények 1929. 270. l.* Széchy 1621 nyarán Bethlen győzelmeinek hatására kegyelemért fordul a fejedelemez.

⁵⁹ „...Amint nemrég napról napra többen átmertek a pápista vallásra, úgy most is napról-napra többen visszatérnek a mi vallásunkra” — írja egy 1619-es kassai röpirat Bethlen első támadása idején. *Tört. Tár 1879. 250. l.*

⁶⁰ Polit. lev. 140. l. Bethlen keserű szavai: *Tört. Tár 1879. 250. 210. l. Szádeczky: Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz. Magy. Tört. Tár XXVII. k. 1915. 32. 34. 35. 43. 50. l. stb.*

⁶¹ Polit. lev. 141. l., ugyanerről: *Tört. Tár 1879. 210. l.*

maradtak, de nem tudták megakadályozni Homonnai betörését Lengyelország felől.⁶²

A langyosságot csakhamar követte mind a főuraknál, mind a megyéknél az árulás. Bethlen és négy hatalmas felvidéki főúr (Széchy György, Thurzó Imre, Rákóczy György, Il'ésházy Gáspár) 1620 nyarán kötött formális szövetsége úgyszólván születése pillanatában felbomlott, Széchy lett a főúruló, a többit is csak nagy erőfeszítésekkel, rábeszéléssel tudja megtartani a fejedelem. Az árulás nem új jelenség előtte, ezt már előbb Erdélyben tapasztalhatta a Sarmasághy-, Kendy- stb. eset kapcsán. Bethlen az igazi hazaszeretet pátoaszával és felháborodásával fordul az őt elhagyó urak felé: „inkább tüköre lett volna és jó példaadó, becsületes nemzetének halhatatlan tündöklő jó hírét nevét ezzel meg ne sértegette volna” — írja az áruló Nádasdi Tamásnak. Az árulás az ellenségnél is veszedelmesebb, „az áru'tatás lévén első és nagyobb pestise hazánk veszedelmének“. A bajok között csak ezután jön a „szófogadatlanág és mezítelen fegyvertelenség“.⁶³ Bethlen 1621 elején elfogta Buqoi császári tábornok követét, aki egyes urak kérését közvetítette Bécs felé, hogy a császári sereg jöjjön Magyarország területére.⁶⁴ Éberon figyeli egyes „főemberek“ visszalopódzását az országba, akik azért jöttek vissza, hogy alattomban „praktikákat“; aknamunkát folytassanak ellene. Bethlen követeli, hogy ezek jelentkezzenek nála, kiadja a parancsot Pázmány elfogatására, és felhívja a figyelmet a nyitrai püspökre, aki t'okban sa'étromot szállít Bécsbe.⁶⁵ Igyekszik felszámolni a visszafoglat területen a klerikál's. németes hivatalnokszervezetet, sok helyre hajdú tiszteket nevezett ki. A körülmények azonban (a front mozgó helyzete) és osztálykorlátai akadályozták, hogy a belső ellenség elleni harcot teljes sikerrel végig vigye.

Észék megyék is léptek az árulás útjára. Az adómegtagadó túróczy „pártos latrok“ esete nem elszigetelt jelenség. Pozsony vármegye 1621. július 2-án a nemzetárulás hangján fordul a trencséniekhez: „mi köztünk, sőt az egész országban is kevesen vadnak, kik az ausztriai fejedelmektől jót nem vettek volna“.⁶⁶ Így érthető, hogy Zemlén, ahol 8000 katonát mustráltak meg, vettek lajstromba, egyet sem küldött Bethlen seregébe. Bethlen éles gúnyval fordul a nemesek felé: csak maradjanak otthon, mert „az szörnyű havas eső éjjel napnal leszakad, azonban harczolni is kell néha az ellenséggel“. A személyes hadbavonulástól eleve felmenti őket, inkább küldjenek maguk helyett gyalogos, kopjás, puskás jobbágyokat. Méltán ostorozza Zrínyi módján az elpuhult nemességet, ő maga edzett katona, aki gyakran hóban hál meg, sátorban lakik, 1623 végén említi, hogy eddig 44 harcban vett részt.⁶⁷ Magasan felette áll az egész magyar uralkodóosztálynak, de különösen ellenségeinek, az árulóknak, az „asszonyember természetű“ Homonnainak, a hullarabló (a halott Rhédey Ferencet kifosztó) Daróczy Istvánnak, a gyáva és félenk Széchy Györöynek stb., akiknek erkölcsi alsórendűségén nem győz eleget csodálkozni.⁶⁸

⁶² Polit. lev. 147, 155, 139, 156—58. I. Bethlen a Homonnai-betörés sikerét a fiatal hadvezér, Rákóczy György tapasztalatlanságán túl elsősorban a megyék áldozatkészsége hiánvának tudja be.

⁶³ Polit. lev. 152. és 231. I.

⁶⁴ Történelmi Tár 1908. 241. I. Az eset kapcsán Esterházy Dánie' elfogatására: Szilágyi S.: Bethlen Gábor levelei. Bpest, 1886. 158. I.

⁶⁵ Polit. lev. 167—168. I.

⁶⁶ Történelmi Tár 1899. 492—493. I.

⁶⁷ Polit. lev. 144, 225, 230. I. stb. Bethlen személyi bátorságáról: Kemény Ilona önéletrása, 51, 59. I. Fülek ostroma (1621. jul.) idején tanúsított példaadásáról Zsám-bokrét Miklós levele, Szilágyi S.: Bethlen Gábor levelezése, Bpest 1886. 185. I.

⁶⁸ Történelmi Tár 1879. 203—204. 208. I. Polit. lev. 151 I. Letanulmányosabbak 1621 tavaszán az őt elhagyni szándékozó leghücséesebb hívével, Thurzó Imrével váltott levelei, melyekben megütközéssel ke' ki a qualiscunq'ue pax, a „bármilyen“, azaz minden áron való béke gondolata ellen. Valóban „ezer gradussal“ emelkedik ki óriásként törpe kortársai fölé! Polit. lev. 273—74. 321. stb. I.

Igy tehát Bethlen már első felszabadító harcában kénytelen volt levonni a következtetést: nemcsak külpolitikailag, hanem a rendek közt is magára maradt. Későbbi harcaiban már alig számít rájuk, és már 1623-ban az urak „a jámborságban maradának meg, és Tsászárok mellett nagy álhatalos hívséggel lennek” — ahogy egy királypárti krónikás feljegyezte.⁶⁹ Hogy a magyar urak miért tanúsítottak egyre csökkenő ellenállást a Habsburg-abszolútizmussal szemben, és minden sérelmük ellenére miért álltak át csakhamar Bethlen oldaláról az udvar mellé, azt nem egyedül kapzsiságuk, harciatlanságuk stb. magyarázza meg. Alapjában meghatározza magatartásukat az a félelem, mellyel az ekkor erősödő felvidéki *parasztmozgalmak* hatására a német elnyomók mellé menekültek. Az 1618-as nyitrai megyei paraszttömegmozgalom hatalmas figyelmeztetés volt. Egy évvel később Bethlen kassai szeptember 21-i országgyűlése a következőket rendeli el: „A kik ez insurrectio alkalmatosságával felfuvalkodottságokból vagy bosszúból egyébként másoknak kastélyokra, várókra, udvarházokra rohanván, elpredálták, sok károkat tettek, jószágokat elfoglalták, némelyeket megvertenek” ... azokat az al- vagy főispánok minden bírósági forma melőzésével rögtön ítéljenek fej- és jószágvesztésre.⁷⁰ Ha ez főleg az urak egymás közti hatalmaskodására is utal, mégis mutatja a feszültséget, mely veszélyeztette az uralkodóosztály nyugodtságát. Így az urak, amint látták, hogy Bethlennek nem sikerül teljesen megszabadítani az országot a némettől, gyorsan helyezkedtek, és Ferdinándtól várták a segítséget jobbágyaik esetleges megmozdulásai ellen.

Bethlen már nem tudhatta megvalósítani a nemzeti egységnek azt a formáját, amely Bocskay harcában megeremtődött. Ennek csak részben volt oka a magyar urak egyre fokozódó meghódítása a német uralom előtt. A nemzeti egységfront alapja a legnemzetibb osztály, a parasztság ekkor már nem játszhatta azt a szerepet, mint Bocskay idejében. A nemzet „legerősebb paizsa”, az erdélyi fejedelemség bármennyire is bázisává válik a függetlenségi harcoknak a Habsburg-elyomás ellen, ez a szerepe mégis csak másodrendű hivatása marad. *Fő funkciója* a dolgozó jobbágyok kizsákmányolásának biztosítása az erdélyi uralkodóosztály, a „hármaskör” érdekében. Bethlen azáltal, hogy erőteljes lépéseket tett az abszolútizmus felé, lényegében az uralkodóosztály helyzetét erősítette meg a néppel szemben, melyet így a nemzeti érdekekért folyó harcában korlátozott, és nem engedte, hogy elemi erővel irányítsa a Habsburgok elleni küzdelmeket, mint amilyen spontaneitással lendítette előre Bocskay ügyét.⁷¹

Bethlen idejében a népi erők szerepét a jól szervezett erdélyi államapparátus vette át. *A központosított fejedelmi hatalom* minden bürokratikus szerkezet nélkül is alkalmas volt a kis ország erőforrásainak kiaknázására. Lényegében rendi feudális monarchia a magyar, székely és szász uralkodóosztályok érdekében, melyet az abszolútizmus szálai kezdtek erősen átszőni.

⁶⁹ *Pethő Gergely*: Magyar Krónika. 1738-as kiad. 202. l.

⁷⁰ Magyar Történelmi Tár, IV. 195. l. Maga az 1698. koronázás utáni 13. t. c., mely a jobbágyok sorsát a vármegyék kénye-kedvére kiszolgáltatja, jellemzi legjobban a helyzetet. Helvesen állapítja meg *Acsády*: „... a rendesség a fénves diadalt, melyet a tömegek áldozatkész támogatásával az alkotmány visszaállítására körül a bécsi békében s az 1608-i törvényekben aratott, nyomban a jobbágyok ellen aknázta ki...”. A magyar jobbágyok története. Szikra 1948. 194. l. A vármegyék elnyomásának erősödéséről u. o. 197—199. l. stb.

⁷¹ V. ö. *Pach Zsigmond Pál*: Függetlenségi küzdelmeink a Habsburgok ellen a XVII. században... Szikra. 1951. 16. l. Természetesen az erdélyi állam és uralkodóosztály ilyen irányú szerepe nem korlátozható a népi reformáció elleni harcra. Ugyanakkor viszont elmarad annak a kiemelése, hogy az ösztönös népi erők helyébe Bethlentől kezdve a megerősödött erdélyi államszervezet lépett, noha ez nem pótolhatta a tömegek korábban oly győzelmesen nyilvánított nemzeti átütőerejét.

Csaknem minden országgyűlés intézkedik a szűkített jobbágyok kiszolgáltatásáról, ami azt mutatja, hogy erőszakszerv a jobbágysággal szemben. Ugyanakkor központosított közigazgatása, hadszerkezete kiválóan alkalmas a nemzeti hivatás, a német elleni harc betöltésére. A fejedelem kezét immunitások nem kötik meg, a nagybirtok hatalma nem veszélyes rá, ő a legnagyobb birtokos, kinek a Partium, majd a felvidéki, Ferdinándtól visszafoglalt hét vármegye növeli hatalmát. A 40—50 erdélyi nagybirtokos közül egyik sem olyan gazdag és regionális kiskirály, mint a Habsburg-Magyarországon a Thurzók, Rákóczyak, Illésházyak stb. Az erdélyi nagybirtok a középbirtok irányába toldott el.⁷²

Bethlen idejében az erdélyi államszervezet éppen a honvédelemmel kapcsolatos területen mutat jelentékenyebb módosulásokat a régi formákkal szemben. Nem engedte meg a nemzeti összhelyzet, hogy a hadsereg felállítása és felhasználása a rendek önkényétől függjön. Ezért Bethlen mindjárt uralkodása kezdetén arról győződik meg, hogy a három nemzet uniója használhatatlan eszköz nagy tervei szolgálatában. Az 1614-es megyesi országgyűlésen felvetett unió-tervezete, amelynek élesen honvédelmi arculatot akart adni a közpénztárral és a septemvirátussal, kivihetetlen volt a rendek áldozatkészségének hiánya miatt, ugyanakkor mutatta, hogy mennyire nem jöhet számításba a rendek hatalma a fejedelemével szemben, amely egyedül képes alkotó kezdeményezésre.⁷³

Így Bethlen kezdetben arra vett irányt, hogy az erdélyi uralkodóosztálytól mennél több pénzt szerezzen, olyanformán, hogy honvédelmi köteleességeiket *pénzen váltsák meg* a rendek, „nemzetek“. 1621-ben a szászoktól 600 magyar gyalogos eltartására kér pénzt, továbbá a szállításhoz 60 „vasas erős kötözött szekeret“.⁷⁴ Az ágyúk, lőszerke szállítása nagyrészt a szász papok terhe volt. Igen kevés szász harcolt hadseregében, viszont a szász ipart erősen igénybe vette, tüzérségét javarészt a szászok adták, kiknek megtiltotta ágyúk exportálását külföldre. Komoly terheket rótt Bethlen a szász városokra iparcikk, ruházat, élelem szállítása terén. Pl. Brassó már 1616-ban 200 hajdú részére készített egyenruhát, és 200 köböl lisztet, 100 ürüt, 50 hatlovas szekeret, bort, vaját, ecetet, borsót, kölest, lenmagot, rizst, zöldséget, szárnyasot

⁷² Makkai László: Erdély története, 1944. 431. l. Általában az erdélyi államszervezet, különösen a XVII. század első felének Erdélye még sok megoldatlan kérdést vet fel. A reakciós történetírás csak mint „egy darab megkövesedett középkorról“ beszél Erdélyről (*Hóman-Szekfü*: Magy. Tört. III. 301—302. l.), szembeállítva annak a nemzeti királyság korából fennmaradt feudális formáit a magasabb és fejlettebb típusúnak ábrázolt Habsburg-bürokráciával. E kérdés a szovjet történettudomány eredményeinek felhasználásával (Bazilevics, Grckov, a Porsnyev-vita, a periódizációs vita, stb.) és további forrásanyag gyűjtésével még tisztázásra vár. Az azonban már most megállapítható, hogy az erdélyi állam feudális formái ellenére semmivel sem alacsonyabbrendű a Habsburg-Magyarország államszervezeténél, mely a török elleni védelmi funkciók ellátását nem tudja vállalni, míg ugyanakkor Erdély ügyes fejedelmek kezében a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok erős alapjává válik. Az erdélyi fejedelmek szabadságharcai esetében nem fogadható el Molnár Erik véleménye, aki szembeállítja az idegen Habsburg-centralizációt a magyar „feudális szabadságharcos párttal“. *Társadalmi Szemle* 1952. jan. sz. 62. l. Egyrészt ilven „feudális szabadságharcos pártról“ nem tudunk, mert megvalósult a „magyar urak és a német elnyomók szövetsége a magyar nép ellen“ (*Andics E.*: Munkásosztály és nemzet. Szikra, 1949. 65. l.). Ezt mutatja az uralkodóosztály reagálása Bethlen harcaira. Másrészt a Habsburg-abszolutizmussal szemben egy olyan, bár kevésbé fejlett nemzeti abszolutizmus áll, mely a Mohácsnál szétört magyar állam egységének helyreállítására tör! Az erdélyi fejedelemség esvűtt jelenti a XVII. sz. első felében a függetlenségi és centralizációs törekvéseket. Ezért fordul Zrínyi Miklós is Erdély felé.

⁷³ Erdélyi Országgyűlési Em'lekek (továbbiakban E. O. E.) VI. 404—412. Az unió-törvény primitív értelmezése: *Biró Vencel*: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. 1917. 85 l. („az ország lakosságát egymához közelebb hozta“. stb.)

⁷⁴ E. O. E. VII. 558. l.

kat, olajat, 1000 csákányt, 200 fejszét, 600 kisteknőt, kardokat, lándzsákat, dobokat, szalmát, lőport, ólmot szállított Bethlen hadseregének.⁷⁵

A vármegyéktől nem sokat várt Bethlen. Az erdélyi vármegyék Basta ideje óta közvetlen veszélyt nem tapasztaltak a német uralom részéről (Forgách dicstelen intervencióját nem számítva), és annakidején Bocskay sem vette erejüket igénybe, így áldozatkészségük, nemzeti öntudatuk nem mülta felül a nyugati vármegyékét. Bethlen inkább anyagi hozzájárulásukat igyekszik kikényszeríteni. Ahogy a mármarosiakról mondja: „hogy annyi sok gaz nemesség pedig teljességgel immunis legyen az hadi expedíciótól, az mind lehetetlen s mind illetlen és igazság ellen való dolog volna, könnyen őket nem kell hadni”.⁷⁶ A nemesi hadfelkelést már 1620-ban, az előző évi tapasztalat alapján meddőnek tartja. Ugyanakkor a rendek parasztkodnak a személy szerint való hadbaszállás miatt.⁷⁷ Második felszabadító harcában már zsoldosállításra kötelezi a rendeket, a Fejér megvéhez intézett hadparancsában Bethlen előírja, hogy minden 2 kapuról 1 lovasat kell állítani, 3 havi zsoldal, minden 20 lovas után egy hatókrös szekeret élelemmel. Kimondja, hogy „zsoldos állatásból pedig senki jószága immunis ne legyen”, még a fejedelmi familiárisoké sem. Az egytelkes nemesek négyen együtt állítsanak katonát.⁷⁸

Bethlen így állította a rendi erőket a baza érdekeinek a szolgálataiba. rájuk róva a hadsereg fő tömegeinek, a lovasságnak a kiállítását. A jobbgyokra egvenes teherként a gyalogság állítását hárította, minden 3 kapu után egy jól felszerelt és begyakorlott gyalogost kellett adni, és megtiltotta, hogy az urak a lovasok kiállításának költségeit a jobbgyokkal fiztessék meg. A személyes hadfelkelést, a bandériális hadformát Erdély védelemére hagyja otthon, lecsökkentve szerepét a minimumra. A várak, véshelyek katonával való ellátását a környező birtokosok kötelességévé teszi.⁷⁹ Tehát szemben az előző gyakorlattal, a magyar és szász rendek elsősorban anyagi erejükkel járultak hozzá a hadsereg fenntartásához. Bethlen a győzelmét személyes jelenlétük nélkül vitte végbe, őket kis jelentőségű védelmi funkciókra korlátozta, a szászokat pl. határőrségre. Egyes belpolitikáia vizsont megtalálta az utat a megvékhez, városokhoz, és helynyült azok zsebébe, megteremtve az alapot a zsoldos sereg finanszírozásához.

Némileg másként vetődnek fel a kérdések a *szekelveknél*. A feudális kizsákmánvozás növekedésével az osztávellentétek növekedtek a székelységen belül is. A szabad székely parasztok, a közszekelyek („kösség”) egvre inkább elihobágvosodtak, majd mikor a kialakult fiatal erdélyi állam is igényekkel lépett fel velük szemben, elégedetlenségük felkelésben tört ki. A közszekelyek leverése után a segesvári országgyűlés (1562) a közszekelvek nagy részét kincstári jobbgyokká fokozta le, és a fejedelmi várak körül, hámo-rokban stb. foglalkoztatta. A munkaerőigény növekedésével így bizonyos versengés támadt a fejedelem és a földesurak között a közszekelvekért. A kérdés lényegében úgy oldódott meg, hogy a fejedelem kielégítette a székely földbirtokosokat adománvokkal, a közszekelvek jelentős részét pedig állami jobbgyként és főleg gyalogos katonaként (pixidariusok) alkalmazta. A közszekelyi rendkívül jó katonanyag, megnyerése és lekötése a fejedelmi hatalom mellé egyik döntő kérdésévé válik az erdélyi államhatalomnak. Innen rekrutálódnak a fejedelmek állandó katonái, a vörös darabontok, akiknek jogállását Báthory Zsigmond rendezte 1591-ben. A földműveléssel nem hagytak fel, emellett teljesítenek katonai szolgálatot (békében rendőri), ami természetesen lazítja bizonyos mértékig a rideg feudális munkaviszonyt.

⁷⁵ *Lovas Rezső*: A szász kérdés Bethlen Gábor korában. Századok., 1944. 453-54. l.

⁷⁶ *Lukinich*: Bethlen Gábor uralkodása történetéhez. Történelmi Tár 1908. 231. l.

⁷⁷ E. O. E. VII. 541-542. l.

⁷⁸ E. O. E. VIII. 160. l.

⁷⁹ E. O. E. VII. 434. és VIII. 370. l.

Bizonyos kasztjellel uralkodik köztük, belső házassággal, örökösödéssel, 1602-ben a 100 000 székely 70%-a darabont.⁸⁰

A közszékelylek igyekeztek menekülni az állami adóktól és a katonai szolgálattól, és a századforduló zavaraiiban annak az oldalára állottak, aki biztosította, illetve megígérte adómentességüket (Mihály vajda, Báthory Zsigmond). Bocskay mellé is ezért zárkóztak fel, és alkották szabadságharcának egyik katonai erőforrását. Az erdélyi államviszonyok konszolidálódásával a XVII. század elején megerősödik az a folyamat, hogy a közszékelylek az állami terhek elől menekülve inkább vállalják a földesúri kizsákmányolást, *önkéntesen eljobbágyosodnak*. A fejedelmek Bocskay István óta tudatában voltak annak a veszélynek, amit ez jelentett az erdélyi hadügy számára, és tiltják, de eredménytelenül, másrészt következetlenül, mert pl. Báthory Gábor maga is enged adományként közszékelylet jobbágyul földesúrnak.⁸¹ Csak Bethlen találta meg a módját a székely katonaaanyag megmentésének. Ő maga is félig székely származású, aki a közszékelylekből, veres darabontokból és a lófőkből egy, a fejedelemtől függő katonai réteget akart alkotni, mintegy az állandó hadsereg magjaként. Ezért nem mellőzhette a jobbágyosodás kérdésének megoldását.

Már 1621-ben, de nagyobb hangsúllyal 1622-ben megfosztja a közszékelyleket az önkéntes jobbágyság előnyétől, az állami adók alól való mentességtől, és előírja fizetésüket a portai adóba.⁸² A „hadakozó nép“ (közszékelylek) megfogyatkozását Bocskay óta 10 000-re teszi, akiknek jobbágyosodásával a katonai terhek „az kevés lófő és veres drabant szabad székely“ vállaira nehezdednek. Ezt türhetetlennek tartja, fenyegetőzik, hogy bemegegy országgyűlésre, és „kiveszi és felmenti az szegény lófőseget és veres darabontságot az sokféle iga alól“, és keményen eljár a jobbágyvá lett székelyek ellen.⁸³ Az 1622-es törvény Bethlen győzelme volt a székely földesurak felett. Ezek a közszékelylek jobbágyosodásának irányában voltak érdekelve, törekvésük az, hogy a „székelyből csinált jobbágyok“ maradjanak uroknál.⁸⁴ De amint az 1622-es országgyűlés szövege elárulja, a közszékelylek nagy része „kölcson vett kevés pénzért kötötték magokat el“, tehát szükség-szerű elszegényedésről, a feudális kizsákmányolás feltartóztatlan előrehaladásáról van szó mindenekelőtt. Ez jelen pillanatban nem áll összhangban a fejedelem által képviselt honvédelmi érdekekkel, amennyiben „a zászlók üresek“.⁸⁵ Ezért adja meg a törvény a lehetőséget arra, hogy a székely jobbágy megválthatja magát a primortól vagy lófőtől, és megbégyegzi azokat, „kik az hazájának való szolgálat előtt magok szabadságát ultra leteszik és jobbágyokká lesznek örömeiben“.⁸⁶ Ez a törvény nem találkozhatott a földesurak tetszésével, akiknek ebben az időben már nem voltak elegend az ú. n. ősjobbágyok, és igyekeztek kezüket rátenni a közszékelylekre. Érdekes, hogy ugyanekkor az ősjobbágyok (a XVII. század előtt jobbágyvá lett székelyek) éppen fordított mozgást végeznek, a földesúri kizsákmányolás alól igyekeznek menekülni a fejedelem, a hadsereg felé. Az aranvosheli „szolgáló elemek“ a földesúri terhek alól a fejedelmi seregbe menekültek 1623-ban, a földesurak kériik vissza őket. Egy évvel később az országgyűlés élesen

⁸⁰ Szádeczky Kardoss Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. 1927. 148. l.

⁸¹ Székely Oklevéltár. VI. 27. l.

⁸² E. O. E. VII. 555—556. l. és VIII. 106. l.

⁸³ E. O. E. VIII. 104. l. 1620-as levele Bethlen Istvánhoz. Tört. Tár 1908. 230. 235. l.

⁸⁴ E. O. E. VII. 518. l.

⁸⁵ E. O. E. VIII. 105. l.

⁸⁶ E. O. E. VIII. 106. l.

veti fel az „östől maradt régi jobbágyok“ elszökődését a hadseregbe, akiknek visszaadatását a szolgálat letelte után kéri.⁸⁷

Tehát Bethlen seregébe szívesen igyekeztek a székely nép azon rétegei, melyek legtöbbet szenvedtek a földesúri kizsákmányolástól. Azonkívül a fejedelem intézkedései, törvények biztosították, hogy a közszekelyek anyagi és személyi erőforrásai ne kizárólagosan a földesurak szolgálatában használódjanak fel, hanem egy jelentős részük a honvédelem céljaira értékesíthető legyen. Így pl. Udvarhelyszékben az 1627-es összeírás szerint a hadviselő székelyek száma az 1614-eshez viszonyítva 41%-ról 75%-ra emelkedett, míg a jobbágyszékelyek száma az 1614-es arány kétharmadára szállott alá.⁸⁸ Bethlen székely politikája tehát sikereket hozott, az állami terhek és a földesúri csalogatások, illetve szolgáztatások közül az első felé terelte az ingadozó szabad székely parasztságot.

Az önkéntes jobbágyosodás elleni rendelkezések csak egyik részét alkotják Bethlen székelyekkel kapcsolatos elgondolásainak. Már az 1623-as törvényekből is látható, hogy a fejedelem egy *állandó hadsereg kereteit* igyekszik megteremteni, egyelőre belcépítve a jobbágyföldesúri viszonyokba. A törvény szerint a földesurak minden 2 kapuról kötelesek gyalogpuskást állítani, „melyet az többi jobbágyi közül az paraszti szolgálatból kivéven in hunc usum szabadságban is tartson, csak in ea parte...“ A kiszemelt gyalogpuskást vármegyénként egy hadnagy mustrálja meg és gyakorlatoztassa.⁸⁹ Tehát állandó („continuus“) gyalogos tartásáról van szó a földesurak terhére. A jobbágyviszony továbbra is fennmarad, de személyes szolgálatok módosításával a robot kötelezettsége, illetve bizonyos része alól mentesül az a jobbágy, aki erejének egy részét állandóan az állam, a honvédelem rendelkezésére bocsátja. Így nyúl bele Bethlen a jobbágy és földesúr viszonyába, és noha csak „in ea parte“, tehát a katonai gyakorlatok területén, mégis a földesúri kizsákmányolás egy részét áthelyezi az állam, a honvédelem érdekeinek vonalára.

Állandó katonai elemet igyekszik teremteni. Ezt azonban röghöz kötött, földesúri függésben lévő jobbágyokkal nem lehet megvalósítani. Erre sokkal alkalmasabbak a szabad és félszabad elemek. Így fog hozzá a *darabont-rend megerősítéséhez*. A darabontok a Báthoryak korában kialakult székely gyalogság. Amint említettük, külön katonai réteggé váltak. Főleg a gyalogpuskás (pixidarius) fegyvernemhez tartoznak, külön jogállásra törekednek bíráskodás terén, amit az állandó hadi készséggel próbáltak indokolni.⁹⁰ Ezt azonban a székek nem engedték, és az 1623-as országgyűlésen megakadályozták.⁹¹ Különállóságukat főleg az jelentette, hogy nem lehetett őket földművelő jobbágyokká tenni, és a vagyonnak családon belül kellett maradni. Hiába kérte pl. Háromszék az 1623-as követutasításában, hogy „a drabant emberek számából engedtessek béres szolgát fogadnunk“, még ez a kérésük sem teljesült.⁹² Legalábbis Bethlen idején ilyenre nem találunk nyomot, míg I. Rákóczy György uralma alatt már inkább vannak példák, hogy veres darabont magát jobbágyul köti valakihez.⁹³ Bethlen alatt viszont előfordul több olyan panasz, hogy „a drabantságra rendeltetett zsoldosok“.

⁸⁷ E. O. E. VIII. 115, 133—134. l., már 1619-ben is ilyen panaszok, E. O. E. VII. 516. l. A székely jobbágyok ilyen irányú mozgásáról Szádeczky i. m. nem beszél, így kizárólag a szabad székelyekre szűkíti le a kérdést.

⁸⁸ Szádeczky i. m. 217—218. l.

⁸⁹ E. O. E. VIII. 125—126. l.

⁹⁰ Székely Oklevéltár, VI. 20—24. l. Báthory Zsigmond 1591-es kiváltságlevele: Szádeczky i. m. 142—144. l.

⁹¹ E. O. E. VIII. 134. l.

⁹² Székely Oklevéltár VI. 72.

⁹³ Székely Oklevéltár VI. 148—149. l.

akik nem fejedelmi, hanem földesúri birtokokon voltak, elszöktek onnan. és kéri visszaadásukat.⁹⁴

A gyalogpuskások hadkészségének biztosítása és a veres darabontok katonai réteggé alakítása mellett Bethlen még a katonai érdemek alapján való nemesítés útján törekedett egy erős katonai magot teremteni az erdélyi társadalomban. A lófők szintén katonai rendje ebben az időben erősen kezd differenciálódni, és nagy részük lesüllyed a gyalogpuskások közé. Bethlen a jobbágyok és gyalogpuskások lófősítésével igyekszik ezt a folyamatot kiegyenlíteni, és így hadserege számára alsó tisztii emberanyagot biztosítani.⁹⁵ A fejedelmi testőrgyalogok, a „kék darabontok“, kik állandó katonai szolgálatot teljesítettek a fejedelem körül, nem ritka esetben kapták utánpótlásukat a jobbágyok közül. Már Báthory Gábor idejéből van adat arra is, hogy a megnesmesített jobbágy-testőrgyalogok közül tisztiek is kerültek ki.⁹⁶ Bethlen állandó udvari hadát 1620-ban 6—700 kopjásra, 400 lovas-hajdúra és 5—600 gyalogosra teszi, ami 1500—1700 főt tesz ki.⁹⁷ Ez azonban már tiszta zsoldos jellegű kontingens, zsoldosseregének állandó magja, melyet később még németekkel növelt. Eljutunk így *Bethlen zsoldos seregének kérdéséhez*. Míg a feudális hadszervezeti formákat főleg védelmi szerepre utalta, igyekezett a földesúri viszonyokba beleépíteni fejedelmi hatalma súlyával a zsoldos formáció előtípusait (gyalogpuskások, veres darabontok), és ugyanakkor minden erejét a komoly hadműveletekre egyedül alkalmas zsoldos-rendszer kifejlesztésére fordította.

A zsoldosrendszer általában Európában uralkodó formája a hadszervezetnek a harmincéves háború időszakában. A keleti államok, ahol a központi hatalom érvényesül, szintén érzik szükségét egy bármikor, bárhol felhasználható, földbirtokosoktól független hadsereg létrehozásának. Mihail orosz cár, Bethlen kortársa is külföldi ezredeket állít be az orosz hadseregbe, és tisztában van az egyes hadseregreformok szükségével (az összeírás rendezése, lövészek számának növelése stb.).⁹⁸ A hadseregszervezés, taktika területén is érződik annak a polgárisodásnak a hatása, melyet az első két polgári forradalom sugároz szét Európaszerte. Ez mindenekelőtt a zsoldos hadrendszer általánosodásában nyilvánul meg, ami egyáltalán nem tételezte fel a kapitalista viszonyok uralmát az egyes országokban. Marx mutat rá, hogy bizonyos gazdasági viszonyok, mint pl. a bérmunka előbb létrejön a háborúk folytán és a hadseregben, mint a polgári társadalomban.⁹⁹ A zsoldosrendszer magyarországi története, főleg a Hunyadiak példája mutatja, hogy feudális viszonyok között, tehetséges központosító politikával fenn lehet tartani zsoldos sereget. Ez a Hunyadiak után keveseknek sikerült, Báthory István is lengyel célokra fordította erdélyi zsoldos csapatainak erejét.

⁹⁴ E. O. E. VII. 391—392. l.

⁹⁵ Székely Oklevéltár VI. 139—140. l. A lófőség elszegényedésére u. o. 19. l., nemesítésére 55, 105, 109, stb. A nemesítést helytelenül a társadalmi feszültség levezetésével hozva kapcsolatba: *Makkai* i. m. 437. l. A csiki gyalogosításra, lófősítésre, nemesítésre Bethlen idejében *Endes Miklós*: Csík-Gyergyó-Kászton-székcek földjének és népének története 1918-ig. Bpest 1937. 103—104. l.

⁹⁶ Székely Oklevéltár VI. 32—33. l. 1621. jun. 3-i kassai tanácshoz intézett levelében írja Bethlen: „... valakik az magunk és az szent koronához tartozó jószáginkból zászlónk alá fizetésünkre adták magokat, azoknak feleségeket, apjokat, anyjokat, az naponként való szolgálattól, adózástól, dézsmaadástól immunissá kellett tennünk...“ Felsorolja kilenc kék gyalogosnak a nevét, kik míg „udvarunkban szolgálnak“, mentesüljenek a terhek alól rokonságukkal együtt. *Szilágyi S.*: Bethlen Gábor levelezése. Bp. 1886. 176—77. ll.

⁹⁷ Történelmi Tár 1908. 233. l.

⁹⁸ *Grekov*: Isztorija Sz.Sz.Sz.R. I 1947. 406.

⁹⁹ Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. *Szikra*, 1951. 35. l.

A *Habsburg-országgrész hadereje* a nemesi hadfelkelésre támaszkodó, igen gyenge hadsereg volt, melyet zsoldos erők egészítettek ki. A tiszta zsoldosrendszerhez erős központosított hatalom és főleg szilárd pénzügyi alap szükséges, ami viszont a Habsburgoknál hiányzott. 1618-ban már a Hofkammer is üres, a szokásos pénzforrások: a kölcsön, pénzrontás és az adózás, alig csörgedeznek. A kb. 10 000 főnyi magyarországi katonaság eltartására szükséges 40–50 000 forint komoly megterhelést jelent a két magyar kamarának. A pénzügyi hálózat és vele együtt a hadrendszer a teljes pangás képét mutatja.¹⁰⁰ A zsoldelmaradás ijesztő arányú. Már a XVI. században hallunk 46 hónapos zsoldelmaradásról (Murány), amihez hasonló esetek a pénzhány mellett a közigazgatás, elosztás, különösen a hírhedt provisorok korrupszájának tudhatók be. A fizetetlen zsoldosok az ország népét rabolták, s ahogy még a XVI. században Forgách Ferenc nagyváradai püspök is írja: „a lakosságot inkább legyőzte a császári katonaság, mint az ellenség”.¹⁰¹

A régi történetírás a feudális magyar hadseregről mint nemzeti hadseregről szeret beszélni, és szembeállítja az idegennek címzett zsoldos sereggel. Maguk a nyugati kortársak sem látták így a helyzetet, és szívesen feleserélték volna a rendi felkelést egy jól fizetett zsoldos hadsereggel. De ennek gondolata csak vágyálom maradt, s hogy nem jöhetett létre, abban a magyar rendek éppoly bűnösek voltak, mint a Habsburgok. Thurzó György 1603-ban javasolja, hogy egy évig 4 forintért fogadjon az ország zsoldosokat. Az országgyűlés ezt a Mátyásék által támogatott javaslatot elvetette 1604-ben, mert bizonyos áldozatkészséget kívánt volna.¹⁰² Így maradt továbbra is a nemesi felkelés és, a többnyire idegen vezetésű és rosszul fizetett zsoldos őrség.

Ezeknek a zsoldos csapatoknak a szellemére jól rávilágítanak azok a beadványok, melyekkel elárasztották a nádort. Tele vannak panasszal, mert amint a bányavidéki végvárok őrsege írja 1609-ben Thurzó Györgyhez: „nagy fizetetlenül éhel és meztelenül hadnak bennünköt, koldulásra jutunk... palánkink eldülő félben vannak“... , majd rosszat sejtetően állapítják meg: „ha mi oly szerencsétlenség esik valamely végházakon a mi nyomorult állapotunknak miatta (mivelhogy minékünk az éhel halás miatt az helyekből ki kell szállanunk), mi semminek okai ne legyünk“.¹⁰³ Ilyen lázadásra, fosztogatásra beállított csapatokkal a Habsburgok nem érhetek el nagyobb eredményeket. A lévai vár német katonái kérik Bethlent bevonulása után, hogy bocsássa el szolgálatból őket, mert már 20 esztendeje katonáskodnak. Azonkívül elmaradt zsoldjukat is szeretnék megkapni. 1619-ben a komáromi császári hajdúk ígérik meg szűkszávám, hogy ha 8 napon belül nem kapnak fizetést, átállnak Bethlenhez.¹⁰⁴ A Habsburg-szolgálatban élő magyar katonákban egyre jobban kezd fellobbanni a nemzeti öntudat, mikor az erdélyi fejedelem ellen kell harcolniuk. 1619-ben a Somogyi-féle ezredek fellázadnak Buquoi ellen, és a Wallenstein-verteseket kell ellénük küldeni, kik le is vágják a magyar lázadókat.¹⁰⁵ 1623-ban egy külföldi jelentés szerint maguk a nyugati rész urai kérik, hogy a várakban németeket helyezzenek el egyenlő számban a magyarok mellé.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Baráth Tibor: A magyar állam adóügye 1605–1648. Századok, 1930. 621. l.

¹⁰¹ Historia sui temporis, 346. l., általában a viszonyokra, melyek többnyire a XVII. század első felében is jellemezték a helyzetet: Demkó Kálmán: Magyarország hadiereje a XVI. században. Hadtört. Közl. 1916–17.

¹⁰² Bors János: Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1598–1715. Hadtörténelmi Közlemények 1895. 108–109. l.

¹⁰³ Hadtörténelmi Közlemények 1894. 687. l.

¹⁰⁴ Történelmi Tár 1881. 331. l. és 1879. 539. l.

¹⁰⁵ Gómory G.: Egy magyar katona a XVII. század elejéről. Hadtörténelmi Közlemények 1888. 483. l.

¹⁰⁶ Történelmi Tár 1879. 530. l.

Ilyen körülmények között nagy történelmi tett kiállni a nemzeti zsoldos hadsereg programja mellett, mint ahogy Zrínyi tette, és nem kisebb érdem egy ilyen hadsereget létrehozni, mint ahogy Bethlen megvalósította, nem ugyan az egész nemzetre kiterjedő érvénnyel, de éppen a nemzeti egység és függetlenség kivívása érdekében. Bethlen hadseregének a fontosságát már a polgári történetírás is felismerte, de természetesen nem juthatott el jelentőségének teljes megértéséhez.¹⁰⁷ Nem vette észre azt, hogy Bethlen zsoldosai a magyar nép fiaiból kerültek ki, nem utolsó sorban a Bocskay-szabadságharcban nemzeti hivatásuk teljes tudatára ébredt hajdúkból, akiknek a részvétele döntően népi jelleget adott a Bethlen Gábor-féle hadsereg stratégiájának és taktikájának.

A haladó polgári történetírásunk helyesen állapítja meg, hogy a nemzeti függetlenségi harcok sikere „mindig azon fordult meg, hozzá csatlakozik-e a végbeli katonaság, avagy nem?”¹⁰⁸ A Bocskay által letelepített hajdúk természetesen legelőször is érdekelték a nemzeti harcokban az erdélyi fejedelmek oldalán. De nemcsak ezekre kell gondolni, amikor Bethlen seregének népi összetételéről van szó. A magyar társadalom fejlődésének olyan szakaszához ért, melyben a dolgozók kisajátítása megkezdődött, és a „hazátlan” elemek, „szegény legények”, tehát földnélküli tömegek egyre jobban felduzzadnak. Egyrészt az árutermelést nagybirtok teszi rá kezét a jobbágybirtokokra, a vallási harcokat is felhasználva a jobbágyok ellen. Maga a nagybirtokos árutermelés a jobbágy terheinek fokozódásával jár, ami elől a jobbágyok szökéssel, elvándorlással menekülnek. Másrészt és főleg a német és török támadásai, pusztításai mozdították ki a magyar jobbágyot hagyományos termelési keretéből, és tették földönfutóvá. A császári zsoldosok dúlásai a magyar jobbágyok tömegeinek kezéből vette ki a termelőeszközöket (Basta-terror!). A magyar marhakereskedelem befagyasztása nemcsak a magyar urak érdekeit érintette, hanem a marhatenyésztés csökkenésével kivette a vele foglalkozó „hajtók”, „botoslegények” kezéből a kenyérkereseti forrást.¹⁰⁹

Az idegenek, a századfordulótól főleg a németek általi kisajátítás, egészében veszedelmesebb volt, mint a földesúri kizsákmányolás növekedése, és ez a magyarázata, hogy az elnyomorodott parasztok, hajdúk nem saját uraik ellen fordultak, hanem az idegen elnyomók ellen földesuraikkal együtt, amennyiben azok erre hajlandók voltak. Így vált a dolgozó nép a nemzeti szabadságharcok hajtóerejévé. A magyar jobbágyok tömegeit földönfutóvá tevő idegen elnyomás mintegy saját ellenségeit termelte ki pusztításaival, melyek honvédelemre mozgósították a népet. Lényegében ez a helyzet Erdélyben is a XVII. század elején, ahol a német zsoldos-terror szintén

¹⁰⁷ „Magyar sereg, magyartól vezetve, kevés van a mi szerencsétlen újkorunkban, de Bethlennek serege miatt nem kell szégyenkeznie még Görgey előtt sem, annál kevésbé a katonailag többé-kevésbé sikertelen Thököly és Rákócziak előtt.” *Szekfü:* I. m. 190. l.

¹⁰⁸ *Takáts Sándor:* A magyar gyalogság megalakulása, 1908. előszó IX.

¹⁰⁹ A magyar jobbágyok elnyomorodásának vizsgálatánál az idegen csapatok pusztításainak hatását a történetírás még nem méltányolta jelentőségének megfelelően. Legújabbban pl. *Pach Zsigmond Pál:* Szempontok az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatához Magyarországon c. tanulmányában a tömegek kisajátításának folyamatát a XVII. században az ellenreformációhoz, az allodizációhoz és a végvári katonaság elbocsátásához fűzi. Századok 82. évf. (1948.) 1—4. sz. 21—28. l. Helyesen jegyzi meg *Salamon Ferenc:* „Átalánvéve az azon korbeli hadviselés nagyobb mértékben sújtotta a fegyvertelen népet, mint a hadseregeket”. Magyarország a török hódítás korában. Bp., második kiad. 409. l. Nem véletlen, hogy éppen a sokat pusztított Vág völgyében 1625-ben, mikor Wallenstein verbuváltat, a kelletténél több jelentkezik katonának. V. ö. *Ballagi Aladár:* Wallenstein horvát karabélyosai. Bp. 1882. 72—73. l. Ugyanítt Wallenstein sarcoltatási módszeréről, melyet Bastától tanult.

bemutatkozott, bár rövidebb időre. Itt is nagy méreteket ölt a jobbágy-fluktuáció, az országgyűlések állandó tárgya a szökött jobbágyok visszaadása és az „ismeretlen csavargó emberek”, „szökött szolgák”, „lézengő hajdúk”, „latrok” összefogdosására tett intézkedések. A közbiztonság állandóan felpanaszolt hiánya is a földnélküli elemekre vezethető vissza.¹¹⁰ A földönfutóvá vált tömegeket, a földesurától menekülő szegény jobbágyokat helyhez és földesúrhoz kötni erőszakkal nehéz dolog volt, viszont szívesen mentek a fejedelmi hadseregbe, mely felszívta e „szélljel járó” elemeket, és időleges megélhetést biztosított számukra. Ez volt a helyzet Erdélyben, s ehhez még hozzá kell tenni azt a vándormozgást, mely a nyugati országrész és Erdély között volt. A vagyontalan elemek ilyen irányú fluktuációja olyan nagy volt, hogy a besztercebányai országgyűlés és az erdélyi országgyűlések külön foglalkoztak vele.¹¹¹ Ennek az áramlásnak fő iránya a Tisza felső vidéke, legnagyobb tömegei a *szabad hajdúk*.

A törökök elleni küzdelem kiváló harcosai a végházakban élő úgynevezett királyi hajdúk. Ezeknél szilajabbak és a törökökre veszedelmesebbek az „ördög apostolainak” hívott, bújdosó életet élő szabad hajdúk, akik életüket kardjukkal szerezték, és igyekeztek alkalmilag zsoldba állni. Nemcsak a török, hanem a német szemében is szálla volt ez a kemény katonai réteg, és a törökökkel való béke kedvéért az udvar kezdeményezésére már a XVI. század közepén törvényt hoztak a szabad hajdúk kiirtására. De a törökök ellen szükség volt a szabad hajdúkra, a császári vezérek maguk is elismerik, hogy a török elleni harc mesterei, Schwendi Lázár még zsoldjuk emelésére is gondol.¹¹² A tizenöt éves háborúban újra nagy a kereslet a hajdúk után, és Rudolf törvényekben tiltja el a külföldieket a verbuválástól. Ugyanakkor azonban nagy a kínálat is, és ezt csak növelte Rudolf 1600-as rendelete, amely előírta, hogy a magyar katonaságot a végházakban le kell csökkenteni. Ezáltal a királyi hajdúk egy része is kenyértelemné vált, és a szabad hajdúk tömegeivel együtt Bocskay zászlaja alá állott. Ekkor már egyre több volt a hajdúk között a lovas, kiket a Dunántúlon szabad huszároknak is neveztek, megkülönböztetésül a gyalogos hajdúktól, a darabontoktól. A Bocskay által letelepített hajdúk megítéléséhez hozzátartozik az, hogy a török iránti gyűlöletük ezután sem csökkent, és ez vonatkozik a megmaradt szabad hajdúkra is. A németek és a nyugati politikusok éppen ezt a törökgyűlöletet igyekeztek kihasználni és a hajdúkban értékes katonai anyagra szert tenni, és őket a törökbérencnek festett Bethlen ellen hangolni.¹¹³

A hajdúk tömegei nem voltak mindenre kapható zsoldos elemek, és bár sokszor nem látták tisztán és mindjárt, hogy ki ellen kell harcolniok, elmondható, hogy nagy többségük megértette Bethlen harcainak célját, és ezekben támogatta őt. Viszont Bethlené az érdem, hogy felvilágosítással és tettekkel nagyban hozzájárult a hajdúk nemzeti tudatának fokozásához. Váradi kapitányának, Rhédey Ferencnek fő feladatául tűzte ki a hajdúk megnyerését.

¹¹⁰ E. O. E. VI. 418—419, VII. 284, 324, 544—45 l. stb.

¹¹¹ Az 1621. áprilisi erdélyi országgyűlés határozata: E. O. E. VII. 557. l. V. ö. még Szabó István: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Budapest. 1948. 129—130. l.

¹¹² Takáts i. m. 96. l. Igen helyesen tárgyalja a magyar zsoldosok megalázóan alacsony fizetését, melynél a német landsknechtek négyszer magasabb zsoldot kaptak.

¹¹³ Ez a törekvés eleve sikértelenségre volt kárhoztatva azon Bethlen Gábor ellen, aki a letelepített hajdúkra a legnagyobb gondossággal vigyáz. A földesúri igényekkel szemben megvédi őket, mint pl. a nagyszalontaiak esetében. Özvegy Pethéné panaszeit a hajdúk ellen nem fogadja el, és utasítja, hogy szalontai birtokát a Kölesérről átköltöző hajdúknak bocsássa át. A szalontai hajdúkról, kiket „Bethlen-cathalogistáknak” neveznek: Rozvány György: *Nagy-Szalonta mezőváros történelme*. Gyula, 1870. 41—42, 46. l. stb.

A nyugati propaganda Lippa esetével rémítette és akarta elidegeníteni a hajdúkat Bethlentől. De az 1616. jún. 10—11-i konyári győzelem a Habsburg-zsoldos Fekete Péter hajdú vezér felett, majd az őt mozgató Homonnai leleplezése, a sikertelen Gombos- és Sarmasági-féle intervenció (1616. okt., nov.) tanulságai meggyőző erővel hatottak a hajdúk Bethlen melletti állásfoglalásának irányában. Ugyanakkor pedig az udvartól, Khleslék-től csak megsemmisítésükre irányuló kísérleteket tapasztalhattak. Az 1615-ös bécsi béke hírhedt 5. pontja feláldozza a hajdúkat a törököknek, kimondja a hajdúpalánkok lerombolását. A napnál is világosabbá vált a hajdúk előtt, hogy hol kell keresni létük védelmét. Amint ismeretes, Bethlen komoly erőfeszítésekkel kivívta a Portán a hajdúpalánkok meghagyását, és ez nem kis mértékben kapcsolta hozzá a hajdúkat.¹¹⁴

A hajdúság éppúgy, mint a kozákság, differenciált társadalom. A hajdú vezérreket hatalmas távolság választja el a szegény hajdúktól, ezért nem lehet kielégítő a figyelmet a hajdúság vékony felső rétegének cselekedeteire összpontosítani, mint ahogy a régi történetírás tette. Fontos és jellemző egy Gombos András, Nagy Lukács átállása Bethlen oldalára, de fontosabbak a hajdúk ezrei, akik adták Bethlen zsoldos seregének magvát, és akik meghatározták Bethlen hadviselésének jellegét, módját. Az ellenség szeretett lekicsinylően nyilatkozni Bethlen hadseregéről, fegyvertelennek és éhesnek jellemezve azt, mely csupa lovászból és markotányosból áll. A valóság az, hogy e hadsereg a magyar nép fiaiból állt, kik aránylag jól fizetett zsoldos katonákként hazájuk érdekében harcoltak. A hajdúk, közszekélyek, uraiktól menekülő jobbágyok, földönfutó-bújdosó elemek adták ennek a hadseregnek a tömegeit abban az időben, mikor a „a katonáskodás sokakra rendes kenyérkeresetté vált”.¹¹⁵

Bethlen seregének mint megélhetési lehetőségnek értékeléséhez tudni kell azt, hogy a fejedelem kimagaslott kortársai közül a *zsold pontos fizetése* tekintetében. Innen van az, hogy az ellenség zsoldosai szívesen pártoltak át hozzá. A lovasnak megadta a 4 forintot is, ami természetesen nem jelentett magasabb életszínvonalat, mégha felette is állott a nyugati országrész zsoldjának (2—3 forint). Egy elsőrangú ökör ára az 1625-ös gyulafehérvári limitáció szerint 30—40 forint, egy szablya kb. 3 forintba került, azaz egy gyalogos egyhavi zsoldjába, míg egy mellvért az 1626-os árszabás szerint 6—10 forintba.¹¹⁶ Mégis Bethlen zsoldjai éppen a pontos fizetés miatt biztos megélhetési alappá váltak szabadságharcai ideje alatt. Zsoldosai nem voltak állandó zsoldosok a kék darabontok és a német gyalogok kivételével, akiket Alvinczen telepített le. Az erdélyi államháztartás nem bírt volna el nagyobb állandó sereget, annak ellenére, hogy Bethlen megduplázta bevételeit. A zsoldos sereg fizetését az államkincstár látta el, Bethlen nem számított arra, hogy a földesurak fizetik az általuk kiállított katonákat, a felvidéki urak hűségében és segítségében pedig csak úgy bízik, ha megfizeti hadaikat.¹¹⁷ Függetlenítette magát a rendi erőktől, s amikor a Habsburg császár hadserege nagy hűbérurak kontingenseiből állott, melyeknek a szolgálatát a császár egész országoknak elzálogosításával fizette meg. Bethlen hadserege

¹¹⁴ A bécsi béke 5. pontja. *Salomon*: Két magyar diplomata. Függelék, 268. l. Feldolgozása: *Angyal Dávid*: Az 1615-iki bécsi török békének titkos pontjai. Klebelsberg-émlékkönyv. 1925. Bethlennek a hajdúkhöz intézett 1616-os felhívása: E. O. E. VII. 336. l. pátenstevele u. o. 373—74. l. Végrendeletében is a „hajdúságból lett nemzetség” megtartásának fontosságáról beszél: Erd. öröksége IV. 135. l.

¹¹⁵ *Gindely—Acsádv*: Bethlen Gábor és udvara. Magy. Tört. életr. 1890. 257. l.

¹¹⁶ E. O. E. VIII. 274—302, 326—354. l.

¹¹⁷ *Szádeczky*: Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz, 8, 17, 22. l. Az erdélyi urakra is csak első hadjárata elején támaszkodik, nem szívesen, mert „sok keserves panaszkodásokkal untatnak bennünket”. 1619. okt. 25. *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor levelezése, Bpest. 1886. 84. l.

egy csak tőle függő, központositott államhatalmat kifejező hadsereg. Így egyes urak elpártolása tőle nem jelenthette a hadsereg erejének komoly csökkenését, míg viszont pl. Wallenstein állásfoglalása létkérdése volt a császári hatalomnak. Egyik legnagyobb kölcson, amiről tudunk, a később hűtlenné vált Horváth Istváné, aki 1621-ben 5000 forintot saját zsebéből a hadseregére fordított, 5000-et pedig Bethlennek adott kölcson.¹¹⁸

Kemény János írja, hogy Bethlen zsoldos gyalogsága élete vége felé „többültön többült”. Ugyanakkor ismerjük az 1629-es gyulafehérvári országgyűlés 4. törvénycikkét, amely szerint a rendek, ill. nemzetek a „quartirokban levő”, tehát táborban elhelyezett, állandó sereg fenntartására megszavaznak kapunként 5 forintot.¹¹⁹ Ez egy speciális hadiadó csirájának tűnik fel, és belevág Bethlen terveibe, aki állandó zsoldos seregének nagyobb arányú kibővítésére gondolt. Azonban enélkül is megvolt az az állandó mag, melyet szükség esetén jóval 10 000 fölé tudott emelni. Már 1620-ban beszél egy kb. 20 000-es hadseregről, melyet ki tudna állítani. Bizhatott azokban a forrásokban, melyek háború esetén rendelkezésére állottak. Ilyen volt mindenekelőtt az előrenyomulása alkalmával *lefoglalt katolikus nagybirtokok zálogba adása*. 1619. okt. 20-tól nov. 23-ig tartó hónap alatt Bethlen Pozsonyban 11 000 forintot és 600 császári tallért kapott az egyházi javakért. 1620-ban az elzálogosított katolikus vagyonokból nyert jövedelme 53 200 forint, 1621-ben 113 750 forint.¹²⁰ Ott voltak a felvidéki bányavárosok, melyeknek birtokbavétele Bethlen hadjáratainak egyik kulcskérdése volt. Míg a hadsereg elfoglalva tartotta őket, Bethlen protekcionális leveleket osztogatott számukra, mikor kivonult belőlük, a kincsészletet is elvitte onnan, amint erről Kemény János beszámol.¹²¹ Nem kis jövedelemforrásul szolgált az elejtett hadifoglyok váltságdíja sem. Pl. Bethlen 1000 forintért ad vissza Pázmánynak két vallont.¹²² Az erdélyi államháztartás jövedelmein kívül ezek voltak a fő bevételi források, a külföldi segítség összevéve egy későn érkezett dán pénzküldeményből állott (30 000 tallér). Bethlen kiadásai súlyosak. 1623-as felszabadító harca idején 5 hónapnak a költségeit több, mint 400 000 forintra teszi.¹²³ Ezek a terhek azonban elviselhetőek voltak Bethlen számára, aki nagyobb adósságok nélkül fejezte be hadjáratait.

Jellemző eset, mikor a fejedelmi párnak gondot okoz a Károlyi Zsuzsannát Kassára kísérő katonák hópénzének pontos kiutalása.¹²⁴ Bethlen kötelességérzete a pontos fizetés terén onnan ered, hogy látta a népnek a két ellenségtől való pusztulását, és tudta, hogy a katonáskodó népnek fontos anyagi alapja a zsold, ami nélkül kénytelen magát az erőszak vonalán, rablással fenntartani. Így pedig fegyelmezett hadsereg nem képzelhető el. A néppel kapcsolatos magatartását jellemzi, hogy a jobbágyokban is elsősorban a katonanyagot látja és kiméli, melyre nagy szüksége volt hatalmas távlatú terveikhez. Különösen az érintkezési területek jobbágyait védi. Ha kell, ír a temesvári pasának a gyulai és lippai jobbágyok érdekében, kiket török, magyar egyaránt adóztatott. Máskor a havasalföldi bojárokat figyelmezteti, hogy nekik segítségül adott csapatait küldjék vissza, nehogy „az országbeli szegénységnek” kárt tegyenek kóborlásuk közben. A csanádi püspököt kéri,

¹¹⁸ Győri történelmi és régészeti füzetek II. 1863. 262. l.

¹¹⁹ E. O. E. VIII. 495. l.

¹²⁰ Győri tört. és rég. füz. 257–264. l.

¹²¹ Bethlen hol pénzt, hol gyalogost, hol fegyvert kér a városoktól. V. ö. *Szilágyi S.: Bethlen Gábor levelezése*. Bpest, 1886. 136. 141, 150. 163, 181. l. stb.

¹²² *Hanuy: Pázmány Péter összegyűjtött levelei*. I. 319. l. (Bizonyára fontosabb személyekről volt szó!)

¹²³ Bethlen G. levelei Illésházy Gáspárhoz. 68. l.

¹²⁴ Történelmi Tár 1879. 259. l. 1620-ban Thurzó Szaniszlóhoz írt leveleiben refrénszerűen köti lelkére a katonák gyors és pontos fizetését, *Szilágyi S.: Bethlen Gábor levelezése*. Bpest 1886. 92, 96, 121–22. l. stb.

hogy a lippai hódoltsági területen ne szedjen adót, ő sem kér szolgáltatást tőlük, nehogy elbújdosssanak. Lakatlan helyekre adómentességet mondhat ki, hogy oda gyorsabban telepedjenek. A jobbágyok teherviseléséről írja Halil basához: vagy adót vagy katonáskodást lehet kívánni a jobbágytól, de „egy huszról két bört nem nyuzhat senki”.¹²⁵ Uralkodása elején az országgyűléssel kimondatja, hogy azokat a jobbágyokat, akik Basta idejében a „nagy éhség miatt” loptak, ne büntessék.¹²⁶ Maga is a Basta-idők szenvedő részese, aki élete végéig emlékszik az átélt borzalmakra, németellenes érzelmeinek ez az egyik fő forrása. Nem volt rejtve előtte a nép akkori szenvedése. Ha ezt a népet katonaként a német elleni harcokban fel akarta használni, akkor *észszerű jobbágypolitikát* kellett folytatnia.

Ez a népet kímélő következetes vonal komoly próbának volt kitéve a harcok idején. A fosztogatás, dúlás még a fegyelmző hadvezérek erőfeszítései ellenére is természetes jelenség ebben a korban, mikor a hadsereg ellátásának a terhét a megszállt területek lakosságára hárítják. A néppusztító császári zsoldos csapatok mint hódítók a hadfegyelem rendkívül alacsony színvonalával tűntek ki. A császári tábornokoknak nem is volt törekvésük a hadfegyelmet éppen Magyarország területén gyakorolni. Ez csak a kor legjobb, igaz ügyért harcoló hadvezéreinek lehetett célkitűzése. Bethlen a hadfegyelem szigorú megtartását a *lakosság megnyerése eszközének* tekintette, ami nélkül nem lehet tartósan biztosítani a felvonulási területet, az utánpótlási vonalat stb. A reakciós történetírás kihangsúlyozta, hogy Bethlen támadásainak „szélsőséges, kihágásokra kész katolikussellenes iránya” megfosztotta a nyugati magyarok támogatásától és a városok rokonszenvétől.¹²⁷ Ami a kihágásokat illeti, a dolog nem így áll. Bethlen törekvései oda irányulnak, hogy rendben tartsa seregét. Elhatárolja magát a „Bocskai fejedelem idejében történt módoktól”, és büszkén írja Illésházy Gáspárnak, hogy „Erdéltől fogva 32 öreg barmot az én hadam meg nem nyüzött”... Katonái 1626-ban „bitangot nem öttenek, annál inkább magunk asztalára nem hogy egyebet, de egy tikot is eddig fel nem főztek”.¹²⁸ 1621-es győzelmeinek idején írta feleségének: „...felette nagy piacunk vagyon, minden felől sok élelt hordanak reá, mivel pénz nélkül nem hagyunk semmit elvenni”. Rákóczy Györgynek, mint fiatal hadvezérnek lelkére köti, hogy „az hadakat részegségtől kell igen oltalmazni”, maga pedig intézkedéseket hoz csapatainak erkölcsi fegyelmzésére.¹²⁹ 1621-ben három tisztjét felakasztatta, mert megszegték azt a parancsát, hogy keresztény rabokat ne adjanak el a töröknek. Második hadjárata alkalmával Esztergom körül Basa Istvánt akasztatta fel, mivel szegény emberek köntöseit elrabolta.¹³⁰

A fejedelem külön levelekben szabályozta, hogy hol lehet a csapatoknak élmeződniök, egyébként minden katonának zsoldjából kellett élnie. A főkapitánynak nem volt szabad megengednie a prédálást. Külön oltalomlevelet adott ki egyes városok számára, ahol minden visszaélést szigorúan megtiltott katonáinak. Külön hadparancsok szabályozták hadainak magatartását. Élete utolsó évében is részletes rendtartással szabályozta a katonacseleket. Minden kihágásért a tiszteket tette felelőssé, a fosztogatásért karó

¹²⁵ Történelmi Tár 1879. 767, 750. I. E.O.E. VI. 551. I. Tört. Tár 1880. 738. I. Heves harcok közepette sem felejtí el a hozzá forduló Czibere Pálné jobbágyasszony ügyét a kassai tanácsnál sürgetni, mivel az sokáig halogatta Cziberéné férje gyilkosának megbüntetését. 1620. dec. 6, *Szilágyi S.*: Bethlen Gábor levelezése, Bpest 1886. 153. I.

¹²⁶ E. O. E. VII. 253. I.)

¹²⁷ *Szekfü* i. m. 120, 121. I.

¹²⁸ *Szádeczky*: Bethlen G. levelei Illésházy Gáspárhoz 8. 101. I.

¹²⁹ Történelmi Tár 1879. 215. I., Pol. lev. 127. I.

¹³⁰ *Gindely*: Okmánytár... 319. I. *Kemény János* önéletírása 26. I.

járt. Szabályozta a szállásadó kötelességeit, stb.¹³¹ Érdemes idézni az 1616-os lippai hadbaszállása alkalmával kiadott „disciplina militaris” 17. pontját: „Szegény paraszt ember megveréséért három pálczával büntetődjék; ha mi marháját elveszi, visszaadattassék; ha pedig derekas prédálást élésen kívül fehér ruháját és egyéb marháját elveszi, az ilyen praedálásért felakasztassék; házak, faluk gyujtásáért feje vétessék; megbizonyosodván mindazáltal, az tisztviselők azon legyenek minden uton, az szegény ember legelsőben marhájáról contentáltassék, annak utána büntetődjék az bünös”...¹³² Így Bethlennek a hadfegyelem megszilárdítása terén elért eredményei a nép védelmének nem elhanyagolandó formáját jelentették, egyszersmind kiváló vezéri egyéniségének voltak bizonyítékai. Fegyelmező készségére és eredményeire jellemző, hogy amikor 1623-ban Szomolyánban az egyik úr vendégül látta Bethlent, csapatai fegyelmeztetven vártak rá a hidegben, anélkül, hogy a kerteket, fákat bántották volna, vagy egyéb kárt tettek volna a faluban.¹³³ Nem is képzelhetők el hadfegyelem nélkül Bethlen gyors mozdulatai, sikeres clónyomulásai, ehhez az ő fegyelmező akarata és a *lakosságnak a katonába vetett bizalma* volt szükséges. A nyugati országgrész népe támogatta Bethlen hadseregét a németek elleni harcában. Bethlen maga számol be arról, hogy az Érsekújvár alatti németeket nemcsak katonái csépelik, „mert az mi hadunk mikoron elunta az üzést, és visszatértenek, az parasztság mindenütt eleikbet, támadott, rettenetesen ölték, vágták, minden várakból, városokból kitámadtak ellenek”...¹³⁴ A panaszok, melyek Bethlennel kapcsolatban felmerültek, a kísérő török segédsapatokra vonatkoztak, melyeknek a megfegyvelésébe Bethlen csak közvetetten folytathott bele. Harmadik harca alkalmával például úgy rendezte a seregek vonulását, hogy a menet élére és hátuljára magyar csapatokat vezényelt, a törököket pedig közrefogták, „hogy kártételtől őket ótalmazhassák”.¹³⁵ Néha azonban, mikor a szabadságharc érdekei megkívánták, közvetlenül is megfegyvelte a török csapatokat, így 1626-ban Galgócznál, mikor néhány agát, akik a törököket a továbbmozgálat ellen bujtogatták, lefejeztetett, és seregével fenyegetően körülvéve a török tábornokot, kényszerítette őket ottmaradásra. Ebben a hadjáratban rendkívüli intézkedéseket tett a török rakoncátlanságok megfékezésére: „egy töröknek sem volt szabad rablani, ha mikor penig titkos köpönyegek alatt lóforan szegén népet sajdíthatták, arra rendeltetett vigyázóink azontúl hírt adván, elvétettük tőlük, magokat indifferenter ölettük”...¹³⁶ Tehát a *nép kimélése a töröktől* szervezett formában történt. Hasonlóan céltudatos volt Bethlen tevékenysége, mely a magyar foglyoknak a töröktől való kiszabadítására irányult. Ezt maga Esterházy Miklós is kénytelen volt elismerni.¹³⁷

Bethlen horvédelmi politikájában és hadvezetésében végighúzódik a nép megvédése a feudális túlkapások és a háborús pusztítások ellen. Ezt központosított fejedelmi hatalmával és seregének katonai fegyelmezésével érte el. Hadfegyelem dolgában elért eredményeit Szekfü is helyesen értékeli, aki szerint Bethlen az ő hadseregét „kicmelte a harmincéves háború erkölcsi fertőjéből”.¹³⁸

¹³¹ E. O. E. VIII. 502—505. l.

¹³² Szilágyi S.: Bethlen Gábor levelezése, 1886. 58. l.

¹³³ Kemény János önéletírása, 62. l.

¹³⁴ 1621. jul. 10-i levele feleségéhez, Történelmi Tár 1879. 208. l. Másutt írja: „Sz. Keresztől fogva esett annyi el az futó hadban az szegénység elejekben való támadása miatt, mint más fegyver miatt.” Ez nem más, mint a nép németellenes guerilla-harcának elismerése! 1621 jul. 12-i levele, Szilágyi S.: Bethlen Gábor levelezése, l.p. 1886. 189. l.

¹³⁵ Szádeczky: Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz, 405. l.

¹³⁶ Pol. lev. 421. l. A galgóczi csetről Kemény J. i. m. 109. l.

¹³⁷ Történelmi Tár 1881. 718. l.

¹³⁸ I. m. 189. l.

III.

Bethlen hadászati elvei, taktikája világosan mutatják, mennyire számolt *hadseregének nemzeti és népi összetételével*, amé'kül, hogy megmaradt volna egyes túlhaladott hadászati módszerek alkalmazása mellett. Mindezt nem vette figyelembe a vele foglalkozó hadtörténeti irodalom. Katonai értékelése azért sem lehetett kielégítő, mivel politikai céljaival, a nemzeti egység programjával, a mindkét ellenség elleni harc álláspontjával, a szomszédos országokkal való összefogás gondolatával nem számolt. Így csak véletlenül és sokszor helytelen utakon jutott el egyes helyes részletkövetkeztetésekig, anélkül, hogy Bethlen hadászatának lényegét megértette volna. Gyalókey Jenő méltán teszi Bethlent a hadtudomány fejlesztésében közvetlenül Zrínyi Miklós mellé. Jól emeli ki, hogy nála semmi sem tapasztalható a Montecuccoli-féle metódizmusból, és egyéb eredményeit is helyesen látja. De a kérdéseket eleve a szükségeszerű sikertelenség, a „jószerencse hiánya“, Bethlen terveinek összehúzóerődése szempontjából tárgyalja, ami Bethlen szerepét a mértéktartás kényszerű pózába merevíti. Így elsikkadnak egyes hadászati eredményei, noha éppen ő hangsúlyozza egyes események, mint a pozsonyi, petronelli, érsekújvári, guttai, szakolczai diadalok kidomborításának szükségét. Így nem kap méltánylást az a hősie erőfeszítés sem, mellyel Bethlen 1621 elején az élje tonyosuló nehézségeket legyőzte. Mint hadszervezőt és hadvezért különváltan tárgyalja, nem veszi figyelembe, hogy Bethlen volt minden egy személyben, az ő alkotó temperamentuma teremtette meg, vitte harcba a hadsereget, vezette a diplomáciát, és az ország kormányzása is az ő gondja maradt. Ami a legfontosabb, nem értékeli kellően az önálló magyar hadsereg tényét, az állandó zsoldos hadsereg megteremtését és a népi harcmodor felszívódását Bethlen hadászatába.¹³⁹

Olchváry korábbi értékelése helyesebben tapogatózik, amikor Bethlen erejét a jól megszervezett lovasságban látja, és megvédi Gindely vádjával szemben, aki szerint Bethlen lovassága rosszul volt felfegyverkezve, nem volt puskája, puskás lovassága. Jól mutat rá a puskás lovasság idejétmúlt voltára, mivel a puska, pisztoly elsütése az ide-oda való lovaglás („caracolirozás“) közben semmi komoly eredménnyel nem járhatott, ezt Gusztáv Adolf is megszüntette hadseregében, s Bethlen is az eredményesebb kopjás lovasságot használta, csak a németek maradtak meg a puskás-lovasság formalizmusa mellett.¹⁴⁰

A *lovasság alkalmazása* egyik kulcskérdése Bethlen hadászati, hadvezéri értékelésénck. A lovasság döntő súllyal szerepelt seregében. 1620-ban 12 000 : 7700, 1621-ben 14 000 : 6000, 1626-ban 13 000 : 7000 az arány a lovasság javára a gyalogság felett. A lovasság túlsúlyát nem lehet egyedül a lóanyag bőségével, a terepnek lovas csatákra való alkalmasságával magyarázni, mint Olchváry teszi. Ennek főleg az az oka, hogy a Bethlen hadseregében harcoló katonák nagyrészt a végvári küzdelmek neveltjei, akik a török elleni harcukban alkalmazkodtak a török könnyű lovasság harcmodorához. A hajdúk tekintélyes része is a lovas taktikában volt járatos, a kopjás lovasság egyik fő erejét képezte. Hasonlóképpen a székelyek nagy része is lovon harcolt. Ezek a lovas katonák a kialakult népi harcmodót folytatták reguláris keretekben is, és ezt Bethlen magyszerűen fel tudta használni. A konstantinápolyi angol követ többször megjegyzi, hogy Bethlen támadásai veszedelmes betörések

¹³⁹ Gyalókey J.: Bethlen Gábor mint hadvezér. Hadtörténelmi Közlemények 1929. Kisebb összefoglalás ugyanazon címmel tőle: Protestáns Szemle, 1929. U. ötle: Végvár és csatáér, Magyar Művelődéstörténet III. köt.

¹⁴⁰ Olchváry Ödön: Bethlen Gábor hadseregének szervezete s hadviselési módszere. Hadtörténelmi Közlemények 1888. 611. stb. I. Ugyanó: Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. Hadtörténelmi közlemények 1890.

(incursion), melyek éppen a lovasság révén válnak ellenállhatatlanokká. Igen gyors seregének mozgása, ha kell, gyorsan vissza tud vonulni a hátországba.¹⁴¹

Bethlen magának tartotta fenn a lovasság közvetlen irányítását. Erre a lovasságra építette kiváló *hírszerzését*, felderítését, mellyel úgyszólván az ellenség minden lépését előre megtudta. A még tapasztalatlan Rákóczy Györgynek írja 1619. október 30-án: „Homonnai állapotjának mikor én Kassán volnék annak is végére mennék, mely nap hány fál étket visznek asztalára“. Hangsúlyozza, hogy „piaczon hallotta híreken nem fundálhat ember“.¹⁴² A lovasság nélkül nem valósíthatta volna meg módszerét, mely az *ellenség meglepetésszerű megelőzésében* és rajtaütésszerű megtámadásában állott. 1619 októberében az ellenség nem várta, hogy Pozsony felé megy. Bethlen egy gyors lovaskülönítményt küldött Pozsony alá, ahol katonái megsemmisítették Tiefenbach mit sem sejtő csapatát, az ágyúkat elvették tőle, Tiefenbach néhány száz emberével menekült meg. Meglepetésszerűen támadták meg Érsekújvár alatt is az élelmet gyűjtő németeket Horváth István lovasai, és miután szétszórta 300 puskás németet, a segítségükre siető Buquoi generálist is elfogták, majd megölték, és nagy veszteségeket okoztak az ellenségnek. Hasonló fordulatokban gazdag Egri Istvánnak 1200 lovassal a bányavárosok körül 1621 nyarán kifejtett harcászati tevékenysége is. Mindezek a mozdulatok a félelmetes hajdúcs továbbélése, felszívódása a reguláris hadvezetésbe. Az előbb említett kitűnő felderítés nélkül természetesen nem érvényesülhetnek. Pl. 1620-ban Bethlen győzelme Pozsony mellett Dampierre és Collalto felett nem képzeltető el a felderítés nélkül, mely észrevette, hogy Dampierre robbanóanyaggal teli hajókat úsztat a Dunán lefelé a pozsonyi híd felrobbantására, és megsemmisítette azokat. Bethlen mindig hangsúlyozta az „eleiben ballagás“, a megelőzés fontosságát, a támadó kezdeményezést, és ezt nem is engedte ki soha kezei közül.

Támadásainak *gyorsasága* is lovasainak fürge mozgásával magyarázható. 1619-ben Kassáról 50 mérföldet 13—14 nap alatt tett meg, 1626-ban a Gyulaféhérvártól Debrecenig tartó utat 18 nap alatt teszi meg úgy, hogy Kolozsváron öt, Váradon négy napot várakozik. Ő maga Kassáról Krakóba 8—10 nap alatt tervezi a menetet, ha meghívják lengyel királynak.¹⁴³ A jó felderítés, gyors mozgás és rajtaütésszerű támadás lehetősége szinte csábítja Bethlent olyan hadműveletekre, amelyek nem mások, mint a népi leaktika egész hadseregre alkalmazott formái. Pl. 1621 márciusában olyan tervvel is foglalkozik, hogy Kassára vonul vissza, úgy tesz, mintha hadait elbocsátotta volna, közben pihenteti őket, s ha a német Buda irányába vonulna, hirtelen összeszedné hadait, és gyorsan megtámadná az ellenséget, akik „rettenetesen confundáltakatnának“.¹⁴⁴ Ebből megvalósult antyi, hogy Bethlen a lassan előre nyomuló Buquoi elől gyorsan hátravonult Kassára, ott nyugodtan néhány hétre szelnek eresztette hadait, hogy azok kipihenjék magukat, s csak mikor a nagy német sereg Érsekújvárhoz érkezett, lepte meg azt egy hirtelen ellen-támadással. Ennek a módszernek szerves kiegészítése volt az *ellenség fáradhatatlan üldözése*. Érsekújvár alól is a Csallóközig támadta, csipdeste, üldözte Lichtensteint. Az ellenség *„fárasztása, fogyasztása“*, menet közben kisebb

¹⁴¹ Roe: Negotiations 277, 339, 543. 1.

¹⁴² Pol. lev. 146, 149. 1, u. o. a hírszerzés fontosságáról: 38, 58, 159, 160.

¹⁴³ Szilágyi S.: Adalékok Bethlen Gábor szövetségeseinek történetéhez. 1873. 68. l. Szádeczky: Bethlen G. levelei Illésházy Gáspárhoz, 92. l. Természetesen lovasságának a mozgása sokkal gyorsabb hadseregének átlagmozgásánál. A Wallenstein-féle lovasszabályzat szerint a megtehető napi út 4 mérföld, ami alig mulja felül Bethlen egész hadseregének átlag gyorsaságát és hozzá sem mérhető a magyar lovasok teljesítményeihez. Ballagi Aladár: Wallenstein horvát karabélyosai Bpest 1882. 136. l. Bethlen szinte közmondásos jelszava volt: periculum in mora (a késedelemességben rejlik a veszély).

¹⁴⁴ Török-magyarokori állam-okmánytár I. 267. 1.

támadásokkal való zaklatása különösen a Carafa, Montenegro és Wallenstein elleni hadjárataiban járt komoly eredményekkel. Ezt a taktikát már szabadságharcainak kezdetén ajánlja Thurzó Imrénének és Rákóczy Györgynek, kiket mint kezdő hadvezéreket folyton tanított. A Bocskay-időkben sikerrel alkalmazott hajdú hadmód emlékei tükröződnek e szavakban: „csaták által szüntelen éjjel-nappal fárassza, fogyassza, quartirokban ha lehet éczaka veresse fel... ha pedig valamely fele az ellenség megindul, kegyelmed is induljon a nyomában“.¹⁴⁵

Nem következik mindebből az, hogy Bethlen a nyílt, döntő ütközet ellensége lett volna. Éppen a könnyű lovasságra gondolt, amikor a „mezőn való“ nagy összecsapások fontosságát hangsúlyozta, ellentétben a később Montecuccoli által teljesen kifejlesztett metódizmussal és ellenségének, Dampierre-nek a módszerével, aki kisebb, tetszetős eredmények felmutatására törekedett, s amikor a döntő erőszemlére került a sor, hadserege elkallódott. Bethlen megveti a németek sánctaktikáját, akik bebújva sáncaikba, természetlen állóharcra kényszerítették lendületes lovasságát. A várakat úgyszólván semmibe sem veszi, a várharcotól nem vár semmit: „a meddig mezőn való harc által dolgunk el nem válik, hiában való dolog várak alatt való tekingésünk“.¹⁴⁶ Szerinte a német ellen „derék haddal“ kell menni, „gyermeki módon nem jó ő hozzá nyúlni“. Kikel a „szemedelés“ ellen, amely kerüli a nyílt összecsapást, és ahogy Thurzó Imrénének írja: „minden fundamentuma dolgunknak csak az egy szemben való viadalnak eventusán áll...“¹⁴⁷ Nem órajta múlott, hogy sem 1620-ban a csehekkel szövetségben, sem 1623-ban és 1626-ban Wallenstein ellen nem került sor a döntő megütközésre. Hozzátehetjük, hogy ez nem is változtatott volna lényegesen Bethlen helyzetén, viszont e nélkül is lényegében tönkretette a császári seregeket.

Ezt a sikerrel alkalmazott *kiéheztetési taktikájával* és lovasságának az ellenséges utánpótlási vonalakat elvágó mozdulataival érte el. Ennek köszönhetette egész Európát megdöbbentő sikerét: Bécs körülzárását. Bethlen lovasai, egyesülve a cseh-morva erőkkel, a császári hadsereget átkergették a Duna jobb partjára, néhány ezer főnyi veszteséget okozva nekik. 1619. november 27-én Bécs alá érkeztek, és mivel a gyalogság és tüzérség késett, és különben sem volt Bethlennek elég ostromszere, az osztrák főváros kiéheztetését határozta el. Lovasai előzönlöttek Bécs környékét, Bécsben nagy éhség volt, Ferdinánd „végső szükségbe jutott“ a velencei ügyvivők szerint is, és „nagy csoda volt, hogy meg tudott menekülni“.¹⁴⁸ Bethlen szerint a „császár is csak alig szalada bé előljáróink (lovas előcsapatok) előtt“ ... „Bécs alatt három nap és éjszakán minden nap az hóstátokban (előváros) harcoltanak a magyar vitézek“.¹⁴⁹ Bethlen megadásna tudta volna kényszeríteni a császárvárost, ha a Homonnai intervenció nem indította volna arra, hogy csapatait a Felvidékre vonja vissza Bécs alól. 1621-es érsekújvári csatájában is alkalmazta Bethlen a bekerítés és kiéheztetés módszerét, amit mozgékony lovassága tett lehetővé. „Az német had fogy, éhezik igen, az vérhasban hal, az fizetelenség és éhség miatt igen is szökik, az búza fejeket metélik, azt főzik, mind szárazon vizen élését igen megrekesztették az mi hadaink“ — írja Károlyi Zsuzsammának.¹⁵⁰ Második hadjárata alkalmával újra Bécs kiéheztetésére gondol, Hodoninnál (Göding) így szégyeníti meg a császári sereget, három hétig tartva körülzárva.

Ha lovasságával nagy eredményeket is tudott elérni, eredményeit tartóssá csak gyalogosokkal tehetette. Bethlen ezzel tisztában volt, és tett is lépéseket a

¹⁴⁵ Pol. lev. 159—160. l., ugyanígy 199. l.

¹⁴⁶ Pol. lev. 141. l.

¹⁴⁷ Török-magyarokori állam-okmánytár I. 367. l., Pol. lev. 138. l.

¹⁴⁸ Contarini és Polo Minio jelentései. Fontes Rerum Austriacarum II. Abth. XXVI. 87. 107. l.

¹⁴⁹ Magyar Történelmi Tár IV. 198. l.

¹⁵⁰ Történelmi Tár 1879. 208. l.

gyalogság megerősítésére. Különösen harmadik szabadságharcában érezte a gyalogság szükségét, aminek hiányában nem tudta teljessé tenni Wallenstein megverését. De már hamarabb is írta Thurzó Imrénék: „a gyalogságot ne felejtse, mert arra volna nagyobb szükségünk“. Dicséri kék gyalogosait, akik nagyszerűen megállták helyüket a német gyalogosok ellen Strasznicza piacán, olyan tüzet zúdítottak rájuk, „mint akár a mustrács“. ¹⁵¹ Tudja, hogy „ha sok százezer lovas vagy on is egy hadban, de ha gyalogja nincsen, kevés dolgot vihet véghez ember szoros helyeken és várak alatt kopiával, nyíllal“. ¹⁵² A gyalogságtól tehát a tűzhatás fokozását várja. Súlyt helyez a gyalogság képzésére, és amint láttuk a földesurakat kötelezi, hogy gyalogos jobbágyaiknak tegyék lehetővé a kiképzést. Mivel azonban ez sem volt biztosíték, hogy jól képzett, puskához értő gyalogosokat nyer, az országgyűlés kimondja, hogy a jobbágy maga helyett 3 forint hópénzt adhat, amin gyalogost lehet venni. ¹⁵³ Így sem volt elég jól képzett gyalogosa, akiknek a számát német zsoldosokkal igyekezett növelni. Második hadjárata alkalmával Hodoninnál annyira szükségére lett volna gyalogosra, hogy hópénzt és nemességet ígért azoknak a lovasoknak, akik lóról leszállva, gyalog fognak ostromhoz. ¹⁵⁴

Tehát Bethlen a korszerű hadtudomány elveit képviselte a gyalogság fontosságának felismerésével. Ezzel ellentétben áll a gyakorlat, mely nemcsak azt mutatja, hogy megfelelő, puskához értő gyalogosokat nem talált Bethlen, hanem azt is, hogy a lovas harcmódot szívesen és eredményesen alkalmazta. A kérdés megoldásához az vezet el, ha megnézzük Bethlen ellenségeit, a Habsburg-csapatokat. A német hadsereg rendelkezett ugyan hatalmas gyalogsággal, de nem rendelkezett azzal a technikával és tűzérsséggel, amely a gyalogság mozgását gyorsabbá és biztosabbá tette volna. Ilyen fegyverek csak a XVII. század végén jöttek létre, a század folyamán általános volt a dzsidás, kopjás és puskás gyalogság, amely 8—10 emberrnyi mélységben állott fel. Az első sorok tüzeltek, addig a hátulsók előkészítették puskáikat a lövésre. A puskák tökéletesedésével már 5—6 ember mélységű vonalak is alakíthatók voltak, és a csatarend közeledni kezdett a vonalálláshoz, melyben a dzsidás, kopjás katonák már csak a lövészek fedezésére szolgáltak. ¹⁵⁵

Ettől azonban Európa még távol volt a XVII. században, és csak Gusztáv Adolf svéd király tett nagy lépéseket ebben az irányban, aki ennek köszönheti győzelmeit. A gyalogság Európaszerte maradt a régi: mozgásra alkalmatlan, képtelen a döntő és nyílt összecsapásra. Ennek a gyalogságnak a talaján csak a Montecuccoli-féle formalizmus sarjadhatott ki, amin Zrínyi Miklós annyit bosszankodott. Fejlettebb lövészerszámok hiányában ide kellett jutni, viszont fejlettebb technikához polgáriásodó társadalom kell. Illyenről pedig alig lehet beszélni mind a Habsburgok, mind Bethlen esetében. Viszont Bethlen nem akarhatta, hogy az általa annyira megvetett német sánc-taktika és terméketlen állóharc (rövid ideig való puskázás, majd visszavonulás, felalájárákálás stb.) átka elérje. Ismerte a lövegyverek gyengeségét. 1626-os hadjárata után Murtéza basát vendégül látta Kormöczházyán. Lövő-bemutatót tartottak, és a fegyverderék (páncél) be sem horpadt a pisztolylövésre. Ugyanakkor Murtéza nyíllal könnyen átlötte. ¹⁵⁶ Ilyen körülmények között a gyalogos lövészek számának felduzzasztása a régi fegyverekkel elkerülhetetlenül oda vezetett volna, ahova a Habsburg-hadseregénél vezetett, a csapatok

¹⁵¹ Polit, lev. 272. és 261. l.

¹⁵² Török-magyarokori állam-okmánytár I. 363. l.

¹⁵³ E. O. E. VI. 415—416. l.

¹⁵⁴ Kemény János önéletírása, 60. l.

¹⁵⁵ Engels: A gyalogság taktikája, anyagi okokból levezetve. Antidürring, Szikra 1948. 343. l.

¹⁵⁶ Kemény János önéletírása, 110. l.

mozgását elústitotta volna, megakadályozva a döntő fellépéseket.¹⁵⁷ Ezért indokolt Bethlen megmaradása a gyors mozgású és döntésekre alkalmasabb könnyűlovasság mellett, amely egyben a magyar nép törökök elleni harcában megszületett speciális fegyvernem volt.

Bármennyire is igyekezett Bethlen mononóhium-rendszerével és más eszközökkel fejleszteni Erdély gazdaságát, ez lényegében a feudális termelés keretei között maradt, képtelenül arra, hogy a technikai újítások útjára lépjen. „Semmi sem függ jobban a gazdasági feltételektől, mint éppen a hadsereg összetételé, szervezete, fegyverzete, sztratégiája és taktikája. Az alap a fegyverzet, ez pedig ismét egycsenen a termelés fokától függ” — mondja Engels.¹⁵⁸ Ezért áll ki Bethlen is az eredményesebbnek vélt kopja mellett, anélkül, hogy a puskát lebecsülne. Komoly tűzhatás hiányában a kopja jól gyakorolt kezekben igen hasznos fegyver, mely sem a gyalogság, sem a lovasság mozgékonyságát nem akadályozza. „Igazat írok, hogy mindenkor megfutamodik ezer fegyveres 600 kopjás előtt, semmi nagyobb ellenségek nincsen a kopjánál” — mondja Bethlen.¹⁵⁹ 1620-ban a hadseregszervezés tervében a kb. 20 000 főnyi hadsereg felét kopjasok alkotják. Rendelkezéseiből kitűnik, hogy főleg a lovasságnak kopjával való felszerelésére nagyon ügyelt. A lovas felszerelés: sisak, páncél, kopja, tör vagy pallos. A gyalogosé: puska, szekerce, szablya.¹⁶⁰ Bethlen egyébként azért nem törekedett nagyobb gyalogos csapatokat kiállítani, mert mindig az volt a számítása, hogy szövetségesei adják majd a szükséges gyalogos kontingenst, melyet a sikerek tartósításához nélkülözhetetlennek vélt. Ezért pl. 1626-ban mindaddig nem mert bátrabban mozogni Wallensteinnel szemben, míg nem egyesült Mansfeld néhány ezer gyalogosával. Ennek ellenére eredményei igazolják, hogy helyesen alapozott elsősorban a könnyűlovasságra és a lovas taktikára, a nehezen mozgó német seregeikéi szemben.

Nem lehet azt sem felróni Bethlennek, hogy a *tüzérség* szerepét a technika adott fokán nem tudhatta kellőképpen értékelni. Még Zrínyi Miklós sem tartotta fontosnak az ágyúkat. Ezeknek a hordereje kicsiny, csöviük gyenge, könnyen szétreped. Bethlen a tüzérséget ennek ellenére nem becüli le, fontosnak tartja a kellő tüzérség meglétét: „ha az lövő szerszám e' marad, annélkül igen fogvatkozottul és veszedelmesen léssen az dolog, derék hadnak lövő szerszám nélkül járni nem jó...”¹⁶¹ Ágyúinak száma: átlagosan ezer emberre 1 ágyú. Ez nem sok, de nem is kevés, a német seregeknek sem volt lényegesen több. A tüzérség mint önálló külön fegyvernem Magyarországon csak a XVIII. században kezd kifejlődni.¹⁶²

Bethlen tehát több vonatkozásban helyesen sejtette meg a jövő hadászatanak egyes vonásait, és nem konzervatívizmusból fakadt, hogy mégis a lovas hadmód mellett maradt. Ezzel komoly eredményeket lehetett elérni, mert a magyar népnek régóta tökéletesített módszere volt. Helyesen használta fel Bethlen az ebben rejlő lehetőségeket, és a népi harcmódot jól illesztette bele reguláris keretekbe. Különösen jónak tűnhetik fel ez a megoldás már azért is, mert a hadi technika állapota ekkor nem adott utat új, nagyobb szabású katonai reformok irányában. Ha viszont a meglévő technika felhasználása terén mérjük le Bethlen tevékenységét, akkor sem írhatunk rovására semmit. Ezt láttuk a puskások, az ágyúk alkalmazásánál, és méginkább láthatjuk a szállítás és utánpótlás megszervezésénél. Minden 20 katona után egy jól felszerelt és élelemmel megrakott kocsit rendelt el. Máskor minden

¹⁵⁷ V. ö. *Bárczay Gusztáv*: A hadügy fejlődésének története II. 1895. 297. l.

¹⁵⁸ *Engels*: Antidürring. Szikra 1948. 338. l.

¹⁵⁹ Török-magyarkori állam-okmánytár I. 268. l.

¹⁶⁰ E. O. E. VII. 546. l.

¹⁶¹ Polit. lev. 142. l.

¹⁶² V. ö. *Iványi Béla*: A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. *Hadtörténelmi Közlemények* 1926. 419. l.

10 emberre jut egy kocsi. Minden 1000 katoná után kb. 1000 lépés hosszú hadtápkocsisor vonult. Ezekben a kocsikban benne van a lövészeket szállító kocsik száma is. A szekérsapat állomány nem tudta a lovasság mozgását követni, sokszor lemaradt, bár Bethlen törekvése az volt, hogy seregének többi részével együtt legyen. De így sem tudta mindig biztosítani a hadsereg ellátását, ha az egész tömegében egyszerre vonult a szegény, ellenség által már felélt területeken. Ezért nem mindig tartotta együtt seregét menet közben, ahogy kifejezi: „együtt nem jó soha annyi sokaságnak lenni, mert maga megemészti magát, nem találván se magának, se lovának elegendő eleséget”.¹⁰³ Eljárása egyben a nép anyagi erőinek kímélését is jelentette.

Mindebből látható, hogy ez a kor viszonyaihoz mérten jól ellátott, fizetett és fegyvelzett hadsereg sok gondot és széleskörű irányítást igényelt. Bethlen kizárólagosan maga vezette hadseregét. Maga mondja: „amely hadnak bizonyos feje nincsen, hanem sok igazgatókból áll, gyakran megtörtént, hogy nem jól succedált az dolog”.¹⁰⁴ Az egységes akarat seregének minden mozdulatából visszatükröződött. Annak viszont, hogy Bethlen kezében futottak össze a hadszervezés és ugyanakkor a hadvezetés szálai, megvolt az a hátránya, hogy a közvetlen hadvezéri teendőktől elvont egy olyan tehetséges katonát, mint amilyen ő volt. Bethlen ennek ellenére a harmincéves háború egyik legnagyobb hadvezére, akit Zrínyi méltán állít Mátyás király mellé. Nem voltak környezetében olyanok, akikre munkájának egy részét nyugodtan átháríthatta volna. E tekintetben hasonlít sorsa Rákóczi Ferencéhez. Bethlen vágyairól egyébként helvesen ítélt az őt aránylag jól ismerő Kemény János: „Ez nagyemlékezetű Bethlen Gábor igen martialis ember vala, kitől hallottam mondani: hogy csak volna más, ki procurálná az hadak fizetését s derék hadaknak egybeszerzését s újítását, prófontolását, egyébbiránt az hadviselést abban való minden molestiákkal örömet felvonné, és soha honnyában is lakni békességben nem kívánna, hanem hadakozásban tölténé egész életét.”¹⁰⁵

Ilyen irányú vágyait megvalósítani nem tudta, és például 1621 nyarán, a legnagyobb harci zajban is foglalkoznia kellett a hadsereg újoncozásával, a kén, viasz árának kérdésével, Báthory Anna ügyével, otthoni csikóinak neveltetésével, anabaptista mesterek szerzésével és még egy sor hasonló problémával, nem beszélve sokágú diplomáciájáról, melynek fonalai az ő kezében voltak. Ennek ellenére megállta helyét a csatatéren is, és győzelmei a XVII. századi magyar szabadságharcok legfényesebb katonai eredményei közé tartoznak, melyek az utókort a nemzeti büszkeség jogos érzésével töltik el. A reakciós történetírás szerette csetepatékká lefokozni Bethlen harcait (Szekfü), vagy lekicsinyelte „magyar harcmodját” (Angyal). Azon túl hogy nemzetietlen és álobjektív ez az elmélet, a hadászati eredmények és a korabeli harcászat, főleg a magyar harcászat meg nem értéséből fakad.

IV.

A történeti irodalom Bethlen első felszabadító harcának katonai eredményeit még úgy-ahogy megemlíti, de második és harmadik támadásának fényes pontjait szűkszavúan említi, vagy elhallgatja. E tanulmány feladata nem lehet Bethlen elfelejtett csatáinak méltatása, mégis szükséges egyes győztes lépéseinek a közelebbi megvilágítása, hogy le tudjuk mérni a népi harcmodorhoz való alkalmazkodásának helyességét, a lovas taktika jogosságát. Nem véletlen, hogy ezek a hadi események egyúttal büszkeséggel töltik el a felszabadult és a szabadságáért harcolni kész magyar népet. Ilyen esemény-

¹⁰³ Török-magyarokori állam-okmánytár I. 364—365. l.

¹⁰⁴ Polit. lev. 63. l.

¹⁰⁵ Kemény János önéletírása, 148—149. l.

nek mutatkozik mindenekelőtt Bethlennek Wallensteinnel való kétszeri találkozására a harcmezőn.

Wallenstein a magyar nép történetében egyike azoknak a császári zsoldosvezéreknek, akik mint Basta, Belgiojoso, Montecuccoli, Caraffa, Heister, Haynau stb. a magyar nép pusztításával tették nevüket gyűlöletessé. A cseh nép szabadságának ellensége a cseh nép véreből gazdagodott meg, a cseh nemzeti felkelés leverése után hamis pénzen óriási, a protestánsoktól elkobzott birtoktesteket harácsoltt össze. Maga egy hamispénzverő társaság tagja, aki emellett még válogatott módszereket alkalmaz a meggazdagodásra: pl. cselédeit is beírta katonái közé, így császári pénzen tartotta el őket, egyszerre 3—4 fizetést húzott, a zsoldkifizetésnél csalt, a császári ellenőröket befizette, mint ahogy Bethlen elleni 1626-os hadjárataánál is tette. A legveszedelmesebb az volt, hogy katonái rablását elnézte, megszállt területen nekik szabad fosztogatást engedélyezett.¹⁶⁶

Magyarországon még a császárhű emberek előtt is félelmetes volt a híre, melyet Csehországban megalapozott. Pethő Gergely írja: „Bolestájnet... édes hazánkat Magyar Országot harmincz mély földnyére, mind fel-prédálá, és azt szörnyen el-pusztítá, halhatatlan nagy Istentelenségeket tselekedvén benne.“¹⁶⁷ Sennyey István Esterházy Miklósnak írva kifejti, hogy úgy fél Wallensteinről, mint az ellenséges Mansfeldtől, „vagy tízszer jobban“. Ez a „halálban buborékolva gyönyörködő ember“ (Kemény János kifejezése) rászolgált hírére. Zsoldosai Halberstadtban kisgyermekeket hurcoltak pincékbe, hogy szüleiket zsarolhassák.¹⁶⁸ Magyarországon amerre járt, serege nyomában a pusztulás, éhség volt.¹⁶⁹ Ennek a seregnek a magatartásához méltó volt vezérének önhittsége. Hogy ez a gög mennyire nem állott összhangban Wallenstein magyarországi szereplésével, azt éppen apósához, Harrach-hoz írott 1623-as és 1626-os levelei mutatják. E levelek egyben rávilágítanak arra is, hogy nem lehet Bethlen hadvezéri tevékenységét elszalasztott lehetőségek esetének tekinteni, értékelése nem állhat a mentő körülmények felsorolásából (török segítség gyenge volta, terület alkalmatlansága, nyugati segítség hiánya stb.), mint ahogy a régi hadtörténet teszi.¹⁷⁰ Bethlen előtt nem lebeghettek presztizs-célok, pl. Wallenstein seregének mindenáron való megsemmisítése, számára az ellenség teljes felmorzsolása csak másodlagos lehetett a nagy feladat, az ország szabadságának kivívása távlatában. Amint azonban Wallenstein levelei beszámolnak, Bethlennek lényegében sikerült az ellenség felőrlése is, ha nem is olyan mutatós formában, mint ahogy kedvező körülmények között megtehetette volna.

1623-ban a protestáns seregekkel való egyesülés reménye szentefoszlott Halberstadt kerestély vereségével. Ezután Bethlen egyedül indult a császári csapatok ellen, sikereitől olyan *engedményeket* várva, melyek birtokában elő tudta volna készíteni az ország felszabadítását. Újra a hajdúság által lakott terület felé hagyta el Erdélyt, hogy seregét feltölthesse hajdúkkal. Gyorsan haladt előre, Nagyszombat mellett Bogdanócnál megverte Wangler alezredes csapatát, majd innen vonult észak-nyugat felé, a morva

¹⁶⁶ *Gindely*: Waldstein während seines ersten Generalats... 1886. ism. Szilágyi. Századok 1886.

¹⁶⁷ Magyar Krónika, 1738-as kiad. 208. l.

¹⁶⁸ *Klopp*: Der dreissigjährige Krieg II. 694. l.

¹⁶⁹ A császári udvari kamara az udvari hadi tanácshoz intézett levelében 1626 novembérében azt írja, hogy nem lehet Magyarország erőire támaszkodni, mert nagyon nyomorúságos helyzetbe került, ami Wallenstein hadseregének tudható be (... so die Walnstainische armada berührt...). A magyarok a „katonaság embertelen garázdálkodása miatt“ („wegen des unmenschlichen hausen der Soldatescha“) elvesztették a kedvüket. *Hallwich*: Fünf Bücher Geschichte Wallensteins. 1910. 133. l. — A kamara és Ferdinánd levelei Wallenstein „rosszul fegyelmezett hadnépéről“ és a „Kriegs-disciplin“ megtartásáról, i. m. 135. 136. l.

¹⁷⁰ *Gyalókey*. i. m. Hadtört. Közl. 1929. 424—426, 460. l.

natárhoz. A határtól nem messze eső Szokolca falunál megverte és a Morva-folyón átkergette a császári sereget, mely akarta akadályozni a folyón való átkelését. E győzelem igen fontos volt, ez adta meg a lehetőséget a Morván való átkelésre és az ellenség körülfárására Hodoninnál. A bekerítést lovasságával hajtotta végre, visszavonulást színelte, erre a császáriak megálltak, mire ő átkarolta őket egy olyan helyen, mely ugyan védte a németeket, de körülkerítés esetében, segítség hiányában biztos pusztulással fenyegetett.

A Hodoninnál bekerített németek mintegy 9–10 000-es seregének vezére Carafa Montenegro volt, de vezető tábornokai közé tartozott Wallenstein is, aki később örömmel gondolhatott vissza, hogy nem ő lett a fővezére ennek a megszégyenített seregnek. Wallenstein már 1623. október 20-án Skalitzból írott levelében észreveszi, hogy Bethlen ellen a császári sereg összetétele nem nyújt megfelelő biztosítékot, és a *könnyű lovasság szűkségét* hangsúlyozza.¹⁷¹ Később írja, hogy Bethlen csapatai hol itt, hol ott tűnnek fel, az élelmet elviszik, amit a német gyalogság és nehézlovasság nem tud megakadályozni. Fontosnak tartja, hogy lengyel könnyűlovasokat fogadjanak Bethlen ellen. Ezt refrénszerűen, könnyörögve minden levelében megismétli. Ha ez nem lesz meg, szerinte „a császár nagyobb veszélyben lesz, mint valaha azelőtt”.¹⁷²

Bethlen szándéka az volt, hogy a német sereget tönkreteszi, kiéhezteti, anélkül, hogy neki különösebb vesztesége lenne. (Általában hadjárataiban aránylag igen csekély veszteségei voltak!). Hogy ez mennyire sikerült, arról a leghitelesebb tanú, Wallenstein számol be.

Wallenstein szerint a bezárt német zsoldosok „destruáltak” és a kétségbeesés környékezi őket (a „desperation” igen gyakran használt szó!). Már november első napjaiban (október 28-tól november 18-ig tartott a hodonini körülfárás) a német lovasság saját lovait eszi meg, mert nincs takarmány és élelem. Ugyanekkor, ahogy Wallenstein írja, „a szoldateszka fut csapatostól az ellenséghez”.¹⁷³ Bethlen uralta a helyzetet, lovasságával egy nagy gyalogsági tömegekkel rendelkező hadsereget tudott mozgásképtelenné tenni, és most választhatott a megoldásban: vagy teljesen kiéhezteti a németeket, vagy kicsalja őket és megütközik velük. Az utóbbira is gondolt, miután már az ellenség harcierjét, harcikedvét megtörte. Ez november első hetének végén tökéletesen sikerült, és másik célja elérésére elővette tüzéségét. Wallenstein beszámol arról, hogy Bethlen erősen lövette a tábornokot, és ez időközökkel nov. 17-ig tartott. Innen látható, hogy Bethlen, amikor erre lehetőség volt, megteremtette a *fejvernemek közötti összeműködést* is, és a tüzéségnek is fontos szerepet juttatott ebben.

Wallenstein közben idegeskedik, hogy mi van feleségével és rokonai-val, akik elhagyták Prágát, félve Bethlen Prága ellen való vonulásától és a cseh „rebellesektől”. Apósa előtt felveti a Bethlennel kötendő béke szükségességét. „Lovasságunk egészen odaveszett, így el kell tőkélünk magunkat, hogy ebben az állásban megkrepálunk és egymást megesszük.”¹⁷⁴ A katonák már megtagadják riadó esetén az engedelmességet, „minden pillanatban várjuk, hogy mindnyájan felkerekednek, és az ellenséghez áttábornok...” „nyíltan beszélnek arról, hogy az ellenségnek akarnak szolgálni.”¹⁷⁵ A harc képes katonák számát 4000-re teszi, a lovasok eltűntek, vagy elmenekültek, vagy az ellenségnek adták meg magukat. November közepén lemondóan írja Wallen-

¹⁷¹ F. Tadra: Beiträge zur Geschichte des Feldzuges Bethlen Gabors gegen Ferdinand II. im Jahre 1623. Wien, 1877. 40. l.

¹⁷² Tadra: i. m. 45. l.

¹⁷³ Tadra i. m. 49. l.

¹⁷⁴ Tadra i. m. 57. l.

¹⁷⁵ Tadra i. m. 59, 61: l.

stein, hogy a felmentő sereg sem használ semmit, mert „az ellenség sokkal erősebb lovasságban, mint ők (a lengyelek)”. Ezzel Bethlen győzelmét és fölényét a magyar lovasságnak tudja be, beismeri harcmodorának erősségét, és maga is csak lovassággal tudja elképzelni Bethlen ellensúlyozását, illetve most már így sem.

Mindehhez még hozzátartozik, hogy Bethlen könnyű lovasai bejárták Morvaországot, Brünnig eljutottak, és nagyszámú foglyot ejtettek. Bécsben és Prágában megtették az előkészületeket az ostromra, Prágában a protestánsoktól elszedték a fegyvert. A protestáns nemesek a jobbagyok segítségével felkelésre készültek, várták Bethlent. A katolikus főurak menekültek a cseh fővárosból, Lichtenstein a város falaát erősíti.¹⁷⁶ Bethlen azonban csak megszerzett előlveinek kamatoztatására gondolhatott, és november 20-án a nádor közvetítésével megkötötte a fegyverszünetet. Lényegében a német hadsereget tönkretette, a további harc esetén a spanyol segélyhadakkal kellett volna megmérkőznie, melyek mögött ott állott Európa megszervezett katolikus reakciója. Olivareztól az éppen ekkor létesített Propaganda Congregatióig, Medici Máriától a Christiana Milítia-ig stb., ugyanakkor pedig ő teljesen egyedül állott. Külső segítség nélkül többet nem érhetett el. Katonailag a császárt megverte, megalázta, hadseregét az ország határain kívül harcképtelenné tette. Mindezt könnyű lovasságával és ehhez alkalmazott harcászattal.

Még nagyobb diadallal érvényesült ez a hadmód 1626-ban. Ekkor is, mint három évvel ezelőtt, indulásának pillanatában kellett előre elgondolt terveit gyökeresen megváltoztatni, szűkíteni. A dán szövetségest ugyanis Tilly megverte, a törökök pedig a perzsáktól szenvedtek nagy vereséget. Külpolitikailag elszigetelve, pénzsegély nélkül volt kénytelen szabadságharcát elkezdeni. Nem azért, hogy „a már megtörtént drága hadfogadás kárba ne vesszen”,¹⁷⁷ hanem mert biztos volt abban, hogy az ellenség nem tudja őt veszélyes helyzetbe juttatni, viszont ő az ellenség megsanyargatásával előnyös feltételeket csikarhat ki Ferdinándtól. Célszerűnek látszott, hogy ezt az ország területén tegye, ahova várta Mansfeld megmaradt erőit is.

Ekkor már Wallenstein állott az ellene küldött hadsereg élén. Wallenstein, aki már 1621-ben is harcolt a Bethlen elleni hadjáratban, és 1623-ban komoly leckét kapott tőle, nem szívesen vállalkozott az ellene való küzdelemre, és Don Balthasart ajánlotta vezérnek. A reakciós német történetírás nem ismeri el Wallenstein 1623-as kudarcát, és úgy próbálja tisztána mosni a zsoldosvezért, hogy kiemeli Wallenstein energiáját, ügyességét, hogy az élelemdag minimumra csökkentésével megmentette a hadsereget az éhenhalástól.¹⁷⁸ Talál melegséget 1626-os szőgyenletes magyarországi szereplésére is, nem ismerve el, hogy Wallenstein már Stralsund előtt, éppen Bethlentől szenvedte el az első vereséget. Ugyanakkor „Bethlen hordáiról” beszél, el akarva tussolni, hogy Bethlen lovasai kergették meg Wallensteint a szokott taktikájukkal.

Wallenstein még a harcok előtt sürgeti, hogy Bethlent le kell kenyezni, „praktikázni” kell vele, mikor pedig már biztosnak veszi Bethlen megindulását, kéri, hogy az összes lovasokat, főleg a magyarokat adják meléje, mert csak *lovasokkal tud szembeszállni eredményesen vele*. Fél, mert tudja, hogy Bethlen mozdulatai „titokban és gyorsan szoktak történni”, „Bethlen mint egy záporosó fog jönni”.¹⁷⁹ Kér 8—9000 lengyel kozák lovas és ugyanennyi magyart, ha ezeket nem kapja meg, úgy a hodonini eset ismétlődik

¹⁷⁶ Tadra i. m. 22—24. l.

¹⁷⁷ Gyalókey i. m. Hadt. Közl. 1929. 433. l.

¹⁷⁸ Fontes Rerum Austriacarum XLI. 261, 269. l. stb., Tadra bevezetése.

¹⁷⁹ Tadra: Briefe Albrechts von Waldstein an Karl von Harrach (1625—1626), Wien, 1879, Fontes Rerum Austriacarum XLI. 399, 402, 407—408. l. (Rövidítve továbbiakban: F. R. A.)

meg, lovasság nélkül „az ellenség meg fog bennünket semmisíteni, mint Hodoninnál”.¹⁸⁰ Ez egyrészt határozott beismerése a hodonini (gödingi) vere-ségnek, másrészt Bethlen hadserege fölényének, melvet a könnyűlovasság-nak köszönhet. Nem változtat ezen az a fölényes hang, mellyel megígéri, hogy a lovasok birtokában „első látásra” letarolja Bethlent és Mansfeldet.¹⁸¹ Ugyanakkor olyan megoldásokat is ajánl, hogy Bethlen környezetéből meg kell nyerni valakit, pl. Kornist, fel kell lázítani ellene, hadsereget adni neki és így Erdélyt lerohanni, ott bábfejedelmet kinevezni, és így a Bethlen részéről fenyegető veszélyt kiküszöbölni.¹⁸² Még egy évvel később is melegen ajánlja, hogy „olasz módon” (ala usanza de Italia) kell Bethlennel elbánni, azaz béngyilkossal megöletni!

Bethlen megindulása után, mikor még Magyarország területére sem ért, hideglegősen „labirintusról” beszél, egyre ajánlja a Kornis-féle „praktikát” és kéri a lengyel lovasokat. A hodonini mellett eszébe jut az „érsekújvári példa” is: „jól tudjuk, hogy történt gróf Buquoi-val.”¹⁸³ Tehát saját személyét is kezdi féltetni, tudván, hogy már két nagy császári vezér (Dampierre és Buquoi) hagyta ott a fogát a Bethlen elleni harcokban. Ezért választotta azt a megoldást, hogy a német csapatok elé állította fel Esterházy magyar és Zrínyi György horvát lovasait. Nem mert egyenesen szembekerülni Bethlen-nel. Közben a katonai baklövészek egész sorozatát követte el, hagvta, hogy szeptember elején Mansfeld a határon átkeljen és vonuljon a Bethlennel való találkozásra. Mansfeldet is azért nem üldözte, mert félt, hogy Bethlen kelepccéjébe kerül. Vágújhelyen hosszú ideig tartózkodott, és mikor meg-mozdult, sem Bethlen ellen vonult, hanem Nógrád várának felmentésére, melyet Bethlen szövetségese, Murtéza törökjei ostromoltak. Akalában egy-egy helyen igen sokáig állomásozik, ezzel kiteszi seregét a már amúgy is közte elhatalmasodó pestis fokozott hatásának, a vidéket jobban kiéli, ellen-feleinek mozgását nem tudja kíséni. Ebben a lassú mozgásban nem kis része van Wallenstein kedvetlenségének, de fő oka mégis a gyalogos típusú német sereg nehézkessége. Amikor szeptember 30-án elérkezett a napja a Bethlennel való találkozásnak, Wallenstein csak úgy tudja előrenyomulását megvalósítani, hogy podgyászát hátrahagyja, gyalogságát lóra ülteti, azaz alkalmazkodni kénytelen Bethlen lovas-mozdulataihoz, lovas harcmód-jához.¹⁸⁴

A drégelypalánki szeptember 30-i találkozás jól ismert esetét a régi történetírás nem egészen helyesen állítja az 1626-os szabadságharc tárgya-lásának középpontjába. Fontos ugyan, de „szinte világtörténelmi fontosságú pillanatról” nem beszélhetünk.¹⁸⁵ Az történt, hogy Bethlennek úgy kellett találkoznia Wallenstein csapataival, hogy még nem egyesült Mansfeld gya-lo-gosaival, akik nélkül nem látta lehetségesnek a német gyalogosokkal, tüzér-

¹⁸⁰ F. R. A. XLI. 414, 406. l., aug. 4-i és jul. 29-i levelei.

¹⁸¹ F. R. A. 414. l., aug. 4-i levéle.

¹⁸² F. R. A. XLI. 415, 417. l. aug. 7-i és 8-i levelei.

¹⁸³ F. R. A. XLI. 432—433—434. l. aug. 30-i, szept. 3-i és szept. 5-i levelei.

¹⁸⁴ Ismeretes, hogy Wallenstein éppen a magyar könnyűlovasság ellensúlyozása érdekében komoly lépéseket tett a horvát karabélyosok erősítésére. Ezeknek a harcmódjuk kezdetben a piemonti módszer, a pisztolynak lóról való kisütése, a pistolade volt, de a huszas években, mint Wallenstein egyedüli könnyűlovassága, gyorsabbak lettek és hozzászoktak a „kandósáshoz” („travaglirozás”). *Ballagi Aladár*: Wallenstein horvát karabélyosai. 1623—1626. Budapest, 1882. 263—267. l. Ez nem jelentette azt, hogy a könnyűlovasság megbecsült fegyvernemé vált a német hadseregben. A horvát, kozák könnyűlovasokat a legrosszabbul fizették és élelmezték. 1626 szept. 26-án például Zrínyi György több mint 1000 lovasa 30 sós kiflit kap. A könnyűlovasság a császári tubornokok szóhasználatában mint „csöcselék” (canaille) szerepel. I. m. 149. 273—75. l.

¹⁸⁵ *Gyalókey* i. m. Hadtört. Közlemények 1929. 446. l.

séggel való megütközést. Másrészt a szept. 30-án délelőtt Wallenstein gyalogos utóvédei és a magyar és török könnyűlovasok egymással vívott párharca csak igazolta Bethlen meggyőződését, hogy az Ipoly völgye, melyet két oldalról erdős magaslatok szegélyeztek, nem alkalmas lovas csatára, a lovasság nem tud ilyen helyen kibontakozni, és áldozatául esik a német gyalogságnak. Harmadsorban pedig az volt Bethlen terve, hogy Wallenstein elvonja hadműveleti alapjától, eltávolítja hátrahagyott nehéz tüzérségétől és olyan helyre csalja, ahol lovas csatában megverheti. Ezért kért fegyverszünetet másnap délig, és ezért használta fel az újszakát, hogy az ellenség figyelmét hátrahagyott tüzekkel kijátszva, visszavonuljon Szécsény irányába, remélve, hogy Wallenstein követi őt. Ez a stratégiai visszavonulás helyes volt, jó csere a feltétlenül kockázatos megütközéssel.

Bethlen így teljes fölénybe került, annál is inkább, mert nemcsak új állása volt alkalmas a lovas csatára, hanem a Mansfeld gyalogosaival való egyesülés is végre megtörtént. Ha Wallenstein követi őt, biztos és nyílt csatában való megveretés vár rá. Hogy Wallenstein nem követte, ez éppen az ő nagy erkölcsi veresége, amit a császár szemére is hányt. Wallenstein nem szándékozta Drégelypalánknál sem Bethlent megtámadni, és a magyar vezérek tanácsa ellenére éppen ő volt az, aki kierőszakolta, hogy fogadják el Bethlen egynapos fegyverszünetre vonatkozó ajánlatát. A legérdekesebb, hogy a császárnak írott mentegetőző levelében a szűkös helyre (Menge der Pass) hivatkozott, mint amely megakadályozta a támadását, tehát éppen arra, ami az ő előnye volt, és felhasználásával kellemetlen helyzetbe hozhatta volna Bethlent.¹⁸⁶ A rossz időjárás pedig kapóra jött ürügy volt, hogy megokolja, miért nem üldözte Bethlent.

Wallenstein nem gondolt másra, csak a menekülésre. Magyarország elhagyására, melyet ő állandóan „betyárországnak“ (Schelmenland) nevez. Wallenstein visszavonulását a régi történetírás már nem tartotta lényeges kérdésnek, Gyalóky is „fontosság nélküli apró harcokról“ beszél.¹⁸⁷ Pedig nem Drégelypalánknál, hanem ezekben az *apró harcokban* szenvedett igazán vereséget Wallenstein és itt tetőződött be seregének tönkrementje. Bethlen kereste a vele való megütközést, de Wallenstein nem hajlandó szembe szállni vele. Bethlen hadserege ekkor újra a „fárasztás, fogyasztás“ taktikájához folyamodik, és nyújtottabb folyamatban a hódolni felmorzsolás ismétlődik meg. Wallenstein már október 9-én panaszkodik, hogy élelem és takarmány hiányában tönkremegy serege, amiből nagy veszély származhatik a császár országaira.¹⁸⁸ A magyarok tanácsát sem fogadja el, és nem marad Érsekújváron, ahol egyébként saját bevallása szerint 1000 katonája halt meg betegségben.¹⁸⁹ Tanácsolja a Bethlennel való békekötést, mert „az idén semmit sem tudok ellene megkísérelni“.¹⁹⁰ Ez katonai megaláztatásának teljes beismerése. Nagyszombat felé vonul élelemszerzés reményében. Mivel ez sem sikerül, Bethlen elől menekülve Vágújhely felé veszi az irányt, célja, hogy minél hamarabb kijusson az országból.

Ez azonban nem ment könnyen. Október 28-i levelében arról számol be, hogy a Vágom való átkelésnél Bethlen lovasai egy támadás alkalmával elfogták vezérkarának egy részét: Schlicket, Pechmann wachmeistert és

¹⁸⁶ F. R. A. XLI. 443. I. okt. 1-i levele.

¹⁸⁷ I. m. Hadtört. Közl. 1929. 434. I: Jobb ennél Gindely ábrázolása, aki túl a drégelypalánki eseményen „hadjárat balsikeréről“, „nyomorúságos kimeneteléről“ beszél, és Bethlen „tagadhatatlan előnyét“ emlegeti a visszavonulás időszakában, kiemelve a magyar sereg „csipkedéseit“ és növekedését. *Gindely—Ac nádly*: Bethlen Gábor és udvara 1890. 185. 186. 190 I. stb.

¹⁸⁸ F. R. A. XLI. 447. I.

¹⁸⁹ F. R. A. XLI. 448. I. okt. 13-i levele.

¹⁹⁰ F. R. A. XLI. 449. I. okt. 14-i levele.

Lorenzo de Maestrot.¹⁹¹ Valóban Tepei Kovács Péter és Faragó András kapitányok 400 lovassal rajtaütöttek a németre Galgócnál, és nagy pusztítást vittek végbe soraikban, Schlicket maga Kemény János mentette meg a levágástól.¹⁹² Erről az esetről egy angol jelentés is beszámol, és hozzáfűzi, hogy „a császár serege, melyet Wallenstein vezényel, sokat gyengült”.¹⁹³ A gyengülésnek csak egyik oka volt az élelemhiány és a betegség. A Bethlen-lovasok állandó kisebb támadásaitól, csipdelődésétől nem kevesebbet szenvedett a német sereg. A korabeli források is kihangsúlyozzák, hogy Bethlen „az ellenséget csatákkal fogyatta... Barstól pedig az csatákkal annyira elfogyatta őket, az pestis is rájok esvén, hogy békességre kellett menni az ellenségnek”.¹⁹⁴ Bethlen maga is írja: „csatáink mindenapon (kiemelés W. T.) alájárván, hozton horgyák őket... úgy éheztek közönségesen, hogy akármely pisztolt, muskétát egy kenyérért eladott az német”.¹⁹⁵ Szerinte is különösen a Vágon való átkelés került sokba a németnek, lovasai „késérték őket és ölték, fogták”. Még október 22-én is arról ír, hogy keresi Wallensteinnel „az mezőn való viadalt”.¹⁹⁶

Wallenstein nemcsak erre, de még arra sem mer gondolni, hogy Schlick elfogásáért bosszút álljon kisebb visszafordulással, amivel a bécsi körök teljes megvetését és undorát váltja ki. Katonáinak lázadásától fél, az udvari biztos előtt magyarázgatja visszavonulásának okait, és közben szomorúan szemléli serege tönkretűnését. Ezidőtájt írja, hogy „mindegyik katona gyesebben szenved el éhséget és aggodalmat (másutt), mint ebben az országban ellátást kapjon”, és megfogadja, hogy „sem engem, sem mást ebből a hadseregből nem hoznak többé ebbe a betyárországba”. Még december 13-án is, mikor serege elhagyta az országot, attól félt, hogy Bethlen a visszavonulása hírére „büntetőtámadást” fog kezdeni Ausztriában és Morvaországban.¹⁹⁷ Aggodalmának volt egy másik, Bethlenen kívül eső oka. Ebben az időben a felsőausztriai parasztek ezrei keltek fel Fadinger vezetésével uraik ellen. Ez a nagy parasztfelkelés már a nyár óta lekötötte a császári erők egy részét, és vérbefojtása után is félni lehetett megismétlődésétől. Így az osztrák parasztek természetes szövetségesül kínálkoztak a magyar hadsereg számára. Az angol jelentés még júniusban megjegyezte, hogy az osztrák parasztek kérték Bethlent és Mansfeldet Ausztriába való beütésre.¹⁹⁸ Bethlen, amint az augusztus 1-i hadparancsából kitűnik, tudott a felsőausztriai parasztek, „az egész föld népe” megmozdulásáról.¹⁹⁹ Mint nagybirtokos, természetesen nem gondolhatott a kapcsolatok felvételére egy parasztfelkeléssel. Altalában az ausztriai és morvaországi paraszttal szemben már nem tapasztalható az a kíméletes és megnyerő politika, amely a magyar néppel szembeni magatartásában végighúzódik. Pedig ezek a sziléziai paraszttal együtt jelentették a legnagyobb veszélyt a Habsburg-hatalom számára, nem is szólva a lázongó cseh parasztságról. Ezeknek a parasztnak a Habsburgok ellen való megnyerésére 1623-ban Thurn és Jägendorf kísérleteket tettek Beth-

¹⁹¹ F. R. A. XLI. 454. l.

¹⁹² Kemény János önéletírása 108. l.

¹⁹³ Marczali: Újabb regesták, Történelmi Tár 1879. 554. l.

¹⁹⁴ Toldalagi Mihály emlékirata, Mikó: Erd. Tört. Adatok I. 239. l.

¹⁹⁵ Szádeczky: Bethlen Gábor levelei Ilésházy Gáspárhoz, 98. l.

¹⁹⁶ U. o. 101. l.

¹⁹⁷ F. R. A. XLI. 454, 455, 457, 464, 466—467. l.

¹⁹⁸ Marczali: Újabb regesták, Történelmi Tár 1879. 550. l. A sziléziaiakról, akik támogatják Mansfeldet, u. o. 554. l. A Fadinger-felkelés nemzeti célkitűzései kevésbé engedhették meg a komoly közeledést Bethlen felé. Ezekről Eva Priester: Kurze Geschichte Österreichs I. 186. 193. stb. l.

¹⁹⁹ E. O. E. VIII. 357. l. Kár, hogy a szöveg hiányos. Így is kivehető, hogy Bethlen a paraszttal szemben azon körülmények között sorolja fel, melyek kedveznek vállalkozásának.

len szabadságharca érdekében, de ezek az urak nem tudtak a néphez ferközni, másrészt pedig Bethlen lovasainak sűrű portyázásai elidegenítették a parasztokat.

Wallenstein tehát egy lényegében tönkrement hadsereggel hagyta el az ország területét, a Bethlentől való félelem sötét gondként ült mögötte. Még egy év múlva is tartott Bethlen esetleges megmozdulásától. Tekintélye így az első csorbát az erdélyi fejedelem lovasaitól kapta, akik döntő összecsapás nélkül is, csupán guerrilla-jellegű harcmodorukkal kétszer megadták neki a méltó választ. Amint leveleiből is kiténik, Wallenstein nem bírt megbirkózni az erdélyi hadsereg — számára — idegen taktikájával. Ez a népi és nemzeti hadmód igen csekély áldozatot kívánt Bethlen hadseregétől,²⁰⁰ ugyanakkor megtörte a büszke császári seregeket. Ennél még nagyobb volt a szégyen, ami osztályrészül jutott a császári hadvezéreknek, különösen Wallensteinnek és rajtuk keresztül a Habsburgok katonai hatalmának. Wallenstein „lőhússal hizlalását“ (a császárhú Pethő G. kifejezése) 1623-ban maga Pázmány Péter is legnagyobb szégyennek (summus pudor) tartja. Ezen túl azonban Bethlen sikereinek európai jelentősége van. 1626-ban, amikor a Habsburg-ellenes hatalmaknak nem kedvezett a hadi szerencse, Bethlen majdnem egy évre lekötötte Wallensteinet, hadseregét elvonta a nyugati frontról, és ezzel döntően befolyásolta a harmincéves háború dán szakaszának eseményeit. Lemérhető ez abból a heves szitkozódásból is, amely Roe, Wake és a többi nyugati diplomata szájából ömlött, mikor 1627-ben megtudták, hogy az erdélyi fejedelem békét köt, és nem támad újra.²⁰¹

A legfontosabb mégis az volt a Wallenstein elleni küzdelmekben, hogy Basta és Belgiojoso után, akiket Boesckay hajdúi vertek meg és ültettek szégyenpadra, a gőgös császári zsoldosvezér is kénytelen volt tudomásul venni, hogy a hódítókkal való harcban a magyarok olyan erőforrásokkal rendelkeznek; melyekkel szemben az agresszorok tehetetlenek. Nemcsak az erdélyi államhatalomról és önálló nemzeti hadseregéről van szó. A magyar történelem macarthurjainak, a német zsoldosvezéreknek legnagyobb ellensége maga a kétszeres elnyomás alatt élő magyar nép. Ez a nép rokonszenvével, anyagi és véráldozatával támogatta Bethlen Gábor felszabadító törekvéseit, aki viszont győzelmeit nem utolsó sorban azoknak a katonai tapasztalatoknak alkalmazásával aratta, melyeket a magyar nép hosszú idő óta az idegen hódítók elleni küzdelmeiben felhalmozott.

WITTMANN TIBOR

²⁰⁰ *Marczali* Erdély története c. munkájában a Bethlen hadakozásaiban elesettek számát alig 4000-re teszi. Bp. 1935. 113. l.

²⁰¹ V. ö. *Angyal Dávid*: Erdély politikai érintkezése Angliával. Századok, 1900, különösen 418. stb. l. Általában Bethlen harcainak beleillesztése a harmincéves háború első szakaszába hiányzik. A meglévő feldolgozások vagy hiányosak, vagy hamis képet adnak (Szekfü), vagy ami általában jellemző: a kérdéseket belülről közelítik meg, és nem az európai viszonyokból indulnak ki, és főleg a diplomáciára szorítkoznak. A XVII. századi szabadságharcoknak a nemzetközi viszonyok közé elhelyezése és az európai haladás szempontjából való értékelése sürgetően szükséges feladat. Ehhez a Habsburg-politika kritikus elemzése elengedhetetlen feltétel, amihez Eva Prister egyes hibás tételeit fel kell számolni (Kurze Geschichte Österreichs I. 1946, Wien) és a magyar kérdéseket szorosabban a balkáni népek (kül. románok) sorsával és felszabadulásuk feltételeivel kapcsolni (természetesen a csehkével, lengyelekével is!).

A MAJORSÁGI GAZDÁLKODÁS ÉS A PARASZTSÁG KISAJÁTÍTÁSA A XVII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

A majorsági gazdálkodásnak hazánkban eléggé kiterjedt irodalma van. Az 1930-as évek elejétől kezdve számos könyv, tanulmány tárgyalta vagy érintette ezt a kérdést. Ezek a munkák azonban a majorsági gazdálkodás vizsgálatát nem kötötték össze a parasztság kisajátításának vizsgálatával, ill. az egész kérdést nem állították be az ú. n. eredeti tőkefelhalmozás folyamatába.

Az eredeti tőkefelhalmozás kérdésének magyarországi viszonylatban való felvetését a marxizmus-leninizmus tanainak a magyar történészek között való elterjedése tette lehetővé. A felszabadulás után a haladó történészeket közvetlenül 1848 centenáriumának közeledése vezette ehhez a kérdéshez. Hiszen az 1848—49-i polgári forradalom és nemzeti szabadságharc leveretése ellenére is új korszakot nyitott a magyar történelemben, a kapitalizmus korszakát: így az 1848-hoz vezető fejlődés tanulmányozása feltétlenül megkívánta a tőkés viszonyok feltételeit megteremtő folyamat, az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatát. Az elméletileg fontos kérdés tehát egyben gyakorlati-politikai jelentőséggel bírt.

Az ezen a vonalon meginduló történeti vizsgálat — bár csupán fővonalaiiban — nagyjából tisztázta az eredeti tőkefelhalmozás ellentmondásos menetét a gyarmati sorban tartott Magyarországon, a XVIII. században és a XIX. század első felében. Csakhamar felvetődött azonban — természet-szerűen — a folyamat régebbi gyökereinek a kérdése, elsősorban közvetlenül megelőzőleg, a XVII. századra nézve.

Az elméletileg érdekes kérdésnek megint gyakorlati-politikai fontossága van. A XVII. század nagy nemzeti függetlenségi küzdelmeink százada, amelyeket mintegy betetőz a következő század elején a Rákóczi-szabadságharc. Ezeknek a függetlenségi harcoknak a feltárása igen fontos dolgozó népünk hazafias nevelése szempontjából, különösen ma, amikor az amerikai imperialisták háborút akarnak kirobbantani a függetlenségükhöz, békéjükhöz ragaszkodó népek ellen. Függetlenségi küzdelmeinknek tudományos feltárása pedig mulhatatlanul megkívánja a kor gazdasági viszonyainak elemzését. Ilyen módon az eredeti tőkefelhalmozás kérdésének XVII. századi tanulmányozása függetlenségi küzdelmeink alaposabb megértése szempontjából is gyümölcsöző lehet.

Természetesen nem kísérrelhetjük meg, hogy egy rövid tanulmányban vizsgálat alá vegyük XVII. századi függetlenségi harcaink és a korabeli gazdasági fejlődés összefüggését. Arra sem vállalkozhatunk, hogy az eredeti tőkefelhalmozás kérdéskomplexumának egészét (a kereskedő- és uzsoratóke felhalmozását, a parasztság kisajátítását, stb.) vizsgáljuk a XVII. században; ez esetben csak nagyon általános, vázlatos képet nyújthatnánk. Arra kell szorítkoznunk, hogy a problémák tömegéből egy — lehetőleg alapvető fontosságú — kérdést válasszunk ki és azt próbáljuk megvilágítani, el nem szakítva a folyamat egészétől, a XVII. századi korszak egész fejlődésétől.

Ilyen kérdésnek kínálkozik a parasztság kisajátítása, a közvetlen termelőnek a földtől, a termelőeszközöktől való elválasztása, hiszen ezt Marx az eredeti tőkefelhalmozás *alapvető* mozzanatának nevezi.¹ Tanulmányunkban erre a kérdésre próbálunk választ adni: megindult-e, előrehaladt-e a parasztság földtől való megfosztása, s ezzel a kapitalista fejlődés „előtörténete”,² a XVII. századi Magyarországon, közelebről: a Habsburg-Magyarországon, a török pusztításnak - német dúlásnak a fejlődést súlyosan fékező viszonyai között.

1.

A mezőgazdasági árutertermelés fejlődéséből kell kiindulnunk, hiszen — mint Lenin rámutat — eredeti tőkefelhalmozásról, bármely vonatkozásban, csupán az árutertermelés bizonyos fejlettsége esetén lehet szó.³

kezesség
kezes
→ Az árutertermelés fejlődésének feltétele: a piac keletkezése és kiszélesedése. mezőgazdasági árutertermelés szempontjából elsősorban a városi piac jön számításba; mellette igen fontos, szerte Európában, az állandóan fegyverben tartott haderő gabonaszükséglete. A XVI—XVII. században a fejlődő nyugat-európai városok, valamint a nyugateurópai háborúkban küzdő zsoldos hadseregek hatalmas gabonamennyiséget igényeltek. Nagyrészt Európa keleti részéből szállították oda a gabonát, de Magyarország ettől a jelentős külső piactól elesett, mert vízi úton nem kapcsolódhatott a forgalomba. A városi belső piac viszont nem fejlődött hazánkban eléggé. Szinte állandósult azonban nálunk is a *hadi konjunktúra* a török háborúkkal kapcsolatban. Részben a végvárak katonaságának élelmezése, nagyrészt az országban gyakran megjelenő idegen zsoldos sereg ellátása nálunk is megnövelte a mezőgazdasági termények felvevő piacát. Ez a fő serkentője a mezőgazdasági árutertermelés fejlődésének. Emellett a Habsburg-Magyarország földesurainak árutertermelését előmozdította az a tény is, hogy a török hódítással az ország legtermékenyebb vidékei estek ki a gabonatermelésből. — Van jónéhány történetíró, aki ezen kívül még egy okot szokott felhozni, amely a nagybirtokot a nagygazdálkodásból való kibontakozásra, pénzjödelmének fokozására készítette volna. Azt mondják, hogy a nagybirtokra a török időkben új terhek hármlottak az ország védelme terén: erre kellett a több jövedelem, a sok pénz.⁴ Ez persze a magyar nagybirtok szerepének idealizálása; hiszen a nagybirtokosok az ország védelmét a török ellen — legelőbb is nagyrészt — Bécsre akarták hárítani és azokat a bizonyos új katonai terheket éppenséggel nem akarták vállalni.⁵

A hadi konjunktúra tehát a magyar nagybirtokosokat az árutertermelés felé hajtja. Az árutertermelés fejlesztése pedig természetesen főként az *alodium*, *majorsági föld kiterjesztésén* keresztül volt megvalósítható. Hiszen ez nemcsak a termés egy részét bocsátja a földesúr rendelkezésére, mint a jobbágytelki gazdaság, hanem az egész termést a földesúrnak biztosítja. Valóban előre is halad az *alodium* kiterjesztése a XVI—XVII. században.

Gazdaságtörténezeink nagy része ezen a ponton azt a tényt emelte ki, hogy a XVI—XVII. században a magyar nagybirtokosok egyes csoportjai megindultak ugyan az árutertermelés, a majorsági gazdálkodás útján, de általában jövedelmüknek csak kisebb részét, 10—15%-át nyerték *alodiumaikból*; azt hangoztatta, hogy a majorsági gazdálkodás még nem fejlődött olyan

¹ Marx: A tőke. Bp., 1948. I. 774.

² V. ö. A tőke. I. 773.

³ Lenin Művei, Bp., 1951. 21. kötet, 51.

⁴ L. pl. Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp., 1948. 175.

⁵ V. ö. Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért. Bp., 1951., 41.

méretekre, hogy az uradalom súlypontja reáhelyeződött volna: a majorságok növekedése ellenére általában a jobbágytelki termelésen maradt a súlypont, az áruforgalom szempontjából is. Másrészt hangsúlyozta, hogy — még ezeken a kereteken belül is — a majorság kiterjesztése általában a határ addig nem használt területeinek művelés alá vonásával, erdők, legelők és gyepföldek felszántásával történt s nem a jobbágytelkek elfoglalásával, allodizálásával. Ez — az esetek jelentős részében — igaz is. Annál kevésbé igaz azonban az a következtetés, amit ebből levontak: az, hogy ilyen módon ebben az időben szó sem lehet a magyar parasztság kisajátításáról, földtől való megfosztásáról.

Gazdaságtörténeiseink általában tagadták ennek a folyamatnak a meglétét Magyarországon s különösen tagadták a XVI—XVII. században. Nem találtak rá példát „még csak elvétve sem”.⁶ Arról beszéltek, hogy „a termelő üzem útjára lépő nagybirtok... a jobbágyföld... állagát... nem bontotta meg, nem került sor a jobbágytelkétől való erőszakos eltávolítására, ami a keletnémet vidékeken általában: gyakorlat volt”.⁷ Ezek az állítások főként abban lelik magyarázatukat, hogy régebbi történetírásunk mindenképpen ki akarta mutatni: a magyar jobbágy, ha nagyon is elnyomták, kizsákmányolták, még mindig sokkal jobb sorban élt, mint a környező országok jobbágyai; pl. nem szenvedte el a kisajátítás folyamatát.⁸ Pedig a valóság nem fedi ezeket az állításokat.

Hogy a valóságos helyzetet megismerjük, részletesebben meg kell vizsgálnunk a majorsági gazdálkodás kérdését a XVI., de főleg a XVII. században.

2.

Történetirodalmunkban a XVI—XVII. századi majorsági gazdálkodás kérdéséről szóló összefoglaló fejtegetések⁹ nagyjában és egészében egyetlen birtok-komplexumra vonatkozó részletesebb kutatásokon alapulnak: a XVI. századra nézve Nádasdy Tamás birtokaira,¹⁰ a XVII. század első felére nézve a Nádasdy-birtokoknak is csupán egy részére: a Sárvár—kapuvári uradalomra.¹¹ Bizonyos, hogy ezek a birtokok fontos anyagot adnak a kérdés vizsgálatához; de kétségtelen, hogy nem elegendőt annak eldöntéséhez.

Mit mondanak a Nádasdy-birtokoknak az adatai a XVI. századra nézve?

Nádasdy Tamás birtokai nagyrészt a Dunántúl nyugati és közép-részén fekvő Sárvár, Léka és Kapuvár központokkal. Ezeken az uradalomokon a majorgazdálkodás a kedvező piaci viszonyok következtében hamarosán nagy lendületet vett: Az allodiumok létesítésének módjai közül pedig a „legeredményesebb volt az, amely már megművelt területet biztosított a földesúrnak, tehát az okkupáció“ (= jobbágyi földek kisajátítása). Egyál-

⁶ Berlász Jenő: A Thurzó-birtokok a XVII. század első harmadában. Bp., 1936. 17.

⁷ Szabó: i. m. 193.

⁸ V. ö. „Az újkori magyar nagybirtokon csekély mértékben kifejlődő allodizálás magyarázza meg, hogy nálunk a nagybirtok nem juttatta a jobbágyt olyan nyomorúságos helyzetbe, miként más országokban...“ Szabó: i. m. 193. — „A magyar jobbágyt tehát bizonyára sokkal könnyebb volt, mint keleti szomszédjait“ ... Szekfű Gyula: Magyar történet. Bp., 1935. III. 517.

⁹ Szekfű: i. m. III. 509. kk.; Berlász Jenő: A mezőgazdaság állapota. Magyar művelődéstörténet. III. Bp. é. n. 166. kk.; Szabó: i. m. 174. kk.

¹⁰ V. ö. Komoróczy György: Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Bp., 1932.

¹¹ V. ö. Tholt Judit: A sárvári uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében. Bp., 1934.

talán nem egyedülállóak az olyan panaszok, hogy az uradalom „a szegény ember holdja szerint 140 holdat vett el; minden helytől negyedfél holdat”; hogy „a földesúr a maga számára occupált bizonyos telkeket”; hogy „akik régen jobbágytelken ütek, most végső szegénységbe kerülve inquilinusokká (= zselléreké) lettek”; stb. Ehhez járult sok esetben a távozó jobbágy földjének, a puszta helyeknek bekebelezése, az erdők tilalmazása. „A már megindult fejlődés rohamának” nem lehetett „gátat vetni... a jobbágyok között... elkeseredést szült az okkupáció”.¹² Más források is ugyanerről szólnak. Pl. Nádasdy Tamás feleségének Szele Jakab tiszttartóhoz 1564-ben intézett gazdasági utasítása 7 majorságról beszél, köztük az újudvariról és gelseiről.¹³ És a dolog másik oldala: az újudvari jobbágyok panaszkodnak Nádasdynénak, hogy „Újudvartul az Nagyságod tiszttartója, Szele Jakab, 70 hold földet vett el, ki nélkül örök éhel halók leszünk”;¹⁴ a gelseiek ugyan-csak elkeseredetten panaszolják, hogy a tiszttartó „tavali esztendőben es több földünket vette el százhuszút huldnál, ... nem szánthato(n)k, mert füldü(n)knek javát elveszi...”.¹⁵

Mit mondanak a Nádasdyak Sárvár—kapuvári uradalmának adatai a XVI. század végére és a XVII. század első felére nézve?

A földesúr a közös erdőből kitiltja jobbágyait. Hasonlóképpen kizárja őket az addig közös használatban volt legelőkről és rétekről. A jobbágyirtotta földön majorságokat létesít. Azokban a falvakban pedig, ahol major van, „a puszta földeket mindenütt a majorhoz szántják”. „A nagyobbodó majorok a legtöbb földhöz valószínűleg a puszta helyek lefoglalásával jutottak”. De nem ismeretlen az az eljárás sem, hogy „a földesúr lakott helyeket csatol majorjához, a jobbágyot pedig béresévé teszi”, amint hogy „voltak olyan földek is, amelyeknek tulajdonosa zsellérül szolgált, a földjét pedig a majorhoz szántották”. Így azután nem csoda, hogy a Sárvár—kapuvári uradalomban a XVI. század végén, a XVII. század elején több mint egy tucat jól felszerelt majorról hallunk, amelyek a túlnyomó jobbágyvrobot mellett béresekkkel is dolgoznak.¹⁶ — Azonban a századfordulón a 15 éves török háború végigsöpört azon a vidéken, ahol a leggazdagabb és legkiterjedtebb majorok feküdtek; sok jobbágyot kardélre hánytak, elhurcoltak; néhány major elpusztult, odaveszett. A megmaradt majorságok földjének növekedése a XVII. század első felében „elenyésző a 15 éves török háború veszteségei mellett”. Bár egyes allodiumokom a XVII. század első évtizedeiben még emelkedik a termelés, kétségtelen, hogy egészében véve az uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében jelentős mértékben visszaesett. A török pusztítás okozta munkaerőhiány miatt a parasztság földtől való megfosztásának tendenciája háttérbe szorult és a néptelenné vált földek betelepítésének feladata került előtérbe.¹⁷

A fentiekből először is az a tanulság következik, hogy a Nádasdy-birtokokon — az árutermelés, a majorsági gazdálkodás fejlődésével — a XVI. század folyamán *számottevő mértékben indult meg a parasztság kisajátítása*. Ezt a tényt az idézett összefoglaló fejtegetések — ha a részletekben el is

¹² Komoróczy: i. m. 61—65, 109, 133—137.

¹³ Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (= MGtSz) 1894. 71.

¹⁴ Országos Levéltár (= O. L.) Nádasdy-család levéltára, Közli H. Balázs Éva: Jobbágylevelek. Bp. 1951. 26—27. Ezt a kiadványt H. Balázs Éva szívességéből már megjelenése előtt, kéziratban használhattam.

¹⁵ O. L. Nádasdy-lt. Közölve: u. o. 31. — V. ö. A Nádasdyak horvátországi, sztenicsnyáki uradalmát. A gazdasági utasítás itt így szól: A tiszttartó a majorságnak „nagy gongyát viselyle és cregbicse minden majorságát minél többé teheti...”. És a következmény: „... asszonyunknak... ott létében ennehányan panaszkodtak... föld foglalásról...”. MGtSz 1894. 73, 75.

¹⁶ Tholt: i. m. 11—16, 23—24.

¹⁷ U. o. 16—18, 34, 41—45, 53, 69—70.

ismerik, — az általános értékelésben mellőzik, ill. elhanyagolják. — Másodszor az a tanulság adódik, hogy a Nádasdy-birtokok egy részén a századfordulótól kezdve a majorsági gazdálkodás — és vele együtt a parasztság kisajátításának tendenciája — a török pusztítás közvetlen hatásaként visszaesett. Ezt a tényt az idézett szerzők, éppen ellenkezőleg, nagymértékben kiélezzik és az ország egy részére vonatkozó megállapítást a Habsburg-Magyarország egészére általánosítják: *egyetlen* birtokcsoportra vonatkozó megállapításból *országos méretekben* vannak le következtetéseket. Erre a „módszerre“ jellemző a következő idézet: „A nagybirtok szervezetének ez a visszafejlődése nem elszigetelt jelenség: a XVII. század — bátran mondhatjuk — országszerte... hasonló alkati átférmálódást hozott. *Magát a visszaesési folyamatot ezidőszerint még seholsem tudjuk ugyan a sárvárihoz hasonlóan nyomonkövetni*, de... az allodiális gazdálkodás elesettsége mindenfelé kétségtelen...“¹⁸

De vajjon kétségtelen-e, hogy ami érvényes a Sárvár—kapuvári uradalomra,¹⁹ az érvényes egyben az egész Habsburg-Magyarország területére? Vajjon valóban kétségtelen-e, hogy az allodiális gazdálkodás fejlődése a XVII. században országszerte megállt, ill. visszaesett s vele a parasztság földtől való megfosztásának folyamata, az eredeti felhalmozás ez alapvető mozzanata, megszakadt, jelentéktelenné vált? Nem *egyetlen* uradalom vizsgálata alapján próbálunk erre a kérdésre választ adni, hanem kiterjesztve figyelmünket a Habsburg-ország rész *különböző* területeire.²⁰

Hadd kezdjük ezt az áttekintést a Sárvár—kapuvári uradalom szomszédságában, a Vas-megyei *lékai* uradalomban, amelyre az eddigi kutatások csak kevésbé terjedtek ki. Magán Lékán már a XVI. század 20-as éveiben gazdag allodium volt.²¹ De a majorkodás nekilendülését itt is Nádasdy Tamás földesurasága jelenti a század derekán, aki „amikor még nem is övé az uradalom, már akkor is... allodiumok kiszakítását... sürgeti... Léka várnagyánál“.²² Lékán 1549-ben,²³ az uradalomhoz tartozó Keresztúron 1557-ben hallunk új majorság létesítéséről.²⁴ — A századforduló körül, testvéruradalmaihoz hasonlóan, Léka is sokat szenved a 15 éves háború pusztításaitól: ezt tükrözi a Báthory Erzsébet részére készült 1608-i urbárium. Az uradalomban sok a pusztá telek, elégett ház, amely mind „a háborúságban“ pusztult és most

¹⁸ *Berlász*: i. m. 169. — V. ö. „A XVII. század *általában* a bekövetkező visszaesés jegyében folyt le“ — mondja *Szabó István*; ennek igazolására azonban maga is csupán a sárvári uradalomból hoz bizonyítékot: ott egyes majorokat — mint *Berlász* is idézi *Tholt* könyvéből — „rekettye fogta fel és víz fogta el“. *Szabó*: i. m. 184. A legközelebbi tekintetben *Szekfü* foglal állást, bár ugyancsak erősen *egy* uradalom. a sárvár-kapuvári adataitól befolyásolva. (I. m. III. 509, 621.)

¹⁹ Csak mellékesen említiük meg, hogy a kapuvári uradalomra sem áll az, hogy majorgazdasága az egész XVII. század folyamán hanyatlóban volt. A Kapuvár készpénzjövödelméről való 1686-i „generalis commissio“ nagy gondot fordít a kapuvári és pordányi majorságok karbantartására, a személyzeti kiadásoknak összeállítására szerint pedig 1690-ben a kapuvári major 11 majorsági alkalmazottat (bérest stb.) foglalkoztatott, szemben a századeleji 5 alkalmazottal. *MGtSz* 1902. 419, 470—472: v. ö. *Tholt*: i. m. 78.

²⁰ Tanulmányunk korlátozott terjedelme miatt, természetesen, csupán egyes példák kiragadására szorítkozhatunk, a rendelkezésünkre álló adatoknak csupán töredékét közölhetjük.

²¹ *Levéltári Közlemények* (= *Lt. K.*) 1929, 232.

²² 1533-ban, *Komoróczy*: i. m. 63.

²³ *Lt. K.* 1929. 234

²⁴ *Történelmi Tár* (= *T. T.*) 1911. 449

„senky nem byrya”.²⁶ A török pusztítás persze az allodiális fejlődést is visszavetette. Pl. „Bonnya fele... volt egy mayorya Azzonyomnak eo N(agysá)gának, mely az haboru ideöben elegett es mostan ys puszta.” De a majorkodás mégis tovább folyik mind Lékán, mind Kereszturon; sőt az utóbbi majorsági szántói 1557 és 1608 között 100 holdról 414¾ holdra emelkednek.²⁶ — A XVII. század második felében sem szűnik meg a majorkodás. Ellenkezőleg: 1670-ben — Lékán és Kereszturon kívül — Alsópulyán (Unterpuelndorf) is feltűnik vagy 168 holdon a majorgazdaság, amely a hochstrassi allodiumhoz tartozik és bizonyos majorsági személyzettel és állatállománnyal dolgozik.²⁷

Nagyjából hasonló jellegűek más *dunántúli* uradalmak adatai. A pusztító török csapatok megtizedelik a népességet, a munkaerőt, vagy közvetlenül is feldűlják a majorságokat a Habsburg-Magyarország területén, különösen a földoltsági övezetben. Nem egyszer találkozunk „teljesen puszta jobbágytelkekkel”, vagy „teljesen puszta falvakkal”,²⁸ s ennek megfelelően előfordul, hogy a korábban majorsági földet utóbb a parasztok élék.²⁹ Ugyanakkor azonban ott, ahol lehet, fennmarad az allodium, sőt — ahol a piac s különösen a munkaerőviszonyok engedik — fellép a törekvés kiterjesztésére. A csáktornyai vártartományban csakúgy, mint a csurgói vagy a monyorókeréki uradalomban, megtaláljuk a XVI. század végén a majorsági szántókat, ha elszórtan s néha elég kis terjedelemben is.³⁰ A lánszér-lakompaki uradalomban 1615-ben a majorkodás és annak erőszakos kiterjesztése a főgondja a földesúrnak;³¹ ha 1570 körül az esztergomi érseki uradalom jobbái, köztük a komárommegyei perbeteiek, kétségbeesetten tiltakoztak az érseki tisztartó jogtalan követelése ellen, ami nyilván a majorgazdasággal függött össze,³² akkor a XVII. század első felében is rábukkanunk a primási allodiumokra, a perbeteiek és szomszédjaik pl. ott robotolnak a bucsui majorságnál.³³ Hasonlóan panaszkodnak ugyanezidőtájt a majorkodással kapcsolatos fokozott robotkövetelések miatt földesuruk, Draskovich György püspök ellen négy vas megyei falu jobbái, akiknek „annyi kevés földünk vagyon, hogy ha pénzünkön másoktól szántóföldet nem vennénk, magunkat cselédünkkel (= családunkkal) soha el nem tarthatnánk”,³⁴ vagy a XVII. század második felében a kedvezményekkel telepített, de csak hamar keservesen csatlakozó somogy megyei „szegény, megnyomorodott látványi polgárok”.³⁵

A Habsburg-országgrészen *észak, északkelet felé haladva* ugyancsak megfigyelhető a török pusztítás fejlődést korlátozó hatása, másrészt azonban — a lehetőségek keretei között — a majorgazdálkodás átmeneti vissza-

²⁵ Micske falu lakói pl. „olly igen segenek, hogy az raytok valo ruhayok es myn-dennapy kenyerek synchen, soknak feleségeket, gyermekeket, urokat ys ellvvttek az tatarok”. O. L. Urbaria et Conscriptioes (= U. et C.) 75:18. — A következőkben idézendő U. et C. anyag jelentékeny részét Sinkovics István szívesességéből másolatban használhattam, annak az Országos Levéltárban dolgozó munkaközösségnek az anyagából, amely az Urbáriumok a XVI—XVII. századból c. forráskiadványt készíti.

²⁶ O. L. U. et C. 75:18.

²⁷ O. L. U. et C. 23:10.

²⁸ Pl. a veszprémi püspökséghez tartozó sümegi uradalomban 1604-ben: O. L. U. et C. 46:18.

²⁹ Pl. Sümeg. 1588. O. L. U. et C. 46:75.

³⁰ 1592. T. T. 1895. 328—357. — A csáktornyai uradalomban pl. 80 holdas Újudvar nevű majorságról, a monyorókeréki jószágon Újtilalmas nevű erdőről tudunk

³¹ „A minemő Dankovich földei pedig ott vannak; megszántasd és bevettasd *mi számunkra*.” MGtSz. 1903. 461.

³² Esztergomi érseki lt. Arch. Saec. P. 35. Közölve: Jobbágylevelek 45—48.

³³ Esztergomi érseki lt. Liber Sancti Adalberti.

³⁴ O. L. Kamarai levéltár. Acta Ecclesiastica, 21:16. Közölve: Jobbágylevelek 70.

³⁵ O. L. Kamarai levéltár. Missiles. Közölve: u. o. 100.

eséseken keresztül történő újabb és újabb nekilendülése. Pozsony megyében, a Csalióközön Illésházy István nagy gonddal művelt allodiumai tűnnek a szemünkbe a XVI. század végén,³⁶ és ezek a birtokok a XVII. század 20-as éveiben, elkobzásuk után is majorsági kezelésben állnak.³⁷ Szegényesebb képet mutat a pozsonyi vártartomány gazdálkodása. Az ide tartozó Mayerhof és Majorföldre nevű allodiumokat már 1574-ben pusztán, illetőleg paraszti használatban találjuk. Egyedül Nagyfödemes község határában áll fenn nagyobb, sok robotot követelő majorság,³⁸ de ez azután a XVII. század második-harmadik évtizedére elég jelentékenyen megnövekedik. Az uradalomban ekkor már a pusztatelkekről a földesúr rendelkezik.³⁹

Pozsony-Nyitra megyére vonatkozólag figyelemreméltóak a *Thurzó-birtokkomplexum* (tmetvényi, galgóci, semptei, bajmóci uradalom) adatai a XVII. század első harmadában, ha kutatójuk — a már ismert okból — nem értékeli is azokat megfelelően. Mindenesetre fel kell figyelmünk pl. a galgóci uradalom legalábbis ezer holdat kitevő majorgazdálkodására, az egészen hatvanegyed telekig eljutó telekosztódásra, amely kétségtelenül az allodiumok erőszakos kiterjesztésével kapcsolatos.⁴⁰ Azt sem lehet állítani, mintha ezen a birtokcsoporton a XVII. század további folyamán, a Thurzók kihalta után a majorkodás visszaesett volna. Eszterházy Miklós nádor 1641-ben semptei tiszttartóját éppúgy arra inti, hogy „a majorokra mind az egész jószágban... igen szorgalmatos gondot viseljen“,⁴¹ mint Forgách Ádám 1667-ben galgóci tisztviselőit, egyben lelkükre kötve a tilalmas erdők gondos őrzését.⁴² — Ezen a vidéken különben a XVII. század közepén kétségtelen az allodiális terjeszkedés. A nyitrai megyei nagytapolcsányi uradalomban pl. gyakran fordul elő, hogy a „pusztaföldeket, kopaniczakot (= irtásföldeket) elő nagyságágha számára szántyák és vetik“;⁴³ aminthogy a trencsénmegyei sztrecsnyói uradalom utasítása 1640 körül örömmel adja tudtul, hogy „Isten áldomásából Sztrecsenyi és Tepliczai majorinkat még két rendbelivel megszorítottuk, úgy mint Gbcellanban és Czaczán...“⁴⁴

De vegyünk szemügyre részletesebben is egy nyitrai megyei uradalmat: a *csejteji vártartományt*.⁴⁵ Itt 1641-ben Nádasdy Ferenc földesurasága alatt nagy számmal olvasunk olyan pusztatelkekről, amelyeket „a földesúr számára vetnek be“.⁴⁶ Az egyik pusztatelket elfoglaló, más uraságot szolgáló jobbágyról pedig az urbárium kereken kimondja, hogy „ki kell vetni“ a telekből.⁴⁷ A képhez hozzátartozik még az erdők tilalmazása, tehát a jobbágyok

³⁶ V. ö. *Károlyi Árpád*: Illésházy István hűtlenségi pere. Bp. 1883, 21.; Illésházy Istvánnak birtokviszonyait illető följegyzései. T. T. 1878. 139.; Régi Magyar Könyvtár. I. 430.

³⁷ Peck Leopold 1626 májusi jelentése a magyar kamarának a volt Illésházy-birtokok majorsági kezeléséről. Id. *Szekfü*: i, m. III. 622.

³⁸ O. L. U. et C. 34:74.

³⁹ O. L. U. et C. 34:75.

⁴⁰ *Berlász*: A Thurzó-birtokok... 12—17, 29—43.

⁴¹ MGTsz 1904, 141—147.

⁴² T. T. 1891. 528. — Hogy ezek az utasítások nem maradtak papíron, mutatja pl. a semptei majorság 1677-ben kelt inventáriuma, MGTsz 1903. 467.

⁴³ Nemesic, O. L. U. et C. 60:78. — V. ö.: Tavarnok: „Pusztá feöldek itt nincsenek, mert az ur számára vetik“.

⁴⁴ MGTsz 1901. 220.

⁴⁵ Itt már 1568-ban feltűntek olyan jobbágyok. „quorum terrae coluntur domino terrestri“, akik ezért fel vannak mentve a census, fizetés alól. (Csaszókcz) O. L. U. et C. 4:1.

⁴⁶ Miava községben; Leszetén részletes felsorolással összesen 6,5 quartalis; Korinyán név szerint felsorolva összesen 9 negyedtelek.

⁴⁷ (Leszete). Amikor pedig az egyik pusztatelket a falu használja, a hozzátartozó rétet akkor is a földesúr számára kaszálják. (Hrachovistve.)

kiszorítása a telek után járó közös haszonvételekből. Ezek után egyáltalán nem csodálatos, hogy a birtokon többhelyütt elég jelentős majorgazdálkodás tolylik, elsősorban Míaván, ahol „a gróf úrnak újonnan létesített nagy majorsága van, bőséges földműveléssel és kaszálórétekekkel”.⁴⁸ Tehát ez a majorság nem a XVI. század óta maradt fenn, hanem később, a XVII. század derekán keletkezett. A jelek szerint a csejtei majorgazdálkodás a 60-as években tovább fejlődött⁴⁹ s csak a század végére esett vissza bizonyos mértékben az akkor már a Nádasdyaktól elkobzott és a kincstár kezelésében lévő birtokon. Az 1695-ben, gróf Erdődy Kristóf birtokbalehelyezésével kapcsolatban⁵⁰ készült összeírás a német katonai beszállásossal és porcióztatással s főként a „tatárok által véghezvitt dúlással” magyarázza a hanyatlást, a magában Csejten lévő allodium elhanyagoltságát. De Míaván továbbra is fennáll az allodium több mint 1000 nagyszombati mérő befogadóképességgel,⁵¹ Nagykosztolányban, Dubován, Hrachovistyén és másutt hasonlóképpen összesen ugyancsak közel akkora terjedelemben.⁵²

Továbbhaladva észak-északkelet felé, a Szepes-megyei szepesvári uradalomnál kell egy időre megállapodnunk. A Thurzók szepesvári uradalmáról 1564—65-ben készült „Ampregister” az uradalom két majorságát mutatja bc: az ú. n. ványkörüli falvak a „régii majorságnál”, az el nem zálogosított 11 szepesi város lakói az „új majorban” robotolnak.⁵³ Nagyjában ugyancsak a képet kapjuk az 1596-i, 1605-i, illetőleg 1636—38-i urbáriumokból a régi, Zsiga község határában lévő és az új, Tensztyán nevű majorságra vonatkozólag.⁵⁴ — A régebbi megállapítás szerint a Thurzó-birtokok és köztük a szepesvári uradalom majorságainál is „nyilvánvaló, hogy létrejöttek nem a sessiók rovására végbement új terjeszkedés eredménye”, hanem „hihetőleg régi földesúri területen” alakultak.⁵⁵ Az adatok azonban korántsem teszik ezt nyilvánvalóvá. A majorságok növekedésével kapcsolatban nem egyszer került olyan pusztahelvek bevonására, amelyeket eddig a parasztok éltek;⁵⁶ de az allodiumok közelében előfordult művelés alatt álló telkek bekebelezése is.⁵⁷ Másrészt a szepesvári uradalom robotrendszerében „a mezőgazdasági munkának... elsőrangú általános szerepe” — amelyet Berlász is kénytelen elismerni⁵⁸ — először mutatja a majorgazdálkodás jelentőségét a századfordulón, illetőleg a XVII. század első évtizedében.

További lendületet vesz az allodiális termelés a XVII. század második harmadában, miután a Thurzók kibaltával 1638-ban gróf Csáky István lesz az uradalom földesurává.⁵⁹ A majorgazdálkodás erőszakos kiterjesztését igazolják szigorú gazdasági intézkedései⁶⁰; de anyjának, Wesselényi Annának 1647-ben hozzá intézett levele is, amelyben szemére veti, hogy semmi más-

⁴⁸ O. L. U. et C. 119:8.

⁴⁹ V. ö. MGtSz 1899. 234—237.

⁵⁰ T. T. 1899. 724.

⁵¹ O. L. U. et C. 4:8. — 1 nagyszombati mérő = 31.265 liter. L. Lederer Emma: Régi magyar űrmértékek. Századok, 1923—24. 137.

⁵² O. L. U. et C. 4:7.

⁵³ O. L. Csáky-lt. kassai 48.

⁵⁴ O. L. U. et C. 49:17; 113:8; 49:21.

⁵⁵ Berlász: i. m. 11.

⁵⁶ 1564—65. Betánia: Item sie pflegen auch von eine wusten Felde zu zinsen F. 1 1/2 das ist aber diss Jahr for Seine Gnaden einzogenn“. — O.savka: „Das wusste Feldt davon sie jerlich F. 1. D.50. getzinstt. hett mann auch vor Seine Gnade einzogenn“. O. L. Csáky-lt. kassai 48. — V. ö. 1596-ra: O. L. U. et C. 49:17.

⁵⁷ 1564—65. Zsiga: „... man ... des Kacianers Acker zum Meuerhoff beseeht... Csáky-lt. kassai. 48. — 1596. Hotkóc: „... agri quorum usus concessus est Alexandro Riepscher... nunc iam pro arce inseminantur...“ O. L. U. et C. 49:17.

⁵⁸ J. m. 81

⁵⁹ O. L. Csáky-lt. CCC. 31:1.

⁶⁰ Pl. 1642. O. L. Csáky-lt. kassai 3:0.

sal sem törődik, „csak az majort épited számtalan munkával terhelvén a szegénységet...“⁶¹ — Ennek a tevékenységnek meg is van az eredménye. Az 1672-i összeírás — amely Csáky István egyik fiának, Csáky Ferenc grófnak elkobzott birtokairól, a szepesvári jószág *fele*ről ad számot — elég jelentékeny kiterjedésben mutatja be az uradalom két allodiumát: az „allodium subarcense“-nek (eredetében valószínűleg a régi zsigrai majorságra megy vissza) a kincstárra háramló *fele része* összesen 1036, az „aliud allodium Nádas alias Terstyán“-nak ugyancsak a *fele* 567 kassai köblöt fogad be.⁶² Mindkét majorságot kiterjedt kaszálórétek, veteményeskertek, emellett vadaskert, halastó, gazdasági épületek, jelentős állatállomány, stb. egészíti ki. Külön kell kiemelnünk azt is, hogy a két allodiumhoz a községek hosszú sorában találunk szántó, illetőleg kaszálórét tartozékokat.⁶³ Ez a tény egyrészt rávilágít arra, hogy ezek az allodiális tartozékok „hihetőség” éppen nem „régí földesúri területen” keletkeztek, hanem az úrbéres állományból szakították ki őket, másrészt furcsa színben tünteti fel a majorgazdálkodás lekiacsinylését célzó olyan megállapításokat, hogy „a szepesvári jószágban 32 község jobbágygazdaságaival szemben mindössze két allodiumot találunk”.⁶⁴ A valóságban a „mindössze két allodium” a falvak hosszú sorát nemcsak robotoltatta, hanem területileg is érintette. S hozzátehetjük: érzékenyen érintette, mert az úrbéres állomány megcsonkítását jelentette.

De a szepesvári uradalom majorgazdálkodásának fejlődése 1672 után, a XVII. század legvégén is továbbhaladt. Erről tanúskodik a Csáky-család birtokosztályáról 1702-ben készült oklevél, amely a szepesvári uradalomban már három kiterjedt allodiumot mutat be. Az első az „Ujmajor”, amely egymagában közel 3500 szepesi köblös szántóföldet tesz ki, a második a tersztyáni, amelynek egész szántóföldje jóval felülmúlja az 1000 kassai köblöt; de ami a legfigyelemreméltóbb, az a harmadik allodium: az „Illyesfalussi residentia... két ezer száz hatvan hat köből alá való majorsági földekkel...“ A szóbanforgó Illésfalván (Éliásfalva, Sperarum, Sperndorf) ugyanis — amely az uradalomhoz tartozó 11 város egyikeként valamennyi megelőző összeírásban szerepelt — eddigéig még sohasem volt majorság, s imc, most egyszerre több mint 2000 köblös majorsági szántó tárul itt eléink, kétségkívül a paraszti földek kisajátításának is eredményeként.⁶⁵ A szepesvári uradalomban tehát a majorsági gazdálkodás a XVI. század közepétől a XVII. század végéig viszonylag egyenletesen fejlődött, amit valószínűleg a török hódoltságtól való nagyobb távolság tett lehetővé.⁶⁶

A Szepes megyével szomszédos Gömörben különösen érdekes megfigyelni a *murányi* uradalom allodiális fejlődését, amely a XVI. századvégi kezdetek-

⁶¹ *Deák Farkas*: Wesselényi Anna életrajza és levelezése. Bp. 1875. 163.

⁶² O. L. U. et C. 49:26. Hangsúlyoznunk kell, hogy itt az allodiumnak csupán *feléről* van szó, mert *Berlász*, tévesen, a két majorság *egészét* tartja 1671–73-ban ilyen befogadó képességűnek. I. m. 11. — 1 kassai köből (a XVII. század végéig) = 83 liter. L. *Lederer*: i. m. 143.

⁶³ Már az 1564–65-i „Amptregister” megemlítette Sztatvinán a zsigrai majorsághoz tartozó szántóföldeket és réteket (O. L. Csáky-It. kassai 48.); az 1672-i összeírás szerint pedig a váraljai majorságnak Betánián, Baldócon, a nádasdi majorságnak Domanócon is voltak szántói, allodiális rétek pedig Betánián, Olsavica mellett, Svedlécen, Helemanócon, Göltnichen, Hincócon, Domanócon, Baldócon, Odorinban álltak rendelkezésre O. L. U. et C. 49:26.

⁶⁴ *Berlász*: i. h.: v. ö. *Szabó*: i. m. 176. — Szabó István különben ezt a helytelen „statisztikai” módszert nemcsak Szepesvárra, hanem a XVI–XVII. századi majorgazdálkodásra általában is használja. U. o. 176–177.

⁶⁵ A fentiekre I. Oklevéltár a gróf Csáky-család történetéhez. Bp., 1919. I/2. 787–791. — 1 szepesi köből = kb. 45–48 liter. L. *Lederer*: i. m. 143.

⁶⁶ A szepesvári uradalomnak mintegy folytatását képező bñhói vártartomány majorgazdálkodására l. *Berlász*: i. m. 12; Csáky-oklevéltár, I/2. 788.

ből a következő század folyamán egyre magasabbra ível s a majorságok terjeszkedésével kapcsolatban a parasztság kisajátításának szembeszóko példáit mutatja.

1573-ban, amikor a kincstár birtokában van, már feltűnnek a majorsági földek az uradalom több falujában;⁶⁷ a háborús pusztítás okozta gyér népeség miatt azonban még csak kezdeteiről van szó.⁶⁸ Nem sokkal különb a helyzet a század végén, 1598-ban sem, amikor „ezen a vidéken igen kis mértékben folytattak allodiális művelést“. Az ezirányú törekvés erősödését mutatja azonban az a tény, hogy a jolsvaiak már erdőfoglalás miatt panaszkodnak és főleg az, hogy az urbárium rögtön bevezetőjében a majorgazdálkodás kérdését veti fel és annak lehetőségeit keresi.⁶⁹

A XVII. század folyamán azután, amikor a török már nem hatolt fel ideig és így a vidék békésebb fejlődésnek, népesedésnek indult,⁷⁰ nem hiányzott már a gond a majorság kiterjesztésére, különösen amikor Murány Széchy Máriának, majd a „Murányi Venus“ kezével együtt Wesselényi Ferenc nádornak jutott. Ezt tükrözi az uradalom 1662-i instrukciója, amely a majorkodás fokozását kívánja s ugyanakkor tartalmazza az „udvarbíró, ispánok és kulcsár“ sokféle visszaélését, hogy a jobbágyok „ne legyenek oly bitangul, mint eddig voltak“. ⁷¹ Mert bizony a murányi jószág jobbágysái már eddig is nagyon „bitangul voltak“. Erre vall többek között a néhány évvel előbb, 1657-ben kelt összeírás, amely a murányi uradalommal együtt számbavett enyickei jószágon a parasztság kisajátításának jellemző eseteit mutatja. A tisztartó itt azt az utasítást kapja, hogy név szerint felsorolt 14 parasztnak „serie eleikbe adgyak... vagy tegyék le tellyeségesen Szent Gyeörgy napián a jobbágyságoth és legyenek el a feöld réth nélkül és szólgallyanak gyalogh szerrel. Wagy pedig Szent Gyeörgy napigh szerezenek barmoth és szólgallyanak ió jobbágy szerint. Alioquin Szent Gyeörgy napián eő n(agysá)ga számára foglallya feöldeiketh reteiketh“.⁷²

Az efféle utasítások meg is hozták az eredményt: az uradalom 1672-i urbáriuma minden eddiginél kiterjedtebb majorgazdálkodásról ad számot és rögtön a jól felszerelt, vagy 200 köblös murányfaljai allodium leírásával kezdődik. Nem sokkal marad el mögötte a lubenyiki és polonkai majorság sem, de több más községben is allodiátúráról értesülünk.⁷³ S itt módunkban van nyomonkísérni a jobbágytelki állomány változását az allodium fejlődésével párhuzamosan. Murányfalján pl. 1657-ről 1672-re — miközben az „allodium satis bene accomodatum“ kifejlődik — a 19 jobbágycsalád 17-re csökken, a 7 zsellércsalád pedig 40-re emelkedik. Még jellemzőbb azonban, hogy az 1657-i 9³/₄ megművelt és 4¹/₄ pusztahellyel szemben 15 évvel később a község egész telekállománya csupán 2¹/₈ telekre rúg, világossá téve, hogy időközben 11⁷/₈ telekföldet az uraság majorjához csatolt.⁷⁴ Hasonló a helyzet Süvéten,

⁶⁷ Murányban, más néven Murányfalja. V. ö. *Ila Bálint*: Gömör megye. Bp. 1946. III. 56. Mnisányban, Jolsván, Jolsva—Tapolcán, Süvéten.

⁶⁸ „Terra arables ad arcem pertinentes sunt paucae et inter illas pars aliqua deserta residua“ — jegyzi meg az urbárium Muránynál. Stb. O. L. U. et C. 24 : 76.

⁶⁹ „... id. (sc. allodium) cuius culpa hucusque neglectum sit, ignoratur. Si tamen mediocris cura accederet, occasiones instituendi non deessent, unde arcis reditus non parum adaugeretur. O. L. U. et C. 24:79.

⁷⁰ V. ö. *Ila*: i. m. III. 58.

⁷¹ MGtSz 1901. 266—275.

⁷² O. L. U. et C. 25:2.

⁷³ O. L. U. et C. 25:7; v. ö. 44:24.

⁷⁴ Az egyes paraszteszaládok szerint is nyomon kísérhetjük ennek az allodizálásnak a hatását: 1657-ben 7 egésztelkes, 3 féltelkes, 5 negyedtelkes jobbágy volt a faluban; 1672-ben ugyanezen családok között — név szerint azonosíthatóan — egy sincsen egész vagy féltelkes, 1—1 rendelkezik 3/8 ill. 2/8 telekkel, 5 csupán 1/8 telekkel, 5 zsellérsorba süllyedt, 3 pedig eltűnt a faluból; meghalt vagy elbujdosott.

ahol a mondott időközben 12 lakott és 1 pusztatelekről $7\frac{1}{3}$ -ra csökken a telek-állomány s ennek megfelelően az egykori egész és féltelkes jobbágyságok általában $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ telekre szorultak, vagy éppen zselérségbe süllyedtek; Mnisányban, ahol az $5\frac{1}{5}$ jobbágytelek és $\frac{1}{4}$ pusztatelek $2\frac{1}{4}$ -re olvadt és az 1657-ben fél- vagy negyedteleken gazdálkodó jobbágycsaládok 1672-ben a legjobb esetben más családdal együtt húzódnak meg egyetlen negyedteleken.⁷⁵ A további szaporítható adatok megmutatják, hogy a murányi uradalomnak különösen a XVII. század második felére kibontakozó majorgazdálkodása nemcsak pusztatelekek bevonásával, hanem a művelés alatt álló jobbágytelki állomány erőszakos megcsonkításával járt együtt.

Muránytól délkeletre, Gömör és Borsod megyében nagyjából hasonló fejlődéssel találkozunk, azzal a különbséggel, hogy itt a török pusztítás korlátozó hatása erősebben érvényesült. A borsodmegyei szendrői uradalomban pl. a XVI. század második felében már elég fejlett majorgazdálkodásról tudunk: az uradalom gömörmegyei darabjait is beszámítva, több mint 2000 köblös majorsági szántóról, nagykiterjedésű kaszálóról, rétekről, legelőkről, többhelyütt jelentékeny uradalmi felszerelésről, a robotmunka mérhetetlen megnöveléséről,⁷⁶ egyes majorságokban fizetett béresek alkalmazásáról.⁷⁷

A kiterjedt majorsági földek eredetéről kevés közvetlen adatunk van: egy adat pusztaföld bevonásáról szól Sajóvámoson,⁷⁸ egy másik kaszálórét kisajátításáról Besnyőn.⁷⁹ Abból azonban, hogy a megelőző években bizonyos Franciscus Ursinus provisorokodott az uradalomban — aki, mint látni fogjuk, néhány évvel később a szatmári kincstári jószágom a parasztkisajátítás nyílt bevallója s hirdetője volt,⁸⁰ és a szendrői falvak jobbágyságának panaszai nagyrészt éppen az ő személye ellen irányultak — joggal arra következtethetünk, hogy az uradalom szélesebb körben sem riadt vissza az úrbéri állomány megcsonkításától majorságának kiépítése kedvéért. Ugyanerre vall az 1610-i urbárium is, amely szerint „se'ler adóval nem tartozik, mert az seller földet az ur számára szantiak”⁸¹ és többhelyt — ha nem is általános gyakorlatként — „az puztak utan való feöldeket” is „az ur számára szantiak, vetiek”.⁸² Ez az urbárium különben Szendrővel együtt írta össze a Gömör-megyei *csetneki* uradalmat is, amely ezidőtájt ugyanannak a földesúrnak, Lórántffy Mihálynak a birtokában volt s — a török gyakori pusztításai ellenére⁸³ — maga is megtette a kezdő lépéseket a majorgazdálkodás útján.⁸⁴

A XVII. század további folyamán azután, bár a két testvéruradalom sorsa hosszú időre elvált egymástól, a majorgazdálkodás itt is, ott is továbbfolyt. A szendrői uradalmat 1633-ban a Szepesvárnál már említett gróf Csáky István kapta meg, aki majorkodtató „kemény földesúrnak” bizonyult;⁸⁵ a század közepén pedig a murányi birtokos, gróf Wesselényi Ferenc nádor kezére jutott, aki alatt a majorsági termelés még nagyobb lendületet vett. A szendrői

⁷⁵ O. L. U. et C. 25:2 és 25:7 alapján.

⁷⁶ Az uradalom falvai egyhangúan tiltakoznak az „intolerabilis servitus” ellen. O. L. Csáky-It. kassai 68:1.

⁷⁷ Pretio conducti mercennarii: Szendrő, Sajóvámos, Edelény. U. o.

⁷⁸ „... est territorium sive fundus desertus Palffalva vocatus, ubi... tamquo in allodio arare... de iure tenentur.” U. o.

⁷⁹ A besenyőiek panaszkodnak „de foenorum suorum occupatione per... provisorum.” U. o.

⁸⁰ V. ö. O. L. Nemzeti Múzeum. Törzssanyag. 1572. június 15.

⁸¹ Szilice. O. L. U. et C. 120:2.

⁸² Pl. Felső-Pokorád, Sence. — A szendrői uradalomhoz ugyanis hozzátartozik akkor a szendi (Abaúj), serkei, pokorádi, derencsényi (Gömör) jószág is, amelyek közül különösen Szenden van viszonylag kiterjedt, több falu jobbágyságait robotoltató majorság. U. o.

⁸³ *Ila i. m. I.* 153.

⁸⁴ O. L. U. et C. 120:2.

⁸⁵ *Deák Farkas*: Gr. Csáky István életrajza. Bp. 1883. 103—104, 130—131

uradalom udvarbírójához intézett 1652-i utasításában „primum et ante omnia“ szögezi le, hogy „Szendrőnek kiváltképpen való jövedelme az udvarbírónak serény majorkodtatásából függ“ s nyíltan kimondja, hogy „az hol puszták talátnak, reá vigyázzon udvarbíró uram, hogy azokat avagy javát az földeknek az úr számára vettesse be...“⁸⁶ S — Murány példáján induva — kimondatlanul is valószínű, hogy az allodiátúrákat nemcsak a pusztahelyek, hanem a művelés alatt álló úrbéres állomány bekebelezésével is gyarapította. — Ezidőtájt a testvéruradalom, Csetnek, még jobb „majorkodó“ gazda, maga I. Rákóczi György fejedelem birtokába került, az egykor Szendrőhöz tartozott serkei, pokorádi, derencsenyi jószággal együtt. Más — régebben ugyan csak Szendrőhöz kapcsolt — majorságokat viszont⁸⁷ Rákóczi György felővadászai (Abaúj), ill. ónodi (Borsod) uradalmában találunk. Mindezekben az uradalmakban növekszik az allodiális termelés⁸⁸ és a robot mellett már nem egyhelyütt „béres ekéket“ is alkalmaznak.⁸⁹ Hogy pedig ezeken a Rákóczi-birtokokon sem volt ismeretlen az allodium erőszakos növelése, mutatja pl. az Abaúj-megyei hejceiek tiltakozása az ellen, hogy a „tisztartók az erdőtül elfogtanak és még határunkat is elvötték és tovább is el akarják foglalni“.⁹⁰

De térjünk vissza Szendrőhöz és testvéruradalmához. Itt a XVII. század második fele a majorgazdálkodásban visszaesést hozott azután, hogy Csetnek II. Rákóczi György halálával haszonbéres kezelésbe került,⁹¹ majd a Wesselényi-féle összeesküvés kapcsán mindkét uradalom a kincstár javára konfiskáltatott.⁹² A hadak járása és a porcióztatás⁹³ egyes községek lakosságát annyira megapasztotta, hogy néhol a majorsági földek paraszti kezelésbe mentek át.⁹⁴ A század végén azonban már újból bizonyos fellendülés jelei mutatkoznak a szendrői uradalomban. Az 1690-i összeírás ott, ahol a majorsági földek 1671-ben legfeljebb ha 560 köböl magot fogadtak be,⁹⁵ már közel 1000 köbölös majorsági vetésről számol be és a falvak hosszú soráról, amelyek a szendrői allodium körül dolgoznak.⁹⁶ A Csáky-család birtokosztályáról szóló már említett 1702-i oklevél pedig a „szendrői alsóvárat“ csupán Borsod megyében az „ahhoz tartozó ezer kilencz száz hetven szepessi köböl alá való majorság földekkel“ stb. veszi számba.⁹⁷

Persze Szepes, Gömör, Borsod, Abaúj megyében vagy a szomszédos Sárosban és Zemplénben a majorsági gazdálkodásnak a mostoha viszonyoktól súlyosan korlátozott, de sokhelyütt mégis végbemenő fejlődésére az említettekén kívül számos más példát is idézhetünk. Felhozhatjuk pl. az Abaúj-megyei rozgonyiak tiltakozását a XVII. század tizes éveiben a majorgazdálkodás növekedése miatt: „Báthory urunk idejébe csak rozgonyi majorságnak gondja volt rajtunk. Immár mostan mindenfelé kezdenek szaggatni

⁸⁶ MGtSz 1901. 114—123.

⁸⁷ Edelény, Szend, Szilice, ill. Besenyő, Keresztúr.

⁸⁸ A vadászai uradalomban pl., ahol Rákóczi Pál idején 1631-ben 7 faluban volt majorsági vetés (T. T. 1878. 938—39.), tíz évvel később már 13 faluban. T. T. 1895. 161—62.

⁸⁹ T. T. 1895. 160. kk.

⁹⁰ O. L. Kamarai lt. Missiles. Közölvé: Jobbágylevek. 80.

⁹¹ L. Csetnek leltára 1662-ből. MGtSz 1906. 80, O. L. U. et C. 3:26.

⁹² O. L. U. et C. 142:44.

⁹³ V. ö. *Ila*: i. m. I. 507, 153.

⁹⁴ Az allodiális földet „de facto seminant subditi, unde dant nonam Domino terrestri“ (Lice: Gömör megye. Szőlősárdó: Torna megye). O. L. U. et C. 148:44 Magában a „caput bonorum“-ban (arx Szendrővicsia cum praed'io Csehi et Galvács) „agri quidam pro fisco inseminantur, quidam praediales elocantur pro decimis inseminandi“. O. L. U. et C. 44:24.

⁹⁵ O. L. U. et C. 44:24.

⁹⁶ O. L. Csáky-lt. CCC. 102 : 24.

⁹⁷ Csáky-oklt. I/2. 786.

bennünket: Csicsvába, Szalánc alá, Varamóra, Szinára, Vajánba és egyebüvé.⁹⁸ Említhetjük a 20-as évekből a Zemplén-megyei homonnai utasítást, amely a gazdasági tisztviselőknek lelkére köti, hogy „a majorságban jó módjával foglalatosak lévén, csak azon igyekezzenek, hogy mindemből pénzt teremthessenek“;⁹⁹ vagy a 30-as évekből a csicsvavári utasítást, amely hasonló értelemben inti a provisorát. „Érette légy minden alkalmatossággal, hogy minden majorságunkban mentül több őszi és tavaszi vetést tethess... Majorgazdákat, majormékat, béreseket, pásztorokat... tarts és fogadj...“ S bár az utasítás „igen szükségesnek“ tartja a pusztta jobbágy és zsellérhelyek „megszállítását“, arra is felhívja az udvarbíró, hogy „nemcsak magunk majorságbeli földeinket, hanem az mely jobbágyhelyeink faluinkban puszták volnának... azokat is szépen megszántasd a mi számunkra és szépen bevettesd... Hasonlóképpen pusztta jobbágyház után való réteket is megtisztítsad és mindenedet a mi számunkra kaszáltasd“.¹⁰⁰ Stb.

A XVII. század *második* felének majorgazdálkodására nézve pedig ezen a vidéken a legáttekintőbb képet akkor kapjuk meg, ha végiglapozzuk a kincstári jószágoknak azt a „specificatio“-ját, amely a Wesselényi-féle összeesküvés felszámolása után, 1671—73-ban készült a fiskus számára elkobzott birtokokról. A majorságoknak hosszú sora tárul itt elénk; s ami ugyancsak ligye'emreméltő, egyáltalán *nem csupán főúri uradalmakon, hanem jómódú középnemesek jószágain*. Szepes megyében nemcsak Thököly István késmárki uradalmának összesen több mint 2000 kassai köblös allodiumairól, vagy Thököly Zsigmond közel 2700 szepesi köblös sávniki majorsági földjeiről olvashatunk, hanem pl. Márkusfalván Máriási Imre jóval több mint 3000 szepesi köblös majorgazdaságáról; Sárosban nemcsak Thököly Zsigmond 300 eperjesi köblös, hanem pl. Berthóty János összesen közel 700 köblös allodiumairól; Abaújban nemcsak az enyickei uradalom, vagy a nagyidai Csáky-birtok kb. 1000—1000 kassai köblöt befogadó majorsági szántóiról, hanem Szuhai Mátyás halmaji, Bónis Ferenc füzéri, Kátai Ferenc encsi allodiaturáiról stb.; Gömörben nemcsak Wesselényi Ferenc balogi, rimaszécsi, dobocai, Zemplénben nemcsak Rákóczi Ferenc különböző majorságairól, hanem Serédi Benedek, Szepesi Pál és még sok középbirtokos éppen nem jelentéktelen kiterjedésű majorföldjeiről.¹⁰¹ Mindez nem a majorgazdálkodás lehanyatlását, ellenkezőleg: kétségtelen fejlődését mutatja a XVII. század második felében ezen a tájon s nemcsak a nagy-, hanem a középbirtok egy részén is.¹⁰² Az idézett „specificatio“ jellegénél fogva természetesen nem szól az allodiumok eredetéről, annyit azonban elárul, hogy a pusztatelkeket nem egyhelyütt az uraság javára fordítják.¹⁰³

⁹⁸ O. L. Zchy-lt. 1670 előtti magánlevelezés. Közölve: Jobbágylevelek. 72. — A rozgonyi majorkodásra részben bércesterővel l. MGtSz 1894. 264. kk. (1636); U. et C. 44:24. (1672)

⁹⁹ T. T. 1894. 660. (1623.) — A homonnai majorgazdálkodásra l. még T. T. 1888. 404.

¹⁰⁰ MGtSz 1897. 332—342.

¹⁰¹ O. L. U. et C. 44 : 24. — 1 eperjesi (sárosi) köből = kb. 110 l. L. Lederer: i. m. 143.

¹⁰² Ezen a ponton rá kell mutatnunk arra, hogy nem eléggé megalapozottan általánosít Szabó István, amikor — *egyellen* XVI. századi és ugyancsak *egyellen* XVII. századi adat alapján — a középbirtokoknál ugyanúgy a majorkodás „hanyatló irányát“ véli megállapítani a XVII. században, mint a nagybirtoknál. Szabó: i. m. 200. — A középbirtok XVII. századi, olykor számottevő majorsági törekvéseire és gyakorlatára kiadott anyag is van. L. MGtSz 1901. 163. kk. (1635); 1905. 296. kk. (1649); 1899. 37. lk. (1677); 1897. 470. kk (1660 körül); 1905. 163. kk. (1669). stb.

¹⁰³ Pl. Hundertmarkt (Szepes): „Deserta sessio habetur integra Nr. 1, mediae 4, quarum terrae et prata ad usum domini terrestris convertuntur“. Enyicke (Abaúj): „Ampla integra sessio colonialis deserta. cuius agri ad castellum coluntur“. O. L. U. et C. 44:24.

A Habsburg-Magyarország területén kelet felé haladva most már Zemplénig—Sárosig jutottunk el. Vegyünk itt is közelebbről szemügyre egy nagyobb birtok-komplexumot. A legérdekesebbnek kétségtelenül a *sáros-pataki* uradalom ígérkezik.

A sárospataki uradalomban a XVI. század közepén a majorgazdálkodásnak még csak kezdeti formáival találkozunk. 1554-ben az uradalom egy-két községében, ill: pusztáján¹⁰⁴ van csupán a földesúrnak allodiuma, de a majorsági földeknek csak „egy részét vetik a földesúr számára, más részéről viszont kilencdedet fizetnek neki”.¹⁰⁵ Az 1570-i urbárium azonban már az időközben — a Perényiek földesurasága alatt — végbement majorsági fejlődésről számol be és a majorgazdálkodás iránti igen nagy érdeklődést tükrözi: minden egyes falunál első kérdésként az allodium felől tudakozódik. A válaszokból megtudjuk, hogy hét faluban¹⁰⁶ van, ill. volt allodium a Perényiek idején. Az allodiális területek eredetéről csak ritkán értesülünk: az egyik rétről „azt mondják, hogy erőszakkal foglalta el Perényi Gábor”.¹⁰⁷ Ugyanakkor több helységénél jegyzi meg, hogy „majorság nincs és nem is volt soha”. Ennek oka részben a „helyszűke”,¹⁰⁸ részben az, hogy „kevesen vannak és a töröktől félnek... Szántóföldjük elég van...”, csak lenne jobbágy, aki megművelje”.¹⁰⁹ A majorgazdálkodás korlátjának tehát itt is a munkaerőhiány bizonyult, ami az idegen hódítók garázdálkodásával kapcsolatos.¹¹⁰

További fejlődés következik 1572 után, amikor az uradalom mint zálogbirtok Dobó Ferenc kezére jut;¹¹¹ de főleg Rákóczi György földesurasága alatt a XVII. század harmincas-megyevenes éveiben. Rákóczi György már a húszas évek végén élénken foglalkozott a sárospataki uradalomban új majorságok létesítésével,¹¹² így azután cseppet sem csodálkozhatunk, hogy az 1632-i urbárium Kispatakon, Vámosújfalun, Olaszin, Tolcsván kívül Uporban, Csernahón, Telk'hánván, Kisztén, Gáván, Büdön is többé-kevésbé kiterjedt majorságokról számol be, olyan falvakban is, amelyekről 1570-ben föld-, ill. munkaerőhiánvra hivatkozva nemcsak azt állapították meg, hogy „nincs és nem is volt allodium”, hanem azt is, hogy „nem is lehet létesíteni”. Hogy a majorságok e jövedülés ellenére mégis kiépültek, egyrészt a népesség szaporodásának tudható be,¹¹³ másrészt arra van, hogy az uraság a földhiányt nyilván a jobbágytelki állomány rovására oldotta meg, nemcsak pusztatelkeket vonva be, mint pl. Kisztén, Izsémen, hanem a művelés alatt álló jobbágyhelyeket is megcsonkítva. Ez annál nyilvánvalóbb, mivel azokban a falvakban, ahol nincs nagyobb allodium, ott is akad valami majorságnak való tavaszi vetés¹¹⁴, főképp pedig kiterjedt allodiális kaszálórétek, szőlők, stb. — 1632-ből egyébként az uradalom terméseredményeinek részadatairól is tud-

¹⁰⁴ Sztáncsa, Wallyon.

¹⁰⁵ O. L. U. et C. 45:36.

¹⁰⁶ Helme, Terebes, Olaszi, Vámosújfalu, Tolcsva, Tarcál, Kispatak

¹⁰⁷ Gáva.

¹⁰⁸ Kistoronya, Bénye, Újhely, Petrahó.

¹⁰⁹ Balsa, Gáva.

¹¹⁰ O. L. U. et C. 95:22

¹¹¹ L. Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok. Bp., 1922. 391. Az új birtokok Petrahón tilalmas erdőt „foglaltat... és zakaszt... el az falutó”. Ugyanott újonnan tavaszi majorvetést vezet be, a tolcsvai és olaszi allodiaturát jelentékenyen megnöveli; stb. O. L. U. et C. Irreg. 11.

¹¹² Pl. 1628-ban örömmel írja feleségének, hogy Gáván — ahol megelőzőleg „allodium nullum est, nec fuit umquam” — offiálisa „igen jó helyet tanált majorháznak magunk földén”, amelyhez még csak bizonyos pusztahelyeket kell megszerezni. T. T. 1895. 321.

¹¹³ Persze a munkaerőhiány az uradalomban általában még korántsem szűnt meg. Újhelyen pl. még mindig vannak olyan pusztatelkek, amelyekbe „ha jobagy találkoznak bele meneteli meg engettetnek...” O. L. U. et C. Irreg. 11.

¹¹⁴ Ardó, Petrahó, Kistoronya, Tedej.

másunk van: 1313 köből dézsmagabonával szemben 1659 köből majorsági gabonáról értesülünk.¹¹⁵ Jóllehet ezek csupán részeredmények, arra engednek következtetni, hogy a sárospataki uradalom gazdálkodásának súlypontja már az allodiumokra tevődött át a jobbágytelkek szolgáltatásaival szemben.¹¹⁶ A következő években azután a sárospataki uradalom majorgazdasága tovább izmosodott: 1641—1642-ben a majorsági vetésterület 1156 $\frac{1}{2}$ köbölre, a termés-eredmény — a valóságosnál minden bizonnyal kisebb adatokat tartalmazó kimutatás szerint — több mint 6500 keresztre emelkedett. Figyelemreméltó az is, hogy a túlnyomó jobbágyrobot mellett némileg kiterjedt a majorsági béresek alkalmazása.¹¹⁷

A sárospataki uradalom példája tehát szintén megcáfolja a majorgazdálkodás XVII. századi általános visszahanyatlásáról szóló tételt; látnivaló, hogy a XVI. század második felében megjelent kezdetek után az allodiális gazdálkodás számottevő kibontakozása éppen a XVII. század derekára esik. S ugyanezt mondhatjuk el egy sor más — Sárospatakhoz elég közelfekvő — Rákóczi uradalomra; az ugyancsak Zemplén-megyei mádi,¹¹⁸ borsi, szerencsi uradalmakra; a Sáros-megyei sárosi-tapli és főleg makovicai uradalomra,¹¹⁹ a távolabb fekvő pocsaji (Bihar) és lednicei¹²⁰ (Trencsén) jószágokra; mindezeket jelentékeny majorgazdálkodás folyik.¹²¹

Csak a XVII. század utolsó évtizedeire következik be a sárospataki uradalomban a majorkodás visszacsése. Gáván még I. Rákóczi György özvegye „az ott való majorkodást és majorzhatat be rendelte Vencsellőre és az itt levő földeket dezma alá parancsolta adni”.¹²² De 1688-ban már nemcsak Gáván, hanem Vencsellőn is nagyrészt parlagon hevernek a majorföldek.¹²³ A hanyatlás oka a jobbágynépességnek a háborús pusztítás okozta csökkenése: sok a pusztatelek, sok a császári zsoldosok garázdálkodása miatt bűjdosó jobbágy; a megmaradtak pedig kétségbeesetten tiltakoznak, hogy tőlük a szolgáltatásokat „szintén úgy kívánják, mint az boldog időben élő feles emberek-től”.¹²⁴ Így aztán nem csoda, hogy ezekben az években jobbágyföldek bevonásával alig találkozunk,¹²⁵ viszont pl. Gáván „anyi földet foghatni másoknak megfogytakozása nekül, valamennyi kívántatik ő N(agy)ságoknak is”.¹²⁶

Vessünk még egy pillantást Zempléntől keletre-délkeletre Ung, Bereg és Szatmár megyére: vajjon megfigyelhető-e itt a majorgazdálkodás XVII. századi állítólagos hanyatlása? Nem. Ha — mint Szabó István megállapítja — Ung megyében a XVI. század második felében lendületesen folyt a nagybirtok majorsági kiépítése és az üres telkek a földesúr művelése alá kerültek,¹²⁷

¹¹⁵ T. T. 1899. 1589.

¹¹⁶ Ez utóbbi forrást Szabó István is felhasználja (Tanulmányok, 179.), de pontatlan évszámot és termésadatot közöl s a részeredményeket az uradalom egész bevételével azonosítja.

¹¹⁷ Pl az upori és kisztei majorságban. — T. T. 1895. 157, 159.

¹¹⁸ A mádi allodiaturára megelőzőleg (1635) l. MGtSz 1903. 463.

¹¹⁹ Makovicán igen gyakran fordul elő a pusztaföldeknek a majorsághoz csatolása. — T. T. 1895. 166—167.

¹²⁰ A lednicei majorságra megelőzőleg (1628) l. T. T. 1895. 119, 137; később (1669) l. MGtSz 1900. 358—59.

¹²¹ T. T. 1895. 160, 163—170. — Az ugyancsak I. Rákóczi György magyarországi birtokkomplexumához tartozó csetneki, felsővadászi és ónodi dominiumokról fentebb már megemlékeztünk.

¹²² O. L. U. et C. Irreg. 7.

¹²³ „Fundus nobilitaris curiae ... ad quam terrae arabiles copiosae, pro nunc potiori ex parte desertae”. O. L. U. et C. 58:17. V. ö. „allodium... desertum, cuius de facto tantum fundus extat” (Büd.)

¹²⁴ O. L. Kamarai lt. Missiles. Közölve: Jobbágylevelek. 112.

¹²⁵ L. pl. Gáva. 1689.

¹²⁶ V. ö. pl. Vámosújfalú: „agri allodiales... de praesenti... per alios insemi-nantur”. U. et C. 58:17; Irreg. 7.

¹²⁷ Szabó: i. m. 195.

akkor vagy egy századdal később gróf Eszterházy Mária ungvári uradalmanak utasítása ugyancsak nyomatékosan előírja a majorsági szántóföldek és rétek nagyobbítását és felszólítja udvarbíróját, hogy „nem csak az majorság földeket vettesse be, hanem ha jószágunkban pusztá után való földeket tanál, azokat is bevettesse...”¹²⁸ S hogy az úr számára lefoglalt desztákat teljesen majorsági föld gyanánt kezelték, mutatja pl. Forgách Miklós konfiskált birtokainak leírása, ahol az allodiumok nagvságát a hozzájuk kapcsolt pusztatelkektől elválasztatlanul határozzák meg.¹²⁹

A Bereg-megyei munkácsi uradalomban is a XVI. század második felében kezdődik az allodiális fejlődés. Már 1570-ben több mint egy tucat faluban van majorsága az uradalomnak, ahol a robotoló jobbágyok mellett béresek (mercennarii allodiorum) is dolgoztatnak és a szepesi kamara mint földesúr, még további majorsági terjeszkedést kíván.¹³⁰ De ugyanez a törekvő Eszterházy Miklós nádornak is, amikor a XVII. század második évtizedében az uradalom birtokába kerül. „A pusztahelyekre, akikből alkalmatos jövedelem lehet, gondja legyen tisztartó uramnak, kiket én számomra kell foglalni.”¹³¹ „Az majorok tartására udvarbíró uramnak felette szorgalmatos gondja legyen... summa szerint sokkal többet vettessen, hogy sem azelőtt.”¹³² Joggal feltehetjük, hogy amikor a továbbiakban az uradalom az erdélyi fejedelmek, 1631-től a Rákócziak kezére kerül, a majorgazdaság tovább fejlődik a más uradalmakban is az ebbe az irányba haladó földesuraság alatt. Ez a feltevés annál jogosabb, mert a század második felében is van adatunk kisajátításra;¹³³ sőt még a század 80-as éveinek elején, a császári zsoldosok garázdálkodásainak egyik nagy hulláma után is elég jó karban találjuk az uradalom majorgazdálkodását. Thököly Imre, mint a munkácsi (s 1680 óta a szentmiklósi és podheringi) uradalom birtokosa a maga részéről is arra törekszik, „hogy... bővebb majorságot felkereshessünk.”¹³⁴

Ami végül a Szatmár-megyei viszonyokat illeti, a XVI. század vége allodiális fejlődését legszemléletesebben az erdő-szatmári uradalom példája szemlélteti. A szendrői uradalomból már ismert Franciscus Ursinus provisor 1572-ben terjedelmes beadványban tájékoztatja a földesúr szepesi kamarát az allodiumok kérdéséről. Ez a „tájékoztató” leleplezi a majorgazdálkodás terjeszkedésének igazi menetét s így egymagában is alkalmas arra, hogy megdöntse az allodiumok „békés”, a jobbágyok kára nélkül történő terjeszkedéséről szóló állításokat. Ursinus elmondja, hogy „Szatmár és Németi mezővárosoknak elég tágas mezeik, szántóföldeik és kaszálórétük vannak, de azok nem az uradalom, hanem a mezővárosiak tulajdonát képezik... Így hát azok az őszi és tavaszi vetések, amelyek Szatmár és Németi területén öfélésege javát szolgálják, a mezővárosi polgárok pénzen vásárolt földjein, azok akarata ellenére létesültek.” Több mint 250 holdas majorsági vetésről van ilyen

¹²⁸ Ezt a felszólítást a nagyobb hangsúly kedvéért még egyszer megismétli: „az puszták után való földeket pedig bevettessék mindenütt, kiváltképpen az hol majorink vadnak...” (1668) MGtSz 1898. 147—159.

¹²⁹ Pl. Palóc: „Est allodium cum agris quattuor sessionum in tribus campis cubulorum circiter 90.”; Rebrina: „Est allodium cum 4 dimidia sessionis descitis locis, quarum agros pro domino terrestri inseminant...”; Szenna: „Est hic curia nobilitaris cum omnibus requisitis... et sentem desertis sessionibus dimidiis, quarum agros in rationem terrestri domini inseminant...” (1671) O. L. U. et C. 44:24.

¹³⁰ Arra buzdítja a munkácsi udvarbíró, hogy „ante omnia studium suum convertet in agriculturam, quam institutum ante se retinere et audere conabitur... Semetem singulis annis uberrimam faciat...” MGtSz 1896. 65—79.

¹³¹ 1613. MGtSz 1903. 153.

¹³² 1616. MGtSz. 1897. 510., 519.

¹³³ Rákóczi György és Lóránffy Zsuzsánna halála után pl. Vári mezőváros lakói panaszkodnak, hogy egyik érdeküket „ő Nagyságok s ő Kegyelmeik tőlünk elvették.” O. L. U. et C. 62:23.

¹³⁴ MGtSz 1894. 147—155. 244—245.

módon szó. Persze — mondja — „az említett mezővárosok területén... még több holdat is el lehetne venni...”, viszont „ha ezeket szabadságaikban megtartanák és szántóföldjeiket és réteiket nekik visszaadnák, akkor itt semmiféle allodiátúrát nem lehetne felállítani”. Ugyanez a helyzet Erdőd vidékén, ott is „csak úgy lehet szántóföldekre szert tenni, ha a parasztoktól erőszakosan elveszik”. Így jártak el az Erdőd közeliében fekvő Sós nevű faluban már megelőzőleg is a Drágffyak és Báthory György, ahol aztán több mint 363 holdra nőtt a majorság. Darócon „sem volt egykor az uradalom tulajdonát képező szántóföld, hanem csak paraszti föld”. De már a Drágffyak és Báthory György idején elvettek a parasztoktól vagy 230 holdat és a következő zavaros időkben még többet. Ami végül Erdődszádát illeti, itt 35 holdnyi földje volt az uradalomnak. „Hogy viszont az elmúlt öszön 77 holdon... a tavaszon pedig 40 holdon... történt vetés, arra nézve azt kell megjegyezni, hogy a különbséget nagyrészt a jobbágyoktól foglalták el”, „cum injuria eorum” — ahogy az igazságszerető provisor egyik esetben sem mulasztja el hozzátenni. Ursinus beadványa ugyanakkor az intenzív majorgazdálkodás kifejlesztésének más feltételeiről is beszél: az uradalmi felszerelésről, a béresek számának megnöveléséről és azt ajánlja, hogy ne csupán a helyzet felejtődött, hanem két-három fiúval beálló szegényembereket alkalmazzanak béresként.¹³⁵

Ursinus „tájékoztatásához” hasonló leplezetlenséggel persze maga az urbárium nem beszélhet. De azért az 1592-i szatmári urbárium is elárul egyet-mást. Elmondja pl., hogy „Szatmár területén e hely lakosaitól évről évre elfoglalják az ő tulajdonukban lévő hold földeket és azokat felszántják, bevetik ő császári felsége számára”. Ugyanez a helyzet Németiben is, s a környező községekben a hasonló „injuriáknak” egész sorával találkoznak.¹³⁶

Az allodiális gazdálkodás XVII. századi állapotára Szatmár megyében az *ecsedí* uradalom nyújt példát. Már 1615-ben halunk az uradalom majorságairól,¹³⁷ de az egykori Báthory-birtok allodiális fejlődése igazán nagy lépésekkel akkor halad előre, amikor a 40-es években I. Rákóczi György kezére kerül. Az 1648-i urbárium a majorsági földek, kaszálók, tilalmas erdők jelentékeny soráról számol be. Többhelyütt eredetükről is értesülünk: a majorsági szántóföldeket a faluközösség földjéből hasította ki az uradalom, az erdők és rétek egy részét a parasztoktól foglalta el.¹³⁸ S a majorgazdálkodás fejlőd-

¹³⁵ Minderre l.: *Informatio de quattuor allodiaturis in bonis arcis Zathmar institutendis Camerae Scenusiensis per Franciscum Urinum transmissa*. O. L. Nemzeti Múzeum, Törzsanyag. 1572 junius 15.

¹³⁶ Báltak mezővárosban egy szőlőt még Báthory György foalt el a lakosoktól: Csegődön 50 holdra nőtt fel az allodiális föld. Holott a Drágffyak idejében még csak 48 volt; Teuffenbach Izsák várkapitány különböző kaszálórétet vett el a maga számára „cum maximo incolarum damno”; Piskárkoston „a kapitánvoknak majorságuk volt...” és így a jobbágyok „mind pázsiton csináltak házat, kikhez sem szántóföldek és kaszálórétet nincs”; Szilicvény „az erdőből semmi szántóföldet nem enged az ujbárosi Sebestyén ispán... irtaniok; mert 50 ház jobbágy is volna addig rajta, de nincs min el élniek.” Károlyi oklevéltár, III. 500 kk., 537 kk., 550, 551, 553, s.b.

¹³⁷ MGTsz 1904. 297.

¹³⁸ A bőrvélyi majorságban „szántóföldek az várhoz külön szakaszokban vadnak az falu földetől három nyomásban...” Ugyanez áll a vállaji és kálmándi majorsági földekre. — Vállajban „az mint az falubeliek praetendálják, az erdőt nem régen szakasztották el az falutól az várhoz, annak előtte falu erdeje volt”; s az egyik kaszálórétről is „azt praetendálják, az tiszték nem régen applicálták az falutól az várhoz.” Károlyi oklevéltár. IV. 822 kk., 303, 305, 309—310.

Az *ecsedí* uradalom 1648-i urbáriuma leírja ezenkívül az akkor az uradalomhoz tartozott majtényi, nyíregyházi, nyírbátori és misztótfalusi jószágot is. Mindenütt folyik a majorkodás, a jobbágyrobotot majorsági személyzettel és felszereléssel egészítve ki és néhol feltűnik az allodiumnak erőszakos kiterjesztése is. Ugyanakkor világosan kifejezésre jutnak a majorsági terjeszkedés korlátai: a nyírbátori földeket „az kiket az mennyi jobbágy colál, az báthori majorsághoz nem győzik colálni őket.

dése — amennyire nyomon tudjuk kísérni — a XVII. század második felében sem esett vissza, bár ekkor már egyre növekedett az ecsedi láp kiterjedése és egyre több földet nyelt el a víz.¹³⁹ A II. Rákóczi György özvegy számára 1672-ben készült urbárium lényegileg változatlan állapotokról tájékoztat, megemlékezik a szántóföldeknek a falusi földközösségből történt kiszakításáról, erdőknek-réteknek a jobbágyástól való elvételéről. Legfeljebb a börtvelyi majorság szántóföldjeit becsüli az 1648-asnál némileg többre: 570 köblös helyett 600 köblösrre, további allodiális terjeszkedést sejtetve.¹⁴⁰

Áttekintésünknek a végére értünk a Habsburg-Magyarország területén: Nyugat-Dunántúlról észak, majd kelet felé haladva Erdély, ill. a Partium határainhoz érkeztünk.¹⁴¹ Bármily vázlatos, mégis viszonylag hosszadalmas volt ez az áttekintés; de nem mellőzhettük, ha valamennyire megalapozottan akarunk válaszolni a felmerült kérdésre: igaz-e, hogy az allodiális gazdálkodás fejlődése a XVII. században az egész Habsburg-Magyarország területén az előző századhoz képest megállt, ill. visszacsett, s vele a parasztság földtől való megfosztásának folyamata, az eredeti felhalmozás ez alapvető mozzanata megszakadt, jelentéktelenné vált?

A fenti áttekintés alapján először is azt kell leszögezni, hogy az egész korszakon keresztül *gazdasági fejlődésünk nyomasztó akadálya, az allodiális gazdálkodás súlyosan korlátozó tényezője volt a török pusztítás*, amely virágzó majorságokat döntött romba, ill. a népesség kiirtásával vagy elhurcolásával gátat vetett a termelőmunka folytatásának. A századforduló 15 éves háborúja — amely különösen a dunántúli területek majorgazdálkodását sújtotta — csak egyik mozzanata volt a termelőerők meg-megújuló pusztulásának. De számtalan a hasonló példa előbb és utóbb az ország különböző részeiből. A XVI. század második felében a dunántúli részek panaszait visszhangozza Murány, amely „teljesen elpusztult”,¹⁴² csakúgy mint Szendrő, amely a megelőző időkben 95 ekét tudott igaerővel kiállítani, most viszont a „tyrannus Turcica” miatt a környező falvakkal együtt nagynehezen ha 14-et,¹⁴³ vagy a nagybányai uradalom, ahol nem egy község „egykor népes és gazdag volt, most szinte pusztá, mert ottjárt a török tábor, a jobbágyok nagyobb részét lemészárolta és jószágait elrabolta, úgy hogy hat tehenen kívül semmi sem maradt az egész faluban”.¹⁴⁴ S ha egy századdal később a Habsburg-Magyarország nyugati részén a cseicei uradalom egyes falvai a „desolatio per Tartaros facta” szörnyű képeit idézik,¹⁴⁵ akkor keletről Tokaj és Tarcall felől rá, nagy

hanem ha másunnét, az hol bővebben volna, rendelkezhetnének marhas jobbágyokat hozzá.” — Még nagyobb a munkaerőhiány a nyiregyházi jószágban, ahol „annyi puszták vadnak, ha száz vagy két annyi jobbágy származnék is ezen faluba, mind elég helyet .. adhatnának nekik...” Így aztán „szántóföld az falu földétől nincsen külön szakasztva az vár majorságához; mindazáltal szántóföldet itt annyit foglalhatni... az dominus terrestris számára, valamennyinek... feltakarítására az szegénység érkezhetik.” U. o. 317. kk., 334, 328—29. — Természetesen figyelembe kell venni, hogy itt a török pusztításnak közvetlenül kitétt területekről van szó.

¹³⁹ V. ö. Takáts Sándor: Az ecsedi láp cserzése a mult században. MGtSz. 1898. 1. kk.

¹⁴⁰ O. L. U. et C. 108 : 9.

¹⁴¹ Külön tanulmányt igényelne az erdélyi fejedelemség allodiális fejlődése a XVII. században. Erre nem vállalkozhatunk; csupán utalunk I. Rákóczi György gyulafehérvári gazdasági utasítására (1634:MGtSz 1894. 312) és általában erdélyi birtokainak nagyszámú majorságára (1641—42: T. T., 1895. 171. kk.); Bethlen Miklós gazdasági utasítására a XVII. század közepén „Erdély-országban lévő egész jószágunknak inspectorának” (MGtSz 1895. 47. kk.); az erdélyi fejedelem utasítására a balázsfalvi udvarbíró részére (1670:MGtSz 1899. 262. kk.) stb., amelyek jelentékeny allodiális gazdálkodást sejtetnek.

¹⁴² O. L. U. et C. 24 : 79.

¹⁴³ O. L. Csáky-t. kassai 68:1.

¹⁴⁴ O. L. U. et C. 101 : 44.

¹⁴⁵ O. L. U. et C. 4:8.

majorházával, amelynek csak falai vannak meg, „per incinerationem a Turcis factam“.¹⁴⁶ Stb. — *A török pusztítás mellett ott van a másik csapás: a császári zsoldosok garázdálkodása.* A XVI. század második felében a szendrőiek nemcsak a török zsarnokságát panaszolják, hanem a „német katonák... zaklatásait és hatalmaskodásait“ is, akik minden ok nélkül „rabolni és pusztítani kezdenek“;¹⁴⁷ a tokajai nyomorúságát szintűgy nagy részben az okozza, hogy „a német ... katonák kizárták és elűzték őket régi házaikból“.¹⁴⁸ Ez a csapás végigvonul a következő századon is, hogy azután az 1670-es évektől kezdve, a porcióztatással tetézve, egyenesen elviselhetetlenné fajuljon. Minden napossá válik az „a rettenetes, kimondhatatlan és immár teljességgel elfogyató inség“ — amelyről a zempléni megyei ricseiek panaszkodnak a császári zsoldosokkal kapcsolatban —: „a rettenetes porciózás, a téli kvártélyozás... annyira megrontott, hogy minden marhánkból kipusztultunk“.¹⁴⁹ Stb. A török és német pusztítás tehát, az egész korszakon át meg-megújulva, a gazdasági fejlődésnek súlyos korlátját jelentette. A falvak hosszú óra mondhatta volna el a gömörmezei cakóiakkal: „Causa ipsorum desolationis... Turca et Germani...“¹⁵⁰

De mindezen korlátozó tényezők ellenére, ha nem is egyenes vonalban, hanem zezugosan, hosszabb-rövidebb visszaeséseken keresztül, mégis fel-lelhető bizonyos fejlődés. Az idegen hódítók sokhelyütt feldűlják a majorságokat, elpusztítják a munkaerőt, — hosszabb-rövidebb idő után ismét megindul a népesedés és a majorsági termelés. Ha egyes vidékek megmenekültek a pusztítástól, vagy védettebb helyzetben vannak az ellenségtől, más területek feldúlása után kettőzött erővel látnak munkához. *A dolgozó nép naponta megújuló hatalmas küzdelmének, legyőzhetetlen életerejének nagyszerű példáival találkozunk,* amikor a jobbágyok egyrésze máshová költözve vagy feldúlt falujába visszatérve, ismét kezébe veszi a kapát és megindítja a munkát, „nec curantes turcicum barbariem“,¹⁵¹ ahogy az egyik forrás mondja. *A földesurak pedig, kihasználva a jobbágyság hatalmas erőfeszítéseit, ott, ahol lehet, ahol a munkaerőviszonyok engedik, kiépítik majorságaikat és amennyire csak lehet, kiterjesztik azokat.*

S egyáltalán nem áll az, hogy erre legfeljebb a XVI. században volt lehetőségük, a XVII. században már alig, vagy egyáltalán nem, — ahogy az idézett szerzők jórészt állítják. A részletesebb vizsgálat éppen ellenkező eredményt vezetett: *a Habsburg-Magyarország jelentős részén, különösen a Felvidék középső és keleti vidékein, éppen a XVI. század végétől számíthatjuk a majorsági gazdálkodás nekilendülését és a XVII. század derekán számottevő kifejlődését,* — a korlátozó tényezők figyelembevételével, viszonylagos értelemben vett — „felvirágzását“. Szepesvár és Murány, Szendrő és Sárospatak, Késmárk és Ecsed, főúri uradalmak és Szepes, Gömör, Borsod, Abaúj, Zemplén stb. megyei középbirtokok hosszú sora mutatnak erre. Ezt tükrözi a korabeli gazdasági szakirodalom is. Nem véletlen pl., hogy 1662-ben adja közre Lipnai János gazdasági kalendáriumát, „azaz ... Majorságrul írt Laistromát“, „kiből minden Major Gazda hórul egész esztendő által mit munkálottasson az Majorság körül, meg tudhattya“, s amelyben lelkesült szavakkal magasztalva a majorkodást, kijelenti, hogy az „nemcsak egy székhben fér minden rendű Urasággal“, hanem méltó helyzetének egyedüli biztosítóka. Persze, elsősorban a „cselédes Major-embert“ dicsőíti, „egy kis földi Istent“ lát benne.

¹⁴⁶ O. L. U. et C. 58:17.

¹⁴⁷ O. L. Csáky-lt. kassai 68:1.

¹⁴⁸ O. L. U. et C. 97:25.

¹⁴⁹ O. L. Kamarai lt. Missiles. Közölve: Jobbágylevelek. 117.

¹⁵⁰ *Ila*; i. m. II. 137.

¹⁵¹ O. L. Csáky-lt. kassai 68:1.

aminthogy a főúri uradalmak majorságain — a túnyomó jobbágyrobot mellett — már feltűnt a béresek, cselédek alkalmazása.¹⁵²

A majorgazdálkodás, az allodiumok növelése pedig óhatatlanul elvezet a parasztság földtől való megfosztásához, kisajátításához. Igaz, hogy a majorság kiterjesztése igen gyakran a határ addig nem használt területeinek művelés alá vonásával történt, hiszen föld sokhelyütt bőven volt, munkaerő pedig szűken. De nem csak így történt. Csáky István, Wesselényi Ferenc vagy Rákóczi György a XVII. században éppolyan jól tudta, mint Nádasdy Tamás száz évvel előbb, hogy az allodiumok létesítésének és kiterjesztésének módjai közül — épp a munkaerőhiány miatt — a legegyszerűbb és a „legeredményesebb... az, amely már megművelt területet biztosított a földesúrnak“.¹⁵³ Sor került tehát egyfelől a jobbágyok által pusztán hagyott telkek, desérták bevonására, másfelől jobbágyi művelés alatt álló, ill. jobbágyi birtokban lévő földek allodizálására. Persze, megint igaz az, hogy pusztatelkek sokhelyütt hosszabb ideig parlagon heverték, vagy a falubeliek, ill. szomszéd falvak parasztjai é'ték. Az is igaz, hogy a földesúrnak — jórészt éppen az allodálás munkaerő biztosítása miatt — gyakran nagy gondot okozott üres telkeinek benépesítése. *Igy érvényesült az idegen pusztítás, a munkaerőhiány, súlyosan korlátozó hatása.* Ugyanakkor azonban, amikor csak mód és lehetőség kínálkozott, „a pusztatelket a földesúr számára szántják-vetik“, vagy éppen „mint allodiumot művelik“, ahogy erre a fenti áttekintés nem kevés példát nyújtott. Hasonlóképpen bukkantunk rá a XVII. századi allodiumokon a művelés alatt álló úrbéres földek megcsonkításának számos példájára: a közös haszonvételekből való kiszorítástól kezdve a jobbágytelki állomány jelentős leszállításáig, az erdő-, rét- stb. foglalástól kezdve a jobbágyi szántók allodizálásáig. *Igy érvényesült, a gátló tényezők korlátai között is, a majorgazdálkodás kisajátító hatása, a parasztság földtől való megfosztásának tendenciája.*

3.

De nemcsak így érvényesült ez a tendencia. A majorgazdálkodás fejlődésének közvetlen kisajátító hatása mellett nem szabad elfeledkeznünk ugyanilyen irányú közvetett hatásáról; arról, hogy a mezőgazdasági áru-termelés fejlődése még ott is a parasztság kisajátításának megindulására, ill. előrehaladására vezetett a XVI—XVII. században, ahol az allodiumok még csak kis részét tették ki az uradalmak földjének, ill. ahol az allodiumok kiterjesztése nem ment végbe közvetlenül a parasztság, a jobbágytelkek rovására. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a mezőgazdasági áru-termelés fejlődése szükségképpen a jobbágy feudális kizsákmánvololásának, a munka-, a termény-, a pénzjáradéknak a fokozására vezetett, különösen a munkajáradék, a robot növelésére. Engels rámutat arra, hogy „a kapitalista korszak a falun, mint a jobbágyi robotmunkára alapozott mezőgazdasági nagyüzem korszaka köszöntött be“.¹⁵⁴ Még viszonylag kevésbé súlyos eset az, amikor a pozsonvi uradalom számos helységében 7 napról 60 napra emelkedik az évi robot,¹⁵⁵ vagyis heti átlagban valamivel 1 robot-nap fölé; még az ecsedi uradalom sem jelenti a megterhelés tetőfokát, ahol „edgy hetet ki-ki maga erejével az dominus terrestris számára szolgál, ... viszont két hetett magoknak szolgálnak, úgy hogy minden harmadik hetett az várhoz

¹⁵² Lippai János: *Calendarium oeconomicum perpetuum*. Nagyszombat, 1662. Ajánló levél.

¹⁵³ V. ö. Komoróczy: i. m. 61.

¹⁵⁴ Engels: *A Mark. A német parasztháború c. kötet II. függ. Bp., 1949. 168.*

¹⁵⁵ A nagyföldemesi majorság körül. O. L. U. et C. 34 : 77 (1574).

szolgál",¹⁵⁶ ami hetekre számítva 2 napot jelent. Hiszen pl. a csejtej¹⁵⁷ vagy a sárospataki uradalomban a XVII. század derekán egyenesen az a szokás járta, hogy „egy hetbe 3 napot szolgáltak, vagy ha egy het az urc, másik het az jobbágye“; ill. ami még rosszabb „szantással, vetessel, aratással, kaszálással es egyéb szolgálattal nem szakaztva es limitálva tartoznak, hanem valamit az tisztek rendeltek..., tartoztak subportalni...“,¹⁵⁸ azaz mérték és határ nélkül. Ez a sűrűn előforduló limitálatlan robotkötelezettség a leg súlyosabb: amikor „kaszának, takarnak, aratnak..., azhol az tiztartó akarja“;¹⁵⁹ bár ahol megvan a limitáció, ott is „aratáskor az mint szükség kevanva, nem az hetelés szerent, hanem azmint az tisztek rendelik, a szerent kell szogálniok“;¹⁶⁰ s nem ritka, hogy egyszerre két-három hétig szakadatlanul ott fogják a jobbágyokat az allodiális munkában.¹⁶¹ Így aztán nincs módjuk saját céljaikra sem szüleiket, sem vetésüket megművelni.¹⁶²

A feudális kizsákmányolás súlyosbodásával szemben a jobbágyság osztályharcának egyik fővvere a szökés volt. Megfigyelhetjük, hogy a XVII. században — a röghöz kötöttség jogrendszere ellenére — a jobbágyság lélekszáma sokhelyütt gyakran „az egyik évről a másikra is hihetetlen különbségeket tüntet fel“. „Ezen szakadatlan ingadozásnak fő mozgatóeleme a szökés“,¹⁶³ az árutermező földesurak és gazdatisztjeik kizsákmányolása miatt gyakorivá váló elbújdosás. Ezzel fenyegetőznek a jobbágyok a földesúrhoz írtézett leveleikben, ahol a terhek növelése ellen tiltakoznak,¹⁶⁴ de ez tűnik ki számos urbáriumból is, ha belekerülnek a jobbágyok panaszaik. A nagybányai uradalomban a török pusztításától megmenekült jobbágyok azt vallják, hogy „kénytelenek lesznek eltávozni, ha nem kapnak könnvítést öfelségétől (földesuruktól), mert végső inségbe sülyedtek“;¹⁶⁵ a szendrői uradalom jobbágysai szintűgy egyöntetűen hamgoztatják, hogy „nem tudnak a... vidéken megmaradni, ha... elvise'hetetlen szolgálataikat valamennvire nem mérséklik“, hanem követik azokat, akik már eddig is „nem ok nélkül költöztek máshová“;¹⁶⁶ a tokaji uradalom parasztjai is mind „felette panaszkodnak, hogy a nagykiterjedésű allodiatura miatt másüvé kénytelenek költözni, mert kevesen vannak... S valóban, egyesek a napokban is elszöktek, otthagya az egész vetést“.¹⁶⁷ Stb.

Vannak történészek, akik könnyen tú'haladnak ezeken a tényeken, azt állítva, hogy a szökött jobbágyokat más földesúr fogadta be jobb feltételek mellett, tehát nem lettek bújdosókká. Persze számos példa van erre,¹⁶⁸ de korántsem lehet általánosítani. Hiszen a szökmi készülő jobbágyok gyakran nem azzal fenyegetőznek, hogy — ha a földesúr nem mérsékli terheiket — elköltöznek máshová, kedvezőbb feltételek közé, hanem bizony nem egyszer

¹⁵⁶ O. L. U. et C. 108 : 9 (1672); v. ö. Károlyi oklt. IV. 304. (1684).

¹⁵⁷ O. L. U. et C. 4:8.

¹⁵⁸ O. L. U. et C. Irreg. 7.

¹⁵⁹ Pl. a szendrői uradalomban. O. L. U. et C. 120:2. (1610). V. ö. „ad alodium... ad beneplacitum domini terrestres... tenentur labores praestare“. O. L. U. et C. 142:44. (1686), Csáky-lt. CCC 102:24 (1690). A szepesvári uradalomban „tenentur omnes labores ad... alodium, quando illis iniungetur, praestare“. O. L. U. et C. 49 : 17 (1596); stb.

¹⁶⁰ O. L. U. et C. 108:9.

¹⁶¹ Pl. a tokaji uradalomban. O. L. U. et C. 97:25 (1581).

¹⁶² Pl. a szendrői uradalomban. O. L. Csáky-lt. kassai 68:1 (1570), vagy a tokaji uradalomban (Tarcál) O. L. U. et C. 97:28 (1581).

¹⁶³ *Tagányi Károly*: Jobbágyok költözése és szökése. MGtSz 1895. 246.

¹⁶⁴ Sok ilyen tartalmú levél kerül közlésre *H. Balázs Éva* id. kiadványában.

¹⁶⁵ Alsó-Fernezey. O. L. U. et C. 101:44 (1566).

¹⁶⁶ Szendrői, Iván, Abod, Edelény stb. O. L. Csáky-lt. kassai 68 : 1 (1570).

¹⁶⁷ Nánás. V. ö. Szoboszló. O. L. U. et C. 97:25 (1581).

¹⁶⁸ O. L. U. et C. 27:46; 25:2, stb.

megvalják, mint a tolcsvaiak, hogy „annakutánna eloszolván koldulásra adnánk magunkat”,¹⁶⁹ vagy mint a riceick, hogy „teljességgel bujdosásra kelletik jutnunk, ha a N(agysá)gtok kegyelmessége bennünket elől nem vészen”.¹⁷⁰ Téves illúziókat táplál a szökött jobbágyok sorsát illetően, aki úgy nyugtatja meg magát, hogy azok általában újból te'lekhez jutottak, és pedig kedvezőbb feltételekkel. Hogy néha maguk a jobbágyok is hasonló téves illúziókat tápláltak, mutatja a somogy megyei látrányiak példája, akik már egyszer pusztán hagyták a falujukat; azután az uraság „szép kegyes beszédét megfogadván” és kedvezményeket biztosító „pöcsétes levelének engedelmese lévén”, ismét megszállották azt; de csakhamar súlyosan csalatkozniok kellett: a „pöcsétes levél” ellenére rövidesen megemelkedtek a terhek; ezeket pedig — mondják — „bizony el sem állhatjuk, hanem ismét pusztán kell hadnunk” a falut.¹⁷¹ — Eszerint a súlyos kizsákmányolás elől a telkéről elszökött jobbágy — számos esetben — nem jutott más telekhez, új, viszonylag enyhébb kizsákmányolás mellett művelhető földhöz. Így az árutermelés, a majorsági gazdálkodás fejlődése nemcsak közvetlenül, hanem közvetve is jobbágyok kisajátításához, nincsteleenség, bújdosóvá válásához vezetett.

De hiszen, — mondhatná valaki — számos adat szól ellenkezőleg is.¹⁷² A majorsággal bíró uradalmak rendtartásaiban az is olvasható, hogy: „magát pedig az jószágban úgy viselje udvarbíró uram, hogy az úr ő nagysága jobbágyai nem hogy foggyanak, hanem inkább gondviselésé alatt augeáltasanak” és az udvarbírónak kötelessége, „hogy nemcsak az elbújdosott jobbágyok vissza vételére és helyben letelepedésekre, hanem pusztahelyeknek idegenekből való megtelepítésére is szorgalmatos vigyázása legyen”.¹⁷³ És általában gyakran hallunk bújdosó jobbágyok „reductiójáról” és jövevények „megszállításáról”.¹⁷⁴ Mindez pedig azt mutatja, hogy a XVII. században — a munkaerőhiány miatt — a földesúrnak a jobbágyság megtartása, a munkaerő biztosítása volt az érdeke.

Ez a régebben megállapított tétel¹⁷⁵ — válaszolhatjuk — a XVII. századi fejlődésnek csak az egyik — habár még túlsúlyban lévő — oldalát fejezi ki. Az ezzel szemben felhozott nagyszámú adat a dolog másik oldalát, az ellentétes tendenciát mutatja meg, amely egyelőre még kisebb mértékben, de már eléggé világosan jelentkezik. Ennek az ellentétes oldalnak pedig nagy figyelmet kell szentelnünk, mert ez mutat a jövő felé, „noha ebben a pillanatban a túlnyomó erő nem is az övé”.¹⁷⁶ A két tendencia ellentéte ugyanis azoknak a módszereknek az ellentétét jelenti, ahogy a feudális gazdálkodásban és a kapitalista gazdálkodásban a terméktöbbletre szert tesznek: „ott a terméktöbblet megszerzésének módja a termelőnek földdel való ellátásán, itt a termelőnek földtől való megfosztásán alapul”.¹⁷⁷ Vagyis: a bújdosók reductiójáról és a pusztatelek betelepítéséről szóló adatok túlsúlya — a feudális jobbágygazdálkodás uralmát mutatja a XVII. században, az idegen pusztítás viszonyai között. Az ellentétes példáknak — egyelőre még kisebb, de már jelentékeny — száma viszont arra vall, hogy a *feudalizmus méhében* — a

¹⁶⁹ O. L. Kamarai It. Missiles. Közölve: Jobbágylevelek. 112. (1686).

¹⁷⁰ U. o. Közölve: Jobbágylevelek. 117. (1693).

¹⁷¹ U. o. Közölve: Jobbágylevelek. 100—102. (1676).

¹⁷² A továbbiakra v. ö. Pach Zsigmond Pál: Szempontok az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatához Magyarországon. Századok, 1948. 25.

¹⁷³ MGtSz 1901. 115, 123, 276.

¹⁷⁴ MGtSz 1894. 245, 318.; 1905. 304.; stb.

¹⁷⁵ Szabó István: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában. Bp., 1947. 18.; stb.

¹⁷⁶ A SZK(b)P története. Bp., 1949. 118.

¹⁷⁷ Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Bp., 1949. 182.

török pusztítás - német dúlás súlyos korlátai között is — megkezdődött a „tőke és a neki megfelelő termelőmód előtörténete“, az eredeti felhalmozás folyamata.

4.

Még egy kérdést kell röviden érintenünk. Hogy régebbi gazdaságtörténeti irodalmunk nem fedte fel ezt a másik tendenciát, a parasztság kisajátításának tényeit, mind a XVII. században, mind később, annak oka világos s már előljáróban kitértünk rá. De vajjon mi volt az oka annak, hogy ha amúgyis „sterilen“, a parasztság kisajátítását elpalástolva kezelték a majorgazdálkodás kérdését, akkor a XVI. századi fejlődés után mégis indíttatva érezték magukat, hogy megfogalmazzák az allodiális gazdálkodás XVII. századi általános visszahanyatlásának tételét? *Részletes* tényekre, adatokra e tétel megfogalmazásában — mint láttuk — nem támaszkodhattak. Akkor hát milyen *általános* okokkal magyarázták ezt a tételt?

Berlász szerint a XVI—XVII. század fordulójától kezdve „a háborúszülte *munkaerőhiány* miatt még a korábban alkotott majorgazdaságok sem voltak fenntarthatók. Különbösen is az *értékesítési lehetőségeknek* a természetbeni hadiadók állandósulásával egyre fokozódó csökkenése is céltalanná tette a nagyzücmi termelést“.¹⁷⁸ Ezt a magyarázatot nem fogadhatjuk el. A háborúszülte munkaerőhiány persze súlyos korlátja volt a fejlődésnek; ezt nyomatékosan hangsúlyoznunk kell. De vajjon a XVI. században ez kevésbé érvényesült, mint a XVII. században? A XVI. században még lehetővé tette nagyszámú allodium létesítését, a XVII. században már a meglévők fenntartása is lehetetlenné vált miatta? Ez egyáltalán nem hihető. Az értékesítési lehetőségeknek a természetbeni hadiadók állandósulásával egyre fokozódó csökkenése sem meggyőző az egész XVII. századra nézve. Erről legfeljebb akkor lehet beszélni, amikor a természetbeni hadiadó a porció-rendszer formájában valóban állandósult, vagyis a XVII. század 70-es éveitől kezdve, s nem a XVII. század elejétől fogva. Így vagy 70 év kiesik s éppen a majorgazdaság viszonylagos fellendülésének időszaka.

Szabó István szerint „a XVII. század második felében, a 30 éves háború után *általános agrárkrízis* lépett fel, a gabona ára visszaesett“ szerte Európában.¹⁷⁹ A majorgazdálkodás XVII. századi állítólagos lehanyatlását Magyarországon azonban ez az „agrárkrízis“ nem indokolhatja: ez a magyarázat kapitalista viszonyokat tételez fel, vagy legalább is azt, hogy a magyar mezőgazdasági termelés piacául jelentős mértékben Nyugat-Európa országai szolgáltak volna. Pedig Szabó is rámutat valamivel később, hogy hazánk „nyugatra vezető víziutak hiányában kiesett a nagy európai gabonaforgalomból“.¹⁸⁰ Magyarázatának további részét, azt, hogy „a XVII. században a nagybirtok egyre jobban elvesztette az ország védelmében reátháruló katonai feladatokat... Így a birtokosnak nem volt már ösztönzése arra, hogy minél több termeléssel minél több jövedelemre igyekezzék szert tenni“¹⁸¹ — ugyancsak el kell vetnünk. A nagybirtokososztály nem vesztelhette el a XVII. századra a török elleni harcban megelőzőleg betöltött nagyjelentőségű funkcióját, hiszen azt általában eddig sem vállalta...

Hasonlóan elfogadhatatlan érveléseket olvasunk az eddigiek mellett, más szerzőknél is. Tholt szerint „a 15 éves török háború után a *nemzeti felkelések idejében* a termelés csökkent“.¹⁸² Hasonlóképpen Szekfünél is az

¹⁷⁸ Berlász: i. m. (A mezőgazdaság állapota) 168.

¹⁷⁹ Szabó: i. m. 184.

¹⁸⁰ U. o. 185.

¹⁸¹ U. o. 184.

¹⁸² Tholt: i. m. 53.

alloidiális gazdálkodást „a 15 éves háború s azután a *XVII. század sok belső nyugtalansága* kétségtelenül visszafejlesztette”.¹⁸³ Téves voltukban is figyelemreméltóak ezek az utóbbi érvelések. Mit mondanak? A majorsági gazdálkodás visszafejlődését a nemzeti felkelések, függetlenségi küzdelmek számlájára írják; azt állítják, hogy „a belső nyugtalanságok” közvetlenül is megakasztották, visszavetették a gazdasági fejlődést. Eszerint úgy tűnik: a *XVII. század* azért volt még a *XVI. századhoz* képest is a gazdasági hanyatlás százada, mert a *XVII. század* volt a nemzeti felkelések, a függetlenségi harcok százada. Úgy érezzük, ezzel eljutottunk a majorgazdálkodás *XVII. századi* általános hanyatlásáról szóló tétel tulajdonképpeni politikai gyökeréhez, tendenciájához.

Mi nem fogadjuk el ezt a magyarázatot. Mi függetlenségi küzdelmeinkben nem a termelőerők fejlődésének akadályait látjuk; ellenkezőleg: olyan erőfeszítéseket, amelyek a fejlődés akadályait akarták elsöpörni; amelyek korlátozott mértékben meg is tudták védeni az ország egy részének termelőerőit s amelyek győzelmük esetén széles utat nyitottak volna a további fejlődésnek. Számunkra a *XVII. századot meg-megújuló függetlenségi küzdelmeink* nem a hanyatlás századává teszik; ellenkezőleg: a súlyos gátló tényezőkkel szemben is megnyilatkozó fejlődés, a török pusztítással, német dúlással szembeforduló ellenállás századává, a jövő irányába mutató századdá avatják.

PACH ZSIGMOND PÁL

AZ ÁLTALÁNOS MUNKÁSEGYLET TEVÉKENYSÉGE A FRANCIA-POROSZ HÁBORÚ IDEJÉN. MÁSODIK KISÉRLET AZ ÁLTALÁNOS MUNKÁSEGYLET ÉS A MUNKÁSKÉPZŐ EGYLET EGYESÜLÉSÉRE*

1. A francia-porosz háború és a nemzetközi munkásmozgalom

1870 júliusában új háború rázta meg Európát: Kitört a francia-porosz háború. Mint ismeretes, a háború fő oka az volt, hogy a francia császárság meg akarta akadályozni Németország nemzeti egyesülését. De Bismarckék maguk is bűnrészesek voltak a háború előidézésében. Poroszország vezető-szerepét katonai győzelem által akarták megszilárdítani Dél-Németországban is.

A háború két olyan ország között tört ki, amelyekben az Internacionálé szekciói működtek. A két ország szocialista mozgalmának állást kellett foglalnia ennek a háborúnak a kérdésében és állásfoglalásuknak megfelelően kellett fellépnie. Az egész nemzetközi munkásmozgalom fejlődésének igen fontos kérdése volt, hogy az Internacionálé szekciói és a szocialista mozgalom mindkét országban forradalmi hivatásuk magaslatán álljanak a két ország közötti háború idején.

A háború a németek részéről védelmi háborúként kezdődött. A nemzeti egyesülésre való jogukat kellett a francia császárság támadásával szemben megvédeniök, még akkor is, ha a szétaprózott kisállamosdiság felszámolójaként a porosz monarchia lépett előtérbe. A kisállamosdiság megszüntetése fontos feltétele volt a német munkásmozgalom fejlődésének is. De mert a németek háborúját a bismarcki Poroszország vezette, eleve magában hordta azt a veszélyt, hogy győzelem esetén porosz hódító háborúvá változik át.

A francia császárság fokozódó terror-rendszabályokkal akarta a szocialista mozgalmat megfékezni. 1869-ben, majd 1870 tavaszán ismét hajszát indítottak az Internacionálé franciaországi szekciói ellen. A szekciókat azonban III. Napoleon rendőri hajszája nem félemlítette meg. Egy héttel a háború kitörése előtt az Internacionálé párizsi szekciója felhívást bocsátott ki „valamennyi nemzet dolgozóihoz”. Ez a felhívás megbélyegzi a háborús uszítókat, akik „az általános szerencsétlenségben csupán új spekulációk forrásait látják”. „Bármilyen is pillanatnyilag egyesült erőfeszítésünk eredménye, — mondja a párizsi szekció felhívása — mi, a Nemzetközi Munkásszövetség tagjai ... megbonthatatlan szolidaritásunk zálogául Franciaország munkásainak jókívánságait és üdvözlését küldjük nektek.”

Az Internacionálé berlini szekciója a párizsi felhívásra válaszolva kijelentette: „sem trombitaharsogás, sem ágyúdörgés, sem győzelem, sem vereség nem fog eltéríteni bennünket közös munkánk, a világ proletárjainak egyesítésétől”. Németország más részeiben hasonló határozatok születtek.

* Az Általános Munkásegylet Története című munka IX. fejezete.

Az Internacionálé Főtanácsa 1870 július 23-án küldte első *Üzenetét* a Nemzetközi Munkásszövetség tagjaihoz, a kitört francia-porosz háborúról. Az *Üzenet* — amelyet Marx írt — megállapítja:

„Bármilyen lesz is Louis Bonaparte Poroszország elleni háborújának a lefolyása, Párizsban már megkondult a második császárság lélekharangja...

Német részről a háború védelmi háború; de ki juttatta Németországot abba a kényszerhelyzetbe, hogy védekeznie kelljen? Ki tette lehetővé Louis Bonaparte számára, hogy háborút viseljen ellene? *Poroszország!* Bismarck volt az, aki ugyanazzal a Louis Bonaparte-tal összeesküdött, hogy odahaza letörhessen egy demokratikus ellenzéklet és hogy Németországot a Hohenzollern-dinasztiához csatolhassa...

Ha a német munkásosztály belemegy abba, hogy a mostani háború elvesztése szigorúan védekező jellegű és a francia nép elleni háborúvá fajuljon, akkor győzelem vagy vereség egyformán végzetes lesz...“

Az *Üzenet* értékeli a francia és német munkásság fent idézett háborúellenes szolidaritás megnyilatkozásait: „Az a tény, hogy miközben a hivatalos Franciaország és a hivatalos Németország testvérgyilkos küzdelembe rohan, addig a francia és német munkások a béke és barátság üzeneteit küldik egymásnak; ez az egyetlen nagy tény, amelyhez hasonló nem találunk a múlt történetében, derűsebb jövő elérézését sejteti. Új társadalom születik, melynek nemzetközi elve a béke, mert minden nemzetnél ugyanaz az elv uralkodik: a *munka*.“

A háborút július 19-én kezdték el s a francia császárság szégyenletes vereségével végződött. Sedan mellett szeptember 1—2-án a poroszok szétverték a francia hadsereget. III. Napóleon császársága összeomlott; Franciaországban kikiáltották a köztársaságot. Bismarckék tovább folytatták a háborút, amely német részről védelmi háborúból hódító háborúvá fajult, célja Franciaország megsarcolása és Elzász-Lotharingia elszakítása volt.

A német szociáldemokrata párt a védelmi háborút szükségszerűen támogatta. A párt parlamenti képviselői, Bebel és Liebknecht, először tartózkodtak a hadihitelek megszavazásától s ezzel kifejezték a háború bismarcki vezetésével és a háború előidőzésében bűnrészes porosz monarchiával szembeni bizalmatlanságukat.

A sedani ütközet után a német szociáldemokrata párt tiltakozott a háború folytatása ellen, Elzász-Lotharingia elszakítása és Franciaország megsarcolása ellen, majd szeptember 5-i felhívásában üdvözölte a francia köztársaságot és követelte annak elismerését. Sedan után Bebel és Liebknecht a parlamentben a hadi hitelek ellen szavaztak. Megindult a rendőri üldözés a szociáldemokrata párt-ellen. Bebelt és Liebknechtet is letartóztatták. De sem az üldözés, sem a hódítók és lakójaik győzelmi ordítása nem térítette el Bebeléket internacionalista álláspontjuktól és fellépéseiktől.

Az internacionalisták a hódító háború elleni harc kérdésében forradalmi hivatásuk magasztán álltak Franciaországban is és Németországban is, s ennek nagy hatása volt az egész nemzetközi munkásmozgalomra.

A francia köztársaság kikiáltása után az Internacionálé Főtanácsa újabb *Üzenetet* küldött a Nemzetközi Munkásszövetség tagjaihoz. Az *Üzenet*, amelyet szintén Marx írt meg, megállapítja, hogy III. Napoleon sedani kapitulációjával Németország számára a védelmi háború véget ért. Üdvözli a francia köztársaságot, de aggodalmát fejezi ki afelől, hogy „ez a köztársaság nem döntötte meg a trónt, csak üres helyét foglalta el“, kormánya királypártiakból és burzsoá republikánusokból áll. A döntő pozíciók éppen a királypártiak kezébe kerültek, akik a bukott császárság helyett az 1848 előtti orléansi királyságot akarták visszaállítani. Az *Üzenet* megállapítja, hogy a francia munkásosztálynak nehéz helyzetében is teljesítenie kell hompolgári

* Lásd: *Marx—Engels Válog. Műv.* I. 469—470. l.

kötelességét a porosz hódítókkal szemben, a köztársaság védelmében. Egyben arra szólítja fel a francia munkásokat, használják fel a köztársaság-nyújtotta politikai szabadságot, hogy „alaposan elvégezhesék saját osztályuk megszervezésének munkáját”.

Az Internacionálé felhívta összes szekcióit, hogy szervezzenek akciókat a porosz hódítók ellen, a francia köztársaság mellett.

2. A Munkásképző Egylet és az Általános Munkásegylet állásfoglalása a francia-porosz háború ellen*

A francia-porosz háború kitörése idején Ausztriában felemelték hangjukat a revansisták, akik jó alkalomnak tekintették ezt a háborút, hogy megfizessenek Poroszországnak az 1866-ban elszenvedett vereségért. De a porosz-ellenes háborús párt gyöngébbnek bizonyult, mint a poroszokkal kiegyezést kereső semlegesegypártiak. Ausztria ilyen módon semleges maradt. Ebben a magyar kormánynak is lényeges szerepe volt.

A magyar kormány elutasította a franciákkal való szövetekezés tervét Poroszország ellen. Az Andrassy-kormányt ebben a kérdésben nemcsak a Deák-párt, hanem a Tisza-párt is támogatta. Az 1867-es kiegyezést féltették attól, ha Ausztria Poroszország fölébe kerekedik és újra nagyobb befolyást szerez Németországban.

Két nappal a francia hadüzenet után Farkas Károly, mint a Munkásképző Egylet titkára, bejelentette a pesti főkapitányságnak, hogy 1870. július 24-re gyűlést hívott össze két napirendi ponttal:

1. A bécsi munkásvezetők perében hozott ítélet.

2. A porosz-francia háború és a népek veszélyeztetett érdekei.

Az osztrák munkásvezetők elleni „hütlenségi per”-ben július 19-én hirdették ki az ítéletet; azon a napon, amikor III. Napoleon hadat üzent Poroszországnak. Scheu Andrást és Oberwindert, Most-ot és Pabst-ot „hazaárulás”-ért 5, illetve 6 évre ítélték. A többi vádlottakat, akik tagjai voltak az 1869 decemberi tüntetés alkalmával a petíciót átnyújtó delegációnak, „nyilvános erőszak”-ért 2—10 hónapra ítélték.

A terror-ítélet, amely az osztrák munkásság felháborodását és tiltakozó akciókat váltott ki, nem véletlenül hangzott el a francia-porosz háború kitörésének idején. Az ausztriai és franciaországi hajsza a szocialista mozgalom ellen szinte ugyanabban az időben folyt. Ausztriában a szocialista mozgalom elleni rendőri üldözések és a terror-ítélet mögött mindenekelőtt a revansisták állottak, akik a háborúba való bekapcsolódásért szálltak síkra III. Napoleonnal szövetségben. A július 19-i terror-ítélet után az osztrák munkásegyletek nagy részét, s elsősorban a bécsi munkásegyleteket, felszabták.

A bécsi terror-ítélet ellen állásfoglaltak polgári ellenzéki rétegek is; liberálisok, akik szemben álltak a revansisták politikájával. Egyébként a rendőri hajsza és a bírósági ítélet elleni állásfoglalásaikkal a polgári liberálisok máskor is igyekeztek a maguk számára megszerezni a munkásság támogatását a kormánnyal szemben.

A szocialista mozgalom elleni ausztriai hajsza és a revansista háborús törekvések között épp úgy összefüggés volt, mint a terrorhadjárat elleni tiltakozás és a Poroszország elleni háború elutasítása között. Amikor Farkasék a bécsi terror-ítélet elleni tiltakozást és a háború elleni tiltakozást együtt tűzték napirendre, nemcsak azért jártak el helyesen, mert a bécsi

* Az Általános Munkásegylet 1868 februárjában, a Munkásképző Egylet 1869 augusztusában alakult. A Munkásképző Egylet — amelyben eleinte különösen erős volt a polgári befolyás, — 1870 tavaszától Farkas Károly vezetésével az Internacionálé eszméinek harcossabb terjesztője lett, s a szocialista mozgalom vezető szervezetévé vált. Legális működését — mint később látni fogjuk — 1870 decemberében tiltották be.

ítélet és a francia hadüzenet időben egybeesett, hanem elsősorban azért, mert a kettő között valóban szoros kapcsolat volt. A revansisták háború-készülődései és a terror-ítélet közötti kapcsolat leleplezése az igazságtalan háború elleni harc rendkívül fontos követelménye volt. Ennek a követelménynek csak a szocialisták tudtak megfelelni, Farkas Károly, a vasmunkás vezetésével. Ezen a tényen mitsem változtat az, hogy a gyűlés első napi-rendi pontjának, a bécsi perben hozott ítéletnek a tárgyalását a pesti főkapitányság, nyilván belügyminiszteri utasításra, nem engedélyezte. A magyar kormány, bár maga is ellenezte a Poroszország elleni háborúba való bekapcsolódást, s tudomásul vette, hogy a háború ellen a munkások is nyilvánosan tiltakozni akarnak, megtiltotta, hogy hasonlóan a nyilvánosság előtt tiltakozzanak bécsi munkás testvéreik elítélése ellen is.

A gyűlés a Munkásképző Egylet és az Általános Munkásegylet közös gyűlése volt. Farkas Károly nyitotta meg, s javaslatára elnöknek Strauszt, az Általános Munkásegylet akkori elnökét választották. A felszólalók között volt Essel a Munkásegyletből, Schlesinger a Munkásképző Egyletből és Szvoboda az Általános Munkás Újság szerkesztőségéből.² A határozati javaslatot Schlesinger, tehát a Munkásképző Egylet képviselője terjesztette elő és egyhangúlag fogadták el.

Az elfogadott határozati javaslat a kiküldött rendőrtisztviselői jelentés szerint a következő három pontot tartalmazza:

„1. A népgyűlés tiltakozik elvi szempontból a Hohenzollern- és Napoleon-dinastiák közötti háború ellen, valamint minden dinasztialis háborúk ellen és üdvözli a francia és müncheni munkások határozatát;

2. elvárja a kormánytól, hogy a háborúk után az állandó hadsereget eltörölni igyekezzen;

3. fegyvertelen semlegesség mellett nyilatkozik s elvárja az országgyűléstől, hogy a háborúra egy fillért sem szavazand meg.”³

A magyar kormány és az uralkodó osztály taktikai okokból ellenezte Ausztria—Magyarország bekapcsolódását a Poroszország elleni háborúba. A munkásgyűlés viszont elvi okokból utasított el minden dinasztialis háborút.

A „fegyvertelen semlegesség“ álláspontját képviselte az Andrássy-kormány is, abból a célból, hogy Poroszországra semmiféle nyomást ne gyakoroljanak és egyengessék a Németországgal való későbbi szövetkezés útját. A „fegyvertelen semlegesség“ a munkásgyűlés részéről tiltakozást jelentett az ellen, hogy Ausztria—Magyarország katonai nyomással, vagy esetlegesen katonai beavatkozással a maga számára kamatoztassa más népek háborús szerencsétlenségét. A munkásgyűlés *mindenfajta* dinasztialis és hódító háború ellen foglalt állást, a kormány pedig egy későbbi hódító háború terveit szövegette.

Az állandó hadsereg megszüntetésének követelése az egyes országok szocialista mozgalmainak közös követelése volt, mint rendszabály, egyrészt a dinasztialis háborúk ellen, másrészt a katonaságnak a nép elnyomására történő felhasználása ellen.

A július 24-i gyűlésen (egy vasárnapi napon) a rendőrségi jelentés szerint körülbelül 800—1000 ember vett részt.

Ez a gyűlés a szocialista mozgalom fejlődésének és a két munkásegylet közeledésének fontos eseménye volt. A gyűlés helyes álláspontot foglalt el a francia-porosz háborúval szemben és megszabta a további agitáció helyes irányát. Ezt a gyűlést a szocialista mozgalom fejlődésének igen fontos ese-

² Szvoboda a lap főmunkatársa volt, anélkül azonban, hogy akár a Munkásegyletnek, akár a Munkásképző Egyletnek tagja lett volna. 1870. decemberében lépett be a Munkásegyletbe.

³ A rendőrtiszt jelentése, amelyet a Magyar Munkásmozgalom Története. Válogatott Dokumentumok (MMTVD) I. kötete a 162. oldalon közöl, idézőjelbe teszi a fenti pontokat, mint amit szóról-szóra vesz át a határozatból.

ményeként kell értékelni. Az igazságtalan háború elleni harc egyedüli helyes útját, a proletár internacionalizmus, a népek testvéri összefogásának útját mutatta meg a dolgozóknak, a népek. Jelentőségét nem a gyűlésen résztvevők számával kell elsősorban mérnünk — bár, ez is figyelemreméltó, — hanem a helyes, harcoss, mozgósító politikai állásfoglalásával, mely elősegítette a munkásegyletek politikai fejlődését, a szocialista mozgalom fejlődését.

A sedani ütközet után megváltozott a helyzet, s megváltozott a magyar kormány állásfoglalásának lényege is. Franciaországban 1870. szeptember 4-én kikiáltották a köztársaságot. A porosz seregek hódítási célból a francia köztársaságra törtek. Az Andrássy-kormány „fegyvertelen semlegessége“ ekkor már azt jelentette: ne zavarják a porosz rablót, a holnapi szövetséget. A Munkásegyletnek és a Munkásképző Egyletnek a „fegyvertelen semlegesség“ követelése helyett Elzász-Lotharingiának Franciaországtól való elszakítása ellen, s a francia köztársaság elismeréséért kellett fellépni.

A francia-porosz háború kimenetele zavart idézett elő az uralkodó osztályokban. Németország magyhatalomná válása porosz vezetés alatt, s Elzász-Lotharingia elrablásával, igen komoly aggodalmat váltott ki az országgyűlési pártok körében is. Viszont az Andrássy-kormány — figyelmen kívül hagyva minden aggodalmat — továbbra is egyengette a bismarcki Németországgal való szövötközés útját egy eljövendő Oroszország elleni háború céljából.

A francia köztársaság kikiáltását — bár kormányának összetétele, amint az Internacionálé Főtanácsának szeptember 23-i *Üzenete* megállapítja, súlyos aggodalmat váltott ki a szocialisták körében — a munkásság széles rétegeinek rokonszenve kísérte. Felléptek Elzász-Lotharingia elszakítása ellen és a francia köztársaság elismerése mellett, ami módot és alkalmat adott a köztársasági agitációra Magyarországon is.

Ebben az időben az Internacionálé befolyása főleg a következő lapokon keresztül érvényesült:

A genfi „*Vorbote*“, az Internacionálé svájci német szekciójának lapja; melyből 100—200 példányt küldtek Magyarországra. A zürichi „*Die Tagwacht*“, a svájci munkásszövetség lapja, mely az Internacionálét támogatta, — ez valószínűleg csak kisebb példányszámban került az országba. Az 1869-ben betiltott bécsi „*Volksstimme*“ helyett 1870. januártól a „*Volkswille*“ jelent meg s szintén behozták Magyarországra, mégpedig 2—300 példányban, amint ezt a „hütlenségi-per“ irataiból megállapíthatjuk. A „*Volkswille*“-t Scheu András adta ki és midőn őt 1870. márciusában elfogták, a lapot testvére, Scheu Henrik jelentette meg továbbra is. A Lipcsében megjelent, Liebknecht által szerkesztett „*Volksstaat*“-nak Pesten 80 előfizetője volt.

A „*Die Tagwacht*“ augusztus 20-i számához mellékelve egy felhívást küldtek szét „*Manifest an die deutschen und französischen Arbeiter*“ címmel, amely a köztársaság mellett szállt síkra. Ez a felhívás a Munkásképző Egyletben „két-három héten át olvasásra az asztalon hevert“. Ugyanebből a felhívásból szeptember 13-án Svájcban külön küldeményként posta útján 10 példány érkezett Ihrlingerhez.

A „*Volksstaat*“ szeptember 11-én közölte a braunschweigi pártbizottság szeptember 5-i határozatát, amely bátran és szenvedélyesen tiltakozott Elzász-Lotharingia annexiója ellen és üdvözölte a köztársaságot. „Hadd kiáltssuk oda — mondja a kiáltvány — habár Németországban ma ez nem lehetséges, de ami Németország számára is a szabadság hajnalhasadását fogja jelenteni: Éljen a Köztársaság!“

Szeptember 12-én a braunschweigi pártbizottság tagjait letartóztatták és vasraverték. A német szocialisták bátran szembeméztek az üldözésekkel és hűségesen kitartottak a proletár internacionalizmus eszméi mellett.

Alig egy héttel a braunschweigi letartóztatások után azonnal eljárás indult a pesti Munkásképző Egylet ellen, amelyhez a szeptember 13-án

Ihrlingerhez érkezett svájci felhívás szolgáltatta — sikertelenül — az ürügyet.⁴ A Svájcból küldött kiáltványokat a köztársaság propagálása miatt foglalták le. A köztársasági propaganda erősödésétől félve a kormány a munkásegyleket mind szigorúbb rendőri megfigyelés alatt tartotta és mind gyakoribbá váltak a hatósági zaklatások.

A köztársaság jelszavát az Általános Munkásegylet más módon igyekezett propagálni. Castellar spanyol polgári köztársasági politikus egyik felütését keltett beszédét adták ki különnyomatban és azt terjesztették.⁵

Az egyleti vezetők megbízásából Sterlinger kiadta külön nyomatban német és magyar nyelven Castellarnak a köztársaságról a spanyol cortes-ban elmondott beszédét.⁶

⁴ A Munkásképző Egylet tevékenysége és az Ihrlingerhez küldött felhívások ügyében kb. szeptember 20-án nyomozást indítottak és a Munkásképző Egylet helyiségét hatóságilag lezárták. (E kérdésről lejjebb még szó lesz.)

A pesti terézvárosi kapitány szeptember 25-én jelentette a pesti főkapitánynak a nyomozás eredményét. A nyomozati jelentés szerint Ihrlinger a kapott felhívásokból 9 példányt Rauch Györgynek, az Általános Munkásegylet pénztárosának adott át. Rauch szeptember 18-án, vasárnap délután megjelent a Munkásképző Egylet és a Munkásegylet együttes közgyűlésén, a Munkásképző Egylet helyiségében, de a felhívásból itt senkinek nem adott. A gyűlés után elment az Általános Munkásegylet helyiségébe. Itt Rauch az egyleti pénztár javára öt krajcárért adott egy-egy példányt Strausz Antalnak, Essel Andrásnak, Kovács Károly, Maki József és Depold nevű cipézmestereknek és Kappel nevű szabósegédnek.

A besúgó a rendőrségnek azt jelentette, hogy a „lázító nyomtatványokat“ a Munkásképző Egyletben tartott szeptember 18-i közgyűlésen osztogatták, amit azonban a nyomozás adatai nem igazoltak. A jelentést tevő kapitány megállapítja, hogy a kiáltványom Svájcban, „a Szociáldemokrata Párt székhelyén szülemlett, s amint hírlík, Raspe által írva, valamint Pestre, úgy valószínűleg az ország valamennyi városaiba is, főleg hol munkásegyletek léteznek, posta útján szabadon beküldetett“.

Ami a szabad postai küldést illeti, erre vonatkozóan a MMTVD-nak I. kötetében találunk néhány kormányutasítást a külföldről érkező postai küldeményeknek megfigyelésére. A terézvárosi kapitány feltevése, hogy a kiáltványt, a postai küldemények megfigyelése ellenére, más városokba is elküldhették, jogos.

Az idézett rendőrkapitányi jelentést lásd a MMTVD-nak I. kötetében.

⁵ Castellar köztársasági és poroszellenes politikus volt, aki sikraszállt az 1868-ban létesült spanyol köztársaság mellett. Még a francia-porosz háború kitörése előtt Anglia, Franciaország, Poroszország és a többi monarchiák egyaránt azon mesterkedtek, hogy a spanyol nagybirtokosokra és a katolikus egyházra támaszkodva, mielőbb visszaállítsák Spanyolországban a királyságot. Azonban dúlt a diplomáciai harc a spanyol trónra ültetendő személy kérdésében. Bismarckék egy Hohenzollern herceget jelöltek spanyol királynak. III. Napoleon a Hohenzollern jelöltet semmiképp sem akarta elfogadni. A háború kirobbantásának közvetlen oka, vagy inkább ürügyeként is a spanyol trón betöltése körüli hatalmi ellentét szerepelt. Castellar viszont a spanyol cortes-ben sikraszállt a köztársaság fenntartása mellett.

⁶ Sterlinger (aki valószínűleg azonos a „Volksstaat“ terjesztésével foglalkozó Führlingerrel, kinek 1870 május 9-én kelt levelét a német rendőrség lefoglalta) 1870 október 6-i keltezéssel írt Pestről a pozsonyi „Előre“ Munkásképző Egylet választmányának, amelyben közli: „Mint hogy Castellar beszédét a köztársaságról Ausztriában lehetetlen volt külön kiadványként megjelentetni, eleget teszek több pártvezető kívánságának és kinyomatom azt magyar és német nyelven és az már a hét folyamán különböző megrendelések kielégítésére készen fog állani... Azzal a kéréssel, hogy a terjesztést Pozsonyban is szervezzék meg, maradok szociáldemokrata üdvözléssel A. Sterlinger. Pesten, Franciskánus-tér 8. sz.“

Lásd: a MMTVD-nak I. kötetében.

A „hütlenségi-per“ iratából kitűnik, hogy a Pester Lloyd szerkesztőjének, Falk Miksának, bizonyos kapcsolatai voltak Castellarral. Külföldi Viktor, aki a Pester Lloyd korrektora volt, 1870 végén levelet írt Castellarnak, amelyben meghívta az általuk összehívott gyűlésre. A levélfogalmazványt a rendőrség később lefoglalta. Minden valószínűség szerint Külföldi volt a Castellar-beszéd kiadásának kezdeményezője. Külföldi mögött viszont ekkor Simonyiék (a 48-as klub) álltak.

Castellar nem barátja, hanem ellenfele volt a szocialistáknak. Köztársasági beszédének kiadása nem a szocialista propagandát, nem a munkásosztály önálló politikájának propagálását szolgálta, hanem a bátortalan polgári köztársaságiak helyett végzett munka volt. Ennek ellenére is elősegítette a politikai érdeklődés fokozódását a munkásság körében s ösztönzött a köztársaság melletti kiállásra. Ez a Castellar-beszéd kiadásának és terjesztésének pozitívuma, és az adott helyzetben ez volt a döntő a beszéd kiadásának megítélésénél. Még akkor is ezt kell megállapítani, ha a beszéd kiadásának külföldi volt a kezdeményezője és Simonyiék a 48-as klubból az ösztönzői.

A kormányt mindenesetre izgatta Castellar beszédének terjesztése. Rainer Pál belügyminiszter 1870. december elején a pesti polgármester figyelmét külön felhívta, hogy a munkásegyletek olyan irodalmi termékeket is terjesztenek, „melyek a monarchikus elvek ellenében a köztársaságot szolgálják, amilyen Castellar spanyol cortes beszéde”.

Rainer megemlíti, hogy Castellar beszédének terjesztése „magábanvéve nem lenne feltűnő, mennyiben említett beszéd a napi lapokban is felvétel nyert, hanem igenis feltűnő, hogy annak terjesztését a Munkásegylet mozditja elő”. Feltűnő tehát Rainer Pálnak, hogy az új forma kérdésébe a munkásság is bele akar szólni. Utasítja a polgármestert a munkásegyletek fokozottabb figyeltetésére és a köztársasági irodalmi termékek terjesztésének „kellő óvatossággal — Castellar beszédéről lévén éppen szó — hatóságilag való megakadályozására”.⁷

Amikor Castellar beszédét kiadták, újra egyesülési tárgyalások folytak az Általános Munkásegylet és a Munkásképző Egylet között. A munkások egyesülési törekvése ellen a belügyminiszter már sokkal kíméletlenebb rendőri intézkedéseket fogantatosított, mint a Castellar-beszéd terjesztése ellen.

3. Az Általános Munkásegylet és a Munkásképző Egylet egyesülésének másodszori kimondása és az egyesülés ismételt megakadályozása

A szocialisták közös fellépése 1870 júliusában a francia-porosz háború ellen, a Munkásképző Egylet és az Általános Munkásegylet ismételt közlekedésének megnyilvánulása és elősegítője volt.⁸ A francia császárság csúfos bukása és a francia köztársaság létrejötte, az Internacionálé szekcióinak fokozódó köztársasági propagandája, a német szociáldemokrata párt választmányának a szeptember 5-i nyílt kiállása a köztársaság mellett, — mindez további ösztönzést adott az együttes küzdelemre. Újra napirendre került a két munkásegylet egyesülése. Ennek előharcosa Farkas Károly és az Internacionálé pesti szekciója volt, melynek tagjai az Általános Munkásegyletben is vezető szerepet töltöttek be.

A Munkásképző Egylet helyiségében szeptember 18-án a két egyesület együttes gyűlést tartott, ahol kimondták az egyesülést és hozzáfogtak annak végrehajtásához. Mindkét egyesület vezetősége leköszönt. Közös bizottságot választottak — „választó-bizottságnak” — új együttes közgyűlés összehívására. E bizottság tagjai voltak a Munkásképző Egylet részéről: Farkas Károly, az egyesület titkára, Rauchmaul Károly vasmunkás és Heilmann Raymund malomi munkás. A Munkásegylet részéről a bizottság tagjai voltak: Kovács Károly

⁷ „Czimet bizalmasan felhívni kívántam, — mondja Rainer idézett leírata — miszerint általában a munkások egyletei körében felmerülő mozzanatok feltűnés nélkül rendőri közegek által figyelemmel kísérni, a zug könyvárulásra nézve a sajtó törvény értelmében kellő óvatossággal eljárni (értsd: Ha kell, még a saját sajtótörvényeiket is „kellő óvatossággal” felrúgni. N. D.), engem pedig esetről-esetre egyes nevezetesebb mozzanatokról értesíteni sziveskedjék.” (Lásd: a MMTVD-nak I. kötetében.)

⁸ Először 1870 tavaszán mondták ki az egyesülést az Általános Munkásegylet keretében. 1870. május közepén az egyesülés felborult. Ezt a VIII. fejezet ismerteti.

cipész-kismester, Rauch György szabó-kismester és Katz Alajos arany-műves.⁹

A két egyeslet közös választó-bizottmánya 1870 október 9-re hívta össze az együttes újjávasztó közgyűlést. Ezt azonban nem sikerült megtartani. A belügyminiszter a két munkásegylet egyesülését kimondó szeptember 18-i közös gyűlés után két nappal, szeptember 20-án kiadott egy sürgős rendelkezést, amelyben utasította a pesti rendőrséget, hogy akadályozza meg a közös bizottság működését és a két egyeslet összeolvadását. Szeptember 27-én még egy „sürgető rendelvény“-t küldött az ügyben. Ennek megfelelően az október 9-re nyilvánosan egybehívott közgyűlés megtartását karhatalommal akadályozták meg.

A kerületi kapitány október 17-én a főpolgármesternek küldött tájékoztatójában többek között ezt írta: „A f. évi szeptember 20. és 27-én kelt miniszteri rendelvény értelmében minden a *munkásképző egyesletnek az általános munkásegylettel* egyesülésére vonatkozó vagy ebből kifolyó gyűlésezést s egyélti ténykedést, nevezetesen a két egyeslet által közösen választott hét tagú vegyes választó bizottmány tevékenységét ismételtm szigorúan betiltottam.“¹⁰

A kormány tehát különös gondot fordított arra, hogy a két munkásegyleslet ne egyesüljön.

A közgyűlés betiltása ellen a Munkásegylet küldöttségileg tiltakozott a belügyminisztériumban. A küldöttség tagjai voltak: Strausz Antal, Irlinger, Kovács Károly és mások. A megnevezett személyek közül egy sem tartozott a Munkásképző Egyeslethez. Uglátszik, Irlingerék külön küldöttséget menesztettek a belügyminisztériumba. Jekelfalussy miniszteri osztálytanácsos fogadta őket, aki kijelentette, hogy a két egyeslet külön-külön, régi választmányainak vezetésével működhet tovább.

A kormányt aggasztotta a szocialista mozgalom egységének Farkasék vezetésével történő helyrcállítása, s terrorrendszabályokkal lépett fel ellene. Ugyanekkor a polgári ellenzéket is idegesítette az internacionalista befolyás növekedése. A 48-as Klub is akcióba lépett, hogy fokozza a maga befolyását a munkásegyletek körében, Farkasék befofvásával szemben.

A Munkásképző Egyeslettel való egyesülés meghiúsulásával az Általános Munkásegylet kapcsolatai az országgyűlési 48-as párttal intenzívebbé váltak.

Júliusban a két munkásegylet együtt rendezett gyűlést a francia-porosz háború ellen. Decemberben a Munkásegylet nem a Munkásképző Egyeslettel, hanem a 48-as párttal igyekezett közös akciót szervezni Poroszország annexiós törekvései ellen. De ez olyan akció volt, amelynek során Irányiék a reakciós Bismarckkal szemben az ellenforradalmi Thiers-kormány mellett léptek fel, szoros kapcsolatban állva a Thiers-kormány bécsi francia követével. Erre vonatkozóan Szvoboda Lajos rendőrségi vallomásában¹¹ a következőket mondotta:

A rendőrtisztviselő: „1870 december 13-án Külföldi Viktor mint az Általános Munkásegylet helyettes elnöke, levelet kapott a 48-as párt klubjának Markovics nevű igazgatójától, amelyben bejelentik, hogy a 48-as párt klubja másnap, december 14-én délután 5 órakor ülést tart és az itteni Általános Munkásegyletet meghívja, hogy ezen a klubülésen egy küldöttséggel képviseltesse magát és vegyen részt rajta. Az Általános Munkásegylet részéről Ön, Külföldi, Irlinger és Kovács vett részt. A 48-as pártnak ezen az együttes ülésén, amelyen megbeszélték az ugyanabban a hónapban egybe-

⁹ A rendőri jelentések héttagú bizottság választásáról szólnak, de a hetedik tag nevét, aki a közös bizottságnak esetleg az elnöke volt, egyik jelentés sem közli.

¹⁰ Orsz. Lvt. főkap. iratok 36586/1870.

¹¹ Az 1871-ben megindított „hüllenségi“ pert megelőző rendőrségi eljárás folyamán történt kihallgatása alkalmával tett vallomásról van szó.

hívott — a Beleznai-kertben tényleg meg is tartott — népgyűlés programját és az ott előterjesztendő határozati javaslatot. Ez az itt említett levél, mely az azonosság megállapítása végett önnek felmutattatik. Mondja el, hogyan áll ez az ügy?”

Szvoboda: „A francia-porosz háború ügyében a Beleznai-kertben december 21-e körül megtartott népgyűlést az Általános Munkásegylet a 48-as klubbal közösen hívta össze, (a nyilvánosság előtt a plakátokon csak az Általános Munkásegylet szerepelt, mint összehívó) és az Általános Munkásegylet e célból érintkezésbe lépett a 48-as klubbal. Utóbbi meghívta az Általános Munkásegyletet, hogy egy küldöttséggel vegyen részt a klub ülésén. Az 1870 december 14-én Markovics, a klub elnöke által rendezett együttes ülésen a 48-as párt Ország-úti klubhelyiségében megállapodtak a napirendben és nagy vonalakban megbeszélték a népgyűlésen előterjesztendő határozati javaslatot, amelyet Simonyi Ernő képviselő azután tényleg meg is szerkesztett. Különleges keretet kölcsönzött a népgyűlésnek Lefebre bécsi francia konzul jelenléte.”

Szvoboda vallomása szerint Külföldiek (s úgy néz ki a dolog, hogy mindenekelőtt Külföldi személyesen) keresték az érintkezést a 48-as klubbal. Ezután történt a meghívás a 48-as klub részéről és a megállapodás a gyűlés megrendezésében.

Ezt a gyűlést 1870. december 18-án tartották meg a Buzalka-vendéglő termében.

A Magyar Újság 1870. december 20-i számában rövid tudósítást hoz a gyűlésről, december 21-i számában pedig közli az elfogadott határozat szövegét.

A gyűlést Külföldi nyitotta meg és Madarász Józsefet ajánlotta elnökül. Madarász ezt elhárította, mert „az ő keze ezáltal úgy a teremben, mint az országgyűlésben meg lenne kötve”. Ugyanezen okból tartózkodtak Simonyiéktól, hogy a közös gyűlést közösen is hívják össze. Madarász kitérő válasza után Strauszt választották meg a gyűlés elnökéül. A határozati javaslatot mégis Hollós, a Magyar Újság munkatársa terjesztette be.

A határozat első pontja helyesen állapítja meg, hogy III. Napóleon igaztalan, támadó háborút indított abból a célból, hogy Németország nemzeti egyesülését megakadályozza. Hogy a háború kirobantásában Bismarckék is bűnösök, arról a határozatban nincs szó. Megállapítja a határozat, hogy a németeknek joguk van a nemzeti egyesüléshez és e jogukat a sedani győzelemmel megvédték. Napóleon csúfos bukása után „a francia köztársaság választott kormánya a német ügyekben beavatkozás minden szándékát magától ünnepélyesen elutasítván, a német nemzetnek teljes kárpótlást biztosító méltányos békeajánlatot tett”. Ennek utána német részről a háború folytatása „csupán dynasztikus dícsvágy által sugott hódítási és támadó háború” s azt a népgyűlés „határozottan kárhóztatja és rosszalja”.

A határozat tehát helyesen állapítja meg, hogy a háború jellege megváltozott, de azonosítja a hazáját és szabadságát védelmező francia néppel a Thiers-kormányt, amely népét és hazáját létének első napjaitól fogva elárulta. A Thiers-kormányt illetően félrevezették a munkásgyűlést.

A határozat második pontja tiltakozik Elzász-Lotharingia annexiója ellen és megállapítja, „hogy a közzabadság, úgy mint az általános polgáriasság és a haladás érdeke azt kívánják, hogy a francia nemzet az európai nemzet családban az őt megillető állásba csorbat se szenvedjen”. Ezért a franciák által „hősies elszántsággal folytatott ellenállását mint jogos nemzeti önvédelem dicső harcát a népgyűlés legmelegebb rokonszenvvel és szerencsekívánataival kíséri”.

A francia nép s elsősorban Párizs munkásosztálya készen állott a poroszok elleni végső küzdelemre. A Thiers-kormány azonban „a nemzeti önvédelem dicső harca” helyett dicstelen módon azon mesterkedett, hogy lefegyverezze a párizsi nemzetőröket és kapituláljon a poroszok előtt. A Thiers-

kormány a német túlsúly miatt aggódó európai közvéleménytől és kormányoktól kért és remélt valami támogatást a porosz hódítókkal szemben. De hiába küldtek vagy küldettek a liberálisok „üdvözetet” és „szimpátiát”, ha kormányaik változatlanul szabad kezet adtak a német rablóknak. A Thiers-kormány pedig látva, hogy az európai kormányok nem lépnek közbe, még nagyobb sietséggel igyekezett — lefegyverezni a párizsi nemzetőröket és végrehajtani a kapitulációt. Ennek a Thiers-kormánynak kapituláns, ellenforradalmi mesterkedéseit homályosították el Simonyiék, Külföldi és társai segítségével a pesti munkásgyűlésen.

A határozat harmadik pontja megállapítja, hogy a porosz hódító háború „mélyen sérti a magyar nemzet emberiségi érzületét és károsítja az ország anyagi érdekeit”; követeli, hogy a kormány, elismerve a német nemzeti egység jogosultságát, lépjen közbe Franciaország területi egységének fenntartása érdekében. Ez lényegében véve helyes követelés volt, de a liberális ellenzék inkább csak vitatkozott róla. Folytatva a polgárság körében és néha a parlamentben a vitatkozást, Simonyiék a Munkásegyletnek ajánlották, hogy harcoljon is érte. A polgári ellenzék „keze ezáltal úgy a teremben, mint az országgyűlésben” nincs „megkötve”, amint a Magyar Újság Madarász ki-jelentését közölte. Mindennekeelőtt arról van szó, hogy Simonyiékát is aggasztották a felfegyverzett párizsi nemzetőrök, s körükben a „vörös párt” befolyása.

A határozat negyedik pontja felhív „minden rokonekvü egyleteket és köröket, hogy ilyen vagy hasonló határozatok elfogadása által az annyira kívánatos béke létrejöttét előmozdítsák, határozataikat úgy a kormányhoz, mint az országgyűléshez benyújtsák”. Végül a határozat ötödik, utolsó pontja felkéri Madarász Józsefet, hogy „a mai gyűlés határozatának egy példányát a magyar törvényhozó testületnek, a másik példányát a magyar kormányelnöknek benyújtani szíveskedjék”.

A Külföldiek által a 48-as klubbal kötött ilyen politikai szövetség a munkásság politikai önállóságának feladását jelentette: visszafelé tett lépés volt a júliusi munkásgyűléssel szemben. Helyes volt az a törekvés, hogy a porosz hódítók elleni akcióban a Munkásegylet szövetséget kössön polgári liberálisokkal, de csak a munkásság önálló politikájának megővésével és fejlesztésével, nem pedig az önálló politika feladásával. A munkásmozgalom Magyarországon akkor még nem találta meg a politikai szövetségkötésnek helyes útját, mert ideológiailag nem volt felkészülve erre. A szövetségkötés kérdésében bizonytalan volt, ami a fiatal mozgalom fejletlenségéből elkerülhetetlenül következett. Tehát próbálkozni kellett.

Külföldiek szervezése a 48-as klubbal hibás próbálkozás volt és ellenzéke támadt a Munkásegyletben. Az akció további folyamán, amikor már a Thiers-kormányról egyre világosabban kiderült, hogy a díctelen kapituláció kormánya, s Külföldiek mégis változatlanul követték Simonyiék ugvancsak változatlan politikáját, növekedett a zűrzavar, de erősödött az ellenállás ezzel a politikával szemben a Munkásegyleten belül.

A kormány nem gördített akadályt a Munkásegyletnek a 48-as klubbal közösen rendezett decemberi gyűlése elé. Viszont a gyűlés után, amely újabb ösztönzést adott a köztársasági propagandának, a belügyminiszter betiltotta — a Munkásképző Egyletet, bár ez a december 18-i gyűlésen hivatalosan nem vett részt. Annál viharosabb volt, nyilván a „nem hivatalos” részvétele. A gyűlésen résztvevők viharosan tüntettek a porosz hódítók ellen és a francia köztársaság mellett. A jelek arra vallanak, hogy a tüntetésben Farkasék bátor irányító keze is benne volt. Ez nem fejeződött ki a Hollós által beterjesztett és a gyűlésen elfogadott határozati javaslatban, de kifejeződött a köztársaság melletti munkástüntetésben és a Munkásképző Egylet befolyásának megerősödésében. Csak ez lehetett az, ami a kormányt különösen aggasztotta és a Munkásképző Egylet betiltására készítette.

A köztársasági propaganda felütötte a fejét. Visszhangra talált mindennek előtt a szocialisták befolyása alatt álló munkásság körében és bizonyos tömegeket is jelentett.

Az uralkodó osztályban félelmet keltett a köztársasági propagandának már ez a kezdeti megnyilatkozása is. Nyilván növelte félelmüket az az eshetőség, hogy a köztársasági propaganda erősebb visszhangot kelt a falun is, veszélyeztetve az ezer holdak népnyző rendszerét.

Hat nappal a december 18-i gyűlés előtt, december 12-én, Farkas Károly és Blumenthal H. — utóbbi volt ekkor a Munkásképző Egylet elnöke — bejelentette a hatóságnak, hogy december 26-ra összehívták a Munkásképző Egylet tisztújító közgyűlését. A december 18-i gyűlés előtt a Munkásképző Egylet még törvényesen jóváhagyott alapszabályokkal, hatósági engedéllyel működött. Néhány nappal a december 18-i gyűlés után, két nappal a bejelentett tisztújító közgyűlés előtt, december 24-én Rainer belügyminiszter leiratban közölte a pesti főpolgármesterrel, hogy a Munkásképző Egylet „önkéntesen feloszolván, közgyűlések, vagy bármely e cím alatti egyleti működésekre nincs többé feljogosítva“.

Farkasék a szeptember 18-i együttes közgyűlés határozata értelmében szeptember 28-i beadványukban bejelentették a hatóságnak a két egylet egyesülését. Rainer ezt a bejelentést nem vette tudomásul. Októberben a két egyletet kötelezték a régi állapot visszaállítására. Decemberben viszont Rainer Pál a két egylet szeptember 18-i egyesülési határozatát a Munkásképző Egyletre vonatkozóan „önkéntes feloszlást“ kimondó határozatnak nyilvánította. A Munkásképző Egylet működését betiltva, szemtelen úri kép-mutatással azt hazudta, hogy ezt az egylet határozata alapján rendeli el. Alnokságért Rainer nem ment a szomszédba.¹²

A Munkásképző Egyletben Farkas vezetésével az Internacionálé befolyása mind erősebben érvényesült s a Munkásképző Egylet befolyása a tömegekben fokozódott. Ez jobban aggasztotta a magyar kormányt, mint a Munkásegylet és a 48-as klub erősödő kapcsolata.

Miután a Munkásképző Egylet legalisan tovább nem működhetett, az Internacionálé szekciója pedig a Munkásképző Egyletben is és a Munkásegyletben is működött, felvetődik a kérdés: miért nem oldották meg az egyesülést Farkasék rögtön az Általános Munkásegyletbe való átlépésükkel? Néhány hónappal később, a Párizsi Kommün idején ez ugyanis valóban bekövetkezett.

Az ellentétek nyilván nem személnyi okokból eredtek. Egyik fontos ellentét, amely Farkasék, valamint Külföldi-Ihrlingerék között a nézeteltéréseket okozta, a 48-asokkal való szövetkezés kérdése volt.

Farkas általában elítélte a 48-as klubbal való kapcsolatokat, mert Irányiék is „burzsoák“. Álláspontja merev és helytelen volt. A polgári baloldallal való *mindentéle* szövetkezés elutasítása helyett *olyan* szövetség mellett kellett volna fellépnie, amely nem homályosítja el a *munkásosztály önálló politikáját*. Farkas álláspontjának a merevsége mögött mindenestre az önálló proletár osztálypolitika féltése rejlett. Farkas álláspontjával szemben Külföldiek késznek mutatkoztak feláldozni a szövetség kedvéért a Munkásegylet politikai önállóságát. A Bismarckék annexiós követelése elleni akcióban a 48-as klubbal való szövetkezéssel a Thiers-kormány melletti fellépésre is szövetkeztek. Az ilyen szövetkezéssel szemben, amely egyik ellenforradalmi kormány ellen a másik ellenforradalmi kormány támogatásával tüntet, Farkas elutasító álláspontja teljesen indokolt volt. De Farkas azt nem értette meg, hogy *lehet* a 48-as klubbal együtt fellépni a porosz hódítók ellen, a francia népet és a köz-

¹² Az idézett okmányok: Orsz. Lvt. fők. i. 35877/1870. 36586/1870. Föv. Lvt. 1758/eln. 1870.

társaságot támogatva, a Thiers-kormány népellenes, kapituláns politikáját pedig leleplezve, még ha a szövetségeseknek nem tetszik — akkor is.

Az ellentét a 48-as klubbal való szövetség kérdésében feltétlenül fontos szerepet játszott a két munkásegylet között keletkezett újabb szakadásban, éppen a porosz annexió elleni akciók idején. Ez az ellentét az Internacionálé-tagok között csak melyüit, amikor Külföldi is az Internacionálé tagja — mégpedig Farkashoz hasonlóan, a genfi Federal-Szekció „központi tagja” és meghatalmazottja lett.

Az ellentét Farkasék és a Munkásegylet vezetői között fokozódott, amikor a Munkásegyletben megalakult a „szellemi munkások osztálya”. Ezt Szvoboda és Politzer alakították meg röviddel azután, hogy Szvoboda 1870 decemberében végre rászánta magát es belépett a Munkásegyletbe. A szellemi munkások osztályának megalakulását Külföldi pártfogolta, neki volt ebben a csoportban a legerősebb befolyása. Bár a csoport nem volt egyöntetű, alapjában véve Külföldi politikáját támogatta a 48-as klubbal való szövetkezés kérdésében.

A Farkasék és Külföldiek közötti ellentétnek bizonyára szerepe volt abban, hogy Becker Genfből külön-külön összeköttetésben volt Farkassal is és Külföldivel is.

Külföldinek meg voltak a maga kalandorjellegű személyi ambíciói, ami a Munkásegyletben belül is személyi ellentéteket szült. Nem a Külföldi iránt érzett különös rokonszenv okozta, hogy Irlinger is, Szvoboda is és mások is Külföldi mellé álltak Farkassal szemben. Külföldi politikáját látták „realisabbnak”, biztatóbbnak. Annak a lasalleánus dogmának, hogy a munkáosztállyal szemben minden más osztály „egységes reakciós tömeget” alkot, a 48-as klubbal való szövetkezés politikája ellentmondott. Azonban Irlingerék nem „dogmatikus lasalleánusok” voltak, hanem úgynevezett „realpolitikuskok”, akik olyan dogmákból és elvekből, amelyek nem világosak előttük — könnyen engednek. Ilyen „realpolitikát” képviselt Külföldi a szövetkezés kérdésében, elmenve az ellenforradalmi Thiers-kormány támogatásáig.

Az Általános Munkásegylet 1871 január 22-én rendkívüli közgyűlést tartott. A közgyűlés első napirendi pontja az „Általános Munkásegylet betegsegélyező pénztára” néven egy ellen-munkásbiztosító létesítése volt, a Farkasék által alapított Betegpénztárral szemben. Strausz javaslatára az ellen-munkásbiztosító létrehozását — bizonyos vita után — egyhangúlag elhatározták. A korábbi „önsegély”-ellenes álláspontot feladták, mégpedig akkor, amikor a Munkásképző Egylet betiltásával Farkasék Betegpénztárának további fennállása kérdésessé vált.

A Munkásegylet januári rendkívüli közgyűlésének második napirendi pontja az *egyleti tanács kiegészítése* volt. Erre vonatkozólag az egylet február 5-én megindult közlönye, a *Testvériség* következőképp ír: „A nemrégiben keletkezett 'szellemi munkások' szakosztályának tagjai azon nagy megtiszteltetésben részesültek, hogy mindnyájan a tanács tagjainak választották meg.” Ugyanekkor Politzer javaslatára a közgyűlés elhatározta, hogy az eddig egy titkári tisztséget helyett, amelyet Irlinger töltött be, két — egy magyar és egy német — titkári tisztséget létesít. Magyar titkárnak Kovács Károly cipésmestert, német titkárnak pedig Szvoboda Lajost választották meg, bár utóbbi alig egy hónappal előbb, a Munkásképző Egylet betiltása után lépett be az Általános Munkásegyletbe.

A januári közgyűlés tehát Külföldiek csoportjának, a „szellemi munkások osztályának” elöretörését jelentette a tanácsban és a vezetők tisztségeiben. Az elnök maradt Strausz, alelnökök Külföldi és Essl. Irlingert, aki a Magyar Nyomdának — ahol Irányiek lapját nyomták — előbb szedője volt, aztán az igazgatója lett, a két új titkár megválasztása után titkári tisztsége alól felmentették.

A januári közgyűlésen Strauszék értesítették a tagságot, hogy az egyesület két nyelven, *Testvériség* és *Brüderlichkeit* címen közlönyt ad ki. Szocialista közlöny ismételt megjelenése a mozgalomnak nagyon jelentős eseménye volt, amely a sajtópropaganda igen fontos fegyverét adta ismét az Általános Munkásegylet kezébe. A kétnyelvű közlöny kisformatumú hetilapként február 5-én megjelent. Ez volt az első közlöny, mely nem magánvállalkozásként, hanem hivatalosan — mint a Munkásegylet közlönye — indult; 15 száma látott napvilágot 1871 május 14-én megjelenését beszüntették.

A közlönyt a Farkasékkal való szakítás időszakában adták ki, de nyílt támadást Farkasék ellen nem folytatott. Valószínű, hogy a Munkásegyletben továbbra is működő Internacionálé-tagok fékeztek a nyílt harcot a legális működésétől megfosztott Munkásképző Egyesület ellen.

A Munkásképző Egyesület feloszlataása következtében a Betegpénztár 1871 február 5-i közgyűlésén kimondta önálló egyesületté válását. (Már eredetileg külön alapszabályai voltak, mert a belügyminiszter még 1869-ben előírta, hogyha a Munkásképző Egyesület segélyegyletet létesít, annak alapszabályait külön kell benyújtani jóváhagyás végett.) Raincrék nem kockáztatták meg, hogy az általuk hangoztatott „liberalizmus“ igazi arcát még a Betegpénztár feloszlataásával is nyíltan kimutassák. A Betegpénztár önálló egyesületté válásával Farkasék megőrizték fontos támaszukat.

4. A Munkásegylet részvétele a 48-as klub petíció-akciójában Elszász-Lotharingia annexiója ellen

1871 februárjában, tehát röviddel a januári rendkívüli közgyűlés után Külföldiek, a 48-as klub vezetőinek megbízásából és pénzügyi támogatásával, egy petíciós akciót indítottak Elszász-Lotharingiának Franciaországtól való elszakítása ellen.

Az Internacionálé Főtanácsa felhívta a Nemzetközi Munkásszövetség tagjait, hogy szervezzenek fellépéseket a francia köztársaság támogatására, Bismarckék hódító politikájával szemben. De a Főtanács nem akármilyen akciót támogatását javasolta. A Főtanács elutasított minden olyan porosz-ellenes akcióban való részvételt, amely a Thiers-kormány támogatását célozta. Az Internacionálé kezdeményezésére például Londonban munkásgyűléseket tartottak, amelyekben tüntettek a francia köztársaság mellett, s Elszász-Lotharingiának Franciaországtól való elszakítása ellen. De amikor a Thiers-kormány külügyminisztere, Jules Favre, Londonba érkezett és fogadtatására ott tüntetést akartak rendezni, a Főtanács fellépett ellene. Marx egyik levelében közli, hogy „Kevéssel a fegyverszünet előtt a „derék“ Jules Favre ... személyes titkára, dr. Reitlinger útján, arra kért bennünket, rendezzünk Londonban a „nemzeti védelem kormánya“ mellett társadalmi tüntetéseket.“ Ugyanerre vonatkozóan Marx a londoni Times szerkesztőségének küldött levelében írta a következőt: „Azok az előkészületek egy tömegtüntetésre, amelyeket Jules Favre-nak Londonba várt érkezése alkalmával — bizonyára a legjobb szándékkal — megkezdték, a Főtanács akarata ellenére történtek, amely szeptember 9-i Üzenetében kifejezetten és már előre óvta a párizsi munkásokat Jules Favre-tól és társaitól.“¹³

Pesten Jules Favre küldötte, Lefebvre bécsi francia követ mesterkedett ugyanúgy, mint Reitlinger Londonban. Lefebvre összeköttetésbe lépett Irányiekkel és Külföldivel is. A december 18-i munkásgyűlésen Lefebvre is megjelent.

¹³ Reitlinger próbálkozásáról a „nemzeti védelem kormánya“-nak nevezett ellenforradalmi Thiers-kormány melletti tüntetést illetően Marx 1871 augusztusában A. Huberhez küldött levelében ír. (Lásd: Marx—Engels Válogatott Leveli. Szikra 1950.)

Marxnak a Times szerkesztőségéhez küldött levelét a Times 1871. június 13-i számában közölte. (Lásd: Marx—Engels Válogatott Művei I. kötet. 520. oldal.)

Személyében a francia követet is ünnepelve a gyűlés nemcsak Bismarck és a Monarchia ellen, hanem akaratlanul is és szintén a legjobb szándékkal, de az ellenforradalmi Thiers-kormány mellett is tüntetett. A munkásgyűlés nem látta meg a különbséget a francia nép és a Thiers-kormány között. Hasonló szellemben ösztökélték Irányi, Simonyi és társai a Munkásegyletet Külföldiek útján egy petíciós-kampány indítására, illetőleg a Simonyiék által kezdeményezett és vezetett petíciós-kampányban való részvételre.

Szvoboda Lajos, a hűtlenségi pert megelőző rendőrségi eljárás alatt tett vallomásában a petíciós-kampány megindításáról részletesen vallott. Ennek során más országokban folyt akciókra utalva, Szvoboda elmondotta a következőket:

„... Elzász-Lotharingia annexiója elleni nyilvános tüntetések egyik lányszemének kell tekinteni a f. é. itt Magyarországon megtartott népgyűlés megrendezéséért indított agitációt is. Lefaire itt leginkább a szélső bal körében talált megértésre; Horn Ede a Neue Freie Lloyd, Rothfeld a „Magyar Lloyd”. Csernátony az „Ellenőr” és Rákosi, a „Reform” szerkesztői voltak azon szemének kezdeményezői és védelmezői, hogy a magyar országgyűléshez tömeges petíciót intézzenek. (Kezdetben Lefaire¹⁴ — úgy mint Ausztriában — öfelségéhez akarta juttatni a petíciókat, de erről a szándékáról, ha nem tévedek, Irányi és Simonyi lebeszéltek, minthogy ez a parlamentáris alkotmányosság elvével ellenkezik.) Ebből a célból itt Pesten megalakult — amiről én csak az újságokból szereztem tudomást — egy bizottság szélsőbal képviselőkből, amely bizottság élén Simonyi állt.

Simonyi más személyek mellett úgylátszik Külföldivel is összeköttetésbe lépett; legalábbis Lefaire-Külföldi gondoskodtak róla, hogy a Simonyi által szerkesztett petíciót körülbelül 20 000 példányban az Athenaeum-nyomdában kinyomtaszák. Ezeket a példányokat legnagyobb részben Külföldi lakásán rakatározták el, ahonnan azután az illető képviselők és ügyhizsem a bizottság tagok szolgálkával elhozatták. Így például tudom, hogy Ditrich képviselő, aki egyúttal a pécsi Munkásegylet tiszteletbeli tagja, 200 példányt vitt magával Pécsre. Hasonló módon a szélsőbal és más képviselők is a példányok százait részben elküldték, részben pedig miután éppen akkor kezdődött meg a szünet, maguk vitték le saját választókerületükbe.

A Lefaire és Castellar gróf. valamint Simonyi és Külföldi közötti tranzakciók előttem homályosak. Erről az ügyről egyáltalán csak akkor szereztem tudomást, éspedig Külföldi útján, amikor a monstre petíció már elhatározottat és annak kinyomtatását elkezdték. Külföldi ugyanis felszólított, hogy szabad óráimban nála dolgozzak, amiért kárnótni fog. Ajánlatát elfogadtam és megbízták, hogy egy levelet, azt, amelyet az azonosság megállapítása végett nekem felmutattak, másoljak le két másolópapír segítségével úrlapokra.

Ezeket a leveleket azután 10—10 petíció-példánnyal együtt szétküldték a munkásegyletekhez, nevezetesen Pozsonyba, Pécsre, Szigetvárra, Kaposvárra. Nagykanizsára, Temesvárra, Aradra, Resicára, Kolozsvárra. Az így szétküldött példányok száma azonban legfeljebb ezer volt.

Több levélen és a nekem felmutatotton is (az elsőket aláírások nélkül másoltam) a „Bizottmány nevében” aláírás alatt ott van az én aláírásom meg Irlinger és Külföldi aláírása is. Olyan színben tűnik fel tehát a dolog, mintha a Simonyi által vezetett fő-bizottság mellett, amelyhez Külföldi tartozott, al-bizottságok is lettek volna, amelyhez én és Irlinger tartoztunk. Ez a dolog így történt: kezdetben, amint mondtam, a leveleket aláírások nélkül másoltam és azokat a bizottmány nevében egyedül Külföldi írta alá. Emiatt én és Irlinger — aki valamilyen véletlen folytán tudomást szerzett erről az ügyről, — összeütközésbe kerültünk Külföldivel, s szemére hánytuk, hogy: „min-

¹⁴ A vallomási jegyzőkönyvben Lefaire nevét írják Lefaire-nek, más helyeken Lefaire-nek, legtöbbször Lefaire-nek írják.

denütt tündökölni akar a nevével és úgy viselkedik, mintha a Munkáspárt korlátlanul uralkodó alelnöke lenne". Erre Külföldi azt mondta: „hát akkor ird oda a te nevedet is és az Irlinger nevét is...”

A december 18-i gyűlés nem petíciós akció indítását határozta el, hanem arra hívta fel a munkásegyleteket és köröket, hogy határozatokat fogadjanak el, követelve a magyar kormány közbelépését Elzász-Lotharingia porosz annektálása ellen. Ennek a felhívásnak nem volt meg a várt visszhangja. A liberálisok zömének, köztük például Jóka-nak, nem akaródzott a győztesek ellen fordulni. A munkásegyletek pedig nem rajongtak azért az akcióért, amelyben benne volt a liberálisok keze és szelleme, viszont hiányzott belőle a munkások nemzetközi összefogásának eszméje, holott egy nagyfontosságú nemzetközi eseményről volt szó.

Simonyiék, Irányiék, Csernátónyék — saját kezdeményezésükre-e vagy Lefebvre ösztönzésére, ez a lényegben nem sokat változtat — a petíciós akcióval próbálták hatékonyabbá tenni a porosz hódítás elleni fellépésüket. Így adtak újra hangot a német túlsúly veszélye által előidézett növekvő aggodalomnak.

A Munkásegyletnek is fel kellett lépnie Andrassy politikájának leépítéséért. Ha a liberálisok ténylegesen kiállnak a porosz hódítóknak segítő kormánypolitika ellen, helyes és szükséges támogatni őket a kormánnyal szemben. De a Munkásegylet politikai önállóságát nem feladni, hanem fejleszteni kellett.

Fontos volt, hogy megértessék a tömegekkel Csernátónyék és Irányiék *taktikai* állásfoglalása és a szocialisták *elvi* állásfoglalása közötti különbséget. A júliusi munkásgyűlés, amelyet Farkas vezetett, megfelelt ennek a feladatnak. Az elvi különbség megvilágításához a petíciós akció idején elegendhetetlenül szükséges volt, hogy a porosz hódítás ellen tiltakozva megbélyegezzék a nemzetáruló, kapituláló Thiers-kormányt is, segítve a francia köztársaságot a Thiers-kormány áruló politikája ellenére is.

A munkásságnak az akcióban való részvétele kapcsán igen fontos volt, hogy Bismarckék hódító politikájának és Thiersék kapituláns politikájának leleplezésével együtt a német és francia munkásokkal való szolidaritást fejlesszék. Az Internacionálé Üzenetei különös nyomatókkal és lekesítően hívták fel a szocialistákat a nemzetközi munkásszolidaritás fejlesztésére. A Munkásegyletnek már volt is bizonyos tapasztalata ezen a téren. Külföldiek mégsem tudták és nem is próbálták értékesíteni ezeket a tapasztalatokat és ugyanakkor nem világitottak rá Csernátónyék és Irányiék, valamint a szocialisták álláspontja közötti elvi különbségre. Ezt eléggé bizonyítja az a furcsa tény, hogy Külföldiek Irlingerrel együtt készek voltak pénzt elfogadni a Thiers-kormány bécsi követétől, Lefebvre-től, az annexió elleni petíciós kampányra.

Lukácsi István szabómunkás, a Munkásegylet választmányi tagja és könyvtárosa, a „hütlenségi-per” egyik vádottja, letartóztatása alkalmával vallotta, hogy az akció elindítására egy bizottság alakult, amelynek Külföldi, Szvoboda és Irlinger voltak a tagjai. Ez a bizottság 1871. február 19-ére gyűlést hívott össze a Buzalka-féle táncterembe. Ezt a gyűlést a Simonyiék által indított petíciós akció érdekében hívták össze és Irlinger elnöklésével tartották meg. Szvoboda rendőrségi vádlomása szerint a gyűlésen résztvett Kutill is, aki Bécsből, és Bachruch is, aki Párizsból érkezett.

A gyűlés lefolyásáról a Magyar Újság a következő napon tudósít. Közli, hogy első szónokként Hollós László beszélt, utána Szvoboda és Irlinger. Dicsérőleg emlékezik meg Bachruchról, aki „derék fiatalember”, „fegyverrel védelmezte a franciák ügyét s az ostromállapot keserveit igen érdekesen beszélte el a népgyűlésnek”. Kutill felszólalásáról a lap nem emlékezik meg. Viszont közli, hogy a gyűlés alkalmával 1400 aláírást gyűjtöttek.

Az aláírások gyűjtésének egyéb módszerére bizonyos fényt derít Lukácsi-nak itt említett rendőrségi vádlomása. Lukácsi ezt vallotta: „Külföldi...

Szvoboda és Irlinger jelenlétében engem és Kovács Károlyt a petíciókra való aláírások szedésére azzal fogadott fel, hogy minden ezer aláírás után, mely szedetnek, 5 forintot fog fizetni". Elmondta Lukácsi, hogy az 5 forint nem fedezte a költségeiket, mert korcsmákban is, kávéházakban is költsékeznük kellett. Erre Külföldi, Szvoboda jelenlétében három forint napdíjat alapított meg számukra. Lukácsi 13 nap alatt, az ismerős műhelyekbe is eljárva, mintegy 2700 aláírást szedett össze.¹⁵

A vidéki csoportokhoz küldött levél szövege, amelyet Szvoboda másolt, s amelyről vallomásában szó van, a következő:

„Tisztelt Barátom!

Mellékelve 10 példányban az országgyűléshez intézett petíció, amelyben kérjük, hogy kormányunk lépjen közbe az ellen, hogy Poroszország újra a középkori hódítási jogot akarja bevezetni. Az Általános Népszabadság Agitációs Bizottmánya kéri Önöket, hogy a legszélesebbkörű és leggyorsabb agitációt indítsák meg mindenütt, kávéházakban, vendéglőkben, gyűléseken, gyárakban stb. sőt házról-házra járva is gyűjtsenek aláírásokat és az egész petíciót borítsák be aláírásokkal, hogy ezzel a törvényhozó testületre megfelelő nyomást gyakorolhassunk és a kormányt rávehessük erélyes közbelépésre a hódítási jog borzalmai és a nemes francia nép megsemmisítése ellen.

Ilyen petíciók keringenek mindazon országokban, ahol még él a népszabadság iránti érzelem: Galiciában, Lengyelországban, Csehországban, Olaszországban, Amerikában stb. Tehát nekünk itt Magyarországon még inkább magunkévá kell tennünk az ügyet.

Osszák szét ezeket az íveket alkalmas egyének közt, akik éjt-napot egvé téve nem nyugoznak mindaddig, amíg ezeket a petíciókat az aláírások számai nem horitják. Azután küldiék el ezeket a petíciókat Külföldi Viktornak, Pest, Állomás-utca 7. A költségeket a Bizottmány viseli, ugyanígy minden tényleges kiadást azonnal megtérít.¹⁶ Amint egy ív megtelt, azonnal küldie el, hogy mindennap elő tudjunk terjeszteni ilyen íveket a képviselőházban.

A diplomácia, a burzsoázia és az országgyűlés lusta, senki sem tesz semmit, tehát a népnek magának kell valamit tennie, hogy megmaradjon számára az a kevés, amit a zsarnokoktól évszázadok óta kiharcolt.

Testvéri üdvözlettel a Bizottmány nevében:

Szvoboda s. k., Irlinger s. k., Külföldi s. k.“

Külföldi levele nem foglalt állást a francia reakció és a francia nép között folyó drámai harcban; erről mélysegesen hallgatott. Úszszintén a német és a francia munkásosztály harcával való szolidaritásról is. Az Andrássy-kormány Bismarckot támogató politikáját és az országgyűlés állásfoglalását pedig egyszerűen a „Justasággal“ intézte el, így kerülve ki azt, hogy megnevezze politikájuk lényegét. Nem arról van szó, hogy Külföldi ne lett volna képes akár az előbbit, akár az utóbbit megvilágítani. Arról van szó, hogy

¹⁵ Lukácsi azt is vallotta, hogy a 13 napi aláírás-gyűjtő munkájáért 38 forintot kellett volna kapnia, de Külföldi csak a felét fizette ki. Külföldi hivatkozott arra, hogy a francia képviselő elutazott, majd ha visszajön, kifizeti a hátralevő részt, azonban csak ígérte.

Az itt említett Kovács Károly cipész-kismester január 22-e óta a Munkásegylet magyar titkára volt.

Lukácsi vallomása: Orsz. Lvt. Főkap. i. (24.362/1871). 23.261/1869. sz.

¹⁶ Szvoboda vallomásában azt mondja, hogy csak Pesten 700 forintot tettek ki Külföldi költségei a petícióakcióval kapcsolatban, s úgy tudja, hogy Lefebvre-ék fizették azt meg. Simonyi közvetítésével.

A levelet Szvoboda előtt az azonosság megállapítása végett felolvasták s az ő vallomási jegyzőkönyve tartalmazza. Németből fordítva.

szőröstől-bőröstől odaadta magát az adott esetben a Thierséket támogató, francia pénzzel erősített Simonyi-féle politika eszközéül.

Mikor a francia kormány dr. Reitlinger útján az Internacionále Főtanácsától támogató tüntetés rendezését kérte, hozzátette, hogy a tüntetés kapcsán ne legyen szó a „Köztársaságról“, csak „Franciaországról“. A Főtanács elutasította ezt. Simonyiék petíciója és Külföldi felszólító levele valóban mellőzi a köztársaság melletti állásfoglalást. S nem rajtuk múlt, ha a gyűlések alkalmával a munkások mégis viharosan tüntettek éppen a Köztársaság mellett, s így a monarchia ellen. Farkasék és a szocialista mozgalom, mindkét munkásegyletbe tartozók a Simonyi-féle akciót is felhasználták a monarchia elleni tüntetésre.

Külföldi akciójával szemben fellépett Farkas és erős ellenzéke támadt a Munkásegyletben magában is. Valószínű, hogy ebben Kutil is szerepet játszott. A Testvériség és a Brüderlichkeit 4. számában, február 26-án a petíciós akciót elítélő nyilatkozat jelent meg. Szövege a következő:

„Nyilatkozat.

Ihrlinger, Szvoboda és Külföldi egyleti tagjaink vasárnap, folyó hó 19-én népgyűlést hívtak össze, hol egy, a magyar képviselőházhoz intézendő kérvény tárgyalatott; ezen kérvény, amely Franciaország javára diplomáciai közbenjárást sürget, nemzetiségi szellemben volt szerkesztve, ennek következtében a szociáldemokrata elvvel ellenkező. Az alulírott választmány kinyilatkoztatja, hogy az említett népgyűlés megtartásával az „Általános Munkásegylet“ a fentnevezett tagokat nem bizta meg. Az említett tagok eljárásukért felelősségre vonatnak.

Az Általános Munkásegylet
Választmánya.“

Ugyanezen a napon a Magyar Újság egy kis hírt közöl, amely tudatja, hogy az aláírások szépen gyűlnek, bár vannak ugyan „kik itt-ott le akarják beszélni az illetőket az aláírásról, mert hisz — így mondják — már késő. ma-holnap a béke ugyis meg lesz kötve a francia és a porosz között“. A Magyar Újság morális okokból, a közvélemény igazi arculatának az utókor számára való megmutatása céljából tartotta szükségesnek az akció folytatását. Ez az indokolás lényegében levette a napirendről a *tényleges* diplomáciai beavatkozás követelését, mert azt *szimbolikus*, az utókor számára igazolásul szolgáló követeléssé változtatta. A petíció követelésének szimbolikussá nyilvánítása a tömegmozgósítás és az egész akció gvengességét, bizonytalanságát és megrekedését tükrözte vissza.

A Munkásegyletben a petíciós akcióval támadt zavarok nem szűntek meg a Testvériség és Brüderlichkeit február 26-i számában megjelent nyilatkozattal. A Brüderlichkeit március 12-i számában megjelent a lapszerkesztőt, tehát Politzert megcáfoló ellennyilatkozat. Szövege a következő:

„Nyilatkozat.

Az Általános Munkásegylet alulírott pesti választmányi tagjai a Brüderlichkeit 4. számában „az Általános Munkásegylet választmánya“ aláírásával megjelent nyilatkozattal kapcsolatban kijelentjük, hogy mi:

erről a nyilatkozatról, mely állítólag az Általános Munkásegylet választmányától származik, sem tartalmát, sem formáját tekintve egészen a megjelenéséig mit sem tudtunk, és a Brüderlichkeit szerkesztője csak egy szerkesztőségi válasznak volt felhatalmazva, a „Voikswille“-ben megjelent pesti (Farkas Károly) tudósításra;

és ennek következtében logikus, hogy a Brüderlichkeit 4. számában megjelent I. Nyilatkozatot illetően kénytelenek vagyunk, mint választmányi tagok elutasítani mindenféle szolidaritást és felelősséget.

Pest, 1871. március 8.

Essl András I. alelnök, *Külföldi* Viktor II. alelnök.

Szvododa Lajos német titkár, *Kovács* Károly magyar titkár.

Rauch György pénztáros, *Lukácsy* István könyvtáros.

Ducsay Mihály, *Maki* József.

Katz Alajos, *Gyulay* Ferenc ellenőr.

Varga Ferenc.

Ez az ellennyilatkozat a Testvériségben nem jelent meg, csak a Brüderlichkeit-ban, amelynek tényleges szerkesztését ekkor Szvododa vette át.

Az ellennyilatkozat megkerüli az állásfoglalást a petíció-akcióval kapcsolatban; nem árulja el, hogy a szerkesztőnek a közölt nyilatkozat helyett mit kellett volna írnia. De amit elhallgat, azzal megerősíti, hogy a Munkás-egylet ekkor már nem azonosítja magát a Simonyi—Külföldi-féle akcióval.

A felhozott tények világosan mutatják, hogy Külföldieknek Irlingerrel együtt folytatott akciója csupán Simonyiék politikájának függvénye volt. Ezért csúsztak le egészen a francia kormány pénzügyi támogatásának az elfogadásáig, ezért vált az aláírásgyűjtés inkább napidíjas, mint mozgalmi feladattá.

Az ellennyilatkozat megjelenésével egyidőben a Brüderlichkeit és a Testvériség közölte, hogy az Általános Munkás-egylet egy tömegpetíciót készít elő, amit majd az országgyűléshez nyújtanak be a céhrendszer eltörlése érdekében. A tervezett új petíciós-kampánnyal nyilván a Simonyi—Külföldi által indított akcióval előidézett zavart akarták eloszlatni.

Ugyanakkor a Munkás-egyletben ismét elnökválság volt. Strausz Antal, mint elnök, valószínűleg jóval a januári rendkívüli közgyűlés előtt, a királyhoz, Ferenc Józsefhez fordult pénzsegélyért a Munkás-egylet számára. Körülbelül a petíciós kampány megindítása idején a pénzadomány meg is érkezett és Strausz rögtön el is költötte bútórvásárra.¹⁷ A Strausz-ügyben ismét az „államsegély“ gyakorlati alkalmazása került szőnyegre, mégpedig egy nyomorúságos királyi alamizsna kapcsán.¹⁸

Szvododa referált „Strausz elnök“ ügyéről. Szvododa, „amennyire csak lehet, higgadt tanácskozást“ kért és az elnök megintését, valamint a számlák megvizsgálását javasolta.

Megállapították, hogy Strausz a választmány tudta nélkül járt el, de „magánemberként“ és kérvényére „a tanúk“ bizonyossága szerint nem használta „az egylet pecsétjét“. A királytól való pénzkérést helytelenítették és elutasították. Megállapították, hogy Strausz „az egyleti alapszabályok ellen is vétett, mert a felvett pénzért minden felhatalmazás nélkül bútórokat vásárolt“.

¹⁷ Ebben az időben, február 11-én a Munkás-egylet egy bált rendezett, amelynek az a különlegessége volt, hogy Andrassy a belügyminiszterrel, Tóth Vilmossal és másokkal együtt fekereste „felültizetéssel“. A bálrendezőbizottság a Testvériség február 19-i számában mondott köszönetet a felülfizetésekért. Andrassy 50 forintot, Tóth Vilmos 50 forintot, Jekelfalussy belügyi tanácsos 5 forintot stb. adott.

¹⁸ Előzőleg, 1870 májusában Tancsics Mihálynak, mint az egylet akkori elnökének a kormányhoz írt segélykérő-beadványával kapcsolatban keletkezett komoly zavar az államsegély ügyében. Tancsicsot Deák és Andrassy ugratták be a kérvény megírására. Ezt a kérdést az előző fejezet ismerteti.

Strausz tagadta, hogy az ügynek „politikai színezete“ lenne. Politzer szintén tagadta ezt, Strausz személyes szándékait illetően, de leszögezte, hogy „az elnök eljárása veszélyes az egylet szuverenitása ellen“.¹⁹

Végül is Szvoboda javaslatára az egyleti tanács úgy határozott, hogy „a dolog minden politikai színezetet nélkülöz... az elnök csak az alapszabályok elleni vétség miatt megintessék“. Emellett azt is elhatározták, hogy a számlákat a Strausz-féle bútorvásárlásról egy bizottság mindenesetre vizsgálja felül. Ilyen módon a döntés értelmében Strausz továbbra is az egylet elnöke maradhatott.

Táncsics kormánysegély-kérésével szemben Külföldiek az előző évben az Általános Munkás-Ujságban úgy foglaltak állást, hogy őt a munkásmozgalomtól teljesen eltaszítsák. Strausz suttymban eszközölt, de nyilvánossá vált pénzkérését és a pénz megkapását viszont igyekeztek eltusolni és őt az egylet számára „megmenteni“. De ez Külföldieknek mégsem sikerült. Az Internacionálé tagjai sorából Strauszt kizárták és 1871 áprilisában a Munkásegyletből is eltávolították. Lelepleződött, mint kormányügynök.

Ebben az időben a Munkásképző Egylet, bár hivatalosan betiltották, továbbra is élt és szívósan, lelkesen, bátran folytatta a szocialista felvilágosító munkát. Összeköttetésben maradt, főleg a Betegpénztár útján, egyes gyárral és malmokkal. Összeköttetésben volt szakmai egyletekkel és vidéki csoportokkal is. A Betegpénztár választmányja, amelyet Farkas vezetett, mozgalmi szerv volt. A biztosítási ügyek mellett a szocialista propagandával, a külföldről érkező szocialista lapok terjesztésével és a napi gazdasági harcok kérdéseivel foglalkozott. A Betegpénztár helyisége a Munkásképző Egylet vezetői csoportjának székhelye maradt a betiltás után is. Tanácskozásokat, összejöveteleket és akciókat szerveztek, de nyilvános gyűléseket nem tarthattak. Bekapcsolódtak az Általános Munkásegylet által összehívott gyűlésekbe és azokat monarchiaellenes és szocialista agitációra használták fel.

A Munkásképző Egylet betiltását Farkasék tehát nemcsak nyilatkozatokkal bélyegezték meg, hanem mindenekelőtt azzal, hogy tettekkel szálltak szembe vele. Szívós és bátor munkássága növelte befolyását az Általános Munkásegyletben.

A Munkásképző Egylet hatósági betiltása nem vette le a napirendről a két szocialista egylet egyesülésének kérdését, mert a betiltott egylet továbbra is fontos és növekvő szerepet játszott a mozgalomban. A Párizsi Kommün kitorése után a két munkásegylet egyesülése újra napirendre került.

Ebben az időben, kb. 1871 márciusában, a Munkásegyletben egy új szerv létesült, a „szakegyleti osztály“. Ez a szerv kiemelkedő szerepet játszott abban, hogy a két egyesület csatlakozását újra napirendre tűzték. A „szakegyleti osztály“ rövidesen a két munkásegylet közös szervévé vált — nagy része volt az egyesülés előkészítésében és végrehajtásában.

A Párizsi Kommün idején, amikor a munkásság felszabadulási vágya mind erősebbé vált, harckészsége a párizsi hősök által lekésítve fokozódott s nagy lendület jellemezte az egész mozgalmat, a két munkásegylet közeledése és együttműködése a tényleges egyesüléshez vezetett.

NEMES DEZSŐ

¹⁹ Politzer egyben köztársasági felfogását hangsúlyozta, helytelenítette a „felség“ jelző használatát a királyra vonatkozóan. „Egy Ferenc József nevű úr az osztrák-magyar államban létezik, ezt nem tagadhatjuk, de mint valami felsőbb lényt ne tekintsük“ — mondta. Emé kijelentéséért felség sértési pert indítottak ellene, amelyet a „hütlenségi perrel“ együtt tárgyaltak és fél évre elítélték.

VELENCEI VONATKOZÁSÚ GAZDASÁGTÖRTÉNETI ADATOK A JAGELLO-KORBÓL (1502—1518)

Az alább következő olasznyelvű dokumentumokat Mircse János egykori velencei másolataiból közöljük. (A Magy. Tud. Akadémia Történeti Bizottsága Másolatgyűjteményében, Velence II.) Az első dokumentum-csoport (I. a, b, c) eddig ismeretlenül hevert, pedig megvilágította volna, hogy a magyar udvar miként kapcsolódott bele velencei hiteleműveletekbe, magyarán, mennyire függött a velencei kereskedőktől, hogy mire használták fel azt a jelentékeny törökellenes hadisegélyt, melyet Velence két évig komoly arányokban, és a további években is érezhető módon folyósított, hogy milyen fokot ért el a feudális anarchia Magyarországon. A II. sz. alatt egy olyan rövid, 1515-i vámtétel-felsorolás következik, mely a Velence felé irányuló állat-kivitel díjtételeit és útvonalát mutatja, de ezenfelül több fontos körülményt. Ennek a rövid szövegnek magyar fordítását adta Tagányi Károly a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1889-i évfolyamában (144—149. l.) és a csaknem felismerhetetlenekké torzult magyar és osztrák helységneveket azonosította. A velencei magyar számvitel és ez utóbbi dokumentum között, mint látni fogjuk, tárgyi összefüggés is fennáll. Helyesnek tartottuk mind a számviteli kimutatások, mind pedig a vámtétel-felsorolás szövegét eredetiben közölni, mert tekintve az adatok tárgyi fontosságát, így minden tévedésnek elejét lehet venni. Előljáróban tisztázni kívánjuk a számvitel történeti hátterét és ismertetjük anyagát.

XII. Lajos francia király Lengyelország, Magyarország és Velence 1500. július 14-én Budán szövetséget kötöttek a török ellen, melynek értelmében a köztársaság arra kötelezte magát, hogy évi százezer aranyat fizet Magyarországnak török segély címén.¹ II. Ulászló úgy tett, mint aki komolyan meg is indul a török ellen, de a magyar sereg helyi összeütközések után visszavonult. A küzdelem nagyobb arányokban többé nem is folytatódott. Bár Velence ezt hamar észrevette, a segélypénzek fizetésének közepes mérvét egy ideig nem szállította le. Lónyai Albert velencei magyar követ küldetésének aktáiból, valamint Marino Sanudo Krónikájának adataiból² megállapíthatóan az 1501-i és 1502-i évekre a következő összegeket fizették ki: 1501. május 20-án 33 ezer dukátot,³ 1502. június 15-én 32 ezer dukátot (U. o.). 1503. február 16-án 33 ezer dukátot,⁴ 1503. szeptember 3-án 10 ezer dukátot, 1503. szeptember

¹ Ld. *Katona*: Hist. Crit. XVIII. 241. l., továbbá Fraknoi Vilmos: Magyarország és a Cambray-i Liga Bp. 1883. 3. l. U. a. A Magyar Nemzet Története, Szerk. Szilágyi Sándor, IV. köt. 369—70. l.

² Ld. Lónyai Albert zenggi kapitány velencei követségei (1501—1515.), Magyar Történelmi Tár, XXII. Bp. 1877. és Marino Sanudo Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai, II. Közl. Wenzel Gusztáv, Magyar Történelmi Tár XXIV. Bp. 1877.

³ Magyar Történelmi Tár, XXII. köt. 4., 10. l.

⁴ U. o. XXIV. 43. l.

23-án pedig ismét tízezer dukátot,⁵ vagyis a jelek szerint összesen mintegy százhúszezer dukátot. Hogy ez valóban így volt, azt igazolják az 1510-i országgyűlési tárgyalások, amikor a rendek annak fejében, hogy Magyarország nem csatlakozik a Cambray-i Ligához, egyebek között azt is követelték, hogy Velence fizesse meg azt a nyolcvanezer arany hátralékot, mellyel tartozik. Később ugyanis nem történt elmaradás, mivel a köztársaság 1504. február 15-én új egyezséget kötött Magyarországgal, melynek értelmében ezentúl évi 30 ezer aranyat fizet törökellenes hadisegély címén.⁶ Ennek kezdeti dátuma azonban éppen az itt közölt számadásokból kiderülően nem az egyezmény dátuma volt, hanem az 1503-as év, vagyis az 1501—1502. évre esedékes kétszázezer dukátból Velence százhúszezeret egyenlített ki és nyolcvanezer dukát maradt függőben. Alább közölt számadásaink az 1504-es egyezmény évi harmenzezer aranyára adnak felvilágosítást 1503—1518-ig terjedő időszakra. A köztársaság az 1502-től jelzett utóbbi időpontig teljesített hitelezéseket az 1503-tól 1509. július 1-ig teljesítendő hadisegélyek összegének terhére számolta el olyképpen, hogy az elszámolás I. c. számú kimutatásának utolsó tétele szerint Magyarországnak összesen még negyvenhárom dukát járt volna. Meg kell jegyeznünk, hogy az összeadások nem mindig látszanak világosnak és kisebb-nagyobb hibákat mutatnak. Az ugyancsak között I. b. számú dokumentum magyar alattvalóknak velencei területen okozott kártételeit sorolja fel, melyeknek ugyancsak borsos felbecslése 1515-ös dátummal 175 992 dukát és 20 dénárt mutat ki. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a magyar király az 1509. július 1-től járó évi 30 000 forint hadisegélyt követelt, ennek tekintélyes részét vagy teljes összegét ellensúlyozták a kártérítési összegek.

A számadásokból kitűnik, hogy azon nagyobb összegek kivételével, melyeket a királyi követek, kapitányok, megbízottak egy summában vettek kézhez, Velencében, vagy Dalmáciában, a többi összegeket vagy áruhiteleket Magyarországon élő velencei kereskedők folyósították, mint kölcsönöket az ellenszámla terhére. Ezeknek a velencei kereskedőknek a neve és magyarországi szerepe eddig ismeretlen volt. A következő nevekkel találkozunk: Ser Jacobus Joannis de Serico (= de Seda), aki más dokumentumban Jacobo di Zuane Toschan néven tűnik fel⁷ és nyilván rokona az ugyancsak sokat szereplő Ser Antonius Joannisnak, más adatok szerint Antonio Zuane de Sedanak;⁸ Ser Martinus Cotta, Ser Franciscus Cotta, az előbbinek segéde, Ser Martinus Busseti. Egy idő múlva feltűnnek az egyes cégek leszármazottai is, Ser Jacobus Joannis *et Nepotes*. Nemkülönben Ser Antonius Joannis *et Nepotes*. Egyszer egyszer fordul elő a neve több velencei kereskedőnek, akik nyilván nem Magyarországon tartózkodtak: ezek, Hieronymus Lipomanus, Ser Franciscus De Judaica (Giudecca), Ser Jacobus Duloi fűszerkereskedő. Többször szerepel Ser Aloysius Pisani, velencei bankár (procurator de banco), aki nagyobb összegeket folyósított, illetve előlegezett a köztársaság helyett. Érdekes, hogy velencei diplomaták is szerepelnek, mint a magyar udvar hitelezői: Vincenzo Guidotto, aki évekig volt követ Magyarországon, 1508-i keltezésű 2120 dukátnyi kölcsönrel szerepel, melyet nyilván részletekben adott a megszorult udvarnak. Valószínűleg csak a futár szerepét tulajdoníthatjuk Ser Benedictus Pellestrina közigyzőnek (Lónyay Albert magyar követ 1515-i elismervényét ő hitelesítette),⁹ aki 1513. november 25-én 300 dukátot juttatott el a király akkori megbízottja részére. Szerepel a számadásban II. Ulászlónak a jelek szerint olasz származású gyógyszerésze, Valentinus Frugo. Ezenkívül királyi megbízottak

⁵ U. o. XXII. 13—16. l.

⁶ A 80.000 dukátról ld. Fraknoi: i. m. 391. l.; az 1504-i egyezség szövegét ld. Magy. Tört. Tár, XXII. 16—18. l.

⁷ U. o. 25. l.

⁸ V. ö. Fraknoi: Magyarország és a Cambray-i Liga. 75. l.

⁹ Ld. Magy. Tört. Tár, XXII. 44. l.

(Dominus Rubertus de Sennia, Gaspar de Clissa, Georgius Litteratus, Hieronymus Petolovich), hírmökök (Sebastianus Nuntius, Presbyter Thomas Nuntius), hajóskapitányok (Ser Jacobus Martini de Cursola), alkalmi utasok (Ser Franciscus Frensin). 1514-ben ítélik egy a többi velencei és dalmát névtől merőben elütő név is, Franciscus Italus avval kapcsolatban, hogy a magyar király elvett a velencei köztársaság fizet ki számára kétszáznegy dukátot. Mármost ezidőben egyetlen ilyen nevet ismerünk, a Magyarországon és a magyar udvar ajánlására Lengyelországban működő olasz kőfaragót, Franciscus Italus-t. A jelek szerint a király a velencei hadiadó terhére fizettette ki, amiből esetleg azt a következtetést lehetne levonni, hogy résztvett egyes véghegyek megerősítésében. Ugyanőrá azonban nagymennyiségű marha kivitele is bizva volt, melykért velencei területre érve ötszáz dukát vámot kellett volna fizetnie. Ugyanezen vámegegyezés azonban még további 1300 dukát vám hasonló kiegyenlítését tartalmazta, amit az elszámolás valamivel lejjebb Hieronymus Petolovich, sebenicói polgár nevével említ. Mindkét tételt levonják a hadiadóból, vagyis a vám kifizetésére nem kerül sor. Esetleg feltelezhetjük, hogy a Franciscus Italusnak elengedett vám alapja az volt, hogy a király, akinek pénze nem volt, természetben fizette ki a művész járandóságát a vámtételek alól is mentesítve és járandóságának csupán egy részét fizette ki helyette a köztársaság.

A törökellenes harcokról tesznek tanúságot az elszámolásnak azon tételei, melyek eleséget, fegyvert, puskaport, építőanyagokat tüntetnek fel, mint amelyeket a köztársaság a tengeremléki magyar várak őrsége számára küldött.¹⁰ Ezek a tételek azonban a tizenhat év alatt alig tesznek ki többet ötezer dukátnál s ez az összeg a készpénzben kifizetett mintegy tizenkilencezer dukáttal együtt is csak huszonnégyezer aranyra emelkedik, tehát a körülbelül 480 000 forintnyi hadiadó egyhuzadát teszi ki. És még ez a csekély összeg is olyan rendeltetésű, hogy bizvást azt lehet mondani, Velence közvetlen védelmét szolgálta, amennyiben a magyar kézen maradt tengeremléki várak a Velence által elfoglalt Dalmáciát védtek.

Érdekesek a számadásban fennmaradt árak. 1506-ban például egy véka búza Velencében egy dukátba került. Ugyanakkor három véka árpa került egy dukátba. 1511. március 17-én az árpa és búza vékáját általában egyformán négy velencei fontban (libra, azaz líra) számítják, de ugyanezen év április 5-én a búza árát vékánként öt fontra teszik. Két évvel később, 1513. április 18-án ugyanennyi számítanak a búza vékájáért. A köztársaság a legkisebb áruviteldíjat (pro nabulo), a legcsekélyebb fekbért is levonja a király számlájából. Nem jelentéktelen összegeket von le károkozás címén. 1506. július 7-én például 10 ezer dukátot, 1508. március 28-án és 29-én bizonyos a'bán zsoldosok kárterítésére nvoleszáz dukátot.¹¹ Az 1515-i kárjegyzék számai pedig, melyek Isztriára, Triestre és Pago-szigetre vonatkoznak, egészen magas összegek.

¹⁰ Eleségszállítások: 1506. jún. 30-án ezer véka búza, 1500 véka árpa, július 6-án ismét gabona; 1507. márc. 4-én gabona Clissa, Zengg, Tinninbe; október 7-én gabona Clissába; 1508. márc. 10-én gabona Clissába és Zenggebe; szept. 10-én 300 véka búza, 300 véka köles Tinninbe; 1511. márc. 11-én 200 véka búza és árpa ugyanoda; ápr. 5-én 50 véka búza ugyanoda; 1513. ápr. 18-án 300 véka búza Scardonába és Clissába. Fegyver és hadianyag; 1506. jún. 30-án 2000 font salétrom és negyven kis tonna puskapor Dalmáciába; július 6-án hadianyag a táborba; 1508. aug. 3-án puska és puskapor Scardonába; szept. 10-én 300 lándzsa, 100 puszpángfa-íjj, négy puzdra, 20 kis tonna puskapor Tinninbe; 1511. márc. 17-én Tinninbe ismét puskapor, löportartók, lándzsák; 1512. dec. 17-én hadianyag az arsenálból; 1513. júl. 3-án hadianyag egy dalmáciai táborba; július 31-én ugyanaz ugyanoda; folyamatos szállítások Tinninbe 1512—1513. július 17-ig. Építőanyagok; 1588. márc. 23 Clissába és Almissába.

¹¹ Az itt említett Banovac egy magyar szolgálatban álló kiscbbrangú kapitány lehetett. Marino Sanuto 1510-i feljegyzése szerint „Gregorio Banovac Ongaro”, aki Novakovich András gróf kedvelt embere volt. *Id. Magyar Történelmi Tár. XXIV. 211. l.*

Mélyebben belevilágít a magyar államhatalom gyengeségébe a tömérdek kisebb kölcsön, és természetbeni szállítás. A kölcsönök nagyrészt párszáz dukátos összegek, melyek világosan utalnak arra, hogy udvari fizetésekre és szükségletekre vették fel, nem pedig valami törökellenes vállalatra. Ezt alátámasztják a gyógyszer, fűszer, selyem, bársony, arany és ezüst szövetek szállításai, ahol gyakran meg is van említve a királyné, vagy a gyermek II. Lajos neve, vagy hogy a szövetek az udvari kamarások számára vannak rendelve. Szerepelnek a kimutatásokban ékszerek is. Az 1510-i országgyűlési vita alkalmával a rendek felpanaszolták, hogy a velenceiek a törökellenes segélypénzt zsoldként könyvelik el a számviteli könyvekben és ezt az ilyen sértő módon minősített összeget sem fizetik ki, hanem kevés posztót és ékszereket küldenek helyette, magasán értékükön felül számolva. Ezt az állítást alátámasztja az alább közölt számadás több tétele és különösképpen az 1510. február 12-i, amikor 29 000 dukát értékben drágaköveket, 7000 dukát értékben arany- és selyemszövetet küldtek és az elszámolt 36 400 dukátból készpénzben mindössze négyszáz dukátot adtak át. Talán a legbotrányosabb az 1515-i hadisegélyfizetés volt, amikor a hadiadó fejében a király kap 3000 dukát értékű arany-, ezüstszövetet és posztót, a nádor, Perényi Imre pedig Beatrix királyné százhuszonnyolckarátos zafirkövét 4000 dukát értékben, melyet az Magyarországról távoztában Pietro Bragadinnak zálogosított el. A magyar állam követe és a velencei Signoria hetekig tárgyal a zafirkő megszerzéséről.¹² Azonban a köztársaság maga is olyan anyagi helyzetben van, hogy csak úgy tudja megvenni a király számára a szöveteket, ha Aloysio Pisaninál leköti az 1516. évi szeptember-október havi borvámot 3000 dukát értékben.¹³ Vagyis a köztársaság kénytelen állami jövedelmeket zálogbavetni.

E pénzügyi elszámolás nagyrészt ismeretlen adatai a műszer pontosságával mérik a magyar feudális állam erejének, erkölcsének sülyedését, az udvar elkötelezettségét egy idegen hatalommal szemben. Természetesen nem volt meg benne az erő Dalmácia visszahódítására, mikor erre alkalom nyílt a Cambray-i Szövetség révén. Helyette inkább azt a bizonyos megalázó zsoldot igyekezett felemeltetni, vagy legalább is szilárdan biztosítani.

Második dokumentumunk a Dózsa-háborút követő évből származik és kiegészíti az elszámolásadta erkölcsi és anyagi képet.¹⁴ A marhakivétel például szigorúan tilos, de akinek befolyásos barátai vannak és azokat megvesztegeti, az feltétlenül hozzájut az élő állathoz. A vámtételeket kísérő levél két nevet említ, melyek igen jellemzőek. Az értesülésekből származó hasznot elsősorban Messer Zuan Donadonak, egy velencei patriciusnak szeretné biztosítani. Mármost a családnak egy másik tagja, Andrea Donado Sebenico-i gróf, vagyis velencei kormányzó egy dalmát városban.¹⁵ Tehát hihetőleg voltak magyar kapcsolataik is és így mert a levélíró a család egy másik tagjához fordulni. A másik érdekes név Zuan Francesco Bevilacqua, veronai feudális úr, akinek nevére lehetett címezni az esetleges választ, mely a levél írójának szólt volna. Ebből az is következik, hogy a határmenti feudális nagyurak kivették részüket az Itália felé irányuló kereskedésekből.

Ami a vámhelyek felsorolását illeti, Tagányi Károly azonosításai mind sikerültek. Glaser Lajos dunántúli út-kutatásai támogatják az így létrejövő útvonalat.¹⁶ Tagányi szerint a következő útvonalat követte az állat-kivitel:

¹² I. h. XXII. köt. 8, 40—44. l.

¹³ I. h. XXII. 40. l.

¹⁴ Tagányi Károly azt bizonyítja, hogy az ú. n. „utóirat“ és „Jegyzék“ nem 1514-ben kelt, mint a levéltári feljegyzés állítja, hanem csak a következő évben, mert a levélben említett „ez az országgyűlés“ csak az 1514. okt. 18-án összegyűlt országgyűlés lehet, melynek határozmányai csak november 19-én kerültek nyilvánosságra. Tehát a dátum helyesen 1515. febr. 10 kell hogy legyen. (I. h. 144—145. l.)

¹⁵ Ld. Magy. Tört. Tár XXIV. köt. 238. l.

¹⁶ V. ö. Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. Századok. 1929. 142—43. l.

Szeged (Segandin)—Fehérvár (Albaregal)—Berenhida (Aundi al Ponte)—Veszprém (Vesprigo)—Billege (Diliger)—Türje (Középkorban Thyrlenek írták. az olasz jegyzékben „Hile“)—Vasvár (Vasvar)—Rákos (Kaus) és Muraszombat (Morezambott). Ausztriában már könnyebb az azonosítás, a Mura folyón keltek át a kereskedők és Pettaun, Cillyn, Laibachon, Sankt Veiten és Görzön keresztül jutottak le Itáliába. A továbbiakat tekintve Tagányi az Udine—Portogruaro-vonalat tételezi fel. Bár a vámtételek látszólag megrágitották az állatok kivitelét, az mégis olyan busás haszonnal járt, hogy érdemesnek tartották még a vesztegetésre szánt összegeket is kockáztatni.

Az előbbi dokumentum-csoport és ez utóbbi vámhely-felsorolás nyilván csak egy része a velencei magyar kereskedelmi kapcsolatok anyagának, melynek előzményei és folytatása éppúgy a velencei állami levéltárban rejtőzik, mint a számadással egyidejű egyéb kereskedelmi tárgyú anyag, hiszen még a közvetve ismert diplomáciai okmányok túlnyomó része is kiadatlan, mint például Pietro Pasqualigo, velencei követ kétszázötvennégy levele a velencei Museo Civico Correrben (1509. október 18—1512. augusztus 9-ig), mely a számunkra fontos adatok tömegét tartalmazza.

Ia.

A Velence és Magyarország közti hitelezések, kölcsönök és fizetések számvitele 1503-tól 1517-ig

Archivio diplomatico de Venezia. Deliberationi del senato dal 1517 al 1518 (Senato I. secreta, filza 3.). A Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottságának Másolatgyűjteményéből.

	Serenissimus Rex Hungariae debet dare die X. februarii M. D. II. pro una partita ducatorum decem millium quorum 7721 vadunt ad computum primae contributionis ad rationem ducatorum centum millium in anno, reliquium est pro computo secundae contributionis ducatorum triginta millium in anno	ducati	2.279.—
1503.	die 31 martii pro uno cambio Ser Martini Francisci	„	1.000.—
	die dicta pro numeratis Ser Jacobo Joannis	„	500.—
	IV. aprilis pro numeratis prefato Ser Jacobo	„	500.—
	VII. dicti pro numeratis Ser Martino Cottae	„	1.000.—
	VIII. dicti pro numeratis Ser Jacobo Joannis	„	300.—
	die dicta pro numeratis Ser Martino Cottae	„	200.—
	XVIII. augusti pro numeratis dicto Ser Martino	„	2.000.—
	31. dicti pro numeratis Ser Jacobo Joannis	„	1.700.—
	die dicta pro numeratis Domino Ruberto de Sennia suo commissio	„	10.000.—
1504.	XXVIII. martii pro numeratis Ser Ruberto predicto	„	4.000.—
	30. dicti pro numeratis Ser Jacobo Joannis	„	2.000.—
	17. aprilis pro numeratis dicto Ser Jacobo Joannis	„	2.000.—
1505.	30. Augusti pro numeratis suo oratori ad officium camerariorum fuit die XXIX. decembris	„	10.000.—
	d'e dicta pro numeratis Ser Jacobo Joannis	„	400.—
	die dicta pro numeratis Ser Jacobo Joannis	„	200.—
	4. septembris pro numeratis Ser Jacobo Joannis	„	200.—
	15. dicti pro numeratis Ser Jacobo Joannis	„	328.—
	30. octobris pro numeratis domino Aloysio Pisani di Banco procuratorum pro resto ducatorum 25.000	„	13.872.—
1506.	15 martii pro numeratis Ser Jacobo Joannis	„	1.000.—
	20. junii pro numeratis Ser Jacobo Joannis	„	1.000.—
	23. dicti pro numeratis Ser Jacobo Joannis	„	1.000.—
	24. dicti pro numeratis Ser. Jacobo Joannis	„	9.000.—
	2. julii pro nabulo conducendi suas res Seniam Ser Jacobo Martini de Cursola patrono navis	„	79.04

summa ducati 64.558.04

Die dicta fuit die 30. junii pro frumenti stariis numero 1000 ad rationem unius ducati pro stario et pro hordei stariis numero 1500 ad computum stariorum trium pro ducato valet	ducati	1.500.—
VII. dicti pro datio suarum rerum quod positum ad computum nostrum	"	45.08
dicto pro conventione damnificatorum in Dalmatia	"	10.000.—
dicto pro libris 2000 salnitris et barilis pulveris 40 in totum ..	"	480.—
dicto pro pannis auri et serici principis pluribus mercatoribus ..	"	2.000.—
1506. VI. julii pro Sacra Majestate Regine, principi fuerunt Ser Jacobo Joannis de serico	"	4.000.—
Dicto pro hordeo et frumento misso Seniam	"	600.—
Dicto pro duabus litteris cambii	"	4.000.—
dicto pro munitionibus missis ad sua castra	"	645.08
1507. 4. martii pro frumento misso Seniam, Clissam, Tininum pro valore	"	627.—
23. septembris pro numeratis domino Alberto suo oratori	"	8.000.—
dicto pro Joannis serici et cariseis principis a multis mercatoribus ..	"	2.000.—
7. octobris pro frumento misso Clissam	"	210.—
1508. 10. martii pro tot missis Clissam et Seniam	"	100.—
28. dicti pro stratiotis damnificatis a Banovac Sibirici	"	700.—
29. dicti pro tot missis Spalatum pro stratiotis damnificatis ..	"	100.—
13. aprilis pro numeratis Ser Francisco Frenzin pro eundo ad componendam differentiam quandam	"	30.—
23. dicti pro tot missis illis de Clissa	"	600.—
dicto pro tegulis missis in Almíssam	"	26.—
dicto pro tabulis et trabibus missis valent	"	11.—
8. junii pro tot habuit de cassa excelentissimi consilii decem ..	"	4.000.—
9. dicti pro uno cambio Antonii Joannis et nepotum	"	6.000.—
	Summa:	ducati 45.674.16
3. augusti pro bombardis et pulveribus missis Scardonam	ducati	163.19
10. septembris pro municionibus missis rectoribus Jadrae ut mittantur Tininum videlicet lanceis 300, archis de nasso 100 et capsis quatuor sagittarum, frumenti stariis 300, milii stariis 300 barillis pulverorum 20	"	562.22
dicto pro uno bombardino misso in dictum locum	"	15.—
dicto pro damnificatis segnensibus	"	3.500.—
25. novembris pro numeratis a domino Joanne Diedo pro-veditori in Dalmatia, communitati Clisse et communi Tinini ..	"	600.—
1509. 11. sept. pro numeratis illis ex Clissio, Sennia et Tinina	"	500.—
12. februarii pro gemmis quas habuit, ut apparet in notatorio pro valore ducatorum 29.000, et pro pannis auri et sericis ducati 7.000 et numeratis 400, valent	"	36.400.—
1510. 5. sept. pro numeratis ser Valentino Frugo armatario Sue Majestatis ducati 50, et ducati 250 pro tot spicanis (!) et expensis ..	"	307.15
1511. 17. martii pro tot missis Tininum, pulveribus, pixidibus et lanceis Dicto, pro hordei et frumenti stariis 200 ad rationem librarum quatuor pro stario	"	45.—
5. aprilis pro tot missis Tininum frumenti starii 50 ad rationem librarum 5 pro stario	"	129.—
1511. die dicta, fuit die 12 octobris 1508 pro numeratis sua oratori ..	"	40.80
dicto, fuit die 14 augusti 1509. pro numeratis suo oratori ..	"	10.000.—
dicto, fuit die 19 dicti 1509 pro numeratis suo oratori	"	300.—
dicto, fuit die 18 septembris 1509 pro numeratis suo oratori ..	"	300.—
1512. 5 martii pro tot numeratis Ser Jacobo Joannis et nepotibus per ipsos numeratos in Hungaria	"	500.—
		6.000.—
	ducati	59.365.16

	31 dicti pro tot numeratis Gaspari de Clissa	ducati	10.—
	dicto, fuit die 5 martii pro Domino Hieronimo Lipomano et Ser Francisco de Judaica	"	400.—
	8. Maii pro tot numeratis Gaspari de Clissa	"	10.—
	23. Junii pro tot numeratis his Ser Martino Busseti Comisso Ser Francisci Cottae pro numeratis Domini Comitis Palatini	"	2.000.—
	17. decembris pro munitionibus habitis ab arsenatu ut apparet fide dicti	"	266.—
1513.	18. aprilis pro munitionibus missis Clissam	"	78.—
	dicto, pro frumenti stariis 300 pro communibus Scardonae et Clissae ad rationem librarum 5 pro stario et expensis	"	252.—
	3. julii pro munitionibus habitis ab arsenatu pro mittendis ad sua castra	"	397.—
	31. dicti, pro munitionibus datis ut supra	"	50.16
	dicto, fuit die 18. decembris 1512. pro tot solutis pro nabulis	"	25.—
	dicto, fuit die 15. aprilis pro numeratis Magnifico Domino Filippo More suo oratori	"	300.—
	Dicto fuit die 5. julii pro tot habuit	"	20.—
	dicto, fuit die 31. maii 1508. pro bulletis rerum quas traxit ex fontico Georgius Litteratus ut apparet ad officium Camerariorum	"	43.02
	7. augusti pro tot habuit ad officium camerariorum Magnificus Dominus Orator More	"	20.—
	25. novembris pro tot eidem numeratis, quos partavit Ser Benedictus Pellestrina	"	300.—
1514.	13 maii pro tot numeratis Ser Francisco Italo	"	100.—
	dicto, pro tot numeratis predicto	"	104.—
	dicto pro conventionem datii bovini ad bonum computum	"	500.—
	dicto, fuit die 8 maii 1508. pro numeratis oratoribus Senniis	"	200.—
		<u>Summa Ducatorum</u>	<u>5.025.18</u>
	Dicto, fuit die 19. dicti 1508. pro numeratis Domino Georgio Litterato	ducati	500.—
	dicto, fuit die 29. dicti 1508 pro tot habuerunt illi de Tininio et Clissa	"	20.—
	Dicto pro tot dedit Dominus Vincentius Vidotus Budec fuit	"	2.120.—
	20. junii pro Cariseis Peciis octo coloratis	"	100.—
	10. iulii pro tot promissis Domino Aloysio Pisani procuratori de Banco	"	6.000.—
	dicto, pro munitionibus missis per rectores Jadrae illis de Tininio in 1512. usque ad diem 17. julii 1513	"	141.—
1514.	17. augusti pro domino Hieronimo Petolovich cive Sibenici	"	120.—
	18 dicti pro datio carisearum et pannorum	"	76.05
	dicto, pro reliquo conventionis boum	"	1.300.—
1515.	24 aprilis pro pannis lanae et serici habuit ut apparet ad officium camerariorum pro ducatis 3000, item pro uno saphiro ducati 4000, que omnia consignata fuerunt hic suo oratori	"	7.000.—
	15. septembris pro tot habuit hic Sebastianus Nuntius Domini Valentini sui aromatarii Ducati 100 pro spizariis habuit de Ser Jacobo Duloi ducatos 600 et aliis expensis pro valore	"	751.03
	dicto, pro tot numeratis presbytero Thomae Nuntio Banni	"	25.—
	3. octobris pro tot numeratis pre dicto	"	25.—
	27. novembris pro tot numeratis predicto	"	105.—
1517.	30 sept. pro pannorum pezzis 4, carisearum pezis 116, que fuerunt consignate oratoribus suprascripti Banni Croatiae videlicet Comiti Georgio Banchovich et comiti Joanni Vagatovichio	"	2.000.—
	4. januarii pro datis in numerata pecunia Reverendissimo Domino Philippo More oratori Regiae Majestatis prout constat de receptione manu eius de 24. novembris proximi	"	300.—

25. februarii pro tot premissis per Dominum Aloysium Pisanum a Banco procuratorem dicto Reverendissimo oratori prout de quietatione manu eius constat	ducati	3.000.—
		<u>Summa ducatorum 23.583.08</u>

Summa summarum ducati 198.252 denarii 14.

Ib.

In Christi nomine 1515. Serinissimus Dominus Rex Hungariae dare debet causa plurium damnorum per subditos eius Regiae Majestatis illatis in territoriis nostris Istriae et alibi juxta processus missos per rectores illorum locorum de tempore in tempus, ultra alia damna de quibus nondum missa sunt processus. Et primo.		
Die 20. octobris pro processu Potestatis Rubini	ducati	7.152.D 12
Die dicto pro processu Potestatis Dignani	„	10.906 „ 6
25. dicti mensis pro processu Potestatis Pirani	„	508 „
29. dicti mensis pro processu Potestatis Vallis	„	19.714 9
die dicto pro processu Potestatis Rubini pro duobus castellis ..	„	4.120 „ 14
die 3. octobris pro processu Potestatis Pagi	„	285 „ 18
die 25 d'eti mensis pro porcessu potesetate Albone et Flanone..	„	26.470 „
die 15. decembris pro processu Potestatis Polae	„	10.588 „ 2
die d'cta pro processu Potestatis Sancti Laurentii	„	7.621 „ 2
die 17. dictimensis pro processu Potestatis Raspurc et Pinguenti	„	21 835 „
die dicto pro processu Potestatis Montonac	„	5.626 „ 17
die 20. dicti mensis pro processu Potestatis Bulcarum	„	1.343 „
dei dicto pro processu Potestatis et capiti Justinopolis	„	45.041 „ 12
die dicto pro processu Damjani Tarsiae misso per eundem rectorem	„	14.780 „
		<u>Summa Ducatorum 175.992 D 20</u>

Et pro damnis illatis per Comitem Angelum Frangipanum Petro Ranzano Justinopolitano et sociis prout constat eorum chirographo et fuit de anno 1514 mense aprilis	ducati	1.202.—
--	--------	---------

Notandum idem est quod sunt multi cives creditores Regie Majestatis per bona pecuniarum summa.

Ic.

Deliberationi secrete I. filza 3. In Christi nomine Serenissimo Re de Ongaria al incontro die dare per una partita de ducati 10.000, li qual ducati 7.721 vano per conto de la prima contribusion a raxon de ducati 100 [mila 3] al anno et resto va per conto de la segunda contribusion de ducati 30 mila al anno qual partita fo a di X. fever 1502			ducati	2.270.—
E die dare per partite numero 34 contenute nella prima carta del balanzon, la prima sotto die 31 marzo 1503 de ducati 1000, la ultima de di 23 settembre 1507 de ducati 8000, Item robe et dennari in summa			ducati	94.177.—
E die dare per partite numero 32 contenute nella seconda carta del balanzon, la prima sotto di 23 septembris 1507 de ducati 2000, l'ultima de di 18 aprile 1513 de ducati 78. Item robe e denari in tutto			ducati	75.906.—
E die dare per partite numero 28 contenute in bilanzon 3, la prima de di 18 aprile 1513 de ducati 252, l'ultima de di 30 septembre 1517 de ducati 2000. Item robe et denari in tutto ..			ducati	22.595.—
Summa Ducati 194.937.—				
In Christi nomine, Serenissimo re de Ongaria die haver per la contribuzion de ducati 30.000 al anno de di primo zenner 1502 fino a di primo zener 1508 che son anni 6			ducati	180.000.—

E per mexi 6 de di primo zener 1508 fin a di primo luglio 1509	ducati	15 000.—
Summa ducati		195.000
Debito ducati		194.957
Resto ducati		43

II.

Magyarországi vámhelyek és vámtételek egy olasz állatkereskedő feljegyzése szerint 1515-ből

Lettere di diversi CCX. 1514. februar 10. De stima de boi. Ricordo a voi Messer Zuani de parlar con chi ve ho comesso cerca la cosa mia, ma prima parlate con el Magistro Messer Zuan Donado che più presto voglio che lui habbia questo utile che altri. Quando lui non se ne curasse, usate ogni diligentia con chi ve ho parlato et questo non sarà per questo anno solo. Sapeti che forestieri non può cavar bovi d'Ongaria se non per spetial gratia et bisogna li costa grossamente in tributar li amici del resto uti informato. Sapete che a questa dieta è sta concluso che persona alcuna non possa cavar bovi del regno de Ongaria. Acadendosi a scriver scriveti a Verona al conte Zuan Francesco Bevilacqua che la manderà dove sarò.

A tergo: Dacii che pagano li boi sul paese del Hongaro et del Todescho.

Datio che pagano li boi per 10 paese della Magiesta del Re de Hongaria
Primo da Segandin fin a Albaregal de Tresesime ducati 50 per centenara

Dacio a Aundi al ponta mezzo soldo per 60

Dacio a Vesprigo mezzo soldo per 60

Dacio a Diliger mezzo soldo per 60

Dacio a Hile mezzo soldo per 60

Dacio a Vasvar Daci uno soldo per 60

Dacio a Kaus mezzo soldo per 60

Dacio a Morezambott uno soldo per 60

Datio che pagano li Bovi sul territorio del Principe Ferdinando. Primo

Alla riva a passar l'acqua mezzo carantano per 60

Datio a Petovia mezzo carantano per 60

Dacio al ponte di Petovia un beco per 60

Dacio a Bestriza due beci per 60

Dacio a Cilla due beci per 60

Dacio a Franci due beci per 60 negri

Dacio a Porpeir due beci per 60 negri

Dacio a Lubiana bovi tersi pagano ducati 16 per cento.

Bovi grandi pagano ducati 20 pro centenaro.

Dacio alla Tunda a Lubiana un carantano per 60

Dacio a Planina un carantano per 60

Dacio a Londa un carantano per 60

Dacio a San Vido un carantano per 60

Dacio a Goricia de ogni 40 Ducati Ducati uno

Dacio alla Muda a Goritia un carantan per bo.

A MAGYAR SZABADSÁGHARC VEZETŐI ÉS A BÉCSI OKTÓBERI FORRADALOM

Azokban az órákban, amikor a fiatal magyar honvédsereg Pákozdnál diadalmas csatát vívott az udvari reakció zsoldosának, Jellacsicsnak a seregével, Kossuth útban volt a pest—szolnoki vasúton, hogy folytassa szeptember 24-én megkezdett toborzó körútját, amelyet a Lamberg megbízatása következtében előállott politikai helyzet miatt szakított meg. Lamberg fölött ítélt a pesti nép s Kossuth — megtéve a legszükségesebb intézkedéseket — sietett vissza az Alföldre, hogy a Tiszántúl népét is talpraállítsa az ellenségtől fenyegetett főváros védelmére. Több mint két hete tartott már ekkor a magyar sereg visszavonulása Jellacsics elől és Kossuth nem bízott abban, hogy az óvatos, ingadozó s a magyar forradalom ügye iránt közömbös, vagy éppen ellenséges vezetők a határozott parancsok ellenére is csatát vállalnak, mielőtt hátrálásuk során a főváros közelébe nem jutottak. Nem kétséges ugyanis, hogy ha Kossuth tudta volna a döntő csata időpontját, maga is a táborba sietett volna, hogy személyes jelenlétének felmérhetetlen erejével segítse kivívni a győzelmet. Pesten azonban Kossuth indulásáig mit sem tudtak még a készülők, majd a folyó ütközetről s így történt, hogy Kossuth nem lehetett jelen sem a győzelem kivívásánál, sem a rákövetkező fontos döntések meghozatalánál.¹

Kossuth szeptember végi és október eleji toborzó körútja egyike történelmünk legszebb hagyományainak s jelentősége mérhetetlen mind a szabadságharc további menete, mind népünk politikai tudatának fejlődése szempontjából. Nem az első eset történelmünkben, hogy a hivatalos államvezetés közvetlenül a néphez fordul válságos helyzetben, de először fordul elő, hogy a nép a maga ügyének tekinti azt az ügyet, amelynek védelmére harcba hívják s testestől-lelkestől egynek érzi magát azzal, akinek ajkáról a harcba hívó szót hallja. A nép személyes találkozása azzal a Kossuthal, akinek vezető szerepe volt a jobbágy szabadddá tételében, a társadalmi válaszfalak ledöntésében, aki az adó egyrészét áthárította a volt kiváltságos osztályok vállaira, aki az ipart és kereskedelmet kiszabadította a feudalizmus béklyóiból s aki most Bécs gyarmati és politikai elnyomása ellen hívott harcba, egybeforrasztotta az Alföld népét a magyar forradalom ügyével. Ezekről a napokról kezdve az Alföld magyar népe biztos bázisa volt Kossuth ügyének, amely szemében azonos volt a forradalom társadalmi és politikai vívmányainak összességével; a balsiker idején a szabadságharc ügye a Tiszántúlon veti meg a lábát, a Tiszántúl népe adja azt az erőtartalékot, amelyre támaszkodva ki lehet vívni a diadalmas tavaszi hadjárat kirobbanó sikereit s a bukás óráiban és azon a földön lobog legtovább az ellenállás tüze, amelyen Kossuth 1848 őszén harcba szólította a népet. S egyenes folytatása ennek a magatartásnak az

¹ A pákozdi csatát elhatározó haditanácsra és a csata lefolyására l. *Borus József* tanulmányát (*A pákozdi ütközet*) a *Katonai Figyelő* 1951. szeptemberi számában.

alföldi magyar nép hűséges ragaszkodása egy évszázadon át Kossuth emlékéhez és a magyar függetlenség ügyéhez.

Amennyire fontos erőforrása lett Kossuth honvédtoborzó körútja a magyar szabadságharc ügyének, annyira sajnálható, hogy időben egybeesett azokkal a napokkal, amikor jelenlétére a Jellacsicscsal szembenálló táborban égető szükség lett volna. Nem lehet ugyanis kétkedni abban, hogy a Kossuth által lelkesített honvédsereg az ellenség támadásának sikeres visszaverése után nem elégedett volna meg a felsikerrel, hanem ellentámadást kezdve döntő vereséget mért volna az ellenségre; s Kossuthnak lett volna creje arra is, hogy a hadsereg ingadozó vezetőiből kikényszerítse az ellenség teljes megsemmisítésére irányuló erélyes intézkedéseket. Hogy mi volt Kossuth álláspontja ebben a kérdésben, az kiviláglik azokból a leveleiből, amelyeket az Alföldről a Honvédelmi Bizottmányhoz írt ezekben a napokban. „Kérom a Honvédelmi Bizottmányt — írja Szentesről október 1-én, amikor még csak bizonytalan hírei vannak a pákozdi ütközetről — ne adjon helyt semmiféle fegyverszünetnek alkudozás tekintetéből... A halasztás mindig kárunkra vált, most is azzá fog válni, mert az ellenség a fegyverszünetet vagy arra használja, hogy külön csapatait egyesítse, vagy Bécsből segítséget kap.“² „De ne alkudjanak semmi áron — írja újból október 3-án Hódmezővásárhelyről, amikor már értesült a pákozdi csata lefolyásáról — én e tősgyökeres magyar nép erejére támaszkodva mondom, ne alkudjanak; még ha Budapest elveszne is — pedig nem fog elveszni — itt e nép lelkesült erejére támaszkodva megmentjük a hazát, megörökítjük szabadságát. Én Isten és a nép nevében elene mondok minden alkunak. Győzelem, vagy halál, én más szót nem ismerek.“³ Joggal tételezhető tehát fel, hogy ha Kossuth ezekben az órákban a táborban van, nincs fegyverszünet a visszavert, szétzilált ellenséggel és nincs visszahúzóds Martonvásárra; az első sikerektől és Kossuth jelenlététől fellekesített honvédsereg ellentámadása szétverte volna a lehangolt, erkölcsi erejében meggyöngült ellenséget, maradványait pedig éppúgy elemésztette volna a népháború köröskörül fellohbanó lángja, mint ahogy megsemmisítette néhány nappal később a Roth és Philippovics vezetése alatt álló tartaléksereget. S hogy az események ilyen alakulása milyen irányba terelte volna a forradalmi Bécs helyzetét és az udvar katonai körcinek magatartását, arról főszéleges itt beszélni. Elvitathatatlan azonban, hogy Kossuth távolléte ezekben a napokban súlyos mulasztásoknak lett az okozója s az a néhány napos késedelem, amellyel Kossuth az események irányításába beavatkozott, végzetesen befolyásolta az egész Jellacsics elleni hadjárat és a Bécs felmentésére irányuló vállalkozás sikerét. Szeptember 29-én még megvoltak a teljes siker előfeltételei; ezek az előfeltételek azonban az erélytelen, ingadozó vezetés következtében napról-napra csökkentek. Kossuth már csak jóval kedvezőlenebb körülmények között vehette kezébe a vállalkozás politikai irányítását s látni fogjuk, hogy erélyét, határozottságát hogyan fékezte, hénította meg minduntalan azoknak a gyáva mérlegelése, akik már egyszer Pákozdnál elmulasztották a döntő győzelem kivívását.

Jellacsics serege a szeptember 30-án este megkötött fegyverszüneti megállapodás megszegésével október 2-án reggelre eltűnt állásaiból és Győr irányába vonult. Jellemző, hogy a magyar sereg csak másfélnapos késéssel, október 3-án délelben kerekedett fel s óvatos mozdulatait még nehézkesebbé tette az a körülmény, hogy utasításait a Honvédelmi Bizottmánytól kapta, amely ekkor, Kossuth távollétében az óvatos, kételkedő Pázmány irányítása alatt állott s amely, nem ismerve fel Jellacsics hadmozdulatainak igazi célját, továbbra is az ellenség esetleges megkerülő mozdulata ellen akarta

² Kossuth Szentesről írt, okt. 1-i levelét l. *O. Lt. Kossuth-Polizei-Akten* 118. sz.

³ A Vásárhelyről írt levelet l. *O. Lt. OHB 1848:2111. sz.*

biztosítani a fővárost.⁴ Jellacsics ilyenformán olyan előnyhöz jutott, amelyet az egyébként is lassan mozgó magyar sereg nem tudott többet behozni, a Honvédelmi Bizottmány rendelkezése talpraállt népfelkelés pedig a magyar sereg távollétében nem tudta komolyan befolyásolni Jellacsics szándékait. S amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy az ellenségnek esze ágában sincs a főváros ellen vonulni s csak azon van, hogy a bőrét minél előbb megmentse, a magyar politikai és katonai vezetők többsége ekkor sem gondolt komolyan Jellacsics seregének megsemmisítésére s örült, hogy a kellemetlen vendég magától eltávozik az országból. Pedig a hadsereg az első tűzkeresztség után égett a vágytól, hogy újból megütközzék az ellenséggel s gyanakvással bírálta a hadvezetést, amint az a táborba küldött országgyűlési biztosok október 4-i jelentéséből kitűnik:

Tapasztaltatván az, hogy a seregek mozdulatai, ha azokat nem követi tüstént ütközet, a népből bizalmatlanságot gerjesztenek, szükségesnek látjuk hozzá egy felszólítást intéztetni, s azt közhírré tétetni, melyben ki legyen fejtve, miszerint, amár nekünk teljes elhatározott akaratum az ellenséggel, a hol azt találjuk, ütközni, s a honból kiűzni, mind a mellett történhetnék, hogy vágy stratégiai tekintetből, vagy a főváros oltalma igényéből nemüképen vissza kelletik mennünk, az illyes visszamenetelt mindenkor csupán a fentebbi okoknak tulajdonítsa, s hogy bátor egy részről a legnagyobb óvatosság szükséges ott, hol a haza szabadsága megmentéséről van szó, úgy más részről minden olyas fellépések, melyek ok nélküli gyanakodásból erednek, a czélszerű intézkedéseket nem csak nem segítik elő, hanem azoknak sikerét gátolják.

Ugyanez a jelentés szemtanúk jelentése alapján közölte, hogy az ellenséges seregben „...az emberek leverettek, kedvetlenek, térdenállva kértek kenyeret” az egyik faluban.⁵

A Móga vezérlete alatt álló magyar seregnél csak egy ember tudta pontosan, hogy mit kellene tenni: ez Csányi László volt, a sereg polgári főbiztosa, Kossuth barátja és tántoríthatatlan híve, aki feltétel nélkül hitt a magyar ügy igazában és következetesen, forradalmi bátorsággal szolgált az önként vállalt vértanúhaláláig. Csányi már szeptember 30-án is állást foglalt a fegyverszünet és a visszavonulás ellen, most is ő volt az első, aki felismerte az ellenség igazi szándékát és október 5-én jelentést tett róla Pázmándynak:

Már most az a kérdés, mi legyen Jellacsicsnak célja? Magánvéleményemet illetőleg én azt hiszem, hogy ő Auszriának tartva osztrák katonasággal akar egyesülni, és akkor minket bevándor ütközetre. Én nem gondolhatom, hogy Pozsonnáig igyekezzen átkelni a Dunán, hol ha a pozsonyiak kötelességüket teljesítik, a hidat felszedvén, mire azt Jellacsics elkészíthetné, mi minden esetre utul érnének és megvernének. Vannak, kik nem tartják lehetőleg a Csiliz vízeni átkelését és ez által Komáromnak megkerítését, már ezt én a lehetetlenségek közé sorolom. Mert azon esetben a Dunán kellene nékie átkelni, mit miután mostani erejével bennünket kikerülni akar, nem tehet.

Minden utánunk küldendő fegyveres erőnek — írja tovább — úti rende legyen egyelőre Győr. Holnap az ellenség céljáról, irányáról bővebb és biztosabb tudósítást reményelek vehetni, s arról tüstént megteendő jelentésemet.

Meglepő, hogy Csányi ugyanebben a jelentésében milyen éleslátással ismeri fel Bécs várható magartartását Jellacsics seregének közelédtére:

Megfoghatatlan, hogy mindeddig Bécsből valami intézkedés nem történt. A miniszterelnök úr már tovább úgy hiszem, el nem maradhat.⁶ Ha Latour megbukott, akkor

⁴ Pázmándy ugyan nem volt tagja a Honvédelmi Bizottmánynak, azonban ezekben a napokban mint a képviselőház elnöke. Kossuth távollétében a legszélesebb hatáskört tartotta a kezében. (Az OHB-ban kifejtett működésére l. szept. 30-i, Csányi Lászlóhoz intézett levelét, *O. Lt. Kossuth-Archiv 565. fasc.*)

⁵ A Bónis Sámuel, Luzsénszky Pál és Asztalos Pál országgyűlési biztosok által aláírt jelentést l. *O. Lt. OHB 1848:2106. sz.*

⁶ Batthyány a táborban tartózkodott, hogy tárgyalásokat kíséreljen meg Jellacsicsal, azonban Lambert megöletésének hírére Bécsbe sietett, hogy alkudozásokat kezdjen a kamarillával.

Bécsben Jellasicsnak közeledése egyszerű felkelést fog előidézni, sőt, ha meg nem bukott is, Bécsben aggodalomra nyújtandó alkalmat és Bécsét részünkre bírhatja.⁷

Pázmány egyidejűleg írt levele és másnapi válasza híven tükrözi a pesti vezetők, elsősorban saját maga erőfeszítéseit a legalitás fenntartására; Pázmányéknak nincs bátorságuk elhagyni a legalitás talaját még akkor sem, amikor Bécs már régen elhagyta azt.

Készen kell lenni — írja Pázmány — azon esetre, hogy ha Jelasich segílyt nyerne Bécsből, Bécsben most nem tudják magokat elhatározni, mit csináljanak velünk. Mert mi itt Pesten mindent kerülünk, hogy belénk ne köthessenek jogosan. Azonban lehet, hogy alattomban fognak küldeni egy pár bataillont, és így szaporítani kell seregeinket, a mivel lehet.

A másik levél olyan intézkedést tartalmaz, amely előre feladja Jellasics megsemmisítésének lehetőségét és még jobban lefékezi az üldöző sereg anélkül is mérsékelt lendületét:

Megfontolván mindazon veszedelmes körülállásokat, mely szerint már csaknem bizonyos, hogy nekünk Jellachichal, nem többé mint horvát bánnal, hanem mint oly ausztriai generállal leszen dolgunk, ki egy részről törvénytelen magyarországi commissarius, más részről Ausztriától is kap segítséget, következőkben állapítanánk meg magunkat:

1-ször, Jellachichot az országból mentől előbb ki kell hajtani, Ausztriába nem lépni át seregünkkel. Ez szükséges azért, hogy Ausztriába bevívén seregét, ott a népet maga ellen felingerelje Jellachich.

2. A Dunát őriztetni kell; Posenba küldünk 12 ágvut és különös figyelemmel legyen Moga vezér úr arra, hogy Jellachich milly mozdulatot tesz, nem kerül-e a Dunán lejövén Gönyüig, hátatok mögé? — Moga vezér úrnak belátásától fog függeni oly positiót választani, mely a célnak megfelelőjen.⁸

A Honvédelmi Bizottmány meglegedett azzal, hogy diplomáciai lépést kísérelt meg annak megakadályozására, hogy Jellasics osztrák földön újjászervezhesse seregét és újból Magyarország ellen indulhasson. E célból utasítást küldött Pulszky Ferencnek, aki a bécsi magyar minisztériumot Eszterházy Pál visszavonulása óta mint államtitkár vezette:

Jellasics seregei hadaink által megveretve s folytonosan üldözve sebesen vonulnak az ausztriai határszélek felé. Mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy hadaink által az országból kiveret ezen lázadó seregeket az ausztriai kormány az ausztriai határszállon át nem bocsáthatja, vagy ha mégis átbocsájtáná, lefegyvereztetni köteles, s Magyarország erányában kötelességeinek nyilvános sérelme nélkül semmi esetre nem engedheti meg, hogy Jellasics az ország elleni ismételt megtámadásra az ausztriai földön magának újabb erőt szerezvén, azzal Magyarországra újjólag betörhessen, megkeressük ennélfogva Önt, hogy ezen felszólításunkat a maga útján köztudomásra juttatván, az ausztriai miniszteriummal haladék nélkül hivatalosan közölje s annak nyilatkozatáról bennünket mi elébb értesítsen.⁹

Közben a magyar sereg óvatosan követte Jellasicsot, még mindig számolva azzal a lehetőséggel, hogy az Bécsből segítséget kap és visszafordul. Hogy megpróbálja megbízóinak parancsát teljesíteni. A magyar vezéreknek erről a nézetéről Csányinak egy október 7-i, Pázmányhoz Győrből intézett jelentése számolt be:

Tegnap itt Moga tábornok Úr közvetlen vezérlete alatt lévő seregeink táborba szállottak. Ivánka magán velünk működő testülete is jobbról velünk kapcsolatban van. Az ellenség Mosonon innen és Mosonon túl táboroz, innén a kisebb számú előcsapata, túl pedig az óvári Veres Ökör fogadó körül a Bécsi út felé van felállítva. Úgy látszik, a mai napot ott akarja tölteni, minthogy Győrből is oda rendel a magával el nem vitt kenyér és só maradványt. Hitelesnek ismert tudósítása szerint kémjeimnek,

⁷ Csányi okt. 5-i jelentését l. O. Lt. OHB 1848:2222. sz.

⁸ Mindkét levelet l. O. Lt. Csányi-iratok 1774. rakl. sz.

⁹ Az utasítás fogalmazványát l. O. Lt. OHB 1848:881. sz.

Austriából ágyukat is, katonaságot is nyert Jellasics, az ágyuk bizonyos számát nem tudjuk, egy része azoknak raketa, az eddig hozzá érkezett katonaság 3000 főnyire mondatik.

Jellasicsnak mozdulata bizontalan, maga is, körüllevői is mondták, hogy a császár biztosítására Bécsbe kell sietniök, azonban ez lehet, hogy csel, ezen esetben nem kölle hozzá szállítani katonaságot; ezen ./ és ././ alatt ide csatolt eredeti tudósítások a kétséget inkább növelik, mint oszlatják, én minden esetet számolásba véve, Moga urat oda ügyekezendem venni, hogy az ellenségnek semmiféle mozgalma benünket meg ne lephessen és a fővárost veszéllyel ne fenyegethesse.

Ugyanebben a jelentésben tolmácsolta Csányi a vezéreknak azt a fel fogását is, hogy Pest van hivatva irányt szabni a további teendőknek.

Várva várjuk Pestről teendőinkre nézve az utasítást, most okvetlenül az ország gyűlésének kell meghatározni a katonai működést általános értelemben, részletes kivitele természet szerint a katonai parancsnokra hagyatván.¹⁰

Az utasítás, amelyet a magyar sereg vezérkara Pestről várt, ekkor már útban volt. Ugyancsak október 7-én küldi Pázmándy Csányinak az alábbi sorokat, amelyek híven tükrözik a Honvédelmi Bizottmány irtózását a határozott állásfoglalástól:

Legújabban vett tudósítások szerint Posonba folytonosan érkezik katonaság Bécsből, és a városnak meghagyatott, hogy a kiszedett hidat 2 óra alatt helyre állítsa.

E szerint a Posonyban lévő katonaság vagy Jellasich segítségére fog átmenni, vagy Jelasich fog Posonba átszállani és ekkor a háború a Duna más partjára tétetnek által.

Akár mint legyen a dolog, a válaszmány abban állapodott meg, hogy a fő sereget tovább nyomulni nem lehet. Győr körül kellene valahol alkalmas positiót vennek. Komáromnál a híd a vár alatt 3 nap mulva készen lesz, és ezen a sereg egy részét át lehet szállítani a túlsó partra, ha a szükség úgy kívánja. Azonban Győr alatt, ha Jellasich ellenetek vonulna, ütközetet kell próbálni és concentrálni annyi erőt, a megnyit lehet.

A továbbiakban a levél újból hitet tesz a legalitáshoz való ragaszkodás politikája mellett:

Az ország gyűlése minden méltánytalanságok mellett ő felsége trónja iránti hűséget semmi esetben nem fogja felmondani, sem a monarchiától elfszakadását. Azonban mi törvénytelen rendelet, jöjjön bár mily formában, nem fog adgatni. Erről biztositásd Mogát és a többi tiszteket, kiket köszöntünk szívesen.¹¹

Igy lanyhul el végleg a Pákozdnál szerzett lendület a politikai és katonai vezetés ingadozása, óvatossága miatt és úgy látszik, hogy a Jellasics el'leni vállalkozás végleg kátyuba jut, amikor egy magyszerű esemény új lendületet ad neki, és kiemelve helyi viszonyaiból, az egész európai forradalmi mozgalom szempontjából döntő fontosságot kölcsönöz neki: október 6-án ugyanis kitört a bécsi forradalom. A bécsi nép a nemzetközi forradalmi szolidaritás jegyében fegyveres felkeléssel gátolta meg a Jellasics támogatására vezényelt csapatok elindítását és a reakció zsoldosaival szemben magához ragadta a hatalmat. A döntő fontosságú eseményről Pulszky számolt be Csányi Lászlónak, aki a forradalom napján Batthyányval együtt elhagyta Bécsset és Sopronba érkezett. Pulszky jelentése, amelyet Csányi azonnal továbbított Pestre, az alábbiakat tartalmazta:

Tegnap Bécsbe nagy forradalom volt, a democrat, magyarbarát párt nagyban győzött. Jellasics segítséget kért Bécsből, a Hrabovszky (felső austriai) granatosok Posonyba voltak rendelve, megtagadták az engedelmességet, a hadügyminiszter ellenök küldte a lengyel Nassau gyalogokat, ezekhez a fekete sárga nemzetország csatlakozott, a democraták és deákok amazokhoz. Az első csata a táborhídnál volt, Frölich gene-

¹⁰ A jelentést l. O. Lt. Kossuth Polizei-Akten 145. sz.

¹¹ L. O. Lt. Csányi-iratok 1274. rakt. sz.

rális elesett, az aulá s vele tartó katonaság elfoglalt négy ágyut, s a Dunába süllesztette azokat. Az alált 12 óra tájban a városban kezdődött a csata, nemzetőrök közt, később kiindult a sorkatonaság is, az aula és Hrabovszky granatosok mindenütt győztek, a kartácság sűrű zápora daczára, különösen a Hof. Szt. István és Kholmart piacokon. A hadügyministerium ostrommal vétetett be, Gróf Latour a hadügyminister elfogatott, s egy légszesz lámpára felakasztatott, 4 és fél óraker.

Este ismét kezdődött az ágyúzás azok ellen, kik a fegyvertárba elzárva még védelmezték magokat. A pionirok lefegyvereztettek. Ekkor hagytam el a várost, ma reggel Boros lett minister elnök. Jelasics pedig ismét hazaárúónak nyilatkozott, ő felsége visszavette az octóber 4-én kiadott parancsot, s illetőleg országgyűlési decretumot. Ennyit tudomásul

En Gróf Batthyány Lajossal a Vidos táborába megyek, hogy azt is felhozzuk. Jellasics leveleiből, melyeket ma elfogtak, kitészik, hogy nagy bajba van, s egyedül csak a bécsi segítségbe bízik, szükségsbe tehát őt erősen szoritani, hogy az országbul pusztuljon ki. Bécsből semmi esetre sem kap segedelmet.¹²

Pulszkynak egy másik, ugyancsak octóber 7-én kelt levele már részleteket is közöl a bécsi forradalom méreteiről és elsőnek mutat rá arra, hogy Bécs népét, amely a magyar ügyért kelt fel, nem szabad cserbenhagyni:

A bécsi tudósítások szerint Latour megöletése után a fegyvertár ma reggel vétetett, a pór nép 17.000 új fegyverrel felfegyvereztetett, a katonaság le nem fegyverzett része a Belvederénél áll, ő felsége Schönbrunnban megmaradt, Sofia megszökött, az országgyűlés kormányoz, Jellasic cassálatott. Ezek szerint Jellasic valószínűleg, hogy futását maskírozza. egyenesen Bécsbe megyen, ezen esetre a bécsi népnek avval tartozunk, hogy Jellasicot nyomban kövessük, habár az austriai határon túl Bécs faláig. — Ez Battyhányi Lajosnak is vélekedése. Előőrsei ma Parendorfban voltak, tehát valószínűleg Brucknak tart.¹³

Ugyanezen a napon érkezett egy másik jelentés is Csányihoz a bécsi forradalomról, amely ugyancsak határozott fellépést kívánt, győzelmes csatát Jellasics ellen és az így előállható kedvező helyzet kihasználását. A jelentést Barthos Ede képviselő írta, akit Csányi küldött Bécsbe hírszerzés és agitáció végett s aki már odautaztában Pozsonyban összegyűjtötte a forradalomra vonatkozó híreket.

Örömmel értesültem itt Posonyban — írta Barthos — hogy a magyarok Istene ismét véletlen segélyünkre sietett, t. i. Bécsben igen nagy craval volt tegnap estve, mely alkalommal az illető jó gondolkozású barátaink rólunk sem felejtkeztek meg. Az esetet szükséges hozzátartás végett kivonatban közlöm:

6-án regvel Bécsből a katonaságot, nevezetesen a német gránatosokat, Nassau ezredet és egy dragonos ezredet akarak k indítani. Az aula és a liberális párt gyanítván, hogy ezen erőt Jelasics számára küldik, ezek kiindítását elleneztek és össze ütköztvén vélek, ő ágyut a katonaságtól elvettek. Erre a katonaság a belvárosba rendeltvén, az aula és ahhoz csatlakozott nép a vörös toronynál barrikádot állított, a polgárság jó gondolkozó része az ágyukhoz állott és a dragonosokkal és pionirokkal győzedelmes megverkedett, a város több részein felállított katonaság közül a gránatosok, kikkel az aula már előtt volt nap fraternisált, jelet adta annak, hogy a néppel verekedni nem akar, Nassau ezred azonban folyton daczolt a néppel. E közben a Videni nemzetőrség a Kertner utzán bé húzódtott és az István téven lévő Kerntner negyedbeli fekete sárga nemzetőrség tüzeléssel fogadá őket, de ezektől meghányatván az István templomába menekültek a fekete sárgák, hol többen közülük, különösen kapitányok a fő oltárnál agyon lövettek. Ezek közt a nép ellen felvonultak a pionerok 2 ágyuval és az aulára és népre kartácsal löttek, de szinte legyőztvén, a városból kiszoritattak, minek folytán a nép a katonaság bérohanása ellen magát biztosítván, a bójárásokat elbarikádozták és azután a hadi épületbe menyén, Latourt keresték, de nem találták soká, míg végre a padláson, a szalma közül eő vonták, már a garádicson levezetés közt agyonverték és holtan a lámpára akasztották. A Latournál talált irományok és levelek Boros követ kezén vannak.

¹² A levél Pestre küldött másolatát l. O. Lt. Kossuth Polizei-Akten 128. sz.

¹³ L. O. Lt. Csányi-iratok 1271. rakt. sz.

Ezután a fegyvertárba menekült fekete sárga polgárokat és nemzetőröket ostromolták és több megtámadás után mára azaz 7-én 12 óra határhozták az épület ősze lövetését, ha magokat meg nem adnák, azonban ma 9 órakor megadták magokat.

Még a fegyvertárnál az ostrom tartott, az országgyűlés, hol most a baloldal gyakorol suprematiát, öszveülvén egy küldöttséget küldött Schönbrunnba e következő 3 ponttal:

1-ör, hogy egy népszerű ministerium alakíttassék.

2-ör, hogy azon manifestum, mely által Jellasics Magyarország biztosának nevezetik, vissza vétessék.¹⁴

3-ör, hogy a lázadásban résztvetteknek bűnbocsánat adassék.

A válasz:

Dobellhof és Hornbostl megbízatik a ministerium alakításával.

A másik két pont miképpen megoldását azon alakítandó ministeriummal fogja ő felsége határozni.

Ezekből látni fogod, hogy ha valaha, most kell erély, mert Jellasics manifestuma iránt ugyan tett a király határozatlan ígéretet, de még nem teljesített semmit, ennek emeltyüje csak seregünk lehet, Löhner és Boros¹⁵ és az aula kinyilatkoztatták, hogy nem nyugosznak, míg ez is meg nem történik, azonban hozzánk illő, hogy ne a sült galambot várjuk, hanem a galambot magunk is süssük meg, ne mindent másnak, hanem magunknak is köszönjünk, nézetem szerint tehát nekünk meg kellene ütköznünk, de úgy, hogy megverjük az ellenséget. Jellasics 3 napig, bár mint fordulnak később a dolgok, segétt nem kaphat. Továbbiról, ha magam nem jövök, tudósítalak. Én Bécsbe megyek. Ulmannt küld utánam, mert ott most kell leginkább agitálni és alkudni, alkudni azonban sikerrel csak úgy lehet, ha a mi seregünk imponálnak.¹⁶

A magyar forradalom fiatal hadseregének azonban van egy nagy fogvatékosága: hiányzik a forradalmi vezér, aki bátor kezdeményezéssel, a kockázat vállalásával merne cselekedni, de hiányzik a megfelelő tisztikar is. A fővezér, Moga altábornagy öreg császári katona, telve fekete-sárga emlékekkel, a tisztek jelentős része is ingadozik a magyar ügy igazsága és a császári zászlóra tett eskü között. Ezt a hadvezetést a bécsi forradalom híre sem tudta felrázni; Csányi október 7-én Kossuthhoz írt levelében így panaszkodik:

Moga urat arra nem bírhatom, hogy fáradt seregünkkel ma Jellasics ellen nyomuljunk, de ha töletek utasítást nyerend, hiszem, hogy holnap kész leszen őket megközelíteni és a körülményekhez képest meg is támadni.¹⁷

Kossuth csak egy-két nappal előbb érkezett meg Szegedről; a megerőltető körút egészségét is megrongálta,¹⁸ azonban ennek ellenére is kezébe veszi a Jellasics elleni műveletek politikai irányítását. Csányi jelentéseinek kézhezvételekor azonban még nem tudja teljesen áttekinteni a helyzetet s állásfoglalását kétségtelemül befolyásolja a Honvédelmi Bizottmány többi tagjának, elsősorban pedig Pázmándynak óvatos, ingadozó magatartása. Csányi legutolsó levelére adott okt. 8-i válasza még ezt a lelkiállapotot tükrözi:

Az Önök seregének mozdulataira nézve az országos honvédelmi bizottmány innen minden mozdulati részletekben, melyeket sokszor a helybeli körülmények vagy egyes elfogott levelek adhatnak, elhatározó irányt, utasítást nem adhat, politikai nézeteit az innen holnap indulandó Pázmándy Dénes képviselőházi elnök úr közlendő Önökkel, két mozdulati főpontra azonban figyelmeztetni siet Önöket:

1-ör, hogy Jellasicsnak minden mozdulatát ügyes és hiteles kémek útján őrszemekkel tartsák és ha tapasztalják, hogy Jellasics Sopron felé venné útját, vigyáz-

¹⁴ V. Ferdinánd okt. 3-án adta ki azt a kiáltványt, amelyben Jellasicsot Magyarország teljhatalmú biztosává nevezte ki és a magyar országgyűlést feloszlattottnak nyilvánította.

¹⁵ Az osztrák országgyűlés vezető radikális tagjai.

¹⁶ Barthos levelét l. O. Lt. Csányi-iratok 1274. rakt. sz.

¹⁷ L. O. Lt. OHB 1848:919. sz.

¹⁸ Görgey írja emlékirataiban, hogy Kossuth még okt. 11-én is betegágyában tárgyalt ve.c. (Görgey A.: *Életem és működésem Magyarországon*... 44. l.)

zanak, nehogy úgy nyomuljanak utána, miszerint az Austriából betörhető seregeknek az út a Duna mellett az ország fővárosához nyíltan maradjon.

2-or a Fertőt és Hanságot szem elől ne tévesszék, valamint azt se, hogy miután Jellasich mind Győrött, mind Sopronban eleséget rendelt a maga seregének, az egyik rendelkezés kétség kívül nem egyéb cselnél; nyomuljanak tehát mindezeknek tekintetbe vételével szorgalmasan, de egész óvatossággal utána és mozdulatait szem elől semmi esetre se tévesszék és seregeink közül kis.kamlani ne hagyják, figyelmeztessen különösen arra, hogy a Bécs—Triesti vasúton Jellasich tán Olaszország felől is kaphat segítséget, s azon vasúton maga is lemehet Marburgig, onnan ismét Zalába veheti magát, s hogy ha Önök őt szem elől tévesztik, le mehet túl a Lajthán Bécs-új helyig s onnan Sopronban teremhet. Ily sok féle possibilitások között a mozdulatokat innen lehetetlen irányozni, csak annyit lehet bizonyosnak mondani, hogy mihelyt győzelem valószínűségével ütközni lehet, ez a legpozitívabb biztosíték. Egyecorant tartsák figyelemben azt is, hogy Bécs irántunk sympathiát mutatott.¹⁹

A képviselőház aznapi ülésén azonban Kossuth már a forradalmi népek szolidaritása jegyében foglalt határozott állást Bécs megsegítése mellett:

Én igen nagy közelességnek ismerem azt, hogy midőn a bécsi nép érdekeinket olly nagy buzgalommal előmozdítja, akkor magunknak is vigyáznunk kell arra, hogy ha talán ők is valami bajba kerülnének az irántunk mutatott rokonszenv miatt, mi se hagyjuk őket cserben, s ezért erőt m.nél többet oda, s aztán előre Bécsig. (Köz-helyeslés.)

Midőn én ezt mondom, hogy „előre Bécsig“, ezt nem azon alávaló hazugságnak, alávaló tettetésnek színével fejezem ki, midőn kijelentem, hogy mi igazán nem mint ellenség menjünk, hanem menjünk, hogy nyujtsunk segédkezet barátinknak s testvéreinknek, a bécsi népnek azon veszélytől megóvására, a mely veszélybe a mi irántunk rokonszenvnél fogva vannak. (Közhelyeslés.)

És én felhívom a házat; mondja ki határozatilag e mai napon, hogy valamint a camarillával, s a népek szabadságát elnyomni akaró tendenciákkal alkut ez életben nem ismert, (általános lelkesedés, felállás: nem soha!) úgy az austriai nép irányában a legszivesebb barátságot érezve, azt, hogy nemzet nemzet irányában a találkozó érdekeket istennek örök igazsága szerint megnyugtatólag kiegyenlíteni kész. Ezt mondja ki a tisztelet ház most, s az legyen előszó, hogy ha netalán miattunk szenvedve, csapataink segítség végett hozzájuk közelednének: tudják, miként azért jövünk, hogy titeket is, úgy a mint ti jöttetek hozzánk megsegíteni bennünket,²⁰ megmenteni kívánunk azon absolutisticus irányú camarillától, mely a ti szabadságotokat, mint a miénket, semmivé akarja tenni; de mi szabad nép, el fogjuk végezni mind azon érdekek kiegyenlítését, a mely köztünk fenforog. (Egyhangúlag felállással közhelyeslés.)

Ez azon magyar nemzet képviselőinek nyilatkozata, s ezt hallja meg isten, és hallják meg Európa népei, azon magyar nemzet képviselőinek nyilatkozata, mely szavát nem szegte meg soha, hanem midőn hűséget mondott, türt, szenvedett a végtelenségig, mert szavát adta, nem ismerte határát a szenvedéseknek. Ily nemzetnek képviselői, midőn kimondják azt, hogy nekünk Austria népével semmi bajunk, mi barátok s testvérek vagyunk, mi egymás közt kiegyenlítjük a dolgokat: azt hiszem, ez annyi, mint az esküvés. S azt reménylem azon néptől, mely megértette, hogy veszélyünk közös, a midőn az ellenünk közeledni szándéklott tábornok útját állotta, a mint megértette azon veszélynek közösségét, úgy hinni fog e nemzet szavának. Mi pedig be fogjuk váltani ezt a győzelem első percében, de éppen azért, hogy beválthatjuk, valamint mi segítjük őket, úgy ők is segíteni fognak a győzelem kivívásánál minden áruólóknak rasirozásával.²¹

Pázmándy képviselőházi elnök ezen a napon indult el a táborba az országgyűlés és a Honvédelmi Bizottmány utasításaival. Közben egyre érkeztek a jelentések, amelyek megvilágították a Jellacsics határátlépésével előállott új helyzetet és cselekvést sürgettek. Csányi okt. 9-én az alábbiakat írta Pázmándynak az általa foganatosított intézkedésekről:

¹⁹ A levél fogalmazványát l. *O. Lt. OHB 1848:910. sz., tisztázataát Csányi-iratok 1271. rakt. sz.*

²⁰ Szeptember óta egy bécsi önkéntes csapat harcolt a magyar sereg soraiban.

²¹ Az okt. 8-i képviselőházi ülés lefolyását részletesen ismerteti a *Közlöny* okt. 10-i száma.

Luzsénszkit és Perczel Miklóst felküldöttem Bécsbe, értekezés végett ottani barátainkkal, hogy azon esetben, ha tőletek rendeletet veendnék átkelésre az osztrák földre, el legyenek készüve becsületes német barátink.

Az Aulának hozzám küldötte széltiliben hosszában elbeszéli a Lajtán túl történeteket. B. illető gyanúsítását nem hiszem alaposnak,²² sőt ez is azt akarja Pulszky levele szerint, hogy felmenjünk.

Nem reményeltt idöket élünk. Seregeink lelkesültek, de nem árt, ha erőnk növekszik, Ausztriában meg kell mutatnunk, ki a legény a csárdában? Isten velünk és ügyünkkel.²³

Ugyanezen a napon Csányi az OHB-nak is részletes jelentést küldött és sürgette az utasítást Jellasics üldözésére és a bécsiek megsegítésére:

Jellasics seregeinek jobb részével a hozzá csatlakozott német ezredekkel mai napon a Lajhán átkelt és Brukkon is keresztül vonult — így már most kételkedni nem lehet irányáról, táborunk ez utolsó napokban kettőztetett menetben sem volt képes öt elérni, s vele a magyar földön botrányos rablásaiért számolni. Elősergünk már ma a Lajtánál van, de azt a tábornagy úr a ház határozott rendelete nélkül, mint hazánk határvonalát áthágni nem fogja, pedig részint a bécsi események után, ügyünket pártoló becsületes német barátainkat nemzeti becsületünk és a lovagiaság megsértése nélkül: a reactionnak fel nem áldozhatjuk, részint, honunkban elkövetett károsításait Jellasics szerencse vadász rabló hadának, bosszúlatlanul, kárpótás nélkül mi nem hagyhatjuk, — azért kötelességemnek tartom a honvédelmi bizottmányt felkérni, méltóztatassék Móga tábornagy Urnak táborunk teendője eránt határozott parancsot küldeni.

Luzsinszky orsz. gyűlési követet és a háznak táborig biztosát és Perczel Miklós őrnagyot most este felküldöm Bécsbe a végett, hogy ott lévő barátainkkal előre értekezzenek és maguknak tudományt szerezzenek arról, mit lehessen német barátainktól reménylenünk??

Ítéletem szerint jó lenne azon esetre, ha a ház táborunknak az osztrák földre átkelését megrendelendi, Bécsnek tudtára adni, hogy mi mint segínyt nyújtó és viszonzó barátok jelenünk meg földükön — honnén a dolgok kellő elintézése után kölcsönös érdekünkben tüstént távozni fogunk.

Az osztrák földön folytatandó háború a költségekre nézve nevezetes különbséget tévén, meg vagyok arról győződve, hogy ezen lényeges körülmény a ház figyelmét kikerülni nem fogja.

Lehet, hogy Bécsből felhívatunk segílyre — azt sem tartom lehetetlennek, hogy Jellasics német seregekkel felerősülve ismét áthozandja Bécsből a Pozsonyi úton honunkba a háborút.

Seregeink fáradtak, de hiszen fáradtak és folytonosan lelkesültek. Óhajtvá várjuk Pestről és Szőnyről erőnk növekedését — mire az osztrák földön szükségünk leend, mert mindenütt, de különösen ott a magyar fegyver becsületét be kell bizonyítanunk — miután, többé onnén az eddig érzett botrányos bosszantásoknak és sértéseknek nem fogunk többé kitéve lenni és ez földolog.

Ha szerencsével küzdendünk — Krez könnyű lovasságának ájtövetelére számíthatunk ütközet közben. Számíthatunk Hrabovszky gránátosaira is, kik most is az aulában tartózkodnak.²⁴

A hadsereg tehát Csányi tudósítása szerint lelkesült volt fáradtsága ellenére is és számos más tényező is amellet szölt, hogy az egyszer már elszáasztott alkalom Jellasics megsemmisítésére újból kínálkozik: a demoralizált ellenség, hátában a forradalmi Béccsel, a forradalommal rokonszenvező és a magyarok ellen harcolni nem akaró osztrák hadsereg, a megzavarodott, tanács-talan kamarilla, mindezek a tényezők egyúttvéve a siker kmoly reményét nyújthatták a fellelkesült magyar seregnek. Mindehhez járult, hogy a politikai vezetés Kossuth kezében volt, aki energikusan dolgozott, hogy a katonai

²² Bécsben az a hír terjedt el, hogy a megölt Latour íróasztalában többek között Batthyánytól származó kompromittáló leveleket találtak.

²³ O. Lt. OHB 1848:1586. sz.

²⁴ O. Lt. OHB 1848:1575. sz.

műveletek politikai előfeltételeit megteremtse. A gyors cselekvés azonban ennek ellenére is elmaradt amiatt, hogy Kossuth a pesti ingadozók, valamint a seregtől és Bécsből érkező tudósítások befolyása alatt törvényes alapot kezdett keresni az Ausztriába való benyomulásra. A Bécsből érkező tudósítások, noha arról számoltak be, hogy a bécsi nép türelmetlenül várja a magyarokat, mégis az osztrák országgyűlés megkérdezését ajánlották, így pl. Barthos Ede okt. 9-én írt levele is:

Ép most az Aulába lévén, azon tudósítás érkezett, hogy Jellachich Bruckba megérkezett, és onnan útját Bécsnek veendi, hogy tehát ezen hír valóságát meggyőzassuk, Vogyanernál vagyok most, ki emberét a vasúthoz küldi, alább tehát ezekről még bizonyosabbat irandok. Természetes tehát, hogy az Aula és munkások már most itt mindenféle futkosnak és a várost méginkább erősítik, mert a Belvedernél táborzó katonaság is morog, minket aligha itt nem szorítanak, de én elhatároztam, addig innen nem távozni, míg biztos irányt nem tudok, mire combinatioinkat és cselekvésünket fektethetjük, addig is tudósítlak benneteket következőkről:

A bécsi helyzet részletes ismertetése és a várható politikai fejlemények boncolgatása után így folytatja Barthos:

Ép most jön vissza emberünk a brucki vasútról és tudósít, hogy csakugyan Jellachich előcsapatja tegnap Bruckba volt és főtáborra a parendorfi pusztán, és hogy Bruckba a rendeltek akkint történtek, hogy Jellachich ma, vagy az éjtszaka a vasúton Bécsbe jön, Bécs tehát oly állapotban van, a milyenbe minden rossz helyzetünk közt mi soha sem voltunk. Combinatio után mondhatom, hogy Bécs körül Jellachichhal, mintegy 50,000 emberrel lesz körülfogva. Bécsben magában a többség szabad elvű, de van nagy rész, mely minden áron békét akar és ezért a fekete sárgákkal tart.

Most küldünk kettőt az Aulából áruházatba Bruckba, és így 8 óra alatt többet tudok, azon esetben Ulmann Lászlót is elküldöm és magam itt maradok, még lehet, mert Pulszky sem lévén itt, senkink sincs.

A bécsiek kívánata, hogy a magyar sereg segítségekre Jellachichot nyomba kövessék, ezt nézetem szerint csak úgy lehet, ha a kamara szólít fel és ha más oldalról erőnket magunk fenntartása nem veszi igénybe.²⁵

Hasonló véleményt tükröz és még fokozottabb óvatosságot ajánl a bécsi magyar minisztérium fogalmazójának, Wargha Istvánnak ugyancsak okt. 9-éről Csányi-hoz intézett levele:

Őn a bécsi eseményeket, mellyek e hó 6-án történtek, tudja. A nép a reactio szándokának, mellyel éles fegyver emeltettt a magyar haza ellen, elhatározott nyíltsággal, első impetusát megtörte. Elenséges osztrák seregnek Pozsonyba ömlése meggátoltatott. A magyar ügy iránt baráti rokonérzelem nyilvánított, Jellachich ellen nyílt felépés mutatkozott. Latourt a nép agyonverte, s gyalázatul felakasztotta. A reactio érdekében a fegyvert fogott, és ágyut sütogetett katonaságot megverte, és vesztes térre szorította. A fejedelmet az osztrák országgyűlés az oct. 3-ki manifestum visszavételére felszólította. És így Jellachich állását bajossá, a mienket előnyessé vált-nak tarthatni.

Én ezen kedvező előzmények nyomán tegnap erőlyes értekezésbe tettem magam a nép embereivel, s azt kívántam tőlük, mondatnék ki az országgyűléssel határozatilag, hogy „ha a magyar sereg Jellachichot, a reactio eszközeit, az alkotmányosság és szabadság ellen lázadót, és így közös ellenséget üzven, az osztrák határt netalán átlépne, e tény ne vétessék népjog sértésnek.“

És hallja csak Ön, azt vettem határozott válaszul, és közönséges vélemény-megállapodásul, hogy „az osztrák országgyűlés az ez esetbeni határ át lépést minden esetre beütésnek veendi.“

A perczek drágák, nem sorolhatom elő az illetők ügyetlen motivációját, hanem csak arra kérem Önt, ezen ámbár hibás, de bizonyos vélemény megállapodást vegye zsinórmértékül, és őrizkedjék a bonyodalomtól, melly ennek tekintetbe nem vételétől származhatik.

²⁵ A levelet Barthos Pázmándynak írta, de mivel az ekkor már úton volt a tábor felé, Kossuthék bontották fel és másolatban megküldték Csányinak. A másolatot l. *O. I. 1848/49-i rendezetlen anyag, Csányi-iratok*.

Ha Jellasich osztrák földre lép, seregünk álljon meg. Itt a nép emberei, kiktől azon reám nézve váratlan nyilatkozatot vevém, azt hiszik, hogy Jellasich, a mint osztrák földre lép, magát az osztrák országgyűlésnek és most szabadelvűvé vált kormányának azonnal alá vetendi; ellenkező esetben pedig bár mennyi katona erő csatlakozik is hozzá, miután a katonák nagy része a néppel egy oldalon harczoland, s miután a népfelkelés kétszer huszonnégy óra alatt egyetemes, elég erőt érzencik magokban Jellasichot tönkre tenni, s ha kell, majd behívják őket a magyar sereget segítségére.

A dolog így áll.

A haza üdvére kérem Önt, óvakodjék a bonyodalomtól, s ne essék hibába azt hinni, hogy a bécsi nép irántunk i rokonérzelme azonos az egész osztrák nép rokonérmével.²⁶

Természetes, hogy a magyar sereg vezérei, akik a közben megérkezett Pázmándyban is jó támogatóra találtak, nem nagyon erőltették Jellacsics üldözését és a Wargháéhoz hasonló híradásokat felhasználták óvatos taktikájuk megindokolására. Hozzájárult ehhez, hogy okt. 10-én kitérő válasz érkezett arra a diplomáciai lépésre is, amellyel a Honvédelmi Bizottmány okt. 6-án a bécsi kormányt rá akarta venni a Jellacsics elleni fellépésre. A választ Bartal György államtanácsos továbbította Pestre:

Az országos honvédelmi bizottmánynak folyó hó 6-án 881/E. sz. a. kelt felzólítására, melyben Jellachich seregeinek az ausztriai földre netaláni szállását illetőleg teendő intézkedéseket szorgalmazza, van szerencsém az ausztriai ministeriumnak az iránti levelemre adott válasza értelmében jelenteni, hogy az ausztriai ministeriumnak tudomására jutott, mikép Jellachich hadi seregével Brucknál megérkezett és előcsapatai (Vorposten) indulóban vannak a végre, hogy az ausztriai határra átszáljanak. Miután azonban az ausztriai ministerium rendelkezése alatt azon vidéken katona sereg nem áll, mellynek segedelmével akár az ájtjovetel meggátoltathatnék, akár az ájtjovet esctén a lefegyverkezett eszközöltethessék, jelen perczben nem maradt egyéb hátra, mint az osztrák országgyűlésnek egy tagját küldeni Jellachichhoz, ki ennek személyesen átadja Ö Felsége azon határozatát, mellyben egy ujon s népszerű ministerium alakítása rendeltetett, ez utóbbinak a bonyolódott viszonyok kiegyenlítése kötelességül tétetvén. Sietni fogok a további következmények feletti tudósítással.²⁷

Ezt mondta a hivatalos osztrák kormány, a bécsi nép azonban mást mondott: a bécsi demokratikus testületek, a forradalmi nép képviselői okt. 10-én a következő kiáltványt intézték a magyar sereghez:

Katonák és testvérek! Jellachich Bécs felé nyomul! Gyilkolás, rablás, sarcolás, erőszaktevés jegyzi útját. Ha ő győz, akkor az összes monarchia Bécsben felhalmozott tulajdon kincse a rablócsordák zsákmánya lesz, akkor 100 000 ember élete van fenyegetve akkor Magyarország és Ausztria szabadsága egy közös sírba lesz eltemetve. Közép-Európa miveltége, Magyarország régi szerződésen alapuló jogai, a német Ausztria kockán állanak. Hogy ily vesztélyeknek gátot vessen, hogy Magyarország leigázását és az absolutismus lobogó zászlóját az egész császári birodalomban lehetetlenné tegye, fölkelt a bécsi nép. Megakadályozá azon ezredék elmenetelét, melyek járom alá vetésekre voltak küldve, a legsűrűbb golyózápornak tette ki magát, hősi bátorsággal vívott, mely minden dicséreten fölül áll. De a drága polgárvér patakjai hiában omlottak, ha ti elszántsággal és gyorsan jöve segítségünkre nem siettek. A szabadság nevében szólítunk fel titeket, hazátok és hazánk nevében, okt. 6-ika fiainak nevében, hogy minden habozás nélkül, hogy birtoksértés színes okára való tekintet nélkül, mely ily nagy perczben gyermekies és illetlen, lépjetek ausztriai földre, hogy tenmagatokat és minket megváltatok.

Bécs polgárai szorongó kebelrel néznek rátok, és tárt karokkal fogadnak. A háladatos utóvilág pedig a halhatatlanság koszorúját fonja homlokotokra, és azt mondja, hogy ti, kik az absolut Ausztriát a végromlástól és pusztulástól annyiszor megmentettétek, hasonlíthatatlanul szebb érdemeket szerezteket az által magatoknak, hogy

²⁶ A levél egykorú másolatát l. *Hadtört. Lt. 1848/49-i vegyes anyag. 1848:10:12. sz.*

²⁷ L. O. Lt. *OHB 1848:881. sz.*

a szabad Ausztriát az omladékból és porból felemeltétek. Bécs, okt. 10, 1848. Bécs minden demokratai egylete nevében: Dr. Tausenau Károly, elnök; Fenner v. Fenneberg.²⁸

De a magyar táborban csak Csányi az, aki továbbra sem beszél a bécsi országgyűlés megkérdezéséről, hanem sürgeti a magyar országgyűlés parancsát, hogy Moga elindítsa a sereget. Okt. 9-i levelében többek között a következőket írja:

Az ügyünket felkaroló Aula meghatalmazott levéllel utasítá hozzám megbízottját. Az ott történtek a martiusi eseményekhez képest nagyszerűeknek mondhatók. Legczélszerűbbnek tartottam őt elküldeni Pestre, hol minden részletekről körülmélyesen fog titeket értesíteni.

Nem marad egyéb hátra, minthogy mi mindenütt nyomában legyünk [Jellasicsnak], most már erősebb és gyorsabb utazásunk, lehet, hogy el fogjuk érni, sőt kell, hogy elérjük. Azon esetben, ha csakugyan Bécsnek irányozza útját, nem szabad nekünk vissza maradnunk, követnünk kell őtet Bécsbe is, különben compromittáljuk bécsi barátainkat, de már a bécsi menetre fel kell lépni az országgyűlésnek és egyenes parancsot küldeni a generalisnak.

A Zeughaus feldúlott, a proletariások most jól fel vagynak fevverezve, ágyúk is elég, Hrabovszky gránátosok az aulában vannak, a Democratiai Társulat Németországra is számol. Lélekemelő tapasztalás az, miszerint látjuk, hogy az ifjúság légiói oly híven ügyünket pártolják, azért nem szabad azokat és az egész demokratiai pártot compromittálnunk, s így kötelességünk Jellasicsot Bécsbe is követni, követni mindenüvé.

A bécsi leveleket illetőleg, én nem hiszem, nem hihetem, hogy az compromittálta legyen magát, kiről mondatik, a távolban a mi körülményeinket megítélni nem lehet.²⁹ Pulszkytúl e perczben vettem levelet, ő arról értesít, hogy Batthyáynak is nézete szerint Bécsbe kell követnünk Jellasicsot, egyébiránt Pulszky tudósítása Bécsét illetőleg, minthogy Sopronból írja levelét, hiányos. Bécsben az országgyűlés permanens és kormányoz.³⁰

Csányi két okt. 9-i jelentését kézhez véve, Kossuth egy percig sem habozott: a képviselőház okt. 10-i délutáni ülésén határozati javaslatot terjesztett be a bécsi nép azonnali megsegítésére vonatkozólag:

Én ezen kérdésre nézve azon szempontból indulok, hogy miután a bécsi lelkes nép az ellenünk működő pártúttó hadsereg erősítésére szolgáló seregeknek Jellachichhozi csatlakozását oly hősiessé elszántással akadályozta: a magyar nemzet részéről a leggyávább hálátlanság volna, ha netalán úgy intézné a maga seregének mozdulatait, hogy midőn az ellenséges tábor vitéz seregeink által üldöztetve a veszélyt nyakunkról az austriai nép nyakára hárítja, akkor mi azon népet elhagynók, és nem segítenők őket, hogy meg legyenek mentve a közös ellenségnek semmivé tétele által azon veszélytől, melyet mi miattunk vettek nyakukra.

Azonban, midőn ezen szempontból indulok, azt gondolom, hogy a képviselőház részéről szükséges e tekintetben oly nyilatkozatot tenni, miszerint isten, világ s az austriai nép előtt tisztán álljon, hogy midőn seregeinknek Jellachich seregeinek üldözését, akár hova menjen, meghagyja a képviselőház, ezt senki se magyarázza oda, mintha legtávolabbról is ellenséges czélzattól lépne által a Lajthát. Ezt a magyar nemzethez illő őszinteséggel legjobban vélem eszközölhetők az által, ha egyenesen a ház határozata következtében a birodalmi gyűlésnek iratnék e tekintetben egy nyilatkozat és annak alapjául szolgáló határozat értelmében hagyatnék meg a honvédelmi bizottmánynak, hogy a táborvezérnek, Csányi orsz. biztosnak és Pázmándy einöknek, kik a táborban együtt vannak, a sereg mozdulatára nézve adja meg a rendeletet.

És mivel most a perczekben a nemzetek sorsa fekszik, tehát én megpróbáltam feltenni azon nyilatkozatot, mely a képviselőház részéről, ha egyébiránt helyeslettenék, a birodalmi gyűléshez volna küldendő. Én azt gondolom, igen rendén van, hogy nekik írván, németül fogunk írni (Helyes!) és azért méltóztassanak megbocsátani,

²⁸ L. Pap D. Okmánytár... II. k. 129. l.

²⁹ V. ö. előbb. a 22. jegyzettel.

³⁰ O. Lt. Kossuth Polizei-Akten 165. sz.

hogymindjárt úgy olvasom, amint azt, ha helyben hagyaték, elküldhetőnek gondolom.³¹

A nyilatkozat, amelyet Kossuth azonnal megküldött a fővezérnek és az országos biztosoknak is, magyarul a következőképpen hangzott:

A magas bécsi alkotmányozó országgyűlésnek.

A magyar nemzetet, amely szent harcban áll szabadságáért és igaz jogáért, a reakciós kamarilla és esküszegő zsoldosainak a világtörténelemben hallatlan árulása ellen, a legmelegebb hálaérzet járja át Bécs nemes lakóinak hőselkü áldozatáért, hogy ezek az áruló Jellachich serege megerősödésének megakadályozására oly dicsőségesen fölkeltek.

A magyar nemzet kinyilatkoztatja Isten és világ előtt, hogy Ausztria szabadságát saját szabadságával egyenlően értékeli és mindig legszentebb kötelességének fogja tekinteni, hogy fentartásához az osztrák nemzet kívánsága szerint erejéhez képest hozzájáruljon.

A veszély, amely mindkét nemzet szabadságát fenyegeti, közös. Magyarország határozottan elutasít minden megegyezést a kamarillával és esküszegő zsoldosaival, vallja azonban Isten és a világ előtt, hogy az osztrák nemzetnek mélyen elkötelezett barátja, szövetségese és testvére, s kinyilvánítja, hogy változatlanul hajlandó a kölcsönös érdekeket mindkét fél meglegedésére, a jog, a készség és hűség testvéri szeretet legszelebb alapján rendezni és ehhez hű testvéri kezét nyújtja.

Magyarország legmelegebb köszönetét nyilvánítja egyúttal a magas országgyűlésnek, annak a megakadályozására hozott erőteljes rendszabályokért, hogy a reakciós soldatesca kivonuljon Jellachich rabló hordáinak a támogatására.

Egyúttal indítva érzi magát a magas országgyűlést tudósítani, hogy a magyar kormány értesülést szerzett, hogy az előbb említett szabályrendelet ellenére a pártütő Jellachichnak mégis sikerült mintegy 13 000 ember erősítést Ausztriától magához vonnia, és szegény elárult hazánkat a Galliciában állomásozó katonaság részéről is betörés fenyegeti.

A magyar nemzet ellenben megkéri Ausztria nemes képviselőit, lépjenek fel nyomatókosan, hogy amint mi minden magyart hazaárulónak nyilvánítunk, aki szentségtelen kezeivel Ausztria szabadsága ellen fölkel, ugyanúgy nyilvánítsák az osztrák monarchia minden alattvalóját hazaárulónak, aki Ausztria és Magyarország szabadságának elnyomására a kamarilla által esküszegő eszközül kiszemelt pártütő Jellachichnak a legkisebb támogatást nyújtana.

A pártütő Jellachich hordáit kartácsokkal űzi a szabadság elleni harcba. Nagyon valószínű, hogy bátor csapatainktól szorongatva rabló hordáit osztrák területre veti át, és elképzelhetőleg magát Bécsset is fenyegetni szándékozik. A magyar nemzet szilárdan meg van győződve, hogy ő ebben az esetben a szabadságszerető Ausztria bosszúálló kardjától menthetetlenül elesne, mégis a magyar nemzet a Béccsel és Ausztriával szembeni hála legszentebb kötelességének tartja ebben az esetben Jellachichot üldözőbe venni, és az ő jól megérdemelt megsemmisítésének munkájában a nemes osztrák népet segíteni.

Ezért adták ki a magyar nemzet képviselői a parancsot a magyar hadseregnek: üldözni Jellachichot, bármerre fordulna.

A magyar nemzet mégis Isten és világ előtt ünnepélyesen kijelenti, hogy ha csapatai a menekülő ellenséget Ausztriába űzni kénytelenítették, ezáltal nemcsak hogy területsértést nem szándékoznak Ausztriával szemben elkövetni, hanem hogy ebben az esetben a magyar nemzet a hála ösztönét is követi, amely becsületbeli kötelességévé teszi, hogy Bécs nemes lakóit a közös ellenség ellen támogatás nélkül ne hagyja.

Fogadja a magas országgyűlés ezt az őszinte szándékú nyilatkozatot hasonló testvéri szeretettel.

A magyar nemzet kinyilatkoztatja, hogy csapatai ugyanabban a pillanatban megállnak és visszafordulnak Magyarországra, amikor a bátor Ausztria nemes képviselői a magyar sereg vezérlő tábornokát értesítik, hogy a közös ellenséget saját erejükkel lefegyverezték, és csapataink közreműködése a közös szabadság győzelméhez többet nem szükséges.

³¹ A képviselőház ülésének részletes ismertetését l. a *Közlöny* okt. 12-i sz.-ban.

A magyar kormány a legszigorúbb parancsokat bocsátotta ki, hogy abban az esetben, ha a magyar sereg előnyomul, ellátása még a számunkra szent osztrák földön is Magyarországról fog történni és Ausztria nemes népére a legkisebb terhet sem fogja róni.

Üdvözlét, nagyrabecsülés és testvéri szeretet.

A kiáltvány szövegét Kossuth azonnal megküldte a tábor vezéreinek is; a kéziratot sajátkezűleg látta el hitelesítő záradékkal:

Ezennel bizonyítom, hogy ez azon nyilatkozat, melyet a magyar képviselőház a bécsi országgyűléshez küldeni határozott s amely még ma este hozzájárulás végett a felsőházhoz átküldetik s aztán Bécsbe futár által utasítatik.³²

Egyidejűleg a tábor felelős vezetői is megkapták a Honvédelmi Bizottmány határozott utasítását Jellasics üldözésére és az osztrák határátlépésre. Kossuth a nyilatkozatot a következő levél kíséretében küldte meg nekik:

Móga Táborvezér, Csányi országos biztos és ifjabb Pázmándy Dienes képviselőházi elnök uraknak!

Csányi országos biztos úrnak tegnapi napon kelt jelentése folytában a képviselőház azon szempontból indulva, hogy ha Jellasics az austriai határon túl lép, részünkről a leggyávabb hálátlanság volna az austriai nép iránt utána nem nyomulni és saját veszélyünket a lelkes bécsi nép nyakába hárulni engedni segítség nélkül, az ide rekesztett határozatot hozta s azt a birodalmi országgyűlésnek elküldé.

Ennek következtében a nemzet nevében legszorosabban meghagyatik és rendeltetik Önöknek, hogy a nemzet képviselői határozata értelmében Jellasics táborát akár merre fordul, nevezetesen Ausztriába is kövessék, üzzék, kergessék és ne nyugodjanak, míg őt semmivé nem teszik.

De mivel e szerint Önök nem mint ellenség, hanem mint az austriai népnek segélyző barátai menendnek Ausztriába, seregeikben a legszorosabb fegyelmet tartandják, gonddal leendnek, hogy az austriai nép seregeinktől semmi nyomást, semmi kárt ne szenvedjen, e fegyelemnek áthágói halállal bűnhődjenek és gonddal leendnek, hogy a tábornak élelmezése magában Ausztriában is Magyarországból történjék.

Tehát előre, Jellasics után, akárhova fordul. A nemzet megvárja, hogy a határozott rendelet kételkedés nélkül, gyorsan, erélyesen teljesíttessék.³³

Az utasítás még nem érkezett meg a táborba, amikor Csányi okt. 10-én az alábbiakat jelentette Kossuthnak a vezérkarban uralkodó tanácsstalanságról és Moga habozásáról:

Bécsből küldöttem még vissza nem tértek, így az országgyűlésnek nézetét nem tudom, ma várom az Aulából küldöttséget, de nem jött. Mi itt veszteglünk, Jellasics pedig Bécs körül táboroz, előcsapatait Schwadorf felé tolván. Bruckból volt nálam két polgár azon izennel, hogy szíves fogadtatásra részökről számolhatunk, ezen nyilatkozat szerint a császár Kremszig visszajött Linizbe irányzott útjából. Nem lehet ítéletem szerint kételkedni a felett, hogy a camarilla akaratóból van Jellasics Bécs falai alatt. A magyar országgyűlésének határozatát az itt megjelent követek olly különböző értelemben adják elő, hogy azeránt Pázmándy úr eljövetele előtt tisztában nem lehetek, pedig a ház rendelete nélkül Moga úr innen indulni nem akar, előcsapataink a Lajthánál vannak, ha mennünk lehet, úgy ma kinyugodt seregeinkkel hamar a Lajtán túl leendünk.

Nem hiszem, hogy a bécsiek ellenzésével Jellasics megkísérthesse a bemenetet, alig várom Pázmándyt, itt vesztegleni leiki kín nélkül, hogy teendőink eránt tiszta nézetünk lenne. Itt hírlik a muszka segítség felkérését a Dinastia részéről. Akkor a Dinastia sírja 25 évvel előbb elkészült.³⁴

Okt. 11-én megérkezett a táborba a Honvédelmi Bizottmány utasítása és Moga kelleltenül bár, de azt válaszolta, hogy eleget tesz a parancsnak:

³² A németnyelvű eredetit Kossuth záradékával l. O. Lt. 1848/49-i rendezetlen anyag, Csányi-iratok.

³³ L. O. Lt. Csányi-iratok 1271. rakt. sz.

³⁴ L. O. Lt. Kossuth Polizei-Akten 167. sz.

A jelen viszonyok között — írta a hadügyminisztériumhoz intézett levelében — túlságosan is biztos, hogy a sereg mozgulatai kizárólag politikai szempontoktól függenek — amint a dolgok jelenleg állnak, úgy hadseregünk átlép az osztrák határon és igyekezni fogja a leghatékabbi módon véghez vinni, még ha az egész osztrák hadsereg áll is vele szembe, és bátran fog harcolni.³⁵

Közben azonban — egyidejűleg az országgyűlés határozatával — megérkezett a táborba Pázmány is és ezzel megindult az a kéthetes huza-vona, amelynek során a sikeres támadó hadműveletek esélyei napról napra csökkentek, míg végül a legszebb reményekkel megindított vállalkozás a teljes kudarcha torkollott. Alig érkezett meg ugyanis Pázmány, rögtön többségbe kerültek a hadvezetésben azok, akik a támadást egynek tekintették a biztos megsemmisüléssel. A tisztikar akkori összetétele mellett ez nem volt csoda, az újuló tisztok azonban nyíltan hangoztatták nézetüket, s igyekeztek romantizálni a legénység lelkes hangulatát. Csányi az így kialakult véleményről még okt. 11-én futár útján tudósította Kossuthot,³⁶ akinek határozott magatartását meggingatta a tisztikar állásfoglalása; okt. 12-én kelt válaszában először vetette fel azt a szempontot, amely aztán állandó igazolása maradt azoknak, akik a cselekvés kockázata helyett a kivárás politikáját szerették volna követni:

Országos kormánybiztos úrnak folyó hó 11-ről kelt s futár által mai napon vett levelére válaszolhatik, miként a honvédelmi bizottmány annál inkább helyesli Pázmány Dénes úrnak, a képviselőház elnökének észrevételeit, mert az országgyűlésnek is határozatát legkevésbé sem lehet akképp értelmezni, hogy a magyar hadsereg nyilvános megsemmisítés veszedelmére legyen kitéve, sőt inkább úgy kell érteni, miként az inkább azon politikai kérdést dönti el, hogy azon esetben, ha az osztrák nép sympathiájára és támogatására bízton lehet számítani, maga az ország határai átlépésének politikai kérdése seregeinket ne tartóztassa vissza, a pártütő seregének megsemmisítésére előbbre nyomulni, de annál inkább mindinkább tekintetbe veendőnek valának a hely színen kifejlő körülmények, mert stratégiai intézkedéseket Budapestről küldeni legkevésbé sem volt akaratomban. Miért is helyeselnék az eddigi részbeni eljárásokat, oda utasítjuk, hogy mindazon szempontokat ezentúl is figyelembe tartsák, mindennapi tudósítások elvártaiván.³⁷

Kossuthnak ez az utasítása még nem érkezett meg a táborba, amikor az országgyűlés parancsa és Csányi erélye már elérte azt, hogy a vezérkar elhatározta a támadást. Csányi erről okt. 12-én reggel az alábbi tudósítást küldte Kossuthnak, ragyogóan megokolva benne egyrészt azt, hogy ha Bécsset segítjük, magunkat segítjük s másrészt hogy a segítségnek azonnal kell történni, mert a késedelem minden napja a siker esélyeit csökkenti:

A háznak határozott rendelete megindítja táborunkat, és még ma Bruckba érkezünk.

Minden tudósítások szerint várva várnak bennünket a bécsiek, ki nélkülünk bizonyosan az absolutismus medrébe sodortatnak. Ezen ./. alatti levelét Warghának tegnap vettem, Sopron felé utasította, ott elkészett.³⁸ Mielőtt ez kezemhez érkezett, hozzám küldött egy futárt, s tőle izente, hogy tegnapi napon vagy az országgyűlése, vagy a Gemeinde Ausschuss meghívand bennünket. Azonban ez be nem következett. Minek oka, hogy a Bécsből visszaérkezett Luzsénszky társam mondá, az országgyűlés féltékenysége, mely Jellasichot ellenségnek sem méri kijelenteni. ellenben Krauss³⁹ Luzsénszky által is kéret bennünket, kéret bennünket a központi

³⁵ A németnyelvű levél egykorú másolatát l. O. Lt. *Kossuth-Archiv* 495. fasc.

³⁶ Csányinak ez a jelentése sajnos nem ismeretes.

³⁷ A levél fogalmazványát l. O. Lt. *OHB 1848:998. sz.*, tisztázataát *Csányi-iratok 1271. rakt. sz.*

³⁸ V. ö. Wargha okt. 9-i levelével, 452. l.

³⁹ A bécsi kormány pénzügyminisztere, az osztrák birodalmi gyűlés egyik vezető egyénisége.

választmány is, kéret bennünket az Aula, kéret bennünket minden bécsi ember, vajha már ott lennénk, már az élelem hiányozni kezd. Ha a bevétel Bécsnek elkerítése után megzúnik, úgy ismét a kécsedelem átkának súlya fog reánk nehezülni.

Követeink elmentek, azok visszajövetele után Bruckból is előbbre nyomulandunk, egyéni véleményem szerint szükséges a mielőbbi komoly megkezdése a harcznak, mert az minél későbbben áll elő, annál nehezebb leend, mert ki tudja, nem lesz-e ideje Windischgrätznek is a megjelenésre?

Vezétünk keveseli crónket arra, hogy Jellasicznak Austriával egyesült erejével sikerrel megküzdjünk. De mi kérdezzük, ha Jellasic legyőzendi Bécsset, és azután az Austriának egyesült erejével minket megtámadand, lehet-e okosan reménylenünk, hogy akkor magunkra hagyatva valószínűbb sikerrel állhatunk meg ellenében, mint most a bécsiek segítségével? ehez nem kell a tiszta fogalomnál egyéb, hogy kiki belássa, ehez járul azon körülmény, miszerint Bécsnek legyőzése után megkezdődvén velünk a harc, a novemberi és deczemberi időben nem használhatjuk ruhátlan seregeinket, úgy, mint használjuk azokat most. Már is eltávozott a pilisi csapat, eltávozott a zalai ruhátlan zászlóalj, elkészülnek a czeglédiek, ezenkívül, ha a bécsiek segedeimünk hiányában vesznek el, egész civilizált világnak méltó okot adunk megvetésünkre, ha a bécsiek kellő időben küzdendnek, az az összhangzásban velünk, úgy győzni fogunk, ha pedig nem győzünk Austriában, úgy az történend velünk, mi kétségkívül egy pár hét múlva úgy is megtörténnek, azzal a különbséggel, hogy Austriában veszteségünkkel még a nemzet becsülete fennmarad. anélkül pedig vesze leend ez is, de mint mondom, az osztrák segítséggel alapos reménységünk lehet a győzedelemre, a bécsi felkelést legalább 80 ezerre számíthatván.⁴⁰

A sereg indulása előtt — a magyar országgyűlés utasításának megfelelően — Pázmány levelet intézett Auersperg altábornagyhoz, a Bécs előtt, a Duna balpartján táborozó kb. 10 000 főnyi osztrák sereg parancsnokához s bejelentette neki, hogy a magyar sereg barátként lép Ausztria földjére:

Miután Báró Jellasics Josef Horváth országból Magyarországra mint nyílt ellenség Ő felségének Magyar ország királyának törvényes parancsa nélkül bé ütött, s most az országból kivonulván seregeivel Austria határszélén, Magyarország szomszédságában tartózkodnék és az austriai hadsereg által le nem fegyvereztetett, alól írott kötelességének éri magát Magyar ország gyűlésének határozata következtében az emített ellenséget hadseregével követni s üldözni.

Austria határait a magyar hadsereg nem mint ellenség, hanem mint testvér és barát lépi át.

A magyar hadsereg Magyarországra királyának, ki egyszersmind austriai császár is, hűséget esküdött Ő felsége által szentesített magyar alkotmány fentartására is, és ezt oltalmazni szent kötelességének ismeri. Ki mint a dinastiának, az austriai monarchiának és a magyar alkotmánynak utolsó csep vérig oltalmaznia a magyar hadseregnek jelszava.⁴¹ Ennél fogva felszólítja és felkéri az alól írt méltóságával, mint a Bécs alatt álló austriai hadseregének vezéreit, hogy azon háborúban, melly köztünk és Báró Jellasics hadserege között a napokban lesz folytatandó, semleges szerepet vigyen.⁴²

Indulás előtt azonban újból működésbe léptek azok az erők, amelyek a hadsereg tisztikarában és politikai vezetésében a támadó fellépés ellen dolgoztak. Csányi jelentése az indulás előtt tartott haditanácsról jól tükrözi a sereg vezetésében uralkodó határozatlan, megalkuvó magatartást:

Most jövünk a haditanácsból, mellybe Moga Vezér úr, mielőtt a Lajtán átkel-nénk, minden csapatparancsnokokat meghívott, megjelentek abban más tisztek is nagy számban. Moga tábornagy kinyilatkoztatta, hogy ő az országgyűlés végzését végre fogja hajtani, de kimondja, hogy nem lehet küzdelmünknek sikerét reményleni, sőt hiszi, hogy Jellasics csatlakozván az osztrák katonasággal, seregeink el fog-nak veszni, és ezy által a haza támaszátul meg leend fosztva. Kohlman tábori őrnagy

⁴⁰ L. *Hadtört. Lt. 1848/49-i vegyes iratok 1848:10:15.*

⁴¹ Az eredetileg német nyelven fogalmazott levél rossz visszafordításából származott ez az értelmetlen mondat.

⁴² Az eredeti egykorú fordítása. O. Lt. 1848 49-i rendezellen anyag. Csányi-iratok.

elmondá, hogy ő nem tud helyet alkalmasat jelezni egész Bécs közeléig az útközetre, és hogy Jellasics bizonyosan ellenünk vonuland az előttünk levő két defilét használándó, elmondá, hogy visszavonulásunk e részben nem is történhet, azt pozsoni részben keltszótanunk, és e végből Heimburgot szükséges mielőbb elfoglalnunk; ezen előadásokra úgy látszott alakulni a tanácskozás, mintha még arról lenne a kérdés, vajjon lehet-e és kell-e Bécsnek segedelmére menni, de miután másfelől többen azon kérdést vetétek fel, hiszi-e, hiheti-e valaki oklatosan, hogy ha mi az osztrák katonaság és Jellasics által most legyőzetünk, midőn kilátásunk van Bécsnek részéről nagy erővel egyesülhetni, utóbb ugyanazon erő, vagy még Windschgrätznek megjelenésével nagyobb erő ellen megállhatunk-e? elhatározott az átkelés, elhatározott annál nagyobb kedvvel, minthogy áthatva lőn mindenki azon meggyőződéstül, miszerint veszteségünk esetében is megmarad az, mi egyesnek úgy, mint nemzetnek legnagyobb kincse, a becsület — később pedig megtagadván a méltányos, az igazságos segílyt bécsi barátinktul, kik ügyünkért vérüket, életüket áldozták, veszteségünk becsületünk vesztese is lecdne. Voltak Vasa ezredéből, kik a határon kívül nem tartották magukat feljogosítva osztrák katonaság ellen, melyet a Dinastiával úgy azonosítottak, harcolni, ezeket is megnyugtató Pázmándy házelnök úrnak indítványá, miszerint elhatározottat Auersbergnek írni, nékie nyilvánítani, hogy mi nem Bécs, nem a király ellen folytatjuk, nem az osztrák sereg ellen a háborút, sőt azok érdekében, így végzés lőn Jellasicsot üldözni, és az osztrák földre átszállani, mitől bennünket az ./. alatt ide mellékelte bécsi országgyűlési nyilatkozat nem tilt.⁴³

Eszerint Ivánka őrnagy vezénylete alatt már ma előseregünk Bruckba menend, mely barátságos fogadásáról hozzám küldött polgárai által bennünket biztosított. Jövőnk Isten kezében van, de oda csakugyan eljutottunk, hol eddig meg nem állánk, ha mindent veszünk is, becsületünket s ezzel becsületetésünket a szabad elvű világ rész előtt megmentettük és ez legalább későbbi felemelkedésünknek biztosítéka, de a bécsi összhangzó segítség győzelmet is ígér, és eldönthetetlenül áll azon igazság, miszerint ha győznünk lehet, csak így és most lehet.⁴⁴

Alig lehet kétséges, hogy a támadás mellett szóló érvelés Csányitól származott. Sikere azonban nem maradt tartós: a támadás így is egy napi halasztást szenvedett s másnap, okt. 13-án az aktív fellépés ellenzői újból megkísérelték győzelemre juttatni álláspontjukat, ezúttal már sikerrel. A történekről Pázmándy, Csányi és a táborban tartózkodó kormánybiztosok így számoltak be Kossuthnak:

Tegnap ide érvén Parndorfra, hadi tanács tartatott, melyben, bár nem ellenmondás nélkül, elhatározottat, hogy a képviselőház határozata folytán, ma a sereg átmenve a Lajthán, Austriába be fog nyomulni, egyszersmind Gr. Auersperghez Moga vezér úr egy nótát intézett, melyben felszólítottat arra, hogy a közöttünk és Jellasics seregei között történendő ütközetben, mint austriai seregek vezére, sem legesen viselje magát.

Ma reggel tehát a sereg indulandó volt, a midőn nagyobb szerű izgatások következtében több zászlóaljknak parancsnokai előbb Moga vezér úrnál, majd azután nálunk is megjelentek s kijelentették, hogy tisztjeik és többeknek nemzetőri legényei is Magyarország határait átlépni vonakodnak. Ily helyzetben lévén, a még ez előtt néhány nappal föllekesült sereg, hazánk javára nézve célelányosabbnak tartottuk a továbbmenetetl fölfüggeszteni, annyival is inkább, mert Bécsből visszajött és általunk küldött követektől mai napon akként értesítettünk, hogy a bécsi országgyűlésnek befolyásosabb tagjai, mind a mi országgyűlésünk azon határozatát, mely által seregiünknek Bécs segítségére sietés volt megparancsolva, mind a mi hason értelmű, hozzájuk intézett felszólításunkat meglehetősen hidegen fogadták. A bécsi nép pedig, bár utzái védelmére jól el van készülve, de azon esetben, ha Jellasics és Auersperg egyesülve egy pár állomásra Bécs felől eleinkbe jönnének, Bécs részéről a nyílt mezőni hátk mögötti megtámadásra kevés remény nyujtatott.

Bécs magát, mint mondják, még több ideig tarthatja, és véleményünk szerint, ha seregeink erősödvé, magokat egy kissé kipihenve föllekesülnek és segítségünk

⁴³ Valószínűleg arra a nyilatkozatra utal Csányi, amelyet Wargha küldött Bécsből. (V. ö. 460. l.)

⁴⁴ O. Lt. Kossuth Polizei-Akten 190. sz.

kívántatni fog, állván a már általunk kifejtett okaink — az austriai benyomulási terv eszközlésbe lesz veendő.

Jelenleg tehát nem tehetünk mást, mint az austriai bérontással fölhagyni. Azonban kénytelenek vagyunk kinyilatkoztatni, hogy hadseregünkre jelen szerkezetében a haza nehéz körülmények között nem számíthat. Okvetlen szükség az egész hadsereg reorganisatioja. Magyar zászlók, színek, jelek, csákó rózsák tovább nem halaszthatók. Kérjük tehát a bizottmányt, hogy ezeket szükséges mennyiségben mentül előbb küldje el a háznak egy erős határozatával, mely szerint a tiszték általunk felszólítandók lesznek, hogy a háznak, végzéseinek okvetlen engedelmességedjenek, és mind az, ki magát erre kötelezni nem akarja, szolgálatából elbocsájtassék.⁴⁵

Hogy a bécsi támogatással kapcsolatos borulátás mennyire nem volt indokolt, arra éppen okt. 12-éről vannak bizonyítékok. Lehet, hogy ezek okt. 13-án még nem voltak a magyar táborban ismeretesek, azonban alig hihető, hogy egyéb hírforrások ezektől merőben eltérő információkat adtak volna Pázmándyéknak. Az egyik ilyen közlés Wargha István levele Nyáry Pálhoz Pestre:

Bécs 1848 Octob. 12-kén délutáni 3 órakor.

A tegnapi nap mint súlyos nyomor vonult át a leírhatlan ingerültségben és gyötrelmben levő lakosság fölött. Az országgyűlés semmi módon nem volt rávethető, hogy a magyar nemzet a város segítségére hívassék, sőt még azon határozat hozatalára sem, hogy a magyar seregek ez esetben megtörténhető határátlépése birtokselemlennek nem tekintetik. Az országgyűlés mindennemű hadi intézkedésre a Gemeinde Ausschust hatalmazta fel, s ennek intézkedéseit előre is magáénak vallotta, sőt a felhatalmazott bizottmány ama kérdésére is, valljon a magyarokat kelljen-e segítségül hívni, helyeslőleg válaszolt. Azonban még sem tett semmi határozott lépést. Az este 9 órakor az ide mellékelt következő placat jelent meg.

A plakáton az országgyűlési bizottság kijelentette, hogy nem tiltotta meg a magyar csapatoknak a határ átlépését és közölte Bécs népével, hogy a Jellacsicscsal szemben követendő magatartásról folyamatosan vannak a tanácskozások.⁴⁶ A levél így folytatódott tovább:

Ma déli 12 óráig még mindig tart a béketerés.

Ma reggel tájban jött meg Irinyi József a ház határozata hírül hozásával. miszerint a magyar seregek parancsot vőnek Jellachichnak még az osztrák határon innen is üldözésére. A hír a csüggedő kedélyeket is felvillanyozta, az erősek erélyét pedig sokszorozta úgy, hogy most már itt Jellachich és Auersperg ellen, kik ma reggel már tetteleg egyesültek, az operatio úgy intéztetik, miként a mint hírs jó a kiáltandó vorpostok által a magyarok megtámadásának, innen minden, a város megőrzésétől fenmaradó és így disponiblis erő Jellachich és Auersperg ellen vonuljon, hogy így az ellenség két oldalról történjék megtámadása.

A magyarok segítségére jövele minden karba új erőt önt. Csak ha már a lépés megtétetik, melyet én egyéni nézetemnél fogva risikonak tartok, minél előbb történjék meg, míg nagyobb erők nem érkeznek. És ha Bécs Jellachichtól és Auerspergtől megszabadíttatik, seregeink azonnal hazavonuljanak.

Auersperg nyilatkozata, melyet a házhoz ma délfelé küldött, már szájról szájra jár, hogy a magyarok azt osztrák határt átlépték, mint osztrák katona kényszerülve érzi magát azoknak visszaverésére Jellachichhal egyesülni. Azonban nem nagy lélekéberséggel látszik lenni e hadvezér, minthogy a többször említett két helyen, melyet elhagyott, még fegyvert, zászlókat és munitiot is hagyott hátra.⁴⁷

Még kevesebb kétséget hagyott Bécs népének magatartása iránt az a felhívás, amelyet a bécsi nép nevében az akadémiái légio intézett a magyar seregekhez okt. 12-én:

⁴⁵ A jelentést l. *O. Lt. OHB 1848-1072. sz.*

⁴⁶ A hirdetmény szövegét közli Pap D.: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. II. k. 130. l.*

⁴⁷ Megjelent a *Közlönyben*, okt. 16. sz. és *Pap D. i. m. 135. s. köv. l.*

Barátaink! Testvérek!

Ismeritek az október 6-i eseményeket, tudjátok, hogy a ti ügyetekért, a ti szabadságotokért, a ti szent jogotokért drága vér folyt. Ismeritek ennek a következményeit. A népitélet borzalmas ténye, harc Bécs utcáin, a fegyvertár lövetése és megtámadása, a császár menekülése, a helyőrség ellenséges magartatása, és végül Jellachich seregének közeledése, amely most még Bécs kapui előtt áll.

Bécs lakossága egy emberként kelt fegyverre a mi és a ti jogaitokért, és még ebben a pillanatban is fegyverben áll, hogy visszautasítson minden támadást. De az állapot, amelyben vagyunk, a legborzalmasabb felindulással megakasztotta az ipart, kereskedelmet és közlekedést. A fegyverkötelezettség éjjel-nappal a falakra szólítja a polgárt, elő nem teremhető teher súlyosodik a közre, egyszóval ennek az állapotnak gyors véget keli vetni. Bécs népe érzi ezt és kész a legvégsőt is merészelné és végükrehozni juttatni. Egy szóra sincs szükség, hogy titeket, nemes, nagylelkű testvércinket hívjunk, hogy mondjuk nektek: Jöjjetek, segítsétek nekünk befejezni, amit értetek elkezdtünk. A magyar országgyűlés jóváhagyja, a bécsi országgyűlés nem ellenzi a lépést, amely a ti és a mi üdvünkhez vezet.

Tudjuk, miközben kimondjuk, talán már meg is történt. — miközben reménykedünk, talán már be is teljesedett. Ti katonai erővel siettek Bécs alá, véghez viszitek közös megszabadításunk művét. Hát ne késlekedjete, ne habozzatok, nehogy a rémítő szó „későn“, mint örök szemrehányás és önvádoló pusztulás mennydörögjön utánunk és utánatok. Siessetek, siessetek hozzánk, testvércitekhez, és legyetek szívesen fogadva Bécs lakosainál. Csak a ti szabadságotokkal van a miénk megerősítve.

Mint hogy éppen most hozta küldöttségünk a magyar táborból a nagylelkű hadsereg legmelegebb üdvözlését nekünk, és bátor vezéreinek, Csányi, Moga és Pázmándy biztosnak nevében megmagyarázta, hogy a sereg kész bátran és elhatározottan közös ellenségünket, a megrogzótt abszolutizmus szolgáját, Jellachichot szabadságunkra veszélyes állásából elűzni, ha a következő feltételeket teljesítjük:

Először, hogy a magyar hadseregnek megengedtéssék Jellachichot osztrák földön üldözni,

másodszor, hogy parancs adassék a magyarok élcmezésére, éppúgy az élelem megszabott árszabályozására, mint a szállítóeszközök előállítására,

harmadszor az országgyűlés nyilatkozzék, hogy Ausztria a magyarokkal egyesülve, Jellachich ellen harcolni fog:

így indítva érezzük magunkat, hogy a magyar hadseregnek testvéri üdvözlésünket küldjük, és biztosítjuk, hogy nem csak mi, hanem Ausztria egész lakossága, testvéri tárt karokkal fogja fogadni, hogy meg fogják látni, milyen élénk lelkesedésünk az iránt a hadsereg iránt, amelynek szent feladata a szabadságot kivívni.⁴⁸

Hiába volt azonban a bécsiek segélykérése, hiába Csányi meggyőző érvelése, a fekete-sárga tiszték magartatása, és nem utolsó sorban Pázmándy tevékenysége meghiúsította a Bécs megsegítésére irányuló terv keresztülvitelét. Alighogy okt. 12-én a haditanács meghozta a támadás megindulásáról a döntést, Pázmándy rögtön aggályoskodó levelet írt Kossuthnak, amellyel sikerült Kossuth határozottságát tovább gyöngíteni és tisztánlátását megzavarni.⁴⁹ Pázmándy levelét nem ismerjük, tartalmára azonban következtethetünk abból a válaszból, amelyet Kossuth okt. 13-án adott rá:

A honvédelmi bizottmány megilletődéssel olvasta Elnök úr October 12-kei levelét.

⁴⁸ A kiáltvány német eredetijét l. O. Lt. 1848/49-i rendezellen anyag, Csányi-iratok.

⁴⁹ Hogy utóbb a közvélemény mennyire tisztában volt Pázmándy szerepével a határátlépés kérdésében, arra kiténő bizonyíték magának Pázmándynak a vallomása 1849 tavaszán, amikor a diadalmas tavaszi hadjárat után felelnie kellett azért, hogy a szilveszteri kritikus napokban elárulta a forradalom ügyét. A vádpontok közül az első az volt vele szemben, hogy 1848 októberében a magyar táborban bomlasztó tevékenységet folytatott és következetesen izgatott a tisztikar körében a határátlépés ellen. (Pázmándy vallomását l. a Közlöny 1849 május 6-i számában.)

Három négy levelet küldtünk már világosan megmondva, hogy az országgyűlés parancsa az, hogy a Lajtha ne legyen akadály, de azt nem mondta, hogy még azon esetben is menjen seregünk, ha világos veszélybe megyen. — Mi a győzelem útjából elhárítottuk a politikai akadályt. Önök hát nem mondatják, hogy győztünk volna, ha mi engedelmet adtunk volna az előnyomulásra, de ha seregünket elvesztik, azt sem mondatják soha Isten és ember előtt, hogy az országgyűlés parancsolta seregünket elveszteni.

Annyi bizonyos, hogy a magyar sereg most az elveszés ellen biztos lábon áll Magyar ország határának megőrzésére nézve, ha tehát Önök a győzelemnek biztos kilátása nélkül világos veszélybe vezetik seregünket, mi Önöket felelőssé tennéjük a Nemzet előtt.

Azért háározottan azt rendeljük, hogy ha az előnyomulás seregünk elvesztését okozhatná, nyilatkoztassék ki napi parancsban, hogy miután többszöri felhívásokra is sem a bécsi Országgyűlés, sem a Gemeinde Ausschuss azt, hogy seregeink Bécs segítségére előnyomuljanak, mind a mellett sem nyilatkoztatta ki, hogy seregünk a segítségére készséget a Lajthán átlépéssel bebizonyította, annál fogva nem érezhetjük magunkat hivatva segítségünket arra felcserélni, ki azt tőlünk elfogadni nem nyilatkozik, mi tehát saját országunknak védelmére szorítkozunk.

És ennek folytatában vegyenek alkalmas posztókat saját határunkon országunk megőrzésére; húzzanak magunkhoz minden disponiblis erőt, és azt semmi esetre ne várják, hogy seregünk mozdulatait katonai szempontból innen irányozzuk.

Mi Önt, Moga vezér urat és Csányi országos biztost seregünknek megtartása iránt felelőssé tesszük.⁵⁰

Még jobban megingatta Kossuthot Mogaék okt. 13-i, előbb ismertetett jelentése a támadási szándék feladásáról. Erre a jelentésre okt. 14-én az alábbi választ adta:

Moga Altábornagy és seregvezér, Csányi László országos biztos és Pázmány Dénes képviselőházi elnök Uraknak.

Midőn a honvédelmi bizottmány e sorokat írja, mély fájdalommal nehezedik keblére a gondolat, hogy seregeink mozdulásaiban a Lajtha át vagy nem lépése feletti tanakodás közben olly három nap vezett el, mellynek elvesztése hazánkat vérbe fogja boríthatni hosszú időkre.

Illy rendkívüli percekben, minőket most élünk, a tények ereje határozza meg a politikát, és nem megfordítva. Midőn Jellasich előttünk futásban volt, lehangolt, kétségbe esett sereggel: ha ekkor gyorsan, kételkedés nélkül utána nyomult volna lelkesült seregünk a Lajthán túl, nincs ember Austriában, kinek eszébe jutott volna azt mondani, hogy ez invasio, hanem fogadott volna nyit karokkal, országgyűlés, Gemeinde-Ausschuss és nép, Jellasich nem egyesült volna Auersperggel, s igaz ügyünknek diadala biztosítva volna.

De miután ez meg nem történt, miután Jellasich nem futamló kalandor most, hanem Auersperggel egyesült, Bécs alatt fenyegető posztót foglalt, s a Lajtha átlépésének kérdése illy körülmények között került a diplomaticai nyilatkozatok szönyegére, igen természetes, hogy a bécsi országgyűlés úgy, mint a Gemeinde Ausschuss vonakodnak kimondani seregünk meghívását, mert sok dolog van, mit az emberek szeretnek látni, ha megtörténik, de nem szeretnek kimondani.

A honvédelmi bizottmány már azt is mondhatlanul sajnálotta, hogy Önök Uraim! a mi országgyűlésünket kényszerítették nyilatkozni a Lajtha átlépésének kérdésében, mert míg e nyilatkozatra vártak, Jellasich egyesült Auersperggel, Bécset pedig lehangozó az ellenségnek üldözetlen közeledése.

De még szomorúbb helyzet reánk nézve az, hogy Önök minket e nyilatkozatra jóformán kényszerítvén, miután megtettük, futárt küldenek futár után azoni tudósítással, hogy seregünk elvesz okvetlenül, ha tovább nyomul, s még is nyomulnak akkor, midőn késő, mert a nemzet így parancsolá.

Ha lajtai seregünk elvesz, nem mondjuk, hogy a nemzet is elveszett, mert mi nem adjuk fel igaz ügyünket semmi áron, s a magyarban van elég erő hazáját megmenteni, de mondjuk azt, hogy e sereg elveszésével hosszú, véres harcza s tömérdek szerencsétlenségbe bonyolódna.

⁵⁰ A levél fogalmazványát l. O. Lt. OHB 1848:1050. sz. Eredeti tisztázatát u. o. 1848/49-i rendezetlen anyag, Csányi-iratok.

S azért, ha már csakugyan oda jutottunk, hogy seregünk elvesztését magának az országgyűlésnek kell világosan megítélni, nem marad egyéb hátra, mint az ide rekesztett határozatot hozni, melyet köteleességünk szerint Önökkel ezennel hivatalosan közlünk.

De a szegény haza, az annyi árulással körülvett magyar nemzet nevében felkérjük Önöket Uram! ünnepélyesen, ne ismerjenek más vezérsíllagot, mint a sükert, s nem bibelődve diplomatikai tekintetek theoráival, ha látnak rést nyitni a sükerre, a győzelemre, merjék a tetteknek felelőségét hű, férfias vállalkra elvállalni, ragadják meg az alkalomnak üstökét, s ne kérjenek 40 mértföldnyiről utasítást, mert e közben az alkalom elvész.

Önök tudják, hogy a hazának győzelemre van szüksége, ha tehát győzhetnek valahol, ne mu.asszák azt el, mert a haza megmentését mulasztották el.

Ha mindazonáltal a legközelebbi napok sajnálatos eseményei következtében, és mert O. mütz körül Windischngrätz is 17 ezer embert húz össze, Önök az ide rekesztett határozat értelmében csakugyan saját határaink megőrzésére volnának kénytelenek szorítkozni; mindenestre megvárjuk, hogy erős, biztos posítiót foglaljanak, azt sánczolásokkal is biztosítsák (a római vezérek egy éjet sem töltöttek sánczolás nélkül) és seregeinket akként helyezték el, s állomásaikat, élelmezéseiket akként rendezték, hogy ezek a táborozásban minéi kevesebbet szenvedjenek, nehogy ennek strapatiái alatt huljanak el vitézeink, kik ha lelkesedésök a habozás által le nem hangoltatik, most Bécs alatt állnának, mint szívesen látott barátok.

Lássák el Önök magokat jó kémekkel, tartsák kezökben a folyók átjárásait, fel fel váltogatva Mobil colonokkal, inspicálják a folyókat, ne mulassanak el semmi alkalmat az ellenségnek ártani, állítsanak jólkor raktárakat, s minden esetre olly biztos helyzetbe tegyék magokat, mi szerint egy pár ezer embert hosszabb időre is detachirozhasanak, mire nézve az alulírt elnök e napokban Önök táborába felrándulandván, személyesen viendí meg a rendelkezést. Azonban egyet okvetlenül megkíván a bizottmány, és ez az, hogy hadseregünk derék vezérétől kezdve lefelé az utolsó sorkatonáig a nemzeti színeket a törvény értelmében vegye fel. Ezzel tovább már kézni nem lehet.

Mi éppen arról rendelkezünk, hogy Önöknek háta megett egy reserv ármádát organisáljunk.⁵¹

Az országgyűlés többször említett határozata, amelyet Kossuth fenti tartalmú jelentése után okt. 14-i ülésen hozott, az alábbi volt:

Határozat

a Jellachich elleni hadsereg alkalmazása iránt.

A magyar nemzet legszívesebb hálával méltányolván Bécs városának azon hősiességeknek, melyet Magyarország szent és igazságos ügye iránt tanusított, s érezvén azon köteleiséget, hogy midőn a közös ellenség vitéz seregeink által üldözötve Bécs ellen fordul, ezen hősiessé várost baráti segély nélkül hagynia nem szabad, semmit sem késelt megparancsolni a győztes magyar hadseregnek, hogy az ellenséget Ausztria földén is üldözze, s Bécsnek segítségére siessen.

A magyar nemzetet ezen határozatnál azon biztos hiedelem vezette, hogy a segédkez, melyet vele a hálának s közös veszélynek érzete nyujtat, barátilag fog fogadtatni; mert a magyar hadsereg nem ellenség, hanem hű testvér gyanánt utasított a Lajtha túllépésére.

A magyar nemzet ezen baráti érzelmenél fogva köteleességének ismeri magát az osztrák nemzet kívánataihoz alkalmazni, seregeink a Lajthán átléptek, s ezzel határozott készségüket a közös ellenség ellen Bécs oltalmára sietni tetteleg tanusították.

De miután a magyar nemzet hivatalos közleménye folytán is, sem a bécsi országgyűlés, sem a bécsi hatóság legkisebb olly nyilatkozatot nem adott, melyből következtetni lehetne, hogy a magyar seregnek segélyező közelsége invasióra nem magyaráztatik, sőt az e részbeni nyilatkozat gondosan kikerültetik, Jellachichnak lefegyverzésére semmi felhívás nem tétetik, az austriai nép védelmi felkelése el nem rendeltetik, sőt Jellachichnak Ausztriába beütése mind ekkorig még csak ellenséges

⁵¹ O. Lt. Csányi-iratok 1271. fasz.

lépésnek sem nyilvánítatik; a magyar nemzet azon véleményre van kényszerítve, hogy az osztrák nemzet seregeink segélyével élni nem akar.

Minek következtében a magyar országgyűlés mind jogszerű kötelességének, mind austriai szomszédunk iránti barátságos érzelmeink szoros tartozásának ismeri a magyar hadseregnek megparancsolni, hogy saját hazánk oltalmára szorítkozzék, és semmi oly lépést ne tegyen, melyet osztrák szomszédaink, különösen Bécs, kedvetlenül fogadhatna.

Kijelentvén azonban ünnepélyesen, hogy ha Austria s különösen Bécs részéről szomszédaink szabadságának megvédésére a magyar nemzet segéd közremunkálása igénybe fogna vétetni, az illy felhívásnak nemzetünk egész erejével cleget tenni a legszivesebb kötelességének ismerendi.

Kelt a magyar országgyűlésnek 1848-ik évi octóber 14-én tartott üléséből.⁵²

A Pázmándynak és Csányiéknek küldött levél, valamint az országgyűlés újabb határozata híven tükrözi Kossuth vívódását. Egyre világosabban látja, hogy forradalmi háborút csak forradalmi hadviseléssel lehet folytatni, de nincs még ereje ennek a felismerésnek minden következményét levonni. Nem tud erőiesen fellépni a sereg ingadozó vezetésével szemben, nem meri felszámolni Pázmándy politikai irányát, amely a törvényesség látszatát akarja mindenáron megőrizni, mert tudja, hogy az országgyűlés és a birtokos nemes ség jelentős része ennek a politikának a híve és leválásuk veszélyeztetné a nemzet önvédelmi harcának sikerét.

Az országgyűlés határozata azonban teljesen lefékezte a magyar sereg támadó lendületét s úgy látszott, hogy Jellasics üldözéséről és megsemmistetéséről végleg lemondott a magyar kormány és a hadvezetőség. Pedig Bécs népére joggal lehetett volna számítani, különösen attól kezdve, hogy okt. 14-én a legendás híró lengyel forradalmár, Bem tábornok vette át a város védelmének irányítását. Kitűnt ez Pulszky okt. 15-én Bécsben kelt leveléből s ugyanez a levél leleplezte azt is, hogy a magyar seregtől Bécsben járt képviselők csak a félnék hivatalos körökkel beszéltek és nem is próbálták megismerni a nép igazi hangulatát.

A bécsi dolgok úgy állnak — írta Pulszky —, hogy az országgyűlés a törvényes tért semmikép sem akarja elhagyni, s ugyan azért, mint az egész birodalom, nem pedig Bécs képviselője, Bécs védelmére tökéletesen neutrális állásban tartja magát, s Bécs védelmét a Gemeinde Rathra bizza. A Gemeinde Rath félénk, ugyanazért nem meri a magyar sereget meghívni, ez pedig mind a mellett, hogy a magyar országgyűlés Jellasics üldöztetését megparancsolta, még most is Brucknál vesztegel. Az itt volt követek csak jajveszékelné tudtak Bécs tétlensége iránt, mert nem látták, hogy ugyanazon nép, mely October 6-án győzött, alig tartathatik most is vissza a kitöréstől, s minthogy csak az országgyűléssel s Bezirkchefekkel szóltak, nem bíztatták seregünket, sőt inkább lebeszéltek a bevonulásról.

Boehm generális itt van, s hozzánk kívánkozik, szükséges is volna illy erőyes férfiu közöttünk, most itt ő viszi ideiglenesen a védelmi dolgokat.

Auerspergnek és Jellasicznak szoros utasítása van a várost meg nem támadni, s minden összecsapást kikerülni. Úgy látszik, hogy ők össze akarják a seregeket húzni, s Bécsét kiéheztetni, mely csak 8 napra van élelemmel ellátva, a communicatio pedig lassan lassan el fog záradni. Szintúgy kevés a puskaporuk, különösen az ágyúra való. Nézetem tehát, hogy ide gőzhajóval, melynek elejére s hátuljára néhány ágyú helyeztetik, tüstént gabonát és puskaport kellene küldeni.

Olmütznel 25 000 ember áll, kik előbb Bécs, aztán Magyarország ellen használhatók. Duklyán Sáros megye felé szintén összevonult egy sereg. Ezt beszéli Szirmay Pál, ki Galiciából jó.

Mindezek szerint van még veszedelem elég. Kérdés, hogy kell elejét venni; az egyik mód volna francia és angol ország mediatioját felkérni, mely valószínűleg tüstént elfogadtatnék, de ebben időt nem kell veszteni, ez az én véleményem, s azért a mediatio basisát tisztán ki kellene fejezni, mert itt a legnagyobb praecisio szükséges, s miután a kidolgozás Pesten talán hosszasan tartana, mert más dolgok is

⁵² Megjelent a *Közlöny* okt. 16-i számában és *Pap. D.* i. m. II. k. 142. l.

van, azt réám bízni, az országgyűlési elnökök és a honvédelmi bizottmány elnöke által aláírt albákat hozzám felküldeni, hogy az egész felszólást francziául ráírhasssam. vagy pedig a magyar conceptust megküldeni, a fordítást megteszem; a másik mód. miután az itteni országgyűlés követeket küldött ő felségéhez a béke helyreállítása végett, s módjául egy congressust ajánlott, miben Olaszország, Magyarország, a horvátok s a többi tartományok együtt külön-külön két-két követ által képviseltetnének, s ezen 8 egyén által minden viszonyok és kérdések rendbe hozatnának, hogy a mi országgyűlésünk részéről is követek küldessenek Olmützbe, mert ő felsége jelenleg már ott van, s vagy ez, vagy más kiegyenlítési mód ajánltassék.⁵³ Ez az itteni országgyűlés vezetői tagok nézete, kikben fájdalom, nagyobb szerű státusferfiúi tapintatot s erélyt nem igen látok. Az események meglepték őket, s ők fel nem emelkednek ezeknek színvonalára. Gorove István képviselő idemellékelt jelentése igen híven adja elő mindazt, amit ma velök a magyar sereg bevonulása iránt beszéltem.

A népet itt alig lehet tartóztatni, hogy a sereget meg ne támadja; ma éjjel Schönbrunn mellett két ágyút vett el. a Gemeinderathban pedig Dr. Stifft jun. (a radical pártnak egyik képviselője) nyilván protestált minden kitérés ellen a városból, mi által így szólt, a bécsi nép mészárszékre vitetnék. Boehm átlátja ezen dolgokat, s ezért szívesebben hozzánk jön, különösen tisztába akarja hozni a lengyel légio dolgát. Boehmet Szirmay hozta.

Récsey fogva ül az Au.ában.

Gorove említett. Kossuthhoz intézett levele mutatja, hogy milyen nagy-szerű alkalmat szalasztott el a magyar sereg okt. 13-i megtorpanásával, de feltárja a bécsi polgári vezetők ingadozó, a törvényesség látszatához ragaszkodó magatartását is:

Miután Parendornál álló hadseregünk f. h. 13-iki délig az austriai földre még be nem vonult, mind a mellett, hogy a f. h. 12-én délután 4 óraker tartott hadi tanács azt határozta, hogy másnap a Lajtán által kel. s 14-én este a Fischa folyó melletti megjelenését ide Bécsbe röppentyük által signalisirozni megígérte, s ezek folytán a bécsiek megjelenésünket a legnagyobb feszültséggel várták s minden készülteket a lehető legnagyobb eréllyel megtettek, seregünk pedig daczára ennek az austriai földön talán még most sincs, s e szerint a bécsiek várakozásokban esalódtak. Pulszky s én ma reggel 10 óraker a permanens országgyűlési committébe mentünk, a dolgok mostani állását mind a bécsiek, mind a mi részünkről constatirozni.

Pulszky seregeink késedelmének okául előadná, hogy azok az austriai országgyűlés által nem csak, hogy meg nem hivattak, de tisztán s határozottan fel sem hatalmaztattak, hogy másodszer Auersperg Jellasichal egyesülvén, fegyvercinknek egy olly hadsereget kellene megtámadniok, mellynek egyik része — Auersperg t. i. — Magyarországnak nem ellensége, ennél fogva felhívja a committét, akarja-e, hogy hadseregünk az austriai földre lépjen, de az, melly a Reichstagot a tökéletes felbomlástól megóvni, a csaták eventualitásától menten tartani, a törvényesség terét el nem hagyni, s minden tartományok érdekében működni akar, természetesen határozott választ ismét nem adott, s ennél fogva kénytelenek vagyunk a committében előadott egyes véleményeket feljegyezni, hogy ezek némi tájékozásul szolgáljanak.

Az egyik nézet az, hogy mi cselekedjünk egészen magunk érdekéber, s azon szempontból, amint ezen egyesült sereget, melly a cseh erővel tetemesen szaporodhatik, magunkra nézve veszélyesnek, vagy vesztelennek tartjuk.

A másik, hogy mi az austriai földre való lépésünk által egészen jog terén vagyunk, mert a szomszéd tartományba vonult ellenséget, ha ez ott le nem fegyverzetik, követni, s megsemmisíteni minden nemzetnek jogában áll.

A harmadik, hogy ők megjelenésünket fait accompli-nak veendik.

Hogy ők meg vannak győződve, hogy a bécsi Gemeinderath, s annál inkább a nép, a legnagyobb méltánylással veendi, ha mi seregeink által a Duna mindkét partját s ez által az összeköttetést biztosítjuk, s így Bécsbe élelmi szereket s munitioikat szállítandunk, mivel mind kettőnek hiányában vannak.

Hogy a bécsi nép — s ez a fő — midőn a mi érdekünkben felkelt, nem mérletgezte sem erejét, sem a jövőendő eseményeket, mellyek már részint bekövetkeztek,

⁵³ A bécsi országgyűlés okt. 18-án a magyar országgyűlésnek is megküldte annak a felterjesztésnek a másolatát, amelyben a fentieket javasolta a császárnak. (O. Lt. OHB 1848:1837. sz.)

részint bekövetkezhetnek, hanem cselekedett s vért ontott éretünk, s hogy e viselkedésben ki van mondva azon irány is, melyen nekünk is haladnunk kell.⁵⁴

Ilyen szakaszban voltak a dolgok akkor, amikor a bécsi országgyűlés válasza a magyar országgyűlés első, a határ átlépését bejelentő határozatára megérkezett. Ez a válasz azonban nem volt határozott állásfoglalás, de az volt benne, hogy a bécsi országgyűlés örömmel fogadta a magyar országgyűlés határozatát s ez elég volt Kossuthnak ahhoz, hogy belekapaszkodva újra megpróbálja mozgásba hozni a Jellacsics elleni elakadt hadműveleteket. Hozzájárult Kossuth megélénküléséhez az is, hogy tudomást szerzett Bemnek arról a lépéséről, hogy érintkezést keresett a magyar hadsereg vezérkarával és az együttműködés érdekében szükséges adatokat közölte vele.⁵⁵ Ezek alapján október 16-án új utasítást küldött a táborba:

Miután a Magyar Országgyűlés felszólítására az Austriai országgyűlés által küldött választmány részéről folyó hónap 12-kén adott s a Magyar országgyűléshez intézett diplomatikusan válaszból az foglaltatik, hogy a felszólítást nagy örömmel fogadta s ebből azt következtethetni, hogy Austria, mint Magyarország szövetségese érdekében a közös ellenségnek közös erővel tettelegesen legyőzést is feladatának tekinti: azon esetben, ha a Bécs védelmével is megbízott ezen választmány, mint consignált hatóság egy általa e végre megbízandó hadvezér alatt 30,000 fegyveres sereget küldend a mi táborunkhoz, saját hadi erőnkkel készek vagyunk Austria földén és a közös ellenség megsemmisítésére közre munkálni.

Kelt Magyarország honvédelmi bizottmányának 1848 október 16-kán tartott üléséből.⁵⁶

Ugyancsak okt. 16-án új utasítás ment Moga fővezérnek is, Kossuth pedig új lendülettel készült, hogy személyesen menjen a táborba, kierőszoakolni a döntést. Elhatározását okt. 16-án írta meg Csányiéknak:

Ide zárva küldjük a Moga tábornoknak szölvő levelet.⁵⁷ Tessék megolvasni s mindenek felett azt venni tekintetbe, hogy az óránként változó körülményekhez nem alkalmazhatjuk innen a rendeleteket.

Hivatásuk: megverni Jellacsichot, de a siker jól kiszámított valószínűségével, nehogy ármádánk elveszen.

Határozatunk: hogy saját határaink védelmére szorítkozzanak, — nem lehet akadály az előnyomulásban, ha siker valószínűségével megtehető. Riasztottak Önök. tisztelt Barátink, hogy elvész ármádánk, de még is mennek, mert az országgyűlés parancsolá. Mit teheténk mást, mint megállít kiáltani! De oda tevének, hogy ha Bécs hí, minden perczen segíteni készek vagyunk.

Most hí — a Reichstág Jubellel fogadta ajánlatunkat. Bécs mobil ármádájának vezére közli dispositioit önökkel, tehát felhívott szövetségés lábón állunk.⁵⁸ Az

⁵⁴ Mindkét levelet l. O. Lt. Kossuth Polizei-Akten 244. sz.

⁵⁵ A bécsi országgyűlés átiratának szövege nem ismeretes. Az országgyűlésnek az Országos Levéltárban lévő iratai között nincs. A képviselőház elnöksége az okt. 17-i ülésben olvastatta fel, a napisajtó azonban nem közölte a szöveget. (A *Kossuth Hirlapja* ígérte, hogy másnap számában közli, de nem tette.) A fentieket azokból a megjegyzésekből tudjuk, amelyeket Madarász László fűzött az átirathoz a felolvasás után. „Maga az a leirat kevés, — mondta Madarász — mert csak azt mondja: a magyar országgyűlés adresse örömmel fogadtatott a képviselőházban.“ Ugyancsak Madarász emlékezett meg Bem kezdeményezéséről is. (Az ülés leírását l. *Közöny* és *Kossuth Hirlapja* okt. 19. sz.)

⁵⁶ O. Lt. Csányi-iratok 1271. rakt. sz.

⁵⁷ A Mogához írt levél nem ismeretes. tartalmára lehet következtetni az országos biztosokhoz írt levélből.

⁵⁸ Valószínűleg arról a nyilatkozatról van szó, amelyet Bécs védelmének ideiglenes főparancsnoka, Messenhauser adott ki azokról a katonai intézkedésekről, amelyeket a várható Bécs alatti csata esetére tett. (Magyarul közli *Pap D. i. m. II. k. 154. s köv. l.*) Lehet azonban, hogy az utalás a Pulszky által alább (468. l.) említett Riedegger-levélre vonatkozik.

Istenért, vigyék azt véghez, hogy ármádánk Bécsnek kezét nyujthasson — s a haza megmentői lesznek. Nagy szó, tisztelt Barátaink, de igaz.

Én holnap után indulok táboruk felé. De nem üres kézzel megyek. Felszedek utamban minden fegyvercs népet. Adják ezt híriül a seregnek, tegyék, hogy híre menjen túlannra is. Azt tudom, hogy ezerek lesznek, midőn önkökhöz érek kíséretemben. Nagyiásák, ha jónak látják, beszéljenek 40,000-ról, mert hiszen lehetne, de válogatni akarok, jó fegyvereseket.

Isten adja, s reményem is, úgy lesz, hogy mikorra felérek, Önök már győztek, s minden esetre nationalisálták ármádánkat.

Fő dolog Béccsel egyesülni. Előre urak, de vigyázva, mert ha várunk, nyakunkra hozzák még Windischgrätzet is. Csak attól óvakodjanak, hogy ármádánkat valahogy be ne kerítsék. Der Rückzug soll gesichert seyn.⁵⁹

Ezekben a napokban Kossuth mellett az újból Bécsben tartózkodó Pulszky igyekszik minden erejével átlendíteni a határátlépés kérdését a holtpontra. Tárgyal, agítál Bécsben s közben egymásután küldi a sürgetéseket Kossuthhoz, Csányihoz. Okt. 16-án az alábbiakat írja Kossuthnak:

Bécs nagyon nyughatlan s megalégedetlen, hogy seregünk folyvást késik. A népet alig lehet tartóztatni. A mit tegnap írtam, hogy a nép két álgúyt foglalt volna el, nem valósul. A Sz. Marxi linéánál folytonosan tart a blenklírozás; seregeink pedig nem mozdulnak. Ha ez még soká tart, ellankad a nép és Windischgrätz seregei, mellyek Olmütz körül tanyáznak, egyesülnek Auersperggel és Jellasicshal, s akkor sem Bécs, sem Magyarország nem bírja őket feltartóztatni, holott most részletesen meg lehet őket verni.

Írtam Csányinak, hogy mozduljanak valahára; de Mógának, úgy látszik, nincsen kedve.

Bem igen jól intézi itt a dolgokat; felszerelteti az álgúykat, mobilizáltatja a nemzetőrséget, a nép szelleme jó; az országgyűlés félénk; a Gemeinderath egy része schwarzgelb, kívánják, hogy a magyarok jöjjenek, de nem akarják őket meghíni. Úgy látszik, hogy az udvar terve Bécsset az éhség által megtörni, azért jó volna vagy gabonát ide felküldeni, vagy a magyar sereggel a Cordont áttöretni, melly Bécs körül alakul. Windischgrätz seregei még Olmütz körül vannak, hanem ma Lundenburg felé indulnak, ámbár meglehet, hogy ezen hírt is csak a Gemeinderath félénksége költötte, mert 25 ezer embert még vasúton is nehéz egy nap alatt elszállítani. A horváthok a déli vasút felé vonulnak lassan; valószínűleg azt hiszik, hogy seregünk Auersperget meg nem támadandja, s azért őt állítják magok elébe.

Fő szükség több erélyesség táborunkban.⁶⁰

Csányihoz ugyanezen a napon három ízben is küld futárt levéllel:

October 15-ről szóló levelét vettem tegnap este, — írja reggel — a mellyből a sereg elkésétt indulásának okát megértettem. A nép itt nagyon nyughatatlan, s különösen a félig medd'g Schwarzgelb Gemeinde-Ausschuss már szidni kezdi a magyarokat, hogy cserben hagyják Bécsset, melly a gesztenyét számukra a tűzből kivette.

Bem jól előre haladott már a nemzetőrség mobilisatiojában s különösen az ágyúik felszerelésében; azonkívül a Landsturm is megindult már, s erősen várják a magyarok közeledését, hogy ők is tüstént elejökbe mehessenek.

S azért jöjjetek tüstént, minél előbb, minden késedelem veszedelmes, az Istenért jöjjetek.

Déltájban újabb levelet ír:

Újra írok. A mobilisált nemzetőrség nem jó előtökbe tovább, mint Simmeringig, tehát jöjjetek minél előbb, ha nem jöttök, s részletesen meg nem veritek az ellenséget, két három nap mulva megerősödik, mert Windisch Grätzet várja. Ugyan azért csak rajta, előre s ismét előre. Küldjete talán egy magyar tisztet ide, hogy lássa őt a nép s lelkesüljön tovább is, s tovább, hogy Bemmel értekezzék a terv iránt.

⁵⁹ O. Lt. 1848/49-i rendezetlen anyag. Csányi-iratok.

⁶⁰ O. Lt. Kossuth Polizei-Akten 266. sz.

Riedegger levele ezennel megszűnik,⁶¹ mert Bem nem küldhette el a seregét s csak Simmeringig megy.

Nem mondhatjuk azonban, hogy a magyarok nem igyekeztek a lehetőségek határain belül segítséget nyújtani a bécsi forradalomnak. A bécsiek kérésére ismételten küldtek hadianyagot az ostromlott városba s ez a segítség csak akkor szűnt meg, amikor Bécs körül teljesen bezárult az ellenforradalmi sereg ostromgyűrűje. Egy ilyen hadianyagszállítmány megérkezéséről tudósít Pulszkyknak ugyanaznap este írt harmadik levele:

Az ágyúlőpor szerencsésen megjött, szükséges azonban még közönséges puskatöltés, ha lehet egy vagy két millió, mert a fegyveres nép száma itten 120.000-re rüg; ezt Komáromból meg kell szereztetni. Bemmél és Messenhauszerrel mindennap 4 órákor tartunk egy kis tanácsot, Bem nagyon meg van elégedve a dolgok itteni állásával, de kéri az előnyomulást, szükségesnek is látja a nép miatt, hogy egy két egyenruhás magyar tiszt itt legyen. A vasúton Angernnek biztos a közlekedés. Bem különösen derék ember. Auersperg emberei át kezdenek jönni az itteni nemzetőrséghez. s egyáltalában mondják, hogy se magyarokra, se a népre nem lönek, szükséges lesz egy tisztet, aki a terveket esmeri, füstönt időküldeni, hogy Bemmél értekezessék, ámbár nagy a valószínűség, hogy az egész Béceset környező sereg nem is fog ellentállni annak, hogy seregünk a bécsiekkel a Simmeringen egyesüljön, mert az erő inkább Laa felé koncentrálódik, a Dunához csak előreit állította. Jellasich elhagyta Schönbrunn, s jelenleg Mauerban van.

A Béccsel való együttműködés azonban nem ment könnyen nemcsak azért, mert az összeköttetés nem volt megfelelő s a tudósítások általában csak nagy késéssel érkeztek egyik oldalról a másikra, hanem azért is, mert a bécsi országgyűlés továbbra is tartózkodott a határozott, erővel fellépéstől Jellacsicskal szemben. Kossuth okt. 17-én felháborodva küldte meg Pázmándynak Moga egy jelentését, amelyből kiderült, hogy a bécsi országgyűlés valósággal szabad elvonulást ajánlott fel Jellacsicsnak:

Moga altábornagy úrtól az ide rekesztett levelet vettük October 15-kéről.

Ennek különösen a következő pontja hívta fel figyelmünket, hogy a bécsi országgyűlés Jellacsicsnak azt nyilatkoztatta: „ha ma (15-én) este tíz óráig nem teszi le a fegyvert, vagy nem takarodik el mindenestül, őt a magyar hadsereggel egyesítve megsemmisítik“.

Ezen a bizottmány nagyon megütközött. Ha Jellasich porosz, vagy francia generalis volna. s neki azon feltétel adatnék meg, hogy „mit Sack und Pack“ eltávozzon, ennek okszerű értelme volna, mert eltávozása annyit tenné, mint bevégezni a háborút s az ellenségtől megmenekedni.

De Jellasichot így eleresztteni annyit tesz, mint őt ellenség gyanánt Magyarországra utasítani. — Mert hova menjen? vagy vissza megyen német földön keresztül Horvátországba, hogy onnan vagy újólág betörjön Magyarországra, vagy legalább Horvátországot az alkotmány elleni lázadásban tartsa, s még a szerb pártütöket is segítse. — Vagy újra egyenesen Magyarországra betörjön, talán Bécs Ujhely felől Sopron felé.

Az illy eleresztés ellen tehát a honvédelmi bizottmány tiltakozik; tiltakozik annyival inkább, mert mi Ausztriának a közös ellenség ellen segítséget ajánlottunk a szövetség alapján. Ausztria elfogadta, sőt kérte, kívánta; s magára Jellacsicsnak szabott ezen feltételre nézve is a magyar hadsereg közremunkálására hivatkozik.

Tehát szövetségesek vagyunk egy közös ellenség ellen. És így ezen ellenséget az egyik szövetséges a másiknak nyakára nem cserzheti, sem általában a közös ellenséggel egyik szövetséges a másik hozzájárulása nélkül nem köthet hadi conventiót.

Ha tehát Moga vezér úr feutebbi tudósítása áll, úgy a veszélyes hibának helyrehozására rögtön intézkedni kell, minő alapon lehet Jellasich megadása esetére vele conventiót kötni.

⁶¹ V. ö. előbb. 466. l. 58. jegyzet.

A megegyezés feltételei Kossuth szerint a következők: 1. Jellacsics külföldre költözik, 2. Serege esküt tesz a magyar alkotmányra. 3. Jellacsics ünnepelesen törvényteleneknek nyilvánítja összes korábbi rendeleteit és tetteit. E pontok részletes kifejtése után így folytatja Kossuth:

Ez a bizottmány határozata. Illy értelemben írunk Pulszky státus titkár úrnak is, s ezen levelet Önhöz küldjük a végett, hogy a körülményekhez képpent, azt Pulszky úrnak átküldve, sőt a szükséghez képpent maga is Bécsbe átmenve, ezen conventionak sikeresítését előmozdítani sziveskedjék.

Ellenkező esetre seregeinknek Jellasich legyőzése végetti óvatos előnyomulása természetesen megmaradván és ezen előnyomulás tehát a Jellasich elleni hadi operációk szakadatlan folytatását az alkudozások miatt felfüggeszteni természetesen meg nem engedethetvén.

Pulszky urat egyszersmind oda is utasítjuk, szállítsa fel, ha szükségesnek látja, a Bécsi országgyűlést, hogy az Austria s Magyar és hozzátartozó országok közti szövetség, s érdektalálkozások eligazítása végett, küldöttüket nevezzen, vagy kormányát utasítsa, hogy a részünkről nyomban kiküldendő megbízottakkal az egyezkedésre tegyen barátságos intézkedéseket.⁶²

A hadműveletek távolból való irányításának hátránya azonban ismét megmutatkozott s a véletlen azoknak kedvezett, akik a magyar sereg aktív fellépése ellen dolgoztak.

Ugyanazon a napon, amikor Kossuth minden erejével azon van, hogy támadásba lendítse a határon tévovázó magyar sereget, egy újabb támadási kísérlet hiúsul meg amiatt, hogy a határt átlépő sereg vezére éppen menetközben kapja kézhez az országgyűlés okt. 14-i határozatát, amely az osztrák országgyűlés vonakodása miatt a határ védelmére kívánta korlátozni a sereg tevékenységét.⁶³ Erről az okt. 16-i támadási kísérletről Csányi az alábbiakban számolt be Pulszkyknak:

Tegnap, amidőn már nemesak előseregeink, de táborunknak egyéb részei is, sőt már a főhadiszállásnak is nagy része a Lajtán átkelt, határozott parancsot vetünk az országgyűléstől, hogy egyedül a magunk határainak védelmére szorítkozunk, mivel az osztrák országgyűlés mindeddig Jellasichot ellenségnek ki nem nyilatkoztatta. E szerint nem tehetünk mást, mint engedelmessé válni, és vissza vonulni. Vízöz szívvvel tellesztém ezt jelenlétökben Hauch és Lescinszky bécsi barátinknak. Lett volna kedvünk az új osztrák földön tölteni, de tartván attul, hogy portyázóink között ütközetre, lövöldözésre kerülhet a dolog, és azon esethen visszavonulásunk félelemből eredett hátrálásnak híreszteltethett volna.

Ma mint tudod, a dolgok ismét változtak. Küldjetelek embereket, a vasút kész, vegyétek reá Böhmet, hogy Szimaringnál (!) idább jöjjenek elejünk a bécsiek, és mi megyünk. Megyünk mi, ha Kossuth eljövend. talán a nélkül is, mert az hozand magával népet, és hozand lelkesülést. Meg nem foghatom, miért Szimaringnál tovább jönni a bécsiek nem akarnak, hisz ha van mobilizált seregetek, könnyű tovább jönni. Nagyobb valószínűséggel fogunk mi küzdeni, és nagyobb siker reményeivel a bécsiek. Figyjed, hogy én minden feltételek nélkül mennék, mert belátom, hogy ha a bécsi akármennyi segéllyel, bár kicsi legyen is az, vesznünk kell, így magunkra hagyatva még inkább veszne leszünk, és akkor veszünk becsületünk feláldozásával, ami örök halál. De nem tehetünk róla. Ha mások másképp gondolkoznak, és gondoskodnak. Azért úgy igyekezzél intézni ügyünket, hogy az óvatosabb résznek is elég tétessen

Irj kérlek, mert tudósításaid késedelme aggodalmat okoz.⁶⁴

Pulszky és a bécsi nép közben a remény és csüggedés között hanyódik: Pulszkyban az értékes napok múltával egyre világosabbá válik, hogy a késelelem az egész ügy bukását okozhatja. A Honvédelmi Bizottmányhoz okt. 17-én így ír:

⁶² A levél fogalmazványát l. *O. Lt. OHR 1848:1182. sz.*

⁶³ L. előbb. 463. l.

⁶⁴ *Hadtört. L. 1848/49-i egyes anyag. 1848:10:27.*

Ma nem kaptam tudósítást a táborból, mit nem tudok megfogni, csak ne késedelmeznének. Laxenburg Jellasichnak most főquartélja, úgy látszik közelében akar maradni a déli vasútnak, hogy szükség esetén Styriába elillanhassék.

Bem erősen viszi dolgát, Messenhauser is derekasan hozzá lát a nemzetőrség organisatiojához, a bécsi nép várva várja a magyarokat, kik már az első jó alkalmat elszalasztották, mert ha 10—12-dikén előnyomulnak, Auersperg seregét főkéletes demoralisatióban találják, még most sem akar a német katona a magyar ellen löni, azt mondják azok, kik Auerspergtől átjöttek.⁶⁵

A bécsi nép reménykedő várakozását tükrözi az a másik levél, amelyet Pulszky ugyancsak okt. 17-én Csányinak ír:

Bolond hír van itt elég, az István tornyáról már látni vélik őrszemcinket, Auersperg úgy látszik maskirozni akarja katonáival a Jellasichéit, hogy ezekkel össze se ütközhesünk. A bécsiek várva várják bejöttünket, Bem s Messenhauser már jól előhaladtak az organisatióval, van 60 ágyújuk felszerelve, s ma kimentek a táborba a Belvederéhez.

Várva várom a tudósításokat a táborunkból, ma nem jött futár, pedig kettőnek kellett volna jönni, ez ígéret szerént biztos tudósításom még most sincs, hogy a sereg átjött-e a határon, az Istenért jöjjön. A munitiot, a mint a másik levélben consignálva van, küldjétek mielébb, legalább egy részét, mert itt szükében vannak a lőporok. Ágyúra valót kaptak tőlünk, de a puszka töltés kevés.⁶⁶

Végül Pulszky nem bírja tovább a bizonytalanságot és lemegy Bécsből a táborba; ide közben már megérkeztek Kossuth újabb utasításai és a sereg ismét támadásra készülődik. Pulszky a Honvédelmi Bizottmányhoz írt levelében világos okfejtéssel magyarázza meg a támadás előnyeit:

Seregeink hála Istennek csakugyan előnyomulnak, én részemről meg lévén győződve, hogy függetlenségünket csak Bécs falai alatt vagyunk képesek kivívni, magam lementem a táborba, hogy arra bírjam, miszerint az előnyomulás megtörténjék. Annyi bizonyos, hogy ha Bécs kiéheztetvén megadja magát, s lefegyvereztetik, az egész ausztriai erő ellenünk fordul s mi szövetséges nélkül alig bírunk ellentállni, ellenben Bécs falai alatt egy erős szövetségesre számolhatunk, ki az ellenség hátát legalább 10—20 000 gyaloggal és 24 ágyúval megtámadja. Így tehát habár mindig kétes a kiemenetel, mégis több remény a győzelemhez, mintha egyedül kell ellentállanunk az egész monarchia egyesült seregének. Továbbá megígértük a segítséget, szavunknak szentnek kell lennie, ezt meg nem törhetjük.⁶⁷

Kossuth közben okt. 18-án elindul Pestről hajóval, hogy az útjába eső katonaságot, nemzetőrséget és népfelkelést összegyűjtve a tábor megnövekedett erejével és személyes lelkesítésével kierőszakolja végre a támadást és győzelmet. Első állomása Esztergom, a második Komárom; a nép lelkesültsége, a zászlók alá tóduló önkéntesek ezrei a legszebb reményekkel töltik el. Komáromból Pázmándynak írt levele kemény kritikát tartalmaz a tehetetlen hadvezetés fölött:

Egy kissé furcsán mennek a dolgok táborotokban. Azzal, hogy táborunk ott áll Párendornál, sem Jellasichot meg nem verjük, sem seregeinek örökös növekedését meg nem akadályozzuk, sem Bécs fel nem lelkesítjük, sem az ellenségnek, ha Bécs-új hely felé tetszenék fordulnia, útját nem vágjuk, szóval úgy leszünk; de még csak úgy sem leszünk vele, mint a verbászi táborral — az legalább védvonalul szolgál, hogy tovább ne menjen a lázadás; ez ellenben védvonalul sem fog szolgálni, hanem a bivouakirozásban elvész késő ősszel betegség által.

Én tehát annyit tudok, hogy valami mást kell tenni, mint most tesztek. Mi? azt a helyszínen ti vezérek ítéltétek meg.

⁶⁵ O. Lt. OHB 1848:1384. sz.

⁶⁶ O. Lt. Csányi-iratok. 1271. rakt. sz.

⁶⁷ O. Lt. OHB 1848:1384. sz.

Megyek én is segítségükre, de erőt kell felszednem, pusztá kézzel nem mehetnek, viszek vagy 4—5 ezer jó fegyverest, s egy massa kaszás népet, de erre néhány nap idő kell. A komáromi sereg csak vasárnap este lehetend Győrben, s így én alkalma-int csak kedden látlak, ha jónak nem látod szombaton délelőtt hozzám Győrré kirándulni.⁶⁸

Ütközben felveszi Kossuth az érintkezést Mogával, és értesíti érkezéséről és szándékairól. Moga okt. 21-i válasza csupa óvatosság, túlzó képet ad az ellenség erejéről:

Értesültünk arról, hogy a sereg, amely velünk szemben áll Auersperggel és Windischgrätzel, 75,000 emberre rúg; az összeköttetés Béccsel meg van szakítva, ezért nem vagyunk biztosak, vajjon a bécsiek megkapták-e értesítésünket, vagy nem. Ennek ellenére elhatároztuk, hogy a legnagyobb elővigyázattal előre fogunk nyomulni és ez által a bécsieknek bebonyóltjuk, hogy készek vagyunk nekik segítségket nyújtani. Nem fogom elmulasztani, hogy a mai nap eredményéről Elnök úrnak további jelentést tegyek.⁶⁹

Jóval bizakodóbb képet nyújt az ellenség erejéről és a támadás esélyeiről Pulszky jelentése, amelyet okt. 21-én intézett a Honvédelmi Bizottmányhoz:

Az ellenség ereje következő: A Duna balpartján Béctől Lundenburgig legfeljebb 5—6 ezer ember, köztük sok ujoncz, kik most szeptemberben állítottak ki; a lovasság ulánus, ez dühös, s Mergen vasas. Lundenburg felett több a katonaság, de ez három-négy nap előtt meg nem jó Bécs alá. Bécs körül a Duna jobb partján Jellasich 18,000 embere és Auersperg 15,000, de ez le van hangolva, a német katonaság a népro nem fog löni, sem a magyarokra. — Wessenberg azt felelte Ollmützbe Löhnernek, hogy a bécsieknek nincs mit félni Jellasichtól, kinek az a parancsa, hogy azon erősítéssel, mellyet Bécs alatt magához vonhat, a Duna jobb partján törjön ismét hazánkba Pest felé. E szerint csakugyan jobb Bécs alatt megütközni, hol a bécsiek is segítenek, mint megengedni, hogy ezek capiuláljanak, s az összes erő lefegyverkeztetvén Bécsre, ránk csapjon. Ha Bécsbe be tudunk jutni, már az által is nyerünk sokat, hogy legalább 10,000 fegyvert vihetünk magunkkal, talán többet is. Bécs alatt dől el hazánk sorsa, s az ütközet minden esetre több győzelem reménnyel bíztat ott, mint a nyitrai vagy trencsényi vidékeken, hová, ha itt meg nem ütközünk, fordulunk kellett. Ha sikerül tervünk, seregünk tüstént a bal partra megyen által s biztosítsa a felső vidéket.⁷⁰

Azokból a levelekből és utasításokból, amelyeket Kossuth azóta küldött a táborba, hogy elhatározta személyes lemenetelét, félreérthetetlenül kitént, hogy az új, döntő vállalkozást akkorra tervezi, amikor a táborba érkezik. A hadvezetőség ennek ellenére 22-én újból megkísérelte az előrenyomulást. Kossuth azonban már Moga előző napi levelének vétele után futárt küldött a táborba azzal az utasítással, hogy ha eddig nem ütköztek, most már várják be őt, a segédcsapatokkal felérő-ördve sokkal nagyobb eséllyel vehetik fel a küzdelmet. Az újabb kísérletekről Csányi még aznap jelentést küldött Kossuthnak; leveléből már kiscsendül a borúlátás hangja, ő is látja, ugyanúgy, mint Pulszky, hogy a legkedvezőbb eshetőséget már eljátszották s a siker esélyei napról napra csökkennek:

Igen tisztelt Barátom! Reménytelt kebellem keltem át a Lajtán, reményt vesztve jövőnk eránt tértem vissza. Hátrálásunknak okai következők: Vezetőink már nem mentek győzelmi bizodalommal, keveselven erőnk az ellenség erejéhez mérve. Azonban, mint írák, táborunk nemzetiesen lelkesülve, szívesen ment, és mi gondolván, hogy ágyúzásunkat meghallván a bécsiek, másnapra demonstratiot teendnek, azzal

⁶⁸ O. Lt. 1848/49-i rendezellen anyag. Csányi-iratok.

⁶⁹ Moga németnyelvű levelét l. O. Lt. Kossuth Polizei-Akten 273. sz.

⁷⁰ O. Lt. OHR 1848:1499. sz.

előhaladásunkat megkönnyítendik, előhaladásunk nem akadályoztatott, már Stickenusiedeln jóval innen láttuk az ellenséget, de ütközni vele előcsapatunknak sem lehetett, mivel visszavonultak. Annyira előnyomultunk, hogy jobbról, balról hátra hagytuk az ellenséget. Az elendi erdőben 6000 gyalogság volt felállítva Ivánka jelentése szerint. 5 óra előtt Galtbrunn körüli tüzércink elkezdék a tüzelést. Viszonyoztatott az ellenség részéről, de rosszul, eredmény nélkül, a mieink egypár embert és lovat lőttek le állítás szerint. 4 óra tájban tértek vissza Moga küldöttjei, Lázár ezredes és Békeffy alezredes, visszatértek az ellenségtől Jellasics válaszával, miszerint ez Moganak tudtára adja, hogy a parancsnokságot Windischgrätz marchálnak átadta, és hogy seregei besoroztatván az armádába, megszünt horvát slavoniai sereg lenni. Előcsapataink tüzelése közben estélenni kezdett, a főhadiszállás Stickenusiedelnben maradt, előcsapataink pedig Kaltbrunn közelében. Itt talált bennünket Önnek küldöttje, Tallián, azon izenettel, hogy az ütközetet seregeink kockázatásával megkísérteni nem szabad, különben a felelősség reánk súlyosul, ha a hazát seregeink elvesztésével veszedelembre hozzuk. Moga azonnal kinyilatkoztatta, hogy a sereg felleend bizonyosan áldozva, minthogy az ellenség túlnyomó erővel bír. Békeffy állítása szerint 36 osztály lovassággal és 70—80 ezer gyalogsággal, a mi tudomásunk szerint az ellenség összes ereje 40—45 ezer lehet, schogy sem több, ebben, igaz, sok lovasság, ez ugyan több, mint felével kevesebb a mondott erőnél, de ez is annyi, hogy a bécsiek közremunkálása nélkül ellenében a felelősséget közülünk egyik sem merete magára vállalni. Mert gyöngébb ellenséggel sem lehet a győzelmet soha biztosítotttnak állítani. A harc mindenkor némi nemével jár a kockázatásnak. A bécsiekkel megszakadt érintkezésünk következtében nem számolhattunk a bizonyos közremunkálásra. Részemről, de társaim részéről is a személyes veszély tekintetbe nem vétetik, de egy hazának védelme sokkal fontosabb, hogy sem a felelősséget ilyen viszonyok között akár gyalog, akár öszvesen magunkra bátorokdunk volna vállalni. Végre azt határoztuk, hogy miután Ön bírja egyedül a nemzetnek osztatlan bizodalját, bevárjuk Önt, hogy megbírálván körülményeinket, határozza meg, mikor, vagy kell-e Ausztriában fekeresnünk az ellenséget? chez képezt kérem, mielőtt seregei hozzánk csatlakozhatnának. viszonyaink méltánylása tekintetéből látogasson meg bennünket itt Parendorfban, hol positionkat meg fogjuk tartani, mindaddig, amíg Önnek egyetértésével más határozatot hozandunk. Az én egyéni véleményem az, ami előbb, de hazám mindenek felett áll, nézetemet alárendelem, hol annak boldogulásáról van kérdés.

Jöjjön hozzánk, igen tisztelt barátom, adjon irányt működésünknek.⁷¹

Azok, akik szívükön viselték Bécs forradalmi népének sorsát, Kossuth megjelenésétől várták a döntő fordulatot és igyekeztek siettetni. Így tett Pulszky is, aki Pozsonyban gyűjtötte a bécsi híreket; az újabb sikertelen támadási kísérlet után azonnal írt Kossuthnak:

Kérlek az Istenre, siess mindjárt táborunkba, az ügyek nem csak karddal, de tollal is zavartatnak, s végtére több ténta fog folyni, mint vér. A Reichsgewalt beleüti orrát a bécsi dolgokba, Welker diplomatizál, István fő hget meghívták Ollmürzbe, táborunkban sok a félnék elem, a kétszeri visszavonulás elkedvetlenítette az önkénteseket, kiknek ideje, melyre szegődtek, lejár, ha nem jön sz és lelkesíted őket, egy részök elszéled, pedig a morva határ még mindig nincs elegendőképen biztosítva; én éppen most kordont húzatok a Morva partján, mert a Marchfelden gyűl a Windischgrätz katonája. Ujházy László azóta, hogy itt vagyok, csaknem folyvást a kedves köpcsényi táborában mulat. Én negyed napja lementem Bécsből a táborba, hogy előadván a bécsi állapotokat, rábíriam őket, hogy a határt átlépjék, és Bécsnek segítségül menjenek, továbbá a francia mediatio dolgát el akartam velc tökéletesen intézni. Pázmándy beleegyezett már, szükséges azonban, hogy te is, sőt főképp te légy aláírva.⁷²

Kossuth közben lassan halad, mert állomáshelyein — különösen Komáromban és Győrött — időt vesz igénybe a táborba viendő csapatok és a népfelkelés eürendezése. Közben okt. 23-án Mosonból az alábbi tudósítást küldi Pestre, a Honvédelmi Bizottnánynak:

⁷¹ O. Lt. OHB 1848:1630. sz.

⁷² O. Lt. OHB 1848:1630. sz.

Előcsapatommal Mosonyban vagyok. — Főseregem Barátföldön. — Ma egyesülve Miklósfalván éjjelezzünk; hová várom a vezéréket értekezésre. Tegnap már Kollmannal itt értekeztem.⁷³

Sürgötnök, hagyjam hátra seregemet és siessék előre a táborba. — De már azt bizony nem teszem. Még ha csak lelkesíteni jöttem volna is (pedig egyébként is jöttem), kissé más súlya van a lelkesítő szónak, ha reá mutathatók a segítségre, melyet hoztam.

Küldöm az itt kapott tábori tudósításokat. — De mi előtt olvasnák Önök, egy pár szót előre bocsátok.

Győrért kaptam a hírt, hogy előnyomulnak s ütköznek. Tallián futár útjában nálam volt, azt mondom neki, vidd meg a vezéréknek következő izenetemet: „Nem ütköztek önök, mikor kellett volna, azt mondták: gyöngék. Azóta az ellenség ereje növekedett, én megízenem Önöknek, hogy keddre 10,000 ember s 22 álgúy segítséget hozok; s Önök, kik annyi időt veszítettek, most sem várhattak két napot, míg én ott leszek. Ezt csak az által tudom magyarázni, ha Bécsből bizonyosak a segítség iránt — de ha sem az iránt nem bizonyosak, sem az én erőmet be nem várták, vigyázzanak, ne hogy seregünket veszítsék el, mert én Önöket felelősökké teszem. — Ez volt izenetem. — Most méltóztassanak olvasni a leveleket.”⁷⁴

A mi a levélben az ellenség számáról áll — arra nincs mit építeni — Békefý azt mondja 80,000, Csányi azt, hogy 40,000. Egy kémjök sincs. Én igyekszem most szerezni. — De ha ma nem kapok Önöktől pénzt, holnap intendánsom már nem tud élelmet venni seregemnek.

Kollmann azt mondja, hogy Jellasich ármádája nincs többé, zászlóaljanként osztatott szét Windischgrätz, Auersperg brigádáiban. Most tehát a pártütő Jellasich helyére a császár lépett, mert Windischgrätz csak az ő tábornoka. Szépen vagyunk.

De nem kell kételkedni igaz ügyünk győzelmé iránt. Önök csak állítsák seregeiket; s legyenek szívesek velem tudatni, a mi nevezetes ott történik.

Kossuthot tehát szemmel láthatólag gondolkodóba ejtette az a körülmény, hogy most már egy helyett három császári hadsereg áll a határon túl s a kínos igyekezettel őrzött törvényesség — amelyért eddig a legkedvezőbb kiátásokat elszalasztották — ugyancsak veszélyben forog: szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy a császár seregei ellen harcolnak. Fokozott mértékben érezte ezt a dilemmát a tisztikar is, amelynek tekintélyes része válaszáut elé került azért, hogy éppen ezekben a napokban vált ismeretessé a táborban Windischgrätz felhívása, amellyel a volt császári tisztteket vissza akarta téríteni a császár hűségére. Kossuth a legjobbkor érkezett okt. 24-én a táborba ahhoz, hogy összefogja a széthullani készülő erőket és lelkesedést öntsön a hadseregbe. Egy újságtudósító, aki Kossuth kíséretében volt, a következőképpen számolt be Kossuth és a tisztikar okt. 25-i találkozásáról:

Mára az egész tisztikar Kossuth elébe volt híva, kikhez ő, mint a képviselőház által megbízott kormány elnöke szólott, szólott úgy, a mint még soha beszélni nem hallottam, fejtegetve Jellachich honarúloi szerepét, s megmutatva, mikint Windischgrätz semmi egyebet nem tesz, mint folytatja, a mit Jellachich megkezdett. Hálát mondott a haza nevében a tisztikarnak, eddig bizonyított kitűréseért; rosszalta, hogy Jellachich futásban meg nem semmisítettett, midőn őt megsemmisíteni legkevesebb erőfeszítésbe került volna, de méltányolta azon morális okokat is, melyek a hadsereget a Lajthánál feltartóztaták; azonban botrányos mulasztásnak nyilatkozta, hogy Jellachich Austriában mint pártütő, le nem fegyvereztetett, sőt serege élére Windischgrätz állott. Beszéde közben felolvasott egy nyilatkozványt (manifestumot), melyet német nyelven 24 óra alatt adandó határozott felelet végett, Windischgrätzhez küldend. E nyilatkozványban ki van fejtve az austriai ház irányábani állásunk, I. Ferdinánd idejétől máig, s részletesen előadva a camarilla újabb működései, s Windischgrätz felszólítva, hogy ellenséges szerepét szüntesse meg. Szándékom e nyilatkozványt a

⁷³ Kollmann volt a magyar sereg vezérkari főnöke.

⁷⁴ A levélhez Csányinak előbb ismertetett jelentése. Pulszky levele és Mogának egy hosszabb jelentése volt mellékelve. Az OHB irattárában valamennyi egy számra került Kossuth jelentésével. (OHB 1848:1630.)

szerkesztőségnek megküldeni.⁷⁵ Kossuthnak a tisztikarhoz intézett beszéde minden szemet könnybe borítja, és én, ki beszédét annyiszor hallottam, azt mondom, illyelőre ható beszédét még nem mondott. A tisztikar lelkesedése annyira ment, hogy midőn Kossuth szobájából távoznék, (a beszéd az udvaron volt) roppant éljenzésével őt ismét az ablakhoz idéző, s szünni nem akaró éljenzések közt távozott tábori helyére.⁷⁶

Ugyanerről a napról Kossuth is részletes tudósítást küldött Pestre, a Honvédelmi Bizottmánynak:

Igen nehéz feladatot ruházott reám a bizottmány, midőn szavamtól fog függeni annak elhatározása, benyomuljon-e seregünk Austriába, vagy nem. Mert e szónak kimondásától hazánk győzelme, vagy végveszélye függ.

Békeffy alezredes azon hírével (mit beköött szeme daczára szerzett tapasztalásaiból merített), hogy az ellenségnek 80 batalionja s 9000 lovasa van, nagyon lehangolta, nem a sereget, hanem a tiszti kart, míg mások kém tudósítások alapján erejét felére mondják, s ezen combinatiót látszik igazolni a szomszéd tartományokban dislocált katonaság össze számítása.

Tegnap Bécsbe, küldött provocatio alapján Kollmant Kis Martonba küldtem Bem tábornokkalt találkozásra, combinált operatio végett. Nem jelent meg. Bécs egészen cerniözva van. Ma új biztos kémeket küldék. Ma estére várt tudósításuk határozni fog.

Annyi bizonyos, hogy October végén lévén, a táborozás tovább lehetetlen. Tehát vagy rögtön előre kell nyomulni, vagy téli szállásokra vonulni; de ezen utolsó annyit tesz, mint hadseregünket felére devalválni, mert nagy része kevés időre szolgáló önkéntes, vagy felkelt nemzetőr, sőt még a székely ezred is feltételül kötötte ki, hogy téle otthon szállásoljon; s így e szót, „téli szállás“ kimondani annyit tesz, mint semmivé tenni az erőt, mellyet nagy bajjal teremtetünk. Én magam 14,000 fegyveres embert hoztam magammal, de téli szállásra ebből nem marad több, legfeljebb harmadfél ezer, s így a téli szállás annyit tesz, mint kimondani azt, hogy a mostani vonalt sem tartjuk meg, hanem Pozsonynak, Győrnek, Komáromnak és Sopronnak megrakására szorítkozandnánk Mosonyig előretolt őrszemekkel. Ezen négy pont felemésztené egész megmaradt seregünket, és sem itt nem vertük meg az ellenséget, sem nagy kínnal teremtetünk erőnkéből csak egy embert sem fordíthatandunk más ellenség legyőzésére. Ez hát kimondhatlanul fontos körülmény, úgy hogy engem csak a bizonyos veszítésnek kilátása foghatna ezen alternatívára elhatározni.

Windischgrätznek bitorló levele nagy meghökkenést okozott a tiszti kar egyik részében. Moga vezérrel Miklósfalván találkozáskor megmondtam, hogy a tisztek iránt tisztába kell jönnünk minden áron: jobb szeretem, ha fele elmegy, mintsem hogy az egész határozatlan és kétkedő maradjon; azért minden tisztől nyilatkozatot kívánok. Ma reggel meghozták nagy részét a nyilatkozatnak. A Würtemberg-huszárok, valamint azok is, kiknek őrnagyok Zichy, továbbá a Porosz gyalogezred, s még némely mások határozottan, némelyek azonban kétkedőleg határozatlanul nyilatkoztak, mások quittirozásukat adák be. Ma reggelre összehivattam az egész tisztikart, szóltam előttök jogom s kötelességem szerint; felolvastam előttök az ide rekesztett nyilatkozatot, mellyet Windischgrätzhez készítettem, és többen quittirungiokat azonnal visszavették, a határozatlanok határozottan nyilatkoztak, s kevés kivétellel habozás nélkül fognak szolgálni.

Moga tábornok betegsége miatt — mert valóban beteg — pensionálását kéri. Most igen rossz hatást okozna, ha az elhatározás perczében nem volna egy régi generálisunk sem, s azért maradásra kértem még néhány nánig; megígérte.

Holcse generális, kit egyébiránt sajnálok, mert derék és a seregben kedvelt vezér, uti levelét kéri, egyenesen kimondván, hogy Windischgrätzhez megyen. Ezt meg nem engedem, tudtára adom, hogy ezt desertionak tekinteném, s reversalisát kívánandom, hogy sem hazánk ellen szolgálni nem fog, sem seregünk titkait fel nem fedezi.

Te'ekyrő', kit még nem láttam, mondják, hogy elmenni készül, Isten hírével.

Ezekből átlátja a tisztelt bizottmány, hogy néhány generálisra van szükségünk.

⁷⁵ A Windischgrätzhez intézett okt. 25-i manifestum közismert; közli többek között *Pap D. i. m. II. k. 183. s. köv. l.*

⁷⁶ *Kossuth Hírlapja*, okt. 29. sz.; *Közlöny*, okt. 31. sz.

A sereg maga, az dicső, bátor és lelkesült, mint talán sereg soha sem volt a világon. Felállítottam a zászlóaljokat, s a főtiszti kar fényes kíséretében egyenkint megátogatám; a zászlókra a szallagokat feltűztetem, a rózsákat, szallagokat kiosztatom, nagy részben már kiosztva találtam. Armadánk nationalisálva van.

Az ide rekesztett manifestumot ma 12 órakor küldém el Ivánka ezredes által Windischgrätznek, s egy rövid nota mellett az angol és francia követségnek is; holnap estig elvárók a válaszáért, addig az előnyomulási tervet minden esetre elkészítem, mert akármit csinálunk, de táborozni tovább nem lehet; a zordon éjek felkészítik a sereget.⁷⁷

A küldöttség elment a manifesztummal Windischgrätzhez, eredményt azonban nem ért el. A császári fővezér nem kívánt a „lázadókkal“ tárgyalni, Jellacsics pedig a nemzetközi hadijog megsűfolásával elfogatta a táborán keresztül visszatérő küldöttség vezetőjét, Ivánka Imre ezredest. Kossuth a szégyenletes tettet jól kihasználta a tisztikar felháborodásának és harci elkötelezettségének erősítésére, sajátmaga vívódását azonban nem tudta megszüntetni. A helyszínen szerzett tapasztalatok mégjobban megérelelték benne a meggyőződést, hogy a támadásra a legkedvezőbb alkalmat már elmulasztották. Kétségeinek hú tükre az a levél, amelyet okt. 26-án írt a Honvédelmi Bizottmánynak:

Bécs felől két nap óta erős ágyuzás hallatszik, bár úgy gondolom, s tegnapi vett tudósításaim is oda látszanak mutatni, hogy nem annyira Bécs támadatik, mint alkalmasin; inkább a bécsiek lövöldöznek ki a külvárosokból, én pedig a legkínosabb testi és lelki lázban szenvedek, mert nekem kell elvetni a koczkát az előnyomulás vagy defensiva felett, hol a győzelem a haza megmentése, de a csata vesztes a nemzetnek elvesztése.

Annyi igaz, hogy kimondhatatlan felelősséggel tartoznak a nemzetnek, a kik okozták, hogy seregünk a futamló Jellacsichot nyomban nem követte — E percet többé Isten sem adja vissza. Most 65.000 rendes katonaság áll ellenünk, s közte 8.000 lovasság, míg nekünk alig van 30.000-unk, közte vagy 7.000 sorkatona és honvéd; nem több 1750, de rettenthetetlen huszárnál. Seregünk többi része indisciplinált, pusztát tölteni fele sem tud, löni már éppen nem; a tisztieknek fele a csatavesztés meggyőződésével fog kiindulni, másik fele gyakorlatlan, egy becsületes mozdulatot sem bír effectuálni, az őszi éjkek hidegek, az élelmezés külföldön nehéz. 24 órai eső semmivé tesz, népünk koplalni nem tud, a pesti nemzetőrök nagy része séta utat képelve, már tovább nem tartható, pionaereink nincsenek, pedig ha előnyomulunk, két folyón kell átmennünk, vezércink nincsenek, ha újakat teszünk vagy nem lesz irántok bizodalom, vagy temérdek lesz az apprehensio. Béccsel pedig combinative nem működhetünk. E bajok közül sokat kipótol a sereg lelkesedése, de mindent nem.

Más részről azonban, ha nem megyünk, a veszély nem olly rögtön, de bizonyosabb.

Az előnyomulás tervét mindenesetre elkészíttettem, s holnap vagy Ausztriába megyünk, vagy téli szállásokba. Posonyt véve főhadiszállásul, s ez utóbbi esetben 4.000 embert detachirozok Perczel Mórhoz, mert segítséget sürget, s e nélkül veszélybe jöhet, vagy 10.000-el pedig Simunicsot elfogatom.⁷⁸ De míg ezek oda lesznek, itt nem tör-e be az ellenség? Nem tudom. A választás tehát irtózatós nehéz, de mindent megfontolva, kivált ha még ma valami kedvező hírcskét kapok, alkalmasint oda dől a határozat, hogy előre megyünk. Ha győzünk, a haza mentve van, s mi viszont látjuk egymást, ha nem, nem.⁷⁹

Még ugyanezen a napon haditanácsot is tartottak, amelyen Kossuth meggyőző erővel fejtegette, hogy a magyar népnek becsületbeli kötelessége segít-

⁷⁷ O. Lt. OHB 1848:1796. sz.

⁷⁸ Simunich császári tábornok okt. 22-én tört be Trencsén megyébe, hogy felkérésre bírja a szlovákságot és a Bécs ellen felvonuló magyar sereg oldalát veszélyeztesse. Okt. 28-án Kosztolmánánál győzött a magyar nemzetőrség ellen, később azonban az ellene Guyon parancsnoksága alatt felvonuló magyar sereg elől kivonult az országból. Kossuth terve az volt, hogy Simunich seregét a népfelkelés segítségével elfogattja.

⁷⁹ O. Lt. OHB 1848:1840. sz.

séget nyújtani a szorongatott bécsi népnek; a csapatparancsnokok között azonban nem volt egyetértés a teendőket illetően, ezért Kossuth felszólította a fővezért és a vezérkari főnököt, hogy írásban fejtsék ki és okolják meg nézeteiket az Ausztriába való benyomulással kapcsolatban.⁸⁰ A kívánt vélemény másnapra elkészült és az alábbiakat tartalmazta:

A tegnap 9 órakor megtartott haditanács után alulírottak az Elnök úrtól azt a felszólítást kaptuk, hogy az előnyomulásra és az ellenséges seregnek Ausztriában való megtámadására vonatkozó nézeteinket figyelemreméltó okokkal írásban indokoljuk.

Ennek a felhívásnak következtében kötelezve érezzük magunkat becsületünk és lelkiismeretünk szerint, teljes meggyőződésünk alapján, szent kötelességünk szerint, a haza és a sereg érdekét tekintetbe véve, egyzóval a rajtunk nyugvó felelőség tudatában kinyilatkoztatni, hogy a dolgok jelenlegi állásában előnyomulás és az ellenséges sereg megtámadása rendkívül merész lenne és a hadseregre és a házára nézve kiszámíthatatlan következményekkel járna. Ennek az aggálynak az alapjai a következők:

1. Az ellenség erejében a mienket sokkal több mint kétszeresével meghaladja, általában 70 ezer emberre becsülik, amelyből köztudomású, hogy 8—9000 ember a lovasság.

2. Csapatai kivétel nélkül jól gyakorlottak.

3. Az ellenségnek nemesak, hogy minden, a harcra megkívántató fegyvernemei, ú. m. vadászok, utászok, hidászok stb., hanem a szükséges hadi eszközöi, így hajóhidak és egyéb, háborúhoz szükséges anyagai is megvannak.

4. Az ellenséges seregben bizonyára 20—30 között van a tábornokok száma, kik részben harcban, részben mindenféle fegyverben és haditudományban jártas katonák.

5. Az ellenségnek a vezérkarban fölöslege van kiváló egyénekből, a legmagasabbtól a legalacsonyabb rangig.

6. Elvezni fogja a védekező előnyét, amely haderejét a stratégiai megállapítás szerint elvben egyharmadával megerősíti a támadóval szemben.

Végül, hogy a Fischa melletti jó positiojából kimozdítottassék, ahol csekélyebb erővel is képes magát nagyobb ellen megtartani, mert a támadónak közvetlenül az ő állása előtt kell felvonulnia, miért is a kibontakozásnál részben felmorzsoltatik.

Ha az ellenség ebből az állásból is Schwechat felé visszavonulna, ami nem várható, úgy ebben a hátsó állásban is ugyanez az előnye lesz.

Eppen az ellenkezőtől kell félni, hogy minket az ellenség a Fischának nyom és lovasságának szerfölött nagy túlerejével túlszárnyal.

Ha azonban, mint mondtuk, Schwechatig visszavonulna, úgy helyzetünk még veszélyesebb lenne, amennyiben visszavonulás még rendben, sorkatonasággal is sokkal nehezebben hajtható végre, mint az előnyomulás.

Seregünk visszavetése esetén az ellenség lovasságának a túlereje visszavonulásonkat lehetetlenné teszi és a nem rendes zászlóaljokat részben felmorzsolja, és minket a Dunáig szorít.

A mi seregünk állaga ellenben összesen 26 890 ember, ebből rendes gyalogság, beleértve 3 honvéd-zászlóaljat, 5414, rendes lovasság 1746 ember, a többinek nagy része kaszával van fölfegyverezve, és több ezer fegyveres nem ismeri a fegyver használatát.

2-szer. Nincsenek hajóhidaink és egyéb, a hadvezetéshez szükséges anyagok.

Utászaink, hidászaink és vadászaink sincsenek.

3-szor. A vezérkar a mi seregünkben nagyon korlátolt méretű, és egészében semmikép sem hasonlítható az ellenségével össze.

4-szer. Hiányunk van tábornokokban és hadtestparancsnokokban, és ebben a vonatkozásban annyira korlátozva vagyok, hogy nehéz lesz a zászlóaljak élére a szolgálásban tökéletesen jártas tiszteket állítani, és hasonlóképen nagyon korlátozva vagyunk a dandárparancsnokok kiválasztásában is, annyira, hogy ezek vezetése már gyalogos és lovas kapitányokra lett bízva.

Ami a tüzrséget illeti, ezeknek a száma jelentős volna, és ezeknek nagy része nagyon jól használható és begyakorlott, mégis jóllehet ebben áll a főerőnk, ezeket a

⁸⁰ Kossuth beszédének lényegét ismerteti Görgey emlékirataiban. (*Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években.* Bp. 1911. I. k. 58. l.)

legveszélyesebb pontokon is fel kellene használni, és fennforogna a veszély, hogy az ellenséges csapatok túlerejével szemben részben veszendőbe mennek.

Végül azt gondolják az alulírottak, hogy az előrelátható visszavonuláshoz a nem rendes csapatok könnyen összezavarodhatnak, és velük egy második felállítás nem lenne eszközölhető.

Ezek az okok az alulírottak nézeteit eléggé igazolják, ezen kívül úgy gondolják, meg kell a hon érdekében azt is említeniük, hogy ha a sereg az ország belsejébe, a fővároshoz közelebb vonatna vissza, hol az ország minden erői összegyülekezhetnének, erős védelem kiépítése érdekében, akkor elég erős lenne minden ellenség ellenében, ha az a nemzet akarata, hogy ne hagyják magukat elnyomni, és hogy nem ez az akarata, hanem, hogy ők ott tömegesen fölkeljenek, arról mindenki meg lesz győződve, aki Magyarországot és népét ismeri.

Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy ezeket a nézeteinket a csapatparancsnokok legnagyobb része osztja.

Moga
hadvezér
Kollmann
vezérkari főnök.

Ezenkívül megjegyzendő, hogy ennek a megokolt nyilatkozatnak az átadásánál Kollmann ezredes úrral, a vezérkari főnökkel egyetértve az Ausztriába való benyomulást illetően a hadsereg következő hiányára hívtam fel a figyelmet, és pedig, hogy a seregnek nincsenek máhás és a tábori konyhához tartozó lovai, következésképpen a kocsknak folyvást oly mennyiségű vizet magával, amely a sereget mozdulataiban hátráltatja, és így egy könnyen lehetséges és előrelátható visszavonulás esetében a leghátrányosabb lehet.

Továbbá arról a körülménnyel fogva, hogy a hadsereg összes élelmezését terményekben és ellátásban Magyarországból kell utána szállítani, teljesen megokoltan félni kell, hogy a csapatok, amelyek csatautáni elhelyezése nem számítható ki, csak részben vagy egyáltalán nem kapnák meg ellátásukat.⁸¹

Ez a vélemény borúlátó volta mellett is adatszerűen bizonyítja, hogy mennyit változtak az erőviszonyok a magyar sereg kárára azóta, hogy a bécsi forradalom olyan egyedülálló lehetőséget nyújtott a siker kivívására. Ezzel fokozott mértékben rámutatott azok felelősségére, akik miatt a lehetőség kihasználása elmaradt s bebizonyította Kossuth előtt is, hogy forradalmi hadvezetésre, forradalmi feladatok megoldására csak olyan vezér alkalmas, akit a forradalom maga emelt a vezéri posztra. Ezért kezdett hozzá, hogy megvalósítsa azt a tervet, amely hetekkel korábban fogamzott meg az agyában, hogy t. i. Görgeyre bízva a sereg vezetését, akiben hozzáintézett levelei és a pákozdi csata napjaiban tanúsított magatartása alapján a régvárt forradalmi vezért sejtette. Görgey okt. 12-e óta tartózkodott a táborban, mint az egyik seregrész parancsnoka; megérkezése előtt Pesten tanácskozott Kossuthal, s tőle egyenes utasítást kapott arra, hogy Mogaék szabotáló magatartását ellenőrizze. Tábornoki kinevezése ugyancsak azóta Pázmándynál volt, hogy szükség esetén nyilvánosságra hozzák és megbízzák a sereg vezérletével Kossuth lázas tevékenységéről, amellyel a haditanácson kialakult hangulatot akarta kedvezőbbre fordítani, részletesen beszámol az a jelentése, amelyet okt. 27-én küldött a Honvédelmi Bizottmánynak:

Moga tábornok és Kollmann tábornoki főnök motivált véleményt adtak be, mellyben azt jelentik ki, hogy austriai bevonulásunk, s ott az ellenség megtámadása seregünk elvesztését vonhatja maga után. Én az elő nem nyomulásnak következő veszélyes eredményeire figyelmeztettem:

⁸¹ A németnyelvű vélemény egykorú másolatát l. O. Lt. Kossuth-Archiv 495. fasc.

1-ör. Ha mi téli szállásokra szállunk, Bécs, mely magát vitézül tartja, elvesztvén seregünk iránti reményét, feladja magát, s ha Bécs legyőzetik, a naponként erősödő combinált ellenség ellenünk fordul egész erejével.

2-or. De nemcsak ő fordul ellenünk, hanem egyszersmind a méltó várakozásban rútul megcsalatkozott bécsi lakosság sympáthiája irányunkban okvetlenül a legindulatosabb gyűlöletté fog változni, s igen valószínű, hogy Bécsset a fegyveres proletáriusoktól az által fogják megszabadítani, hogy 20, 30 zászlóaljat az ellenünk indítandó hadsereghez csatolnak, zsákmányul mutatván ki nekik a magyaroknak hazáját, kik őket veszni hagyták.

3-or. Ügyünk Bécs ügyéhez kötve európai ügy — attól elválasztva senki által nem fog figyelembe vétetni. Semmi diplomatiái közbenjárásra nem számolhatunk, sőt azzal gyanúsítandnak, hogy Bécsnek elhagyásával a német elemet gyengíteni, s Pestet emelni akartuk.

4-er. Ha téli szállásokra vonulunk, s elhadjuk a táborozást, ez annyit fog tenni, mint nyíltan bevallani azt, hogy az ellenséggel megküzdeni nem bírtunk, s ennek az lesz következése, hogy Burits, Nugent, Simonics, a szorbok, az oláhok és minden ellenség kétszeres kedvvel fog ellenünk működni, mint oly nemzet ellen, mely bevalotta, hogy nem bír ellenségeivel.

5-ör e szót kimondani: téli szállásra vonulni, annyit tesz, mint seregünket, mely jelenleg 30,000 főből áll, legalább felére leszállítani, mert a sok nemzetőr önkéntes, sőt még a székely gyalogság is kiinduláskor biztosított feltétel szerint azonnal haza megy, s Austria határát, Posen, Sopron, Mosont nem lehetvén fedezetlenül elhagynunk, roppant áldozatokkal összetereztett hadseregünkéből alig marad annyi, a mennyi ezen három pontnak fedezésére megkívántatik és semmi más ellenség ellen nem küldhetünk csak egy embert is, sőt: vagy igen hátra, talán Komárom tájára kellend minden erővel visszavonulnunk, s ez által minden eddigi erőködéseinknek sikerét sárba dobunk, vagy ha téli posztóink egyikét az ellenség egész erővel magtámadja, például Mosont, m. korra Posenből, Sopronból erőnket oda vonnánk, az ellenség már senmivé tett. — Visszavonulásunk a nemzet önmaga iránti bizalmát lehangolja, a lelkesedést másodszer felébreszteni már nem sikerülend, fegyverünk nem lesz, időnk új seregeket állítani nem lesz, ellenségeink pedig folyvást recrütiroznak, a meghódított Bécs dühösen ellenünk lesz, a szerencsének, a véletlennek legkisebb játékot sem hagyunk fel, és hazánk elveszett okvetlenül. Maga tehát e szó, téli szállás, seregünket nagyobb mértékben devalválja, mint három elvesztett ütközet, és mi, akik három hét óta minden kiteremthető erőt ide küldöttünk, minden más veszélyt nőni engedtünk, hiába tevének minden lépést, magunk oszlattuk szét seregünket. S ezt azon perczen oszlattuk szét, a mely perczen minden jogból kivetkezett ellenségünk, parlamentérünket, Ivánka ezredet elfogja, a mi minden nemzet előtt a világon maga elég ok volna egy háborúra, s a miért a sereg olly dühös, hogy egész brigádaként követeli a támadást. Ezek voltak okaim, miket felhoztam, de hozzátevérem, hogy ha mind ezek mellett seregünk vezérei mind azt mondják, hogy előnyomulás esetében armádánk elvész, én stratégiai lehetetlenséget parancsolni nem fogok, s azt fogom mondani, legyen Isten átka azokon, kik, midőn Jellasics futott, el hagyták veszni a győzelem bizonyos alkalmát.

Ha ellenben akad a főtisztek közt ember, és akad General Stäbler, aki azt mondja, hogy Moga és Kohlman nézeteiben nem osztzik, hogy a dolgot olly feketének nem látja, sőt tervet mond, mely szerint, ha nem is a győzelmet, de legalább azt valószínűnek hiszik, hogy csata vesztes esetében seregünket el nem veszítjük, hanem jórészen Posenba haza hozhatjuk, akkor én azokra, kik így szólandanak, fogom bízni a sereg vezéretét, s a roppant fontosságú political okokat a stratégiai lehetőséghez mérlegbe vetve azt parancsolom, hogy előre. Ekkor Pusztelnik őrnagy a General Stabnál, kőről Kohlmann kijelentette, hogy őt minden tehetségben magához legalább is hasonlónak nyilatkoztattja, egy tervet adott elő, melynek tengelye a körül forog, hogy miután az ellenség fő ereje lovasságban áll, ollyan marsot kell tenni, s olly posztiót venni, hogy lovasságát ne használhassa, az az a hegyekben kell működni. E terve mellett azon hitét nyilatkoztatta ki, hogy ha valamely különös véletlen közbe nem jő, seregünk még csatavesztés esetében is megmenthető.

Görgei ezredes pedig határozottan oda nyilatkozott, hogy nincs választás, előre kell menni, mert ha nem megyünk, többet veszítettünk, mintha három csatát veszte-

nénk.⁸² Én Görgeit felkértem, foglalja el a sereg fővezérletét, Pusztelnikot pedig, hajtsa végre beadott tervét.

Végre közbejötték a szerénykedések. Pusztelnik azt mondá, hogy a seregben nem ismeretes, s nincs hát iránta bizalom, s ha nem Koalman vezériendi az ütközetet, a tisztí kar a priori megfélemlik. Görgey pedig azt mondá, hogy ha ő lesz a fővezér, a régibb tiszték nem fognak con amore engedelmeskedni, míg ő különben is az avantgardot commandirozván a tervnek kivitelében legnagyobb részt veszen a nélkül, hogy susceptibilitásokat sértene. A dolognak végeredménye az, hogy Moga megmaradt a fővezérleten, s Pusztelnik Kohlmannak közredolgozása és felügyelete mellett fogja tervét effectuálni.

E szerint a parancs ki van adva, hogy előre, a jobb szárny Köptsényből ma nyomul elő Haimburgig, Mészáros hadigőzöstől cotoyrozva, — Bruk szintúgy ma foglaltatik el Görgei által. A főszereg pedig holnap reggel hat órákor nyomul előre.

A közelebbi napok hazánk, talán Európa sorsa fölött határoznak.

Isten kezében vagyunk. Én három álmatlan éj gondjai után nem tudtam mást, nem jobbat tenni.⁸³

Az a ragyogó érvelés tehát, amellyel Kossuth a támadás, a forradalmi kockázatvállalás szükségességét bizonyította, meghozta az eredményt s a sereg okt. 28-án reggel harmadszor is megindult. A siker reményét azonban erősen csökkentette az a körülmény, hogy Bécs körülzárása napokkal előbb befejeződött, folyt az ostrom és az összeköttetés a magyar sereggel teljesen megszakadt. Az ostromlott bécsi nép egyre türelmetlenebbül várta a magyarokat, ereje azonban egyre fogyott, s mire a magyar sereg Bécs közelében csatát kezdett, a végnapjait élő osztrák fővárosból nem kaphatta meg a szükséges támogatást. A ostromlott bécsi nép hangulatáról egy Csányihoz okt. 28-án küldött névtelen jelentés — amely azonban csak nov. 5-én jutott el a címzetthez — az ostrom eseményeinek hosszú ismertetése után az alábbiakat írta:

Egyébiránt minden szem a magyar hadsereg felé van függesztve, és a lakosság annak megérkezése reményéből még mindig bátorságot és lelkesülést merít. Fájdalom azonban, hogy róla 23-ától fogva legkisebb tudósításunk nincsen; a napokban több ízben távolról hallatszott ágyú dörgésből csak kétes gyanunk van, hogy miután Jellachich majd egész erejével Auersperggel egyesülve a Fischa folyam partján sáncokat hányatott és tábort ütött, a magyar tábor itt megütközött.

Ily körülmények közt az itteni hadparancsnokság a magyar tábor fekvésének nemismerése miatt kirohanást kísérteni nem merészkedik, annál is kevésbbé, mivel-hogy tegnap éjjel, vagy ma virradóra biztosan várta, miszerint Windschgrätz a csatornán túli városrészek bevételeit összpontosított erővel megpróbálandja, mi azonban elmaradt.⁸⁴

A bécsieknek tehát csak halvány sejtéseik lehettek a magyar sereg mozgulatairól, amely az első két napon óvatosan nyomult előre anélkül, hogy a visszavonuló ellenség komolyabb ellenállást fejtett volna ki. Okt. 29-én este Kossuth az alábbiakban számolt be a Honvédelmi Bizottmánynak az első két nap eseményeiről:

⁸² Érdekes, hogy Görgey — szépíteni akarva utólag saját szerepét — emlékirataiban úgy ír, hogy ő ellene volt a támadásnak. (I. m. 59. s köv. l.) Ennek ellene mond nemcsak Kossuth fenti előadása, hanem az a körülmény is, hogy Görgey eddig Moga egész habozó hadvezetését keményen kritizálta s pl. a pákozdi csata után egyik levelében haditörvényszék elé állítását követelte. Tudnunk kell, hogy Kossuth nov. 9-i képviselőházi beszédében ugyanígy mondta el Görgey állásfoglalását, ez a beszéd megjelent a sajtóban is és Görgeynek nem jutott eszébe, hogy csak célozón is valótlanságára. Görgeyt egyébként Kossuth aligha tette volna meg a csatamezőn fővezérnek, ha előzőleg az ő véleménye ellen, a támadó hadművelet ellen foglalt volna állást.

⁸³ Az OHB 1848:1922. sz. alatt iktatott eredeti áttéve *Hadügymin. 1848:9076/3056* sz. alá.

⁸⁴ O. Lt. 1848/49-i rendezetlen anyag. Csányi-iratok.

Második éjjeli szállást töltünk Austriában. Eddig úgy szólván kardvágás nélkül. Alig történt egy pár lövés. Az ellenség mindenütt megszaladt seregünk közelgésekor. A legerősebb posztókat elhagyták, de mi a legnagyobb vigyázattal nyomultunk előre; el voltunk készelvek hidvérsi szerekkel a Fischáni átkelésre, de az ellenség ezt is elhagyta, harricádokkal zárván el a hidakat, előnyomulásunk hátráltatására, de alig mutatták magukat előőreink, a nép eltisztítá a baricádokat, s mi ma déltájban balszárnyunk Svandorfnál, a közép Enzensdorfon, a jobb szárny Fischamenten átkeltünk a Fischán s jobb és balszárnyunkat közelbe vonva, nyomultunk előre Schwechat felé. Ma éjjelre táborunk Schwechaton innen azon partokon táboroz, honnan tiszta tér áll előttünk Bécsig, melynek ablakait is kivethetjük távcsöveinkkel s látjuk az ellenséget Bécs alatt felállítva, huszáraink már is fogdossák el chevauxlegereket s dragonyosokat.

Minden oda mutat, hogy Bécs még nem adta fel magát. Mindent elkövetünk, hogy Béccsel összhangzást eszközöljünk holnapi működésünkbe. A Bécsi toronyból látnak, s ha Isten velünk lesz, a mint nem kételkedhetünk igaz ügyünkben, — holnap így teendjük jelentésünket: „kelt főhadiszállásunkon Bécsben“ — Isten adja. Ha Isten megóv, a szerint rendelkezendem, hogy mi hamarabb erőnk disponibilissá váljék, más ellenség ellen. A gőzhajókat Pozsonyból mind felrendeltem, hogy paralel jöjjenek fel a Dunán, a mennyire lehet, ha győzünk holnap, seregeink nagy részének leszállítására szolgálandnak, ha veszünk, visszavonulásunkat segítendik. Svandorfot, Enzensdorft, Fischamentet foglalva tartjuk, a hidak birtokunkban, a főhadiszállás a Fischán innen van.⁸⁵

Másnap megtörtént az ütközet, amelynek kimenetele ismeretes. Részleteiről bőségesen megemlékezett Kossuth Pozsonyból, éjjel körül írt jelentése, amelyet néhány részlet elhagyásával a sajtó is közölt:

A szerencse nem kedvezett. De a haza felett nem kell kétségbe esni. Ma reggel 7 óra tájban megkezdtük a csatát, tartott délután 4 óráig. Jobb szárnyunk Manswerth falut a Dunánál, melly ellenséggel erősen meg volt rakva, erős csata után ostrommal vette be, s az ellenséget belőle kiverte. Guvon őrnagy Ivánka brigádjának második zászlóaljánál a vitézség csudáját fejtette ki. Seregünk mindig előre nyomulva az erős ágyutűzet éljen kiáltással fogadta, s bátran kiállta. Ezután Görgey ezredes a Svechát előtti parton felállított ellenséget visszaverte. Ekkor a fővezér azon oknál fogva, mivel balszárnyunkat Répási ezredes parancsnoksága alatt Lanzendorf felől az ellenség nagy erővel fenyegette, különösen számos lovassága által túlszárnyalni törekedett, a jobb szárny és jobb közép előhaladását megállította, s a kérdéseknek nem kis idő vesztés után véget vetett határozott rendelettel elvégre, de már akkor, midőn balszárnyunk ellen szerfelett nagy erő vonult össze, Répási ezredesnek támadást parancsolt. Répási ezredes itt is vissza verte az ellenséget, melly az ütközet alatt érkezett tudósítások szerint mozdulatainak gyorsítására vasutat is használt. Hirtelen fordulván a jobb szárnyról a balszárnyra az ütközet s a balszárnynak erősítésére a közéből nagy tömegek indítván, ez által a csatarend összefüggése megszakadt, mi által Görgey ezredes előnyomulásában akadályozva lón; ekkor bár az ellenség minden oldalról visszaveretett, a főparancsnok és Kollmann ezredes azon véleményt nyilvánították, hogy túlszárnyalástól kieltevén tartani, a Fischa melletti posztókba kell visszavonulnunk. Én ellenben világosan látván, hogy az elsőbb csata rendnek helyreállítása lelkesült hadseregünket Svechát elvételével vagy győzelemre, vagy legalább tetemes tércnyeréssel egy erős védelmi posztio elfoglalására legbiztosabban vezetheti, Görgey ezredesért küldöttem, hogy azon határozottsággal, mellynek hiánya seregünk vezérlete körül hetek óta tapasztalható, a parancsnokságot által vegye. De mielőtt e parancs sikeresíthetett volna, Schwechátból, melly ellenséggel s ágyúkkal megakva volt, erős tüzelés kezdett ellenünk, seregeink ezt is vitézül állották s viszonozták; míg végre a jobb szárny leghátulsó sorában állott Komárom megyei kaszások egy közelökbe esett bombától rendetlen hátrálásnak eredtek, ép akkor, midőn a sereg két szél szárnyainak egyvonalba hozása végett általános visszavonulás parancsoltatott. A komáromi kaszások rendetlen futamlását előbb magam, majd Repeczki képviselő kivont karddal iparkodtunk megállítani, de csak egy pillanatra sikerült, s kiadatott a parancs, hogy Fischamentt, Klein-Neisidel, Enzensdorft és Svandorf megtartásával seregünk a Fischán innen tegnapi posztioit foglalja el.

⁸⁵ O. Lt. OHB 1848:2408. sz.

Meg nem vert az ellenség sehol sem, sőt seregeink mindenütt, ahol támadtak, diadalmasan előnyömltek. De sajnosan kell említenem, hogy Bécs, bár az ütközet úgyszólván szemelattára (mert Schwechadt csaknem elővárosának tekinthető) vívtuk, nem csak hogy kirohanást nem tón, de még csak két nap óta egyetlen ágyú lövést sem hallottunk, melyel az ellenséget foglalatoskodtatta volna.⁸⁶

Én minthogy minden élelmiszerek Fischamend innenső partjára voltak rendelve, oda siettem a táborozás elrendezése végett, mert a közepet és balszárnnyat rendben részint láttam hátra vonulni, részint a Stabnak közvetlen intézkedése alatt, e rendről nem kétségeskedhetém. De Fischamendre érkeztemkor a rendetlenül megfutalott Komárom megyei kaszás nének állapotást nem ismerő serege által nagy zavart láttam előidézettve, s csaknem Riegelsburgig kellett mennem, hogy a száguldó csapatot és a tömérdék szertár szekereket a táborba vissza téríteni segítsek. Innen rendeletet küldék a főtáborba, hogy ha csak Móga altábornagy úr a sereg rendes visszavezetésének felelősségét határozottan el nem vállalja, a főparancsnokság Görgeynek adassék által, s az seregünket hazánk szélére rendben visszavezesse — és mivel a megfutalott komáromi nép olly gyorsan haladt, hogy még szekeren sem bírtam utólrni, nehogy Haimburgba s még Pozsonba is alaptalan rémülést vigyen, s hogy egyszersmind Pósonról is gondoskodjam, Haimburgig jöttem. Ott rendelést tettem, hogy a visszajövő nép feltartóztassék s rendbeszedessék, Haimburgból pedig Pósonba jöve, ennek minden véletlen elleni biztosításairól intézkedtem.

Azon cél tehát, hogy Bécsset, az ostrom alól felmentjük, egyedül azért, mert Bécs részéről semmi közremunkálással nem találkozánk, nem sikerült. De ha seregünk, a mint reméllem, holnap épségben haza jó, vesztve egyéb nincs, mint az, hogy egy csapással hazánk minden további veszélytől meg nem mentetett. Még mind'g, s még huzamos ideig sok reformokra lesz szükség a hadseregben. A fekete sárga remniscentiák a tricolor rózsza alatt is sok helyütt lappanganak, s ez a működésekre zsi-basztólag hat.

Még ez éj folytán tudósítást várok a főtáborból, hol Csánvi országos biztosnak megbecsülhetlen s minden fogalmat haladó fáradaimai híven örködnek. Ezen tudósítástól függend további rendelkezésem. Ha, mint reméllem, seregünk becsülettel tér meg, holnapu'án annyi erőt küldök Simonics nyakára, a mennyi elég, hogy őt semmivé tegye. Minden esetre addig nem távozom, míg az ország ezen részének körülmény szerinti biztosítására nem intézkedtem.

Veszteségünk az ütközet nagyszerűségéhez képest csekély. Halottaink száma alig menend többre 40-nél, s a sebesülteké nem gondolom, hogy 200-at tegyen, mert a manswerthi támadást kivéve, az egész csata többnyire ágyúzásból állt. Amit vitéz tűzereink ugyancsak emberül viszonztak.

Én magam a csata téren három halottnál többet nem láttam.

Ennyit előlegesen. A nemzet vegye ezt ösztönül minél előbb rendes hadsereget nagyban teremteni, s inkább felbuzdulni, mint reményt veszteni. Ajánlom Komáromot a Bizottmány figyelmébe. Én egy pár nap előtt a Duna jobb partján, az úgynevezett homokhegyen táborsáncokat parancsoltam. Mert Komárom csak a bal partot fedi és szolgálhat tartalékul seregeinknek; de a Duna jobb partjani előnyomulást nem gátolhatná.

Bécs iránt leróttuk tartozásunkat becsületesen.

Nem segített önmagát megmentenünk, ám lássa, jövődöben gondunk csak magunkra kell, hogy legyen.

Még egyszer kérem a bizottmányt, vegye figyelembe, hogy teljességgel Bécs alatt sem verettünk meg, hanem csak nem tudtuk bevenni, minthogy Bécs magunkta hagyott. Sokan vannak seregünkben, kik e mai napot dicsőségünk közé sorakozhatandják. Mások iránt leszámolásnak kell következni. A nemzet bízzék igaz ügyében és saját erejében, melyet néhány hét óta már is annyira kiüintetett, hogy ha tíz csatát vesztené is, nem volna szabad önmaga iránti bizalmában megcsökkennie. Annyi minden esetre bizonyos, hogy azon ellenség, mely idegen földön kétannyi erővel fáradi s rendezetlen népünket nemcsak nem bírta megverni, sőt a hol támadott, mindenütt megjutamlani volt kénytelen, azon armáda, mely azt, hogy tönkre nem tettük, csak kiválogatott, s még a napoleoni idökből is híres erős positiojának és Bécs hallgatásá-

⁸⁶ Kossuth nem tudhatta, hogy Windischgraetz seregei ekkor már csaknem elfoglalták Bécsset s a védök már a tegyverletétökröl tárgyalak az ostromlókkal.

nak köszönheti, ezen armada, ha Nemzetünk önmagához hű hazánkat nem fogja veszélybe dönteni, de készülnünk kell, mert az ellenség is készülend alkalmasint.⁹⁷

A vesztett csata után Kossuth néhány napig még Pozsonyban maradt, hogy megtegye az első lépéseket a hadsereg átszervezéséhez és megvárja a Simunich elleni hadi vállalkozás eredményét. Csak nov. 6-án tért vissza Pestre és a képviselőház nov. 9-i ülésén tartotta meg beszámolóját a Bécs felmentésére irányuló egész hadműveletről és a schwechati kudarcról. Ez a beszámoló azt mutatja, hogy Kossuth a csata óta eltelt napok alatt levonta mindazoknak a tapasztalatoknak a tanulságait, melyeket a táborban, a csata alatt és a pozsonyi főhadiszálláson szerzett:

Meg kell vallanom, — mondta beszéde során, — hogy én a felső táborot olly helyzetben találtam, melly egy részről örvendetes volt, a mennyiben a hadsereget, különösen a vitézeknek tömegét a haza ügye iránt minden áldozatkészre lelkesülve találtam, úgy más részről nem tagadhatom, tapasztaltam egyszersmind annak is jelenségeit, hogy a sereg felsőbb körében nem mindig és nem mindenünnen volt tapasztalható azon lelkesítő elhatározás, a melly elhatározásnak meg kell lenni, hogy Magyarország igazságos ügyében győzelemmel végződjék azon kemény harc, mit az isteni gondviselés reánk mért, midőn úgy látszik, nem akarta, hogy a szabadság pusztá ajándék gyanánt ingyen hulljon a nép szájába, hanem a mint a történetek mutatják, reánk is mérte a munkát és fáradságot. úgy látszik azt akarván, hogy nálunk is igazolva legyen azon mondás, miszerint az istenek áldásaikat csak a munkának adják. s hogy az ingyen nyert kegyelemképen nyert szabadság nem biztos, hanem csak az biztos, a mit a nemzet fáradsággal, fájdalommal, vérel érdemelt ki és vérel biztosított. Mi isten és ember előtt nyílt homlokkal emelhetjük fel fejünket. Ha volt tűrő nemzet a világon, bizonyosan a magyar az, melly árulástól, hitszegéstől és olly borzasztó ármánytól környezve, mihez hasonlót a história nem mutat, hónapokon keresztül azon hitben élt, hogy közbenjárások, felterjesztések, felírások által, és még nem tudom, milly utakon, lehet-e lehetőség hogy el ne háríttassék a hazáról a hitszegésnek minden rossz következtése. És nekünk mind erre fegyverrel, a nép lázításával feleltek, és különösen azon bajos körülménnyel feleltek, hogy amíg saját vitéz seregeink külföldön használtattak azon királyi ház roskadozó hatalmának fentartására, melly egy olly camarillától hagyja magát környezni, melly úgy látszik, czélul tűzte ki magának ezen uralkodói háznak tartományaihoz tartozó népeket egymás ellen véres harcra feluszítani, hogy majd idővel talán gyönyörűsége legyen egy temető fölött uralkodni! míg saját seregeink kin voltak, ide benn a pragmatica sanctio következtében a hazában alkalmazott idegen seregek, nem hogy a békét fentartották volna, hanem ellenségeikké váltak elannyira, hogy most nyílt háborúban állanak több helyen ellenünk.

Ennek következtében saját seregünkben is, mellynek az ellenséggel szembe kell szállni, a határozatlanságnak és készség hiányának egy bizonyos érzete volt tapasztalható, minek folytán habozás létezett a hadi munkálatokban, pedig ezekben a körülményeknek gyors használata az, a mi a győzelmet biztosíthatja, mert az elszalasztott alkalmat gyakran nem adhatja vissza egész öröklét sem.

Tapasztalásomra hivatkozva mondhatom, ha ezen bizonyos habozás és határozatlanság földunaj táborunknak felső rétegeiben nem forgott volna fön, ha akkor, midőn Jellachich a pákozdi fegyvernagyvást megszegve seregünk elől megfutamodott, nyomban minden haladék nélkül üzte volna hadseregünk: Magyarországnak nem mondom minden, de egy legfőbb harca el lett volna intézve, mert a futamló hadsereg a győzelem által neki lelkesített seregtől üzetve, valami olly könnyű munka, hogy semmivé tétessék, miszerint én egváltalában nem menkedhetem azon meggyőződéstől, hogy ha akkor nyomban nem kérdezzük, hogy miféle folyó az, Lajtának-e vagy minek hijják, mellyen át kelle menni, hanem nyomban kergettük volna: Magyarország harca kétségtelen legfőbb részben eldöntve, és Bécs megmentve volna. Az én keblemre ezen idő elvesztésének súlya nagy mértékben nehezedett, és ez volt egyik ok, a miért szükségesnek láttam, hogy engedelmet kérjek felmenni a táborba, s hogy megkísértem lehetőségét, ezen mulasztást helyrehozni. Nem akartam üres

⁹⁷ A kihagyásokkal többhelyütt közölt jelentés eredetijét l. O. Lt. OHB 1848: 1995. sz.

kézzel menni; és mondhatom a tisztelt képviselőháznak, hogy e nemzetben, annak azon rétegeiben, mit népek nevezünk, van elhatározás és lelkesedés minden áldozatra; mondhatom, hogy gyenge szavamnak felhívására ezenként keltek fel a Duna mellett is úgy, mint a lelkesedést tapasztaltam a Tisza tájékán és mintegy 13–14 ezer emberrel és 24 ágyúval jelentem meg a táborban, hanem sem ezen sereg, sem más akármilyen nagyságú, vélekedésem szerint a körülményeknek változását, sem az elmulasztott alkalmat helyrehozni többé képes nem volt. Azonban mondjon majd ítéletet a história. Én azt elkerülhetlen szükségesnek tartottam azon egy feltétel alatt, hogy ha a hadvezérek által biztosítottam arról, miszerint még eredménytelenség esetében is a legnagyobb valószínűség van az iránt, hogy hadseregünket elveszteni nem fogjuk, tehát mulaszthatlan szükségnek éreztem azt, hogy Bécsnek az ellenséges erőtől megmentése megkíséreltessék; éreztem ezt először azért, mert úgy látszott, ha Bécs elesik, akkor kétségtelenül az ellenség, mely a jelentkező szabadságnak elnyomására alakított össze, minden erejével Magyarország ellen forduland; ezt tehát, ha lehet, megelőzni szükségesnek tartottam. Másodszor úgy vélekedtem: ha Bécs elesik a nélkül, hogy Magyarország, mely az oct. 6-i események következtében Bécs iránt némi hálával is tartozik, annak megmentésére még csak kísérletet sem tett volna: Bécs elestével az ellenség nemcsak maga, hanem Magyarország iránt ellenséges indulatra kényszerítendő Bécs népességével nevedendő erővel szálland Magyarország ellen. És 3-or: Mert van a nemzetnek becsületében egy morális erő, melyet fen kell tartani, csak ha talán a végelvezésnek árán nem tartathatik fen, fen kell tartani minden áron, mert az fejlesztheti ki a materialis erőnek is kétszeresítését és sokszorozását is, ha szükséges. A mely nemzet ezen kincset nem őrizte meg, annak alig lehet jövődjje.⁸⁸

Én mondhatom a tisztelt képviselőház előtt, hogy a körülményeket mind megvizsgálva, nehéz életnek legnehezebb perczei s napjai közé tartozott azon egy pár nap, mikor a fölött kellett tündönnöm, kimondjam-e a szót: „előre“ vagy ne? Minden körülményt egybevetve, a legfontosabb politikai okok által láttam magamat arra vezéreltetve, hogy előhaladást rendeljek. De miután a hadseregnek vezére oda nyilatkozott, hogy a siker lehetetlen, hogy a seregnek főtiszti kara nem szeret általmenni a Lajtán, hogy ennek következtében a hangulat a seregben nem jó, és hogy annak lehetőség kitéve, hogy egész seregünket elvesztjük, bármi nehezen esett lelkemnek, azt mondtam, hogy elveszteni a sereget semmi esetre nem szabad, következésképp csak úgy fogom kimondani e szót, hogy előre, ha akad a főtiszti karban ember, ki azt mondja, hogy e véleményben nem osztozik, s hogy seregünk nem fog elveszni; akkor is ha legyőzetik. Értekeztem egyl is, mással is, valljon bizonyos-e, hogy ha az ütközetet elvesztjük, akkor ezen ütközettel seregünk is elveszne, és miután találkoztott a tábori vezérkarban egyén, ki egy tervet nyújtott be arra nézve, hogy ha csatát találnánk veszteni, mert a csatáknak kimenetele isten kezében van, és nem dicsekedhetett senki avval, hogy mindég győzött, valószínűségnek látszik, hogy azért a sereget elveszteni nem fogjuk. És ezen egyén Görgey tábornok, ki azt mondta, hogy amint a körülmények állanak, nincs választás, hanem előre kell menni minden esetre; és én magamra vállaltam a nehéz felelőséget, és azt mondtam: kísértse meg tehát hadseregünk Bécsnek az ellenséges megszállástól felmentését.⁸⁹

Beszéde további folyamán ismertette Kossuth a csata lefolyását, dicsérrel emlékezett meg a sereg nagyrészének helytállásáról, ismertette az egyéges honvédsereg megteremtésére irányuló intézkedéseket, megemlékezett Görgey fővezérré történt kinevezéséről, végül így folytatta:

Én azon meggyőződésből indulva, miszerint a históriában is láttam Magyarországot sok háborúk, sok viszontagságok által környezve; de Magyarországnak egyetlenegy harcát, melyet a szabadságért vívott, legyőzetéssel vívottnak nem láttam soha, hanem közönségesen holmi alkuk által láttam bevégezve, melyek egyesekre talán személyes érdekből hasznosak voltak, s melyeket a nemzetnek mindig felejteni kész nagylelkűsége helybenhagyott, és láttam azt mindenesetre, hogy bár hosszasak voltak a szabadságért vívott igazságos harcok, végig győzelemmel folytak; azon egy meggyőződést óhajtanám a nemzet kebelébe lehelleni, hogy akármilyen pará-

⁸⁸ V. ö. előbb. 478. l.

⁸⁹ V. ö. előbb. 479. l.

nyi, vagy nagy veszteség által is ne hagyja magát legkevésbé is igazságos ügye iránt kétségbe vonattamill (nagy lelkesedés!), hanem legyen azon elhatározottsággal, miszerint, habár az ellenséges seregek, melyek nemzetünk szabadságát el akarják tiporni, meg fogják kísérteni áttörni a Lajtánál, ha ott meg nem győzzük, meggyőzzük Győrnél, ha itt nem, Komáromnál vagy Pestnél, vagy a Tiszánál, vagy távol a hegyek rejtekeiben, de végre megverjük. (Hosszasan tartó helyeslések és éjjenzések.)

Ha a nemzet ezen meggyőződéstől vezéreltetik, bizvást nézheti a multak törtérijában dicső jövendójének képét is. Sok igazságtalanságot szenvedett e nemzet, sok erős harczot vívott, de olly és annyi alávalóságokkal, mint most, nem küzdött soha.⁹⁰

Engels, aki a forradalmár kortárs szenvedélyes pártosságával és a tudományos szocializmus módszerével elemezte a bécsi forradalom keletkezésének, lefolyásának és bukásának eseményeit, joggal vetette szemére a magyar forradalom vezetőinek, hogy nem ismerték fel és nem aknázták ki a pákozdi győzelem és a bécsi forradalom által nyújtott nagyszerű alkalmat a forradalmi mozgalom továbbvitelére. „Magyarországnak — írja Engels — kötelessége volt, hogy késedelem nélkül és minden rendelkezésre álló erővel siessen nem a Bécsi Birodalmi Gyűlés, nem a Biztonsági Tanács, sem más egyéb hivatalos bécsi testület, hanem a *bécsi forradalom* segítségére. És még ha Magyarország elfelejtette is, hogy Bécs volt az, aki megharcolta Magyarország első harczát, már csak saját biztonsága okából sem felejthette el, hogy Bécs az egyetlen előretolt állása a magyar függetlenségnek és Bécs eleste után semmi sem tarthatja vissza a császári csapatok előnyomulását Magyarországra ellen.”⁹¹

A felsorakoztatott anyagból láttuk, hogy szabadságharcunknak azok a vezetői — Kossuth, Csányi, Puszky —, akik később a végsőkig kitarítottak a forradalom ügye mellett, nem felejtették el a fentieket, és összekapcsolták saját függetlenségünk jólfelfogott érdekeivel, amikor sürgették Bécs népének feltétel nélküli megsegítését. De feltárta a fenti anyag azokat az okokat is, amelyek a döntő cselekvést késleltették, az erőket lankasztották, és az ügy bukását okozták: a politikai és katonai vezetők egy részének ingadozó, megalkuvó magatartását, a tisztikarban a forradalmi bátorság hiányát, az árulás csiráit és egyéb okokat, amelyek fölött Kossuthék a forradalomnak ebben a kezdeti szakaszában, a kellő tapasztalatok hiányában nem tudtak még úrrá lenni. Joggal kérdi Engels, hogy „ha Bécs népe március 13-án és október 6-án aggódalmasan visszahúzódtott volna a „törvényes és alkotmányos“ eszközök határai közé, ugyan mi lett volna azzal a „törvényes és alkotmányos mozgalommal“ és mindazokkal a dicsőségteljes harcokkal, amelyekkel Magyarország először szerezte meg magának az egész művelt világ nagyrabecsülését?” Arra a kínos igyekezetre, amellyel a szabadságharc vezetői — még Kossuth is — megpróbálkoztak megmaradni a törvényesség talaján, találoán jegyzi meg Engels, hogy „a legkevésbé sem hasznos dolog kifejezetten csak törvényes eszközökkel élni egy olyan ellenféllel szemben, aki csak mulat az ilyen meggondolásokon.”⁹² Az októberi tapasztalatok nyomán Kossuth maga is rájött, hogy „közbenjárások, felterjesztések, felírások által” nem lehet elhárítani az „árulás, hitszegés, és borzasztó ármány rossz következményeit”,⁹³ s az elkövetkező hónapokban nemcsak maga vont le ennek a felismerésnek minden következményét, de nemzetét is talpra tudta állítani az ellenforradalom támadása elleni harcra.

Éppen ezért lenne hiba a schwechati vállalkozásnak csak a negatív oldalát látni. A kétségtelen katonai vereség ellenére pozitívum volt benne nemcsak

⁹⁰ A teljes beszéd először a *Közlöny* nov. 11-i számában jelent meg.

⁹¹ Engels Fr.: *Forradalom és ellenforradalom 1848-ban*. 2. kiad. 136. l.

⁹² I. m. 140. l.

⁹³ L. előbb, 482. l.

a honvédsereg nagy részének Kossuth által is kiemelt helytállása, hanem az is, hogy a maga élességében vetette fel a kamarilla áruzásának és a forradalmi harc vállalásának kérdését. S ennek kapcsán a legnagyobb pozitívum az a tény, hogy Kossuthnak is megadta a döntő lökést, amellyel el tudott szakadni a „törvényesség” addig erőszakolt álláspontjától. A nov. 9-i beszéd már ezt az új Kossuthot mutatja meg: mindenkit lenyűgöző optimizmus jellemzi ezt a beszédet, Kossuth az elmúlt hónapok kétségei után megtalálta önmagát, forradalmárrá vált, és felnőtt azokhoz az óriási feladatokhoz, amelyek megoldása az elkövetkező hónapok alatt reá hárult. Egyedül az ő érdeme volt, hogy az elszenvedett kudarc nem az ügy bukásának elindítója, hanem az emelkedés, a forradalmi lendület bevezetője lett. A schwechati vereségre nem a magyar szabadságharc bukása következett, hanem az az időszak, amelyet Marx méltán állított párhuzamba a nagy francia forradalom dadaimas 1793-as esztendejével;⁹⁴ s hogy ez így történt, az elsősorban az októberi tapasztalatok s a schwechati harc tűzében megedzett, forradalmárrá vált Kossuth érdeme.

BARTA ISTVÁN

⁹⁴ V. ö. Révai J.: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. 3. kiad. Bp. 1949. 80. s.köv. l.

IRATOK MOCSÁRY LAJOS KARÁNSEBESI MANDÁTUMÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

A közelmúltban — 1951 október 27-én — volt 125. évfordulója Mocsáry Lajos születésének. Ebből az alkalomból nem érdektelen bemutatnunk a nagy nemzetiségpolitikus egyik legfontosabb nemzetiségi kapcsolatára, az 1887. évi karánsebesi mandátumra vonatkozó egykorú iratokat. Ezeknek az iratoknak közzétételét több körülmény indokolja. A karánsebesi mandátum fordulópont mind Mocsáry Lajos életében, mind pedig a korabeli román nemzetiségi mozgalom történetében. A karánsebesi választókerület ugyanis, a román nemzetiségi mozgalom pártjának, a Román Nemzeti Pártnak utolsó megmaradt választókerülete volt a 80-as évek végén bekövetkezett teljes passzivitás¹ küszöbén és ugyancsak ehhez a mandátumhoz fűződik Mocsáry közel három évtizedes közéleti szereplésének befejezése is. A „karánsebesi ügy“ tehát zárókövét képezi a magyarországi nemzetiségi kérdés történetében annak az országgyűlési küzdelemnek, melyet a XIX. század utolsó harmadában a magyar és a nemzetiségi ellenzék legjobbjai vívtak a tiszakálmáni korszak nemzetiségelnyomó rendszere ellen. Az 1887. évi karánsebesi mandátum iratainak bemutatásakor ezért közelebről meg kell vizsgálnunk, hogy mi volt a mandátum jelentősége Mocsáry Lajos közéleti pályafutásában; mit jelentett a „karánsebesi ügy“ a korabeli román nemzetiségi mozgalom történetében és végül milyen tanulságokat vonhatunk le a magyarországi nemzetiségi mozgalom egészét illetőleg a karánsebesi mandátum körüli elvi vitából és annak fejleményeiből.

*

Mocsáry Lajos életrajzával mindmáig adós történetírásunk.² A bemutatásra kerülő iratok megértéséhez — legalább főbb vonásaiban — vázolniunk kell az író és politikus életútjának egyes állomásait.

Mocsáry — mint említettük — 1826 október 27-én született a Nógrád megyei Kurtányban, középbirtokos, nemesi családból. Élete végéig ennek a

¹ Az erdélyi románok országgyűlési passzivitása már 1869-ben megkezdődött. A magyarországi román nemzetiségi képviselők azonban — bár egyre csökkenő számmal — 1887-ig résztvettek az országgyűlésen. A teljes passzivitás 1887-ben következett be, amikor a Tisza-kormány választási önkénye következtében a Román Nemzeti Pártnak egyedül a karánsebesi kerületben sikerült mandátumot szereznie. A „teljes passzivitás“ 1903-ig tartott.

² A Mocsáry személyével és munkásságával foglalkozó cikkek és részlettanulmányok közül megemlítjük Szepessy Orbán: Emlékbeszéd a Mocsáry Lajos centenárium alkalmából című füzetét, Miskolc (1927) 16 l., Gogolák Lajos: Mocsáry Lajos és a nemzetiségek, Bp. 1943. 62 l. című tanulmányát, Kemény G. Gábor: 1848 Mocsáry Lajos műveiben (Sorsunk 1947. 728—30. l.) című összeállítását és Mocsáry és a Szlovák Múzeum Egyeslet (Világirodalmi Évkönyv 1952. 178—180. l.) című tanulmányrészletét.

„reformnemességnek“ patriotizmusát képviseli a magyar közéletben s mint ilyen, feltétlen híve Kossuthnak, a szabadságharc és forradalom eszmevilágának, a nemzetiségekkel való megbékélés és együttműködés gondolatának. Összegezve: annak a történelmi felismerésnek, hogy a függetlenség kivívásának elengedhetetlen feltétele a magyarság és a nemzetiségek érdekegyesítése, amit kiskunhalasi választóihoz intézett levelében így fejez ki: „Ha ki akarjuk vivni hazánk önállóságát és függetlenségét, azt csak úgy tehetjük, ha sikerül e törekvésben a haza összes polgárait egyesíteni“.

Gyermekkorát a Borsod megyei Andornakon töltötte. Egyetemi tanulmányait 1841 ősztől 1846-ig Pesten végezte. Ez év tavaszán hirtelen megbetegedett. Egyik lábára bénán, súlyos izületi gyulladással szállítják Pestről a Gräfenberg melletti Frevwaldauba, ahol 1849 végéig, közel 40 hónapig orvosi kezelés alatt állott. Felgyógyulása már az abszolutizmus idejére esik. 1850 elején hazatért és visszavonult Andornakra. 1851-ben feleségül vette Wesselényi Miklós özvegyét, Lux Annát. Már első könyvével, az 1855-ben kiadott és csakhamar második kiadásban is megjelent „A magyar társasélet“ című munkával jelentős írói sikert ért el. Bírálói, Salamon Ferenc és Vajda János a magyar társadalmi élet élesszemű vizsgálóját látják benne, aki új feladatokra szólítja a passzív rezisztencia korának magyar társadalmát. Akik új társadalompolitikust vártak, azokat bizonyos csatlódás érte. Mocsáry a továbbiakban nem vállalkozik a társadalmi kérdés egészének vizsgálatára. Az író és politikai publicistát elsősorban a népe jövőjére döntően kiható nemzetiségi kérdés foglalkoztatja. Ezért választja az idősebb kérdésekkel foglalkozó politikai röpirat műfaját, melyben az ötvenes évek végétől a függetlenségi koalíció létrejöttéig eltelt közel félszázadban új formát és stílust alkotott. 1858-ban „Nemzetiség“, majd 1860-ban „Programm a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában“ című röpirataiban Eötvös hatása alatt, de annak eszméit — a gyakorlat vonalán — már ekkor továbbfejlesztve, körvonalazta későbbi nemzetiségi politikája alapelveit. 1861-ben Borsod megye mezőkövesdi kerületének képviselője lett, a kerületet képviseli 1865-ben is. Az országgyűlésen a váratlanul elhunyt Palóczy László örökébe lép, aki a felirati pártot támogatta. Mocsáry megbízatásának megfelelően folytatta Palóczy politikáját, de 1865-ben, a Husvéti cikk megjelenése után szakít Deákkal és új ellenzéki párt alapítását tervezi. Képviselői pályája egyletöre megszakad. Borsod megye megválasztja alispániának. Ennek következtében Mocsáry, akit Deák és Eötvös nem tartottak alkalmasnak, hogy a nemzetiségi kérdés rendezése tárgyában kiküldött 1861. évi ú. n. „nemzetiségi bizottmány“ tagja legyen, nem vehetett részt az 1868. évi nemzetiségi törvényjavaslat nagyfotosságú tárgyalásain sem.

Mocsáry 1869-ben, Miskolc város képviselőjeként tért vissza az országgyűlésbe. 1872-ben a Deák párt kibuktatta Miskolcon, s csak 1874 tavaszán Kecskemét felsőkerületének mandátumával lett ismét tagja a Háznak. Az országgyűlésen eleinte a balközéphez csatlakozott, de csakhamar felismeri a *Ghyczy és Tisza* Kálmán vezette vegyes összetételű pártalakulat jobbrafordítását, mire a balközépből kivált haladó képviselőkkel és a szélsőbal képviselői csoportjával létrehívta az 1874 május 17-én alakult függetlenségi pártot, melynek évtizeden át elnöke volt.

Már az 1874. évi választási törvényjavaslat vitájában megmutatkozott, hogy személyében a nemzetiségi kérdésnek új szakértője, a nemzetiségekkel kivált a románsággal való megegyezésnek új harcosa jelentkezik a kor álszabadelvű parlamentjében. Ezidőtől a hazai nemzetiségi kérdés minden fontosabb politikai mozzanatával kapcsolatban véleményét nyilvánít. 1878-ban feltűnést keltő vezércikkben tiltakozik a szerb nemzetiségi mozgalom akkori vezetőjének, Miletić Szvetozárnak jogtalan elítéltetése ellen. 1879-ben a sovinszta népiskolai (későbbi 1879: XVIII. tc.). 1883-ban a hasonló célzatú középiskolai törvényjavaslat (későbbi 1883: XXX. tc.) vitájában hatalmas vád-

beszédet mond a treforti asszimilációs „kulturpolitikáról”. Időközben azonban a függetlenségi párton belül is jelentős jobbratolódás vehető észre. A párton belül is hangadóvá lesz a vezető osztályok sovinizmusa és 1884-ben, a Madarász- és Irányi-frakciók egyesülése után a pártkongresszuson a demokratikus nemzetiségi politikáját ellenző Irányinak³ szavaztak bizalmat, aki az átszervezett, „függetlenségi és 48-as” párt elnöke lett. Mocsáry és Eötvös Károly a függetlenségi párt kisebbségi csoportjával felvették a küzdelmet a sovinizta többség ellen. A nemzetiségi kérdés korabeli izzó állapotában Mocsáry Lajos kénytelen volt „törvényes alapra”, a meghozott, de végre nem hajtott 1868. évi nemzetiségi törvényre támaszkodni, de álláspontja: a „magyar nemzeti állam” fikciójának tagadása, a sovinizsták szemében így is „hazaárulásnak” minősült, amivel a nyolcvanas évek derekától ismételten megvádolták. 1886 február 8-án a költségvetési vitában mondott beszéde és az év első felében kiadott röpirata⁴ miatt a sovinizta sajtó és közvélemény kíméletlen támadásokat intézett ellene, a nemzetiségek sajtója és közvéleménye ugyanakkor a megbéklés egyetlen harcosának, a nemzetiségi béke „fehér hollójának” nevezte el. Az alföldi parasztváros, Kiskunhalas képviselőjeként,⁵ 1887 február 15-én a közoktatásügyi költségvetés vitájában mondott beszédében leleplezi a „kulturális asszimiláció” jeleszavát hangoztató soviniztákat. Erre a programját már korábban megtagadó függetlenségi párt kizárja soraiból egykori alapítóját.

Nemzetiségi részről ezidőtől kezdve ismételten megkísérelték, hogy Mocsáryt, aki az 1884—87. évi országgyűlési ciklus befejezésekor mandátum nélkül maradt, visszahozzák a képviselőházba. Ennek a törekvésnek kifejezetten demonstratív jellege volt. A magyarországi nemzetiségek így kívánták kifejezésre juttatni tiltakozásukat az elnyomó kormányzati és társadalmi rendszerrel szemben, mely politikai jogaik gyakorlatától megfosztotta őket. A nemzetiségi pártok tüntetése csakhamar a magyarországi román, szlovák és szerb nép tömegmozgalmává növekedett. Mocsáry neve jelképe és záloga lett a magyar és a hazai másajkú nemzetek harcos összefogásának a dualizmus rendszerének kettős elnyomása ellen. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy bár Mocsárynak a szabadságharc előtti korszak népszerű nemesi reformerjeire emlékeztető felfogása haladó a korabeli politikusokhoz és politikai viszonyokhoz mérten, a gyakorlatban ez a haladó nemzetiségpolitikai felfogás sem bizonyult többé elegendőnek a kiegyezés utáni évtizedek viszonyai között.

Először a magyarországi szerbség próbálkozott Mocsáry megválasztásával. A „szerb nemzeti szabadelvű párt” 1887 júniusában Újvidéken jelölte Mocsáryt, de a Tisza-kormány fokozott választási önkénye, a kirendelt választók és a csendőri karhatalom megakadályozták az egyesült szerb-német-magyar ellenzék győzelmét. A kormányzat megghiúsíthatta Mocsáry újvidéki megválasztását, de nem akadályozhatta meg többé, hogy az üldözött politikus és az ország másajkú népei közötti kapcsolat tovább erősödjék. 1887 őszén Doda Traján egykori határőrtábornok, Karánsebes hatódízbán megválasztott képviselője a képviselőház elnökéhez, majd a választóihoz intézett leveleiben⁶

³ Irányi Dániel később a függetlenségi párt nevében az országgyűlés előtt is megtagadja a közösséget Mocsáry nemzetiségi politikájával. Így 1886. február 8-án (Képv. napló 1884—87. IX. 38—39. 1.) helyteleníti Mocsárynak a költségvetési vitában tett megállapításait, 1887. február 16-án (Képv. napló 1884—87. XV. 214. 1.) pedig a függetlenségi és 48-as párt nevében kijelenti, hogy Mocsáry nemzetiségi álláspontját a magáénak nem ismeri el és vele e részben szolidaritást nem vállal.

⁴ *A közművelődési egyetek és a nemzetiségi kérdés* (X. Y. álnéven) és *Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről*. Előbbi 1886 januárjában, utóbbi az év júniusában jelent meg Budapesten.

⁵ Mocsáry az 1884—87. évi országgyűlési ciklusban volt Kiskunhalas képviselője.

⁶ Ld. 8. és 9. sz. iratok.

bejelenti, hogy az új országgyűlésen nem jelenik meg, de mandátumáról, a Román Nemzeti Párt utolsó ellenzéki kerületéről sem mond le. Ezzel a nemzetiségek passzív rezisztenciájából — román viszonylatban — nyílt politikai ellenszegülés, ahogy Doda képviselő írja: „passzív renitencia” lett. Doda mandátumát 1887 végén, utódját pedig, az 1888 februárjában megválasztott, de a passzív ellenállás elvét fenntartó Popovicu Mihályét az év tavaszán megsemmisíti a parlamenti bizottság. Ekkor — 1888 május 26-án — került sor a harmadik karánsebesi választásra, amikor is a kerület román választói egyhangúlag Mocsáry Lajost választották képviselőjükül.

Akik azt hitték, hogy Mocsáry az ellene folyó kíméletlen rágalomhadjárat és politikai hajtsza hullámverésében visszavonul, tévedtek. A „nemzetiségek védemezője” vállalta a karánsebesi mandátumot és 1888 őszétől 1891 végéig híven képviselte román választói ügyét. A sovíniszta országgyűlési többség, sajtó és államhatalom minden megnyilatkozásakor⁷ kirobbanó gyűlölettel támadta Karánsebes magyar képviselőjét, aki egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy a nemzetiségi kérdésben vallott elvi álláspontjának kifejezést adjon. Amikor 1892 elején a magyarországi román politikában is bekövetkezett az Erdélyben már 1869 óta deklarált teljes passzivitás, Mocsáry megírja híres búcsúlevelét a „karánsebesi választókhöz”.⁸ Ezt követően Mocsáry Lajos élete utolsó negyedszázadát önkéntes száműzetésben, az andornaki udvarházban töltötte. De innen is közvetlen kapcsolatot tartott a nemzetiségek íróival és politikusaival. Későbbi röpirataiban⁹ részletesen foglalkozott a magyarországi nemzetiségek ügyével, s mint a *Björnson és Tolsztoj* szerkesztette „*Courrier Européen*” magyarországi főmunkatársa időnként tanulmányokat írt a párizsi folyóiratba a magyarországi nemzetiségi kérdésről. Mocsáry elvi fejlődésére jellemző, hogy 1908-ban már a radikális demokrata „*Igazság*” folyóirat cikkírója és 1914-ben — 88 éves korában — a román-sággal kötendő paktumról írja utolsó nyilatkozatát a „*Szabadgondolat*” hasábjain.¹⁰

*

Az 1887. évi „karánsebesi ügy”-höz a magyarországi román nemzetiségi politika is bizonyos fejlődésen keresztül érkezett el. A kiegyezési korszak első két évtizedében az erdélyi és a magyarországi nemzetiségi politikának külön-külön taktikai útja volt, s a két út éppen a karánsebesi ügyben találkozott. Az erdélyi román nemzetiségi mozgalom ugyanis röviddel azután, hogy 1868 november 30-án a radikális nemzetiségi képviselők kivonultak a nemzetiségi törvényjavaslat vitájáról, az 1869 tavaszán hozott szerdahelyi határozatban, mely egyben a Román Nemzeti Párt alapításának bejelentése, kimondotta a politikai passzivitást. A „magyarországiak” ezzel szemben az „aktivitás” politikáját tartották helyesnek, s a nemzetiségi törvény meghozatala után még hét cikluson át tagjai maradtak a képviselőházak. Ha számokban kívánjuk rögzíteni a magyarországi román ellenzéki politikusok részvételét a korabeli országgyűlésen, a következő képet kapjuk. 1867-ben a nemzetiségi ellenjavaslatot¹¹ aláíró 24 radikális képviselő közül 16 román volt. 1881-ben ez a szám ötre, 1884-ben háromra csökkent és 1887-ben egyeüül

⁷ Idesoroljuk ezidőtájt megjelent munkáinak (*A régi magyar nemes*, Bp. 1889, *Az állami közigazgatás*, Bp. 1890 és *A függetlenségi párt*, Bp. 1890) barátságatlan fogadtatását is.

⁸ Ld. 24. sz. irat.

⁹ *A válság. Vezetésszövevénypolitika. Nemzetiségi kérdés*, Bp. 1905 és *A függetlenségi párt*, Bp. 1906.

¹⁰ *A paktumról*, *Szabadgondolat*, 1914, 33—35. l.

¹¹ A román és szerb nemzetiségű országgyűlési képviselők 1867 február 11-én aláírt törvényjavaslata (*Törvényjavaslat az országos nemzetiségeknek és nyelveknek Magyarországon leendő szabályzására és biztosítására*, 1865—68. évi Képv. Ir. II. 261—64. l.).

a karánsebesi kerület maradt a Román Nemzeti Párt kezében a magyar képviselőházban. Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között Doda Traján, a századvég utolsó román ellenzéki képviselője a volt határőrvidéki és általában a magyarországi román választók meggyőződésének adott kifejezést, amikor a képviselőház elnökének bejelentette a „passzív ellenállást”. 1887 őszén tehát a magyarországi román politika is elérkezett oda, ahová az erdélyi román nemzeti mozgalom már 1869-ben, a Román Nemzeti Párt alapításakor eljutott. Doda Traján bejelentésében így kapcsolódik össze a román nemzeti mozgalom két szárnya, mely ettől kezdve az új század elején bekövetkezett „aktivitás”-ig együtt haladt.

Erdemes egybevetni az elmondottakat a tárgyalt események idején a pesti országos munkásgyűlésnek a képviselőházhoz intézett és 1888 április 1-én a Népszavában közzétett kérvényével,¹² melyben ezeket olvassuk: *„Ha az általános választási joggal megadja a hazában élő nemzetiségek eddig e jogot nem élvezett köznépe a polgári jogot, akkor bizonyára nem idegeneknek, hanem a többi honpolgárokkal egyenjogositott polgároknak fogják magokat tekinteni”*¹³ és azt a hazát sajátjoknak elismerni, szeretni és tisztelni, mely haza őket gyermekeivé emeli fel magához”. Bár ez az állásfoglalás, a kispolgári elemektől vezetett munkásgyűlés kívánalma, helytelen, mert az általános választójogtól várja a nemzeti kérdés megoldását, mindazonáltal figyelemre méltó az általános választójognak a nemzeti kérdéssel kapcsolatos követelése az egykorú munkássajtó hasábjain.

Annál figyelemreméltóbb ez, mivel a karánsebesi román nemzeti párt választói bizottsága, éppúgy, mint a román nemzeti mozgalom korabeli vezetői a cenzusos választói jog helyébe szintén az általános választói jog bevezetését követelték, mely kívánalom az 1874. évi választási törvény képviselőházi vitája óta állandó programpontja a magyarországi román nemzeti mozgalomnak, illetve a Román Nemzeti Pártnak. Ezen a téren tehát nincs ellentét a pesti munkásgyűlés és a Román Nemzeti Párt „nemzeti agitációja” között. A követelést a munkásgyűlés említett kérvénye így fejezi ki: *„... a cenzusos alapuló választási rendszer helyébe az általános választási jog titkos szavazással törvénnyé váljék”*.¹⁴ Az 1892. évi Memorandum alapjául szolgáló 1881. évi szbeni román programban ugyanez a kívánalom a következőképpen jut kifejezésre:

„A jogok, melyeknek törvényes úton leendő megszerzéséért a nemzeti párt közrehatni kíván. a következők: ...

6. Egy új választási törvénynek alkotása, mely az általános szavazati jogon alapuljon vagy legalább szavazati jogot adjon minden oly állampolgárnak, ki egyenesadónak alá van vetve”.¹⁵

Nyilvánvaló, hogy az országos munkásgyűlés kérelme fejlettebben, elvi határozottsággal juttatja kifejezésre az általános (sőt titkos!) választójogért emelt követelést, mint a hét évvel korábban keletkezett szbeni program, mely kibúvót hagy a választók körének az adófizetők körébe való leszűkítésére. Kétségtelen azonban, hogy a „karánsebesi ügy”, a karánsebesi kerület választóinak demonstrációja a választójog rendezéséért vívott nemzeti

¹² Az országos munkásgyűlés kérvénye a képviselőházhoz. Népszava, 1888 ápr. 1. 14. sz. *„A munkáspárt kérvénye az országgyűléshez”* címmel közli: *A munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*. Bp. MMI. I. köt. 548–550 l. Az irat a Népszavával egyidőben *„Die Stimme des Volkes”* címmel az Arbeiter-Wochen-Chronik-ban is megjelent.

¹³ Kiemelés a szerzőtől.

¹⁴ Az országos munkásgyűlés kérvénye a képviselőházhoz. Népszava, 1888 ápr. 1. 14. sz.

¹⁵ Ld. Emlékirat a román választók képviselőinek Nagyszébenben 1881 évi május hó 12-től 14-ig tartott egyetemes értekezlete meghagyásából etc. Nagyszében, 1882 11–15. l.

küzdelemnek az itteni román burzsoázia érdekei által a „passzív renitencia” jegyében megszabott tiltakozási formája, a nemzetiségeket a törvényhozásból teljesen kiszorító választójogi rendszerrel szemben így is indokolt és pozitív volt és lényegében egyezett a nép érdekeivel.

A széles néptömegek Magyarországon és Erdélyben egyaránt véget kívántak vetni a cenzussal, a választókerületek jogtalan kikerekítésével és aránytalanságával üzött jogfosztásnak, mellyel az uralkodó osztályok kiváltkép a román köznépet sujtották.¹⁶

A román burzsoázia nemzetiségi mozgalmanak „passzív renitenciája” azonban csupán a fennálló kormányzati politika ellen irányult és ezt a harcot nem kapcsolta össze a demokratikus átalakulás programjával. Így a karánsebesi mandátum körüli küzdelem lényegében csak a román nemzetiségi burzsoáziának, a tiszakálmáni kormányzati politika elleni tiltakozását fejezi ki. De, bár a „karánsebesi ügy” forradalmi jellegű nemzetiségi mozgalom kiindulópontjának nem tekinthető, mégis előremutató jelentőségű, mert a két nép megbékélésének és megértésének lehetőségét tárta fel az adott történelmi szakasz viszonyai között. Tanulságos számunkra azért is, mert a magyar nép legjobb fiai, így Mocsáry Lajos, meglátták és megragadták ezt a lehetőséget, szembehelyezkedve az uralkodó osztályok rágalmadjárátával. Végül értékes számunkra ez a történelmi példa azért is, mert bizonyítja, hogy a román nép megbecsüléssel és szeretettel fogott össze azokkal a magyar demokratákkal, akik őszintén kívánták az itt élő népek közötti együttműködés megvalósulását. A karánsebesi mandátum története a népek közötti szolidaritás felismerésének szükségét hirdeti mind a magyar nép, mind a nemzetiségi néptömegek felé. Mert — mint azt Mocsáry közli karánsebesi választóihoz intézett beszámolójában — „... Az a sokat felpanaszolt karánsebesi mandátum... habár gyenge kapocs, de mégis kapocs volt ezen válságos időknek közepette a magyarság és a románság között... s a népek életében mindig becsek az oly momentumok, melyekben az egymással való érintkezésnél felszínre kerülnek az ily érzelmeknek nyilatkozatai.”

1.

1886. ápr. 14

Diaconoviciu Kornél és Mocsáry Lajos beszédei a pesti román küldöttség által Mocsárynak átnyújtott emlékalbum átadásakor¹

Luminatoriul 1886 ápr. 21 29. sz.²

(1886 február 8-án, a költségvetési vitában mondott beszédében Mocsáry leplezte a kormányzat nemzetiségellenes közművelődési politikáját. A beszéd elhangzása után nemzetiségi részről táviratok, köszönőlevelek és üdvözlő iratok egész sorát

¹⁶ Még 1869 tavaszán megjelent Pesten egy feltételezhetően erdélyi román politikai magyarnyelvű emlékiratában (Memorandum az erdélyi választási törvény megváltoztatásáról) az erdélyi választói sérelmek összegezése. Ebben többek között részletezi a szerző a választókerületek kirívó aránytalanságát: „Vajjon nem a jögevvelőség szatírja-e — írja —, hogy a csikszeredai képviselő 1247, a hátszegi 1746, a hunyadi (Bánff.hunyad) 2646... ezzel szemben az alsófehérmegyei két képviselő 213.459, a hunyadmegyei 185.058, a tordamegyei 153.673 lelket képviseljen (Memorandum in causa revisiunei legei electorale d'in Tansilvani'a Federatiunea 1871 szept. 11. 94. sz.). Hasonlóképp nyilatkozik a választókerületeknek az erdélyi román népet sújtó aránytalanságáról Mocsáry Lajos is, az 1874 évi választási törvényjavaslat vitájában elmondott 1874 július 1-i beszédében. A választókerületek aránytalanságára kifejező példa a karánsebesi is, amely százszázalékos meghaladó népességével és hater ezer választójával az ország legnagyobb kerülete volt és ennek ellenére csak egyetlen képviselőt küldött az országgyűlésre.

¹ Cím nélkül: Budapest'a, 15 Aprile 1886.

² Szemtanú beszámolója.

intézték Mocsáryhoz. A rokonszenv-nyilatkozatok közül a legjelentősebb a pesti román küldöttség látogatása és az alább ismertetett emlékalbum ünnepélyes átnyújtása, mellyel az erdélyi és magyarországi románság elismerését és együttérzését tol-mácsolta a nemzeti jogok védelmezőjének. Mocsáry említett beszéde a brassói Gazeta Transilvaniei híradása (1886 március 19. 56 sz.) szerint a román kamarát is foglalkoztatta. Cogălniceanu Mihály 1886. február 11-i interpellációjában a beszédet méltatva „széles látókörű, igazi államférfinak“ nevezi Mocsáryt, aki a nemzetiségek jogainak tiszteletbentartásáért harcol.)

... Azt hiszem szolgálatot teszek a t. olvasóközönségnek, ha leírom a Mocsáry-album tegnapi átadását.

Az album, a könyvkiadás remekműve, K. L. Posner könyvkereskedésében készült (350 forintért), körülbelül 1,200 aláírást tartalmaz, a román értelmiség köréből Magyarország minden részéből, Bánságból, Erdélyből, többek között Mocsonyi György, Sándor, Jenő és Zénó román ellenzéki képviselők és ami a legnevezetesebb, Roman Miron érsek aláírását.

Dr. C. Diaconoviciu³ (a Revista Romana⁴ szerkesztője) és Babesiu⁵ Emil urak adták át az albumot, mely alkalommal Diaconoviciu körülbelül a következő beszédet mondotta:

„Nagyságos Képviselő Ur!

A hazában élő nemzetiségek igazságos törekvéseit és érdekeit védő magatartása, de kivált az a beszéd, melyet a költségvetés tárgyalásakor mondott,⁶ nem maradt hatás nélkül a haza azon fiaiban, akiknek érdekét szíves volt a legválságosabb időkben, a legmostohább körülmények közt férfiasan megvédelmezni...

... A román nép értelmiségi fiai sohasem fogják elfelejteni ezt a nemes védelmet, sem azokat a méltatlan támadásokat, melyek Önt érték, meggyőződésének őszinte kifejezése miatt. Ezeknek az emlékezetes pillanatoknak emlékére, s tiszteletünk és szeretetünk jelül, fogadja ezt az albumot, melyet ezennel Nagyságod kezébe helyezünk, *rendíthetetlen hazafiságunk zálogaként.*

E szavakra a képviselő úr erősen meghatódott, nehezen talált elismerő szavakat, s körülbelül ezeket mondotta:

„Sokkal jobban meglepett román testvéreim figyelme, semminthogy ez alkalommal szavakkal ki tudnám fejezni azokat az érzéseket, melyeket ez a kitüntetés keltett bennem.

Amit teitem, uraim, tiszta meggyőződésből tettem, mert bizton hiszek a románok évszázadok alatt bizonyított hazafiságában.

Az üldöztetések, támadások, rágalmak, melyeket elszenvedtem, s elszenvedni fogok e kérdésben tanúsított magatartásomért, természetes következmények, melyre már lépésem előtt felkészültem s legyenek meggyőződve, hogy hasonló támadások a jövőben sem gátolnak meg vagy befolyásolnak meggyőződéseim nyilvánításában.

Helyes észrevételük, uraim, hogy a mai korszakban mindenkinek szabad ócsárolni leglojálisabb érzelmeiket, önöket azonban ezek a körülmények se keserítsék el, mert minden sovinszta hullám, mely az ország politikai életében uralkodik, múlandó természetű és amint elindult, úgy elmúlik felettünk.

Elmúlik annál hamarabb, mert nem tarozk a magyar ember jelleméhez, hogy hosszabb időn át haragot tápláljon. *Másrészt lehetetlennek tartom, hogy a magyar politikusok és az igazi magyar hazafiak ne lássák be, nem válik az a haza javára, ha*

³ Diaconovici Kornél (1859—1918?) erdélyi román publicista és politikus. 1884-ben „Viitorul“ címmel Budapesten politikai lapot indított. 1885-től a Romänische Revue szerkesztője. A kilencvenes években, az „Albina“ bank aligazgatója, a román nemzeti komité, majd az „Astra“ titkára. 1889-ben „Revista Economica“ néven gazdasági szemlét indított. 1896—1904 között a „Román Enciklopédia“ (Enciclopedia Română) szerkesztője.

⁴ Romänische Revue, Diaconoviciu Bécsben, majd Resicán 1885—1892 között kiadott németnyelvű politikai szemléje.

⁵ Babeş Emil (1858—1917) ügyvéd és publicista, magyarországi román nemzeti-ségi politikus. A román-magyar közeledés híve. 1908-ban Argus álnéven feltűnést keltő magyar nyelvű nemzeti-ségi röpiratot írt. (Nemzeti-ségi politikánk hibái és bűnei.)

⁶ 1886 febr. 8-án (ld. Képv. Napló 1884—87. IX. 33—36. l.)

a népeesség egyik része állandó hadilábon áll a másik résszel és, hogy ma-holnap lehetetlen orvosolni a nem magyar nemzetiségek sérelmeit.

Ha nyilatkozataimmal ma elszigetelten állok az országgyűlésben, nem állok elszigetelten meggyőződésemmel: sok magyar hazafi van az országgyűlésen belül és kívül, akik felfogásomat osztják,⁷ de nem kívánhatjuk minden emberseges embertől, hogy a sovíniszta áramlat ellenében ússzék és kitegye magát a legméltatlanabb támadásoknak.

Fogadják őszinte köszönetemet ezért a meg nem érdemelt kitüntetésért és legyenek meggyőződve, hogy örökké kegyelettel fogom őrizni!”

2.

1886. júl. 3

Hurban-Vajanský¹ Szvetozár vezércikke a nemzetiségi jogok védelmezőjéről
Národnie Noviny 1886 97. sz.²

(Mocsáry nemzetiségvédő nyilatkozatának számos nemzetiségi sajtócommentárja közül kiemelkedik a túrócshérmártoni „Národnie Noviny“ Vajanský tollából közölt vezércikke. Szerzője a Szlovák Nemzeti Párt és az egykorú, értelmiségi vezetési szlovák nemzetiségi mozgalom álláspontját fejezi ki a „Mocsáry-ügy“-ben.)

„A román, a más nemzetiségű ember, aki faitáinak boldogulásán fáradozik, épp úgy fáradozik a haza boldogulásán, mint az a magyar, akinek a magyarság szellemi és anyagi boldogulása a törekvése, mindegyik a maga szakmájában és a maga tehetsége szerint. Bár ebben volna versengés, de ebben senki sem követelhet magának privilégiumot.“

Ezeket a szavakat Mocsáry szájából idézzük; örökre tanúbizonyságai maradnak annak, hogy a magyarok közt szabad, önálló és eszes férfi akadt, aki a vad szenvedélyesség zajának közepette bátran megmondta az igazságot, melyet mi az 1842. évtől hirdetünk,³ amikor először hangzott el nyilvánosan Pozsonyból a szlovák szó. S ettől a pillanattól kezdve mind máig az egész közéleti politikai és társadalmi fejlődés ez igazság ellen szegült Magyarországon; minden politikai bölcseség egy nemzetiség számára biztosított előjogot, egy nyelv számára, a többiek rovására.

Ez ellen az igazság ellen jórmedt föl Tisza K[álmán] a bársonyszékből és egyseges visszhang felelt rá, úgy, hogy „az igazság valóban koldus maradt a királyi hazugság mellett“.

Vannak idők, mikor egy, egyetlen egy ember védi meg egy egész nép becsületét. Mivel a gyűlölet nem lényeges tulajdonsága a szlovák jellemnek, az állati elnyomás, a sovíniszta hegemoniája miatt általunk elszenvedett lelki kínok ellenére is elismerésünket fejezzük ki a magyar nének ezért a férfiuért, aki megvédi nemzetét a duhaj, korlátlan és mégis kishatalmi zsarnokság rossz hírétől.

Mert úgy, ahogy ma látható, nem nének nemzetek. Az idegen vér nem élteti a népeket és nem bontakozik ki erős egyéniségekben. Mocsáry komolyan tiltakozik a magyar nép erőszakolt, rákényszerített feladata ellen, más népek rovására fejlődni, idegen vérből élni, idegen tudóval lélekezni. Még a szerencsétlen sors következtében összenőtt két ikernek sincs egy tüdeje: így azok a nemzetek is, amelyek ilyen vagy

⁷ A nemzetiségi sajtót is foglalkoztatta a kérdés. A szerb nemzetiségi mozgalom lapja, a Zasztava „Egyedül áll-e Mocsáry a nemzetiségi kérdésben?“ (Sztóji li Mocsáry u pogledu narodnosnog pitanja uszamljen? Z. 1887. márc. 3. 32. sz.) című vezércikkében felsorolja a Mocsáryt támogató fővárosi publicistákat.

¹ Hurban-Vajanský Szvetozár (1847–1916) szlovák író és publicista, Hurban Jozef Mišoslav hibokai ev. lelkész, az 1848. évi szlovák felkelés egyik vezetőjének fia. A szlovák nemzetiségi mozgalom lapja, a „Národnie Noviny“ szerkesztője 1878–1892 között. Alapította az 1881-ben indult első modern szlovák irodalmi szemlének, a napjainkban is megjelenő „Slovenské Pohľady“-nak. 1892-ben a Národnie Noviny-ban közölt egyik vezércikke miatt egyévi álamfognáza ítélték. Vajanský a szlovák burzoázia jellegzetes irodalmi és publicisztikai képviselője.

² A közlemény eredeti címe: Mocsárymu — Mocsárynak.

³ Utalás a Jozeffy Pál (1775–1848) ev. szuperintendens által 1842 júniusában V. Ferdinándnak átnyújtott szlovák kérelemre, melyben az aláírók szlovák nyelvi és irodalmi tanszék felállítását kérik Pozsonyban.

olyan itéléssel vannak egy államegységben egymáshoz kötve, etnikai egyéniségek maradnak s ilyeneknek is kell maradniok s szabad versenyben kell összemérniök erejüket a kultúra és a társadalmi élet terén.

A nemzetiség nem politika és több mint politika. Nekünk lehet egyszer közös politikánk, másszor eltérhetünk egymástól politikai eszményeinkben, egyszer helyeseltük, másszor tagadhatjuk ezt vagy azt az állami akcióit — de ugyanaz a nemzetiségünk nem lehet, nem szabad, hogy legyen, egyszerűen azért, mert más nemzetiségünk van.

Aki Magyarországot nemzeteit egy nemzetiségre akarja hozni, az nemcsak a pozitív törvényt szegi meg, hanem a természeti törvényt is s az ország és állam fennállásának szerves alapjait pusztítja.

Egy nyelv kiváltságossá tételével és a többi elnyomásával nem lehet nemzetiségi egységet elérni; ami ezzel elérhető, az a nemzetiségek kulturális fejlődésének megállítására, az elnyomottak elszegényítése, megnyomorítása és elkedvetlenítése, az elnyomók jogtalan gőgök, aljas renegátok hadserege, és végül is a csavargók, kalandorok, kastélytalan lovagok, és az „ubi bene, ibi patria“ elvét valló csirkefogók uralma.

Mi kitarítottunk hazánk mellett akkor is, amikor nem volt „bene“ és kitarítottunk mellette ma is, amikor ezt a szeretetet átkeresztelték egy olcsó, ma már számunkra semmit sem jelentő szóval: a *hazaárulással*.

Hogyne vesztené el ez a különben szörnyű szó minden jelentőségét és hogyne változott volna át oktalan utcai kiszólássá, mikor azt látjuk, hogy minden szlovák szó, minden felvágott szlovák könyvecske, minden előfizetés szlovák folyóiratra, sőt, minden kiejtett szlovák „ön“ nyíltan a hazaárulás, panszlávizmus, gonoszított kritériuma, amely lehetetlenné teszi a diákok az iskolában, a papot a parókian, a szerencsétlen írnokot a bíróságnál vagy a megyénél! Hogyne kellene ennek a szónak gúny és nevetés tárgyává válnia, mikor tizenegy éves gyerekek ellen indítanak hazaárulás miatt vizsgálatot és megengedik, hogy a tizenkét éves legénykét a barátai panszlávizmus miatti bottal verjék meg.

Igen, romlás és fanatizmus, gyűlölet és erőszakosság a mostani magyarosító áramlat gyümölcsei. Erről Mocsáry alig tud, aki csak szobai okoskodással jutott következtetéseikhez, csak nemes szívvel sejtí bajainkat és fájdalmainkat. Mit szólna, ha az életbe, az élet gyakorlatába tekintene?

Igen, Isten és a világ előtt bátran elismerjük, hogy erőnkhez képest a szlovák nép felvirágzásáért dolgozunk, lelkünkkel, szívünkkel, erőnkkel és létünk minden idegével. Lehet, hogy nem mindig sikeresen és helyesen. Lehet, hogy a harcban és lendületben forróbban főzünk, mint ahogy meg lehet enni, többet mondunk, mint ahogy hideg ésszel tennők. De a lelkesültségnek sokat meg lehet bocsátani. De megbocsát-hatatlan az a hideg fanatizmus, az a kenyéririgység, amely bennünket lebunkóz és megakadályoz a munkában, amelyik gyermekeinket kínozza az iskolákban, ócsárolja az öregeket, kikergeti a lelkeseket, bezárja az intézeteket és iskolákat, gyalázza nyelvünket, elveszi a mieinktől a jogot, a kenyeret, lábball tiporja az erkölcsöt, lealacsonyítja az emberi egyéniséget, megfertözi a jellemeket, arannyal tömi a renegátságot és a becsületet és végül a jellemet, a törhetetlenséget és az anyanyelv iránt érzett szeretetet hazaárulásnak jelenti ki.

Hogy ez így van, ezernyi példával bizonyítjuk. Bebizonyítjuk, hogy gúnyra méltó hazugság, ha azt írják, hogy hiszen senki nem veszi el nyelvünket, hogy nemzetiségünket semmi sem veszélyezteti, hanem a szabadelvű törvények védelme alatt áll. Hazugság ez a frázis, gúnyra méltó hazugság, mint midőn megvesszőzik a meztelen embert és aztán azt mondják neki, hogy jól festenek megvesszőzött testén a piros és kék csíkok és hogy vére szép, piros színű és így megszépíti alakját.

Nézzetek csak körül a mi vidékünkön, a [tősgyökeres szlovák vidéken, milyen zsenge hajtás a mi nyelvünk! Nem hiszitek? Valóban hihetetlen. Valódi szatira az örökkevalóságára készülő tizenkilencedik században, melynek hátsó nagy kapuján ez a felírás áll: „Nemzetiség“.

Elismerésünk a magyar nemzetnek, hogy a jövő idők megbecsülését megvédte számára egy tisztán és messzire látó férfiú, akit hazai és magyar patriotizmus vezett; a mai babiloni zürzavarban bátran szemébe mondotta az asztal mellett ülő hazugságnak az igazat és helyt állt az ajtóban kolduló jogért.

Vajanský

3.

1887 jan. 18

*Az erdélyi szász választók levele és Mocsáry Lajos válasza*Kronstädter Zeitung 1887 13. sz.¹

(Az erdélyi szász sajtóban közölt levélváltás újabb bizonyítéka Mocsáry közvetlen nemzetiségi kapcsolatainak. Erdemes megjegyeznünk, hogy a szász választói gyűlés elvi nyilatkozatát kezdeményező Steinacker Ödön nevéhez fűződik a magyarországi német nemzetiségi mozgalom kezdetének minden fontosabb mozzanata. Így az 1875. évi német nemzetiségi párt- és lapalapítási kísérlet és az 1882. évi Schultverein-ügyben tett nemzetiségi nyilatkozatok. Az erdélyi szász választók levele így nemzetiséggtörténeti tekintetben is figyelmet érdemel.)

Nagyságos Urunk!

A nagydisznódi országgyűlési választóknak a mai napon tartott, igen népes gyűlésén,² amelyen Steinacker Ödön országgyűlési képviselő úr tevékenységéről beszámolván, hazánk nem-magyar nemzetiségeinek helyzetét is érintette, a beszámolót követő megbeszélésen többen között egyhangúlag a következő határozatot hozták:

„A nagydisznódi szász nemzetiségű országgyűlési választók e gyűlése megragadja a kínálkozó alkalmat, hogy meleg köszönetét fejezze ki Mocsáry Lajos országgyűlési képviselő úrnak azért a férfias határozottságért és rettenthetetlenségért, amelye, ismételtén sikraszállt a nemzetiségek jogaiért és hogy egyszersmind kifejezést is adjon azon meggyőződésének, hogy hazánk nem örvendhet előbb belső békének és zavartalan fejlődésnek, míg egy bölcs és igazságos nemzetiségi politikának Mocsáry úr által kimondott alapelvei teljes elismeréshez és csorbítatlan keresztülvitelhez nem jutottak!

A választói gyűlés megbízásából van szerencsénk Önnek az előbbi határozatot tudomására hoznunk és ennek nevében és értelmében a következő észrevételeket hozzáfűznünk:

Ön nyíltan helyteleníti, „hogy a magyar közönség... hajlamos arra, hogy a nemzetiségeknek legegyszerűbb és legtörvényesebb kívánságait és legmegokoltabb panaszait is „államelénesnek“ nevezze. Komolyan inti őket arra, „hogy szűnjenek meg végül a nemzetiségeket azzal sérteni, hogy a „magyar“ és a „hazafias“ fogalmait egymással azonosítják!“ Leplezetlenül megmondja, „hogy az, aki jó román, jó szerb stb., eo ipso jó hazafi is“. Mindez igazságosan és méltányosan gondolkodó emberek között természetes és magától értetődő. És mégis igen hálásak vagyunk Önnek azért, hogy éppen Ön, mint a magyar testvérnép tagja, és hogy éppen most fejezte ki nyilvánosan ezt a rosszallást és ezt az intelmet.

Ön azt állítja, hogy az 1868. évi nemzetiségi törvényt be kell tartani és pedig becsületesen be kell tartani; hogy ennek megfelelően az államnak elő kell mozdítania a nemzetiségek kulturális törekvéseit, támogatnia kell iskoláikat! Teljes határozottsággal mondja: Ezt a törvényt lelkiismeretesen kell végrehajtani, mind betűje, mind szelleme szerint; e törvény eltörlésének, vagy csak lényegesebb módosításának még a gondolatát is messze el kell hárítanunk, mert természete szerint ez a törvény egyike az állam „alapvető törvényeinek“. Hát mi mást várna az ember egy jogállamban? És mégis köszönjük Önnek, hogy elfogulatlan, pártatlan hangját felemelte egy olyan követelés érdekében, amelyet e törvény megteremtése óta a nemzetiségek nem szüntek meg soha hangoztatni, a közvélemény előtt éppen úgy, mint a közhatalom előtt, de sajnos, mindig eredmény nélkül.

... És bármennyire nélkülözzük is jelenleg a jogot és az igazságot, a védelmet és a nemzetiségek iránti jóindulatot, ez ne zárja el szíveinket a béke és az egyetértés elől, és mi szívcsen nyújtjuk bármely pillanatban a béke kezét magyar testvéreink felé, mihelyt az igazságosság talaján állva, ők is kinyújtják felénk békülésre a kezüket.

¹ A közlemény eredeti címe: *Dankadresse der Heltauer Reichstagswähler an Ludwig Mocsáry.*

² A levélben szereplő Nagydisznód (Cisnădie, Heltau) helységben 1886 aug. 29-én tartott szász választói gyűlés levelét és Mocsáry választóját a Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt nyomán közli a lap.

És a jelen időknek az egész hazára nézve oly káros nemzetiségi viszonyai nem zavarják meg végül egy jobb jövőbe vetett reménységünket sem. Éppen úgy, mint Ön, úgy mi is rendíthetetlenül hiszünk abban, hogy e jön egyszer egy idő, — bár ne késne sokáig, mindnyájunk üdvére — amikor a most oly súlyosan szorongatott jogaink érvényre jutnak majd azoknál is, akik most ezeket még nem akarják elismerni; hiszszük, hogy eljön majd egy olyan idő, amikor a nemzetiségek egyenjogúsága, amelyet Ön most honfitársai tetszése nélkül védelmez, teljes igazsággá válik hazában. Akkor az Ön nevét az Ön néptársai között is dicsőíteni fogják, mint egy olyan férfiú nevét, aki magyar létére a zavaros időkben egyedül, de bátran és félelem nélkül emelte fel szabad szavát nem-magyar testvéreinek igaz jogaiért és aki a valódi egyenjogúságnak tántoríthatatlan előharcosa volt.

Nagydisznód, 1886 augusztus 29-én.

A szász országgyűlési választók gyűlése.

Mocsáry Lajostól G. A. Binder nagydisznódi gyógyszerész, e gyűlés elnökének címére, aki e minőségében a feliratot is aláírta, a következő válasz érkezett:

„Tisztelt uram!

Csak rövid idővel ezelőtt jutottam frásának birtokába, amelyben szíves volt ékes szavakkal közölni velem kerülete szász választóinak határozatát és nézeteit. A nagy kétségeim ellenére sem mulaszthatom el, hogy legőszintébb hálámot kifejezzem és megkérjem, hogy ezt a tisztelt választó urakhoz alkalmadtán továbbítsa. Rendkívül megtisztel az a jó vélemény, amellyel szerény törekvéscim irányában viseltetni látszanak, de kijelentéseimnek bizonyos körökben való fogadtatására vonatkozó nézeteiket illetőleg mégis szabad legyen egy kis ellenvetést tennem. Én tudniillik jogosultnak érzem magam annak feltevésére, hogy a nemzetiségi kérdésre vonatkozó nézeteimmel nem állok olyan elszigetelten, mint ahogy ezt a sajtó nyilatkozatai alapján gondolhatnák. Igaz, hogy erről az oldalról valóban kíméletlen bánásmódban volt részem, de biztosíthatom arról, tisztelt Uram, hogy sok jelentős férfiútól egészen más nyilatkozatokban is részesültem. Az oly erősen szított sovinizmus nyomása és a kormány hatalma, amely úgy látszik, a magyarosításban hatásos eszközre talált centralizációs vágyai megvalósításához, megakadályozzák ugyan a tömegeket abban, hogy ésszerűbb nézeteket valljanak; ennek ellenére mégis azt hiszem, hogy nem ringatom magam illúziókban, ha azt remélem, hogy e tömegek szövívőinek mégsem sikerülend a magyarosítást a magyar állam állandó politikájává fejleszteniök.

Becses leveléből nagy örömmel értesültem arról, hogy szász polgártársaink az elszenvedett viszonytagások ellenére sem zavartatják meg magukat abban, hogy hazafias kötelességeiket teljesítsék; hogy nem akarják feladni a reményt a helytelen felfogások tisztázódása és egy jobb jövő eljövételének irányában. Magas szellemi tehetőségük és fejlettségük mellett bizonyára nem kerüli el a figyelmüket az, hogy igazságtalanság és erőszakosság nem tartoznak a magyarság jelleméhez, mint ahogy ezt a különböző nemzetiségekkel való együttélés története sok évszázadon keresztül csalhatatlanul bizonyítja is. Bizonyára számolni kell azokkal a nehézségekkel is, amelyekkel a magyarságnak meg kell küzdenie, hogy magához az állam fennállásához is szükséges hegemóniát fenntartsa, ha eddig nem is sikerült mindig a jó úton maradnia oly feladat teljesítésénél, mely hasonló viszonyok mellett még scholsem talált kielégítő megoldásra és amely kétségkívül korunk legnehezebb feladatai közé tartozik. Ennek felismerése remélhetőleg távoltartja majd a magyarok és szászok közötti függő kérdések tárgyalásakor azt a szenvedélyességet, amely megkeseríti a többi nemzetiségekhez való viszonyt, és egy, végre mind a két fél megegyezésére szolgáló modus vivendi, példakép ragyog majd, hogy hogyan éljünk, látszólag oly súlyos körülmények között is, ebben a soknyelvű országban.

Kiváló tisztelettel

Budapest, 1886 dec. 18-án.

alázatos szolgája

Mocsáry Lajos s. k.

4.

1887 febr. 20

Mocsáry Lajos levele „Halas város választó polgáraihoz“

Egyetértés 1887 febr. 22 52. sz.

(A közoktatási tárca 1887. évi költségvetési vitájában — 1887 február 15-én — újabb vádbeszédet mondott Mocsáry a nemzetiségi jogokat elsikkasztó kormányzat és a türelmetlen közvélemény ellen. Beszédében védelmébe vette a lőcsei gimnáziumból ártatlanul kizárt szlovák tanulókat és élesen támadta a nemzetiségi vidékek helységneveinek erőszakos magyarosítását. Mocsáryt a következő napon — 1887 február 16-án — az általa alapított függetlenségi párt parlamenti klubja kizárta tagjai sorából, a fővárosi sajtó pedig pártkülönbőség nélkül szórta sértő kitételeit az üldözött politikusra. Ebben a helyzetben Mocsáry indokoltnak tartotta, hogy felvesse a bizalmi kérdést választókerülete, Kiskúnhalas polgársága felé.)

Tisztelt polgártársak! Tudva van önök előtt kétségen kívül, hogy az országgyűlési függetlenségi és negyvennyolcas párt f. évi febr. 15-én tartott értekezletének határozatában rosszalását fejezte ki azon „politikai iránynak“, melyet én a nemzeti-ségi kérdésben követek s a fentemlített napon a képviselőházban tartott beszédemben¹ nyilvánítottam, hogy továbbá én ezen párthatározat folytán a pártkörből kiléptem.

Kötelességemnek tartom e tényt tisztelt választóimnak annak rendje szerint részemről is bejelenteni, szükségesnek tartom ezt annyival inkább, mert a függetlenségi és 48-as párt határozatában azon tétel is foglaltatik, hogy a február 15-én tartott beszédemben elfoglalt álláspont „a párt programmjával és törekvéseivel homlokegyenest ellenkezik“. Meg kell tehát világitanom ezen állítást, hogy tisztelt választóim meggyőződést szerezhessenek a felől: vajjon igaz-e, hogy képviselőjük hűtlenné lett a programhoz, melyet magácnak vallott, melynek megtartását fogadta önök előtt.

Én, tisztelt polgártársak, utolsó beszédemben egy hajszálnyival sem mentem túl azon, mit a nemzetiségi kérdésben a múlt évben mondtam,² mit 1879-ben még élcsebben fejeztem ki,³ mit önök előtt első ízben történt megválasztásom előtt, de azon túl is ismételve kijelentettem, mit változatlan meggyőződésem gyanánt vallok és nyilvánítottam szóval és írásban harmincz év óta.⁴ Nézeteim nem képeztek titkot, valamint választóim előtt úgy az országgyűlési függetlenségi és 48-as párt előtt sem; ha tehát ennek tudatával mindekkoráig elismerttem a párt tagja gyanánt, sőt a tíz éven át rám ruházott párte.nöki tisztségben⁵ a pártnak mintegy képviselője is lehettem: akkor, — ha csak azt nem akarjuk a párttól föltenni, hogy ezelőtt nem volt tisztában a pártállás követelményeivel — valóban nem lehet alaposnak és indokoltnak tekinteni a rosszaló határozatban foglalt azon állítást, mely szerint az említett beszédemben elfoglalt álláspont a párt. programmjával — és pedig homlokegyenest — ellenkezik.

Nem hogy ellenkeznék, sőt inkább annak természetes kifolyása. A függetlenségi párt, valahányszor nyilakozatot intézett az ország polgáraihoz, mindannyiszor kijelentette, hogy a méltányosság és jogegyenlőség követelményeit kívánja követni szemben a nemzetiségekkel; a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszava mindig ott díszlett a „Függetlenség“ mellett a párt kibontott zászlaján. S ez nem volt soha és nem lehet ma sem üres hang, hanem gyakorlati alkalmazást követel. A jogegyenlőség folyománya az, hogy a haza polgárai nyelvök és nemzetiségök megtartásában és fejlesztésében se a magyar állam, se a magyar társadalom által meg ne támadtassanak s ne akadályoztassanak, hogy azon törvények, melyek a nemzetiségek egyenjogúságát biztosították, nevezetesen az 1868. nemzetiségi törvény, melynek az a czíme: „A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában“⁶ — úgy betűjökben és szellemükben megtartassanak.

¹ Ld. Képv. Napló 1884—87 XV. 210—214. l.

² 1886 febr. 8-án, ld. Képv. Napló 1884—87 IX. 33—36. l.

³ 1879 május 31-én a népiskolai törvényjavaslat tárgyalásakor.

⁴ Utalás arra, hogy 1858 óta (a „Nemzetiség“ c. munka megjelenésének időpontja) ír a nemzetiségi kérdéstről.

⁵ Mocsáry Lajos 1874 júniusától az 1884. évi függetlenségi pártkongresszusig volt a párt elnöke.

⁶ 1868: XLIV. tc.

De ha érdekében van az országnak, hogy a magyarság jó egyetértésben éljen a többi nemzetiségekkel, követeli ennek eszközlését különösen azon álláspont, melyet a függetlenségi és 48-as párt elfoglat. Ha ki akarjuk vívni hazánk önállóságát és függetlenségét, azt csak úgy tehetjük, ha sikerül e törekvésben a haza összes polgárait egyesíteni. Lehet-e ezt képzelnünk azon esetben, ha a magyarság hadilábra helyezkedik, szemben a többi nemzetiségekkel? Jól tudjuk, hogy az egységes osztrák birodalom eszméje egy soha fel nem adott állandó törekvés tárgyát képezi bizonyos körökben s, hogy e célnak elérésére miként használtattak fel ellenünk 1848-ban a nemzetiségi villongások. Végzetes csatlódás volna az osztrák sas szárnyai alá bújva remélni az általános magyarosítás keresztülvitelét, mert míg egy részről ez nem egyéb, mint egy elérhetetlen utópia kergetése, ára nem volna más, mint hazánk függetlenségének feladása. Szembeszállani egyrészt a birodalmi egységre való törekvással, másrészt a hazánkbeli nemzetiségekkel, ez annyi volna, mint két malomkő közé kerülni a biztos szétmorzsolatás veszélyével.

A nemzetiségi kérdésben általam elfoglalt álláspont s e tárgyban történt utolsó fellépésem⁷ megvilágítására voltam bátor röviden elősorolni, magam igazolására lévén kényszerítve választóim előtt azon alaptalan vád ellen, mely az országgyűlési függetlenségi és 48-as párt fentemlített határozatában ellenem felhozott. Azon változatlan tisztelet mellett is, melyel a párt irányában viseltem, kénytelen vagyok kimondani, hogy nem én voltam az, ki a pártállással ellenkezésbe jött, hanem az említett határozat szolgáltat saját bizonyítványt, hogy tiszteletreméltó elvszilárd férfiakat is ellenmondásokba sodorhat azon veszélyes áramlat, mely a nemzetiségi kérdésben hazánkban ez idő szerint uralkodik.

Sajnálom, hogy azon benső viszony, mely engem ekkoráig annyi küzdelmek közt a függetlenségi és 48-as kör tagjaihoz fűzött, megszakadt, sajnálom, hogy akadályoztatva leszek abban, hogy szerény munkásságom teljességét szentelessen azon elvek, azon párt szolgálatának, melynek változatlanul híve maradok. De leginkább sajnálom, hogy az, ami a párt kebelében történt, azon veszélyes felfogásnak fog helyet készíteni a nemzetiségek körében, hogy az ők jogos igényeik s a magyarság aspirációi közt kiegyenlíthetetlen összeütközés létezik.

De tisztelt választóimat kellemetlenül érintette bizonyosan az is, hogy azon egyén, a ki országgyűlési képviselőjünknek tisztét viseli, oly éles támadásoknak lett céltáblájává. Legyen szabad erről is pár szót szólnom.

Tisza Kálmán minis[ter]elnök úr, beszédemre felelve azt mondotta, hogy sajnái engem azért, hogy prófétája lettem azoknak, kik a magyar fajt és a magyar államot gyűlölik, sajnál azért, hogy azoknak a túlzóknak zászlóján, kik a magyar állam elleneségei, előnév gyanánt lesz felírva az én nevem. Hát ha a minis[ter]elnök úr foglalkozott azzal, hogy mily vis[ze]lyt keltettek tavaly az én nyilatkozataim, kissé meghatóbb megfigyeléssel abból egy igen fontos ténytet konstatálhatott volna. Én mindég azt mondom, hogy föderálisztikus intézkedésekről szó sem lehet, hogy a magyarság szupremáciáját kétségbevonni nem lehet s az 1868. nemzetiségi törvényt állítom oda, mint alapot, melyen egymással jól megférhetünk. És azok a túlzók, kik a minis[ter]elnök úr szerint a magyar fajt és a magyar államot gyűlölik, kik a magyar állam elleneségei, nem azzal felelnek, hogy: köszönjük az ilyen barátságot, nekünk több kell, egyéb kell, — hanem örömmel jelentik ki, hogy kész a békcesség ezen az alapon; természetesen úgy, hogy a törvény megtartassék. No hát ezzel be van bizonyítva, hogy lehet beszélni azokkal a túlzókkal is, hogy azok az állambontó, államellenes törekvések nem egyebek, mint agyrem; s a minis[ter]elnök úr csak azért emlegeti azokat minduntalan, hogy alkalma legyen úgy szerepelni, mint aki féken tartja a haza elleneségeit. Egyébiránt a minis[ter]elnök úr, ha foglalkozott e tárggyal, igen jól tudhatja, hogy nem csak az úgynevezett túlzók fogadták örömmel az én nyilatkozataimat, tette ezt kivétel nélkül a nemzetiségek minden rétege, oly emberek, kiknek a magyar állam iránt loyálisitása minden kétségben felül áll, mert mindeniknek jól esett az igazság és méltányosság szavát hallani magyar ember szájából. De hát a minis[ter]elnök úr egészen a legújabb időkig nem tudott másképen beszélni a nemzetiségekről, csak úgy, mint a haza ellenségeiről. S azért, ha van itt valami sajnálni való, az nem más, mint Magyarország, mert oly mindenható minis[ter]ter van, a ki nem képes komolyan foglalkozni a nemzetet érdeklő egyik legfontosabb kérdéssel, a ki nem átallja a világnak azt hirdetni, hogy ez ország lakosainak felerésze ennek az országnak ellensége.

⁷ É. a közoktatási költségvetés vitájában — 1887 febr. 15-én — elmondott beszéde.

A mi személyemnek a sajtó egy része által történt meghurczoltatását illeti, ez ellen védekezni módomban nincs. Sajnos, hogy a szabad sajtó emberei ily kevéssé tisztelik a vélemény szabadságát. Ettől azonban a közélet emberének visszariadni nem lehet. Az erős meggyőződés magában foglalja azon kötelesség érzetét, hogy a mit az ember jónak tart, annak hangot adjon s azt érvényesíteni törekedjék. S ettől nem tartózkodhatott vissza saját egyéniségem csekély voltának tudata, mert a hangosan kimondott igazság utat tör magának saját erejével. Czelóm az volt, hogy honfitársaimat a nemzetiségi kérdéssel való komoly foglalkozásra s gondolkozásra késztessem a fölött, vajjijlon helyes-e azon irány, mely ezen életbevágó kérdés felfogásában lábra kapott.

A mennyiben ehhez némi reményt táplálhattam, nem volt szabad meghátrálnom azon kellemetlenségektől, melyeket magamnak, esetleg tisztelt választóimnak okozhatok.

Hazafiui tisztelettel vagyok

polgártársuk

Budapest, 1887. február 20-án.

Mocsáry Lajos
orsz. képviselő.

5.

1887 febr. 28

*Mocsáry Lajos levele Kmet' András*hoz

Kmet' archivum, Matica Slovenská.²

*(Mocsáry Lajosnak Kmet' András*hoz intézett leveleit a Szlovák Nemzeti Múzeumban őrzik. A közlemény szerzője által ismert anyag 24 levelet tartalmaz, 1887—1908 évekből. A bemutatott levélből élesen kirajzolódik Mocsáry harcossá magatartása és hivatásstudata a nemzetiségi megbékélés ügyében.)

... Pár napi távollét után csak most válaszolhatok becses levelére. Fogadja köszönetemet csekély törekvéseim helyesléséncz nagybecsű nyilvánításáért, valamint a küldött érdekes röpiratáért. Elolvastattam már magamnak a második részt, melyből alkalmam volt oly téren ismerkedni meg a magyarosítási üzemekkel, a mely előttem ekkoráig jóformán ismeretlen volt. A protestánsoknál előfordult dolgokat ismertem * mint magam is protestáns, református, képes vagyok átérteni azt, ami az autonómia körében történik; de a catholica egyházban fenn forgó nemzetiségi viszonyokba való bepillantást Főtisztelendő uraságod ügybuzgó szívességéncz köszönöm.

Zsilinszkyvel³ közöltem becses levelét. Azt mondja, nagyon sajnálja, hogy oly kitűnő férfiú munkásságát értékesíteni nem lehet. Felhozta azt is, hogy neki nagy része volt abban, hogy a Matica vagyona nem a veres keresztt vagy más efféle célokra fordított. Én neki az efféle nyilatkozatokra azt szoktam mondani: ugy-e, ugy-e tót nyelven akarjátok magyarosítani a tótokat.

Hát bizony nagy szerencsétlenség ez az uralkodó áramlat, nevezetesen a kormányoknak kertes czélekből gyakorolt conniventája. Én fel is vettem magamnak a kérdést, vajjon érdemes-e, helyes dolog-e az én csekélységemnek szembe szállani az erős mozgalommal. De úgy látom, hogy törekvésem nem hasztalan egészen. A nemzetiségek részéről vett nagy számú és meleg hangú nyilatkozatokból azt látom, hogy bármily elszigetelve áll is felszólalásom, az az illetőknek mégis jölesett s rájuk engesztelőleg hatott, mint ha azon föltevésre jogosítaná őket, hogy ha akadt egy magyar ember, ki a jég megtörésére vállalkozott, majd lesz tán több is. Az említett nyilatko-

¹ Kmet' András (1841—1908) berencsfalui r. kath. plébános, régész és néprajzi kutató, szlovák kultúrpolitikus. Az 1895-ben engedélyezett tőröcszentmártoni Szlovák Múzeum Egylet (Muzéálna Slovenská Spoločenosť) alapító elnöke.

² A Kmet' Andráshoz intézett Mocsáry-levelekre dr. Ján Tibenský történész és dr. Peter Rafkoš, a Komenský-egyetem magántanára hívták fel szerző figyelmét. A közölt levél az általam rendelkezésre bocsájtott fotokópia-anyagból való, amiért ezúton is köszönetet mond a közlő.

³ Zsilinszky Mihály (1838—1925) egyháztörténész, ev. világi felügyelő, szabad-
elví politikus. 1895—1906 között vallás- és közoktatásügyi államtitkár.

zatok által egyszersmind *documentálva* van, mit minapi beszédemben⁴ felhoztam, hogy t. i. „lehet beszélni“ magukkal az úgynevezett túlzókkal is. Más részről önáltatás nélkül mondhatom, hogy mindinkább szaporodik, és pedig jelentékeny emberek közt azoknak száma, kik — igaz hogy csak négy szem közt — azt mondják, hogy helyeslik nézeteimet; és kivált mostani ismételt fellépésem látszik hatni azon irányban, hogy az emberek ezzel az életbevágó kérdéssel, melytől azonban annyira fázik a közönség, komolyan foglalkozzanak.

Hogy talán nem vétettem az opportunitás ellen sem, ahhoz jelentékeny adalékul szolgál Főtisztelendő uraságod nagybecsű nyilatkozata, fogadja érette ismételt köszönetemet.

Kiváló tisztelettel vagyok

alázatos szolgálója:

[Budapest, 1887 febr. 28.]

Mocsáry Lajos s. k.

6.

1887 márc. 6

A halasi függetlenségi és 48-as párt elvi határozata a Mocsáry ügyben

Egyetértés 1887 márc. 7 65. sz.

(*A kiskunhalasi függetlenségi pártkör határozata a pesti központtal és a helyi sovínisztákkal vívott nehéz harcok után keletkezett. A „halasi határozat“-ból épen ezért Mocsáry nemzetiségi politikájának lényeges tartozékai kimaradtak. A határozat ebben a megrostált, tartózkodó szövegezésében is bizalmi nyilatkozatnak számít a kor nacionalista hullámverésében Mocsáry patriotizmusa és nemzetiségi politikája mellett.)*

Halas 1887. március 6. A kis-kun-halasi függetlenségi párt mai napon tartott gyűlésében határozatilag kijelenti, hogy Mocsáry Lajos országos képviselőnknek folyó é. február 22-én Halas város választó polgáraihoz intézett levelében fejtegetett nézetét még a nemzetiségekre vonatkozólag is, hogy „föderalisztikus intézkedésekről szó sem lehet, hogy a magyarság szupremáciáját kétségbe vonni nem lehet, hogy az 1868-iki nemzetiségi törvény az alap, melyen egymással jól megférhetünk“ elfogadja és helyesli, miről Mocsáry Lajos országgyűlési képviselő úr előnkileg értesítendő. Jegyzette dr. Farkas Imre, Kolozsváry Kiss István, a függetlenségi párt elnöke.

7.

1887 márc. 8

Mocsáry Lajos levele a halasi függetlenségi párt elnökéhez

Egyetértés 1887 márc. 11 69. sz.

(*Mocsáry a közölt nyíltlevelében mondott köszönetet a halasi függetlenségi párt-nak, melynek határozata felvértezte a méltatlan támadások ellen. „A halasi szöveget — írja — engesztelő és biztató hatást fog gyakorolni mindazokra, kik a most uralkodó türelmetlenséget látva, már-már kétségbe esnek a fölött, hogy meg lehessen még találni a nemzetiségek békés együttélésének módját e hazában.“)*

Tisztelt pártelnök úr!

Vettem a kiskunhalasi függetlenségi pártnak e hó 6-án hozott határozatát,¹ melyet velem közölni méltóztatott. Örömmel és hálaérzettel töltött el a párt **helyeslő** nyilatkozata. Azok, kik a nemzetiségi kérdésben nyilvánított nézeteimért megtamadtak, elmentek a hazaárulás vádjáig; ezt a vádat el fogja rólam háritani a halasi függetlenségi párt határozata, mert be fogja látni mindenki, hogy egy oly tősgyökeres magyar város polgárainak sem eszök, sem szívök nem engedné meg azt, hogy párt-fogásukba vegyenek egy hazaárulót; nem engedné meg, hogy helyeseljének és elfogadjanak oly nézeteket, melyeket vallani és hirdetni annyi, mint hazaárulás.

⁴ É. 1887 febr. 15-i képviselőházi beszédében.

¹ Ld. 6. sz. irat.

Ezt köszönöm én saját személyemet illetőleg tisztelt választóim határozatának; de ezen határozatból még egy fontosabb tény is következik, mint az én csekély személyem igazolatlansága. A tisztelt pártgyűlés nem érte be azzal, hogy az ellenpártnak teljesen illetéktelen föllépésével szemben megvédelmezze azt, kit a képviselőválasztáskor bizalmával megtisztelt, hanem világosan állást foglalt a nemzeti kérdésben felülkerekedett azon áramlat ellen, melynek eredménye nem lehet más, mint az, hogy hadilábra állítsa az ország lakosságának egyik felét a másikkal, kikeresítse és a békés együttélhetés reményétől fossa meg azokat, kiknek őszinte vágyuk e hazához ragaszkodva békében élni a magyarsággal, mint történt ezer éven át. Nagyfontosságú tény ez t. elnök úr! Nem állok többé engedül, midőn erős meggyőződésem által késztetve gyenge szavamat felvonom; nemcsak négy szemközt vagy egy melegebb készszorítással adják hát tudtomra számos, és pedig jelentékeny állást foglaltó emberek, hogy helyeslik nézeteimet, a magyarság színjavanak kellő közepéből emelkedik szózat az egész ország közönségének hallatára, mely a hagyományos nemzetiségi politikához híven most is azt mondja, hogy az igazság és méltányosság a legjobb politika...

Nekünk nincs szükségünk arra, hogy az ország belbékéjének állandó kockáztatásával elérhetlen cél után törekedjünk, hogy ezen hiú törekvés által polgártársaink nagy sokaságát azoknak karjaiba hajtsuk, kik csak nemzeti függetlenségünk feláldozásának árán volnának hajlandók nekünk az erőltetett magyarosításban segédkezet nyújtani: beérhetjük azzal, hogy a magyar nemzet erkölcsi értékének varázsa alatt e haza mindenféle nemzetiségei közös hazaszeretettel és egyesült erővel törekedjenek az állami lét nagy céljainak elérésére; s ez meg fog történni, ha őket abban, mit az egyéni és polgári szabadság természetes folyamánának tekintenek, t. i. nyelvük és nemzetiségük megtartásában és szabad fejlesztésében sem az állami, sem a társadalmi viszonyok terén nem háborgatjuk.

A halasi nemzet engesztelő és biztató hatást fog gyakorolni mindazokra, kik a most uralkodó türelmetlenséget látva, már-már kétségbe estek a fölött, hogy még lehessen még találni a nemzetiségek békés együttélésének módját e hazában. Ebben az irányban hatott, kezeimnél levő félreérthetetlen bizonyítékok szerint, már az én csekély felszólalásom is, és nem abban, hogy egyenesen konokabb ellenállásra biztassa a hazának azokat az állítólagos ellenségeit; mennyivel hatásosabb lesz még e tekintetben az a nyilatkozat, mely egy tősgyökeres magyar város kitűnő értelmiségének és meghamisíthatatlan magyar érzésű polgárainak nagy számától ered. A hazának tették önök ezzel szolgálatot tisztelt elnök úr!

Fogadjja ismételt köszönetemnek és nagyrabecsülésemnek kifejezését, a ki maradok kiváló tisztelettel

Budapesten, márczius 8-án 1887.

alázatos szolgája:

Mocsáry Lajos
orsz. képviselő.

8.

1887 okt. 10

Doda Traján levele Péchy Tamáshoz, a magyar képviselőház elnökéhez

Egyetértés 1887 okt. 12 280. sz.

(Az 1887. évi országgyűlési választásokon a Tisza-kormány fokozott választási önkénye és visszaélései következtében a Román Nemzeti Párt csupán egyetlen kerületben tartotta meg mandátumát, Karánsebesen, az egykori román határőrvidék választókerületében. A román nemzetiségi mozgalom pártjának helyi képviselője, Doda Traján volt határőrtábornok, akit 1873 óta hatodizben választott képviselőjévé a karánsebesi nép, a képviselőház elnökéhez intézett levelében bejelenti, hogy a feudális választási rendszer elleni tiltakozásul nem jelenik meg az országgyűlésen, de mandátumáról sem mond le. Erre a „passzív renitenciára“ először Hodoşiu József, a brádi kerület román nemzetiségi képviselője adott példát 1876-ban. Ami akkor elszigetelt jelenségnek látszott, Doda bejelentésében a legnagyobb lélekszámú magyarországi nemzetiség tiltakozásának bejelentése lett a nemzetiségi elnyomatás választójogi formája ellen.)

Tisztelt elnök úr! A román nép ép úgy, mint Szent István koronájának más népei, az alkotmány helyreállítását Magyarországon örömmel s bizalommal üdvözölte. De csakhamar e nép nemzeti érzelmű intelligenciájának szomorúan tapasztalnia kellett, hogy a szabad s alkotmányos élethez kötött reményeik csalódáson alapultak. Az állami politika mind határozottabban oly irányba tereltetett, a mely addig is a román nép nemzeti érdekeit mélyen károsította, végkövetkezményeiben azonban a román nép nemzeti életét s a nemzeti fejlődését Magyarországon lehetetlenné tétellel fenyegeti. Másrészt az államhatalom az alkotmányos formákat oly módon alkalmazza, hogy az alkotmányos jogokból és biztosítékokból e nép jogos nemzeti törekvéseinek mesterséges elnyomására szolgáló eszközök válnak. A fennálló törvények s az épen említett alkotmányos gyakorlat következtében e nép az új alkotmányos korszak óta még egy országgyűlésbe[n] sem örvendhetett már annak s politikai jelentőségének megfelelő képviselőletnek s ez a viszony országgyűlésről országgyűlésre rosszabbult. Ily körülmények között a törvényes nemzeti aspirációk megvalósítására irányzott, komoly, törvényes s alkotmányos harczról szó sem lehetett, sőt a támadó állami politika ellenében a védelem is a lehetetlenségek birodalmába tartozott. Tekintettel a román néprek ilyen mesterségesen előidézett nullifikálására a nagyszabeni román nemzeti konferencia már 1881-ben¹ kénytelenítve érezte magát, e nyomasztó helyzet-tel számot vetni s azt az erdélyi románok politikai passzivitásában kifejezésre juttatni; a tulajdonképeni Magyarország románjai kénytelenek voltak a legutóbbi országgyűlésen kettő, illetőleg három nemzeti képviselővel megelégedni.² A kormány által az országgyűlési képviselőválasztások vezetésében követett módszer, legalább a román néppel szemben, a lefolyt választásoknál érte el tetőpontját. Mi azelőtt a politikailag fontos tény előtt állunk, hogy Magyarországnak jelentőségre nézve második népe, közel három millió lélekkel, az a nép, a mely a választókerületek mesterséges beosztása daczára mégis 70—75 kerületben képviseli a lakosság nagy többségét, ha nem egészét, a múlt választásoknál csakis egyetlen egy kerületben tudta magát érvényesíteni. Ez a kerület a karánsebesi s én részesültem abban a szerencsében, hogy ott képviselőül megválasztattam. Ez abnormis viszony következtében én magam is abnormis helyzetben vagyok. Én lennék az országgyűlésben az egész román néprek kizárólag egyedüli nemzeti képviselője s 423 képviselő közt egyedül és kizárólag én rámlarolna a köteleesség közel 3 millió állampolgárnak súlyosan sértett s még komolyabban fenyegetett nemzeti érdekeit képviselni s érvényesíteni. E feladat szerény képességemet annyira túlhaladná, hogy annak még csak gondolatával sem barátkozhatom meg. Más részt árulás volna a román nemzet ellen, melyért meghalni mindenkor kész vagyok, ha lemondanék képviselői mandátumomról, s ezzel a román nép ezen egyedüli nemzeti kerületét feladnám.

Ily helyzetben sajnálom, hogy megbízó leveletem nem küldhetem be, hanem tisztelettel kérem, hogy elnök úr, hogy szíveskedjék a képviselőház becses tudomására hozni azt, hogy én a képviselőház tanácskozáiba nem fogok részt venni, sem pedig nem fogok lemondani a képviselői mandátumról.

E nyilatkozatomat megtéve, el nem hallgathatom, hogy minden egyes nemzeti érzelmű magyar ajkú képviselő helyzetemben ugyanazt tenné.

A képviselőház természetesen ebben az ügyben nem járhat el másképen, mint ama más alkotmányokban eddig szokásos intézkedés szerint, a melyet a törvényhozás, tekintettel állami életünk egészségtelen viszonyaira, 1876-ban dekretálni szükségesnek tartott,³ ezzel azonban a képviselőház maga fog egyúttal bizonyosságot tenni a világ előtt arról, hogy a román néprek, legalább ez idő szerint, a magyar alkotmány keretében nincs helye.

Fogadja elnök úr mély tiszteletem kifejezését.

Karánsebes, 1887 okt. 10.

Doda Traján,

a karánsebesi kerület választott képviselője.

¹ Pontosabban: az 1881 máj. 12—14-én tartott szobeni román nemzeti kongresszus.

² Babes Vince, Trutia Péter és Gurban Constantin.

³ V. ö. 1876: XXIX tc

9.

1888 okt. 14

Doda Traján levele a karánsebesi kerület választóihoz¹

OL. Ig. min. 1888 : 45.104/II.

(A képviselőház elnökéhez intézett bejelentése után a karánsebesi román képviselő nyomtatásban közzétett nyilatlevélben indokolja választói előtt elhatározását. A későbbi Doda-pör alapjául szolgáló levélben Doda Traján a karánsebesi mandátum ügyét azonosítja a magyarországi és erdélyi nép egyetemes érdekével.)

Született választók!

Akkor, midőn kerületetek országgyűlési képviselőjévé lett újbóli megválasztásom által hatod ízben² tiszteltetek meg bizalmatokkal, ezzel — tekintettel a jelen körülményekre — megadtátok nekem egyúttal az indító ösztönt egy nagyon komoly és fontos lépésre, mely rendes és egészséges körülmények között sem nem szokásos, sem igazolva nem lenne, — de mely egészségtelen politikai körülmények közt, mint a minők között ma közállamunk, és abban különösen a mi szeretett nemzetünk van. — egy magas erkölcsi kötelesség teljesítésének feladataként áll előttem. Elküldöttem ugyanis a magyarországi képviselőháznak írásban azon nyilatkozatomat, hogy sem munkálkodásban részt nem veendek, sem megbízólevelelről, mint választott képviselő lemondani nem fogok. Teljes tudatában annak, hogy a törvény elleni passzív ellenállást képező cselekményt követek el, teszem meg ezen lépést, de megteszem és meg kellett ezt tennem azon természetellenes politikai körülmények kényszerhatása alatt, a minők közt élünk, és azon magasabb erkölcsi tekintetek súlya alatt, miket a becsületes polgárnak figyelmen kívül hagynia nem szabad, a miért el is vállalom a felelősséget, a teljes felelősséget ezen cselekedetért úgy veletek szemben, mint a nemzettel és az egész világgal szemben is. A midőn jobb tájékoztatástok céljából kötelességszerűleg tudomástokra hozom érintett lépésemet, egyben közzéteszem anyanyelvre áttéve egész terjedelmében azon levelet, melyet e tekintetben Péchy Tamás úr Ő Nagyméltóságához, a képviselők házának elnökéhez intéztem.³ Olvassátok el, — vizsgáljátok meg, mérlegeljétek és tanácskozzatok magatok közt, azután ítéljétek. Csupán két dolgot kell még lelketekre kötnöm. Azon hihetetlen esetre, a melyet feltenni sem akarok, sem nem tudok, hogy lépésemet általatok jóvá nem hagyatnék, még mostantól egészen világosan ki kell jelentenem, hogy rosszallástok távolról sem ingathatna meg azon meggyőződésemben, hogy a Trón és nemzetem iránti kötelességemnek hűségesen és becsülettel feleltem meg, de azzal ti magatok a nemzet előtt szomorú tanuságot tennétek arról, hogy nem vagytok méltó fiai azon nemzetnek, a melynek nemzeti becsületéért magát kitenni a ti választókerületetek van ma hivatva. — Ha pedig helyeslítek lépésemet, a mint meggyőződésem is, hogy jóváhagyjátok, úgy jusson eszetekbe, hogy egy nagy és ferasztó küzdelem van készülöben, hogy ma nincs többé szó egy hely és szavazásról a magyar parlamentben, nincs szó csekély nyelvi vagy politikai engedményről a nemzet javára, nincs, mert azon terhes helyzetben, melyben vagyunk, mindezek csekély fontosságú és másodrangú dolgok; ma az egész nemzet ügye, mi több: a román nép nemzeti becsülete van kockára téve, azon népé, mely a mesterkedések és az erőszak fondorlatai következtében az alkotmányos küzdelem összes állásaiból kiüzve, végső menedékét a ti választókerületetekben lelte. És így épen azért eszetekben is tartásatok, hogy politikai ellenfeleink mindent meg fognak kísérelni a végből, hogy minket ezen egyetlen erősségből is kitegyenek. Legyetek elkészülve, hogy ők — miként könnyen előrelátható — ez alkalommal az eddiginél még kevésbé

¹ A levél megállapításai miatt Dodát perbefogták, az aradi esküdtszék a büntető-törvénykönyv 172. §-a alapján, tehát „nemzetiségi izgatás“ címén kétévi fogházra ítélte, de mielőtt megkezdte volna büntetése kitöltését, uralkodói kegyelemben részesült. Érdekes adalék, hogy röviddel a pört lezáró királyi amnesztia közzététele előtt — 1889 jun. 30-án — Szilágyi Dezső, a Tisza-kormány új igazságügyminisztere az ügy felelevenítésével járó „hátrányokra“ hivatkozva, a pör eljöttését ajánlja Tiszának. (V. ö. O. L. M. E. 1889—XII—2,459).

² 1873 óta.

³ Ld. 8. sz. irat.

lesznek válogatósak az eszközök megválasztásában. Azért mondom nektek: Vigyázzatok és őröködjetek, nehogy elámítsanak titeket a ravasz suttogások, sem a fenyegetések meg ne ijesszenek, sem a megvesztegetés szíveitekbe magát be ne csempéssze. Legyetek férfiak, és ismétlem, szem elől ne tévesszék azt, hogy ma a nemzet becsületét és méltóságát vagytok hivatva megvédeni.

Ezek után szívből üdvözlő választott képviselők

Karánsebes, 1887 október 14-én

Doda Traján
tábornok.

10.

1887 okt. 30

Doda Traján újabb levele Péchy Tamáshoz, a képviselőház elnökéhez

Egyetértés 1887 nov. 5 304. sz.

(Péchy Tamás, a képviselőház elnöke — válasz nélkül hagyva a karánsebest román képviselő bejelentését — felszólítja Dodát mandátuma bemutatására. Doda Traján újabb levelében megisméli október 10-i nyilatkozatát, mire a képviselőház öszszeférhetlenségi bizottsága megfosztja mandátumától és elrendeli az új választást a karánsebesi kerületben.)

Tisztelt elnök úr! A képviselőház okt. 12-iki nyilvános ülésében tett nyilatkozatában elismerte elnök úr, hogy kezénél van levelem, a melyben nemcsak azt az elhatározásomat tudattam, hogy se be nem nyujtom mandátumomat, sem pedig arról le nem mondom, hanem egyszersmind az okokat is előadtam, a melyek engem erre az elhatározásra bírtak. Mindamellet elnök úr ön 241/87. szám alatt felszólított engem, hogy mandátumomat nyújtsam be s egyszerűen ignorálja leveletem, mivel, mint abban az ülésben kijelenté, az a megválasztott képviselő, aki mandátumát be nem nyújtja, nem képviselő s azzal nem érintkezhetik. Elnök úr bizonyára csak kötelességérző nyíltságomnak fogja tulajdonítani, ha tisztelt felszólítására válaszolva, először is ama nézetemnek kell kifejezést adnom, hogy sem felfogása, sem ebben az ügyben követett eljárása nem hozható összhangzásba a törvény rendeleteivel...

... Az én ügyemben való eljárást az ön tisztelt felszólításában is említett 1876. XXXIX. t. cz. szabályozza. Amennyiben én mandátumom benyújtását nem egyszerűen tagadtam meg, sem pedig hallgatólag nem mulasztottam el, hanem e mulasztásomat indokoltam s teljesen megfeleltem a törvény által kívánt formásoknak, azt kellett várom, hogy t. elnök úr is eljárásában meg fogja tartani a törvényben megszabott formásokat. E törvény értelmében levelem illetékes elintézésé végett az öszszeférhetlenségi bizottsághoz lett volna utasítandó, a mely bizottság a törvény 7-dik §-a szerint van hivatva eldönteni azt, hogy mandátumom benyújtásának elmulasztása kellőleg indokolt-e.

Én nem zárkozhatom el attól a feltevéstől, hogy e bizottság t. tagjai politikai álláspontjukból kiindulva, mandátumom benyújtásának elmulasztását nem fogják kellően indokoltnak találni, de ebben az esetben is a bizottságnak előbb azt kell kimondani, mielőtt engem törvényes módon mandátumvesztesnek nyilvánít. Ennyit alaki tekintetben.

A mi a dolog érdemét illeti, magától értetődik, hogy nem tehetek egyebet, mint október 10-iki nyilatkozatomat teljesen fenntartani, illetőleg másolatban ide mellékelni azzal a kéréssel: méltóztassék e válaszmot a melléklettel a ház útján az ebben az ügyben illetékes öszszeférhetlenségi bizottsághoz juttatni.

Remélem, elnök úr! hogy ebben az esetben kérésemet annál inkább teljesíteni fogja, mivel nem tudok oly fontos praktikus indokot találni, a mely már az első praktikus alkalmazásban szükségessé tenné amaz eljárás erőszakos megváltoztatását, mely eljárást törvényhozásunk épen tekintettel az ilyen kivételes, a mi politikai viszonyainkból származó esetekre, megalkotni jónak látott.

Fogadja elnök úr, stb.

Karánsebes, 1887 október 30.

Doda Traján.

a karánsebesi kerület megválasztott képviselője

11.

1888 jan. 2

Minisztertanácsi határozat a Doda Traján tábornok elleni bűnvádi eljárás megindítása tárgyában

OL. M. T. 1888 : 1/4.

(A közölt minisztertanácsi határozatból kitűnik, hogy az illetékes igazságügyi szerv, ez esetben a karánsebesi ügyészség, a kormány közvetlen utasítására indítja el a Doda képviselő elleni „bűnvádi eljárást”. Doda Traján sajtópörét az aradi esküdtszék mint sajtóbírótság 1888 június 14-ére tűzte ki.)

A minis[z]terelnök úr bemutatta a budapesti kir. főügyész jelentését, mely szerint Doda Traján nyugalmazott tábornoknak a karánsebesi választókhöz intézett nyilatkozványa¹ elégséges alapot nyújt arra, hogy a nemzetiségeknek egymás ellen való izgatása miatt ellene bűnvádi eljárás megindíttassék.

A minis[z]tertanács elhatározta, hogy a kir. főügyész Doda Traján ellen a bűnvádi eljárásnak megindítására utasíttassék.

12.

1888 febr. 14

Popovicium Mihály karánsebesi képviselő levele választóihoz¹

Tribuna 1888 35. sz.

(1888 február 8-án a második karánsebesi képviselőválasztáson Popovicium Mihály orsovai gör. kel. esperest, a Román Nemzeti Párt itteni vezetőségi tagját, a kerület képviselőjévé választották. Az új karánsebesi képviselő választóihoz intézett levelében bejelenti, hogy Doda példájára folytatja a „passzív ellenszegülés” politikáját.)

Szeretett választópolgárok!

A február 8-án tartott képviselőválasztáskor megtiszteltetek a karánsebesi mandátummal, én pedig, aki mindig hű voltam nemzeti programunkhoz, amiben ennek a kerületnek választói támogattak, elfogadtam ennek az országban egyedülálló kerületnek, melybe nem tudtak nemzeti programunkkal ellentétes irányzatok behatolni, mandátumát, hogy elődönnék. Doda tábornoknak magatartása és bizonyágtétel ne legyen hiábavaló, hanem bizonyítsuk be az egész ország előtt, hogy az egész választókerület csatlakozik ehhez, mert az szívükből, minden román szívéből sarjadt.

Egyhangú választásotok kifejező példáját adta vezetőitekbe vetett bizalmotoknak. Egyhangú választásotok valóra váltotta a románoknak a királyhoz és hazához való törhetetlen hűségébe és jogainkhoz való félelem nélküli ragaszkodásotokba vetett hitet.

Elődönnék, a nagyérdemű Doda tábornoknak magatartásával egyetértőleg nyilatkozatot küldtem a parlamentbe, mely szerint sem az országgyűlésben megjelenni, sem mandátumomról lemondani nem fogok.

Nyugodtan várom a tisztelt országgyűlés határozatát — és bármi is lesz az — legyetek meggyőződve, hogy mint a múltban, a jövőben is törhetetlen hűséggel fogok ragaszkodni nemzeti zászlónkhoz és Veletek együtt mindig román népünk érdekeiért fogok dolgozni.

Orsova, 1888 február [14]/22.

Popovicium Mihály
a karánsebesi kerület képviselője.

¹ Ld. 9. sz. irat.¹ A levél a Tribuna 1888 febr. 26/14-i 35. számában közölt Din Caransebes. Scrisoarea deputatului M. Popovici. (Karánsebesről Popovicium M. képviselő levele.) című közleményben jelent meg.

1888 febr. 22

Popoviciu Mihály levele Péchy Tamáshoz, a képviselőház elnökéhez

Nemzet 1888 febr. 25 56. sz.

(Popoviciu Mihály a képviselőház elnökéhez intézett levelében megismétli Doda 1887 október 10-iki nyilatkozatának elvi megállapításait. A karánsebesi mandátum ismét az országgyűlés összeférhetlenségi bizottsága elé kerül. A bizottság Popoviciu mandátumát is megsemmisíti és 1888 május 26-ra kiírja a harmadik választást a karánsebesi kerületben. A Doda-ügy közben tovább dagadt. 1887 nov. 20-án a román nemzeti párt karánsebesi választói bizottsága által összehívott választói konferencia küldötteihez Doda buzdító beszédet intézett. A beszéd egy mondata és annak kommentálása (ld. Sibiu 25 Noemvrie, Tribuna 1887 nov. 27 268. sz.) miatt a kolozsvári törvényeszek mint sajtóbírószág perbefogta, s még a harmadik karánsebesi választás kiírása előtt — 1888 április 25-én — egy évi állampolgárra ítélte Slavici szerkesztőt, a nagy-szebeni Tribuna munkatársát.)

Tisztelt képviselőház! A képviselőház összeférhetlenségi bizottsága útján Doda Trajánt, a karánsebesi választókerület volt képviselőjét, mandátumvesztettnek nyilvánítá, mert ő a román népnek Magyarországon mesterségesen eszközölt politikai nullificatiojával szemben a képviselőháznak ismételtén kinyilatkoztató, miszerint annak tárgyalásaiban részt nem vehet. Az e folytán fogatosított új választásnál ezen kerület volt képviselőjének magatartását helyeselte, midőn a mandátumot ismét a nemzeti párt egyik hívének kezébe tette le azon határozott feltétel alatt, hogy ez a maga részéről is Doda Traján 1887. évi október 10-iki nyilatkozatához¹ ragaszkodik.

A választókerület evvel félremagyarázhatatlan módon nyilvánítá, hogy Doda Traján magatartása várakozásainak megfelelt, de egyúttal nekem is, kinek szerencsém van e kerületet jelenleg képviselni, politikai magatartásom irányát határozottan kijelölte, melytől eltérni már a politikai tisztesség tiltja. Azonban, bár ezen kiválólag alanyi mozzanat magában magatartásomra elégséges indok, úgy még sem az egyedüli. Ugyanazon nyomatékös okok, melyek elődömet egy — mint magam is beismerem — normális parlamentáris viszonyok között alig igazolható lépésre készítették, saját magatartásomra is határozók; mert azok ma is fennállanak és miben sem változtak, ha csak nem annyiban, hogy ezen újabb választás azoknak külsőleg is oly nyomatékot kölcsönzött, mellyel azelőtt természetesen nem bírhattak.

Ha ugyanis egynemelyeknek, talán azoknak szemeiben, kik nemzetiségi viszonyainkat inkább csak névleg mint lényegökben ismerik, úgy tűnhetett fel a dolog, mintha ez ügyben egy magában véve egészen jelentéktelen ellentétről volna szó, mert esetleg egy egyes képviselőnek úgy tetszett, saját politikai hitvallomását azon hatalmas áramlattal szemben állítani, mely ma parlamentáris körökben a tényleges egyeduralmat gyakorolja: úgy választókerületem legújabb szavazata e tévhitet talán némileg megíngatta.

Azon tény, hogy ma az egész országban csak egyetlen egy nem magyar nemzeti kerület létezik, melyben az igazi népakarat honi alkotmányosságunk dacára még mindig hamisítatlanul érvényesítheti magát, kapcsolatosan ama másik ténynyel, hogy az országnak ezen legnagyobb kerülete 100 000 lélekkel és több mint 6000 választóval indítatva érzi magát volt képviselőjének még a passiv ellenállási tettét is egyhangúlag, ünnepélyesen szentesíteni; bizonyára czáfolhatlan tanúságát nyújtja annak, hogy itt, egy mélyebben fekvő ellentéttel állunk szemben.

Az ellentét, mely itt e ponton jelentkezik, tulajdonkép csak külső körjele ama mélyebben fekvő ellentétnek, melybe a mai állampolitika törekvéseinek egyenesen a román nép életösztönével okvetlenül jutniok kellett. Hisz világos dolog, hogy az állampolitika, mely feladatául tűzte ki magának, az országnak oly parlamentet teremteni, melyben a többiek kirekesztésével, csak egy faj legyen képviselve; hogy oly állampolitika, mely oda irányul, tevékenységének minden pontján az országos közérdeket egy faj külön érdekével identificálni és ez úton egy nagyobb szabású particularismus uralmát inaugurálni; hogy oly állampolitika, mely e mesterséges érdekezonosításban nemcsak a mesterséges fajuralom leghatályosabb eszközét, hanem egy-

¹ Ld. 8. sz. irat.

úttal Magyarország további fenállásának conditio sine qua nonját látja: a román nép létérdekeivel absolute összeférhetetlen.

Vagy talán nem úgy áll a dolog? Vajjon tagadhatja-e valaki, még az állampolitika híveinek soraiból is e tétel igazságát? Nem fekszenek-e elvitázhatatlan tények nyíltan az egész világ szemé előtt? És ha már nem vonakodnánk notorius tényeket tagadni, tehetné-e ezt az állampolitika egy híve is a nélkül, hogy ezzel egyúttal magának az állampolitikának vezéreivel formaliter ne desavouálná?...

Ha másrészt napfényesen ki van derítve, hogy ezen egész állampolitika az országos közérdeknek egy faj specificus nemzeti érdekeivel való indentificatióján alapszik: úgy nem kevésbé evidens, hogy ezen mesterséges, logicaileg helytelen és gyakorlatilag tarthatatlan érdekazonosítás is tulajdonkép nem egyéb, mint egy második, szintoly nagy, de szintoly üres fictio, mint az első.

Igy látunk egyik oldalon egy állampolitikát, mely az állam legjobb erejét arra fordítja, két nagyszabású fiction, mint eme két sarkkövön különféle nemzeti elemek conglomeratumából egy nemzeti mű-állam fényes épületét alkotni: a másik oldalon pedig a „magyar szabadság“ bilincseibe vert népeket, melyek egyike, a legjelentékenyebb, ott ahol és annyiban a mennyiben ez neki még ma lehetséges, ezen állampolitika ellenében ünnepélyes vétőjét kijelenti. Így látjuk, mint hajtja egy, alapjaiban és végcéljaiban egyaránt eltévesztett állampolitika azon két népet, melyeket a gondviselés létérdekeikkel egymásra utalni látszik, mesterségesen egy ominosus conflictusba.

Emez érdek solidaritás teljes és világos öntudatában rámutatni ama, csak egy téves állampolitika által provocált érdek conflictusra — ez célja és értelme azon votumnak, melyet a karánsebesi választókerület ez alkalommal nem csak saját, hanem — és erről már mindenki meg lehet győződve — az egész román nép nevében adott.

Ez értelemben kérem a képviselőházat jelenlegi nyilatkozatomat interpretálni, mely oda megy: hogy én is ragaszkodva a már nyilvánított elvhez, miszerint egy képviselő testületben, melyben a román népnek helye nincs, annak „egyetlen képviselője“ sem találhat helyet, sem a képviselőház tanácskozásaiban részt nem vehetek, sem mandátumomról le nem mondhatok, és így nem is vagyok a helyzetben, képviselői levelemet szabályszerűen a háznak bemutatni.

Lehetséges, hogy a képviselőház ez ügy appreciatiójában ismét a tisztán alaki álláspontra helyezi magát, de gondolja meg, hogy ha saját formalisticus finom szövevényébe zárkózik, maga ugyan a valóságot ignorálhatja, de ezzel a bajt sem orvosolni, sem a világ szeméi előtt eltakarni nem fogja.

Orsován, 1888. febr. 22-én.

Popovicu Mihály
Krassó-Szörénymegye karánsebesi választókerületének megválasztott képviselője.

14.

1888 ápr. 28

Eötvös Károly és Doda Traján
Aradi Közlöny 1888 117. sz.

(Doda Traján sajtópörében 1888 június 14-re tűzte ki a tárgyalást az aradi esküdtszék. Doda védelmét a függetlenségi párt volt „Mocsáry-csoportját“ vezető Eötvös Károly vállalta. A hir magyar és nemzetiségi körökben egyaránt feltűnést keltett és a függetlenségi párton belül személyi támadásokra vezetett. Az iratban említett tárgyalást Doda betegsége miatt a jelzet időben nem tartották meg. A pör tárgyalására csak 1888 szeptember 17-én került sor, amikor is a karánsebesi ügyész feljelentésében szereplő „ok“ alapján két évi fogházra ítélték.)

A Mocsáry Lajos szerencsétlen nemzetiségi szélbali politikája kísért, az országgyűlési szélsőbal körében. Az az áldatlan és szánalmas szerep, mit Mocsáry nem régen — a szélsőbal felbátorítása mellett — játszott a nemzetiségekkel szemben, most új alakot csábít a szélsőbal vezérei közül. Mint ugyanis a budapesti lapokban meglepetve olvassuk, Eötvös Károly, a szélsőbal ez egyik legnagyobb akciójú vezére elvállalta a dákoromán tábornok Doda Traján védelmét.

A tárgyalás tudvalevőleg június 14-én lesz itt Aradon és ekkor fog ítélni az esküdtszék a lázító tábornok felett.

Nekünk aradiaknak tehát, gyönyörű jelenetre van kilátásunk. Egy felől Doda Traján tábornok, másfelől pedig Eötvös Károly, a minduntalan menydörgő szélsőbali hazafi és vezér fog állani, a ki a „román nép becsületét“ fogja megvédeni a Doda Traján szabadságával együtt, hihetőleg a „magyar zsarnokság“ ellen... Gyönyörű jelenet.

A dologban különben az a legeredetibb, hogy az „Egyetértés“ sem lát a dologban semmi megütközni valót s egy másik lap pedig csak annyit jegyez meg, hogy Eötvös Károly ez alkalommal nagyszabású nyilatkozatot készül tenni a nemzetiségi kérdésben.¹

Addig is a míg ezt a nagyszabású nyilatkozatot meghallgatnók, alkalmoszerűnek találjuk részleteiben ma ismertetni a per előzményeit, melyek a következők:

Doda Traján a múlt év október havában, midőn a karánsebesi kerületben nyert mandátumát vonakodott benyújtani a képviselőházhoz, levelet intézett választóihoz. Ennek tartalmát a Resiczan megjelenő „Romanische Revue“ után következőkben ismertetjük...²

E levél képezi alapját Csiky László karánsebesi kir. ügyész következő följelentésének, a melyet a karánsebesi törvényszékhez, mint sajtóbírószághoz intézett:

„Doda Traján karánsebesi lakos és a karánsebesi kerületben megválasztott. de köztudomásúlag még nem igazolt képviselő 1887. okt. 14-ről keltezve az eredetiben csatolt és hiteles fordítással ellátott nyilatkozványt³ bocsátotta ki választóihoz és osztotta szét több példányban a vidék lakossága körében, hasonló cselekedve a képviselőház elnökéhez intézett levelével is.⁴ A nyilatkozvány egész tartalmában általában hazafiatlan hangján kívül határozottan a magyar nemzet elleni gyűlölet szítására irányul, különösen ama tételében, a hol hangoztatja, hogy a román nép mesterkedés és erőszak fondorlatai következtében záratott ki az alkotmányos küzdelem minden egyes pozíciójából, hogy „nagy és fárasztó harcra készülünk“ és „ma már nem egy hely- és szavazatról van szó, hanem a román nép nemzeti becsülete van kockára téve“, — kétségtelenül oly vádakkal illeti a magyar nemzetiséget, melyek alkalmasak arra, hogy a román nép körében a magyar nemzet elleni gyűlöletet ébresszenek. Nyilatkozványának eme tételei, a most említett oknál fogva a btk. 172. §-a 2. bekezdésében meghatározott nemzetiség elleni gyűlöletre való izgatás vétségének tényálladékát alkotják. Ezek alapján tekintettel arra, hogy Doda Traján eme nyilatkozványát ezen kir. törvényszék területén terjesztette, ellene a btk. 172. §-a 2. bekezdésében meghatározott izgatás vétsége miatt emelek vádat és kérem nevezetnek az itt érvényben levő 1862. december 17-én kelt sajtótörvény alapján leendő felelős[s]égre vonását.“

15.

1888 máj. 3

A megyei kormányajtó a második karánsebesi választásról

Krassó-Szörényi Lapok 1888 18. sz.

(A lugosi kormánylap vezércikke Popovicu Mihály mandátumának megsemmisítésekor jelent meg. A vármegyei felhivatalos hasztalan igyekezett állászó hittel és visszaféltető aulizmussal megbontani az egykorú román határörvidék választói egységét: a harmadik karánsebesi választáson az összegyűlt népi választók ismét egyhangú határozatot hoztak.)

Végo ama comedia második felvonásának, melynek színtere a karánsebesi országgyűlési választókerület.

A képviselőház összeférhetetlenségi bizottsága Popovics Mihály országgyűlési képviselő mandátumát megsemmisítette.

¹ Célzás a kormánykörökből származó koholt híresztelésre, hogy Mocsáry, Eötvös Károly és Pázmándy Dénes „nemzetiségi párt“ alapítását tervezik.

² A szöveg kivonatatos közlése felesleges, mert az iratok között (9. sz. irat) bemutatott az eredeti levelet, illetve ennek egykorú fordítását.

³ Ld. 9. sz. irat.

⁴ Ld. 8. sz. irat.

A választókerület ismét árva, a tér ismét szabad s nyitva van. Több mint hatezer választó nem gyakorolja közvetett törvényhozási jogát.

Most, midőn az ország szeme e kis, de magában véve unicum-pontra van irányozva, ránknézve kétszeresen érdekes, lesz-e e játéknak még folytatása, lemond-e alkotmányos jogáról az ország e legnagyobb választókerületének polgársága csak azért, mert néhány úri embernek úgy tetszik, hogy — renitencia által tespedésre legyen kárhóztatva csak azért, mert vélcményük szerint szavukat a magyar parlamentben nem érvényesíthetik. És miért, ha szabad kérdenünk?!

Ha tiszta meggyőződésen alapuló céljuk van, akkor használhatják a feléje vezetőt utat s az elérést elősegítő eszközöket. Ha alapja van sérelmeiknek, ha szándékuk nemes, vágyaik és kívánságaik méltányosak és jogosak: tárják föl leplezetlenül, panaszkodják el bizalmasan, hisz néma gyereknek az anyja sem érti a szavát. Mi szükség van az álarcra? a férfias önérték nyíltságot követel, csak a vakond kerüli a napvilágot, mert félti szemcseit a tiszta fénytől, míg a sötétben szabadon vél vadászni zsákmányára.

Nem tudjuk, két felvonásos-e a játék, vagy megtoldják még egy harmadikkal, különösen most, midőn a kommandírozott kommandírozó generális szélhűdés által érve beteg ágyához van kötve? Nem tudjuk, fölverik-e gyengésgé szülte nyugalmból, hogy hatalmas vezénylő szavával ismét bevonultassa hű katonáit Karánsebesre¹ csak azért, hogy ott meghallgatva azon rágalmakat, melyeket boldogítók az anyaországra szórnak s újabb tápot nyerve a további gyűlöletre, haza küldessenek amaz utasítással, hogy otthon a hallottakat gyöngé sarjadékaikba oltás. Hogy mit értek el eddigi rendszerökkel, láthatják, mert az bizony a nullán nem emelkedett fölül, de hogy az izgatók által elvetett magvak a vetők fejére is keserű gyümölcsöket érlelhetnek, nem kívánjuk, hogy ők is tapasztalják. Nem jó a tüzzel játszani.

Az a szegény grancsár évtizedeken keresztül híven szolgálta mint határőr fejedelmét s hazáját. Katonának születvén a felsőbbség iránti határtalan tiszteletben neveltetett s a föltétlen engedelmségre oktattott. Akaratának a parancs, vágyának előljárója elismerése s korlátolt igényeinek kielégítése szabott határt. Határtalan hűséggel fejedelme iránt pontosan teljesíteni szolgálatát volt életcélja. Ily légből könnyű lett vala növelni szárnyait a szabadabb röpiülésre, s akaratát az alkotmányos törvények által kerített térben könnyű leendett fejleszteni. De midőn korlátaiból föloldva szabadabban kezde lélegzeni, a szabad polgár lelkét dagasztó üdítő légáramlat helyett állítólagos jóakarói az ármány és irigység átkával fertőzött légkörrel vették körül, melynek ködén a fölzsabadulás sugarainak jótékony fényét nem bocsáták keresztül. Félénken s bizalmatlanul vonult vissza s zárkózott el ismét, félve fölzsabadítójának édesgető szavaitól. Rendszeresen tarták vissza mindentől, nehogy más körben szabadabb világnézetre emelkedjék, mert hisz így könnyebb vak eszköz gyanánt használni, könnyebb tetszésök szerint vezetni.

Az ember keblébe oltott önállóságra való törekvés szavát azonban nem hisszük, hogy soká legyenek képesek elnémitani. Vannak már közöttük is, kik megúnták a járszalagot s szép szerével könnyen megszabadulnának tőle. Vannak kik elég érettek arra, hogy a feltétlen hatalmi engedelmséget fölcseréljék amaz önkényes engedelmséggel, melyet a törvény iránti tisztelet megkíván; a renitencia helyett igyekeznek teljesíteni polgári köteleiket, miket a kölcsönösség, a biztonság közös érzése s végső kifolyásában az állam java kíván, mert hiszen általuk istenített elődeik s szerintök ősi véreik hirdetik: *salus reipublicae suprema lex est.*

A határőrvidéki polgártársaink ama része felé fordulunk, mely az alkotmányosság gyümölcsseit megízlelvén, keblükben a testvéri szeretet édes érzelmeivel, lelkesítve a koronás királyunk iránti törhetlen hűség által, rendíthetetlenül ragaszkodnak édes hazánk földjéhez. Ezekhez intézzük figyelmeztető szavunkat, hogy komolyan fontolóra vévén helyzetüket, hagyják magukra tétve vezetőiket s alkotmányos polgári jogaik használatában józan meggyőződésük sugallata szerint a harmadik választásra keressenek maguk közül oly egyént, mely képes is, hajlandó is az öt megillető helyen őket képviselni, érzelmeiknek s vágyaiknak kifejezést adni, mert ismételve mondhatjuk, hogy néma gyermeknek anyja sem érti a szavát.

¹ A román nemzeti párt karánsebesi választási bizottsága csak 1888 máj. 16-án tette közzé felhívását a harmadik karánsebesi választással kapcsolatban.

16.

1888 máj. 26

*A román nemzeti párt karánsebesi választási bizottságának levele
Mocsáry Lajoshoz, megválasztása alkalmával*

Egyetértés 1888 máj. 29 148. sz.

(A román nemzeti párt karánsebesi bizottsága az alábbi levélben közli Mocsáryval megválasztását. „Az egész országban — írják a karánsebesiek — csak egy férfira irányozhattuk szemeinket s ez Ön, tisztelt hazafi:“ A karánsebesi pártbizottság közli Mocsáryval, hogy a párt a továbbiakban felhagy a „passzív renitencia“ módszerével. Felkéri Mocsáryt, vállalja el az ország érdeklődésének középpontjába került választókerület mandátumát, az elvi álláspontok kölcsönös fenntartásával, a haza ügyének érdekében.)

Mélyen tisztelt képviselő úr!

A képviselőház tudvalevőleg kerületünknek már két képviselőjét megbízó levelektől megfosztottnak nyilvánítá azon oknál fogva, mert ezek abnormis politikai viszonyaink nyomása alatt azon nyilatkozatra látták magukat készítettve, hogy legalább az adott körülmények közt nincsenek azon helyzetben, hogy a képviselőház tanácskozásaiiban részt vehessenek. Az ennek folytán megtörtént harmadik választásnál e választókerület önt választá meg, tisztelt hazafi, a szavazatok egyhangúságával országgyűlési képviselőjévé.

Midőn a román nemzeti párt e kerületi választási bizottságának szerencséje van ezt azon kérése kíséretében tiszteletteljes tudomására hozni, hogy ezen általános és őszinte bizalom jelét e kerület részéről szívesen elfogadni méltóztassék, a nemzeti bizottság egyúttal helyén látja azon normális politikai viszonyok között mindenesetre alig szokásos politikai akciónak, mely jelenlegi megválasztásával befejezését találja, célját és értelmét egész nyíltsággal előadni. A bizottság erre annival inkább indítatva érzi magát, miután a román nemzeti párt eme legújabb politikai akciója, nemcsak nem lett mindenütt helyesen megértve, hanem egynémely oldalról jogosulatlan, sőt közben még gyűlöletes gyanúsításokra és támadásokra is alkalmas ürügüül használtatott fel. De mi több, maga a kormány nem vonakodott még a szólásszabadság nagy elvét is, a polgárok ama sarkalatos alkotmányos jogát, itt Magyarországon kérdésessé tenni, talán csak azért, hogy ezen akcióval szemben egy különben egészen rosszul alkalmazott megfélemlítési rendszert inauráljon.

Tág körökben ugyanis ezen akcióban egy, az alkotmányosság követelményeivel egyáltalán összeférhetlen és a magyar faj ellen irányzott ellenséges tüntetést akartak látni.

Nohát annyi igaz ebben, hogy ezen akció kétségen kívül egy tüntetést célzott, azonban egy tüntetést, mely sem az alkotmányosság elveivel általában ellentétben nem áll, sem a magyar faj iránti ellenségeskedésnek még csak látszatát sem hordja magán.

Ez sem több, sem kevesebb, mint egy osztentatív alakban a mai állampolitika ellen irányzott tüntetés.

Abnormis politikai viszonyok nyomása által előidézve, ezen akció természetesen az egészséges politikai viszonyok normális mértékével nem is mérhető. Mindazonáltal, habár a nemzeti párt a kényszerhelyzetben, melybe nem saját hibája folytán jutott, készítettve látta magát, ezen politikai tüntetéssel az alkotmányosan megengedett ellenzékeskedés határáig elmenni, úgy másrészt azon tiszta szándéktól vezéreive, hogy ezen manifesztációval nem a létező konfliktust élessze, hanem ha lehet, ennek kiegyenlítését indítsa meg, e határvonalat egy hajszállal sem lépte túl.

Athátva azon meggyőződéstől, hogy azon mély és komoly nemzeti ellentétek, melyek politikai életünk úgyszólván minden szálait átrezgik, egyedüli és tulajdonképeni okukat a mai, céljaiban és eszközeiben egyaránt eltévesztett állampolitikában találják, a nemzeti párt, nemzeti mint hazafiúi tekintetek által látta magát indítatva, azon pillanatban, melyben ezen állampolitika végzetleges pályafutásán eljutott már azon pontra, hogy hazánkban egy egész népnek, mely az ország lakosságának egyötödét képezi, a törvényhozás ajtait de facto elzárja, ezen, belső állami fejlődésünk-

ben kétségtelenül nagy jelentőségű, válságos momentumot megfelelő módon mar-
kírozni.

Ezen tény, melyet egyenesen megdöbbentőnek lehet mondani oly államban, mely demokratikus intézményekben akarja dicsőségét és jövőjét találni, a román népre nézve, károsított és veszélyeztetett nemzeti érdekeiért folytatott alkotmányos küzdelmében egy nagyfontosságú forduló pontot képez, de egyúttal, magasabb politikai szempontból tekintve, hazánkra nézve aggályos, szimptomatikus jelentőséggel bír.

A nemzeti különérdek exkluzív állampolitikája nem csak a román nép nemzeti létérdekeivel áll egyenes ellentétben, hanem mint az előre volt látva és azóta a tapasztalat által beigazolvva, egy valóságban alkotmányos és szabad államfejlődést eivileg kizár. Egy állampolitika, mely azon mérvben, melyben elhibázott állameszményét valószínűsítené, logikai kényszerűséggel utalva van az adminisztrációt tulajdonképeni feladatától elvonni, a célszerű és igazságos közigazgatás követelményeit politikai tekinteteknek alárendelni, melyek a jó közigazgatás keretén kívül esnek, az egészséges államfejlődést egyenesen organikus alapjaiban károsítja, következményeiben pedig, mint látjuk, a talán célba nem vett, de mindazonáltal elkerülhetetlen, merev párturalomra, a kortesrendszerre és politikai korrupcióna vezet.

Azon állampolitika azonban, mely egy, lényegében meg nem hamisított alkotmányosságot eivileg kizár, az egészséges államéletet pedig alapjaiban aláássa, végre okvetlen nemcsak az ekkép mesterségesen ápolt külön érdekét fogja visszahatásaiban károsítani, hanem az állam legfőbb érdekét is, hazánk belső konszolidációjának nagy művét, nem igazolható könnyelmű módon komolyan kockára teszi.

E nézetekből kiindulva és szemben a már említett ténnyel, miszerint a román nép az ország képviselőtestületéből ki van zárva, a nemzeti párt csak egy eljárást követhetett, azt, melyet tényleg követett is.

Kénytelen volt a tényleges állampolitikával szemben az élesebbé vált helyzetnek megfelelő módon új állást foglalni és az ezen körülmények közt még egyedül tisztességes álláspontra, a passzív renitenciazra ilyenmű álláspontjára helyezkedni. Kénytelen volt ez új álláspontját a választók nagy tömegének részéről egy második választás alakjában ünnepélyesen szentesíttetni, hogy eklatáns bizonyítékát adja annak, miszerint nemcsak a nemzeti értelmiség, mint ezt politikai ellenfeleink gyakran hiszik vagy csak állítják, hanem a nép nagy zöme is tud nemzeti érdekeiért lelkesedni és a megnyíltan egyáltalán még módjában van, ez érdekekért, mindig kész is az alkotmányos küzdelemre. Ha a párt ezzel saját népe iránti nemzeti kötelességeinek eleget tett, úgy nem kevésbé eber tudatában maradt a haza iránti kötelességeinek is. E kötelesség érzetétől vezérelve két nemzeti képviselőnk¹ azt hitte, hogy a tisztá hazafiság egyik aktusát teljesíti, midőn a képviselőházhoz intézett nyilatkozataiban, bár a mély és benső meggyőződés határozott hangján és férfias nyíltsággal, de egyszersmind teljes tárgyilagossággal, a képviselőház iránti köteles tisztelettel és azon loyaltással, mely a román népnek a képviselőház iránti testvéries érzelmeinek megfelelő, a képviselőház figyelmét a helyzet egész komolyságára, állampolitikánknek hibás és gyarló voltára felhívni igyekezett. E hazafiúi érzelmtől vezéreltetve határozá el a nemzeti párt a harmadik választással ezen tüntetőleg a mai állampolitika ellen irányzott politikai akció befejezésére juttatni és ez alkalommal egy magyar nemzetiségű honfitársat választani a kerület képviselőjévé, kit a saját nemzetbeliakkal való szolidaritás nem akadályoz a mandátum elfogadásában.

Ebből eléggé kivilágult ezen akció célja és jelentősége: majdnem teljesen leszorítva az alkotmányos küzdelem teréről, a nemzeti párt a passzív renitenciában keresi meg a menhelyet, legmagasabb nemzeti javának, a nemzeti becsületnek védelmére. Mert a nemzeti becsület követelménye volt a román nép politikai nullifikációjának rendszeres műve ellen ünnepélyesen szót emelni. De e szorongatott helyzetben is eleven tudatában azon szolidaritásnak, mely e két testvérnépet egybeköti, a nemzeti párt a jelen keserűségein felül emelkedik, hogy még az erkölcsi önvédelem eme cselekményét is a kiegyenlítés megindítására felhasználja.

Már most bármiképp gondolkozzék is valaki ezen akciónról, bár nagyra vagy kicsire becsülje politikai értékét, egy dolog minden kétségen kívül bizonyos: hogy t. i. a fentebb említett támadásokat jogosan senki sem intézheti emez akció ellenében. Ezen akció sem nem alkotmányellenes, sem nem ellenséges a magyar faj ellenében.

¹ E. Doda Traján és Popovicu Mihály.

A passzív renitencia joga általánosságában oly természetes, oly magától értett jog, hogy azt senki, kinek még egyáltalán efféle dolgokról fogalma van, elvileg még csak kérdésbe sem vonhatja. Azonban elméleti általánosságoktól eltekintve és csak a konkrét esetet szemügyre véve, azok, a kik a nemzeti párt ezen akciójában egy alkotmányellenes ténnyé látnak, senki mással, mint magával törvényhozó testületünkkel jönnek nyílt ellentétbe. Ez ily kivételes esetekre nézve intézkedett és nemcsak, hogy a törvényes szankciókat csakis logikailag elkerülhetetlen következményekre, úgy-mind a mandátum elvesztésére s ideiglenes jelöltéi diszkvalifikációra szorította, hanem a megbízó levélnek a képviselőházhoz való bemutatásának megtagadását egy alkotmányosan megengedett cselekménynek tekintette, midőn az illető törvény egy speciális bizottságot bíz meg avval, a megtagadás indokait alaposan megvizsgálni és ehhez képest ítéletet mondani. Már hacsak valaki azon képtelenséget nem akarja állítani, hogy egy netáni véleménykülönbség a megtagadás indokainak alaposágát illetőleg egy renitens képviselő és az összeférhetlenségi bizottság között már magában egy alkotmányellenes momentumot involvál, úgy annak feltétlenül be kell ismernie, hogy a nemzeti párt ezen akciója a loyális szempontjából abszolút meg-támadhatatlan, korrekt és alkotmányos volt.

De ha a vád, mintha eljárásunk alkotmányellenes volna, alaptalan, úgy kénytelenek vagyunk azon interpretációt, mely teljesen alkotmányos oppozíciónkat a mai állampolitikával szemben, mint egy a magyar faj ellen irányzott ellenséges akciózt állítja oda, egyenesen illoyálisnak neveznünk, mert mi sem jogosít arra fel, hogy két merőben különböző dolgot, mint az állampolitika és a nép, mint identikus dolgokat egymással önkényesen substitváljunk. Egy nép történeti fejlődésének folyamában gyakran kénytelen állampolitikáját a változott időviszonyoknak megfelelő más állampolitikával felcserélni és a történelem tanúsága szerint nem mindig azok voltak a legjobb hazafiak, kik a justitia regnum fundamentum régi kipróbált elvének a leghevesebben ellenszergültek és még kevésbé a haza ellenségei azok, kik e tekintetben más-kép vélekedtek. De ha a történelem e hasznos tanúságát nem akarjuk is szívünk-re venni, úgy gondoljuk meg, hogy a politikai orthodoxia azon türelmetlensége, mely a más véleményűekben nem politikai ellenfeleket, hanem ellenségeket lát, igazán alkotmányos szempontból abszolútan nincs megegyedve, eltekintve attól, hogy mi sem kompromittálva inkább már a priori állampolitikánkat, mint ha védelmére ily megengedett fegyverekkel kell élni. Tudjuk, fájdalom, nagyon is jól, hogy mi a politikai türelmetlenségnek nálunk már oly mélyen gyökerező baját néhány jóindulatú tanács-csal nem vagyunk képesek elodázní, de csak annál elutasíthatatlanabbul válik kötelességünk az azon méltatlan gyanúsítást, mintha a nemzeti párt az állam politikája elleni ezen oppozíciójában valamely ellenséges indulattól lett volna vezéreltetve a magyar faj ellen, egész határozottsággal, sőt indignációval visszautasítani.

Hangosan ki merjük hirdetni, hogy az egész országban nincs nép és nincsen párt azon szolidaritás érzetétől, mely szolidaritás a román és magyar népet egyenesen létérdekeiben minden körülmények között egymáshoz köti, oly mély bensőséggel és őszinteséggel áthatva, mint épen a román nép és ennek nemzeti pártja.

De természetesen e szolidaritást nem oly értelemben fogjuk fel, hogy nemzeti létünkért való nagy küzdelmünkben a román nép politikai nullifikációjára irányzott állampolitika mellett lelkesedni hazafiúi kötelességünknek tekinthetők.

Már most ön, tisztelt képviselő úr, meg lesz győződve, mily alaptalanok és meg nem engedhetők azon támadások, melyek ezen akció ürügyéből a nemzeti párt ellen intézettek.

A nemzeti párt nemcsak alkotmányosan korrekten járt el és a legőszintébb testvéri érzelmektől van áthatva a testvérnemzet irányában, hanem ez alkalmat is felhasználta arra, hogy a mennyre tehetségében áll, e testvéri érzelmeinek tényleges bizonyosságát is adja az által, hogy e harmadik választásnál egy magyar nemzetiségű honfitársát választotta meg e kerület képviselőjévé.

A nemzeti párt ugyanis, midőn elhatározta ezen akciózt, mint említők, a harmadik választással befejezni, azon felfogásból indult ki, hogy — miután ezen akciónak a csonka parlament sem nem volt, sem nem lehetett célja, hanem tulajdonképi célja egyedül az volt, hogy az új helyzethez képest új álláspontját az állampolitikával szemben egész világosan jelezze — a holt választások egy végnévküli sorozatát inszcenálni, sem ezen akció komolyságával, sem a képviselőház méltóságával összeegyeztethető nem volna.

A mi pedig a személyi kérdését illeti, úgy őszintén bevalljuk, hogy az egész országban csak egy férfira irányozhattuk szemünket és ez ön tisztelt hazafi. Mert

a nélkül, hogy szerénységét sérteni akarnók, nyíltan kimondhatjuk, hogy a két legmagasabb politikai erényt: az igazság szeretetét és a meggyőződés bátorságát, nincs második az országban, ki személyében oly mérvben egyesítené, mint ön.

Tudjuk jól, hogy önnek politikai álláspontja más, mint a nemzeti párté és ha daczára ennek a képviselői mandátumot önnek kezeibe tesszük le, úgy ezzel oly kevésbé adjuk fel saját álláspontunkat, a mily kevésbé tétélezzük ezt fel az ön részéről. E bizodalom-nyilvánulás vezérindoka, önnek a hálaérzetünk adóját részben leróni, ezért kérjük az ez érzelmekkel átnyujtott mandátumot szívesen fogadni méltóztassék és mi teljescen kipróbált jogérzetére, bölcs belátására és tiszta hazafiságára bizzuk, hogy a törvényhozó testületben „nem a mi, hanem a haza ügyét“ képviselje.

Mély tiszteletünk kifejezése mellett.

Karánsebes, 1888. május hó 26

A román nemzeti pártnak

Karánsebes kerületi választási bizottsága:

Popoviciu Mihály elnök g[ő]r. kel. román főesperes, — Bartolomeiu János al-elnök, — Jonasiu János jegyző — Dragalina Patrik jegyző, — Mihaiu Blidar assessor-consistria.² — Dr. Olariu Gyula theol. tanár, — Pinciu János theol. tanár, — Josef Jonescu, — Sztoján János g[ő]r. kel. román lelkész, — Musta Gyula g[ő]r. kel. román lelkész, — Dimitrie Bogoevici preot.,³ — Nikolae Bistrián preot., — Johann Attim Forstwart in Pension. — Isaia Stefaniga repesantant comunai.⁴ — Popovici Vasilié. — Usonescu Nicolae, — Sefan Velovan Dir. instit. pedagogie, — Pável Boldea, — Pável Kimbir, — Nicolae Velcu, — Dimitrie Popovici, — Voin Serb, — Nicol. Neagul, — Nicol. Goantia, — Nicol. Bihoy, — Joan Bogoevici, — Spiridón Sándru, — Josif Calinescu, — Josif Bihoy.

17.

1888. máj. 27

A kormányajtó a harmadik karánsebesi választásról: „Mocsáry Lajos, mint Doda Traján utóda“

Nemzet 1888. 146. sz.

(A fővárosi sajtót váralanul érte Mocsáry megválasztása. A kormány félhivatalosának ingerült kitételei mögöl kiérzik, hogy a karánsebesi ügy nemzetiségpolitikai jelentőségét valójában ekkor ismerték fel.)

Karánsebesről, rendes tudósítónktól, ma a következő sürgönyt kaptuk: „A román nemzetiségi párt Mocsáry Lajost egyhangúlag a karánsebesi kerület képviselőjévé választotta“.

Ez a legújabb stádium ama kihívó nemzetiségi demonstrációk sorozatában, melyekkel a karánsebesi választókerület dacorománjai ezen országgyűlés folyama alatt a közfigyelmet magukra vonni s a magyar államhatalom türelmét próbára tenni jónak látták... Doda Traján után Popovics Mihály, Popovics után Mocsáry. Tres faciunt Collegium. Szép társaság. Ebbe tartozott eddig lényegileg Mocsáry, most formailag is belekerült.

A két első elfogadta volt megválasztását, de a magyar törvényhozást azzal vélték contemnálni, hogy sem megbízóleveleket be nem adták, sem a képviselőház tanácskozásaiban részt nem vettek. Utánuk fogja csinálni Mocsáry is mindezeket. Miért ne tehetné? Eddigi állásfoglalásától a nemzeti kérdésben csak egy kis lépés van Doda-ék renitenskedő álláspontjáig és az a Mocsáry, aki meg tudta tenni a salto mortale-t a magyar nemzeti és állami politika alapjáról a szélső nemzetiségi politika ingoványába, bizvást tehetne innen is még egy kis ugrást — az országgyűléstől való távolmaradásig.

² Egyházközségi ülnök.

³ Lelkész.

⁴ A községi képviselőtestület tagja.

Mily büntetés! De hát ezt Mocsáry „megtiszteltetésnek“ veszi.

Ugy látszik, a karánsebesi és általában a hazai túlzó dacorománok közt nem akadt már ember, aki hajlandó legyen tovább folytatni Dodáék bűnös és veszélyes játékát. Fogtak tehát Mocsáryban egy „magyarkát“, akit beledobtak abba a nagy árokba, mely őket a magyar álamiságtól és nemzettől elválasztja. Mocsáry az ő gyógyíthatlan tévelygésében azt hiszi, hogy át fogja hidalni a nagy árkot, e tátongó nagy úrt. Akkora önámítás, mint amekkora önhittség! Nem hidalja át, hanem belevész menthetetlenül, s nem lesz meg az a vigasza sem, hogy használt az ügynek, ha mindjárt áldozatul dobta is magát. Nem pedig azért, mert az amúgy is kielégíthetetlen dacoromanismusnak szarvait még nagyobbra növeli, — növeli pedig saját nemzete, a magyar nemzet ellen. Hogy akadt „magyar“, aki ilyen szerepre vállalkozzék, az napjaink történetének minden esetre egyik legsötétebb lapját képezi s meg vagyunk győződve, hogy a nemzetnek, mint a jelenben, úgy a jövőben sem lesz más ítélete ilyen fajta kísérletekre, mint a legkérelhetlenebb kárhoztatás.

18.

1888 máj. 27

A függetlenségi sajtó kommentárja Mocsáry Lajos Karánsebesen történt megválasztásakor

Egyetértés 1888 146. sz.

(*A függetlenségi sajtó alapjában jószándékú híradása nem a Mocsáry és a függetlenségi párt, hanem Csávolszky Lajos, az ekkori függetlenségi lapvezér és az „Egyetértés“-t éveken át fenntartó egykori pártelnök közötti kapcsolatot tükrözi. A diplomatikusan hangzó kommentár írója egyébként félreérti, illetve félremagyarázza a Román Nemzeti Párt demonstratív lépését, feltételezhetően azért, hogy Mocsáryt mentesítse a reázduló újabb sovinizista rágalmaktól. Ermlésre érdemes, hogy a függetlenségi sajtót is meglepte a karánsebesi döntés. Az „Egyetértés“ a választást megelőző napon még Bredicianu Coriolan vagy Babeş Vince megválasztását jósolta.)*

Karánsebesen ma történt az új választás és eredménye oly természetű, hogy méltán úgy üdvözölhetjük, mint a nacionalista demonstrációból eddig képviselet nélkül hagyott kerületnek meghódítását a magyar alkotmány szentsége előtt és kibékülését a magyar hazafiság eszméivel. A mai nap választotta Mocsáry Lajos, a függetlenségi és 48-as pártnak egyidőben elnöke, kinek egyéni nézeteit a nemzetiségi kérdésben kárhoztathatják, de tiszta magyar hazafiságát senki kétségbe nem vonhatja és akinek távollmaradását a törvényhozás terméből pártkülönbség nélkül csak sajnálni lehetett mind azoknak, akik a komoly meggyőződés, alapismeret, gondolkodó erő és nagy politikai mult súlyát parlamentáris vitáinkban méltányolni tudják. Ha talán akadnak, akik a választásban kifejtett intenciók fölött túlságos skrupulusokat éreznének azért, mert a kerület választói románok és a választás intézője Doda Traján volt, azoknak sem kellene figyelmen kívül hagyniok, hogy Mocsáry Lajos a kerület előtt semmi ígéretet vagy programnyilatkozatot nem tett és róla senki föl nem teheti, hogy ismert nézetein túl az egyéni helyzet opportunítása által befolyásoltassa magát. Mi az ő megválasztását mindig úgy tekintjük, mint a nacionalista választókerület meghódítását a magyar állameszme és magyar hazafiság előtt. Nem kételkedünk, hogy a magyar parlament is, amikor Mocsáry Lajost újra tagjai között fogja üdvözölni, egyszersmind bizonyosságot fog szolgáltatni arról, hogy a nemzetiségek irányában nem vezet a gyanú és exclusivitás szelleme és az őszinte hazafias véleményt, még ha a közgondolkodástól eltér is, szívesen veszi számba.

19.

1888 máj. 27

A „mérsékelt ellenzék“ nyilatkozata Mocsáry karánsebesi mandátumáról
Pesti Napló 1888 146. sz.

(*A mérsékelt ellenzék sajtója fölényes tartózkodással ir Mocsáry megválasztásáról. A Pesti Naplót ezidőtájt már csak laza szálak fűzik az Apponyi vezette közjogi ellenzékhez, melyből az országgyűlési ciklus végére új jobboldali pártalakulat keletkezik: a sovinizmus zászlóvivőjéül jelentkező ú. n. nemzeti párt.)*

Mocsáry Lajost a karánsebesi választókerületben a román párt, mint egy ma hozzánk érkezett távirat tudatja, egyhangúlag országgyűlési képviselővé választotta. Mocsáry Lajos tehát Doda Trajának utóda lett a magyar képviselőházban, melybe híres előde, bár megválasztatott, belépni nem akart, ami miatt képviselői mandátumától megfosztatott. A karánsebesi román párt jónak látta demonstrálni a képviselőháznak e határozata ellen. Demonstrált pedig először az által, hogy megválasztotta közvetlenül a mandátum megsemmisítése után Popovits Mihályt, ki szintén nem nyújtotta be megbízó levelét, a minek következtése az lett, hogy ez a mandátum is megsemmisített. Demonstrált most másodszer az által, hogy Mocsáry Lajost választotta meg, aki pedig be fogja nyujtani megbízó levelét s így képviselni fogja azt a választókerületet az országgyűlésen, mely képviselgetni előbb nem akarta magát. Az, hogy ezt a kerületet magyar ember fogja képviselni, egymagában véve örvendetes dolog. A kérdés csak az, hogy ki lesz az új képviselővel megelégedve: a magyar állameszmének hívei, vagy Doda Trajának követői. A helyzet, melybe Mocsáry Lajos jutott, mindenesetre nemcsak kényes, de nagymértékben komikus is. Jövő szereplése fogja megmutatni, miként fogja új helyzetében érvényesíteni magát.

20.

1888 máj. 28

*A jobboldali, sovinszta ellenzék Mocsáry „román mandátumáról“:
„Ludovic Mocsáriu“*

Budapesti Hírlap 1888 147. sz.

(A sovinszta irányzat szócsöve a jobboldali ellenzék elvakult türelmellenségének ad kifejezést. A Budapesti Hírlap köreiből felháborítónak tartják, hogy a nemzetiségi elégtelenség jogosultságát a függetlenségi párt volt vezére a karánsebesi mandátum elfogadásával az ország közvéleménye előtt igazolja. A közölt vezércikk híven tükrözi a sovinszta táborát a harmadik karánsebesi választás idején átható izzó gyűlöletet, mely most minden erejével a nemzetiségi mandátum önként választott magyar képviselője ellen zúdul.)

Budapest, máj. 27.

A karánsebesi mandátumnak akadt gazdája, ki azt Doda Traján cs. és kir. tábornok kezéből elfogadta, a függetlenségi párt egykori vezére, Mocsáry Lajos. Ez, mint kivert öreg bika, nagy búsan járt a parlamenti gúlyán kívül erdőkön, mezőkön, maga, egyedül. Nem tartozik ő már senkihez, se pártja, se nemzete, se helye a politikában. csak makacs haragja. Coriolan a volszkusokhoz. Mocsáry a szerbekhez ment, hogy Ujvidéken azok küldjék őt követségbe a magyar országgyűléshez,¹ kik nagy Szerbiát akarják megcsinálni húsz év óta, legyen Mocsáry az ő szószólójuk. Tábort ütött, de a magyarok őt és szerb követőit megverték, nem lehetett választott szerbbé. Azt hittük, végkép letűnt közéletünkben e politikai gyászvitéz, ki egy hosszú életpályán önhibájából soha sikert, valódit, nem arathatott. Tévedtünk, a dacos, gőgös öreg visszavért, itt van megint a magyar képviselőházban, mint — román.

Valóban, cifra tévelygése egy embernek, kit hiúság és becsvágy ösztönöznek s ki magát okosabbnak tartja mindenkinél s nem rendeli alá senkinek. Lángész teheti ezt csak, középtehetség vagy annál is kevesebb, kell, hogy alkalmazkodjék. Lángész nélkül, Mocsáry egy politikai különc volt teljes életében, ki szerepleni vágyott, de nem bírt, a feltűnést kereste, nem a sikert, képzelgéseit eszméknek hitte s extravaganciáit eredetiségnek tartotta s bogaraihoz annál inkább ragaszkodott, mentől általánosabb volt az ellenmondás s minél kivihetlenebbnek bizonyultak azok. Rátári és uralkodhatnám egyénisége nem fért meg sehoh, először a Deák-párton próbálta, azután a bal-középen, majd a függetlenségi párthoz tért át, s végre nemzetiségi lón s mindezen rettenetes következetlenségekben Mocsáry következetes önmagához, mint ahogy a beszámíthatatlanságig következetes az oly beteg elme, melynek fixa ideái vannak.

Mocsáry azonban nem lévén lunatikus, magaviselete beszámítás s a legkomolyabb

¹ Célzás Mocsáry 1887. júniusi újvidéki jelöltségére. Az 1887. június 17-én tartott választáson a kormánypárti Móricz Pál a kivezényelt szavazók és a karhatalom segítségével győzött a Mocsáryt jelölő szerb-magyar-német ellenzéki blokkal szemben.

megrovás alá esik, miert aki saját véérének és nemzetének konok ellensége és ellenségeinek szövetségese. Magyar ember, ha nem ért egyet a nemzetiségi főkérdésben nemzetével, annak semmiféle pártjával vagy párttöredékével; ha föderalista s az egységes magyar nemzeti államot nem helyesli, melyet király, nép, törvény és alkotmány felállított: vonuljon vissza a nemzet közakarátát szembe találván egyéni meggyőződésével, de ne csapjon fel oláhnak, rácnak s ne szövetkezzék a magyar állameszme és a magyar nemzet nyílt ellenségeivel. Ezt büntetlenül senkinek sem szabad tenni.

Mocsáryt szenvedélye elkapta, a magyar nemzet erkölcsi kötelékéből kiragadta; ő azoknak megbízottja, kik a magyar állam, alkotmány és nemzet ellen törtek és törnek s ezért átok alatt van, melyet maga mondott ki ősz fejére.

De ő nem hős és sorsa nem tragikus. Politikai szereplése egész egyszerűen — kudarc.

S a karánsebesi választás ezen semmit sem változtat. Ha elfoglalja helyét, vagy sem, mint elődei: Doda és Popovics, egész egyre megy, mert Ludovic Mocsáriu a magyar országgyűlésen — nulla. Olyan nulla, mely előtt nem áll szám és megette nem áll szám, a szörényi választóit sem véve ki, kiknek nem Mocsáry a vezérék. Ő oláhnak sem igazi oláh, hanem csak beoltották, akármit beszél a képviselőházban, Mocsáry Lajos egy maskara.

21.

1888 máj. 28

*Az erdélyi kormányssajtó Mocsáry „árulásáról”: „Ludovic Mocsáriu“
Kolozsvár, 1888 121. sz.*

(Nemcsak cimben, felfogásban és mondanivalóban is egyezik a kolozsvári kormányssajtó és a sovinszta jobboldal sajtójának visszhangja a karánsebesi ügyben. Az erdélyi arisztokrácia lapja a bemutatott bárdolatlan és hamisításoktól sem visszariadó közleményben parlamenti tüntetésre hívja fel a képviselőházat az „áruló“ Mocsáry Lajos újbóli megjelenésekor. A felhívásnak nem volt fogamatja, Karánsebes magyar képviselőjének országgyűlési visszatérése zavaró körülmény nélkül történt.)

Karánsebesen szombaton volt a képviselő-választás. Ezúttal már a harmadik.

Doda Traján elfogadta volt a mandátumot, de kijelentette, hogy a magyar parlament tanácskozásain nem vesz részt. Popovics Mihály szintén így tett. A képviselőház megsemmisítette mindkettőnek mandátumát és így a karánsebesiek szombaton harmadszor gyűltek össze választásra.

Megválasztották — Mocsáry Lajost. Még pedig egyhangúlag. Ami azt mutatja, hogy a karánsebesi kerület fő-főmatadorainak ismert nézeteivel a Mocsáry elvei tökéletesen megegyeznek. Egyetlen hang sem emelkedett a „magyar“ férfiú ellen, ki évek hosszú során keresztül a magyar nemzeti függetlenség zászlajával járt a szélsőbal élén és most a Dodáék által odadobott mandátumot szedi föl a karánsebesi útszélről.

Mocsáry kijelentette, hogy elfogadja a nagyszabeni programot,¹ azon pont kivételével, mely Erdélynek különválasztásáról szól. No ez igazán kegyesség. Mocsáry tehát meghagyja nekünk az Uniót. De egyebekben a nagyszabeni program híve. A mi azt jelenti, hogy törekedni fog arra, hogy a román nyelv használata valamennyi területen, ahol románok laknak, úgy a közigazgatásban, mint az igazságszolgáltatásban törvénnyé emeltesék. Törekedni fog, hogy az illető vidékeken román hivatalnokok alkalmaztassanak. Igyekszik keresztülvinni, hogy a nemzetiségi törvény a románok javára revidiáltassék. Küzdeni fog azért az elvért, hogy Magyarországon ne protegáltassék egy „kiváltságolt nemzetiség“ — a magyar. Rajta lesz, hogy eltörültesék minden olyan törvény, mely a román nemzeti fejlődést (úgy, amint a túlzók azt kívánják) akadályozza; és végül az általános szavazatjogot is fogja követelni, hogy a románok — kivált Erdélyben — úrrá lehessenek.

Ezen az alapon fogadta el a karánsebesi mandátumot Mocsáry Lajos, kit a megbízó levél így nevez: „Ludovic Mocsáriu“.

Résztvessz-e a magyar parlament tanácskozásain ez a „magyar“ ember? vagy úgy tesz, mint Doda és Popovics tették? — az a feltételektől függ, melyet alatt Mocsárynak a kerületet átengedték.

¹ Alaptalan állítás. Mocsáry álláspontját ld. a Román Nemzeti Párt karánsebesi választási bizottságának adott válaszában (23. sz. irat).

És ez utóvögre is másodrendű kérdés. Mocsáry már olyan mélyre süll[]yedt abban az elméleti aberratióban, mely a nemzetiségi ügyre nézve elfogta: hogy mélyebbre már az sem süll[]yeszthetné, ha engedelmes követője lenne Doda Trajának; és megsemmisíttetné mandátumát.

Egykori pártja, melynek vezéregyéniségei közé tartozott, s az egész magyar közvélemény, — már rég leszámoltak Mocsáryval. Előbb a párt, aztán a parlament lökte ki magából, miután nem akadt kerület, ki ezt az egészen közönséges árulót mandátummal tisztelje meg.

Hanem azért a magyar nemzeti érület sértődése mégis megmaradt. Nekünk nem lehet eltűnnünk, hogy legyen fajunkban egy is, ki a mi ezredéves Magyarorszá- gunk magyar jellege ellen, nemzetünknek úgyszólván létérdeke ellen a parlament fóru- mán, küzd. Nem a „chauvinismus“ túlzása, hanem a valódi nemzeti érület méltó fel- háborodása lesz az, hogy ha a képviselőház a többszörösen kompromittált karánsebesi mandátummal érkező Mocsáryt hozzá illően fogadja. Látnia, éreznie kell, hogy csak a törvény kényszere alapján ül a magyar képviselők sorai közt. És látnia kell a nem- zetnek, hogy nincs elég nagy büntetés, mely sújtja azt, ki a saját kebeléből ellene vét.

22.

1888 máj. 29

A szerb nemzetiségi sajtó Mocsáry megválasztásáról¹

Zasztava 1888 76. sz.

(A szerb radikális nemzetiségi sajtó a közölt vezércikkben fejezte ki együttérzé- sét Mocsáryval — Karánsebesi képviselőjévé történt megválasztásakor. A „Zasztava“ cikkírója méltatását összekapcsolja a kormánypárti szerb képviselők opportunista poli- tikájának megbélyegzésével. Az országgyűlésen Mocsáry h a r c o l a maga elveiért — állapítja meg a szerb nemzeti szabadelvű párt lapja — a kormánypárti szerbek viszont h a l l g a t n a k — a maguk elveiért.)

A „keményfejű“ románok Mocsáry Lajost küldték az országgyűlésbe. A karán- sebesi kerület egységes, érintetlen, meg nem ingatott. Ott nem akadt olyan pap, aki azt mondotta volna: „A kormány mellett kell állnom, mert esetleg üldözni fognak“. Ott nem akadt olyan tanító, kereskedő vagy földműves sem, aki azt mondta volna: „Kilátástalan a helyzetem, tartozom az adóval, meg kell alázkodnom!“. Nem, ott nem akadt egy sem s így nem is fertőzött meg másokat. A karánsebesi kerületben egytől- egyig azt mondják: „Azt választjuk meg, akit akarunk!“

A karánsebesi kerület éveken keresztül Doda tábornokot választotta, azonban Doda nem járt el az országgyűlésre. Nem mintha nem tudna magyarul, elvből cse- lekedett így s ezt az elvet egy évvel ezelőtt nyíltan ki is fejtette a magyar ország- gyűlésen.

Doda tábornok látta, hogyan vannak ma elosztva a választási kerületek. Ennek a felosztásnak alapján a nemzetiségek sohasem lehetnek számarányukhoz mérten kép- viselve a magyar országgyűlésen. Doda tábornok látta, mit művelnek a hatóságok a választások alkalmával és látja, hogy ez a harc egyenlőtlen, különböző fegyverekkel vívott küzdelem, melyben a nemzetiségeket még az országgyűlésbe való bejutás előtt legyőzik. Nem akart tehát az országgyűlésbe menni, de mandátumáról sem kívánt lemondani. Erre kihirdették, hogy mandátumát elvesztette.

Akkor azt híresztelték, hogy a karánsebesi kerület a kormány emberét fogja megválasztani. Budapesten úgy gondolták, hogy ennek a kerületnek a választói nem nemzetiségi és politikai öntudatból választották meg Doda tábornokot, hanem a szemé- lye iránti rokonszenvből.

Csakhogy másként történt. A szavazók Popovici[]t, az orsovai esperest választot- ták meg, ő pedig kijelentette, hogy Doda tábornokhoz hasonlóan és ugyanazon okok miatt nem megy el az országgyűlésre.

Akkor már látszott, hogy a karánsebesi kerület választói öntudatosak, látszott, hogy elvekért küzdenek és nem személyekért. A kormány helytelenítette a fejlemé- nyeket: „Mégddig tart még a karánsebesi képviselőknél ez a kellemetlen protestálása?“ És elérkezett a harmadik választás. Igaz ugyan, hogy nem olyan embert választottak, aki újra protestálni fog és nem megy el az országgyűlésre, de helyett — Mocsáry

¹ A közlemény eredeti címe: Lajos Mocsáry.

Lajost választották meg egyhangúlag. Maga a kormány is nehezen tudná most megmondani: részére a kettő közül melyik a kellemetlenebb?

Mi örülünk Mocsáry megválasztásának, jobban örülünk neki, mint bárki másnak a négyszázötven többi képviselő közül, akik a magyar képviselőházban helyet foglalnak.

Mocsáry nem vall velünk azonos nézeteket. Demokratizmusával közel áll hozzánk, nemzetiségi politikájával nem mindenben értünk egyet, mert mi tovább megyünk nála. Azonban azt el kell ismernünk, hogy [ezidőszcrint] Mocsáry az egyetlen számottevő magyar politikus, aki nyíltan ki meri mondani, hogy Magyarországon a nemzetiségek elnyomottságban élnek, s hogy nem engedélyezik számukra nemzetiségük, nyelvük, kultúrájuk fejlesztését. Mocsáry ügyességével és szónoki tehetségével védelmezte ezt a gondolatot az országgyűlésen, követelte a magyar politika megváltoztatását a nemzetiségi kérdésben és a szó teljes értelmében kárt vallott ezen elvei miatt, még saját pártja is kitagadta ezért.

A kormánypárti szerbek szemünkre vetik, miért mérjük Mocsáryt más mértékkel, mint őket, mikor Mocsáryval sem egyezünk mindenben s amikor ők is ugyanazt akarják a nemzetiségi kérdésben, amit ő.

Csakhogy óriási a különbség Mocsáry és öközöttük, Mocsáry magyar és mégis tovább megy a kormánypárti szerbeknél a nemzetiségi kérdésben. De ami még fontosabb, az országgyűlésen Mocsáry *harcol* a maga elveiért, a kormánypárti szerbek viszont *hallgatnak* — a maguk elveiért. Mocsáry károsodott felfogásáért, a kormánypárti szerbek — elveikért mandátumokat nyernek a kormánytól.

Ami pedig a legfontosabb, Mocsáry komolyan veszi elveit, a mi kormánypárti szerbjeink pedig úgy viselik ezeket, mint — az álarcot. Elhiggyük hát nekik, hogy ők minél nagyobb nemzetiségi jogokért harcolnak, mikor szívvel-lélekkel segítik azt a pártot és kormányt, melynek vétké a mai igazságtalan helyzet. Hát elhíhetjük kormánypárti képviselőinknek, hogy önkik elviselhetetlen a mai állapot. antikor ezt az állapotot támogatják? — Mi [ugyan] sohasem.

Ime, ezek az okok, az alapvető okok, amelyek miatt mi őszintén üdvözölhetjük Mocsáryt, ellenben a mi kormánypárti szerbjeinket — sohasem.

23.

1888 máj. 30

Mocsáry Lajos válasza a román nemzeti párt karánsebesi választási bizottságának

Egyetértés 1888 149. sz.

(Mocsáry Lajos a közölt válaszban elfogadta a karánsebesi választói bizottság által felajánlott mandátumot. Levelének több figyelemreméltó nemzetiségtörténelmi vonatkozása van. A válaszirat elején Mocsáry rámutat, hogy az erdélyi választókerületi beosztást és cenzust a románokra nézve korábban is sérelemesnek tartotta és ennek — az 1874. évi választási törvényjavaslat tárgyalásakor — kifejezést adott. Mocsáry elismeri a román nemzetiségi mozgalom politikai tüntetésének jogosultságát a választójogi harcban és a haza konszolidációjának feltételét a nemzetiségekkel való megegyezésben jelöli meg. „Magyarország csak akkor lehet képes kivívni állami önállóságát — írja —, ha a különböző nemzetiségek közt való jó viszony megeremtésével létre jó kebelében a benső állami konszolidáció.“)

Mélyen tisztelt bizottság!

Vettem a nagy becsü sorokat, melyekben a karánsebesi kerület országgyűlési képviselőjévé választásomról értesíteni méltóztatnak s teszik ezt kíséretében nagy fontosságú fejtegetéseknek, melyek míg egyrészt megvilágítják e választásnak föltűnést keltett előzményeit, másrészt tisztán körvonalazzák a viszonyt, melybe lépni vagyok hivatva a karánsebesi kerület választóival.

Mindenekelőtt köszönetem adóját kívánom leróni úgy a tisztelt bizottság tagjai, mint többi polgártársaim irányában, kik bizalmukkal meg tisztelni méltóztattak. Hálás érzéssel fogadom a megbízatást, tesszem ezt annyival inkább, mert bármi tekintetben merülhetek volna föl lelkemben kételyek az iránt, hogy képes

leszek-e megfelelni ily fölhívásnak, azokat a tisztelt bizottság nyilatkozatai eloszlatták.

A tisztelt bizottság nagy elmeállással és tárgyilagosággal adja elő azon események értelmét, melyek a karánsebesi kerületben ez utolsó választást megelőzték; kifejti, hogy ha a román nemzeti párt élesebb eszközök alkalmazására látta magát készítettve, ennek oka abban rejlett, hogy vele szemben is élesebbé vált a helyzet azon eljárás következtében, mely a román nemzeti pártnak az országgyűlésből majdnem teljes kizárását eredményezte. Részemről legyen szabad a tisztelt bizottság emlékezetébe visszaidézni, hogy én már régebben kifejeztem azon nézetemet, miszerint az erdélyi részekben a választókerületek beosztásának s a cenzusnak az ország többi részében fennállótól eltérő megállapítását helytelennek, igazságtalannak, mert a románokra nézve sérelmesnek tartom.¹ És ez állapot nemcsak hogy állandóan ten[n]tartatott, de fájdalom! tovább fejlesztetett az által, hogy az utolsó általános választások alkalmával úgy a kormány, mint a társadalom különböző tényezőinek tevékenysége folytán az ország többi részeiben sem volt képes a román nép az országos képviselőletben részesüléséhez való alkotmányos jogát érvényesíteni. Helytelennek tartottam az ily eljárást annak saját kiindulás pontjából tekintve is, miután azzal a képviselőlet elvének meghamisításán kívül más eredményt elérni egyáltalában nem lehetett, de helytelennek különösen azért, mert elcentrében áll a jogegyenlőséggel, az igazsággal, pedig csak ez adhatja kezünkbe Ariadne fonalát, mely kivezethet a nemzetiségi kérdés útvesztőjéből. Ha a román nemzeti párt nem nyugodott meg a rosszabbá vált helyzetben s ennek feltüntetésére élesebb eszközöket keresett, hol lehet sajnálni a viszonyoknak ily alakulását, de eljárásában nem lehet látni egyebet, mint a jogérzet nyilvánulását, éppen annak megbizonyítását, hogy a román nép ragaszkodik a közügyek intézésére való befolyás jogához és kötelességéhez, hogy a közös hazában közösben élvezendő alkotmányos jogok terített asztalánál meg akarja tartani a maga helyét.

Nem is kételkedem, hogy a közvéleményben a karánsebesi ügyek által támasztott némi ingerültség rövid idő alatt nyugodtabb fölfogásnak fog helyet engedni, annyival inkább, mert midőn a román nemzeti párt nem csak maga intézkedett immár az iránt, hogy ne maradjon megcsönkítva az országos képviselőtestület; hanem egyszerűs mind egy magyar embert tisztelt meg bizalmával: e cselekményben teljes joggal hivatkozhatik úgy arra, hogy az állami intézmények iránt teljes tisztelettel viseltetik, mint arra, hogy a kérdéses akciónál nem vezette ellenséges indulat a magyarság iránt. S ez utóbbit illetőleg nekem legyen szabad ismét rámutatnom ez alkalommal arra, mit már többször ismételték, hogy t. i. a csekély személyem irányában érdeme-mem felül nyilvánított jó indulatot is örvendetes jelül lehet tekinteni annak, hogy daczára annyi féltreértésnek és súrlódásoknak, a két faj természetében rejlő s ezért legvívóhatlen ellenszenv, mely kétségessé tehetné a jövőben is a békés együttélhetést, román és magyar közt nem létezik; a faji természetben gyökerező ellenszenves indulat nem tesz kivételeket, nem fogad el s nem viszonz barátkozást.

Midőn a tisztelt bizottság az általam nyert megbízatás természetét körvonalazza, teszi ezt azon férfias nyíltsággal és lovagiaszággal, mely emlékeztet, hogy a generosa gens hungara elnevezést akkor érdemeltük ki e haza összes lakóinak tulajdonául, midőn a világ még nem különböztetett meg e hazában élő egyes nemzetiségeket. A tisztelt bizottság konstatálja, hogy az én politikai álláspontom más, mint a román nemzeti párté s ha ennek daczára az én kezeimbe teszi a képviselői mandátumot, úgy ezzel oly kevéssé adja föl saját álláspontját, a mily kevéssé tételzi ezt föl az én részemről. Meglehet, hogy némelyek előtt talán az aggályosság színében tűnhetnék föl az ellentéteknek e hangsúlyozása, azért legyen szabad nekem magára a tisztelt bizottság nagybecsű levelére hivatkoznom, mint amelynek tartalmából teljes megnyugvást vélek meríthetni. Hatályosan méltóztattak ugyanis kifejezni, hogy nincs nép és nincs párt ebben az országban, mely a magyar és a román nép közt egyenesen létevékeik tekintetében fennálló szolidaritás érzetétől annyira át volna hatva, mint a román nép és a román nemzeti párt. De ama szolidaritás hangsúlyozásán kívül hasonló nyomatékkal kifejezve látom azon nézetet is, hogy a bírálóat alá vett jelenlegi állampolitika „az állam legfőbb érdekét is, hazánk belső konszolidációjának nagy művét, nem igazolható, könnyelmű módon, komolyan kockára teszi“. A román nemzeti párt tehát át van hatva a haza benső konszolidációja szükséges voltának érzetétől, tehát ugyanazt tartja az állam legfőbb érdekének, mit a magyarság is annak

¹ L. Képv. Napló 1872—75. XI. 166—67. ill. u. o. 311—12. o.

tekint. Az érdekek és azok felfogásának ily találkozása ellenállhatatlan fátumszerű hatalmat gyakorol viszonyainkra, melynek nyomása alatt meg fogjuk találni, mert meg kell, hogy találjuk az utat és módot azon ellentétesség kiegyenlítésére, mely a román nemzeti párt programja és azon politikai álláspont közt, melyet, mint az enyémet jelezni méltóztartak, az idő szerint még fennforoghat.

A tisztelt bizottság nem kívánja, hogy én a román nemzet ügyét, csak azt, hogy a haza ügyét képviseljem. E kívánságnak ily módon való kifejezése a román nemzeti ügy s a haza ügye közt tehető megkülönböztetésnek élet elveszi s nekem legyen szabad reménylenem, hogy ha a haza ügyének szolgálatában nem tudnám mellőzni az e közt s a román ügy közt nézetem szerint fennálló szoros kapcsolatot, megbízatásom körénck átlépése miatt nem fognék kárhóztatással találkozni. Legyen szabad például egy tárgyat felhoznom, miért nem tudom a két ügyet egymástól elválasztani. Én, ki nemcsak ignorálhatónak nem tartom, de teljesen elismerem minden népnél a nemzeti öntudat jogosultságát, a ki tudom, mint a tapasztalás csatkozhatlanul bizonyítja, hogy a kultúrának nincs hatalmasabb emeltyűje, mint a nemzeti becsvágy; a ki elismerem, hogy nemcsak egyes népfajok, de egyes országok fennmaradásának kérdése is kultúrkérdés: teljesen meg vagyok győződve a felől, hogy a hazánkbeli románoknál annyi élénkséggel nyilvánuló közművelődési törekvést nemcsak hogy helytelen volna az úgynevezett kultúregység keretébe akarni szorítani, de épen a közös haza érdekében áll azt az állam részéről igazságos mértékben támogatásban részesíteni.

Önök nekem szabad kezet adtak. Mind a mellett legyen szabad most, midőn ismét a képviselői pályára lépni vagyok hivatva, annyit kijelentem, hogy változatlanul ragaszkodom azon meggyőződéshez, mely csekély működésomban a közügyek terén ekkoráig vezérelt. Változatlanul ragaszkodom azon állásponthoz, melyet eddig állami függetlenségünk ügyében és a nemzetiségi kérdésben elfoglaltam. E két sarkalatos kérdés az én meggyőződésomban a legszorosabb összeköttetésben áll. Magyarország csak akkor lehet képes kivívni állami önállóságát, ha a különböző nemzetiségek közt való jó viszony megteremtésével létrejő kebelében a benső állami konszolidáció. Elfogadni békével azt a tényt, hogy e hazában különböző nemzetiségek laknak, elfogulatlanul és igazságosan mérlegelni azt, mit egyrésztől az egyenjogúság, másrésztől az állami egység követel: ebben fekszik egyedül annak lehetősége, hogy ama jó viszonyt létrehozzuk s ez ország állami függetlenségét biztos alapra fektessük, míg egy megbízhatatlan tényezőre támaszkodó s kivihetetlen czélokra irányzott törekvés csak a haza sorsának s jövőjének veszélyeztetését eredményezheti.

Mély tisztelettel vagyok Andornakon, május 28-ikán 1888.

alázatos szolgálja

Mocsáry Lajos
o. gy. képviselő.

24.

1892 jan. 2

Mocsáry Lajos képviselői beszámolója és búcsúlevele
a karánsebesi kerület választóíhoz

Egyetértés 1892 jan. 3 3. sz.

(Mocsáry három és fél éven át képviselte a karánsebesi kerületet az országgyűlésen. A karánsebesi választói bizottsággal való levélváltás szellemében eddigi meggyőződésének adott kifejezést parlamenti felszólalásaiban, beszédei és nyilatkozatai a nemzetiségi egyenjogúság harcoss követelése, a magyar és román nép baráti kapcsolatának bizonyosságai voltak. Így nyilatkozik 1889 márciusában az önkéntesi vizgák nyelvvel kapcsolatos nemzetiségi érdekekről, 1890 áprilisában az erdősítésről szóló törvényjavaslat tárgyalásakor a felmerülő nemzetiségi kívánalmakról. Az asszimiláló „iskolatörvényeket” betetőző ú. n. „kisdedóvó-törvényjavaslat” vitájában — 1891 január 20-án és 23-án — Mocsáry ismét rámutat a kormányzat nemzetiségelnyomó művelődéspolitikájára és 1891 júniusában — a közigazgatási reform ügyében elmondott — utolsó jelentős képviselőházi felszólalásában hasonlóképp kimutatta az ország magyar és másajkú népei érdekazonosságát. A karánsebesi mandátum így nemcsak a magyar-román történelmi kapcsolatok, hanem a magyar nemzetiségétörténetnek is kiemelkedő láncszeme. jövőbemutató jelképe lett.)

Tisztelt polgártársak!

Az országgyűlés végnapjait éli s nekem kötelességemmé válik, hogy képviselői működéséről választóimnak számot adjak.

Azt hiszem azonban, nem cselekedném helyesen, ha az országgyűlésen előfordult különféle tárgyalások alkalmával tett nyilatkozataim s adott szavazataim felsorolásába s indokolásába bocsájközám. Önök, midőn nagybecsű figyelmüket csekély személyemre fordították, tőlem képviselő programmot nem kívántak; önök a fen[ny]forgó vis[s]zás körülmények által a passzív renitenczia álláspontjának elfoglalására érezték magukat késztetve s helyeselték az előttem megválasztott két férfiúnak¹ azon kijelentését, hogy a negare mandátummal élni nem kíván; eltekintve tehát attól ez idő szerint, hogy óhajaikat, akarattjukat az országgyűlési képviseltetés útján érvényesítsék, egyedül azt vetik célba az én megválasztásommal, hogy „a holt választások” ismétlésének mellőzésével a fennálló állami alkotmányos intézmények tiszteletben tartásáról s egy magyar nemzetiségű honfitársnak felkarolásával a magyar faj iránti testvéri jóindulatról tegyenek tanúságot.

De önök nem adtak nekem megbízást arra sem, hogy a nemzetiségi érdekek nagyfentosságú ügyével különösen foglalkozzam, sőt megválasztásom alkalmával hozám intézett nagybecsű levelökben² kijelentették azon kívánságot, hogy „nem az önök, hanem a haza ügyét képviseljem”. De én sohasem tudtam ezt a két feladatot szétválasztani s az lett volna legfőbb kívánságom, hogy az önök megtisztelő bizalma által nyert alkalmat ezen életkérdés jó irányban való fejlesztésére használhassam föl. Fájdalom, ezen hő vágyam kielégítést nem nyert, a miről e téren való országgyűlési működésemet illetőleg jelentést tehetnék, sokkal kevesebb és hatástalanabb volt, sem hogy részleteket elősorolni érdemesnek találhatnám.

Midőn újra tagjává lettem a képviselőtestületnek, számot vettem magammal, milyen lehet azon eljárás, melyet a nemzetiségi kérdésben célszerűen követhetek. Midőn 1886-ban az ügyvezetett közművelődési egyletek színekerültével új lendületet vett és magas hullámokat vetett a chauvinizmus áramlata, szükségesnek tartottam szót emelni ellene, teljes nyíltsággal, sőt élesen, hogy bármi kevés nyomatkkal bírhatna is különben egyes igénytelen embernek föllépése, a kimondott igazság meghallható legyen s önérejével nyomot vessen a veszedelmes irányba terelt közönség elméjébe. Tettem azt a képviselőházban 1886. évi februárban történt felszólalásommal³ s ugyanazon évben megjelent két röpiratommal.⁴ Az volt a kérdés, lehetséges-e folytatni a cselekvést ugyanazon módon, hasonló hangon és azon meggyőződésre kellett jutnom, hogy a küzdelmet akként folytatnom az ügy érdekében nem volna célszerű, sőt egyenesen lehetetlenné válnék. Azon nagy felháborodás és szenvedélyes jelenetek után, melyeket 1886. februárban történt felszólalásom előidézett, valahányszor megkíséréltem a hasonló értelemben, bár kevésbbé éles hangon a felszólalást, mindannyiszor ismétlődtek a hasonnemű jelenetek, úgy hogy kénytelen voltam belátni, hogy nem érhetnék el egyebet, mint azt, hogy botránykővé váljék a legfontosabb, a legszentebb ügy. Nyilvánvalóvá lett ugyan mindannyiszor, hogy a kimondott igazság nem ment feledésbe, sőt veséig hatott, de nyilvánvalóvá lett az is, hogy az a testület, melyből tényleg ki lettek rekcsztve a nemzeti pártok képviselői,⁵ aként akarja gyakorolni az otthon jogát, hogy nem tűri meg a nemzetiségi érdekeknek egymagára maradt szószólóját. Erőltetni a dolgot ily körülmények közt nem illett volna az ügy komolyságához, nem lett volna összhangzásban azon mély belátással, mellyel a román nemzeti párt kezeli a maga ügyét. Kénytelen voltam ennek folytán oly esetekre szorítkozni, midőn valamely, a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos új rendszabály, például a kisdedóvásról szóló törvény került szőnyegre, ily esetekben nem mellőzhettem a felszólalást, sem magának az ügynek érdekében, de azért sem, nehogy egyenesen a meghátrálás vagy épen elvtagadás színében tűnjék elő részemről a hallgatás. Néze-teimnek fen[ny]tartására és emlékezetbe hozatalára inkább használtam azt az utat, melyen inkább lehetett fénni a higgadt megfontoláshoz, tudniillik a sajtó útján, bár itt is nagy nehézségekkel kellett küzdenem, mert az időszaki sajtó megtagadta tőlem

¹ Doda Traján és Popovicu Mihály.

² Ld. 23. sz. irat.

³ 1886 febr. 8-án.

⁴ A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés. Néhány szó a nemzetiségi kérdésről.

⁵ Az 1887–92. évi országgyűlésnek ellenzéki nemzetiségi képviselője nem volt.

a tért, s így egyedül 1889-ben „A régi magyar nemes“, 1890-ben pedig „Az állami közgazgatás“ és ugyanazon évben „A függetlenségi párt“ cím alatt megjelent önálló munkáimban igyekeztem a nemzetiségi kérdésben vallott nézeteimnek csinálni propagandát.

Tényleges eredményekkel tehát, fájdalom egyáltalában nem dicsekedhetem, sőt még azzal sem, hogy sikeresebb előkészítő eszközök létrehozásán munkálkodhattam. Nem volt hiány oly férfiakkban, kik nézeteimet helyeselték, de arra, hogy akár a képviselőházban élőszóval, akár a sajtó úján, esetleg egy e célra alapítandó időszakos munka által legyenek az általam vallott nézeteknek szószólóivá, készséggel nem találkoztam.

És így, midőn azon a ponton állok, hogy tisztelt választóimnak küldetésemről beszámoljak, azon sajnós helyzetben találom magamat, hogy nincs mivel beszámolnom. A képviselői jelentéstétel helyett arra kell szorítkoznom, hogy a bennem helyezett bizodalmat és azt, hogy a közügyet cgyebekben tehetségemhez mérten szolgálom alkalmat adni méltóztattak, ezennel megköszönjem.

De midőn azt teszem s ezzel a köztünk fennállott viszony befejezést nyer, önként merül föl az a kérdés: mire volt hát jó mégis az a létrejött viszony? S ha saját képviselői működésemet illetőleg illúziókat táplálni hajlandó nem vagyok. én azt hiszem mégis, hogy maga az a tény, miszerint a lefojt országgyűlésen én viseltem a karánsebesi kerület képviselőjének tisztét, nem fog elenyészni nyomtalanul.

Meg fog maradni nyoma s nemcsak érdekes, de jelentőségteljes adalékok fog képezni a hazai nemzetiségi villongások történetéhez azon tény, hogy éppen abban az időben, midőn magas hullámokat vetettek ezek a villongások, a román nemzeti párt egy magyar embernek kezébe tette le ezen országgyűlési mandátumát. És tette ezt akkor, midőn egyidejűleg ekként szólt ahhoz a magyar emberhez: „Tudjuk jól, hogy önnek politikai álláspontja más, mint a nemzeti párté, s ha ennek dacára a képviselői mandátumot önnek kezébe tesszük le, úgy ezzel oly kevésbé adjuk fel saját álláspontunkat, a mily kevésbé tesszük ezt fel az ön részéről.“ Vajj[!]jon önámítás-e hinni. frázis-gyártás-e mondani, hogy a hoi képesek ekként cselekedni s ekként szólni egymáshoz az ellentétes táborok emberei, ott még ninesenek elmentsve az egymást megértésnek s az egymással való kibékülésnek összekötő szálai? Mert az idézett szavaknak jelentőségét nem veszik el az önök levelének ama további szavai: „E bizalomnyilvánítás vezérindoka önnek hálaérzetünk adóját részben leróvni.“ Eltekintve attól, hogy az én tett szolgálataim ily viszonzást nem igényelhettek, legyen szabad időznem az is, mit erre vonatkozólag én mondtam akkor válaszul: „A faji természetben gyökerező ellenszenves indulat nem tesz kivételeket, nem fogad el s nem viszonzó barátkozást.“ Vajj[!]jon nem lehet-e méltán következtetni mindezekből, hogy bármily élesek is az ellentétek, bármily mereven állanak is egymással szemközt a politikai programmok pontjai, a helyzet nálunk még nem reménytelen, van mód az éles ellentétek kiegyenlítésére. Ime, a programmpontok merevsége mellett a pusztá nyosság és igazságosság szava, melyet én hangoztattam, megtalálja a maga útját nemcsak a szívekbe, hanem az elmékbe is. Azon sajtáságos és schol párjukat nem lelő útvesztőjében, melyet nálunk a történelmi és etnográfiai nemzetiségi viszonyok képeznek, az igazságosság lesz arra hivatva utóvégre is, hogy kezünkbe adja Ariadne fonalát. Az igazságos eljárás. követelésben és megadásban egyaránt, lesz az a gyakorlati program, az a Kolumbus tojása, melyben fel fogjuk találni a megoldást. Nekünk, o haza mindentféle fajú és nyelvű népeinek magunknak kell feltalálnunk saját használatunkra a megoldás módját, mert hasonló viszonyok, melyekről himet varrhatnánk, sehol nem léteznek.

De nyoma fog maradni annak is, hogy volt magyar ember, a ki nemcsak lelkiismeretével megegyeztetetőknek tartotta, de hálával és örömmel fogadta el e megbízatást. És az illető egy tősgyökeres magyar ember volt, sőt olyan, ki nem egyszer magyar sovinizmusa miatt volt megtámadtatva, mert nem csinált titkot belőle, hogy az osztrák germanizációban látja a magyar nemzetiségnek mindennél nagyobb veszedelemét. bár a nagy német nemzet és a német kultúra iránt a legnagyobb elismeréssel viselkedik. Azt nem tudta ez a magyar ember lelkiismeretével megegyeztetni, hogy ő is szószólója legyen annak a struczmadár-politikának, mely hazafias dolgot vél cselekedni, midőn a nemzetiségi kérdést a komoly megvitatás teréről leszorítván, egyedül néhány szenvedélyes jelszó hangoztatásával véli abszolválhatónak, mely bölcs és hazafias dolgot vél cselekedni, midőn a nemzetiségi pártok képviselőit a közéletből tényleg kirekeszti; azt nem tudta megegyeztetni lelkiismeretével az a magyar ember, hogy a közvélemény téves irányának s a felköltött szenvedélynek hízelegjen, sőt köteles-

ségének tartotta, hogy azzal egyenesen szembe szálljon. Nagy vakmerőségnek tekintett ez, mert a közvélemény ép úgy megköveteli az udvarlást, mint bármely más nagyhatalom, de mégis be lett bizonyítva, hogy a magyar fajhoz való hűséggel igenis megfér a jogos, nemzetiségi igények kielégítésének követelése. Tanúbizonyágot tett erről az a szerény pálya, melyet én megfutottam. Engem, ki a közvélemény ellen azt a merényletet elkövettem, megtámadtak, meghurcoltak, rajtam nyelvét köszörölni a hazafiaskodás sarlatanizmusának kedvtelésévé vált: de azt, hogy én ne lettem volna s ne maradtam volna igaz magyar, legelősebb megtámadóim közül is senki nemcsak hogy nem hitte, de még csak nem is mondotta.

Íme, ezekben nyilvánulnak a köztünk fennállott viszony credményei. Meg van ezeknek a maguk jelentőségük. Az a sokat felpanaszolt „karansebesi mandátum” egy, habár gyenge kapocs, de mégis kapocs volt ezen válságos időknek közepette a magyarság és a románság között.

Nekem most, megbízatásom befejezésének pillanatában, nem lehet feladatomban programmszerű nyilatkozatokat tenni. Az én nézeteim a nemzetiségi kérdésre nézve ugyanazok, melyeket a mostani alkotmányos éra kezdetén a boldog emlékezetű báró Eötvös Józseffel egyetértve s azóta minden alkalommal változatlanul vallottam, rajtuk sem az érdemem fölött való elismerés, sem a méltatlan meghurcolás semmit nem változtatott. De engedjék meg önök, t. polgártársak, hogy e nagyfontosságú ügynek fejleményeire nézve az újabb időben tett észleleteim közül egyet becses figyelmükbe ajánljak.

Én úgy tapasztaltam, hogy a most uralkodó ingerült hangulat nem jó szívéből a magyar faj zömének; ez a hangulat mesterségesen és czélzatosan van felszítva, a közvélemény félre van vezetve. A magyar közönség abba a téves hitbe van beleingatva, hogy hazánkban a nem magyar ajkú nemzetiségeknek panasza igaz okuk nincs. Hol vannak nálunk — így gondolkodnak az emberek, — azok az erőszakosságok, melyeket némely országokban bizonyos nemzetiségek ellen elkövetnek? A magyar nyelv tanítását a népiskolákban és óvodákban nem vehetik zokon, hiszen nekik is javukra szolgál az állam nyelvének elsajátítására adott alkalom; közigazgatás és igazságszolgáltatás terén lehetetlen mellőzni a magyar nyelvet, mert nem bábeltornyát építünk, hanem egységes államot. Bona fide hiszi és mondja ezt a nagyközönség, nincs tudomása felőle, milyen súlytal nehezedik a nemzetiségek jogos igényeire az uralkodó politikának egész rendszere. Nem veszi észre a kivihetlenségnek milyen mérvét és az igazságtalanságnak milyen tág programját rejtí magában a magyar kultúra egységnek legújabbban hangoztatott kődös-homályos jelszava, mely nem kisebb dolgot jelez, mint az arra való törekvést, hogy millióknak nemzetiségi öntudata a szegénység kunyhóiban keressen magának menhelyet. Nem a magyarság nagy zömében van a hiba a téves eszmék felülkerekedéséért, hanem azokban, kik a nép vezetőiként szerepelnek, kiknek részint különös politikai céljaik vannak a tényleg folytatott nemzetiségi politikával, részint azt reménylik, hogy ezzel szerezhetik meg leginkább ezt a népszerűséget, melyben fogyatékosak. A mostani nemzetiségi politika párhuzamosan fejlődött a centralizációval, ennek főszozóói voltak egy-szersmind annak a nemzetiségi politikának is légbuzgóbb apostolai; nekik nem szívökhöz volt növe a magyarság dicsősége, a centralizáció hathatós eszközét keresték a magyar nyelv kizárólagos uralmában. És voltak nekünk, sőt vannak most is minisz[te]reink, kik centralizálni és népszerűségi jogcímre szert tehetni vélnék egy csapással, jól tudván, hogy az utóbbira semmi más czímen számot nem tarthatnak; van nálunk egy politikai párt, vagyis inkább tehetséges és ambiciózus emberek csoportja, mely legújabbban épen a nemzeti párt⁶ nevét vette föl, mely név alatt bár annak általános értelmében való hatalmas hangzására is számít, különösen azt látszik akarni értetni, hogy anti-nemzetiségi párt, mert egyik se hangoztatja inkább a kizárólagos magyar kultúrát, egyik se hirdeti inkább, hogy nem paktál a nemzetiségi csoportokkal. S maga az a párt,⁷ mely a nemzetiségi függetlenséget írta zászlajára, arra kárhoztatja magát, hogy ezen magasatos eszme fen[n]tartójának szerepére szorítkozzék, pedig bármi nagy missziót teljesít már ezzel egymagára is, politikájának csakis azzal szerezhetné meg az aktualitást, ha ő venné kezébe a nemzetiségi jogos igények kielégítésének ügyét. Tizenhat millió egy akaraton lévő magyar honpolgárral meg lehet csinálni a független Magyarországot, másként nem lehet; az általános megmagyarosítás utó-

⁶ É. az Apponyi vezette korábbi mérsékelt ellenzék.

⁷ A függetlenségi és 48-as párt.

piája a kétfejű sas szárnyai alá hajtja a magyarságot, bármennyire tudhatná, milyen értékkel bír ez az oltalom.

Magyar részről a vezetőkön múlik igenis és nem a nép zömén, ha oly kedvezőtlen színben tűnnek elő ez idő szerint nemzetiségi viszonyaink; a nemzetnek zöme s annál inkább minél tösgyökeresebb magyar, mint ezt ezeréves viselkedésével tanúsította, nem fogékony fajgyűlöletre, de igenis fogékony az igazságosságra s minden alkalommal melegen viszonozza az igazságos bánásmódnak s a testvéri érzelmeknek hangoztatását. E ezek a diszpozíciók érvényesülni fognak előbb-utóbb; lehet a népet ideig-óráig félrevezetni, de nem lehet állandóan fen[ntartani s komoly időkben nem lehet érvényesíteni oly politikát, mely a népnek természetes hajlamaiban és érzelmeiben nem vert gyökeret. Ebbe vetem én reményem horgonyát, hiszem, hogy bármi vígasztalan képet mutatnak jelenleg nemzetiségi viszonyaink, fog még ránk vir[r]adni jobb idő.

Köszönöm ismételve azt a bizodalmat, mellyel megtisztelni méltóztattak. Nekem igyekeztek bizonyos részről megkeseríteni ezt a mandátumot, de azért nyilvános pályám legbecsesebb emlékei közé fog tartozni annak viselése. Annyival inkább, mert az én gyöngö törekvéseimnek az elismerés ily módjával való viszonzása csakis fenkölt gondolkodásmódból és nemes érzelmekből származhatott, s a népek életében mindig becsesek az oly momentumok, melyekben az egymással való érintkezésnél felszínre kerülnek az ily érzelmeknek nyilatkozatai. Budapesten, 1892. január 2-án.
Mocsáry Lajos országgyűlési képviselő.

KEMÉNY G. GÁBOR

ADALÉKOK A KOMMUNISTA PÁRT MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ELŐTTI BÉKEHARCÁHOZ (1929—1939)

Alig néhány évvel az első világháború befejezése után mind jobban kibontakoztak az imperialista hatalmak újabb háborús előkészületei. A finánc-tőkét kiszolgáló úgynevezett „munkáspárti“ kormányok, miközben egy új háborúra való előkészületeket folytattak, képmutató módon „békés“ szándékaikat hangoztatták, ünnepélyes „békenyilatkozatokat“ tettek, hogy ezzel megtévesszék, becsapják a tömegeket. A dolgozók emlékében még igen elevenen éltek az első világháború szörnyű pusztításai, amelyek elsősorban reájuk mértek határtalan szenvedést, nyomorúságot. A tömegekben erős békevágy, békeakarát élt — *nem akartak háborút*. A tömegek félrevezetésében, az állítólagos „demokratikus“ kormányok igazi törekvéseinek eltitkolásában mindenütt a kapitalizmus fő támogatói, a szociáldemokrata pártok jobboldali vezetői jártak élen, akik leplezték és segítették a kapitalisták újabb háborúra való készülődéseit.

Sztálin elvtárs zseniális előrelátással már 1927-ben felhívta a világ népeinek figyelmét a békét fenyegető új veszélyre:

„Aligha lehet kétséges, hogy napjaink főkérdése az új imperialista háború veszélyének, az új háborúnak a kérdése. Nem valamilyen bizonytalan, távoli veszélyről van szó. Az új háború reális, valóságos veszélyéről általában és különösen a Szovjetunió elleni háborúról van szó“.¹

Az újabb háború veszélyének oka, — mutatott rá *Sztálin elvtárs* — hogy a világ újrafelosztása, amely az imperialista világháború eredményeképpen jött létre, már „elavult“. Néhány imperialista állam előretört — elsősorban a háborún hallatlan nyereségre szert tévő *Amerika* — és újra ádáz harc indult meg a világgpiacokért. A kapitalista államok egymásközötti és saját államukon belüli ellentétei — a kapitalizmus látszólagos gazdasági stabilizációja ellenére — egyre növekednek és a tőkés gazdaság stabilizációja mögött a világgpiacok olyan *válsága* húzódik, mely összehasonlíthatatlanul mélyebb, mint az első világháború előtti válság volt.

„Nem csodálatos, hogy az imperializmus új háborúra készülődik, miután ebben látja e válság megoldásának egyedüli útját“.²

Sztálin elvtárs ismételten és félreérthetetlenül hangsúlyozta a Szovjetunió tántoríthatatlan *békeakarát*, szilárd és következetes *békepolitikáját*, de egyben útmutatást adott arra is, hogy milyen feladatokat kell végrehajtani a veszélyeztetett béke megvédése érdekében:

„A feladat az, hogy Európa minden államában vészjelet adjunk az új háború veszélyével szemben, felkeltsük a kapitalista államok munkásainak és katonáinak éberségét és a tömegeket előkészítsük, „fáradhatatlanul“ készítsük elő arra, hogy a

¹ *Sztálin*, Művei, 9. k. 322. o. oroszul.

² *Sztálin*, Művei, 9. k. 323. o. oroszul.

burzsoa kormányoknak minden — az új háború megszervezésére irányuló — kísérletét a forradalmi harcra való teljes felkészültséggel fogadják.

A feladat az, hogy szégyenszólophoz állítsuk a munkásmozgalom minden olyan alakját, aki az új háború veszélyét „kitalálásnak“ tartja, aki a munkásokat pacifista hazugságokkal áltatja, akik szemethúnynak afölött, hogy a burzsoázia mint készül az új háborúra, mert ezek az emberek azt akarják, hogy a háború a munkásokat váratlanul érje.³

A burzsoa kormányok háborús szándékai és előkészületei nagymértékben fokozódtak a gazdasági világválság kirobbanása után. Az 1929-ben kitört, minden addigi válságnál mélyebb és hosszantartóbb, az imperializmus összes ellentéteit végsőkig élező gazdasági válságból „a burzsoázia belpolitikai téren további fasizálásban ... külpolitikai téren új imperialista háborúban“⁴ fog kivezető utat keresni — leplezte le Sztálin elvtárs 1930-ban a kapitalista országok kormányainak igazi törekvéseit.

A kapitalista országokban a Bolsevik Párt példáját, Lenin és Sztálin tanításait követve, egyedül csak a *kommunista pártok* szálltak szembe kormányaiknak ez időben még álcázott háborús politikájával és folytattak harcot a béke megőrzéséért. Az új háború veszélyére való tekintettel a *Kommunista Internacionále 1928 őszén megtartott VI. kongresszusán* határozatot hozott, hogy az I. világháború kitörésének évfordulója, minden év augusztus elseje a dolgozók háborúellenes tiltakozásának napja legyen, hogy e napon világszerte tüntetésekkel, felvonulásokkal tiltakozzanak a készülő újabb imperialista háború ellen. Nem sokkal később — 10 éves fennállásának évfordulóján — a Kommunista Internacionále felhívással fordult a világ dolgozóihoz, amelyben leleplezte, hogy a „demokratikus“ kormányok új, borzalmas háborút készítenek elő és felszólította a nemzetközi proletariátust az új imperialista háború megakadályozása érdekében folyó egységes harcra.

*

Az imperialista hatalmak újabb háborúra való készülődését a magyar fasiszta rendszer urai örömmel vették és készségesen támogatták. Az ellenforradalmi Horthy-rendszer már véres uralmának első percétől kezdve egy új rablőháború híve volt. Az angol, amerikai, francia imperialisták támogatásával, idegen fegyveres erővel, a magyar dolgozók szabadságának vérbefojtása árán hatalmát visszanyert magyar uralkodóosztály, a nagytőkésék és földbirtokosok szívesen fogadták a háborús terveket. Egy újabb háborútól, elsősorban egy *Szovjetunió elleni* háborútól remélték, hogy a trianoni szerződés következtében elvesztett gyáraikat, birtokaikat, az olcsó munkaerőt szolgáltató nemzetiségek feletti régi uralmukat visszaszerezhetik. Hogy a magyar uralkodóosztály revíziót követelő, „nemzeti“ jelszavai mögött milyen „hazafiság“ húzódott meg, azt Hegedűs Lőránt, a Horthy-rendszer pénzügyminisztere találóan fogalmazta meg a GyOSz egyik közgyűlésén. Hegedűs itt hangsúlyozta, hogy „ugyanazt a hazafiságot vallom, amit elnökünk. Az én hazafiságom abban áll most is, hogy gyáriparos voltam, vagyok és leszek.“⁵

A magyar uralkodóosztály gyűlölete a Szovjetunió és a kommunisták ellen nem ismert határt. Az uralomra került Horthy-kékk már az imperialisták intervenció háborúja idején, a Wrangel- és Pilsudsky-banda támadásakor készséggel kínálta fel 100 000 magyar dolgozó véret az orosz proletariátus hatalmának megdöntése, a kapitalizmus uralmának visszaállításá érdekében. Nem rajtuk múlt, hogy akkor nem került erre sor.

³ Sztálin, Művei, 9. k. 327—8. o. oroszul.

⁴ Sztálin: A Központi Bizottság politikai beszámolója a SzK(b)P XVI. kongresszusán. Sz'kra, 20. o.

⁵ „Magyar gyáripar“ 1921. XI. évf. 11—12. sz.

A magyar uralkodóosztály halálos rettegéssel gondolt arra, hogy a munkásosztály 1919-es forradalma megismétlődhet. Ezért a kimé'etlen fasiszta terror és a féktelen demagógia új módszereivel egészítette ki a magyar munkásosztály és dolgozó parasztság elnyomásának és kizsákmányolásának régi eszközeit. Kegyetlenül üldözte, irtotta az osztályharcos munkásmozgalmat vezető kommunistákat és határtalan sovíniszta, revíziós demagógiát folytatott, hogy ezzel elterelje a tömegek figyelmét nyomorúságuk igazi forrásairól és újabb háborúra készítse elő őket.

A magyar burzsoázia arra törekedett, hogy megossza a munkásosztály erőit, lefékezze harcait, saját érdekeinek szekerébe fogja be a munkásságot. A kommunisták elleni terror mellett ezért egyre fokozottabban vette igénybe a *szociáldemokrata párt áruló, jobboldali vezetőinek szolgálatait*. A Peyerék vezetése alatt álló jobboldali szociáldemokraták a hírhedt paktummal kiárúsították a munkásságot és szegényparasztságot. Szakadatlanul türelemre, a burzsoáziával való békés „megegyezésre“ oktatták a dolgozókat, politikájukban az osztályérdek helyébe az „ország“, a tőkés ország érdekeit állították előtérbe, ahol tudták, leszerelték a sztrájkokat, az osztályharcos mozgalmakat, a kommunistákat kiszolgáltatták a fasiszta rendőrségnek: ilyen és hasonló eszközökkel támogatták a burzsoáziát, a Horthy fasiszta rendszert.

Hogy milyen arányú volt a jobboldali szociáldemokrata vezetőknek a sztrájkokat megakadályozó aknamunkája, arra Sombor-Schweinitzer, a fasiszta rendőrség politikai osztályának hírhedt vezetője is választ ad. Az 1929-es évben egymásután fellángoló — kommunisták által szervezett — bányászsztrájkokról a belügyminiszterhez írt bizalmas jelentésében nyíltan megírta Schweinitzer, hogy:

„A sztrájkok itt-ott való felbukkanásának és sikerülésének okát abban lehet látni, hogy a bánya- és kohómunkások országos szövetségének, tehát a szociáldemokratáknak a vezetősége legyengült, befolyása a munkásságra már nem az, ami volt.⁶ Tehát míg Peyeréknek nagyobb „befolyásuk“ volt, nem bukkantak fel és kevésbé sikerültek a sztrájkok.

Hogyan szolgáltatták ki Peyerék a kommunistákat a rendőrségnek? Sokszor közvetlenül névsorokat adtak át, vagy a Népszavában leköszölték a szakszervezetekben, pártszervezetekben osztályharcos tevékenységért kizártak neveit és így hívták fel rájuk a rendőrség figyelmét. De nem egyszer úgy is, amint ezt Peyer a bányászok önfeláldozó harcainak idején, 1929-ben tette, hogy a klerikális reakciót használta fel közvetítő szerepre egy nemrégien előkerült dokumentum hiteles bizonyossága szerint.

A bányászok önfeláldozó harcainak idején Peyer telefonon keresztül az „Új Nemzedék“ szerkesztőségéhez fordult és közölte velük, hogy a bányászok kommunista vezetőségi tagokat választottak be a vezetőségbe. „olyanokat — mondta Peyer — akik már a Szántó-féle ügyben szerepeltek“. Néhányat névszerint is felsorolt.

„Na és képviselő úrknak mi a szándékuk?“ — kérdezte Peyert az Új Nemzedék szerkesztője.

„Rendkívüli közgyűlést hívatunk össze a bányászokkal, — válaszolt Peyer — a jelenlegi vezetőségnek bizalmatlanságot szavazunk. A bányászok között ez a bolsevista megmozdulás a salgótarjáni telepen kezdődött, közel van a határ és a kommunista elemek héthetenként tartandó bolsevista tanfolyamokat végeznek odaát. Mi nem írhatjuk meg ezeket a dolgokat természetesen... Ha erre jár, nézzen fel hozzánk, megmutatom azokat a kommunista röpcédulákat, amiket ezek kiadtak.“

„Jó, fel fogok jönni“ — ígérte az Új Nemzedék szerkesztője.

⁶ Politikai rendőrség összefoglaló jelentése — Vörös könyv, 1929. — 14. o.

„Ezekről a dolgokról ne tessék így írni, mert akkor mindjárt tudják, hogy honnan fúj a szél. Ön már tett nekem szívességet, épp ezért tartottam szükségesnek, hogy Önt szintén informáljam“⁷

— udvarolt Peyer az Új Nemzedék szerkesztőjének.

Az Új Nemzedék szerkesztője természetesen a Peyertől kapott információkat is, ezt a telefonbeszélgetést is a legsürgősebben továbbította a rendőrségnek, mely tudta honnan és milyen céllal fújt a szél, amelynek hatása a kommunista bányászok tömeges letartóztatása volt.

A szociáldemokrata párt jobboldali vezetői mindenekelőtt azzal szolgálták a fasiszta rendszert, hogy a nyílt és félfasiszta sajtóval együtt féktelenül uszítottak, a legvadabb propagandahadjáratot folytatták a Szovjetunió és a kommunisták ellen. A jobboldali szociáldemokraták óriási erőfeszítéseket vittek végbe annak az érdekében, hogy a magyar tőkésék, földbirtokosok Szovjetunió és kommunisták elleni gyűlöletét átplántálják a munkásosztályba, hogy a magyar munkásságot és szegényparasztságot e gyűlölettel megméltelyezve szembeállítsák a világ dolgozóinak harcát vezető dicsőséges Szovjetunióval és a magyar dolgozó nép igazi érdekeiért küzdő Kommunista Párttal.

A szociáldemokrata párt külpolitikai téren a Szovjetunió elleni újabb intervenciós háborút lázasan előkészítő Angliával, Amerikával és Franciaországgal, az úgynevezett nyugati „demokrata“ államokkal való legszorosabb együttműködést szorgalmazta. Az volt a célja, hogy segítse a „fejlett“ nyugat előtti behódolást, a munkássággal eszményképként fogadtassa el a nyugati „demokráciát“, amely „a Szovjetunió elleni háborút készíti elő, a burzsoázia demokráciáját — a proletárság ellen“ — írta a Kommunista Párt egyik röpiratában.

*

A Kommunista Magyarországi Pártja, amely „1919 óta a szenvedések és megpróbáltatások lángtengerén ment keresztül, de megsemmisíteni mégsem tudták“, egyre gyakrabban emelte fel szavát a *háborús készülődés ellen*, figyelmeztetett a veszélyre. A dolgozók mind szélesebb rétegeit igyekezett felvilágosítani az emberiséget és ezzel a magyar népet is fenyegető imperialista támadásról és leleplezte a magyar uralkodóosztály háborús terveit.

„A magyar imperializmus kézzel-lábbal és könyökkel azon van, hogy a Szovjetunió elleni imperialista frontban a hátulsó sorokból az első sorokba tovakodjék fel. A magyar imperializmus abban a kutyafalkában, amelyet Anglia és Franciaország láncban tartanak a Szovjetunió ellen; a legharapósabbak közé tartozik és mint ilyen, nem győzi kelletni magát... Háború, háború kell a magyar imperialistáknak, mert csak ebben a háborúban nyújthatják be gazdáiknak a revíziós számlát.

De a háborús revízióra kergeti a magyar uralkodó osztályokat a belső helyzet is. A konszolidáció krízisben van, csúszik a talaj a nemzeti egységfront fasiszta rendszere alól. A revíziós maszlag, a háborús láz és maga a háború kell a bomladozó rendszer összefoltozásához. A parasztnak föld helyett lehet revíziót ígérni. A munkásnak magasabb bér helyett „Nagy-Magyarország“ iparát. A nyomorgó kiskereskedőnek, hivatalnoknak adóleszállítás, elhelyezkedés helyett: a revíziót, nagy fogyasztó területet. A revízióval igyekszik újra összeragasztani a magyar kapitalizmus a nemzeti egységet, melyet szétrobbantott a nyomor, a gazdasági válság, a földreform csődje, az adóterhek, a bankok, a kartellek szabad rablása“⁸ — írta az „Új Március“, a KMP hivatalos lapja.

Magyarországot, melynek gazdasági életét ezer szál fűzte a nyugati imperialista államokhoz és igen nagy mértékben e hatalmaktól függött, a gazdasági válság rendkívül mélyen érintette. A magyar munkásosztály és a szegényparasztság nyomorúsága, szenvedése ezekben az években még jobban

⁷ Magy. Kir. Belügymin. VII. Res. 7750/1929. Peyer és az Új Nemzedék szerk. közötti telefonbeszélgetés. MMI. Arch. A. XVII/1/1929/9.

⁸ Rákosi Mátyás felszólalása az utolsó szó jogán — „A Rákosi-per“ — Szikra, 136. o.
 „Új Március“ 1929 április—június. „Nemzetközi Vörös Nap“.

fokozódott. A tőkésék, földbirtokosok a válság minden terhét a dolgozó tömegek vállaira igyekeztek áthárítani. A tőkéseket e törökvéseikben is legteljesebb mértékben segítették a szociáldemokrata párt vezetői.

Egyedül a Kommunisták Magyarországi Pártja küzdött szakadatlanul, megalkuvás nélkül a Horthy ellenforradalmi fasiszta rendszere, a népelnyomó burzsoázia ellen a magyar dolgozó nép érdekeiért. A Kommunista Párt harcolt és harcba vezette a munkásosztályt a sovinizsita uszítással háborút előkészítő uralkodóosztály és az őket kiszolgáló jobboldali szociáldemokraták ellen, harcolt a magyar dolgozó nép felszabadításáért.

Rákosi elvtárs, a Kommunista Párt és a magyar dolgozók hős vezetője ekkor már évek óta a fasiszta rendszer börtönében sínylődött. Az illegális, üldözött Kommunista Pártot Rákosi elvtárs letartóztatása óta sok további veszteség érte: számos harcos tagját, funkcionáriusát tartóztatták le és börtönözték be. A börtönöket, fegyházakat a 30-as években zsúfolásig megtöltötték a letartóztatott kommunistákkal, osztályharcos munkásokkal. Horthy fasiszta rendszere mindent elkövetett a Kommunista Párt megsemmisítésére, de bármennyire is szerették volna ezt elérni, bármilyen alattomos, vagy terroristikus módszereket is használtak fel e céljuk érdekében, a Pártot nem tudták megsemmisíteni.

A Rákosi elvtárs által 1924-ben újjászervezett és a tömegek között meggyökerezett Kommunista Pártot, illegális szervezeteit az erőszakos szervek és az SzDP vezetők kétfős veszteség üldözése csak sebezni tudták, időnként súlyos és nehezen pótolható veszteségeket tudtak okozni, de céljukat: a munkásosztály megfosztását harcainak vezetőjétől, nem tudták elérni. Az elfogottak helyére új harcosok álltak, a börtönökből szabadultak a tőkés rend iránti még engesztelhetetlenebb gyűlölettel, még fokozottabb erővel fogtak ismét a harchoz, hogy a magyar dolgozó népet a dicső Bolsevik Párt példáját követve a felszabaduláshoz vezessék.

A Kommunista Párt befolyása — a Pártot ért sok veszteség ellenére is — a gazdasági válság kezdetén *mindjobban szélesedett*. A Párt illegális sajtójában, rönlapjaiban, agitációjában szakadatlanul a Szovjetuniót állította követendő példának a munkásság és szegényparasztság elé, ahol a hatalom a dolgozó népé, ahol nem pusztít gazdasági válság, ahol a szocializmust sikeresen építő hatalmas alkotó munka folyik és a nép életszínvonala, kultúrája évről-évre emelkedik.

A Kommunista Párt 1929 május 1-nek harcos megünneplésére szólította fel a dolgozókat, tüntetésre a népnúzó Horthy-rendszer és a készülő új háború ellen:

„Magyarország munkásságához!

... 1929 május 1-én a világ forradalmi munkássága a készülő új imperialista háború elleni forradalmi harc jegyében vonul fel a burzsoázia fővárosainak uccáin. A magyar munkásságnak minden oka megvan, hogy kivegye részét a harcból. Az imperialista államok leszerelésről, békéről fecsegnek, hogy port hintsenek a dolgozók szemébe. Valójában lázasan fegyverkeznek, új és új gyilkoló szerszámokat találnak fel, száz és százmilliókat ölnek bele a hadseregek, hadiflották, légititókák kiépítésére. És ez a lázas fegyverkezés az orosz munkásosztály állama, a világ proletariátusának és elnyomott népeinek előharcosa és védőbástyája, a Szocialista Szovjet-Unió ellen folyik. Az angol és francia imperialisták vezetésével kovácsolódik a burzsoa egységfront a szocializmust építő orosz munkásság ellen.

Készül erre a háborúra a magyar ellenforradalom is. Fegyverkezik a magyar burzsoázia is! Titokban toborozza a háború ágyúöltelékét, gyártja a fegyvert, importálja a hadianyagot. Nyíltan folyik a hadi kiképzés céljait szolgáló levelektetés. A tiszturak által kikötéssel és csizmarúgással fenntartott lövészárkfejelemből kap kóstolót a munkás- és parasztfijúság. A magyar kormány nyíltan vallja, a burzsoa sajtó teli torokkal hirdeti, hogy Trianon revízióját az orosz munkásság elleni háború-

val akarja egybekovácsolni. Hogy a magyar grófok elkobzott erdélyi birtokaiért megkapják a kárpótlást, hogy a magyar nagyipar visszakapja felvidéki nyersanyagtelepeit, és az olcsó munkaerőt — ezért akarják orosz testvéreink ellen vágóhídra vinni a magyar dolgozókat.

Munkások!

Az orosz proletariátus védelme — önvédelem! A Szovjetunió minden eszközzel való megvédése elemi érdeke minden magyar munkásnak és szegényparasztnak ...
Május 1-én a Kommunisták Magyarországi Pártja harcra hív benneteket!

Az imperialista háború ellen!

*A Szovjetunió védelmére.*¹⁰

A KMP a Komintern határozatának megfelelően hozzáfogott az I. világháború kitörése évfordulójának háborúellenes harcnapként való előkészítéséhez.

„Az első imperialista világháború befejezése óta eltelt több mint tíz esztendő semmi egyéb nem volt, mint készülődés az új világháborúra. Az imperialista államok fegyveres ereje ma nagyobb, mint volt az első világháború előtt. A hadseregnek és az egész népességnek militarista organizációja tökéletesebb és a hadviselés tökéletesebb technikájához van hozzáidomítva. A hadikiadások az állami költségvetéseknek aránytalanul nagyobb részét alkotják, mint 1914 előtt. A békefrázisoknak, leszerelési konferenciának csödjét az imperialista burzsoázia már nem is igen titkolja. Az imperialista rablók egymás között már nyílt megegyezést kötnek a fegyverkezés „racionális“ fokozására, a pacifizmus frázisait már tudatosan csak mint kirakati tárgyat használgatják, hogy a tömegeket elaltassák, békeillúzióikat növeljék ...

És a szociáldemokráciának, — mint a háborút előkészítő imperialista államgépezet részének, — a különleges feladata éppen az, hogy előkészítse — nem általában a háborút — hanem azt a háborút, melyre ma elsősorban készülődik az imperializmus: a háborút a Szovjetunió ellen ...

Ne vegyük félvállról a magyar fasizmus háborús előkészületeit, ne kicsinveljük le a magyar dolgozókat fenyegető háborús veszélyt. A magyar imperializmus jól fel-fegyverzett káderhadsereggel rendelkezik. A titkos fegyverkezés folyik, illegális municiógyárak, fegyvergyárak dolgoznak ... A béremelés követelésétől a fekete listák, a sztráiktörők, a rendőri üldözés elleni harcig, a szakszervezeti bürokrácia, a fasizmus elleni harcig — mindezt a kommunistáknak a háború elleni harc színvonalára kell emelniük.

Készüljünk a Kommunista Internacionále augusztus 1-i Vörös Napjára.¹¹ — hívta fel a KMP a dolgozókat a háború elleni harcra.

A fasiszta rendőrség mindent elkövetett, hogy megakadályozza a KMP által tervezett háborúellenes tüntetés sikerét. Spiclijei segítségével már az augusztus elseje előtti manokban több mint száz kommunistát tartóztatott le, köztük a tüntetés számos szervezőjét is. De a háborúellenes tüntetés megakadályozását legfőképpen a munkásság soraiha beéniült ügynökeik, a jobboldali szociáldemokraták tevékenységétől remélték, akik valóban mindent el is követtek, hogy gazdáik megbízásának eleget téve, leszereliek a KMP által kezdeményezett akciót. Issekutz helvetes belügyi államtitkár a karhatalmi szervekhez küldött bizalmas köriratában írta, hogy:

„A Szociáldemokrata párt vezetősége augusztus elsejét illetőleg nemcsak nem azonosítja magát a kommunisták törekvéseivel, de tudomásom szerint minden lehető elkövet arra nézve, hogy a párthoz tartozókat a napi tüntetésektől távolartsák és azokat megakadályozzák.“¹²

¹⁰ KMP röpirat — MMI. röpirat gyűjtemény. — III, 1/1919/IV.

¹¹ „Új Március“ 1929. április—júniusi szám „Nemzetközi Vörös Nap.“

¹² M. kir. Belügyminisztérium bizalmas rendelete — 6345/1929. sz. — MMI. Arch. — A. III. 12/35.

A jobboldali szociáldemokratáknak valóban sikerült meggátolniuk, hogy a KMP nagyobb tömegeket vigyen ki az utcára. Bezzegh-Huszágh főkapitány meglepéssel jelentette a Belügyminiszternek, hogy

„... meg kell állapítanom, hogy a SzDP vezetőinek előttem tett azon állítása, hogy a Kommunista Párt augusztus 1-re szándékolt munkaleállítását a maguk részéről megakadályozzák, valóban bizonyult.”¹³

A gazdasági válság mélyülésével együtt növekedett az a rettenetes nyomorúság, mely a munkásságot és szegényparasztságot sújtotta és egyre jobban elkeserítette. Az elkeseredettség a fasiszta kormány és a tőkésnek a kiszákmányolást végletekig fokozó törekvései ellen mind gyakrabban jutott nyílt ellenállásban, tiltakozásban is kifejezésre.

A KMP már a válság kezdetén megindította a harcot, hogy elhárítsa a tőkés támadását, a válság minden terhének a dolgozókra való hátrítását. Tüntetések, sztrájkokat szervezett, élére állt a balratolódó tömegek mind gyakoribb spontán akcióinak. A tömegek e fokozódó balratolódása, a szaporodó tüntetések nagy félelemmel töltötték el a burzsoáziát.

A megriadt uralkodóosztály a munkásosztály és szegényparasztság erősödő mozgalmának letörésére még fokozottabban vette igénybe az erőszak-szerveket, és elsősorban a kommunisták elleni terrort fokozta. De a Kommunista Párt a még kíméletlenebb üldözés ellenére is rendületlenül folytatta harcát. Ez a harc szorosban összefonódott Horthyék háborús törekvéseinek leleplezésével, a béke megőrzéséért folyó küzdelemmel.

A Párt 1930 augusztus 1-re ismét *tiltakozó tüntetést* készített elő a *háború ellen*. A magyar dolgozók minden rétegéhez, a *munkássághoz, a szegényparasztsághoz, nőkhöz, az ifjúsághoz* külön-külön röpiratokkal fordult, felvilágosította őket, miért életbevágó érdekük csatlakozni a háború ellen, a békéért, a Szovjetunió megvédéséért folyó harchoz.

„Munkások! Proletárok!

A Kommunisták Magyarországi Pártja szól hozzátok, akiknek legkedvesebb hozzátartozói, fiaitok, apáitok, testvéreitek szenvedtek és pusztultak el a világháborúban, vagy esetleg és nem is a legrosszabb esetben, nyomorékként tértek vissza hozzátok. 4 éven keresztül küldte a burzsoázia a proletárok ezreit a lövészárokba, s míg hozzátartozóitok, legkedvesebbjeiteket a lövészárkokban pusztult, vagy rohadt, addig Ti, munkásnők, proletáranők itthon a legnagyobb nyomorban tengettétek életeteket...

Még itt élnek közöttünk az özvegyek, az árvák, a rokkantak, és a kapitalizmus máris új háborúra készül. Új, minden eddigénél véresebb, kegyetlenebb háborúra a világ egyhatod részén 13-ik éve fennálló munkás és parasztkormány, a proletárállam ellen. A Szovjetuniót szeretnék elsöpörni a föld színéről. Azt a Szovjetuniót, amely jobb életet teremtett a munkások, a dolgozók számára és bámulatos eredménnyel építi a szocialista államot.

Munkásnők! A készülő imperialista háború benne'eket épp oly súlyosan érint, mint a férfimunkás! Ha nem akarjátok, hogy kukoricakenyéren keservesen felnevelt fiaitok, férjete, testvéreitek, legkedvesebbjeiteket ismét a lövészárkokban pusztuljanak el a burzsoázia érdekeiért, míg ti itthon nézhetek szembe a lassú éhhálál kínjaival, akkor nektek is oda kell állnotok a férfimunkások harci soraiba.

Augusztus 1-én a nemzetközi háborúellenes tüntető napon, minden nőmunkásnak az uccán a helye.

Tüntessetek ti is a Kommunista Párt vörös zászlaja alatt:

Az imperialista háború ellen, a Szovjetunió megvédéséért!

A nőmunkás számára a férfimunkás bérével egyenlő bért az egyenlő munkáért!

„A Horthy—Bethlen-rendszer és támaszai ellen”¹⁴ — szólította harcba a Párt a dolgozó asszonyokat.

¹³ Bezzegh-Huszágh főkapitány jelentése a Belügyminiszterhez — MMI. Arch. — A. III. 12/35.

¹⁴ KMP röpirat — MMI röpirat gyűjtemény — III. 1/1930.

A Párt vidéki szervei is a háború elleni harcra hívták fel a dolgozókat. A *salgótarjáni és tokodi üveggyárak* éhbérért robotoló munkásai ekkor már hetek óta sztrájkoltak a tőkésék újabb bérléti kísérlete ellen. A Párt üzemi sejtje a tőkésék elleni harcot összekapcsolta a háború elleni harcra való felhívással:

„A Kommunista Magyarországi Pártja salgótarjáni üveggyári sejtje fordulunk hozzátok... Kövessétek a budapesti osztályharcos munkásság példáját, harcotokat kövessétek össze az augusztus 1-i nemzetközi vörös nap alkalmával az imperialista háború elleni forradalmi harcokkal. Tüntessetek augusztus 1-én az imperialista háború ellen, a Szovjetunió védelméért, a bérlenyomó és árdrágító tőkésék és nagybirtokosok ellen, a Horthy—Bethlen fasiszta éhség diktatúra ellen.”¹⁵

A rendőrség a jobboldali szociáldemokraták segédletével most is mindent elkövetett a tüntetés elhárítására. A tüntetés előtti napokban százával fogták el a kommunistákat és a forradalmi munkásokat.

A letartóztatások nemcsak Budapesten, hanem a nagyobb vidéki városokban is folytak. A fasiszta rendőrség a munkásosztály forradalmi ünnepei és a várható nagyobbarányú tüntetések előtti napokban százával fogta le a már ismert, a rendőrségen nyilvántartott kommunistákat és csak napokkal a kritikus idő után engedte ki őket a toloncházból.

Augusztus 1-re hatalmas rendőri apparátust vonultattak fel, vidékről csendőrszázaljakat hoztak erősítésül és készenlétbe helyezték még a katonaságot is, hogy a KMP háborúellenes tüntetését elfojtsák. A Párt a *katonák között* is terjesztette röpiratait, felszólította őket is az imperialista háború elleni harchoz való csatlakozásra:

„...Katonák — mundérban is közös a sorsotok munkás-paraszt testvéreitekkel..

Katonák! Testvérek! Magyarország forradalmi munkássága és szegényparasztsága a kommunista párt vezetésével elszánt, forradalmi harcot folytat a népet sanyargató Horthy—Bethlen-rendszer ellen és annak háborús készülődései ellen. A civilben járó testvéreitek az igát már nem tűrik — lázadznak ellene! A csendőrség és rendőrség már kevés a fékentangásukra. Most titeket mozgósítanak ellepünk, veletek akarják leveretni megmozdulásainkat, veletek akarják vérbefojtani forradalmi mozgalmunkat, mely a munkások és szegényparasztok felszabadítására irányul, az imperialista háború ellen, a Szovjetunió megvédéséért folyik.

Katonatestvérek! Ne löjjetek munkás-paraszt testvéreitekre!

Tagadjátok meg az engedelmességet, csatlakozzatok a tüntetőkhöz! Kiáltások velünk együtt, hogy:

Le az imperialista háborúval, mely vért, éhséget és szenvedést jelent!...¹⁶

A nagyarányú letartóztatások és a jobboldali szociáldemokrata vezérek leszerelő tevékenysége most is megakadályozta, hogy a Párt nagyobb tömegeket tudjon megmozgatni, így csak kisebb arányban sikerült a tüntetés. A burzsoa sajtó a Népszavával együtt igyekezett teljesen elhallgatni a proletariátus háborúellenes megmozdulását és úgy tüntette fel, mintha csak álláskeresés miatt vonultak volna fel a munkanélküliek. Azt teljesen elhallgatták, hogy 400 ilyen „jámbor álláskeresőt” vittek be puskatus ütések kíséretében a rendőrségre.

Egy hónappal később, az 1930 szeptember 1-i hatalmas harcok tüntetés megmutatta, hogy a tömegek balra tolódása, harckészsége fokozódott és a Kommunista Párt befolyása megnövekedett. A magyar uralkodóosztály, különösen a munkásosztály e szeptember 1-i százazres, számukra féltelmetes megmozdulása óta, állandóan a forradalom kirobbanásától rettegett és sokkal nagyobb erélyt követelt a kormánytól, hogy a „munkásság ne is merjen az utcára kimenni”.

¹⁵ KMP Salgótarjáni kerület üveggyári sejtje röpirata — MMI röpiratgyűjtemény — III. 1/1930/VIII/121.

¹⁶ KMP röpirat — MMI röpiratgyűjtemény — III./1/1930/VII.

A Bethlen-kormány teljesítette a követelést. Rendeletet adott ki, amelyben figyelemztette a karhatalmi szerveket az „idők komolyságára” és fokozottabb fegyverhasználatra adott utasítást:

„A rendőrök figyelme felhívandó... arra, hogy a fegyverhasználat tekintetében nem helyezkedhetik egyéni szempontokra... Az idők komolyak, a rendőrség is legyen ezzel tisztában. A karabélyok tartalékban legyenek...¹⁷

A gazdasági válság tovább mélyült és még súlyosbította a helyzetet az 1931-ben bekövetkezett *pénzügyi és hitelválság*. A Bethlen-kormány tehetetlen volt a válsággal szemben.

A legfontosabb közszükségleti cikkek árai emelkedtek, a munkabérek pedig még lejjebb szorították. Különösen kibíráhatatlanná vált a nincstelen *földmunkások és szegényparasztk* helyzete. Magyar falvakban még soha nem uralkodott olyan nyomor, kétségbeesés, éhség, mint ezekben az időkben.

A burzsoa sajtó, a közhivatalok jelentései, bár igyekeztek kendőzni, maguk sem tagadhatták azt a szörnyű nyomort. De a valóságos helyzetet, a munkásosztály és falusi proletariátus hihetetlen nyomorúságát egyedül a Kommunista Párt merete meztelen igazságában megírni és a tömegek előtt feltárni:

„Magyarország dolgozó népére kibíráhatatlan nyomor, szenvedés szakadt. A magyar kapitalizmus gazdasági és pénzügyi csődbe jutott. A pengő értéktelenedése, a gazdasági csőd, az üzemredukálások, a fogyasztás nagyarányú csökkenése következtében az éhhalálra ítélték száma napról-napra növekszik. De nemcsak a munkanélküliek százezei éheznek és nyomorognak, hanem a gyárak még robotoló páriái, a város és a falu dolgozói is. A bérek csökkenéséhez a kiszípolozás a bcdó- és hajásrendszerhez, a rövidített munkahetekhez most még új adóterhek, fogyasztási cikkek árának ugrásszerű emelkedése is járul. A nagybirtokosok támogatására a kormány felemelte a bolettát. A búzaárak rohamosan esnek, de a kenyér drágul. A hatalmas trösztök és kartellék 25—30%-kal emelik a ruházati cikkek árát. Megdrágítják a villanyt, a közszolgáltatásokat, növelik a forgalmi, a kereseti adót, a dolgozókat közvetlenül, vagy közvetve terhelő egyéb adókat. Már felemelték a fa és szén árát is.

A kormány a bankok megmentése, a gazdasági csőd elleplezése végett bezáratta a pénzintézeteket, megnehezítette a pénzforgalmat. A munkások, hivatalnokok fizetését visszatartják. A dolgozók bérüket még a mindinkább értéktelenné váló pengőben is csak nagy késéssel kapják meg. A kormány már hónapok óta kunyerál külföldi kölcsönökért, amit a „szegény” gyárosok, bankárok, földbirtokosok támogatására akar felhasználni, de aminek kamatait nekünk kell megfizetnünk. Ugyanakkor beszüntetik az összes közmunkákat. Újabb tízezreket taszítanak kibíráhatatlan nyomorba. Az éhező proletárok szenvedését és nélkülözését még fokozza az ingyentékezés beszüntetése. A százezres munkanélküli tömegeknek a fasiszta diktatúra már a régi moslékot sem hajlandó adni, milliós költségekkel templomokat, balatoni villákat, pazar berendezésű közhivatalokat építenek, öreg grófoknak 350 ezer pengős nemzeti ajándékkal kedveskednek, a bürokraták kényelmére ezreket dobálnak ki, karhatalomra számolatlanul ömlenek a százmilliók, katonaságra, csendőrségre, rendőrségre többet adnak ki, mint a régi nagy Magyarországon. Ezzel akarják megakadályozni a gazdasági válságnak forradalmi válságba való átcsapását.

Nemcsak az ipari és mezőgazdasági munkásság megmozdulásától, hanem a falu dolgozóinak zendülésétől is félnék. Bethlenék reszketve titkolják, hogy több faluban fellázadt, kapát, kaszát ragadott a dolgozó, vérig sanyargatott, kiszípolozott nép. Titkolják, mert tudják, hogy a példa ragadós, hogy az uzsoratók, a latifundum, az állami adóprés által koldusbotra juttatott paraszti tömegek elkeseredése könnyen véres harcokban robbanhat ki. Különösen fél a Horthy-Bethlen banda a forradalmi munkás- és parasztszövetség megeremtésétől, fél attól, hogy az osztályharcos munkássággal együtt annak vezetése és irányítása alatt száll szembe a szuronvokkal, a fasiszta diktatúrával a falu dolgozó népe. Ezért folytatnak írtó hadjáratot a KMP, a proletárforradalom szervezője és vezetője ellen, ezért támogatják a szociáldemokrata mozgalmat már nemcsak a városban, de a faluban is. A szociáldemokratáktól, hűség

¹⁷ Irányelvek a belügyminisztériumi rendelethez — MMI. Arch. — A. III. 13/99.

lakájuktól várják a tőke urai annak elvégzését, amire a csendőrszuronyok, a rendőr-kardok egyedül nem képesek: a munkásság és parasztság forradalmi harcának leszereglését. Teljes joggal.¹⁸

A gazdasági válság növekvő problémáival szemben tehetetlen és a tömegek által gyűlölt Bethlen-kormány bukása után a Károlyi-kormány a dolgozók növekvő forradalmi harcainak letérésére és a harcukat vezető KMP megsemmisítésére *statáriumot* hirdetett ki. A KMP leleplezte a statárium kihirdetésének igazi okát, felvilágosította a tömegeket, hogy a statárium bevezetése is újabb lépés egy végzetes *háború előkészítéséhez*.

„Dolgozók! Egyetlen Párt van Magyarországon, mely tizenkét év óta szakadatlan, áldozatokkal teljes harcot folytat a kapitalisták éhuralma ellen, a munkások, parasztek, kisemberek érdekeiért. Egyetlen pártja van a magyar dolgozóknak, mely előrelátta a magyar kapitalizmus válságát s az uralkodó osztály gaz árulását. Egyetlen párt, mely szervezi és vezeti a dolgozó tömegek napi kenyérharcait, forradalmi küzdelmüket a dolgozók egyesítéséért, a második, a győzelmes Magyarországi Tanácsköztársaságban! Ez a Párt a Kommunisták Magyarországi Pártja. Ez a párt az, mely ellen összpontosul az uralkodó osztály ádáz gyűlölete. A hazug rágalom özönétől, biatorbágyi merénylet meséktől a gyilkos statáriumig — minden fegyver jó arra, hogy megkíséreljék a dolgozó tömegeket megfosztani harcoss vezetőjüktől, a kommunistáktól.

Statáriumot hirdetnek — hogy akadályalanul csukhassák be Csepelt, a textilgyárakat, hogy osztályharcos vezető híjján moccanás nélkül térje a munkás az uccára-dobást, a bedót, a bérlenyomást.

Statáriumot hirdetnek — hogy a fasiszmissal szorosan együttműködő szociáldemokraták könnyebben árulhassák el a dolgozó nép harci követeléseit.

Statáriumot hirdetnek — hogy az éhhalálal küzdő milliónyi munkanélküli proletártól hidegvérrel tagadhassa meg a tőke az állami segély filléreit, de ugyanakkor szemérmetlenül pénzelje a szociáldemokrata bürokráciát.

Statáriumot hirdetnek — hogy a banktőke árnyékában elcipelhessék a parasztek a városi kisemberek utolsó párnáját, hogy ki ne alakulhasson az árverésekkel szemben való tömegellenállás.

Statáriumot hirdetnek — hogy annál kényelmesebben törhessék be az országot az imperializmus háborús ígájába.¹⁹

A Kommunista Pártnak mindvégig különösen nehéz körülmények között kellett harcolni folytatni. A Párt tevékenységét nemcsak az nehezítette, hogy föld alatt, illegálitásban, szakadatlan üldözés közepette kellett a tömegeket felvilágosító, harcaikat szervező és vezető munkáját végeznie. A burzsoázia a terror mellett arra is törekedett, hogy a Párt soraiba becsempéssze ügynökeket, spicliket és provokátorokat, hogy ezeknek felhasználásával zúzza szét a Pártot.

A Pártban állandóan folyt a harc a soraiba beépült ellenség ellen. Igen sokat sikerült is leleplezni, de mégsem mindegyiket, mert egyesek megtévesztő módszerekkel tudták álcázni rendőrügynöki tevékenységüket. A rendőrség részben kívülről igyekezett ügynökeit becsempészni a Pártba, másrészt pedig azokat a gyenge, a Párthoz sodródott elemeket szervezte be, akik a rendőrségen tanúsított gyáva magatartásukkal jóformán maguk kínálkoztak erre az ocsmány szerepre. A kommunisták túlnyomó többsége keményen helytállt a legkegyetlenebb kínzások ellenére is, de akadtak egyesek, akik adatokat, neveket szolgáltatottak ki. A fasiszta rendőrség ezeket rendszerint megnyerte ügynököknek. Az ilyenek legtöbbszörre a munkásosztályhoz, a Párthoz sodródott kispolgári elemek közül kerültek ki.

A kommunistáknak egyidőben kellett a több oldalról is megsemmisítésére törekvő támadások ellen a Pártot megvédeniök, ugyanakkor vezették a dolgozók harcát a fasiszta rendszer ellen. De az áldozatkész kommunistákat

¹⁸ KMP röpirat — MMI röpiratgyűjtemény — III./1./1931.

¹⁹ KMP röpirat — MMI — III. — 1/1931/XII.

mind ez nem riasztotta vissza. A kíméletlen üldözés, a statárium ellenére egyre szélesebb tömegek előtt leplezték le a burzsoázia igazi politikáját.

„A KMP nyíltan hirdeti — írta a Párt hivatalos lapja, a „Kommunista“ — hogy csak a dolgozók forradalmi harca akadályozhatja meg, hogy a magyar dolgozókat az imperialista háború vágóhídjára hajtsák... Leleplezi és le fogja ezután is leplezni a világ imperialistáinak, elsősorban a magyar fasiszta burzsoáziának háborús készülődéseit.“²⁰

Ahogy Sztálin elvtárs előre megmondta, az imperialista kormányok, miközben szinte nap-nap után adtak ki ünnepélyes békenyilatkozatokat, leszerelésről fecsegték, a titkos diplomácia függőyei mögött még lázasabban készültek az új rablóháborúra. A japán imperialisták 1931 őszén az amerikai és angol imperialisták ösztönzésére és közvetlen segítségével betörték Kínába. Kína leigázásával akarták ideiglenesen kielégíteni a japán és amerikai imperialisták saját rabló étvágyukat is, de mindeneelőtt hídöt akartak létesíteni a Szovjetunió elleni háborúhoz.

A Kommunista Párt leleplezte a burzsoa sajtó hazugságáradatát, mellyel el akarta kendőzni a Kína ellen, a kínai kommunisták által vezetett szabadságharc ellen megindult háború valódi célját. A *proletár internacionalizmus* szellemében a *kínai nép hősi szabadságharcának védelmére* szólította fel a magyar dolgozókat:

„Távolkeleten az új imperialista háború előjátéka kezdődött. Új világmészárlás veti előre árnyékát. A japán imperializmus már féltve véres rablóhadjáratot folytat Kína dolgozó ellen. Mandzsuria elfoglalása után a japán imperializmus kiterjesztette rablókarait Kína többi részére is. Shanghai japán ágyúk bombázzák, a többi kínai kikötő elfoglalására hadihajók vannak útbán. Japán példáját követik a többi imperialista rablók is. Amerika, Anglia, Franciaország és Olaszország is mozgósítják flottájukat, csapatokat küldenek Kína kirablására. A kezdődő új világháború, a világ új felosztásáért folyó imperialista harc a Népszövetség védelmével és beleegyezésével játszódik le.

A magyar proletariátusnak s a dolgozó tömegeknek is tisztában kell lenniük a távolkeleti események jelentőségével, tudniok kell, hogy az új imperialista háború, főleg a Szovjetunió elleni intervenció veszélye közvetlen veszéllyé válik.

A burzsoázia a folyton élesedő válságot a dolgozó tömegek terhére, a nemzetközi proletariátus elleni háború segítségével készülni megoldani. Rajtatok, proletárokon, városi és falusi dolgozókon múlik, hogy sikerül-e a tőke hiénáinak a pokoli terve. Csak a ti elszánt forradalmi harcotok a tőkés offenzíva, a fasiszmus, a háborús előkészületek, a fegyverkezés ellen, az épülő szocializmus birodalmának, saját hazátoknak: Szovjetunióknak védelméért, akadályozhatja meg a terv valóra válását.

Szállítási és közlekedési munkások! Vasutasok és hajósok!

Rajtatok, a ti szervezett ellenállatokon múlik, hogy a japán és egyéb imperialisták háborújukban a szükséges municiót megkapják-e a dolgozók mézárálásához. Szervezzétek meg mindenütt a hadianyagok szállításának bojkottját. Ne engedjétek, hogy a kínai testvéreitek és a Szovjetunió dolgozó ellen indított véres elnyomó háború győzedelmeskedhessen. Akadályozzátok meg a cseh gyárakból a japán imperialistáknak küldött hadiszerek Magyarországon keresztül szállítását.

Munkások! Ha nem akartok újból ágyútoltelék lenni, tőkés érdekekért a háború vágóhídjára jutni, sorakozzatok fel a KMP vezetése alatt a forradalmi harcra az imperialisták aljas provokációs terveinek keresztvezésére.

Kiáltások oda az imperialista rablóknak, kiáltások oda a magyar burzsoáziának és szociáldemokrata lakájainak:

Le a japán imperializmussal! Éljen Szovjetkína!

El a kezét a Kínai Forradalomtól! A Kínai Szovjetektől!

Le a provokátorokkal. a háborús uszítókkal!

Éljen a Szovjetunió, a Nemzetközi Proletariátus Szocialista Hazája!²¹

²⁰ „Kommunista“ 1932 február — „Forradalmi harcok az imperialista háború ellen“.

²¹ KMP röpirat — MMI röpiratgyűjtemény — III./1/1932/II.

A Kommunista Párt Központi Bizottsága a Távolkeleten már megindult imperialista háború idején határozatot hozott a háború elleni harc fokozásának szükségességéről:

... „A magyar fasizmus bel- és külpolitikai helyzetének minden alapvető kérdése azt mutatja, hogy a magyar burzsoázia tudatosan aktív szerepet akár játszani a Szovjetunió elleni intervencióban. Magyarországon a fasizmus végsőig fokozta a politikai elnyomást és a gazdasági kizsákmányolást. Statárium, rendszeres provokációk, a forradalmi munkásmozgalom elnyomása, csendőrszurony és rendőrkard, irtóhadjárat a KMP ellen jelzik azt az irányt, melyben a magyar kapitalizmus a szociáldemokrácia fokozott igénybevételével és segítségével építi a válságból kivezető utat... A magyarországi kommunisták alapvető kötelessége, hogy legszélesebb munkás és dolgozó tömegek előtt fedjék fel egyrészt saját helyzetük és a fasizmus külpolitikai célkitűzései közti összefüggést, másrészt, leleplezzék azokat a lépéseket, amelyeket a magyar fasizmus a háború előkészítése és „külpolitikai súlya“ növelésének érdekében tesz. Alapvető feladatunk, hogy lerántuk a leplet a háború előkészítésének „nagy titkáról“. Ezért kézzel foghatóvá kell tennünk, hogy a háború ennek az elnyomóhadjáratnak nagymértékű fokozása és folytatása, amelyet a burzsoázia vezet a dolgozók ellen...“²²

A Párt ettől kezdve még jobban fokozta a háború ellen, a béke érdekében folytatott tevékenységét. Agitációjában, lapjaiban, brosrúráiban, röpirataiban a háborús veszély, a háború elleni harc, a béke, a Szovjetunió védelmének kérdései központi feladatként szerepeltek. A mindennapi gazdasági követelésekért folyó mozgalommal egybefonódott a tömegek felvilágosítása a készülő imperialista háború ellen.

Hogy a kommunisták elérték eredményeket e téren, az bizonyítja, hogy Gömbös, a Károlyi-kormány hadügyminisztere a kommunisták háborúellenes munkájának elismerésére e „veszedelem“-mel szemben egy „vezérfonal“ kidolgozását követelte.

„Az utóbbi időkben az országban fokozottabb mértékben tapasztalható a kommunista eszmék mind szélesebb körben való terjedése. Amíg eddig úgy szólván kizárólag az ipari vidékeken és gócpontokban terjedt az eszme, addig újabban a mostanáig megbízhatónak vélt kisgazda... és intellektuelek között is mindinkább tért nyer e tév-tan. Az ország jelenlegi súlyos gazdasági helyzete sajnos kedvező talaj...

Bár a múltban is nagy súlyt fektettem a nemzetvédelmi propaganda állandó fenntartására, azt a jövőben — a változott viszonyokra való tekintettel — még messzebbmenőleg akarom fokozni. ... az országos propaganda egységes irányítására szükséges egy „vezérfonal“ kiadása, amely a népiskolától kezdve a katonasorig, a falusi templomtól a laktanvai nemzetvédelmi előadásokig... a kommunizmust a maga veszélyes mivoltában tüntetné fel...“²³

A háborúra készülő magyar uralkodóosztály azonban nemcsak egységes „vezérfonalat“ dolgozott ki, nemcsak népiskoláktól a katonasorig, templomtól a laktanváig használt fel minden eszközt a terjedő kommunista eszme visszaszorítására, hanem a háború ellen, a magyar nép igazi érdekeiért harcoló Kommunista Párt teljes megsemmisítésére tört. A magyar burzsoázia mindenáron el akarta némitani a Kommunista Pártot, amelynek hangja egyre jobban elhatolt a dolgozók széles rétegeihez és leleplezte a revízió mézesmadzagába burkolt nemzetáruló törekvéseiket.

A burzsoázia nem akarta tovább tűrni ezt a „lázító“ hangot. A rendőrség is ijedten állapította meg jelentésében, hogy segédcapatukat, „a szociáldemokrata pártot 60 éves fennállása óta nem érte annyi balsiker, mint az utóbbi két év során... a nagy tömegekkel rendelkező szakszervezetek mun-

²² A KMP Központi Bizottsága 1932 májusi teljes ülésének határozatai — MMI Archivum — A. III. 17/55.

²³ Gömbös hadügyminiszter levele a Magy. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterhez — Elnökségi irat — 104:281 — MMI Archivum.

kásai politikailag kicsúsztak a pártvezetőség kezéből és balrahajlásukban elérték azt a határt, amely közel áll a kommunizmushoz...²⁴

A *falvakban* is gyakoribbá váltak a nincstelen parasztság lázongásai, a foglalások, végrehajtások megakadályozása, az adófizetés megtagadása. Pácán. Bazmájvároson, Nyírturán véres csendőrsortűz volt a magyar uralkodóosztály válasza, de a „nyugalom” helyreállításához, a háborús készülődés zavartalan folytatásához a Kommunista Párt teljes elnémitására törekedtek. A magyar burzsoázia, a hitleri fasizmus németországi előretörésén felbátorodva, 1932 júliusában gyalázatos módon legyilkolta a Párt harcainak két bátor vezetőjét, *Sallai* és *Fürst* elvtársakat, akik a békéért folyó harcot vezették.

Sem ez az alávaló gáztett, sem az ezt követő erősödő terrorhullám nem volt képes elhallgattatni a számukra annyira férelmetes hangot, a magyar szabadsághősök örökösének, harcuk folytatójának, a Kommunista Pártnak hangját.

„... Két drága harcosunk halott, de él és győzni fog a Kommunisták Magyarországi Pártja a magyar proletariátus és szegényparasztság milliós sorainak élén. Új ezrek állanak Sallai és Fürst elvtársak helyére és folytatják a harcot, küzdenek tovább a proletariátus és szegényparasztság érdekeiért, munkáért, kenyérért, felszabadulásért!”²⁵ írta a Kommunista Párt Sallai elvtárs kivégzése órájában kiadott röpiratában.

A Párt háború elleni tevékenységének erőfeszítéseit, munkájának eredményeit a fasiszta rendőrség is kénytelen volt megállapítani.

„Megállapítható, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja, valamint a Kommunista Ifjú munkások Magyarországi Szövetsége évek hosszú sora óta igyekezett az antimilitarista munka területein rendszeres agitációs propaganda munkát megindítani. a katonák és ifjún munkások között kapcsolatot létesíteni és ezt kimélyíteni, ugyanott a gazdasági és politikai részletkövetelésekért mozgalmakat, akciókat indítani, antimilitarista irodalmat, brosurákat, röpiratokat megjelentetni, és pedig a párt jelszavairól, a háborús veszedelemről, a Szovjetunió megvédéséről és a vörös hadseregről és ezeket a kiadványokat a katonák és levették közt terjesztetni”²⁶ — írta a politikai rendőrség jelentésében.

Mialatt a kommunisták a kapitalista országokban áldozatkész harcot folytattak a készül imperialista háború ellen, a II. Internacionále pártjai, a szociáldemokrata pártok az imperialista államok „békés szándékairól” szóló hazug frázisokkal leplezték a dolgozók elől a közelgő veszedelmet. Az imperialisták zsoldjában álló szociáldemokrata pártvezéreknek különösen aljas feladata volt a munkás tömegek megtévesztése és pacifista illúziók keltésével a dolgozók háborús veszély elleni éberségének elaltatása.

*

1932 októberében, a német fasizmus előretörése idején Gömbös, a nyílt ellenforradalom egyik legaktívabb kalandora alakított kormányt. Gömbös kormányrakerülésének kezdetén a nyílt diktatúra megteremtésére, az egypártrendszer bevezetésére, a munkásosztály legális szervezeteinek fasiszálására törekedett. Nagyhangú demagógiával próbált tömegbázist szerezni, felelevenítette és megerősítette a fehér terror idejének szervezeteit. Gömbös is a „nemzeti egység” jelszavával operált a tömegek felé. A munkanélküliek tömegének munkaalkalmat ígért, a szegényparasztságot új földreformmal kecsegtette, a középrétegek részére az igazságos adórendszer bevezetését ígérte. A „békés revízió” jelszavával folytatta és még jobban szította a soviniz-

²⁴ Rendőrségi bizalmas jelentés — MMI Archivum XVII/1/1932/127.

²⁵ KMP röpirat — MMI röpiratgyűjt. — III. 1/1932/VII.

²⁶ M. kir. rendőrség budapesti főkapitányság pol. nyomozó főcsoportjának XXXVIII. sz. referátuma.

must, igyekezett elködösíteni a magyar burzsoázia egyre erőteljesebb háborús készülődéseit.

Gömbös új külpolitikai irányt is jelentett. A *fasiszta Németország mellett barátságnak* volt feltétlen híve és a régi olasz barátság fenntartása mellett mind szorosabban Hitlerhez kötötte az országot. A magyar fasizmus elsőnek kötött szövetséget a hitleri fasizmussal, sőt Gömbös közvetített Hitlernek más országokkal való szövetsége létrehozásában is.

A nyílt fasizmus bevezetésének és a munkásosztályt még maradék szabadságától is megfosztani akaró törekvéseknek elhárítására a Párt még fokozottabban a *munkásegységfront* megteremtését akarta megvalósítani. A munkásegységfront megteremtésének legfőbb akadályai a jobboldali szociáldemokrata vezetők voltak. Minden egységfrontra irányuló javaslatot, törekvést a leghatározottabban *elutasítottak* és a rendőrséggel szorosan együttműködve léptek fel az egységfront harcosai ellen. A szociáldemokrata vezetők az egységfront építése helyett még jobban szították az ellentétet, tajtékzó gyűlölettel uszították a kommunisták ellen. De a szociáldemokrata párt becsületes tagságának és alsóbb funkcionáriusainak mind tekintélyesebb része állt a kommunisták mellé és követelte vezetőitől a munkásegységfront létrehozását.

A munkásegységfrontot követelők tábora annyira megerősödött a szakszervezetekben és a szociáldemokrata pártban is, hogy a párt vezetősége kénytelen volt az 1934 végére tervezett kongresszusát emiatt elhalasztani.

„Az előkongresszus tárgyalása lesújtó eredményt hozott a pártvezetőségre. Szavazásra tették fel ugyanis az „egységfront“ kérdését és a szavazás során a pártvezetőség elutasító indítványa alig pár szavazattal nyert többséget. Ez pedig azt jelentette, hogy az előkongresszuson részt nem vett kongresszusi küldöttek túlnyomó többsége — akiket a pártszervezetek választottak — az ellenzéki, illetőleg az egységfront-javaslatot fogja megszavazni.

A pártvezetőség el akarta kerülni a biztos bukást, ezért váratlanul februárna halasztotta el a kongresszus megtartását...

A pártvezetőség halasztó határozatát bizalmas információink szerint a következő szempontok figyelembe vételével hozta... abban bízik a pártvezetőség, hogy a rendelkezésre álló két hónap alatt sikerülni fog az egységfront javaslat hívei közül többeket személyes rábeszélés segítségével mostani álláspontjuktól eltéríteni. Másokkal szemben erősebben fognak fellépni és valamilyen címen a pártból kizárni. A jelenlegi — mintegy 60 százalékra becsülhető ellenzéki többség sorainak a fenti módon való megtizedelése által a pártvezetőség többsége biztosítva lesz²⁷ — számolt be a jölinformált politikai rendőrség bizalmas jelentésében a jobboldali szociáldemokraták aljas módszereiről, a munkásegységet gátló tevékenységekről.

Gömbös kormánya egyre nyíltabban készült a munkásosztály harci szervezeteinek, a szakszervezeteknek a faszálására. Olyan törvényt készített elő, amely a szakszervezeteket állami felügyelet alá akarta helyezni és sztrájktilalmat vezet be. A Kommunista Párt erre kiadta a „szakszervezetek védelmének“ jelszavát. A munkásosztály a Párt vezetésével még nagyobb *sztrájkharcokkal* felelt Gömbös faszálói törekvéseire.

A fasiszta rendőrség számos provokációt rendezett. Bérencei hol fegyveres szervezkedést, hol gyújtogatást, bombagyártást produkáltak és nagy sajtókampánnyal a kommunistákra akarták fogni ezek elkövetését. Ezzel azt a kettős célt akarták szolgálni, hogy belpolitikailag megmutassák a nyílt diktatúra szükségességét a „kommunista veszedelemmel“ szemben, másrészt, hogy bizonyítsák az egyre nagyobbarányú fegyverkezés, a Szovjetunió elleni háborús készülődés szükségességét.

A munkásosztály azonban ellenállt a nyílt faszálásnak. A szakszervezetek számszerűen is megerősödtek a Párt munkájának eredményeképpen. A sztrájk-

²⁷ Bizalmas jelentés. — Magy. kir. Belügyminisztérium res. oszt. MMI. Arch. VI/10/1934/63.

harcok 1934-ben még az előző éveknél is nagyobb erővel robbantak ki. Ismét nagyszámban voltak sztrájkok a textilgyárakban, a faiparban, a bőrparban és más szakmában, kisebb sztrájkok a vasüzemekben is. Mindezek a sztrájkok bizonyították, hogy a munkásosztály nem hagyja magát megfélemlíteni.

1934 őszén kitört a legnagyobb sztrájk, a pécsi bányászoké. Több mint 4000 bányász lépett sztrájkba, az előző évben leszállított bérek felemelését követelve. Közel 1000 bányász a föld alatt maradt és éhségstrájkot kezdett. A SzDP vezéréinek csak a legnagyobb erőfeszítésekkel sikerült a bányászok becsapásával 9 nap után a sztrájkot leszerelni és rávenni őket a munka felvételére.

A munkásság harcai, amelyeket a Kommunista Párt szervezett és vezetett, végül arra kényszerítették Gömböst, hogy elálljon a tervezett törvény benyújtásától. A munkásosztály a *Kommunista Párt* vezetésével megvédte a *szakszervezeteket*, megmutatta, hogy van ereje és kész harcolni a fasiszta rendszer ellen.

*

A német fasiszmus hatalomrajutása után, a fasiszmus nemzetközi előretörése idején a háború előkészítésének meggyorsítása és belső frontjuk megerősítése érdekében a kapitalista országok kormányai mindenütt hajszát indítottak a háború ellen küzdő kommunisták ellen. A magyar burzsoázia ezt a nemzetközi kommunistaellenes hajszát szolgálta azzal, hogy a magyar nép szabadságának legelszántabb, legigazibb harcosát, Rákosi elvtársat 8 és fél évi fegyházbüntetésének kitöltése után újra bíróság elé állította.

A magyar dolgozók vezére, a béke harcosa, Rákosi elvtárs elleni második pert a nemzetközi és a magyar burzsoázia a Szovjetunió elleni háború egyik előkészítő láncszemének szanta. „Bethlen az angol konzervatívoknak, az amerikai tőkészeknek, Gömbös rajtuk kívül a német és olasz fasisztáknak akart a kedvében járni.”²⁸

A Kommunista Párt és szervezetei, a KIMSZ, a Vörös Segély mozgósították a dolgozó tömegeket, számos tüntetést szerveztek Rákosi elvtárs életének megmentéséért. Az erősödő sztrájkharcokat, minden egyéb akciót és követelést összekapcsolták a Rákosi elvtárs megmentéséért folyó harccal. Ugyanakkor felvilágosították a tömegeket, hogy a Rákosi elvtárs ellen indított újabb per és a fokozott háborús készülődés szoros összefüggésben állnak egymással.

„Szabadítsuk ki Rákosi Mátyás elvtársat!

... Az imperialista háború ellen vezetett harcok miatt gyilkolta le statáriálisan a magyar burzsoázia pribék hada Sallai és Fürst elvtársakat 1932-ben... A magyar burzsoázia kiűtkeresésében következetesen készül válsága fegyveres megoldására, egy új világmészárlásra... A magyar burzsoázia nem akar ellentmondást s fegyverkezésének nyugodt keresztülvételéhez a terrortól sem riadt vissza soha... A magyar burzsoázia fegyverkezési tényeinek leleplezése, a Szovjetunió megvédésére való felhívás „hűtlenség”, amit a tőkésék nem akarnak büntetlenül hagyni.

A terror ilyen fokozása mellett... nem lehet egy becsületes munkás előtt sem kétséges, hogy

— Rákosi Mátyás elvtárs élete veszélyben van! —

Meg akarják gyilkolni a Kommunista Párt vezérét, az első magyar Tanácsköztársaság népbiztosát. Meg akarják fosztani a magyar munkásságot tőle, aki fegyverrel a kézben harcolt az imperialista munkásnyúzók ellen, fegyverrel a kézben védte a magyar Tanácsköztársaságot Horthy véres ellenforradalmi banditái elől.

Munkások!

Munkásnők!

Elvtársak!

Emlékeztek még 1914 augusztusára? Emlékeztek még a 20 éve kezdődő világmészárlásra? Arra a millió és millió munkás és szegényparasztra, akik a „szent pénzeszsák” védelmében estek el?

²⁸ Révai József: A Rákosi-per. „Társadalmi Szemle” 1950 június.

Ha emlékeztek rá, úgy mindnyájotoknak állást kell foglalnia egy újabb borzalmas világmégszárlás ellen! Harcolnotok kell ellene! A háborús uszítók ellen!

A letartóztatott Rákosi Mátyás, Vas elvtársak kiszabadításáért!

A Szovjetunió megvédéséért!

Éljen a munkásság imperialista háború elleni egységfrontja!²⁹

A Párt kerületi szervei, üzemi sejtjei is harcha hívták az üzemek dolgozóit.

„Egyesült Izzó, Chinoin, Wolfner-üzem munkásai! Első sorokban harcoljatok a háború, a fegyverkezés ellen!... Ma robotoltok — éhbéért. Háború esetén rabszolgaként fognak benneteket még gyalázatosabban kizsákmányolni!

Juta, Pamutgyár, Pollack, Palotai kötszövő dolgozó munkásnői! Emlékeztek még a háborús, 14—15 órás munkaidőre! A sorbaállásra egy falat kenyérért, a hamisított élelmiszerekért!... Harcoljatok ti is a kizsákmányolás és háború ellen!

Munkanélküliek! A hadicélokra fordított százmillióknak munkanélküli segélyekre fordításáért, az imperialista háború ellen, a forradalomért küzdjetek a mi zászlónk alatt.

Ifjúmunkások! Tanoncok! A 3—5 perces betihér éhenhaláshoz is kevés, de azért leventével, katonai parancsokkal nyomorítanak benneteket, hogy biztonságban zsákmányoljanak ki és használjanak fel ásványtöltelékül! Harcoljatok velünk a féktelen kizsákmányolás ellen, a levante és sorozások ellen, az imperialista háború ellen!

Földmunkások! Szegényparasztok! A 60—80 filléres napszámbér, az adó, a csendőrök és szolgabírák kegyetlensége alatt szenvedők tömegei! A kizsákmányolás és háború elleni küzdelemben a városok dolgozóival egy sorban a helvetek!

Mindnyáian harcha a háború ellen! Tartsatok üzemekben, szakszerveletben, falukban háborúellenes gyűléseket! Válasszatok háborúellenes antifasiszta bizottságokat! Szervezzétek az augusztus elsejei 2 órás tiltakozó sztrájkot, felvonulásokat a háború, a fegyverkezés ellen! Tüntessetek az elnyomás, a nyomor, a háború ellen!

Csak tömegharccal lehet az újabb világmégszárást megakadályozni! A Kommunista Internacionále, a Kommunisták Magyarországi Pártja vezeti ezt a küzdelmet!

Harcoljatok Rákosi elvtárs és valamennyi proletárharcos kiszabadításáért!

Szervezzétek augusztus 1-re a 2 órás háború elleni tiltakozó sztrájkot, gyűléseket, és tüntetéseket!

Le az imperialista háborúval. — Éljen a nemzetközi proletariátus háborúellenes forradalmi szövetsége!³⁰

Második pere alkalmával sem vádltként, hanem *vádlóként* lépett fel Rákosi elvtárs az osztálybíróság előtt. *A vádlottak padjáról képviselte az elnyomott, gúszbakötött magyar dolgozó népet* a terrorral, vérrel uralkodó Horthy fasiszta rendszer ellen. A szenvedő magyar nép nevében vádolta a magyar uralkodóosztályt a múlt és az eljövendő hüneiért, *leleplezte újabb hazaárulását, háborús szándékát.*

Rákosi elvtárs a tárgyaláson rámutatott arra az óriási veszélyre, amely az emberiséget mindiobban fenyegette, hogy

„... a legközelebbi világháborúban számolni kell azzal, hogy az összes nyugat-európai kultúrcentrumok, legyenek azok nagyvárosok, vagy kultúrközpontok, rommá fognak válni.”³¹

Rákosi elvtárs letépte a sovinszta uszítással, lázas fegyverkezéssel új háborúra készülő magyar uralkodóosztály kérmutatató álarcát, megcáfolta történelemhamisítását. A béke ügyének nagy harcosa büszkén hangoztatta:

„Csak végig kell tekinteni az utolsó évtized nagy eseményein, hogy megértsük, milyen óriási ténvező a Szovjetunió a béke megvédése szempontjából. A világháború részen kitört volna, ha a Szovjetunió nem lett volna. Óriási héketényezők a Kommunista Pártok.”³²

²⁹ A Magyarországi Vörös Segély röpirata. Kiadatlan. — MMI röpiratgyűjtemény III. 11/1934/VII.

³⁰ KMP pécsi kerületi bizottság röpirata. Kiadatlan. — MMI röpiratgyűjtemény. — III. 1/1934.

³¹ Rákosi Mátyás felszólalása az ítélőtábla előtt. — A Rákosi-per. — Szikra-kiadás. 484. o.

³² U. o.

Második perének tárgyalása idején is döntő módon segítette Rákosi elvtárs a Párt harcait, különösen a háború ellen, a békéért folyó harcot.

Rákosi elvtárs „...a tárgyalás központi kérdésévé a magyar uralkodóosztályok 1919-es hazaárulását tette, így támadva az 1919-es hazaárulásnak 1935-ben már javában készülő megismétlését, a második világháborúban az országot Hitlernek kiszolgáló nemzetellenes politikát. A nagybirtokos és nagytőkés osztályok 1919-es hazaárulásának teleplezésével Rákosi elvtárs 1935-ben a Kommunista Párt számára megadta az alapvető direktívát abban a periódusban, amely a második világháború előkészítését és a háborút magát foglalta magában.”³³

A magyar burzsoázia már a tárgyalás előtt el volt szánva arra, hogy ez alkalommal halálra ítéli Rákosi elvtársat. *De a Szovjetunió vezetésével folyó szívós, kitartó küzdelem, a nemzetközi proletariátus, a világ haladó gondolkodású értelmiségének lankadatlan harca és Rákosi elvtárs hősi magatartása visszavonulásra kényszerítette a hóhérokat. A Szovjetunió és a proletár nemzetköziség győzelmet aratott.*

Rákosi elvtárs kapcsolata a mozgalommal fogsága további éveiben sem szűnt meg. A fegyházban nevelte, tanította kommunista fogolytársait, illegális úton kijuttatott tanácsaival pedig a fasizmus, a háború ellen még szabadon harcoló kommunistákat segítette, — lekesítőjük, példaképük volt.

Amikor a dicsőséges Szovjetunió 15 évi rabság után 1940-ben kiszabadította Rákosi elvtársat a fasiszta rendszer karmaiból, az emigrációból folytatta évtizedes harcát a Horthy-rendszer ellen, a békéért, az ország függetlenségéért, a magyar dolgozók felszabadításáért.

*

A mély és hosszantartó gazdasági világválság, a fasizmus európai megerősödése hatalmas ütemben gyorsította az imperialisták háborús készülődéseit.

A hitleri fasizmus felrúgva a versaillesi békeszerződést a „reváns” jelszavával készítette elő a tömegeket az új tömegmészárlásokra. Az olasz fasizmus Abesszínia leigázására és kirablására készülődött. Ázsiában pedig a japán fasizmus az amerikai imperialisták támogatásával már évek óta folytatta a háborút Kína leigázásáért.

Mialatt a fasiszta agresszorok és a nyugati imperialista hatalmak mind lázasabban készültek fel a II. világháborúra, a Szovjetunió *tántorithatatlanul folytatta következetes békepolitikáját* a háború elhárítása, a béke megszilárdítása érdekében.

Sztálin elvtárs 1934-ben, a SzK(b)P XVII. kongresszusán mondott beszédeben ismételten kifejtette a Szovjetunió külpolitikájának alapját, újra hitet tett a szovjet nép tántorithatatlan békeakarata mellett.

„A mi külpolitikánk világos. A béke megőrzésének és a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésének politikája ez valamennyi ország felé. A Szovjetuniónak ezé ágában sincs, hogy akárkit is fenyegetsen, még kevésbé, hogy akárkire is rátámadjon. Mi a béke mellett vagyunk és a békéért harcolunk. De nem féünk a fenyegetésektől és készek vagyunk rá, hogy a háborús uszítók csapására csapással feleljünk. Aki békét akar és tárgyilagos kapcsolatokat igyekszik velünk létesíteni, az mindenkor támogatásra talál nálunk.”³⁴

Sztálin elvtárs választ adott arra a kérdésre is, mi lesz a következménye annak, ha az imperialista háborús gyújtogatók mégis elhatároznák a Szovjetunió megtámadását.

³³ Révai József: A Rákosi-per. „Társadalmi Szemle” 1950 június.

³⁴ Sztálin: Beszámoló a Párt XVII-ik kongresszusán. A leninizmus kérdései. Szikra 1951. 556. o.

„Aligha fér hozzá kétség, hogy a második Szovjetunió elleni háború a támadók teljes vereségére, Európa és Ázsia számos országában forradalomra s az országok burzsoa és földbirtokos kormányainak megsemmisítésére fog vezetni.“³⁵

A fasizmus előretörése és az új világháború veszélyének fokozódása következtében a kommunista pártok feladatai még jobban megnövekedtek.

A *Kommunista Internacionále VII. Kongresszusa fordulópontra jelentett* a világ valamennyi dolgozó népe számára, a fasizma barbárság és a háború veszélye ellen folyó harcban. A Kongresszus *Lenin és Sztálin tanításai alapján* kidolgozta a kommunista pártok és a nemzetközi munkásosztály feladatait.

„Az a feladatot állította a nemzetközi munkásság elé, hogy a dolgozókat úgy az egyes országokban, mint nemzetközi méretekben a főke és a reakció támadása, a fasizmus és háborús veszély ellen a munkásosztály köré széles népfrontba egyesítse.“³⁶

A Kommunista Internacionále VII. Kongresszusa háború elleni határozataiban, mint legfontosabb feladatot tűzte ki a kommunista pártok és az egész világ dolgozói, elnyomott népei elé *„az imperialista háború és a fasizmus elleni harc összekapcsolását“*. Ugyanakkor a legerősebben visszatartotta azokat az a'áva'ó rágalmakat, melyeket az imperialisták és ügynökeik, a jobboldali szociáldemokraták terjesztettek a tömegek megtévesztése céljából, hogy *„a kommunisták háborút akarnak, mert az hozza a forradalmat“*.

„Valamennyi ország kommunistáinak vezető szerepe a béke fenntartásáért és a Szovjetunió békepolitikájának diadaláért folyó küzdelemben már maga is bizonyítja, hogy a kommunisták minden erejükkel azon vannak, hogy megnehezítsék az új háború előkészítését és kitörését.“³⁷

Az illegális, üldözött KMP is fokozta és kiszélesítette a VII. Kongresszus útmutatásai alapján a fasizmus és a háború elleni harcát. Hirdette a *munkás-egységfront* és a *népfront* szükségességét és annak megvalósításán fáradozott.

„A magyar dolgozó nép érdekeinek védelme ma a demokratikus erők összefogását követeli a kenyérért, a földért, szabadságért és békéért folyó harcban. A kommunisták feladata előljárni és minden dolgozó számára megmutatni azt az utat, mely kivezet a fasizmus fojtogató karmaiból és biztosítja a jobb megélhetést és a békét. Ez az út a népfront útja, mely a proletárság egységének megteremtésével, a munkásosztály és a többi dolgozók szövetségének kovácsolásával vezeti a magyar nép harcát a demokratikus Magyarorszáért.“³⁸

Gömbös és az utána következő kormányok már nem rendes bíróságnak, hanem *„kémkedés, hazaárulás“* hamis vádjainak ürügével katonai hatóságnak adták át a háború ellen harcoló kommunistákat és hadbírósa'g ítélezett felettük.

A magyar burzsoáziának ezzel az volt a célja, hogy megfélemlítse, elriassza a tömegeket a fasizmus és a háború elleni harctól. Azzal, hogy a háború ellen, a békéért küzdő legelszántabb, legbátrabb harcosokat *„hazaárulással“*, *„kémkedéssel“* vádolták, a közvéleményt akarták a Szovjetunió ellen fordítani, amely ezeket a *„kémkedéseket“* szerintük *„szervezte“*. Ez lehetőséget adott arra is, hogy a számukra legveszedelmesebb harcosokat, a magyar nép szabadságharcosait hónapokig, évekig kínozzák, ítélet nélkül is fogvatartsák és hazug vádjaikkal 10—15 évi fegyházra, vagy akár halálra ítélik őket.

³⁵ U. o. 549. o.

³⁶ „Dolgozók Lapja“ 1937 júniusi szám — „Az egységfront ellensége — a munkásosztály ellensége“.

³⁷ „Sarló és Kalapács“ 1936 augusztus 1. sz. — A VII. vilá kongresszus határozatai a háború ellen.

³⁸ „Dolgozók Lapja“ 1937 ápr. szám. — „Lehetséges-e a népfront Magyarországon.“

„A fasiszta terror fokozása, az osztályharcos munkások megkínzása, börtönbe és hadbíróság elé hurcolása, a munkásszervezetek elleni sorozatos fasiszta támadások azt a célt szolgálják, hogy a fasiszta Gömbös-kormány *zavartalanul készülődhessen az új imperialista háborúra*. A munkások és a szegényparaszatok tízezeit és százezeit akarják vágóhídra hurcolni a magyar burzsoázia imperialista céljaiért, a békét, szabadságot, szocializmust jelentő Szovjetunió ellen...³⁹

— leplezte le a Párt egyik röpiratában Gömbös új módszereit.

Az önfeláldozó, áldozatkész kommunisták tudatában voltak annak a nagy történelmi feladatnak és felelősségnek, amely az országot és a népet a pusztulás szakadékába vezető háború ellen folytatott harcban rájuk hárult. A dühöngő terror sem tudta visszariasztani őket és 1936 augusztus 1-én a „nemzetközi vörös nap”-ra ismét megjelentek a Párt háborúellenes, a dolgozókat fokozottabb harcra buzdító röpiratai:

... *A háborús veszély állandóan nő, a fasizmus háborúra készül!* Mi nem akarunk háborút! Mert tudjuk, hogy részünkre a háború mérhetetlen szenvedést és borzalmas pusztításokat jelent... Háborút a fasizmus akar, meg akarja rohanni a szocializmusf építő Szovjetuniót. Harcoljunk a háború ellen, hogy magunkat és a Szovjethazát megvédhessük.

Kiartó harc a békéért egyúttal harc a fasizmus ellen is!... Harcoljunk erősebben a fegyverkezések ellen. a nagyobb darab kenvércért. Harcoljunk népfrontban a fasiszta Gömbös-kormány háborús politikája ellen a békéért. Harcoljunk szakszervezeteink megvédéséért és további erősítéséért. Minden gyűlésen, összejövetelen tiltakozunk a háború ellen, tüntessünk a béke mellett. Hogy megakadályozzuk az újabb világmészárlásra készülő fasizmus imperialista háborúját!⁴⁰

A kommunisták főleg a *szakszervezetekben* folytatták *legális* tevékenységüket. Az évek során a Peyer, Mónus és társai által tömegével kizárt túlnomó többsége visszatért a szakszervezetekbe. Ez nem azért történhetett, mintha a SzDP és a szakszervezetek jobboldali vezetői megváltoztak volna, ellenkezőleg, még veszettebb ellenségei, akadályozói voltak a munkásegység megteremtésének, mint eddig.

„Félreérthetetlenül megmondjuk és demonstráljuk: A SzDP-nak nemcsak hogy nincs köze a bolsevizmushoz, az egységfronthoz, a III-ik Internacionáléhoz, annak tevékenységéhez, célkitűzéséhez, hanem ellenkezőleg, változatlanul a legélesebb ellentétben áll vele.”⁴¹

— hangoztatták a Népszavában és álláspontjukhoz mindvégig hívek is maradtak. De kénytelenek voltak az általuk kizárt kommunisták és baloldaliak visszatérésébe beletörődni, mert a legtöbb szakszervezetben a *tagság alulról kényszerítette* erre őket. Ha tehát nem akarták elveszíteni tagságuk zömét, meg kellett tűrniök a kommunistákat a szakszervezetekben. De nem kis szerepet játszott az is, hogy a fasiszta rendőrséggel egyetértésben úgy látták, hogy a szakszervezetekben a „veszedelmes” kommunistákat jobban szem előtt lehet tartani és adott esetben lecsapni rájuk.

„A háború és a fasizmus elleni küzdelem egymástól nem is elválasztható. Aki harcol a fasizmus ellen, az küzd a háború ellen is és aki meg akarja akadályozni a háborút, annak a fasizmus ellen is harcolni kell...”

A háborúra készülő fasizmus már most kiszolgáltatja a munkások százezeit a háborút vezető és támogató nagytőkések korlátlan kizsákmányolásának.

Ebben a helyzetben a szakszervezetek egyik legfontosabb feladata éppen abban áll, hogy a legnagyobb erővel harcoljon a munkások napi gazdasági érde-

³⁹ KMP budapesti pártbizottság röpirata. — MMI röpiratgyűjtemény. — A. III. I/1936.

⁴⁰ KMP Budapesti Pártbizottság röpirata. — MMI röpiratgyűjtemény. — III. I/1936.

⁴¹ Népszava, 1936 szeptember 27.

keinek megvédéséért. *A mai helyzetben minden gazdasági harc a dolgozók kenyerének megvédésén túl egyben harc a fasiszmus és a háborús veszély ellen is.* Minden sztrájk, vagy mozgalom, amely a munkások győzelmével végződik, nemcsak a dolgozók gazdasági helyzetén javít a tőkéscek rovására, hanem *egyben gyengíti az országban levő fasiszta erőket is. Ezért fokozott mértékben kell a szakszervezeteknek a gazdasági harcokat és sztrájkokat előkészíteni, azok elére állni és győzelemre vezetni!*⁴² — írta a Párt szakszervezeti lapja.

A kommunisták munkájának eredménye volt az a *hatalmas sztrájk hullám*, amely az 1935—1938-as éveket jellemezte. A fasiszta rendőrség keserűen állapította meg:

„Jelentem, hogy a szakszervezeti mozgalom úgy Budapesten, mint az egész országban újult erővel indult meg, amit elsősorban a sztrájkok nagy száma bizonyít. Míg az elmúlt években a bérharcok egyes szakmákban indultak meg és folytatódtak, addig a mostani helyzetre jellemző, hogy egy-két szakmától eltekintve, a sztrájkok egy időben törtek ki az összes szakmákban. A sztrájkok nem lokálisak, hanem a szervezett munka következtében azonos követelések mellett az egész országra kiterjednek. Olyan kisközségekben és falvakban is vannak bérharcok — pl. az építőszakmában —, ahol azt sem tudták, hogy ilyen létezik.

A bérharcok legnagyobb része a munkások részbeni vagy teljes győzelmével végződik, így természetesen a sztrájk-kezdés és szándék növekszik és ilyen irányba hangolja a többi szakma munkásait is.“⁴³

A kommunisták felvilágosító munkája eredményeképpen a dolgozók és a szociáldemokrata tagság körében egyre szélesebb rétegek lettek a munkásegység és a népfront gondolatának hívei. A SzDP vezetérei a tömegek félrevezetésére ezért kénytelenek voltak legalább látszatra „teret engedni“ a népfront eszméjének.

Egyes vezetők külföldi megbízóik és a rendőrség sugalmazására ezekben az időkben kezdtek „baloldali“ színben mutatkozni, hogy a kommunistákkal való együttműködés, a munkásegység híveinek álarcában továbbra is sikerrel szolgálhassák gazdáikat. A SzDP egyik bizalmas értekezletén mondta Payor Rudolf, hogy:

„Magyarországon is nagy munkástömegek követelik ma már a népfront létrehozását... A SzDP vezetősége is foglalkozik a népfront kérdésével, sőt híve is annak, csupán az a kérdés, hogy kikkel és milyen alapon lépjen egységfrontra...“ Ezután felhívta az értekezlet tagjainak figyelmét a pártvezetőségre arra az álláspontjára, hogy a munkástömegek nyomására teret kell engedni a pártban a népfront eszméjének.“⁴⁴

— számolt be a rendőrség a SzDP bizalmas értekezletéről szóló jelentésében.

A szociáldemokrata vezetők ezután úgy adtak „teret“ a népfront gondolatának, hogy sokat írtak, *beszéltek* a népfrontról. Elismerték, hogy a népfront *gondolata* helyes, csak hogy — szerintük — *Magyarországon* nem lehet megvalósítani. Azt hirdették, hogy a népfront vezetése nem a munkáosztályt, hanem a *polgárságot* illeti, és mivel Magyarországon nincs megfelelő polgárság, a népfront is megvalósíthatatlan.

„A mai Magyarországon kevés a nagyváros, következésképpen kevés a városi polgárság, amely a népfront politika legtöbb alkotó eleme... Ma Magyarországon sajnos ezidő szerint nincsenek meg a népfront politikának feltételei: hiányzanak a hozzávaló pártok és politikusok“⁴⁵ — hirdette Mónus a Népszava hasábjain.

⁴² „Szakszervezeti Egység“ 1936 március — „A háborús veszély és a szakszervezetek feladatai“.

⁴³ Rendőrségi jelentés — MMI Archivum — A. XIX/1/1936/3.

⁴⁴ M. kir. Csenedőrség nyomozó osztályparancsnokság jelentése. — MMI Archivum. — A. XVII. 1/1936/65.

⁴⁵ „Népszava“ 1936 július 26 — „Lehetséges-e a népfront Magyarországon?“

A Kommünista Párt leleplezte a szociáldemokrata vezérek hazug elméleteit, melyek csak azt a célt szolgálták, hogy a fasizmus és a háború elleni legghatásosabb fegyver létrehozását, a népfrontot megakadályozzák.

A Kommünista Párt hivatalos lapjában világos feleletet adott arra, hogyan és kinek a vezetésével kell a népfrontot megvalósítani.

„Az együttes küzdelem népfrontja csak úgy valósulhat meg, ha a munkásosztály kezdeményezésével, a népfront programjának kitűzésével és a demokratikus erők összefogásával harcba tudja vinni s vezetni a város és falu dolgozóinak harcát a kenyér, a szabadság, a béke közös követeléseirért.“⁴⁶

„Lehet a háború ellen sikeresen küzdeni már ma is. Nincs olyan ország a világon, ahol a nép óriási többsége ne volna feltétlenül a béke híve, a háború ellensége. Ha ennek az óriási többségnek a békevágyát sikerült szervezett erővé kovácsolni, akkor a békének nyert ügye van.

A béke fenntartásáért tehát minden erőnkkel harcolni kell. Nem elég azonban harcolni a békéért — jól kell érte harcolnunk. Úgy kell küzdeni a béke fenntartásáért, hogy ez a küzdelem ne maradjon a kommünisták elszigetelt harca, ne legyen esetleg a kommünisták és szociáldemokraták, sőt ne is csupán a munkásosztály küzdelme, hanem valóban a béke hívei óriási tömegének minden ellenállást elsöpítő mozgalma. Ez a Magyarországon megteremtendő népfront egyik legfontosabb hivatása.“⁴⁷

A háború már nemcsak a Távkeleten és Afrikában, hanem Európában is megindult. A német és olasz fasizmus *Spanyolországba* küldte rohamosztágait, hogy barbár kegyetlenséggel, városok lebombázásával, a polgári lakosság, nők, gyermekek, öregek tömeges legyilkolásával vérbefojtsa a spanyol nép hősi szabadságharcát.

A nemzetközi proletariátus legjobbjai, a kommünisták, a világ minden tájáról elindultak, hogy segítsék a spanyol dolgozók szabadságharcát. Több száz magyar kommünista is — a *Rákosi zászlóalj* — fegyverrel a kezében, életét is áldozva harcolt. Tudatában voltak annak, hogy a fasizmus elleni küzdelem a spanyol földön is egyben a magyar nép szabadságáért, függetlenségéért, békéjéért folyik.

„Harcolunk azért a szabadságért, melyért élt-halt a mi halhatatlan lánglelkű költőnk, Petőfi Sándor, melyért „nem nyughattak szolga földön“ a Dózsák, a Martynovicsok,⁴⁸

— üzenték Rákosi elvtársnak a szegedi Csillag-börtönbe a spanyol földön harcoló magyar kommünisták.

Az imperialisták zsoldjában álló szociáldemokrata vezetők azt igyekeztek a dolgozó tömegekkel elhíttetni, hogy a spanyol nép, a spanyol munkásosztály hősiessége, elszánt harca a fasizmus ellen csupán „a polgári társadalom be'ső harca“, hogy „csak a felvilágosultabb burzsoáziának a harca a fasiszta burzsoázia ellen“.⁴⁹

De saját tömegeik, tagságuk szembefordult velük és a kommünisták vezetésével számtalan módon fejezték ki együttérzésüket a spanyol nép szabadságharca iránt és gyűlöletüket a fasizmus magyar szolgálóival szemben.

„A szociáldemokrata párt március 14-i tattersali gyűlésén... „Vesszen Hitler! Vesszen Franco! Vesszen Darányi! Vesszen a háború! Vesszen a fasizmus! Éljen a

⁴⁶ „Dolgozók Lapja“ 1937 április — „Lehetséges-e a népfront Magyarországon?“

⁴⁷ „Dolgozók Lapja“ 1937 április — „Két helytelen, káros nézet a háborúról.“

⁴⁸ „Előre“ 1937 október — „A spanyol szabadságharcban küzdő Rákosi-zászlóalj üzenete Rákosi Mátyáshoz.“

⁴⁹ Mónus beszéde a SzDP XXXI-ik kongresszusán.

Szovjetunió! Éljen a spanyol népfront! Éljen a nemzetköziség!... stb. közbekiáltásokkal tüntettek a fasizmus és a mai társadalmi rend ellen.⁵⁰

-- jelentette a rendőrség. Számos más alkalommal is beszámoltak arról, hogy a szociáldemokrata szónokok lagymatag, a tömegeket áltató beszédei közben „Éljen a proletárdiktatúra! Éljenek a spanyol vörösök! Proletárok egyesüljétek! stb. közbeszólásokkal zavarták a szónokokat... a gyűlés befejezésekor pedig különböző kommunista indulókat énekeltek.”⁵¹

A második világháború előkészítését szolgálta a hitleri fasizmus ortámadása az osztrák nép függetlenségének, szabadságának eltiprására: Ausztria bekebelezése. Pár hónappal később pedig Csehszlovákia feldarabolását kezdte mind hangosabban követelni a német propaganda és diplomácia. A Kommunistá Párt a fasiszta agresszió előretörésekor vészjelet adott:

„Az osztrák események ki kell, hogy nyissák azoknak a szemét, hallóvá kell, hogy tegyék azoknak a fülét, akik eddig se látni, se hallani nem akartak, hogy ne kelljen észrevenniük azt a veszedelmet, amely Magyarországot fenyegeti.

Azok előtt, akik figyelemmel kísérték Magyarország és Németország viszonyát az utolsó években, eddig sem volt titok, hogy a náci imperializmusnak az a célja, hogy Magyarországot alálessze, vazallus államává, gyarmatává tegye... Hitlerék számára Csehszlovákia leigázása csak az első lépést jelentené a náciuralom Európára, sőt Európán túl való kiterjesztésére. Ebben az irányban a legközelebbi lépés az volna, hogy Magyarország is engedelmes bábivá váljék kezükben. A magyar uralkodóosztály ismeri a magyar nép békeszeretétét. Ezért nem mondja meg nyíltan, hogy háborút akar, hanem azt hirdeti, hogy a német és olasz fasisztákkal való szövetség fogja meghozni a revíziót.”⁵²

„Magyar revíziót remélni a Hitlerrel közös háborútól... tudatos nemzetcsalás. Hiszen ez a háború Magyarország földjét pusztasággá tenné és népét, amelynek amúgy sincs fölöslege, megtizedelné. De ez a népgyilkos háború Magyarországra nézve csak vereséggel zárulhat.”⁵³

A Kommunistá Párt megjelölte azt az egyedüli helyes utat, amely a magyar dolgozók, az ország érdekeinek megfelelt:

„Mit követelnek a magyarság érdekei a külpolitikában? Elsősorban biztosítékot arra nézve, hogy Magyarország nem fog háborús kalandba keveredni. Ennek egyik megnyilvánulása az kell, hogy legyen, hogy Magyarország megneemtámadási szerződéseket köt az öt körülvevő országokkal. Ez lényegesen enyhítené a Dunavölgyben az uralkodó politikai feszültséget és megvethetné az alapját a dunai államok barátságos együttműködésének. A megértés a szomszéd államokkal annál könnyebb, mert hiszen a náci-veszély valamennyit fenyegeti... az uralkodó osztálynak tagjai... azt állítják, hogy Magyarországot a Szovjetunió felől fenyegeti támadás. Ez a mese természetesen csak a Szovjetunió ellenes háború, a nációkkal szövetségben indítandó háború előkészítése, a háborús uszítás egyik eszköze. A legjobb védekezés ellene, ha megneemtámadási szerződést kötünk a Szovjetunióval is. A Szovjetunió erre minden ellenszolgáltatás nélkül, minden országgal szemben hajlandó. És náci-Németországgal ellentétben a Szovjetunió még sohasem szegte meg vállalt kötelezettségeit, adott szavát!

Ezt kell tennünk a külpolitikában a háborús veszély ellen. Az a harc, mely a béke külpolitikájáért folyik, része az ország demokratikus átalakításáért folyó harcnak. És viszont: csak a dolgozó nép befolyásának megerősödése akadályozhatja meg a fasiszta államok által előkészített világháborút. Béke és szabadság együtt érdeke és követelése a magyar nép túlnyomó többségének, munkásságnak, parasztságnak, városi kispolgárságnak és értelmiségi rétegeknek, mindazoknak, akiket a magyar népfrontmozgalomnak kell ellenállhatatlan erővé kovácsolnia. Ennek a frontnak megerősödése erősíteni fogja a demokrácia világháborút és a békét...”⁵⁴

⁵⁰ Baloldali mozgalmak — 1937 március 19-iki jelentés.

⁵¹ II. o. 1937 február 12-iki jelentés.

⁵² Dolgozók Lapja, 1937 ápr. — „Honnan fenyeget a háborús veszély és hogyan küzdjünk ellene.”

⁵³ Dolgozók Lapja 1938 ápr. — „Ki ellen fegyverkezik Magyarország?”

⁵⁴ Dolgozók Lapja, 1937 április — „Honnan fenyeget a háborús veszély és hogyan küzdjünk ellene?”

A háború kitörése küszöbön állott. Ebben a feszült helyzetben — éppúgy, mint valamennyi imperialista háborús uszító tette —, a jobboldali szociáldemokrata vezetők is a béke mellett szónokoltak, a béke híveinek tüntették fel magukat. Mászt aligha tehettek volna, hiszen a dolgozók nem akarták háborút. De miközben a „béke híveinek“ igyekeztek feltüntetni magukat, a valóságban tudatosan *fékeztek* a háború elleni aktív harcot: a háborút szolgálták. Továbbra is a burzsoa pacifizmust dicsőítették, a „mindenáron“, a „fasizmusok provokálásának eltűrése árán is“⁵⁵ elért „béke“ volt a jel-szavuk.

A II. világháború, de elsősorban a Szovjetunió elleni háború kitörését siettető müncheni tárgyalások után Mónus, a SzDP főideológusa ezt hirdette:

„Elkerültük az új világháborút... Vizsgálódásainkból arra a véleményre jutotunk, hogy a müncheni béke nem fegyverszünetet jelent, hanem hosszantartó békét...“⁵⁶

A dolgozókat megtévesztő elméletek terjesztése mellett a legközvetlenebbül a gyakorlatban is szolgálták a háború előkészületeit. Az építőmunkások jobboldali vezetői 1938 őszén ilyen körlevelet küldtek ki:

„A központi elnökség figyelembe vette azt a körülményt, hogy... legtöbbnyire laktanya, vagy hasonló célú építkezésen dolgoznak. Ezeket az építkezéseket, még rövid egy óras demonstrációval sem akarjuk hátráltatni... háritsanak el minden konfliktust az ilyen munkákon.“⁵⁷

Az amerikai-angol imperialisták Csehszlovákiát feláldozták a hitleri fenyegetésnek, hogy ezzel még jobban ösztönözzék a Szovjetunió megrohanására. A zsákmány kis részét Hitler koncként átengedte a magyar uralkodóosztálynak. Könnyen tette, hiszen egész Magyarország későbbi megszállása, maradék függetlenségének megfosztása és az ország kirablása már régen tervei közé tartozott.

Minden józanul gondolkodó, becsületes magyar előtt világos volt, hogy ezért az „előlegért“, a Felvidék egy részének visszacsatolásáért, a magyar uralkodóosztály végleg a hitleri fasizmushoz, a végzetes háborúhoz láncolta az országot.

A szociáldemokrata vezérek azonban lelkesen tapsoltak és alig találtak megfelelő dicsőítő szavakat a német és olasz fasizmus e „nagylelkűségére“, a népet gyilkoló Horthy tömjénezésére. Peyer a parlamentben nyilatkozott:

„Ezeknek a kérdéseknek megtárgyalásával nem foglalkozhatom anélkül, hogy ne emlíkezzek meg a magyar államfőnek, Horthy Miklós kormányzónak arról a fáradhatatlan, nagy, bölcs és előrelátó munkájáról, amellyel ezekben a napokban az országot vezette. Az ő bölcs kormányzása tette lehetővé, hogy ez a munka eredményesen fejeződjék be... nem zárkozhatom el az elől, hogy elismeréssel ne szóljak arról a munkáról, amit Kánya Kálmán külügyminiszter végzett... és nem zárkozhom el az elől, hogy elismerjem azt a támogatást, amelyet nekünk ebben a kérdésben olasz részről nyújtottak...“⁵⁸

A Kommunista Pártnak gyökeresen más volt a véleménye. Tisztaban volt azzal és hangzott, hogy ez a nagy, diadalmas ünnepelés, melyhez a jobboldali szociáldemokrata vezetők örömmujongása is járult, a magyar uralkodóosztály régóta várt „revíziója“, a magyar dolgozó népet végzetes szerencsétlenségbe sodorja.

⁵⁵ Szocializmus, 1938 június — Mónus Ilés „Szociáldemokraták és a háború“.

⁵⁶ Szocializmus, 1938 szeptember — Mónus Ilés: „München után.“

⁵⁷ Mémosz központi elnökség — XIII. körlevél — MMI. Archivum — A XIX/3/7 1938/2.

⁵⁸ Képviselőházi Napló — 1938 november 12-i ülés — 268.

„A revízióval üzött győzelmi mámor csak az új magyar nemzeti katasztrófa kezdetét leplezi, mert a külső revíziót az ország belső fasiszta átalakítása kíséri, mert a visszacsatolt szlovéniai magyarságot és az anyaország dolgozó népét a fasiszta pokol és a szovjetellenes koalíciós háború réme fenyegeti. Mindezzért ellene vagyunk a „magyar igazság 1938-as győzelmének“, amely a valóságban történelmi vereség.

Revízió igen, de kinek a javára? München, Komárom, Bécs — világos feleletet adnak erre a kérdésre: a fasiszta-tengely hatalmának, mindenekelőtt a hitleri Németország javára, a magyar imperialista fináncapitalisták, nagybirtokosok és tábornokok javára, a magyar reakciós pártok, a nyilas-fasiszta pártok és gárdáik javára, ellenben a magyar dolgozó nép kárára, az egyetemes magyar jelen és jövő kárára.

Nekünk nincs szükségünk arra, hogy megvárjuk a „történelmi távlatot“ és csak azután mondjunk véleményt az 1938-as revíziós akcióról. Mi már most mérleghelhetjük ennek a műnek a jelentőségét, valamint magyar és külföldi felelőseinek szerepét. A magyar nép átka fogja kísérni őket és művüket.⁵⁹

A kommunisták a szakszervezetekben, pártszervezetekben erőteljes agitációt folytattak a háború ellen, leleplezték a felvidéki visszacsatolás célját és következményét:

„Bizalmas értesülés szerint a szoc. dem. párt és szakszervezetekben elhelyezkedett kommunista párttagok az utóbbi időben igen erős agitációt indítottak a revízió és háború ellen.“⁶⁰

— jelentette a csendőmyomozó osztályparancsnokság.

A fasiszta magyar kormány 1939 elején csatlakozott ú. n. antikomintern-egyezményhez. A Szovjetunió válasza Magyarország belépésére az antikomintern-egyezménybe intő figyelmeztetés volt, hogy milyen végzetes örvény felé viszi a nemzetvesztő magyar uralkodóosztály az országot, a magyar népet.

„A Szovjetunió mindig a világ és a világ népei szabadságának és függetlenségének őrzője volt. A Szovjetunió politikája soha nem tett különbséget nagy és kis államok között és nagyraértékeli a velük való együttműködést, ha ez a békét szolgálja.

Habár a Szovjetunióknak nem voltak különösebb kapcsolatai Magyarországgal sem gazdasági, sem politikai téren, mégis normális viszonyt tartott fenn ezzel az országgal, annál is inkább, mert Magyarország és a Szovjetunió érdekei semmiféle ellentétben nem állhatnak. A Szovjetunió mindig tartózkodott attól, hogy beavatkozzon Magyarország szomszédaival való területi és egyéb viszállyaiba.

De a Szovjetunió nem mehet el amellett a tény mellett, hogy Magyarország — különösen a legutóbbi időben — sokkal készségesebben, mint a többi államok, ellenállás nélkül teljesítette az agresszorblokk összes követeléseit. Magyarország elsőként kötötte meg az úgynevezett kultúregyezményt Japánnal és elsőnek ismerte el Manzsukuot a Népszövetség határozatának megszegésével. Amióta gróf Csáki foglalta el a külügyminiszteri széket, a magyar politikusok behódolása a Róma-Berlin-tengely előtt fantasztikus mérceteket öltött...

Amint egy olyan ország, mint Magyarország, csatlakozik egy szövetséghez, még ha ez az „antikomintern blokk“ nevet viseli is, el kell várnunk, hogy ez az ország karddá válik a támadók kezében.“⁶¹

Sztálin elvtárs 1939 márciusában, a SzK(b)P XVIII. Kongresszusán mondott beszédében már megállapította: „Az új imperialista háború ténnyé vált.“

⁵⁹ „Szabad Szó“ (Páris) 1938 november 19. — Révai József: Revízió igen, de kinek a javára.“

⁶⁰ M. Kir. Csendőrség nyomozó osztályparancsnoksága 1938 június 8-i jelentése — MMI Arch. — XVII/1/1938/54.

⁶¹ „Izvesztija“ 1939 február 1. — Idézve a „Rundschau“ 1939 február 9-iki számából.

És újra, mint már annyiszor, az egész világ tudomására adta a *Szovjetunió békés szándékát*, a szovjet népek békeakarátát.

„A Szovjetunió külpolitikája világos és érthető:

1. Mi valamennyi országgal a békét és a tárgyilagos kapcsolatokat megerősítését akarjuk, ezen az állásponton állunk és maradunk, amennyiben ezek az országok ugyanilyen magatartást fognak tanúsítani a Szovjetunióval szemben, amennyiben nem fogják megkísérelni országunk érdekeinek megsértését.

2. Mi békés, szoros és jószomszédi viszonyt akarunk az összes szomszéd államokkal, amelyeknek a Szovjetunióval közös határai vannak, ezen az állásponton állunk és maradunk, amennyiben ezek az országok ugyanilyen magatartást fognak tanúsítani a Szovjetunióval szemben, amennyiben nem kísérik meg közvetlenül, vagy közvetve a szovjet-határok épségének és érintetlenségének érdekeit megsérteni.

3. Mi azon népek támogatása mellett vagyunk, melyek az agresszió áldozatául estek és harcolnak országuk függetlenségéért.

4. Mi nem félünk az agresszorok fenyegetéseitől és készen vagyunk arra, hogy kétszeresen adjuk vissza a háborús gyűjtögetők minden ütését, ha megkísérik a szovjethatárok érintetlenségének érdekeit megsérteni.⁶²

Megszívlelendő, komoly figyelmeztetés volt ez minden kormány, a magyar kormány részére is. De a magyar uralkodóosztály tovább haladt azon a végzetes úton, mely a magyar népnek mérhetetlen szenvedést, óriási véráldozatot s az ország javainak szörnyű pusztulását eredményezte.

*

A második világháború kitörését a kommunista pártok önfeláldozó, szívós, hősiességi harcra ellenére sem sikerült elhárítani.

A Kommunista Magyarországi Pártja, melyet a népelnyomó Horthy-rendszer 25 esztendőn keresztül a legkegyetlenebb módon üldözött, önfeláldozóan harcolt, hogy megmentse a magyar népet a háborútól, attól a katasztrófától, mely végül is bekövetkezett.

A haladás zászlaját magasan lobogtató kommunisták ezekben a végzetes években még kevesen voltak és aránylag kicsiny volt a tábor is, amely a Rákóczi, Kossuth, Petőfi szabadságeszméinek, lángoló hazaszeretetének nyomdokain haladó Kommunista Pártot követte. S ebben — a féktelen terror mellett — döntő szerepük volt a jobboldali szociáldemokratáknak. A szociáldemokrata párt jobboldali és — ma már világosan látjuk — „baloldali“ vezetői a második világháború előtt is, a háború alatt is a hazaáruló magyar uralkodóosztály főtámaszai voltak, mindvégig a háború gépezetét szolgálták. Hazugságok, ferdítések, hamis illúziók gyártásával és a munkástömegek közötti terjesztésével elködösítették a veszélyt, s emellett tudatosan, a legaktívabb módon gátolták a kommunisták és a munkásosztály háborúellenes tevékenységét, a munkásegység és a népfront megteremtését.

A Horthy-rendszer terrorja, a SzDP vezéreinek minden képzeletet felülmúló aljas árulása mellett a Kommunista Párt által elkövetett hibák is szerepet játszottak abban, hogy a munkásosztály és a Párt áldozatos harcai nem vezettek több sikerre ezekben az években. Ezek a hibák egyrészt a földalatti, nehéz forradalmi harc körülményeiből fakadtak. Másrészt abból, hogy a forradalmi elméletet, a marxizmus-leninizmust és ennek zseniális sztálini továbbfejlesztését nem elég mélyen sajátították el, gyakran mechanikusan, a magyar viszonyokra nem mindig megfelelően alkalmazták; továbbá abból, hogy igen nagy mértékben sikerült ellenséges, kártevő elemeknek befurakodniuk a Pártba. Ebből származott az az időnként felépő túlzó baloldali, szektáns gyakorlati munka, ami nem vezethetett a szélesebb tömegek mozgósításához. A Párt megvédésének és legfontosabb fegyverének, az éberség jelen-

⁶² Sztálin: Beszámoló a SzK(b)P. KB. munkájáról a XVIII. pártkongresszuson. — A leninizmus kérdései. — Szikra-kiadás, 599.

tőségének lebecsülése, lehetőséget adott az osztályellenség számára, hogy a Pártot újból és újból súlyosan sebezze, gyengítse.

Mégis legfőbb tanulságként azt állapíthatjuk meg, hogy a Párt a rendkívüli nehézségek és az elkövetett hibák ellenére is helyesen ismerte fel a békéért vívott harc nagy jelentőségét és nagy erőfeszítéseket tett, hogy a magyar dolgozók mind szélesebb tömegeit megnyerje a béke megőrzéséért folyó harcnak. E célkitűzése meggyezett a nemzetközi haladás ügyével és a magyar nemzet legfőbb érdekét is képviselte. Pártunknak a második világháború előtti békeharcát tükröző okmányokból láthatjuk azt is, hogy a kommunista pártok és a mi Pártunk békéért folytatott mai harcának milyen mély történelmi gyökerei vannak. Az itt felsorakoztatott tények és az azóta bekövetkezett történelmi események világosan bizonyítják mindannyiunk számára, hogy a második világháború előtti helyzetben is, ma is egyedül a kommunista pártok képviselik a nemzetközi haladás és az egyes nemzetek felemelkedésének igazi érdekeit.

Amikor tehát ma szilárd nemzeti egységgel küzdünk a Szovjetunió segítségével elnyert függetlenségünk és békénk védelméért, e küzdelemben történelmünk legjobb nemzeti hagyományai és Pártunk évtizedes hősi harcának hagyományai fonódnak össze. E hagyományok fontos forrásai és ösztönzői annak a békeharcnak, amely ma egész más körülmények és erőviszonyok között folyik, mint a második világháború előtt. Az egész világra kiterjedő, szervezett és napról napra erősödő béketábor élén ma is a béke legfőbb őre, a népek szabadságának, függetlenségének védelmezője, a dicső Szovjetunió halad.

E gigászi harcot minden országban most is a kommunista pártok vezetik. A kommunistákat, — akik a II. világháború előtt és alatt folytatott hősi és, önfeláldozó, életüket sem kímélő — harcaikkal bebizonyították, hogy népük legőszintébb, leghazafiasabb harcosai, — ma már hatalmas tábor követi.

Hazánkban is hatalmas táborra fejlődött a Kommunista Párt felszabadulás előtti kicsiny csapata és a magyar dolgozó nép ma egységesen követi a békéért, a szocializmus megvalósításáért folytatott harcában. Dolgozó népünknek még jobban kell harcolnia a békéért, a haladásért, ahogy ezt Pártunk és a magyar dolgozó nép vezére, nagy tanítója, Rákosi elvtárs mondotta:

„Ebből a küzdelemből a magyar dolgozó nép is méltón ki akarja venni a maga részét. Újra meg kell mutatnunk, hogy országunk egy emberként támogatja minden nép közös ügyét, a béke védelmét. Odaadón és fáradhatatlanul fogunk küzdeni azért, hogy megmutassuk, hogy a magyar nép követi nagy tanítójának, Sztálin elvtársnak tanácsát, kezébe veszi a béke megőrzésének ügyét és mindvégig kitart mellette.“⁶³

KUBITSCH IMRE

⁶³ Rákosi Mátyas, A békéért és a szocializmus építéséért. Szikra, 1951. 539.

S Z E M L E

II. RÁKÓCZI FERENC EMLÉKIRATAI

(Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951. 243 l.)

Függetlenségi harcaink között kiemelkedő helyet foglal el a Rákóczi-szabadságharc s éppen ezért ennek forrásanyaga nemcsak a szakemberek érdeklődését köti le, hanem egész felszabadult népünk közkincsévé is kell hogy váljék. Örömmel kell üdvözölni tehát, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadó a múlt év folyamán megjelentette új kiadásban II. Rákóczi Ferenc Emlékiratait Vas István fordításában Pach Zsigmond Pál bevezető tanulmányával. A bevezető tanulmány komoly érdeme, hogy első alkalommal igyekszik felvázolni a szabadságharc nagy kérdéseit s megvilágítani azokat a történelmi materializmus fényénél. A vállalkozás annál nagyobb horderejű, mert a kuruc szabadságharc gazdasági, társadalmi, sőt katonai és diplomáciai vonatkozásai sincsenek kellően tisztázva. Pach Zsigmond Pál alaptételei, melyekben a magyar marxista történetírás eddigi megállapításait követi, megadják a Rákóczi-szabadságharc általános értékelésének a kulcsát. Nem kétséges, hogy Rákóczi legnagyobb érdeme és a szabadságharc kezdeti hatalmas sikereinek az oka, hogy maga köré tudta tömöríteni a nemzet minden eleven erejét, meg tudta teremteni a nemzeti egységfrontot. Helyesen emeli ki a bevezető s a fejedelem diplomáciai, hadseregszervező képességeit, az ipar és kereskedelem fejlesztésére s általában a polgárosulás elősegítésére irányuló intézkedéseit. Ami a szabadságharc bukásainak okait illeti, a bevezető tanulmány helytállóan állapítja meg, hogy ezek: a szabadságharc belső társadalmi ellentmondása, a bécsi udvar és a belső reakció aknamunkája és főleg a kedvezőtlenre fordult nemzetközi helyzet. Bár a tanulmány keretei szűkre szabottak voltak, mégis — úgy hiszem — részletesebben kellett volna tárgyalni a jobbagység állásfoglalását, követeleseit, vágyait és egynehány jellemző adattal megvilágítani a birtokos nemesség áruló magatartását. Másrészt éppen azért, mert a nemzetközi helyzet olyan döntő súllyal esik a latba, szükség lett volna többet foglalkozni Rákóczi diplomáciájával. Végül a tanulmány nem veti fel azt a kérdést, hogy mennyiben voltak helyesek Rákóczi politikai elképzelései az adott nemzetközi viszonyok között. Kétségtelen, hogy mindezeknek a kérdéseknek tisztázása még sok részletkutatást igényel, általánosságban való megvilágításuk azonban szükséges lett volna éppen a szabadságharc alapvető iratával kapcsolatban. A tanulmánynak azonban még sem ez a legnagyobb hiánya, hanem az, hogy egyáltalában nem foglalkozik magának az emlékiratnak a kérdésével, nem veti fel hitelességünk, forrásértékének a problémáját.

Ismeretes, hogy Rákóczi emlékiratai francia nyelven jelentek meg 1739-ben (Hága jelzéssel, de ténylegesen párizsi kiadónál) az Histoire des Révolutions de Hongrie című munka egyik részeként. Míg a munka első részét a francia bibliográfia általában Brenner abbé zsepesi prépostnak tulajdonítják, a Mémoires du Prince François Rákóczy sur la guerre de Hongrie depuis l'année 1703 jusqu'à sa fin című részt Rákóczi irásának tartják. Ezt mondja a francia kiadó bevezetőjében, erről ír de Saussure Törökországi Levelleiben (Thaly-kiadás, 102 old.) s erre a következtetésre jut a legtöbb későbbi kutató (Thaly a De Saussure Törökországi Leveleihez írt bevezetőjében; Márki: II. Rákóczi Ferenc Bn., 1910, III. 634). A kérdés azonban nem véglegesen tisztázott. Székfü Gyula például csak a Confessióval egyező részeket tartja Rákóczitól származottnak (A számúzott Rákóczi, Bp. 1913, 383 old.), a többit nem.

A jelen ismertetés keretei nem teszik lehetővé, hogy behatóbban foglalkozzunk a szerzőség problémájával s ezért megelégszünk azzal, hogy utalunk a Francia Külügyi Levéltár egyik érdekes anyagára, melyet Kont már egyszer közzétett (Revue de Hongrie, 1910. évf., 37. o.d.), évszám nélkül, s amelyre a kutatók nem figyeltek fel kellőképen. A Francia Külügyi Levéltár Politikai Levelezés, Magyarország című sorozatának 16. kötetében a 236. foliánstól a 315-ig bezárólag megtaláljuk Rákóczi emlék-

iratainak a kéziratát (Mémoires du Prince Ragotski) s utána a következő jegyzetet: „Rákóczi fejedelem emlékiratai részletes, összetüggő és hűséges elbeszélést tartalmaznak arról a háborúról, melyet 1703-tól 1710-ig vívott Magyarországon. Ez a részletes leírás tetszésre találhat azoknál, akiknek érzékük és érdeklődésük van mindaz iránt, ami a hadi mesterséggel van összetüggésben; a belőle levonható ismeretek és tanulságok mellett, az igazságnak és a jóhiszeműségnek a jegyét találják meg benne, ami megindító és — véleményem szerint — e munka fő érdemét jelenti. De felétlenül ki kell javítani a stílusát, nem azért, hogy elegánsá tegyük, amire nincs szüksége, hanem hogy elviselhető legyen. Bár Rákóczi fejedelem mindenütt nagy bölcseségről és mértékletességről tesz tanúságot, mégis mivel annak a háborúnak, melyet viselt, a magyar nemzet szabadsága volt a célja és mivel nem volt számára lehetséges, hogy eltkojsa a császári kormány becsúgyát, igazságtalanságát és keménységét, úgy vélem, helyesebb lenne hallgatólagos engedéllyel kiadni a hollandiai nyomtatványok formájában. Így járnak el azokkal az emlékiratokkal, melyek anyaga nagyon új és ez egyúttal eszköz arra is, hogy terjesztését jobbá és gyorsabbá lehessen tenni. Hozzáennem még, hogy ezek az emlékiratok — a körülményektől függően — jó hatást érhetnek el Magyarországon.“ A jegyzet szélén az 1730 decemberi dátum áll. A jegyzet szerzőjét nem sikerült megállapítanom. Mindenesetre kétségtelennek látszik az, hogy a francia külügyminisztérium hivatalosan is úgy tudta, hogy maga a fejedelem írta az emlékiratokat s kétségtelen az is, hogy hivatalos engedéllyel jelentek meg. Mindaz, amit Thaly a kéziratok eladásáról mond, ezekután mecsének látszik. (Bev. De Saussure Törökországi Leveléhez. 78—79 old.) Remélem, hogy lesz mód e kérdés bővebb kifejtésére, itt csak annyit szükséges leszögezni, hogy az Emlékirat Rákóczi munkája. Ezt — véleményem szerint — a bevezető tanulmány írójának is határozottan le kellett volna szögeznie.

Másrészt szükséges lett volna ezzel a problémával azért is foglalkozni, mert az Emlékiratokba hibák csúsztak (elsősorban kronológiai, de földrajzi és személynévvel, eseményekkel kapcsolatban is) s mert komoly hiányosságok vannak benne a szabadságharc egyes eseményeivel kapcsolatban. Ezek közül egyikre-másikra Thaly Kálmán az Emlékiratok 1866-os kiadásában felhívta a figyelmet. Az új kiadás feladata lett volna, hogy a megfelelő javításokat, magyarázatokat jegyzetek formájában megadja: *kritikai kiadásra* lett volna szükség. Ezzel szemben a kiadó meglegedett azzal, hogy egyszerűen Thaly Kálmán elavult jegyzeteit hozta magyarázatképpen. Ezt az eljárást semmiképen sem helyeselhetjük, hiszen az elmúlt néhány évtized alatt a Rákóczi-kutatás fejlődött s az új anyag bevonásával Rákóczi emlékiratait alaposabb, helyesebb jegyzetekkel lehetett volna még élvezhetőbbé, még érdekesebbé és tanulságosabbá tenni, még közelebb vinni népünkhöz.

Miután Rákóczi emlékiratai a szabadságharc egyik legfontosabb forrását jelentik, döntő a fordítás kérdése. Az emlékiratokat nem könnyű lefordítani, franciáságuk sok kívánnivalót hagy maga után. A francia külügyminisztérium levéltárában található feljegyzés — mint láttuk — hangsúlyozza annak szükségességét, hogy a munka stílusát ki kell javítani s ezzel elviselhetővé kell tenni. A mondatszerkesztés sok helyt nehézkes és a szöveg bonyolulttá válik az által is, hogy Rákóczi igyekszik a magyar elnevezésekre megközelítő francia megjelölést találni.

Az első magyar fordítás, melyet 1861-ben Ráth Károly tett közzé, nem tudott megbirkózni feladatával. Thaly Kálmán erről a fordításról megállapítja, hogy a fordító stíláriis felkészültsége távolról sem kielégítő, hogy „nem volt jártas az ódon magyar nyelvben és így az ennek sajátos kitételeit visszaadni akaró francia kifejezéseket modern — sokszor lényegesen eltérő — értelemben fordította“... „Még nagyobb baj vala, hogy a fordító úr a Rákóczy-kort eredeti kútfőkből sohasem, egyéb munkákból is alig tanulmányozta és így tárgyáról kellő ismerettel nem bírván, ebből is sok visszásság és zavar keletkezett. E hiányokat még azon körülmény is öregbíté, hogy sok helyütt egész mondatok teljességgel kihagytattak — részint feledékenységből, részint pedig — s ez főleg a stratégiai részletezésokról áll — a lefordítás nehéz volta miatt.“ A fordítást Thaly átdolgozta s többször kiadta magyarázó jegyzetekkel. Azonban Thaly fordítása is nehézkes, nem elég szabatos, főleg a katonai terminológia nem pontos s ezért a kutató kénytelen a francia kiadást alapul venni. Mindezek után láthatjuk, hogy Vas István nagy munkára vállalkozott Rákóczi emlékiratainak lefordításával. Fordítása főleg stíláriis szempontból messze felülmúlja elődjét, de mindemellét komoly hiányai is vannak, melyeket könnyen ki lehetett volna küszöbölni, ha a Rákóczi-kor valamelyik kutatójával átnéztették volna a fordítást.

Nem céloim felsorolni a fordítás minden hibáját de egynéhány jellegzetesre szeretnék rámutatni. A katonai terminológiával itt is baj van: Vas István nem ismeri Rákóczi haderegszervezetét és a korban használatos magyar elnevezéseket (ezredes helyett ezres-kapitány stb.). Gyakran modern kifejezéseket alkalmaz ilyen vonatkozásban, de sokszor helytelenül (érszín helyett vidéket, elővéd helyett előőrsöt ír, 119. old. v. ö. Markó: Rákóczi a hadvezér, Bp. 1934, 266. old.). A várléírások nem elég pontosak (pl. 51. old.), a francia *bourg* szót várnak fordítja (56. old.), a *parti* szót (portyázó) kémnek (40. old.), a *corps*-t hadseregnek mondja (46. o.d.) stb. Ilyen jellegű hiba a 89. oldalon a francia réforme szót átalakítással fordítja, holott itt szolgálathól való elbocsátást jelent.¹

De vannak a fordításban más történelmi terminológiai hibák is. Így például a francia szöveg elmondja, hogy a Lengyelországból kiutasított francia követ, du Héron helyébe XIV. Lajos Bonnac, danzigi rezident, konzult (résident à Dantzick) jelölte ki. A fordító ezt írja: „A Lengyelországban intézendő ügyek helyettesítésére (sic!) a Danzigban székelő Bonnac márkít jelölték ki“ (33. o.d.). Ilyen hiba ez, hogy Károlyról azt mondja, hogy szatmári gróf volt (37. old.), mert a francia szövegben „comte de Szakmar“ áll; ezzel szemben, amikor Forgács, „comte de Borsod“-ról van szó, már főispánt fordít. Teljesen helytelen, hogy a fordításban több helyt a *Valachia* szót Romániának fordították (Pl. 137. oldalon: Moldvába és Romániába menekültek), holott a helyes történelmi név: Havasalföld vagy Havaselve. Helytelen ezenfelül az is, hogy egyes neveket a fordító átír a megfelelő helyesírással, másokat nem (Charody-t hagy Scharudi helyett, Scheremetof-ot ír Seremetov helyett stb.)

Elég nagy azoknak a hibáknak a köre is, amelyek nem ilyen szakmai jellegű kérdésekkel vannak kapcsolatban. Itt is csak egy pár kirívó példát idézek. A francia szöveg 23–24. oldalán a következő szöveg áll: „J'avois résolu de me tenir pendant son voyage (Bercsényi utazásáról van szó Bonac márkíhoz) à Holesicz... pour contenir la bouillante ardeur du peuple par l'espérance d'un secours prochain.“ Ezt írja a magyar fordító: „Elhároztam, hogy utazása alatt Holesicben maradjak... hogy... a nép forró indulatát közeli segítség reményében ébren tartsam.“ (36. old.) Ez a fordítás a tények teljes félreismérésének az eredménye. A francia *contenir* szó azt jelenti, hogy „visszatartani, féken tartani“ és semmi esetre sem „ébren tartani“. Rákóczi valóban vissza akarta tartani a népet a túl korai felkeléstől, hogy ideje legyen segítségadakat gyűjteni Lengyelországban. A nép türelmetlen volt s, amint az események igazolták, Rákóczi félclme jogosult volt. Egy másik példa. A francia eredetiben ezt olvassuk: „Ainsi ma Cavalerie, armée de fusils de Paysans, s'accrut facilement jusqu'à 300 hommes, que la Renommée, qui grossit toujours les objets, faisoit monter jusqu'à autant de mille.“ (34. o.d.) A fordítás: „Így tehát parasztpuskákkal felfegyverzett lovasságom hamarosan megnőtt háromszáz emberre, s a hírnév, mely mindig megnagyítja a dolgokat, ezt a számot ezre emelte.“ (40. old.) A fordító kihagyja az „autant“ (ugyanannyi) szócskát. Más helyt, amikor Károly elfoglalásának a tervéről van szó és Rákóczi kifejti, hogy Szamár felé *menet* akarta kézre keríteni a várat, a fordító az „en passant“ kifejezést „mellékesen“-nel fordítja (52. old.). A *fourager* szót igen sok helyen (p. 53. old.) élelemszerzéssel adja vissza, holott az csak takarmányszerzést jelent. A *parents roturiers* (nem nemes származású rokonok) alja rokonságnak fordítja (70. old.). A 113. oldalon a Csallóköz Rákóczi által adott népies etimológiáját (csalló köz) kihagyja.²

Egy helyt Rákóczi élesen bírálja generálisait és hozzáteszi „cependant chacun de ces Généraux avoit toujours raison, au dire de leurs complaisans.“ (229. old.). „De ezeknek a tábornokoknak mindig igazuk volt, legalább is saját maguk szemében“ (117. old.) — ez a fordítás helytelen, mert nem saját „szemükben volt igazuk“, hanem a hízelkedők szerint. És végül álljon itt egy utolsó idézet. A francia szövegben

¹ A francia szövegben ez áll: „Comme je ne pouvois pas faire tout à la fois la réforme des Colonels paysans, je commençai dès cette seconde Campagne de faire des brigadiers...“ (V. köt. 158. old.). A magyar fordítás a mostani kiadásban így hangzik: „Mnthogy hirtelenében nem alakíthatam át a parasztezredeseket, brigádrosokat kezdtem kinevezni...“ (89. old.).

² L'ennemi étout dans l'île de Schut, appelée Chalokeus, c'est à dire, l'île trompeuse, parce que, toute fertile qu'elle est, il arrive rarement qu'elle ne soit, avant la moisson, couverte d'un brouillard épais, qui faisant l'effet de la niche, consomme entièrement ou le seigle ou le froment: c'est pourquoi l'on sème toujours ces deux grains mêlés. 219. old. — A fordítás a mondat végét illetően is helytelen: „...s ezért ezt a két magot kétszer egy évben vetik el“. 113. old.

ez olvasható: „Je déclare aux Sénateurs les raisons qui m'avoient déterminé à passer sur toutes les difficultés qui pouvoient s'opposer à mon entretien avec Palfy; que les principales étoient le désir de n'avoir rien à me reprocher, à mettre Palfy dans son tort et à faire connoître à la Nation qu'il n'y avoit rien au monde que je ne voulusse entreprendre pour ses intérêts“ (VI. köt. 43. old.) A fordítás így hangzik: „Előadtam a szenátoroknak azokat az okokat, melyek arra bírtak, hogy ne vegyen tekintetbe Pálffyval való találkozásom akadályait. Főkom az az óhajtás volt, hogy ne vádolhassam magam azzal, hogy *Pálffyval igazságtalan voltam* (kiemelés K. B.) és megmutassam a nemzetnek, hogy semmi sincs a világon, amit érdekeiért meg ne tennék.“ (212. old.). Meglepő volna az az állítás, hogy Rákóczi azért tárgyalt többek között Pálffyval, nehogy *igazságtalan* legyen vele szemben. Ha az eredeit egy kicsit közelebbről megnézzük, látjuk, hogy itt arról van szó: Rákóczi ezzel a találkozással is be akarta bizonyítani, hogy Pálffynak nincs igaza. („mettre quelqu'un dans son tort“ = „vkit vmiben hibásnak, okolhatónak mond, tüntet fel“.)

Ezek közül a hibák közül több elég súlyos s kétségt kívül lerontja a különben gördülékeny, szép fordítás értékét. Az itt felfedett hiányosságok és tévedések (a hibalajstrom egyáltalán nem teljes) ismételtén azt bizonyítják, hogy sürgősen szükség van Rákóczi műveinek *kritikai kiadására*. Reméljük, hogy 1953, a Rákóczi-szabadságharc 250. évfordulója ezt is meghozza.

KÖPECZI BÉLA

ERÉNYI TIBOR: A PÁRIZSI KOMMÜN HATÁSA A MAGYAR MUNKÁSMOZGALOMRA

(Budapest, Szikra, 1951, 53 l.)

A tőkésék és földbirtokosok államának tudománypolitikája igyekezett megamisítani és eltitkolni népünk előtt harcos forradalmi multját és ezen belül különösen a munkásmozgalom történetét. Történészeink becsületbeli kötelessége, tartozása népünkkel szemben a munkásosztály harcai történetének feldolgozása. Ennek a tartozásnak a lerovásához járul hozzá Erényi Tibor tanulmánya, mely népszerűen, érdekesen és ugyanakkor a marxista történetírás tudományos módszereivel mutatja be munkásmozgalmunk története kezdeti periódusának egyik legdicőségesebb szakaszát.

Bevezetésül ismerteti a tanulmány a Párizsi Kommün történetét és a magyar munkásmozgalom helyzetét a 70-es évek elején. Kiemeli, hogy a mozgalom kezdetétől fogva szoros kapcsolatban állt a Marx és Engels vezette I. Internacionáléval. Néhány hónappal a magyar munkásosztály első osztályharcos szervezete, az Általános Munkásegylet megalakulása után „a pesti munkások 1868 szeptemberében táviratilag üdvözölték az I. Internacionále brüsszeli kongresszusát“. Nemsokára megalakult az Internacionále temesvári, majd pesti szekciója. Rövid idő múlva csatlakozott az Internacionáléhoz a Pest-Budai Munkásképzőegylet, és a pesti szekció ennek, majd az Általános Munkásegyletnek keretén belül működött. A kormány jelentése is elismeri, hogy a „szegény munkások közét“ „mélyen behatolt az Internacionále“. 1870-ben, a porosz-francia háború kitörésekor, a munkásság gyűléseken tiltakozott a háború ellen, az Általános Munkásegylet lapja pedig megjósolja, hogy a francia munkások a fegyvert „a nyárspolgárok öldöklő és zsákmányoló nyereszkezdései ellen“ fogják fordítani. A Kommün uralomrajutása után ugyanez a lap „a szociáldemokratikus köztársaságot“ élte.

A Kommün hatására nagy fellendülés mutatkozik a magyar munkásmozgalomban. Megindul a harc a munkáspárt létrehozásáért. „Rövid idő alatt óriási számú híve lett az Internacionálnak“ — írta egy kortárs. 1871 tavaszán több szakma munkásai sztrájkba léptek. A rendőrség kísérletére, hogy letartóztatásokkal törje le a sztrájkmozgalmat, sokezer dolgozó tüntetése vála-zolt. A Kommün bukása után, 1871. június 11-én a budai és pesti munkások népgyűlést tartottak, majd „gyászfátyollal körített kalapokban“ tüntettek, az új forradalmat éltetve.

A Kommün leverése után az ellenforradalmi terror hulláma söpört végig Európán. Pesten letartóztatták az Általános Munkásegylet vezetőit és pert indítottak ellenük. A kormány utasította az igazságügyminisztert, „hogy a vádlottak elmarasztaltassanak“, de bizonyítékok hiányában csak egy vádlottat tudtak elítélni.

A tanulmány utolsó fejezete leírja, hogyan ápolta munkásosztályunk a Kommün emlékét. Evről-évré megünnepeleék a proletariátus első diktatúrájának évfordulóját. A szociáldemokrata párt áruló vezetői azonban a forradalomnak még az emlegetésétől is félték. „Az első világháborús évektől kezdve a Népszava és a Szocializmus úgyszólván egyszer sem emlékezett meg a Párizsi Kommünről.“ Ezzel szemben a Kommunisták Magyarországi Pártja — melynek első illegális lapja is a Kommün nevét viselte — ápolta a forradalom emlékét és megmagyarázta a munkásoknak, hogy a Kommün ügyének folytatása — a kapitalista rendszer megdöntéséért vívott harc. — „A Kommünt leverték. De a Kommün él. Él az orosz tanácsköztársaságban“ — írta a Vörös Újság 1919. március 18-án. A munkásság megérte a kommunisták tanítását. A csepeli gyárak munkásai 1919. március 18-i nagygyűlésükön a letartóztatott

kommunisták szabadonbocsátását és a proletárdiktatúra megvalósítását követelték. Ennek a gyűlésnek nagy része volt a Magyar Tanácsköztársaság megszületésében.

Dolgozó népünk — írja befejezésül a tanulmány — tisztelettel és kegyelettel ünnepli a világtörténelem első proletárforradalmát, a Párizsi Kommünt.

Nem lenne azonban teljes a tanulmány ismertetése, ha nem mutatnánk rá hiányosságaira. Hiba, hogy az 53 oldalas tanulmányból csak 9—10 oldal foglalkozik — a kommunizmus hatásai a korabeli magyar munkásmozgalomra. Többet kellett volna írni az 1871. június 11-i tüntetésről és a sztrájkok lefolyásáról. Kivánatos lett volna, hogy a szerző részletesen foglalkozzék a vidéki munkásmozgalommal. Hiányos az utolsó fejezet is. A magyar kommunisták nyilván 1925—1945 között is foglalkoztak a kommunizmus emlékével. Másrészt viszont a szociáldemokrata történeírás sem mindig hallgatott a Kommunről és magyarországi hatásáról — foglalkozott vele és igyekezett kicsinyíteni, elhomályosítani jelentőségét és forradalmi tartalmát. Általában keveset foglalkozik Erényi Tibor a burzsoázia munkásmozgalmon belüli ügynökségeinek szerepével. Pl. 1870 nyarán Horn Ede és liberális barátai is tartottak népgyűlést, ahol látszólag elítélték a háborút, de igyekeztek a munkásságot letéríteni a háborúellenes harc útjáról. A gyűlésen résztvevő munkások azonban felszólalásaikban leleplezték Hornék szándékait.

Kissé túlértékeli Erényi Tibor a polgári ellenzéket, mikor így ír: „hiába tette lehetővé a kormány a munkáslapok megjelenését. A magyar munkásság igazi érzelmei... mégis helyet kapott a magyar sajtó hasábjain“ — és polgári lapok cikkeit idézi. Ezek az újságok a kispolgárság és az ellenzéki értelmiség, nem pedig a munkásság „igazi érzelmeit“ fejezték ki.

A Kommunról szóló fejezetben nem magyarázza meg, miért nem ragadta magával a forradalom a parasztságot. Téves az az állítás, hogy a Munkásképző Egylet 1870 májusában feloszlott. 1870 májusában kimondták ugyan a két egyesítést, de ez nem történt meg. A Munkásképző Egylet tagjai 1871 májusában léptek be az Általános Munkásegyletbe, miután egyletük működését a rendőrség lehetetlenné tette.

Meg kell állapítani, hogy Erényi Tibor tanulmánya jól oldja meg feladatát: alkalmas arra, hogy a dolgozók széles tömegeivel csakúgy, mint a történettudomány művelőivel érdekesen és ugyanakkor tudományos színvonalon ismertesse a Párizsi Kommünt és magyarországi hatását. A kor munkásmozgalma történetének megismerésében még nagy feladatok állnak előttünk, történészeink kötelessége, hogy alaposabban és jelentőségéhez méltóan feldolgozzák.

HAJDU TIBOR

HARASZTI ÉVA: AZ ANGOL KÜLPOLITIKA A MAGYAR SZABADSÁGHARC ELLEN

(Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.
Közoktatásügyi Kiadó, 1951. 380 l.)

Haraszti Éva munkája bő levéltári forrásanyag felhasználásával osztja el azt a liberális legendát, amelyet a burzsoa liberális történetírás alakított ki az 1848-as angol külpolitika körül. Egyben történeti tényanyagon teszi szemléletessé: milyen messze nyúlnak vissza az angol imperializmus gyökerei. Megtudjuk a könyvből, hogy milyen jelentős szerep jutott 1848–49-ben az angol nagyhatalmi politikának a nemzetközi reakció erősödésében és speciálisan abban, hogy Magyarországon bekövetkezhetett a szabadságharc leverésére a cári intervenció.

Haraszti Éva könyve először rajzol meg magyar nyelven helyes Palmerston-képet. Annak a Palmerstonnak a képét, aki az angol hatalmi politika rendkívül sokrétű érdekeinek szolgálatában igen jelentős diplomáciai működést fejtett ki, s akinek a személye körül a polgári történészek a legerősebben igyekeztek kialakítani a már említett liberális legendát. A könyv Marx alapvető jellemzése nyomán — bő levéltári forrásanyag felhasználásával és széleskörű irodalom alapos kiaknázásával — helyesen értékeli Palmerston valódi szerepét és tevékenységét. Megmutatja az 1830–1865 közötti periódusban az angol külpolitikában váltakozva külügyminiszteri, miniszterelnöki, belügyminiszteri és ellenzéki /m/nőségben döntő szerepet vitt Palmerston elvtelenségét és politikai köpenyegforgatását, reakciós, forradalomellenes mivoltát. Az angol uralkodóosztály és Palmerston által hangoztatott szövegek — „a béke fenntartása”, „hatalmi egyensúlypolitika”, „reálpolitika” — mögött megátjuk a más országok belügyeibe való állandó és önkénves angol beavatkozást. A liberális szövegek és a békefrazeológia a XIX. század derekán Anglia világhatalmi helyzetének biztosítását szolgálta. Ezeket a jelszavakat azonban rögtön félredobták, amikor az angol burzsoázia gazdasági és politikai érdekei azt kívánták. A „liberális” Palmerston működésének időszakában verték le az angol gyarmati elnyomás ellen küzdő szipá-jokat Indiában, indították Kína ellen az ópiumháborút és verték le a kínai Taiping-felkelést és a ceyloni „lázadást”. A szomszédos ír népet pedig továbbra is példátlanul elnyomták és kizsákmányolták.

Félreérthetetlenül bebizonyosodik a könyvből, hogy Palmerston valójában a magyar forradalom és szabadságharc ellen foglalt állást. Mint a közölt okmányokból kiderül, nem is gondolt komolyan arra, hogy Magyarországból független ország válhatik. Megfontolás tárgyává sem volt hajlandó tenni a kereskedelmi kapcsolatok felvételét Magyarországgal, ami pedig Anglia számára is előnyös és hasznos lett volna. A cári intervenció kérdésében — mint általában a szabadságharc kérdésében is — megjátszotta Anglia semlegességét, valójában azonban hozzájárult a szabadságharc leverése érdekében a cári intervencióhoz. „Végezzenek minél előbb” — mondotta a cári intervenció előestjén a londoni orosz követnek. Ugyanakkor mondotta ezt, amikor a haladó angol közvélemény egyre erőteljesebben követelte a magyar szabadságharc melletti kiállást, diplomáciai beavatkozást. A cári intervencióhoz való hozzájárulás után csupán az volt a gondja, hogy kitérjen az ezzel kapcsolatos, kellemetlen kérdések elől a parlamentben, és ne valódi mivoltában mutakozzék meg a haladó közvélemény előtt. Korunk történetéből igen jól ismert fogást használt: ha egy agresszív hatalom megtámad egy országot, az agresszorok és segítőtársaik arra hivatkoznak, hogy ez a megtámadott ország népének „kérésére” történik. Palmerston is ehhez a módszerhez folyamodott.

Egyedül a chartisták tisztánlátását nem sikerült elhomályosítani. A chartisták leleplezték Palmerstont, megmutatták igazi arcukat. Egyik jelentős érdeme Haraszti Éva munkájának éppen az, hogy a chartizmus — az első széles, valóban tömegmértetű,

politikai jelleget öltött, proletárforradalmi mozgalom — forradalmi nemzetköziségnek megmutatásával szolgálja a proletárinternacionalizmus tudatosítását. A tanulmányból és a közölt iratokból világosan áll az olvasó előtt, hogy konkrét és forradalmi programot a forradalmi szabadságharcot vívó Magyarország megsegítésére egyedül a chartista sajtó adott. 1849 tavaszán a chartista Northern Star nap-nap után foglalkozott a magyar szabadságharcral. Egyedül a chartisták látták világosan a szabadságharc győzelmének perspektíváit és vereségének következményeit. „Most éli át Magyarország sorsának krízisét... — írta a chartista Harnoy, a volt munkás, aki az összes charista vezetők közül a legjobban értette meg a proletárharc feladatait — ha fiai félforradalmat csinálnak, ők is, hazájuk is el fog pusztulni. Ha viszont háborút indítanak a demokráciáért, királyok és despoták ellen, semmi sem fogja tudni megakadályozni őket abban, hogy győzelmesen kivívják szabadságukat és Kelet- és Közép-Európa szabadságát. Hadd lengessék hát a vörös lobogót és Magyarország, Lengyelország, Németország szabad lesz és a szabadság ellenségei megsemmisülnek.“

Haraszi Eva könyvének legfőbb érdeme a széleskörű és alapos kutatómunkán alapuló okmányközlés. A között okmányok jól válogatottak és leleplező erejűek. A mintegy 200 oldalas okmányközlés első része az 1848—49-es diplomáciai iratokat és parlamenti nyilatkozatokat — Palmerston utasításait a bécsi, konstantinápolyi, párizsi, szentpétervári angol követekhez és ezek jelentéseit Palmerstonhoz, utasításokat és jelentéseket a bégrádi és varsói angol konzulhoz, az angol parlamentben a magyar kérdéssel elhangzott vitákat — tartalmazza. A magyarbarát megnyilvánulások, angol polgárok Palmerstonhoz intézett levelei és magyarbarát úlések natározatai alkotják az okmányközlés második részét. Az okmányok harmadik része a Blackwell-iratok egy részét tartalmazza. E rész anyaggyűjtését szerző — a többivel ellentétben — nem kizárólag Angliában, hanem a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában őrzött Blackwell-anyag felhasználásával végezte. Blackwell 1843-tól megskatálásokkal, mint hivatásos angol megfigyelő tartózkodott Magyarországon és terjedelmes jelentésekben számolt be az angol külügyminisztériumnak a magyar parlamenti életéről. A Blackwell-iratok cisősorban azért jelentősek, mert Magyarországgal szemben Blackwell képviselte a liberális érdekeknek megfelelő angol álláspontot. Igyekezett Palmerston rabrini — persze sikertelenül — arra, hogy segítse Magyarországot függetlenségének kivívásában.

Az angolnyelvi iratokat megfelelően bő, helyenként szószerinti tartalmi kivonat kíséri. Szerző ezekben nemcsak a tartalmat, hanem a diplomáciai nyelv formuláit is igyekezett visszaadni. Az 1848—49-es diplomáciai iratokkal, melyek zömét csak egyes részleteiben közli, kiegészítését akarja adni a magyar szabadságharcral kapcsolatos angol diplomáciai akció hivatalos — elferdített — parlamenti kiadványának: *Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847—49.*

Kár, hogy szerző az iratokhoz nem készített jegyzeteket.

A több mint százoldalas bevezető tanulmány alapvető hiányossága, hogy nem épül eléggé a közölt okmányokra. Ez egyrészt abban nyilvánul meg, hogy szerző időben túl szélesen és problémákban túlságosan szétágazóan, túl sokirányúan tárgyal. Megrajzolja a XIX. sz. eleji angol társadalmat — a burzsoázia és a nagybirtokos arisztokrácia proletariátus elleni állásfoglalását és egymás közötti harcát, a pártalakulásokat, a szerveződő munkásmozgalmat, a chartizmus kialakulását, Castlereagh, Canning, Palmerston külpolitikáját — tehát az egész angol külpolitikát 1815—1848-ig, az 1848-as angol társadalmi és politikai viszonyokat, érinti az 1848-as chartista megmozdulásokat, továbbá az ír-kérdést is részletesen tárgyalja az 1848—49-es angol diplomáciát — az 1848-ast általában is és különösen a magyar szabadságharcral szemben, az 1849-est török-orosz-osztrák vonatkozásaiban és a cári intervencióval kapcsolatban. Okmányközlő munka szükségképpen korlátozott terjedelmű bevezető tanulmányában mindezt nem lehet úgy megoldani, hogy ugyanakkor a közölt okmányanyagot is kiaknázza. Témája fő kérdéscsoportjaira kellett volna koncentrálnia előadását, s ezeken belül részleteesebben kellett volna kidolgoznia azokat a kérdéseket, amelyek kidolgozását maguk a jól kiválogatott és leleplező között okmányok önmagukból adódóan is igénylik. Szerzőnek tehát jobban ki kellett volna aknáznia a bevezető tanulmány szempontjából forrásanyagát, elsősorban a között okmányokat. Annak hátrányát, hogy nem ezt a megoldást választotta, mutatja az is, hogy részben hiányoznak a tanulmányból azok az értékelések, elvi általánosítások, amelyek egy szorosabban a közölt okmányokra épülő bevezető tanulmányban szerepelhetnének s a kétségkívül hasznos könyvet még értékesebbé tennék.

KOSÁRY DOMOKOS: BEVEZETÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEM FORRÁSAIBA ÉS IRODALMÁBA I.

(Budapest, Közoktatásügyi Kiadó, 1951. 480 l.)

Kosáry könyve az első rendszeres és részletes bibliográfiai kalauz a magyar történelem forrásaiban és irodalmában. Az első kötet 1711-el zárul, az előkészületben levő második pedig 1825-ig ad majd tájékoztatást s hozzákapcsolódik a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének másik bibliográfiai kiadványához (Magyar Történeti Bibliográfia 1825—1867, eddig megjelent az I. és III. kötet. sajtó alatt a II. kötet).

Ezzel a nagyszabású bibliográfiai vállalkozással népi demokráciánk — mint annyi más esetben is — a félféudális-burzsua korszak egyik nagy mulasztását pótolja. A dualizmus és az ellenforradalom korának tervszerűtlen és szűkmarkú tudománypolitikája nem adott lehetőséget még olyan nélkülözhetetlen munkák elkészülésére sem, mint a magyar történeti bibliográfia. Bár egy nagyméretű nemzeti történeti bibliográfia terve még az első világháború előtt felerősült, az egyre sürgetőbb szükséglet ellenére sem sikerült egyebet elérni, mint a kiadott forrásanyagban való tájékozódást megkönnyíteni (Marczali és Bartoniek művei),* de a feldolgozások tömegében megfelelő bibliográfia híján még a jártas szakemberek is nehézségekben mozogtak, nem is beszélve a kezdő kutatókról, akik a folyóiratok rendszertelen könyvismertető és bibliográfiai közleményein kívül alkalmi tanácsokra és a véletlen szerencsére voltak hagyatva. Annak a hatalmas és tervszerűen irányított tevékenységnek, mellyel népi demokráciánk tudománypolitikája a múlt hiányait pótolja s egyúttal egy új, igazi tudomány alapjait lerakja, szerves része a történeti bibliográfia elkészítése is, kapcsolatban az egyetemi történeti tankönyvek folyamatban lévő munkálataival. Ha számításba vesszük azt a nagyarányú munkát, mely a kiadatlan forrásanyag rendezése és számbavétele terén folyik, elmondhatjuk, hogy néhány év múlva, meg ötvenes tervünk befejezése előtt, a magyar történészek eddig csak vágyálomnak számító kutatási lehetőségek birtokában lesznek s kezdő tudósainknak nem kell a legelenebb tájékozódás feladatával évekig küzdeniök, mint azelőtt. Ebben a távlatban kell értékelnünk Kosáry könyvét, lemérni használhatóságát és rámutatni fogyatkozásaira.

I. Mindenekelőtt tekintetbe kell venni azt, amit a szerző az előszóban is kifejezésre juttat, hogy a könyv célkitűzése tájékoztatást adni, míg a teljes anyagot tartalmazó bibliográfia el nem készül. Így a szerző az anyag kiválasztásának rendkívül nehéz feladata elé volt állítva, mely nemcsak széleskörű tájékozottságot, hanem biztos ítélőképességet is igényel, hogy meg tudja különböztetni a nélkülözhetlent, a fontosat és az elhanyagolhatóat. Ami az első, a nélkülözhetetlen kategóriát illeti. Kosáry jó munkát végzett. Amennyire első átolvasásra meg lehet állapítani, könyvből nem hiányzik az 1945 előtti korszakban megjelent egyetlen olyan forrás vagy feldolgozás sem, mely alapvető jelentőségűnek számít, akár az általános tájékozódás, akár egyes részletkérdések tekintetében. Másként áll ez az 1945 után megjelent kiadványok szempontjából, amire még rátérünk.

A második kategória, a fontos anyag összeválogatásánál már felmerülhetnek kétségek, de itt a bírálónak nehéz véleményt mondania. Bizonyos aránytalanság már abból is előáll, hogy egyes korszakokra, főleg pedig egyes kérdésekre vonatkozólag igen szegényes a forrásanyag és az irodalom, s ilyenkor teljesen indokolt a kisebb jelentőségű anyagot is felvenni. Helyesen járt el Kosáry különösen akkor, mikor a termelési módok és viszonyok s az alapvető osztálynarc kérdéseknél, mint a burzsua történetírás elsősorban elhanyagolt területein, igyekezett minél teljesebb gyűjtést végezni. Más esetekben viszont a gazdag anyagból választania kellett s felvetheők olyan kifogások, mint pl. az, hogy a huszita kérdéssel kapcsolatban (141. l.) az 1423

évi hadjárat irodalmából miért éppen Pekár eredményét említi meg s elhanyagolja H. Jireček (Pamatky Archeologické V.) és J. Hromádka (Bratislava VII.) ennél fontosabb cikkeit, vagy miért nem idézi Chaloupeck cikkét a pozsonyi husztia mozgalomról (Právny Obzor XIII.) és Urbánek könyvét Giskra felvidéki szerepiéséről (Prága 1940.) Az újkori részből vett más példák: az erdélyi városok irodalmából kimaradtak Thalgot és Misselbacher könyvei Nagyszombenről és Szegevárról, Fodor István marosvásárhelyi okmánytárának két füzete (293, 296. l.) az iskolák anyagából (266. és 345. l.) Szombathy műve a sárospataki iskola történetéről, Szilágyi cikke I. Rákóczy György udvari iskoláiról (MK 1893) stb. A példákat természetesen szaporíthatnók, ugyanakkor azonban aligha vállalhatnók, hogy minden esetben végérvényesen eldöntsük a válogatás helyességét.

All ez a harmadik kategóriára is. Mérlegelhetnők, hogy egyik-másik adatot mellőzhetne volna-e Kosáry, de nem tudhatjuk, hogy vajjon nem egy ilyen elhanyagolhatónak ítélt cím vezet-e nyomra valakit nagyobb horderejű kérdésben. Erre is lehet példát idézni: egy alig ismert angol szerző (Stoughton) másodrangú jelentőségű kiadványa, melyet Kosáry a 346. lapon röviden ismertet, meglepően új megvilágításba helyezi a magyar puritánusok kapcsolatait a korabeli haladó angol értelmiséggel.

Az anyag összeválogatását tekintve tehát Kosáry munkáját kedvezően értékelhetjük. Az elindító tájékoztatás követelményeit kielégíti, sőt azon túlmenően még szakembereknek is nyújthat néha újat. Ezt annál inkább kell hangsúlyoznunk, mivel a könyv nem munkaközösség, hanem egyetlen szerző műve, s így bizonyos magától értetődő tájékozottsági korlátokkal cleve számolni kellene. Adott esetben azonban egy széleskörű és egyenletes tájékozottsággal állunk szemben.

II A válogatás mellett nem kis feladat volt a hatalmas anyag rendezése. Kosáry az összefoglaló és általános kiadványokat tárgyaló bevezető részén kívül 15 időrendi fejezetre osztja munkáját, ami (az újkori résznél a párhuzamos erdélyi fejezetek figyelembevételével) II történeti periódusnak (őstársadalom és honfoglalás, a feudalizmus kezdetei és kibontakozása, 970—1196, ill. 1196—1439), a középkorvégi központosítási kísérlet és bukása, 1439—1490, ill. 1490—1526; ettől kezdve a nyugati országrész periódusai: 1526—1576, 1576—1606, 1606—1655, 1655—1683, 1683—1703, 1703—1711, míg Erdély 1541—1604, 1606—1662, 1662—1703) felel meg. Az időrendi felosztáson belül hármas alosztást alkalmaz; elbeszélő források, iratok, feldolgozások (irodalom). Az irodalmi alosztás általában továbbtagozódik, s ilyenkor több-kevesebb következetességgel politikai, társadalmi-gazdasági és művelődési alfejezetekre osztja az anyagot.

A fejezeteken belüli elosztás tekintetében két zavaró momentum merül fel. A III. fejezet II. részében az irodalom tárgyalásánál a XIV. századnak és Zsigmond korának politikai anyaga közé van ékelve a mindkét korra egyaránt vonatkozó gazdasági és művelődési anyag, ami zavarossá teszi az összképet. Helyesebb lett volna a két politikai részt egymást követőleg adni. Ugyanez áll az egyébként talán legjobban sikerült jagellókor (V.) fejezetre is, ahol II. Lajos korának politikai anyaga került a fejezet végére s ez azt a benyomást kelti, mintha a megelőző gazdasági és művelődési részek csak II. Ulászló korára vonatkoznának. Hasonló problémát különben a szerző a IV. fejezetnél helyesen oldott meg.

Az anyag rendezésének és beosztásának szempontjából Kosáry munkájának legproblematikusabb oldala az utalások feladatának megoldása. Nagyon sok ugyanis az olyan kiadvány, mely több korszakot ölel fel. Ezeknek egyrészét Kosáry általános fejezetekbe osztotta be s a továbbiak folyamán odautalja az olvasót. Ezt az elvet azonban nem hajtotta mindig következetesen végre s így az egyes korszakok anyagába belekerültek olyan kiadványok címei is, amelyek a megelőző, ill. a következő korokkal is foglalkoznak. Ilyen esetekben Kosáry több helyen sorolja fel ugyanazt a művet, előfordul azonban — sajnos — az is, hogy ezt nem teszi (v. ö. pl. a 127. és 209. lapokat az erdélyi városok szempontjából, vagy a 253. és 347. lapokat a román reformáció tekintetében), ami azzal járhat, hogy a kutató figyelmét fontos adatok kerülnek el. Az a benyomásunk, hogy ez nem gyakori jelenség, de még így sem ártana a következő kiadásban ezt a hibaforrást kiküszöbölni még több utalással, vagy esetleg az általános fejezetek anyagának az alkorszakok rovására történő növelésével.

Helyeseljük, hogy Kosáry általában nem fukarkodott az utalásokkal, sőt még egyes címek többszörös idézésével sem, ez azonban nem teszi feleslegessé egy név-és tárgy-index elkészítését, melynek véleményünk szerint a második kötethez kell csatlakoznia, vagy harmadik kötetként kell megjelenítenie. Itt jegyezzük meg, hogy a könyvben aránylag sok a sajtóhiba, egy remélhető második kiadás esetén a szerzőnek egyik legfontosabb feladata lesz ezeket felszámolni.

III. Kosáry munkája nem pusztá címfelsorolás, hanem a tulajdonképeni bibliográfiai célkitűzésen túlmenően *ismerteti és értékeli is az anyagot*. Ezzel válik azzá, amit a címben ígér, „bevezetéssé”. „Ha szüksézávan is, — mint az előszóban mondja — de lehetőleg kitér az elbeszélő források főbb csoportjainak, a szerzők személyi adatainak, társadalmi helyének, pártállásának ismertetésére, az iratkiadások jellegére, esetleges hiányaira, végül pedig az irodalmat lehetőleg a történeti fejlődés sorrendjében, tájékoztató megjegyzések kíséretében sorolja fel”, egyszóval a „bibliographie raisonnée” műfajához tartozik. Az ilyen munka első feltétele a széleskörű tárgyismeret is ebben a tekintetben — amint erről már szóltunk — Kosáry elismerésre méltó teljesítményt nyújtott. Az anyag olyan nagy, hogy mindent nem olvashatott el egymaga, s mégis csak a legtrikább esetben fordul elő, hogy egy-egy cím megtévesztette s a művet nem a maga helyére osztotta be, vagy tartalmát hibásan ismerteti. (Szentpétery kritikai jegyzékéről az 53. lapon azt állítja, hogy nem közöl anyagot, noha több kiadatlan oklevél teljes szövegét hozza, vagy M. Lupaş művét a 255. lapon az 1662 előtti korszakhoz osztja, noha súlya 1662 utánra esik stb.) Olvasottsága és jó informátorai mellett ezt bizonyára szerencsés kezének is köszönheti. A kutató általában nyugodtan rábízhatja magát útmutatásaira.

Egy ilyen kézikönyvnek azonban a tárgyi ismertetésen túl még egy fontos feladata van, az anyag tudományos értékének bírálata. Ezt Kosáry, különösen a források esetében, igyekszik is elvégezni, kevésbé érvényesül bírálata — s ez a művek és problémák tömege miatt érthető is — a feldolgozások tekintetében. Ezen segíteni lehetett volna azzal, ha az egyes műveknél feltünteteti (néha valóban meg is tette), hogy hol jelent meg róluk bíráló. Ez természetesen óriási többletmunkát jelentett volna, de a második kiadásnál — esetleg külső segítséggel — még ezt a hiányt is pótolni lehetne.

Ami az anyag ideológiai értékelését jelenti, Kosáry tisztában van a polgári történetírás előítéleteivel és korlátjaival s az előszóban kritikát is gyakorol ezek felett: „Ha maradandó érdeme is ú. n. polgári pozitívista történetírásunknak, hogy nagy tömeg történeti adatanyagot hozott napvilágra, az is nyilvánvaló, hogy nem ismerte, nem is ismerhette fel, de sokszor rem is akarta felismerni a tényleges összefüggést társadalomfejlődésünk gazdasági, politikai és ideológiai jelenségei között, hogy magukat a „tényeket” is saját értékelésén át választotta ki és saját kategóriáiba illesztve közölte, vagyis egy még feudális maradványokkal terhelt polgári társadalom szempontjai szerint, aminek nyomai egy ilyen ismertető összeállításban is világosan felismerhetők”. A termelés és az osztályharc történetének feldolgozásának hiányosságait is jól látja s okát is tudja: „...érthetően következik a historikusok társadalmi helyzetéből, a nemesi-polgári uralkodóosztály politikai magatartásához kapcsolódó szerepéből.” A 21. lapon megállapítja a két világháború közötti magyar történetírás ellenforradalmi jellegét s a szövegben más helyeken is felhívja a figyelmet egy problémák polgári elferdítéseire. Általában azonban állásfoglalása ebben a tekintetben mögötte maradt annak az élességnek és következetességnek, amit megkíván kézikönyvnek nem mellékes pedagógiai hivatása. A polgári ideológiai csökevények elleni harc egyik legfontosabb területe épen a történelem, s az új marxista-leninista történészszemzedék nevelésében Kosáry könyve csak akkor teljesíthetné egészen feladatát, ha az ideológiai következetesség szempontjából is megközelítené azt a színvonalat, amelyet tárgyismeret tekintetében elér. Ezt azonban könyvről nem lehet elmondani.

Még jobban kiütözik ez a hiány a történettudományunkban 1945 után bekövetkezett fordulat ismertetésében. Kosáry előadásából nem derül ki az, hogy a marxista-leninista szempontok alkalmazása milyen korszakos jelentőségű történetírásunkban, hogy a szocializmus építésének korszaka milyen problémákat vet fel visszahatólag és előremenőleg a magyar történetírás értékelésében. Súlyos hiánya könyvnek, hogy a marxista-leninista iránytmutató műveket elhanyagolja. Marx jegyzetét a magyar történelemtől csak „pótlásként”, egészen röviden említi (23. l.) és egyáltalán nem ismertet olyan döntő fontosságú munkákat, mint Révai József vagy Andics Erzsébet nagy elvi kérdéseket tisztázó, történetírásunkat új vonalakon elindító tanulmányai.

Végeredményben tehát, mikor megállapítjuk, hogy Kosáry könyve nélkülözhetetlen segítségközött történészeink számára s a közölt anyagot és az elrendezést tekintve sikerült alkotás, azt is le kell szögeznünk, hogy ideológiai tekintetben alig jut túl a haladó polgári szemléleten s így történelmünk marxista-leninista újjáértékelésének munkájában nem nyújthat elég segítséget.

MAKKAI LÁSZLÓ

WITTMANN TIBOR: TÖRTÉNELMÜNK HALADÓ HAGYOMÁNYAI

(Budapest. Közoktatásügyi Kiadó, 1951. 88 l.)

A történettanítás feladata, hogy a mult példáira hivatkozva felébressze a hazaszeretetet, a boldogabb jövő érdekében áldozatkészségre ösztönözzön. Ezt a célt szolgálja Wittmann Tibornak rövid összefoglalása: Történelmünk haladó hagyományai, amely egyúttal a történeti oktatás pedagógiai módszereit is vázolja.

A munka kétségtelenül nyeresége iskolai oktatásunknak. Bocskaitól 1918-ig tárgyalja történelmünk kimagasló szereplőinek tetteit. Kiemeli a legfontosabb súlyponti kérdéseket és a legtöbb helyen sikerrel valósítja meg a munka egyik célját: egy-egy jól választott idézettel teszi *szemléletesé* az iskolai oktatásban feltétlenül érvényesítendő elvi megállapításokat. Különös érdeme a munkának, hogy egyes fejezetek után rámutat a régebbi történetírás hazug beállításaira. Ezzel nemcsak közvetlenül segíti elő az oktató munkát, de közvetve is, amennyiben jelentős mértékben járul hozzá tanáraink ideológiai-szakmai továbbképzéséhez, a régi történet szemlélet még gyakran jelentkező maradványainak felszámolásához.

A munka pozitívumai mellett szükséges rámutatnunk fogyatékoságaira is. Mindenekelőtt a tartalom *időbeli* terjedelme kifogásolható. Mivel csak az 1604-től 1918-ig tartó időszakot tárgyalja, az olvasóban egyrészt a kezdetnélküliség, másrészt a befejezetlenség és így bizonyos fokig a perspektívátlanág benyomását ébreszti. A megtevesztő címlap után a könyv tanulmányozóiban az az érzés támad, mintha nekünk Bocskai előtt nem lettek volna haladó hagyományaink. Még inkább rosszszalható, hogy a kiadvány felszabadulás előtti történetünk legdicsőségesebb fejezete, a Tanácsköztársaság előtt torpan meg! Pedig halaszthatatlanul szükséges megvilágítani, hogy multunk hőseinek harcai egyáltalán nem voltak hiábavalók. Az ifjúságnak világosan kell bemutatni, hogy a fejlődés útja a szocializmushoz vezet, hogy időrendben minden egyes szabadságharcunk vagy forradalmunk egy-egy közelebbi állomás ezen az úton; hogy 1945 előtt 1919 volt az az állomás, amelyik gyakorlatilag is hozzáfogott a végső cél kivitelezéséhez. A munkának ezen a hibáján nemcsak lehet, hanem sürgősen *kell* is segíteni azzal, ha rövid időn belül kiadásra kerül az 1604 előtti és 1918 utáni idők haladó hagyományainak összefoglalása.

Zavaróan hat, hogy a 48-as hagyományok elvi értékelése megelőzi a reformkor hagyományainak tárgyalását. Hiszen 48 csak úgy lehetett történelmünk egyik legkimagaslóbb eseményének időszaka, hogy a reformkor előzte meg; 1848/49 hagyományai a reformkorban gyökereznek.

A munka nem tárja fel egész mélységében a dolgozó tömegek szerepét független-ségi harcainkban. Így eshetett meg, hogy például a végvári harcok neves és névtelen hőseiről a szerző meg sem emlékszik. Igaz, hogy a végék fénykora a XVI. század második felére esik és így nehezen lenne beilleszthető a munka mesterségesen zárt keretei közé. De például a hajdúk szerepének a leszükitésénél ez már nem hozható fel mentességül. Mennyivel jobban kidomborodnék a tömegek harcának eredményes-sége, az uralkodóosztályétól eltérő radikalizmusa, ha a szerző megmondaná: a bécsi béke csak azért tudott akkora eredményt kivívni, amekkorát elért, mert a harcot továbbfolytatni akaró hajdúk a korponai országgyűlésen határt szabtak az uralkodó-osztály engedékenységének Bécs felé. Az 1849-es szabadságharcban a nép szerepének a szerző külön fejezetet szentel ugyan, de ebből is inkább a nép anyagi áldozatai hangsúlyozódnak ki. Ugyanakkor szinte csak elejtett megjegyzések olvashatók 48-as elődeink véradozatáról; katonáink hősiességéről, hazaszeretetéről pedig csak az ifjú-

ság részvételével kapcsolatban beszél a munka. A dicsőséges tavaszi hadjáratról még csak említés sem történik! Közli Kossuth felhívását a partizánharcra, de arról, hogy milyen módon fogadta meg ezt a felhívást a dunántúli nép, hogyan segített tönkreverni Jellachich hordáit, semmit sem találunk az áttekintésben. Pedig a mult példaira utalva, nagy fontosságú hangsúlyozni, hogy népünk szabad hazája védelmében nemcsak anyagi, de véráldozatra is kész. Ehhez tartozik az is, hogy a szerző túlértékeli a parasztságnak a húzódozását a katonáskodástól az 1848/49-es szabadságharc alatt. (55. l.) A 48-as forradalom és szabadságharc korlátaira természetesen rá kell mutatni, de a parasztság hazaszeretetének ismertetésénél feltétlenül kihangsúlyozandó, hogy a nemesség sokkal inkább félt a parasztoktól, mint amilyen mértékben az utóbbiak érdekeik kielégíttetlensége miatt *ténylegesen* „húzódoztak“ a szabadságharcot. Az egységfront meglazulásáért a nemességet — pontosabban annak jobboldalát — terhe- i a felcösség. Sokkal nagyobb helyet kell szentelni annak, hogy a parasztság, osztálydekeik fel nem adva, de alárendelve a legfontosabb célnak, a nemzeti függetlenség ügyének, tizezrével ontotta véreit hazája védelmében.

A munka másik, elég komoly fogyatékossága, hogy hiányzik a haladás ellenségeinek, módszereiknek, taktikájuknak alapos leleplezése. A hazaszeretet — amelynek erősítése haladó hagyományaink ápolásának főcélja — elválaszthatatlan az ellenség gyűlöletétől. Történelmünk nagy alakjai, a reakcióval vívott kemény harc tüzeben acélozódtak hőssé. Multunk dicsőséges fejezetei kivétel nélkül a külső- és osztályellenséggel szemben való helytállás példái. Ezért feltűnő, hogy Wittman Tibor könyvében Kossuth csak a megalkuvókkal szemben folytat kérelmelhetetlen harcot és még csak utalás sem történik arra, hogyan küzdött a Hám János-féle *nyilt* belső bitangok ellen! Ismerve az ellenség multbeli tevékenységét, sokkal könnyebb leleplezni és meggyűlöltetni azt a jelenben. Ha tanulóink megismerik a reakció erőinek teljes aljasságát, annál vonzóbbá válnak előttük a haladás ellenségeivel szembeálló történelmi nagyjaink alakjai. A munka összeállításánál ez a szempont sajnálatosan elkerülte a szerző figyelmét; így a reakciót és ténykedését érintő megállapításai nem egyszer általánosságokban merülnek ki, mint például „a nép keserves jajkiáltása hangzik“; „orgiát ül a nyomor“; „törökök, tatárok tarolják le az életet Magyarországon“. (6. l.)

Hibául róható fel az is, hogy történelmi nagyjaink bemutatásánál a szerző több esetben is bizonyos egyoldalúságra esik. Ez annyit jelent, hogy például a két elléll hadakozó törökkori államférfiainknak nem egész politikai koncepcióját mutatja be. Bethlennél csak a Habsburg-ellenes vonalat szemlélteti, és állítólagos „török vazallus“ politikáját egyetlen mondattal intézi el. Pedig ennek a hazug beállításnak leleplezése tanáraink nevelése szempontjából is döntő fontosságú, hiszen nagyrésztük a mult iskolarendszerében a Szejkü Gyula-féle hamis „törökbarát“ Bethlen-értékelést tette magáévá. Zrínyinél pedig, bár rámutat, de nem bontja ki a XVII. század e legnagyobb alakjának németellenességét, hanem csupán annyit jegyez meg róla: „észrevette“, hogy az ország felszabadítása a németek segélyével „veszélyes“ lehet. (15. l.) Határozottabban kellett volna rámutatni, hogy Zrínyi világosan felismerte: mindkét ellenfél egyaránt veszedelmes a magyar nép fejlődésére. De meglátta azt is, hogy az adott időpontban mindkét ellenséggel *egyszerre* nem lehet leszámolni; azzal kell tehát végezni, amelyiknek megtöréséhez kedvezőek az akkori politikai és hatalmi viszonyok. Ezért lesz Zrínyi szemében a legfontosabb feladat a török kiűzése. Amíg az ország ezt a feladatot végre nem hajtja, addig a másik ellenséget lehetőleg távol kell tartani a magyar ügyektől, bizonyos értelemben semlegesíteni kell, hogy azután a törökellenes harcokban megedződött önálló nemzeti hadsereg fel tudja venni a harcot a nyugati elnyomóval is. Hiszen maga a szerző idézi a megjegyzések között Farkas Mihály szavait: „Zrínyi életcéljának tekintette a *kettős török-Habsburg elnyomtatás* alatt szenvedő magyar haza felszabadítását. (Kiemelés tőlem. V. J.)

A munka befejező részei az előző fejezetekhez viszonyítva, kicsit felszíneseknek tűnnek fel. Itt csupán két kérdésre szeretnők felhívni a figyelmet. A szerző helyesen sorolja történelmünk haladó hagyományai közé a magyar munkásmozgalmat nagy egyéniségeit, de ebben a vonatkozásban kimaradt a munkából Farkas Károly alakja és így persze kimaradtak kezdeti munkásmozgalmunknak az I. Internacionáléval való kapcsolatai is. Mulasztás az is, hogy a szerző nem mutat rá: munkásosztályunk kialakulásával ez az osztály lett a magyar függetlenségi harc gondolatának a letéteményese.

Befejezésül még néhány dolgot kell megemlítenünk. Amíg a szerző foglalkozik például a 1753-as Törő-Pethő-Bujdosó felkeléssel (Törönck a neve bizonyára sajtóhibaként került kétízben is Török alakban a könyvbe), a reformkor hagyományai közt nem emlékezik meg az 1831-es nagy parasztmegmozdulásról, amely méreteiben jóval felülmúlta az 1753-as mozgalmat. Pedig a jobbágyság osztályharca nélkül, amelynek az 1831-es felkelés legszemléltetőbb megnyilvánulása volt, nem érthető meg a forradalomhoz vezető fejlődés. Hiszen a reformkor vezető egyéniségei — például Kölcsey számtalanszor hivatkoztak e felkelésre — bizonyítékául annak, hogy a reformkor harcosainál hazafiságuk és liberalizmusuk kialakításában a jobbágyok osztályharca nagy szerepet játszott. — A szerző 1848 tanulságai közt kiemeli a párt fontosságát és rámutat mai harcainkban a Magyar Dolgozók Pártjának vezetőszerképére. De nem beszél arról, hogy a 48-as forradalom ellentmondásai közül nem egyiknek éppen az volt a forrása, hogy a *középnemesség* állt a nemzet harcának élén, az a középnemesség, amely nem is tudhatott végig következetes, nemalkuvó pártot teremteni. A jelen küzdelmeinek irányítója pedig a leghaladottabb osztálynak, a *munkásosztálynak* az élcsapata, melynek történelmi hivatása az összes elnyomottak felszabadítása.

A könyvnek ezekre a kisebb-nagyobb fogyatékoságaira azért szükséges erősen rámutatni, hiszen a szerző a mindennapi oktatás segédeszközének szánta. A munka azonban minden hanyossága ellenére haszonnal forgatható és felhasználása hozzájárul tanulóifjúságunk hazafias neveléséhez.

VARGA JÁNOS

V. I. AVGYIJEV: AZ ÓKORI KELET TÖRTÉNETE

(Budapest, Tankönyvkiadó, 1951. 414 l.)

Avgyijev könyvének magyar nyelvű kiadásával teljessé vált az egyetemi ókori történeti tankönyvek sorozata: Maskin „Az ókori Róma története“ és Szergejev „Az ókori Görögország története“ mellett egyetemi hallgatóinknak most már az ókori Kelet történetének tanulmányozására is gazdag anyagot tartalmazó magyarnyelvű kézikönyv áll rendelkezésére. Ez kétségtelenül nagyjelentőségű eseménye egyetemi ókori-történeti oktatásunknak, azonban ezen túlmenően igen fontos az ókori Kelettel foglalkozó tudományos kutatásunk szempontjából is. Avgyijev könyve által ugyanis most hozzáférhetővé válnak a nagy multra visszatekintő szovjet ókori keletkutatás legjelentősebb eredményei, s így e munka mint kézikönyv nagy segítséget fog nyújtani az ókori Kelet történetével foglalkozó kutatóinknak is.

Avgyijev munkája rendkívül gazdag anyagot tartalmaz. Felöleli nemcsak a Közel-, hanem Távols-Kelet: India és Kína ókori történetét is. Így anyagának a beosztása a következő. A rövid, elvi kérdésekkel foglalkozó és tudománytörténeti áttekintést nyújtó bevezetés után következő első négy fejezet az ókori Mezopotámia államaival, a következő hat fejezet Egyiptommal foglalkozik. A XI. fejezet a hettitáknak, a XII. Szíriának és Föniciának, a XIII. Palesztinának, a XIV. Asszíriának, a XV. pedig Urartunak van szentelve. A XVI. és XVII. fejezet az újbabilóni birodalom és a késői Egyiptom történetét öleli fel. Végül egy-egy fejezet, a XVIII., XIX. és XX. fejezet foglalkozik az ókori Iránnal, Indiával és Kínával.

A bevezetésben Avgyijev ismerteti az ókori keleti államok alapvető sajátosságait. Ez az elvi rész világos képet ad arról a hatalmas különbségről, amely a marxizmus-leninizmus elméletének alapján dolgozó szovjet ókori keletkutatást a polgári tudománytól elválasztja. A polgári tudomány modernizálásával szemben, amely az ókori keleti államokat feudális államoknak tekintette, Avgyijev a szovjet kutatások alapján rámutat arra, hogy az ókori keleti államok a rabszolgatartáson épültek fel. Ez a rabszolgatartás azonban jelentékeny mértékben különbözött attól, amelyet a görögök-nél és a rómaiaknál a rabszolgatartás nagyarányú kifejlődésének korszakában találunk. Az ókori keleti államok egyik legfőbb sajátossága az ősközösség maradványainak rendkívül szívós továbbélése. Avgyijev ezt az ókori keleti népek gazdasági fejlődésének lassúságával s társadalmi rendjük viszonylag sztatikus voltával magyarázza. Az ősközösség csökevényeinek szívós továbbélése teszi azután érthetővé azt, hogy az ókori keleti birodalmakban, ahol a patriarchális család (nagycsalád, családközösség) olyan nagy szerepet játszott, a rabszolgaság legfőbb formája a patriarchális rabszolgaság volt. Ezt a tényt Avgyijev mint fontos különbséget emeli ki a görög-római „klasszikus“ rabszolgatartással szemben, amely értéktöbblet termelésére irányuló rabszolgatartó rendszerre fejlődött. Mivel az ókori keleti államokban a kizsákmányolás legfőbb formája a patriarchális rabszolgatartás volt, amelynél a rabszolga által termelt többlettermék csak ritkán került piacra, az ókori keleti államok gazdálkodása lényegében véve mindvégig szükségleti gazdálkodás maradt.

Az ókori keleti társadalmak egy másik alapvető vonása: a földtulajdon közösségi jellege. Már Marx rámutatott arra, hogy az ókori Keleten „nincs semmiféle földmagántulajdon, noha mégvan a földnek mind magán-, mind közösségi birtoklása és használata“. Ennek a magyarázata Marx szerint az, „hogy a legtöbb ázsiai alapformában az összefogó egység — amely mindezen kicsiny közösségek felett áll — mint a magasabbrendű tulajdonos vagy mint az egyetlen tulajdonos szerepel, ennek következtében a tényleges tulajdonosok csak mint másodlagos birtokosok jelennek

meg... Az összefogó egység, amely a despotában, mint a közösségek atyjában ölt testet, átengedi (a tulajdont) az egyes embernek ama közösség közvetítésével, amelyhez tartozik". Ennek a jelenségnek, amely gyökeresen különbözik a görögöknél és rómaiaknál található tulajdonviszonyoktól, a magyarázatát részben szintén az ősközösség maradványainak továbbélésében, részben azonban az öntözéses gazdálkodás jellegében találhatjuk meg. A közös öntözés szükségessége ugyanis rendkívüli módon elősegítette, sőt megkövetelte a földközösségek kialakulását és fennmaradását. Ez egyúttal lehetővé teszi annak az alapvető kérdésnek a megoldását is, hogy miért alakult ki a rabszolgatartó társadalom az ókori Kelet vidékein előbb, mint a föld többi részén. Avgyijev rámutat arra, hogy ennek okát a Nílus, a Tigris és Eufrátesz, az Indus, a Gangesz és a Huang-ho termékeny völgyeinek kedvező természeti feltételeiben kereshetjük, amelyek már az i. e. IV. évezredben lehetővé tették a mesterséges öntözésen alapuló földművelés kifejlődését. Viszont ez a tényező, amely olyan gyorsan rabszolgatartó államok kialakulásához vezetett, ugyanakkor elősegítette az ősközösség maradványainak szívós továbbélését és a „keleti“ földközösség kialakulását is.

A keleti földközösség problémájának fontosságát misem mutatja jobban, mint hogy a szovjet tudományos irodalomban nagyarányú vita fejlődött ki körülötte. Ez tükröződik részben Avgyijev könyvének kritikáiban is, amelyeket a magyar kiadás szerkesztője a munkához függelékként hozza is csatolt. Hogy e kritikákat Avgyijev könyve szempontjából helyesen tudjuk értékelni, tudnunk kell, hogy a keleti földközösségről folyó vita még a harmincas évekre nyúlik vissza és akörül a kérdés körül forog, hogy az ókori keleti államokban kezdettől fogva megvolt-e a földtulajdonnak Marx által jellemzett formája, vagy pedig csak hosszú fejlődés eredményeképpen alakult ki. Az első álláspontnak főképviseelője, Nyikolszkij — chhez csatlakozik Avgyijev is —, a másiké pedig Sztruve. Nyikolszkij és Avgyijev a keleti földközösséget az ősközösségi földközösség közvetlen folytatásának tartják, ezzel szemben Sztruve (ill. Lurje és Gyakonov) azt hangsúlyozzák, hogy a keleti földközösség csak később alakult ki a víz közös birtoklása, ill. felhasználása alapján. Nagyon valószínű azonban, hogy ez a két felfogás nem összeegyeztethetetlen. Kétségtelen ugyanis, hogy mind az ősközösségi földközösség továbbélésével, mind pedig a közös öntözés szükségességének fennállásával számolnunk kell. Hogy az előbbi tényleg megvolt, bizonyítják a nagycsalád- és a faluközösségek. Így valószínű, hogy a keleti földközösség valamilyen formában már az ókori keleti államok kialakulása idején fennállott, később azonban bizonyos fejlődésen ment keresztül (királyi birtokok, templomi földek elkülönülése stb.).

Igen fontos Avgyijev könyvének tudománytörténeti áttekintése, amely világosan rámutat a polgári tudomány hibáira és élesen szembeállítja vele a marxizmus-leninizmus alapján álló szovjet kutatást.

Az egyes ókori keleti államok tárgyalásánál Avgyijev következetesen érvényesíti a bevezetésben ismertetett szempontokat. Minden egyes fejezetben ismerteti a természeti környezetet, a gazdasági és társadalmi viszonyok fejlődését, a politikai történetet és az egyes ókori keleti népek kultúráját. Teljes mértékben felhasználja azt a hatalmas új forrásanyagot, amelyet az ókori Kelet történetére vonatkozólag az utóbbi évek kutatásai feltártak. Egy ilyen összefoglaló munkának a megírása az ókori Kelet történetéről természetesen igen nehéz feladat. Az anyag óriási és szétágazó volta, a források soknyelvűsége miatt ezt a területet ma már egy ember nem tudja átfogni, s ha mégis megkísérli az egész terület átfogását, a terület nagy részén másodkézből kénytelen dolgozni. Igen nagy problémát jelent ezután a munka szerkeszti felépítése. Az előadott történeti folyamatot ugyanis nem egy, hanem pl. Avgyijev könyvében tizenkét egymással részben összefüggő, részben egymástól független vonalban folyik. Hogyan lehet ezt megfelelő módon előadni, mikor a kölcsönös kapcsolatok (pl. Egyiptom és Szíria, Egyiptom és a hittiták stb. között) akarva-nemakarva minduntalan ismétléseké tesznek szükségessé. De felette nehéz feladat az egyes önálló részeknek (az egyes népek történetének) szerkeszti felépítése is. A forrásanyag rendkívül egyenlőtlen: egyes periódusokra vonatkozóan hatalmas forrásanyaggal rendelkezünk, más korszakok viszont forrásanyag hiányában egyelőre szinte teljes homályban állnak előttünk. Ezenkívül egy szűkre szabott kézikönyvben az anyagnak csak aránylag kis részét lehet bemutatni és felhasználni. Így további nehézséget jelent a helyes kiválogatás kérdése is. Avgyijev mindezeket a problémákat alapjában véve igen szerencsésen és jól oldotta meg.

Könyve mint tudományos kézikönyv komoly értéket jelent s különösen nagy jelentőségű magyarnyelvű kiadása hazai ókori keleti kutatásunk számára, mert ezáltal kapják kezükbe kutatóink az ókori Kelet történetének első magas színvonalon mozgó, marxista feldolgozását.

Természetesen Avgyijev munkájával nemcsak mint tudományos kézikönyvvel, hanem mint egyetemi tankönyvvel is foglalkoznunk kell. „Az ókori Kelet történeté“-t az egyetemen elsősorban a latin és a történet szakon használjuk tankönyvként. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy Avgyijev könyve lényegesen nehezebb tankönyv, mint Maskin és Szergejev római, ill. görög története. Ennek okát két tényezőben kereshetjük. Az egyik kétségtelenül magában Avgyijev munkájában rejlik. Az ókori Kelet történetében tizenkét népnek a története halad egymás mellett: ez természetesen sokkal nehezebben áttekinthető, mint a görög és a római történet, ahol más államok története legfeljebb epizódyszerűen kerül előadásra. Emellett Avgyijev előadása tömör, sok az összefoglaló fejezet, amelyben több évszázad történetét kapja összesűrítve az olvasó, gyakran fordulnak elő visszanyúlások, ismétlések stb. Mindez, mint erre már fentebb rámutattunk, jórészen az ókori Kelet szétágazó története előadásának nehézségeiből adódik. A másik tényezőt abban látjuk, hogy egyetemünk az ókori Kelet előadásának és tanulmányozásának nincsen megfelelő multja, nem állnak még kellő tapasztalatok rendelkezésre, s a hallgatóság is lényegesen kevesebb előismerettel rendelkezik az ókori Kelet történetére, mint pl. a görög vagy a római történetre vonatkozólag. Mindezekben a nehézségekben azonban különböző módon, pl. az előadás súlypontjainak helyes megválasztásával, a fontos részek kiemelésével és kijelölésével segíteni lehet s addig is, míg ókori keleti történeti oktatásunk színvonalát megfelelő színvonalra emelhetjük, Avgyijev munkája hatalmas segítséget fog nyújtani nemcsak a hallgatóságnak, hanem előadóinknak is.

Avgyijev könyvének magyarra való fordítása igen nehéz feladat elé állította nemcsak a fordítót, hanem a lektorokat és a szerkesztőt is. Egy ilyen tudományos munkának a helyes fordításához nemcsak nyelvi ismeretekre van szükség, hanem megfelelő szaktudásra is. A könyv anyagának rendkívül széleskörű volta miatt azonban ezt egy szakember aligha egyesítheti magában, s így azokon a területeken, amelyekben kevésbé járatos, fokozott mértékben ki van téve a félreértés veszélyének. Néhány helyen összevetve a magyar fordítást az eredetivel, úgy találtuk, hogy a fordítók és a lektorok igen alapos és lelkiismeretes munkát végeztek. Az előforduló néhány hiba a következő kiadásban könnyen kijavítható lesz. Egyedül az átirások kérdése jelent nagyobb problémát. A könyv jelen kiadásában ugyanis különböző átirási rendszereket alkalmaztak s így a hallgatók számára, akik nem tudhatják azt, hogy melyik név milyen rendszer szerint van átirva (pl. egy keleti névnek görögös, héber- vagy a magyarnyelvű tudományos irodalomban már begyökeresztett más alakjával van-e dolguk), egyszerűen lehetetlen megállapítani a nevek helyes olvasását. Ezenkívül a nevek átirásában rendkívül sok hiba fordul elő. Mindezen azonban a következő kiadásban segíteni lehet, s e hiányosságok nem csökkentik a magyar kiadásra fordított hatalmas munka értékét.

HARMATTA JÁNOS

V. SZ. SZERGEJEV: AZ ÓKORI GÖRÖGORSZÁG TÖRTÉNETE

(Budapest, Tankönyvkiadó, 1951. 427 l.)

Maskin római története után ismét nagyjelentőségű szovjet ókor történeti munka jelent meg magyar fordításban: *Szergejev* görög története. Ez a könyv hézagpótló jelentőségű történettudományunk területén: marxista feldolgozását adja az ókori görögség történetének, amely az ókor történet legjelentősebb szakasza, és ezen túlmenőleg egyike az emberi történelem legfontosabb korainak, „a világtörténelem fényes lapjainak”, amint Szergejev találóan megfogalmazza.

Tárgyának ezt a fontosságát hangsúlyozza maga Szergejev is könyvének bevezetésében. Rámutat arra, hogy a görög történelem adja az osztálytársadalom és állam kialakulásának legjobban megfigyelhető példáját. Mai, modern világunkat is csak történeti gyökerei, — tehát többek között a görögség — egész fejlődéstörténetének ismeretében érthetjük meg teljesen. Kiemeli, hogy „az egész modern európai, sőt részben az Európán kívüli kultúra is az antik kultúra talaján fejlődött ki”. Hangsúlyozza, hogy ennek az antik kultúrának az emlékei „el nem múlt jelentőségűek korunk számára is”, és Engels szavait idézve foglalja össze a görögség hatalmas történelmi jelentőségét. Teljesen érthető tehát, hogy az élenjáró szocialista kultúra hordozói, a mai szovjet polgárok képzési és nevelési rendszerében az antik világ történetének és kultúrájának nagy jelentősége van. — Utalnunk kell arra, hogy Szergejev könyvének időszerű szerepe éppen ebből a szempontból túlnő a — kétség-telenül önmagában is óriási — szaktudományos, ókortörténeti, ill. pedagógiai, történetészképző jelentőségén: egyik fontos eszköze annak a célnak, hogy a Szovjetunió élenjáró kultúráját követve, a mi kialakuló szocialista kultúránk is magáévá tegye, magába olvassza a történetileg helyesen megértett, marxista módon értékelt ókor kulturális értékeit.

Mielőtt rátérne a görög történelem előadására, a további bevezető fejezetekben ismerteti Szergejev a görög föld természeti feltételeit, a forrásanyagot és az eddigi történeti irodalmat. Bemutatja azt a földrajzi környezetet, amelyben a görög történelem lejátszódott, és rámutat e táj sajátosságainak fontos szerepére, egyben azonban leszögezi, hogy — szemben egyes polgári tudósok véleményével — a földrajzi feltételek szerepe nem döntő, nem határozza meg a társadalom fejlődését, csak befolyásolja a maga adott lehetőségeinek lassító vagy előmozdító hatásával.

Ezután ismerteti a görög történelem forrásanyagát: a görög írók fennmaradt műveit, rövid, találó jellemzésekkel kísérve mindegyiket, a régészeti emlékeket, elsősorban a feliratokat stb., ismertetve a legfontosabb kutatók munkásságát, majd áttér az ókori Görögországra vonatkozó modern történeti irodalomra. Összeroglaló áttekintést ad, nagyvonalú ábrázolással, gondos és szigorú marxista kritikával mutatja be a görög történelem tudományának fejlődését napjainkig, a fejlődést betetőző szovjet ókortörténet eredményeinek ismertetésével fejezve be áttekintését.

Ezekkel a bevezető részekkel megalapozva kezdi meg Szergejev a görög történelem eseményanyagának, a görög társadalom fejlődéstörténetének előadását. Egy ismertetés keretén belül nincs elég terünk arra, hogy akár csak vázlatosan is képet adjunk a mű gazdag anyagáról és problematikájáról. Meg kell elégednünk néhány olyan problémakör kiemelésével, amelyek különösen szemléletesen mutatják be a marxista történetkutatás módszerének sikerességét, az élenjáró szovjet történettudomány eredményeit.

Mindenekelőtt emeljük ki, hogy Szergejev műve lehetővé teszi, hogy a rabzolgatató termelési mód fejlődési fázisainak megfelelően az ókori görög történelem-

nek ne csak külsőlegesen eseménytörténeti, hanem jól megalapozott, a gazdasági-társadalmi fejlődés szakaszain alapuló periodizációját megállapíthatjuk. Ez természetesen még nem teljesen elvégzett munka, de Szergejev műve a marxizmus klasszikusainak utalásaira és a szovjet ökörtörténetesek kutatásaira támaszkodva megadja az elvégzendő munka irányát. Könyvében már az anyag tagolásával is kifejezésre juttatja ezt: a „homéroszi“, a „korai“, a „klasszikus Görögország“ és a „hellenizmus kora“. a könyv történeti-elbeszélő részének négy nagy fejezete egyben jelzik a klasszikus rabszolgatartó társadalom fejlődésének négy fő fázisát is: I., Az ősközöség felbomlása, a nemzetségi arisztokrácia uralmának kialakulása (ennek egy speciális esete a mykénéi királyság), a rabszolgamunka kihasználásának kezdetei. II., A rabszolgamunkán alapuló termelés szerepének megnövekedése, a nemzetiségi arisztokrácia uralmának hanyatlása, demokratikus forradalmak, a rabszolgatartó polisállamok kialakulása. III. A rabszolgamunka uralmának szerepe a fejlődésben. A rabszolgatartó polisok virágkora; ezt a IV. sz.-i válság zárja le. IV., A hellenizmus kora: a válság bizonyos mértékű leküzdése után a klasszikus rabszolgatartás új területekre terjed ki és némileg megváltozott formában él tovább; megjelennek a feudalizmus felé mutató első elemek.

Ez az általános fejlődési vonal, amelyet Szergejev művében követ. De ez a felsorolás csak a kereteket ismerteti, és keveset mutat abból a gazdag, sokrétű, a problémákat láttató ábrázolásból, amely a könyvre jellemző. Jól látható ez pl. az „átmeneti kor“, a korai Görögország történetének ábrázolásában. Ebben a még megoldatlan problémákkal telt korban Szergejev megmutatja az általános tartalom egysége mellett a fejlődés útjainak, egyes konkrét eseteinek különbözőségét. Kiemeli pl. Spárta, Kréta és Thessalia társadalmát, mint amelyek fejlődése bizonyos fokig eltért a klasszikus rabszolgatartó társadalom általános fejlődésétől; ezeken a területeken az állam kialakulásában nagy szerepet játszik a hódítás; a rabszolgaság kifejlődése megállt a patriarchális rabszolgaság kezdeti fokán, az alávetett osztály helyzete nem annyira a rabszolgákéhoz, hanem inkább a jobbágyokéhoz állt közel, amint arra már Engels is rámutatott. — Másfelől, megrajzolva az általánosan jellemző (elsősorban Iónia, Attika és a peloponnésosi nagyvárosok területén végbement) fejlődést, élénk képet ad arról a bonyolult folyamatról, amelynek során a termelőerők fejlődését követve nagy eltolódások mentek végbe a görög államok osztályainak hatalmi viszonyaiban, míg végül a nemzetségi arisztokrácia uralmának megdőntése után — különböző (plutokratikus, tyrannikus) kormányzati formákon keresztül — a görögség eljutott ókori történetének legfejlettebb államtípusáig, a demokratikus polisig. Szergejev ábrázolásában igen helyesen kidomborodik ennek a változásnak a haladó jellege, és az a körülmény, hogy ez a fejlődés a néptömegek demokratikus mozgalma, forradalmi harca útján ment végbe.

A haladás ügye és az igazi hazaszeretet mindig elválaszthatatlan. Ezt mutatja meg Szergejev a görög-perzsa háború leírásában. Pontosan feltárja a gazdasági okokat, amelyek az összeütközést előidézték, és egyben szépen ábrázolja, hogy a fejlettebb gazdasági-társadalmi fokon álló, demokratikus polis-államformában élő, a haladás ügyét képviselő görögöknél hogyan jár ezzel együtt a magasrendű hazaszeretet, és hogyan biztosítja ez számukra a győzelmet a túlerőben levő perzsa birodalommal szemben.

Külön ki kell emelnünk az athéni demokráciáról szóló részeket. Szemben egyes polgári tudósok felületes, esztétikai jellegű nézeteivel, akik a Periklész-kori Athénből csak a nagy művészi értékeket, a kulturális teljesítményeket látták meg, s ezt a valóság talajától elszakított, önmagában lebegő jelenségként szemlélték, Szergejev ezeket az eredményeket a maguk reális környezetében mutatja meg, feltárva azt a gazdasági-társadalmi alapot, amelyen ez a kultúra felépült: a rabszolgatartó demokratikus polis társadalmát. Természetesen ennek ábrázolásában mentes minden vulgariizáló egyoldalúságtól, minden sematizálástól; a rabszolgamunka elsődleges fontosságának megállapítása mellett hangsúlyozza a szabad kistermelők ekkor még viszonylag nagy szerepét, amely egyik fontos és jellemző vonása a demokratikus polis virágkorának, amint arra már Marx egy utalása is figyelmeztet bennünket. — Szergejev megvédi az athéni demokráciát és vezetőjét, Periklést egyes polgári tudósok (Schwarz, Curtius, Wilamowitz, Beloch stb.) helytelen kritikájával szemben, leleplezi állásfoglalásuk reakciós politikai gyökereit, és a kor helyes marxista értékelését adva megállapítja, hogy az i. e. V. század viszonyai között az athéni demokrácia jelentette a leghaladóbb társadalmi- és államformát.

A IV. századi válság ábrázolásában Szergejev erőteljesen kiemeli, hogy ez a polis-államrendszernek a rabszolgatartó termelési mód feltételeiből szükségszerűen következő válsága, és ezzel világos, érthető, a fejlődés lényeges mozzanatait feltáró képet ad a IV. század egyébként oly nehezen áttekinthető, bonyolult eseménysorozatáról. Külön fejezetet szentel itt a rabszolgák és szegény szabadok felkeléseinek, amely alapvető összefoglalását adja ennek a fontos és időszzerű, de még kéllően fel nem dolgozott problémának.

Igen jó képet ad a könyv a makedón hódítás korának makedón és antimakedón pártjáról és vezetőik szerepéről, kimutatva állásfoglalásuk konkrét, gazdasági természetű gyökereit. Bebizonyítja, hogy az adott helyzetben szükségszerű volt a polis-demokrácia elbukása a makedónok által képviselt egyesítő törekvással szemben, amely egyedül biztosíthatta a rabszolgatartó társadalom válságának legalább ideiglenes leküzdését; egyben azonban szembeszáll a makedónoknak azzal a hamis idealizálásával, amely a konzervatív polgári és a fasiszta történészekről indult ki.

Kiemelkedő helyet foglal el Szergejev művében a hellenizmus korának ábrázolása. A polgári történettudósok a hellenizmus meghatározásában csak a kulturális-ideológiai tényezőkre voltak tekintettel. Számukra a hellenizmus kora egyszerűen „a nemzeti görögség tisztán kulturális elemmé való átalakulása“ vagy „a hellén és a keleti szellem egyesülése“ volt. Szergejev viszont marxista módszerrel, gazdasági-társadalmi élete alapján határozza meg ezt a kort, mint a társadalmi fejlődés külön szakaszát, mint a klasszikus rabszolgatartó társadalom történetének új periódusát, amelyben megmarad a rabszolgatartó alap, de emellett nagy jelentőségre tesz szert a római colonusok típusához közelálló félszabad termelők munkája; a politikai szervezetet illetőleg pedig rámutat arra, hogy a centralizált hellenisztikus királyságokban, amelyeknek uralkodóosztálya a földbirtokos-katonai arisztokrácia, a polis és a keleti monarchia elemei egyesülnek.

A hellenisztikus államok életének ábrázolása igen gazdag anyagot nyújt. Sokoldalú rajz, a könyv egyik legkiválóbb része. Szergejev nagymértékben felhasználja az utolsó félszázadban előkerült gazdag leletanyagot (paniruszok, stb.), amely lehetővé teszi — főleg Egyiptomra vonatkozólag — e kor életének egészen részletekben való ismeretét — és nemcsak az uralkodóosztály, hanem elsősorban a dolgozó nép életének és munkájának ismeretét is.

A görög anvaország hellenizmus-kori történetét a régebbi történetírás általában elhanyagolta, jelentéktelennek tartotta. Szergejev azonban rámutat arra, hogy ennek a kornak is meglehetősen nagy a maga jelentősége, főleg, ha tekintetbe vesszük, milyen kiemelkedő szerepet töltenek be Görögországban a rabszolgák és szegény szabadok forradalmi mozgalmi. Ez elsősorban Spárta történetében figyelhető meg, a spártai reformkísérletekben és felkelésekben. Szergejev kiemeli e mozgalmak történelmi jelentőségét, amelyek aláásták a rabszolgatartó társadalom alapjait, és úgy értékeli ki ezeket, mint a rabszolgatartásból a társadalom feudalizálódása felé vezető lépéseket.

Végül, de nem utolsósorban rá kell mutatnunk egy, a nyugati történészekről többnyire elhanyagolt területre, amely azonban Szergejev művében jelentőségének megfelelő helyet kap; ez a Fekete-tenger északi partvidékének görög településterülete, amelynek története önálló fontossággal bír része az antik görögség történetének, és amelynek kutatásával és feldolgozásával már a forradalomelőtti orosz tudósok, és még inkább a szovjet tudomány képviselői ragyogó eredményeket produkáltak. Elég, ha Latisev, Zsebeljov, Farmakovszkij és Grakov nevére és munkásságára utalunk — hogy csak a legnagyobbakat emeljük ki a sok kiváló tudós közül, akik ezen a területen dolgoztak. Munkájuk nyomán a leletekből kibontakozik az i. e. VII.—III. században a Szovjetunió déli tengerpartján élt társadalom élete minden problémájával együtt; megismerjük gazdag és sajátos, görög és bennszülött (szkita) elemek egyesüléséből kialakult kultúráját.

Csak néhány részt emelhetünk ki a könyvből; de már ez a néhány rész is képet ad Szergejev művének nagy értékéről. Pontos és széleskörű szakmai tudáson épül fel ez a könyv, és ezt a nagy szakmai tudást a marxizmus-leninizmus elmélete teszi harcos, pártserű, tehát a szó igazi értelmében vett tudománnyá. A marxista-leninista elmélet teszi lehetővé Szergejev számára, hogy helyesen vesse fel és oldja meg a görög történelem lényeges problémáit, ez tesz képessé arra, hogy leleplezze a reakciós áltudomány hamisításait, és sikeresen szálljon szembe a téves modernizáló törekvésekkel, mert csak a marxizmus-leninizmus tárja fel a társadalom fejlődé-

sének valódi törvényszerűségeit. Az ideológiai biztonság, a szilárd elméleti megalapozottság teszi valóban élenjáró tudománnyá a szovjet tudományt, — és Szergejev könyve igazi szovjet tudós műve, kicmelkedő alkotása a szovjet történettudománynak.

A magyar óorkutatás abban a szerencsés helyzetben van, hogy immár az ókori történet egész területére vonatkozóan megjelentek magyarul az alapvető szovjet munkák: Avgyijev, Szergejev és Maskin műveiben összefoglalva megkapjuk azt a képet, amelyet korunk élenjáró tudománya alkotott az ókorról, és azt a módszert, amellyel ez a tudomány dolgozik. Mindenki előtt világos, hogy milyen óriási jelentősége van ennek a ténynek történczkádereink képzésében. Ezek a magyarul megjelent könyvek a Szovjetunió, a szovjet tudomány segítségét jelentik a magyar tudomány számára, — és nem kétséges, hogy ennek a segítségnek nagy szerepe lesz a magyar óorkutatás bizonyosra vehető további nagy fellendülésében.

Nem lenne teljes az ismertetés, ha végzetül még külön ki nem emelnénk és meg nem dicsérnénk a kiválóan összeválogatott illusztrációs anyagot és a kibővített bibliográfiát, amelyek nagymértékben emelik a könyv használhatóságát.

SARKADI JÁNOS

KARCOV: A TÖRTÉNELEMTANÍTÁS MÓDSZERTANA AZ ALSÓ OSZTÁLYOKBAN

(Budapest, Közoktatásügyi Kiadó, 1951. 240 l.)

Karcov könyvének lefordítása megmutatja a magyar pedagógusoknak, hogy a Szovjetunióban milyen széles, gazdag tapasztalat alapján, milyen részleteiben is kidolgozott, tudományos módszerrel oktatják a történelmet. Bár a könyv az alsó osztályokban, különösen a IV. osztályban folyó történelemoktatás feladatáról, módszeréről ír, ez a könyv példával és ösztönzésül kell, hogy szolgáljon minden általános és középiskolás pedagógus számára. Kétségtelen, hogy felsőbb osztályokban más fogalmakat, más módszerrel kell tanítani, de feltétlenül elő fogja segíteni szempontjával, gazdag módszertani tapasztalataival az ezekben az osztályokban tanító pedagógusok munkáját is.

A bevezetésben Karcov kifejti, mi a történelemtanítás feladata: „A történelemnek, mint iskolai tantárgynak, az a célja, hogy a tanulók részére a történelmi ismereteknek a megkívánt legkisebb mennyiségét nyújtsa, hogy kifejlessze bennük a marxista-leninista világnézetet, amely nélkül nem tudnak eligazodni a történelmi eseményekben. A történelem tanítói fejtsék ki a tanulóknak és vezessék rá őket a történelem marxista értelmezésére, hogy kifejlődjék bennük az állampolgári, hazafias érzés, a haza iránti forró szeretet.“ Majd meghatározza, hogy az alsó osztályokban: „Az első alapvető feladat a patriotizmusnak, a szovjethaza és a nép iránti határtalan szeretetnek és a haza felett érzett büszkeség érzésének nevelése. A haza és a nép ellenségeivel, az összes elnyomókkal és hódítókkal szembeni gyűlöletre, valamint Lenin-Sztálin ügye iránti odaadásra való nevelés. E feladat tudatának át kell hatnia a tanítás egész menetét, annak minden szakaszát, minden tanórát és az órákon felmerülő minden témát.“

A hazaszeretetre való nevelés azonban csak a konkrét történelmi eseményekkel kapcsolatban történhet. „Tehát a patriotizmusnak az eszméje és a kommunista nevelés nem valami járuléka a történelemtanításnak, hanem szervesen egybeolvad vele, megfelelő irányt ad és szintet ad minden órának és fejezetnek.“ Nem általános frázisokra van szükség, hanem arra, hogy konkrét történelmi tények tanításán és azok helyes értékelésén keresztül neveljük a tanulókat. Történelemtudományt kell tanítani az általános és a középiskolákban. Karcov idézi a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsának és a SzK(b)P Központi Bizottságának 1934 május 16-i határozatát: „Annak, hogy a tanulók a történelem anyagát alaposan elsajátítsák, döntő feltétele, hogy a tanítók ügyeljének a történeti időrendre, a történeti események előadásánál feltétlenül vessék a tanulók emlékezetébe a fontos adatokat, a jelentős történeti személyek szerepét és az évszámokat.“

Mindezeknek a fent kifejtett céloknak a megvalósításához szükséges tisztázni, milyen feladatok hárulnak a tanulóra a IV. osztályban, ahol a Szovjetunió történetét tanulják, Karcov ki is jelöli ezeket a főeszméket és főfogalmakat. Így: a patriotizmus fogalma, a munka és a tulajdon, a dolgozó és a nem dolgozó ember fogalma, az osztályharc, a hazáért vívott harc eszméje és az ezzel kapcsolatos fogalmak, az államegység, a Szovjetunió népeinek egysége az ellenséggel vívott harcban, a Szovjetunió története mint a világtörténelem stb.

Nézzük meg ezek közül a hazáért vívott harc, a patriotizmus eszméjét. Karcov leszögezi, hogy a hazaszeretetre való buzdítás és nevelés a történelemtanítás főadata. Vezetéreszméje pedig: „Mindent a nép munkája teremtet, mindent a nép harca

arán értünk el.“ A patriotizmusra való nevelésnek is meghatározza főbb eszméit és fogalmát, így: „az élet alapja a munka“, ez felkelti a gyermekekben a dolgozó nép iránti szeretetet, „a dolgozóknak a jobb életért vívott harca“, mely a nép iránti büszkeségre, bátorságra nevel, „a Szovjetunió népeinek közös harca“, mely a népek barátságának eszméjével hatja át őket, „idegen hódítók elleni harc“, „a kultúra fejlődésének kérdése“, a haza és a nép iránt érzett büszkeséget erősíti. Mindezek rávezetik a tanulókat a Nagy Októberi Szocialista Forradalom jelentőségének megértésére. A forradalom tette a Szovjetuniót élenjáró országgá, ahol egyenlőség van, a kultúra fejlődik, a dolgozók szabadon élnek. Együttal Karcov ki is jelöli, milyen történeti eseményekkel kapcsolatban milyen főbb történeti tényeket kell tanítani. Igen érdekes táblázatot készít az elsajátítandó fogalmakról és a történelmi tényekről, ami egyben megadja az egész évben tanítandó tanulmányi terv alapját. „Ez a táblázat segítséget nyújt ahhoz, hogy a történelemtanítás folyamán kiválasszuk azt, ami alapvető fontosságú, elvállasszuk attól, ami másodrendű fontosságú. Ebből könnyen láthatjuk, hogy az eszmék sora vezérfonalként végighúzódik az egész tanítási anyagon, ennek következtében összekapcsolja az összes órákat egymással.“ „Es — hangsúlyozza Karcov — egész történelmi folyamatot“ kell feltárni. Ezzel aláhúzza azt is, hogy nem egyes elszigetelt tényeket kell tanítani, hanem „a Szovjetunió multjának fő eseményeit és jelenségeit összefüggően, határozott rendszerben ismerteti; azaz a tanulókat a történelemmel mint folyamattal ismerteti meg“.

Ezután végigveszi az összes fő fogalmakat, amiket a IV. osztályban meg kell tanítani. Megmutatja például, hogy az osztályharcral kapcsolatos fogalmakat milyen legfontosabb témákon keresztül fogja megtanítani. 16 ilyen témát jelöl ki, így például „Razin felkelése“, „1905. január 9-i véres vasárnap“, „Az 1917. évi győzelmes októberi fegyveres felkelés“ stb. Megvizsgálja ugyanakkor, hogy milyen célokat kell elérnie az osztályharcral kapcsolatos témákon keresztül. Először is azt, hogy az felébressze a szeretetet a nép iránt és a gyűlöletet az ellenséggel szemben. Másodszor, hogy megkapóan ábrázolja a néptömegek és vezetők hősiességét. Karcov figyelmeztet bennünket arra, hogy az egyes fogalmakat nem lehet egyszerre, hanem fokozatosan kell megértetni a tanulókkal. Sőt lesznek olyan fogalmak, melyeknek megértését csak elő lehet készíteni a IV. osztályban, s amit a tanulók majd felsőbb osztályban fognak megtanulni és megérteni. Így például a burzsoá és földesúr közötti különbség lényegét.

A történelem egyes eseményeinek tárgyalásánál az egyes tényeket közvetlenül is kapcsolatba hozzák napjaink kérdéseivel. De Karcov óvatosságra int bennünket. „Ebben a kérdésben minden esetben a legnagyobb elővigyázattal, megfontoltan kell eljárni.“ A gyakorlati munkában az erőszakolt „összekapcsolás“, a jelen előirányozása „a fülénél fogva“ gyakran visszatetszést szül s az ellenkező eredményre vezethet. Természetesen ez rendszerint azoknál a pedagógusoknál fordul elő, akik maguk nincsenek tisztában a történelem nevelő feladatával. „Ez különösen fontos a mi számunkra, ahol az „aktualizálás“-sal kapcsolatban pedagógusaink sok hibát követtek el. A helytelen történelmi párhuzamokra mutat rá Sztálin elvtárs ismert beszélgetése Ludwig német íróval, aki Nagy Péterrel akarja párhuzamba állítani Sztálint. Sztálin elvtárs tiltakozik ez ellen „a történelmi párhuzamok mindig kockázatosak. Ennek a párhuzamnak nincsen értelme“. De Karcov könyve együttal megmutatja a helyes összekapcsolást a jelennel és arra figyelmeztet, hogy ha nincs közvetlen kapcsolat a mult és a jelen eseményei között, a tanító maga ne állítsa párhuzamba az egyes jelenségeket, hanem úgy építs fel előadását, hogy a tanulók maguk jöjjenek rá a mai eseményekhez való hasonlatosságokra.

Mindezeket az eszmei-politikai célokat, fogalmakat, a hősök szerepét, évszámokat stb. a legváltozatosabb eszközökkel, gazdag módszerbeli tapasztalataik felhasználásával magyarázzák meg a tanulóknak. Hogy mikor milyen eszközöket használják fel, az függ attól, hogy milyen jellegű anyagot tanítanak és függ a tanulók képességeitől, fejlettségi fokától. Így például a gazdasági tényeket vázlatok, képek segítségével tanítják meg, míg az osztályharcral kapcsolatos eseményeket lelkesítő történetek elmondásával. Az utóbbinál leginkább az orosz klasszikus és a szovjet szépirodalomból vett részleteket használják fel. A történelem reakciós alakjait karikatúra segítségével teszik nevetéssé, míg a nép hőseit klasszikus vagy szovjet festők művein keresztül szeretetik meg a tanulókkal. Vigyázni kell azonban ennél, hogy ne essünk túlzásba. Egy órán két-három képnél többet nem szabad bemutatni. A kép, festmény azonban statikus szemléletet alakít ki a tanulóknak, ezért használják térképeket, applikációt és a különböző kivágott alakok elhelyezésével, nyilak stb. segítségével tör-

ténelmi folyamatot keltenek életre. Felhasználják ezen felül a filmet, diapozitívet, gramofont, megátogatják a helybeli történelmi emlékeket (múzeum, épületek, történelmi események színhelyei stb.). A tanítást gazdag, sokoldalú eszközökkel teszik változatossá.

Karcov egész könyve visszatükrözi, mennyire megbecsülik, szeretik a pedagógusok a tanulókat, a szovjet ifjúságot, milyen nagy gondot fordítanak nevelésére. Mind a megtanítandó fogalmak kijelölésénél, mind a módszerek kiválasztásánál figyelembeveszik a tanulók befogadóképességét és ugyanakkor, amikor a maximumot adják, vigyáznak arra, hogy feleslegesen ne terheljék túl őket, Ne essenek túlsokba s ne akarjanak mindent egy év alatt megtanítani. Törckednek arra, hogy a tanulókat önálló gondolkodásra neveljék, az „önálló felismerés mindig erősebben marad meg a tanulók emlékezetében, mintha a tanító magyarázta volna meg nekik“. Rávezeti őket, hogy saját maguk jöjjenek rá a következtetésre. Fontos feladata a tanítóknak az, hogy a tanulók szemléletes képet alakítsanak ki magukban a történelmi eseményekről — nem pedig sémákat. A szemléletes képzet kialakításánál igen érdekes, hogyan alakítják ki a tanulók időérzékét. Először a tanulók életének régebbi eseményeit elevenítik fel. Majd a szülők életének időtartamát érzékeltetik. Egy évszázad fogalmát három nemzedék életén keresztül a tanulók már el tudják képzelni. S ezután tanítják meg őket az évszámokra, a történelmi események helyes sorrendjére.

Karcov könyvéből igen sok mindent tanulhatunk meg, amit a tanítás során érvényesíteniünk kell. Megtanuljuk először, hogy hazánkban is a tanítás legfőbb politikai, eszmei tartalma a hazafiasságra való nevelés kell, hogy legyen. Megtanuljuk, hogy a hazafias nevelés a történelmen keresztül csak a történelmi tények megismertetésén és megtanulásán keresztül lehetséges. Megtanuljuk, hogy történelemtudományt kell tanítani az általános- és középiskolákban is. Továbbá, hogy a legfontosabb fogalmakról, eszmékről szemléletes kép kialakítása szükséges, hogy a tanulók megértsék az események lényegét és önmaguk jöjjenek rá mai eseményekhez való hasonlatosságokra. Karcov könyve hozzásegít bennünket ahhoz, hogy száműzzük a történelemtanításból a frázisszerűséget, az általánosságokat, a helytelen aktualizálást, megtanuljuk, milyen változatos eszközök állnak a pedagógus rendelkezésére a történelem tanításánál. Karcov könyve nagy segítséget kell, hogy jelentsen eddigi módszereink továbbfejlesztése terén és a helytelen módszerek kiküszöbölésében. Hasznosítsuk a szovjet pedagógusok gazdag tapasztalatait.

BATÁR ATTILA

DOKUMENTUMOK A ROMÁNIAI KOMMUNISTA PÁRT TÖRTÉNETÉBŐL

(Documente din istoria Partidului Comunist din România.)

(Editura Partidului Muncitoresc Român. 1951. A Román Munkás Párt kiadása. 1951.)

A román nép, a román munkáosztály 1951 májusában ünnepelte nagy pártja születésének 30 éves évfordulóját. Erre az évfordulóra adta ki a R. M. P. az „A Párt 30 éves harca a szocializmusért, a békéért, hazánk boldogságáért. 1921—1951” — című kötetet, mely a párt történetét, dicsőséges harcait foglalja össze, kiértékelvén ezeknek fontos tapasztalatait. Ennek a kiegészítésképpen jelent meg a „Dokumentumok a Romániai Kommunista Párt történetéből”. A kötet összeállítását az R. M. P. Központi Bizottsága mellett működő párttörténeti intézet végezte. A kötet fontosabb kiáltványokat, utasításokat, körleveleket, nyilatkozatokat, a párt sajtójából, vagy brosráiból való cikkeket, illetve kivonatos szövegeket, a párt kongresszusain és a Központi Bizottság plenáris ülésein hozott határozatokat tartalmaz. Ezek az 1917-fől (amikor kommunista csoportok kezdtek alakulni) 1944. augusztusáig (Románia felszabadulásáig) terjedő időszakban keletkezett dokumentumok, egyrészt fontos tapasztalatokat nyújtanak a párt időszerű harcának sikeres megvívásához, másrészt segítik a párttagság és az egész nép nevelését az illegálitás alatt vívott hősi harcok nagy-szerű példáival.

„A K. P. az 1918—19—20-as esztendőök romániai nagy osztályharcainak tüzeből kovácsolódott annak a forradalmi hullámnak a tüzéből, amelyet hazánkban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme teremtett.”¹

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének hatását tükrözik a kötetben közölt dokumentumok is. Erre utalnak például a kötet első dokumentumának bevezető szavai: „Polgártársak és munkások! Ujjongjatok és daloljatok az örömtől!... Az új orosz forradalmi kormány a dolgozó nép és a frontkatonák millióinak nevében megkezdte a béketárgyalásokat... A békét, valamennyi nép óhaját... Oroszország barrikádjain vívták ki, a szocializmus fényétől vezérelt forradalmár munkások és parasztok vérével... Az orosz munkások energiája, becsülete és meggyőződése, a forradalmi szocializmus szabadította meg az emberiséget a szakadéktól... mátol új korszak kezdődik az emberiség történetében...”²

Az 1918 és 1919-es esztendőökben az Októberi Forradalom hatására erősödnek a román munkásmozgalom baloldali csoportjai. Ezek központi kérdésnek tartották a Szovjetoroszország ellen megszervezett intervenció elleni harcot. Leleplezik a Népszövetséget, a burzsoázia szent szövetségét, amelynek célja a világ forradalmi mozgalmainak megfojtása. Harcolnak a román katonák felvilágosításáért, megnyeréséért, akiket Oroszország ellen akart küldeni a román burzsoázia, a román nép akarata ellenére, az antant tervcinek megfelelően. „Ha a kormány nem tudja megvédeni azt a politikát, amelyre az országnak szüksége van, a munkástömegek kezükbe veszik a békepolitika ügyét. Békét Szovjetoroszországgal! Le a háborúval!”

Leleplezik a román kormány bűnös tevékenységét Wrangel ellenforradalmi bandájának segítségével. Rámutatnak arra, hogy a román kormány ugyanazt akarja csinálni, ugyanazt a szerepet akarja vállalni, amit a Magyar Tanácsköztársaság ellen

¹ Gh. Gheorghiu-Dej: A P. 30 éves harca Lenin és Sztálin zászlaja alatt (románul). 13. o.

² Dokumentumok 5—6. o.

vállalt. „Kezeik véresek a magyar munkások és parasztok véréből, akiket lemészároltak, hogy megfojtsák a magyar Tanácsköztársaságot.“⁴³

A kormány háborús külpolitikája elleni harccal párhuzamosan folyik a küzdelem a kormány belpolitikai terror-intézkedései ellen is. Az 1920-as évben keletkezett felhívások beszámolnak a kormány aljas intézkedéseiről, a munkások gyűléstermeinek szétrombolásáról, könyvtárak elégetéséről. Az uralkodóosztály elleni sikeres harc döntő előfeltételét a Kommunista Csoportok a K. P. megszervezésében jelölik meg. „A szocialista pártot át kell alakítani egy erős, politikai, kommunista párttá. A gyávákat, árulókat és ingadozókat ki kell zárni sorainkból.“ A szocialista pártnak a baloldali szárnya épp ezért követeli a szocialista párt kongresszusának összehívását. Így kerül sor Bukarestben 1921 májusában a romániai Kommunista Párt megalakítására. A szocialista párt legális kongresszusa elsőprő többséggel szavazta meg a romániai K. P. létrehozását és a III. Internacionáléhoz való csatlakozását. A Kongresszus „megállapítja, hogy egyik legelső és legszentebb kötelessége csodálatának kifejezése az orosz proletariátus iránt, aki megvalósított dicsőséges művétől és a kommunizmus ügyéért hozott megszámlálhatatlan áldozatával egyaránt bebizonyította, hogy a nemzetközi proletariátus élcsapatát alkotja.“⁴⁴ A kongresszus üdvözlét küldi a Kommunista Internacionálnak. Békét követel Szovjetországgal. A politikai foglyok szabadonbocsátásáért hívja harcba a romániai munkásosztályt. A kongresszus után tovább folyik a harc a párt megszilárdításáért és egybeforrásztásáért. Ennek a harcnak jelentős állomása 1922-ben a II. kongresszus.

A II. kongresszus első határozata a belpolitikai helyzet mély elemzésével foglalkozik. Rámutat arra, hogy a burzsoázia támadást indított a Kommunista Párt ellen: elrabolta a munkásoktól kivívott jogait: a 8 órás munkanapot, leszállította a reálbéreket. A parasztokat becsapja, jelentéktelen földdarabokat ad nekik, földreform címén. Eladják a nemzet függetlenségét az angol és a francia bankároknak: „Az Antant tüke gyorsan gyarmattá alakítja az országot.“⁴⁵

Ő irányítja az ország külpolitikáját is, igyekezőven beletaszítani az országot a szovjetellenes háborúba. A kongresszus a párt feladatait jelöli meg a nemzetiségi mozgalmak felkarolását. A II. kongresszus kidolgozza a Párt ideiglenes szervezeti szabályzatát a Kommunista Internacionále tézisei és határozatai alapján.

A kapitalizmus ideiglenes stabilizációjának körülményei közötti új helyzetben az illegálitásban vonult párt III. Kongresszusa mutat utat a romániai munkásosztálynak. A kongresszus határozatai megállapítják, hogy a terheket a burzsoázia a munkásosztályra igyekszik hárítani. Az új helyzetnek megfelelően a romániai K. P. „a proletariátus vasszervezete kell, hogy legyen, szervezetében és szellemében bolsevik párttá kell alakulnia.“⁴⁶

A kongresszus külön határozatot szentel a szakszervezeti kérdésnek, megállapítva, hogy egyik legfontosabb feladat a párt befolyását a szakszervezetekben szélesíteni. A kongresszus foglalkozik a nemzeti kérdéssel is. Felhívja a kommunisták figyelmét a kérdés jelentőségére, rámutatva arra, hogy a kommunistáknak élen kell járniok a kormány nemzetiségellenes intézkedései elleni küzdelemben. A kongresszus a párt szervezeti kérdéseivel kapcsolatban hangsúlyozza: a párt szervezeteit illegálisan kell felépíteni, de ki kell használni minden legális lehetőséget, hogy a párt erősíteni tudja kapcsolatait a tömegekkel. Az említett fontos kérdések tisztázásával a kongresszus nagy segítséget nyújtott a pártnak, hogy eredményesen küzdjön a kormány terrorintézkedései és háborús készülődése ellen. A párt ebben az időszakban jelentős munkás- és parasztmozgalmaknak áll az élén, ahogy a kötet dokumentumai tanúsítják.

A huszas évek vége felé a párt főfigyelmét a kormány háborús készülődésére irányítja. Ezt mutatják a Párt IV., 1928-ban tartott kongresszusának határozatai is. „A kongresszus megállapítja, hogy a háború veszélye egyre aktuálisabb lesz. Anglia terveiben Romániának fontos szerepet kell játszania a Szovjetunió elleni támadás előkészítésében“. A háborús veszély elleni harc területén feladatul jelöli ki a tömegek kiszabadítását a nemzeti illúziók rabságából. A tömegeknek meg kell mutatni az

⁴³ U. o. 22. o.

⁴⁴ U. o. 27—28. o.

⁴⁵ U. o. 33. o.

⁴⁶ U. o. 22. o.

imperialista államok valódi céljait, a háborús veszély növekedését. Népszerűsíteni kell a Szovjetunió békepolitikáját, a szocializmus építése terén elért eredményeit, továbbá azt, hogyan oldották meg a Szovjetunióban a paraszt- és a nemzetiségi kérdést. A háborúelleni harcban le kell leplezni a jobboldali szociáldemokratákat, mivel: „A szociáldemokraták fontos szerepet játszanak a háború ideológiai és szervezeti előkészítésében... Betöltik a burzsoázia agitációs szekciójának szerepét a munkásosztály soraiban.”⁷ A kongresszus külön foglalkozik a szakszervezeti és nemzeti kérdéssel. Ez utóbbi kérdésben hozott határozat rámutat arra, hogy a magyar burzsoázia nemzeti lobogó alatt harcol, azt a látszatot keltve, mintha az erdélyi magyar dolgozók érdekeit képviselné. A szociáldemokraták segítik az erdélyi magyar burzsoáziát ebben a törekvésében. Így akarják gyöngíteni az erdélyi magyar dolgozók forradalmi, felszabadulási harcát. A IV. kongresszus, foglalkozva a kommunista ifjúsági szövetség kérdésével, kiemeli, hogy az ifjúsági szövetségnek minden támogatást meg kell adni ahhoz, hogy a fiatalság megnyeréséért folytatott harc eredményes legyen.

1929–1933 között a gazdasági válság éveiben a párt szervezi meg és irányítja a munkásosztály nagy forradalmi tömegharcát. Ezekről a nagy munkásmegmozdulásokról állapítja meg a párt 1930-ban tartott konferenciájának a nyilatkozata, hogy olyan politikai jellegű megmozdulások, amelyek azt bizonyítják, hogy a munkásosztály támadásba megy át a burzsoázia ellen. Ebben a belpolitikai helyzetben kerül sor a párt V. kongresszusára 1932 januárjában, melynek történelmi jelentőségéről szövege állapította meg Gh. Gheorghiu-Dej elvtárs: „A kongresszus először adta a romániai forradalmi mozgalmak perspektívájának mély analizisét, megbírálva minden, a leninista irány vonaltól való eltérést és elhajlást, szétszórva a pártban levő ideológiai tévelygéseket.”⁸ Az V. kongresszus szétveri azt a jobboldali szociáldemokrata nézetet, melynek értelmében a bekövetkezendő romániai burzsoá demokratikus forradalomban a burzsoáziának kell játszania a vezető szerepet. Továbbá kimutatja annak a szektáriánus baloldali elhajló tételnek káros voltát, amely a romániai helyzetet úgy ítéli meg, mintha a proletariátus forradalma közvetlen kirobbanás előtt állna. A kongresszus rámutat arra, hogy az ország a polgári demokratikus forradalom előtt áll, de ennek a forradalomnak a vezetőereje a proletariátus kell, hogy legyen, szoros szövetségben a parasztsággal. A párt főfeladatát a kongresszus a munkásosztály többségének megnyerésében jelöli meg, továbbá rámutat az alulról kezdeményezendő egységfront kiépítésének óriási fontosságára. A kongresszus harcos üdvözlét küldi a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának, a Vörös Hadseregnek és a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának.

Hitler hatalomra jutása után a párt mozgósít a hős vasutasok, a Vörös Grivila a proesti és prahovai völgyi munkások sztrájkjának támogatására, szervezte és irányította ezeket. Ezek a harcok, ahogy a K. P. Központi Bizottságának 1933 májusában lezajlott plenáris ülése értékeli, hatalmas csapatot jelentettek az ú. n. gazdasági szanálás tervére, amit a román uralkodóosztály a francia bankárok segítségével akart megvalósítani.

Az elért eredmények kiszélesítéséért, a fasiszta veszély ellen harcolva, a K. B. plenáris ülése 1933 júniusában a munkásegységfront kiépítéséről hoz fontos határozatot. A tömegekért folytatott harcot a K. B. határozata értelmében egybe kell kapcsolni a jobboldali szociáldemokraták elleni harccal, „akik, hasonlóan a német szociáldemokratizmushoz, megnyitják az utat a fasiszta elnyomás és a demokrácia védelmének álcáiban”. Az alulról megteremtett munkásegységfront és népfront feladata az új háborús veszély, a pacifista ellenzék és sovíniszta uszítás elleni harc is.

A burzsoázia a jelentős sikereket elért Pártra csapást akar mérni, hogy megfélemlítse a munkásokat. Ezért rendezi meg a vasúti munkások vezetőinek perét. A burzsoázia számításai azonban homokra épültek, mert Gh. Gheorghiu-Dej elvtárs vezetésével a vasutas dolgozók bíróság elé állított vezetői lettek a vádlók és Gh. Gheorghiu-Dej elvtársnak a tárgyaláson mondott szavai új lendületet adtak a munkásosztály harcának. „A per csalás, mert a vádlottak nincsenek a vádlottak padján. Az igazi vádlottak a kormányban, a vasútigazgatóságban és a reformista szakszervezetek vezetőségében vannak, a mai vádlók mellett, és között. Az ítélet, amit hoznak, távolról sem félemlítheti meg a munkásokat, távolról sem riasztja vissza őket útjuktól; ellenkezőleg, cselekvésre fogja ösztönözni, új harcot fogja buzdítani őket.”⁹

⁷ U. o. 72. o.

⁸ Dej: 30 éves harc Lenin és Sztálin zászlaja alatt (románul), 19. o.

⁹ Dokumentumok, 191. o.

Ilie Pintilie elvtárs a munkásosztálynak a következő harci útmutatást küldi: „Nem koldulni kell a jogokat, hanem harcok, sőt áldozatok árán ki kell vívni.“

Az 1934–35-ös évből származó dokumentumok a pártnak az antifasiszta népfőnt és munkásegységfront megteremtésére irányuló harcáról adnak számot, amit az 1932 júniusi plenáris ülés határozatainak megvalósításáért folytatott. A fasiszmus elleni harc az ország függetlenségéért folytatott harcot is jelentette. Ezt hangsúlyozza a Központi Bizottság 1935 októberi kiáltványa, „A fasiszmus veszélyezteti a nemzet létét és függetlenségét... mi kommunisták forrón szeretjük népünket, kenyéréért, szabadságáért, kultúrájáért késedelem nélkül harcolunk, érette a legnehezebb áldozatokra is képesek vagyunk, leküzdve börtönöket, leküzdve a hatalmonlévők golyóit, mint Philipescu, Encel, Ursu, Anna Pauker; mi kommunisták élére tudunk állni a függetlenség megvédésére irányuló mozgalomnak is.“

A Pártnak az antifasiszta népfőntért vívott harca eredményes volt. 1935-ben létrejött a Párt és dr. Petru Groza, az Ekésfront elnöke között a harci szövetség. A Párt K. B.-nak 5-ik plenáris ülésén kidolgozzák „Az antifasiszta népfőnt harci platformját a békéért, kenyérért és szabadságért.“ A platform politikai téren föllép a háborús készülődés ellen, követeli a Hitler ügynökök kizavarását az országból, az államapparátus azonnali megtisztítását a reakciós fasiszta elemektől. Gazdasági téren a platform fő harci követelése: a 8 órás munkanap, a fizetések felemelése, a hadiipar és a Nemzeti Bank nacionalizálása. Földet követel a földnélküli parasztoknak, de nem a nemzetiségi parasztok, hanem a román és a magyar bojárok földjeiből. Követeli még a platform a nemzetiségek jogfosztottságának megszüntetését.

A dokumentumok alapján megállapítható, hogy ebben az időszakban a Párt történetében külön fejezetet foglal el a Párt börtönben levő vezetőinek Gh. Georghiu-Dej, Vasile Luca, Theohari Georgescu elvtársaknak a harca. A Dofánában (a román rendőrség hírhedt börtöne volt) lévő elvtársak 1938 februárjában pártkonferenciát tartanak. A konferencia levelet küldött Sztálin elvtársnak, akinek életműve és példamutatása adott erőt a román kommunistáknak a legnehezebb pillanatokban is. A levél így végződik: „Konferenciánk forró forradalmi üdvözlését küldjük tehát Neked kedves Sztálin elvtárs, a nagy Lenin legméltóbb tanítványának és utódának és biztosítunk teljes odaadásunkról és szeretetiinkről az általad mutatott úton vívott kemény harcban“.

Miután a Hitleri agresszió Romániát is le akarta igázni, a Párt fokozta harcát az ország függetlenségének megvédéséért. Ezt a harcot a Párt a Romániában élő népeket együtt vívta. Egy 1939-ben keletkezett kiáltványban olvashatjuk: „Eljön a román nép, és az itt élő népek harci egységfrontja, a nemzeti függetlenség megvédése érdekében“.

A bécsi diktátum ellen a Párt határozottan állást foglalt, az ország függetlenségének elárulásaként és hitleri megszállásának az előfeltételeként értékeli ezt a szégyenteljes eseményt. A Párt egyik brosúrája rámutat arra, hogy a hitleri agresszió elleni harc csak a Szovjetunió segítségével lehet eredményes. „A román és a magyar nép, a balkáni népek nemzeti függetlenségük ügyét az összes imperialista erők ellen csak a szocializmus nagy országának, a Szovjetunióknak a segítségével, közös harccal szerezhetik vissza“.

A Párt az ország függetlenségéért vívott harcban a legszűleesebb egységfront megteremtésére törekszik. Az új, a történelmi pártok áruló vezetői és a jobboldali szociáldemokraták minduntalan visszautasítják a Pártnak erre irányuló javaslatait.

Az ország háborúba sodorása utáni helyzetben a Párt megindítja a történelmi harcát a Szovjetunióellenes háború megszüntetéséért. Ennek érdekében világos harci programot terjeszt a nép elé. A Párt rámutat arra, hogy a hitleri megszállók Romániát kirabolják és saját nemzeti érdekei ellen kényszerítették a Szovjetunió elleni háborúba. A Pártnak 1943-ban sikerül megteremtenie a hazafias Hitlerellenes frontot. A front létrehozását a burzsoa pártok vezetői minduntalan igyekeznek megakadályozni. Ezeknek a hazaárulóknak, Bratianunak, Maniunak, a jobboldali szociáldemokrata Titel Petrescu-nak ezzel az volt a célja, hogy Románia angol-amerikai megszállását készítse elő Churchill terveinek megfelelően. Nem rajtuk, hanem a felszabadító küdetésért teljesítő dicsőséges Vörös Hadseregen múltott, hogy a népellenes, hazaáruló terv nem vált valóra. A Vörös Hadsereg 1944 elején maga előtt kergetve a hitleri fasisztákat, Románia határaihoz érkezett. A Dokumentum leközli Molotov elvtársnak a nyilatkozatát, amelyet ebből az alkalomból adott: „A Szovjet kormány köz tudomásra hozza, hogy a Vörös Hadsereg üldözve a német-román csapatokat, átkelt a Pruton és román területre lépett. A Vörös Hadsereg legfelsőbb főparancsnoksága az

előre nyomuló szovjet egységeknek azt a parancsot adta, hogy üldözzék az ellenséget annak teljes megsemmisítéséig. Ugyanakkor a szovjetkormány kijelenti, hogy nincs szándékában román területek megszerzése és Románia társadalmi rendjének a megváltoztatása. Román nép, fogadd a Vörös Hadsereget bizalommal, mint felszabadító és megmentő sereget. Segítsd minden körülmények között minden erőddel! A Párt Központi Bizottsága minden erőt bevett e feladat megoldása érdekében. A néphez fordult, hogy meg tudja menteni az országot a hitleri csapatok pusztításától: „Védjétek és mentsetek meg a román nép tisztességét, függetlenségét és vagyonát.“ A Párt következetes harca eredményeképpen, ennek a célnak a megvalósítása érdekében a jobboldali szociáldemokraták ellenére is 1944 május 1-ére meg tudja szervezni a munkáscsapatfrontot, A Párt Gh. Gheorghiu Dej elvtárs személyes irányításával szervezi a hazafias harci alakulatokat. A kötetben utolsónak közölt dokumentumot a Párt által vezetett hazafias harci csoportok parancsnoksága adta ki és ebben fegyveres harcra szólítja a főváros dolgozóit. „A németek célja világos, vérbe akarják fojtani a főváros lakosságát... A felszabadító Vörös Hadsereg közeledik... Nincs vesztegetni való idő... Éljen a szabad és független Románia... Fegyverbe!...“ Ez a harc vezetett 1944 augusztus 23-ika sikeréhez, amikor is a harci alakulatok letartóztatják Antonescut, megátolják a német fasiszták rombolását a fővárosban és így hozzájárulnak az ország felszabadításához. „1944 augusztus 23. az a nap, amikor a Szovjetunió dicső fegyveres erői felszabadították országunkat, az a nap, amelyen a hazafias erők a kommunisták romániai pártjának vezetésével megdöntötték Antonescu fasiszta diktatúráját, a román nép legnagyobb nemzeti ünnepe lett. Ez a nap azt jelenti, hogy határozottan a visszatérés lehetősége nélkül lezártuk Románia történetének egyik terhes és szégyenteljes fejezetét és új fejezetet kezdtünk, — a progresszív fejlődésnek, a nép boldogságának fejezetét, melynek záloga: barátságunk és szövetségünk felszabadítókkal a Szovjetunióval“ — állapítja meg. „A Párt 30 éves harca a szocializmusért, a békéért, a haza boldogságáért“ című kötet.

A román munkásosztály, a dolgozó nép jól gazdálkodott a Szovjetunió adta lehetőséggel, élni tudott szabadságával. A romániai K. P. egyesíteni tudta maga körül a dolgozó népet „és a román nép vezető erejévé, az új szocialista rendszer alkotójává vált, létrehozta az új román Népköztársaságot“, — mondotta Vorosilov elvtárs Romániának a szovjet hadsereg által történt felszabadítása 7. évfordulója alkalmából rendezett bukaresti ünnepi nagygyűlésen.

A Párt és a Román Népköztársaság eme sikereinek oka a Szovjetunió baráti támogatása mellett a harcokban megedzett Román Munkáspárt, melynek hősi multját a „Dokumentumok a Romániai Kommunista Párt történetéből“ című kötet alapján is megismerhetjük.

CSATÁRI DÁNIEL

KAUTSKY KÁROLY: A SZOCIALIZMUS ELŐFUTÁRAI

(Budapest, Szikra, 1950. 656 l.)

Kautskynak e könyve, a „Szocializmus előfutárai“ voltaképen csak egy része lett volna egy, a szocializmus történetével foglalkozó hosszabb munkának, amelynek elkészítését Kautsky és Bernstein tervbevette. Kautsky e nagy munkát kénytelen volt abbahagyni. Az elkészült részekből, amelyek a szocializmus előfutárait Platontól és az őskeresztényektől az újrakeresztelőkig tárgyalják, önálló könyv lett.

A „Szocializmus előfutárai“ tehát nem befejezett egész, annak ellenére, hogy nagy kort tekint át és hatalmas anyagot dolgoz fel. Alapos elemzéssel mutatja be azokat az ó- és középkori mozgalmakat, amelyek szembefordultak koruk társadalmi berendezkedésével s bizonyos kommunisztikus elveket vallva, vagyonközösség megvalósítását tűzték ki céljukul. A mű legnagyobb része a középkori antifeudális mozgalmakkal foglalkozik. A középkorban a dolgozó nép feudalizmussal szembeálló harcainak egyik formája az eretnekség volt. Kautsky könyve alapos vizsgálat alá veszi az eretnekmozgalmak közül azokat, amelyek kommunisztikus tanokat hirdettek, így az olaszországi és délfraanciaországi eretnekségeket, a behardokat, lollardokat, valamint a huszitákat, majd pedig a német reformáció és parasztháború történetével s azon belül Münzer Tamás irányzatával foglalkozik. A mű az újrakeresztelők szektájának történetével zárul.

A munka egyes részei nem egyenlő értékűek. Engels Kautskyhoz írt levelében rámutat erre: „Könyvedről azt mondhatom, hogy mennél tovább jut, annál inkább javul. Platont és az őskereszténységet... még nagyon nem kielégítően tárgyalod. A középkori szekták már lényegesen jobbak... A legjobb a táboritákról, Münzerről, az újrakeresztelőkről szóló rész.“ (Marx—Engels. Vál. lev. 569. o.) Kautsky maga is kijelentette, hogy a Szocializmus előfutárai címmel található volna a következő: „A kommunisták a német reformációban és előfutáiraik.“ Ezzel azt akarta kifejezni, hogy a könyv első fejezetei mintegy csak bevezetőül szolgálnak a mű központi, legjobban kidolgozott részeihez, a német parasztháborúról és az újrakeresztelőkről szóló fejezetekhez.

Kautsky e művében hatalmas forrásanyagot és gazdag irodalmat dolgoz fel s bámulatosan uralkodik anyaga felett. Nemcsak magukat a különböző kommunisztikus mozgalmakat írja le, hanem azt a gazdasági és társadalmi helyzetet is, amelyekből ezek a különböző mozgalmak sarjadtak. A gazdasági alap tárgyalása minden korszaknál, minden országnál alapos és kitűnő. Különösen a céhek ábrázolásánál, a mesterlegények helyzetének festésénél alkotott remeket. Megvan az a ritka történetírói tehetsége, hogy képes a dolgok mélyére hatolni, képes a jelenségek alapokait feltárni anélkül, hogy száraz teoretikussá válna, hogy elhanyagolná az élet külső jelenségeinek ábrázolását. Hatalmas erővel, művészien tudja az alapoknak az élet felszínén megjelenő következményeit rajzolni. Így pl. a mesterlegényekről írva nemcsak azt magyarázza meg kitűnően, hogy miért rosszabbodott helyzetük az ipar fejlődésével kapcsolatosan, hanem egyszerűsággal és olvasó elé tárja a legények mindennapi életét, szokásait is.

Az eretnekmozgalmak tárgyalásánál, ugyanakkor, mikor alaposan, részletesen és soha sem sematizálva tárgyalja azokat a gazdasági és társadalmi viszonyokat, amelyekből a mozgalmak kisarjadtak, nem hanyagolja el az ideológia szerepének helyes megvilágítását sem. Emellett, éppen Engels alapvető útmutatására támaszkodva, el tudja kerülni az eretnekmozgalmak tanainak ábrázolásánál az ezen szektákról szóló polgári művek jellegzetes sajátságát: az eretnekségekről írt polgári művek, minthogy az eret-

nekségekben csupán teológiai vitákat láttak, teljesen belemérültek a vallási tételek leírásába és fejtegetésébe s nem akarták e mozgalmak tulajdonképeni okait és céljait kutatni. Kautsky nem engedi, hogy a rendelkezésére álló teológiai viták és fejtegetések úrrá legyenek felette. Az eretnekmozgalmak tanaival részletesen foglalkozik ugyan, de csak azért, hogy megmutassa, hogyan tükrözik e vallási tételek a szekta tagjainak társadalmi helyzetét és politikai programját. Különösen kitűnő a cseh huszitákról szóló részben a kehely követelésének magyarázata. Kautsky megmutatja, milyen helytelen a burzsoa történészek „felvilágosodott” gunyorossága a husziták e követeléseivel szemben, amikor bizonyítani igyekeznek a két szín alatt való áldozás kívánóságának esztelenségét s ezzel mintegy diszkreditálni akarják az egész huszita mozgalmat.

A mű egyébként is sokhelyütt száll vitába a polgári történetírókkal, leleplezi hamisításait, bebizonyítja, hogy osztályérdekeiknek megfelelően kezelik a forrásanyagot és gyakran tudatosan elferdítik a tényeket. Rámutat arra, hogy a proletariátusnak a múltban nincs mit szégyelnie és a jövőtől nincs oka félni; a proletariátusnak érdekében áll a valóság minél tökéletesebb megismerése. Így a munkásosztály éppen pártossága következtében a legobjektívabban tudja feltárni a múlt tényeit.

Kautsky harcoss magatartása különösen szépen domborodik ki a mesterlegényekről írott részeknél. Kimutatja, hogy mily helytelen egyes polgári történetírók eljárása, mikor a céheken belüli idillikus állapotokról s a legények rendkívül előnyös helyzetéről, kellemes életéről írnak. Még harcosabbnak mutatkozik Kautsky a német parasztháborúról írt részénél s a münsteri újrakeresztelők küzdelmének leírásánál. Mindkét helyen leleplezi a burzsoa történészek hazug magatartásának gyökereit és politikai célját: „Mindazok a rágalmak, amelyeket a papok és professzorok még ma is szórnak a fejedelmi és polgári reformáció nagy ellenfelére (Münzere), céltalanok lennének, ha csupán a halott ember ellen, nem pedig sokkal inkább az élő kommunista mozgalom ellen irányulnának.” (II. 446. o.) „A polgári történetírás sohasem lehetett elfogulatlan a münsteri kommunistákkal szemben. Ma éppúgy nem tekintik őket pusztán tudományos kutatás tárgyainak, mint annakidején, hanem halálos ellenségeknek,” akikben a munkásmozgalmat szándékoznak eltávolítani. (II. 576. o.)

Ugyanakkor, mikor Kautsky leleplezi és fölényes gúnnyal megcáfolja a polgári tudósoknak Münzer mozgalmára és a münsteri újrakeresztelőkre szórt rágalmait, igyekszik a forradalmi mozgalmakról helyes képet adni. E tekintetben különösen a münsteri felkelés ábrázolása kiváló. Itt alapos forráskritikát is ad s a harc leírásánál szinte epikus magasságokig emelkedik.

Kautsky ebben a művében hitet tesz a proletárdiktatúra mellett, mint amely a leghatékonyabb eszköz a kommunista társadalom megteremtésére. (I. 195. o.)

A mű világos bizonyítékát adja, hogy ekkor Kautsky még nem volt renegát, hanem a marxizmus elismert teoretikusa. Ernek ellenére művében számos olyan hibát, téves nézetet találunk, amelyeket későbbi áruványa elméleti előzményeinek tekinthetünk.

A szocializmus előfutárainak két nagy hibájára Engels mutatott rá: „1. Nagyon is hiányos a hűbéri tagozódáson teljesen kívülálló, deklaszált, szinte a páriákhoz hasonló helyzetű elemek szerepének és fejlődésének a vizsgálata... Ez a vizsgálat nem könnyű, de ez a legfőbb alap, mert a hűbéri kötöttségek felbomlása után ebből alakul ki fokozatosan az az ősproletariátus, amely 1789-ben a párisi külvárosokban a forradalmat csinálta... 2. A világg piac helyzetét — amennyiben erről beszélni lehet — Nemetszág XV. századvégi nemzetközi helyzetét nem jól fogta meg. Egyedül ez a helyzet magyarázza meg, hogy miért érhetett el a vallási formában jelentkező polgári plebeius mozgalom, amely Angliában, Hollandiában, Csorsországban alulmaradt, Németországban a XVI. században bizonyos sikert; ez a vallásos mez sikere volt, míg a proletár tartalom sikere a következő évszázadnak és a világg piac időközben kialakult új irányát képviselő országoknak: Angliának és Hollandiának jutott.” (Marx—Engels: Vél. Lev. 569—570. o.) E két hiba, amelyekre Engels rámutat, azonos forrásra vezethető vissza: arra, hogy Kautsky e művében, noha, — főleg az eretnekségekről vallott felfogásában —, Engels álláspontját teszi magáévá, sokhelyütt nem követi Engels útmutatásait és vele ellenkező nézeteket vall, továbbá nem teszi teljesen magáévá a marxizmus két alapítójának munkamódszerét, alaposágát sem.

Marx és Engels útmutatásainak tekintetbe nem vételét mutatja, hogy Kautsky gyakran használja a proletár szót a feudalizmus korának plebeius elemeire, sőt a XI—XIII. századnak a bérmunkástól még igen távol álló, a céhmesterek körébe még könnyen bejutó mesterlegényeit is e szóval jelöli meg, noha e csoportok helyzetének részletes elemzésénél kifejti azokat a döntő különbségeket, amelyek a középkor taká-

csai, céhlegényei, sőt a XVI. század plebejusai, valamint a modern proletárok közt fennállnak. A proletár szó e helytelen használatára Engels nyomatékosan felhívta Kautsky figyelmét.

E hibához hasonló az is, hogy Kautsky állandóan kommunizmusról, kommunistákról beszél, anélkül, hogy tisztázná, hogy nem modern értelemben vett kommunistákról van szó, hanem olyan elemekről, akiknek követelésiben, elveiben vagyonszövetségre vagy fogyasztási kommunizmusra való törekvés található.

Nem veszi tekintetbe Kautsky Marx és Engels alapvető megállapításait a városok keletkezésének okairól. Polgári történetsek elméleteinek befolyását mutatja, hogy a városok keletkezését részint a piacból vezeteli le, részint abból a tényből, hogy egyes falvakat fallal vettek körül. Nem mutat rá világosan sem a városok keletkezésének alapvető okára: a termelőerők, a társadalmi munkamegosztás fejlődésére, sem az osztályharc szerepére a városok kialakulásában. A céhek keletkezésénél is bizonyos polgári elméletek befolyásolják s nem ragadja meg a lényeges okot, egyáltalán nem mutat rá, hogy a céhek létrejötteinek főoka a konkurenciától való félelem. E hibás kiindulásból következik azután, hogy nem beszél a céhmesterek vagyoni differenciálódásáról, amely ellen a céh, mint testület, igyekszik, bár hasztalanul, védekezni. Kautsky egyébként másutt sem veszi tekintetbe a differenciálódást. Sem a városi lakosságnál, sem a bányatulajdonosoknál nem mutat rá a nagy többség lesüllyedésére, elszegényedésére, a mark-közösség tagjainak differenciálódására. A burzsoa történetsek felfogásának átvételét mutatja a ferencesek kezdeti forradalmiságáról vallott, teljesen hibás nézete is. Kautsky nem ismeri fel a koldulórendek keletkezésének főokát s a koldulórendek főfunkcióját. E rendeket azért hozták létre, hogy az eretnekmozgalmak ellen harcoljanak, miután az eretnekmozgalmak külsőségeinek átvételével félrevezették a népet.

A marxizmus tanításaival ellentétes nézetek mutatkoznak Kautskynak a népi tömegek harcáról vallott felfogásában.

A rabszolgatársadalomból a feudális társadalomba való átmenetnél megemlíti a rabszolgafelkeléseket, de kijelenti: „A rabszolgaság megszüntetése sehol sem volt a rabszolgák kitartó harcának következménye.“ (I. 55. o.) E felfogás alapvetően téves voltát mutatja meg Sztálin kijelentése: „A rabszolgák forradalma felszámolta a rabszolgatartókat és megszüntette a dolgozók kizsákmányolásának rabszolgasági formáját.“ (Alpatov: Új szakasz az ókorról a középkorra való átmenet problémájának kidolgozásában. Voproszi Isztorii 1949. júl.) Măshelyütt is kifejeződik A szocializmus előfutáiraiban Kautskynak az a felfogása, hogy a forradalom, a kizsákmányolt tömegek fegyveres harca nem döntő s az erőszaknak nincs szerepe a társadalom fejlődésében. Ez fejeződik ki pl. a huszita háborúk értékelésénél, amikor kifejti, hogy a felkelés csak súlyosbította a parasztság helyzetét; s nem mutat rá a felkelés credményeire s jelentőségére. A néptömegek fegyveres harcának és az erőszak szerepének lebecsülését mutatja az is, ahogyan a feudalizmus korai szakaszában a parasztságnak a katonáskodástól való távo:maradását magyarázza. Azt állítja, hogy a földesurak kizárólag azért vették át a paraszttól a katonáskodás súlyos kötelezettségét, (tehát azért fegyverezték le a parasztot), hogy az jobban résztvehessen a termelőmunkában. Teljesen figyelmen kívül hagyja Kautsky azt, hogy a földesúri osztály uralma megszilárdítása és fenntartása érdekében fegyverezte le a parasztságot.

A műben tehát főbbhelyütt megfigyelhető az, amire Lenin mutat rá Kautsky későbbi magatartásával kapcsolatban: „Éltünk a forradalmi erőszak, eltűnik az erőszakos forradalom.“ (Lenin: Vél. M. II: 445. o.)

Tudjuk, hogy Kautsky később, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, mikor a burzsoázia bérenceként támadta Lenint és a Bolsevik Pártot, tagadta a proletárdiktatúra jogosultságát, valamint a burzsoa állam szétzúzásának szükségességét. Éppen ebben a kérdésben „vált nyilvánvalóvá Kautsky teljes szakítása mind a marxizmussal, mind pedig a szocializmussal.“ (Lenin: Vél. M. II. 445. o.) Noha Kautsky A szocializmus előfutáiraiban hitet tesz a proletárdiktatúra mellett, e kérdéssel kapcsolatos későbbi animarxista állásfoglalásának előzményeit csiráiban megtalálhatjuk már e műben: „... manapság az a proletariátus feladata, hogy az államot meghódítsa és saját szolgálatába állítsa.“ (I. 176. o.) Kautsky tehát már itt bizonyos fokig kifejti későbbi nézetét, Lenin szavai szerint „hozzájárul ahhoz, hogy a munkásosztály kezébe vegye a régi burzsoa államgépezetet, de semmiképpen sem megy bele abba, hogy a proletariátus szétzúzza, szétörtörje ezt a gépezetet.“ (Lenin: Vél. M. II. 445. o.)

Kautsky áruló, forradalomellenes magatartásának előzményei megtalálhatók a parasztok szerepének felfogásában is. A szocializmus előfutáiról tárgyalva, igen keveset beszél a parasztokról, már pedig kétségtelen, hogy az antifeudális küzdelmekről szólva elősorban a parasztság harcáról kellene beszélnie. Kautsky nemcsak, hogy elhanyagolja a parasztság antifeudális harcainak hangsúlyozását, hanem ennél többet is tesz. Dolcino mozgalmáról írva kifejti: „De az apostoltestvérek, mielőtt a parasztsokra támaszkodtak, minden talajt elvesztettek a lábuk alól.“ (223. o.) — Itt tehát Kautsky tagadja Engels alapvető megállapításait, amelyeket „A német parasztháború“-ban fejtett ki. — Engels megmutatja a parasztságban rejlő nagy forradalmi energiákat, s nyomatékosan hangsúlyozza a proletariátus feladatait a parasztsággal mint szövetségessel kapcsolatban. Kautsky ezzel szemben így ír: „... az eretnek, kommunista mozgalmak rendszerint gyorsan összeroppantak, látszólag nyomuk sem maradt, mielőtt nem a *birtokos osztályok* mozgalmával együtt, kizárólag a pápaság ellen fordultak, hanem kísérletet tettek az egész birtokos társadalom megtámadására.“ (177. o.) Itt tehát a birtokososztályra utal mint a proletariátus szövetségésére, anélkül, hogy rámutatna e szövetség több mint kétes értékére. Ugyanakkor viszont elmulasztja, hogy felhívja a proletariátus figyelmét a parasztsággal való szövetség döntő fontosságára s arra a szerepre, amely a proletariátusra, mint a parasztság és a többi dolgozó réteg vezetőjére és felszabadítójára vár.

Amint nem mutat rá a proletariátusra, mint a dolgozó parasztság és a többi dolgozó réteg jövőendő vezetőjére, ugyanúgy nem világítja meg helyesen a proletariátus magatartását hazája iránt. Hangsúlyozza a „proletároknak“ (a középkori kommunista szekták tagjainak) „egyenes idegenkedését“ „az állammal, a politikában való részvétellel és az ország védelmével szemben“. (I. 190. o.) Tudjuk, hogy ez a felfogás nem felel meg a valóságnak; éppen a dolgozó osztályok azok, amelyek a haza védelmére mindig készek s amelyek az ország igazi érdekeit tartják szem előtt. Ez az alapvetően hibás nézet szabja meg azután Kautsky felfogását a német parasztháborúval kapcsolatban, ahol nem említi a német egység kérdését, amely a parasztháború döntő kérdése volt, s amely a parasztság leverésével együtt bukott el. Itt sem veszi tekintetbe Engels megállapítását; Engels hangsúlyozza, hogy a parasztság Németország egységének megvalósításáért küzdött. E hibás felfogásból és Engels megállapításainak elvetéséből egyenesen következik, hogy Kautsky a német parasztháborúban a fejedelmeket tekinti a „legforradalmibb osztálynak“. (II. 360—361. o.) Egyáltalában nem mérlegeli azt, hogy a fejedelmek voltak az ország egysége s így a központosított államhatalom kialakításának legfőbb akadályai.

Ugyanezt a torz szemléletet ismerhetjük fel ott is, ahol Kautsky hangsúlyozza: „... az egyetlen hatalom, amely képesek látszott Olaszország egységének megteremtésére és a különböző uralkodók uralmának megszerzésére, a pápaság volt“. (277. o.) Nem látja azt, hogy Itália egyesítésére a dolgozó nép törekedett s az egység kialakulásának éppen a pápaság volt az egyik legfőbb akadály. Róma, amely alkalmas lehetett volna arra, hogy a központosított monarchia kialakulásához nélkülözhetetlen középponti székhely legyen, részben éppen a pápák reakciós, minden haladással szembeszegülő magatartása miatt nem tölthette be azt a szerepet, amit Oroszországban Moszkva, vagy Angliában London. A pápaság — Kautsky megállapításával ellentétben — a haladó, népi, egyesítő törekvésekkel szemben a reakció erőinek képviselője, Olaszország széttagolásának zászlóvivője s az idegen hódítók állandó szövetségese volt. Talán éppen azért nem tért ki Kautsky művében Rienzo mozgalmára, mert itt világosan megmutatkoznak a népi erők egyesítő törekvései, amelyekkel szemben a pápaság, mint e mozgalmat akadályozó, fékező reakciós hatalom lép fel.

Az itt felsoroltakon kívül Kautsky későbbi áruló felfogásának más csirái is megtalálhatók már e műben.

Székelny György alapos, kritikai bevezetése helyesen és élesen mutat rá Kautsky felfogásának hibáira. De többhelyütt elmulasztja azt, hogy az olvasót a kérdések megoldásáról, a helyes álláspontról tájékoztassa, csak néhány szóval utal a problémák megoldására.

A fordítók, Hollósi Tibor és Terényi István, kitűnően oldották meg feladatukat. Csupán két kifogást emelhetünk munkájukkal kapcsolatban: Az egyik az, hogy a középkori német szövegek nyelvét (86—87. o.) igyekeztek ugyan régies magyar szöveggel visszaadni, de ennek nem szenteltek kellő figyelmet, nem fordultak a magyar nyelvelmékekhez és így e szövegek néhol mesterkélték, hamisan csengők. A másik kifogásunk: a német Erhebung szót gyakran fordítják „lázas“-sal. A lázas szó-nak a mi terminológiánkban bizonyos pejoratív értelme van: e szóval haladásellenes

megmozdulásokat szoktunk jelölni. A rabszolgák fegyveres harcát a rabszolgatartók ellen, s a parasztok és plébejusok antifeudális küzdelmeit helytelen lázadásnak nevezni.

A szerkesztés munkájával kapcsolatban azt szeretnők megjegyezni, hogy helyes lett volna a mű hibáit nem csupán a bevezetésben felsorolni, hanem a szövegben is csillag alatt felhívni rájuk a figyelmet. Ez megkönnyítette volna az olvasók számára a könyv helyes használatát.

A mű — számos hibája ellenére — nagyértékű marxista történeti munka, amely nélkülözhetetlen mindazok számára, akik a szocializmus előzményeit ismerni akarják. A kiadó valóban hézagpótló munkát juttatott a magyar olvasóközönség kezébe. „A proletárforradalom és a renegát Kautsky“ c. művében Lenin a következőket írja: „Kautsky sok művéből tudjuk, hogy tudott *marxista* történész lenni, hogy *ilyen* munkái későbbi renegátsága ellenére is a proletariátus tartós értékei maradnak.“ (Lenin: Vél. M. II. k. 452. o.) Nem kétséges, hogy Lenin ezen megállapítása a „Szocializmus előfutárai“ c. munkára is vonatkozik.

KULCSÁR ZSUZSANNA

K R Ó N I K A

HIREK A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MUNKÁJÁRÓL

Szervezés

1951 október 28-án megalakult Egerben a Társulat *Északmagyarországi Csoportja*. A csoport működési köre Heves, Nógrád és Szolnok megyékre terjed ki. A csoportnak már jelenleg is száznál több tagja van. A csoport 1951-ben három előadó-ülést tartott, megalakította az egri történeteszközök középiskolai tanárok munkaközösségét, amely havonta vitákat rendez tagjainak szakmai továbbképzése céljából, és két kutató munkaközösséget hozott létre. Ezek közül az egyik az egri vár 1552. évi védelmének történetével, a másik a klerikális reakció hevesmegyei történetével foglalkozik.

A csoport főfeladata az 1952 évben az egri vár védelme 400 éves évfordulójának megünneplése. Ennek érdekében a csoport tagjai tanulmányokat fognak kidolgozni, előadásokat fognak tartani és előkészítik az évfordulóval kapcsolatos ünnepeket.

Az *Északmagyarországi Csoport* címe: Eger, Állami Pedagógiai Főiskola, történeti tanszék. A csoport vezetőségének tagjai: Soós Imre elnök, Kolacskovszky Lajos alelnök, Szántó Imre titkár, Eszterhás Ferenc szervező, Annási Ferenc propagandista, Csabainé Török Mária ifjúsági felelős, Balog György pénztáros. Tisztségénél fogva tagja a vezetőségnek Molnár József, a Társulat Előadói Szakosztályának Heves megyei összekötője.

Kiadványok

A Magyar Történelmi Társulat kiadványainak állásáról az év első felében, az neti tanszék. A csoport vezetőségének tagjai: Soós Imre elnök, Kolacskovszky Lajos az igazgatóválasztmány előtt ismertette, milyen tudományos igényű kiadványok jelentek meg, illetőleg mentek nyomdába. Ugyancsak ő ismertette a Társulat nagy-sikerű népszerű sorozatának eddig megjelent kötetait.

E helyen az egyes munkák értékelésére, bírálatára nem térhetünk rá, — a Szemle rovat megjelenési sorrendben ezt elvégzi.

Az év terméséről, s a nyomdába ment munkákról kiadók és időrend szerint a következőkről lehet beszámolni.

Megjelent az Akadémiai Kiadónál a „Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen“ c. forráskiadvány Barta István szerkesztésében és bevezető tanulmányával, mint első része egy ötkötetes sorozatrésznek, mely Kossuth 1848/49-es működését öleli fel.

A Közoktatásügyi Kiadónál megjelent Ember Győző „Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez“ c. műve, Mérei Gyula könyve a magyar ipar fejlődéséről 1790-től 1848-ig, a Jobbágylevelek c. forráskiadvány H. Balázs Éva szerkesztésében.

A magyar nép haladó hagyományait ápoló népszerű sorozatban a Művelt Nép kiadónál megjelent Fekete Sándor „Vasvári Pál“-ja, Kovács Endrétől „Bem apó“, Elekes Lajostól „Hunyadi János“, Esze Tamás—Köpeczi Béla könyve: „Esze Tamás“. — Barta István—Spira György „Fel mindnyájan a hon védelmére“ címmel Kossuth válogatott beszédeit közölték. Ebben a sorozatban jelent meg Karsai Elek és Pamlényi Ervin a fehér terrortól írt könyve. I. Tóth Zoltán Varga Katalinról, Hadrovics László és Wellmann Imre a XVIII. századi parasztmozgalmakról, végül Várkonyi Agnes Vak Bottyánról. A Művelt Nép kiadónál jelent meg Heckenast Gusztáv, Karácsonyi Béla, Lukács Lajos, Spira György közös munkája: „A magyar nép története“.

Elkészült és az Akadémiai Kiadónál már kiadás alatt van Andics Erzsébet két-kötetes műve a szabadságharc főúri árulóiról. Ugyanitt jelenik meg Benda Kálmán forráskiadványa a magyar jakobinus perről.

A Közkutatásügyi Kiadónál már nyomdában van Lederer Emma könyve: „Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon“, Babics András „A pécsi bányák története“ c. munkája.

Megjelenés előtt áll Pach Zsigmond Pál: „Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon“ c. munkája is a Szikra kiadónál.

A Magyar Történelmi Társulat elkészült és folyamatban lévő kiadványaival a szocializmust építő magyar nép mind fokozódó történeti érdeklődését kívánja szolgálni.

Történészeink munkáikban mind eredményesebben alkalmazzák a marxizmus-leninizmus tanításait, s minden remény megvan arra, hogy a következő évben is bő és értékes termésről számolhatunk be.

Előadások

Az 1951-es évben a Társulat folytatta tudományos előadásorozatát. Az előadások tematikájának összcállításában a Társulat vezetősége figyelembe vette a folyamatban lévő kutatásokat, megemlékezett a társadalmi haladás, a magyar történet nagy évfordulóiról. Ilymódon az ünnepi- és vitaelőadások egyben képet adtak a mind nagyobb területen folyó munkálatokról.

Kató István, egyetemi docens „A magyar jakobinus mozgalom néhány kérdéséről“ beszélt. Előadását bővebben s cikk formájában a Századok olvasói az 1951-ben megjelent 84. évfolyamból ismerik. Kató István elsősorban a Martinovics személye és értékelése körül lefolyt vitával és annak ideológiai hátterével foglalkozott.

Benda Kálmán hozzászólásában főként a mozgalom egyes résztvevőinek (Hajnóczy, Kráý, Óz, Szilágy György) a szervezésben, a mozgalom ideológiájának kidolgozásában kifejtett munkásságát ismertette. Adataival azt bizonyította, hogy a magyar jakobinusok korantsem játszottak passzív szerepet; a mozgalom aktív vezetése mellett — legalább annyi figyelmet érdemelnek, mint Martinovics.

Paulinyi Oszkár, az Országos Levéltár osztályvezetője a titkos kátcák alapján a mozgalom programjának a parasztság felé szülő részével foglalkozott. Megítélése szerint a mozgalom megtette a kezdő lépéseket a parasztság megnyerésére, s több adat van arra, hogy a parasztság vonzódott törekvéseikhez.

Fekete Sándor „Vasvári Pál, a forradalmi demokrata“ c. előadásában a magyar forradalom és szabadságharc példaadó alakjával foglalkozott, akkor elkészült monográfiáját és készülő népszerű kiadványát mutatva be a hallgatóságnak. Vasvári, aki kezdettől fogva vezető szerepet játszott a forradalomban, a polgári demokrácia következetes nemzeti és társadalmi programja alapján állt. Munkáiban — ha bizonytalanul is — ezen is túlmélt s olyan társadalom képét rajzolta fel, mely már nem a burzsoáziáé, hanem a dolgozó millióké.

A Párizsi Kommün 80. évfordulója alkalmából a Központi Egyetem aulájában tartott ünnepi ülés előadója *Geróné Fazekas Erzsébet* egyetemi tanár volt. Előadásában rámutatott arra, hogy 1871-ben első csetben váltotta fel a burzsoázia diktatúráját a proletariátus diktatúrája. Foglalkozva a Kommün létrejöttének előzményeivel, hangsúlyozta, hogy a francia burzsoázia a nemzeti érdekeket sárbataposva, a munkásosztálytól való félelmében szembefordult a francia nép nemzeti mozgalmával. A Párizsi kommunárok harca nem volt hiábavaló. Marx és Engels felismerték a Kommün jelentőségét, s tapasztalatait a proletariátus diktatúrája elméletének konkretizálására használták fel. Lenin és Sztálin a II. Internacionálé opportunistaí elleni harcban nyúltak vissza a proletariátus első diktatúrájának nagyszerű forradalmi tapasztalataihoz. A Párizsi Kommün szikrája a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban lobbant lánggra. Az előadó elemzését a marxizmus-leninizmus klasszikusainak a Kommünre vonatkozó, javarészt magyar nyelven eddig meg nem jelent megállapításaival támasztotta alá. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet két munkatársa szólott hozzá az előadáshoz. *Aranyossi Pálné* Frankel Leóról, a párizsi Kommün magyar miniszteréről beszélt, *Erényi Tibor* a Kommün magyarországi kisugárzásáról közölt érdekes adatokat. (L. Társadalmi Szemle, 1951. március.)

Mód Aladár egyetemi tanár „A magyar munkásmozgalom az első világháború előtt“ c. előadásában újonnan átdolgozott, akkor megjelenés előtt álló művének

(400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért) egyik fejezetét ismertette a Társulat tagsága előtt. Rámutatott arra, hogy az 1890–1910-es években az ipari munkásság jelentős fejlődésével párhuzamosan a munkásmozgalom kiszélesedett. Az 1900-as években a munkásosztály új és döntő tényezőként lépett a politikai élet küzdőterére. A Szociáldemokrata Párt hivatalos politikája ellenére, megnőtt a sztrájkok száma és hevessége az 1905-ös orosz forradalom hatására. Forradalmi jelentőséget adtak ennek az agrárproletariátus és a szegényparasztság országszerte fellángoló megmozdulásai. Elemezte az előadó azt a kérdést, hogy a forradalmi helyzetből miért nem született Magyarországon polgári demokratikus forradalom. A munkásmozgalom fejlődésének általános nemzeti korlátai nyilvánultak meg a szociáldemokrata párt politikájában; a szociáldemokrata vezetés változatlanul a német szociáldemokrata párt reformizmusát követte. Vázolta az előadó a magyar munkásmozgalom stratégiai helyzetét, feladatait és a szociáldemokrata párt politikáját a forradalom, a nemzeti függetlenség és a munkásosztály vezető szerepe és szövetségi politikája kérdésében. Ismertette a reformista vezetéssel szemben fellépő ellenzék kialakulását, politikáját s ideológiai és politikai gyengeségét ahhoz, hogy a reformista áruokkal szemben a forradalmi munkáspártot megteremtse. Az ellenzék sem tudta a munkásmozgalmat, mint az általános társadalmi haladás és nemzeti felemelkedés kérdését az egész magyar társadalom küzdelmének középpontjába állítani. Ez a feladat a kommunista pártra várt.

G. N. Anpilogov, az Egyetemi Orosz Intézet történész professzora „Az oroszországi parasztháborúk és jelentőségük a feudalizmus korában“ címmel tartott előadást. A marxizmus-leninizmus klasszikusainak a feudalizmus korában Oroszországban lejátszódó parasztháborúk jellegéről és jelentőségéről szóló tanításai alapján válaszolt az Ivan Bolotnyikov, Sztyepan Razin és Jemeljan Pugacsov vezetésével kitört felkelések alapvető okait s a felkelések lényegét. Az előadás, mely cikk formájában a Századok 85. évfolyamában jelent meg, elemezte a parasztfelkeléseket tárgyaló feudális és burzsoa történetírás hibáit. A nagyszámú hallgatóság sorából a paraszttörténet kutatói kérdéseket tettek fel G. N. Anpilogovhoz, s a válaszok folyamán a szovjet történetírás eredményeivel ilyen közvetlen formában is megismerkedhettek.

Az őszi évad első előadója, *Borus József* aspiráns a magyar néphadsereg napjának előestéjén, szeptember 28-án a pákozdi csatáról tartott előadást. Bevezetőben válaszolt az a politikai helyzetet, amely 1848 szeptemberében az udvari reakció támadása és zsoldosának Jellačićnak betörése következtében a magyar fővárosban előállott. Miután Kossuth az országgyűlés baloldalával szövetségbe és a főváros forradalmi tömegeire támaszkodva a behódolókkal szemben győzelemre juttatta az önvédelmi harc politikáját, fel kellett számolni a hadsereg vezetésében mutatkozó megalkuvó, áruló szellemet is. Az országgyűlés által kiküldött politikai biztosoknak és a tisztikar hazafias többségének sikerült is megállítania a magyar hadsereg hátrálását, a sereg harci erejét pedig a pesti forradalmi fiatalság agitációja és az ország minden részéből érkező önkéntesek lelkesedése emelte magas fokra. Az előadó új kutatások alapján, ismertette a csata lefolyását, amelynek során a fiatal magyar honvédsereg, támogatva a felkelt nép által, győzelmesen visszaverte az ellenség támadását és ezzel kivívta szabadságharcunk dicsőséges néphadseregének első nagyszerű fegyvertényét.

Barta István, a Történettudományi Intézet munkatársa hozzászólásában azzal a szereppel foglalkozott, amelyet Kossuth játszott a nemzeti ellenállás megszervezésében. Különösen arra a kérdésre tért ki, hogy a pákozdi siker megfelelő kiaknázását mennyiben befolyásolta az a körülmény, hogy Kossuth a csata időpontjában és az azt követő napokban alföldi toborzóköriútja miatt távol volt a fővárostól és a hadseregtől.

Varga János aspiráns hozzászólásában rámutatott arra, hogy a dunántúli népfelkelőknek és partizánoknak jelentős szerepük volt a pákozdi győzelem kivívásában. Jellačić anyagi erejét gyengítették, a császári csapatokat demoralizálták. A népfelkelők czei a reguláris hadsereget helyettesítették akkor, amikor a magyar haderő még csak születőben volt. A dunántúli parasztok megmozdulása vízváltó volt a magyar társadalmon belül. Amint a szabadságharc hívei felismerték a nép aktív szerepének fontosságát és igyekeztek azt növelni, a forradalom árulói és a kiegyezés keresői megkísérelték, hogy őket verjenek a nép és a sereg közé. Ezért törekedtek a partizántevékenység és az ennek támogatására hivatott „szabadsapatok“, „védsereg“ intézményének szétbomlására.

I. Tóth Zoltán, a Történettudományi Intézet osztályvezetője az „1837. évi bányászparaszt mozgalom a zalatnai uradalomban“ c. előadásában azóta megjelent művének egy részletét ismertette. Témája az erdélyi román parasztság feudalizmus elleni harcának egyik figyelemreméltó szakasza. A Századok 85. évfolyamában a

szerző cikk formájában közölte az erdélyi Erchegység bányászjobbágyságának egy másik, 1819 évi mozgalmát. A bányászparasztságot a földműves jobbágyokénál is súlyosabb elnyomás, kizsákmányolás sújtotta; ez ellen számos mozgalommal tiltakozott. Legkiemelkedőbb volt a Horia-Cloșca felkelés 1784-ben, s a Varga Katalin-vezette mozgalom a XIX. század 40-es éveiben. Az előadásban tárgyalt mozgalom új adatokkal bizonyította, hogyan akadályozta a gyarmati elnyomás a bányászat vonalán is a termelési technika korszerű megváltoztatását. *Trócsányi Zsolt*, az Országos Levéltár munkatársa hozzászólásában az 1830-as évek más, Erdély területén lezajló mozgalmairól számolt be. Ismertette a mozgalmak általános és különös okait s részletesen taglalta az 1831 évi pánikot, mely az uralkodóosztályt a közelgő parasztfelkelés hírére fogta el.

Gyóffy György, a Történettudományi Intézet munkatársa „A székely társadalom a XIII—XIV. században” c. előadásában a Székely György irányításával készülő munkaközösségi kiadványba írott fejezetét mutatta be. Kifejtette, hogy a székelyek XIII—XIV. századi történetére igen csekély forrásanyag áll rendelkezésre. Ennek oka, hogy a székelyek földközösségben élvén, hiányoznak a birtokpercek. Kiindulva a székelység Erdélyben való megtelepedésének térképpel illusztrált ismertetéséből, vázolta a letelepülő székely társadalom gazdasági életét. A XIV. századra következtek be a nomád állattenyésztésről a földművelésre való áttérés. Társadalmi formájuk a nemzeti szervezettel, mely hasonlóságot mutat nomád török népek törzsszervezetével. Ismertette a földközösség döntő szerepét a XIII—XIV. századi székely társadalom életében, befejezésként a XIV. század végén elinduló rétegződés folyamatát vázolta.

Németi Gyula akadémikus hozzászólásában hangsúlyozta, mily fontos a magyar történészek számára a nomád népek történetéből vett analógiák felhasználása. Felhívta a figyelmet a gazdag szovjet irodalom minél alaposabb kiaknázására.

Bónis György, szegedi egyetemi tanár rámutatott arra, hogy a székelység társadalmi fejlődésének megértéséhez sok esetben későbbi események, intézmények adnak útbaigazítást. A maga részéről az állam és jog körébe vágó adatokkal egészítette ki a hallottakat, különösen a magánjog s az azzal összefonódott büntetőjog területéről.

Az őszi évadban hangzott el a Horthy-korszak történetéről *Incze Miklós*nak, a Történettudományi Intézet munkatársának „Az 1929/33-as gazdasági válság politikai hatása Magyarországon” c. előadása, melyben szintén egy készülő munkaközösségi munka részletével ismerkedett meg a hallgatóság. Az ellenforradalom politikai rendszerének vázolása után az előadó történetileg végigvezette: milyen politikai hatása volt a munkásosztály és a dolgozó rétegek fokozott elnyomódásához, a tömegelégületlenség növekedéséhez vezető világ gazdasági válságnak a magyar uralkodóosztály politikájára. A Bethlen-kormány tovább fasiszálta a rendszert — közigazgatási reform, új fővárosi és katonai törvény, stb. útján. Fokozták a demagógiát, főleg a revízió körül folytatott sovínisztá uszítást. Fokozott mértékben vették igénybe a munkásosztály felrevezetésére a szociáldemokrata vezetőket, akik az agrárproletariátus és a szegényparasztság leszerelésére baloldali taktikát folytattak. Rámutatott a Kisgazda Párt megalkulása, s a nyílt fasiszta pártok szervezési kísérleteinek jelentőségére. A kormánynak nem sikerült kivezetni a válságból. A terror jegyében lefolytatott 1931-es országgyűlési választások után bekövetkezett pénzügyi válság után a kormányválság elmélyült, Bethlen lemondásra kényszerült.

Károly Gyula kormánya a falusi szegénység növekvő tiltakozása ellen és a KMP befolyásának felszámolására statáriumot vezetett be. A nyílt fasiszta módszerek és a még fokozottabb terror szükségessége az uralkodóosztály számára és a tőkés csoportok közötti ellentétek kiélesedése a Hitler-fasizmus előterése idején Gömbös kormányalakításához vezetett. Gömbös osztálybázist akart szerezni a kormánypárt részére. Ugyanakkor általános támadást indított a munkásosztály és a KMP ellen. Az előadás annak leleplezésével zárult: hogyan szolgáltatta ki Gömbös — Horthy jóváhagyásával — az országot a Hitler-fasizmusnak.

Kubitsch Imre, az Országos Levéltár osztályvezetője hozzászólásában a szociáldemokrata párt válság alatti tevékenységéhez adott leleplező adatokat. A szociáldemokrata vezetők, akik hirhedt paktumukkal kiszolgáltatták a munkásságot és szegényparasztságot a tőkés érdekeknek, a válság éveiben azt hirdették, hogy válság idején nem lehet sztrájkolni. A burzsoázia érdekében igyekeztek leszerelni a munkásosztálynak a KMP által vezetett sztrájkharcát, — ahogyan azt a hozzászóló a salgótarjáni sztrájk kapcsán leleplezően bemutatta. A szociáldemokrata vezetők kiszolgáltatták a kommunistákat a rendőrségnek és a munkásosztály soraiban „a nyugati demokrácia” eszményképét igyekeztek elfogadtatni.

Kulcsár Zsuzsa, a Történettudományi Intézet munkatársa hozzászólásában hangsúlyozta, hogy a magyar uralkodóosztály külpolitikáját a két világháború között a szovjetellenesség jellemezte. Az ország katonai erejét is a szovjetellenesség szolgálatába állították. Ezzel függött össze Mac Arthur 1932-es magyarországi útja. A szovjetellenesség szoros kapcsolatban volt a revíziós uszítással, amelyet a válság alatt még fokoztak. A középeurópai fasiszta tömb kialakulása után Magyarország lecsatlakozása a fasiszta Németországhoz tetézte be az uralkodóosztály szovjet- és népellenes politikáját.

Zsigmond László, egyetemi docens elnöki zárszavában értékesen egészítette ki az előadásban és a hozzászólásban elhangzottakat. Kidomborította, hogyan kell helyesen értékelnünk az uralkodóosztály revíziós propagandáját. Rámutatott arra, hogy a gazdasági válság évei alatt a Szovjetunió milyen hatalmasan fejlődött: sikeresen végrehajtotta első öt éves tervét, Adatszerűen bizonyította a válság idején a Szovjetunióval szemben hangoztatott, a dolgozó néptömegek félrevezetésére szánt aljas vádak — szovjet dömping, stb. — alaptalanságát. Arra is rámutatott, hogyan szolgálta a magyar burzsoázia a második Rákosi-per megrendezésével a Hitler-fasizmushoz való lecsatlakozás idején a nemzetközi kommunistaellenes hajszát.

Elkészült monográfiájának ismertetését adta *Aranyossi Pálné*, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkatársa Frankel Leóról tartott évadzáró előadásában. Frankel Leó életével, működésével foglalkozva három főkérdéscsoportot vetett fel: elemezte Frankel szerepét a Párizsi Kommünben, annak bukása után az első Internacionáléban, végül a magyar munkáspárt megteremtésében. Az eddigi ismeretlen adatokat bőségesen tartalmazó előadás — amint azt egy munkáshallgató hozzászólásában helyesen kiemelte — megszabadította Frankel alakját a szociáldemokrata történetírás hamisításaitól, mint a magyar és egyben a nemzetközi munkásmozgalom multjának egyik legkiemelkedőbb alakját, aki kivívta Magyarországon az egységes munkáspárt megalapítását és a program megteremtését.

Kató István, docens hozzászólásában hangsúlyozta, hogy Frankel Leó eddig nem kapta meg történetírásunkban az őt megillető figyelmet. Frankel jelentősége, hogy a magyar munkásmozgalom élén ő az első, aki ismeri a proletárdiktatúra jelentőségét és ezért küzd. Frankel működése idején a magyar munkásmozgalom kiemelkedik szűk kereteiből és a haladás legdöntőbb kérdései — nemzetiségi kérdés. Habsburg elnyomás, demokratikus szabadságjogok, igazságos és igazságtalan háború — felé irányítja a munkások figyelmét.

Erényi Tibor, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkatársa hozzászólásában elemezte Frankel viszonyát a nemzeti függetlenség kérdéséhez, rámutatva arra, hogy a magyar munkásmozgalmában egészen 1918-ig senki nem jutott olyan messze a kérdés felismerésében. Vizsgálva Frankel álláspontját a parasztkérdésben, kimutatta, hogy működése emlékezően neve az agrárszocialista mozgalmak idején, a 90-es években is élt a parasztság körében. Magyarországról való eltávozása után is kapcsolatban volt a magyar munkásmozgalommal. Nem tudjuk, hogy a pártalakításban volt-e szerepe, de az biztos, hogy állandó figyelemmel kísérte a szocialista párt tevékenységét.

A fővárosi központon kívül a Társulat vidéki csoportjaiban is folytak előadások helyi és budapesti előadókkal. Külön megemlítjük, hogy vándorgyűlés keretében Réti László, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet igazgatója Pécsért tartott előadást „A Bethlen—Peyer paktum” címmel, mely a Századok 84. évfolyamában jelent meg.

Előadói Szakosztály

Az MDP útmutatása és a dolgozók érdeklődése nyomán a Magyar Történelmi Társulat keretében megalakult az Előadói Szakosztály. A Szakosztály célja a haladó, honvédő hagyományok megismertetése a dolgozó tömegekkel, népszerű előadások keretében.

A megalakult Szakosztály hozzálátott az előadások szakmai és szervezeti előkészítéséhez. Az előadások számára a következő vezérfonalakat dolgozta ki:

1. Hunyadi János harcai a török hódítók ellen
2. Az 1514-es parasztháború
3. Rákóczi szabadságharca
4. Esze Tamás
5. Kossuth Lajos, a szabadságharc vezére

6. Frankel Leó, a Párizsi Kommun magyar minisztere

7. Magyar Tanácsköztársaság.

Előkészületben vannak a következő vezérfonalak: A magyar jakobinus mozgalom, Bem József, Stromfeld Aurél.

Megyei előadói szakosztályokat állított fel, élükön megyei összekötővel, Budapesten és vidéken megszervezte az előadógárdát. A központi és vidéki szakosztályok felvették a kapcsolatot a tömegszervezetekkel (SZOT, MNDSZ, DISZ, stb.) az előadások megszervezésére.

Az Előadói Szakosztály propagandát fejt ki a napilapok, folyóiratok, helyi sajtó, hangos híradó felhasználásával, mind Budapesten, mind vidéken, hogy az előadások a dolgozók legszélesebb rétegei közé jussanak el.

Októberben indultak meg az előadások. Az előadások száma vidéken 57, Budapesten 46 volt. A hallgatóság létszáma vidéken 2670, Budapesten 2900. Volt azonban olyan megye, ahol még nem tartottak előadást.

A megyei összekötők első értekezlete a munkának új lendületet adott. Ezen az értekezleten megtárgyaltuk az előttünk álló feladatokat:

1. Széleskörű propaganda megindítása országos és helyi sajtón keresztül, abból a célból, hogy Társulatunkat megismerjék.

2. A Párttal és a tömegszervezetekkel szorosabbra kell venni a kapcsolatot.

3. A szakosztályok nyújtsanak segítséget az előadások megszervezéséhez.

4. Biztosítani kell az előadók jó és alapos felkészülését.

5. Meg kell szilárdítani a megyei szakosztályok életét.

6. Fokozni kell az ellenőrzést.

Ennek nyomán a novemberi hónapban már jobb eredményről számolhatunk be. Vidéken 229, Budapesten 61 előadás volt. A hallgatóság létszáma vidéken 14.000, Budapesten 2600. Ekkor már minden megyében volt előadás.

Kimagasló eredményt értek el: Komárom megye 52, Baranya 36, Hajdú-Bihar megye 15 előadással.

Rossz munka folyt Szolnok és Tolna megyében november hó folyamán, ahol mindössze 3—3 előadást tartottak.

A megyei szakosztályélet is tovább erősödött és a legtöbb megyében szakosztály-üléseket is tartottak. Egyre több cikk jelent meg előadásainkról a helyi sajtóban, Baranya, Borsod, Bács-Kiskun, Somogy és Fejér megyékben. Szakosztályaink komoly mértékben résztvettek a szervezés munkálataiban és minden szervezettel felvették a kapcsolatot. De egyben az egyik főhiányosság is megmutakozott már ebben a hónapban. Az, hogy előadásaink nagyrésztben falusi előadások voltak és háttérbe szorultak a városi és üzemi előadások. Így például Győr-Sopron megyében 22 előadás közül túlnyomóan községi, Baranya megyében 36 előadás közül mintegy 25 községi, Zala megyében 10 előadás közül majd mind községi volt. A másik főhiányosság abban mutatkozott meg, hogy az előadói szakosztály főleg az előadások szervezésével foglalkozott, háttérbe szorult az a politikai, elvi, tartalmi munka, amely az előadások színvonalát hivatott emelni. Nem foglalkoztunk kellőképpen a helyi haladó hagyományok feltárásával, az előadók felkészültségével, az előadás stílusával és az előadásokat követő utóhatások felmérésével.

December hó folyamán az előadások számának további növekedése mellett a fenti hibák kiküszöbölése területén komoly javulás volt észlelhető. December hónapban vidéken 288 előadást tartottunk 24.063 hallgatóval. Budapesten csökkenés volt: 11 előadás 1400 hallgatóval.

Megyenként átlag 14 előadás volt, a hallgatóság átlagos létszáma előadásonként 70 főről 80-ra emelkedett.

De a legkomolyabb javulást az előző hónapokhoz viszonyítva a megyei szakosztályok megerősödése és az elvi, szakmai munka területén értük el.

Megyei szakosztályok megerősödése területén:

A megyei összekötők a tömegszervezetekkel való kapcsolat kiépítése mellett biztosítani tudják kellő számban az előadókat és a megyei szakosztályértekezletek, amelyek általában rendszeresek, komoly mértékben foglalkoznak előadások szervezése mellett elvi, szakmai kérdésekkel is.

Így például Komárom megyében szakosztályértekezlet volt minta-előadással egybekötve. Az értekezlet foglalkozott az előadók felkészülésével és az előadások stílusával, a népszerű stílus kérdésével.

Győr-Sopron megyében két helyen volt szakosztálygyűlés, Győrben és Sopronban. Itt az 1514-es parasztháború c. előadás főkérdéseit beszéltek meg. Szatmár megyében szintén az előadások súlyponti kérdéseivel foglalkoztak és megállapította az értekezlet, hogy a hozzászólók száma előadásainkon növekszik.

Helyi haladó hagyományok feltárása területén:

A megyei szakosztályok megerősödésére mutat az a tény is, hogy komoly mértékben kezdenek foglalkozni a helyi haladó hagyományok feltárásával. Így például Komárom megyében Tata történetének feldolgozásával és a dorogi szénmedence bányászmozgalmainak feltárásával.

Nógrád megyében az 1643-as nógrádmegyei parasztfelkeléssel és a 48-as szabadságharchoz helyi anyagok felkutatásával foglalkoznak.

Baranya megye: Pécs történetének megírásával, egy másik csoport a bányászmozgalmakkal, egy harmadik csoport pedig a parasztmozgalmakkal foglalkozik.

Borsod megyében az ózdi vasgyár történetével.

Szatmár megyében a Rákóczi szabadságharchoz és a Horthy korszak alatt a megyei munkásmozgalomról gyűjtenek adatokat. És még egynéhány megye vetett fel problémákat a haladó hagyományok területén. Számos hozzászólás hangzott el megyei szakosztályaink részéről az Előadói szakosztály 1952-es évi tematikatervezetét illetően és ezek között számos jó javaslat van.

Előadók felkészülése az előadások színvonalának emelése területén:

Az előadók felkészültsége általában jó. Ez megmutatkozik például abban is, hogy Bács-Kiskun megyében további előadásokat kérnek, Baranya megyében a második előadás mindig népesebb és sokszor ugyanazt az előadót kéri névszerint.

Mindezek következtében a dolgozók érdeklődése is tovább fokozódik. Például Hajdú megyében a hallgatóság létszáma átlagosan, előadásonként 200 fő. Általában nem ritkaság 120—150—200 hallgató előtt megtartott előadás. A dolgozók érdeklődése mutatkozik meg a hozzászólásokban is.

Győr megyében Hédervártól Szántódi József honvéd Hunyadi-előadással kapcsolatban beszélt a Néphadseregről, annak éber őrtállásáról, utalva Titóra és az imperialistákra és hogy hazafiség tekintetében Hunyadi példaként áll előttünk.

Baranya megyében Somberek községben az előadás hallgatói, dolgozó parasztok kérték, hogy minél többször menjenek ki hozzájuk a jövőben is: adják át a tudást, amit ők fiatal korukban nem kaphattak meg. Ugyanezt mondták többek között Izabella-pusztán is.

Az Előadói Szakosztály tehát a kezdeti nehézségeket leküzdve, komoly eredményeket ért el és a jelek arra mutatnak, hogy eredményei az 1952 évben még növekedni fognak.

Р Е З Ю М Е

Дьюла Моравчик: „ТАКТИКА“ ЛЬВА МУДРОГО — КАК ВЕНГЕРСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

Давно известно, что император Лев Мудрый (886—912) свою „Тактику“, в XVIII главе которой он вместе с другими народами описывает также военную тактику и венгров, написал на основании одного тактического труда, происходящего в конце VI или в начале VII столетий, автором которого некоторые историки считают императора Маврикия (582—602), а другие — императора Гераклея (610—641). Что касается отношения Льва Мудрого к этому источнику и достоверности касающегося венгров описания сложились два в корне противоположные мнения. Согласно одному, Лев Мудрый просто буквально переписал свой источник и военные обычаи тюрков и аваров VI столетия приписал венграм IX столетия. Согласно другому мнению — он сознательно использовал источник, написанный три столетия раньше, и в соответствии со своими сведениями провел в нем изменения. Пересмотр этого вопроса делает необходимым многостороннее исследование: надо основательно расследовать источник, использованный Львом Мудрым, исследовать его метод в описании военной тактики отдельных народов и, наконец, на основании имеющихся в распоряжении вспомогательных источников, точно сравнить текст труда Льва Мудрого с текстом использованного им источника.

Источник, использованный Львом Мудрым, т. е. тактика Маврикия, при описании военной тактики иностранных народов проявляет тождественную точку зрения, вследствие чего создается вещественная и формальная согласованность. Индивидуально характеризуя славян, что показывает на чуткие наблюдения, он в то же время в описании аваров и тюрков дает такую картину, отдельные черты которой характеризуют целые группы турецко-гуннских народов VI столетия.

Лев Мудрый писал свою „Тактику“, имея в виду, в первую очередь, арабов, и эта часть его труда независима от тактики Маврикия. О персах он упоминает только как о „бывшем“ народе и касающиеся этого вопроса слова своего источника передает только, как общие советы. О франках и лангобардах, бывших в дружественных и союзнических отношениях с Византией, он упоминает только ради общего урока. Относительно славян он подчеркивает, что они уже христиане и, проживая на территории Византийской империи, огречились. Коротко характеризуя, в духе своего источника их „бывшую тактику“, Лев Мудрый думает о борьбе не против них, а о борьбе с подобными им народами. Итак, он изменил сообщения своего источника в соответствии с обстоятельствами своей эпохи.

Что касается тюрков (венгров), то Лев Мудрый ссылается на то, что он познакомился с ними тогда, когда в качестве союзников использовал их против болгар. Упомянутые им в связи с этим отдельные подробности делают несомненным, что он пишет о византийско-болгарской войне 894—896 гг., знакомой нам и по другим источникам, в которой венгры были союзниками византийцев. Правда, в своей труде он подчеркивает, что болгары христиане, подчиняются воле византийцев и понесли кару за свое прежнее вероломство и, таким образом, нет даже необходимости описывать их тактику. Однако, одновременно, он неоднократно подчеркивает, что военная тактика тюрков только немного отличается от болгарской тактики, и таким образом, в скрытой форме он намекает на то, что все написанное им о тюрках относится и к болгарам.

Точное сравнение текстов тактики Льва Мудрого и тактики Маврикия, изданных на венгерском языке, показывает, что автор-император в описании тактики венгров буквально придерживается текста использованного им источника, как нигде в другом месте своей книги. Правда, он отбрасывает характеристику аваров и заменяет их названием болгар, но он делает только небольшие стилистические изменения. На основании точного исследования тексты тактики Маврикия выясняется,

что сообщение, согласно которому турки за их проступки строго наказываются своими начальниками, не вставка Льва Мудрого, как это думали раньше, а было уже и в использованном им источнике. Кроме тех параграфов, в которых автор пишет об отношениях к туркам и болгарам, а также кроме повторного внесения названия „тюрки“, он всего лишь в шести местах делает вставки, важные с точки зрения толкования (стрельба из лука во время преследования, питье лошадиного молока, небольшие расстояния между полками турков, глубина фронта, беспощадный способ преследования и обращение с беглецами).

Как можно согласовать заявление Льва Мудрого о том, что он на собственном опыте познакомился с тактикой венгров, с тем фактом, что описание этой тактики он взял из источника, написанного три столетия раньше, в котором описывается тактика турков и аваров? Это можно объяснить только тем, что Лев Мудрый был уверен в тождественности турков, о которых говорится в тактике Маврикия, с турками его времен. Об этом свидетельствует и то, что он — в противоречие с обсуждением вопроса других народов — даже не поднимает вопроса о связи между турками, упомянутыми в использованном им источнике, и турками его эпохи. В труде Льва Мудрого проявляются две типично византийские черты: во первых, взгляд, согласно которому появляющиеся на границе империи народы — собственно говоря, древние народы; во-вторых, привязанность к писанным источникам, которые в их глазах имели безусловный авторитет.

Итак, Лев Мудрый не был дословным переписчиком источника, как думали некоторые, но, с другой стороны, его нельзя рассматривать также глазами современного филолога, как это делали некоторые другие исследователи. При переписке типичной картины, касающейся гунско-тюркских народов, в его работу, естественно, могли попасть ошибки. Исследование уже и до сих пор показало, что его данные относительно вооружения турков (венгров) не подтверждаются археологическими находками и что он перенес на венгерское пастушеское общество формы власти кочевых империй. Надо указать, однако, также и на то, что данные восточных и западных источников в большей их части подтверждают то, что пишет Лев Мудрый о тактике венгров. Так, описание византийского императора можно считать достоверным во всем его целом, с той оговоркой, что данная им картина скорее типичная, чем индивидуальная. Данные „Тактики“ Льва Мудрого, касающиеся венгров, достоверны постольку, поскольку достоверны данные использованного им источника, относящиеся к аварам и туркам. Ведь укоренившаяся в византийской воззрении картина, возрожденная Львом Мудрым, не была верным отражением постоянно изменяющейся исторической действительности и уже первоначально не давала индивидуальной характеристики того или иного народа, а сложилась из объединения зафиксирования типичных, характерных черт, относящихся к целым группам кочевых, конных народов, бывших на определенном уровне развития, живших в племенных или родовых организациях.

Тибор Виттманн: ГАБОР БЕТЛЕН — ОРГАНИЗАТОР АРМИИ

Автор делает попытку, анализируя один детальный вопрос, выяснить некоторые еще не освещенные на основании марксизма события первой половины XVII столетия, а также представить в чистом виде загрязненную историографией контрреволюционной эпохи фигуру трансильванского князя Габоора Бетлена, одного из крупнейших личностей венгерской истории.

В начале XVII столетия Венгрия была разорвана на три части: западная часть — не имевшая ни малейшей независимости — была продвинутой бастионом Габсбургов; средняя часть была захвачена турками, а третья часть, Трансильвания, находилась в особом положении. После войны за свободу, возглавляемую Иштваном Бочкаи (1604—1606), Трансильвания в руках умелых правителей играла роль средства объединения и освобождения страны. Одним из таких выдающихся правителей был Габор Бетлен.

Целью этого великого борца за свободу, в трех случаях поднявшего оружие против угнетающей страну габсбургской власти, было освобождение страны от *обоих* врагов. В борьбе против немцев и турков он умело старался использовать противоречия между ними, но так как это не могло привести к полному успеху, Габор Бетлен искал союза с антигабсбургскими державами, а прежде всего предпринял шаги к овладению чешской и польской коронами, чтобы с возросшей силой выступить и против турков. Он оказывал помощь чешскому национальному движению (1618—1620), а в конце своей жизни хотел создать русско-трансильванский союз против польского короля.

Международная обстановка не благоприятствовала его планам. Для него оставался единственный источник силы: государственная организация Трансильвании и сильная, наводящая страх армия. Новая венгерская историография считает Трансильванию базой антигабсбургской освободительной борьбы. Бетлен, опираясь на силу этой централизованной государственной власти, одержал ряд побед над габсбургскими войсками, во втором и третьем походах нанес позорное поражение Валленштейну, освободил территорию семи комитатов. Эти победы одержала его отлично организованная и хорошо руководимая армия, в которой сражались массы крестьян, лишившихся земли вследствие помещичьей эксплуатации и опустошений иноземцев, и гайдуков. Гайдуки, составлявшие народную основу возглавляемой Бочкаи борьбы за свободу, поддерживали также и Бетлена, сделав неотразимой тактику его армии. Эта тактика была тактикой легкой конницы, против быстроты движения которой была беспомощна медленная императорская пехота и тяжелая конница. Главным методом армии Бетлена было изматывание противника, морение его голодом. С помощью этого метода осадила армия Бетлена Вену, окружила под Ходолином Валленштейна и изгнала с территории страны этого макартура венгерской истории.

Армия Бетлена была дисциплинированной, хорошо оплачиваемой армией, единственной самостоятельной и победоносной армией за период времени между эпохами Матнаса и Ференца Ракоци. А Бетлен был крупной фигурой венгерской истории, его может действительно понять и любить только освободившийся венгерский народ.

Жигмонд Пал Пах: БАРЩИННОЕ ХОЗЯЙСТВО И ОБЕЗЗЕМЕЛЕНИЕ КРЕСТЬЯН В ВЕНГРИИ В XVII. В.

Венгерская историческая наука в общем объясняла процесс первоначального накопления капитала в Венгрии в XVIII столетии и в начале XIX столетия. Однако, все еще неясен вопрос более раннего периода этого процесса, в первую очередь, вопрос процесса накопления капитала в XVII столетии. А ведь XVII столетие — столетие великой борьбы за национальную независимость. Таким образом, исследование первоначального накопления капитала в XVII столетии может содействовать более основательному раскрытию и нашей борьбы за независимость.

Автор в этом очерке пытается дать ответ на один вопрос в этой области: началось ли продвинулось ли лишение крестьянства земли в местностях Венгрии, находившихся под господством Габсбургов, в XVII столетии? Поэтому автор обсуждает вопрос развития сельскохозяйственного товарного производства и собственной запашки землевладельцев в эту эпоху.

По нашей старой экономической историографии, хотя в XVI столетии началось развитие собственной запашки, в XVII столетии оно пришло в упадок; с другой стороны подчеркивалось, что расширение собственной запашки происходило путем включения в обработку неиспользованных до тех пор территорий; т. е., что это отнюдь не, или же только в исключительных случаях сокращало площадь крестьянских земель.

Первое утверждение происходило в сущности из необоснованного обобщения отношений единственной группы вотчин (шарварской и капуварской вотчин Надашди). Богатый архивный материал о различных местностях страны, находившихся под господством Габсбургов, опровергает это утверждение: начало развития собственной запашки землевладельцев можно отнести, главным образом, к концу XVI столетия и значительное развитие его к середине XVII столетия, в фоне турецкого нашествия и хозяйничания немцев, замедлявших развитие.

Второе утверждение также неправильно: вскрытый материал надлежащим образом доказывает, что в XVII столетии в целях расширения собственной запашки широко проводилось включение не только пустошей, но также и оторванные обрабатываемых крепостными участков. Наряду с этим, крепостные, защищающиеся бегством против возрастающей барщины на собственной запашке, становились неоднократно безземельными.

Конечно, над тенденцией лишения крестьянства земли преобладает еще тенденция снабжения крестьянства землей; естественно, что в Венгрии XVII столетия, при условиях опустошения со стороны иностранцев, речь идет о господстве феодального крепостнического хозяйства. Но уже довольно ясно проявляется тенденция лишения крестьянства земли, показывающая в будущее, свидетельствующая о том что в недрах феодализма уже началась „предистория капитала и соответствующей ему способ производства“.

Старая экономическая историография скрыла лишение крестьянства земли в XVII столетии (а также и позже), чтобы показать положение венгерских крепостных в более благоприятном виде по сравнению с соседними народами. А учение об упадке собственной записки землевладельцев в XVII столетии имело целью выставить XVII столетие, столетие борьбы за национальную независимость, в качестве столетия упадка.

Дежэ Нэмеш: ОБ ИСТОРИИ ОБЩЕГО РАБОЧЕГО ОБЪЕДИНЕНИЯ

Очерк Дежэ Нэмеш составляет часть (IX и X главы) его работы „История Рабочего объединения“. Он рисует развитие Общего рабочего объединения в эпоху Французско-прусской войны и Парижской Коммуны. В начале французско-прусской войны, руководимое Анталом Ирлигерем Общее рабочее объединение и возглавляемое Карлом Фаркашом Объединение рабочего обучения начали совместные действия против захватнической войны. После революции 4 сентября 1870 года и провозглашения французской республики, в рабочих объединениях усилилась республиканская пропаганда. Совместное политическое выступление привело к тесному сотрудничеству между обоими рабочими объединениями. На совместном собрании общего рабочего объединения и Объединения рабочего обучения 18 сентября 1870 г. было вынесено решение об их слиянии. Однако правительство используя вооруженные силы, воспрепятствовало осуществлению этого слияния.

Часть руководства Общего рабочего объединения в декабре 1870 года заключила союз с 48-ым клубом, и под руководством этого клуба приняло участие в акции протеста против аннексии Эльзас-Лотарингии. 48-ой клуб кампанию, начатую против прусских захватнических стремлений, связал с поддержкой правительства Тьера, затушевав, таким образом, борьбу между правительством Тьера и парижским народом и национально-предательскую роль тьерского правительства. В феврале 1871 года внутри Общего рабочего объединения появилась внутренняя оппозиция против поддержки тьерского правительства, в результате чего рабочее объединение отстранилось от этой акции. В это время Общее рабочее объединение и Объединение рабочего обучения вновь сблизились, последнее, опираясь на организованный им институт рабочего страхования, действовал полулегально.

Парижская Коммуна вызвала значительные отклики и в кругах венгерского рабочего класса. Оживилось забастовочное движение, особенно в Будапеште. В ходе этого 8 мая 1871 года 3000 бастующих рабочих организовали перед парламентом демонстрацию протеста, требуя освобождения 52 арестованных руководителей забастовочного движения. Это была самая значительная политическая демонстрация со времени соглашения 1867 года, направленная против антирабочего режима венгерского правительства.

В период майских забастовок между Общим рабочим объединением и Объединением рабочего обучения существовало тесное сотрудничество. Еще в марте 1871 г. внутри Общего рабочего объединения был создан „отдел отраслевых объединений“, в котором приняли участие и представители Объединения рабочего обучения. Этот орган играл важную роль в майских движениях, в подготовке и осуществлении формального объединения двух организаций. Во второй половине мая 1871 года Общее рабочее объединение и Объединение рабочего обучения объединились в единую организацию под названием „Общее рабочее объединение“.

Во время Парижской Коммуны Общее рабочее объединение прошло значительное политическое и организационное развитие. Наиболее важными провинциальными филиалами были обудский, темешварский, братиславский, пещский филиалы. Филиалы действовали также в Шопроне, Надканиже, Решице, Анине, Сигетваре, Капошваре и Шарошпатаке. Только в Пеште и Буде к нему присоединилось 12 отраслевых объединений. Его организационное влияние распространилось на 10 - 12 000 трудящихся, кроме кассы рабочего страхования, насчитывавшей около 3000 членов.

Руководящей группой рабочего объединения была Пештская секция Интернационала. Рабочее объединение твердо выступало за идеи Парижской Коммуны, не только в период существования Коммуны, но и после трагического поражения парижских рабочих. В память жертв Парижской Коммуны 11 июня 1871 года Рабочее объединение организовало траурное шествие, приветствуя идеи Коммуны предстоящую новую революцию и требуя право убежища для бежавших из Парижа коммунаров.

Правительство Андраши еще 10 июня 1871 года вынесло решение, согласно которому беженцы Парижской Коммуны по прибытии их в Венгрию, будут выданы правительству Тьера. В решении далее говорится, что правительство примет активное участие в международном походе против Интернационала.

По указанию правительства Андраши 12 июня 1871 года начались аресты руководителей и активистов Общего рабочего объединения и организация была официально распущена. Против руководителей Рабочего объединения с обвинением их в „неверности“ был возбужден уголовный процесс.

Иштван Барта: РУКОВОДИТЕЛИ БОРЬБЫ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ В ВЕНГРИИ И ВЕНСКАЯ ОКТЯБРЬСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ

Очерк дает богатый, до сих пор в большей его части еще неизданный материал о событиях в октябре 1848 года в связи с военными действиями, с помощью которых молодая венгерская армия хотела освободить Вену от осады императорских войск. Документы, описывающие происходившие со дня на день события, показывают все достоинства и недостатки начального этапа венгерской революции. Венгерская народная армия 29 сентября одерживает в пакозском сражении победу над Елачичем, но неспособные и в большей их части реакционные руководители не могут или не хотят использовать эту победу, и побитый неприятель может оставить страну.

Население Вены с помощью революции препятствует тому, чтобы наемник реакции Елачич получил военную помощь; представляется новая возможность, чтобы венгерская армия — в сотрудничестве с революционным населением Вены — уничтожила бежавшего к Вене противника. Однако, венгерские политические деятели и военные руководители всеми силами стараются удержаться на почве легальности, не смеют выступить на революционную почву против реакции, которая уже давно оставила легальность, и, таким образом, и эта новая возможность остается неиспользованной.

Кошут в эти дни в провинции вербует солдат в новую венгерскую армию, и когда он наконец берет в свои руки руководство, наилучшая возможность для победы над Елачичем и помощи венской революции уже исчезла. Но Кошут и сам колеблется, так как он ждет из Вены официального приглашения. Однако буржуазное большинство венского государственного собрания и муниципалитета боится также сделать решающий шаг, как и руководители венгерской армии. Наконец Кошут лично идет в лагерь и, отбросив опасения, дает приказ о наступлении; но уже поздно. Вену окружили объединенные силы трех императорских армий, силы защитников с каждым днем сокращаются, и 30 октября, в день решающего сражения, они уже не могут поддержать венгров контр наступлением. Венгерская армия потерпела поражение в сражении под Швехатом и отступает, а оборону Вены разгромяла превосходящая сила.

Итак, солидарность революционных народов не могла одержать победу над неспособностью, малодушием и предательством. Однако опыт, приобретенный в ходе событий, принес пользу делу венгерской революции. Кошут, используя этот опыт приступил к чистке венгерской армии, к политической, хозяйственной и военной организации оборонительной войны, и этим создал предпосылки крупных побед венгерской революции, одержанных весной 1849 года.

Габор Г. Кемень: ДОКУМЕНТЫ К ИСТОРИИ КАРАНШЕБЕШСКОГО МАНДАТА ЛАЙОША МОЧАРИ.

Опубликованные документы относятся к значительному событию истории национальностей Венгрии последней трети прошлого столетия, к политической борьбе вокруг караншебешского мандата 1887 года. Как известно, в результате антинародного избирательного закона 1874 года в конце столетия в венгерском феодальном парламенте число депутатов национальных меньшинств все уменьшилось. Усиленный произвол правительства в выборах 1887 года привел к тому, что вся оппозиция национальных меньшинств получила только мандат караншебешского избирательного округа, объединявшего народ бывшей румынской пограничной зоны. Депутат румынской национальной партии этого района, Траян Дода заявил, что он, как единственный депутат оппозиции национальных меньшинств, в знак

протеста против политики правительства, направленной против национальных меньшинств, не явится в парламент, но от своего мандата не откажется, т. е. он проявит „пассивную резистенцию“ против существующей государственной политики. Депутат Дода открытым письмом сообщил своим избирателям о своем решении, за что против него было возбуждено судебное дело и он был приговорен к двум годам тюремного заключения, но принимая во внимание его преклонный возраст, он получил королевскую амнистию. После ликвидации мандата Доды, правительство объявило в караншебешском районе новые выборы. Новый караншебешский депутат, Михаил Поповичу также занял позицию „пассивного сопротивления“, за что парламентская комиссия „несовместимости“ уничтожила и его мандат. После таких прецедентов состоялись третьи выборы. Тогда караншебешские румыны избрали депутатом передового борца за примирение национальных меньшинств, венгра Лайоша Мочари. Мочари, упорно сопротивляясь клеветническому походу и политической травле, начатой против него шовинистическим правительством и его антинародными союзниками, согласил быть депутатом караншебешского мандата. Это событие, таким образом, стало ценным звеном прогрессивных исторических связей между венгерским и румынским народами.

Имре Кубич

ДАнные О БОРЬБЕ ЗА МИР КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ В ВЕНГРИИ ДО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1929—1939 ГГ.).

Немедленно после окончания первой мировой войны, — но особенно начиная с годов мирового экономического кризиса 1929 года —, проходила усиленная подготовка капиталистических стран к новой империалистической войне.

Империалистические державы в первую очередь готовились к войне против Советского Союза.

Венгерский господствующий класс, с помощью великих держав антанты, затопивший в крови первую Венгерскую Советскую республику, с радостью присоединился к подготовке войны. Безмерная ненависть к Советскому Союзу и боязнь перед рабочим классом характеризовали фашистский режим Хорти, угнетавший венгерский трудовой народ необузданным террором и демагогией. Так же как и в западных странах, и контрреволюционный режим Хорти в целях прекращения борьбы и введения в заблуждение рабочего класса и трудового крестьянства, все более использовал предателей, руководителей социал-демократической партии. Они прекратили забастовки рабочего класса, коммунистов систематически выдавали полиции, расхваливали „западную демократию“ и ставили ее образцом перед народом.

И только одна коммунистическая партия Венгрии бесподкупно боролась против контрреволюционного режима Хорти, в интересах венгерского народа. Организацией забастовок и протестов боролась против полного наложения всех тяжестей экономического кризиса на плечи трудящихся, и эту борьбу коммунистическая партия соединила с борьбой за сохранение мира. Пренебрегая всем усиливавшимся фашистским террором, на основании указаний Коммунистического Интернационала бесперерывно разоблачала военную подготовку империалистических стран и режима Хорти и стремилась объяснить трудовому народу, что готовящаяся война направлена против родины всех трудящихся — Советского Союза, и что воспрепятствование войне является главным интересом всех трудящихся и честных патриотов.

На все усиливающееся сопротивление рабочего класса и трудового крестьянства контрреволюционный режим Хорти ответил введением чрезвычайного суда, усиленным преследованием коммунистов; его цель состояла в том, чтобы уничтожить коммунистическую партию. Наряду с террором они с помощью проникнувших в партию агентов и созданием антипартийных фракций препятствовали боевым руководителям рабочего класса и антивоенной деятельности партии.

В период натиска международного фашизма, венгерский господствующий класс тоже, во главе с Гёмбэш, пытаясь осуществить открытый фашизм, хотел лишить трудящихся даже остатков свободы.

Коммунистическая партия, усилением своей борьбы и расширением забастовочного движения заставила правительство Гёмбэш отказаться от плана фашизации профсоюзов.

Международной антикоммунистической травле венгерская буржуазия прислуживала тем, что после отбытия наказания товарищ Ракоши снова был предан суду. Перед судом товарищ Ракоши разоблачил предательство венгерского господствующего класса, подготовку новой войны и дал указания партии и венгерскому народу в их борьбе за защиту мира.

На основании указаний VII съезда Коммунистического Интернационала, партия все более усиленно стремилась к осуществлению фронта рабочего единства и созданию народного фронта. Одна только компартия указала путь, соответствующий интересам страны и трудового народа, непрерывно разоблачала империалистов и катастрофическую политику клики Хорти.

И вопреки чрезвычайным трудностям и допущенным ошибкам партия правильно осознала большое значение борьбы за мир и, несмотря на террор фашистского режима Хорти и гнусное предательство руководителей социал-демократической партии, героически боролась за международный прогресс и подъем венгерского народа.

B. D. GREKOV : Accomplissons les tâches indiquées par I. V. Staline dans son ouvrage: Marxisme et linguistique.

Les ouvrages du camarade Staline sur la linguistique ont une importance exceptionnelle au point de vue des sciences sociales et spécialement au point de vue de la science historique. Dans ces ouvrages, le camarade Staline a posé de nombreux problèmes importants qui intéressent directement l'historien: le problème de l'ancienne société sans classes, celui de la formation des peuples, du caractère et du type de plus anciens États, la question des nations et de la culture nationale, etc.

Avant la parution des articles du camarade Staline sur la linguistique, on a cherché à résoudre beaucoup de problèmes d'un point de vue erroné, de celui du marrisme. Maintenant il faut trouver de nouvelles solutions pour toutes ces questions.

Les différents instituts de l'Académie des Sciences de l'Union Soviétique ont étudié d'une façon approfondie les ouvrages du camarade Staline sur la linguistique. Ainsi l'*Institut de philosophie* a organisé de nombreuses conférences théoriques et des discussions; on a révisé et complété les thèses des thèses et les ouvrages sous presse. On a fait paraître plusieurs publications sur les ouvrages linguistiques du camarade Staline et on a organisé, dans les différentes parties du pays, plus de 200 conférences sur l'ouvrage „Marxisme et linguistique“.

L'*Institut d'Histoire* a déployé également une vive activité en vue de l'assimilation et de l'application des thèses exposées dans les articles du camarade Staline. Pendant l'année, il a organisé 15 conférences et discussions théoriques sur ces problèmes. Au cours de ces discussions on a attiré par ex. l'attention sur les défauts qui se retrouvent dans les études du Prof. Porchniev. L'influence du marrisme s'est manifestée aussi dans les ouvrages des historiens s'occupant du problème de l'origine des peuples et spécialement de celui de l'origine des peuples de l'Union Soviétique. Au cours des discussions, ces savants ont reconnu leurs fautes et ils ont promis de réviser leurs positions. Le problème de la formation du féodalisme en Russie a été également envisagé jusqu'ici d'un point de vue erroné. Dorénavant il faut examiner tous ces problèmes d'un point de vue entièrement nouveau.

Les ouvrages du camarade Staline ont aussi une grande importance au point de vue de l'activité de l'Institut de l'Histoire de la Culture Matérielle, de l'Institut d'Éthnographie, de l'Institut des Études Slaves et de l'Institut des Études Orientales. Ces instituts ont corrigé — sur la base des ouvrages du camarade Staline — les défauts résultant de l'influence du marrisme sur les sciences en question, et continuent à étudier avec succès les problèmes exposés dans les ouvrages sur la linguistique du camarade Staline.

I. KON : Le caractère spécial et les tâches de la science historique

(Voprosi Istorii, No 6, 1951)

L'ouvrage de I. V. Staline: „Marxisme et linguistique“, contient des enseignements très importants pour l'historien aussi. Staline y a, entre autres, démontré, que la vie intellectuelle de la société ne peut être insérée, dans son ensemble, dans la catégorie de la superstructure. Partant de cette thèse, l'auteur de la présente étude constate que le rayon d'action de la science dépasse les limites de la superstructure sociale et que la science n'est pas ancantée au moment où une base sociale remplace une autre. La tâche de la science est de donner une image juste de la réalité. Dans chaque science on peut distinguer à côté des matériaux consistant de faits empiriques, des éléments philosophiques et idéologiques. Ces éléments se manifestent moins dans les sciences naturelles que dans les sciences sociales, sur lesquelles ils exercent une influence considérable. Dans toute société de classes la science porte l'empreinte de l'idéologie de la classe dirigeante. Cela ne veut pas dire que dans la société bourgeoise n'existent, à côté des sciences bourgeoises, des sciences prolétariennes qui seules peuvent représenter la vraie connaissance.

Toute science est fondée sur la connaissance des lois de l'évolution sociale, par conséquent, la science historique est une des branches fondamentales de la connaissance humaine. Dans l'histoire de la société on peut également reconnaître des rapports de causalité, des lois bien définies et, ainsi, la science historique, cultivée d'une

façon juste, peut aboutir à des connaissances exactes. Aussi l'examen de l'histoire de la société a-t-il pour but de découvrir les lois générales de l'évolution sociale.

Avant Marx, l'historiographie a cherché à expliquer le processus historique par des constructions abstraites, métaphysiques qui n'avaient rien à faire avec les matériaux historiques accumulés. Ainsi, bien que l'historiographie d'avant Marx ait recueilli d'importants matériaux sur les faits historiques, elle n'a pu reconnaître les lois de l'évolution de la société humaine et n'a pu tirer de l'histoire aucune conclusion relative à la transformation de la société. Seule la conception matérialiste de l'histoire permet à la science historique de remplir cette tâche. Outre cette cause objective, une autre cause d'ordre subjectif a empêché l'historiographie de devenir, dans la société de classes, une véritable science: c'est l'influence de l'idéologie des classes exploiteuses. Étant donné que la découverte de la vérité historique et l'explication juste des phénomènes sociaux n'est pas dans l'intérêt de ces classes, leur influence sur l'historiographie amène nécessairement une falsification de la vérité objective. Ainsi, par exemple, les historiens bourgeois s'occupant de l'antiquité ont complètement négligé l'étude des conditions de vie des esclaves, tandis que leurs collègues s'occupant de la formation de la bourgeoisie ont cherché à idéaliser cette classe. C'est surtout aujourd'hui, à l'époque de la crise générale du capitalisme, que la falsification bourgeoise de l'histoire a pris des proportions énormes. La science historique soviétique diffère fondamentalement de l'historiographie bourgeoise non seulement par le fait que les explications qu'elle donne de tous les phénomènes historiques importants sont différentes, mais surtout par sa base théorique qui s'oppose diamétralement à la conception historique bourgeoise. Toutefois, la science historique soviétique est loin de rejeter en bloc tous les résultats de l'ancienne historiographie, comme l'a fait M. N. Pokrovski (ressemblant en cela au linguiste N. Y. Marr), au contraire, elle se sert avec critique des matériaux historiques rassemblés et scientifiquement contrôlés, des méthodes de travail et des procédés techniques qui facilitent le choix et la classification des matériaux.

Une des caractéristiques principales de la science historique marxiste est l'objectivité, qui implique l'esprit de parti dans l'appréciation des événements. Cette objectivité diffère de l'objectivisme bourgeois, car l'historien matérialiste cherche à découvrir les antagonismes de classes, tandis que l'objectiviste bourgeois parle de certaines „tendances historiques invincibles“. En outre, la science historique marxiste diffère de l'historiographie bourgeoise par le fait qu'elle ne se contente pas d'expliquer le monde, mais elle indique en même temps les chemins qui conduisent à la transformation de ce monde. Tout cela ne veut pas dire que l'historien marxiste ne s'intéresse qu'aux événements les plus proches de notre époque. L'examen de ces événements est une tâche primordiale, mais il ne peut pas être l'objet exclusif de la science historique. La tâche de la science historique soviétique est celle de donner une image scientifique, approfondie et basée sur des faits contrôlés, de l'évolution de l'humanité, avec toutes ses caractéristiques.

GY. MORAVCSIK : La Tactique de Léon le Sage, source de l'histoire hongroise.

Il est depuis longtemps connu que la Tactique de l'empereur Léon le Sage 886—912), qui dans le chapitre XVIII. de son ouvrage passant en revue la façon de combattre des différents peuples, décrit également celle des Hongrois conquérants, a suivi de près un ouvrage sur la tactique, remontant à la fin du VIe ou bien au début du VIIe siècle et dont l'auteur supposé est, d'après les uns, l'empereur Maurikios (582—602), d'après les autres, l'empereur Heraklios (610—641). Deux opinions diamétralement opposées furent émises au sujet de l'attitude de Léon le Sage à l'égard de sa source et de l'authenticité de la description relative aux Hongrois. Les uns ont soutenu que Léon le Sage a tout simplement copié, d'une façon servile sa source en attribuant les coutumes de guerre des Turks et des Avars du VIe siècle aux Hongrois du IXe. Les autres, par contre, ont affirmé que Léon le Sage a utilisé d'une façon consciente sa source et qu'il l'a modifiée sur la base de ses propres informations. La révision de la question rend nécessaire des recherches allant en plusieurs directions: il faut soumettre à un examen approfondi la source de Léon le Sage, le procédé suivi par lui dans la description de la façon de combattre de chaque peuple et, enfin, il faut comparer, d'une façon précise, à l'aide de tous les moyens auxiliaires se trouvant à notre disposition le texte de Léon le Sage et celui de sa source.

La source de Léon le Sage, la Tactique dite de Maurikios, fait valoir dans la description de la façon de combattre des différents peuples des vues identiques, ce qui amène des concordances tant au point de vue du contenu qu'au point de vue de la forme. Tandis que dans le cas des Slaves, elle donne une caractérisation individualisée, basée sur des observations très fines, dans le cas des Avars et des Turks, la description contient des traits qui caractérisent tout un groupe de peuples hunsturks du VIe siècle.

Léon le Sage a écrit sa Tactique pour présenter avant tout la façon de combattre des Sarrasins, et la partie de son ouvrage qui se rapporte à eux est indépendante de la Tactique dite de Maurikios. Il ne mentionne les Persans que comme un peuple „d'autrefois“ et il transforme en conseils généraux les paroles de sa source se référant à eux. C'est pour donner une leçon générale qu'il parle des Francs et des Longobards qui entretiennent des liens d'amitié et d'alliance avec Byzance. Il souligne à propos des Slaves qu'ils sont déjà chrétiens et qu'habitant sur le territoire de l'empire byzantin, ils se sont hellénisés. Quand l'auteur impérial caractérise brièvement, sur la base de sa source, leur façon de combattre „d'autrefois“, il ne pense pas à une guerre dirigée contre les Slaves, mais à une lutte menée contre des peuples qui leur ressemblent. Ainsi donc Léon le Sage a modifié les informations de sa source d'après les conditions de sa propre époque.

En ce qui concerne les Turks, Léon le Sage rappelle qu'il les a connus en tant que ses propres alliés, quand il s'est servi d'eux contre les Bulgares. Certains détails qu'il mentionne à ce propos prouvent incontestablement qu'il s'agit de la guerre byzantino-bulgare de 894—896, que nous connaissons d'après d'autres sources aussi, et dans laquelle les Hongrois (les Turks) étaient les alliés de Byzance. Ainsi Léon le Sage a eu effectivement l'occasion de faire la connaissance de la façon de combattre des Hongrois. Dans son ouvrage, il souligne que les Bulgares se sont convertis au christianisme, qu'ils se soumettent à la volonté de Byzance, qu'ils ont été punis à cause de leur parjure et que, par conséquent, on n'a pas besoin de la description de leur façon de combattre. Toutefois, il mentionne à plusieurs reprises que la façon de combattre des Turks diffère très peu ou même à peine de celle des Bulgares, indiquant ainsi, sous une forme voilée, que tout ce qu'il dit des Turks se rapporte également aux Bulgares.

La comparaison précise de la traduction hongroise du texte de la Tactique de Léon le Sage et de celui de la Tactique dite de Maurikios prouve que dans la description de la façon de combattre des Hongrois l'auteur impérial a suivi de beaucoup plus près sa source que dans les autres parties de son ouvrage. Il supprime, il est vrai, la caractérisation des Avars et remplace leur nom par celui des Bulgares, mais ses modifications sont plutôt d'ordre stylistique. Une analyse approfondie du texte de la Tactique dite de Maurikios a prouvé que l'information d'après laquelle les Turks sont sévèrement punis par leurs supérieurs s'ils commettent quelque délit, n'est pas une interpolation de Léon le Sage, comme on l'a cru jusqu'à présent, mais elle se trouve également dans sa source. A part les paragraphes dans lesquels l'auteur analyse le problème du rapport avec les Turks et les Bulgares, à part l'introduction réitérée du nom des Turks, Léon le Sage ne fait que six interpolations importantes au point de vue du sens (lancement de flèches en pleine poursuite, l'emploi du lait de la jument comme boisson, les petits intervalles des régiments turks, l'épaisseur du front, la poursuite impitoyable et l'attitude en face des déserteurs). Comment peut-on accorder la déclaration de Léon le Sage, selon laquelle il a connu la façon de combattre des Hongrois de sa propre expérience avec le fait qu'il a tout de même utilisé une description de sa source, vieille de trois siècles, description qui se rapporte à la façon de combattre des Turks et des Avars du VIe siècle? Une seule explication est possible: Léon le Sage est convaincu que les Turks de la Tactique dite de Maurikios sont les mêmes que ceux qu'il a connus. Cette hypothèse est d'ailleurs prouvée par le fait qu'à l'encontre de son procédé normal, quand il s'agit d'autres peuples, dans le cas des Turks, il ne pose même pas la question des rapports qui pouvaient exister entre les Turks de sa source et ceux de son époque. Dans ce procédé de Léon le Sage on reconnaît deux traits typiquement byzantins: d'une part, on y découvre la conception d'après laquelle les peuples qui se présentent aux frontières de l'empire ne sont, en dernière analyse, que des peuples anciens, d'autre part, on y voit un attachement peu commun aux sources écrites, considérées par les Byzantins comme des autorités suprêmes.

Ainsi donc Léon le Sage n'a pas été un copiste servile, peu intelligent, comme certains chercheurs l'ont soutenu; mais il serait également erroné de le considérer avec les yeux d'un philologue moderne, comme l'ont fait d'autres savants. Évidemment des erreurs ont pu se glisser dans son ouvrage, quand il a continué à copier l'image typique relative aux peuples turks-huns. La recherche scientifique a déjà prouvé que par exemple ses données relatives à l'armement des Turks (Hongrois) ne sont pas confirmées par les découvertes archéologiques et que, d'autre part, il a simplement appliqué les formes politiques et sociales des empires nomades à la société de pâtres hongroise. Cependant, il faut en même temps souligner que les sources orientales et occidentales confirment en général tout ce que Léon le Sage raconte sur la façon de combattre des Hongrois. Aussi considérons-nous la description de l'empereur byzantin comme authentique, sous la réserve que l'image qu'il donne est plutôt typique qu'individualisée. Les données de la Tactique de Léon le Sage relatives aux Hongrois sont authentiques dans la mesure où les informations de sa source se rapportant aux Avars et aux Turks sont elles aussi authentiques. En effet, cette image, enracinée dans la conception des Byzantins et renouvelée par Léon le Sage, n'a pas été un reflet fidèle de la réalité historique sans cesse changeante, et à l'origine déjà, elle n'a pas donné une caractérisation individualisée de tel ou tel peuple, mais elle s'est formée par l'unification et la fixation de certains traits typiques caractérisant tout un groupe de peuples cavaliers, nomades organisés en tribus ou bien en clans et vivant à un certain degré de l'évolution sociale.

T. WITTMANN: Gábor Bethlen, organisateur d'armée

La présente étude constitue une première tentative en vue d'éclaircir, à l'aide de l'examen des questions secondaires, certains aspects de l'histoire hongroise de la première moitié du XVIIe siècle, aspects qui jusqu'à présent n'ont pas été étudiés à la lumière du marxisme. En même temps, elle se propose à présenter une image réelle de Gábor Bethlen, prince de Transylvanie et un des plus grands héros de l'histoire hongroise, dont la figure a été souillée par les falsifications de l'historiographie contre-révolutionnaire.

Au début du XVIIe siècle la Hongrie a été divisée en trois parties: la partie occidentale du pays est devenue un bastion avancé des Habsbourg qui l'ont privée de toute indépendance, celle de milieu était occupée par les Turcs et la troisième partie, la Transylvanie a joui d'une situation spéciale. Après la guerre d'indépendance d'István Bocskai (1604—1606), la Transylvanie est devenue, dans les mains de princes habiles, un instrument d'unification et de libération de la Hongrie. Prince excellent, Gábor Bethlen comprit son rôle de cette façon. Héros de l'indépendance nationale, qui avait deux fois saisi les armes contre les oppresseurs Habsbourg, il se proposa comme but de libérer le pays de *tous ses deux ennemis*. Dans sa lutte contre les Habsbourg et les Turcs, il voulut se servir de leurs antagonismes, mais, se rendant compte du fait que par ce moyen il n'obtiendrait jamais un succès complet, il chercha l'alliance des puissances hostiles aux Habsbourg — et voulut se procurer avant tout la couronne tchèque et polonaise —, afin de pouvoir attaquer ensuite les Turcs avec des forces accrues. Il aida le mouvement des Tchèques (1618—1620) et, vers la fin de sa vie, il voulut conclure une alliance russo-transylvaine contre le roi de Pologne.

La situation internationale n'était pas favorable à la réalisation de ses projets, il ne lui restait donc autre ressource que de renforcer l'organisation de l'Etat transylvain et de mettre sur pied une armée forte et redoutable. La nouvelle historiographie hongroise considère la Transylvanie comme la base des guerres d'indépendance menées contre les Habsbourg. C'est en s'appuyant sur ce pouvoir d'Etat centralisé que Bethlen réussit à vaincre plusieurs fois les troupes des Habsbourg, à mettre en fuite, au cours de sa seconde et sa troisième campagne, Wallenstein lui-même, et à contraindre l'empereur à renoncer en sa faveur au territoire de sept comitats de la Hongrie Nord-Orientale. Ces victoires furent remportées par une armée excellemment organisée et conduite, dans les rangs de laquelle combattirent les masses des paysans privés de leurs terres à la suite de l'exploitation féodale et des devastations étrangères, et les masses des Haïdouks. Les Haïdouks, qui avait formé autrefois la base populaire

de la guerre l'indépendance de Bocskai, aidèrent Bethlen et ce furent eux qui rendirent la tactique de son armée irrésistible. Cette tactique fut fondée sur la façon de combattre de la cavalerie légère qui par sa rapidité a rendu impuissante l'infanterie et la cavalerie lourde impériales. Fatiguer l'ennemi, le harceler sans cesse, l'affamer: c'était la méthode principale de l'armée de Bethlen. Grâce à cette méthode il put mettre le siège devant Vienne, encercler l'armée de Wallenstein à Hodonin et chasser du pays ce macarthur de l'histoire hongroise.

L'armée de Bethlen fut disciplinée et bien payée, elle fut la seule armée hongroise indépendante et victorieuse dans la période de l'histoire allant du règne du roi Matthias (1458—1490) à la guerre l'indépendance de François Rákóczi (1703—1711). Bethlen est une grande figure de l'histoire hongroise et seul le peuple hongrois libéré peut avoir une idée juste de son rôle et peut l'apprécier.

P. ZS. PACH : Économie allodiale et expropriation de la paysannerie en Hongrie au XVIIe siècle

Jusqu'à présent notre historiographie a esquissé les grandes lignes de l'accumulation primitive des capitaux en Hongrie au XVIIIe et dans la première moitié du XIXe siècle, mais les problèmes des antécédents de ce processus, surtout en ce qui concerne le XVIIe siècle, n'a pas encore été éclairci. Pourtant l'étude de l'accumulation primitive des capitaux au XVIIe siècle, époque des grandes guerres d'indépendance nationales, présente un intérêt considérable et peut nous aider à mieux connaître nos guerres d'indépendance elles-mêmes.

La présente étude se propose à examiner une question fondamentale de ce processus: l'expropriation des paysans a-t-elle commencé ou bien a-t-elle progressé au XVIIe siècle dans la partie de la Hongrie se trouvant sous la domination des Habsbourg? Pour pouvoir répondre à cette question l'auteur étudie le développement de la production des marchandises agricoles, de l'économie allodiale.

Notre littérature ancienne d'histoire économique a soutenu que le développement de l'économie allodiale avait bien commencé au XVIe siècle, mais qu'elle a traversé une période de décadence dans toutes les parties du pays au XVIIe siècle. D'autre part, elle a affirmé que l'extension des terres allodiales s'est faite par la mise en valeur des terres incultivées et qu'elle n'a pas du tout touché — ou seulement par exception — les terres des serfs.

La première assertion n'est qu'une généralisation, dénuée de tout fondement, d'une constatation relative à un seul groupe de propriétés (il s'agit du domaine de Sárvar-Kapuvár de la famille Nádasdy). D'ailleurs de nombreux documents concernant différents territoires de la Hongrie sous domination habsbourgeoise réfutent cette affirmation: c'est à partir de la fin du XVIe siècle qu'on assiste à l'essor de l'économie allodiale, et, au milieu de XVIIe siècle, son développement, bien que limité par les dévastations et par des pillages allemands, est déjà considérable.

La seconde affirmation est également fautive. Les documents prouvent qu'au cours du XVIIe siècle, on a fait entrer dans la réserve non seulement des terrains vagues, mais aussi des terres cultivées par les serfs pour étendre l'économie allodiale. Les serfs qui, devant l'augmentation de la corvée seigneuriale, ne trouvaient autre moyen de défense que la désertion, sont devenus en grand nombre de vagabonds, privés de tout.

Naturellement, à cette époque encore, la tendance qui a pour but de munir les serfs de terres l'emporte sur celle qui veut les exproprier: dans la Hongrie du XVIIe siècle, au milieu des dévastations étrangères, l'économie féodale basée sur le servage domine encore. Toutefois la tendance de l'exportation, qui annonce l'avenir, se manifeste déjà assez clairement et prouve qu'au sein du féodalisme a déjà commencé „la préhistoire du capital et du mode de production qui lui convient.“

L'ancienne littérature d'histoire économique a essayé de camoufler le fait de l'expropriation de la paysannerie au XVIIe siècle (et aux siècles suivants aussi) afin de prouver que la situation des serfs hongrois a été plus favorable que celle des peuples voisins. Elle a formulé la thèse de la décadence de l'économie domaniale au XVIIe siècle pour pouvoir présenter ce siècle de luttes pour l'indépendance comme une époque de décadence.

D. NEMES : Sur l'histoire de l'Association Générale des Ouvriers

La présente étude contient les chapitres IX et X d'un ouvrage plus vaste de D. Nemes, intitulé „Histoire de l'Association Générale des Ouvriers“. Cette partie de son ouvrage fait connaître le développement de l'Association Générale des Ouvriers à l'époque de la guerre franco-prussienne et de la Commune de Paris. Au moment du déclenchement de la guerre franco-prussienne, l'Association Générale des Ouvriers, conduite par Antal Ihrlinger, et l'Association pour la Formation des Ouvriers, dirigée par Károly Farkas, engagent une action commune contre la guerre de conquête. Après la révolution du 4 septembre 1870 et la proclamation de la République Française, on assiste à un renforcement de la propagande républicaine dans les associations ouvrières. L'action politique commune entraîne une collaboration plus étroite entre les deux associations. L'assemblée générale commune proclame leur fusion, mais le gouvernement empêche, à l'aide de la force armée, la réalisation de ce projet.

Certains dirigeants de l'Association Générale des Ouvriers s'allient, en décembre 1870, au Club de 48 et prennent part, sous sa conduite, à la campagne de protestation contre l'annexion de l'Alsace-Lorraine. Cependant le Club de 48 associe à sa campagne menée contre la politique de conquête prussienne sa propagande en faveur du gouvernement Thiers, tout en camouflant la lutte du peuple de Paris contre ce gouvernement et la trahison de ce dernier. En février 1871, une opposition se forme au sein de l'Association Générale des Ouvriers contre la campagne menée en faveur du gouvernement Thiers et l'Association décide à se désolidariser de cette action. En même temps un nouveau rapprochement a lieu entre l'Association Générale des Ouvriers et entre l'Association pour la Formation des Ouvriers. Cette dernière a continué à fonctionner comme une organisation semi-légale s'appuyant sur la caisse d'assurances sociales fondée par elle.

La proclamation de la Commune de Paris a eu un grand retentissement dans la classe ouvrière hongroise. Le mouvement de grèves se renforce — surtout à Pest. Le 8 mai 1871, les grévistes organisent, avec la participation de 3000 hommes, une manifestation exigeant la libération de 52 de leurs dirigeants emprisonnés. C'était la plus grande manifestation politique depuis le compromis austro-hongrois de 1867 contre la politique d'oppression ouvrière pratiquée par le gouvernement hongrois.

Au cours des grèves de mai une collaboration étroite se développe entre l'Association Générale des Ouvriers et entre l'Association pour la Formation des Ouvriers. Encore au mois de mars on a fondé au sein de l'Association Générale des Ouvriers une section des associations professionnelles dont les membres se recrutaient, en partie, des représentants de l'Association pour la Formation des Ouvriers. Cet organe a un rôle important dans l'organisation des grèves du mois de mai, dans la préparation et l'exécution de la fusion des deux associations. C'est dans la deuxième moitié du mois de mai 1871 que cette fusion a lieu et les deux associations s'unissent sous le nom d'Association Générale des Ouvriers.

A l'époque de la Commune de Paris, l'Association Générale des Ouvriers se développe considérablement tant au point de vue politique qu'au point de vue de son organisation. Les filiales les plus importantes sont, à cette époque, celle de Óbuda, Temesvár, Pozsony (Bratislava) et Pécs. Elle a encore des filiales à Sopron, Nagykanizsa, Resica, Anina, Szigetvár, Kaposvár et Sárospatak. A Pest et à Buda 12 associations professionnelles se joignent à elle. Son influence organisatrice s'étend à 10.000—12.000 ouvriers, nombre qui ne comprend pas les 3000 membres de la caisse d'assurances.

Le groupe dirigeant de l'Association est la section de Pest de l'Internationale. L'Association se fait le champion des idées de la Commune de Paris non seulement pendant l'existence de celle-ci, mais aussi après la défaite tragique des ouvriers parisiens. Le 11 juin 1871, l'Association organise une cérémonie de deuil en mémoire des martyrs de la Commune et, au cours de la manifestation de protestation, ses adhérents saluent les idées de la Commune, la révolution future et ils exigent le droit d'asile pour les communards qui ont réussi à quitter Paris.

I. BARTA : Les dirigeants de la guerre d'indépendance hongroise et la révolution d'octobre de Vienne

L'auteur de l'étude publie un grand nombre de documents, jusqu'à présent en grande partie inédits, qui datent d'octobre 1848 et se rapportent à l'entreprise militaire à l'aide de laquelle la jeune armée de honvéds hongroise voulut délivrer Vienne

révolutionnaire du siège des troupes impériales. Ces documents, qui relatent les événements jour par jour, nous montrent toutes les vertus et aussi tous les défauts de la première étape de la révolution hongroise. Le 29 septembre, dans sa bataille contre Jellásich, l'armée populaire remporte une grande victoire, mais ses dirigeants impuissants et en grande partie réactionnaires ne peuvent ou ne veulent pas exploiter le succès: l'ennemi battu réussit à quitter le territoire du pays. Par sa révolution, le peuple de Vienne empêche Jellásich, soudard de la réaction, d'obtenir des secours militaires. Ainsi, une nouvelle occasion merveilleuse se présente à l'armée hongroise pour anéantir — en étroite collaboration avec le peuple révolutionnaire de Vienne — l'ennemi réfugié sous Vienne. Cependant les dirigeants politiques et militaires hongrois se cantonnent, d'une façon pénible, dans les limites de la légalité et n'osent pas agir en révolutionnaires contre la réaction qui a depuis longtemps foulé aux pieds toute légalité. Ainsi on laisse échapper cette nouvelle occasion. Dans ces jours, Kossuth visite les campagnes et enrôle des soldats dans la nouvelle armée hongroise. Quand enfin il prend en main la direction des affaires, il est déjà trop tard: la meilleure occasion de vaincre Jellásich et d'aider la révolution de Vienne, a été manquée. Kossuth lui-même hésite parce qu'il attend une invitation officielle de Vienne. Cependant la majorité bourgeoise du parlement et du conseil municipal de Vienne, suivant en cela l'exemple des dirigeants de l'armée hongroise, n'osent pas entreprendre le pas décisif. Quand enfin Kossuth va personnellement au camp hongrois et ordonne l'attaque, il est trop tard: la ville de Vienne est encerclée par les forces unies de trois armées impériales, la force des défenseurs diminue de jour en jour, et le 30 octobre, jour de la bataille décisive, elle n'est plus capable d'aider les Hongrois par une contre-attaque. L'armée hongroise perd la bataille de Schwechat, elle se retire et la révolution de Vienne est écrasée par un ennemi numériquement supérieur. Ainsi, la solidarité des peuples révolutionnaires ne pouvait vaincre à cause de l'impuissance, de la lâcheté et de la trahison, mais les expériences de cette entreprise ont déterminé Kossuth à procéder à l'épuration, de l'armée, à l'organisation politique, économique et militaire de la guerre de défense, c'est à dire à la création des conditions premières des grandes victoires de printemps 1849 de la révolution hongroise.

**G. G. KEMÉNY : Documents relatifs à l'histoire du mandat de Karánsebes
(Caransebes) de Lajos Mocsáry.**

Les documents publiés par l'auteur se rapportent à un événement important de l'histoire des nationalités de Hongrie au dernier tiers du XIXe siècle, aux luttes politiques déclenchées au sujet du mandat de Karánsebes en 1887. Il est connu qu'au parlement féodal hongrois de la fin du siècle le nombre des représentants des nationalités a sans cesse diminué en raison des dispositions de la loi électorale anti-populaire de 1874. Aux élections de 1887, les partis d'opposition des nationalités ne réussirent à obtenir, à cause de la terreur accrue du gouvernement, qu'un seul mandat: celui de la circonscription électorale de Karánsebes habitée par la population roumaine de l'ancienne région militaire frontalière. En tant qu'unique représentant de toutes les nationalités, le député Traian Doda déclara alors que pour protester contre la politique du gouvernement hostile aux nationalités, il ne se présenterait pas au parlement, mais il ne renoncerait à son mandat non plus: il choisirait l'attitude de la „rénitence passive“. Le député Doda informa ses électeurs, par une lettre ouverte, de ses intentions, ce qui lui valut d'être traduit devant un tribunal et d'être condamné à deux ans de prison; il fut amnistié à cause de son âge avancé. Après l'annulation de son mandat, le gouvernement ordonna de nouvelles élections. Le nouveau député, Mihai Popoviciu, adopta également l'attitude de „l'opposition passive“, et son mandat fut annulé par la commission des incompatibilités. C'est après de tels antécédents qu'eurent lieu de nouvelles élections à Karánsebes. Cette fois, les Roumains de la région élirent comme député le Hongrois Louis Mocsáry, combattant d'avant-garde de la conciliation des différentes nationalités. Défiant la campagne de calomnies dirigée contre lui par le gouvernement chauvin et par ses alliés, oppresseurs du peuple, Mocsáry accepta le mandat de Karánsebes, fait qui constitue un maillon précieux dans la longue chaîne des relations historiques progressistes entre Roumains et Hongrois.

I. KUBITSCH : Quelques données relatives à la lutte pour la paix du Parti des Communistes de Hongrie avant la seconde guerre mondiale (1929-1933)

Quelques années à peine après la fin de la première guerre mondiale — et surtout après les années de la crise économique de 1929 — les pays capitalistes commencèrent à préparer, d'une façon intense, une nouvelle guerre impérialiste.

Les puissances impérialistes entreprirent leurs préparatifs militaires avant tout dans l'intention de déclencher une guerre d'agression contre l'Union Soviétique.

La classe dirigeante hongroise, qui avec l'aide des grandes puissances impérialistes avait étouffé d'une façon sanglante la première République des Soviets Hongroise, se rallia avec joie aux préparatifs de guerre. La haine sans bornes contre l'Union Soviétique et la peur de la classe ouvrière, c'est ce qui a caractérisé le régime fasciste de Horthy qui par une terreur effrénée et par sa démagogie a opprimé le peuple laborieux de Hongrie. De même que dans les pays occidentaux, en Hongrie aussi le régime contre-révolutionnaire se servait des dirigeants social-démocrates de droite, traîtres de la classe ouvrière, afin de contrecarrer et de faire dévier la lutte des ouvriers. Les dirigeants social-démocrates de droite ont cherché à faire échec aux grèves, ils ont livré, d'une façon systématique, les communistes à la police, ils ont fait sans cesse l'éloge de la „démocratie occidentale“ en la présentant comme un exemple à suivre par le peuple hongrois.

Seul le Parti des Communistes de Hongrie a lutté d'une façon conséquente contre le régime contre-révolutionnaire, pour les intérêts du peuple laborieux. En organisant des grèves et des manifestations, il a combattu la tentative du régime de faire supporter par les travailleurs tous les fardeaux de la crise économique et a lié ce combat à la lutte pour la sauvegarde de la paix. Sans se soucier de la terreur fasciste toujours croissante, il a démasqué sans cesse, à la base des directives de l'Internationale Communiste, les préparatifs de guerre des pays impérialistes et du régime horthyste et s'est efforcé, en même temps, de démontrer au peuple laborieux que la guerre qu'on prépare est dirigée contre l'Union Soviétique, patrie de tous les travailleurs du monde, et que l'intérêt majeur de tout travailleur, de tout patriote honnête est d'empêcher la guerre.

À la résistance croissante de la paysannerie et de la classe ouvrière, le régime contre-révolutionnaire répondit par la proclamation de la loi martiale et par une persécution bestiale des communistes: son but fut l'anéantissement du Parti des Communistes de Hongrie. Il essaya d'empêcher l'action contre la guerre du Parti, avant-garde combattante de la classe ouvrière, non seulement par la terreur, mais aussi à l'aide de ses agents cachés à l'intérieur du Parti et à l'aide des fractions hostiles au Parti.

Au temps de l'avance de fascisme international, la classe dirigeante hongroise, Gy. Gömbös en tête, voulut introduire en Hongrie le fascisme ouvert et chercha à priver les travailleurs des restes de leurs libertés. Par l'intensification de sa lutte et le renforcement du mouvement de grèves, le Parti des Communistes de Hongrie contraignit le gouvernement Gömbös de renoncer à son projet de fasciser les syndicats.

La bourgeoisie hongroise voulut contribuer à la chasse internationale aux communistes en déférant de nouveau devant le tribunal Mátyás Rákosi, après l'expiration de sa peine. Le camarade Rákosi démasqua devant le tribunal les préparatifs de guerre de la classe dirigeante hongroise et donna des directives au Parti et au peuple hongrois dans sa lutte pour la sauvegarde de la paix.

Suivant les directives du VIIe Congrès de l'Internationale Communiste, le Parti s'efforça de réaliser l'unité ouvrière et de créer le front populaire. Seul le Parti des Communistes de Hongrie indiqua le chemin correspondant aux intérêts du pays et du peuple travailleur et démasqua sans cesse la politique du pire pratiquée par les impérialistes et la clique de Horthy.

Malgré les difficultés et les fautes qu'il a commises, le Parti a reconnu l'importance de la lutte pour la paix, et malgré la terreur du régime horthyste et la trahison infâme des dirigeants social-démocrates de droite, il a lutté héroïquement pour le progrès international, pour la libération du peuple hongrois.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

legújabb kiadványai

Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. (Kossuth Lajos 1848/49-ben I.) Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Barta István

Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez

Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés

H. Balázs Éva: Jobbágylevelek

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK

kiadványai közül eddig megjelent:

Magyar Történeti Bibliográfia I., II. és III. kötete

Haraszti Éva: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen

Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I.

I. Tóth Zoltán: Parasztmozgalmak az erdélyi Érchegységben 1848-ig

S. Sándor Pál: Parasztunk a Habsburg-önkényuralom korszakában 1848—1867

A *Studia Historica* sorozatban megjelent:

1. *Йожеф Ревая*, почетный член Академии Наук Венгрии: Маркс и венгерская революция 1848—1849 гг.
2. *Эржебет Андич*, член Академии Наук Венгрии: Церковная реакция во время революции 1848—1849 гг. в Венгрии
3. *Эрик Мольнар*, член Академии Наук Венгрии: Основание венгерского государства

Megjelent az *Acta Historica* 1. száma. Előkészületben az *Acta Historica* 2. száma

Ára: 15.— Ft

Előfizetés egy évre: 24.— Ft

Előfizetés fél évre: 12.— Ft

A TÖRTENETTUDOMÁNY KÉRDÉSEI

sorozat egyes kötetei haladó honvédő hagyományainkkal, a nemzetközi és magyar munkásmozgalommal és történelmünk egyéb fontos kérdéseivel ismertetik meg dolgozó népfunket

A Történettudomány Kérdései sorozatban eddig megjelent:

	Ára
1. <i>Grekov, B. D.</i> : Sztálin és a történettudomány	1.— Ft
2. <i>Andicà Erzsébet</i> : A magyar munkásmozgalom az 1914—18-as világháború alatt	2.— „
3. <i>Lederer Emma</i> : Az egyház szerepe az Árpád-kori Magyarországon	1.50 „
4. <i>Pach Zsigmond Pál</i> : Az eredeti tőkefelhalmozás gyarmati korlátai Magyarországon 1848 előtt	1.50 „
5. <i>Girsfeld, A.</i> : Az Egyesült Államok szerepe a szibériai és távolkeleti szovjetellenes intervenció megszervezésében	1.— „
6. <i>Zsigmond László</i> : A második világháború előzményei	2.— „
7. <i>Réti László</i> : A Bethlen—Peyer paktum	2.— „
8. <i>Kovács Endre</i> : Bem József és a magyar szabadságharc	1.80 „
9. <i>Elekes Lajos</i> : Hunyadi hadserege	1.80 „
10. <i>Kató István</i> : A magyar jakobinus mozgalom	1.80 „
11. <i>Molok, A.</i> : Párizs munkásai a Kommun napjaiban	1.50 „
12. <i>Esze Tamás</i> : II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata	4.50 „

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

szerkesztésében megjelent

NÉPSZERŰ KIADVÁNYOK

MŰVELT NÉP KÖNYVKIADÓ

	Ára
<i>Fekete Sándor</i> : A márciusi fiatalok (Szikra kiadás)	15.— Ft
<i>Kovács Endre</i> : Bem apó	4.— „
<i>Fekete Sándor</i> : Vasvári Pál	3.50 „
<i>Elekes Lajos</i> : Hunyadi János	2.50 „
<i>Esze—Köpeczi</i> : Esze Tamás	3.— „
<i>I. Tóth Zoltán</i> : Varga Katalin	3.— „
<i>Karsai—Pamlényi</i> : A fehér terror	6.50 „
<i>Hadrovics—Wellmann</i> : Parasztmozgalmak a 18. században	6.— „
<i>Várkonyi Ágnes</i> : Vak Bottyán	4.50 „
<i>Csonka Rózsa</i> : A klerikális reakció az ellenforradalom győzelméért	4.50 „
<i>Pálffy Ilona</i> : Nők a magyar függetlenségért	4.— „
<i>Nagy Kálmán</i> : Stromfeld Aurél	4.— „
<i>Ince Miklós</i> : Válság és nyomor a Horthy-rendszerben	4.— „
<i>Kossuth Lajos</i> : Fel mindnyájan a hon védelmére! (Összeállította: <i>Barta István és Spira György</i>)	11.— „
<i>Heckenast—Karácsanyi—Spira—Lukács</i> : A magyar nép története. Rövid áttekintés	23.— „

Kiadóhivatal: Közoktatásügyi Kiadóvállalat.

Feljels kiadó: a Közoktatásügyi Kiadóvállalat igazgatója

Budapest V, Szalay-u. 10—14. Telefon: 128—580.

Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 936—540.

Előfizetés, reklamáció és árusítás: V. Szalay-u. 10—14. Telefon: 123—145.

5061 — Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Erdős László igazgató.)